130453

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
YENİ TÜRK EDEBİYATI ANABİLİM DALI

MAKALE VE MEKTUPLARINA GÖRE

SÜLEYMAN NAZİF

DOKTORA TEZİ

MUHAMMET GÜR

Danışman
Prof. Dr. Birol EMİL

İSTANBUL -1992

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 1
I. BÖLÜM: SÜLEYMAN NAZİF'İN HAYATI 4
1. ECDADI VE AİLE ÇEVRESİ 4
İbrahim Cehdî Efendi 6
Süleyman Nazif Efendi 6
Mehmed Saîd Paşa 8
2. DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU 10
Mardin'de Geçen Üç Yıl 14
3. GENÇLİĞİ VE İLK MEMURİYETLERİ 19
Diyarbakır'daki İlk gençlik Yılları 19
Süleyman Nazif İstanbul'da 24
Farsça Öğrenmesi ve Örfî-i Şirâzî 28
Süleyman Nazif Muş'ta 30
Süleyman Nazif'in İlk Memuriyeti 32
Yine Mardin ve Said Paşa'nın Ölümü 34
Memleket Manzaraları 36
Nazif'in Memuriyetleri ve Sırrı Paşa 37
Ülkenin Hâli ve Acı Gerçekler 38
Ermeniler ve Diyarbakır İsyânı 41
Süleyman Nazif'in Musul Seyahati 42
Diyarbakır'dan İstanbul'a 45
Süleyman Nazif Paris'te 46
Hüdâvendigâr Vilâyeti Mektupçusu 51
Servet-i Fünun Mensubu 53
4. İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİ 63
Hürriyet İnkılâbı 63
Süleyman Nazif Gazete Muharriri 64
31 Mart Vak'ası 67
Yeni Tasvir-i Efkâr Başmuharriri 70
İstanbul'dan Basra'ya 72
Mısır, Kızıldeniz ve Aden 74
Süleyman Nazif Hindistan'da 76
Süleyman Nazif Basra Valisi 77
İstanbul'a Dönüş 81
Kastamonu Valiliği 82
Trabzon Valiliği 84
Hak Muharrirliği 86
Midilli Yolcusu 87
Yine İstanbul 89
Musul Valiliği 92
Bağdad Valiliği 96
İstanbul'daki Faaliyetleri 98
5. MÜTAREKE YILLARI 101
Hadisât ve "Vilâyât-ı Şarkıyye" 101
"Kara Bir Gün" 102
Nazif ve Mehmed Âkif 105
Pierre Loti Hitâbesi 105
Nazif Malta Sürgünü 109
Malta Dönüşü İstanbul'daki Faaliyetleri 114
Süleyman Nazif - Yakup Kadri 117
Diğer Faaliyetleri 121
6. CUMHURİYET DÖNEMİ VE SONRASI 122
"Köşemden Hafta Musahabesi" 122
Süleyman Nazif'in Vefatı 124

II. BÖLÜM: SAN'AT ve EDEBİYAT 126
Sanat ve Güzellik 126
San'at ve Ahlâk 129
Dilde ve Edebiyatta Değişme 133
Edebiyatta Taklit 137
Edebî Eser ve Samimiyet 138
Devir ve Muhitin Edebiyata Tesiri 143
Avam Edebiyatı ve Havas Edebiyatı 149
Vezin Meselesi 153
III. BÖLÜM: TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI 158
1. ESKİ TÜRK EDEBİYATI 158
Türk Edebiyatının Kaynakları 160
Teşekkül Safhası 162
Olgunluk Çağı 165
2. YENİ TÜRK EDEBİYATI 168
Yeniliğin Ölçüsü 168
Yenileşmede İlk Adımlar 169
Yeniliğin Öncüleri 171
Yeni Türk Edebiyatı'nın Teşekkülü 175
Tanzimat Edebiyatı ve "Yeni Osmanlılar" 176
Yeni Edebiyat'ın Gelişmesi 186
Yeni Edebiyat ve Muallim Nâci 189
Servet-i Fünun Dönemi 193
Millî Edebiyat 198
3. TÜRK DİVAN ŞAİRLERİ 205
a) ÇAĞATAY ŞAİRLERİ 206
Hârizmî 206
Ali Şîr Nevâî 207
b) BATI TÜRKÇESİ (AZERİ) ŞAİRLERİ 208
Nesimî 208
Habibî 209
Hatâî 210
F u z û l î 210
Yaşadığı Muhît ve Mizacı 213
Dil ve Üslûbu 216
Fuzulî'deki Tesirler 218
Şiir Anlayışı ve Eserleri 219
Türkçe Divan 219
Beng ü Bâde 221
Şikâyetnâme 222
Leylâ ve Mecnûn 222
Hadikatü's-Süedâ 224
Farsça Divan 226
Sıhhat ü Maraz 227
Muhâvere-i Rind ü Zâhid 227
Fârisî Sâkînâme 228
Arapça Divan 228
Fuzûlî'nin Mezhebi 228
c) OSMANLI ŞAİRLERİ 233
Ahmed Paşa 234
Muhibbî 236
Nef'î 238
Nâbî 245
Nedîm 247
Şeyh Galib 250
IV. BÖLÜM: DOĞU VE BATI EDEBİYATLARI 252
1. DOĞU EDEBİYATI 252
İran Edebiyatı ve Araplar 253
İran Şiiri ve Sebk-i Hindî 254
Örfî-i Şirazî 255
Şevket-i Buharî 259
Ömer Hayyam 262
2. BATI EDEBİYATI 265
Fransız Edebiyatı 266
Victor Hugo 266
Sully Prudhomme 269
Pierre Loti ve Anatole France 272
3. İNGİLİZ EDEBİYATI 276
William Shakespeare 276
Lord Byron 277
V. BÖLÜM: SOSYAL VE POLİTİK MESELELER 280
1. AVRUPA MEDENİYETİ 280
2. ISLAHAT MESELESİ 289
Kaht-ı Ricâl 290
a) Branşlaşma ve İhtisas 291
b) Yabancı Uzman İstihdamı 291
Refah ve Asayiş 292
a) İsyanların Sebep ve Çâreleri 292
b) Sosyal Güvenlik ve İsyanlar 293
c) Sosyal Devlet ve Sefalet 295
Yabancı Sermaye ve Düşündürdükleri 297
3. EĞİTİM 298
Eğitimin Amacı 299
Eğitimde Öncelikler 300
a) Halkın Eğitimi 300
b) Temel Eğitim 304
Eğitim'de Vatandaş Katkısı 307
Neler Yapılabilir? 308
Eğitim'de Metod ve Müfredat 310
a) Eğitim Metodu 310
b) Ders Programları 310
c) Ders Kitapları ve Müfredât 311
d) Eğitim ve Yabancıdil 313
Yurtdışında Eğitim 314
a) Lüzumu 314
b) Mazi'deki Durum 314
c) Öğrencilerin Seçilmesi 315
d) Diğer Mühim Noktalar 316
4. B A S I N 316
Basın ve Kamuoyu 317
Basının Hürriyet ve Mes'ûliyeti 319
Basın Kanunu 322
Matbuat Cemiyeti 324
5. REJİM MESELESİ 326
Mutlakiyet 326
Meşrutiyet 331
Hürriyet ve Cumhuriyet 341
6. SÜLEYMAN NAZİF ve TÜRKÇÜLER 344
S O N U Ç 386
GAZETE VE MECMUALAR 391
BİBLİYOGRAFYA 392
I. SÜLEYMAN NAZİF'İN ESERLERİ 392
II. MEKTUP VE MAKALELERİ 393
III. FAYDALANILAN YAZI VE ESERLER 422

ÖNSÖZ

San'atının asıl gücü nesirlerinde görülen Süleyman Nazif (1869-1927), tarihimizin olduğu kadar edebiyatımızın da tedkike en muhtaç ve iyi tahlil edilmesi pek lüzumlu bir döneminde yaşamış bir yazarımızdır. Hayatı boyunca, kültürümüz yanında vatan ve istiklalimizin korunması yolunda da gerek bir kılıç gibi ve maharetle kullandığı kalemiyle gerek aksiyonuyla kayda değer mücadeleler vermiştir.

Yirminci asrın ilk çeyreği, koca Osmanlı Devleti'nin dağılma macerası ile Türk milletinin kimlik arama ve yeniden doğuş sancılarının en şiddetli safhasına bir arada şahit olur. Nazif, işte böylesine yıkılışlar ve yapılışlarla dolu bir devri idrak ve gelişen hadiselere yalnız kalbiyle, kalemiyle değil gerektiğinde fiilen de iştirak etmiş bir şahsiyettir. Ayrıca şair, bürokrat, jöntürk, gazeteci, vali, hatip, muharrir, siyasî sürgün, cemiyetçi, münekkit ve polemikçi gibi çeşitli sıfatları sebebiyle, yaşadığı dönemin ve sosyo-kültürel çevrenin zengin bir kesitini verebilecek özelliktedir.

Biz de bu durumu göz önüne alarak, araştırmamızda başlıca iki hususu ortaya koymaya çalıştık.

Birincisi: Süleyman Nazif'in -şiirleri hariç- olabildiğince geniş bir bibliyografyasını hazırlayarak, daha önceki biyografi çalışmalarından farklı şekilde, tamamen kendi eser, makale ve mektuplarına göre yazarın "psiko-biyografi"sini vücuda getirmek.

İkincisi: Temin edebildiğimiz bütün yazılarından faydalanmak suretiyle fikirlerini -zamanla meydana gelen gelişme ve varsa değişmeleri de dikkate alarak- etraflıca tespit etmek.

Araştırmamız neticesinde tespit ettiğimiz 850 makaleye, yayınlanmış ve yayınlanmamış mektupları ile bazı hususî evrakı da eklendiğinde bu sayı bini bulmaktadır. Her yeni ipucunun bizi yeni yazılara götürdüğü bu sonu gözükmeyen gidiş Nazif'in: "müteferrik surette intişar eden eserlerim -neûzubillah- cem' ve tab' edilecek olsa, beşer yüz sahifelik yirmi ciltten ziyade bir kütüphanecik teşkil eder." sözüne hak verdirdiği gibi bazı sınırlamaları da mecburi kıldı. Bunda onun, şahıs ve olayların şahitliğine başvurmayı prensip edinmiş olmasının da rolü büyüktür. Nazif'in edebî makale ve polemikleri ile bilhassa günlük gazete yazıları çok değişik konular ve yerli, yabancı isimlerle doludur. Bilgisayar yardımıyla hazırladığımız makalelerinin umumî indeksi, isim ve mevzu çeşitliliği itibarıyla son derece zengin bir tablo ortaya çıkardı. Bu durumda tez sınırlarını aşmayacak şekilde hacim ve muhtevayı belli bir çerçeveye sığdırmak zorunda kaldık. İlgili bölümlerde belirteceğimiz üzere bu sınırlama son devir edebî simaları ile edebiyat dışı mesele ve şahsiyetlere getirilmiştir.

Yaklaşık elli değişik yerde yayınlanan bu yazılardan lisans seviyesindeki tezlere konu olmuş bir kısmı ile kitap haline getirilen pek az makale ve etüdleri dışındakiler bugün maalesef, birçoğunun sağlam koleksiyonlarına bile sahip olamadığımız gazete ve dergilerin sütunlarında mahsur ya da meçhuldür. Herşeye rağmen bibliyografyanın eksik kaldığını tahmin ve itiraf etmekle birlikte hususî evrak ve mektuplarının teze ve özellikle biyografi bölümüne ayrı bir zenginlik kazandırdığına inanıyoruz.

Devrinde, üslûbunun âhenk ve parıltısıyla şöhret bulan Nazif, ateşli hitabeleri ve vatanî yazılarıyla da haklı bir üne sahiptir. Yalnız çağdaşları değil kendisine yakın nesillerin edebiyatçıları da Nazif'in dil ve üslubunda mevcut güzellik ve âhengi övmekte birleşirler. Bunlar arasında Cenab gibi yakın dostları, Fuad Köprülü ve Yakup Kadri gibi şiddetle tartıştıkları yahut Yahya Kemal ve Ahmed Haşim gibi büyük şairler de bulunmaktadır. Onun dil ve üslûbunda Osmanlıca, gerçekten imrenilir bir sanat haline geldiği gibi bazı makale ve şiirleri de vatan edebiyatımızın en güzel örnekleri arasında yer tutmuştur. Ancak dil ve kültürümüzdeki hızlı değişme sebebiyle artık yeni nesillerin Nazif'i anlamaları ve "heybetli Türkçe"sinin tadına varmaları adetâ imkansızdır. O "kelimeler serdarı"nın ister "Kara Bir Gün"deki sesi, ister Pierre Loti Hitabesi olsun, bugünkü gençlere ancak bir efsane, bir menkıbe edâsıyla hikaye edilebilmektedir.

Temel malzememiz yazarın kendi yazdıkları olduğu için hakkında yazılanlar ile yapılan tezlerden ancak bibliyografya ve metin tespitinde bir kıyas unsuru olarak faydalanmaya çalıştık.

Tez başlıca beş bölümden oluşmaktadır:

I. Bölümde Süleyman Nazif'in biyografisini, kendi makale ve mektuplarına, memuriyetleri sırasında doldurduğu "tercüme-i hal varakaları"na dayanarak, kısacası tamamen kendi ifade ve beyanlarına göre ortaya koymak istedik. Burada, resmî belge ve bilgiler de yer yer kullanılmıştır.

Süleyman Nazif'in makale ve mektuplarını göz önüne alarak fikirleri üzerinde çalışırken kendisini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilecek bol miktarda ve oldukça mühim biyografik bilgileri de tespit etme imkanı bulduk. Bölümün hususiyeti gereği yazarın kendi ifadelerine öncelik verirken, parçaların da en tipik olanlarını seçmeye çalıştık. Tezin en hacimli ve bizi en fazla zorlayan bu bölümünde, tabiî ki hususî mahiyette ve yerine göre sübjektif izahlar da bulunacaktır. Fakat bunlar, Süleyman Nazif gibi heyecanlı ve vatanına candan bağlı bir şahsiyetin, hayat safhaları hakkında edinilen böyle birinci elden bilgilerin ne değerini azaltır, ne de yazarı tanımamıza olan katkılarını. Bu nevi tedkiklerin tam objektif olmasa da orijinal ve faydalı çalışmalar olduğuna inanıyoruz.

II. Bölümde, sanat ve edebiyat hakkındaki umumî görüşleri yer almaktadır. Daha çok yeni edebiyat tartışmalarının ateşli devresine rastlayan edebî musahabelerinde mevcut bu nazariyatla ilgili fikirler aynı zamanda mensup bulunduğu Edebiyat-ı Cedîde'nin müdafaası niteliğindedir.

III. Bölüm. Başlangıçtan Millî Edebiyat'a gelinceye kadarki Türk edebiyatının bir çeşit tarihçesidir. Divan şairleri hakkındaki görüşleri ayrıca ele alınmışken Yeni Türk Edebiyatı nesiller ve ekoller halinde işlenmiştir. Çünkü, şahsiyetlerin ayrı ayrı da değerlendirilmesi durumunda ister istemez aynı bilgilerin tekrarı gerekiyordu. Ekollerde yer almayan diğer edebî şahsiyetler ise gerek tafsilatlı olan biyografi bölümünde kronolojik seyir içerisinde bahsedildiği, gerek üzerlerinde Nazif'in hususî olarak durmamış bulunduğu cihetle ayrıca söz konusu edilmemiştir. Edebiyatımızın gelişme safhalarını değerlendirirken Nazif'in, asırları değil Türkçe'nin gelişmesini ölçü alması sebebiyle bir bakıma dilimizin edebî eserlere akseden tarihî macerası da burada anlatılmaktadır.

IV. Bölüm, Doğu ve Batı edebiyatları hakkındadır. Bölümün ağırlık noktası, Nazif'in makale ve etüdlerine konu olmuş ve edebiyatımıza da şiddetle tesir etmiş bulunan Acem ve Fransız şairleridir.

V. Bölümü edebiyat dışı konular teşkil etmektedir. Bunları medeniyet ve rejim meseleleri olarak gruplandırmamız mümkündür. Daha önce de belirttiğimiz gibi burada konular şahsiyetlerden ziyade sistem ve temel görüşler planında takdime çalışılmıştır. Avrupa Medeniyeti, Islahat, Eğitim ve Basın gibi ana konular yanında yönetim biçimleri (Monarşi, Meşrutiyet, Cumhuriyet) hakkındaki görüşleri ile milliyetçiliği ve Türkçüler'le olan münakaşaları da bu kısımda yer almaktadır.

Sonuç'ta ise yazarın biyografisi ve diğer bölümlerde ortaya konulan görüşleri bir bütün halinde değerlendirilmiş ve özetlenmiştir.

Tezin sonuna, Nazif'in yazılarının çıktığı gazete ve mecmuaların alfabetik listesi ile üç bölümlük bir Bibliyografya ekledik. Bunlar, Süleyman Nazif'in Eserleri, Makale ve Mektupları, Faydalandığımız Diğer Eser ve Yazılar'dır.

Süleyman Nazif'in, üzerinde önemle durulması gereken yazarlarımızdan olduğunu dile getirerek çalışmamızda teşvikçi olduğu gibi bazı evrakı üzerinde birlikte çalışma lütfunda da bulunmuş olan merhum hocam Prof. Dr. Mehmed Kaplan'ı ve büyük anlayış ve desteğini unutamayacağım merhum Prof. Dr. Mehmed Akalın'ı burada rahmetle anıyorum.

Ayrıca Nazif'in hususi evrak ve mektuplarından faydalanmam hususundaki destek ve yardımları sebebiyle hocam Prof. Dr. Zeynep Kerman'a çok müteşekkirim.

Çalışmamda, hocam Prof. Dr. Birol Emil daima yakından destek ve yol gösterici olmuştur. Gösterdikleri ilgi ve yardımları için kendisine teşekkür borçluyum.

I. BÖLÜM

SÜLEYMAN NAZİF'İN HAYATI

1. ECDADI VE AİLE ÇEVRESİ

Süleyman Nazif baba tarafından Diyarbakırlı köklü bir aileye mensuptur. Bir kaç nesil yukarı cedlerinin, hep şâir ve kalem erbâbı olduğunu görüyoruz. Pederi Mehmed Saîd Paşa, dedesi Süleyman Nazif Efendi ve büyük dedesi İbrahim Cehdî Efendi çeşitli derecelerde birer divan şâiridirler. Nazif'in hususî evrâkı[1] arasında rastladığımız **Silsilenâme**'ye göre soyu bir seyyid sülâlesi olarak kırk ikinci tabakada Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır[2]. Nitekim, adını almış olduğu dedesi Süleyman Nazif Efendi'nin, Diyarbakır'da "Siverekli el-hâc İsmail Ağa hazretlerine" gönderdiği hususi mektub[3] "Es-seyyid Süleyman Nazif" mührünü taşıdığı gibi; Nazif Efendi'nin babası İbrahim (Cehdî) Efendi'nin de Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği *Tezkire-i Şuarâ-yı Amid*'de kayıtlıdır[4]. Bununla beraber görebildiğimiz yazılarında Süleyman Nazif'in - esasen yalnız başına fazla bir kıymet ifade etmeyen- bu hususu söz konusu ettiğine rastlamıyoruz. Elyazısıyla doldurmuş olduğu tercüme-i hal varakasında: "Hem ismim hem mahlâsımla birlikte 'Bey' ünvanıyla yâd olunurum. Pederime yalnız mahlâsıyla ve mevlidinin ismine nisbetle "Diyarbekirli Said Paşa" derlerdi. Ailece lâkabımız yoktur.

1. Süleyman Nazif'e ait bazı defter ve hususî evrâk, gelini tarfından Prof. Dr. Mehmet Kaplan'a verilmiştir. Bunlar üzerinde merhum hocamla birlikte bazı çalışmalarımız olmuştu. Onun vefatından sonra da Prof. Dr. Zeynep Kerman'ın delâletiyle, Nazif'in elyazısıyla yazılıp istinsah edilmiş birçok belge ve mektuplarından bu çalışmamızda faydalanma imkanı buldum. Tez boyunca kaynağı belirtilmeyen yazı ve mektuplar, fotokopisi elimizde bulunan bu orijinal vesikalardır.
2. "Silsilemiz" başlığı altında sıralanan isimler şunlardır (numaralar, kolaylık olsun diye eklenmiştir):

   "Hayreddin Fâik /bin Fâik Ali 1) ibn-i es-seyyid Muhammed Said 2) ibn-i es-seyyid Süleyman Nazif 3) ibn-i es-seyyid İbrahim el-Cehdî 4) ibn-i es-seyyid Süleyman 5) ibn-i es-seyyid Süleyman 6) ibn-i es-seyyid Kàsım el-Müftî 7) ibn-i es-seyyid Hasan 8) ibn-i es-seyyid Abdullah 9) ibn-i es-seyyid Hasan 10) ibn-i es-seyyid Beşâret 11) ibn-i es-seyyid Osman 12) ibn-i es-seyyid Hasan 13) ibn-i es-seyyid Kudret 14) ibn-i eş-Şeyh Emîr (Nesîmî?) 15) ibn-i es-seyyid Yûsufeddin 16) ibn-i es-seyyid Cemaleddin 17) ibn-i es-seyyid Celâleddin 18) ibn-i es-seyyid Ali 19) ibn-i es-seyyid Mansur 20) ibn-i es-seyyid Ömer 21) ibn-i es-seyyid Celâleddin 22) ibn-i es-seyyid Ahmed el-Ma'rûf ... 23) ibn-i es-seyyid Abdullah el-Ma'rûf ... 24) ibn-i es-seyyid Halilî 25) ibn-i es-seyyid ... 26) bin İlyas 27) bin Hızır 28) bin Said 29) bin Yusuf 30) bin el-Mahmud 31) bin Hüseyin 32) bin Muhammed 33) ibn-i ebi'l-Kàsım 34) bin Hüseyin 35) bin Muhammed 36) bin Musa et-Tâkî 37) ibn-i İbrahim el-Mürteza 38) ibn-i el-İmam Musa el... 39) ibn-i el-İmam .. es-Sâdık 40) ibn-i el-İmam Muhammed el-Bàkır 41) ibn-i el-İmam Zeynelâbidîn 42) ibn-i el-İmam eş-şehide'l-mazlûm ... el-Hüseyin 43) ibn-i emîre'l-müminîn Ali bin Ebi Tâlib rıdvânullahi aleyhim ecmaîn."

   Silsilenâme'nin altında şu not yazılıdır:"*Mir'atü'l-iber* ismindeki tarih-i umumî müellifi [Büyük Babam] Diyarbakırlı Said Paşa'nın Şarkiyat müzesinde mahfuz kitapları ile evrâkı arasında hatt-ı desti ile mevcut silsileden [Babam Fâik Ali Ozansoy'un el yazısı ile] istinsah edilmiştir." (İmza: Fâik Ali). Köşeli parantez içindeki kısımları; Hayreddin Fâik'in (Fâik Ali'nin oğlu), bu notu latin harfleriyle daktilo ederken ilave ettiği anlaşılıyor.
3. Nazif Efendi'nin, 27 .?. 1246/1830 tarihli bu mektubu, Keban Maden Emini Osman Paşa'nın divan kâtibi iken yazdığı anlaşılmaktadır. (İbnülemin, onun bu görevden, vefatından (1832) birkaç ay önce, hastalığı sebebiyle ve istifa yoluyla ayrıldığını belirtir. (İbnülemin Mahmut Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İst. M. E. basımevi, 1939, s.1106). Ayrıca bk. dipnot: 19; 29.
4. Ali Emirî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Amid*, İst. 1327, s.161.

Türk ve Osmanlıyım. Ebeveynim cihetinden tarihce ihraz-ı ma'rufiyet etmiş bir sülâleye mensup değilim."[5] diyor. Öteki yazılarında da sadece, yeri geldikçe ailesinin ve hatta kendisinin dindarlığından, Osmanlı, Türk ve müslüman olduğunu belirtmekle yetinecektir.[6]

Nazif'in makale ve mektuplarında cedleriyle alakalı bilgiler, bilhassa büyük dedesi İbrahim Cehdî Efendi'den itibaren nisbî bir artış gösterir. Fakat, onların unutulmamasında ve daha sık anılmasında, yakın zamanda yaşamalarından ziyade, şâir olmalarının önemli rolü bulunduğu muhakkaktır.

İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri*'nde, Süleyman Nazif'ten şâir cedleri hakkında alınmış olan bilgilerin geniş yer tuttuğunu görüyoruz[7]. Keza, Kastamonu valisi iken, "hem hakîm, hem şâir". bir dostunun isteği üzerine kaleme aldığı hâl tercümesinde[8] de Nazif, şâir olan kardeşi Fâik Ali ve babası yanında şâir dedelerinden de bahsetmiştir. Biz burada, yerine göre diğer yazılarında verdiği bilgileri de göz önüne alarak aile çevresini kronolojik sırayla tanımaya çalışacağız.

Süleyman Nazif, Tebriz'de yayınlanan *Asayiş* gazetesinin iddialarına cevap olarak yazdığı bir makalede[9], soyu hakkında şu bilgileri veriyor: "..Evvela ben Kürt değilim. Türk ve Azerî Türküyüm. Hal-i nez'inde:

Ne mümkün dillere ol gamzeden bî-vehm ü bâk olmak
Şifâyâb olmayan bîmâra sıhhattir helâk olmak

beytini inşad ile son nefesini vermiş olan İsmail Fâmi Efendi -benim tarih-i kamerî hesabıyla- tam ikiyüz otuz sekiz sene evvel vefat etmiş;

Mey-perest ol sâgar-ı âlem-nümâdan çok ne var
Aşka isti'dadın olsun dil-rübâdan çok ne var

beytinin kaili Mehmed Emirî Efendi üçyüz sekiz sene evvel dünyaya gelmiş birer amm-i ekberimdirler[10]. Babamın, büyük pederimle onun babasının Türkçe şiirlerini

5. M. Kaya Bilgegil, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, Erzurum 1980, 354/1. Bilgegil bu hususta şu açıklamaya yer vermektedir: "**Ebeveyni** bakımından **ma'rûf** bir soya mensup olmadığını ileri sürmesi, bu sözle bütün Türkiye'yi kaplayan bir **ma'rûfiyet**i kasdetmesiyle yorumlanabilir. Yoksa şâir, mahalle ihtiyar heyetinin bildirdiği gibi; **Diyarbekir hânedânı**ndan, Osmanlı Devleti'ne doğru hizmetleriyle **müştehir**, **necîb** bir aileye mensuptur. (*a.e.*, s.341-2).
6. "Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, c.3, nr.71, 11 Temmuz 1329/1913, s.1549-51.
"Din Ocağında Fesat", *İleri*, nr. 1775, 12 Kânun-ı sânî 1339/1923, s.1-2.
"İslâmiyette Resim ve Heykel", *İleri*, nr.1804, 10 Şubat 1339/1923, s. 2.
Süleyman Nazif, *Hazret-i İsa'ya Açık Mektup*, İst., Yeni Matbaa, 1924, s. 6.
"Yine İran-ı Viran", *Resimli Gazete*, nr.58, 11 Teşrin-i evvel 1340/1924.
Süleyman Nazif, *İmana Tasallût (Şapka Meselesi)*, İst., Maarif Kütüphanesi, 1341/1925, s. 7.
Bilgegil, *a.e.*, s. 354/1.
7. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*', İst. M. E. basımevi, 1939, bk. "İbrahim Cehdî", s. 194; "Süleyman Nazif Efendi", s. 1106.
8. Kastamonu, 5 Şubat 1911 tarihli hususî mektup.
9. "Yine İran-ı Viran", *Resimli Gazete*, nr.58, 11 Teşrin-i evvel 1340/1924.
10. Ali Emirî; Mehmed Emirî Efendi'nin (1626-1725) Abdullah adlı bir zatın oğlu olduğunu, nesebinin yedi derece yukarıda Pîşvâ-yı Ârifîn Seyyid Emîr Hazretleri'ne (Seyyid Nesimî) ve ondan ileride yirmiyedinci tabakada Seyyidü'ş-Şühedâ İmam-ı Hüseyin ibn Aliyyü'l-Mürtezâ'ya ulaştığını kaydediyor. (*Tezkire-i Şuarâ-yı Amid*, s.48). Buna göre; Nazif Bey'ın bu "amm-i ekber"i, Silsilenâme'ye göre de belirtilen şartları hâiz bulunan Es-Seyyid Abdullah'ın başka bir oğlu olmalıdır.

yalnız tezâkir-i şuarâda değil, bugünkü hafızalarda bile daima görüyorum. Validemin ceddi, Akkoyunlu devletinin en kuvvetli istinadgâhı olan "Hindî" adlı bir Türk aşiretinin reisidir. İşte ırkımın tarihçesi"[11].

İbrahim Cehdî Efendi

Şiir ve inşâ ile birlikte ilme olan merakı ve ciddi gayreti sebebiyle "Cehdî" mahlâsını almış[12] olan İbrahim Efendi, 1768 - 1806 yılları arasında yaşamıştır. Süleyman Nazif, mecmua-i eş'arının muhafaza edilememiş olduğunu bildirdiği[13] büyük dedesinden, onun cehdine de uygun düşen şu beyti naklediyor:

"Tahsîl-i kemâlâta eden ârifî tahris
Enzâr-ı mürüvvetle olan lûtf ü 'atâdır"[14].

Süleyman Nazif Efendi

Diyarbekir hanedânından İbrahim Cehdî Efendi'nin oğlu olan Süleyman Nazif Efendi; torunu Nazif Bey'den öğrendiğimize göre "1786 sene-i miladiyesinde tevellüdle 1832 senesinde vefat etmiştir"[15]. "Şeyh-zâde ailesinin ilim ve kalem itibarıyla en kuvvetli adamı" olarak, daha otuz yaşına girmeden Diyarbekir Mahkeme-i Şer'iyye başkâtipliğine yükselmiştir. Şeyh-zâdelerle tarihî rekabet halindeki Gürâniler ailesine yakınlık gösteren Vali Behram Paşa'nın teklifiyle, Rodos adasına sürülür. Altı ay kadar sonra yeni valinin tavsiyesi üzerine Sultan II. Mahmut, Süleyman Nazif Efendi'yi serbest bırakmakla kalmayıp, kitâbet ve inşâ'daki kudretinden dolayı Âmedî Divan-ı Hümâyun kalemine memur etmiştir. Nazif Efendi'nin rik'a hattı, o zamanki yazıların en iyilerindendir[16]. O bu vazifesinden, Bosna valisi Abdürrahim Paşa'nın divan kâtipliği için ayrılmış, görevi esnasında geçici memuriyetle Viyana'ya gitmiştir.

Burada, yeri gelmişken bir noktaya daha temas edelim: Süleyman Nazif Bey'in kardeşi Fâik Âli (Ozansoy), şâir Hâmî Efendi'nin anne tarafından büyük dedeleri olduğunu (*Nedim ve Lâle Devri*, s.84); Ali Emirî de onun, ceddü'l-ceddi Seyyid Mehmed Emirî'nin türbesi civarında medfun bulunduğunu bildirmektedir (Ali Emirî, *a.e.*, s.48). Bu durumda, yâni; Nazif Bey'in anne ve baba tarafı sekizinci batında Seyyid Abdullah Efendi'de birleşmektedir

11. "Yine İran-ı Viran", *Resimli Gazete*, nr.58, 11 Teşrin-i evvel 1340/1924. Bu bilgiler daha önceki yazılarında temas ettiği bazı noktalara da açıklık getirmektedir: "Ben eben an-ced Diyarbekirliyim. Hemşehrim Uzun Hasan'ın Fatih Sultan Mehmed'e karşı-sevkettiği orduda ihtimal ki benim de ecdadım aşk ve şevk ile ölüp öldürmüştü". ("Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, c.3, nr.71, 11 Temmuz 1329/1913, s.1549-51); "..ammizâde-i fâzılım Ali Emirî Efendi üstadımızın ..." ("Örfî-i Şirazî I", *Peyam-ı Edebî*, nr.51/8, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s. 1).
12. Ali Emirî, *a.e.*, s.162. Süleyman Nazif'in, Meşrutiyet'ten önceki dönemde "İbrahim Cehdî" müstearını tercih etmiş olması bu yönüyle de mânâlıdır.
13. İbnülemin, *a.e.*, s. 1107.
14. Kastamonu, 5 Şubat 1911 tarihli hususî mektup.
15. Aynı mektupta, bu tarihleri esas alarak 46 sene yaşamış olduğunu belirtmektedir. Doğum tarihi bazı kaynaklarda 1787 olarak kaydediliyor: İbnülemin, *a.e.*, s. 1106; İbrahim Alaeddin *Süleyman Nazif*, İstanbul 1933, s. 6.
16. İbnülemin, *a.e.*, s. 1107. Nazif Bey aynı varakada, dedesinin;

Padişâhâne bu tevki-i zarîf
Eser-i kilk-i Süleyman Nazîf

beytiyle imza ettiği bir Mahmud-ı Sâni tuğrasının, kerimesi oğullarında yadigâr olarak muhafaza edilidiğini de belirtmiştir.

Bir müddet Sivas valisi Hakkı Paşa'nın da divan efendiliğinde bulunur. Hakkı Paşa'nın eyalet mühründeki:

Yâ Rab dilimi levha-i tenvir eyle
Feyz-i keremin kalbime tahrir eyle
Sernâme-i maksûdumu ey Bâri Hudâ
Àsâr-ı inayetle temhîr eyle

rubâîsi onun "eser-i hâmesi olduğu" gibi Paşa'nın,

Nice bir mülket-i hüsnünde bu gavga nice bir
Nice bir satvet-i kahrın dil-i yağma nice bir

matlaını tesdis etmiştir[17].

Süleyman Nazif Efendi, bundan sonra Havâli-i Şarkiyye Seraskeri Salih Paşa'nın da divan efendiliğinde bulunmuş[18], 1244 muharebesinde Ruslar tarafından esir edilerek bir müddet Tiflis cihetlerinde zindana atılmış ve çocukluğundan beri hizmetinde bulunmuş olan "İnce" adlı gayet sadık bir Ermeni uşağının delaletiyle firara muvaffak olmuştur[19]. Uzun zamandır görmemiş olduğu memleketine dönerek, memuriyetlerde edindiği servetle sakin bir hayat yaşamaya niyetlenmişse de buna pek muvaffak olamamıştır.

Süleyman Nazif Bey, dedesinin bu hicranlı günlerini şöyle anlatıyor: "... o sırada şiddetle hüküm süren koleradan iki yetişmiş kızının bir hafta içinde vefat etmesi ile fevkalâde musab oldu. Hareminin de kerimelerini takiben irtihal etmesi üzerine yeniden teeehhül ederek bir sene sonra Esma isimli bir kızı ve onbir ay sonra da Mehmed Said adlı oğlu dünyaya gelmiştir. Süleyman Nazif Efendi vefat ettiği zaman (1832), oğlu dokuz, kerimesi yirmi aylık idi. Servetini vasîleri yağma etti. Ne kitapları, ne kendisi ile pederinin mecami-i eş'arı muhafaza edilebildi"[20].

Kendisinin vefatından kırk iki sene sonra oğlu Said Paşa, bulabildiği manzum ve mensur eserlerini toplayarak tab' eder (1874)[21]. Nazif Bey, "Divançe-i eş'arı matbu ve nesri nazmından akvâdır" dediği dedesi Süleyman Nazif Efendi'den şu üç beyti, şiirine örnek olmak üzere seçmiştir:

Dil ne nazikdür cefâ-yı yârden rencûr olur
Çeşm-i mestinden vücudum dem-be-dem meshûr olur

17. *a.e.*, s. 1107. Süleyman Nazif başka bir yazısında da bu hususu -şiire yer vermeden- teyid ediyor: "Büyük pederim Süleyman Nazif Efendi, Hakkı Paşa'nın Sivas valiliğinde divan efendisi idi ve bir matlaını tesdis etmişti." ("Tarih-i Edebiyattaki Hatalardan: Akif Paşa'nın Müceddidliği", *Servet-i Fünun*, c.60, nr.1568/94, 2 Eylül 1926, s.242-3).

18. "Salih Paşa menfiyyen Sivas'ta mukim iken Sivas valisi Hakkı Paşa'nın divan kâtipliğinde bulunan Nazif Efendi ile ülfet ve muhabbet ettiğinden Diyarbekir'e vali olunca divan kitabetine tayin etti. 1244'te Erzurum valisi ve seraskeri olduğu zaman da beraber götürdü." (İbnülemin'in düştüğü not. *a.e.*, s. 1106).

19. *a.e.*, s.1107. Daha önce bahsi geçen hususî mektubun mührü aşağısında kalan şu cümle, bu Ermeni uşağıyla ilgili olmalı: "Benim İnce bendeleri dest-i şerifinizi bûs eder". Mektub, 1246 tarihini taşıdığına göre firardan sonra yazılmış olmalı. bk. dipnot: 3.

20. *a.e.*

21. "Abdülhak Hâmid bey'e", *Edebiyat-ı Umumiye*, c.2, nr. 33, 15 Eylül 1917, s.113-4.

Dîde-dûzânı bu mâtemhâne-i dîrînenin
Bir gün elbet dahil-i gülşen-serâ-yı sûr olur

Sirişkim kılmadı reh-yâb-ı vuslat kalb-i mükedderi
O keşti galibâ bir sâhil-i nisyâna düşmüştür.[22]

Mehmed Saîd Paşa

Daha önce bahsi geçen şâir cedlerinde olduğu gibi Süleyman Nazif'in, babası hakkında verdiği bilgileri de derli toplu şekliyle İbnülemin'e yazdığı mektupta bulmaktayız.[23] Aynı yerde, Said Paşa'nın *Eslâf*taki hâl tercümesini de müellifi Fâik Reşad Bey'e Süleyman Nazif'in vermiş olduğunu öğreniyoruz. Bunların dışında, daha önce sözünü ettiğimiz tercüme-i hâl varakası, hele makale ve mektupları bu hususta çok çeşitli ve zengin bilgilerle, hatıralarla doludur. Bunlar, Said Paşa'nın mizaç, karakter ve meziyetlerini açıkladığı gibi; Süleyman Nazif Bey'in yetiştiği coğrafya ile fikrî atmosferi, o yaşlardaki hayal ve ideallerini -onları besleyen unsurlarla birlikte- daha yakından ve ayrıntılı olarak öğrenmemizi sağlamaktadır. Burada, diğer kaynaklarda yer alan, Paşa'nın resmî hayatıyla alakalı hususlara fazla girmeden, ilave bir kaç noktaya temas etmekle yetineceğiz.

Doğup büyüdüğü zaman ve muhit itibarıyla düzenli bir tahsil görme imkânı bulamamış olan Süleyman Nazif Bey, öğrenebildiklerini öncelikle babasına borçlu bulunduğunu her vesileyle ifade eder. "... cüz'î ve küllî her türlü müktesebât-ı ilmiyyem, pederimin eser-i ihtimâm ü nezâretidir. Kendisinden Osmanlı ve Farisî lisanlarının kavâid ve edebiyatıyla, Tarih-i umumî'yi ve Mantık'ı (...) okudum"[24] şeklindeki cümlelere bir çok yazısında rastlarız. Hakikaten bu âlim ve şâir Paşa, Nazif'in her bakımdan yetişmesinde, ilerlemesinde en mühim rolü oynar. Hâl tercümesinde yer alan şu cümle bu hususu açıkça ortaya koymaktadır: "Ne öğrendimse babamdan öğrendim. Vefatından sonraki müktesebâtım da onun bana vaktiyle göstermiş olduğu usûlün delâletiyle olmuştur"[25].

İleride daha iyi görülecektir ki, Süleyman Nazif'in babası ile olan münasebeti yalnız baba-oğul ilişkisine münhasır değildir. "... Babam mesâil-i ilmiyyede halîm ve hamûl bir adamdı. Ve bazan bir mesele için saatlerce izahât vermekten üşenmezdi.."[26] diyen Nazif, çocukluğundan itibaren, babasını yerine ve zamanına göre başında bir mürebbi, bir muallim, bir üstâd, bir rehber ve mürşid; yanıbaşında bir meslektaş ve mesâî arkadaşı olarak bulmuş ve pek çok yönüyle hep onu örnek almıştır. Nitekim, ilk şiir kitabı olan Gizli Figanlar'ı babasına ithaf ederken şöyle seslenir: "... Hayatıyla beraber, hissiyâtının da evladına intikal etmiş olduğunu gören bir peder kadar müteselli ol, baba!"[27].

22. Kastamonu, 5 Şubat 1911 tarihli hususî mektup.

23. İbnülemin, *a.e.*, s. 1581-5.

24. Bilgegil, *a.e.*, s. 354/1.

25. İbnülemin, *a.e.*, s. 1114.

26. "Nazif Bey'in Basra'dan Bir Mektubu", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.15, nr.154, 26 Receb 1330/1912, s.44-7.

27. Süleyman Nazif, *Gizli Figanlar*, Kahire 1906, s. 6; İbrahim Alaeddin (Gövsa), *a.e.*, s. 67.

Mehmed Said Paşa'nın doğum-ölüm tarihleri konusunda oğlu Nazif Bey'in açık ve mükerrer beyanlarına rağmen kaynaklarda tam bir açıklık ve ittifak yoktur. Babası Süleyman Nazif Efendi 1832'de vefat ettiği zaman, oğlu Mehmed Said'in dokuz aylık olduğunu yukarıda belirtmiştik. Buna göre Mehmed Said Paşa'nın doğum yılı 1832 gösterilmiştir[28]. Bu bilgilere dayanılarak onun 1832 senesi başlarında veya bir önceki yıl doğmuş bulunduğu söylenebilir[29].

Süleyman Nazif Bey'in elyazısıyla bir mektubu bu konuya açıklık getirmektedir: "Pederim Diyarbekirli Said Paşa da şâir idi. 1831'de tevellüdle 1892 senesi Kânun-ı evvel'inin birinci günü vefat etmiştir."[30] Aynı yazıda babasının "altmış bir sene yaşamış" olduğunu belirtmesi bu tarihleri ayrıca teyid etmektedir.[31] Kaldı ki kendi hal tercümesini yazdığı varakada da aynı tarihin yer almış olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır: "Babam üçüncü defa Mardin mutasarrıfı iken orada vefat etti [18 Teşrin-i sâni 1308/30 Kasım 1892]."[32]

Mehmed Said Paşa'nın diğer kaynakların da kaydettiği bazı mümeyyiz vasıflarına[33] Süleyman Nazif'in ifadeleriyle kısaca işaret edelim:

"Pederim ulûm-ı İslâmiyyeyi mükemmel ve muntazam surette tahsil ile dürûs-ı mürettebeden icâzet alıp vermiş, ulum-ı riyaziyye ile mütevaggıl ve Fransızca'ya o lisanda yazılmış eserleri anlayacak kadar vâkıf olmakla beraber, pek dindar ve savm ü salâta riâyetkâr bir adamdı. Ve islâmiyetin esaslarına mugayir bir şeyi ne görmeğe tahammül ederdi, ne işitmeğe."[34]

Süleyman Nazif, babasının şâirliği üzerinde pek fazla durmamıştır: "Pederim, ara sıra -kendini eğlendirmek için- şiir ile iştigal ederdi. Sonraları seyrekleştirmişti"[35].

28. İbnülemin, Ali Emirî ve bunlara dayanan diğerleri.

29. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*'nde; Süleyman Nazif Efendi hakkında: "Hastalık sebebiyle Osman Paşa'nın kâtipliğinden istifa ve bir kaç ay sonra 1832 [1248 H.]'de vefat etti." (s. 1106) demişken; oğlu Mehmed Said Paşa için: "1832'de [H. 1248] Diyarbekir'de doğdu. Bir sene sonra -ki 1833 olur- babası vefat etti, yetim olarak büyüdü." (s. 1181) diyerek tenakuza düşmüştür. Vefat tarihi 1832 ve o esnada oğlu dokuz aylık olduğuna göre, bir bakıma Mehmed Said'in 1831'de doğduğu kabul edilmiş oluyor.

30. Kastamonu, 5 Şubat 1911 tarihli hususî mektup.

31. Süleyman Nazif Bey'in İbnülemin'e yazmış olduğu mektupta ölüm tarihi 18 Teşrin-i sâni 1307 olarak nakledilmiştir. Ay ve yıl olarak miladî tarihe çevrildiğinde bu tarih 30 Kasım 1891 çıkıyor. Gün aynı olmakla beraber senenin farklı çıkması şaşırtıcıdır. Ancak bir kaç satır öncesiyle karşılaştırıldığında durum kolayca anlaşılıyor: "1891 [1307 H.]'de sevk-i ıztırar ile Muş mutasarrıflığını -ikinci defa olarak- kabul etti. İkinci rütbe Mecidî nişanı verildi. Muş'ta ondokuz ay kaldıktan sonra hastalandı. İstidası üzerine -üçüncü defa- Mardin mutasarrıflığına tahvil edildi. Hastalığı, iltihâb-ı kasabât-ı rie ile şeker ihtilâtı idi. Mardin'de üç ay ifâ-yı hizmet ettikten sonra 1307 Teşrinisânisinin 18'nci günü 1891 [1309 H.]'de pazartesi günü vefat eyledi" (s. 1583). Burada Muş'ta 19 ve Mardin'de 3 ay olmak üzere toplam 22 ay vazife gördüğü belirtilmesine -ve hicrî tarihin 2 yıl artmasına rağmen- başladığı yıl olan 1891 tarihi aynı kalmıştır. Bu itibarla Nazif Bey'in iki ayrı yerde vermiş olduğu tarihler aynıdır. Dikkatlerden kaçan bu yanlışlık "Süleyman Nazif Bey'in beyanını esas kabul eden" araştırıcıları da yanıltmış olmalıdır.

32. İbnülemin, *a.e.*, s. 1114.

33. "Pek müstakim ve afîf, umûr-ı idarede muktedir bir zât idi." (İbnülemin, *a.e.*, s.1585); "Osmanlı ediblerinin en büyüklerinden faziletli, tarihçi, hikmet sahibi, yüksek bir zât ..." (Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1972, s. 362).

34. "İslâmiyette Resim ve Heykel", *İleri*, nr. 1804, 10 Şubat 1339/1923, s. 2.

35. İbnülemin, *a.e.*, s. 1583.

Said Paşa'nın şiirleri, "neşve-i tasavvufu muhtevi ve hakîmâne"dir. "Durûb-ı emsâl derecesinde şâyi' olan" "Müstakim ol Hazret-i Allah utandırmaz seni" mısraı da onundur[36].

Mehmed Said Paşa'nın mezarı Mardin'dedir. Süleyman Nazif'in gönlünde, mesud çocukluk hatıralarının önemli bir beşiği olarak yaşayan bu şehir, artık daha muazzez ve yüce bir mânâ kazanmıştır. Şöyle sesleniyor: "Ah Mardin! Allah seni bir mamûriyet-i dâime ile kâm-yâb etsin ki bana kıblegâh-ı dâimîsin!"[37].

Mezar kitâbesinde Nazif'in şu kıt'ası yazılıdır:

Açdı dâğ-ı ebedî sîneye hicrân-ı peder
Ağlatır derd-i firâkı beni tâ kabre kadar
İstemezdim ki kazılsın gurbet elde kabrin
Neyleyim böyle imiş hükm-i kaza, emr-i kader.[38]

2. SÜLEYMAN NAZİF'İN DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU

Süleyman Nazîf, 17 Kânun-ı sâni 1284 (29 Ocak 1869) tarihinde Diyarbakır'da dünyaya geldi[39]. Babası, Diyarbekirli Mehmed Said Paşa'dır. Süleyman Nazif

36. Kastamonu, 5 Şubat 1911 tarihli hususî mektup. Süleyman Nazif, şu dört beyti babasının şiirine örnek olmak üzere naklediyor:

Ruhumuzda ittihad-ı manevi var yâr ile
Cismimiz surette ömr-i itibarîdir bize
Sirişkim gözlerimden kabz ü bast üzre olur câri
Bu bahrin cezr ü meddi galiba bir mehlikadandır
Ekâbirden niyaz-ı lütf u istimdâd kıldıkça
Mezaristana vardım sanki emvâta hitab ettim
Ola mürg-i dilim şehbaz-ı çeşmin tahciri
Cenâheynim iki dest-i dua-yı müstecâb ettim.

37. İbrahim Alaeddin (Gövsa), *a.e.*, ("Madenli Yusuf Efendi'ye Mektup", Diyarbakır, 4 Ağustos 1308/1891), s. 221. Diğer bir yazısında yine Mardin için şunları söyler: "Bazı Coğrafya kitaplarının bile müstehak-ı nisyân gördükleri bu ismi muhayyilem her devre-i hayatımda ve her ihtimâl-i nisyâna karşı kuvvet-i evveliyesiyle yaşatacaktır. Çünkü sabâvet-i şâtıram ve çünkü babam bir daha uyanmamak üzere orada uyudular." ("Nevhagerler", *Fevâid*, nr. (1319), 1 Ağustos 1317/1901, s.2; a.y., *Servet-i Fünun*, c.37, nr.942, 11 Haziran 1325/1909, s.88-90; a.y., *Şehbal*, c.2, nr.42, 15 Eylül 1327/1911, s.346).

38. İbrahim Alaeddin (Gövsa), *a.e.*, s. 6.

39. İlgili kaynaklar ve ifadeleri şunlardır: a) "Bin ikiyüz seksenbeş sene-i hicriyyesi Şevvâl'inin on ikinci gününde (17 Kânun-ı sâni 1284) Diyarbekir şehrinde tevellüd ettim". (21 Cumâde'l -âhire 1329 tarihinde, Kastamonu valisi iken elyazısı ile doldurduğu "Memurîn ve Ketebe Müstahdemînin Tescîl Edilecek Terceme-i Hâllerine Mahsus Varakadır", Bilgegil, *a.e.*, s. 354/1). Aslında 12 Şevval 1285 tarihi 26 Ocak 1869'a, 17 Kânun-ı sani 1869 ise Hicri 16 Şevval 1285'e tekabül etmektedir. Her iki tarihi de Nazif verdiğine göre, hicri ay başlarının rü'yet-i hilal ile tespitinin neticesi olan aksaklıkları göz önünc alarak rumi tarihin ve mukabili olan 29 Ocak 1869'un daha sıhhatli olacağı kanaatindeyiz. (bk. Faik Reşit Unat, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*,TTK. Basımevi, Ankara 1988, 6. baskı, s. XI). b) "1869 sene-i milâdiyesinin Şubat'ında ve Diyarbekir'de dünyaya geldim", (Kastamonu, 5 Şubat 1911 tarihli mektup); c) "1285 Şevvâlinde tevellüd ettim [Kânun-ı sâni 1869]. Meskat-ı re'sim Àmid kasabasıdır", (İbnülemin; *a.e.*, s. 1113). Her üç kaynak da aynı seneyi belirtmekle beraber ay ve gün bakımından bazı farklar var. Bunu, rumî ve milâdî takvime çevirmekten doğan bir değişiklik şeklinde değerlendirmek mümkündür. Birinci kaynakta yer alan 12 Şevval 1285 (17 Kânun-ı sâni 1284/1869) tarihine karşılık, İkincisinde: Şubat 1869, öbüründe ise: Şevval 1285 tarihleri

doğduğu zaman Diyarbekir Vilâyeti Mektupçusu bulunan babası, Nazif dört yaşına henüz girdiği sırada Mamuretü'l-aziz sancağına mutassarrıf tayin olunur[40] ve ailece Harput'a taşınırlar. Burada iki sene kadar kalmışlardır. Nazif o günleri "hayal kadar renksiz ve müterediddir" hatırlamaktadır. "Hânenin sükûn ve asâyişini temin için beni bir mahalle mektebine devam ettirdilerse de hiç bir şey öğrenemedim"[41] diyor.

Babası 1290/1874'de Maraş mutasarrıflığına tayin olununca aileyi de beraberinde götürür. Beş altı yaşlarındaki Nazif burada da kendi hâline bırakılmaz ve tahsiline devam ettirilir. Kendi ifadesiyle; "Bayezid Camii'nin alt katındaki ziyadan ve havadan mahrum hücrelerden birinde ibtidâî muallimliği eden bir hocadan" elifba öğrenmeğe başlar ve dört ayda Kur'an'ı hatmeder[42]. Said Paşa, bir buçuk sene devam eden Maraş'taki görevini -sıhhî sebepler yüzünden- bırakarak 1876'da Diyarbakır'a dönmek zorunda kalır[43].

Bu sıralarda Süleyman Nazif yedi-sekiz yaşlarındadır. Artık, çevresinde olup bitenler onu biraz daha yakından ilgilendirmekte ve o nispette de müteessir etmektedir. Hele, bir müddet sonra başlayan Osmanlı-Rus harbi, memleket üzerine bir kâbus gibi çökmüştür. Savaşın sebep olduğu tedirginlik, telâş ve ıztıraplar çok geçmeden bütün şiddetiyle günlük hayata da akseder. Nazif, o günlere ait bir hatırasını şöyle anlatıyor: "Geçen Rus muhârebesi ilân olunurken sekiz dokuz yaşlarında bir çocuktum. Bizim diyârın cibâl ü bevâdisini inleten türkülerden hatırımda yalnız şu iki parça kalmış; birisi şöyle başlıyordu:

Bu dağın ardında redif sesi var
Açın çantasını bakın nesi var
Bir çift kundurası bir de fesi var!..

Bu üç mısra o kahraman Anadolu ordusunun o zamanki şekl ü hâlini levâzım dairelerinin en sahih kuyûdundan daha vâzıh ve mükemmel tarif ediyor. Diğeri de bu idi:

Silahları çattılar,
Gölgesinde yattılar.
Dediler aylık çıkmaz
Çantaları sattılar.

---

görülmektedir. Gün, ay ve yıl olarak Milâdi takvimle ifade edersek 17 Kânun-ı sâni 1284 tarihi, 29 Ocak 1869 ediyor ki -eğer bir yanlış hatırlama söz konusu değilse- Nazif Bey'in, buradaki bir iki günü nazara almadan, yuvarlak hesapla sonraki aya geçerek "Şubat 1869" yazmış olduğu düşünülebilir.

40. Süleyman Nazif, bu tayinde -ilerde hep sevgi ve hürmetle anacağı- Midhat Paşa'nın oynadığı rolü şöyle anlatır: "Midhat Paşa, sadarete gelince pederimi -Diyarbekir vilayetine tâbi bir liva haline ifrağ olunan- Mamuretü'l-aziz mutasarrıflığına intihab etti ve halefi Mütercim Rüşdî Paşa zamanında icra olundu." (İbnülemin, *a.e.*, s. 1581).

41. İbnülemin, *a.e.*, s. 1113.

42. *a.e.*

43. Nazif bu konuda şunları anlatıyor: "Babam Maraş mutasarrıflığında bulunuyordu.. Maraş'ın âb ü havası ve lâsiyyema şiddet-i bürûdeti ile imtizaç edemediğinden bir tabip raporu ahz ü takdim etmiş (....) Netice pederimin 11.180 kuruşluk bir maaştan mahrumiyetle bî-maaş ve nevmid Diyarbekir'e avdeti oldu." (*a.e.*, s., 1582).

Bu sözlerde ne bir fikr-i taarruz, ne bir imâ-yı infial var. Çünkü henüz tazallum etmeği bile öğrenememiş olan bu kavim, istihzâyı hiç bilmez.."[44]

Bu dönemde şahit olduğu dayanılmaz sefalet ve ıztırapların, dinlemiş bulunduğu hicran dolu hatırâların, Nazif'in körpe dimağ ve hafızasında ne kadar derin izler bırakmış olduğunu makalelerinde açıkça görmekteyiz. Bu yazılarda anlatılanlar, yazarın yetişme tarzını ve muhitini açıklaması yanında, harbin cephe gerisine olan tesirlerini de bütün açıklığıyla ortaya koyuyor. Nazif'in, Doksanüç Muharebesi sonlarında, Rumeli muhaciri bir ihtiyar kadından dinlemiş olduğu hatıralar, bu bakımından oldukça dikkate değer mahiyettedir:

"Ben o zaman dokuz yaşında idim. Kış geceleri bizim tandır başında toplanılır, kadıncağız Tuna'dan Dicle'ye kadar nasıl geldiklerini hikâye ile ağlar ve ağlatırdı..(..) Biz ise dinlemekten ve ağlamaktan hiçbir zaman usanmazdık. O dâsitân-ı fecâyi'a istemezdik ki nihayet gelsin. Gözlerimizden dökülen yaşlar, alâm-ı kalbimize acı bir sükûn verirdi. Ve zannederdik ki içimizdeki derd-i millî bu yaşlarda teneffüs ediyor. İşte ben vatan muhabbetiyle Moskof düşmanlığını o muhâcir kadından öğrendim. O zaman yerli yabancı hiçbir edibi tanımazdım. Tarih ile âşinalığım henüz o kadar başlamamıştı. En büyük şâirim Aşık Garib ve en aziz kahramanım Battal Gazi idi."[45]

Süleyman Nazif, daha sonraki harp ve ıztırap yıllarında da, çocukluğunun en unutulmaz ve firaklı hatıralarıyla dolu olan bu günleri buruk bir hasretle anacak ve hâlihazırla kıyaslayacaktır. Bunun güzel bir örneğini, 4 Mart 1919 tarihli Hadisât'ta çıkan, "Benim Vatanım" adlı makalesinde görüyoruz: "Çocuktum. Pederimin ahibbâsı hemen her akşam bizim evde toplanır, her türlü mesâil-i ilmîyye ve edebiyye mevzu-ı bahs olunurdu. 93 muharebesi yeni bitmiş ve bu harbin getirdiği kaht ve sefalet henüz büsbütün çekilmemişti[46]. Yalnız Tuna vilayetimizin değil, binnisbe daha kadîm derdimiz olan Kırım diyârımızın da mâtem-i iftirakı her akşam hüznile yâd edilir,

Àbisten-i safâ vü kederdir leyâl hep,
Gün doğmadan meşîme-i şebden neler doğar

---

44. "Fâik Reşad Beyefendi'ye Bir Mektup", *Tîrâje*, nr.10, 16 Nisan 1327/1911, s. 1.

45. Süleyman Nazif, *Asitâne-i Tarihde Galiçya*, İst., Matbaa-i Amire 1335, s. 8-9. Nazif aynı yerde şu bilgileri de nakletmektedir: "Doksanüç muharebesinin sonlarında Rumeli muhâcirlerinden ihtiyar bir kadın dul kalmış kızıyla bizim diyara kadar gelmiş, evimizin yanında küçük bir haneye, zannediyorum ki hükümet tarafından yerleştirilmişti. Galiba memleketlerince maruf bir aileden idiler ki diğerlerine nisbetle terfih-i hallerine bir derece daha itina olunuyordu. (...) Memeleketlerinde güzel bir evleri, evlerinin bahçesi, bahçede yemiş ağaçları varmış. Kış zahirelerini ilkbahar başlar başlamaz hazırlamağa koyulurlar ve zemherinin uzun gecelerini konu komşu ve hısım akraba ile birlikte tatlı sohbetler ve harîfâne ziyafetlerle geçirirlermiş. Ramazan gecelerinde cemaatle teravih namazı kılınır, leyâli-i mübarekede mevlitler okunurmuş. Kadıncağız bunları söylerken hem ağlar, hem ağlatırdı. (...) Ana ile kız ne oldular bilmem?. Fakat onların macera-yı perişanı benim hayat-ı hissiyemde ben ölünceye kadar yaşayacaktır. O ana ile kız yalnız bir ailenin, yalnız bir kasabanın değil büyük bir islam ülkesinin son enkaz-ı târümârı idi. Keşki bu satırlar onlara benim hayat-ı fâniyemden sonra da bir müddet sönmeyecek bir yâd-ı hazin temin edebilse!.." (*a.e.*, s. 7-9).

46. Unutulmamalıdır ki, Süleyman Nazif, burada sanatkârâne ve edebî bir üslûpla, biraz da genelleyerek anlattığı olayları, yaklaşık olarak kırk yıl önce yaşamıştı. Aslında Nazif, belirttiği devrede 7-10 yaşlarında ve babasından ayrı bulunuyordu. Yazıdaki "Pederimin ahibbâsı, hemen her akşam bizim evde toplanır.." ifadesini; civar vilayetlerde iki üç sene ailesinden ayrı olarak vazife gören Said Paşa'nın sılaya döndüğü akşamlar için veya Nazif'in 11 yaşından itibaren Mardin'de babasıyla hep birlikte olduğu seneler için düşünmek icab eder. bk. dipnot: 50.

beytiyle, her muntazır-ı muztaribe tevzi-i ümit eden Kırımlı Rahmî'den sık sık teselliler dilenilirdi."[47]

Bu sâf çocukluk hâtırasıyla birlikte, yazarı hâl ve istikbal için endişelendiren bazı hususlar da hafızasında canlanır. O zamanki vatan sevgisi ve hicranlı menkıbeler kadar, onları anlatan harp yadigârı bahtiyârlara gösterilen hürmet ve muhabbeti de unutamayan Nazif, sonraki nesillerde gördüğü vefasızlık ve hamiyetsizlik karşısında üzülmekten ve teessüf etmekten kendini alamaz. Ne yazık ki, tesellî ve ümit aradığı mâzî, bazı yönlerden derman olacak yerde derdine dert katmıştır :

"Ah o vakitki vatan muhabbeti, şimdiki gibi ca'lî ve bir seyl-i hurûşân gibi gelir geçer bir mevzu-ı nümâyiş ü tefâhur değil; din aşkı, nâmus kaydı ile memzûç, metîn ve âteşîn bir ibtilâ idi! Giden yerlerin ziyaına uzun seneler, ölünceye kadar için için ağlamış olan ihtiyarları ben gördüm. Bugün başım elimde, o günleri ve geceleri tahattur ettikçe, bir mahşer-i izmihlal olan hafızamın büsbütün parçalanmasını istiyorum."[48]

Görülüyor ki, Nazif'in ifadesiyle: "moskof ordusunun İstanbul'un surları önünde rekz-i hıyam-ı taazzum ettiği"[49] bu harp ve ıztırap zamanı, yedi sekiz yaşlarından itibaren ona hayatı en acı gerçekleriyle beraber öğreten tam bir pratik mektep olmuştur. Zaten o dönemde, eğitim-öğretim hiç de iç açıcı durumda değildir. Az sonra görüleceği üzere, bu ilk tahsil devresi onun, en verimsiz ve ürkütücü yıllarıdır.

Süleyman Nazif, böyle bir ortamda Diyarbakır Rüşdiyesi'ne devam ettirilir. Ancak, mektebin "usûl-i talimi pek fena"dır. Bu yüzden talebeler "öğrenmekten ziyade, ezberci, mürâî ve sersem" olarak yetişmektedir. Nazif'in bir başka ve belki de asıl şanssızlığı bu esnada babasının yakın himaye ve nezaretinden mahrum kalmış olmasıdır. Nazif; "Pederimden ayrı geçen şu iki üç sene zarfında ben ma'nen, yani fikren bî-kes yaşadım"[50] der. Bu yıllar onun için kaybedilmişlikten de öte gerçekten talihsiz bir dönem olur. Çünkü, Diyarbakır Rüşdiyesi'nde görüp yaşadığı olumsuzluklar, Nazif'i mektepten ve derslerden soğutmakla kalmamış, onda ömür boyu unutamayacağı çok kötü tesirler ve izler bırakmıştır.[51] Sonraki yazılarında bunu açıkça görmekteyiz. Misâl

47. "Benim Vatanım -I-", *Hâdisât*, nr. 69, 4 Mart 1919.

48. a.y. Diğer bir yazısında ise bu teessürünü şöyle ifade ediyor: "Ben çocukken gördüm ki aksakallı bir gazi, şâhid ve âmili olduğu büyük vak'aların menâkıb ve destânını tekrar ederken etrafındaki halkın büyük küçük her ferdi sükût-ı dindârâne ile o bahtiyâr ihtiyarı dinler ve takdis ederdi. Bilmem ki biz şimdi ırkımızın yegâne ve en büyük hasletini de mi kaybettik?.." ("Affediniz!", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 25 Kânun-ı evvel 1912).

49. "İngiliz Siyaseti Hakkında", *Hak Yolu*, nr. 16, 17 Şubat 1913.

50. İbnülemin, *a.e.*, s. 1113.

Said Paşa, ailesinden ayrı kaldığı bu devrede şu görevlerde bulunur: Diyarbakır'a gelişinden üç ay sonra Mardin mutasarrıflığına, oradan da Muş'a tayin edilir. İstifa ederek 1878'de Diyarbakır'a döndükten sonra Dersim ile Cizre ıslahâtına yardımcı olur. Daha sonra da Siird mutasarrıflığında bulunur.

51. Vefatından dört sene kadar önce bu günlerden şöyle bahsedecektir: "Dersim *İsâgûcî*'ye geldiği zaman on yaşına yeni girmiştim. Halbuki uzun uzun ve falaka değnekleriyle ezberlettikleri Nahiv'den ve hatta Sarf'dan bîhaberdim. Maraş'tan getirdiğim hafif hamûle-i tahsil bile dimağımdan kayıp gitmişti. Türkçe dürüst bir cümle yazamazdım. Bir beyti bile hatırımda kalmayan *Tuhfe-i Vehbî* ve hatta **Sünbülzâde** nâmı ne vakit zikredilse vücudum ürperir". İbnülemin, *a.e.*, s. 1113.

Bu konuya başka yazılarında da temas etmiş olduğunu görüyoruz:

olarak -o dönemin eğitim şartları hakkında bir fikir vermesi bakımından da kayda değer- bir mütalaasını buraya aynen alıyorum:

"Rüşdiye mi idi, ne Allah'ın belâsı idi bilmem, yedi yaşında beni bir maktel-i istidâda devam ettirdiler... Maksatları da beni hayırlı bir adam olarak yetiştirmekti. "Nasara yensurû"dan "El-kelimetü lafzun vuzia li-ma'na müfredün" ibaresiyle başlayan Arapça bir kitabın son satırına kadar bir çok risaleleri, kitapları iki sene zarfında -belki laakal ikiyüz falaka değneği ile- bana ezberlettiler. Babam o zaman ailemin nafakasını tahaarri için serhadlerde ve moskof güllelerinin yağdığı yerlerda dolaşmak mecburiyetinde idi. Ben bîkes kalmıştım. Elli seneden beri günde beş defa kıldığı namazlara ait sûre-i Kuraniye ile duaları bile doğru okumaktan aciz bir hizmetkârdan başka murakıb-ı tahsilim ve mürebbi'-i maneviyâtım yoktu. Arabın Sarf'ını da Nahv'ini de gûya iki senede öğrenmiştik. Fakat bir hayır sahibi âlim bir baba dostu, hiç bir gün benden Sarf ile Nahiv arasındaki farkı sormadı. Sorsaydı, hesapsız falakaların yâd-ı tehdidine saplanmış, boş ve niyazkâr nazarlardan başka cevap almazdı. Evet İbn-i Hâcib'in *Kâfiye*'sini hatm ve ezber etmiş olan ben, kelime ile kelâmın farkı şöyle dursun, hatta kelimenin aksamını bilmiyordum."[52]

Mardin'de Geçen Üç Yıl

Said Paşa'nın Eylül 1295/1879'da -ikinci defa- Mardin mutasarrıflığına tayin olunarak aileyi de yanına almasıyla, Süleyman Nazif'in tahsil hayatı yeni bir safhaya girer. Daha doğrusu, asıl tahsili bundan sonra başlar. Artık, eğitim yönünden pek zayıf, zulmetli ve zahmetli Rüşdiye günleri geride kalmıştır. Oğlunun "sefâlet-i tahsil"ine cidden acıyan Said Paşa, onun yetişmesiyle yakından ve bizzat alâkadar olmaktadır. "Ne öğrendimse babamdan öğrendim. Vefâtından sonraki muktesebâtım da onun bana vaktiyle göstermiş olduğu usûlün delâletiyle hâsıl olmuştur"[53] diyen Süleyman Nazif,

"Ben Arapça'nın nasıl öğrenildiğini bildiğim gibi, nasıl öğrenilmediğini de öğrendim. Evvela, bir çok seneler aczimi -arada bazı mütûnun da hâfız-ı lâ-havle-hânı olmak şartıyla- Emsile'den Molla Câmi merhumun *Kâfiye*'ye şerh olarak telif ettiği *Fevâidü'z-Ziyaiyye*'nin -ki eserin ünvanından ziyade müellifin namıyla meşhurdur- ortalarına kadar bir kaç sene sürükledim durdum. On onbir yaşında Arapça mantık ezberleyen ben, yirmi yaşında iken ne Sarf bilirdim, ne Nahiv. ("Lisan Muallimine Cevap", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 12 Eylül 1909).

"Dokuz yaşında beni İsâgûci kapısından Mantık'a sokmak istediler. Okuttukları ve ezberlettikleri o kadar satırlardan hatırımda tek bir şey kalmış: İsâgûci, eski Yunan lisanında beş yapraklı bir çiçek adı imiş. Bu risâle de beş sahifeden ibaret olduğu için Esîreddin Ebherî Hazretleri eserine bu ismi münâsib görmüş. Aradan pek uzun seneler geçtikten sonra bir Rum dostum İsâgûci kelimesinin Yunan-ı Kadîm lisanında "medhal" mânâsına geldiğini söyledi. Hangisi doğru, bilmem? Çünkü tedkik etmek külfetini ihtiyâr etmedim. İşte Mantık'ın benimle ve benim Mantık'la olan sergüzeşt-i mütekâbilemiz... ("Cevab -İskeçeli Mehmed Sıdkî Beyefendi'ye-", *Peyam*, nr.48/5, 11 Eylül 1335/1919, s. 2-3).

"Hayret ile parmağın dişler kim etse istima
Parmağından verdiğin şiddet günü ensâra su!...

Bu beyti -Mızraklı mı mızraksız mı bilmem, fakat- bir İlmihal kıraâtini tâkib eden sinîn-i tufûliyet içinde pederimin bana ezberletmiş olduğunu hatırlıyorum..." ("*Evrak-ı Eyyâm* Münasebetiyle", *İctihad*, c. 5, nr. 113, 3 Temmuz 1330/1914, s. 241-3).

52. "Cevab -İskeçeli Mehmed Sıdkî Beyefendi'ye-", *Peyam*, nr.48/5, 11 Eylül 1335/1919, s. 2-3.

53. İbnülemin, *a.e.*, s. 1114. Nazif, başka yazılarında da bu konuya temas eder:

"... zaman-ı sabâvetimde livâ değil, vilayet merkezlerinde bile muntazam mekâtib-i resmîyye bulunmadığı için cüz'î ve küllî her türlü muktesebât-ı ilmiyyem pederimin eser-i ihtimamı ve nezâretidir." (Bilgegil, *a.e.*, s. 354/1).

bir mektubunda bu durumu şöyle açıklıyor: "Mutasarrıflıklarda bulunan pederimle dolaşarak bî-karar bir halde sabâvet ve şebâbet devirlerini imrâr etmek mukadder olduğu için, hiç bir mekteb-i resmî ve hususîde muntazam bir tahsil tâkib etmek müyesser olmadı. Fakat, babam âlim bir adam idi. Arapça'nın sarf ve nahviyle, Acem lisan ve edebiyatını ve Mantık ile belâgat-i Osmanîyyeyi ve Tarih-i umumîyyeyi -galiba derece-i kâfiyede- tahsil ettirdi."[54]

Hakikaten, Said Paşa'nın üç yıl süren Mardin mutasarrıflığı dönemi ve sonra emekli olarak Diyarbakır'da ve az bir kısmını İstanbul'da geçirdiği sekiz sene, Süleyman Nazif'in yalnız tahsili bakımından değil, yetişmesi ve hayata hazırlanması yönünden de en verimli ve mühim devreyi teşkil eder. Üzerinde geniş olarak duracağımız bu onbir seneye, Paşa'nın ikinci defa Muş ve üçüncü kere Mardin mutasarrıfı olarak geçirdiği, vefatına kadarki yaklaşık iki seneyi de ilâve etmek lazımdır. Çünkü, bu son fasılda Nazif, babasının yanı başında ilk resmî vazifesini almış,[55] devlet çarkının işleyişini ve ülkenin durumunu -yetki ve mes'ûliyet sahibi bir kişi olarak- daha yakından görme ve tanıma fırsatı bulmuştur.

Öyle anlaşılıyor ki, tarihçi, hakîm bir şâir ve devlet adamı olan Said Paşa, oğlu Nazif'e on yaşından yirmiüçüne kadar devam etmiş bulunan bu onüç yıl boyunca çok yakından ve hususî olarak alaka göstermiş, onu tam bir vâris, bir hayrü'l-halef olarak yetiştirmeye çalışmıştır.[56] Bu büyük ihtimam ve ciddî beraberlik sebebiyle -Said Paşa'yı anlatırken de söylediğimiz gibi- Nazif'i bu safhada, babasından ayrı düşünmek ve anlatmak adetâ imkânsızdır. Bu itibarla burada bir bakıma Paşa'nın ölümüne kadarki hayat ve faaliyetlerini de anlatmış olacağız.

Süleyman Nazif babasından ve onun, kendisi üzerindeki derin tesirlerinden bahsederken şöyle der: "Babam tahrir ve tetebbu'dan bir dakika hâli kalmaz bir zât idi. Onu taklid hevesi, beni tâ küçüklüğümde muharrir ve şâir olmağa sevketti. Pederim zevk-i hayatı mütâlâa ve teliften başka hiçbir şeyde bulmaz bir ismet-i melekâneye sahib idi. Bense eyvâh!.. fısk ü fücûr ile âlûde olmaktan dâmen-i mevcudiyetimi kurtaramadım. Ve babamın yalnız muharrir ve şâirliğini ve bir de vezâif-i resmiyyede ve eşhâs ile muâmelede hakk-ı meşru'um olmayan bir parayı kabul etmemek taassubunu taklid ettim."[57]

".. bana babam lisanımı, Arabî ve Farisî'nin kavaidiyle birlikte öğreterek, vazife-i übüvveti müşfikâne itmam etmişti." ("Cevaplarım", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1104, 31 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2).

54. Kastamonu, 5 Şubat 1911 tarihli hususî mektup.

55. Süleyman Nazif, babası Muş mutasarrıfı iken 1 Mayıs 1306'da (13 Mayıs 1890) Muş Reji Müdîriyeti'ne tayin olunmuş, bu görevi altı ay sürmüştür.

56. Nazif'in bir eserindeki şu cümle, Said Paşa'nın oğlu üzerinde kıyafet bakımından da ciddiyet ve titizlikle durduğuna delil olabilir: "Ben on yaşından beri frenk gömleği ve boyunbağı kullanırım." (*İmana Tasallût (Şapka Meselesi)*, s. 7).

57. İbnülemin, *a.e.*, s. 1115.

İbnülemin'in şu nüktesi de bu konuda bir fikir verebilir: "Nazif, bir zaman hayatından ümid kesilecek derecede hasta olduğundan bahsederken başının ucunda oturan babasının ağlıyarak "Sen ölürsen dünya başıma yıkılır." dediğini anlattı. "Baban, teessürle yanlış söylemiş. Yahut hastalık haliyle sen, yanlış anlamışsın. O pek afîf bir adam olduğundan, "Ölürsen dünya başıma yıkılır." dememiştir. "Ölmezsen yıkılır demiştir." dedim, pek hoşuna gitti." (*a.e.*, s. 1126).

Süleyman Nazif'in yetişmesinde ve şahsiyetinin şekillenmesinde babasından doğrudan doğruya veya tavsiye ve telkinleri istikametindeki mütalâalarıyla öğrendikleri yanında Said Paşa'nın, akşamları dostlarıyla bir ilim ve irfan meclisi mahiyetinde cereyan eden sohbetlerinin de büyük tesiri vardır. Pederinin "ahibbâsı" hemen her akşam evde toplanır, "her türlü mesail-i ilmîyye ve edebiyye mevzu-ı bahs olunur." Zaten, bir kaç nesil şâir yetiştirmiş bu köklü ailede "manzum söz söylemek, müte'ammim ve âdeta marazî bir istidâddır."[58] İşte Nazif'in asıl mektebi bu ilim ve edebiyat meclisleridir. Bu toplantılarda dinleyip öğrendikleri, kültür ve sanat zevkinin temelini ve mayasını teşkil eder. Onun klâsik kültür ve devlet geleneğimize bağlılığı ile eski edebiyat ve tarihimize âşinâlığı da bu yıllarda başlamıştır. Bir yazısında, hava ve muhtevâsını hep hasretle andığı bu sohbetler üzerine şunları söylüyor:

"Hemen her akşam babamın evinde toplanan eviddâsı meselâ Nâbî Efendi'nin bir vak'aya veya şahsa telmih eden bir beytini, Koca Râgıp Paşa'nın bir sözünü, Haşmet'in bir nüktesini, Nef'î'nin bir hikâyesini -sanki o haftanın ve günün hadisâtındanmış gibi- ne canlı bir edâ ile naklederlerdi. Ve ruh-ı ecdâd, hâfıza-i ahfâdda bu suretle yaşar, yaşardı."[59]

Süleyman Nazif, bu sohbetlerde dinlediği ve hafızasında derin izler bırakmış bulunan bazı hatıralara daha başka yazılarında da yer vermiştir. Bunlara kronolojik sıra içinde yeri geldikçe temas edeceğiz. Şimdi biraz da, yine hayatında önemli yer tutan, 10-12 yaşlarında, Mardin'deki yaşayışı ve arkadaş çevresi üzerinde duralım.

Süleyman Nazif, Bursa mektupçusu ve Servet-i Fünûn ekolünün ateşli bir mensûbu iken kaleme aldığı "Nevhagerler" adlı yazıda, Mardin'de geçen "sabâvet-i şâtıra" ve "devre-i masûme"sine ait "bir mâcerâ"sını anlatır ve bu şehir ile kendisinin o zamanki vaziyetine de genel olarak temas eder.

Bir ölünün tabutu başında ücret mukabili ağlayan (nevhager) hanımların ve cenaze evinin hâlini, yirmi yıl sonra hikâye eden yazı şu cümle ile başlıyor: "El-cezîre'nin, sahrâ-yı âfâk-meşhûnuna karşı yüksek bir dağın sîne-i müşemmesinde istiğrak-ı medîd-i a'sâr ile düşünür ve uyur bir şehir vardır: Mardin." Yazar daha sonra Mardin hakkında bazı izahlarda bulunur. Bu şehirde "umumiyetle Arapça söylenir. Ve şehrin her noktasından görülebilecek yerler de umumiyetle kabristandır. Evlerden çok kabirler, emvât ve mekabirle dolu mehîb kubbeler, türbeler.. Sonra yine kubbeler, yine türbeler..." "Lisan-ı mahallî ile menâzır-ı mevki'iyyenin bu imtizâc-ı uhrevîsi" o yaşında da Nazif'i müteessir etmekten uzak kalmamakla beraber, o henüz çocuktur. Herşey fikrinden ziyade nazarını işgal eder ve her şey onu "düşündürmekten ziyade eğlendirmeye" yaramaktadır. Nazif, o zamanki ruh halini, ne derece muzip ve meraklı olduğunu bir hikâye üslûbu içinde şöyle anlatır:

"On bir yaşında bir kuş kadar pervâsız ve mâil-i pervâz idim. Benden yedi yaş küçük olmaktan başka hiç bir kabahati olmayan kardeşimi o gün bilmem kaçıncı defa ağlattıktan, hemşîremi pederime mecbûr-ı şikâyet ettikten, vâlidemden bir çok mevâid-i darb ü tevbih aldıktan sonra huzur-ı masûmânesini târmâr ettiğim evden çıktım.

---

58. *a.e.*, s. 1116.

59. "Benim Vatanım -I-", *Hâdisât*, nr. 69, 4 Mart 1919.

Sokaklar o tarihde de benim için cây-ı huzûr ü tenezzüh, hem mahall-i tahsîl ü tetebbu' idi. Her gün yeni bir sokak gördükçe yeni bir kıt'a keşfetmiş kadar sevinerek âlemdeki vüs'ate şaşar ve Selîm-i Evvel'in, o günlerde bilmem kimden işitmiş olduğum, harita-i arza karşı olan nutk-ı vecîz ü meşhûrunu hayâl ve meşhûdâtıma bir türlü tasdik ettiremezdim."[60]

Nazif'in, tahsil hayatındaki önemini belirtirken "İşte asıl ta'allümüm bundan sonra başlar." dediği, babasının Mardin mutasarrıflığı devresi üç yıl kadar devam etmiştir. Said Paşa 1880 senesinde bir ara geçici bir vazife ile Mardin'e bağlı Midyat kazasında bulunuyorken "Diyarbekir vilayeti adliye müfettişi Ferid Bey -ki bilâhare sadrazam olan Arnavud Ferid Paşa'dır- devir ve teftiş için" Mardin'e gelmiştir. Mardin Mutasarrıfı'nın oğlu, Ferid Bey'in dikkatini çekmiş olmalı ki henüz onbir yaşında bulunan Nazif'le alâkadar olur. Süleyman Nazif, bu konuda şu bilgileri vermektedir: "Sonraları babamın da benim de büyük bir bedhâhımız olan Ferid Bey'in teşvikiyle Fransızca öğrenmek hevesine düştüm. Pederim Midyat'tan avdet ettikten sonra bu arzumu hem tasvib, hem takdir etti. Venedik'in Mechitariste mektebinde ta'allüm ve talim etmiş olan Aleksan Gregoryan adlı, Mardinli bir Ermeni papazdan ders almaya başladım."[61]

Öğrendiğimize göre bu papaz Nazif'e, Fransız lisanının harfleri ile La Fontaine'den iki hikâye öğretmiş, biraz da "tekellüm mümâresesinde" bulunmuştur. Bundan sonrası Nazif'in şahsî gayretine kalır. Ancak o büsbütün yalnız değildir. Meziyetlerine hayran kaldığı arkadaşı Abdülkerim Sabit Bey, pek çok yönden olduğu

60. "Nevhagerler", *Fevâid*, nr. (1319), 1 Ağustos 1317/1901, s.2; a.y., *Servet-i Fünun*, c.37, nr.942, 11 Haziran 1325/1909, s.88-90; a.y., *Şehbal*, c.2, nr.42, 15 Eylül 1327/1911, s.346.

Bir hikâye edâsı taşıyan bu yazı -herkesçe özlenen çocukluk yıllarına ait- bir hatırâyı, olduğundan daha hassas ve müessir bir şekilde ifade ediyor olabilir. Fakat yine de bu duygulu şark çocuğunun yaşadığı muhiti ve o yaşlardaki mizaç ve duygularını göstermesi bakımından şu cümleleri de zikredelim:

"Kasaba dik bir bayır üzerinde bulunmak münasebetiyle tabiat burada her ferde bir nevi hakk-ı murakabe vermiştir. Mardin'in her evi diğerini görür. Ve bir çok mesakininin damları sokaktır. Bir yolcu ister ve merak ederse ailelerin en gizli meşâgil-i beytiyyesini saatlerce seyredebilir.

O gün irademi ayaklarımın keyf ve ihtiyarına teslim etmiş giderken, derinlerden çıkan bir nâle-i müzdehim işittim. Bu sesler damı üstünden geçmekte olduğum evden geliyordu. Evin kapısını bulup içeriye girdim. Bu oldukça vâsi, çıplak ve mukassî bir avlu idi. Mâtemdan olsun olmasın hep siyahpûş kadınlar, bir kısmı abanî sarıklı, bir kısmı siyah kefiyeli ve siyah abalı erkeklerle dolu bir avlu. Yere bir tabut koymuşlar, topuklara kadarinen koyu mavi gömlekli ve yine siyah abalı gayet dağınık saçlı, gayet esmer, gayet çirkin, genç mi ihtiyar mı farkolunmaz, üç kadın o çıplak ve câmid tabutun başında müteveffânın fezâiliyle eytam ve zevcâtının maruz bulundukları mesâibi sayarak ve ağlayarak, hem deste deste saçlarını yoluyorlar, hem arasıra yerlerden avuçlarla toprak alarak kendi başlarına doğru savuruyorlardı. Ve cemaat da şu üç kadının kısık seslerle okuduğu mersiyeler, söylediği sözler, iâre ettiği yaşlar ve teessürlerle nevbet be nevbet coşuyor ve yalnız gözlerini sokak kapısından kadınlara diken bir kaç serseri köpek, kuyruklarını sallayarak sükût ve hayretle bakıyordu. Ben de o kirli kalabalığa karıştım. Ve yemin ederim ki, müteveffânın en yakın akrabası dahil olduğu halde, hepsinden ziyade ağladım. (...)

O akşam, ne benden yedi yaş küçük olmaktan başka hiç bir kabahati olmayan kardeşim Fâik'i ağlattım, ne hemşîremi pederime mecbûr-ı şikâyet ettim, ne vâlidemden mevâid-i darb ü tevbih aldım. Yalnız ağladım... Ağladım... Hiç tanımadığım cenazenin hayâl-i tabutu karşısında ücretle ağlayan ve ağlatan mavi gömlekli, siyah abalı, dağınık saçlı, ecel simalı kadınlarla beraber, bütün safvet ve masumiyetimle sabaha kadar ağladım." (a.y.).

61. "Muallimim katolik mezhebinden ve mahud patrik Hason'un hilâfgîrânından olduğu için aforoz edilmiş kısımdan idi. Papaz cübbesini lâbis olmakla beraber hasbelmatrûdiye festen başka serpuşu olmaması zavallıya acib bir şekil ve kıyafet vermişti." (İbnülemin, *a.e.*, s. 1114).

gibi Fransızca'yı öğrenmesi bakımından da onun en yakın yardımcısıdır. Babası Mardin'de nâib, kendisi ise Adliye'de Ceza dairesi Zabıt kâtibi olarak vazife gören Abdülkerim Sabit, onyedi yaşındadır.

Süleyman Nazif, kendisinden altı yaş büyük olan bu arkadaşını ve onunla geçirdiği bir yılın hatırâlarını unutamaz. Babıâli caddesinde bir vitrinde, "vaktiyle pek ziyade okuduğum ve sevdiğim bir mecmua-i eş'âr" dediği Abdülkerim Sabit'in *Sabah-ı İnşirâh*'ını görmesi, "Eski Bir Arkadaş" başlıklı yazıyı kaleme almasına sebep olur. Tanıştıkları tarihten otuz dokuz, Sabit'in ölümünden ise altı sene sonra yazdığı bu makalede Nazif, arkadaşını ve onunla arkadaşlığını şöyle anlatmaktadır:

"Abdülkerim Sâbit Bey'i 1296 sene-i hicriyesinde [Milâdî 1879] Mardin'de tanıdım. (...) İlk tanıdığım münevverü'l-fikir ve her mânâsıyla medenî genç Abdülkerim Sâbit Bey'dir. O benim mânevî bir büyük kardeşim, bir mürebbi-i fikr ü iz'anım oldu. Fransızca'ya biraz da onun teşviki ile başlamıştım. Derslerimi müzakere ve temrinlerimi tashih ederdi. Edebiyat ile iştigal hevesi de en evvel ondan bana geldi. Her hâl ve hareketine hayran olur ve hâl ve hareketini taklîd etmek isterdim. Zinde, cevvâl, bedâyi-perest bir genç idi. Dâimâ okur, yazar, kanun çalar, resim yapar, ata biner, rovelver talimi eder, pederi veya arkadaşlarıyla tavla oynar, hâsılı bir dakika boş durmazdı. İşret müstesna olmak üzere, menhiyât ve memnu'âttan hiç bir fiile meylini hissetmedim. Fakat vâ esefâ ki o yaşda işret eder ve bu i'tiyâdı suistimâl derecesine vardırırdı. Ma'mâfih hiç bir gün sarhoş olduğunu görmedim."[62]

Abdülkerim Sâbit, babasının Amasya'ya tayin olunması sebebiyle ailesiyle birlikte Mardin'den ayrılır. Nazif, kendisi için son derece üzücü olan bu ayrılığı ve duyduğu derin hüznü şöyle ifade ediyor: "Giderlerken bir saat mesafeye kadar teşyî' ettim. Ayrıldığımız zaman ağlamıştım. Beraber dolaştığımız yerlerde onu dâimâ teesssür ve tahassürle anar ve arardım. Öz kardeşim olsaydı iftirakı beni bundan ziyade müteellim etmezdi."[63]

Beraberlikleri, bir yıl gibi, o yaşlar için kısa sayılabilecek bir süreyle sınırlı kalmasına rağmen Nazif'in, bu arkadaşından kuvvetle etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır.[64]

Süleyman Nazif'in babası Said Paşa, elli yaşında ve Mardin mutasarrıflığının üçüncü yılı dolarken emekliliğini istemiştir.[65] Bir kaç aylık gecikmeyi müteakip 1882'de memuriyetten ayrılır. Nazif babası için; "Otuz senelik devre-i istihdamında

62. "Eski Bir Arkadaş", *Utarid*, c.1, nr.15, 24 10 Nisan 1335/1919, s. 227.

63. a.y.

64. " İki üç sene kadar muhabere ettikten sonra, mükâtebemiz münkatı' oldu. Fakat âsâr ve eş'ârını dâimâ takib eder ve okumaktan mahzûz ve imzasına karşı mütehassis olurdum. Bu gün sathî ve ibtidâî bulduğum manzûmelerinden vaktiyle ne samimî heyecanlar almıştım!.. Hissiyât-ı kalbiyyeme tahakküm eden tahavvülât-ı fikriyyeyi düşündükçe vicdanım diyor ki: Küfrân-ı zamana lâ'net olsun!.." (a.y.).

65. "Pederim, tam elli yaşında iken tekaüdünü istida etti. Arza gideceği sırada Abdurrahman Paşa, Başvekil olmuştu. Pederimin çektiği telgrafnameye telgrafname ile cevap vererek tebrikine teşekkürle beraber tekaüdünün muamelesini tehir ettiğini bildirdi. Dahiliye Nazırı Mahmud Nedim Paşa ile hayli uğraştıktan sonra Hakkari valiliğine tayinini arzetmişken o sırada infisali vâki olmuş ve yerine gelen Said Paşa, diğerini tayin ettirmiştir." (İbnülemin, *a.e.*, s. 1583).

mazûl kaldığı müddet cem'edilse bir seneyi doldurmazken ve esâsen sefâhet ve israftan müteneffir iken, hayat-ı memuriyyete veda ettiği gün sekizyüz lirayı mütecâviz senedli, faizli borcu vardı." diyor. O sırada Süleyman Nazif oniki yaşlarındadır. Bu döneme ait hâtıralarından anladığımıza göre, buradan ailece Diyarbakır'a taşınıyorlar. Böylece Nazif'in Mardin'de, baba nezaretinde üç yıl süren verimli, hususî tahsil hayatı; emekli pederinin yanıbaşında ve memleketi olan Diyarbakır'da aynı şekilde devam eder. Bu mühim devre, yaklaşık altı sene yâni Nazif onsekiz yaşına girinceye kadar devam edecektir.

3. GENÇLİĞİ VE İLK MEMURİYETLERİ

Diyarbakır'daki İlk gençlik Yılları

Süleyman Nazif, Mardin'e nisbetle daha gelişmiş, daha büyük, sosyal ve kültürel hayat bakımından daha hareketli bir şehir olan Diyarbakır'da, sanat ve edebiyat dünyasını daha yakından tanıma ve takip edebilme imkânına kavuşur. Başta İstanbul olmak üzere bir çok önemli merkezlerin neşriyatı ellerde dolaşmakta, hattâ burada bazı tiyatro faaliyetlerine bile rastlanmaktadır.

Böyle bir muhitte Nazif'in, aile ve arkadaş çevresinin de tesiriyle küçüklükten itibaren âşina olduğu fikrî ve edebî meselelere olan merak ve alâkası gittikçe artar. Önceden olduğu gibi en önemli desteği yine babasından görmektedir. Said Paşa kendi telifâtı ile uğraşırken oğlunun yetişmesi için de elinden gelen gayret ve ihtimamı göstermekten geri durmaz.[66] Nazif'in meyil ve istidâdına göre inkişâfını sağlayacak mecmua ve eserleri her vesile ile okumasına, malûmât ve meleke sahibi olmasına yardımcı olur. Nazif'ten dinleyelim:

"Oniki yaşında ancak vardım, pederim bir gün Namık Kemâl Bey'in *Evrâk-ı Perişân*'ını vererek mukaddimesini cehren okumamı emretti. Ve hatasız okuyuşum hoşuna gederek mükâfeten kitabı bana verdi. Evvelleri ekser yerlerini anlayamadığım *Evrak-ı Perişân*'ı senelerce okudum. *Cümel-i Müntehâbe-i Kemâl*'i -matbu nüsha kendi malım olmakla beraber- bâkemâl-i itinâ ile istinsâh etmiş ve hemen serâpâ ezberlemiştim. Kemâl'in tarz-ı üslûbuna bayılırdım. Cengiz ile Celâlüddin-i Harzemşah aralarında maceraların tafsilâtına pek vâkıf olmadığım halde, ötekini tel'in ile berikini tebcîl eden oldukça uzun bir makale bile yazdım. Bu yâvenin "..Cengiz cehennemden fırlamış bir şerâre, Celalüddin ise o ateşi söndürmeye âzim ve rahmet-i Rahman'dan müteşekkil bir sehâb-pâre idi..." gibi maskaralıklara babam da gülmüştü."[67]

Süleyman Nazif, 28 Mart 1923 tarihinde, meşhur tiyatro sanatçısı Sarah Bernhardt'ın ölümü üzerine yazdığı bir makalede[68] de, yaklaşık kırk yıl gerilerde

66. Süleyman Nazif, *Mizanü'l-Edeb*'in nasıl hazırlandığından bahsederken, Said Paşa'nın telifteki ciddiyet ve itinasını şöyle ifade eder: "... Kitap yazıldığı müddetçe Arab'ın büyük küçük birçok kütüb-i belagati, müellifinin rahle-i tahrîri üstünde durmuştu. Ben bunu kendi gözlerimle gördüm. Otuzbeş sene evvelki bir manzara-i âfilenin yâd-ı muazzeziyle bu dakikada yaşaran gözlerimle..." ("Cevaplarım", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1104, 31 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2).

67. İbnülemin, *a.e.*, s. 1116

68. Sarah Bernhardt; *İleri*, nr.1850, 29 Mart 1339/1923, s.3; a.y., *İnci*, nr.9, Nisan 1339/1923, s. 3-4. Makalenin sonunda, "Nişantaşı, 28 Mart 1913" tarihi yazılı ise de, bu tarihten on yıl sonra ve bir

kalmış olan bu çocukluk dönemine ve o zamanki muhit ve edebî atmosfere dair önemli bilgiler vermiştir. Sarah Bernhardt'ı, o günün şartları içinde nasıl tanıdığını şöyle anlatıyor:

"Tarih-i temâşânın evvelki gün irtihâl eden bu en büyük kadınını ismen tanıdığım zaman 12 yaşında idim. Victor Hugo'nun *Hernani* tiyatrosunu, ellinci sene-i ibdâ'ı münasebetiyle ve tantanalarla Paris şehri, mübdî'inin huzurunda tebcîl ediyordu. Merasimin tafsilâtı bizim İstanbul matbuâtına kadar aksetmişti. Her şeyden bîhaber ben bu hâdiseyi Anadolu'nun bir köşesinde hayretle okuyordum."

Hernani, Comèdie Française'de sahnelenirken beşinci perde iner inmez, perde tekrar açılır, bütün oyuncular temsil kıyafetleri ile Hugo'nun büstü etrafında toplanırlar. "Sarah Bernhardt elinde bir defne dalı, umumun heyecan-ı amîkı arasında François Coppée'nin bu münasebetle inşâd etmiş olduğu bir neşîdeyi Victor Hugo'nun huzurunda ve Victor Hugo'nun timsâline karşı inşâd eder. Bu manzûme o gece büyük bir kıyâmet-i heyecân koparır. Ve şâir fart-ı teessürden kendini kaybetmemek için locasının arka tarafına çekilir." Nazif; "Ben matbuâtımızın bu neşriyatını bir tiyatro binasının ne şekilde olacağını bile tasavvur edemediğim o zaman hayretle okumuştum" diyor.[69]

Abdülhak Hâmid Bey'in Sâmipaşazâde Sezâî Bey'e yazdığı ve o vakit neşredilmiş olan bir mektubunda "...Sarah Bernhardt için -ki tabiat hilâfına olarak- Ne zaman istese güzeldir o!.." şeklindeki ifadesi de Nazif için bir muammâdır. Hele Londra'da bulunan Sezâî Bey'in cevabî mektubunda bahsettiği bazı hususlar onu -hissen imrendirse bile- iyice şaşırtacak ve ileride hayrânı olacağı bu üstâdları hakkında, o vakit hiç de iyi şeyler düşündürmeyecektir.[70] Çünkü Nazif, muhafazakâr bir ailenin

ay arayla iki değişik yerde yayınlanmış bulunduğuna ve Sarah Bernhardt'ın ölüm tarihi 1923 olduğuna bakılırsa burada bir mürettip hatası olduğu kesin görülmektedir.

69. "Hattâ daha evvel, bu münasebetle Victor Hugo'nun Matmazel Sarah Bernhardt'a bir tezkire yazmış olduğunu Fransızca'yı biraz bilen benden yaşlı bir dostum o sırada bana söyledi. O şükrannâmeyi de tercüme-i hâlinden aynen naklediyorum: "Hanım, büyük ve latîf idiniz. Beni müteessir ettiniz. Ben, bu eski muhârib, bazı dakikalarda ve sizinle rikkat-yâb ve meshûr olan halkın alkışladığı zamanlarda ağladım. Döktürdüğünüz bu gözyaşı sizindir. Ben onu ayaklarınızın önüne vaz' ediyorum.

Ben bunları oniki yaşında, alık alık, okur ve dinlerken Victor Hugo benim için bir isimden başka birşey değildi. Vâkıa Şemseddin Sâmi, *Les Misèrables*'ı *Sefiller* namıyla tercüme ve cüz cüz neşretmeğe başlamıştı. Fakat muhteviyâtını tamamıyla ihata edecek halde değildim.

Ben o vakit en çok neye hayret ediyordum biliyor musunuz? Victor Hugo gibi ara sıra Sultan Abdülhamid Efendimizin imzasıyla tebrik ve tekrim telgrafnâmeleri bile alan büyük bir adamın bir oyuncu kadına böyle şeyler yazmasına...

Ara sıra Diyarbakır'a kadar gelen Zuhûrî kolu enkazından Hasan Paşa Hanı havlusunda zenneye çıkan erkekle Ketenciler çarşısının arkasındaki dar sokakta vaktiyle Süleyman-ı Kanunî'nin misafir kalmış olduğu, hâlâ harap olmamış bir haneyi sanatgâh ittihaz etmiş olan seyyar ve süflî oyuncu takımlarının fakir ve perişan kadınlarından Sarah Bernhardt hakkında bir fikir hâsıl etmek istiyordum. Ve öyle zannediyordum ki Victor Hugo bir tiyatrocu kadına o tezkereyi yazmakla Sultan Abdülhamid'in iltifatlarına lâyık olmaktan sukut ediyor. Ah!... Benim çocukluğum bir çok mahrumiyetler içinde geçti. O zaman hiç kimse bana demiyordu ki Victor Hugo'nun elfâz ile tebyîn ettiği mânâyı, Sarah Bernhardt evza' ile ifade ediyor. Ve bir şâir ile tiyatro oyuncusu aynı derece-i haysiyettedir." (a.y.).

70. Nazif'in aynı makalesinden; o zamanki ruh halini ve yetiştiği çevreyi açıklaması bakımından önemli gördüğümüz şu kısımları da kaydedelim:

oniki yaşında ve mazbut bir çocuğu olarak henüz onların dünyasına ziyadesiyle yabancıdır. O zamanki "tecrübesiz aklı" ile ve çocukluğunun "cehl ve besâteti" içinde kendi hâlini, hayâlen de olsa onlarla kıyaslamaktan kendini alamaz. Şöyle diyor:

"O zamanlar Diyarbakır'a gelmiş olan pek sefîl bir tiyatro takımının bir gece tertib ettiği oyuna habersiz gitmiş olduğum için annemin şikâyeti üzerine dayım beni bihakkın dövmek istemişti. Sezâî Bey'in dayılarındaki müsâmahakârlığa ben o vakit tecrübesiz aklımla hayret ve gıpta ediyordum."[71]

Süleyman Nazif'te sonraları bir akide haline gelmiş olan Hâmid hayranlığı da, tâ bu yıllardan itibaren başlamıştır. Yine babasının himmet ve tavsiyesi neticesi, -şahsını ancak yirmialtı sene sonra tanıyacağı- Abdülhak Hâmid'in eserlerini tanımış ve ilk olarak da *Târık*'ı okumuştur.[72]

Diyarbakır'daki bu ilk gençlik devresi Nazif'in yönelişlerinde ve şahsiyetinin olgunlaşmasında önemli bir yere sahiptir. Gerek tarihî bir kültür merkezi olan şehir, gerek başta münevver bir aile reisi olan babası olmak üzere edebiyata meraklı arkadaş çevresi, onun düzenli şekilde yetişmesini temin eden bir pratik akademi fonksiyonu görmüştür. Bu yıllarda Nazif, bir taraftan şöhret ve tesirleri bütün ülkeyi kaplamış sembol şahsiyetlerin idealist fikirleri ve eserleriyle beslenirken bir taraftan da payitahtın ve hatta Avrupa'nın muhtelif fikrî ve edebî gelişmelerini oralara kadar ulaştıran gazete ve mecmuaları takip etmektedir.

Süleyman Nazif bir yazısında, Mustafa Reşid Bey'le ilgili hatırâtını Celâl Nûrî'ye anlatırken, bu hususlara dâir şu bilgileri veriyor:

"Ben edîb-i şehîrin (Mustaf Reşid Bey) ismini işittiğim zaman, onüç yaşında idim. Siz ise o zaman belki henüz kehvâre zîb-i şuhûd olmamıştınız. *Envâr-ı Zekâ*'yı Diyarbekir'in ufk-ı dûr a dûru her hafta beklerdi. Mustafa Reşid Bey, yazdığını herkese seve seve okutan ve ismiyle, neşriyatı etrafında muhtelif mücadelelerle dolaştıran bir şâir-i nâsir idi. (...) Biz o zaman çocukluktan gençliğe irtihal etmek üzere idik. Bu yaşta insan, tedkik ve muhakemeden ziyade tahassüs ve teheyyüce müstaid ve

"Madem ki çocukluğumun cehl ü besâtetini bir parça itiraf etmeğe başladım şunu da söyleyeyim: Sezâi Bey'in Abdülhak Hamid Bey'e olan mektubunda -ki bu da o zaman intişar etmişti- şöyle bir fıkra vardı: "... Fransız gazetelerinde okuduğuma göre Théatre François şimdi Hugo'nun *Ruy Blas*'ını oynuyormuş. Hâlim müsâid olsa yalnız şu oyunu o tiyatroda görmek için Paris'e kadar giderdim..."

Oh!.. Şimdi daima meşmûl-i iltifâtı olmaka mübâhî bulunduğum *Sergüzeşt*'in şâir-i halûku beni affetsin, kırk sene evvel bilmem hangi mecmuada seve seve okuduğum o güzel mektubunun bu fıkrası bana Sâmipaşazâde hakkında iyi bir fikir telkin etmemişti. Ne demek!.. Bir tiyatroyu görmek için Manş denizinin kudurmuş dalgalarından geçerek ta Londra'dan Paris'e kadar gitmek!.. Kahraman *Şir* tiyatrosuyla babamı bile hayrân etmiş olan bir edîbe bu hevâîliği hiç yakıştıramıyordum. Babalarından kalan cesîm servetleri tiyatro kızlarıyla yiyip bitiren bir çok paşazâdelerin isimleri ve mâceraları bir dalga gibi İstanbul'dan koparak vilâyetlerde çalkana çalkana Diyarbekir'e kadar gelirdi. *Rumûzü'l-Hikem* müellifinin oğlu da o nevi mirasyedi paşazâdelerden mi idi?..

71. a.y.

72. "İlk okuduğum eseri *Târık* idi. Ve ben *Târık*'ı ilk okuduğum zaman 13 yaşında idim. Babam bu kitabı hem tavsiye etmiş, hem âdetâ bizzat okutmuştu. O zamandan, o yaştan beri Hâmid'in kârîi, şâkirdi, âşığı ve manen mahlûkuyum." ("İki Payidar Eser -I-", *İleri*, nr. 1821, 27 Şubat 1339/1923); İbnülemin, *a.e.*, s. 1116).

muktedirdir. Şahıslarını görmeden isimlerini tanıdığımız kahraman-ı beyan arasında Mustafa Reşid'i bir "edîb" hem de bir "edîb-i şehîr" tanıyorduk."[73]

Süleyman Nazif'in o sıralarda "şahıslarını görmeden isimlerini tanıdığı" zâtların başında ise biraz yukarıda "tarz-ı üslûbuna bayılırdım" dediğini öğrendiğimiz "Edîb-i Azam" gelmektedir. Şu satırlar, Nazif'in yetiştiği muhitle beraber, vatan ve hürriyet şâiri Namık Kemal'e o devirde millletin gösterdiği hürmet ve bağlılığı ifade etmek bakımından da önemlidir:

"Kemâl Bey Midilli'de mutasarrıf iken ben onüç ondört yaşlarında, okumağa heveskâr bir çocuktum. Meskat-ı re'sim olan Diyarbekir'de hiç bir gün geçmezdi ki gerek bizim evimizde, gerek başka evlerin birçoğunda Namık Kemâl"in ismi ve eserleri bir kaç defa mevzu-ı bahs olmasın. O zaman İstanbul'da intişar eden mecâmi'-i mevkuteye mahzâ Edîb-i Azam'ın âsârına tesadüf olunur ümidiyle müşteri kaydolunurlardı."[74]

Süleyman Nazif, Diyarbakır'da, bir yandan babasının sohbetleri ile klasik edebiyat kültürünü ve tarihî malûmâtını zenginleştirirken diğer yandan çeşitli eser ve mecmualar yardımıyla yeni bilgi ve gelişmeleri takip etmektedir.[75] Daha önce de belirttiğimiz gibi bilhassa, Said Paşa'nın dost meclislerinde dinleyip hafızasına âdetâ hâkketmiş olduğu mesele ve menkıbelerin Nazif üzerindeki tesirleri pek büyük olmuştur.

Bunların en çarpıcı misâllerinden birine, Süleyman Nazif'in 15 Eylül 1923' te kaleme aldığı "Toptaşı'ndaki Şâir" adlı yazısında rastlıyoruz. Mazhar Osman'ın gayretleriyle yeniden tanzim edilen Toptaşı tımarhanesinde tertiplenen büyük bir Tıbbî toplantıya dâvetli olarak katılmış olan Nazif, burada gördüklerini yazmadan önce, yaklaşık kırk sene önce Diyarbekir'deki baba ocağında, bir sohbet esnasında; "İstanbul'dan yeni gelmiş, kır sakallı bir garib"in anlattığı menkıbeden bahseder. Nazif, Osman Nevres'e dair bu hikâyeyi; çocukluğunun "ihtiyâc-ı tecessüsünü bu zâtın çehresinde temerküz ettirmiş", gözleri yüzüne dikili, "görenler kadar görmeyenleri de âşık eden füsûnkâr belde"nin gölgelerini o garîbin dudaklarında ararcasına dinlemektedir.[76]

73. "Mustafa Reşit Bey'e Dair", *İleri*, nr. 198, 19 Temmuz 1334/1918.

74. Süleyman Nazif, *Namık Kemal*, İst., İkdam Matb., 1340/1922, s. 28.

75. Sâmipaşazâde Sezâî'nin *İclâl*'inden bahsederken şöyle diyor: "*İclâl* nâm-ı umûmîsi altında vücuda gelen bu eserde zavallı nâ-murada ait olmayan sahifeler de vardır. Ezcümle "Pederimin Mezârında" -ki ben bunu ilk defa kırk sene evvel *Hazine-i Evrâk* mecmuasında okumuştum- o vakit ondört yaşında idim. İstanbul'u görmemiştim. Sezâî Bey'i tanımamıştım. Bu nevhâ-i yetimâne, Sultan Mahmud hazîresindeki mezara beni ta Diyarbekir'den ağlatmıştı." ("Bir Ah-ı Müeyyed", *İleri*, nr. 2159, 21 Şubat 1340/1924, s. 2).

76. "Babamın yanında toplanmış olan dostlarının arasına bir gün İstanbul'dan yeni gelmiş, kır sakallı bir garib karışmıştı. Ve İstanbul'dan yeni gelmiş her adam gibi bu kır sakallı garibin de sözleri dikkat ve lezzetle dinleniyordu. Ben ise çocukluğumun ihtiyac-ı tecessüsünü bu zatın çehresinde temerküz ettirmiş, gözlerim yüzüne dikili, görenler kadar görmeyenleri de aşık eden füsunkar beldenin gölgelerini o garibin dudaklarında arıyordum.

Misâl-i kâbe eyâ nur-ı dîde-i uşşâk
Gören cemâlini müştak görmeyen müştak.

Efsaneler diyarından gelmiş olan o adam o gün neler söyledi, pek de hatırıma gelmiyor. Yalnız naklettiği bir hikaye, diyebilirim ki aynen, hafızama mahkûktur. Şu menkıbeyi anlatmıştı:

Bu yıllarda, edebiyata hevesli ve ekseriya kendisinden bir hayli büyük olan arkadaşlarının da Nazif'in hayatında ve yetişmesinde önemli bir yeri vardır. İsmail bunlardan biridir. Nazif'ten onbeş yaş kadar büyüktür. "Fakat bu, o hüviyet ve samimiyette olan vücutlardan idi ki sinn ü zaman araya hiç bir hâil koyamaz." Aynı zamanda hem babasının "muhibb-i müdâvimi", hem Nazif'in "râz-âşinâ-yı vicdanı" olan İsmail'de, herhangi yaşta olursa olsun, samîmî olmak şartıyla her adam "bir refik-ı hâlisin tesliyet-i hasbıhâlini" bulabilir.

Süleyman Nazif, "Eski Arkadaşım" adlı yazısında, aynı isimle neşrettiği şiirin[77] ne maksatla yazıldığını izah ederken; "Bu telehhüfnâme-i mevzûn ile hâtırâtına ağladığım İsmail de çok zamanlar hayat-ı fikriyyemde yaşadı. Yalnız enkaz-ı hâtırâtım arasında değil, bu günkü kitle-i tahassüsâtım içinde de ondan kalmış bir çok şeyler vardır."[78] diyerek bu arkadaşlığın derin tesirlerine işaret eder.

Zavallı Nevres'le muârefem vardı. Tımarhaneye atıldıktan sonra onu sık sık ziyaret ederdim. Bir gün bulutlu bir havada hatırıma Nevres Efendi geldi. Gidip görmek istedim. Ben toptaşına vardığım zaman yağmur yağmaya ve bir aralık bardaktan boşanırcasına iştidad etmeğe başladı. Şiddetli gök gürlemeleri ile beraber, öteye beriye yıldırımlar da düşüyordu. Diğer delilerin bir çoğu gibi Nevres'i de havanın bu hali fevkalade tehyic etmişti. Küllabî bunlara içeriye, koğuşlara girmelerini emretti. İtaat etmeyenleri iterek, döğerek sevkediyordu. Zavallı şair, sâkit ve bî-hareket gözlerini bana dikmişti. Hiç bir ihtar ve takrara ehemmiyet vermiyordu. Emrini kendi eliyle infaz etmek isteyen Küllabîyi asabiyetle itti. Şuursuz mahpus ile insafsız zindancı arasında artık bir mücadele başlamıştı. "Üç lisanda tanzim-i eş'âr ve güç zebanda tahkim-i âsâr etmeğe kadir" bu şairin o belâ ocağındaki delilerin hiçbirinden farkı, hiç birinden fazla itibarı yoktu. Küllabînin iri eli, şâirin sararmış, zayıf yüzünde şiddetle şakırdarken, gök de mütezâyid bir tarraka ile bir kere daha gürledi. Bu tokat, Nevres'de anî bir intibah husule getirmeğe kifayet etmişti. Ağlayarak,

Sille-i darü'ş-şifâdır sanmayın gök gürlüyor
Bu yağan yağmur değildir âsmân ağlar bana

betini okudu. Ve içeriye girdi.

Bu basit hikâyenin her gözde bir ihmirar uyandırdığını gördüm. O vakit Diyarbakır'da maarif müdürü ve o gün babamın misafiri bulunan Faik Reşad Bey merhum,

Bilmezdim özüm gamzene meftun imişim ben
Afet-zede dil-haste ciğer-hûn imişim ben
Sevdâ-zedesin sen dediler zülfüne söyle
Vursun beni zencîre ki mecnun imişim ben

beyitlerini de zavallı Nevres'in tımarhanede söylemiş olduğunu ilâve etti.

O günden bu Eylül'ün yirmi sekizinci cuma gününe kadar, Üsküdar'dan, Toptaşı'ndan, tımarhaneden ne vakit bahsedilseydi gözümün önüne, herşeyden evvel yağmurlu, yıldırımlı bir günle, tokat yerken beyitler inşad eden, zencire mütehassir bir deli gelirdi. Diyarbakır'dan geçib giden garibin hikayesi benliğimin kaidesinde, yani çocukluğumda bu kadar derin bir intiba ve iz bırakmıştı." ("Toptaşı'ndaki Şair", *Sıhhî Sahifeler*, c.1, nr. 11, 15 Teşrin-i sâni 1923, s. 151-7).

77. 26 Temmuz 1314/1901 tarihinde yazılmış ve otuzdört mısra olan bu şiirin son kısmı şöyle:

Sefiller'i okuyordum geçende ben tenha
- Pür-ihtizâz dururken kuvâ-yı hissiyyem-
Çıkıp sütûru içinden kadîd bir sîmâ,
Önümde durdu, dolaşdı, gülümsedi bir dem...
Kader bu bahsi kitaba eder gibi tezyîl,
Sahifeler bana derdi: -Zavallı İsmâîl!..-

("Eski Arkadaşım", *Fevâid*, nr. (1319), 14 Kânun-ı sâni 1317/1901, s. 27).

78. Nazif'in, Bursa mektupçusu iken, kaleme almış olduğu yazıdan şu paragrafı da önemine binâen zikrediyoruz:

"Dicle'nin bir kenâr-ı metrûk ü sâkitinde onunla pek uzun sinîn-i tahassüs ü tahassür yaşadık. Feşâfeş-i münevvimiyle akvâm-ı evveliyyenin hâtırâtını uyutan bu nehrin ma'sum ve kimsesiz dalgalarına tevdi' olunmuş ne kadar ma'sûm ve yetîm hasbıhâllerimiz vardır. İki vicdanın mühtezz seslerle fısıldaştığı bu serâir-i sâfiyye, şâhid-i teâtisi olan mevcelerin döküldüğü bahr-i muhit kadar

Süleyman Nazif İstanbul'da

Said Paşa'ya 1887'de "Rumeli Beylerbeyi" pâyesi tevcih olunur. Bunun akabinde Paşa'yı İstanbul'da görüyoruz. Nazif'in yazılarından, 1887-1889 yılları arasında babasıyla birlikte bir iki sene İstanbul'da kalmış bulundukları anlaşılmakla beraber niçin geldiklerini tam olarak öğrenemiyoruz.[79] Fakat, anlattıklarına bakıldığında, Süleyman Nazif'in yetişmesi, sanat ve edebiyat zevkinin teşekkülü bakımından bu devrenin oldukça tesirli ve mühim bir dönem olduğu açıkça görülmektedir.

Babası o sıralarda *Mir'atü'-iber*'i telifle meşgûldür. Dikkat ve mesâisini dağıtmamak için de başka şeylerle uğraşmak istemediğinden öteki işlerini oğlu takip eder. Nazif, yetişmesi bakımından oldukça faydalı olan bu hizmetiyle, bir anlamda pederinin sekreterliğini yapmaktadır. Şöyle diyor: "Gazetelerle mecmuaları ben muntazaman okur, şuûnun mühimlerini hülâsaten söylerdim. Ve şayet aynen görmesi icap eden bir şey olursa o nüshayı tedarik ederek, getirirdim."[80]

Diğer taraftan Nazif İstanbul'da, hep hayâlinde yaşamış "füsûnkâr belde"yi bizzat görüp tanımakla kalmamış; bu arada, hayranı olduğu edîb ve şâirlerin bir kısmıyla tanışma fırsatını da bulmuştur. Hele, o zaman İstanbul'daki edebiyat meraklısı gençlerin hayat ve hissiyatına âşinâ olarak, sohbetlerine iştirak etmesi ona yeni ufuklar açar. Bâbıâli caddesinin kitaphâneleri o tarihte birer "mahfel-i edebî"dir. Şimdi kırtasiye malzemeleri satılan bu dükkanlarda o zamanlar, kitap satıldığı kadar "efkâr, malûmat, tetebbuât, hamiyyet, teessür, heyecan da teâti edilirdi."[81]

---

büyük bir girdâb-ı nisyâna, İsmail ise daha büyük bir ummân-ı istitâr olan muhît-i ademe inleye inleye atıldılar." Ben şimdi bu iki deryâ-yı bîkerân karşısında hufre-i mâziye gömülen günlere, sönen ümitlere, sadâ-yı inkisarı bütün mevcudiyet-i fâniyemde yaşadıkça tanîn-endâz-ı telehhüf olacak kırılmış emellere, nimet-çîn-i fenâ olmağa pek erken tehlike-nümâ-yı şitâb olmuş âşinâlara ağlıyorum. O ummânın bir kûşe-i ufkunda benim için de titreyen bir şûle-i tesliyet vardır. Ve bir gün ben de onlara iltihak edeceğim." ("Eski Arkadaşım", *Fevâid*, nr. (1319), 14 Kânun-ı sâni 1317/1901, s. 23-4).

79. Süleyman Nazif'in Mehmed Ali Aynî ile mektuplaşmalarına geniş yer vermiş olan Ali Kemalî Aksüt bu hususta şu bilgiyi vermektedir: "Said Paşa ismet ve faziletle dolu altmış bir senelik hayatının kırk üç yılını devlet ve memlekete ve hemen hepsini insaniyete, hayra, ilm ü marifete hasr ve vakfetmiş bir zâttır. 1303/(1887) senesinde adlî bir işten dolayı, İstanbul'a gelmiş, Süleyman Nazif'i de beraber getirmişti. *Mir'atü'l-iber* adlı eseri o sırada kitapçı Kirkor tarafından basılıyordu. Kirkor aynı zamanda H. Nazım, Ali Kemal ve daha bir kaç arkadaşıyla Mehmed Ali'nin çıkardıkları *Gülşen* mecmuasını da neşrediyordu. Bunlar mecmuaları dolayısıyla, Süleyman Nazif babasının kitabı sebebiyle Kirkor'un dükkânına sık sık uğruyorlardı." (*Prof. Mehmet Ali Aynî Hayatı ve Eserleri*, İst. 1944, s. 177).

80. *Namık Kemal*, s. 29.

81. "*Sergüzeşt*'e Dâir", *Demet*, c.1, nr.3, 1 Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 39-40.

Bu sıralarda bir mühim hadise daha vuku' bulmuştur: "Hürriyet şâiri", "Edîb-i âzam" gibi ünvanlarla anılan Sakız mutasarrıfı Namık Kemâl Bey'in ölümü. O zaman ondokuz yaşında bulunan Nazif'e, "Edîb-i Azam"ın "yüzünü bir kere olsun görmeden, ufûlünü işitmek" pek ağır gelmiştir.[82]

Süleyman Nazif, "vefatını haber aldığım günün hâli bu sabahın vekayi'inden daha kuvvetli ve daha zinde hatırımdadır" dediği bu kara haberi nasıl aldığını ve İstanbul'daki akislerini bütün ayrıntılarıyla anlatmıştır. Çemberlitaş'daki matbaa-i Osmaniye'nin caddeden bakıldığı zaman sağ tarafına düşen kösesindeki kıraathaneye gazete okumak için mûtad olarak o sabah da gitmiştir. Gazetenin birinde Sakız Mutasarrıfı'nın vefat haberini görünce gözlerine inanamayarak, o günkü gazetelerin hepsine birer birer bakar."Aynı heyecansızlıkla, aynı kayıtsızlıkla, aynı soğuklukla dercedilmiş aynı kara haber." Kendi kendine "Hayır, başka Kemâl de olabilir" diye düşünür. Fakat daima gözlerine ve kulaklarına hoş ve mûnis gelen "edîb-i şehîr" terkibi "ne kadar zâlim ve bî-emân" kesilmiştir. Bu iki kelime her tereddüdünü, yâni tereddütlere sığınmak isteyen ümidini kahreder.

Hemen eve dönen Nazif, kara haberi "telifâta dalmış haldeki" pederine ulaştırır. Kemâl'i sağlığında asla görmemiş, aralarında bir kaç satırlık bir mektup hatta selâm bile teâtî olunmamış bulunan Said Paşa'nın, vefat haberini nasıl telakki ettiğini Nazif şu cümlelerle anlatıyor:

"Namık Kemâl'in vefatını babama söyledim. Birden bire kalemi atarak gözlüklerini çıkardı. Efrad-ı aileden birinin vefatını haber vermiş olsaydım, pederim yine o kadar derin bir teessür gösterirdi. Bembeyaz sakalına doğru gözlerinden bir kaç damla yaş yuvarlandı. "Kemâl Bey mi ölmüş?. Vâh vâh vâh!.." diyordu. Yaşlı gözleri ilelebed dolmayacak bir boşluğa diklimiş gibi, bir müddet daldı. Vâh vâh vâh!..'lar tekerrür edip duruyordu. Babam dindar adamdı. "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" ayet-i kerimesini okuduktan sonra aynen şu sözü söyledi:

"Zavallı Kemâl Bey de mi öldü!.. Millet dedi, millet dedi, millet dedi gitti."

O gün İstanbul'da hava pek "mağmum", ufuklar kesîf bulutlarla kapalıdır. Nazif evde fazla oturamaz, "âşinâ ve tesliyet aramak için Bâbıâli caddesine" iner. "Asır kütüphanesinde sahibi Kirkor Fâik Efendi o günkü hava ve o günkü eşhas ve eşya gibi mağmum"dur. Bir kaç dakika sonra gelen Abdülhalim Memduh ise pür-teheyyüç. Bundan sonra Ali Kemâl ile Süleyman Paşazâde Sâmî gelirler. İkisi de o zaman Mekteb-i Mülkiye'nin son sınıfındadırlar. Talebeyi ayaklandırıp Edîb-i Azam'ın cenazesini İstanbul'a naklettirmek için "müctemian" Yıldız Sarayı'na gitmeyi müzakere etmektedirler. Ancak biraz sonra haber alınır ki "Ebüzziya Tevfik tarafından vuku' bulan müracaat üzerine cenazenin Bolayır'da Süleyman Paşa'nın kabri kurbüne defn olunmasına irade çıkmış. Gelibolu'da mutasarrıf iken Edîb-i Azam bir vasiyet şeklinde Bolayır'da defn olunmasını tâ o vakit tilmiz ve muhibbine söylemiş olduğu için."[83]

82. *Namık Kemal*, s. 4.

83. *a.e.*, s. 30-32. Süleyman Nazif'in başka bir yazısından , o zamanki şartları ve bu hadisenin akislerini çok güzel ortaya koyan bir bölümü buraya aynen alıyoruz:

"Evvel mi sâni mi?.. Hatırımda kalmamış. 1304 sene-i rumiyesi [1888] teşrinlerinin, mağmum ve giryan bir günü idi. O zamanlar bence mutad olduğu üzere, sabahleyin Çemberlitaş karşısındaki matbaa-i Osmaniyenin altında ve Bayezid'e gidecek taraftaki köşede kâin kıraathâneye gitmiş, gazete okuyordum. İlk elime geçen gazetenin bilmem kaçıncı sahifesinde ve ve yine bilmem kaçıncı sütununda bir kaç satırlık, adeta mahcub, muhteriz, hâif bir fıkra gördüm. Altındaki Rahimehullah ibârc-i duâîyyesi olmasaydı, belki hiç nazar-ı dikkatimi celbetmeyecekti. Padişah-ı zamana basma kalıp bir duadan sonra Sakız mutasarrıfı, edîb-i şehîr Kemâl Bey müptela olduğu zatü'r-rieden rehâ-yâb olamayıp vefat ettiğimi bîkes bir garip cenazesi kadar sade bir lisan ile haber veriliyordu. Edîb-i şehîr vasf-ı mümeyyizi olmasaydı, ihtimal ki birden bire farkına bile varamayacak idim. (...)

Peyam-ı irtihalini aldığım kıraathanede fazla oturamayarak, sersem sersem eve geldim. Babam o senelerde *Mir'atü'l-İber* ve *Mizanü'l-Edeb*'le meşgûl olduğundan "fenâ fi't-te'lîf" tavsifine mâsâdak bir halde idi. Her sabah bilumum gazete ve mecmuaları okur, dahilî, haricî, siyasî, ilmî mühim bir şey olursa söyler, okunmağa layık bir makale, bir nutk-u siyasî, bir manzume, yeni bir kanun intişar etmiş ise o nüshayı satınalarak aynen arzederdim. Babamın bu hizmet-i kitâbetini birkaç sene ifa ettim. Ve müktesebâtımın pek büyük kısmını bu mübarek hizmete medyûnum.

O mağmum ve giryan teşrin gününde ilk elime geçen menhus gazetenin ihtiva ettiği kap kara haberi pederime isal etmek istediğim sırada, babam, rahle-i iştigâlinin üstüne yığdığı kitaplarla evrak arasında ara sıra kımıldayan bir mağrûk gemi gibi idi. Gözlerini kaldırmaksızın bana,

- Ne var?.

- Hiç Efendim. dedim.

Babam çağırmasa ve işi olmazsa yanına çıkmazdım. Bu, evimizin muttarid bir kaidesi idi. Ve beş yaşını tecavüz etmiş evlad-ı aile bile bu kaideye mecbur-ı ittiba idi. Babam birşey söylemeyip duruşumdan anladı ki söylenilecek nâ-hoş bir şey var. Gözünü yüzüme doğru kaldırdı. Teessürüm ayân idi. Kemâl Bey vefat etmiş dedim. Hangi Kemâl Bey?.. dedi. Sakız mutasarrıfı Kemâl Bey, Namık Kemâl Bey sözleri lisanımdan ye's ile ve biraz da hiddet ve infial ile döküldü. Sanki ben, babam , hepimiz, herkes Sakız şehidinin irtihal-i na-behengâmında alâkadar ve günahkâr imişiz gibi; kendimden, babamdan, hepimizden, herkesten onun hûn-ı masumunu dava etmek istiyordum. Kudret-i fâtıra da zıllullah-ı zaman gibi nazarımda bu zulümden mes'ûl idi.

Hâlâ hatırımda ve gözümün önündedir: Pederim, yazı yazdığı koltuğun üstünde birdenbire doğrularak ve gözlüklerini çıkararak, Ne!.. Kemâl Bey mi?.. Kemâl Bey mi vefat etmiş?.. dedi. Ve yavaş yavaş kızarmağa başlayan gözlerinden bir kaç damla sirişk-i telehhüf yine yevaş yavaş, bembeyaz sakalının üstüne dökülmeğe başladı. Babam Namık Kemâl ile müddet-i ömründe görüşmemiş, müddet-i ömründe bir mektup, bir selam teati etmemiş, gerek hayat-ı şahsiyye, gerek hayat-ı ilmiyye ve resmiyyeleri biribirine daima bigâne kalmıştı. Bununla beraber bu yabancı, o yabancının zıyaına, akreb-i hüvşanı vefat etmiş bir mâtem-zede gibi ağlıyordu. Bir müddet gözlerini karşıya dikerek düşünmeye başladı. Ne güzel bir levhâ-yı samimiyet idi!.. Yalnız bırakmak istemeyerek sandalyenin birine iliştim. Pederim, Namık Kemâl ismini ve eş'arını yirmibeş seneden beri biliyormuş. Eserlerini ve çektiklerini ara sıra bir iki katre-i sirişk ile ıslanan bir yâd-ı sâkitle ve âdeta nefsiyle hasbıhâl eder surette anlattıktan sonra, nihayet Kemâl de gitti.

Millet dedi, millet dedi, millet dedi gitti. dedi.

Şahsen tanımadığı ve alâkadar olmadığı bir adamın hayâl-i tabutuna karşı uzaklardan ve pek uzaklardan ağlamak!..

Evet, vaktiyle böyle adamlar ve öyle günler var idi. Tarihe ve esâtîre karışmış günler ve adamlar...

Evden çıkar çıkmaz, Kirkor Efendi dostumuzun Babıali caddesindeki Asır kütüphanesine geldim. Bu kütüphane o zaman mecma'-ı ezkiyâ idi. Ve şimdi levâzım-ı kırtasiyye satılan bu dükkânda bundan on sene evveline kadar, kitap satıldığı kadar yirmi seneyi mütecâviz bir müddet, efkâr, malûmat, tetebbuât, hamiyyet, teessür, heyecan da teâti edilirdi. Benden bir kaç dakika sonra Abdülhalim Memdûh geldi. Her vakitten ziyade heyecanlı ve cidden müteessir idi. Kütüphane sahibine dükkanının, içini dışını niçin siyahlara boyamadın? Hiç olmazsa kapısının üstüne kara bir bayrak çekebilirdin? dedi. Zavallı Kirkor?.. O da müteessir, dükkânının içini dışını siyaha boyamadığı ve hiç olmazsa kara bayrak çekmediği için samimî surette mahcûb idi. Memdûh benden babamın bu vak'ayı nasıl telakki etmiş olduğunu sordu. Pek müteessir olduğunu ve Koca Kemâl millet dedi, millet dedi, millet dedi gitti" dediğini söyledim. "Ah!.. Ne iyi!. Zaten uzun bir mersiye yazacağım ve bu sözü de bir mısra gibi alarak tazmin edeceğim" dedi. Filhakika üç dört gün sonra itmam ile cehren kıraat ettiği uzun bir neşîdenin ilk bendi bu mısra ile nihayet buluyordu. Pederimin sözü Memdûh'un ilâve ettiği mısra ile şöyle bir beyit olmuştu:

Süleyman Nazif'in bu oldukça yoğun ve hareketli geçen İstanbul günlerinde. şâhidi olduğu ve yazılarında uzun uzadıya anlattığı hatıralarından biri de *Sergüzeşt*'in yayınlanması ve yaptığı akislerle ilgilidir. Yaklaşık yirmi sene sonra[84] bu hadiseden bahsederken: "Bu gün bana çocuklukta görülmüş bir rüya kadar uzak geliyor, mâmafih bütün teferruâtıyla hatırımdadır." diyen Nazif, *Sergüzeşt*'in gördüğü alâka ile birlikte, kendisinin de dışında olmadığı o zamanki gençlere hâkim bulunan san'at anlayışını da anlatır:

"Şimdiki şübbân-ı mütehassiseyi bilmem fakat -hâlâ matbuât-ı hâzırada sürüklenmeğe terk olunmuş bazı enkaz ve bakâyâsından da anlaşılacağı gibi- o vakitki gençler san'atı bir bükâ-yı medîd ü muttaridden ibaret zannederlerdi. Çiçekler seherin cerîhası, şebnemler çiçeklerin gözyaşları idi. Tulû', gurûb, sema, derya bütün tabiat onların nazarında ağlardı. O mudhik eserleri, ağlayarak ve tabiat-ı eşyayı ağlatarak vücuda getirenlerce her eser-i edebî dem ve hûn ile muharrrer ve her kahramanın tıynet ve terbiyesi hüzn-i sevdâ ile muhammer idi."[85]

Sergüzeşt tab'edildiği gün pek çok meraklı müşteri, nâşir Arâkel Efendi'nin kitaphanesine koşar. Eser âdetâ kapışılmaktadır. "Mevki-i tedâvüle konulan nüshalar tezgâh, tab' ve temsilden yeni çıkmış olduğu için" henüz tam kurumamıştır. Sanatı, bir "bükâ-yı medîd"den ibaret ve her edebî eseri "dem ve hûn ile muharrer" kabul eden

---

Ol ferd ki ömründe hamiyyet dedi gitti
Millet dedi millet dedi millet dedi gitti.

(...) Ali Kemâl'in mürur-ı zaman ile hatırından silinmeğe başlayan maceranın şekl-i hakikîsini işte -otuz iki senelik gubâr-ı nisyan içinden çıkararak olduğu gibi gösterdim. (...)

Teşrinin âh o kara günü!.. Kıyâmetten alâmetten değil, bizzat kıyamet idi. Memduh'tan biraz sonra, sıra ile Süleyman Paşa-zâde Sâmi ile Tarsuslu Mahmud Râci, müteâkiben de Ali Kemâl ile Fahreddin Reşad Bey geldiler. Sâmi mekteb-i Mülkiye talebesini alarak Yıldız Sarayı'na gitmelerini ve Kemâl'in cenazesini İstanbul'a getirmek için ısrar etmelerini teklif ediyor, Ali Kemâl "hay hay" nidalarıyla tasvib ediyor, Mahmud Râci "Bayrağı önünüzde ben çekmek şartıyla.." kaydını vaz'ediyor, "Memduh!.., Ah benim ne kadar tasavvurlarım vardı!.. Ben birkaç güne kadar Sakız'a gidecektim. Onun cenazesinden ne faide!.. Kendisini İstanbul'a getirerek, zulm-i zâlime nihayet verecektik!.." diyor, Fahreddin Reşâd Bey ise hem Kemâl'e kalben acıyor, hem bu tıflâne heyecanlara kemâl-i samimiyetle gülüyordu. (...)

Kemâl'in cenazesini İstanbul'a getirmek için kıyam ve isyan teklif eden Sâmi gibi, Kemâl'i hayatında payitahta getirmek rüya ve hülyasına vücud ve tahakkuk vermiş olan Memduh da bu gün ser-be-hâk-i sükûndur. Kemâl'i gerek hayyen gerek meyyiten İstanbul'a celb edemeyen bu millet, koca bir mülkü -içinde İstanbul da dahil olduğu halde- ka'rı karanlık bir uçurumun ağzına kadar getirdi. Vaktiyle bir ferd-i güzînin hayat-ı fâniyesi ufûl ederken ağlayan gözlerin yaşları kurumuş, kavrulmuş. Bu muazzez ölü karşısında ne bir ah-ı te'ellüm, ne bir katre-i matem!.. İşte ben şimdi otuz sene evvel kurtulup gitmiş olan Namık Kemâl'e değil, bu hâle yanıyorum." ("Bazı Tavzihât", *Peyam-ı Edebî*, nr.63/20, 25 Kânun-ı evvel 1335/1919, s. 1).

84. *Demet* mecmuasında, *Sergüzeşt*'in yayınlandığı 1889 tarihinden yirmibir sene sonra yâni 1 Teşrin-i evvel 1324/1908'de yayınlanan bu yazının başında, "Yedi sene evvel yazılmış bir makaleden müfrez" kaydı yer almakla beraber burada, faydalandığım yazının tarihini esas aldım. [*Sergüzeşt*'in çıkış tarihi, önsözünde 1305/1889; *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde ise 1887 olarak geçiyor. (Tanpınar, *a.e.*, İst., 1976, s. 286; *Sergüzeşt*, (Haz. Zeynep Kerman), İst., 1972, s. III)]. Nazif'in verdiği tarih de 1305/1889'a tekabül etmektedir. bk. Dipnot: 85, 86.

85. "*Sergüzeşt*'e Dâir", *Demet*, c.1, nr.3, 1 Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 39-40). Sezâî Bey tarafından kendisine ithaf edilen *İclâl* hakkında yazdığı bir makalesinden, o zaman Nazif'in de bu gençlerden pek farklı düşünmediğini göstermesi bakımından şu bir kaç cümleyi de nakledelim: "Otuzbeş sene evvel *Sergüzeşt* intişar ettiği zaman -ki o vakit de Sezai Beyefendi'yi şahsen tanımakla henüz şeref-yâb olmamıştım- "Sezâî Bey bir âh-ı manidârdır." demiştim. Üstâd bu macerâyı unutmamış; asîl ruhundan ve büyük kalbinden gelen bir cûşiş-i nevâzişle *İclâl*'in baş tarafında tekrar ediyor." ("Bir Ah-ı Mücyyed", *İleri*, nr.2159, 21 Şubat 1340/1924, s. 2).

duygulu gençler için bu manzara bile teessür vesilesi olur. Nazif "Bu sebepledir ki *Sergüzeşt*'in yevm-i intişarında gösterdiği bu tarâvet-i muvakkateden de istişmâm-ı rikkat-i sevdâ olunmuştu."[86] diyor.

Bu günlerde başlayan arkadaşlıkların çoğu sonraları da devam etmiştir. Bunlar arasında o zaman *Gülşen* mecmuası yazarlarından olan Ali Kemâl ve Mehmed Ali Aynî'nin ayrı bir yeri vardır. Mehmed Ali Aynî ile beraberliği bir müddet sonra Diyarbakır'da devam edecek ve bu faydalı dostlukları daha da pekişecektir. Fakat Ali Kemâl ile böyle çok eskiden beri tanışıyor olması, Cumhuriyet döneminde Nazif için bazıları tarafından bir töhmet vesilesi bile yapılır.[87] Nazif, bunlardan biri olan Yakup Kadri'nin, iddia ve ithamlarını cevaplarken o günlere ait şu bilgileri vermektedir:

"Ali Kemâl ile ben arkadaş olduğum zaman siz [Yakup Kadri] belki bu dünyaya henüz gelmemiştiniz. Süleymanpaşazâde Sâmi, Abdülhalim Memduh merhumlarla birlikte ve Bâbıâli caddesinin Asır veya Vatan kütüphanelerinde hergün birleşirdik. Mevzu-ı hasbıhâlimiz sırf edebiyat idi. Biz dördümüz gençliğin ilk bedîî heyecanlarını birbirimize nakletmekle aramızdaki uhuvvet-i fikriyeyi teşdîd ve te'yîd ederdik. *Gülşen* mecmuasının muharriri yâni Ali Kemâl o zaman fikren üçümüze de mütefevvık görünürdü. Veyahut biz öyle görmek isterdik."[88]

Farsça Öğrenmesi ve Örfî-i Şirâzî

---

86. "Bir ramazan günü -bu galiba 1305 senesinin Ramazan-ı mübareği idi- Babıali caddesinin o tarihte [1889] birer mahfel-i edebî olan kütüphanelerinde , hep bir mevzuda dâir olmak üzere pek hararetli bir bahs cereyan ediyordu. Sezai Bey'in *Sergüzeşt*'i o gün neşrolunmuştu. Tarih-i edebiyatımıza kemâl-i ihtimam ile kaydolunmaya layık vekayi'den olmak üzere bu haberi alan her adam, kitabın tâbi'i Arâkel Efendi'nin kitaphanesine şitâb ediyordu. Arâkel Efendi muhteviyâtını öğrenmeden muvaffakiyetine emin bulunduğu eserin yüzlerce nüshasından müteşekkil bir yığın, *Sergüzeşt* yığını karşısında iri çenesi, siyah redingotu, mütehakkim çehresiyle haşîn ve mütefekkir bir tavır almıştı. Eserin müellifiyle tâbi'i arasında ne büyük fark!.. Arâkel Efendi hüsn-i kabûlden ziyade istiğnâyı gösterir bir ibtisâm-ı itiyâdî ile simâsına bir meâl-i nezaket vermeğe çalışarak *Sergüzeşt*'i uzanan eyâdi-i rağbet ü tehâlükteki iki mecidiye çeyreğiyle mübadele ediyordu.(...)

İsmi hepimizin perestîde-i hayâli olduğu halde hiç birimiz Sezâî Bey'i şahsen tanımıyorduk. Her hayâl temas-ı hakikatle söner. O vakit tecrübeden ziyade teheyyüce maruz olan rakîk, müstaid inkisar-ı müfekkiremize Sezâî pek meçhul ve muhayyel bir alemin esîr ü revâyih-i ilhamını isâl eden bir sitâre-i dûradûr gibi yalnız iltima'-ı âsârıyla görünüyordu. *Sergüzeşt* neşrolunur olunmaz meşhur, nâ-meşhur bir çok edipler birçok sözler söylediler. Hele birisi -ki en cesuru idi- eseri bîmuhâba ve serâpâ tezyif ediyor, Şâiriazam Abdülhak Hâmid Bey de bütün bu muarızlara aksâ-yı garptaki kürsi-i istiğrakından "*Sergüzeşt*'in bir kusuru varsa o da çok güzel olmaktan ibarettir" terdîd-i latîfiyle cevap veriyordu.

Sergüzeşt'in bu günkü efkâr ve ihtiyac huzurundaki mevki'ini burada tayin etmek istemem. Fakat o zamanın tabâyi-i nezîhesi *Sergüzeşt* hakkında revâ görülen istihfafları nefretlerle telâkki ettiler. Bu yolda herkesten ziyade ileriye giden uçurumlu bir zekâ, zavallı Abdülhalim Memdûh Bâbıali caddesinde tesadüf ettiği âşinâlarını durdurarak *Sergüzeşt* muhaliflerinin yalnız zevk ve iz'anından değil, ahlâkından da şüphe edilmek lâzım geleceğini iddia ediyordu.

Hasılı ümmete o zamana kadar büsbütün meçhul bir lisan-ı şi'r ü edeble hitap etmiş olan Sezâî Bey bir sınıf halkın âsâb-ı hiss ü idrâkinden garib ve medîd bir cereyan geçirmişti!." ("*Sergüzeşt*'e Dâir", *Demet*, c.1, nr.3, 1 Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 39-40).

87. Bir dostuna bu konuyla alakalı olarak yazdığı bir mektupta başına dert olan bu tanışmayı "meş'ûm" olarak vasıflandırır: "Ali Kemâl ile fiilhakika eski bir münasebetim vardı. Ve bu muârefe-i meşûme ta 1304 sene-i rumiyesinde (1888) teessüs etmişti. Ali Kemâl o tarihte Türk gençlerinin en kıymetlisi ve en hamiyetlisi addolunurdu." ("Mektup" -Rauf'a-, Nişantaşı, 4 Teşrin-i evvel 1923).

88. "Nazif Bey'in Yakub Kadri'ye Cevabı", *İleri*, nr. 1794, 1 Şubat 1339/1923, s. 3.

Süleyman Nazif'te gerek herkesi ciddiyetle düşünmeye sevkeden hadiselerin tesirleri, gerekse pederinin ve İstanbul'daki arkadaş çevresinin yardımlarıyla, ilk gençlik heveslerinin yerini, gittikçe daha esaslı bilgi ve tecrübelerin almaya başladığını görüyoruz.

Küçük yaşta dinî derslerle beraber Arapça'nın gramerini de ezberleyen Nazif'in; daha on, onbir yaşlarında iken, o zaman gençliğin öğrenmeğe büyük bir heves duyduğu ve moda halinde olan Fransızca'yı da özel dersler alarak, azimle öğrenmeğe çalıştığına daha önce temas etmiştik. Artık, yirmi yaşına giren Süleyman Nazif'in lisan ve edebiyatımız hakkındaki temâyül ve kanaatlerinde bazı değişme ve gelişmeler meydana gelmektedir. Denilebilir ki; çocuk denecek yaştan itibaren babasının tavsiyesiyle okumaya başladığı edebî ve tarihî eserler ile münevver aile ocağındaki feyizli sohbetlerin, onun dimağ ve istidadına ekmiş olduğu tohumlar artık inkişafa başlamıştır. Nazif bu dönemdeki düşünce ve kanaat değişikliği üzerine şunları anlatıyor:

"Ben yirmi yaşına kadar Farisî öğrenmeğe tenezzül etmemiştim. Bir çok hevâî arkadaşım gibi, yalnız Fransızca öğrenmeğe çalışır ve bu infirad ve hasrı müftehirâne ilân edip dururdum. Fakat bilâhere gördüm ki Arab'ın kavâidiyle Acem'in eş'arını bilmeyen bir Türk, muhakkak lisan-ı mâderzâdında zayıf kalacak. Farisî öğrenmeğe karar verdim ve Muallim Feyzî Efendi'nin *Usûl-i Farisî*'sinden kendi kendime tahsil ettim. Hattâ henüz kavâid kitabını itmam etmeden, Örfî gibi büyük bir şâirin,

Mâleb-i alûde behr-i tevbe beküşâyem lîk
Bang-i isyân mîzened nâkûs-ı istiğfâr mâ

gibi güzel bir beytini;

Tevbe kasdıyla leb-i âlûdeyi açtık fakat
Bang-i isyân vurmada nâkûs-ı istiğfârımız

harfiyyen ve hattâ veznini bile değiştirmeksizin tercüme etmiştim."[89]

Nazif, Örfî-i Şirâzî'ye dâir neşrettiği makale serisinde bu konuda önemli bilgiler vermektedir. Örfî'nin nâmını ve senâsını, bir beytiyle beraber en evvel Namık Kemâl'in bir eserinde okur. O zaman, Farsça'sı pek zayıf olmakla beraber *Evrâk-ı Perişân* sahibinin kaydetmiş olduğu iki mısraı anlar gibi olmuş ve derhal ezberlemiştir. Ayrıca, Muallim Nâcî'nin bir makalesinde bazı beyitlerini takdirle zikretmiş olduğu "reftem" redifli kasideyi, -mânâsını anlayamadığı yerlerini de babasından sorarak- tamamen öğrenir. Örfî divanının bazı nüshalarında ilk kasidesi olan bir na't ile on gazelini

89. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri" -XIV-, *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 63, 13 Nisan 1918, s. 606-7. Bu konuyla alakalı olarak başka bir yazısında şu bilgi vardır: "Örfî'nin bu beytiyle , bu beytini tazammun eden gazelin matlaı olan;

Tuhfe-i merhem negird hâtır-ı efkâr mâ
Saye-i gül ber-netâbed kûşe-i destâr mâ

beytini otuz sene evvel ilk gördüğüm zaman şu sûretle tercüme etmeğe özenmiştim:

Tuhfe-i merhem nedir bilmez dil-i efkârımız
Sâye-i gül'le değildir âşinâ destârımız."

Diğer beytin tercümesi yukarıda zikredildiği gibidir. ("Örfî-i Şirazî III", *Peyam-ı Edebî*, nr.54/11, 23 Teşrin-i evvel 1335/1919, s. 1).

pederinden "teberrüken" ders sûretinde okuduğu gibi yine divanından seçtiği ikiyüzden fazla beyti de o sıralarda ezberlemiştir.[90]

Süleyman Nazif Muş'ta

Diyarbakırlı Said Paşa'yı İstanbul'dan sonra Muş'ta görmekteyiz. Nazif, İbnülemin'e babası hakkında bilgi verirken; "1891'de [H. 1307] sevk-i ıztırar ile Muş mutasarrıflığını -ikinci defa olarak- kabul etti" diyor. Bu arada kendisine İkinci rütbe Mecidî nişanı da verilmiştir.[91] Babasıyla birlikte Muş'ta geçen ondokuz ay, daha önceki beraberliklerinde olduğu gibi, Süleyman Nazif'in bilgi ve tecrübesini artırması, gerek memleketi, gerekse mâlî ve idarî teşkilâtı daha yakından tanıması bakımlarından da çok faydalı olmuştur.

Daha önce Nazif'in küçük yaşta Arapça'nın gramerini, sonra Fransızca ve Farsça'yı öğrendiğini belirtmiştik. Nazif Muş'ta, müftü Emin Efendi'den Arapça'nın sarf ve nahvini yeniden okumuştur.[92] Çünkü, Arapça'ya dair küçükken metotsuz ve zorlamayla öğretilen bilgiler hep kuru ezber olarak kalmıştır. "On onbir yaşında Arapça Mantık ezberleyen ben, yirmi yaşında iken ne Sarf bilirdim ne Nahiv."[93] diyen Süleyman Nazif, bu konudaki eksiğini Muş'ta iken, kısa sürede ve kolayca tamamladığını şöyle anlatıyor:

"Pek iyi hatırımdadır ki Muş müftî-i fâzılı Mehmed Emin Efendi merhumdan *Gunyetü't-Tâlib*'in Sarf kısmını 1306 sene-i rumîyesi erbâininin ilk gününde tederrüse ibtida ile yevm-i âhirinde ikmâl etmiş ve bu tesadüf-i lâtif üzerine -ziya'-ı nâ-behengâmına mâdâmü'l-hayat telehhüf-hân olacağım- üstâd-ı fezâil-nihâdımın "Pek feyizli bir çille çıkardık!" iltifâtına nâil olmuştum. O tarihte Muş sancağı muhasebecisi bulunan el-yevm Sivas Defterdâr-ı istikamet-şiârı muhibb-i muhteremim Ahmed Ağuş Efendi bu mâcerâ-yı ta'allüme şâhiddir. Cuma günleri bi't-tabi tatil edildiğinden, Sarf-ı Arabiyye'nin otuzdört günde kabil-i ta'allüm olduğu şu suretle fiilen sâbit olur."[94]

90. "Örfî-i Şirazî I", *Peyam-ı Edebî*, nr.51/8, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s. 1. Bir dostuna yazdığı hâl tercümesinde şöyle diyor: "... Acem'in meâsir-i şi'riyyesini bizim eş'âr-ı kadîme derecesinde tanırım zannederim. Ve en çok sevdiğim Acem şâiri Örfî-i Şirâzî'dir ki henüz ondokuz yirmi yaşlarında iken ikiyüzü mütecaviz beyit intihap ederek ezberlemiştim." (Kastamonu, 5 Şubat 1911. tarihli hususî mektup).

91. İbnülemin, *a.e.*, s. 1583.

92. İbnülemin, *a.e.*, s. 1114.

93. "Lisan Muallimine Cevap", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 12 Eylül 1909. Nazif, Osmanlıca için gerekli Arapça bilgisinin, iyi bir usûlle çok çabuk ve kolay olarak öğrenilebileceği kanaatine varmıştır:

"Ben Arapça'nın nasıl öğrenildiğini bildiğim gibi, nasıl öğrenilmediğini de öğrendim. Evvela, bir çok seneler aczimi -arada bazı mütûnun da hâfız-ı la-havle-hânı olmak şartıyla- Emsile'den Molla Câmi merhumun *Kafiye*'ye şerh olarak telif ettiği *Fevâidü'z-Ziyaiyye*'nin -ki eserin ünvanından ziyade müellifin namıyla meşhurdur- ortalarına kadar bir kaç sene sürükledim durdum. On onbir yaşında Arapça mantık ezberleyen ben, yirmi yaşında iken ne Sarf bilirdim, ne Nahiv. Fakat yirmi seneye karib bir müddetten beri Arapça hiçbir kaide kitabının yapraklarını çevirmemiş olduğum halde, bu gün Sarf ü Nahve ait kavâid ve mesâili ezber takrir ve izah edebilirim.

Arapçadaki meleke-i cüz'iyemi, Ahmed Faris Efendi'nin *Gunyetü't-Talib ve Minyetü'r-ragıb* ünvanlı telif-i müfîdesine medyûn bulunuyorum. Ve bu kitabı tederrüse başladığım zaman yirmi yaşını ikmal ediyordum. Lisan-ı Arabî'deki vukûf ve tebahhürü *İkdam*'ın lisan mualliminden her halde aşağı olmamak lazım gelen Ahmed Faris Efendi, Arapçanın kavâid-i Sarf ü Nahvini öğrenmek için ne kadar zamana ihtiyaç olduğunu bu eserinde hem irâe, hem ispat etmiştir." (a.y.).

94. a.y.

Bir dostuna gönderdiği hâl tercüemesinde "dünyada en çok sevdiğim şey mütâlaadır"[95] diyen Süleyman Nazif, burada da çoğu vakitler babasıyla birliktedir ve beraber müzakerede bulunurlar. Daha sonraları en samimî dostlarından biri olarak göreceğimiz İbnülemin'in adını ve bazı eserlerini bu esnada öğrenmiş bulunduğunu anlatıyor:

"İbnülemin Mahmut Kemal Beyefendi biraderimizin ismini en evvel pederimle beraber bulunduğum Muş kasabasında işittim. Müşarünileyh o zaman galiba Asır Kütüphanesi Külliyâtı arasında Yusuf Kâmil Paşa merhumun bazı muharrerât-ı gayr-i münteşîresini tedvîn ve neşrediyordu. Paşa'nın hürmetkârlarından olan pederimle birlikte Mahmut Kemal Bey'in eserini okuduk."[96]

Süleyman Nazif Muş'ta iken, sonraları iyice kızışacak olan bazı etnik huzursuzlukları da yakından görme ve tanıma imkânı bulmuştur. Bu yıllarda bilhassa Doğu Anadolu'da, Ermeni hadiseleri iyice kendisini hissettirmeye başladığı gibi, kıpırdanmaların dışarıdan gördüğü tahrik ve himaye de gizlenemeyecek bir duruma gelmiştir. Pederi Said Paşa yaklaşık on aydan beri Muş sancağında mutasarrıftır. Eylül 1306 sene-i rumiyesinde [1890] Bitlis istinaf müddeiumumîsi Muş'a gelerek, Muş ovasının Eremeniler'le meskûn bir köyünde yapılan aramalar üzerine elde edilen "evrâk-ı muzırraya aid tahkikat"ı bizzat icra etmektedir. Nazif'in o günlerle alâkalı şu hatırası son derece dikkate değer ve aynı ölçüde de ürkütücüdür:

"Babam beni odasına davet etti. Elinde bir kağıd ve hâlinde teessür ve fütûr vardı. Kağıdı bana uzatarak cehren okumamı emretti. O gün okuduğum şeyleri, babamın elyazısıyla olan mecmuasından işte aynen istinsâh ediyorum: Muş'ta Alikerbun karyesinde hükûmetçe evrâk-ı muzırra taharri olunurken karye kâtibi ermeninin evrâkı meyânında zuhûr eden bir varakada münderic şarkıların tercümesi....

95. Kastamonu, 5 Şubat 1911. tarihli hususî mektup.

96. Gövsa, *a.e.*, s. 194-5. Süleyman Nazif'in yine bu yıllarla alâkalı bir hatırası var ki; o zamanı ve babasıyla olan münasebetlerini açıklaması bakımından da önemli bilgiler taşımaktadır:

"Otuz bu kadar sene evvel babamla beraber Muş kasabasında bulunuyordum. Muhibb-i azizim Köprülü-zade Râmiz Bey merhum bana pamuklara sarılı kutu içinde postaya tevdi edilmiş, esâtîr-i Yunaniyye kahramanlarından Herkül'ün alçıdan mamûl bir heykelcesini göndermişti. Bükreş sefâretinden infisâl etmiş olan pederi Ahmed Ziya Bey'in efrad-ı ailesine getirmiş olduğu hedâyâ ve tefârikten bu heykelce ile güzel bir boyun bağını vefâlı dostum dûrâdûr bir nişâne-i tahattur şeklinde bana ifrâz ve ihdâ ediyordu.

Heykelceyi babamdan istifta etmeden masa üstüne koymağa cesaret edemedim. Çünkü pederim ulûm-ı İslâmiyyeyi mükemmel ve muntazam surette tahsil ile dürûs-ı mürettebeden icâzet alıp vermiş, ulûm-ı riyâziyye ile mütevaggıl ve Fransızca'ya o lisanda yazılmış eserleri anlayacak kadar vâkıf olmakla beraber, pek dindar ve savm ü salâta riayetkâr bir adamdı. Ve İslamiyet'in esaslarına mugayir bir şeyi ne görmeğe tahmmül ederdi, ne işitmeğe.

Râmiz merhumun hediyesini babama gösterdim. Aramızda şu muhavere geçti: Babam heykeli elinde tutarak,

- Güzel!..Herkül'ün şekl ü hayâline yakışacak bir tavr ü kıyafet.

Ben:

- Yazı masasının üstüne korsam bir zararı yok mu?.

- Ne zararı olacak?..

- Ne bileyim?.. Ulemâ, resm ü heykel haramdır diyorlar.

- Onu söyleyen ulemâ değil, cühelâdır, hakk-ı tahrîm Allah'ındır. Sana tarihten bir delil getireyim: ..." ("İslâmiyette Resim Ve Heykel", *İleri*, nr.1804, 10 Şubat 1339/1923, s. 2).

Yemin ederim ki ben bu iki neşîdeyi okurken, babamın gözleri kızarmış, yaşlar bembeyaz sakalına doğru yuvarlanıyordu. Bana, otur Nazif, dedi. Ben Ermeni meselesini bu şekilde bilmiyor, ıslahat ve adâlet talebine münhasır zannediyordum. O talebin daha derin bir menbâdan geldiğini görüyorum. Bunun önüne geçilemeyecek, bu Ermeniler'in mahvını intaç edecektir..."[97]

Süleyman Nazif'in İlk Memuriyeti

Said Paşa'nın Muş'taki görevi ondokuz ay devam etmiştir. Elyazısıyla doldurduğu resmî hâl tercümesinden öğrendiğimize göre Nazif, babasının bu görevi sırasında; yirmibir yaşında iken, sekizyüz kuruş maaşla Muş Reji Müdiriyeti'ne tayin olunmuştur. 24 Ramazan 1307/1 Mayıs 1306'dan 29 Rebiülevvel 1308/21 Teşrinievvel 1306'ya kadar olmak üzere altı ay sürmüş olan bu vazifeden istifa ile ayrılır.[98] Bu arada sıhhatı iyice bozulmuş bulunan Said Paşa akciğer iltihabı ve şeker hastalığı ile şiddetle rahatsızdır. Mardin'e tayin edilmesi için müracaat eder.[99] İstifası üzerinden bir kaç ay geçmiş bulunan Nazif de, "Mardin mutasarrıflığına tahvil-i memuriyet eden" babasıyla birlikte Mardin'e gitmiştir.[100]

Süleyman Nazif'in, *El-Cezire Mektupları*'nda anlattığı bazı hâtıra ve müşâhedeleri vardır ki zaman, mekân ve muhtevâları göz önüne alındığında bu günlere ait olduğu anlaşılmaktadır. Nazif ve babasının arzu ve emellerinin olduğu kadar devletin ve bölgenin o sıralardaki malî ve adlî durumunun da pek berrak bir aynası durumunda olan bu vak'alar, muhtemelen Muş'tan Mardin'e uzanan yolculuk sırasında yaşanmıştır. Nazif, fedakârlık ve hamiyyet duygularını galeyana getiren, feryad ettiren manzaraları şöyle anlatır:

"Üçyüzyedi [1891] Temmuzunda idi. Hasta pederimle sekiz günlük bir seyehat-ı mut'ibenin meşakkını dûş-ı tahammüle almağa mecbur idik. Bitlis vilâyeti merbûtâtından Cabakçur kazasının Dâvdan adlı bir köyüne, hareketimizin üçüncü günü ikindiden evvel indik. Pederim galebe-i zaaf-ı marazla bî-tâb idi. O geceyi orada geçirecektik. Babam direksiz, küçük bir yol çadırının içinde, karyolasına uzanmış, son saatlerinin sûret-i güzerânını metîn, müsterih nazarlarla temâşâ ediyordu. Evet, ölüm siyah kanatlarını o zaif vücudun üstüne germiş, lakin o metâneti yenememişti.

Çadırın arka tarafa düşen sâyesine gelişigüzel atılmış bir seccâde de benim bu dağdağa-gâh-ı hestîde fâni bir arâmgâhım idi. Yanımdaki hasta pederin hâli... Önümdeki harap memleketin hâli.. Yanımda, önümde, her tarafımda inleyen muhtazır vatanın hâli, ıztırablı, teablı dakikalarda bana pek elim birer mâye-i tefekkür olmuştu."

Böylesine hüzün verici vaziyetler Süleyman Nazif'i derinden derine düşündürür. Bu tefekkür ummanında iken,

Benim nedîme-i ruhum tefekkürâtımdır
Dem-i tefekkürüm en hoş dem-i hayatımdır!

97. "Ermeni Yurdu", *İleri*, nr. 1774, 11 Kânun-ı sâni 1339/1923, s. 1-3.

98. Bilgegil, *a.e.*, s. 354/1.

99. İbnülemin, *a.e.*, s. 1583.

100. Bilgegil, *a.e.*, s. 354/2.

diyen Üstad-ı Ekrem'i hatırlar. Ancak, Anadolu'da tefekkür bir haz, bir arzu değil, bir âdet, bir tabiattır. Nazif, vatanın bu son derece trajik manzarasını anlatırken: "O memlekette herşey sâkit, sâmit, câmid, fakat mütefekkir durur." diyor ve sonunda şunu ilave ediyor:

"Ah! Anadolu'da işitilen en lâkaydâne kahkahalarda bile derin... pek derin bir tefekkürün tanîn-i melâli var. Bu kahkaha, bu enîn ensâl-i âtiyyeyi ağlatacaktır. Siz de ağlayacaksınız ey gaflet-perverân-ı muâsırîn!.. İşte ben de o dakikada herkes gibi.. herşey gibi düşünüyordum."

Köylüler birer birer, fakat mütefekkir mütefekkir Nazif'in yanına gelmeğe başlarlar. "Kafamın içindekilerle gözümün önündekiler ezelî âşinâlardı. Derhal hasbıhale koyuldular" diyen Nazif'in bu insanlara bakışı ve muamele tarzı, en az konuşulan meseleler kadar önemli ve dikkat çekicidir:

"Sefalet, ihtiraz, istihfâf-ı nevmîdî teşahhus etmek istese bizim köylülerden başka bir şahıs ve şekle temessül edemez. Lâkin ben bu din ve vatan kardeşleriyle hasbıhal etmeği severim. Bu hasbıhal bence bir vazife, bir murakabe, bir ibadettir. Ruhum nerede çalışkan masum bir insan görürse saf, gönülden kopup gelen, tasannu'suz, sâde sözlere sarılarak Allah'a kadar yükselmek ister."

Söz döne dolaşa, bizde her dert ve felaketin yegâne müsebbibi, her emelin tek menşe'i, her sefâletin sebebi olan hükûmete intikal eder:

"Mutasarrıf canlar yakıp, ocaklar söndürüyormuş. Kaymakam mutasarrıfa münkad, zebûn, peyrev, hâdim imiş. Bu mutasarrıf ve kaymakamın zulüm ve tahribine alet olan da Adliye memurları imiş.

Bilmem hangi mutasarrıfın eski bir beyti hatırıma geldi:

Adâlet dâfî'-i feryâd-ı mazlûmân iken eyvâh!
Eder mazlum olanlar şimdiki adliyyeden feryâd.

Adliye memurları zulüm ve tahribe alet -nasıl alet! bizzat zâlim ve muharrib- oluyorlarmış!!!... Bunu kimse inkâr edemez. Çünkü göze batıp duran hakikati inkâra kimsede mecâl yoktur."

Süleyman Nazif, bu biçarelerin on iki sene zarfında "hikmet-i ceza" hakkında ne fikir hasıl etmiş olduklarını anlamak ister. "Madem ki görüyorlar, madem ki hissediyorlar; hususiyle madem ki çekiyorlar; elbette bunlarda bir fikir, bir kanaat-i vicdaniyye vardır" diyerek, sorar:

"- Adliye memurları sizi niçin hapsederler ve nasıl bırakırlar?!...

Sualime en tecrübesizleri olmak lazım gelen en gençleri kemal-i itminan ile cevap verdi. Dedi ki:

- Bizi hapsederler. Bir ay.... üç ay... beş ay hapishanelerde yatırırlar. Paramız varsa verir kurtuluruz. Yoksa bizi beş seneye.... yedi seneye ... onbeş seneye mahkûm ederler!..."

Aldığı cevap hakikaten dehşet vericidir. Nazif, şöyle feryad eder:

"Ey ahali! Adaleti emreden Allah aşkına.... Adaleti talim ve tavsiye eden Rasulullah aşkına. Adaleti meslek ittihaz eden Hulefâ-yı râşidîn ve Ashab-ı güzîn aşkına; hâle bir kere atf-ı nigâh-ı dikkat ediniz. Uzaklara gitmeğe hacet yok. Evleriniz, kulübeleriniz dahilinde cereyan eden ahvali bir dakika... bir saniye gözden geçiriniz. O mübarek adaletin zalim bir padişah elinde nasıl çirkin bir şekle girmiş olduğunu görünüz.

Bitlis vilâyetinin dörtyüz bin nüfustan ziyade ahalisi yoktur. Bununla beraber adliyenin bidayet-i teşekkülünden bu güne kadar yalnız o vilâyet dahilinde kırk bu kadar bin adamın hukuk-ı medeniyyeden sukutuna karar verilmiştir.

Bu bedbahtlar köylü, çiftçi ve ekseriyetle masumdurlar. Haydi mücrim, câni, hunhar olsunlar!.. Iskat olunan hangi hak, haczedilen hangi medeniyettir? Hukuk-ı medeniyyeleri şöyle dursun -çünkü o hiç bir yerde yoktur- istirahat-ı bedeviyyeleri temin olunmak iltizam edilmeyen bir sürü sitem-dîdegânı hukuk-ı medeniyyeden ıskat etmek ne kadar elîm ise o kadar da gülünçtür.

Lânet olsun size ey muharribân-ı vatan!..."[101]

Küçük yaşlardan itibaren şahidi olduğu sefalet ve ıztırap dolu günlerle birlikte burada anlattığı temel dertler ve acı tecrübeler, Süleyman Nazif'in fikirlerinin önemli bir mihveri olmuş; hattâ ülke dışına da taşan bazı faaliyet ve mücadelelerinin de asıl dinamiğini teşkil etmiştir. Gerek vatan edebiyatına yönelmesinde, gerek istibdat ve şahsî idareye şiddetle karşı oluşunda bu faktörlerin tesiri daha barizdir.

Süleyman Nazif bu hususu yukarıdaki hatıralarının sonunda "Umumî bir infialden hususî bir teessüre intikal etmek istemezdim. Mamafih pederimin küçük bir hatırasını burada teşrihe mecburum. Bu olmazsa bahis na-tamam kalacak" diyerek, gayet açık bir şekilde şöyle anlatmıştır:

"Davdan karyesi ahalisiyle ettiğim hasbıhali babam ölüm döşeğinde işitmiş. Çadıra girdiğim vakit, ecele bile metin nazarlarla bakan gözlerinde bir kaç damla yaş gördüm. İhtimal ki bu taneler sirişk-i teessür ü hamiyetinin son kataratı idi. Lisanı bana hiçbir şey söylemedi. Fakat en derin hissiyatını, bu hissiyat ile beraber en na-kabil-i iltiyam cerîhalarını ben o birkaç damla gözyaşı içinde ayan ve vazıh gördüm.

Ah baba!... Bister-i ihtizarın etrafında vakf-ı istiğrak olduğum zamanlar - vatandan sonra yaşamamağa alenen yemin etmiş olan- fedakârân-ı ahrâr ile beraber olmak arzusu bana ilham olundu. Bu arzuyu ben merkad-i mübarekin önünde karara tahvil ettim. Bu karardan nukul etmeyeceğime şimdi yemin ediyorum.

Hayatıyla beraber hissiyâtının da evlâdına intikal etmiş olduğunu gören bir peder kadar mütesellî ol, baba!...."[102]

Yine Mardin ve Said Paşa'nın Ölümü

---

101. Süleyman Nazif, *El-Cezire Mektupları*, Mısır, Matbaa-i İctihad, 1906, s. 35-41.
102. *a.e.*, s. 41-2.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Muş'taki rahatsızlığı sebebiyle Mardin'e naklini isteyen Said Paşa üçüncü defa Mardin mutasarrıfı olur. Reji Müdiriyetinden istifa edeli bir kaç ay olmuş bulunuan Nazif de babasıyla birlikte -çocukluğunun önemli bir kısmını geçirmiş olduğu- Mardin'e gider. Fakat bu defa fazla kalamayacaktır. Kısa bir süre sonra Said Paşa'nın burada vefatıyla bu devre noktalanmış olur.

Mardin'de üç ay vazife gördükten sonra, 30 Kasım 1892'de[103] vefat eden Said Paşa'nın nakit olarak sadece 14 lirası vardır. "Rükûbuna mahsus ester ile bazı eşyası" satılarak, cenazesi bunlardan elde edilen parayla kaldırılmıştır. Ailesi de maaş tahsis edilinceye kadar borç harç geçinir.[104]

Pederini kaybetmenin, hicran ve hüsranını "ben bîkes kalmıştım" diyerek özetleyen Süleyman Nazif, artık bütün yükünü bizzat kendi omuzlarında hissettiği ailesini de yanına alarak Diyarbakır'a dönmek zorunda kalır.[105] Ailevî meselelerle iki yıla yakın bir süre uğraştığı anlaşılmaktadır. O tarihte Muş Tahrirat müdürü bulunan Madenli Yusuf Efendi ismindeki arkadaşına yazdığı mektup[106], bu sıkıntılı günleri olduğu kadar, Nazif'in ruhen ne derece sarsılmış bulunduğunu anlatması bakımından da önemlidir:

"Ah Kardeş,

Yeis ve tahayyürdeyim. Bilmem ne söyleyeyim! Sekiz ay evvel cihana ifâ-yı vedâ eden babamı, on sekiz gün evvel de -fakîre ikinci peder olan- dayım Ali Hâmi Efendi takip etti. Bir sene içinde -bence pek muhterem- iki vücudu mezara teşyi' etmek bedbahtlığını meğer kalem-i kader ta ezelden cebîn-i derd-karînime yazmış, meğer o yara iltiyam-pezir olmadan gönlümde bir yara daha açılmak mukaddermiş!"

Nazif, babası ile yakın himaye ve desteğinden ötürü "ikinci peder" dediği dayısı[107] arasında -meslek ve maişetçe birbirine zıt görünmekle beraber- pek hafî ve pek büyük münasebetler bulunduğunu söyler:

"Babamın bir çok metrûkât-ı kalemiyyesi kaldı ki ekserisini ikmâle -sahife-i hayatına hâtime çeken- kilk-i kaza müsâit olmadı. Dayımın da altı tane mahsûl-i hayatı kaldı ki en büyüğü onaltı yaşında, en küçüğü dört aylık ve nısfı erkek, nısfı kadın yetimlerdir.

Ah Yusufum! O nâkıs kalmış eserlerle bu ikmâl edilmemiş hilkatler beyninde pek rakîk bir münasebet var. İşte bana dağ-ı derûn olan da budur. Yoksa tabiîliğini, lüzumunu.. ah evet lüzumunu bildiğim mevte karşı aylarla temdîd-i şikâyet etmenin

103. Said Paşa'nın vefat tarihi hakkında daha fazla bilgi, Nazif'in aile çevresi ve ecdadının anlatıldığı bölümün Diyarbekirli Said Paşa kısmında mevcuttur.

104. İbnülemin, *a.e.*, s. 1583.

105. *a.e.*, s. 1114. Elyazısıyla doldurduğu hal tercümesinde babasının vefatı ve sonrası hakkında şöyle diyor: " Müşarünileyhin vuku'-ı vefatı üzerine ailemi mustashiben Diyarbekir'e gelerek bir müddet mesâlih-i zatiyyemizi tesviye ile iştigal edip..."

106. Gövsa, *a.e.*, s. 219-22. [Mektup, Diyarbekir, 4 Ağustos 1308/1892 tarihini taşımaktadır].

107. Süleyman Nazif bu tarihten yaklaşık üç sene kadar sonra dayısı Ali Hâmi Efendi'nin kızıyla evlenecek, böylece dayısının vefatından sonra da olsa buradaki "İkinci peder" mânâsı tam olarak tahakkuk etmiş olacaktır.

abes bir şey olduğunu bilmez değilim. Evet insan dünya ile olan rişte-i münasebeti kırmalıdır. Fakat vezâif-i dünyeviyyesini tamamıyla ifa ettikten sonra."

Süleyman Nazif'in o sıralar sıhhati de iyice bozulmuştur. Arkadaşından Muş'ta olup biten şeyleri yazmasını isterken "En mesut hatırâtımı hıfzeden o iklim-i mübareke ait olan her şeyle kendimi alakadar addedeceğimi bilirsin" diyen Nazif, mektubunda iklim ve sağlık durumuyla alâkalı şu bilgileri vermiştir:

"Diyarbekir'in âb ü havasıyla imtizaç benim için kabil olamıyor. Hâlâ hastayım. Şu bir hafta zarfında yazı yazabilecek kudreti yalnız bugün bulabildim.

Gelmiş kelâl gönlüme mülk-i vücûttan
Künc-i ademde kendine câ-yı karâr arar..

beytinin bir hakikat-i mahzâya tercüman olduğuna itimat et, gözüm."[108]

Süleyman Nazif'in bu mektubunda o günlerdeki bir çok meseleye dair kısa da olsa bazı bilgiler yer almaktadır. Fakat bunların büyük ekseriyeti şahsî dostluklar ve hususî münasebetlerle alâkalıdır. Bunlar Nazif'in sonraki hayatında daha bariz birer meziyet ve haslet olarak göreceğimiz hususların çok önceden de çekirdek halinde mizacında yer aldığını tespit etmek bakımından önemli ipuçlarıdır. Onun, her mektuba itina ile cevap vermek, gördüğü iyilik ve yardımı unutmayarak minnetdâr ve vefakâr kalmak; "Nazifâne" nükte ve sitemler ile hicivlerde bulunmak, dostlarının işlerini ciddiyetle takip etmek gibi bazı âdetleri, tâ o zamandan beri şahsî hayatında ve sosyal münasebetlerinde birer prensip halinde uygulamaya çalıştığını görmekteyiz.[109]

Memleket Manzaraları

Harap ve bakımsız yurdun ıztırab ve dertlerine küçük yaşından beri şahid olmuş, berbât idare altında ezilen perişan halkın dertlerini can kulağıyla dinlemiş olan

108. Gövsa, *a.e.*, s. 212-22.

109. Bu husulara örnek olması bakımından adı geçen mektubun bir kısmını [bazı parantez içi hatırlatmalarla birlikte] buraya alıyorum:

"Tâlib-i alel-metâlib ne demdedir? Mektubuma niçin lütfedip de cevap vermedi. Ben onun "İzmit"le aksettirdiği "Bitlis'ten muvaffakiyetsizlikle döndüm" feryadını burada işitiyorum da o benim gönüllerin, yâni arş-ı âlâ-yı Ulûhiyyetin fevkine îsâl ettiğim âh ü enîn-i tahassürü işitmemezlik gibi bir haksızlıkta bulunuyor. Sağ ol Talip!

İster bize lûtfeyle, diler bizden irağ ol
Düyada hemen sen şeref ü şân ile sağ ol.

Enis Efendi'nin tavsiyesi üzerine Vali Paşa Ağuş Efendi'yi [*Nazif'in Muş'ta Arapça'nın kavâidini 35 günde öğrnemesine şâhid gösterdiği zât*] Mardin muhasebeciliğine inhâ etti. İnhânın tervic olunacağı akvâ-yı ihtimaldir. Mardin hem güzel, hem sehlü'l-idâre bir yerdir. Ah Mardin! Allah seni bir mâmuriyet-i dâime ile kâmyâb etsin ki bana kıble-gâh-ı dâimîsin! [*Pederi orada medfûn*]

Müftü Efendi Hazretlerinin [*Nazif'e Arapça öğreten Muş müftüsü*] bir ay evvel aldığım irâde-nâme-i bende-perverîlerine felâket-i malûme [*babasının vefatı vs.*] cihetiyle cevap takdim edemedim. İşte o vazife-i **nazîf**eyi şimdi ifâ ediyorum. Melfûf arîzayı, hâkipây-i fâzılânelerine lûtfen arz ve takdim et.

Çadır için Handanyan Karabet Efendi'ye müracaat ettimse de parayı getiren adam teslim etmeden avdet ettiğinden iradeni infâza şimdilik fırsat-yâb olamadığını söyledi. Bittabi sana da cevap yazmıştır. Bence ne yapılmak iktizâ ederse hemen emir ve iş'âr buyurulsun.(...). (*a.e.*, s. 221).

Süleyman Nazif'in hayatı, zevk ve hissiyatı âdetâ gamla yoğrulmuştur. Ülkenin, hamiyet ve gayret sahibi herkesi feryad ettiren fecî' manzarası ve gidişâtı karşısında Nazif de çaresizlik içinde ve için için kahrolmaktadır. Bunun akislerini bir nebze adı geçen mektupta da bulmaktayız:

"Diyarbakır'ın hâl-i hâzırını tasvire kalemim tahammül edemiyor. Vilâyet bir sahne-i rezalete dönmüş! Hamdolsun ki Maden ağnam meselesini -bu idare zamanında çıkmayacak- bir torbaya attılar. Bu idare zamanında çıkmadıktan sonra hiç çıkmayacağını bilirsin. Bitlis'in halini, Ahmet Lûtfî Paşa'nın bâ-irade-i Hazret-i Padişahî oradan kaldırıldığını haber almıştım."[110]. Nazif'in buradaki -ve ileride de karşılaşacağımız- Bitlis ve Maden ile olan dikkat çekici ilgisinin sebebini mektup açıklamıyor.

Önceki bölümde; Süleyman Nazif'in, babası ölüm döşeğinde ecelle pençeleşirken ve kendisi onun başucunda "vakf-ı istiğrak" iken ilham olunan: "**vatandan sonra yaşamamağa azmetmiş olan fedakârân-ı ahrâr ile beraber olmak arzusu**"nu, pederinin mezarı önünde **karar**a tahvil ederek bu karardan "**nukul etmeyeceğine yemin etmiş**" olduğunu ifade etmiştik.

Bu karar ve yemine uygun olarak Nazif'i o dönemde, ülkedeki idarî bilhassa hukukî ve iktisadî bozuklukların da tesiriyle bir aksiyon arayışı içinde görüyoruz. Bunu, aslında çoktan başlamış bulunan hürriyet ve inkılâp hareketlerine katılma niyyet ve temayülünün kuvvetlenmesi olarak da değerlendirmek mümkündür. Artık Nazif gelişen hadiseleri biraz daha dikkatle ve dâvâsı istikametinde takip etmekte, çâre olarak benimsediği faaliyetlere daha aktif olarak katılma fırsatlarını aramaktadır. O günlerde Fransız konsolosuyla da bir görüşmede bulunduğunu öğreniyoruz.[111]

Nazif'in Memuriyetleri ve Sırrı Paşa

Zulme râzı olmayan ve yanlışlıkları tenkittten çekinmeyen hakperest bir insan olması yüzünden babası Said Paşa gibi Süleyman Nazif de idarecilerin teveccühünü değil hep düşmanlıklarını kazanmıştır. Onun bu haksızlık ve tahakküm karşısında eğilmeyen ve fikrini açıktan açığa söylemekte tereddüt etmeyen karakteri, küçük yaşlardan itibaren ömrü boyunca başına bir çok dertler açar.[112] Bilhassa, babasının ölümünden sonraki bir kaç yıl, "bî-kes" kalan Nazif için çok sıkıntılı bir dönem

110. *a.e.*, s. 221.

111. "Cezayir Marşı Çalınırken", *Asrî Türkiye*, nr.2, Nisan 1926, s. 3-5. Bu makaleden öğrendiğimize göre Nazif, 1892 senesinde, Fransızların millî bayramı olan "14 Temmuz" vesilesiyle Fransa'nın Diyarbakır konsolosunu ziyaret eder. Yazıda: "Diyarbakır'daki Fransız konsolosunu 34 sene evvel, 14 Temmuz münasebetiyle ziyarete gitmiştim" şeklinde haber verilen bu görüşmenin, yaklaşık beş yıl sonra Nazif'in Paris'e kaçarak Jön Türkler'le birlik olmasında bir rolü bulunup bulunmadığını da bilemiyoruz.

112. "Süleyman Nazif'le ilgili vesikaların en en eskisi Şâir'in ilk gençlik yıllarında tutuklanmasıyla ilgilidir. (...) Mâbeyn-i Hümâyûn'a yollanan, Diyarbekir çıkışlı bir telgrafta, Diyarbekir hanedanından Said Paşa'nın oğlu Nazif Bey'in, (...) hiç bir vakit edeb dışı bir halinin işitilmemiş olduğu, hapse girmesi yüzünden, otuz aydan beri necib hanedanının elim azaba düştüğü ifade edildikten sonra Şâir'in afvı istenmektedir. Bu telgrafın tarihi 28 Ocak 1303'tür. Bizim tespitimize göre, Süleyman Nazif'in İstanbul'a ilk şiirlerini göndermeğe başladığı yıllara rastlar.(...) İyi hali belirtildiğine, suçunun ne olduğundan söz edilmediğine, afvı için Padişah'a müracaat olunduğuna göre -büyük bir ihtimalle- Sultan Abdülhamid aleyhinde bir söz söylemesi veya konuşmasının o tarzda yorumlanması yüzünden tutuklanmış olabilir." (Bilgegil, *a.e.*, s. 349-50, 358/1, 359).

olmuştur. Fakat o sırada Diyarbakır Maarif müdürü olan ve daha önce İstanbul'dan tanıştığı dostu Mehmed Ali Aynî'nin alâka ve gayretleri neticesi Vali Sırrı Paşa'yla arası düzelince[113] bu zorluklar da bir ölçüde ortadan kalkar. Nazif'i bundan sonra oldukça yoğun ve hareketli bir memuriyet hayatı içinde görmekteyiz.[114]

Mardin Sancağı Tahsîl-i Bakâyâ Memurluğu: Nazif'in elyazısıyla doldurduğu resmî tercüme-i hâl varakasından öğrendiğimize göre; bu memuriyet, 27 Eylül 1309/1893'ten başlayarak, tahsilât işinin bitirildiği 2 Şubat 1310/1894 tarihine kadar toplam dört ay altı gün devam etmiştir.[115] Hizmetlerine mükâfeten kendisine 25 Mayıs 1310/1894'te "Sâlise" rütbesi verilmiştir.[116]

Kabiliyetini gören ve takdir eden Vali Sırrı Paşa biraz yukarıda temas ettiğimiz gibi Süleyman Nazif'i daha sonra vilâyette istihdam eder. Evvelki vazifesinin bitiminden on bir gün sonra 13 Şubat 1310/1894'te **Diyarbakır Vilâyeti Meclis-i İdâre Başkâtip Muavinliği**'ne tayin edilen Nazif, aynı tarihten itibaren **Matbaa-i Vilâyet Müdürlüğü** ile ***Ceride-i Vilâyet*** **Sermuharrirliği**'ni de deruhte etmeye başlar.[117] Her üç vazife birlikte olarak 11 Teşrin-i sâni 1312/1896 tarihine kadar devam etmiştir. Hizmetlerinden dolayı 15 Teşrin-i sâni 1310/1894'da "Sâniye" rütbesiyle mükâfatlandırılır.[118] Ayrıca bu vazifeler uhdesinde iken **Lice Kazâsı Aşârını İhâleye Memur** edilir. Bu muvakket görev 2 Haziran 1311/1895'ten 27 Temmuz 1311/1895'e kadar ellialtı gün sürmüştür.[119]

Ülkenin Hâli ve Acı Gerçekler

Bu tarihlerde şahid olduğu hazin tablolar, idaredeki ihmal ve bozukluklar[120] Süleyman Nazif'i çok derinden etkilemiş, hamiyet ve merhametini galeyana getirmiştir.

113. "Süleyman Nazif, vali Sırrı Paşa'nın hiç sevmediği bir adamdı. Her halde sözünü esirgemeyen, (...) Nazif vilayetin icraâtını şiddetle tenkit etmiş olâmlıdır ki, Paşa bütün müsâmahakâr haslâtına rağmen, onu teveccühünden uzaklaştırmıştı. Mehmed Ali Aynî bir kaç ay içinde bunu anladı ve Sırrı Paşa'ya hulûl ile icab eden şeyleri yaparak nihayet, Nazif'i *Vilâyet* gazetesi muharrirliğine tayin ettirdi..." (Ali Kemalî Aksüt, *a.e.*, s. 178).

114. Süleyman Nazif, İbnülemin'e yazdığı hâl tercümesinde Sırrı Paşa'dan gördüğü himaye ve yardımı şöyle anlatıyor:

"Efâdıl-ı vüzerâdan Sırrı Paşa merhum Diyarbekir valisi idi. Bu zatın hayırhâhlığı ve lütf u keremi bende kabil-i tenmiye bir istidâd bulunduğuna zâhib oldu. Ve bir müddet muvakkat memuriyetlerde istihdam ve daha doğrusu ikdâr ve in'am ettikten sonra beni meclis-i idâre-i vilâyet ikinci kâtipliği ile matbaa-i vilâyet müdürlüğüne ve resmî gazetenin sermuharrirliğine tayin etti. [Şubat 1309]. 1310 senesi Nisan'ında "sâlise" ve yedi ay sonra [Teşrinisani 1310] "sâniye" rütbelerini yine Sırrı Paşa merhumun inhâsıyla ihraz etmiştim." (İbnülemin, *a.e.*, s. 1114).

115. Bilgegil, *a.e.*, s. 354/2.

116. *a.e.*, s. 354/3.

117. Bu tarihlerde (1311) Nazif, babasından yedi ay sonra vefat etmiş bulunan "ikinci peder" dediği dayısı Zülfi-zâde Ali Hâmi Bey'in kızı Lûtfiye Hanım'la evlenmiştir. Fazla devam etmeyen evlilikten Said Nazif adlı bir oğlu olmuştur. "Halil Nihad Bey'e ettiği itirafa göre bu ayrılığa daha fazla kendi hırçınlığı sebep olmuştur." (Gövsa, *a.e.*, s. 19).

118. Bilgegil, *a.e.*, s. 354/3.

119. *a.e.*, s. 354/2.

120. "Ergani mâdeni dünyanın en zengin bakır hazinesi iken yed-i ihmalimizde çürüyüp gidiyor. 28 sene evvel memuren Mâden kasabasına gitmiştim. Selim-i Sâlis zamanında tamir edilmiş ibtidâî körükler, intifâh-ı rieye mübtelâ hastalar gibi soluya soluya işliyordu. Maden kasabasının 50-60 km muhitindeki dağlarda odundan eser kalmamış, hepsi bu talihsiz madenin ibtidâî ocaklarında istihlâk edilmişti. Cevherler Mâden'de gelişigüzel yakıldıktan sonra ikinci bir tasfiye için ta Tokat

Ona göre bilhassa bölge halkının zaruret ve sefalet içinde kıvranması ve zulüm karşısında hakkını arayamayan vatandaşın çaresizliği her vicdan ve iz'an sahibini feryad ettirecek bir mahiyet almıştır. Burada hemen belirtelim ki, Nazif'in, bu konulardaki müşahede ve tespitlerini hep istibdad ve şahsî idarenin zararlarını tesirli bir tarzda gözler önüne sermek maksadıyla kaleme almış bulunduğu anlaşılmaktadır.[121] Değerlendirmelerin ve varılacak sonuçların daha objektif olabilmesi için bu hissî ve ideolojik tavrın da göz önünde bulundurulması gerekir.

1897'de çıkan bir yazısına;[122] "İki sene evvel o bedbaht... o yaralı Bitlis vilâyetinde bir seyehat icra ediyordum" diye başlayan Süleyman Nazif, bu esnada görüp işittiklerini gayet tesirli bir dille anlatmıştır.

Seyehat çok çetin şartlar altında yapılmaktadır: "Emniyet-i umumiyeyi sağlam ve kat'î esaslara isnad ile âsâyişi temin edecek yerde her yolu bir eşkiyâ çetesine teslim etmiş olan şaşkın hükûmet beni yırtık libaslı, kırık tüfenkli bir zaptiye onbaşısının muhafazasına tevdi etmekle vazifesini ifa eylediğine kani görünmek istiyordu. Uçurumlarına düşmemeğe, derelerinde boğulmamağa dikkat ede ede o sengistân-ı pür-mehâliki geçmeğe çalışıyorduk."

Bölge halkı ise mağara devrini aratmayacak bir vahşet ve mahrumiyet içerisinde yaşamaktadır: "Köylüler bizi uzaktan görür görmez tahsilât için geldiğimizi zannederek erkekleri dağa, kadınları mağaralarının en iç taraflarına doğru kaçtılar. Dicle nehri bu hale ağlar gibi cereyânında devam ediyordu! Yalnız seksenlik bir kadın titreye titreye takarrüb ederek ne istediğimizi sordu. Her hali, her tavrı câlib-i rikkat idi. Kadınlık, ihtiyarlık, fakirlik, sitem-dîdelik gibi her vicdana nâfiz bir takım evsâfı hâiz olduğu için taarruzdan masun kalacağına emin ve binaenaleyh metin olmalı idi. Halbuki korkuyor, titriyordu. Sesi vücudu kadar mühtez,kalbi esvabı gibi sad-pâre idi! Bu kadın heyet-i Osmaniyyenin bir ferdidir!!"

Yaşlı kadın, yolcunun vaziyetinden, kimseye zararı dokunmayacak biri olduğunu anlamıştır. Evet, "bir mazlum ne kadar cahil ve gafil olursa olsun, yine bir nazardaki hayırhahlığı tanır. Bir kalbdeki tahassüs-i şefkate karşı bigâne bulunamaz." Tavırları karşısındakinin yabanîliğini izale edecek derecede halîm ve mütevazı bulunan Nazif, muhatabından bir iki saat istirahat etmek üzere gölgelik göstermesini rica eder.

Huzurunda bir zaptiye onbaşısı kesmez kılıcı, atmaz tüfeğiyle edeb ve ihtiram duruşunda bulunduğu halde "bu kadar tenezzül, tevazu, rû-yı ibtisam, asar-ı şefkat gösteren bir adamın dünya yüzünde bulunabileceğine taaccübler izhar ederek birer birer" bu zararsız misafirin yanına gelmeğe başlarlar. Nazif vaziyeti şöyle anlatıyor:

---

kalhanesine, develere yükleterek gönderilirdi. Hâlâ böyledir. Ve yalnız bize kalırsa daimâ böyle olacak!.." ("Cester Projesi", *İleri*, nr. 1853, 31 Mart 1339/1923, s. 3).

121. *Mizan* gazetesinde yayınlanan ve burada bahis konusu olan "El-Cezire Mektupları"nın ikincisi şöyle başlıyor: "Sefâlet-i Osmaniyye'nin en hüzn-âver menâzırı önümdedir. Bununla beraber ne yazacağımı, tâbir-i esahla o silsile-i derd ü felâkete hangi noktasından yapışacağımı tayinde mütehayyirim. Ey *Mizan*! Adalet namına icrâ-yı habâset eden memurlardan, ashâb-ı hamiyyeti mahv için hâme-be-dest-i mel'anet olan "atûfetli" casuslardan, zâlimâne kahkahalardan, mutazallımâne enînlerden hangisini yazayım?... Bedbaht Anadolu yıkılıyor, me'yûs El-Cezire yanıyor. Mütecyyic Rumeli'nin feryâd-ı can-hırâşı uzaktan uzağa sâmia-i te'ellüme çarpıyor!" (İkinci Mektup; *Mizan*, 21 Haziran 1897; *El-Cezire Mektupları*, s.11)

122. a. y.; *a. e.*

"Yatakları ot yığınlarından müteşekkil idi. Oturduk. Büyükleri, yani en ziyade zabtiye kırbacı yemiş olanı kırklık bir adam idi. Bana ömürlerinin suret-i güzeranını anlatırken farkında olmaksızın sefaletlerinin tarihini de hikaye etti, ki bu hikâye tarih-i Osmaniyyenin pek elîm bir sahifesidir."

Adamın anlattığına göre, evin vergisini tahsil için gelen nahiye zaptiyesine verecek para olmadığı için yegâne kıymetli eşya olan bakır tencereyi kaptırmışlardır. Toprak çanak ateşe dayanmayarak sık sık kırılmakta olduğundan o günden beri müşkilât içindedirler. Zaptiyenin, satıp borca mahsup edecek yerde tencereyi evine götürdüğünü işiten vatandaşa, müracaat ettiği nahiye müdürü ve kaymakam: "zaptiye aleyhinde ikame-i dava etmekten başka senin için çare yoktur!" derler. Adam çaresizdir: "Param yok, kimsem yok. Olsa da hiç bir devlet memurunu bırakıp da bana hak verirler mi? Döndüm evime geldim."

Nazif'i, farkında olmadan "ahvâl-i idâre-i Osamaniyyeyi teşahhus ve tecessüm" ettiren bu "mağaralı"dan duydukları çok müteessir etmiştir. "Dilhûn oldum. Ağlamağa bile kudret-yâb olamayacak bir halde idim" diyerek şunları anlatır:

"Mağaralı bendeki teessüre ta'accüb ediyordu. Meğer bu bîçâre Osmanlı, felâket ve hakaretin pek eski hedeflerinden olduğu için her zulüm ve tahkîri tabiî ve binaenaleyh bizlerce teessüre değmez âdî şeylerden görürmüş.

O felâket ocağından ayrılmak istedim. Hatırımda ebedî bir mevki tutan mihmandârıma iki mecidiye çeyreği verdim. Bir müddet tereddütle yüzüme baktıktan sonra uzattığım on kuruşu aldı. Ayrılırken kendi kendine şu sözleri söylediğini işittim.

- Eğer bir zabtiye daha gelip beni tazyik etmezse bu para ile bir tencere daha satın alırım. Yine Allah devlete ömür versin."[123]

Süleyman Nazif'in bu yıllara ait unutamadığı bir hadise daha var ki memlekette hukuk ve adaletin ne halde bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Dikkate değer hususların en başta geleni, idarecilerin, kocası haksız yere hapsedilmiş bir kadının haklı feryadları ve mücadelesi karşısındaki lâkayd tutum ve davranışlarıdır. Aslında Nazif, burada anlattıkları ile çökmekte olan idare sisteminin tam bir kesitini vermektedir.[124]

---

123. *a. e.*, s.13-9. Süleyman Nazif, bu mektuba şu cümleleri "zeyl" etmiştir: "Naklettiğim hikâye katiyyen vâkidir. Buna dâir Bitlis vilâyetiyle Siirt sancağı ve Garzan kasabası arasında cereyan eden muhaberât-ı resmiyye evrâkının bir kısmı nezdimizde mahfuzdur. Devr-i hâzırı muhakeme edecek olan edvâr-ı âtiyeye, bu gibi binlerce zulüm ve hıyânetin her türlü evrâk-ı resmiyye ve delâil-i sübûtiyesiyle beraber arz olunacağına vatandaşlarımız emin olsunlar."

124. "Bir türlü gözümün önünden gitmiyor. Kadın yirmi altı yirmiyedi yaşlarında ancak var. İkisi kız, biri erkek üç çocuğuyla beraber sabahtan beri hükûmetin avlusunda, rüzgârın karşısında, yağmurun altında bekliyor.(...) Son ümidi elindeki arzuhaldir... Şu aile, "bir aşiretten cihangirâne bir devlet çıkarmış olan" heyet-i ictimaîye-i Osmaniyyenin bir cüzü, bir unsuru, vahid-i kıyâsîsi olacak!.

Kadında bir azm-i metîn, bir vekar-ı vazife-perverâne var; kocasını bi-gayr-ı hakkın hapsetmişler. Onu kurtaracak. düşmanlarından, iftiracılarından, yalancı şahidlerinden, malına göz diken memur kıyafetli haydutlardan öcünü alacak. Nahiye müdürüne, zaptiye binbaşısına, alay beyine, bidayet ve istinaf müddeiumumîlerine derdini anlatamadı, bu sefer de vilâyetin valisine, padişahın fermanlı vekiline arzuhal verecek. Yârâ-yı feryad varken niçin susmalı? (...)

Kadın o çeşmân-ı gururu celb için elindeki arzuhali havaya kaldırdı. Bakan olmadı bile. "Aman Allah aşkına. Padişah başı için halimize bakın!" dedi. Ses işitilmedi bile. Fevkalâde bir hareket,

Ermeniler ve Diyarbakır İsyânı

Avrupa devletlerinin, Osmanlı'yı içten yıpratma faaliyetlerinin en başta geleni, hiç şüphe yok ki azınlıkların himaye ve tahrik edilmesidir. 1890'lı yıllardaki tezahürler bu kabil kışkırtmaların sistemli ve örgütlü olarak yürütüldüğünü açıkça ortaya koymuştur. Ermeni Hınçak cemiyetinin,1886 yılında İngilizlerin yardımıyla İsviçre'de kurulmasını müteakip Anadolu'da baş gösteren karışıklıklar, Ekim 1894'te Sason ve 30 Eylül 1895 'te de İstanbul isyanlarıyla devam edecektir.

1891'de babasının Muş mutasarrıflığı sırasında Ermeni hareketlerinin iç yüzünü ve müstakil bir Ermenistan hayaline dayandığını öğrenmiş bulunan Süleyman Nazif, o civardaki gelişmeleri endişeli bir dikkat ve temkinle takip etmektedir. Nüfus ve ticaret bakımından yoğun bir şehir olan Diyarbakır, Bağdad yolu üzerinde bulunmak itibarıyla da daima canlı kalabalıklara sahne olan, idaresi zor bir şehirdir . Husûmetleri her vesile ile körükleyen bir çok gayrımüslim cemaatin, bilhassa Ermenîlerin, Keldânî ve Süryanîlerin ruhanî reisleri de burada bulunmaktadır.

Bu şartlar altında, ticareti büyük ölçüde ellerinde bulunduran ve askere gitmedikleri için de refah içinde çoğalmış bulunan Ermeniler'in her bir şeyi bahane ederek çıkardığı huzursuzluklar gittikçe artar. Ancak, Sason isyanından bir iki ay sonra, Aralık 1894'te baş gösteren ve kısa sürede Diyarbakır'ı bütünüyle kaplayan bir kolera salgını bu hareketleri durdurur. Zaten azınlıkların ekserisi can korkusuyla çevre köylere kaçmışlardır.

Bilhassa yaz aylarında günde yetmiş seksen kişinin ölümüne sebep olan afetin kontrol edilebilmesi için alınan ciddi ve seri tedbirler arasında "çirkâbların mecârî-i mestûre ile Dicle nehrine akıttırılması" da vardır. Bu tedbirlerin uygulanmasında ve kanalizasyon işlerinde Nazif'in önemli hizmetleri bulunduğu anlaşılmaktadır.[125] Koleranın yaklaşık bir sene sonra, 1895 Eylülünde bertaraf edilmesi üzerine şehre inen Ermeniler Hıristiyan Avrupa'nın ve komitacıların da teşvik ve tahrikleriyle azgınlıklarına daha da şirretleşerek devam etmişlerdir.[126]

---

bir cüret göstermek zaruri. Birden bire çocuklarının ellerinden kavrayarak ye's ile süvarilerin atları önüne atıldı araba durdu. Vali ayıldı. Hali, mevkii anlar anlamaz tehevvürle yaverine: "Görmüyor musunuz? Şu mu'acciz kadını def edin!" dedi...

Şu vak'a-i elîmenin bu gün üçüncü yevm-i güzeranıdır. Biraz evvel çarşıda idim. Buğday pazarında kadına rast geldim. Bir palaspârenin bir tarafına arpa unu, bir tarafına dövülmüş mercimek koymuş. Bunları satmakla meşguldü. Yanına yaklaşarak halini, arzuhalini sordum. Dedi ki: -- Vali de şikâyetimi dinlemedi. Kışlık zahiremizden kalan şeyleri de getirdim. Satıyorum. Parasıyla padişaha bir telgraf çekerek halimizi anlatacağım. Padişah için merhametli diyorlar. Belki derdimize çâre bulur!.. Zavallı kadın şaşırmış. Cellâdından iştişfa edecek.

Feryad ezîn nev-i vücud-ı adem-âlûd!" (*a. e.*, s. 25-6).

125. "Mecârî-i mestûre -örtülü lağımlar- komisyonu" Nazif'in aralarında bulunduğu şu isimlerden mürekkeptir: "Jandarma Kumandanı Azimet Bey, Maarif Müdürü Mehmed Ali Bey (Aynî), Gürâni-zâde Ahmet Bey, Said Paşa-zâde Nazif Bey, Kazzaziyan Öseb Efendi." (Aksüt, *a. e.*, s. 60). Nazif, yazılarında bu görevlerden pek bahsetmemekle beraber, gerek valilikleri sırasındaki çalışmalarında, gerekse belediye hizmetleri ile alâkalı görüş ve tekliflerini ihtiva eden tenkitlerinde şehircilik konusundaki bilgi ve tecrübesini açıkça gösterecektir.

126. Süleyman Nazif, cereyan eden faciadan onüç sene sonra Şehzade Abdülmecid Efendi'nin himayelerinde bu olaylardan zarar görenler yararına tertib edilen "balo" ile alâkalı yazısında; tahrik ve aldatma neticesi hadiselere kapılarak başkalarının menfeatlerine alet olan kurbanların günahsız olduklarını ifade eder.

Ermenilerin taşkınlıkları karşısında endişeleri artan müslüman ahali bazı mukabil tedbirler almak lüzumunu hissetmiştir. Diyarbakır'ın ileri gelenlerinin iştirakiyle 29 Ekim 1895'te yapılan toplantıda, gelişmeleri takip ve gerekli teşebbüsleri ifa etmek üzere, aralarında Süleyman Nazif'in de bulunduğu bir heyet teşekkül ettirilir. Ertesi gün bölgede yaşanmakta olan hadiseler ve Şark vilâyetlerinde bir Ermenistan kurulmasına yönelik gayretlerin sebep oluduğu şiddetli infial ve galeyan, müthiş bir telgrafla payitahta ve dünya kamuoyuna bildirilmiştir[127] (18 Teşrin-i evvel 1311/ 30 Ekim 1895). "Ermeniler'e Avrupa erbâb-ı semâhati tarafından verilecek imtiyazâtın sütûr ve sahâifini kanımızla bozacağımızı müttehiden i'lân ederiz" cümlesiyle biten ve bir kükremeyi andıran bu uzun telgraf metnini Süleyman Nazif kaleme almıştır.

Avrupa'nın destek ve himayesiyle iyice şımarmış bulunan Ermeniler birkaç gün içinde azgınlıklarını bir isyan hareketine dönüştürmüşlerdir. Telgraf'tan iki gün sonra (20 Teşrin-i evvel) Vali Sırrı Paşa'nın yerine Enis Paşa'nın tayin olunması patlamaya hazır durumdaki olayları yatıştırmaya kâfi gelmez. Ertesi gün müslümanların Cuma namazı için câmide bulundukları saatte Ermeniler isyanı başlatırlar. Pazar akşamına kadar iki tam gün (21-23 Teşrin-i evvel/ 2-4 Kasım 1895) devam eden olaylarda, yakılan çarşılar ve tahrip edilen yüzlerce bina dışında, yetmişi Türk olmak üzere 370 kişi hayatını kaybetmiştir.[128]

Süleyman Nazif'in Musul Seyahati

1895 senesinde meydana gelen "Anadolu iğtişaşâtını teskine memur heyetler" arasında bulunan Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Feriki Abdullah Paşa; bu yılın sonuna doğru, isyanı yerinde incelemek maksadıyla olaya sahne olan Diyarbakır'a gelir. Ermeni Meselesi'nin Samsun'dan Diyarbakır'a kadar olan seyrini ve safhalarını belgelerle tespit ve izah eden geniş bir lâyiha hazırlamaktadır. Henüz müsvedde halinde bulunan bu raporu, Vali Enis Paşa'nın tavsiyesiyle Süleyman Nazif'e tanzim ettirir.

Abdullah Paşa, Diyarbakır'da bulunduğu dört ay zarfında itimad ve teveccühünü kazanan Nazif'in, gerek yazıdaki kudretini, gerekse gayret ve vatanperverliğini takdir eder. Buradan Musul valiliği ve Fevkalâde Kumandanlığına tayin olunduğunda, irade-i seniyye ile Nazif'i de -Diyarbakır'daki memuriyetleri uhdesinde kalmak üzere- hususî kâtibliğine alarak beraber götürmüştür (1 Nisan 1312/1896).* Musul'da yaklaşık yedi

---

"Tam onüç sene oldu. (...) tam altı asır birbirine sarılmış, birbirine sığınmış, seyl-i peyâpey-i vürûd-ı havâdise karşı birbirine tevdi-i kuva vü mukadderat etmiş olan Osmanlı anâsır-ı mühimmesinden ikisi: Müslümanlar ve Ermeniler arasında bir gayz-ı nâgehânî feverân ediyordu. Biraz evvel sâye-i mesâide el ele çalışanlar pençe pençeye, yaka yakaya gelmişlerdi. Marmara'dan Vangölü'ne kadar câ-be-câ kan selleri akıyor, (...)

Ekser safahatının bir şahid-i giryanı olduğum o vekayi'ı tarih ne suretle muhakeme ederse etsin, hakikatte öldürenler de ölenler kadar bî-günah idi. Nasıl ki zaman ve ahvâl-i tâliye bunu ispat etti." ("Tarihî Bir Müsâmere"; *Yeni Gazete*, nr.169, 7 Şubat 1909).

127. Bu telgrafın tam metni için bk. Şevket Beysanoğlu, *Doğumunun 100. Yılında Süleyman Nazif*, Ankara 1970, s.15-7.

128. Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Mehmed Hocaoğlu, *Tarihte Ermeni Mezâlimi ve Ermeniler*, İst. 1976; Mustafa Akif Tütenk; "Mahsûl-i Leyâlî-i Hayatım", *Kara Amid*, c. II, 1956.

* Abdüssettar Hayatî Avşar'ın anlattığına göre: "Nazif Bey, hicri 1313 senesinde Diyarbekir'de vuku bulan Ermeni iğtişaşı sırasında canını zor kurtararak, Lice'ye gitmiş ve orada bir yıl fahri hocalık vazifesi görmüş, bu vesile ile Licelilerin büyük takdirlerini kazanmıştır. ... Bu gayretlerine karşı kendisine beslenen samimi ve o nispette büyük alakanın, muhabbetin bir nişanesi olmak üzere, o sene Lice'de doğan erkek çocukların birçoğuna Süleyman ismi verilmiştir." (Prof. Dr. Önder

ay kalarak Kerkük ve Süleymaniye sancaklarının bir iki kazası dışındaki bütün merkezleri ve bunlara bağlı bulunan yerleri tamamen dolaşmışlardır.[129]

Süleyman Nazif'in bir kısım yazılarında bu devre ile alâkalı bazı müşahede ve hatıralarına rastlıyoruz. Nazif, yıllar sonra Eylül 1913'te vali olarak gittiği Musul'un, bereketli topraklar üzerinde aç ve sefil yaşayan ihmalkâr halkına şunları anlatır:

"Beş ay sonra tam onsekiz sene olacak? Muvakkat ve küçük bir memuriyetle buraya gelmiş, vilayetin merkez ve mülhakatında aylarca bir gölge gibi.. Fakat hisseden, düşünen, memleketin zerrât-ı hâki üstünde şefkat ve samimiyetle titreyen bir gölge gibi dolaşmıştım. O vakit gördüm: Topraklarınıza kudret-i Fâtıra ibzal-i bereket etmiş. Yalnız beşerin ihmal-i anûdu bu feyzâbâd-ı hılkatte çirkin çirkin ağlıyordu."[130]

Süleyman Nazif'in Musul'a gidişinden bir ay kadar sonra (8 Mayıs 1896) İran'da Nasuriddin Şah bir suikast sonucu öldürülmüştür. Hadiseden bir kaç gün sonra, o havalinin yegâne askerî merci'i olan Altıncı Ordu Müşiriyeti'nden Abdullah Paşa'ya gelen telgrafta, yeni Şah'ın cülûsu da geciktiğinden, İran'ın en karışık bölgesine sınır olan Musul'un, âsâyiş cihetiyle karışıklıklardan etkilenmemesi için tedbirli bulunulması istenmektedir. "Bu dûr-endişliği pek takdîr eden" Nazif, Abdullah Paşa'nın "bu iş'ara pek lâkayd görünmesi"ne, o an bir mânâ veremez. Paşa'nın bu konudaki kanaati ve izahı daha da şaşırtıcıdır:

"İran'dan gelecek bir tehlike-i iğtişaşı yalnız men'e değil, Tahran'ı istilâya bir fırka asker kâfidir."

Bu şâir Şah'ın elli yıllık idaresi sonunda İran'ın geldiği noktayı tespit eden şu hükmü, "o zaman nazarımda şâir herşey demekti" diyen Nazif tasdikte tereddüt etmişse de sonraları Rus, İngiliz ve Osmanlı ordularının İran üzerinde icra ettiği askerî hareketler bu tahmini doğrulamıştır.[131] Süleyman Nazif'in bu sırada Ahmed Mithat Efendi'nin "usûl-i meşveret" aleyhindeki makalesine cevap olarak "Malûmu İ'lâm" adıyla onsekiz sayfalık bir mektup yazdığını öğrenmekteyiz. Tazeliğini koruyan Nasuriddin Şah hadisesiyle şahsî idarelerin bir memleket için ne derecelerde muzır ve

Göçgün, "Süleyman Nazif Hakkında Bazı Yeni Tespitler", *Türk Dili*, nr.431, Kasım 1987, s. 260). Musul seyehati, burada anlatılanları imkansız kılmasa da süresini en fazla beş ay ile sınırlandırmaktadır. Bir süre önce Lice'deki kısa süren memuriyeti de böyle yorumlanmış olabilir.

129. İbnülemin, *a. e.*, s. 1114; Süleyman Nazif, *Nâsuriddin Şah ve Bâbîler*, İst., 1342/1923, s. 7; Bilgegil, *a. e.*, s. 354/2.

Resmî hal tercümesinde şu bilgiler var: "Musul vali ve Kumandanlığına ait vezâifi ifaya memur olan müşarünileyhin refakatinde ve vilâyetin merkez ve mülhakatında 313 senesi Şevvalinin 30. gününden (1 Nisan sene 312) 14 senesi Cumadiel-ulasının 23'üne kadar (19 Teşrin-i evvel sene 312) 6 ay 19 gün ifâ-yı vazife ve müşarünileyhin hitam-ı memuriyetine binâen birlikte Diyarbekir'e avdet..." (Bilgegil, *a.e.*, s. 354/2).

130. "Bir mektup- Bir Nutuk", *İctihad*, c. 4, nr. 84, 12 Kânun-ı evvel 1329/1913, s.1852-4.

131. Süleyman Nazif, *Nâsuriddin Şah ve Bâbîler*, s. 7-11. "Nasuriddin Şah, tam yarım asır süren, sinîn-i sükûnu eyyam-ı gavâile pek ziyade mütefevvık bulunan bir devr-i saltanatında İran-ı viranı imar ve tanzim edemez mi idi?... Bunu ben o zaman takdir etmeğe muktedir değildim. Çünkü Acem'in edebiyatından başka hiç bir şeyini bilmiyordum. İhtimal, memleketin şecere-i hayatındaki son nüsg-i istidad da uçmuş, kurumuş. Yoksa bir hükümdarın ihtirası, bazan mülkünün idame-i harabîsini kasden iltizam edecek derecede kudurabileceğine o vakitki hissiyatım ve o vakitki tecrübesizliğim bir türlü kail olmak istemiyordu. Hususiyle Nasuriddin Şah'ın, (...) beyitlerini bir kaç sene evvel Ziya Paşa'nın Harabat'ında seve seve okumuştum. O zaman benim nazarımda şair herşey demekti. Hususiyle başında bir de tâc olursa..." (*a. e.*, s.10-11).

tahripkâr olabilceğini çok müşahhas bir şekilde gören Nazif'in hürriyet ve meşvereti savunması kadar tabiî bir şey olamazdı. Bu bakımdan, daha önce parlamenter rejimin "lüzum ve meşruiyyetini ispat için ciltler yazmış olan" Mithat Efendi'nin Tercüman-ı Hakikat'in 19 Nisan 1312/1896 tarihli nüshasındaki yazısında hürriyet ve meşveret aleyhinde bulunmasını Nazif hazmedemez ve 20 Mayıs tarihli bu mektupla "masum bir cehlin habîs bir ilme karşı izhar ettiği bir nefret-i ciddiyenin âsârını irâe eder."[132]

1896 Ağustos'unda Nazif, yine Abdullah Paşa'nın refakatinde, Süleymaniye sancağına gitmiştir. Burada İran edebiyat ve irfanı bir Acem diyarında olduğu kadar yaygındır. Bununla beraber ahali, farklı mezhepten olmaları sebebiyle acemleri asla sevmez. Şah'ın öldürülmesi üzerinden üç ay geçmiş bulunmasına rağmen suikast hadisesi hâlâ konuşulmaktadır.

Nazif'i ise daha çok, ağızlarda dolaşan şiirler alâkadar etmektedir. Kàtilin asılırken etrafa tebessümle okuduğu mısraları ve ilk defa orada işittiği Şah'a ait bazı beyitleri eserine kaydeden Nazif, şunları söyler: "Ben bu beyitleri pek sevmiş ve zannederim ki bunları ilk defa İstanbul Türklerine ben getirmiştim"[133] Başka bir yazısında yine bu günlerden bahsederken; "Beni 22 sene evvel Musul'a bir kere daha memur etmişlerdi. Dicle sahilinde tam üç ay Lamartine okudum..."[134] diyen Nazif'in, edebiyat merakı ve şairliği hiç elden bırakmadığı anlaşılmaktadır.

Adım adım ve "hisseden, düşünen" bir gölge gibi tamamıyla dolaşmış bulunduğu bölge, bazı sosyal ve folklorik hususiyetleriyle de Süleyman Nazif'in dikkatini çeker. Bu konuyla ilgili bir hatırasını şöyle anlatıyor:

"1312 sene-i rûmiyesi ağustosunda Süleymaniye kasabasında bulunuyordum. O sancak bizim mülkün ecza-yı mütemmimesinden olmakla beraber İran âdât ü medeniyetinin tesiratına daha ziyade tâbi bir harabedir. Hanesinde misafir bulunduğumuz zat bize ikramen bir hanende celb etti.

Altmış yaşlarında, tıknaz bir adam ki yed-i ezelle tıraşide bıyık ve sakalıyla buruşmuş siması biçareyi Enstitü azasına benzetiyordu. Üzerinde siyah bir aba, entarisinin üstündeki şal kuşağına sokulmuş, yalnız kabzası ile ucu görünen bir hançeri vardı. Sağ elini kulağına, sol elini karnının üstündeki hançerin kabzasına koyarak muhrik bir nağme ve eda ile Acemce bir çok eş'âr-ı latîfe terennüm etti. Okuduklarını maatteessüf tamamen zabt edemedim..."[135]

Abdullah Paşa gibi "temiz yürekli, mert ve âlicenâb bir insan" ile olan bu yedi aylık beraberlik, ileride vali sıfatıyla ülke idaresine bizzat iştirak edecek olan Nazif'in kültür ve tecrübesini artırması yönünden olduğu kadar, devletin zaaflarını, halkın meyil ve efkârını daha iyi tanıması bakımından da çok faydalı olmuştur.[136]

132. Süleyman Nazif, *Ma'lûmu İ'lâm*, Paris 1897, s. 4.

133. *Nâsuriddin Şah ve Bâbîler*, s.11-12.

134. "Viyana Mektubu: Pek Ziyade Azizim Celal Nuri Bey" , (Viyana, 28 Şubat 1918), *İleri*, nr. 65, 6 Mart 1334/1918.

135. "Fâik Reşad Beyefendi'ye Bir Mektup", *Tîrâje*, nr.10, 16 Nisan 1327/1911, s. 1.

136. "Hiç unutmam: 1312 sene-i rumiyesinde ve Musul vilâyetinin Erbil kazası dahilinde kâin Şemamek nahiyesinde Ahmed Geçke adlı şerir bir şakî peyda olmuştu. Bu şekavetin şirretine medar-ı devam ve medar-ı tezayüd olan sebep, şakînin emlak-i seniyye dahilinde sakin ve memurîn-

19 Teşrin-i evvel 1312/1896 tarihine kadar tam altı ay ondokuz gün devam etmiş olan bu vazife, Abdullah Paşa'nın memuriyetinin sona ermesi üzerine birlikte Diyarbakır'a dönmeleriyle son bulmuştur. Süleyman Nazif, bu tarihten yaklaşık yirmi gün sonra, 11 Teşrin-i sânî 1312/1896'da "Diyarbekir Meclîs-i İdâre'siyle Matbaası'ndaki vazifelerden bi'l-istifa Der-saadet'e azimet eyledi"ğini bildirmektedir.[137]

Diyarbakır'dan İstanbul'a

Musul'dan memleketine döndüğünde buradaki bütün görevlerinden istifa eden Süleyman Nazif, 7 Kânun-ı evvel 1312/1896 günü Diyarbakır'dan ayrılır.[138] Buna göre Nazif'in Diyarbakır'da kaldığı süre -bir ay'ı istifadan sonra olmak üzere- ancak elli gün kadardır. 5 Temmuz 1340/1924 tarihli makalesinde:

"İstanbul'un mukavemet-sûz câzibesidir ki, beni beşiğimin sallandığı yerlerden yirmisekiz sene evvel [1896 ediyor] koparıp almıştı. Bir Türk, cismi nerede doğarsa doğsun, ruhu İstanbulludur. Bu şehri görmemiş olanlar da görenler kadar sever ve hasret çeker:

Misâl-i Kâbe ey nûr-ı dîde-i uşşâk
Gören cemâlini müştâk, görmeyen müştâk"[139] der.

Burada Nazif, daha önce bir müddet bulunduğu İstanbul'a ikinci gidişini bu güzel şehrin câzibesi ile açıklıyor. İleride daha iyi anlaşılacağı üzere bu, Paris'e kadar uzanan o iki kademeli macerânın yalnızca bir ciheti için geçerli ve biraz da şâirâne bir izahtır.

Süleyman Nazif'in bir mektubunda; İstanbul yolculuğuna dair şu bilgilere rastlıyoruz:

"1312 sene-i rumiyesi mevsim-i şitâsında İstanbul'a gelirken İzmir'de vapuru kaçırarak iki gün fazla kalmağa mecbur oldum. O vakit Kramer'in nam ve müessesesi büsbütün meçhûlüm idi. Bu yüzden nefâis-i matbuha ve meşrûbat-ı nefîsesiyle telzîz-i zâikaya imkân olmadı. Bilseydim gene müstefîd olamayacaktım. Çünki Amik ovasında aldığım şiddetli bir soğuk bütün cihaz-ı hazmımı berbat etmiş idi."[140]

---

i inzibatiyenin emlak-i seniyye dahiline duhûlden memnu' olması idi. O vakit Musul valisi olan Abdullah Paşa hazretleri -ki mütarekeden sonra bir müddet Harbiye Nezareti'nde bulundular- jandarma ve askerden sevk ettiği müfrezeye, şakîyi her yerde takip için emir vermişti. Bu emir sayesinde o şakî te'dib edildi. Aradan bir kaç gün geçmişti. Hazine-i hassa nazırı Mikâil Portakal Paşa, emlâk-i seniyye dahiline jandarma ve asker sevkedilmiş olduğuna beyan-ı teessüf ederken, bu hareketin mugayir-i sadakat olduğunu tasrih ile Abdullah Paşa'yı tehdid ediyordu. Paşa verdiği cevapta, memâlik-i şâhânenin arazi-i seniyye ve arazi-i mülkiyye namlarıyla ikiye taksimi, sadakatsizliklerin en büyüğü olmak lâzım geldiğini ve aynı menba'dan ahz-ı kuvvet eden bir hükumetin, her yerde aynı selâhiyetle ifa-yı vazife ettiğini mütecellidâne beyan ile hazine-i hassa nazırının sadakatini istihfaf etmişti. Esbak şeyhülislâm ve daima fahrü'l-İslam Haydarizâde İbrahim Efendi hazretleri o zaman Musul'da müddeiumumi idiler. Büyük dostum ve aziz üstadım emlak-i seniyye'nin gerek hukuk, gerek ceza mahkemelerini ne kadar işgal etmiş olduğunu herkesten ziyade bilirler. (Süleyman Nazif, *Çalınmış Ülke*, İst., 1342/1924, s. 5-6).

137. Bilgegil, *a. e.*, s. 354/2.

138. "Mart'ın Yeni Günü", *Resimli Gazete*, nr. 81, 21 Mart 1341/1925.

139. "Bursa'da Bir Hafta II", *Resimli Gazete*, nr. 44, 5 Temmuz 1340/1924.

140. Aksüt, *a. e.*, s. 238.

23 Teşrin-i evvel 1909 tarihli diğer mektupta ise şunları anlatmaktadır:

"Onüç sene evvel Beyrut'tan geçerken ilk ve yegâne işim, Bombay'dan giden hastanın oradaki gunûdegâh-ı ebedîsini taharri ve tavâf etmek olmuştu. Beyrut'ta bu ziyaretten başka hiç birşey yapmadım.Çünkü belde bana külliyen yabancı ve o kabr-i ruh-âşinâdan başka her manzara nazarımda bir kûşe-i gurbet idi."[141]

Nazif'in, Amik ovasından geçerek, İstanbul'a deniz yoluyla gittiği göz önüne alındığında, aynı sene içinde vâki olan bu makber ziyaretinin -büyük bir ihtimalle- İstanbul seyehati öncesi ifa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şunu da belirtelim ki, bu yolculuğun safhaları hakkında fazla bir şey öğrenemediğimiz gibi, Nazif'in Musul'daki görevi esnasında Beyrut'a uğrayıp uğramadığını da bilemiyoruz.

Süleyman Nazif'in elimizdeki eser ve yazılarında İstanbul'da neler yaptığı hakkında fazla bir malumat göremiyoruz. 7 Aralık 1896'da Diyarbakır'dan ayrıldığı ve vapuru kaçırması üzerine İzmir'de iki gün fazladan beklediği tarzındaki ifadelerine bakılırsa İstanbul'a en iyi ihtimalle Aralık ayı ortalarında ulaşmış olmalıdır. 1897 Şubat'ında ise "Seine nehri kenarında arasıra Örfî divanını mütalaa ederek Şirazlı şâirle garibâne hasbıhal" etmektedir.[142] Bu durumda İstanbul'da iki aya yakın bir süre oyalandığı anlaşılıyor.[143]

Süleyman Nazif Paris'te

Yaşadığı bölge ve gördüğü vazifeler itibarıyla ülkenin içinde bulunduğu ve bunaldığı şartları çok yakından müşahede eden Süleyman Nazif, her vatan-perveri gelecek hakkında ümitsizliğe sevk eden gidişâtın verdiği endişe ile muztarib idi. İdareyi elinde bulunduranların, gittikçe büyüyen problemlere akılcı ve radikal çözümler getirmek yerine, kan ve zaman kaybetmekten öteye bir mânâsı olmayan bazı sathî ve

---

141. "Basra Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'nin Esnâ-yı seferde Gönderdiği Mektublardan -V-" (Umman, 23 Teşrin-i evvel 1909), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 20 Nisan 1910. Nazif, Hâmid'in tâ o zamandan hayranı bulunduğunu gösteren bu ziyaret vesilesiyle şöyle diyor: "Bütûn-ı âtiyenin evlad-ı mütehassisesi bu yâd ü ziyareti bir ibadet-i hissiye addedecektir. Mezarın üstündeki; "Âh ey zâir!" hitabı insaniyet-i müdrikeye, yârâ-yı idrak mevcut oldukça teveccüh eder. Ben **Feer-i Âtî** azasından olsaydım, Beyrut'a bir hey'et-i mahsusa i'zam ile o kabri hulûd üzerine bir nişâne-i tekrim vaz' edilmesini arkadaşlarıma teklif ederdim." (a. y.).

142. Süleyman Nazif, Celal Nuri'ye Viyana'dan gönderdiği 28 Şubat 1918 tarihli mektubunda şöyle diyor: " Beni yirmi iki sene evvel [1 Nisan1896] Musul'a bir kere daha memur etmişlerdi. Dicle sahilinde tam üç ay Lamartine okudum. Ondan on ay sonra da [1 Nisan'dan 10 ay sonrası 1 Şubat olur] Paris'in Seine nehri kenarında arasıra Örfî divanını mütalâa ederek Şirâzlı şâirle garibâne hasbıhal ederdim..." ("Viyana Mektubu: Pek Ziyade Azizim Celal Nuri Bey", (Viyana, 28 Şubat 1918), *İleri*, nr. 65, 6 Mart 1334/1918).

143. "Nazif İstanbul'a yepyeni bir maksatla gelmişti: Paris'e gitmek emelinde idi. Bunun için hemen Mehmed Ali'yi (Aynî) bulmuş, maksadını açarak düşündüklerini birer birer anlatmış idi. Alâ; fakat ateşli arkadaşını alarak, Avrupa'yı ve hususiyle Paris'i gayet iyi bilen eski sadrazam Kadri Paşazâde İsmail Cenânî Bey'e gittiler. İ. Cenanî Bey bu iki genci muhabbetle karşılayarak, maksatlarını dinledi ve sonra çok kıymetli nasihatler ve faydalı malumat verdi.

Mehmed Ali henüz evlenmiş idi. Ailesini bırakıp Avrup'ya kaçması, şüphesiz Süleyman Nazif'in tahrik ve teşvikine atfolunacaktı. Nazif bu mesuliyeti galiba üzerine almak istemediği için olmalıdır ki, bir gün, Mehmed Ali'ye hiç haber vermeksizin savuşup, soluğu Paris'te almış idi." (Aksüt, *a. e.*, s.179).

palyatif tedbirlerle oyalanmaları ise, ümit verici olmaktan ziyade buhran artırıcı neticeler veriyordu.

Endişe ettiği meselelerin sebep ve çâreleri hakkındaki kanaatlerini Süleyman Nazif'in, her fırsat ve vasatta açıklamaya çalıştığını görürüz. "Mecrûh bir vicdanın câmi'-i infialâtı" dediği ve "muhteviyâtını vatanın harabelerinden topladı"ğı[144] *El-Cezire Mektupları*, bu feryatların şiddetle yükseldiği en müessir yazılarındandır.

Daha önce temas edildiği üzere Nazif, hasta babasının başı ucunda "vakf-ı istiğrak" iken kendisine ilham olunan "vatandan sonra yaşamamağa yemin etmiş olan fedakârân-ı ahrâr ile beraber olmak arzusu"nu, pederinin mezarı "önünde karara tahvîl" ve "bu karardan nukul etmeyeceğine yemin" etmiş idi.[145]

İşte bu yemin, üst üste inen harp darbeleriyle harâp ve bozuk idare altında ıztırap ve sefâletle berbâd olmuş vatanın hassas ve bedbaht evlâdı Süleyman Nazif'in, yâr ve diyârını terk ile, "fedakârân-ı ahrâr"a kucak açan Paris'e koşmasındaki sırrı biraz olsun bizlere açıklamaktadır. Avrupa'da iken yazdıkları da göz önüne alındığında, o döneme rastlayan faaliyetlerinin bu yeminli kararın tatbikinden başka bir şey olmadığı daha iyi anlaşılır.

O tarihlerde başta Paris olmak üzere Avrupa başkentleri, hürriyet ve inkılâp hareketlerine gönül veren idealist Osmanlı aydınlarının gözünde, her türlü fikir ve hareketin tam bir serbestiyetle gelişebildiği birer medeniyet merkezi durumunda idiler. II. Abdülhamid ve idaresi ise, kendi açtığı yüksek mekteplerde batı fikir akımlarının da tesiriyle iyice hızlanan fikir hareketlerinin siyasî cemiyete dönüşmesine mâni olamaz duruma gelmiştir. Tıbbiye talebesi beş arkadaş [İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî, Mehmed Reşid, Hüseyin-zâde Ali, ~~Ubeydullah Efendi~~] tarafından 21 Mayıs 1889 tarihinde "İttihad-ı Osmanî" adıya kurulan cemiyet, giderek başka gençlerin de katılmasıyla güçlenir. Paris'te Pozitivistler derneğine girmiş bulunan Ahmed Rıza'nın teşvikleriyle de onların parolası küçük bir değişiklikle benimsenmiş ve böylece cemiyetin adı "İttihad ve Terakkî" olmuştur.

İstanbul'da rahat bırakılmayan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları birer birer Avrup'ya giderek, diğer sürgünlerle birlikte Paris'teki Ahmed Rıza Bey'in 1895'te çıkarmaya başladığı *Meşveret* gazetesi etrafında toplanmaya başlarlar. Abdülhamid'i hedef alan neşriyat da hızla artmakta ve şiddetlenmektedir. En mühimlerinden olarak; *Mizan, Kanun-ı Esâsî, Hak, Sancak, Osmanlı* ve *İctihad*'ı sayabiliriz.

Bu gazete ve mecmualarda neşredilen yazılarda ekseriyetle Osmanlı ülkesinin istibdat ve kötü idare sonucu içine düştüğü feci durum ile hak ve hürriyetleri gasbedilen fertlerin ikaz edilerek şuurlandırılması gibi hususlar ağırlık taşımaktaydı.[146] Bu konuları işleyen, Süleyman Nazif'in 1897'de Avrupa'da iken yazdığı, *El-Cezire Mektupları* da kitap olmadan önce, sırasıyla *Kanun-ı Esâsî*, o zaman Cenevre'de

144. *El-Cezire Mektupları*, s.3.

145. *a.e.*, s. 41-2.

146. Bu konularda geniş bilgi için bk. Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri*, İst., 1959; Hilmi Ziya Ülken, *Çağdaş Düşünce Tarihi*, İst., 1979, s. 120-55; Birol Emil, *Mizancı Murad Bey*, İst., 1979, s. 115-31.

neşredilen *Mizan* ve *Osmanlı* gazetelerinde yayınlanmıştı.[147] *Osmanlı*'nın başlığı altında; "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i neşriyatı" ibâresiyle,

> "Durur ahkâm-ı nusret ittihad-ı kalb-i millette
> Çıkar âsâr-ı rahmet ihtilâf-ı re'y-i ümmetten"

beyti yer almaktadır.

Nazif, yine bu sıralarda, neşredilmek üzere Abdullah Cevdet'e tevdi ve pederine ithaf ettiği *Gizli Figanlar* isimli şiir kitabında da, vatan ve hürriyet sevgisi ile memleketin perişan halinden duyduğu ıztırapları dile getirmiştir. İthaf yazısında, Avrupa'ya kaçmasının sebebini ve takip ettiği maksadı da gayet tesirli ve açık bir tarzda anlatıyor:

"Baba,

Her dakikası vatanın bir felâketine ağlamakla geçmiş olan hayatın mütekarrib-i hitam iken söylediğin sözler ebedî hatır-nişânımdır. Hükümet nâmı altında icrâ-yı rezâlet eden heyet-i menhûseyi sen hepimizden ziyade tanıyordun. Meslek-i sakîm-i idaresinin mahiyetini teşrih ile netâyic-i müellimesini tayin ettiğin sırada, gelecek zamanların geçen zamanlardan hayırlı olmayacağını haber vermiştin. Öyle oldu! Bu gün vatanda masum kanlarıyla mazlum figanlarından başka bir şey görülüp işitilmiyor.(..)

Hele tahribât-ı manevîyye daha ziyade oldu: Ebnâ-yı vatandan birçoğunun vicdanını, namusunu, hamiyyetini satın aldılar. Sâde-dil masumlara casusluk öğrettiler. Vatandan sonra yaşamamağa alenen yemin etmiş olan fedakârân-ı ahrardan başka kimse kalmadı.

Bu fâciaya karşı hissiz, hareketsiz durmamış olduğumu temin ile ruhuna tesliyet-bahş olmak isterim. Vatanın her velvele-i sukutuna vicdanım bir feryat ile cevap verdi. Bu mecmua o feryatları birer manzume şeklinde câmi'dir. Şu enîn-i vicdanîyi **hürriyetin iltica etmiş olduğum bu mahşer-i rengîninden** kabr-i muhteremine ihda ediyorum. Hayatıyla beraber hissiyâtının da evlâdına intikal etmiş olduğunu gören bir peder kadar müteselli ol, baba!"[148]

Süleyman Nazif'in Jön Türklük dönemine ışık tutan iki eseri daha vardır. Bunlardan, çok ateşli ve heyecanlı tarzda yazılmış olan *Bahriyelilere Mektup*'ta[149] Abdülhamid pek ağır bir dille suçlanırken Bahriyeliler de açıkça isyâna davet edilmektedir:

147. Nazif'in Avrupa'daki gazetelerde yazdığı istibdat aleyhindeki en önemli yazılarından olan "El-Cezire Mektupları" şu tarihlerde çıkmıştır:
"Birinci Mektup"; *Kànun-ı Esâsî*, 18 Kânun-ı sâni 1897.
"İkinci Mektup"; *Mizan* (Haftalık - Cenevre), nr. 25, 21 Haziran 1897.
"Üçüncü Mektup"; *Osmanlı* (Onbeşgünlük - Cenevre), nr.1, 1 Kânun-ı evvel 1897, s. 6.
"Dördüncü Mektup"; *Osmanlı* , nr. 5, (16 Şubat 1897), s. 5.

148. *Gizli Figanlar*, s. 5-6; Gövsa, *a.e.*, s. 66-7.

149. Nazif, bu yedi sayfalık mektubun İsviçre'de basıldığını ve kendisine ait olduğunu açıklamıştır. (İbnülemin, *a.e.*, s. 1116).

"Milletin kuvâ-yı maddiyye ve maneviyyesini, yani ittihadını, askerini, donanmasını, mâliyesini, maârifini, ahlâkını, iz'anını, nâmusunu, haysiyyetini birer birer ezmek azm-i celladânesinde bulunan Abdülhamid ilk hıyanetini Bahriye'ye etti."[150]

Namık Kemal'e dâir makalesini[151] ise, "ahrârın pîri makamındaki Edîb-i Àzam"ı tebcîl maksadıyla yazar. Eserde, Vatan Şâiri'nin görüş ve mücâdeleleri, Jön Türkler'e fikir ve aksiyon yönünden ideal bir örnek olmak üzere anlatılmıştır. Nazif başka bir yazısında bununla ilgili bir hususu anlatırken, Jön Türkler'in o sıralar, istenilen tesiri uyandırabilmek için bazı çok abartılmış veya tamamen uydurma haberler yazabildiklerini de açıklamış olmaktadır:

"Namık Kemal Bey merhumun hengâm-ı irtihalinde de böyle rivâyetler işâa edilmek istenilmişti; güya Yıldız Sarayı'ndan suret-i mahsusada i'zam edilmiş olan memurlar *Vatan* müellifini Sakız adasında tesmim ve idam etmişler. 1897'de Paris'de bulunduğum zaman edîb-i merhum için -bilâhere risale şeklinde tab' olunan- bir makale yazmıştım. Bu rivayetten bahsetmemiş ve eserime derci hakkında vuku bulan bir teklifi de vâkıa mutabık olmamasından dolayı da reddetmiş olduğum için makaleyi taleb etmiş olan gazete heyet-i tahririyesi kabul ve neşretmedi. Halbuki Namık Kemal zatürre akabinde gelen emraz ile seferber-i ahiret olduğunu başlarında mahdum-ı ekremleri bulunduğu halde bütün ashabı ve eviddâsı tasdik ediyor."[152]

Avrupa'da iken, "fedakârân-ı ahrâr" ile beraber olmanın yanısıra, sosyal hayat ve kültür-sanat faaliyetleriyle de yakından ilgilenen Süleyman Nazif, büyülü hürriyet diyarında, Avrupa medeniyetinin güzellikleriyle birlikte insanları bedbaht ve zelîl eden yönlerine de şâhid olmuştur.

Sonraki yazılarında bu günlere ait bazı tespit ve hatıralarına yeri geldikçe temas etmektedir. Meselâ; "bakışlarında, tebessümlerinde, sadâsında cançekişen bir kadınlığın nagamât-ı mehâsini perişan perişan ihtizaz" eden kadının "yaşamak için" düştüğü zelîl vaziyet, Nazif'in unutamadığı tablolardan biridir.[153]

150. *Bahriyelilere Mektup*, s. 2-3.

151. Bu yazı Paris'te Abdülahrar Tahir imzasıyla 1314/1898 yılında kitap olarak yayınlanır.

152. "Örfî-i Şirazî IV", *Peyam-ı Edebî*, nr. 55/12, 30 Teşrin-i evvel 1335/1919, s. 1.

153. "Geçmiş senelere ait bir hatıra ki bir türlü unutamıyorum:

Gece yarısını birbuçuk saat kadar geçmişti. Havagazlarından Mart ayının zalâm-ı râtıbına nüfuz etmeğe çalışan ziyalar, bîtab-ı seher gözlerden dökülen şuleler gibi kısık. Her taraf sâkit..(..)

Ben o eşi'a-i giryan arasından bir tayf-ı ıztırab gibi ilerlerken Sen Mişel bulvarında bir kadına tesadüf ettim. Bilmem hangi leyle-i tarab o mahluku bu kaldırıma atmış ve unutmuştu. Bîkesliğine, metrûkiyetine rağmen güzel, açlığa istihza edebilecek derecede muntazam giyinmiş, genç bir kadın ki bütün evza' ve harekâtında: bakışlarında, tebessümlerinde, sadâsında cançekişen bir kadınlığın nagamât-ı mehâsini perişan perişan ihtizaz ediyordu. Derhal kolumu tutarak tanımadığı bu ecnebiye o gece için teklif-i refâkat etti.

O vakte kadar Şark'ın hülyâ-perver semâ-yı hâr ü kebûdu altında bütün güzellerin ve güzelliklerin bir istiğna-yı işvemendâne ile uzaklaştığını görmeğe alışmış olduğum için bu kadının gülmesinden, sokulmasından, yılışmasından istikraha benzer bir şey hissettim. Sanki bir kadîd sıntıyor, bir kâbus yükleniyordu. Teklifini reddederken "-- Hanım, gençsiniz, güzelsiniz. Bu kadar tezellül etmek niçin?.." dedim. Kadıncağız suâlime kahkahalarla, fakat tabiatın en elîm bir kanunuyla cevap verdi:

- Yaşamak için efendi!..

Ve o geceden beri bütün sefâlet ve kelbiyyet-i eşyadan "Yaşamak için efendi!" cevabını alıyorum." ("Yaşamak İçin", *Büyük Duygu*, nr.10-13 [Fevkalâde nüsha], 10 Temmuz 1329/1913, s. 185).

Diğer bir hâtırasına ise; "hissen, fikren, kalben daima Rum ve Ermeniler'e meclûp ve hâdim kaldı" dediği Anatole France'ın ölümü üzerine yazdığı makalede rastlıyoruz:

"1897 sene-i milâdiyyesinin Mart ayında ve Paris'in Coğrafya Salonu'nda Ermeni erbâb-ı kaleminden Varşak Çobanyan bir konferans verecekti; bittabi Türkler aleyhinde... İshak Sükûtî merhum ile ben de gittim. Konferans, Anatole France'ın himayesinde idi. Evvela Fransız edîbi girerek, hatibe tahsis edilen sandalyenin sağ tarafına, Varşak Çobanyan'ın sol tarfına da -hatırımda kaldığına göre- yine Fransız meşâhirinden Gabriel geçti. Anatole France'ı müddet-i ömrümde ilk ve son defa olarak, o gece gördüm; ellibeşlik zinde bir adam. (...)

Varşak Çobanyan -tabir-i ma'rûfumuzca- gözünü yumdu, ağzını açtı. Dünyada ne kadar kahramanlık, fezâil var ise Ermeni ırkının hesabına, zilletler, meskenetler, zulümler, zebun-küşlükler de Türk'ün defter-i a'mâline geçiriliyordu. Alkışlar tekerrür ve temâdi ettikçe, İshak Sükûtî ile ben müstehzîyâne güldük. Bizle aynı pansiyonda bulunan Yanyalı bir Rum genci bittesadüf yanımızda idi. Aynı pansiyonda bulunmakla beraber, konuşmuyor ve hane haricinde selâmlaşmıyorduk. O günlerde müheyyâ-yı infilâk olan Yunan harbi, bizi birbirimizden teb'îd ve tebrîd etmişti...."[154]

Süleyman Nazif o sıralarda, tâ Diyarbakır'da ve henüz onbeş yaşlarında iken şöhretini işittiği Sarah Benhardt'ı görme imkânını da bulmuştur. "Validemden sekiz, benden yirmibeş yaş büyük olan bu kadını bir kere olsun görmek iştiyâkıyla hemen daima bî-karar idim" dediği Sarah Benhardt'ı 1897 yazında Paris'in Odéon tiyatrosunda "temâşâ etmekle kâm-yâb" olur.[155]

Nazif, o sıralarda fikir ayrılıkları yüzünden dağılmak üzere bulunan Jön Türkler'i mücadeleden vazgeçirmek için uğraşan Serhafiyye-i Hazret-i Şehriyarî Ahmed Celaleddin Paşa'nın Paris'te vediği bir ziyafette meşhur Fransız edîbi Catulle Mendès ve Henri Barbus'la tanışmıştır.[156]

154. "İki Edîb", *Resimli Gazete*, nr. 61, 1 Teşrin-i sâni 1340/1924.

155. "Sarah Benhardt", *İleri*, nr. 1850, 29 Mart 1339/1923, s. 3; a.y., *Yeni İnci*, nr. 9, Nisan 1339/1923. "Paris'te amele ve fukaranın da seyredebilmesi için alesseviye 50 santim ücretle bir musâhabe tertib etmişlerdi. Gittim. Sarah Benhardt bir kraliçe ihtişamıyla sahnede görünür görünmez o koca Odéon binasını kubbesine kadar dolduran bir alkış tufanı kopmuştu. Sarah Benhardt Victor Hugo'nun "Teşrin-i evvel" adlı bir manzumesini ezber inşad etti. Mevzuun müeddasıyla sanatkârın edâsı ne kadar imtizaç ediyordu. Fransızca'yı bilmeyenler bile, eğer hassas ve müdrik iseler, şairin duyduklarını anlarlardı. Sarah Benhardt'ın ağzından kelime ve mısralar, yerlere dökülmüş sarı yaprakların üstüne, kapalı bir havada yavaş yavaş yağan bir hazan yağmuru gibi dökülüyordu." (a.y.).

156. "1897 Ağustos'unda Paris'te bulunuyordum. Fransız meşâhir-i üdebâsından Catulle Mendès'in şerefine, Ferik Ahmed Celâleddin Paşa Hazretleri Sen jermen Anley'de kâin Pavyon Henri Katr'da ve XIV. Lui'nin doğduğu yerde müdebdeb bir ziyafet vermiş, beni de lütfen davet etmişti. Sofrada Madam Catulle Mendès'ten başka, o vakit kerimesine nişanlı bulunan şair Henri Barbus -ki elyevm Fransa'nın eâzım-ı erbâb-ı kalemindendir- ve Binbaşı Ahmed Bey (Çürüksulu Ahmed Paşa), Kaymakam Şefik Bey merhum, İstanbullu Mösyö Albert Fua ve Fransız zâdegânından Kont Dö Lö Nuva med'uvven hazır idiler.

Paşa beni Catulle Mendès'e genç bir Türk şâiri diye takdim etti. Filvâki genç idim. Fakat şâir, heyhât!.. Bana ifâza olunan sıfat Fransız şâir-i meşhurunun dikkatini, zevât-ı hâzıranın hepsinden ziyade şahsıma celb etti. Ve diyebilirim ki o nazarı bende temerküz ettirdi. Üstadın ilk hitabı lisan-ı Farisî'yi bilip bilmediğim suâli olmuştu. Vediğim müsbet cevabı pek tabiî buldu. Onun kanaatine göre bir Türk şâirinin Acemce'yi bilmesi zaruri imiş. Ve -söz aramızda kalsın,- filhakika zaruridir. Sofradan kalkarken Catulle Mendès bir aralık benimle ayrı görüşmek istediğini söyledi.

Sen Jermen'den Paris'e gidecek katarın zaman-ı hareketi takarrrüb etmişti. Damadını şimendifer garına kadar teşyi ettikten sonra, oradaki gazinonun yaya kaldırımına mevzu' masalarından biri

Murad Bey adlı "imzasız ve tarihsiz, ondört sahifelik taş basması" risaleyi de bu günlerde yazdığı anlaşılmaktadır. 14 Ağustos 1897'de (Nazif'ten iki ay kadar önce) İstanbul'a dönen Mizancı Murad hıyanet, korkaklık dahil birçok suçlamaya yoğun şekilde hedef olmuştu. Bu eserinde, "hayatımın en büyük iftiharı dediği dönüşü, kendisi için tam bir kâbus haline getirilen" Mizancı Murad'ı "heyecanlı ve duygulu bir üslûpla" müdafaa ve tebcil etmiştir.[157]

1897 Eylülünde Süleyman Nazif'i Cenevre'de görmekteyiz. Sarah Benhardt'ı ikinci defa olarak Cenevre operasında *La Toska*'yı oynarken seyreder. "Sanatkâr o gece de müzeyyenât-ı câzib-nişânelerini göster"ir.[158] Zaten, Viktorin Sardo bu oyunu bilhassa Sarah Benhardt için vücuda getirmiştir.

Nazif'in İsviçre'de Leman gölü kenarındaki Chillon Kasrı'nı da gezmiş bulunduğu anlaşılmaktadır. Otuzbeş sene sonra yazdığı "İki Zindan" adlı makalesinde, İstanbul'daki Yedikule'yi anlatan Nazif, burayı gezerken Chillon hapishanesini hatırlayarak iki zindanda ortak yönler bulur:

"Orası da böyle hesapsız kanlı maceralara asırlarca sahne olmuş; orada da asılan, kesilen boğulan adamların cesetleri Leman gölünün sakin sularına atılmış; orada da ahrârdan ve mazlumlardan kafile kafile insanlar uzun seneler inlemiş.Yedikule gibi Chillon kasrı zindanının da her taşında bin bir enîn gizli."[159]

Bu arada, Ahmed Celaleddin Paşa'nın teşebbüsleri neticesinde Jön Türkler'le uzlaşma sağlanır. Çeşitli görevler ve bazı vaad ve teminatlar mukabilinde mücadeleyi kesmeye razı olmuşlardır. Paris'ten Mizancı Murad Bey'e yazdığı 29 Eylül 1897 tarihli mektubundan anladığımıza göre Süleyman Nazif de; Bağdat Mektupçuluğu'na tayin olunursa, İstanbul'a uğramamak şartıyla gidebileceği yolunda Paşa'ya vaadde bulunmuştur. Bu kararında, Murad Bey'in "emr ü ihtar-ı pederâne"si ve Ali Kemal'in "tensib ü ilhah-ı biraderâne"sinin tesiri büyüktür.

İstanbul'dan gönderilen telgraftan Hüdâvendigâr Mektupçusu olduğunu öğrenen Nazif, "Ahmed Paşa Hazretleri'nin hayır-hâhâne inayetlerine küfran ile mukabele etmemek için tevcih edilen memuriyeti kabul" edeceğini bildirir. Bu sırada haberleşmedeki aksama sebebiyle İstanbul'a dönüş muameleleri geciken Nazif, anlaşmanın bozulabileceği endişesiyle telâşlanmaktadır. Fakat bir aksilik çıkmadan birkaç gün sonra İstanbul'a döner.[160] Daha sonra da Bursa'ya geçerek 17 Teşrin-i evvel 1313/1897 tarihinde yeni görevine başlar.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Mektupçusu

Süleyman Nazif'in hayatı, Bağdat beklerken "kader önümüze Bursa'yı çıkardı"[161] diyerek rıza ile karşıladığı bu memuriyetle yeni bir safhaya girer. Daha

etrafında birleştik. Madam Catulle Mendès'ten başka Kont Dö Lö Nuva da beraberdi." (Nazif, *Nâsuriddin Şah ve Bâbîler*, s.13).

157. Emil, *Mizancı Murad Bey*, s. 194-5.

158. "Sarah Benhardt", *İleri*, nr. 1850, 29 Mart 1339/1923, s. 3; a.y., *Yeni İnci*, nr. 9, Nisan 1339/1923..

159. "İki Zindan", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1546/72, 1 Nisan 1926, s. 306-9.

160. Birol Emil, *Jön Türkler'e Dair Vesikalar I*, İst., 1982, s. 73.

161. *a.e.*

Paris'te iken 1 Teşrin-i evvel 1313/1897'de tayin olunduğu Hüdavendigâr Mektupçuluğu vazifesine, Vilâyet Matbaası Müdürlüğü de uhdesinde olmak üzere fiilen 17 Teşrin-i evvel 1313/1897 tarihinde başlamıştır. Deniz yoluyla gittiği Mudanya[162] üzerinden Bursa'ya geçer. 12 Teşrin-i evvel 1324/1908'e kadar[163] aralıksız 10 yıl, 11 ay, 26 gün devam edecek olan bu memuriyet Nazif'in en uzun resmî hizmet devresini teşkil eder.[164]

Tercüme-i hâl varakasına göre Nazif Hüdâvendigâr Mektupçusu iken, 17 Ağustos 1322/1906 tarihinde **ûlâ sânisi** rütbesine nail olur. Ayrıca Bursa'ya seyehat eden Duc de Saxe Cobourg ve Gotha tarafından **Saxe Ernastine** nişanının **Kotor Kreuz İkinci Rütbesi** verilmiştir. Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin Teşrin-i sânî 1324/1908 tarihli ve 158 sayılı tezkiresiyle bildirilen İrade-i seniyye ile de **ta'lik** izni çıkmıştır.[165]

Onyedi sene sonra, hatıralarını tazelemek için yaptığı seyehat vesilesiyle Nazif, Bursa'ya ilk gidişini şöyle anlatır:

"Bursa'ya en evvel 1897 Teşrin-i evvel'inin 29. günü gitmiştim. Galibiyetimizle neticelenen Yunan Harbi, Bursa, Çekirge, Mihalıç taburlarının güzide efradından bir çok kurban almış olmakla beraber, bu fedakâr Türk ili, zaferin ıyd-i tes'idiyle dem-güzâr idi. Yevm-i muvâsalâtımı üç gün evvel İstanbul'dan Sâmi'ye yazmıştım. Hüdavendigâr vilâyeti Maârif müdürü olan Sâmi Bey ki meşhur Süleyman Paşa'nın

162. Bir yazısından; Mudanya'ya İdare-i Mahsusa"ya ait ve Süvari Rifat Bey'in kullandığı Edremit vapuruyla gittiğini öğreniyoruz. ("Bursa'da Bir Hafta III", *Resimli Gazete*, nr. 45, 12 Temmuz 1340/1924).

163. Varaka'da görevden ayrıldığı tarih 17 Teşrin-i evvel'dir. Diğer üç resmî kayıtta 12 Teşrin-i evvel olarak yazılıdır. 12'si gün hesabına da tam uymaktadır. bk. Bilgegil, *a.e.*, s. 354/2, 356, 361, 372/1.

164. Kendi elyazısıyla Kastamonu valisi iken 1911 yılında doldurduğu tercüme-i hal varakasında -muhtemelen bir yanlış hesaplama neticesinde- 11 yıl 11 ay 26 gün olarak [kısaca 12 sene] kaydedilen süre, bundan sonraki yazılarında -hata nazara alınmadan- aynen tekrarlanmıştır. [Tayin tarihi ile olursa 11 yıl 11 gün; Hicri tarihle 11 yıl 4 ay ediyor]. Bu "on iki sene" tabiri, ilk ve son yılları da tam sayarsak kabaca doğru kabul edilebilir. Fakat burada da olduğu gibi fiilen başladığı tarih esas alınarak açık bir hesap çıkarılırsa bunun, 10 yıl 11 ay 26 gün şeklinde, kısaca 11 sene olduğu görülmektedir. Araştırıcılar da bu yanlışlığı farketmeden, aynen kabul ve nakletmekle yetinmiş olmalılar. Halbuki, bu varaka'dan önceki ifadeleri 11 seneyi tasdik etmektedir. Meselâ; 10 Mayıs 1323/1907 tarihli mektubunda: "Zaten feyyâz olamayan hayatımın hususiyle şu on senelik kısm-ı ahîri atâlet ve sükûnetiyle bütün kuvâ-yı idrâkimi felce uğrattı" diyor. Bir sene sonra Bursa'dan ayrıldığına göre buradaki hesapla da toplam sürenin 11 yıl olduğu doğrulanmış olmaktadır. 7 Şubat 1909 tarihli yazısında ise: "... Müessis-i Saltanat'ın -Bursa'da onbir sene bilâ-fâsıla mücâviri bulunmuş olduğum- merkad-i mübareği nazar-ı tahatturumun önünde tecessüm etti." demektedir.("Tarihi Bir Müsâmere", *Yeni Gazete*, nr. 169, 7 Şubat 1325/1909). Bu konuya dair, rastladığımız ifadeler tarih sırasıyla şunlardır:

1."Üçyüz onbeş senesi Cumade'l-ûlâsının on altısında (1 Teşrin-i evvel 1313) İki bin yediyüz kuruş maaş ile Hüdavendigâr Vilayeti Mektupçuluğuna memur olarak sene-i merkume Cumadie'l-âhiresinin ikinci gününden (17 Teşrin-i evvel sene 1313) Üçyüz yirmialtı senesi Ramazanının gâyesine kadar (17 Teşrin-i evvel sene 1324) onbir sene onbir ay yirmi altı gün bu memuriyette ifa-yı hizmet ettim". Bilgegil, *a.e.*, s. 354/2.

2."Ömrümün tam oniki senesi bu güzel şehirde fasılasız ve arızasız geçti." ("Çal Çoban Çal", *İleri*, nr. 1648, 7 Eylül 1338/1922, s. 1-2; Süleyman Nazif, *Çal Çoban Çal*, İst., 1923, s. 4).

3."On iki sene kaldığım Bursa'da müsadif olduğum üç vali..." 5 Temmuz 1923. (İbnülemin, *a.e.*, s. 1115).

4."...o yemyeşil vatanın sâkit ufuklarında uyuyan on iki senelik hayat ve hâtırâtımla..." ("Bursa'da Bir Hafta I", *Resimli Gazete*, nr. 43, 28 Haziran 1340/1924).

5."Bursa bana ve aileme tam yüz kırk dört ay müşfik bir ana kucağı oldu." (a.y.).

165. Bilgegil, *a.e.*, s. 354/3.

mahdumu ve benim eski ve aziz bir dostum idi. Mektubumu ancak benimle mülâkat ettiği sırada alabildi."[166]

Gizli Figanlar şâiri, Avrupa'dan -biraz da mücadelenin devamına imkân bulamayarak- eli boş dönmek mecburiyetinde kalmış olmanın tesiriyle biraz ümitsiz ve öncekinden farklı olmayan gidişâttan da hâlâ endişelidir. Bu durum, çâresizliğin verdiği bir teslimiyetle beraber, halden de asla memnun bulunmayan bir ruh halini netice veriyordu. Bu sebeple, Nazif bu dönemde ekseriya karamsar, hayatından şikâyetçi ve adetâ dünyaya küskündür.

Zaten o dönemde, gerek sosyal meselelerin serbestçe tartışılamaması gerekse hür fikir ve irade üzerindeki baskılar sonucunda, bedbîn, muztarip, hattâ melankolik, ferdiyetçi ve sosyal meslelerden uzak bir nesil ortaya çıkmaktaydı.

Servet-i Fünun Mensubu

Tanzimat'tan beri var olan yenilik taraftarları ile eskiye bağlı kalanlar arasındaki mücadele, o sıralarda, yeni bir ekol etrafında ve şiddetlenerek devam etmektedir. Devrin politik ve sosyal şartları tesiriyle Recâizâde'nin önderliğinde ve *Servet-i Fünun* dergisi etrafında teşekkül etmiş bulunan **Edebiyat-ı Cedide** topluluğuna, Süleyman Nazif de dahil olur. Servet-i Fünun da denilen bu ekolün edebiyata getirdiği yenilik, üslûptan önce bir "his teceddüdü", yeni bir duyuş tarzı idi.[167]

Süleyman Nazif'in; yeni edebiyat münakaşalarının en yoğun olduğu bu dönemdeki şiir[168] ve yazılarında, Servet-i Fünunculara mahsus, hastalık derecesine varan aşırı duyarlık, yalnızlık arzusu, realiteye zıt hayaller ve rüya gibi hususiyetleri açıkça görüyoruz.[169] Nazif, Bursa'da yayınlanan *Fevâid* mecmuası ve onun

166. "Bursa'da Bir Hafta I", *Resimli Gazete*, nr. 43, 28 Haziran 1340/1924. Buradaki 12 gün fazlalık rumî-miladî takvim farkı olduğu açıktır.

167. Bu konuda geniş bilgi için bk. Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret*, İst., 1971, s. 14-40.

168. Şiir konumuzun dışında olmakla beraber bu döneme ait bilgi de verdiği için, Nazif'in, "Benden bir manzume isteyen İtalya zâdegân-ı nisvânından" dediği **Prenses Luduvika Altiyeri'ye** adlı şiirin ilk kıtasını buraya kaydediyoruz:

Sevâd-ı nazmıma bilmem neden bu rağbetiniz?..
Enîn-i acz ü muhâlât olan o şeylerle
Melâl-i Şark'ı hayâlim eder tehzîz,
Gelir bununla tesellî hayat-ı bî-emele."

- Bursa, 29 Şubat 1315/1899. [**Fevâid**, nr.(1319), s.19.]

169. "Benim Mezarım", *Servet-i Fünun*, c.16, nr.406, s.251-2, 10 Kânun-ı evvel 1314/1898.
"Derekât-ı İdrâk, *Servet-i Fünun*, c.17, nr.432, s.243-50, 10 Hazi. 1315/1899.
"İhtiyaçlarım" (29 Haziran 1315), *Fevâid*, nr. 8, 12 Nisan 1316/1900, s. 1-3; a.y., *Şiir ve Tefekkür*, nr. 1, 20 Ağustos 1325/1909, s.4.
"Mehmed Sadi Bey", *Fevâid*, nr. 8, 12 Nisan 1316/1900, s. 3-4.
"Def' eder Bin kazayı Bir Sadaka", *Fevâid*, nr.(1319), 26 Kânun-ı sâni 1317/1901, s.19; a.y., "Bursa Hatıralarından" adıyla, *Yirminci Asırda Zekâ*, nr. 5, 30 Nisan 1328/1912, s. 74.
"Eski Arkadaşım", *Fevâid*, nr.(1319), 14 Kânun-ı sâni 1317/1901, s. 23.
"Nevhagerler", *Fevâid*, nr.(1319), 1 Ağustos 1317/1901, s. 2; a.y., *Servet-i Fünun*, c. 37, nr. 942, 11 Haziran 1325/1909, s. 88-90; a.y., *Şehbâl*, c. 2, nr. 42, 15 Eylül 1327/1911, s. 346.

Bunlardan yalnız, 10 Kanun-ı evvel 1898'de *Servet-i Fünun*'da yayınlanan; o zamanki hâlet-i ruhiyesini, ifade ve duyuş tarzını aksettiren "Benim Mezarım" adlı yazısının bir kaç paragrafını misal olarak kaydedelim:

"Ölüm mevcudiyet-i muztaribeye sükûn ve tesliyet serpen elleriyle gözlerimi kapadığı, kalbim çarpınmadan yorularak istirahat-ı ebediyyenin âğûşuna fütur ve taabile atıldığı zaman cenazemi velvele-i hayat ü maişetin yetişemiyeceği bir yere...meselâ ufkun laciverdî-i dûrâdûruna gömülerek İstanbul'a karşı uzaklardan titrer gibi görünen Keşiş dağının en yüksek tepesine götürsünler. O yer

"muktedâsı" olan *Servet-i Fünun*'daki edebî musâhabelerinde ise bu özellikleri kuvvetle müdâfaa etmektedir.[170]

Süleyman Nazif bu yıllarda, gelişmekte olan lisanı sadeleştirme hareketini ve Türkçüler'in millî edebiyat arayışlarını ise tereddüt ve ihtiyatla karşılar. Mehmed Emin Bey, *Türkçe Şiirler*'i kitap olarak neşrettiği zaman bir nüsha da Nazif'e hediye etmiştir. Nazif, Bursa'dan 4 Kânun-ı evvel 1314/1898'de yazdığı teşekkür mektubunda: "Şiirlerinizde vatanın bil-cümle bedâyi'-i tabiiyyesi mahsûs ve meşhûddur. Irmaklarının âheng-i sâf-ı cereyanı, kuşlarının elhân-ı rikkat-nişânı, kulûb-ı efrâdın en hafî darabânı işitiliyor. Meşkûrsunuz." gibi daha bir çok samimî ve iltifatkâr[171] ifadelerden sonra sözlerini şöyle tamamlıyor:

"Yalnız bir cihet bendenizce bâdi-i tereddüt oluyor ki o da bu tarz-ı tanzimin bugünkü hissiyât ve tefekkürâtımızı tebliğe kâfî olup olmamasıdır. Malûm-ı âlileridir ki biz bugün Asya-yı vustâ'dan gelen Türkler'den âdeten, medeniyyeten, hatta tabiaten uzak bulunuyoruz. Bir zamanlar Arap ve Acem medeniyetleri şahsiyetimizi kavmiyetimizden teb'îd etti. Şimdi de medeniyet-i garbiyyenin kudret-i kahire-i mukâvemet-ber-endâzânesine ma'rûz bulunuyoruz. Gördüğümüzü, duyduğumuzu, düşündüğümüzü ihsâs ve tasvir ihtiyacı Avrupa'dan İstanbul'a her vapur ve her katar geldikçe artıyor. Biz bu ihtiyacı yeni terkibler, yeni vasf-ı terkibîler, uzun kısa yeni kelimeler icad etmekle istîfâya çalışıyoruz. Evzân-ı millîyye bu kelimât ve terâkibi istiâb edebilecek mi?.. İşte bu ciheti tayinde müteredditim."[172]

beşerin cedelgâh-ı ihtirâsâtı olan daireden hariç kalmış olduğu için toprağından ma'sum bir bûy-ı vahşet intişar eder. Bir fecr-i baharîde kuşlar en sâf nağmelerini, dereler en muattar havalarını o müte'azzım şahikaya arz ederken beni defn etsinler. Üstüme zalûm ve cehûl olan beşeri ezen hayat ve vazife kadar ağır ve büyük bir sahre-i siyâh atılsın. O reng-i mâtemî ile olan münasebet-i ezeliyyemi ihtar için bu kaya mutlaka siyah olmalıdır !..

Taşların bir tarafında dest-i a'sar ile gelişi güzel açılmış bir oyuk bir çift beyaz güvercine âşiyân-ı muhabbet olsun ; ta ki o iki mahlûk-ı semavinin takrir ve hülâsa edeceği macerâ-yı aşk ve saadeti dinleyerek hayatımın mahrum ve yorgun günlerine irca-i tesliyet edeyim. (...)

Gömüldüğüm sükûnet ve vahdeti hiç bir mahlûk-ı beşerînin ihlâl etmesini istemem. Zaten bulutların sık sık mev'id-i telâkisi olan o şahikâya dökülecek rahmet dâneleri sirişk-i teessür gibi, bu sengpâre-i hassâsı okşayacak yıldırımlar da enîn-i matem ü tahassür gibi o ihtiyac-ı uhrevîyi tadile hizmet etsin...

Ben orada bütün velvele-i hayat ü maişetten mütebâid, fânileri kemiren bütün evcâ' ve ıztırabâttan mütecerrid, münferid bir halde tesliyetçin-i memât olayım.

Eşya-yı muhitenin samt ü sükûnuna o kadar inkılâb edeyim ki âfâk-ı mükevvenâta yükseklerden îsâl-i tahassüs etmek emeliyle bir seyyah gelip de o büyük taşı müttekâ-yı temaşa ettiği zaman ayaklarının altında bir cihan-ı tahassüs ve heyecanın yatmakta olduğundan aslâ haberdar olmasın." ("Benim Mezarım", *Servet-i Fünun*, c.16, nr.406, s.251-2, 10 Kânun-ı evvel 1314/1898).

170. "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c.15, nr.367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41.
"Sıfatlar Mevsuflar ve Taklid", *Servet-i Fünun*, c.16, nr. 403, 19 Teşrin-i sâni 1314/1898, s. 198-201.
"Derekât-ı İdrâk, *Servet-i Fünun*, c.17, nr.432, s.243-50, 10 Hazi. 1315/1899.
"Mehmed Sadi Bey", *Fevâid*, nr. 8, 12 Nisan 1316/1900, s. 3-4.
"Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -I-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907), *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 9, nr. 94, 5 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 498-505.
"Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -II-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907) *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr, 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 527-34.

171. Nazif, bu taltifkâr sözlerinin millî şiir tartışmalarının iyice kızıştığı sonraki dönemde, kendi aleyhinde kullanılmak istenilmesi üzerine: "4 Kânun-ı evvel 1314/1898 tarihinde yazdığım bir teşekkürnâmede eseri, daha doğrusu hediye-i hatır-nüvazâneyi bir çok senâ ve ıtrâdan sonra şu sözleri söylemek hatır-nâ-şinaslığında bulunmuştum" diyerek kaydettiğimiz kısmı aynen nakleder.("Fâik Reşad Bey'e Mektup", *Tîrâje*, nr. 12, 30 Nisan 1327/1911, s. 1-3).

172. a.y.; "İki Mektup", *Şâir*, nr.11, 20 Şubat 1919, s. 162-3.

Görüldüğü gibi Nazif bu cümlelerinde de, Servet-i Fünun neslinin dil ve üslûpta yaptığı yenilikleri izah ile müdafaa etmektedir.

Mektuplarından anladığımıza göre Süleyman Nazif Bursa'daki ikameti sırasında -bir nevi gözetim altında olduğundan ve ekseriya valilerle de başı hoş olmaması[173] sebebiyle- kendisini daha çok okumaya verir. Bu kapalı ve sıkıcı ortam -birçoğu ile önceden tanıştığı- Servet-i Fünuncuların duyuş tarzı ile sanat ve hayat görüşünü benimsemesine de yardımcı olmuştur.[174]

Bazı dostların eksikliği ile sohbet ve mütâlaa arkadaşından mahrumiyet bilhassa duygu ve düşüncelerini tartışıp paylaşabileceği muhatabların yetersizliği Nazif'in mektuplaşmaya duyduğu alâka ve ruhî ihtiyacı daha da artırır.[175] Abdülhalim Memduh'a yazdığı 4 Nisan 1315/1899 tarihli mektup Nazif'in nelerle uğraştığını göstermesi bakımından olduğu kadar **Edebiyat-ı Cedide** münakaşaları hakkında bir fikir vermesi cihetiyle de oldukça dikkate değer:

"Geçenlerde elime Sully Prudhomme'un -en büyük bâsıra-i mütâlaayı doyuracak kadar büyük- bir mecmua-i eş'ârı geçti: Okudum, okudum, o derin ruhun a'mak-ı tahassüsâtında boğulacak kadar okudum. Şimdi de Zola'nın *Rome*'unu okuyorum. Söz aramızda kalsın, bu büyük muharririn âsâb-ı beyanında , o metânet-i harika ile beraber mevcut olan, rikkat ve ihtizaza bakılırsa şair namını almağa bu hepsinden müstehak. Bu ünvanı kabule niçin tenezzül etmemiş bilmem!"

Nazif'e göre; "eğer şiir bir cerîhanın teşrîhi, bir ruhun feryâdı, bir feryâdın tesbiti ise bu şeyler Zola'nın âsârında her eserden ziyade mevcuttur. Fazla olarak evham ve hayalâttan mütecerrid ve en esaslı hakikatlere müstenid bir takım malumât-ı insaniyye o müteheyyiç ruhun tasvir-i ihtisasâtına mutî' ve gayyûr bir hizmetkâr gibi yardım ediyor.

İnsanlığımızı öldürmemek istersek ara sıra bu gibi eserlerden bir kaç sahife okumalıyız. Maamafih bu da muhakkaktır ki bu zaman ve mekânda Hayretler, *Hasan*

173. "Oniki sene kaldığım Bursa'da müsâdif olduğum üç validen yalnız Reşid Mümtaz Paşa'nın iltifat ve keremini görerek diğer iksinden gûnâgûn eziyetler çektim. Reşid Mümtaz Paşa bir çok muamele-i müşfikâneden başka rütbemi ûlâ sınıf-ı sânisine terfi ettirmek suretiyle de itmâm-ı mekârim etmişti." (İbnülemin, *a.e.*, s. 1115). Başka bir yazısında Paşa'nın hizmetlerinden övgüyle bahseder: "Yollar, hastahaneler, mektepler, müze; hasılı medeniyetin icab ettiği ve muhtaç olduğu müessesâtın kısm-ı azamı Reşid Mümtaz Paşa'nın dehâ-yı idaresiyle vücut-pezir olmuştu. Hele onun zamanındaki âsâyiş hiç bir vakitte görülmedi. Reşid Paşa Bursa'da ancak ikibuçuk sene kalabilmişti. Meşrutiyet'e kadar orada ibka edilse ve azm ü vukufu, şehremaneti gibi devr-i Hamidî'de ataletle mahkûm ve memur bir makamda felce uğratılmasaydı, bugünkü Bursa, başka bir manzara-i imran ile nazar ve kalblerimizi okşardı." ("Bursa'da Bir Hafta VI", *Resimli Gazete*, nr. 48, 2 Ağustos 1340/1924).

174. "Günlerimin sıklet-i sükûtu altında eziliyorum. Hayat sürekli bir hastalıktan başka birşey değildir. Emrâz-ı ruhiyenin ıztırabâtını tahfife âfiyetin fıkdanı, kemâlinden ziyade hâdim oluyor. İnan ki eyyâmımın âfiyete en karib olanları -meselâ geçende on gün kadar influenzadan olduğu gibi- firâş-ı bîmârîde geçenleridir." ("Abdülhalim Memduh'a Bir Mektup", (Bursa, 4 Nisan 1315/1899)*Tîrâje*, nr.13, 7 Mayıs 1327/1911, s. 1-2).

175. "Kardeşim Memduh'um İki gözüm,

Niçin mektup yazmıyorsun?.. Günlerimin sıklet-i sükûtu altında eziliyorum.(...) Seninle hasbıhal edersem bu yüzden hasıl edeceğim inbisat-ı ruhanî ile belki ıztırabatıma da tab-ı sükûn gelir. Böyle olmasa bile seninle hasbıhal etmek ihtiyacat-ı hayatiyemin en ziyade vacibü'l-istîfa olanlarındandır." (a.y.).

*Mellâh, Hüseyin Fellâh*larla uğraşanlar daha mes'ud ve ya hiç olmazsa daha müsterihtirler."[176]

Nazif Bursa'ya gelişinden yaklaşık beş ay sonra büyük dedesinin adı olan İbrahim Cehdî müstearıyla *Servet-i Fünun* mecmuasına gönderdiği[177] kuvvetli bir makale ile tartışmalara doğrudan katılmış ve bu yeni duyuş ve ifade tarzını herkesin önünde müdâfaa etmiştir. Nazif'in yazısından, bilhassa *İkdam* ve *Servet-i Fünun*'da çıkan şiir ve yazıları Bursa'daki arkadaşlarıyla birlikte zevkle okuyup üzerinde tartıştıklarını da öğreniyoruz.[178]

Bu makalenin yazıldığı tarihten iki hafta kadar sonra; arkadaşı Mehmed Ali Aynî'ye, tevcih edilen "Ulâ Sâni" rütbesini tebrik için bir mektub yazar. Bu mektuptan öğrendiğimize göre; Nazif'in vatana dönerek Bursa Mektupçusu olduğunu öğrenen samimî dostu, sevinçle karşıladığı bu dönüşü, görevli bulunduğu Kosova'dan resmî bir lisanla tebrik ettikten sonra hususî mektuplaşmaların getireceği muhtemel sıkıntıları düşünerek pek arayıp sormaz olmuştur. Bu sebeple mektup Kosova Mektupçusu'na samimî itab ve sitemlerle doludur.[179]

176. a.y.

177. Nazif, bu yazıdan onaltı gün sonra yazdığı bir mektupta:"Arada sırada karaladığım şeyleri İbrahim Cehdî [kitapta yanlışlıkla İbrahim Çelebi kaydedilmiş] imzasıyla Servet-i Fünûn'a gönderiyorum. O gazeteyi alıyorsan yeniden tebyiz ve takdime değer şeyler değil ki, arzedeyim..." diyor. (Aksüt, *a.e.*, s.184).

178. Bu yazıdan, Nazif'in o zamanki hayat ve hissiyâtını da kısmen aksettiren bir bölümü aynen veriyoruz: "Burada hayat ve hatırâtımdan küçük bir sahife arzedeyim: Halid Ziya Bey'in "Kırk Para" ünvanlı bediasıyla tezeyyün eden *İkdam* gazetesi buraya o musâhabe ile müzeyyen *Servet-i Fünun*'la beraber geldi.

"Kırk Para"yı ihvandan üç dört sahib-i iz'an ile beraber okuduk. Her cümle bin ibâre-i tenkidîyyeye sarılıyor; fakat derhal tenkidler takdirlere, takdirler tahassüslere, tahassüsler teheyyüclere inkılâb ediyordu. (...)

"Kırk Para" bittiği zaman hepimiz sermest-i sâfâ olmuştuk. O gün sokakta beş altı yaşlarında bir fakir çocuğu gördüm. Ceketi yoktu. Siyah pantolonunu pamuklu mintanının üstüne çekmiş, askılarını omuzlarının üstünden sıkı sıkı geçirmiş, kaldırımın taşını sedir-i aram ittihaz etmiş; kâinatı enzâr-ı lâkaydânesiyle dolduruyordu. Kendi kendime dedim ki: "Halid Ziya Bey'in penceresinden gördüğü çocuk bu olacak!" Yanıma çağırdım. Davetime omuzlarını kaldırarak mukabele etti. Ben yanına gittim. Kırk para verdim.

İkinci gün mevki-i memuriyetimde çalışırken biri kız, diğeri erkecek iki fakir çocuk geldi. Ellerinde birer deste yeni bağlanmış menekşe vardı. Bu iki çehrede de Halid Ziya Bey'in tersim etmiş oluduğu o levha-i masumeyi görür gibi oldum. Bunlara da kırk para verdim. Kırk para! Hep kırk para! Halid Ziya Bey, bir insanın bütün mukadderât-ı hayatiyyesini "Kırk Para"da hülâsa etmiş, milyonlarla bile doymayan çeşm-i hırs-ı beşere bu sikkeyi kemâl-i maharetle çarpmıştı.(...)

Daha var. Dört seneden beri nerede çocuğu kucağında fakir bir kadın görürsem lisanım derhal ve bilâ-ihtiyar: "Şikeste-reng-i sefâlet, mükedder ü mağmum!" demeğe başlar. Ve o manzara-i müessirenin arkasından Tevfik Fikret Bey'in necib çehresi ibtisam-nümâ-yı şefkat olur.

İşte âsâr-ı ahîre ile müellefât-ı kadîme arasındaki fark bunlardır.(...) ("İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c.15, nr.367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41).

179. O zamanki korku ve tedirginliği olduğu kadar Nazif'in mizacını da kısmen izah bu mektubun ilk paragrafı şöyledir:

"İki gözüm kardeşim, "Bursa, 28 Mart 1314/1898"

İntizarımı garib bir cevap ile öldürmüştün. Hitabının sükûtundan ziyade zalimane olmadığını sen de iddia etmezsin. Benimle muhabere sence calib-i mahzur idiyse bana açıktan açığa beyan-ı hal edebilirdin. Öyle sıkıntıyı ima eden özürlerle uhuvvetlerin en samimisi olan münasebet-i şefiyemizin çehre-i masumuna böyle istiskaller, münasebetsizlikler isar etmeğe ne ihtiyaç vardı. Bilirsin ki sana gücenmek elimeden gelmez. Hedef-i iğbırarım yalnız taliimdir. İstediğin kadar sus; muktedir olduğun kadar unut. Yalnız benim seni düşünmeme, tahassürle yadetmeme, sevmeme mani olmak isteme. Bu şey ne senin elinden gelir, ne benim." (Aksüt, *a.e.*, s.183).

Nazif mektubunda üzücü bir habere de yer veriyor: Diyarbakır'ın meşhur alimi "Hocamız Fâzıl Efendi vefat etmiş. Özdemiroğlu hâtırası ile merhumun hâtırası sence memzûc bulunduğu için bu müellim haberi veriyorum. Vücudu nevâdirden idi. Ziya'-ı ebedîsine teessüf ederim."[180]

Avrupa'ya kaçmadan önce hanımından ayrıldığını bildiğimiz Nazif'in, 20 Eylül 1314/1898 tarihli mektupta, ailesiyle alakalı kısa bir habere rastlıyoruz: "Ailem iki buçuk ay evvel Bursa'ya geldi. Allah bağışlarsa oğlum adama benzeyecek; ellerinden öper."[181] Belirtilen tarih 5 Temmuz 1898'e tekabül etmektedir ki Bursa'daki ikametinin 1897 Ekim'inde başladığını hatırlarsak yaklaşık dokuz ay sonrası demektir. "Ailem" derken muhtemelen annesi ve biricik oğlunu kastediyor olmalıdır.

Nazif önceki mektuptan da anlaşıldığı gibi Paris'e giderken henüz evlenmiş bulunan dava ve ideal arkadaşı Aynî'yi dönüşünde -biraz da aile reisliğinin getirdiği sorumlulukla- fazla tedirgin ve ihtiyatlı bulmuştur. Yeniden başlayan yazışmaları, bir noktayı daha ortaya çıkardı. Servet-i Fünun konusunda biraz farklı düşünüyorlardı. Nazif, geciken[182] cevabî mektubunda, ilk gençlik yıllarından beri hukuku ve dostluğu bulunan Mehmed Ali Aynî'nin, yeni ekol hakkındaki tenkitlerine şiddetle karşı çıkar:

"*Servet-i Fünûn*'a yazı yazanları söz anlamayan veya anlatamayan adamlar meyanına idhal etmekte sen de ısrar edenlerden isen teessüf ederim ki, aramızda ilk defa olarak bir ihtilaf-ı kanaat hasıl olacak. Evet Arapça'yı daha doğrusu Arapça'nın sarfının, nahvini, i'lalleri, idğamları. terkipleri tahlilleriyle ben de okudum. Acemce'nin lisanından başka edebiyatına da bir parça intisabım vardır. Ne yalan söyleyeyim; ben Arap ve Acem lisanlarındaki bu nasibimle beraber Halid Ziya gibi bir fıkra, Cenab Şehabeddin gibi bir musahabe, Tevfik Fikret gibi bir manzume yazamam. Maamafih bunların Arap ve Acem lisanlarındaki vukufu muarızlarının, malumatından aşağı değildir. Ali Kemal'i ben de senin kadar sever ve takdir ederim. Hatta diyebilirim ki, bildiğim bazı fezâil ve mehâsini ona karşı beni senden ziyade vakf-ı takdir ve meftûniyyet etmiştir. Maamafih Edebiyat-ı Cedide'ye muarız bulunmasına izhar-ı teessüften kendimi alamıyorum."[183]

Fransızca haftalık *Les Annales* mecmuasını da muntazaman takip ettiğini öğrendiğimiz[184] Nazif, Bursa'da 1900 senesinde *Victor Hugo'nun Bir Mektubu*'nu[185] itina ile tercüme etmiştir. Yine Hugo'nun *Littérature et Philosophie Mêlées* adlı

180. *a.e.*, s.184. Aksüt'ün eserinde: "Diyarbekir'in Fazıl Efendi isminde büyük bir âlimi vardı ki ona Süleyman Nazif de meclûbdu. Zaten babası Said Paşa dahi Fâzıl Hoca'yı pek beğenir ve severmiş... Bir bayram günü Mehmed Ali, Nazif'i de alarak, Fâzıl Efendi'yi tebrike gittiler..." denildikten sonra bahsi geçen Özdemiroğlu hâtırası da anlatılmaktadır. (*a.e.*, s. 48-9).

181. *a.e.*, s.181. 25 Kânun-ı evvel 1323/1897 tarihli mektupta ise oğlu hakkında şu bilgiler var: "Said *Lariv e Fölri* gramerinin birinci senesini bu hafta bitiriyor. Fransızca'daki müktesabâtı Türkçe'deki malumât-ı hâzırasından ziyade ve bu da bulunduğu nisbetle fevkalâdedir." (*a.e.*, s. 209).

182. Cevap yazmakta geciken Nazif'in açıklaması duygu ve ruh alemini de aksettirmektedir:

"Gâh bütün alemin bâr-ı meşagilini, hayat-ı beşerin bil'umum mücadelat ve mücahedatın dûş-ı zaifime almak istiyorum; bazan nefes almak istiyorum; bazan nefes almak bile bence mut'ib bir hareket oluyor. Kusur-ı ahirim bu acz ve zaaftan mütevelliddir. Affet iki gözüm." (*a.e.*).

183. *a.e.*, s.181.

184. "Bir Edebiyat Muallimine Cevab", *Peyam*, nr.46/3, 28 Ağustos 1335/1919, s.1-2.

185. Nazif, Victor Hugo'nun *Sefiller*'ini İtalyan diliyle neşreden Daelli'ye yazdığı 1862 tarihli Fransızca mektubu aynen tercüme ederek, 1908 yılında Bursa Vilâyet Matbaasında kitapçık halinde de yayınlamıştır.

eserinden Ymbert Gallois'e ait kısmı tercüme ederek Faik Âli'ye ithaf edeceğini belirtmektedir.[186] Aslında Avrupa'daki hareketli günlerden sonra Bursa'daki dar çevre ve sükûnet içinde yaşadığı hayat Nazif'i bunaltmaktadır:

"Abesiyyât ile ifnâ-yı sabâvet ü şebâb edip durdum. Vaktiyle şâir değildim. Şimdi ise -beni vaktiyle halka şâir zannettirtmiş olan- mevzun karalamak melekesinin bile yavaş yavaş dûçâr-ı akamet olduğunu görüyorum. Zaten feyyâz olamayan hayatımın hususiyle şu on senelik kısm-ı ahîri atâlet ve sükûnetiyle bütün kuvâ-yı idrâkimi felce uğrattı. Zamanın sâniyelerden müteşekkil dişleriyle, mevcudiyyet-i maneviyyemi bilâ-fâsıla kemiriyor. Bu gün metîn bir muharrir, kavî bir mübâhis olmak şöyle dursun bayağı bir gazetede bir şuûn-nüvîs bile olamam."[187]

Bir mektubunda; "Frenkçede okunacak lâ-yüad meâsir-i irfan ü zeka vardır. Ve bu o kadar çoktur ki hepsini okumağa bir ömür kifayet etmez" diyen Nazif, "burada âsâr-ı müntehabeden küçük bir kütüphane tanzim" etmiştir. Fakat buna rağmen, istediği gibi ve istediği kadar okuyamamaktan şikayetçidir.[188] Diğer bir mektubunda: "Geçenlerde Paris'ten birçok kitaplar celbettim. Bunları okuyorum. -Vakit buldukça- kaydını ilave etmeğe lüzum yok. Çünkü vakte lüzumundan ziyade malikim"[189] der. Onun asıl derdi muhatap ve dost eksikliğidir.

Arkadaşa ve müzakereye olan ihtiyacını, arkadaşı Aynî'ye şöyle anlatır: "Senin gibi bir refîk-i mütalâadan mahrumiyet, mütalâalarımı hem kemiyet, hem keyfiyetçe pek çok tenkis ediyor. Yeni görülen, öğrenilen bir şey mutlaka bir hasbıhal ile dimağa nakş-pezîr olmak ister... Sâmi, Hâmid burada bulundukları sırada ne kadar çok okur ve müstefîd olurduk."[190]

Bu dönemde, bir çok mevzuda ve özellikle tercüme ile felsefî akımlar ve kitaplar hakkında, başta Mehmed Ali Aynî ile olmak üzere çok uzun, yazılı tartışmaları olmuştur. Memuriyetinin sonlarına doğru -Aynî'nin Balıkesir'e mutasarrıf tayin olunmasından sonra[191]- mektuplar hem adet hem de hacimce artmıştır. O sırada, kardeşi şair Faik Âli'nin de Burhaniye kaymakamı bulunması,[192] bu irtibatı daha da

186. "Mektup" -Faik Ali'ye-, Bursa, 18 Şubat 1321/1905.

187. Aksüt, *a.e.*, s.192.

188. "Mektup" -Mithad Cemal'e-, Bursa, 28 Haziran 1324/1908.

189. Aksüt, *a.e.*, s. 208.

190. *a.e.*, s. 185. Nazif, bundan yaklaşık onyedi sene sonra Bursa'yı ziyaret ederken mazideki bu tatlı hatırayı tazeleyerek, önceki gidişine ve arkadaşlarına dair bilgiler verir:

"Geldiğimi haber alan Sâmi, mekteb-i idadi müdürü Hâmid (elyevm Hilâl-i Ahmer Reis-i sânisi ve Osmanlı Bankası müdürlerinden) ve Doktor Celâlpaşazâde şâir Rifat Beylerle birlikte bulunduğum otele geldi. Hâmid'le evvelden ve İstanbul'dan âşinâlığımız vardı. Rifat'la o akşam tanıştık. Sâmi ile dostluğumuz nihayet bir uhuvvet-i vicdaniyye şeklini aldı."

Sâmi, Hâmid, Rifat, bu dostlara bilâhere ne kadar yârân u ihvan inzimam etti. Ve Bursa'da ne kadar mert ve asîl adamlar tanıdım. Belki kısmı-ı azamı vefat etmiş olan bu âşinâlardan ber-hayat bulunanları da zamanın kasırgaları birer tarafa atmış, şimdi hafızam, toprağın altındakilere giryân bir kabristan, üstünde kıvrananlara ise tahassürlerle dolu bir gurbettir." ("Bursa'da Bir Hafta I", *Resimli Gazete*, nr.43, 28 Haziran 1340/1924).

191. Mehmed Ali Aynî 15 Şubat 1322'de Balıkesir'e giderken Paris'e kaçmasından bu yana görüşmediği Nazif'le Bursa'da ancak kısa bir süre görüşebilir. Nazif, bir hafta sonra gönderdiği mektupta: "On senelik iştiyakı bir saatlik telâki-i mütelâşi tadil etmek şöyle dursun, diyebilirim ki , bu mülakat hasret-i nâimeyi ikaz etti." der. (Aksüt, *a.e.*, s. 227).

192. Tercüme'ye dair münakaşalarına Aynî'nin isteği üzerine maiyyetinde kaymakamlık eden Faik Ali de katılmıştır. (*a.e.*, s. 223-4). 10 Kânun-ı evvel 1323/1907 tarihli mektupta: "Burhaniye

kuvvetlendirir. Meselâ, 10 Mayıs 1323/1907 tarihli mektup ancak bir haftada tamamlanabilmiştir: "Bahsi uzattıkça uzattık. Mayıs'ın onuncu gününden beri karalanmakta olan bu mektup burada Mayıs'ın on altısında hitama ersin. Cevabını geciktirme."[193] Bazıları ise -bir gün içinde iki tane yazıldığı için- aynı tarihi taşımaktadır.

Mektuplarda; Ibsen, Tolstoy, Anatole France, Guy De Maupassant, Edmond Rostan gibi edib ve şâirler yanında Sosyoloji, Spritizm, Darwinizm, Tercüme ve üslûp[194] gibi bir çok meseleye de temas edildiğini görüyoruz.

Nazif Ibsen'den o zamana kadar yalnız iki tiyatro[195], Zola'dan ise "hikâye ünvanı mütevazı'ı altında ne kadar derin mesâil-i ruhiyye ve ictimâiyye teşrih ve tahlil olunuyor" dediği *Bilâd-ı Selâse*'yi -"serâpâ ve dikkatle"- okumuştur.[196] "Ben klasiklerden hemen hiçbir şey okumadım. zaten tiyatro -manzum olsun, mensur olsun- mütalâası o kadar hoşuma gitmez" diyen Nazif, Rostan'ın *L'Aiglon*'uyla Victor Hugo'nun *Torqumada*'sı istisna olunursa hemen hiçbir tiyatro okumadı"ğını[197] haber vermektedir.[198]

Tolstoy hakkında pek bilgi sahibi değildir. "O bir kucak sakaldan" yalnız bir menkıbe biliyor.[199] *Eşi'a-i Fecir* ismi altında toplanmış bazı mektuplarından meydana gelen bir "mecellesini" kardeşi Faik Àli "giderken bilhassa bırakmıştı"r. Ancak Nazif, "kurûn-ı vustâya lâyık bir papaz olan bu şöhretli muharrirden" bir şey anlamaz: "Sanki idrâki ile hakàik arasında sakalı kadar kalın bir perde var"dır.[200]

Süleyman Nazif'in Bursa'da iken, çocukluğundan beri hayranı bulunduğu Namık Kemal'e dâir "uzunca bir eser-i tahlilî yazmak" için uğraştığını öğreniyoruz.[201] Aczi

Kaymakamı'nı evlendiriyoruz. Burada bulduğumuz nişanlısı malûm ve mücerreb bir hanımdır. Allah hüsn-i maişet versin" (*a.e.*, s. 203); onbeş gün sonrakinde ise: "Fâik'i nihayet nişanladık. Allah mâni vermezse gelecek Mayıs'ta nikâh.. " deniliyor. (*a.e.*, s. 208).

193. *a.e.*, s. 196. Nazif, önemli bir mazereti olmazsa cevap yazmakta gecikmiyor: "..taahhütlü mektubunu şimdi aldım. Yarın bayram. Bir çok işim var. Bununla beraber mektubuna şimdi cevap vermezsem rahat edemeyeceğim." (*a.e.*, s. 209).

194. "Benim cümle nihayetlerine ait olan kaidem, hakikaten ahenk-perveranedir. Dikkat edersen bir siyakta biten cümlelerin ne kadar sâmia-gezâ olduğunu görürsün." (*a.e.*, s. 244)

195. "Birisi, *Quand nous nous reveillerons d'entre les morts* namıyla, diğeri, *Madam İnger a osaraat* ismiyle muanvendir. Birincisi beni günlerce sermest-i tahassüs etti. İkincisi tarihî ve güzel bir eserdir. Hele birincisini mutlaka okumanı tavsiye ederim." (*a.e.*, s. 185).

196. *a.e.*

197. *a.e.*, s. 219.

198. [Bu mektuptan altı ay sonra gerçekleşen İnkılâb'ı müteâkib aylarda, Sarah Bernhardt] "Tepebaşı tiyatrosunda Edmon Rostan'ın *L'Aglion -Kartal Yavrusu*'-nu oynamıştı. 66 yaşındaki bu kadın o gün 20 yaşında bir erkeğin rolünü icra etmekte hiç bir müşkile tesadüf etmiyordu. Seyr ederken hatırıma Hâmid'in, "Yoktur bilirim zekâ için sınn" mısraıyla Madam De Stael'ün I. Napolyon'a söylediği "Sire, le genie n'a pas de' sexe. [Efendimiz, kadınla erkek arasındaki fark-ı tabiî ve bünyevî, dehâ sahibinde yoktur.] sözü geldi. Filhakika 66 yaşındaki kadın, dehâsının kuvvetiyle 20 yaşında bir erkeğe istihâle etmişti." ("Sarah Benhardt", *İleri*, nr. 1850, 29 Mart 1339/1923, s. 3; a.y., *Yeni İnci*, nr. 9, Nisan 1339/1923).

199. "Norveç edib-i şehîri Ibsen henüz ber-hayat idi. Tolstoy'un bir muharrirle mülâkatını *Les Annales* nüshalarının birinde okumuştum. Koca Moskof edibi, Ibsen'den hiçbirşey anlayamamış olduğunu kemal-i safvetle ve hatırımda kaldığına göre biraz da temeddühkârâne söylüyordu". (480). "Tolstoy'un bir kaç sene evvel *Annales*'de bir "inter view"sünü okumuştum. Ibsen'i anlayamadığını söylüyordu. Bu aynı bizim Ahmet Mithat Efendi'nin Zola'yı beğenmemesine benzer". (Aksüt, *a.e.*, s.196).

200. *a.e.*

201. "*Cezmi* müellifi hakkında bir eser yazıyorum. Kısm-ı evveli pezire-i hitam oldu." (*a.e.*, s. 220).

en büyük mani olmakla beraber Nazif'i bu işe sevkeden bir çok sebep vardır: Edib-i Àzam'ın yayınlanmış kitaplarının hemen hemen tamamı ile bir çok basılmamış eserini, adeta ezberlercesine okumuş olması ve "hayat-ı edebiyyesine dair bir çok tetebuâtının" bulunması bunlar arasındadır.[202] 27 Şubat 1907 tarihli uzun bir mektupla; Ebüzziya Tevfik'ten konuyla ilgili bilgi isterken[203] bazı görüş ve kanaatlerini de onunla müzakere etmek ister.[204]

O sıralar zamanının büyük bir kısmını hazırlamakta olduğu bu "muâhezenâme-i takdir-âmiz veya takdirnâme-i tevbih-âlûd" işgâl etmektedir. "Hoş bir eğlence." Eseri bir **enquête** şeklinde[205] düşünen Nazif, şunları anlatıyor:

"Kemal Bey'in şa'şaa-i üslubu karşısında kamaşan gözler, ziya ile isti'nâs ettikten sonra efkârda garip boşluklar, hiçlikler görüyor. Bazı nukatını dûrudıraz teşrih ve tahlil ettim. Efkâr-ı zâtiyyeden ziyade vesâike istinat etmek istiyorum. Bununla beraber Allah vere de yeni bir **Zoil** olmayayım. Kemal Bey bu halkı, bu kütleyi âdetâ manyetize etmiş. Eserim neşrolunduğu zaman **moment psicholgique** dehşetli olacak ve halk beni **lyncher** edecektir. Zararı yok, netice emin olsun da mâba'dı nasıl geçerse geçsin."[206]

Bazı mektuplarında, yazdığı manzûmelerden de bahis vardır. 10 Kânun-ı evvel 1323/1907 tarihli mektupta: "Birkaç seneden beri hemen hiç bir şey yazmamışken bir kaç ay evvel şöyle bir şarkı aksırdım. Beğenmezsen de mütâlâanı yaz" diyen Nazif, diğer bir mektubunda "iyi bir bestekâr, ruh ve hissi esere terfik-i nağamat edebilecek derecede maâlî-şinâs ve hassas bir mûsıkâr bulursa besteletmek için yazdığı" "Uyuyor" adlı bir şarkısını nazara vermektedir.[207]

Nazif, ömrünün son yıllarında Bursa'ya gelen ve divan şâirelerinin en mühimlerinden olan [Hazinedârzâde] Fıtnat Hanım (1842-1911) ile de tanışma ve defalarca görüşme imkânı bulmuştur. O sırada yaşı altmışın üzerinde bulunan Fıtnat Hanım, anlatttığına göre; Ethem Pertev Paşa'nın taliminden feyiz-yâb olmuş, kocasının

202. "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -I-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907), *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 9, nr. 94, 5 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 500.

203. "Zat-ı sâmi-i üstadânelerinden niyaz-ı muâvenet edişim, henüz tarihin havza-i ıttıla'ına intikal edememiş olan malumât ve vesâikin mümkün olduğu kadar i'ta buyurulması maksadına.. müsteniddir." ("Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -II-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907) *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr, 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 534).

204. Bu mektuptan bir eserinde şöyle bahseder: "Ebüzziya, Konya'da mukim iken, ben Bursa'da bulunuyordum. Àsâr-ı Kemâl hakkında bazı mülâhazât-ı fâide-cûyâneyi muhtevi ve oldukça mufassal bir mektup yazmıştım ki bilâhere mecmuasıyla neşretti. Ben ahlâk ile sanat arasındaki münasebete ta'alluk eden kanaatimi o vakit de ketm etmemiştim." (Süleyman Nazif, *Mehmed Àkif*, İst., 1924, s.18).

205. "Fuzalâ-yı eviddânın hepsinden -ve bittabi bu meyanda senden- rey ve mülâhaza dileneceğim. Şimdilik muhatabım ve merci-i istifsarım Ebüzziya Tevfik Beyefendi'dir. Kırk sene evvelki edebiyat-ı Osmaniyyeye dair bana malumât-ı müfîde vereceğini vaad etti. Geçen hafta göndermiş olduğum mektub-ı mufassalın cevabına intizar ediyorum. Tevfik Fikret'ten, Sâmi'den, Recâizâde Ekrem Beyefendi'den ve diğer sahib-i rey fuhûl-i edebden istîzah-ı mesele edeceğim. " [20 Mart 1324] (Aksüt, *a.e.*, s. 235).

206. *a.e.*, s. 285-6. Nazif, yaklaşık iki ay sonra aynı konuda Mithat Cemal'e de müracaat etmiştir: "Ben Kemal Bey hakkında -hâşâ- bir intikad yazmak değil, ârâ-yı selahiyettârânı toplamak, yâni bir **Enquêt Littéraire** yapmak istiyorum. Merhum hakkında, ne düşünüyor, ne biliyorsanız bendenize -fakat bendenizi asla karıştırmaksızın- muvazzahan yazınız." ("Mektup" -Mithad Cemal'e-, Bursa, 28 Haziran 1324/1908).

207. Aksüt, *a.e.*, s. 204.

şiirden men' etmesi üzerine "hilkatindeki ihtiyac-ı ibdaı hattatlıkla tatmin etmeğe çalışmış. Nazif, "kendi eliyle yazmış olduğu bir mushaf-ı şerîfî bana ziyaret ettirdi, cidden nefis bir eser-i sanat idi"[208] der.

Süleyman Nazif'in Bursa hayatıyla ilgili değerlendirmeleri döneme göre değişiklik gösterir. Bunun önemli bir sebebi, mazide kalan yaşanmış hadiselerin anılması, bilhassa zahmetli olanların hatırlanıp düşünülmesiyle duyulan manevi haz ve lezzettir. Şu psikolojik bir gerçektir ki; elden çıkmış bulunan neşeli ve sâfâlı günlerin hatırlanması hasret ve esef verirken, atlatılmış hastalıklı ve ıztıraplı günlerin -fakat rahatta iken-düşünülmesi sevinç ve ferahı arttırır. Bu itibarla Nazif'in, içinde iken çok sıkıntılı ve kederli olarak görüp anlattığı Bursa günlerine sonraları "daü's-sılavî bir hasret" duyması gayet tabiî ve beşerî bir haldir.

1924 yılı Haziran'ında bu "daü's-sıla-i mâzi" sebebiyle Bursa'ya seyehatta bulunan Nazif, hasret ve hissiyâtını şöyle anlatır:

"İşte beni ahîren Bursa'ya sevkeden kuvvet, o yemyeşil vatanın sâkit ufuklarında tüyuyan on iki senelik hayat ve hâtırâtımla bir kaç gün başbaşa kalmak arzusu ve belki ihtiyacı idi. Adına dünya dedikleri bu menfâ-yı ervâhı, Bursa'yı bir kere daha görmeden terketmek ruhuma meâd-ı ebedîsinde bir dert, bir hicrân olacaktı.

"Geçmiş zaman olur ki hayâli cihan değer" demişler. Bu yalnız mes'ud zamanlara münhasır değildir. Hayâli cehennemler kadar korkunç olan zücret ü usret günlerini, eyyâm-ı yüsr ü sürûrda yâd etmekte daha büyük zevk ve lezzet hissolunur. Bu mahzûziyyet, sanki halâs ve selâmetimizin Cenab-ı Hakk'a arzedilen bir şükrânıdır."[209]

Halbuki göreve başladığı günlerden itibaren pek çok yazı ve mektuplarında Bursa'daki hâlinden ekseriya şikayetçi olmuştur. Günlerinin "sıklet-i sükûneti altında" ezilmekte,[210] "zaten feyyâz olamayan" hayatının hususiyle bu "on senelik kısm-ı ahîri atâlet ve sükûnetiyle" bütün idrâk kuvvetlerini felce uğratırken zamanın her sâniyesi "mevcudiyyet-ı maneviyye"sini "bilâ-fâsıla" kemirmektedir.[211]

Bursa, vilâyet mektupçusu Nazif'e göre bir "**makbere-i ahyâ**" idi.[212] Mithat Cemal'e yazdığı mektupta ise üç ay sonra kapanacak olan Bursa günleri üzerine şunları söylüyor: "Bursa her yere yakın iken ben herkesten uzak bulunuyorum. Bu tâli'imin bir icâb-ı garîbidir. Fakat hayatın garâbet ve merâretiyle o kadar müstaid-i isti'nâsım ki

208. "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -III-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1097, 24 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2. Nazif aynı yazısında, Fıtnat Hanım'ın,

Her yerde senin sâye-sıfat hem-demin olsam — Bilsem kimedir meyl-i nihânî-i derûnun
Kalbeyleseler sana beni mudgamın olsam — Girsem yüreğin içine hep mahremin olsam
Gâhî ruhunı gâh binâ gûşunu öpsem — Garkeyler idim katre-i nâçîze vücudum
Âvihte-i zülf-i ham-ender hamın olsam — Gülberg-i cemâlinde senin şebnemin olsam.

beyitlerini, kendisinden dinlediğini de belirtiyor: "Yukarıya kaydettiğim dört beyti ne kadar müessir bir tavr ü edâ ile okumuştu!."

209. "Bursa'da Bir Hafta I", *Resimli Gazete*, nr. 43, 28 Haziran 1340/1924.

210. "Abdülhalim Memduh'a Bir Mektup", (Bursa, 4 Nisan 1315/1899)*Tîrâje*, nr. 13, 7 Mayıs 1327/1911, s. 1-2.

211. Aksüt, *a.e.*, s.192.

212. *a.e.*, s. 203)

baht-ı bî-karâr daha ve en abûs çehreler gösterse yine mümkün olduğu kadar az müteessir olmağa çalışırım. Hayatı olduğu gibi kabul etmek en güzel bir felsefedir."[213]

Bursa'dan ayrılalı üç yıl olmuşken bile Nazif, o günlere pek sevimli bakmaz. Abdullah Cevdet'e yazdığı mektupta, Bursa'daki ilk senesiyle alakalı olarak: "Sen o zaman (1898) ölmemek ve öldürülmemek için Trablusgarp'tan Avrupa'ya, yâni zindandan menfâya kaçmıştın. Ben de bir **peygûle-i refah içinde... fakat kıvranıyordum**"[214] diyecektir.

Daha önce temas ettiğimiz gibi Süleyman Nazif vatanın berbat ve bakımsız haline isyan ederek Paris'e, hürriyet ve inkılâp bayrağını açmış bulunan Jön Türkler'e koşmuştu. Onlara göre mevcut hâlin ıslahı, Abdülhamid'den ve şahsî idarelerden kurtulmakla mümkündü. Fakat ideallerine karşı en büyük engel olarak gördükleri Abdülhamid'den kurtulup Meşrutiyet'e ve İttihad ve Terakki iktidarına kavuşulmasına rağmen ümit edilen ilerleme gerçekleşmez. Hattâ bazı yönlerden durumun daha da fenalaşması umumî bir hayal kırıklığına yol açar. Bu gelişmelerden sonradır ki Nazif'in, mazîde kalan istibdat devrine bakışı değişir. Kısacası, içinde iken memnun olmadığı bu devreyi, gelen günlerin hep gideni aratması neticesinde hasretle yâd edecek bir hale gelir. Hatta bir yazısında olduğu gibi bu döneme "devr-i mes'ûd-ı istibdad"[215] bile diyecektir.

Bütün bu sebeplerin de tesiriyledir ki, Nazif'in on altı sene sonra hatırladığı Bursa mektupçuluğu günleri, sanki daha önce yaşadığı ve görev sırasında anlattığı aynı günler değildir:

"Meskat-ı re'sim de dahil olduğu halde, dünyanın hiç bir yerinde Bursa kadar fâsılasız bir imtidâd ile mukîm bulunmadım. Bursa benim huzûr ve sükûn ile mâli ve feyyâz bir melâz-ı fikr ü ruhum olmuştu. Orada geçen her günüme, şâik, mahzun her dakika-i hayatıma ne vakit ircâ-ı tahattur ve ircâ-ı tahassür etsem, o belde-i tayyibenin taşına, toprağına hayır ve bereket temenni ederim. Bursa bana ve aileme tam yüz kırk dört ay müşfik bir ana kucağı oldu."[216]

"Bursa'da bedâyi'-i mimariyye, en küçük teferruatına kadar hafızama mahkûktur" diyen Nazif, o zamanlar "sokak ve pencerelerinden musıkî taşan Muradiye"yi de unutamaz. Bursa'da -ikisi Gökdere'ye nâzır olmak üzere- altı evde oturmuştur. Bunlardan biri Maksem Köprüsü civarındadır. Nazif, "müsait havalarda sık sık buralara gelir ve dirseklerini parmaklıklarına dayayarak, suyun dağdan inişini seyr ile, yorgun başımı bir müddet dinlendirmeye çalışırdım"[217] diyor.

213. "Mektup" -Mithad Cemal'e-, Bursa, 28 Haziran 1324/1908.

214. "Doktor Abdullah Cevdet'e", *İctihad*, c. 2, nr. 33, 15 Teşrin-i evvel 1327/1911, s.871-2.

215. "Devr-i mesud-ı istibdadda Fransızca *Les Annales* mecmua-i esbuiyyesini muntazaman takib ederdim." ("Bir Edebiyat Muallimine Cevab", *Peyam*, nr.46/3, 28 Ağustos 1335/1919, s.1-2).

216. "Bursa'da Bir Hafta I", *Resimli Gazete*, nr. 43, 28 Haziran 1340/1924.

217. "Bursa'da Bir Hafta VII", *Resimli Gazete*, nr. 49, 9 Ağustos 1340/1924. Bir mektubunda ise pederinin kitaplarından ve Bursa'daki evden şöyle bahsediyor: "Şair Nüzhet'in elyazısıyla olan müzehheb ve müzeyyen mecmua-i eş'arı pederimin yedi sekiz sandık dolduran kitapları meyanında ve Diyarbekir'dedir. Hanenin füruhtundan sonra kitaplar halazâdemin hanesine naklettirildi. Bursa'ya nakl hem külfet ve masrafı mucib , hem burada muhafazası müşkil olur. Mevcudiyet-i hakîrânemi güç hal barındıran bir hâne-i fakîranede maatteessüf o kıymettar yadigârlar için bir

Vaktiyle bir "makbere-i ahyâ" olarak gördüğü Bursa, Nazif'in onbeş sene sonra yazdığı "Çal Çoban Çal !" isimli makalede tamamen farklıdır: "O yeşil diyar benim sakin ve hayat-nüvâz bir penah-ı huzurum idi. Kıymetli dostlarımdan bir kaçını Bursa'da tanıdım. O mahmûr belde benim ufk-ı tahatturumda -mevtin zulmeti bu ufku sedd ü setr edinceye kadar- şâd ve şâik bir levha-i saadet kalacaktır. Hakikatte bir "Derviş dağı" olan "Keşiş dağı" vadilerini, ben daima şükran ve tahassürle yâd edeceğim."[218]

4. İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİ

Hürriyet İnkılâbı

Süleyman Nazif Bursa'da onbirinci hizmet yılına yaklaşırken İstanbul hareketli bir devreye girmek üzeredir. Hürriyet havası iyice kendisini hissettirmektedir. Ülkede iktisadî sıkıntı büyüktür. Nazif'in o günlerde şahidi olduğu bir hâdise sefâletin en acı bir tablosudur. Bursa Defterdarının yanında bulunduğu sırada, "tekaüd maaşını dilenmek için beli seksenbeş, doksan senenin bâr-ı terâkümüyle bükülmüş, uzun boylu, uzun beyaz sakallı bir yüzbaşı" gelir. "Kırım muharebesinde yine yüzbaşı ve sancaktar imiş. Defterdar o gün maaş veremeyeceğini beyan ile Çarşamba günü gelmesini ihtar" eder ve mazur olduğunu ispat için Maliye Komisyonunun, hiç bir harcama yapılmadan tahsilâtın "ilk vasıta ile gönderilmesini iş'ar eden" bir telgrafını gösterir. Zavallı ihtiyarın, "elindeki maaş cüzdanını defterdarın yazıhanesine atarken" verdiği cevap acı olduğu kadar düşündürücüdür de:

"Efendi, efendi!... Arslan gibi bir oğlum vardı. Bu maaşı bana muin vererek onu askere ve hatta Yemen'e götürdüler. Maaştan vazgeçtim. Oğlumu iade edin. Amelelik etsin. Yirmibeş gündür kuru ekmekten başka birşey yemedim. Oğlumun kazancı belki bana bir sıcak çorba içirir!"[219] 9 Nisan 1324'e rastlayan bu hadiseden tam üç ay sonra 10 Temmuz günü, Süleyman Nazif'in ifadesiyle "mukadderâtını idare hakkı ümmete iâde" olunur.

---

mevki-i emin ü mahfuz yoktur. İnşaallah ilk fırsatta hepsini celbetmek emelindeyim." ("Fâik Reşad Bey'e Mektup", *Tîrâje*, nr. 12, 30 Nisan 1327/1911, s. 1-3).

218. "Çal Çoban Çal", *İleri*, nr. 1648, 7 Eylül 1338/1922, s. 1-2; *Çal Çoban Çal*, s. 4. Nazif, Bursa'ya olan sevgi ve iştiyakını en sevdiği şiirinde de ifade etmiştir: "Malta adasında "Da'ü's-sıla" manzûmesini yazarken, hep Bursa'yı düşünmüş, Bursa'yı anmış ve Bursa'nın hasretiyle yanıp durmuştum daha doğrusu, Avrupa ile Amerika arasına tıkılmış olan o küçük ve Tükler için daima meşum kaya parçalarının üstünde Da'ü's-sıla neşîdesini bana Asya'nın bu en güzel cennetlerinden biri olan Bursa yazdırmıştı.

Zevâhirin beni ta'zîb eden güzelliğine,	Bizim diyâr-ı tahassürden etmemiş mi güzer?..
Taaccüb etme melâlim dururşa bîgâne.	Aceb neden yine lâ-kayd eser nesîm-i seher?..
Dumanlı dağların ağlar, gözümde tüttükçe,	Verirdi belki tesellâ bu ömr-i me'yûsa,
Olur mehâsini-i gurbet de başka işkence.	Çiçeklerinden uçan ıtra âşinâ olsa.

beyitlerini Bursa'nın dağlarına, rüzgârlarına, çiçeklerine ilân edilmiş bir aşk ve iştiyaktan başka birşey değildir. Manzum yazılarım içinde en çok bu eserimi severim. İhtimal ki, Bursa'yı her yerden ziyade sevdiğim için... (Da'ü's-sıla'yı büyük bir üstâd-ı musıkîmiz olan edîb-i muhterem Ali Rifat Beyefendi pek mükemmel sûrette bestelemişlerdi)." ("Bursa'da Bir Hafta I", *Resimli Gazete*, nr. 43, 28 Haziran 1340/1924).

219. "Efkâr-ı Avam", *Yeni Gazete*, nr. 110, 25 Teşrin-i sânî 1324/1908.

Memlekette olup bitenleri ve gidişatı elinden geldiği kadar takibe gayret eden[220] Nazif, 11 Temmuz 1324 tarihli mektubunda ilk önce, bir gün evvel gerçekleşen inkılâptan duyduğu büyük haz ve inşirahı dile getirmek ister. Hiç sevmediği Arnavud Ferid Paşa'nın sadrazamlıktan gitmiş olması da Nazif için ayrı bir sevinç vesilesidir: "Ferid paşa bugün nasıl takdir olunursa olunsun, âtiyen huzur-ı tarihe İbşir Paşalar, Abaza Paşalar veya Portekizli Frankolar, filanlarla bir silsile-i takbih ü lânete merbut olduğu halde çıkacaktır. (...) Bu muhakkaktır ki herkesten ziyade iffet-füruş geçinen Ferid Paşa herkesten ziyade mürtekibdi. Def' olup gittiğine herkes sevinsin."[221]

İkinci sevindirici husus ise Meşrutiyet müjdesidir. Mektubu yazdıktan sonra dünyanın en mühim ve şimdiki halde en umulmadık bir haberiyle bir "hayret-i latîfe" içinde kalan Süleyman Nazif, "iadeten ihsan buyurulan Meclis-i Mebusan inşaallah buhran-ı hâzıra çâresâz-ı tâ'dil olur" der. Nazif, ümitli olmakla beraber ihtiyatı da elden bırakmaz. Görüp geçirdikleri, ona fazla hayalci olmamak gerektiğini öğretmiştir: "Her ne olursa olsun, bu bir hatve-i terakkidir. Yalnız, bu adımın bir uçuruma doğru atılıp atılmamış olduğunu zaman tayin edecek. Cenab-ı Allah bu memlekete ve bu halka muin olsun."[222]

Süleyman Nazif Gazete Muharriri

Meşrutiyet'in ilan edildiği 10 Temmuz 1324/1908'den 12 Teşrin-i evvel'e kadar tam üç ay daha Bursa'da kalan Nazif, bu süre içinde fazla sık olmamakla beraber *Yevmî Servet-i Fünûn*'a aktüel yazılar göndermiştir. Bunlar Nazif'in gazete muharrirliğine ilk adımları olarak kabul edilebilir. Birdenbire hareketlenen siyasî ve idarî hayatta; bir "iâde-i rütbe", tayin ve nasb furyası yaşanmaktadır. Yirmi günde üç "heyet-i vekile" siyaset sahnesinde görünür. Süleyman Nazif, makalelerinde bu gibi meseleler hakkındaki görüşlerini anlatmış ve çözüm yolları üzerinde durmuştur.[223] Hattâ yaklaşan seçimlerde meb'us namzedi olan ve Bursa'dan tanıyıp takdir ettiği Manyasîzâde Refik Bey'in propagandasını bile yapar.[224] Meşrûtiyet'in getirdiği rahatlıkla; "kaht-ı ricâl", ecnebilerin istihdamı, emniyet ve asayiş gibi önemli konulara da temas etmiştir.

Süleyman Nazif, 12 Teşrin-i evvel 1324/1908'de vazifesinin Konya Vilâyeti Mektupçuluğu'na tahvîl olunması üzerine buraya gitmeyerek isti'fa eder[225] ve

---

220. "İstanbuldan namıma gelecek şeyleri biraz daha evvel alabilmek için Bursa postanesinin karşısındaki Murad Emrî Efendi kütüphanesinde bulunyordum. ... Gazeteler geldi." ("Bir Meczubun Hikâyesi", [30 Teşrin-i sâni 1921], *Peyam-ı Sabah*, nr. 1083, 10 Kânun-ı evvel 1337/1921).

221. Aksüt, *a.e.*, s. 242-3.

222. *a.e.*, s. 244.

223. Süleyman Nazif'in *Yevmî Servet-i Fünun*'da, 29 Temmuz-25 Ağustos 1324 tarihleri arasında Bursa'dan gönderdiği anlaşılan altı adet makalesi yayınlanmıştır.

224. "Manyasîzade Refik Bey'in Mebusluğu", *Yevmî Servet-i Fünun*, nr. 53, 19 Ağustos 1324/1908, s. 2. Meclis-i Mebusan 4 Kânun-ı evvel 1324/17 Aralık 1908'de açılır. Manyasîzâde Refik Bey, 512 "müntehib-i sâni"nin oylarından 503'ünü alarak İstanbul'da seçimi kazanan İttihad ve Terakki listesinin en başında yer alır. (Emil, *Mizancı Murad Bey*, s. 212; *Tanin*, nr.133, 14 Kânun-ı evvel 1908, s. 3).

225. İbnülemin, *a.e.*, s. 1115; Bilgegil, *a.e.*, s. 354/2.

İstanbul'a gelir.[226] Basra valiliğine tayin olununcaya kadar geçen onbir ay boyunca sırasıyla *Yeni Gazete*, *Osmanlı* ve bilhassa Ebüzziya Tevfik'le birlikte çıkardıkları *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesinde günlük yazılar ve başmakale yazmıştır.[227] Önceleri aralıklı olarak görülen makalelerin, *Yeni Tasvir-i Efkâr* 'da çoğu başyazı olmak üzere üçbuçuk ay boyunca muntazaman yayınlandığını görmekteyiz. Nazif sessiz ve hareketsiz Bursa yıllarından sonra, çok renkli Meşrutiyet İstanbul'unda ve pek sevdiği muharrirlik yolunda ümit ve heyecanla uğraşmaktadır. Bir taraftan, gelişen olaylar ışığında mevcut durum ile istikbale ait umumî görüş ve kanaatlerini açıklarken diğer yandan dış politika meselelerinden belediye hizmetlerindeki yetersizliklere kadar bir çok konuyu makalelerine mevzu edinir. Bunların muhtevaları, çalışmamızın diğer bölümlerinde incelenecektir.

Meşrutiyet'ten yaklaşık beş ay sonra 4 Kânun-ı evvel 1324/1908'de, seçimle teşekkül eden Meclis-i Mebusan'ın açılması büyük bir sevinç ve heyecanla karşılanır. Yeni dönemde hayata çok daha iyimser ve ümitle bakan Nazif ertesi günkü yazısında, bu heyecanlı manzarayı ve duygularını şöyle anlatmıştır:

"Hava pek güzeldi. Sanki hâlât ü eşvâk-ı ruhiyyemize tevfik-i kıyafet etmek isteyerek, en güzel esvabını giyinmişti. Alessabah arkadaşım ve his ve emel kardeşim Ahmed Reşid'le Beyoğlu'ndan kalktık. İstanbul şimdiye kadar ne Bizans zamanlarında, ne Fatih devirlerinde, hiç bir vakit, hiçbir münasebetle görmemiş ve göstermemiş olduğu bir izdiham-ı mesud ü muntazamla pürşevk ve pürhayat idi. Mebusların vürudunu Maarif Nezareti dairesinden seyr ettik. Millet, hür olduğuna ve vükelâ-yı müntehabesinin bihakkın ifâ-yı vazife edeceğine kàni' idi. Bu kanaati umumun ve bilhassa gençlerle mekteblilerin en ziyade müstehak olan zevâtı şevk ve samimiyetle alkışlamalarından istinbat ve tevsik ettik.

Bu gün her hatıra-i hazîne libâs-ı mâtemini attı. Ve padişah hazretleri de teba'a-i muhteremelerinin şu ıyd-ı câvidanîye ecdad-ı muhteremelerinin ruhaniyet ve kudsiyyetini bizzat nakl ve izafe için en müzdehim ve memer caddelerden Mebusan dairesine şerefbahş-ı vürûd oldular.

Ey ervah-ı şühedâ-yı Meşrutiyet, tesliyet-yâb oldunuz mu?..."[228]

Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı'yı teşkil eden unsurların kaynaşacağı, geçmişteki yaraların sarılıp tatsızlıkların ortadan kalkacağı da umulmaktadır. Bu sebeple İstanbul'da hürriyet sarhoşluğu içinde tam bir bayram havası esmektedir. Yakın mazide yaşanan Ermeni ayaklanmaları ve bu karışıklıklarda zarar gören taraflar için "bir leyle-i tesliyet"

226. "Ben Bursa'da 12 sene kalmıştım. Memuriyetim de mektupçuların maaşını almaktı. İnkılâb-ı mesud Resne dağlarında rûnümud olunca beni Konya'ya kaldırdılar. Allah selâmet versin, o vakit Hakkı Bey olan Dahiliye Nazırı kağıdı muciplerken gülerek:

Bir harâb evdir kalır dîvâneden dîvâneye!

mısraını okumuş ve yerimi *Leyâl-i Girizân* şâirine vermişti. Konya'ya gitmiyerek İstanbul'a geldim. Ekrem Bey merhum Maârif Nâzırı idi. Kabataş edebiyat muallimliğini, müdürü vasıtasıyla teklif ettti. İ'tizâr ettim." (Ruşen Eşref [Ünaydın], *Diyorlar ki*, İstanbul 1972; Gövsa, *a.e.*, s.141-2).

227. Nazif tercüme-i hal varakasında: "İlan-ı Meşrutiyyet'i müteakib Konya Mektupçuluğu'na tahvîl olundumsa da 'azimet etmeyerek isti'fâ ve bir seneye karîb müddet Der-saadet cerâid-i yevmiyyelerinde muharrirlikle maîşetimi te'min ü istifâ ettim" diyor. (Bilgegil, *a.e.*, s. 354/2).

228. "Bugünkü İhtisasatım", *Yeni Gazete*, nr. 120, 5 Kânun-ı evvel 1908.

bile tertib edilir. Ermeni-Türk dostluğu ve Anadolu bîçareleri yararına Şehzâde Abdülmecid himayesinde düzenelenen "balo" adeta bir barış, bir kucaklaşma sembolü gibi görülmektedir. "İstanbul'un her mezhep ve mesleğinden güzîde bir halkı dün akşam Perapalas Oteli'ne şitab etti" diyen Nazif de bütün iyiniyetiyle, 6 Şubat 1909'daki bu "tarihî müsamere"ye iştirak eder ve oldukça duygulanır.[229]

Fakat ümitli bekleyiş birçok ihmal ve beceriksizliklerin tesiriyle çabuk sarsılır. Realiteye uymayan hayaller acı gerçekleri bütünüyle saklayamaz olmuştur. Her problemin devâsı gibi görülen Meşrutiyet'in üzerinden yarım seneden fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen meseleler azalmak şöyle dursun daha da azmıştır. Nazif ümit ve temennilerini olduğu kadar, endişe ve tereddütlerini de açıklamaktan geri durmaz. İdaredeki kargaşa ve dirayetsizlik hayal kırıklığına ve huzursuzluklara sebep olmaktadır.

O zaman Kadıköy'de ikamet eden Süleyman Nazif "İstanbul İşkenceleri" adlı yazısında; şehrin gittikçe artan ulaşım, yol, su ve trafik gibi meselelerine etraflıca temas ediyor.[230] Her İstanbullu gibi kendisinin de katlanmak zorunda bulunduğu vapur, tünel, çamurlu çukurlu yollar, tramvay hepsi keşmekeş ve izdiham içindeki vaziyetleriyle birer işkence vasıtasıdır. "Bunlar Kanun-ı Esâsî'nin "**İşkence memnû'dur**" maddesiyle mütevâliyen istihza eden çehrelerdir. Bu altı ay zarfında, istenilmiş olsaydı, eski pislikler hiç olmazsa bu kadar tezyid edilmezdi."[231]

Nazif'i, 17 Mart 1909'dan itibaren yeni çıkmaya başlayan *Osmanlı* gazetesinde başmuharrir olarak görüyoruz. O yine, memleket meselelerini ve bunların görüşülüp hal çarelerinin gösterildiği yer olan Meclis'in çalışmalarını yakından izlemektedir. 20 Mart 1909 cumartesi günü Dersim'e ait müzakereleri dinleyerek ilk intibalarını kaydeden *Osmanlı* muharriri, "Bu bedbaht sancağın Anadolu'da uzun senelerden beri kanayan bir ceriha olduğuna kemal-i teessürle rabt-ı kanaat ettim." der.[232] Daha sonra ortaya konulan görüşlerin değerlendirmesini yapan Nazif, "Babıâli'nin noksan tetebbuâtını ben ikmal etmek istedim." diyerek Meclis dışında bulunan tecrübe ve ihtisas sahibi zatların görüşlerini alır ve müzakerelere sütunlarından yardımcı olur:

"Müracaatgâh-ı evvel ü muhteremim, öteden beri şerefmend-i hususiyeti olduğum en muktedir rical-i askeriyemizden Dördüncü Ordu Müşir-i sâbıkı Abdullah Paşa Hazretleri[233] oldu. Golç'un bu muhib-i kadîm ü mükerreminden işittiğim sözleri aynen yazıyorum. Abdullah Paşa dedi ki: "Bizdeki kıyamların esbab ve mahiyyâtı

229. "Tarihî Bir Müsâmere", *Yeni Gazete*, nr. 169, 7 Şubat 1325/1909.

230. "Ben kendi hayatımın tarz-ı güzârişini izah edeceğim. Diğer hem-şehrlerin mukadderatı benimkinden ziyade nasibedar-ı intizam olduğunu zannetmem. Kadıköy'ünde sakin bulunuyorum. Ve "Kadıköy ve Üsküdar Su Şirketi"nin müşterilerindenim. Bir su kumpanyasının nasıl teşşekkül edeceğini ve inşaatın şekl ü tarzını mukaddema tedkik ve tercümesine memur olmuş bulunduğum bazı muamelat ve evrak delâletiyle bir dereceye kadar bilirim. (...) Uykudan kalktıktan ve derece-i safiyeti o günkü havanın şekline tâbi olan bu su ile yıkandıktan sonra iskeleye inerim." [Nazif, İstanbul'un işkence dolu hayatından bir kesit verir.] ("İstanbul İşkenceleri", *Yeni Gazete*, nr. 172, 10 Şubat 1325/1909).

231. a.y.

232. "Bir Derd-i Müzmin", Osmanlı, nr. 7, 23 Mart 1909.

233. Onüç sene önce Diyarbakır'da iken tanıyarak Süleyman Nazif'i hususî kâtibi sıfatıyla Musul'a götüren ve yedi ay orada beraber vazife gördükleri Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Feriki Abdullah Paşa.

tahkik edilmeden asker sevk olunmak kadîm ve müstedim bir hatamızdır. Biz bu usûlü her yerde: Yemen'de, Arabistan'da, Dersim'de daima 'unf ü huşûnetle tatbik ettik ve daima aynı netâic-i muzırrayı gördük. ...."[234]

31 Mart Vak'ası

Süleyman Nazif'in *Osmanlı*'daki muharrirliği 28 Mayıs 1909'da çıkan 71. sayısına kadar devam eder. Bu süre içinde -tespit edebildiğimiz kadarıyla- çoğu başyazı olmak üzere onaltı makalesi çıkmıştır. 31 Mart Vak'ası'nın ayak seslerini ve isyanın bastırılma safhalarını bu yazılardan takip etmek mümkündür. Hemen belirtelim ki, Nazif'in bu yazılarında bir teşvik veya tahrik unsuruna rastlamak mümkün değildir. Hadiseleri tarafsız ve hep ülke menfeatları bakımından itidalle ele almaktadır. Hatta, o sırada isyanı körükler mahiyette makaleler yazan Ali Kemal ve Murad Bey gibi bazı dost ve arkadaşlarıyla ters düşer.[235] 31 Mart'ın ertesi günü *Mizan*'daki makalesinden dolayı[236] Nazif'in 3 Nisan 1909'da Murad Bey'e hitaben yazdığı ve *Mizan* gazetesinde yayınlanan makale ise tam bir medenî cesaret örneğidir.[237]

234. "Bir Derd-i Müzmin", Osmanlı, nr. 7, 23 Mart 1909.

235. Ali Kemal ile 31 Mart'ta fena bozuştuk. Sebebi de İkdam gazetelerinde münteşir makalâtı idi..("Nazif Bey'in Yakub Kadri'ye Cevabı", *İleri*, nr. 1794, 1 Şubat 1339/1923, s. 3).

236. Murad Bey'in "ihtilâl-i askerî" çıkarmakla suçlanmasına fırsat veren "İnkılab-ı Sahîh" yazısı şöyle başlıyordu: "Teşekkürât-ı bî-payan. Şecaatleri dâsitan-ı âlem olan Osmanlı askeri dün tarih-i âlemde görülmemiş bir fazilet gösterdi."(Emil, *Mizancı Murad Bey*, s. 213; *Mizan*, nr. 25, 1 Nisan 1325, s.1).

237. Nazif'in 31 Mart Vak'ası karşısındaki tavrını göstermesi bakımından da önemi büyük olan bu yazıyı aynen alıyoruz:

" Murad Beyefendi'ye,

Şu varakparenin *Mizan* gazetesine kabul ve derc buyurulmasını insaniyetinizden rica eder ve beklerim:

Mizan İdaresine

1325 sene-i rumiyesinin 31'nci salı günüyle ferdası, tarih-i Osmanî'de 1324 Temmuzunun 10'cu gününe ilelebed yabancı kalacaktır. Askerin siyasiyat-ı dahiliyeye müdahalesini Kâmil Paşa'nın yevm-i sukutunda gizli bir hiss-i samimi ile takbih etmiş olduğum için, kıyam-ı ahire istihdaf edecek takbihatım kalmamıştır.

Kamil Paşa'nın şahsına nasıl bigâne isem, son taarruz-dîdelerin zatlarına karşı da öyle bî-menfeat bulunduğuma emin olunuz. Hiçbir fırkaya mensup değilim. Daima bîkes ve bî-taraf yaşadım. Bunun için düşündüğümü bî-havf ü riya söyleyebilirim:

Kamil Paşa'nın sukutu meselesine ordu ve donanmanın iştirak ettirilmesi bir cünha idi. Bu cünhayı cinayetle takip ve tamir etmek istediler.

Askerleri mağdur görmemek insafsızlıktır. Çünkü onlar daima bir amire tebaiyet ederler. Ve bu amirler daima mücbir olur. Kıyam-ı ahîrde gizli hareket edenler bu saf adamlara karşı mücbir, fakat nâ-meşru birer amir oldular. Tarih bunu kaydederken müsebbip ve müdirlerini de takip edecektir.

Hoca Efendileri de erbâb-ı insaf mazur görür. Çünkü onların hissiyât-ı muazzeze-i diniyyelerini tehyîc ve rencide edecek telkinât ve işaâtta bulundular. Tezelzül-nâ-pezir olan itikadımca din, vicdanı ve muukaddes bir histir. İhtirasat-ı siyasiyyenin fevkinde tazim ve ihtimam ile tutulmak iktiza eder. Halbuki biz onu indirdik, en şahsî hırs ve garazlarımızın seviye-i nâ-pâkine indirdik.

Hüseyin Cahid Bey zannile diğer zavallı bir mebus-ı masumu şehid ettiler. Adliye Nazırı da Ahmed Rıza Bey'in kurban-ı şebaheti oldu. Bu câiz ve lâyık mıdır? Biz kuvve-i teşri'iyyemizi böyle mi siyanet edeceğiz?

Şûrâ-yı Ümmet'le *Tanin* idarehanelerini yağma edenler, nerelerinden bakılırsa bakılsın, birer şakî, hem de nâ-mert, nâkes, miskin birer şakîdirler. Hükumetin matbuat için teklif ettiği bazı kuyûd ve tedâbîri, hürriyet-i neşriyata muzır telâkki ve imzamızla tenkit ettğimiz halde bu yağmagerliği niçin tel'in etmiyoruz, yoksa bizim de mi hüsn-i mantık u insafımız târumar oldu?

Bir gazetenin matbaa idarehanesi böyle maddî tecavüzlere maruz oldukça, heyet-i ictimaiyyemizin müdrik ve hassas kısmı lakayt veya sâkit -ki bu da lâkayd demektir- durdukça matbuat kanununun muhteviyat-ı hürriyet-perverânesi gülünç kalmaz mı?

Nazif, 10 Nisan 1909 tarihli yazısında; programı meclisçe görüşülmeden yeni kurulan kabinenin tasdik edilmeyip, itimat beyanının usûlü dairesinde yapılacak müzakere sonrasına bırakılmasını memnuniyet ve takdirle karşılar: "Hey'et-i muhtereme-i meb'usân büyük bir eser-i rü'yet gösterdi. Bu da ispat eder ki, bu gün kuvve-i teşri'iyyemiz metîn ve vatanperver vatandaşların yed-i kifâyetinde bulunuyor."[238]

Fakat, memleketin siyaset ufkunda toplanan siyah bulutlar dağılmak şöyle dursun, gittikçe kesafetini arttırmaktadır. Selanik'ten birkaç taburun Payitaht'a müteveccihen hareket etmiş olduğu şâyiasıyla zaten gergin olan âsab bir kat daha sarsılır. Mevcut birliklerle Selanik'ten gelen ordu arasında vukua gelecek bir çarpışma herkesi endişelendirmektedir. Nazif'in de en büyük korkusu budur. "Ferdâ Muzlimdir" başlıklı makalesinde bu ihtimalleri göz önüne koyarak herkesi sükûnete davet eden Nazif hiç bir fırka ve kuvvetin mensubu olmamanın rahatlığı içinde samimi düşünce ve feryatlarını ilân eder:

"Enzâr-ı teessürümüz önünde bu kadar kanlı elvâh-ı felâketin teşekkülüne mani olmak bugün bile yed-i irademizdedir. Milletin mukadderat ve mevcudiyetiyle oynamak isteyenler teşebbüslerinin pek ziyade hatar-nâk olduğunu bu gün takdir etmelidirler. Müstakil bir adam olduğum için bu sözleri herhangi bir fırkanın leh ve aleyhinde bir hissin sevkiyle değil, hamiyet-i Osmaniyemin irşadıyla söylüyorum.

Kim hatırına getirirdi ki ferdâ-yı inkılâbda şühedâ ve emvâtın mekabirini aynı hiss-i tazim ile tavaf eden Osmanlılar, ihtilaf-ı anâsırı müebbeden defnetmeğe ahd ü yemin etmişken bu gün, aynı unsurun efradı arasında en kanlı bir ihtilâf tehdid-i ferdâ ediyor. Zavallı vatan!... Zavallı Osmanlılar ve askerler!."[239]

Bu arada Selanik'ten gelen ordu Ayestafanos'ta karargâh kurmuştur. Görmek üzere iki arkadaşıyla Nazif de, vagonları hınca hınç dolu olan trenle Sirkeci'den hareket eder. Bakırköy'den itibaren "jandarma vazifesini ifa için nefer esvabı giyinmiş genç ve muktedir zabitlerin manzara-i vakûresi" görülmeye başlar. Ayestafanos'a giriş çıkışlar kontrole tabidir. Ordu bütün tedbir ve hazırlıkları dikkatle icra etmektedir. O kıtlık içinde kendilerine ikram edilen mükellef yemek ve orada hazır bulunanlar Nazif'in

Hasan Fehmi Bey'in vefatına en çok girye-nisâr-ı teessür olan kalemlerden biri de benim hâmeî acz ü samimiyetim idi. O hayatın ziya'ına acıyanlar, Hüseyin Cahid Bey'in arkasından dolaştırılan ölümü niçin tevkif veya ta'yib etmiyorlar?

Biz Hüseyin Cahid Bey gibi vatandaşlarımızı öldürmekle değil, çoğaltmakla bu biçare vatana hizmet edebiliriz. Hele zavallı (...) Bey şemâtet-i matbuata uzaktan bile karışmamıştı. Hayat-ı fazılâlarını bugün kimbilir hangi köşelerde gizlemeğe çalışan şu iki gencin emsalini asırlar, hususiyle bizim âsar-ı akîmemiz pekgüç yetiştirir. 10 Temmuz'dan sonra bugünleri görmeseydim ve keşki 31 Mart'ta herhangi bir bîçareye benzetilerek Lâzkiye mebusu, Adliye Nazırı gibi öldürülseydim!..." (Gövsa, *a.e.*, s. 110-2; *Mizan*, 3 Nisan 1325/1909).

238. "Meclis-i Mebusan Huzurunda Vükelâ", Osmanlı, nr. 35, 20 Nisan 1909. "Bu gün hamiyeti, namusu, dini, mürüvveti olan her vatandaş her türlü ırk ve mezhep ihtilafını bırakarak memleketin selametini düşünmelidir. Meclis-i Mebusan'ın Heyet-i Vükela'ya karşı ittihaz etmiş olduğu mesleği Osmanlılar nümune-i taklid ittihaz etmelidirler. (...) 10 Temmmuz İnkılâbı bir mebde-i mütehayyir ü müstereddit idi. En büyük, en metin ve en devamlı inkılâp bu günden sonra ümmetin nâme-i mukadderatına kaydolunacaktır. Bu sırada zerre kadar eser-i nifak u iğtişaş gösterecek bir Osmanlı Allah'ın her lânet ve azabına düçar olsun." (a.y.).

239. "Ferda Muzlimdir", *Osmanlı*, nr. 71, 28 Mayıs 1909.

dikkatini çekmiştir.[240] "Alemdar Mustafa Paşa'nın ordusuyla bu ordu arasında ne kadar müşâbehet var!. Yalnız zaman ve isim değişerek Ruscuk yârânı, Ayestafanos ihvânı olmuş, işte bu kadar." diyen Süleyman Nazif, "Hürriyet Ordusu"ndan aldığı şevk ve ümitle yazısının sonunda şöyle seslenir: "Ey istibdat titre ve kahr ol!..."[241]

Nazif üç gün sonra yani 24 Nisan günkü "Yine Hürriyet Ordusunda" başlıklı yazısında ikinci ziyaretini anlatmaktadır."İstanbul'un endişe ve halecanları içinde boğulanlar hava-yı ümid ü hürriyeti ancak Ayestafanos'ta bulabiliyorlar. "Her tren Sirkeci'den mütemadiyen binlerce pür-telâş ve muztarib yolcu nakletmekte..." Süleyman Nazif de Hasan Hamid, Süleyman Sâmi, Vehhab Subhi, Haşim Ramiz Beylerle beraber Ayestafanos'a koşar. Donanmanın da iltihakıyla iyice emniyet kazanan ordu hiçbir engele rastlamadan fakat ihtiyatı da elden bırakmayarak İstanbul'a doğru ilerlemektedir. "Her dakikada bir kaç hatve daha takarrüb eden ve her hatve ile bize bir tuhfe-i huzur getiren bu arslanların ayakları altında vatanın pür-halecan yüreği sükûn ve huzur bulacaktır."[242]

Neticede, Abdülhamid'in kan dökülmesini istemeyerek muhtemel çatışmalara meydan vermemesi üzerine olaylar fazla büyümeden yatıştırılır. Divan-ı harb'in kurulmasıyla, İttihatçıların sürdürdüğü sindirme ve tevkif harekâtı daha da hızlanır. Farklı dinamiklerin doğurduğu bu kargaşa ortamında, 31 Mart Vak'ası vesile yapılarak muhalif görülen şahıslar da şiddetle cezalandırılırlar.[243]

II. Abdülhamid'in yerini 27 Nisan 1325'de V. Mehmed Reşad almıştır. Nazif 28 Nisan 1909 günü "Cülûs-ı Padişahî"yi anlatır. "Padişah-ı nev-câh Hazretlerinin husul-i muvaffakiyetine kemal-i ihlas ile dualar eden" *Osmanlı* muharriri; bundan sonra "Osmanlı padişahları, milleti korkutmakla değil, kendilerini millete sevdirmekle muhafaza-i taht ü baht edebileceklerine kàni' olmalıdırlar"[244] der.

Bütün İstanbul cülûs merasiminin heyecanını yaşamaktadır. "Kılınç Alayı"nı büyük bir ümit ve neş'eyle Nazif de takip eder:

"Payitahtın sekenesi umumiyetle sokaklara dökülmüştü. İhtiyarlar eski hatıraları tecdit etmek ve gençler bir gün görmek için bi-nihâye müşkilât ve metâibi iktiham

240. İstasyonda Meclis-i Maârif azâ-yı kirâmından Hikmet Beyefendi'ye tesadüf ettim. Beni iki refikimle hanelerine davet ederek güzel bir öğle taamı yedirdiler ki ekmek ve peynirin bile müşkilat ile tedarik olunduğu o ordugâhdaki bu ikram-ı asîlanenin yâd-ı şükranı daima hafıza-ara-yı tahattur olacaktır.

Hikmet Bey'in hanelerinde üçüncü ordu kahramanlarından mümtaz Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey'e tesadüf ettim. Selanik Jandarma Efrad-ı Cedide Mektebi Kumandanı iken tehlikede bulunan vatanın imdadına müsaraatla Payitahta koşmuş, şimdi Ayestafanos'ta nefer libasıyla zabitlik ediyor. Şura-yı Ümmet müdürü Asım Bey biraderimizi de orada gördüm... Mekteb-i Mülkiye müdürü Celal Bey, Meclis-i Maarif müdürü Said Bey hep orada idiler." ("Hürriyet Ordusunda", *Osmanlı*, nr. 36, 21 Nisan 1909).

241. a.y.

242. "Yine Hürriyet Ordusunda", *Osmanlı*, nr. 39, 24 Nisan 1909.

243. "Hareket ordusu gelince, Ahmed Cevdet Beyefendi refikı Ali Kemal Bey'le tagayyüb etti. Bilâhere teşekkül eden Divan-ı Harp'teki ilişiğini kat' için takibat-ı lâzimede bulunmağı, ahibbâsından Ebüzziya Tevfik Bey bana havale etmişti. Çünkü ben 31 Mart'ta hiçbir fırkaya mensup değilken mecnunane bir hareketim hasebiyle birdenbire bir büyük kahraman oluvermiştim. (...) Ben Harbiye Nezareti merdivenlerini tırmanarak Ahmed Cevdet Beyefendi'nin işini Divan-ı Harp salon ve sofalarında takib ederken...." ("Nazif Bey'in Yakub Kadri'ye Cevabı", *İleri*, nr. 1794, 1 Şubat 1339/1923, s. 3).

244. "Cülûs-ı Padişahî", *Osmanlı*, nr. 41, 28 Nisan 1909.

ediyorlardı. Ne genç ne ihtiyar hiçbir şey olmayan ben bile o tufan-ı âmed-şüde atılmıştım. Teşrîfâtî-i hâriciyye Hayreddin Bey'in lütf-ı hatırnevâzıyla güzel bir nokta-i tarassud u temâşâ temin edebildim. Fakat *Şehbal*'in müdürü muhibbim Ali Rıza Bey'e o sabah tesadüf etmemiş olsaydım, beceriksizliğim sebebiyle, arz-ı mev'ûda gidebilmek şöyle dursun, herhangi bir çıkmaz sokaktan bile padişahı ve alayı göremeyecektim.

Edirnekapısı haricinde rekz olunan, eski zaman padişahlarına mahsus, hıyam-ı saltanat ü şevketten birisinin sayesine sığınarak yeni padişahın ve yeni devrin vürûduna intizar ettim. Saat galiba altıbuçuktu. Büyük alayın mübeşşir-i vürûdu olan bir boru sesini zırhlı bir otomobilin şekli takib etti. Bunu müteakib birçok süvariler, arabalar... Yine süvari ve yine arabalar geçiyordu. Bu kafile-i müzehhebe vü murassa'a bir hayli devam ederek nihayet mevkib-i hümayun göründü. Hareket Ordusu kumandanı Mahmud Şevket Paşa mevkib-i hümayunun önünde esb-süvar olarak gidiyordu. Otuzbir Mart hadisesinin ikaz ettiği çîn-i infial, cebîn-i gayz ü salâbetinde bir mevc-i mütesallib gibi hâlâ duruyor. Arkasında yine süvari olarak erkân-ı harbiyesi heyeti. Sağ tarafta Enver Bey. Niyazi Bey gerdûne-i hümayunu araba ile takib ediyor. Kendi kendime dedim ki:

- İşte inkılâbın en büyük kahramanları ki tarihe esâtîrî zılâl ü eşkâl ile intikal edecekler. Ve hepsini selâmladım."[245]

Yeni Tasvir-i Efkâr Başmuharriri

Süleyman Nazif'i 31 Mayıs 1909'dan itibaren Ebüzziya Tevfik Bey'in yayınladığı *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesinde görüyoruz. İlk sayısından başlayarak Basra Valiliğine tayin olununcaya kadar geçen yüz gün içinde ekseriyeti başyazı olmak üzere muhtelif konulara dair günlük makaleler yazmıştır. Siyasî hayatın içte ve dışta büyük değişiklikler geçirdiği bu safhada Nazif gelişen aktüel meseleler bilhassa ülke idaresi ve toprak bütünlüğü ile alâkalı konular üzerinde vukufla ve ısrarla durmaktadır.[246] İttihat ve Terakki'nin ümitle beklenen faydalı icraatını takdir ederken ihmal ve beceriksizliklerini de samimiyetle tenkid eden Nazif vatanperver bir muharrir ve gazetecinin nasıl olması gerektiğini fiilen göstermiştir.[247] İç ve dış gelişmeleri

245. "Kılınç Alayı", *Şehbâl*, c. 1, nr. 6, 1 Haziran 1325/1909, s.104. "...Metbû'-ı cedid ü müfahhamımızın necâbet ve şefkatle pîrâyedâr olan enzâr ve etvârı herkes gibi bende de bir hiss-i fahr ve itminan husûle getirmişti. Pederi gibi halim ve hayırhâh. Zaman-ı saltanatı da pederinin avân-ı şevketi gibi bu memleketin devre-i ikbal ü şânı olması temenniyâtını zihnen tekrar ederken, Saraçhane'nin üst başında bir nizâmiye taburuna tesadüf ettim. Vazife-i selâm ü ihtiramı ifa etmiş, mızıkası,

Sivastopol önünde yatar gemiler

havasını çalarak avdet ediyordu..."(a.y.).

246. Bir fikir vermesi bakımından, bir hafta içinde yayınlandığı (*Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 9-15, 8-14 Haziran 1909) yazıları başlıklarıyla kaydediyoruz: "Yeni Pusular", "Siyaset-i Hariciyyemizin esasları", "Girit İçin", "Yine Girit İçin", "Fransa ve Biz", "Hak Kuvvettir", "İki İttifakın Tarihçesi I (İttifak-ı Müselles)".

247. İbrahim Alaeddin'in şöyle der: "Nisbeten ümitli ve sakin olan bu devrede Süleyman Nazif'in yazıları daha ziyade fikrî mahiyettedir. O yazılarda idareye, tarihe ve birçok meselelere ait hakiki bir vukuf göze çarpar. Nazif'i yalnız kelimeler pehlivanı ve sathî bir heyecan muharriri zannedenler o yazıları okumalıdırlar." (*a.e.*, s. 107).

yakından takip ettiği gibi gerektiğinde ilgili merciler ve Nazırlarla mülâkatlar yaptığını da görmekteyiz.[248]

Bu yeni ve her şeyin yerli yerine tam oturmadığı devrede kamuoyunu yanıltmak ve karıştırmak isteyen yabancı yayınlara[249] karşı da oldukça dikkatli bulunan Nazif, askerî ve ticarî anlaşmalar, bilhassa dış politikada yalnız ve zayıf kalmamızı önleyecek ittifaklar yapılmasının zarureti üzerinde de sık sık durmuştur.[250]

Nazif, bir kaç yazısında, Rumlar'ın Girid'i Yunanistan'a ilhak etmeye çalışmalarına karşılık İttihat ve Terakki hükûmetinin dirayetsiz ve umursamaz tutumunu şiddetle tenkit eder. Düvel-i Erba'a-i Hâmiye (Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya) askerlerinin Girid'i tahliye etmelerinden sonra bir oldu-bitti ile ada fiilen Rumların hakimiyetine geçirilmiş bulunurken hükumet işin "zevâhir"ine ve resmî beyanlara sığınarak durumun vehametini görmezlikten gelmektedir.[251] Nazif, haklılığın verdiği cesaret ve kuvveti gösteremeyen iktidarı şiddetle tenkit eder. "Eğer Bâbıâli'nin vaad ve temini bu ise, devr-i meşrutiyetin edvar-ı istibdattan daha şerefli bir iş göremediğine bizzarure ve maalesef hükmolunur." Artık (Giridli Rumları) ne ordularımızın kuvvet ve heybeti, ne donanmamızın tefevvuk-ı nisbîsi bî-huzur edebilir. Çünkü Bâbıâli'nin zaaf-ı siyaseti her şükuh ve heybeti mütezelzel edecek bir mahiyettedir."[252]

Büyük bir ümit ve heyecanla karşılanan Meşrutiyet idaresinin, fazla uzun bir süre olmasa da geçen zaman içinde beklenen ilerleme ve düzelmelerin işaretlerini hâlâ gösterememiş olması endişe ve hayal kırıklığına sebep olmaktadır. Daha önce de kısmen temas edildiği üzere, gördüğü aksaklık ve beceriksizlikleri tenkitten sakınmayan Nazif'in samimî fakat İttihad ve Terakki'yi rahatsız eden feryatları gittikçe şiddetlenir. "Meşrutiyet'in yevm-i infilakından bu güne kadar bir sene onyedi gün mürur etti. Bu müddet zarfında ümit ve intizar edildiği derecede âsâr-ı terakki gösterilmediğini iddia edenlere verilecek cevab-ı müskit yoktur" diyen Süleyman Nazif, büyük hayal ve ümitlerinin yıkılmakta olduğunu şöyle anlatır:

"10 Temmuz'un sene-i devriyesi münasebetiyle genç bir şair neşredeceği bir eser için ihtisasatımı sormuşken sâil-i muhteremin tezkeresini cevapsız bırakmak gibi bir

248. "Adliye Nazırıyla Mülâkat", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1 Ağustos1909. "Maarif için neler yapıldığını bilhassa Nâil Beyefendi'den istizah ettim. Maarif nazır-ı muktedirimiz izahat-ı mücmele-i âtiyeyi i'ta buyurdular: ... Maarif Nazırı Beyefendi'ye teşekkürle makamlarından ayrılırken, Anadolu'nun yolsuz, köprüsüz, mektepsiz köyleri piş-i nigâhımda bir kere daha tecessüm etti..." ("Tahsil-i İptidâi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 3 Ağustos1909).

249. "*Temps* muharririnin iddiası vechile İttihat ve Terakki Cemiyeti hiç bir vakit rakebe-i ümmete temellük etmek istemedi. Böyle bir hareketi görülseydi, hür ve hukuk u vezaif-i medeniyyesinin eşkâl ve derecâtına vâkıf bir Osmanlı olmak sıfatıyla en evvel ben protesto eder. Ve hakan-ı mahlû'un -hiç olmazsa tagallüb-i 'asâra bir mâbâd-i elîm olan- dest-i tahakkümünden kurtardığım hürriyet-i meşrûamı cemiyet-i Osmaniye'de benden fazla bir hakkı, bir mevkii ve bir kıdem-i mütehakkimi olmayan vatandaşlara -canım çıksa yine- peşkeş eylemezdim. (..). Zât-ı şevket-simât-ı padişahîyi millet hulûs-i kalble tebcil ediyor..." ("Yeni Pusular", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 9, 8 Haziran 1909).

250. "Siyaset-i Hariciyyemizin esasları, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 10, 9 Haziran 1909.
"Hak Kuvvettir, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 14, 13 Haziran 1909.
"İki İttifakın Tarihçesi I (İttifak-ı Müselles), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 15, 14 Haziran 1909.
"İki İttifakın Tarihçesi II (İttifak-ı Müsenna), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 17, 16 Haziran 1909

251. "Miralay Vasos'u Girid'e sevk ve Girid için ilân-ı harbe bile lüzum görmeksizin asakir-i muntazamasıyla hududumuza taarruz eden... harb eden... muzmahil olan Yunan'ı, Babıali hala bî-taraf addediyor." ("Mes'ul Kimdir?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 30 Temmuz 1909).

252. "Son Nota", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 47, 16 Temmuz 1909.

nezaketsizliği ihtiyar ettim. Ne yapayım!.. "Son bir senenin bu kadar akîm ve âtıl geçeceğini zannetmemiş olduğum için 10 Temmuz'da sevinmiştim." gibi bir hiss-i sâfı o mübarek günün yevm-i müsadifinde itiraf etmek hoşuma gitmedi..."[253]

Yazılarına dikkat edilirse, Süleyman Nazif'in -"hafıza-i beşer nisyan ile ma'lûldür" gerçeğine meydan okurcasına- sık sık "hâl" ile "mazî"yi kıyaslayarak katedilen mesafeyi ve farklılıkları adım adım takip ve tespit etmeğe çalıştığı kolayca anlaşılır.[254] Fakat ne yazık ki çıkan tablolar, vatanın dert ve sefaletini yakından görmüş ve bunun yegâne çaresi bilip gönül verdiği hür ve parlamenter rejime 10 Temmuz inkılâbıyla kavuşmuş bulunan Nazif'in, sevincini değil hüsran ve ıztırabını artırır. Bu ruh hali ile yazdığı makalelerde, "akîm ve âtıl" geçen yeni devri, her fenalığın sebebi olan istibdad dönemiyle karşılaştırarak tenkitte bulunması ise, bazı güzel şeyler yanında hükûmeti yıpratan acı gerçekleri de ortaya koymaktaydı.[255]

Süleyman Nazif, *Yeni Tasvir-i Efkâr* muharrirliği süresince -bir iki kısa not istisna edilirse- yüzbeş adet makale yazmıştır. O günlerde iyice kızışmış olan "Tasfiye-i Lisan" tartışmasına dair bir kaç makale ve açık mektup neşreden Nazif'in, 16 Eylül'de neşrolan son yazısı da dili tasfiyenin doğru ve ve faydalı olup olmadığı hususundaki tavır ve kanaatlerini açıklamaları için Recâizade, Hâmid, Fikret ve Cenab'a hitaben yazılmış bir açık mektuptur. (Ebuzziya ile müşterektir).[256] İttihad ve Terakki hükümeti tarafından vali tayin olunan Nazif, Basra'ya gitmek üzere 24 Eylül 1909'da İstanbul'dan ve gazetecilikten ayrılır.

İstanbul'dan Basra'ya...

253. "Maârif ve Meşrutiyet", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 9 Ağustos1909.

254. "Bugünkü Babıalinin dünkü selefi olan Yıldız, muzafferiyetimizden bizim için bir semere-i nekbet ve felaket çıkarmış, yani Girid'e Yunan memurlarının Kral Yorgi namına icra-yı hükümet etmesini tecviz etmişti. Şimdi de Yunan bayrağının Hanya kal'a ve kışlasında çırpınmasını mütegafilâne seyretmekle Babıali Yıldız'a lâyık bir halef olduğunu gösteriyor."("Mes'ul Kimdir?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 30 Temmuz 1909).

255. Muhteva bakımından ayrıca üzerinde duracağımız bu makalelerden şimdilik, konuyla alâkalı bir iki paragrafı buraya alıyoruz: "Geçen Cuma günü, memâlik-i Osmaniyye'nin payitahtından kurâ-yı baîdesine kadar, her tarafta emsali görülmemiş bir şehrayin icra olundu. Bu ahenk ve ziya ile hangi hatıranın tebcil edilmekte olduğunu bir ecnebi, bi-taraf bir Osmanlıdan soracak olsaydı, bu vatandaş derhal şu cevabı verirdi:

- 10 Temmuz'un, yani selâmetimizin hatırası!...

Bu mübarek günün mebde-i selâmet olduğunda şüphe yoktur. (...)

Şu son bir senenin defter-i hasenatını tedkik edenler, bir çok vekayi'-i elîme içinde bir boşluğu, bir hiçliğe tesadüf ederler

Jül Sezar'ın katlinden sonra da Romalılar'ın gösterdiği etvar-ı istibdad-perestîyi takbih ederken, Büyük Çiçero, "müstebid def' oldu. Fakat istibdat hâlâ bâkidir" demişti.

Vâkıa şimdi eski gibi zulüm ve tecâvüz yoktur.(...)

Fakat memleket hâlâ sefâlet içinde boğuluyor. Adana hadisesi vesâire gibi vekâyi'-i elîme istisna olunursa son bir senelik tarihimizin sahâifi bomboş kalacaktır.

Meclis-i Mebusan hâlâ bir bütçe tanzim edemedi. Hükumet, bir telefonun merci-i inşasını tayin huzurunda bir seneden beri mütefekkir ve mütehayyir duruyor. Nafia hiçbir şey yapmamağa yemin etmiş olsaydı, yine bu kadar bî-kayd ü bî-hareket durmazdı. Kuva-yı teşri'iyye ve icraiyyemizin bu teenni-i acibi cihan-ı medeniyetin kabiliyetsizliğimiz hakkındaki zann-ı sahîfini te'yid ediyor...."("Hiç", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 29 Temmuz 1909).

256. "Açık Mektup: Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret, Cenab Şehabeddin Beyefendiler'e", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 16 Eylül 1909.

Resmî hâl tercümesine göre; 10 Eylül 1325'de [23 Eylül 1909] Basra Valiliği'ne tayin edilen Süleyman Nazif, 24 Eylül 1909'da İstanbul'dan ayrılarak deniz yoluyla Ege, Akdeniz, Süveyş, Kızıldeniz ve Hindistan üzerinden yaklaşık kırk günlük bir seyehattan sonra 21 Teşrin-i evvel 1325 [3 Teşrin-i sâni 1909] tarihinde Basra'ya ulaşır.[257] Bu vazifesi, istifa ettiği 26 Ağustos 1326 tarihine kadar asaleten, halefinin tayin olunduğu 4 Eylül 1326'ya [17 Eylül 1910] kadarki dokuz gün de vekâleten devam etmiştir.[258]

Süleyman Nazif'i İstanbul'dan Basra'ya götüren muhtelif deniz vasıtalarının hiç birisi bize ait değildir. Uzun yolculuk müddetince, Ay-yıldızın mûnis gölgesinde bir gün olsun seyehat etmek müyesser olmamıştır. Marmara ve Akdeniz'i "Romanya vapurunun intizam ve mükemmeliyetine hasûdane hayran olarak" geçer. Süveyş'ten Bombay'a kadar onaltı gün, Avusturya bayrağının yanıbaşında kıvranıp durmuştur. Bombay'dan İngiliz bayrağının gururla dalgalandığını göre göre Karaçi'ye geçen Nazif'i, oradan yine bir İngiliz vapuru Basra'ya ulaştıracaktır.[259]

Basra'ya giderken uzun Hindistan yolunu tercih etmesinin asıl sebebi Abdülhak Hamid'in Hindistan'tan bahseden eserleri olduğunu[260] belirten Nazif, yolculuk esnasında Ebüzziya'ya gönderdiği ve *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da neşrolunan mektuplarında seyehat intibalarını anlatmıştır.[261] Gördüklerini önce kısa notlar halinde kaydederek, sonradan ekseriyetle gemi hareket halinde iken intibalarını tafsilâtlı olarak yazmaktadır. Basra'ya ulaştığında resmî işlerin hücumuna uğrayan Nazif, Karaçi'den sonraki intibalarını anlatacağı son iki mektubu yazamadığı gibi notlarını bile saklamağa muvaffak olamaz. Bu bakımdan seyahatin son kısmı, yazılarında eksik kalmıştır.[262]

257. Bilgegil, *a.e.*, Vesika I, s. 354/2-3. *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da o zaman öncelikle efrencî tarih kullanıldığından, yanlış anlamaya meydan vermemek için resmî evraktaki rumî tarihlerin karşılıklarını özellikle vermek ihtiyacını duyduk. Zaten Nazif'in, "Umman- 23 Teşrin-i evvel 1909" tarihli mektubunda "Bu akşam yine Hindistan bilâdından Karaçi'ye vâsıl olacağız" dediğine göre Basra'ya 24 Teşrin-i evvel'den önce varamayacağı açıktır. ("Basra Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'nin Esnâ-yı Seferde Gönderdiği Mektublardan -V-" (Umman, 23 Teşrin-i evvel 1909),*Yeni Tasvir-i Efkâr*, 20 Nisan 1910, s. 2).

258. Bilgegil, *a.e.*, Vesika I, s. 354/3. Bu eserdeki, "Basra Valiliği: 8 Ramazan 1327 (10 Eylül 1325) de tayin edildiği bu hizmet; 20 Şevval 1327 (21 Teşrin-i evvel 1326) ya kadar on ay sekiz gün sürer." (*a.e.*, s. 344) cümlesi karışık dizilmiş olmalı. Vesikada, 1327 senesi "Şevvâl'inin yirmisinde (21 Teşrin-i evvel **1325) Basra'ya bi'l-muvâsala** 328 senesi Ramazan'ının onüçüncü gününe kadar (4 Eylül 326) **on ay on sekiz gün** ifâ-yı hizmetle ..." denilmektedir. (*a.e.*, 354/2-3).

259. "Tahrirat-ı Mahsusa", *Yeni Tasvir-i Efkâr* (26 Eylül) , nr.126, 4 Teşrin-i Evvel 1909; "Basra Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'nin Esnâ-yı Seferde Gönderdiği Mektublardan -III- (Bahr-i ahmer,7 Teşrin-i evvel 1909)., Ebüzziya Tevfik Beyefendi'ye,*Yeni Tasvir-i Efkâr* , 25 Teşrin-i Evvel 1909; "Basra Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'nin Esnâ-yı Seferde Gönderdiği Mektublardan -V-" (Umman, 23 Teşrin-i evvel 1909),*Yeni Tasvir-i Efkâr*, 20 Nisan 1910, s. 2.

260. Onüç sene evvel Basra'ya giderken Hindistan tarikini ihtiyar etmiştim... Bana o uzun yolculuğu ihtiyar ettiren ... bu his, bu emel oldu.. ("İki Pâyidar Eser I" [Nişantaşı, 2 Ağustos 1922], *İleri*, nr. 1821, 27 Şubat 1339/1923).

261. "Seyehat ve ihtisasatımı tafsil ve tasvir edemeyeceğim. Çünkü büyük Cenab'dan sonra ve hususiyle Mısır'a kadar olan kısmını büyük Cenab'ın bizzat icra etmiş olduğu bir seyehate mütcallik macera-yı seyr ü seferi mutazammın mektuplar neşretmek, yalnız benim için değil, mertebe-i irfanını ârif olan her Türk için had-nâşinaslıktır. Bu vâdide yazmak isteyeceklerin meram ve azmi, *Hac Mektupları*'nın enzâr-ı vakuresi altında müebbeden titrer. Müsaade ederseniz ben bazı ihtisasât-ı zâtiyyemi ifham ile iktifa edeceğim." ("Tahrirât-ı Mahsusa", *Yeni Tasvir-i Efkâr* (26 Eylül) , nr.126, 4 Teşrin-i Evvel 1909).

262. "Ebüzziya Tevfik Beyefendiye" (Umman-Afrika Vapuru, 4 Teşrin-i evvel), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrin-i evvel 1910.

Süleyman Nazif, İmperatul Terayan isimli "müzeyyen ve muntazam" Romen gemisiyle 24 Eylül 1909 günü İstanbul'dan ayrılır. Hareketinin üçüncü günü, vapur Rodos açıklarında ve "saatte onaltı mil süratle bir hatt-ı beyaz ü zail açıyor" iken yazdığı ilk mektubuna: "Muhterem Üstad ve Pederimiz! Emin olunuz ki İstanbul'da iki ailem kaldı: Biri, kaderin benimle tevhid-i mukadderat ettiği insanlardan müteşekkil hânüman, diğeri, *Tasvir-i Efkâr*!" diye başlayan Nazif, geminin makinalarından da hep Matbaa-i Ebüzziya'nın sesini dinler.[263]

25 Eylül'de vapur İzmir limanındadır. Şehri, ticaret ve çalışma hayatına nazaran lâyık olduğu intizam ve umrandan muhrum gören Nazif; "İzmir şehri de -nâmına izafe edilmiş olan tabir-i âmiyâne ile beraber ve ona rağmen- bir çok bilâd u kasabât-ı İslamiyye gibi, hilkatin bir feyz-i acîb ü menhûsuna mazhar olmuş. Teâlisine hulûs ile dua edelim"[264] der.

Mısır, Kızıldeniz ve Aden

Süleyman Nazif, 1 Teşrin-i evvel 1909'da Kahire'den yazdığı maktupta İskenderiye intibalarını anlatır. Burada geçirdiği yirmidört saat zarfında, şehrin bir çok cadde ve çarşılarını dolaşan Nazif, İskenderiye'yi hiç sevmememiştir.[265] Kahire ise herhalde yakın şarkın bütün beldelerine "müreccah" bir şehirdir.[266] Burada kaldığı altı gün içinde tarihî ve modern bir çok yerleri gezdiği gibi o sıralarda Mısır matbuâtını meşgul eden Mısır milliyetçilerinin hürriyet hareketleri ve teşebbüsleriyle de fikren ziyadesiyle ilgilenir.[267] Çünkü, "İngilizlerin Mısır'ı işgal etmelerine ağlayan kulûb-ı hamiyet arasında" belki en çok hüzün ve teessürle dolu olan Nazif'in kalbidir. Kahire'de bulunduğu sırada *El-Müeyyed* sahibi ile görüşerek hepsi sevgili vatanın mukadderâtına ait olmak üzere, hasbıhalde bulunmuş olduğunu öğreniyoruz.[268]

263. "Dünkü gün denecek kadar bir zamanda teşekkül etmiş, bize ve bizimle beraber bir çok akvama nisbetle küçük bir kavim ve devlet olan Romanya'nın şeref ve kadrini Bahr-i Sefid'in afak ve emvacında ve sefain-i yetime-i Osmaniye'nin müvacehe-i hüsran ü hicabında dolaştıran bu müzeyyen ve muntazam geminin makinelerinden intişar eden gamgama ve ahenk, bir rub' asrı mütecaviz zamandan beri milletin ihtiyac-ı taallüm ve temeddününü istîfâya ait vesaiti ihzara çalışan "Matbaa-i Ebüzziya"nın tezgahlarından münteşir elhan-ı feyz ve ümidi samia-i tahatturumda mütevaliyen ikaz ediyor." ("Tahrirat-ı Mahsusa", *Yeni Tasvir-i Efkâr* (26 Eylül) , nr.126, 4 Teşrin-i Evvel 1909).

264. "Dün, günün altıbuçuk saatlik bir kısmını İzmir'in limanıyla şehrinde geçirdik. (...) Onbeş seneden beri İzmir'de memuren mukim bulunan muhibb-i kadim ü vefa-şiârım İhsan Bey, vapura kadar gelmek zahmetini ihtiyar etmişti. Birlikte karaya çıktık. Hükumet civarındaki bir kıraathanede İzmir mebusu Tokadizade Şekip Beyefendi'ye tesadüf ettim. Çakıcı mı, Çakırcalı mı, ne olduğunu devâir-i hükumetin kuyûd ve sicillâtı da sarahaten tayin edemeyen herifin hıyanet-i ahîresi, Şekip Bey'in nasiye-i hamiyetinde derin bir çîn-i infial ü endişe ikaz etmişti." (a.y.).

265. "... O mamuriyet bana taklid, sahte, kalp göründü. Sanki o caddeler başka yerlerden çalınmış, o büyük binaların her biri Avrupa'nın bir beldesinden birer mevce-i tesadüfle oraya atılmıştı. Bakır renkli çehreler üzerinde Alman modasıyla bükülmüş olan siyah bıyıkların üstünden uzanan burunlarla, burunların ucundan bakan gözleri herkesi istihfaf ediyor... Para bu halka huzurdan ziyade gurur vermiş" ("Tahrirât-ı Mahsusa" [Kahire, 1 Teşrin-i evvel], *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr.132, 10 Teşrin-i Evvel 1909).

266. "Her tarafında bir cûşiş-i umran gördüm. O eski şecere-i temeddüne bir nüsg-i feyyaz gelmiş, her tarafından haneler, kâşaneler fışkırıyor.." ("Basra Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'nin Esnâ-yı Seferde Gönderdiği Mektublardan -III- (Bahr-i ahmer, 7 Teşrin-i evvel 1909),*Yeni Tasvir-i Efkâr* , 25 Teşrin-i Evvel 1909).

267. *Namık Kemal*, s. 47; "Basra Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'nin Esnâ-yı Seferde Gönderdiği Mektublardan -III- (Bahr-i ahmer, 7 Teşrin-i evvel 1909),*Yeni Tasvir-i Efkâr* , 25 Teşrin-i Evvel 1909.

268. "*El-Liva* Gazetesi Müdürü Ali Fehmi Kamil Beyefendi'ye" (Basra, 20 Teşrin-i sâni 1909), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 3, nr. 208, 29 Kânun-ı evvel 1909, s. 2-3. "Kahire'de altı gün kaldım. Buradaki

Nazif, Mısır'dan sonraki yaklaşık onaltı günlük yolu, Süveyş'te fazla beklememek için mecburen bindiği pis ve köhne bir Nemçe vapuruyla katetmek durumunda kalır.[269] Yolculuk boyunca, hayalini süsleyen yerleri görebilmenin heyecanı ve ekseriya hüsranını yaşamaktadır. Hayal kırıklığına uğratan yerlerden biri Tûr-ı sina'dır:

"Tûr-ı Sînâ'nın hizasına gelmiştik. Hepimiz dürbünlerimizi o tecelligâh-ı Huda'ya hürmetle tevcih ettik. Ecsâm-ı câmideyi bile yakıp kavuran ağır bir güneşin altında Tûr-ı Sînâ, engüşt-i şehadet gibi doğrulmuştu. Ne bir ağaç, ne otuz asır evvelki mazhariyet-i cennet-mahsûda delâlet edecek fevkalâde, hatta alelâde bir şey, hiç... hiç... hiç bir şey görülmüyordu. O tufan-ı tecellînin, bir mesîli bile kalmamıştı. Yalnız zeminin kasvetinden semanın hararetine iltica etmek ister gibi görünen yalçın kayalara mütemadiyen ateş yağdıran kızgın bir güneşin hararet-i zûbensazıyla nazarlarımızın on, onbeş mil mesafeden yanmakta olduğunu hissediyorduk."[270]

Bahr-i Ahmer'de Nazif'i duygulandıran ikinci yer Yemen vilayetinin Muha kasabası olur. Yedi sekiz mil açığından geçerken "hâk-i pâk-i Osmanî'nin burada son beldesi" olan bu kasaba, "beyaz evleriyle minarelerini" dürbünlerin meraklı nazarları önüne yayar. Akşam güneşinin solgun ışığı altında yorgun ve güçsüz gibi görünen Muha'nın siması "bir çok kanlı macerâlara nişane-i tahattur gönderen işmizazlar değil, Yemen'in yalçın ve hırçın kayalardan müteşekkil dağlarında müebbeden kalan kahramanların ruhlarını uyandırmaktan ihtiraz ediyormuş gibi bir sükût, bir hareketsizlik" göstermektedir." Nazif, "şehidlerimizin ervah-ı kibriya-karînine ithaf-ı tahiyyat ederken, kırk seneden biri mütevâliyen kanayan bu cerîha-i Osmaniyyenin artık iltiyam-pezîr olmasına dua ettim..."[271] diyor.

Bahr-i Ahmer'i, âdeta "gayyâdan nebeân eden bu deryâ-yı âteş-nâk ü kasvet-nâk"in dehşetini, bu "su cehennemi"nin hâl ve şânını "Kızıl Deniz" ismi belki daha iyi ifade ve tarif eder.[272]

---

vatandaş ve arkadaşlarımın hakkımda bî-diriğ ettikleri âsâr-ı nevâziş ü meveddet, bana bu gurbet-i bî-karar içinde hoş bir devre-i inşirah imrar ettirdi. Ayrılırken Koca Ragıp Paşa gibi,

Kelâl geldi tasarruftan Ümm-i dünya'yı
Yeter bu Kahire'nin kahrı azm-ı rûm edelim!..

demiyordum. Çünkü benim için Ümm-i dünya'ya tasarruf imkânı olmadıktan başka, nokta-i azîmetim de Rûm değil, Hindistan tarîkiyle Basra idi." ("Basra Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'nin Esnâ-yı Seferde Gönderdiği Mektublardan -III- (Bahr-i ahmer, 7 Teşrin-i evvel 1909),*Yeni Tasvir-i Efkâr* , 25 Teşrin-i Evvel 1909).

269. "Hâmil olduğu bayrağın muzafün ileyhi kadar köhne ve müheyyâ-yı inşikak bir Nemse vapuruyla ikibuçuk günden beri Bahr-i Ahmer'in emvâc-ı sûzanında yuvarlanıp duruyoruz... Bombay'a kadar bununla sürüklenmek kaderimizin icab-ı tegayyür-nâ-peziridir. Hesapça on iki gün daha bu harap teknede sefine-bendiz. Allah yardımcımız olsun." (a.y.).

270. "Ben Tûr-ı Sînâ'yı şimdiye kadar bakın nasıl tasavvur ederdim: Gayet güzel ve en hafif telâtumlara bile bigâne serin ve sîmîn bir diyar-ı mûnisin kenarında küçük ve serâpâ yeşil bir sahra. Bu sahranın ortasında, yine yeşil ve bodur eşcâr-ı sebzîn ile mestûr bir tepe. Bu ağaçlardan birisinin altında, yaprakların arasında nazar-gîriz bir surette iltima' eder bir elektrik fanusunun iki veya üç misli kadar büyük bir nur, üstüne de gökten mütemâdiyen şelâle-i ziya akıyor. Hatıra-i sabâvetimde muntabı' ve mahkûk olan bu şekli, bin seyl-i inkılâb ü tahavvülden kurtararak o güne ve o yere kadar getirmiştim. Hakikatin tezahür-i anîfi, yazık ki, hayale bir inkisar-ı elîm ü zâlim oldu." ("Basra Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'nin Esnâ-yı Seferde Gönderdiği Mektublardan -IV- (Bahr-i Muhit-i Hindî, 16 Teşrin-i evvel), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 10 Teşrin-i sânî 1909; "Tûr-ı Sînâ", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1577/103, 4 Teşrin-i sânî 1926, s. 386).

271. "Basra Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'nin Esnâ-yı Seferde Gönderdiği Mektublardan -IV- (Bahr-i Muhit-i Hindî, 16 Teşrin-i evvel), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 10 Teşrin-i sânî 1909.

272. "Aden'e vasıl olduğumuz zaman, -burası da pek acib ve pek sıcak bir yer olmakla beraber- hepimiz yeniden dünyaya gelmiş kadar sevindik." (a.y.).

Aden ise "görülmedikçe tasavvur edilmeyecek bir mahall-i a'cebü'l-acâibdir." Vapur henüz demir atmadan, yalnız bir peştemal ile örtünen, çıplak ayak ve başı açık bir çok "mahlûkat-ı muzlime" bir "mezar-ı bî-karara benzeyen kayıklarıyla" etrafını sararlar. Muhitin hâli, tam bir sefalet tablosudur: "Kasabada, kırda ne kadar dolaştıksa hep para isteyen eşhas ve etfale tesadüf ettik. Ve bittabi hiç birine birşey vermedik. Çünkü ez-kaza birisine bir para verseydik, müsavata halel îras etmiş olduğumuz için, mutlaka ve bihakkın soyulurduk."[273]

Süleyman Nazif Hindistan'da

Süleyman Nazif, "Bahr-i Muhit-i Hindî"den 16 Teşrin-i evvel (Ekim) 1909'da yazdığı mektupta ise intibalarını şöyle ifade ediyor: "Ummanın en açık bir yerindeyiz. Beş günden beri hiç kara görmedik, güneşi denizden istikbal ve denizde teşyi' ediyoruz. Bahr-i Muhit'in herşeyi gibi tulû ve gurubları da fevkalâde muhteşem. Üstad-ı Ekrem tarafından "unsur-ı hurûşân" tesmiye edilen denizin, hususiyle bu sabahki kadar güzel bir şeklini müddet-i ömrümde görmedim. Mavi rengin ne kadar furûk ü ânâtı varsa, hepsini bir yerde, bir anda gösteriyor..."[274]

23 Teşrin-i evvel'de Umman'dan yazdığı mektuptan anladığımız kadarıyla Nazif, Bombay'a 20 Teşrin-i evvel'den önce ulaşmıştır. Misafiri olduğu Taç Mahal Oteli, bizdeki Pera Palas'tan beş kere daha büyük ve şüphesiz "on kere daha müzeyyen bir refah-âbâd-ı mutantan"dır. Akdeniz ile Mısır ve Umman'ın her türlü yorgunluğunu "bu kervansaray-ı muhteşem, vesâit-i terfîh ü i'zazıyla" üç günde unutturur.

Süleyman Nazif, Bombay'da kaldığı üç gün zarfında -aradaki çeyrek asırdan müteşekkil kesîf kitleye rağmen- daima Hamid'i görür: "Rehberim filan veya falan kumpanyanın neşrettiği guide değil, "Bunlar Odur" idi. Karşısındaki Ummân'a benzeyen Bombay şehrine Malabar Hil'in en yüksek bir tepesinden atf-ı enzâr-ı istiğrak ederken, Hamid Bey'in bu nâm ile müsemmâ manzumesini okudum. Şâir-i Âzam'ın yâd ü eş'arı her hatvede pîş-i ihtiramıma çıkıyordu."[275]

Bombay, Uzak Doğu'ya atılmış bir Avrupa şehrine benzemektedir. Meselâ, Kraliçe Viktorya'nın adını taşıyan "cesîm ve mehîb şimendifer garı, dünyanın en müzeyyen mevkıf-ı âmed-şüdüdür." En nâdir mermerlerden yapılmış sütunlar üzerindeki "pür-ihtişam" kubbeler bu istasyona adeta mabedî bir şekil ve mehâbet vermektedir. Bazı tezatlar mevcut ise de, "Hind'in ruh-ı serâir-âlûduyla Avrupa

---

273. "... İki siyahî zabıta memuru derhal vapura çıktı. Kıyafetleri zararsız ve tavırları mükemmel, yalnız ayakları çıplaktı. Halet-i tabiiyyede hür kalmak isteyen o ayakları koca İngiltere bile takyid ve temdin edememiş. Bunlar pek terbiyeli ve pek iyi adamlardı. Benim müslüman olduğumu ve İstanbul'dan geldiğimi anlayınca âsâr-ı ihtiram ü tahassüs gösterdiler. Birisinin adı Hasan idi. Diğerininki hatırımda kalmadı.

Aden'de gördüğüm halk kadar çevik ve kârgüzâr mahlûkata hiç bir yerde tesadüf etmedim. Çıplak ve siyah vücutlarında adalâtın intizam-ı teşekkülüyle, o siyah ve ateşîn nazarların bir parça da ihsas-ı hıyanet eden cevelân-ı mütemâdîsine dikkat edenler, bu ırk hakkında bir dereceye kadar sahih bir fikir hasıl edebilirler.

Kayıkla iskeleye çıkacağımız zaman diğer bir kayıkta bulunan küçük bir çocuk, denize para atarsak inip çıkaracağını işaretle anlattı. Bu teklif ve işarette, Aden ahalisinin para için her şeyi yapmağa muktedir olduğunu gösteren bir sarahat vardı." (a.y.).

274. (a.y.).

275. "Basra Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'nin Esnâ-yı Seferde Gönderdiği Mektublardan -V-" (Umman, 23 Teşrin-i evvel 1909),*Yeni Tasvir-i Efkâr*, 20 Nisan 1910, s.1.

medeniyeti bize ders-i teyakkuz verecek surette imtizaç etmiş" bulunduğunu gören Süleyman Nazif, "dünyada bigayr-ı hakkın en geri kalmış bir kavim olduğumuzun delâil-i elîmesini bir kere de Hindistan'ın kaldırımlarından topladım. Ve devlet ve millet hesabına bol bol utandım"[276] der.

Nazif, 23 Teşrin-i evvel 1909 akşamı Karaçi'ye ulaşır. Buradan, daha önce Bombay'da iken görmüş bulunduğu, gayet pis İngiliz posta vapuruyla Basra'ya geçer.[277]

Süleyman Nazif Basra Valisi

Nazif Basra'da resmî meşguliyetlerin, ardı arkası kesilmeyen hücumuyla karşılaşır.[278] O zamanki usule göre, buraya Hindistan yoluyla denizden gelenler, hastalık olsun olmasın, altı gün karantinada beklemeğe mecburdurlar. Nazif, bu altı günlük çileyi henüz ikmal etmemişken Müntefik sancağının merkezi olan Nasıriye kasabası yakınında aşiretlerle bir müsademe vâki olduğu ve bedevilerin, Mirliva Mustafa Paşa'nın (Nemrut) kumanda ettiği 9 nizamiye taburunu mağlub ettiği haberi gelir. Ancak, Irak'ta sıkça yaşanan bu çatışma ve buhranın -haberi veren vali vekili Rakım Efendi'nin de teyid ettiği gibi- siyasî değil, "agraire" yani araziye ait bulunduğunu Nazif öteden beri bilmektedir.[279]

Bölgenin meselelerine ve etnik yapısına yabancı olmayan Nazif'i, yeni vazifesinde büyük bir azim ve idealizm içinde görmekteyiz. Göreve başlarken, Hükumet konağında ahalî ve memurlara hitaben irad ettiği nutuk bu bakımdan oldukça önemlidir. Takip edeceği yolu anlatırken en evvel, Meşrutiyet idaresinin zulüm ve tegallübe meydan vermeyerek, fert ve milletin hukuku ile selâmetini temin etmeyi hedef aldığını ve kanun hakimiyetinin esas olduğunu anlatır: "Hükumet namını gasb ile geçen seneye kadar her türlü kabiliyet-i tekemmül ve ihtiyac-ı temeddününüzü öldürmeğe çalışan kuvve-i gàlibe ve mütegallibe bu gün bir kudret-i meşrûayı istihlâf etmiş bulunuyor." diyen Nazif, vazife anlayışını ve milletin murakabe hakkını da açıklıyor:

"Bu âcizi vilâyetinizde bulunacağı müddetçe vazifeye hâdim ve esir göreceğinizi ümid ederim. Memleketin ikbal ve itibarı haricinde nefsim için hiçbir ikbal ve itibar tasavvur etmediğime Allah şahittir. Bir iş göremeyeceğimi anladığım dakikada mevkiimi daha müstahak olanlara terk ve tevdi etmekte asla tereddüt etmeyecek ve bunu vicdanım için hem vazife, hem zevk bileceğim.

Hür bir milletin efrâd-ı ser-efrâzından olduğunuz için her memurun ef'âl ü harekât-ı resmiyyesini murakabe ve tenkit edebilirsiniz. Bana karşı da ahalide böyle bir fikr-i tedkik ü muâhezenin vücut-pezîr olduğunu görürsem iftihar ederim. Efrâdın bu hakkıdır..."[280]

276. a.y., s.2.

277. a.y.; "Ebüzziya Tevfik Beyefendiye" (Umman-Afrika Vapuru, 4 Teşrin-i evvel), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrin-i evvel 1910.

278. "Ebüzziya Tevfik Beyefendiye" (Umman-Afrika Vapuru, 4 Teşrin-i evvel), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrin-i evvel 1910.

279. *Çalınmış Ülke*, s. 18.

280. "Bir Nutuk", *Servet-i Fünun*, c. 38, nr. 970, 24 Kânun-ı evvel 1325/1910, s.123-4.

Abdülhamid'den hazineye intikal eden "müdevver" araziyi, makul ve âdil bir ölçü ile bölge halkına dağıtmaktan başka "o havalinin takrîr-i âsâyiş ve temin-i ümrânı için çâre bulunmadığı"[281] kanaatini taşıyan yeni vali Nazif, büyük bir vecdle Meşrutiyet'in faziletlerini, fertlerin hak ve vazifelerini anlatırken, Basra'nın refah ve umranı için el ve gönül birliği içinde çalışma seferberliğini başlatabilmenin azim ve gayreti içinde görünür. Fakat ne yazık ki bu gaye ile giriştiği icraatı -ekseri müsbet işlerde olduğu gibi- çok geçmeden bazı kimselerin düşmanlığına sebep olmuştur.

Basra'dan çekilen 30 Kânun-ı evvel/(Aralık) 1909 tarihli bir telgrafnâmeden anlaşıldığına göre, Nazif'in uygulamalarıyla alâkalı olarak "makamât-ı âliyeyi tezvirleriyle aldatmak" isteyenler vardır.[282] Nifak ve bozgunculuk aşılayan bu tür dedikodulara karşı Osmanlılık şuurunu kuvvetlendirmeye çalışan Süleyman Nazif, Fao kasabasında bir "mekteb-i ibtidaî"nin temel atma töreninde yaptığı konuşmada bu gibi hususlara ağırlık verir. Nutkuna: "Necm ü hilâlimizin al mevceler yayan sâye-i mûnisiyle okşadığı her yer bizim vatanımızdır. Ve padişah-ı âlî-câhımıza cây-ı saltanat olan Saray-ı Muhteşem'i agûş-ı ihtiramda tutan Beşiktaş'tan bu metrûk ve mensî Fao kasabasına kadar vatanımızın her yeri, nazarımızda aynı ehemmiyeti, aynı kıymeti, aynı kudsiyeti hâizdir." cümleleriyle başlayan Nazif:

"Vatanımızın payitahtından en uzak bir köşesinde en lüzumlu bir binanın temel taşını kendi elimle vaz' etmek, nazarımda yalnız kendi hayat-ı memuriyyetim ve yalnız kendi hayatım için değil, evlâd ü ahfâdım için bile a'zam-ı vesâil-i mübâhat olabilecek bir mazhariyyettir. Ben bu gün vatanıma bir kişver-i münevver ilhak etmiş kadar mesud ve müftehirim"[283] der.

Vazifeye başlayalı üçbuçuk ay olmuştur. Bu müddet içerisinde vilâyetin en gizli meyil ve hissiyâtını "endişekârâne" tedkik eden Nazif, "Kemâl-i şevk ü itimad ile beyan ve temin ederim ki Basra vilâyetinin evlâd-ı sadakat-nihâdı, bilâ-tefrik-i ırk ü mezhep, halis, metin, yekdil ve yek-maksad Osmanlıdırlar" dedikten sonra sözü, daha önce

281. *Çalınmış Ülke*, s. 28.

282. Başta Belediye reisi ve müftü olarak aralarında Basra'daki Ermeni, Keldâni, Katolik ve Süryanî cemaati murahhasları ile hahambaşı vekilinin de bulunduğu 92 imzalı, vali Süleyman Nazif'i destekleyen telgrafın metni şöyledir:

"Basra'dan Telgrafnâme -30 Kânun-ı evvel-

Meslek ve mişvarları ile tabiatları kendilerinden başka kimseye malum olmayan bir kaç şahıs, sâye-i Meşrutiyet'te Basra'da tesis-nümâ-yı feyz ü saadet olan adalet ve intizamı çekemediklerinden dolayı vatanın selâmet ve mamuriyetini, memleketin âsâyiş ve intizamını hayatından aziz tutan ve el-hak Kanun-ı Esasî'nin, Meşrutiyet'in en ciddi muhib ve sadıklarından bulunan Basra valisi Süleyman Nazif Bey'in icraat-ı muhikkanesine, âmâl-i adaletkârisine muarız olmak ve tasavvurât-ı hasene-i umran-perverânesine hâil kalmak maksadıyla makamât-ı âliyeyi tezvirleriyle aldatmak istiyorlar. Bu yâvegû ve münafıkların tarîk-ı 'amdan çaldıkları ve hatta bugüne kadar tapularını almadıkları emlâke hiçbir şey olmamış ve memleketin cidden muhtaç bulunduğu tadilâtı yapmak için elde bulunan ebniye ve istimlâk kanunlarından asla inhiraf edilmemiş iken Bâbıâlî ile matbuâtın efkârını ifsâd eylemek maksad-ı nifakcûyânesiyle ve haktan udûl ile Memalik-i Osmaniyye'nin hakan-ı sabık zamanında olduğu gibi rakiplerine karşı intizamdan mahrum olduğunu göstermek istiyorlar. Basra çoğu nam-ı müstear olduğu muhtemel olan beş altı müfteriden ibaret değildir. Umum Basra ahalisi yek-dil ve yek-zeban olarak, nâil oldukları şu saadet-i meşrutiyetten dolayı evliyâ-yı umûra arz-ı şükran ve büyük vatanperver, şehid-i ebediyy'ül-iştihar Mithat Paşa merhumun Irak için hazırladığı fevz-i encamı takib edegelen Vali-i vilâyetin icraât-ı âdilânesinden, himem-i intizam-perverîsinden, mesâî-yi inzibatkârânesinden fevkalhad memnun ve müteşekkir bulunduğumuzun beyanına müsâraât ederiz." (*Yeni Tasvir-i Efkâr*; c.3, nr. 224, 14 Kânun-ı sâni 1910, s.6).

283. "Süleyman Nazif Bey'in Bir Nutku" (4 Şubat 1326), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr.295, 26 Mart 1910, s.1-2.

bahsedilen meseleye getirir: "Memleketin husûl-i ümrânı için çalışacağım sırada mesâime karşı birkaç sadâ-yı şikâyet yükselmek istedi. Sizi temin ederim ki bu seslerde bile -galat-ı ictihadın tarraka-i dalâli çırpınmakla beraber- sırf bir Osmanlı yüreği titriyordu. Vilâyetim halkının temayülât-ı necîbesini diğer vilâyetler halkına nümune-i temâyül irâe edersem, o uzak vilâyetlerin sekene-i muhteremesi benden rencîde-hatır olmaz zannederim."

Nazif'in, bu oldukça muktedir fakat aynı derecede de müsâmahalı tutumu toplumda hür iradeye dayanan bir gönül ve ideal birliğinin teşekkülü için son derece önemli ve gereklidir. Nutkun sonunda yer alan çağrı ise hamiyet hissinin ikaz edilerek, dâvânın milletçe benimsenmesini sağlamak bakımından ayrıca dikkate değer bir husustur:

"Bundan böyle vatan-ı müşterek ü muazzezin her hangi köşesinde bir sadâ-yı şikak ve nifak yükselirse, o vatanın üçyüz yetmiş beş seneden beri serhadd-i cenubîsini bekleyen bu sabûr ve vefâkâr kasaba derhal bir vaveylâ-yı iştikâ, bir kıyamet-i muâheze koparsın ve o elhân-ı ikazın en samimi bestelerini de şimdi esasını vaz' ettiğimiz bu mekteb tanzim ve talim etsin."[284]

Süleyman Nazif'i Basra'ya varır varmaz karşılayan arazi meseleleri, bölgenin kanayagelen en baş yarası durumundadır. Orada bulunduğu altı yedi aydan beri de, Paşaların kısır askerî harekâtlarından başka bir icraat yapılamamıştır. Abdülhamid devrinin yadigârı olan "arazi-i müdevvere" aynı şekilde kaldığı sürece devletin yalnız Irak'taki değil, Anadolu ve Rumeli'deki kuvvetleriyle bile bölgenin âsâyişini iade ve temin edemeyeceğine kàni bulunan vali Nazif, mütalâasını soran dahiliye nazırına şu cevabı verir: "Arazinin tasarrufu bu şekilde kaldıkça ve Irak'ın evlâdı kendi topraklarına revâbıt-ı temellükle bağlanmadkça, her tarlada bir Türk taburu tahşid ve ikame edilse, yine âsâyiş takarrur etmeyecek, yine esef-âver ve kanlı vak'alar tahaddüs edip gidecektir."[285]

Nitekim askerî tedbirlerin hiç bir işe yaramadığını "Öyle şey mi olur?.. Ben onları hem ıe'dïb, hem de hazinenin malı olan toprağı yine hazine uhdesinde muhafaza ederim" diyen Nazım Paşa bile çok geçmeden kabul etmek zorunda kalacaktır. Muntazam birliklerin başaramadığı işi Nazif'in, mensupları hep aç ve çıplak haldeki aşiretin reisine gönderdiği samimî, mert ve tatlı sert bir telgraf başarmıştır.[286] Bunun nasıl olduğunu kendisinden dinleyelim:

284. a.y.

285. *Çalınmış Ülke*, s. 31-2. "Ahvalini 6 aydan beri takib ettiğim Amâre sancağının ruh-ı âsâyişini ahîren merkezinde imrar ettiğim bir hafta zarfında bir kat daha tedkik ettim." (*a.e.*, s. 44)

286. *a.e.*, s. 34: Nazif bir mektubunda bu hususta şunları anlatır: "Ahibba-yı muhterememden Basra Rus konsolosu Mösyö Tohulka Müntefik'e azimetim esnasında bana **La révolte Arabe et les Juissances** adlı bir kitap hediye etmişti. Eserin muharriri ihtilalci, nifakçı bir Arab'ı teşvik ve teşci' etmek isteyen yine ihtilalci ve nifakçı bir Fransız idi. Eserin birçok sahâifini Müntefik'in ihtilalât-ı mütekaddimesi imlâ etmişti. Ve bu kıyamların hepsinde, muharrir bir nişâne-i iftirak bulmağa çalışıyordu. Kitabı yirmidört saatte yâni Basra'dan Müntefik'e gidinceye kadar okudum. Tesadüfün bence en büyük lütf-i ümid-nevâzı olmak üzere kitabın son sahifesini çevirirken istikbale gelen Müntefik eşrâf ve mütehayyizânı, hükümet-i meşrutanın âmâl-i müşfikanesine gösterdikleri vaz-ı inkıyad ile bu mecelle-i kizb ü nifakın muhteviyâtını fiilen tekzib ettiler. Bugün eminim ki Basra vilâyetinde hiç bir buhran-ı siyasî yoktur. Ara sıra payitahtın sımâh-ı gafletine çarpan tarrakalar ise sırf açlığın bir tanîn-i ıztırarîsidir ki o biçârelerin yerinde hangimiz olsak bu suret ve belki daha intikamcû bir şiddetle hareket ederiz. Bu feryadları bir sükût-ı

müebbed-i şükrâna kalbetmek ise pek kolaydır. ("Süleyman Nazif Beyefendi'nin mektubu: Ebüzziya Tevfik Beyefedi'ye" (Midilli, 1 Teşrin-i sâni 1910), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 8 Teşrin-i sâni 1910).

287. *Çalınmış Ülke*, s. 35-6.

288. Nazif, o sıralar Ebüzziya'ya gönderdiği bir mektubunda bu acı durumu şöyle anlatır: "Kaç gündür Müntefik çöllerinde sürünüyoruz. Berrî, bahrî ne kadar vesâit-i nakliye varsa -bittabi eşkâl-i ibtidâîyyede!- hepsinden istifade ede ede Basra'dan Müntefik sancağının merkez-i idaresi olan Nasıriye kasabasına, Nasıriye'den de Şatratü'l-müntefik'e geldik. Şatra'nın harabîsini iki ay evvelki bir iğtişaş tezyid etmiş. Elimizde hiç bir vasıta olmadığı halde bin müşkile çâre-sâz-ı def' ü ta'dîl olmağa çalışıyoruz. Yalandan başka müessir bir silâh ve tedbirimiz yoktur. Allah Şeyh Sa'dî'ye bin kere rahmet etsin ki "düruğ-ı maslahat-âmiz"in fetevâ-yı mübahiyetini altıyüz bu kadar senc evvel i'ta etmiş. Bugün bu sâyede vicdanımızı azab ve hicabdan kurtarmağa çalışıyoruz." ("Nazif Bey'in Basra'dan Bir Mektubu", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.15, nr. 154, 26 Receb 1330/1912, s.44-7).

289. *Çalınmış Ülke*, s. 28.

"Müntefik'e giderken (...) Fırat'ın bataklıklarla memlû ve vehâmet-i hava ile meşhur vâdilerinde karınca gibi kaynayan aşâir halkını hayretle gördüm. Hepsi tek bir gömlekle mülebbesdi. Râkib olduğumuz istimbota doğru ellerini uzatarak ve başlarını kaldırarak "Nahnü'l-cûân vali paşa, nahnü'l-cûân- Biz açız, vali paşa biz açız!" feryadlarını isma'a çalışıyorlardı. Evet hepsi aç ve hepsi çıplaktı!... Nemrud Mustafa'nın 9, Çerkez Yusuf Paşa'nın 14 taburunu birbirini müteâkib bozan ... o halk, benim yirmi nefer mütevazi jandarmamın karşısında selâm durmuş, benim biraz da haşin tevbihât ve muahezâtımı hicab ve ıztırab ile, gözleri yere dikilmiş olduğu halde dinlemiş idi. Çünkü Sultan Abdülhamid-i Sâni'nin bigayr-i hakkın zabt etmiş olduğu menba-i maîşetlerini ben onlara iâde ve bahşettirecektim. İşte muvaffakiyetimin sırrı bu idi."

Bu harekât ve muvaffakiyet, Bâbıâli adına Dahiliye Nezareti ve ordu nâmına Nazım Paşa tarafından "kemâl-i hararetle" alkışlanırken Nazif şu cevabı vermiştir: "Müntefik'te hiç bir iş görülmemiştir. Teşrin-i evvel'de muntazam bir kuvvet behemehal oraya sevk edilerek, devletin tezelzül eden satvet ve haysiyyeti iade edilmeli ve fakat her şeyden evvel Sultan Abdülhamid'den müdevver arazi aşâire taksim ve tefviz olunmalıdır."[287]

Süleyman Nazif, yapılmasını şart olarak gördüğü âdil bir toprak reformuna bağlı olarak aşiretleri yatıştırmıştır. Bu tarzdaki bir yaklaşma ile, sefâlet ve açlığını gidermekten başka bir maksadı olmayan bölge halkının nabzını tutabilen Nazif, gerekli imkân ve vasıtalara sahip bulunmadığı için köklü çözümler getirilememiş, yapılanlar neticeye bağlanmadığından ekseriya oyalamadan ibaret kalmıştır.[288] Kaldı ki, bedevîyi arazi sahibi etmek, buradaki inkılâbın en büyük fakat ilk adımıdır. "Bedevîyi medenileştirmek için yegâne çare onu toprağa -her vakit olduğu gibi meyyiten değil- hayyen ... dipdiri raptetmektir." Elinden silâhın alınabilmesi için o ele ziraat aletlerinin verilmesi gerekir.

Bu hususları daha bölgeye gitmeden önce araştırmış bulunan Nazif, "ziraatten başka hiç bir menba'-ı serveti olmayan koca Basra vilâyetinin merkez ve mülhakatında Ziraat Bankası'nın tek bir şubesi bulunmadığını da daha İstanbul'da iken" öğrenmiştir. Banka, ticarethane gibi çeşitli vesilelerle oralarda yerleşmiş olan ecnebi ve yerli tefeciler ise toprakla uğraşan ahaliyi soyup durmaktadır.[289]

Gereken tedbirlerin belirlenmesinde ve tatbikinde Ordu Kumandanı Nazım Paşa ile mutabakat sağlanamayacağına iyice kanaat getirmiş bulunan Nazif, on aydan fazla

bir süredir çırpınmasının pek bir işe yaramadığını gördükçe[290] istifa etmekten başka çıkar yol bulamaz. "Irak'ın metâibi, urûkumu 11 ay kemirdi"[291] diyen Süleyman Nazif, artık canına tak eden Basra hayatı hakkında, kadim dostu Mehmed Ali Aynî'ye şunları anlatıyor:

"Muvâsalatımdan itibaren dördüncü defa olarak bu gün istifamı takdim ettim. Bu sefer kat'îdir. Jandarmasız, askersiz, mühendissiz, hâsılı vesâit-i idâre namına her şeyden mahrum olan talihsiz bir vilâyette daha ziyade ikamet etmeği hem vicdan ve vazifenin, hem ihtiyatkârlığın icabâtına mugayir görüyorum. Dahiliye Nâzırı istifamı kabul etmese bile ben erkân-ı vilayetten birine tevdi-i umûr ile İstanbul'a gideceğimi katiyyen yazdım"[292]

Süleyman Nazif'in Basra'dan anî ayrılışı, sebebini bilmeyenler için biraz şaşırtıcıdır. İstanbul'a dönerken Ebüzziya Tevfik Bey'e Aden'den postaya verdiği mektupta; "Basra'dan bağteten iftirak ettiğimi işittiğiniz zaman, ihtimal ki siz de ta'accüp etmişsinizdir. Sebebini bilseniz hayret değil, tebrik edersiniz." diyen Nazif, istifa gerekçesini de açıklamıştır:

"Ef'âlimin, yüzüm kızarmaksızın ve hattâ bir parça da müftehir olarak, Hallâk-ı kâinata hesabını arz edebileceğim kısmı, Irak'ta tahaddüs-yâb olanıdır. Türklerimiz güzel bir mesel darbederler: "Ya bu deveyi gütmeli, ya bu diyardan gitmeli!.." Deveyi güdemedim. Fakat diyardan gitmek, gelmekten daha âsân ve daha pür-şeref ü şân oldu."[293]

Başta da belirttiğimiz gibi 26 Ağustos'ta istifası kabul edilen Nazif, halefinin tayin olunduğu 4 Eylül 1326'ya kadar dokuz gün vekâlet ettiği Basra Valiliği'nden istifaya -bu mektuptan anlaşıldığına göre- ancak dördüncü teşebbüsünde muvaffak olabilmiştir. Süleyman Nazif, yine deniz yoluyla ve aynı güzergâh üzerinden İstanbul'a dönmek üzere Basra'dan ayrılır.

İstanbul'a Dönüş

Nazif'i, Basra'dan Karaçi'ye götüren gemi, "garip ve elîm bir tesadüfün eseri olarak" gelirken bin kahrına dûçar olduğu aynı pis İngiliz posta vapurudur. Üstelik, insanlardan başka, tam ikiyüz baş beygiri de yüklenen gemi adetâ bir "istabl-ı seyyâr"a benzemiştir.[294] Bu rahatsız edici vasıta ile ve bir gece de Bender Buşeyr önünde

290. Basra'daki vaziyetini ve ruh halini bir mektubunda -kendine has üslûbuyla- şöyle özetler:

"İki gözüm kardeşim,

Uhuvvetnamen bu gurbet-i dûradûr içinde tesliyet-aver-i kalb-i mahrur oldu. Afiyetim, iklimin bin türlü ahval ü ehvaline karşı mukavemet-nümud; faaliyetim ise, mevani-i gûnagûn önünde çırpınma kabilinden kalarak ekseriyet itibarıyla akamet-aluddur. Yalnız bir başıma bir milyon bedevî ile didişerek nihayet galebe, yani had halinde bulduğum maraz-ı asayişi müzmin şekle ifrağ ettim." (Aksüt, *a.e.*, s. 252-3).

291. "Ebüzziya Tevfik Beyefendiye" (Umman-Afrika Vapuru, 4 Teşrin-i evvel), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrin-i evvel 1910.

292. Aksüt, *a.e.*, s. 253-4.

293. "Ebüzziya Tevfik Beyefendiye" (Umman-Afrika Vapuru, 4 Teşrin-i evvel), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrin-i evvel 1910.

294. Basra'dan beygir ihracı hakkındaki faydasız resmî yasakları kendisi kaldırmış bulunan Nazif: "Hayrımın mükâfat-ı makûsesini gördüm demek. Hakikatte ben bununla mübâhîyim, müşteki değil" diyor. (a.y.).

beklemek kaydıyla "pür-galeyân Basra Körfezini" aşarak Karaçi'ye ulaşırlar. Burada bekleyen "müzeyyen ve mutantan Linga vapuru" her sıkıntıyı unutturacak mükemmeliyettedir.

Süleyman Nazif, Bombay'a geleceği günü Maskat'tan telgrafla başşehbenderimiz Münifpaşa-zâde Celâl Bey'e haber vermiştir. Kendisini karşılayan "Celâl Bey'in şık otomobiliyle" önce, giderken de kalmış olduğu Taç Mahal oteline gidip yerleştikten sonra Bombay'ın "mesâir ve mehâsinini ziyaret etmeğe" başlarlar. Malabar Hil, cesetlerin yakıldığı "Hindu kebabı pişirilen" Mahrek-i Ecsâd, Parsîlerin ölülerini kuşlara yedirdikleri mahal, Müslüman Adımcı Kerim Bay'ın gayet büyük ve muntazam fabrikaları gezip gördükleri yerler arasındadır.[295] Nazif, Bombay'da kıldıkları muhteşem Cuma namazı ve bilhassa "padişah u halife-i müslimîn Muhammed Hân-ı Hâmis" adına hutbe ve dua okunmasının verdiği şevk ve mehâbetle nasıl titrediklerini, bu vesileyle hilâfetin ehemmiyetini uzun uzun anlatır.[296]

Bundan sonraki menzillerde pek oyalanmaya niyeti olmayan[297] Süleyman Nazif 28 Teşrin-i evvel 1910'da, bir kaç gün dinlenmek için yolu üzerindeki ve kardeşi Fâik Âli'nin mutasarrıf bulunduğu Midilli[298] adasına ulaşır. 1 Teşrin-i sâni 1910 tarihli Midilli'den yazdığı mektuptan üç gündür orada bulunduğunu öğreniyoruz: "Safo'nun hâtırât-ı mehâsinini Namık Kemal Bey merhumun muhassenât-ı yâdıyla hem-âgûş-ı telâki bulunduran bu cezire-i hadrâda üç günden beri hayat-ı t'ab-nâkime cüstucû-yı ârâm ediyorum."[299]

Kastamonu Valiliği

Basra'dan İstanbul'a dönen Nazif fazla bekletilmeden, 4 Teşrin-i sâni 1326 [17 Teşrin-i sâni 1910] tarihinde Kastamonu valiliğine tayin olunur. Bu günlerde kaleme aldığı bir yazısı 12 Teşrin-i sâni tarihini taşıdığına[300] ve İnebolu'ya kadar vapurla gittiğine göre[301] Süleyman Nazif İstanbul'da ancak bir kaç hafta kalabilmiş olmalıdır. 15 Teşrin-i sâni 1326 [28 Teşrin-i sâni 1910]'da fiilen görevi başındadır. Burada son

295. Namık Kemal hakkında verdiği konferansında anlattığı "kafes hayatını hazmedemeyen müthiş arslanı" da bu sırada gezmiş olduğu Bombay hayvanat bahçesinde görmüştür. (*Namık Kemal*, s. 47-8).

296. "Ebüzziya Tevfik Beyefendiye" (Umman-Afrika Vapuru, 4 Teşrin-i evvel), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrin-i evvel 1910.

297. "Basra'dan gelirken İskenderiye'de vapur beklemek için fazla temdîd-i ikamet etmeği istememiş, çünkü eşkâl-i zâhire-i temeddününden hiç bir kavmin alâim-i hususiyeti tezâhür etmeyen o samimiyetsiz beldenin her dakika-i mücâveretinde bir sâl-i kelâl yaşamıştım. Bu sebeple o zaman Midilli'yi bulmak mümkün olmadı." ("Süleyman Nazif Beyefendi'nin mektubu: Ebüzziya Tevfik Beyefedi'ye" (Midilli, 1 Teşrin-i sâni 1910), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 8 Teşrin-i sâni 1910).

298. Nazif, Afrika adlı vapurla dönerken Umman'da kaleme aldığı mektubunda "muhterem üstâd ve pederimiz" diye hitap ettiği Ebüzziya'ya şu bilgileri veriyor: "Dört gün sonra vusûlümüz me'mûl olan Aden'den postaya vermek istediğim bu mektubun benden evvel İstanbul'a vâsıl olacağını ümid ederim. Çünkü birkaç gün Midilli'de ârâm-güzin olduktan sonra "Bizans" mâmure-i yebâbına gelmek istiyorum. Irak'ın metâibi, urûkumu 11 ay kemirdi. Dâder-i hûnum olduğu kadar maneviyatımın da kardeşi olan biraderimin nezdinde birkaç gün dinlenmeğe ihtiyacım var." ("Ebüzziya Tevfik Beyefendiye" (Umman-Afrika Vapuru, 4 Teşrin-i evvel), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrin-i evvel 1910).

299. "Süleyman Nazif Beyefendi'nin mektubu: Ebüzziya Tevfik Beyefedi'ye" (Midilli, 1 Teşrin-i sâni 1910), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 8 Teşrin-i sâni 1910.

300. "Cür'etin Derecâtı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, (Kadıköy, 12 Teşrin-i sâni) 1910. İmzanın üstünde "Kadıköy, 12 Teşrin-i sâni 1910" ifadesi yer almaktadır.

301. "Bursa'da Bir Hafta III", *Resimli Gazete*, nr. 45, 12 Temmuz 1340/1924.

bir ayı vekâleten olmak üzere 8 Temmuz 1327/1911'e[302] kadar yaklaşık sekiz ay valilik yapar.

Bir yazısından öğrendiğimize göre Süleyman Nazif vazife mahalline Kastamonu mebusları Ahmed Mahir ve Necmeddin Molla Beylerle birlikte gitmiştir.[303]

Nazif'in Kastamonu'da yedi ay kadar süren valiliği ile alakalı fazla bir bilgimiz yoktur. Ancak bu esnada kaleme aldığı anlaşılan bir kaç yazı ve mektubuna rastlamaktayız. *Servet-i Fünun*'da neşredilen "Kolağalığından Mütekaid Niyazi Bey" başlıklı yazısı şöyle takdim edilmektedir: "Kahraman-ı hürriyet Kolağası Niyazi Bey'in tekaüdü hakkında vukû bulan talebimiz üzerine Kastamonu valisi edîb-i bedia-senc Süleyman Nazif Bey biraderimiz tarafından gönderilen bir mütalâanâmeyi kıymet-i bergüzîde-i edebiyyesine binaen derc ediyoruz."[304]

Hayatını anlatırken büyük ölçüde faydalandığımız, elyazısıyla doldurduğu resmî "Tercüme-i Hâl Varakası" ve kendisi ile şâir cedleri hakkında kısa biyografik bilgiler ihtiva eden bir hususî mektup da Kastamonu'da iken yazılmıştır.[305]

O sıralarda uyandırılmaya çalışılan sosyalist hareketin öncüsü durumundaki İştirakçi Hilmi'yi de burada iken tanımıştır. Nazif'in; "... onu bu memlekette temeyyüz ettiren kuvvet 'havf ve hayâ' denilen hal ve haslete asla mukayyed bulunmaması idi" dediği Hilmi, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin tensibiyle Kastamonu'da ikamete memur edilerek oraya gönderilmişti.[306]

Sultan Reşad'ın cülûs yıldönümü münasebetiyle "Daire-i Hükumette i'ta edilen ziyafette" irticalen irad ettiği nutuk ise *Tîrâje*'de "Samimi Sözler" başlığı ve "... zabtedebildiğimiz sûretidir" kaydı ile yayınlanmıştır. Nazif, burada padişahı hulûs-ı kalb ve hürmetle yâd eder.[307]

Tarih belirtilmemekle beraber; "Şevketli Efendimiz" hitabıyla başlamasına ve içinde, Manastır halkının padişahı karşılaması gibi çeşitli hususlara bakılırsa Sultan

302. Bilgegil, *a.e.*, s. 354/3.

303. Tam bir açıklık bulunmamakla beraber verilen tarihe ve mebusların refakatine bakılırsa Kastamonu Valiliği'ne giderken yapıldığı anlaşılan bu deniz seyehati için Nazif şöyle diyor: ".. onüç sene evvel İnebolu'ya giderken, o koca Gülcemal vapurunda aç ve hatta susuz kalmıştık." ("Bursa'da Bir Hafta III", *Resimli Gazete*, nr. 45, 12 Temmuz 1340/1924).

304. "Kolağalıktan Mütekaid Niyazi Bey", *Servet-i Fünun*, c. 40, nr. 1028, 3 Şubat 1327/1911, s. 318-9. Kastamonu'dan, Hâmid'i anma toplantısına gönderdiği tebrik ise "İstanbul Postası" başlığı altında neşredilmiştir. ("-İstanbul Postası-", *Servet-i Fünun*, nr.1037, 7 Nisan 1327/1911, s. 531).

305. Bilgegil, *a.e.*, s. 354/1-3; Kastamonu, 5 Şubat 1911 tarihli hususî mektup.

306. "Bu gün adı bile hatırımda kalmayan o vakitki aşinalardan biri, Hilmi'nin yed'ine bana hitaben muharrer bir tavsiyename vermiş, bu menfinin vatanperverliğniden, hürriyetperestliğinden hararetle bahsediyordu. Hakkındaki hüsn-i şehâdetin butlanını ilk dakikada anladım, bununla beraber dâire-i idarem dahiline nefyen düşmüş bir adama acımamazlık edemezdim. Kastamonu'da bulunduğum müddetçe kendisine hüsn-i muamele ve elimden geldiği kadar muavenet ettim. Hatta İstanbul divan-ı harbinin kararı idare-i örfiyye mıntıkasından tebid ve ihrac edilmesine münhasır olduğundan Kastamonu vilâyetinin her tarafında gezebilmesi hakkındaki istidasını mesuliyetim dahilinde tervic ile bir buyrultu da i'ta etmiştim." ("İştirâkçi Hilmi", *Son Telgraf*, nr. 205, 8 Kânun-ı sâni 1341/1925).

307. "Efendiler! Biz Osmanlıların abâ ve ecdâdımızdan kalma bir âdet ve tâbirimiz vardır: Padişaha "baba" deriz. Sizi temin ederim ki dünyada hiç bir padişah ve hiç bir baba bu ünvan ile muhatab olmağa bizim padişahımız ve babamız Sultan "Mehmed Hân-ı Hâmis" hazretleri kadar ihraz-ı liyakat edemez." ("Samimi Sözler", *Tîrâje*, nr.10, 16 Nisan 1327/1911, s. 7).

Reşad'ın Rumeli seyahatı üzerine yazıldığı anlaşılan[308] hususî mektupta da Nazif'in aynı hürmet ve heyecanı görülmektedir:

"Bizce pek mukaddes olan huzur-ı hümayununuzda Allah'a kasem ederek ilan ederiz ki Osmanlılar Ertuğrul'un evlâd-ı necibiyyesini ve o dudman-ı muazzam u mükerremin reis-i akdesini vatan kadar müstehak-ı siyanet ve ümmetin hakk ü haysiyeti kadar layık-ı tebcil addederler. Onlar bu hissi iman derecesinde kuvvetli bir kanaat-i kalbiye ile, vezaif ü mefâhir-i milliyenin azam ve ehemmi suretinde, nesilden nesile ve batından batına intikal ettireceklerdir."[309]

Kastamonu valiliğini 8 Haziran-8 Temmuz 1327 [21 Haziran-21 Temmuz 1911] tarihleri arasında bir ay yarım maaşla ve vekâleten yürütmüş olan Süleyman Nazif'in bu vekillik müddetince hep Kastamonu'da bulunmadığı anlaşılıyor. Bir yanlış hatırlama sözkonusu değilse, Nigâr Hanım'la tanışması bu günlere rastlamaktadır. İstanbul'da görüştüğü şâire için: "Zatını tanıdığım 1911 senesi Haziran'ından vefatına kadar tazimkârı kaldım." demektedir.[310] Nitekim, Mizancı Murad Bey'e yazdığı mektup da bu hükmü teyid eder mahiyettedir.[311]

Trabzon Valiliği

Memuriyeti, 26 Temmuz 1327/1911'de Trabzon valiliğine nakl olunan Nazif, burada 24 Ağustos 1327/1911'den 23 Kânun-ı evvel 1327'ye kadar hizmet görmüştür.[312]

Süleyman Nazif'in, Trabzon'a gitmeden önce Sadrazam ve Dahiliye Nazırı'yla Bâbıâli'de yaptığı görüşme *Levant Herald* tarafından çarpıtılarak aksettirilir. Gazete, Nazif'in Erzurum'a gideceğini ve ilgililerle oradaki Kürtler'e dağıtılacak silahlar hususunda görüşmede bulunduğunu duyurmuştur. Bu gülünç ve yanlış iddia üzerine Nazif, *Tanin* vasıtasıyla "Bir Tashih" neşreder. Memur olduğu vilayet Trabzon'dur ve bu vilâyet dahilinde Kürtler'le meskûn bir yer bulunmadığından böyle bir müzakereye de lüzum ve münasebet yoktur.[313]

308. "Ecdâd-ı hümâyûnunuz Rumeli'ne memleket zabtetmek ve kan dökmek için sefer ederlerdi. Efendimiz memleketlerden daha büyük ve bir devletin şevket-i hakikiyesi için daha lazım olan kalpleri feth ve teshir etmek ve kan yerine şevk ü şükran yaşları döktürmek için teşrif buyurdunuz..." (Mektup -Sultan Reşad'a-, Manastır (?), Rumeli seyehati: 5-26 Haziran 1911).

309. Mektup -Sultan Reşad'a-, Manastır (?), 5-26 Haziran 1911.

310. "Nigâr Hanımefendi, ben Bursa'da bulunduğum zaman oraya gelmiş idiyse de, mülakatıyla teşerrüf edememiştim. O şeref Trabzon'a gideceğim zaman nasip oldu. Rumelihisarı'ndaki yalısına Cenab Şehabeddin ve Hüseyin Suad Bey'lerle beraber gitmiştim. Cenab Bey, Hanım'ı evvelden tanırdı. Suad Bey'le ben o gün ilk defa müşerref olduk. Şâir Hanım'ı işittiklerimin çok fevkinde bulmuştum." ("Nigâr Hanım", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1575/101, 21 Teşrin-i evvel 1926, s. 354-8).

311. Mektubun başlığı altında, "Midilli adası, 7 Temmuz 1911" tarihi yer alıyor ki -bir mürettip hatası yoksa 24 Haziran 1327'ye tekabül eder- Nazif'in, Midilli mutasarrıfı olan kardeşi Fâik Âli'yi de bu arada ziyaret etmiş olabileceğini hatıra getirmektedir. ("Süleyman Paşa Merhuma Aid Bir Vesika", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr. 104, 17 Receb 1329/1911, s. 817-8).

312. Bilgegil, *a.e.*, Vesika IX, s. 363-4.

313. "Mahall-i memuriyyetim olan Trabzon'a azîmet münasebetiyle ve berâ-yı vedâ Sadrazam Paşa Hazretlerini ve Dahiliye Nazırı Beyefendi'yi dün Bâbıâli'de ayrı ayrı ziyaret etmiştim. Bu mülâkatlar esnasında Trabzon vilâyetinin muamelât-ı resmiyyesinden başka hiç bir mesele mevzu-ı bahs olmadığından *Levant Herald* gazetesinin bu gün intişar eden nüshasında münderiç fıkra, bendenizi fevkalâde müte'accib etti. Mahall-i memuriyetimin Erzurum olduğunu söylemekle zuhûle ilk ibâreden ibtida eden *Levant Herald* güya Kürdistan mesâiline ve yine güya Kürtler'e tevzi edilmek üzere hariçten idhal edilmekte olan eslihâya dair müşârünileyhima ile aramızda

Süleyman Nazif'in Trabzon'da bulunduğu sırada bilhassa 1911 Eylül'ünden itibaren İtalya; Trablusgarp ve Bingazi'nin kendisine bırakılmasını istiyordu. Bu arada adaların da askerî hareketlere sahne olma ihtimali gittikçe kuvvet kazanıyordu.[314] Nazif, Midilli'de mutasarrıf bulunan kardeşine 18 Teşrin-i sâni 1911'de Trabzon'dan yazdığı mektupla teselli verirken, gelişmeler karşısındaki endişe ve ıztırabını da hissetiriyor:

"İnsan endişe-nâk olduğu dakikalarda a'sâb-ı irade adeta felce uğruyor. İtalya'nın adalarımıza kadar teşmil-i taarruz edeceği bence şüpheli idi. Vekàyi', zann-ı vâki'i teyid ediyor. Haydi, taarruz etmiş, ne çıkar!... Midilli önünde savuracağı bir kaç güllenin tarrakası Mûnis'i [Fâik Àli'nin sekiz aylık oğlu] eğlendirsin."[315]

Dayısının oğluna yazdığı mektupta da benzer endişelerin tesiri vardır: "Felâket-i vataniyye karşısında lâkayd kalanların kalb-i hamiyyete ilka ettikeri teessüre senin gibilerin gösterdiği teellüm büyük bir tesellidir.."[316]

Süleyman Nazif'in, tarihine bakılırsa Trabzon valisi bulunduğu devreye rastlayan iki mektubu daha var. Selim Sâkit imzasıyla yayınlanmış olan bu mektupların birisi Lozan'dan yazılmış gözükmektedir ki, Trabzon valisi iken 1911 Eylül ve Ekim'inde Süleyman Nazif'in İsviçre'ye seyahatte bulunduğunu tespit edebilmiş değiliz. Bunların, müstear isimle yazılmasına ve vatan-perverâne hissiyatla yoğrulmuş bulunmalarına bakılırsa, Jön Türklük günlerinin özlemiyle veya bir tedbir olmak üzere bu şekilde düşünülmüş olabilecekleri hatıra gelmektedir.[317]

müzakere sebkat etmiş olduğunu beyan ederek sehviyyât-ı vâkıaya bir mecra-ı teselsül veriyor." ("Bir Tashih" (Tanin Ceride-i Muhteremesine), *Tanin*, ... 1911).

314. "İtalya Trablusgarb'a taarruzla kardeşlerimizin kanını oraya ve Adriyatik denizine akıttığı gün Lâzistan sancağının merkezi olan Rize kasabasında bulunuyordum. Derhal Trabzon'a avdet ettim. Memleketlerinin sahillerini mütemadiyen döven Karadeniz'in emvâc-ı mütehevviresinden ziyade Trabzonluların kalplerinde gayz ve hamiyet cûş u hurûş ediyordu." ("Samimi Bir Hasbıhal", *Hak*, 14 Mart 19[illegible].

315. "Nazif Bey'den Biraderine Bir Mektub", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.12, nr. 125, 23 Zilhicce 1329/1911, s. 281-3.

316. Gövsa, *a.e.*, s. 222.

317. Bahsettiğimiz mektuplardan biri "İsviçre'den Mektup" başlığı altında ve "Lozan, 3 Eylül 1911" tarihlidir. Fakat muhatab tasrih edilmemiştir:

"....

Siz niçin sükût ettiniz?.. Alemdar Mustafa Paşa'nın bakaya-yı izamı -üç dört kalb-i necib müstesna- lakayt bir izdihamın muvacche-i istihfafında medfen-i kadiminden makber-i nevinine nakl olunmış. Bunu görmemek saadetine keşki işitmemek nimeti de munzam olsaydı!...(..) İsviçre'nin peygule-i samitine gömülen ben bile, senelerden beri unutmağa ve unutulmağa karar vermiş bir adam iken , o zihayat kemiklere [Alemdar M. Paşa] revâ görülen hakaretten müteessir oldum. Emin olunuz ki bu ikinci intikalin tarz-ı hürmet-şikeni inzivâmın harîm-i sükûtunda hayatımla hem-devam bir tarraka-i telehhüf yaşatacaktır... " ("İsviçre'den Mektub", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.11, nr. 114, 28 Ramazan 1329/1911, s. 1330-3).

Diğer mektup ise "Doktor Abdullah Cevdet'e" başlıklı ve "....., 17 Teşrin-i evvel 1911" tarihlidir:

"Kardeşim Cevdet,

Sana son zamanlarımızın tarihinden bir sahife ağlamak isterim... Evet, yazmak değil ağlamak.!.. Çünkü sahifeler vardır ki yazılmaz, ağlanır." diye başlayan mektupta başta dost görünüşlü Wilhelm olmak üzere Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerindeki oyunlarından ve sinsi emellerinden bahsedilmektedir. ("Doktor Abdullah Cevdet'e", *İctihad*, c. 2, nr. 33, 15 Teşrin-i evvel 1327/28 Teşrin-i evvel 1911, s. 871-2).

O zamanlar Trabzon'da Lise edebiyat muallimi bulunan İbrahim Alaeddin[318] "Vilâyet makamında idare işlerinden ziyade edebiyat meselelerinden bahsederdi. Vali odasında Sully Prudhomme'un şiirlerinden tercümeler yapar, benim de reyimi sorardı" diye bahsettiği Nazif'ten, bir gün şu samimi sözleri işittiğini bildiriyor:

"Doğrusu ehemmiyetli bir iş görememekten dolayı aldığım avuç dolusu maaşın her kuruşunu vicdanımın üzerinde bir yük olarak hissediyorum. Benim asıl sevdiğim meslek Bâbıâli caddesinde cüzdanımı koltuğumun altına alarak muharrirlik etmektir."[319]

Süleyman Nazif, 24 Ağustos 1327/1911'de başladığı Trabzon Valiliği'nden; dört ay sonra 24 Kânun-ı sâni 1327/1912'de azledilir.[320] Bu görevi 23-27 Kânun-ı sâni tarihleri arasında beş gün yarım maaşla vekâleten yürütmüş olan[321] Nazif'in, İdare Meclisi'nin mazbatasında: "hüsn-i temşiyyet-i umûra ihtimam ve te'mîn-i asâyişe ve memleketin terakki ve ümranına ikdam eylediği" belirtilerek övülmüştür.[322] Hükûmet daha sonra "münasip görülecek başka bir vilâyete memuriyetini isti'zan" etmiştir.[323]

Hak Muharrirliği

Trabzon'dan İstanbul'a dönen Süleyman Nazif yine "asıl sevdiği meslek"e, gazeteciliğe başlar.[324] *Hak* gazetesi muharriri olarak 14 Mart 1912'den başlayarak Mayıs'ın ilk haftasına kadar muntazaman ve ekseriyeti başyazı olmak üzere günlük makaleler neşreder. İttihat ve Terakki'nin tesis etmiş olduğu bir gazetede onlara destek olurken yeri geldiğinde yerin dibine batırmaktan da çekinmeyecektir.[325] Bilhassa

318. Nazif bir mektubunda bu zatla beraber oldukları demler hakkında şunları söylüyor: "Trabzon'da geçen eyyâm u leyâlî-i müşevveşeyi refakat-i muazzezesiyle lütfen tezyin ve tesliye eden hem kemiyet, hem keyfiyetçe nâdir zevât meyanında bir mevki'-i bülend ü muhalleddiniz var. Sizi daima hürmet ve şükranla yâd edeceğim. Bilmukabele mazhar-ı lütf u tahattur olacağıma vicdanım zaten emindir." (Gövsa, *a.e.*, s. 227).

319. Gövsa, *a.e.*, s. 11.

320. Bilgegil, *a.e.*, Vesika IX, s. 363-4. Bilgegil'in neşretmiş bulunduğu arşiv belgelerine göre hâdise özetle şöyle cereyan etmiştir: Trabzon'da Konsolosluk önünde, 1327 senesi Noel'inde ve gece yarısına doğru silahlar patlar ve failleri yakalanır. Yakalananlar arasında bulunan polis memuru Salih Saffet, vali Nazif aleyhinde "müretteb darb" isnadıyla dava açar. Bidayet Mahkemesi Nazif'i on gün hapse mahkûm eder. Davayı istinaf Mahkemesine intikal ettiren Nazif, kararı beklemeden Trabzondan uzaklaşır. Mahkeme ilk kararı Vali'nin gıyabında, üç lira para cezasına çevirerek bozmuştur. Bu karar, Babıali'ye ulaşmadan Hükumet Süleyman Nazif'i azletmiştir. Sicill-i Ahval Defteri'nde gösterilen gerekçe şöyledir: "... gerçi istinaf- dava ile hükm-i vâkıanın feshi ve beraatına karar i'tası me'mûl ise de şu suretle lisana gelmiş bulunması orada idame-i memuriyetine mani teşkil edebileceğine dair" düşüncelerle "azli tensîb ve istîzan" edilmiştir. (*a.e.*, Vesika X, XI, XII, s. 365-366/1).

321. Bilgegil, *a.e.*, Vesika IX, s. 364. Belgeyi neşrederken, "Bu tarihlerin yazılışında, memurun dikkatsizliği vardır." notunu düşen Bilgegil XXII numaralı belgeye dayanarak, Nazif'in Trabzon valiliği için: "24 Ağustos 1327'den 23 Kânun-ı evvel 1327'ye kadar hizmet görmüştür." der. (s. 344). İşin garibi aynı vesikada, Nazif'in 23-27 Kânun-ı sâni 1327 tarihleri arasında beş gün Trabzon vali vekilliğinde bulunduğu kayıtlıdır. (*a.e.*, s. 372/1).

322. *a.e.*, Vesika IX, s. 364.

323. *a.e.*, s. 348; Vesika III, s. 356.

324. "İstanbul'un hayat-ı edebiyyesindeki rükûdet devam ediyor. *Hak* gazetesiyle bu deryâ-yı âtıla bir imkân-ı temevvüç vermek istemiştik. Hâmid ve Cenab gibi dühât-ı azimüşşânın lütfen iştirâki o maksadın husûl-i tammını belki temin eder. Fakat vesâit-i tab ü tanzimin perişanlığı bir mânia-i müz'ice teşkil ediyor. Âti için ümitvârız." (Gövsa, *a.e.*, s. 227).

325. "Müşârünileyh [Celâl Nûri] de dahil olduğu halde herkesi temin ederim ki bu sahifelerde haktan veya hak zannolunan şeylerden beşka hiçbir şey müdafaa edilmeyecektir. İttihat ve Terakki'nin halis dostlara ihtiyacı ve saf nasihatlara ihtiramı var. Riyadan, tabasbustan, makasıd-ı şahsiyenin

Mayıs'taki Midilli ziyaretinden sonra aralıklı olarak -1 Ağustos 1912'ye kadar- aynı gazetede çok şiddetli idarî tenkitler ihtiva eden yazılarını görüyoruz. *Hak*'ta toplam altmış kadar makalesi yayınlanmış bulunan Nazif'in bu hızlı ve yoğun gazetecilik devresi, Meşrutiyet'i müteakip *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da yüz gün devam etmiş olan ilk düzenli muharrirlik dönemine benzemektedir.

Bu arada İtalya, Trablusgarp ve Bingazi'nin kendisine bırakılmasını istediği 23 Eylül 1911 tarihli notasına cevap alamayınca 1 Ekim'den itibaren askerî harekâta başlamıştır. Ne hazindir ki, bütün bunlar olurken İstanbul'da iktidar kavgaları yaşanmaktadır.[326] Afrika sahillerinden başlayarak Beyrut ve Ege Adalarına kadar olan geniş bölgede tahrip ve katliama girişen İtalya istediği toprakları elde edememişse de 4 Mayıs 1912'de Rodos'u işgal etmiştir. İki hafta içinde de On İki Ada'yı ele geçirir.

Böylesine çalkantılı ve sıkıntılı günlerde Nazif gibi keskin kalemli, vatanperver yazarlara düşen görev daha da önem kazanır. Bu mühim vazifeyi hakkıyla yerine getirebilmenin dikkat ve heyecanı Nazif'in bu günlerdeki yazılarına ve ele aldığı konulara bakıldığında açıkça görülür. O, yaklaşmakta olan sinsi tehlikeleri, düşman devletlerin niyet ve tasavvurlarını açıklayarak, gecikmeden alınması gereken tedbirler hususunda idarecileri ikaz etmek için çırpınır.

İtalya'nın bütün işgal ve tahribatına rağmen Bâbıâli'nin tesirli tedbirler alamayışını bir türlü hazmedemeyen Nazif, ülkemizdeki İtalyanların payitahtımız kaldırımlarında hala ferah ferah dolaşarak haysiyetimizi tokatlamakta olduklarını belirterek, hiç olmazsa bunların bir an evvel sınırdışı edilmeleri gerektiğini hatırlatır. Hattâ hükumeti şiddetli tenkit eder:

"Eski Roma'nın hatib-i eblağı Çiçero'nun zamanı ricâlinden birine teveccüh etmiş olan hitab ve itâbını biz bugün yeni Roma'nın (İtalya) heyûlâ-yı tehdidi önünde lerzide-re'y duran zimamdârân-ı umûrumuza tevcih eder ve deriz ki: Ey Bâbıâli, ne zamana kadar sabrımızı suistimâl edeceksin?..."[327]

Süleyman Nazif'in İstanbul'daki hususî hayatı yine muntazam değildir. Büyük ümitlerle beklenen İttihat ve Terakki iktidarının sebep olduğu hayal kırıklığı ile ülkenin gittikçe zorlaşan ve karışan meseleleri karşısında Nazif gibi hamiyet sahibi şâirlerin rahat etmeleri zaten mümkün değildir. Bir mektubunda şöyle diyor:

"Trabzon'dan avdetten sonra İstanbul'da derbeder bir hayat imrar etmeğe mecbur oldum. Zaten maneviyatı perişan-ezel olan o diyarın hususiyle benim gibi târümâr-emel bir mukîmi, muntazam bir maîşet takip edemez."[328]

Midilli Yolcusu

menafi-i umumiyeye hizmet şeklindeki tarz-ı takibinden nefret eder." ("Ebedî Bir Âhenk" (Açık Sütunlar), *Tanin*, 17 Şubat 1911, s. 3).

326. ".. herkes kani idi ki Millet Meclisi'nin davet ve inikadını müteakip, görülecek celadet, ittihat karşısında İtalya titreyecektir. Millet Meclisi toplandı. Fakat o harim-i ümmettten öyle bir gulgule-i nifak ve şikak yükseldi ki İtalya bile ümitvar oldu. Evet İtalya, ümitvar ol! Ümitvar ol ve kahrol!" ("Samimi Bir Hasbıhal", *Hak*, 14 Mart 1912).

327. "İtalyanlar Hâlâ İçimizde", *Hak*, 8 Mayıs 1912.

328. Gövsa, *a.e.*, s. 226.

İtalya Donanması'nın, 4 Mayıs 1328/1912'den itibaren başta vilâyet merkezi Rodos olmak üzere Cezâir-i Bahr-ı Sefîd'i işgal etmeye başlaması üzerine biraderi Fâik Âli'yi yalnız bırakmak istemeyen[329] Nazif, Boğaz'ın kapalı bulunması sebebiyle Midilli'ye "İzmir tarîkini, yâni bin kilometreye karib bir şimendifer yolculuğunu ihtiyar ederek" gitmek durumunda kalmıştır.[330]

Süleyman Nazif'i, Mayıs'ın ilk günlerinde İzmir'de görüyoruz. *Anadolu* gazetesinde 6 Mayıs 1328/1912 pazar günü yayınlanan makalesinde iki gün önce vâki olan Rodos işgali üzerinde durur. İtalyanlar'ın Rodos'u işgal ettikleri sırada adadaki Rumlar'ın güya işgal lehinde tezahüratta bulunduklarını "İzmir'den geçerken Türkçe gazetelerinin neşriyât-ı münfâilânesinden" öğrenen Nazif: "Mesâil-i milliyyede ve hususıyla hissiyât-ı vatanperverînin cerîhadâr olduğu bir sırada teessürlerin girive-i ifrata düşmekten kurtulamayacağı tabiîdir. Ma'mafih ben İzmir'de lisan-ı mâderzâdımla intişar eden gazeteleri daha munsif ve daha vakur görmek isterdim" der.

İtalya'nın "vatan-ı muazzezimizde açtığı her cerîha" Nazif'in kaleminde "mâdâmü'l-hayat kanayacaktır." Bununla beraber ahvâli, "itidâl-i demle" ve insanı olabilmesi hayal edildiği gibi değil, olduğu gibi muhakeme etmeği vazife" addeden *Hak* muharriri, Rodos belediye reisi Sava Efendi'nin; İtalyan kumandanın "arz ettiği mansıb ve in'ama: "Ben Osmanlı kalmak ve Osmanlı ölmek isterim" sözüyle tükürmüş" olduğunu anlatarak, oradaki lehte tezahüratı bütün Rumlar'a şâmil göstermenin haksız ve yanlış olacağına dikkat çeker.[331]

Nazif, *Hak* gazetesine İzmir ve Midilli'den de yazılar gönderir. "İngiltere, Almanya ve Rusya Karşısında, Biz..." başlıklı, -İzmir, 8 Mayıs tarihli- yazısında bu ülkelerle olan siyasi münasebetlerimiz; 10 ve 11 Mayıs tarihli makalelerinde ise kendisi[332] ve Midilli'nin savunma durumu hakkında bilgiler verirken donanmanın vaziyetini şiddetle tenkit eder. Meşhur Ermeni hükümdarı Mihrdâd'ın, bir hezimetin hicabını intihar ile örtmek isterken başındaki tacın altınlarıyle boyun damarlarını kesmeye muvaffak olamayarak "Uğursuz mal!.. Buna da mı yaramadın?.." diyerek tâcı yere çarpmış olduğunu anlatan Nazif:

329. "Oradaki [İstanbul] meşâgil ve gavâil nâ-kâfi imiş gibi bir de Midilli seyahati göründü. İtalya'nın ihtimal-i savletine en ziyade maruz olan bu adada biraderim evlâd ü iyaliyle birlikte ve fazla olarak mes'uliyet-i idareyi de deruhde etmiş bir halde bulunuyor. Böyle bir zamanda yanında bulunmak istedim." (*a.e.*).

330. *a.e.*.

331. İzmir'de yayınlanan *Anadolu* gazetesi Nazif'in "İfrattan Tevakkî" başlıklı makalesini şöyle takdim ediyor: "Muhterem *Hak* refikimizin sermuharriri Süleyman Nazif Beyefendi'nin bir iki gün şehrimizde misafir kalmalarından bil-istifade gazetemiz için -kendilerinden vaki olan istirhamımıza binaen- yazıp ihda buyurdukları makalelerini maaliftihar ve fakat matbuatımız hakkında icra eyledikleri tenkidlere tamamıyla iştirak etmekte bulunduğumuza karilerimizce hükmedilmemesi ihtarıyla neşr eyliyoruz." ("İfrattan Tevakki", *Anadolu* (İzmir), 6 Mayıs 1912).

332. "Hayatta hamiyetsizlikten daha müstekreh bir şey varsa o da hamiyetfürûşluktur. Bu gayyâ-yı istikraha düşmemek için en evvel haber vereyim ki ben Midilli'ye sırf bir aile işi için geldim. Vatanın tehlikeye maruz olan bu cezire-i muazzezini kanlarıyla müdafaa edecek olanlar miyanına suûd etmek emeli benim maksad-ı vürûduma yabancıdır. Âmâlin mahiyyâtına niyyât ile hükmeden ashab-ı insaftan rica ederim ki beni ne hakiki vatanperverler sırasına ıs'ad etsinler, ne sahte mücahidler derekesine ıskat...

Bununla beraber madem ki tali' beni bu sırada Midilli'ye sevketti, ve madem ki adanın tali-i atisine merbut birkaç vücudun [Faik Ali ve iyali] mukadderat-ı müstakbelesi taayyün edinceye kadar burada kalmağa karar verdim, nefs-i bî-sûd ve hakirimi Midilli'deki kitle-i müdafaanın bir zerre-i munzaması ilan edersem zişeref bir ünvanın gasıbı addolunmam zannederim. "("Midilli'den", *Hak*, 27 Mayıs 1912).

"Vatan-ı muazzezin cezâir ve sevâhilini İtalya'nın savlet-i akûresine terk ile Çanakkale istihkâmlarının cenâh-ı himâyetine sığınmış olan donanmamızın... bizim zavallı donanmamızın sekiz aydan beri adı anıldıkça, Mihrdâd'ın iklîl-i hâsir ü münkesiri gözümün önüne gelir." der.

Kara kuvvetleri öyle değildir: "Kuvve-i berriyemiz her yerde besâlet-i harika ve havârık-ı besâlet gösteriyor. (...) Bu gün Midilli'de aynı hal mevcuttur. "Yemin ederim ki düşmanın daha kâhir bir kuvvetle buraya geleceğini bilen ve vürûdunu her saniye bekleyen askerin azim ve vicdanına hiçbir hesab-ı hodgâmâne îras-ı tezelzül edemiyor. Bu adamların tehlike karşısında ne kadar müsterih ve vakur oldukları görülmese anlaşılmaz ve inanılmaz."[333]

Daha ziyade his ve heyecanlarıyla yaşayan Nazif hadiseler karşısında itidalini korumaya pek muvaffak olamaz. Onun yazılarında hayal kırıklığı ile her şeyi iyiye gidiyor görmenin sevincine birbiri ardısıra rastlayabiliriz. Bu gibi heyecanlı ve pervasız tenkitleri yüzünden sonraları pişmanlık duyduğu gibi mahkemelerde ifade vermek durumunda bile kaldığı görülecektir.[334]

Midilli'de onyedi gün kadar kaldığı anlaşılan Nazif, İtalya'nın adayı işgal etme ihtimalinin iyice zayıflaması üzerine İstanbul'a döner.[335]

Yine İstanbul

Son hadiseler Nazif'in, İttihat ve Terakki'nin geçmişteki ihmallerin neticesi olarak büyüyen ve biriken problemleri çözeceğine olan inancını ziyadesiyle sarsmıştır. Olup bitenler karşısında Bâbıâli'yi acz ve teslimiyet içinde görmenin ıztırabıyla feryad eden *Hak* muharririne İstanbul, artık tad vermemeye başlar.[336] Makaleleri gittikçe seyrekleşirken yeis ve tehevvürle karışık idarî tenkitler ise artmaktadır.[337]

333. "Mihrdad'ın Tâcı" -Midilli-, *Hak*, 28 Mayıs 1912.

334. "Gazanfer-i derya Rauf'a- Allah ile ahdim var. Seni bir daha nerede görsem, gözlerini öpmeden evvel kalemimi ayakların altında kıracağım. Bundan dokuz ay evvel Midilli'de idim. İtalyan gemilerinin mermiyat-ı katilesine küşade bir sine gibi duran o güzel ve bikes cezirede vatanımın fecayi-i mukadderatına ağlarken -bu gün ayaklarının altında kırmak istediğim, Mihrdadın Tacı kadar uğursuz kalemim- birşeyler yazmıştı. Ben o sutur-ı siyahın hesabını o vakitki divan-ı harbe vererek hakkımı aldım. Fakat şimdi vicdanım her zamandan ziyade hicap içinde, azap içindedir. Senin Şira adasına attığın ilk top benim zamir-i mütehayyirimde ilelebed sönmeyecek bir naire-i hacalet tutuşturdu. Bahriyemizde senin gibi arslan yürekli ve arslan cür'etli kahramanların bulunduğunu düşünememiştim. Onu düşünememiş kafama bugün yumruklarımla vursam yeri var. Sen beni affetmezsen vay halime!.." ("Bir İstiğfar ve Bir Hasbihal", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 7 Şubat 1913).

335. "Onyedi günden beri Midilli'deyim. İtalya'nın buralara ihtimal-i tecavüzü gittikçe kesb-i zaaf ediyor. Bu akşam İstanbul'a avdet etmek istiyorum. Bu mektubu hâmil olan vapur ihtimal ki beni de tahammül edecektir."(Gövsa, *a.e.*, s. 226).

336. Nazif, daha Midilli'de iken İbrahim Alaeddin'e şunları yazmıştı: "Ben İstanbul hayatına veda etmek istiyorum. Ab ü daneyi taharri ve tedarik için ecnihâ-i zaîfesini âfâk-ı dûradûr içinde yormağa mahkûm olan tuyûr-ı muztarre gibi biz de aktar-ı meçhûlede dolaşmağa mecburuz. İnsan yalnız dünyaya gelmekte değil, dünyadaki harekâtını tanzim etmekte de bî-iradedir." (*a.e.*, s. 227).

337. "Vah Bize!.." adlı yazısında menfaat çekişmeleri ve ihtilâfların çirkinliğini şöyle anlatıyor:

"Ahval-i mahalliyemizin safahat-ı ahîresini gösterecek her haber, Afrika çöllerinde bir tarraka-i matem ikaz etmeğe kâfidir. Orada bir avuç erbab-ı azm ü himmet vatanın toprağını, hakkını, namusunu müdafaa için ölümün her şeklini ihtiyar ve îsar ederken biz burada birbirimizi bitirmekle o toprağa, o hakka, o namusa taarruz ediyoruz. (...)

İtalya'da tahaddüs-yâb olacağını ümid ettiğimiz nifak ve şikak bizde yüz gösterdi. Şimdi bize terettüp eden bir vazife varsa o da cihana karşı ve bilhassa Afrika'daki mücâhidîn-i Osmaniyyenin muvâcehe-i bülendinde elimizi yüzümüze kapamak ve utanmaktır. Ey Trablus'ta, Bingazi'de,

Bu yazılar arasındaki, gerek siyasete bulaşarak aslî vazifesini ihmal eden paşalara, gerekse parlamenter rejime gölge düşüren uygulamalara karşı pervasızca gerçekleri haykıran şiddetli makalelerin de ayrı bir önemi vardır."Kılıçlı Siyaset" adlı ateşli makaleden birkaç paragrafı örnek olarak buraya alıyoruz:

"...Anadolu'nun, Rumeli'nin kahraman evlatları atşan ve perişan can verirken bizim Osmanlı ordusunun bir kısım zabitanı ve paşaları, payitaht kaldırımlarında vükelayı azl ve nasbettirmekle evkatgüzar oluyorlar. Buna yalnız ağlamak kifayet etmez.

Meşrutiyet'ten sonra bizde pek ziyade zebanzed olan tabirat-ı asab-hıraştan biri "Ordu, nigehban-ı meşrutiyettir " kavlidir. Bu manasız sözü bir düstur şeklinde telakki edenler, ordu ile beraber nefislerini de aldatmış olurlar.

Hayır, ordu Meşrutiyet'in değil, yalnız vatanın nigehbanıdır. Ve onun saha-i mesaisi serhadlerin berisi değil, ötesidir.(...)

Bilirim , İttihad ve Terakki'nin de bir aralık ordu ile tevhid-i mesai etmiş olduğu iddia edilecektir. Bu iddiayı tekzib etmek istemem. İttihat ve Terakkinin meslek ve maksadına fevkalade hürmetkar olmakla beraber, bazı efal ve icraatına muarız bulunduğumu da hiçbir zaman ketm etmedim..."[338]

Nazif, diğer bir makalesinde de: "Her yerde kabine Meclis'e istinad eder. Bizde ise Meclisin kabineye sığınması gibi acîb ve muzır bir hal ihdas edilmek istenil"diğini belirterek Meclis'e gölge düşürücü hareketlerden sakınılmasını ister.[339]

Nazif'in, tespit edebildiğimiz kadarıyla 1912 Ekim'inden itibaren aralıklı olarak *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da makaleleri çıkmaya başlar.[340] Bu dönemde birkaç yazısı da *Şehbâl*'de yayınlanmıştır.[341] 18 Ekim 1912'de Balkan Harbi patlak verir. O günlerde şâhit olduğu bir manzara Nazif'e "Dayan Kahpe Bulgar!.." adlı makaleyi yazdırır:

"Balkan muharebesinin başladığı günlerde bir akşam Sirkeci mevkıfına gitmiştim. Konya redif taburu cepheye sevkolunuyordu. Kompartımanların birinde pencerenin önüne oturmuş, tüfengi elinde, iriyarı, karasakallı, gözlerinden celâdet münteşir bir

hamiyet-i Osmeniyyeyi yaşatan kahraman kardeşlerimiz, bizden iğrenmeyiniz!.. ("Vâh Bize!", *Hak*, 13 Temmuz 1912).

338. "Kılıçlı Siyaset", *Hak*, 25 Temmuz 1912.

339. "Vatan elden giderse ellerinde para edecek sanatları olmadığı için açlıktan öleceklerini" beyannâmelerle çâr-ı aktar-ı âleme ilan eden kahraman taslakları tarafından Meclis-i Mebusân reisinin hânesine bırakılan varaka-i tehdidiyyede iğrenç iğrenç sırıtan âmâl ve ihtirasât, hükümete ve hükümdara kadar icrâ-yı nüfuz edip de Şûrâ-yı Ümmet'in âmil-i feshi olursa vay bu ümmetin ve bu hükümetin haline!...

Hakiki bir vatanperver, hususiyle bir asker, vatan elden giderse, mevcudiyet-i sefîlesinin mâye-i devamı olan bir lokma ekmeğin endişe-i ziyâ'iyla değil, gaye-i hayalinin musibet-i ufûlüyle bî-karar olmalıdır. Eski yeniçeriler kazan kaldırdıkları zamanlarda bile vatanı bir buğday tarlası derekesine indirmediler, bu kadar adi şeyler kusmadılar. (...) Aman Yarabbî!.. Bu memleketin muhit-i hiss ü idrâkinde esen hevâ-yı mesmûm nedir!.." ("Neşîde-i İğtişaşın Nakarâtı", *Hak*, 30 Temmuz 1912; Gövsa, a.e., s. 112-5).

340. "Osmanlı Azmi", Tasvir-i Efkâr, nr. 554, 10 Teşrin-i evvel 1912.

341. "*Garam* Hakkında", *Şehbâl*, c.3, nr.58, s.182, 1 Ağustos 1328/1912;"İki Selahaddin", *Şehbâl*, c.3, nr.63, 15 Teşrin-i evvel 1328/1912, s. 284-5; "Pierre Loti Münasebetiyle", *Şehbâl*, c.3, nr.81, 1 Eylül 1329/1913, s.170.

nefer, katarın hareketi esnasında tüfek dipçiğini yere vurarak 'Dayan kahpe Bulgar!...' diye bağırdı."[342]

Nazif'in bu devredeki yazıları Balkan Harbi'nin de tesiriyle nispeten daha iyimser ve ümit vericidir. "Müheyyiç Manzaralar" adlı makalesinde bütün Osmanlılar'ın hamiyet ve fedakârlığını heyecana getiren bir toplantıyı anlatarak[343] herkesin üzerine düşen vazifeyi, vatan müdâfaasında birlik olma zaruretini anlatır:

"Osmanlı Padişahlığı'nın âgûş-ı cemiyetinde yaşayan her ferde.. kadın, erkek, genç, ihtiyar her Osmanlıya yalnız bir vazife terettüb eder ki o da bu devletin hayat-ı umumiyyesi haricinde bir zindegânî-i şahsiyyeye sahip olmadığını bilmek ve o suretle çalışmaktır. Büyük tehlikeler, büyük fedakârlıklar ister. Şimdi, Avrupa'nın kısm-ı azamına istinad eden dört devlet karşısında milletinin hakkını, haysiyetini, hayatını müdafaa eden Osmanlı ordusunun en büyük kumandanından en küçük neferine kadar her uzvu ve her ferdi aynı vazife ile mükelleftir. Ve bu vazife ise 'fenâ fi'l-vatan'dır."

İtalya'nın yaptıkları karşısında sessiz kalan Osmanlı donanmasının bu harpte bazı yararlıklar göstermesi üzerine eski tenkitlerinden vicdan azabı duyan Süleyman Nazif, vatan müdâfilerini bütün kalbiyle ve kalemiyle desteklemektedir.[344]

"Hükümdarân-ı neseb gibi tâcdârân-ı edeb de zılâl-i re'fetini umuma bastetmekle mükelleftir" diyen Nazif'in en çok kırıldığı ve ıztırap duyduğu hususlardan biri de aydınların ve kalem erbâbının yaşanan felâketler karşısında hissiz ve sessiz kalmalarıdır. Hâmid'e hitaben yazdığı "Açık Arîza"da bu durumdan şikâyetçidir.[345]

1913 Mayıs'ından Eylül 1913'e kadar *İctihad*'da Ahmed Agayef ile Türkçülük üzerine giriştikleri kalem münakaşaları bölümler halinde yayınlanmıştır.[346]

Bu sıralarda Nazif, çocukluk arkadaşı ve istidadında "ilk şûle-i intibahı" tutuşturanlardan biri olan Abdülkerim Sabit Bey'le yıllar sonra tekrar görüşme

342. "Ali Kemâl Bey'e Cevabım I", *Hadisât*, nr.6, 25 Teşrin-i evvel 1918.

343. "Pazar günü **Müdafaa-i Milliye** cemiyetinde müsâdif olduğum bir manzara hepimizi tehyic ve ibkâ etti. Şimal Türkleri'nden ve Petersburg darülfünunu talebâtından Meryem, Ümmügülsüm, Rukiye ve diğer Meryem Hanımlar hemşirelerimiz ellerinde birer muhtır-ı hamiyet ve lisanlarında bin hutbe-i hamâset olduğu halde cemiyetimize bi'l-mürâcaa arz-ı muavenet ediyorlardı. Biz Şarklılar müddet-i ömrümüzde böyle hem metin, hem rakîk bir manzaraya tesadüf etmedik. O dört iman ve kan kardeşimizin evza' ve akvâlinden afîf ve masum bir celâdet intişar ediyordu. Haysiyet-i diniyye vü ırkıyyenin bu kadar ulvî bir müdâfaasını, itiraf ederim, ben hiçbir yerde ve hiçbir kimsede görmedim.. ("Müheyyiç Manzaralar" (siyasiyat), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 4 Şubat 1913).

344. "Haydi Rauf! Karşıdaki Yunan sahillerinde günlerden beri bir intizar-ı haif çırpınıyor. Vatanın reha-kâr-ı namusu olan toplarınla o intizarı müebbeden iskât et. O topların güllelerine hanümanım feda olsun!..." ("Bir İstiğfar ve Bir Hasbihal", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 7 Şubat 1913).

345. "Başımı dehânızın eşiğine koyarak biraz ağlamak isterim. Beni bu dakikada huzur-ı ebediyyet-penâhınıza sâik olan ihtiyac-ı girye, şahsa ait emellerin hüzn-i inkisarından değil, mecrûh ve muazzez vatanın manzara-i târümârından mütevelliddir. Keşke bu zamanda yaşayanlar 'idâdında bulunmasaydım!.. Keşke bundan evvelki zamanların hepsinde ayrı ayrı öleydim de bu zamanda yaşamayaydım!. (...) Herkes damarlardaki kanı, herkes gözlerdeki yaşı, herkes ceplerdeki parayı vatan yolunda îsar etmekle mükellef iken, bizim ekseriyet-i münevveremiz -vatanın bugünkü tali'iyle hem-renk ve hem-hâl olan- bir mâyi-i âtılın katarât-ı hasîresini bile memleketten diriğ ediyor. İşte en ziyade ye's-âver olan budur. Bu sükût karşısında ümmetin vicdan-ı nâlânı ile'l-ebed feryâd etsin!..." ("Açık Arîza : Şâiri-i Âzam Abdülhak Hâmid Bey'e", *Tanin*, c.13, nr. 1566, 10 Nisan1913).

346. Bu yazılar 30 Mayıs/5 Eylül 1329/1913 tarihleri arasında [*İctihad*, c. 3, nr. 68, 71-76, 79] çıkmıştır.

imkanını bulur. "Mardin'den ayrıldıktan sonra tam otuz üç sene hiç görüşeme"mişlerdi.[347]

Bu görüşmeden yaklaşık bir ay sonra Musul Valiliği'ne tayin olunan Nazif, yine küçük yaşlardan beri ismini işittiği ve kendisini eserlerinden tanıdığı İbnülemin'le de bu günlerde tanışmıştır. Bu tanışmadan bir kaç gün sonra Musul'a hareket eder.[348] Nazif, daha yolda, Halep'te iken gazetelerden "eski ve aziz dostu" Abdülkerim Sabit Bey'in vefat haberini okuyacaktır.[349]

Musul Valiliği

3 Ağustos 1329/1913'te Musul Valiliği'ne tayin edilen Nazif[350] Sultan Reşad tarafından kabul edilir. Evvelden beri problemlerine aşina bulunduğu bölgenin arazi meselesi de mevzu olur. Padişah, Emlâk-i Seniyye'nin ahaliye taksimine muvâfakat etmiştir:

"Mevlâ garîk-ı rahmet etsin: Hakan-ı esbak Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri bu teberru'u, bu intikal-i muhıkk u lazımı tasdik ederek, ibâdullahın boğazından, midesinden koparılmış olan lokmaların yine bilvasıta o boğaz ve midelere rücu etmesini kabul ve münasib görmüş olduğu için, Musul'a azîmet ederken, kabul buyurulmuş olduğum huzur-ı hümâyunlarında bir münasebet getirerek arz-ı şükran etmiştim."[351]

347. "Ben onu hiçbir zaman hatırımdan çıkarmadığım gibi, onun da beni unutmadığına emindim. Bir gün Cağaloğlu'nda lisan mektebinden Bâbıâli'ye doğru giden caddeden kardeşim Fâik Âli ile beraber geçerken Abdülkerim Sabit Bey'in en küçük biraderi Nazım Bey'e -ki elyevm Mekteb-i Mülkiye müdürüdür- tesadüf ettik. Nazım Bey Mardin'de doğmuş ve bir yaşında iken meskat-ı re'sinden ayrılmıştı. Fâik bizi burada yekdiğerimize tanıttırdı. En evvel Abdülkerim Sabit Bey'i sordum. Çırçır'da müsteciren bir hanede mukîm ve evden çıkamaz bir halde bulunduğunu söyledi. (...) Hemen Çırçır'a gittim. Ve sora sora hanesini buldum. Zavallı Kerim!.. Zaman, o zinde ve cevval vücudu otuzüç sene içinde ne kadar değiştirmiş, ne kadar hırpalamış ve harap etmişti. Hayat-ı uzviyye vü fikriyyesinin en feyyâz bir deminde ayrılmış olduğum arkadaşımı, ra'şan ve perişan bir halde, mezarına müheyyâ-yı sukut görmekle dilhûn oldum. O da oniki yaşında bıraktığı bir çocuğu kır sakallı görmekten mütevellid ta'accübünü izhar etmemeğe çalışıyordu. Yekdiğerimizi deraguş ettik. İlk dakikalarda teessürden ikimiz de söz söyleyemiyorduk. Heyecanımız yavaş yavaş kesb-i itidâl etti. Artık gâh şâik, gâh mağmum hasbıhal edebiliyorduk. Hal ve istikbali asla mevzu-ı bahs etmeyerek hep maziyi tahattur ve tezkâr ettik." ("Eski Bir Arkadaş", *Utarid*, c.1, nr. 15, 24 10 Nisan 1335/1919, s. 227).

348. [İbnülemin'i] en evvel Reşat Fuat Bey'in hanesinde tanımış olmakla ihrâz-ı mübâhat ettim. Abdülhak Hâmid Bey de o gün orada idi. Bir kaç gün sonra bendeniz Musul'a gittim. Avdetimde Mahmud Kemal Beyefendi ile olan muârefe-i mütekaddime yavaş yavaş teeyyüd ve uhuvvet-i vicdaniyye derecesine tesa'ud etmiştir. Ömrümün en hoş geçen zamanları kendisiyle birlikte çalıştığımız Âsâr-ı Müfîde Kütüphanesi'ne ait mesâi ile güzerân olan saatlerdir..(Gövsa, *a.e.*, s. 195-6)

349. "Eski Bir Arkadaş", *Utarid*, c.1, nr. 15, 24 10 Nisan 1335/1919, s. 227.

350. Bilgegil, *a.e.*, s. 366/1, 367, 372/1.

351. *Çalınmış Ülke*, s. 7.

Musul'a giderken Beyrut'ta Makber'i ziyaret ettiği[352] ve Haleb'te dört beş gün beklemek durumunda kaldığını öğrendiğimiz[353] Nazif 3 Eylül 1329/1913'de görev mahalline ulaşmıştır.[354] Vazifeye başlama nutku yine pek belîğ ve "Nazîfâne"dir.[355]

Daha önceleri Abdullah Paşa'nın hususî kâtibi sıfatıyla, yedi ay müddetle orada bulunmanın verdiği rahatlık ve tecrübe ile bölgenin meselelerini halka anlatan Nazif, başındaki gaileler sebebiyle devletten fazla birşey beklemeden canla başla kalkınma için gayret etmek gerektiğini hatırlatır:

"Ey bu güzel ve tarihî vilâyet-i Osmaniyye'nin Muhterem Ahalisi!.. Ben size pek ziyade malumunuz olan bu hakikati yalnız ihtar etmek için gelmedim; tatbik de etmek isterim. Devlet bu dakikada pek büyük müşkilât ve mesâil karşısında bulunuyor. Hükumet-i merkeziyye istese bile - ki pek ziyade istediğinde hiç birimizin şüphesi olmasın- bize ihtiyacımız dercesinde ifâ-yı muâvenet edemez. Bu imkânsızlık, atâlet-i me'lûfemize bir medar-ı mazeret teşkil ve onu idâme etmesin. Muhitin ihtiva ettiği her vasıtadan istiâne ve istifade etmek: İşte size tavsiye ve benim de tevessül edeceğim düstur-ı idare budur. Yapılacak şeyleri burada birer birer tâdâd etmeği bî-lüzum görürüm. İnşaallah onları ileride, pek yakın bir zamanda ef'âlin belâgat-i itminan-bahşı izah eder."

"Ben Musul'a yalnız hafızamı getirmedim, kitaplarım da beraberdir"[356] diyen Süleyman Nazif, buna rağmen dostlarından ve matbuattan uzak bulunmanın sıkıntısını ziyadesiyle yaşamaktadır.[357] Hüseyin Cahid'e gönderdiği mektupta: "Musul İstanbul'a o kadar uzak ve hususiyle vesâit-i nakliyyesi o kadar târümâr ki gazeteler buraya

352. "Evet Beyrut'ta ilk işim o hacc-ı vicdanîyi ifâ, sonra da bârigâh-ı âlânıza o arîzayı i'lâ oldu.. Bence Beyrut bu kürenin ve vatanımın bir cüz'ü olmaktan daha başka ve daha büyük bir şeydir. Nazarlarım hakaik-ı eşyaya en evvel oradaki Makber'in kağıtlara düşen ukûs-ı muazzaması sâyesinde açıldı.

Çıktım semavâta hâk-berser,
İndim semavât ile beraber." (Gövsa, *a.e.*, s. 164).

353. "Eski Bir Arkadaş", *Utarid*, c.1, nr. 15, 24 10 Nisan 1335/1919, s. 227.

354. Bilgegil, 372/1; İbnülemin,1115.. Bu tarih XII ve XII no.lu belgelerde 6 Teşrin-i sâni olarak geçmektedir. (Bilgegil, *a.e.*, s. 366/1, 367.

355. "Musul Vatandaşlarım! Huzurunuza pek de yabancı bir çehre ile çıkmıyorum. Beş ay sonra tam onsekiz sene olacak. Muvakkat ve küçük bir memuriyetle buraya gelmiş, vilâyetin merkez ve mülhakatında aylarca bir gölge gibi.. Fakat hisseden, düşünen, memleketin zerrât-ı hâki üstünde şefkat ve samimiyetle titreyen bir gölge gibi dolaşmıştım. O vakit gördüm: Topraklarınıza kudret-i Fâtıra ibzâl-i bereket etmiş. Yalnız beşerin ihmâl-i anûdu bu feyzâbâd-ı hilkatte çirkin çirkin ağlıyordu. Görüyorum ki bu gün daha farklı ve daha iyi bir halde değil!.."

"Yollarımız böyle mehâlik-âlûd ve tarlalarımız nâ-mezru' kaldıktan sonra yakında vilâyetimizin gözüne gelecek olan şimendiferin ne faidesi olur? İşte *Tevrat*'ın Cennet'ten nebean ettirdiği mübarek Dicle nehri!. Arasından geçtiği behişt-i bereketin nasib-i makûsuna ağlayan bir dîde-i telehhüf gibi asırlardan beri bî-sûd ve hâsir akıp gidiyor..." (Bir mektup- Bir Nutuk", *İctihad*, c. 4, nr. 84, 12 Kânun-ı evvel 1329/1913, s.1852-4).

356. "Hüseyin Cahid Bey'e Mektup", *Utarid*, c. 1, nr. 4, 30 Kânun-ı sâni 1335/1919, s. 57.

357. "Musul'a herşey gibi havâdis-i âlem de pek geç geliyor. Osmanlı ajansının îcaz-ı bahîli (evet muhil değil, bahîl) ile yazılmış telgrafnâmeleri istisna olunursa biz vekayi'-i câriyeyi tarihe geçtikten sonra ıttıla'-ı kem-nasîbimize mâledebiliyoruz. Postaların intizamı arasıra ve sık sık kaza-zede olmasa İstanbul gazetelerini yevm-i intişarından oniki gün sonra Musul'da okumak kâbil olacak. Öyle hissediyorm ki Robenson, adasında bizden daha az mesut değlidi. Medeniyet-i hâzıra insanları vâsi mikyasta dedikoduculuğa alıştırmış. Artık bir mahallenin mütevazı kahvesine insibab eden seyl-i şuûn ile ne bed-zebânlığımızı tatmin edebiliyoruz, ne bed-gûşluğumuzu!.. İki kutb-ı arz arasındaki reybü'l-menûn bile bazen bizi ikna ve ıtma' edemediği için vukufçuluğumuz Kamer'e, Merih'e, sevâbit ve kehkeşâna ait yeni maceraları tahkik etmek ve yeni istifsarlarda bulunmakla demgüzâr olmaktadır." (Gövsa, *a.e.*, s. 167-8).

ancak tarih olduktan sonra geliyor. İstiklâl-i Osmanî münasebetiyle icra olunan merasimi tafsilen hikâye eden *Tanin* nüshası da böyle yıllandıktan sonra vürud edebildi"[358] der. Abdullah Cevdet'e Ninova harabelerinden gönderdiği mektupta da aynı dertten şikâyetçidir.[359] Hele Abdülhak Hâmid'e olan mektubu Nazif'in Musul'daki vaziyetinin ve ruh halinin berrak bir aynasıdır:

"... Şu mısra, hâl-i hâzırımın bir tarif-i tamm u mücmeli olabilir:

Âlem yıkıldı sanki ben altında kalmışım!..

Yalnız havası değil, her unsuru ve her ferdiyle ayrı ayrı uğraşmağa ve didişmeğe mecbur olduğum bu yerde, hakikaten yıkılmış bir âlemin pâmâl-i enkazı gibiyim. Mayıs ibtidâsından bu güne kadar mizânü'l-harâre hiç bir gece otuzdan ve hiç bir gün otuzaltıdan aşağıya düşmedi veya düştüğünü biz görüp hissetmedik. Kırkı mütecâviz derecât-ı hararetle kavrulduğumuz eyyâm-ı sûzan ise sayılamayacak kadar çoktur.

Bundan başka şu kızgın menâtıkta kendi keyfine göre teşekkül etmiş adamlarla da ayrı ayrı boğuşmak icap ediyor. Bu hodrev veya hodzat ifritlerin ~~her biri~~ bazan bir tabur askeri mütehayyir bırakmaktadır. Burada zimamdârân-ı umûrun şiârı 'daima uğraşmak' olmalıdır. Ta ki şu menâtık-ı târümârda bir hükümetin maksadı hâsıl veya vücudu mahsüs olabilsin."[360]

Böyle bir maksat için olsa gerek Nazif, Birinci Dünya Savaşı'ı öncesinde Musul civarında yaptığı bir seyahatten şöyle bahsediyor:

"Harb-i Umumî'nin infilâkinden iki ay kadar evvel Musul vilâyetinin bir kısmında bir seyehat icra etmiştim. Zaho kasabasından hareketle İmadiye'ye gidiyorduk. Zaho suyunu sol kenarından geçerek, sağ taraftaki yüksek ve su'bü'l-mürûr dağa atlarımız tırmanmağa başladı. Dağın tepesine vâsıl olunca diğer sath-ı mâilinden ineceğimizi zannediyordum. Hayır önümüze bir sath-ı mâil değil, büyük ve ormanları asır-dîde ağaçlarla memlû bir ova çıktı. Ovanın ufkunda daha yüksek bir silsile-i cibâl, o taraftaki eb'âd-ı semâyı nazarlarımıza seddediyordu. Karşımızdaki dağların ötesinde ve aynı şekl ü letâfette bir ova ve bir silsile-i cibâl daha önümüze dikildi."[361]

Nazif'in Musul valiliği bir yılını doldururken 1914 Ağustos'u sonlarında umumî harbin seferberlik hazırlıkları başlar. Osmanlı devleti Yemen ve Hicaz'dan başka yerlerdeki askerlerini toplamaktadır. "Nereye ve nasıl sevkedeceği bizce meçhûldür." diyen Nazif, şunları anlatır:

358. "Hüseyin Cahid Bey'e Mektup", *Utarid*, c. 1, nr. 4, 30 Kânun-ı sâni 1335/1919, s. 57.

359. "Refik-i Muazzez,

Dünyanın her yerinden ve herkesten uzak bir köşesindeyim. İhtiva ettikleri havâdis ve mebâhis, tarihe mâl olduktan sonra, gazetelerle risaleler buraya gelebiliyor. Celâl Nuri'nin *İctihad*'da intişar eden "Şîme-i Husûmet" makalesiyle senin ona olan cevabın da böyle oldu. Yâni başka taraflardaki kârîîn-i Osmaniyye bu iki makale-i nefîseyi okuyup unuttuktan sonra biz intişarını haber alabildik. Burada mekânın icabı olan bu hâl memleketimizin her tarfında az, çok vâkidir. Fukaraya tasadduk edilen libâs-ı köhne gibi, cihan-ı temeddün de meâsir-i fikriyyesini eskittikten sonra bizim dûş-ı ıttıla'ımıza atıyor.." (*Batarya ile Ateş!*.., s.168; Gövsa, *a.e.*, s. 85).

360. Gövsa, *a.e.*, s.167.

361. *Mehmed Âkif*, s. 91-2.

"Bu seferberliğin harabî-i hâzırı bir parça tezyid etmekle beraber terakkiyât-ı matlûbenin husûlünü de tehir eyleyeceğini bilirim. Fakat her tarafta kıyâmetler koparken eli kolu bağlı durmak da câiz değildir. Kim bilir belki gelecek gàileler, giden gàilelerin tevlid ve terketmiş olduğu mesâibi tâdil ede!.. Ben daima ümit ve iman ile yaşadım..."[362]

Nazif'in ülke bütünlüğüyle alakalı meselelerdeki hassâsiyeti dikkate şâyândır. Bunda, yetiştiği bölge ve babasının mutassarrıf bulunmasının da tesiri büyüktür. "Ermeniler'in metâlib-i milliyye izhar etmeğe başladığı tarihten bu güne kadar davâlarını hatve be-hatve ve bizzat takib" eden Nazif, Musul'da iken Almanlar'ın bu hususlaki bazı kışkırtmalarına şahit olmuştur: "Hasbe'l-memuriyye muttali' olduğum bir hakikati söylemezsem ırkıma ve tarihe hıyanet etmiş olurum." diyerek müttefikimiz Almanlar'ın harp sahası dışındaki Ermeniler'i "tehcir ve taktîle hükümeti sevk ve hattâ vak'alar ihzar" ettiklerini anlatır.[363]

Malta sürgününden döndükten sonra, İngiliz işgalindeki Musul'dan bir (muhtemelen gayr-ı müslim) ahbabının 1922 yılı başında gönderdiği mektup, "Ben şimdi her ümidi kırılmış, hayatın her zevkine küskün, ümidin her cilvesiyle müteellimâne istihza eden meftûr ve makhûr bir ihtiyarım. Az zamanda kün feyekün olan vatanımın enkaz-ı mâtemini ben şimdi ruhumda taşıyorum... Ben artık bir mezar-ı seyyarım" diyen Süleyman Nazif'i son derece duygulandırır. "Pekçok hatırât-ı muazzezenin pür-hayat medfeni olan Musul'un menâzır ve eyyâmı" birer birer yâdına ve gözlerinin önüne gelir. İki günde yazabildiği cevabî mektub Musul valisi Nazif'in dokuz sene evvelki niyet ve tasavvurlarını açıklaması bakımından da kaydedilmeye değer mahiyettedir:

"Ahşap köprü ağır otomobil ve kamyonların sıkletine uzun müddet tahammül edemez. Ben taş ve demirden bir köprü tasavvur etmiş ve mühendisleri de Bağdat'tan davet eylemiştim. Harb-i Umumî her tasavvuru dünya ile birlikte herc ü merc etti. **Hamam-ı alîl** hakkında da bir takım amâl ve teşebbüsât var idi. Yani Avrupa

362. Gövsa, *a.e.*, s. 167.

363. " Harb-i Umumî'ye duhûlümüzden iki haftadan ziyade zaman geçmemiş idi. Musul'a Şunman adında bir Alman geldi. Bu herif Tebriz'de uzun müddet kalmış, Türkçe'yi Azerbaycan şivesiyle ve suhûletle tekellüm ve hattâ biraz da kitâbet ediyordu. Musul'daki Alman konsolosu Van'a gitmişti. Şunman nezdime gelerek ve konsoloshâne şifre miftahının konsolos nezdinde bulunduğunu beyan ederek, İstanbul'daki Alman sefârethânesine olan bazı iş'arât-ı müsta'celesi için vilâyetin şifre miftahından istifade edip edemeyeceğini sordu. Yazacağı şeyleri bana söylerse aynen Dahiliye Nezareti'ne tebliğ edeceğimi ve başka suretle harekete imkân olmadığını söyledim. Şunman buna muvâfakat etmedi. Almanya sefaretine hükumetin şifresinden lede'l-iktiza istifade edebilemesi için Bâbıâli nezdinde icrâ-yı teşebbüsât etmesi için bir telgrafnâme keşîde ettiğinden de derhal haberdar oldum. Fakat Bâbıâli bu yolda hiç bir iş'arda bulunmadı.

İşte bu sırada idi ki bir akşam gurubdan bir saat sonra Musul kasabasından silah sesleri gelmeye başladığını refakatimdeki jandarma çavuşu haber verdi. Hânem kasabaya üç dörtyüz metre kadar uzak bir yerde idi. Derhal koştum. Ve bir vak'a tahaddüs etmesine imkân bırakılmadan mesele yatıştırıldı. Şunman'ın süvâri olarak ve kırmızı bir fesle kasaba içinde dolaşmakta olduğunu gördüm. Benden evvel oralarda görülmüş olduğunu da söylediler. Halbuki mukîm bulunduğu Alman konsoloshanesi kasabaya benim ikametgâhımdan iki misli fazla uzakta bulunuyordu. Hristiyanlar aleyhine bir teheyyüç suretinde ve durup dururken vuku' bulan şu kargaşalığı Şunman'ın tertib etmiş olduğundan o akşam şüphelenmiştim. Bilâhere, hudud-ı İraniyyede ve bir Osmanlı hey'et-i seferiyyesiyle bazı aşâir-i İraniyye arasında tahaddüs eden bir arbede de Şunman'ın bize karşı olan hareket-i hâsmaneyi bizzat idare etmiş olduğunu bilâhere Bağdat'ta işitince Musul'daki zannım yakîne tahavvül etti." ("Ermeni Yurdu", *İleri*, nr. 1773, 10 Kânun-ı sânî 1339/1923, s. 1).

kaplıcaları şeklinde imar edilecekti. O da kaldı. İnşaallah şimdi yapılır. Belediye için Londra'ya sipariş ve bedeli irsal edilmiş olan nehir römorkörü de inşaallah unutulmamıştır. Eski debbağhane yeri ne oldu?. **Ninoy** caddesinin nehir tarafındaki medhali kurbünde evkafa ait olan dükkânların belediyece nakden veya tahvilen istimlâki hakkında o vakit Evkaf Nezâreti'nden me'zuniyet istihsâl etmiştim. Bilmem ne oldu?.. **Mizab** köprüsü ikmal edildi mi?.. Turûk ve meâbir inşaatına ümid ederim ki başlansın. Ah şu mel'un Harb-i Umumî!.."[364]

Resmî evraka göre; 3 Kânun-ı evvel 1330/1914'de Bağdat valiliğine naklen tayin olunan Nazif, Musul valiliğinden 14 Kânun-ı evvel 1330/1914'te ayrılır.[365] Musul Vilâyeti İdare Meclisi Mazbatası'nda Vali Nazif'in; âsâyiş, ümran, maârif ve askerlik sahalarında yapmış olduğu hizmetlerinden uzun uzadıya ve övgüyle bahsedilmiştir.[366]

Bağdad Valiliği

Memuriyyeti, 3 Kânun-ı evvel'de Musul'dan Bağdat vilâyetine tahvil olunan Süleyman Nazif'in, 16 Kanun-ı evvel 1330/1914'de başladığı bu görevi 16 Haziran 1331/1915'e kadar devam etmiştir.[367]

İbnülemin'e gönderdiği hal tercümesinde: "Ben Bağdad'a gittiğim zaman Devlet-i Osmaniyye harp ateşine atılmış ve Basra kasabası ile sancağının kısm-ı azamı sukut etmiş idi"[368] diyen Nazif, *Nâsırüddin Şah ve Bâbîler* adlı eserinde de; vilâyet değişikliğinin "Harb-i Umumî'ye iştirâkimizin ikinci ayında" gerçekleştiğini belirttikten sonra[369] bu dönemle alâkalı bazı hatıralarını anlatır.

Süleyman Nazif, Bağdad'a gitmesinden pek az bir zaman sonra "Dahiliye Nâzırı Tal'at Bey'den şifre bir telgrafnâme" alır. Bu telgrafta; İranlılarca pek hatırı sayılır bir zat olan ve İstanbul'dan Bağdad'a gitmek üzere ayrılmış bulunan Şeyh Esedullah Tebrizî'nin, zekâsından ve hamiyyet-i diniyyesinden istifadeye çalışılması ve şahsı için her ne taleb ederse esirgenmemesi övgü dolu ve hararetli bir lisanla emrolunmaktadır.

Şeyh Esedullah henüz Bağdad'a ulaşmamıştır. Fakat, Nazif, Şeyh'i İstanbul'dan tanımaktadır ve aralarında "millî ve mezhebî bazı kanaat ve ictihad ihtilâfı olmakla beraber, ahlâkına itimad ve bu itimadın sevkiyle şahsına" saygı duymaktadır. O zamana kadar Musul'da, Bağdad'da tesadüf ettiği İranca mûteber kimseler "bize garip yolda ifşâ-yı mahiyet ve hükümetimizin vicdanından selb-i emniyet edip durmuş" olduklarından, Dahiliye Nâzırı'nın bu yoldaki tavsiyelerinden Şeyh Esedullah Tebrizî

364. Mektup -Musul'da Davud Yusufânî'ye- Nişantaşı, 21 Şubat 1922.

365. Bilgegil, *a.e.*, Vesika XIII, s. 367.

366. "Müşarünileyh Hazretlerinin mecbûl ve meftûr bulundukları şecia-i celîle-i mehamm-âşinâyî ve şecia-i makbûle-i kâr-şinâsî muktezasınca ve müddet-i memuriyyetleri zarfında icraat ve tedâbir-i celîleleriyle emn ü âsâyiş-i mahalliyenin bihakkın idâme ve takrîrine muvaffak olmakla beraber ve diğer taraftan umûr-ı nâfia vü maârifin temin ve teâlisine ve memleketin tezyid-i ümran ü refahına ait birçok teşebbüsât ve icraat-ı celîle-i umran-perverâne ve maârif-güsterâne ve umumî seferberlik sırasında da orduyu teşkil eden efrâdın ve erzak ve eşya vesâiresinin cem' ü celbinde hıdemât-ı hasafetkârâne ibrazıyla cümlenin memnuniyet ve hoşnudîsini isticlâba muvaffak olmuş olduğunu tasdikan işbu mazbata tanzim ve takdim kılındı." (*a.e.*, s. 352, 367).

367. *a.e.*, s. 372.1, 344.

368. İbnülemin, *a.e.*, s.1115.

369. *Nâsırüddin Şah ve Bâbîler* , s. 15.

hakkında da şüpheye düşen Nazif, Şeyh'le görüştükten sonra, endişesinde ne kadar haklı olduğunu anlayacaktır.[370] Osmanlı'ya hizmet veya bir Osmanlı valisine yardımcı olmak Şeyh'in Acem ruhuna büsbütün zıttır:

"Bir gün Şeyh Esedullah'ın Kasr-ı şirin'e giderek, orada askerimizle Acem aşâiri arasında mütehaddis ve vahîm bir şekil almağa müstaid bir ihtilâfı dostâne halletmesini rica etmiştim. Bana dedi ki:

- İslâm da olsa, ecnebi bir devlet ordusunun ne önünde, ne arkasında vatanımın toprağına ayak basamam."[371]

Süleyman Nazif'e Bağdad valiliği sırasında; "Ordu-yu Hümâyun ihtiyacâtının hüsn-i tedârik ve nakl ü sevki ve hususât-ı sâire-i askeriyyenin rü'yet ve tesviyesi emrinde izhar-ı âsâr-ı gayret ve rü'yet etmekte olduğundan nâşi 23 Nisan sene 331 tarihinde altın liyakat madalyası ihsan buyurulmuştur." Bu görevinden Meclis-i Vükelâ kararıyla 6 Haziran 1331/1915 tarihinde azledilen[372] Nazif, bu hususta şu bilgiyi vermektedir:

"Bağdad'da memuriyyetim altı ay imtidad etti. Felâket-i harbin icabı olarak Bağdad valiliği ile Ordu Kumandanlığı'nı tevhid etmeye lüzum görmüşler. 1331 Haziran'ında infisal ettim. Son memuriyetim Bağdad valiliği ise de Bağdad vilâyetinin son valisi ben değilim. Bu acizden sonra askeriyeden iki asil ile mülkiyeden yine iki vekil oranın mukadderâtına -devletin eli oradan büsbütün çekilinceye kadar- vaz'-ı yed etmişlerdi."[373]

Nazif'in Bağdad'da bulunduğu dönemde Veysel Karanî hakkında malumat edindiğini de öğreniyoruz.[374]

370. "Şeyh Esedullah ile Bağdad'da ilk mülâkatımız vâki olduğu zaman Dahiliye Nâzırı'nın bana olan emrini tebliğ ettim. Ben bu vazife-i resmiyyeyi ifâ ederken, hissiyatımı ketm ü ihfa etmiş ve hatta -yine o vazifenin ilcâ-yı akdesiyle- Şeyh'i idlâl ve iğva edecek bir tavr ü lisan iltizam eylemiştim. Tahattturu beni hâlâ mahcub ve muazzeb eder: Koca Tebrizli Türk, sapsarı kesilerek, bana harfiyyen şu sözleri söyledi:

- Vâkıa ben Azerbaycanlıyım, yâni Türk'üm. Fakat ruhum İranîdir. Ben Tebriz'de dünyaya geldim; siz Diyarbekir'de doğmuşsunuz. Sizin maskat-ı re'siniz dahi Azerbaycan'dan ma'dud iken mutaassıb bir Osmanlı'sınız. Ve Osmanlı hesabına adamı avlamağa çalışıyorsunuz. Sizin fazilet ve fezahat telakki ettiğiniz şeyleri ben de aynı şekilde görürüm. Şahsıma ait hiçbir emelim yoktur. İki gün sonra atebâtı ziyarete gideceğim. Dahiliye Nâzırı Bey İranîler'in kalblerini celb etmeği cidden arzu ediyorsa teba'amızın burada bir takım pürüzlü işleri var. Onları hüsn-i niyetle tesviye etmeğe çalışsın." (*a.e.*, s.15-6).

371. *a.e.*, s. 16.

372. Bilgegil, *a.e.*, Vesika XVI s. 370.

373. İbnülemin, *a.e.*, s. 1115.

374. "Bir aralık Veysel Karanî'nin mufassal bir tercüme-i halini görmek hevesine düşmüştüm. Bağdat'ta bulunduğum sırada ulemâdan bir zat kütüb-i muhtelifeden tetebbuât ve nakliyat icra etmek suretiyle bu emelimi lutfen tatmin etti. Mezbeleler içinden topladığı ekmek ve kemik parçalarıyla kifaf-ı nefs etmiş olduğunu Veysel Karanî'nin fezâili sırasında okuyunca hayret ve nefret hissettim. Ben eminim ki peygamberin o âşık-ı hâlisü'l-cenanı Şer'-i İslam'ın da reddettiği böyle bir süfliyeti kabul edemeyecek derecede nezîhü'l-hulka bir zat idi. Yalnız şaşkın müverrihlerle derbeder nâsihler, kendi akıllarınca fazilet ve hikmet telkin ediyorlar." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XV", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 72, 15 Haziran 1918, s. 791-3).

16 Haziran'da görevden ayrılan Nazif iki gün vekâletten sonra 18 Haziran 1331/1915 tarihinde Bağdad valiliğini Irak Kumandanı Nureddin Paşa'ya devreder.[375] İstanbul'a döner. Dahiliye Nezareti'ne verdiği 12 Ağustos 1331 tarihli dilekçe ile vaziyetini arz ederek 19 Haziran'dan itibaren ma'zûliyet maaşı tahsisini talep eder.[376] Bu dilekçe üzerine önce Memuriyet Müdiriyeti'ne Nazif'in "sûret-i infisâline nazaran câizü'l-istihdam" sayılmasının "menût-ı müsâade-i Nezaret-penahî" olduğunu bildiren bir yazı yazılır ve beşbin kuruş mazûliyet maaşı tahsis olunur.[377]

İstanbul'daki Faaliyetleri

Bağdad'dan dönen Süleyman Nazif, İstanbul'da Cenab'ın tavsiyesiyle Faruk Nafiz'in şiirlerini okur ve takdir eder.[378]

Bu arada Birinci Dünya Savaşı bütün şiddetiyle devam etmektedir. Nazif'in çeşitli vatanî yazılarından derlenen *Batarya İle Ateş!!!*... adlı eseri, "menâfi'-i nakdiyyesi eytâm-ı şühedâ müessesâtına teberrû" olunmak üzere Matbaa-i Âmire'de tab' edilir. Müellif, Cenab Şehabeddin'e takdim ettiği eserin 25 Teşrin-i evvel 1915 tarihli takdim yazısında: "Muhtelif zamanlarda, muhtelif sebeplerin yazdırdığı bu perişan sahifeleri cem' ile evlâd-ı şühedâya ithaf ediyorum"[379] diyor.

Batarya İle Ateş!!!... o zaman Almanlar'ın pek hoşuna gitmez. Bununla beraber Harbiye Nezareti eserden iki bin nüsha alarak siperlerdeki subaylara göndermiştir.[380]

Nazif'i 1917 Şubat'ında Hâmid'in mektup ve şiirlerinin derlenmesiyle meşgul görmekteyiz. "Pederim, babasının âsârını cem' ederken ne kadar mezâhimi iktiham etti ise, bu tilmiz-i kemter de eb-i ekrem-i maneviyatının eş'arıyla mektuplarını- ve bilhassa mektuplarını- taharri ve telfik hususunda o mertebe müsâdif-i müşkilât oldu." diyen *Batarya İle Ateş* muharriri bir çok izah ve dipnotlarla birinci cildin tab ve neşrine muvaffak olmuştur.[381]

375. Bilgegil, *a.e.*, Vesika XVI, s. 370.

376. *a.e.*, Vesika XVII, s. 371.

377. *a.e.*, Vesika XVI, s. 370; Vesika XXI, s. 372. Nazif, kardeşine Bağdat'tan yazdığı hususi mektupta şöye diyor: "Irak'taki hayat-ı malûmeme taallûk eden iltifât-ı teşvikat-âyâtına teşekkür ederim. Ben ef'âlimin mahiyâtını tefüş edemem. İyi mi yaptım fena mı, bunlar bence meçhuldür. Yalnız bir şey bilirim ki çalışırken hulûs-ı niyyet ve aşk-ı vazifeden başka hiç bir şeyden mülhem olmadım." (Mektup -Fâik Âli'ye- Bağdat, 4 Nisan 1331/1915).

378. "Bağdad'dan yeni gelmiştim. Cenab Şehabeddin Bey üstad ve biraderim, Faruk Nafiz imzasıyla intişar eden şiirler hakkında mütalâamı sordu. Fena bir âdetim var: Şahısları mârûf olmayanların yazılarını, manzum olsun, mensur olsun, okumam. Faruk Nafiz'in eş'arı da bu sûretle nazarımdan kaçmıştı. Cenab Bey "Oku. Hiç fena yazmıyor." dedi. Okudum, filhakika hiç de fena yazmıyordu..."("Faruk Nafiz Bey", *Yıldız*, nr. 7, 1 Mart 1341/1925, s. 3).

379. *Batarya İle Ateş!!!*... , s.3.

380. "Harb-i Umumî zaamanında intişar eden *Batarya İle Ateş!!!*... 'in nihayetine Fransız şairi Sully Prudhomme'un "Ezhâr-ı Hûn" ve "Nedâmet" ünvanlı iki manzumesini tercümeleriyle birlikte aynen dercetmiş ve şâir hakkında da birkaç satır-ı senâ ilâve eylemiştim. Bu kitap o vakit topraklarımız gibi vicdanlarımıza da tahakküm ve vaz'-ı yed etmeğe çalışan Almanlar'ın hoşuna gitmedi. Bununla beraber Harbiye Nezareti kitabımdan ikibin nüsha iştira ederek siperlerdeki zabitâna göndermişti. Çanakkale'den avdet etmiş olan bir zâbit bilhassa şu sözleri söylemek için beni görmeğe geldi: Sully Prudhomme'un 1870 felâketine ağlayan o iki manzumesini ben Fransız ateşlerine mütemâdiyen muarız olan siperde ezberledim..."("Fransız Lisan ve İrfanı", *İleri*, nr.1716, 14 Teşrin-i sâni 1338/1922, s. 1).

381. "Abdülhak Hâmid Bey'e", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 2, nr. 33, 15 Eylül 1917, s.113-4. Burada bir cilt denilmekle beraber eser iki cilt halinde basılmıştır: Abdülhak Hamid'in Mektuplar, c. I,II; Matbaa-i Amire, İstanbul 1334,1335.

Süleyman Nazif, arkadaşı Süleymanpaşazâde Sâmi'nin tavsiye ve ısrarıyla 1917 yılında "İran Edebiyatı'nın Edebiyatımıza Tesiri" hakkında ve musâhabe tarzında bir eser hazırlamıştır. Bunu konferans olarak verdiği gibi *Edebiyat-ı Umumiye* mecmuası ile tefrika şeklinde de neşr etmiştir.[382]

Çeşitli tepkilere sebep olan bu konuşması yüzünden[383] Nazif, bilhassa Türkçüler'in şiddetli hücumlarına uğradığı gibi fiilî saldırılarına bile hedef olur:

"Onların muhaliflerine hükümetten başka eşhası da taslit etmek âdetleri idi. "Edebiyat-ı İraniyye'nin Edebiyatımıza Tesiri" hakkındaki bir konferansımda hiç kimsenin şahsına ait tek bir kelime söylememişken namını yukarıda tefevvüh ettiğim eşhastan biri, başına topladığı evbaş ile Bayezid meydanında üzerime evbaşâne hücum etmek cüretinde bulunmuş ve bittabi daha zelil ve muzmahil olmuştu. 1329/1913 sene-i rumiyesinden beri o dalâlin muhasım-ı endişekârı idim. Bu gün de tevlid ettiği izmihlâl karşısında mebhût ve giryân duruyorum.."[384]

Bazı yazı ve mektuplarından anladığımıza göre Süleyman Nazif, 1917 yılının son aylarında, 5-6 Eylül tarihli mektubunda "seyahata çıkmadan seni göreceğim"[385] demesine nazaran büyük bir ihtimalle Ekim'den itibaren- Suriye ve Filistin taraflarına doğru bir seyahatte bulunmuştur. Bu sıralarda Kudüs ve Hayfa'yı da dolaşmış[386] bir müddet Şam'da da bulunmuştur.[387]

Yeri geldiğinde sözünü esirgemeyen Nazif'in şiddetli tenkitleri İttihatçıları zaman zaman sıkıntıya soktuğundan daha önce bahsetmiştik.[388] Bu gibi durumlarda çeşitli vesilelerle İstanbul'dan uzaklaştırılan Nazif, adı geçen konferansı yüzünden de zaten bir türlü uyuşamadığı Türkçü yazarlarla çetin münakaşalara girişir. Akabinde seyahata çıkmış bulunan *Batarya İle Ateş* muharriri, Suriye seyahati dönüşünde tefrika

382. "Örfî-i Şirazî V", *Peyam-ı Edebî*, nr. 55/12, 30 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1. "Menşei mazinin zalâm-ı ibhamında kalan o büyük edebiyatın bu gece ne tarihçesini tanzim edeceğim, ne tesir-i cihan-şumûlünü izah. Onüç yaşımdan beri okuduğumu anlamağa ve anladığımı yazmağa çalışırım. Otuzbeş senelik hayat-ı tetebbu'un efkârımda teressüb ettirdiği kanaatleri bir hasbihal suretinde huzzâr-ı fazıla bildirmek istiyorum. Sözlerimde bu müsamare için kitaplardan toplanmış malumat ve emsile değil; senelerin idrâk ve hissiyatıma hakikat olarak kabul ettirmiş olduğu şeyler görecektir." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri I", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 50, 12 Kânun-ı sânî 1918, s. 385-7).

383."Ben ki Osmanlı Türküyüm... Ve Osmanlı oğlu Osmanlı, Türk oğlu Türküm, ırkdaşlarıma tavsiye ederim ki: Ne İran'a, ne Turan'a, istidad ve mukadderatımızın bize ihzar ve ihsan ettiği diyar-ı irfana doğru... (312) sözleriyle bitmekte olan bu konferans için başka bir yazısında şöyle der: "..Geçen senelerde bir konferans vermiş ve "Türk'ün edebiyatı da tarihi de Osmanlılar'la başlar" demiştim. Buna o vakit itiraz edenler oldu. Fakat burada da sorarım.." ("Örfî-i Şirazî VIII", *Peyam-ı Edebî*, nr. 61 18, 11 Kânun-ı evvel 1335/1919).

384. "Bir Daha". *Hadisât*, nr. 113, 23 Nisan 1919.

385. Gövsa, *a.e.*, s. 207.

386. *Nâsırüddin Şah ve Bâbîler* , s.18.

387. Bu seyahate ait bir hatırasını şöyle anlatır: "Basra'nın sukutunu mütcâkib söylenmiş şarkılardan birisini iki sene evvel Şam'da dinledim. Hânendeler de sâzendeler de Arab idiler. Neşîdeyi okur ve çalarlarken hepsinin seslerinde giryân ıhtizarlar, gözlerinde yaşlar vardı. Şarkı "emşi Basra emşi" yani "Yürü Basra yürü!" diye başlıyor ve öyle bitiyordu. İlk parçasının hatırımda kalan meâli işte: "Yürü Basra yürü!.. Osmanlılar buralardan gideli, ben çocuğu Şatt'a düşmüş vâlide gibiyim, gözüm suda yürüyorum. Yürü Basra yürü!.. Onlar sana gelmezlerse sen onlara yürü!..." İşte İslâm'ın ruhu, işte Osmanlı'nın İslâm arasındaki mevkii!.." (*Hitâbe*, s.14).

388. İttihatçıların Nazif'i ancak dilinden ve kaleminden kurtulmak için istemeyerek vali yaptıklarını kaydeden İbrahim Alaeddin, Talat Paşa'nın Dahiliye Nazırı iken: "Şu Süleyman Nazif'in makalelerini neşre müsaade etmesek kendi gücenir, fakat müsaade edince de âlem gücenir" dediğinden nükte halinde bahsetmektedir. (Gövsa, *a.e.*, s. 261).

edilmekte olan konferans metni sebebiyle Samih Rifat'ın konuyla ilgili şiddetli hücumlarına cevap yetiştirmek durumunda kalır.[389]

Bir süre sonra, maksadını tam olarak açıklamadığı bu seyahatin arkasından Nazif Avrupa'ya geçer.[390] Celâl Nurî'ye Viyana'dan yazdığı 27 Şubat 1918 tarihli mektubunda şunları okumaktayız:

"Ne iyi oldu ki ben hayat-ı tahrire çoktan veda ettim. Yoksa hiçbir gazete bî-karar, yâni seyyar bir muharrir kabul etmezdi. Viyana'yı görmeğe çalışıyorum. Yakında İsviçre'ye gidemezsem, gelecek hafta Peşte'ye avdetle bir müddet orada kalacak ve sonra yine İsviçre'ye gitmeğe çalışacağım. Kararsızlık okumak gibi yazmağa da mâni oluyor..."[391]

Nazif'in Viyana'daki yaralı askerlerimizi ziyaretle onlara hitaben bir konuşma yaptığını öğreniyoruz. *Harp Mecmuası*'nda "Viyana Nekâhethânesindeki Askerlerimize" başlığı ile yayınlanmıştır.[392]

Nazif'in, bazı tespit ve müşahedeleri ile bilhassa İsviçre halkında gördüğü hak ve hürriyet şuurunu ifade eden yazıları o sırada *Zaman* gazetesi vasıtasıyla yayınlanmıştır.[393]

389. "Şâir-i Rakîkü'l-beyan Sâmih Rifat Beyefendi'ye", *İleri*, nr. 30, 30 Kânun-ı sâni 1334/1918; "Şâir-i Bedâyi'sâz Sâmih Rifat Beyefendi'ye", *İleri*, nr. 40, 9 Şubat 1334/1918.

390. "İtişmeyi kakışmayı Sirkeci garında bırakarak Viyana'ya kadar sakit ve asude geldik. Yolun ilk aksamını pek de iyi hatırlayamıyorum. Fakat Macaristan hududundan Viyana şehrine kadar geçtiğimiz yerler, ufuklara kadar ittisa' eden fasılasız, inkıtasız bir umran-zardır. Evet, ufukları dolduran ve ufuklardan taşan bir mamuriyet. Harb-i Umumi bile bu kârgâh-ı mesaiyi bir gün tatil edememiş."("Viyana Mektubu: Pek Ziyade Azizim Celâl Nuri Bey", (28 Şubat 1918), *İleri*, nr. 65, 6 Mart 1334/1918).

391. a.y. "Hayat-ı tahrire çoktan veda ettim" diyen Nazif'in, dönmesine yakın Viyana'dan yazdığı mektubunda İstanbul'da bırakmış göründüğü polemikle alakalı satırlara da rastlıyoruz: "Burada acîb hem de pek acîb bir şey işittim. Güya Millî Edebiyat'ın menşei hakkında bir ihtilâf varmış. Selânik'ten mi çıkmış, İzmir'den mi?.. Ve bu meseleyi meydan yuvarlayan da *Beyaz Gölgeler* şâir-i sâbıkı Celâl Sahir Bey biraderimizmiş.

Bence bir şehirden mal ve meta' gelir: Keşmir'den şal, Saksonya'dan çini çıktığı gibi. Edebiyat ise bir milletin kendi ruhundan, kendi a'mâk-ı hayatından nebeân eder. Vây o edebiyata ki menşei bilmem hangi kasabanın, yine bilmem hangi mahallesi ve sokağı ola!!!... Bu hususta fakat sizin fikirinizi anlamak isterdim." ("Viyana Mektubu: Pek Azizim Celâl Nuri Bey", (Viyana, 3 Haziran 1918), *İleri*, nr. 164, 13 Haziran 1334/1918).

392. Bu güzel nutkun baş tarafı şöyledir:

"Aziz vatandaş ve Aziz kardeşlerim

Sizi aile yuvasından, sevdiklerinizden, masum itiyadlarınızdan bu kadar uzaklarda ve senelerin metâib-i mücahedâtıyla meftur bir halde görenler, nasıl ve niçin geldiğinizi bilmezlerse, önünüzde kuru bir teellüm-i şefkat izhar ederek geçip giderler. Fakat maksad-ı vürûd ve maksad-ı cihadınıza bigâne olmayanların huzurunuzda hissettikleri hâlet, rikkat değil, bir himmet değil, takdirdir, takdistir, ebedi şükran ve itminândır. Biz sizi iki seneden beri titrer yürek, ıslak gözlerle uzaklardan temâşâ ve tebcil ediyorduk. Bugün bizzat selâmlamakla müftehir bulunuyoruz.

Siz buraya yalnız Avusturya-Macaristan'ın toprağını değil, Osmanlı tarihini, kendi büyük tarihinizi müdâfaa için geldiniz. Ve ahd ü vazifenizi, asırları hayran edecek bir fedakârlık ve kahramanlıkla ifâ ettiniz. "İnsan için en aziz olan candır." derler. Doğrudur. Lâkin siz, her mânâsıyla büyük, büyükbabanızın ufk-ı ilhâmından kopan bir sarsâr-ı celâdetle bî-karar-ı hamiyyet olarak, Avrupa'nın ortasından bütün âleme ilân ve ispat ettiniz ki, hayat-ı ecdâddan müteşekkil olan tarihiniz, sizin ölümü istihkar eden nazarınızda kendi hayat-ı şahsînizden daha aziz imiş. Var olunuz..." ("Viyana Nekâhethanesindeki Askerlerimize", *Harb*, nr. 25-26, Mayıs-Haziran 1334/1918, s. 407-9).

393. "Giderken ve Gelirken", *Zaman*, nr. 72, 14 Haziran 1334/1918; "İsviçre'de Bir İtiraf", nr. 74, 16 Haziran 1334/1918; "İki Halkın Farkı", nr. 85, 27 Haziran 1334/1918.

3 Haziran 1918'de İsviçre'den Viyana'ya dönen Nazif'in bu Avrupa seyahatinin yaklaşık üç ay kadar sürdüğü anlaşılmaktadır.[394]

5. MÜTAREKE YILLARI....

Hadisât ve "Vilâyât-ı Şarkıyye"

Süleyman Nazif'i, 20 Ekim 1918'de yayınlanmaya başlayan Bahaeddin Bey'in *Hadisat* gazetesinde Cenab'la birlikte başmuharrir olarak görüyoruz. On senedir araları bozuk olan Ali Kemal'le barışmaları da bu sırada gerçekleşir.[395]

Nazif'in *Hadisat*'taki ilk yazısı 21 Teşrin-i evvel 1918 tarihli ve 2 numaralı nüshadaki "Subhâneke Yâ Muhavvile'l-Ahvâl" başlıklı makaledir. Mütâreke döneminin o kara ve karanlık günlerinde bir iman ve ümit ışığı halinde parıldayan bu coşkun yazılar, umumî heyecanı ve milletin ümidini korumada çok önemli bir rol oynamıştır. Bunlar aynı zamanda; Nazif'in: "Ah!.. Vatan muhabbeti ibtidaî, hatta hayvanî bir his olsa bile, ben hissimin, aklımın vicdanıma fazilet şeklinde tanıtmış olduğu her vazifeyi ve her akideyi ona feda ederim"[396] sözünün fiilen ispatı mahiyetindedirler.

Bilhassa umumî harpten harap ve dağılmış bir vaziyette çıkan Osmanlı ülkesinin avuçta kalan topraklarının da bütünlüğüne kasd eden işgal ve parçalama planlarıyla ilgili yazıları, işgal kuvvetlerinin amansız sansürüne rağmen, vatan müdâfaasının kalemle nasıl yapılabileceğinin en güzel örnekleridir.

Süleyman Nazif, Avrupalı devletlerin desteği ile iyice azgınlaşarak müstakil bir devlet kurma gayretine kapılan Ermeniler'in hazırlandıkları katliam ve tedhiş hareketlerine mani olarak, Şark vilayetlerinin muhafazasını sağlayacak olan **Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyeti**'nin kurulmasına da öncülük etmiştir.[397] *Hadisât* gazetesi de, 4 Kânun-ı evvel 1918'de kurulan Cemiyet'in yayın organı olarak neşriyatına devam edecektir.[398]

394. "İsviçre'den bu gün Viyana'ya geldim. Yataklı vagonun yerleşeceğim ilk münhaliyle İstanbul'a avdet etmek istiyorum. Size aylardan beri hiç bir şey yazamadım. Meşgul-i huzur idim. İstanbul'da dûr u dırâz dertleşir veya sürurlaşırız.."("Viyana Mektubu: Pek Azizim Celâl Nuri Bey", (Viyana, 3 Haziran 1918), *İleri*, nr. 164, 13 Haziran 1334/1918).

395. "Ali Kemal ile 31 Mart'ta fena bozuşmuştuk. Sebebi de *İkdam* gazetelerinde münteşir makalatı idi. Mütareke'yi müteakip, ikimizin de pek eski bir dostumuz, bir ağabeyimiz olan *Hadisât* gazetesinin sahibi Bahaeddin Bey'in tavassut ve icbarıyla barıştık. O vakit Türk matbuatının müttehid bir cephe almasını ve Rumlar'la Ermeniler'in istifade edebileceği bir nifak ve şikakın erkân-ı matbuat arasına girmemesini Baha Bey istiyor ve bunun için çalışıyordu. Ali Kemal, on sene muhtel ve münkesir olan meveddetimizin avdetinden sonra bana daima muhib ve sadık kaldı..."("Nazif Bey'in Yakub Kadri'ye Cevabı", *İleri*, nr. 1794, 1 Şubat 1339/1923, s. 3).

396. *Mehmed Âkif*, s.26.

397. "Adına "mütâreke seneleri" dediğimiz uzun, siyah gecenin ilk saatlerinde idi. Bir sabah pek erken ve ben henüz yatakta iken Beyrut Vali-i sâbıkı hâlâ-zâdem İsmail Hakkı Bey merhumla, el-yevm Hakkari mebusu bulunan Van mebusu Asaf Bey hanıme geldiler. İkisinin de etvârında derin ber endişe vardı. Kars ve Bayezid hududunda Ermeniler kuvvetli, top ve mitralyözlerle müccehhez çeteler teşkil etmişler; Kafkasya'dan Ak ve Kara denizlerin sahillerine kadar unsur-ı İslam'ı imha ile Ermeni hükümeti tesis edecekler. İşte şu iki Türk'ü o dakikada endişe-nâk eden sebep. Düşündük: Vilayât-ı Şarkıyye nâmı altında mukadderâtı bir noktaya cem' edilmiş bîkes kıtanın Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Elaziz ve Sivas vilâyetlerinin İstanbul'da bulunan evlâdından bir cemiyet teşkili iktiza ediyordu. O gün icabına tevessülle Divanyolu'ndaki Müdâfaa-i Milliye binasında toplandık. Cemiyet'in kâtib-i mesullüğünü Safvet Bey deruhde temişti." ("Kral Ödib ve Kızı", *Son Telgraf*, nr. 170, 4 Kânun-ı evvel 1340/1924).

398. Gazetenin, 4 Kânun-ı evvel 1918 tarihli nüshasında çıkan "Vilayât-ı Şarkıyyemizin Hukuku" başlıklı yazıda; Cemiyet'in "Vilayât-ı Şarkıyye'de unsur-ı galib olan Türk ve Kürdler'in hukuk-ı

Cemiyet'in kurulmasını müteâkip yapılan çalışmalar başlıca iki grupta toplanmaktadır. Birincisi, faaliyetlerin tesirli olabilmesi için Cemiyet'in çeşitli destek ve yardımlarla takviye edilmesi. İkincisi de matbuâtımızdaki keşmekeşin millî mefaatlere hizmet edecek şekilde tanzimi ve bilhassa Ermeniler'in lehine neticeler doğuracak neşriyatın önlenmesidir. Nazif'i her iki hususta da canla başla çalışır görmekteyiz.

Ermeniler'in Harb-i Umumî esnasında tehcir edilmiş olmaları ve benzeri hususlarda Mütâreke sonrasında Türkçe gazeteler, Ermeni matbuatıyla adeta aynı ağızdan neşriyat yapmaktadırlar. *Hadisât* muharriri, bu durum karşısında yapılanları şöyle anlatıyor:

"En fa'âl azâsından bulunmakla mübâhi olduğum Vilayât-ı Şarkiyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti bu gibi neşriyatı tatil için (gazeteler) nezdine bir heyet-i mahsusa izam etti. Ben de (bu heyete) dahil idim. Daha evvel kendiliğinden Ermeniler aleyhine (neşriyâtı) olan *Tasvir-i Efkâr*'dan başka bilumum (gazetelerin) idarehanelerini birer birer dolaştık.."[399]

Nazif, kendisine verilen vazife gereği, bölgenin son durumu ve Cemiyet hakkında bilgi alıp-vermek ve destek sağlamak amacıyla şahsen tanıştığı devlet büyükleriyle de görüşmeler yapmıştır. Bu teşebbüsler neticesinde başta Dahiliye olarak Hariciye ve Harbiye Nazırlarının ve daha sonra Cemiyet'e katılan Halide Edib'in önemli teşvik ve yardımları temin edilmiştir.[400]

"Kara Bir Gün"

8 Şubat1919 cumartesi günü Fransız Generali Franchet d'Esperey'nin İstanbul'a gelmesini vesile ederek Rum ve Ermeni azınlığın yaptığı taşkınlıklar ve sevinç gösterileri Nazif'e o günden sonra hep adıyla birlikte hatırlanacak olan "Kara Bir Gün" makalesini yazdırır. Sansür memuru Yüzbaşı Aziz Hüdâî Bey'in her şeyi göze alarak metne ilişmemesi ve yabancı görevlilerden gizlemesi sonucu, şımarık generalin şahsında tüm işgalcilere ve onların yardakçılarına bir şamar olan yazı, Hadisat'ın 9 Şubat tarihli nüshasında, siyah bir çerçeve içinde yayınlanır.

Bu "âteşîn" makale, *Hadisat*'ın 17 gün kapalı kalmasına ve bir kaç vatanperverin idamla yüz yüze gelmesine sebep olmakla beraber; namlularıyla İstanbul'u tehdit eden işgal donanması ve ondan cesaret alan azınlıkların çılgınlıkları karşısında gururu şiddetle rencîde olan ve sinmiş bulunan Türk İstanbul için bir silkinme ve isyan hamlesi sağlamıştır.[401] Makaleyi yazdıran acı manzarayı Nazif şöyle anlatır:

milliyyesini müdâfaa azmiyle, alâkadar bazı zevât-ı ma'rûfe tarafından" kurulduğu haber verilmektedir.

399. "İftira Tabyaları", *İleri*, nr. 1341, 7 Şubat 1339/1923, s. 3.

400. "Kral Ödib ve Kızı", *Son Telgraf*, nr. 170, 4 Kânun-ı evvel 1340/1924.

401. Fransız işgal ordusu istihbarat müdürü Yüzbaşı Mösyö Peyviye, ileride söz konusu edeceğimiz hususî görüşmesinde Süleyman Nazif'e şunları söylemiştir:

General Franchet d'Esperey tarafından geliyorum. Bilirim İstanbul'a geldiği gün gazetenizde intişar eden birkaç satır yazınızdan dolayı sizi gücendirmişti. General o hareketinde mazur idi. Sizi yine Türkler gamz etmişler ve yazdığınız fıkrayı tercüme ederken generali iğdap edecek şekle ifrağ ederek, yine Türk olan Yüzbaşı Halid vasıtasıyla kumandana isal etmişlerdi.

[Ben burada bila-ihtiyar tebessüm ettim. Mösyö Peyviye farkına vararak] tebessümünüzün manasını anladım. "Halid bir Fransız yüzbaşısıdır; Türklükle alakası kalmamış" demek istiyorsunuz. Halid doğrudan doğruya Fransız ırkından müteşekkil alaylara mensup değildir.

"Mütarekeden sonra düşman ordusunun başkumandanı Fransız generali Franchet d'Esperey, Fatih Sultan Mehmed'in ruhunu mecrûh .. edecek bir debdebe ile Belde-i tayyibe'ye girerken herkes onun ihtişamını seyre koştu. Annelerimizin hafıza ve vicdanımıza nakşetmiş oldukları lisan ile münteşir gazeteler bu vak'ayı adi bir hadise gibi, havadis-i rûzmerre gibi sütunlarına geçiriyordu. Ve Rum ve Ermeni matbuatının şevk ü sürur karşısında bu sükûn, bu lâkaydî tezad değil, imtizaç teşkil ediyordu. Ma'raz-ı beyanda sükût ikrar ve hatta bazı yerlerde yalan söylemektir. Bari hiç yazmaya idiler."[402]

Bu haysiyet kırıcı ve kahredici hadise karşısında cesaretle kükreyen Nazif'in, düşmanları hayret ve hiddetten çıldırtan fakat sessiz ve ümitsiz haldeki matemli Türk'ün yüreğine su serpen makalesi şu cümlelerle başlıyordu:

"Fransız generalinin şehrimize vürudu münasebetiyle bir kısım vatandaşlarımız tarafından icra olunan nümâyiş, Türk'ün ve İslâm'ın kalbinde ve tarihinde müebbeden kanayacak bir cerîha açtı. Aradan asırlar geçse ve bugünkü hüzün ve idbarımız şevk u ikbale münkalib olsa gene bu acıyı hissedecek ve bu hüzn ü teessürü evlad ve ahfadımıza nesilden nesile ağlayacak bir miras terkedeceğiz."[403]

"Kara Bir Gün"de çakan şimşeğin hikâyesini kahramanından, "kara gün dostu" Nazif'ten dinleyelim:

"Lejyon etranjer" dediğimiz kıtalara dahil bulunuyor. Bu ecnebi taburlara girmek isteyen zabit ve neferlerin mazileri aranmaz. Hatta nam-ı müstear ile kayd edilmeleri bile, arzu ederlerse mücazdır. Yalnız ehliyetleri bil-imtihan tahakkuk edenler kabul olunur. Halid'in iyi bir adam olmadığını da biliriz. Fakat malumat-ı mahalliyesinden istifadeye ihtiyacımız vardır."

Nazif, "General'in mutemedlerinden Yüzbaşı Peyviye"nin bu maruzatına şöyle cevap verir:

"General Franchet d'Esperey hazretlerine hiç bir garazım ve adavetim yoktur. Hatta Türklükle hiçbir alakası kalmayan Fransız ecnebi taburlarında Yüzbaşı Halid'e de kin beslemeğe tenezzül etmedim. O taşın hangi rezil ellerle atılmış olduğunu bilirim. Doğrusunu söyleyeyim: General hazretlerinin beni o gün kurşuna dizdirmediğine şimdi acıyorum. Çünkü milletimin en büyük şerefi oturdum ve bu milletin tarihi ister açık kalsın, ister kapansın, o tarihte ben ebediyyen yaşardım." ("Türk Dostu!..", *Yeni Türk*, nr. 7, 7 Nisan 1341/1925, s. 2).

402. "Nazif Bey'in Yakub Kadri'ye Cevabı", *İleri*, nr. 1794, 1 Şubat 1339/1923, s. 3. Nazif, Franchet d'Esperey'nin Türk dostu olduğunu iddia eden Necib imzalı bir açık mektuba cevaben kaleme aldığı yazısında da generalle ilgili şunları anlatır:

Franchet d'Esperey İstanbul'a geldiği zaman müthiş bir Türk düşmanı idi. Türk'e samimi bir dost olmadan burayı terk edip gitti. Eğer bazı konferanslarda Türk'ün lehine birkaç söz söylemişse bu, bizim hakkımızı değil, Fransızlar'ın menâfi'ini vikâye maksadıyla vâki olmuştur.

Franchet d'Esperey İstanbul'a girerken, öyle bir vaz'-ı mağrur ü tahkirkâr iltizam etti ki bindiği atın sokak kaldırımlarından ziyade, kalbimizi çiğnediğini hepimiz hissettik. Bir hastahaneyi ziyaret ederken kendisine çiçek takdim etmek isteyen Türk hanımların hediyesini kabul etmemek ve gazapla reddetmek gibi kabalıkları o hanımların mensup bulundukları ırk aleyhinde tefevvühât-ı galîzada bulunmak suretiyle tetviç etmişti. Bu tetvic kelimesinin manasını Necib Bey biraderimizin dehâ-yı tehzili; "tüy dikmek" tâbir-i marûfiyle daha bariz şekle ifrağ edebilir.

Türk hanımlarının hediyesini redd ile yüzlerine karşı mensup oldukları ırkı şetm ü tahkir eden General Franchet d'Esperey, Ermeniler'in heyet-i meb'usesini kabul ettiği sırada, Fransa'nın Roma sefiri Mösyö Kamycl Barer'in zevcesi İstanbullu bir Ermeni olduğunu ve buradaki Ermeni Cemaati'nin hüsn-i himaye edilmesini kendisine tavsiye etmiş olduğundan şu tavsiyenin hükmünü infaz ile iftihar edeceğini nevazişkârâne söylemiş idi.

Daha var: Edirne'ye olan seyahatinde Rum Metropolitine mutaddan ve hadd ü değerinden ziyade hürmet ederek, Müfti Efendi'yi hem tehdid, hem tahkir ettiği hafızalarımızda daima ağlayacak vekayi'dendir." ("Türk Dostu!..", *Yeni Türk*, nr. 7, 7 Nisan 1341/1925, s. 2).

403. "Kara Bir Gün", *Hadisât*, 9 Şubat 1919.

"Kaç sene oluyor bilmem!... Güneşli, fakat benim için kapkara bir gündü. Alkışlar fetih askerlerinin beşyüz senelik tekbirlerini susturmuş, bayraklar livâü'l-hamd-i İslâm'ın birkaç saat başını önüne eğdirmişti. Kurulan tak-ı zaferlerin altından geçen bizimkiler değildi!..

Vatanımın payitahtını çiğneyen atların ayakları, öyle hissettim ki, benim kalbimde eşiniyor. Çünkü o ayakların altında tezelzül eden şey benim toprağım ve tarihim idi. O gün ben ne yaptım bilmiyorum. O gün şuurumu kaybetmiştim. Bu gün ise o güne taallûk eden her hatıra hafızamdan silinmiştir. O güneşli kara günden henüz yirmidört saat geçmemişti ki bana "Yüzbaşı Aziz Hüdâî Bey mahpustur, muhakkak öldürecekler. Bu hususta günahkâr olan sensin. Belki seni de öldürürler." dediler.

Ben o zaman kadar Yüzbaşı Aziz Hüdâî Bey'in yüzünü görmemiş ve -hayatım için ne âr-âver cehl!..- Yüzbaşı Aziz Hüdâî Bey'in adını işitmemiştim. Neden hapsetmişler?.. Niçin öldürecekler?.. Sebebini anlayınca sana değil Yüzbaşı Aziz Hüdâî, fazilete acıdım. Faziletin kuru bir nâm ve mânâsız, medlûlsüz bir kelime olduğunu iddia edenler görülmemiş değildi, fakat "cürüm" olduğunu o güne kadar hiç kimse dâvâ etmek hayâsızlığında bulunmamıştı. (...)

Kendi fiilime değerinden fazla, hattâ hiç bir kıymet vermek istemem. Çünkü hamiyet-fürûşluk bence hamiyetsizlikten daha aşağı bir şeydir. Ben o kara günde o birkaç satırı karalarken şuuruma ve ihtiyarıma sahip değildim. Yukarıda saydığım alkışlar, bayraklar, tàk-ı zaferler beni kudurtmuş çıldırtmıştı. Fakat sen o satırların intişar etmesine -intişar etmesindeki mahzuru ve bu mahzurun hayatınca ne kadar tehlikeli ve mühlik olduğunu evvelden bilerek ve her şeyi göze alarak- müsaade ettin. Kılıncının yerinde ve icabında hiç bir darbeyi esirgemediğini seni yakından tanıyanlar temin ediyorlardı.

Fakat kalemin üç beş satırı çizemeyecek kadar bir tereddüdü, bir zaafı neden gösterdi?.. O vak'anın şahitleri olan arkadaşlarından, sen daha sicn-i belâda iken, işitmiştim:

"- Bilirim, bu bir kaç satırın neşrine müsaade muhataralıdır. Fakat nâmus-ı millî kalemime vezâif-i resmiyyenin fevkında bir vazifeye itaat emreder." demişsin.

Sen o gün o hareketin ve bu sözünle nâmus-ı millîmizin celâdetkâr ve fedakâr timsâli oldun... Hattâ yegâne timsâli. Fetih askerlerinin beşyüz senelik tekbirlerini susturan alkışlar, livâü'l-hamd-i İslâm'ın bir kaç saat başı önüne eğdirmiş olan bayraklar ve altından bizimkiler geçmeyen tàk-ı zaferler senin.. Aziz Hüdâî, yalnız senin huzurunda huzu' ve huşu' ile eğildiler. Milletinin o günkü tâli'i kadar siyah bir zindandan bu manzarayı temâşâ etmek, kim bilir, ne kadar hoşuna gitmiştir!..

Büyük bir Fransız şâiri, bî-pervâ iktiham-ı mehâlik etmiş olan millî kahramanlarından birinden bahsederken "O, topun önüne atıldı; ölmediyse kabahat onda değil." demişti. Sen o gün âfâk-ı âlemi sarsan hesapsız topların önüne tek başına, bî-pervâ atıldın. Neden ölmedin biliyor musun?.. Çünkü bu günleri görmek senin

fedakârlığına Allah'ın büyük bir mükâfâtı suretinde ezelden mev'ud idi. Ve bu günleri görmeğe sen herkesten ziyade müstehaksın Aziz vatandaş."[404]

Süleyman Nazif'in *Hadisât*'ta yayınlanan çeşitli konulara ait günlük makalelerinin sayısı yüz otuzbeşi bulmaktadır. Bunların bazı istisnalar hariç tamamına yakını başyazıdır. Son yazısı olan "İkinci Hitab", 23 Haziran 1919 tarihli nüshada çıkmıştır. Bundan sonra, *Servet-i Fünun* ve *Peyam*'da daha çok edebiyat ağırlıklı yazı ve araştırmalarına rastlıyoruz.

Nazif ve Mehmed Àkif

Süleyman Nazif, "millî şiir" ve "millî şâir" tartışmalarının yapıldığı ve Àkif'e pek iyi gözle bakılmadığı bir dönemde onun hakkındaki müspet kanaatlerini pervasızca açıklar. Hayatı ve eserleriyle alâkalı tedkiklerini kitap olmadan önce, 31 Temmuz 1335/1919'dan itibaren *Servet-i Fünun*'da tefrika şeklinde yayınlamıştır.[405] Bu esnada, Àkif'e sahip çıkmasından ötürü ayrıca hücumlara hedef olur.[406]

İlim ve iktidarına, ince zevki ile isabetli fikirlerine daima hayran kaldığını söylediği Àkif'i anlatırken: "Mehmed Àkif'i tedkik etmek, edebiyatımızın bir şahs-ı mümtâzında mündemiç bir devrini ta'mîk eylemektir" der.[407] Bilhassa Türkçüler'in itham ve tenkitleri, o sırada şairin hakkıyla tanınmasına ve layık olduğu alakayı görmesine bir ölçüde mâni olmaktaydı.[408]

25 Eylül 1335/1919 tarihinden itibaren, Fransız şâiri Sully Prudhomme ile alakalı etüdü *Servet-i Fünun*'da[409]; en çok sevdiği Acem şâirlerindan olan Örfî-i Şirâzî hakkındaki incelemesi ise *Peyam-ı Edebî*'de[410] tefrika halinde neşredilir.[411]

Pierre Loti Hitâbesi

404. "Yüzbaşı Aziz Hüdâî Bey'e", *İleri*, nr. 1659, 18 Eylül 1338/1922, s. 2.

405. "Mehmed Àkif, Zâti, Asârı", *Servet-i Fünun*, nr. 1420, 31 Temmuz 1335/1919; nr.1422, 14 Ağustos 1335/1919.

406. "Bir Edebiyat Muallimine Cevab", *Peyam*, nr. 46/3, 28 Ağustos 1335/1919, s. 1-2; "Bir Cevab", *Peyam-ı Edebî*, nr. 59/16, 27 Teşrin-i sâni 1335/1919. "Mehmed Àkif hakkındaki hissiyatım ve neşriyatım samimidir. Ben ona dair yazmakta olduğum sahifelere kanaatimi ve imanımı dercediyorum. Hükümlerimde musîb miyim, değil miyim bilmem?.. Fakat samimiyim, bî-garaz ve bî-maksadım. Ne menfî, ne müsbet hiç bir kuvvet, hiç bir icab-ı maslahat yazılarıma; yâni vicdanımın ma'kes-i sâfına tahakküm etmiyor ve inşaallah bundan sonra da etmez." ("Bir Edebiyat Muallimine Cevab", *Peyam*, nr. 46/3, 28 Ağustos 1335/1919, s. 1-2)

407. *Mehmed Àkif*, s. 4.

408. "Cengiz'i -haşa sümme haşa- Hz. Muhammed makamına lâyık-ı is'ad görmediği için *Sebilü'r-reşad* da uzun müddet mesdûd kalmış ve Karesi mebusu Galib Efendi Hoca'nın meseleyi Meclis-i Mebusân kürsüsünde mevzu-ı bahs edeceğini beyan ile sanâdid-i İttihad'ın hükûmete musallat olanlarını tehdit ettiği güne kadar Ahmed Naîm, Ferid, Mehmed Àkif gibi pek kıymetli esâtizenin kalemlerine zencir-i iskât takılmıştı."("Bir Daha", *Hadisât*, nr. 113, 23 Nisan 1919).

409. "Sully Prudhomme I", *Servet-i Fünun*, nr.1427, 25 Eylül 1335/1919, s. 342-3. II-X, nr. 1429-33, 1435-39.

410. "Örfî-i Şirazî I", *Peyam-ı Edebî*, nr. 51/8, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1; II-XI, nr. 53/10-57/14, 58/15- 65/22.

411. "Örfî hakkında şimdiye kadar müteferrik veya ağızdan ağıza menkul rivayat ve muhakematı ilk defa olarak , ben cem ve tadvin etmeğe cüret ettim. Kadr ü meziyyeti vatanından ziyade haricde ve bilhassa Hindistanda ve bilâd-ı Osmaniyye'de tebcil ü takdir edilmiş olan bu şâir hakkında ilk sözü söyledim, son kelâmı değil...." ("Örfî-i Şirazî XI", *Peyam-ı Edebî*, nr. 65/22, 8 Kânun-ı sâni 1336/1920).

Mütâreke'den sonra, "Türkleri sevmek memnu' ve sevmemek mecburî addedildiği bir zamanda", "tek başına Avrupa'nın karşısına dikilerek, millet-i mazlumenin hakkını müdafaa ve masumiyetini ispat" eden Pierre Loti'i için bir cemiyet kurulması kararlaştırılır. Teşekkülünde Nazif'in de önemli katkıları olan Pierre Loti Cemiyeti'nin[412] ilk belki de en önemli faaliyeti düzenlediği anma toplantısı olmuştur.[413]

23 Kânun-ı sâni 1920 günü "Pierre Loti'nin Mütâreke akabinde ve en kara günlerimizde imdadımıza koşan gür sesini ve kaleminin sarîr-i mübareğini tebcil için" bir anma toplantısı düzenlenir.[414] Zeynep Hanım Konağı'ndaki Darü'l-fünun Konferans Salonu'nu, işgal ordusundan çok sayıda subay ve generalin de aralarında bulunduğu heyecanlı bir kalabalık hınca hınç doldurmuş bulunmaktadır. Nazif'in, şiddetli alkışlarla sık sık kesilen ateşli konuşması, kalabalığı coşturdukça coşturmuş, tarihten misâl ve mukayeselerle Türk ve Avrupa ruhunu en bariz vasıflarıyla gözler önüne sermişti. Nazif, bilhassa Pierre Loti'nin Türk'ü müdâfaada niçin bu kadar ısrar ve sebat gösterdiği ve bizim millî dâvâmızı niçin bu kadar şiddet ve azimle iltizam ettiği sorusuna cevap verirken Türk ve İslâm ruhunun her vicdanı celb ve meftun edecek

412. Cemiyet'in kuruluş safhasında yaşanan bir hadisenin daha sonra kendisi için bir itham vesilesi olarak ortaya atılması üzerine Nazif'in yaptığı açıklama bu hususu aydınlatması bakımından da önemlidir :

"Mütârekenin ikinci senesinde Piyer Loti Cemiyeti'nin Matbuat Cemiyeti binasında vuku bulan bir ictima'ında Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafnâme yazılarak azalığa intihab edilmiş olmasına ben mümâna'at etmişim. Yakub Kadri Bey'in bu safhaya ait mesrudâtını serâpâ tasdik ederim. Yalnız bu itiraza beni yanımda oturan Cenab Şehabeddin Bey'in sevk etmiş olduğu doğru değildir. Ben Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafnâme yazılmış olduğunu daha evvel gazetelerde görmüş ve Cenab Bey'e ben haber vererek itiraz edeceğimi söylemiştim. Hatta Cenab Bey bana en evvel "Nene lâzım!.." dedi. Ben bunu evvela diğer azânın hukukuna tecâvüz addetmiştim. Çünkü o cemiyetin oldukça zi-nüfuz azasından biri idim. Müzâkereye konmadan ve hiç kimsenin reyi sorulmadan hod behod bir telgrafnâme çekilmesi usûle mugayirdir. Saniyen biz Pierre Loti'ye olan şükran-ı millîyi bilumum âlem-i insaniyetin nazar-ı dikkatini celb edebilecek bir nümâyiş, bir debdebe ile izhar etmek istiyorduk..." ("İftira Tabyaları", *İleri*, nr. 1341, 7 Şubat 1339/1923, s. 3).

413. Nazif, beş yıl sonra kaleme aldığı bir yazısında şöyle diyor: "..Pierre Loti Cemiyeti beş sene mukaddem İstanbul'da teşekkül ederken maksadını şu suretle izah ve tayin etmişti: Dost edibin âsârını muntazam surette tercüme ve tab' ettirmek ve bir de merhum namına İstanbul'da bir âbide vücuda getirmek.

Matbuat Cemiyeti binası dahilinde suret-i teşekkül müzakere edilirken, bir şey yapılmazsa cihana karşı mahcup kalacağımızı ihtar etmiştim. Her şeyin evvelden temin edilmiş olduğunu söylediler. Altıncı seneye giriyoruz; hâlâ meydanda, her sene tekrar edilen aynı sözlerden, aynı nakarattan başka bir şey yok.. O tarihten bu güne kadar Pierre Loti Cemiyeti, Pierre Loti'nin kaç kitabını, kaç sahifesini, hattâ kaç satırını Türkçe'ye naklile, Fransızca bilmeyen ırkdaşlarının ıttıla'ına arz etti.. Pierre Loti'nin kendi namına İstanbul'da teşekkül eden cemiyet, ilk ihtifâli icra ettikten sonra da intişar etmiş olan kitaplarına -ki hepsi bize ait idi- anlaşılmaz bir lâkaydî göstermiştir..."("Yirmiüç Kânun-ı sâni", *Resimli Gazete*, nr. 74, 31 Kânun-ı sâni 1341/1925).

414. a.y. *İleri* gazetesi tamamını konferansa ayırdığı ilk sayfasında şunları yazıyor: "Veliahd-ı Saltanat Abdülmecid Efendi Hazretleri'nin taht-ı riyâset-i necâbet-penahîlerinde dostumuz ve muhibbimiz Pierre Loti Beyefendi Hazretleri için dün Darü'l-fünun'da konferanslar verilmiş ve edîb-i şehîrin nâmı tebcil edilmiştir." Gazete, "Pierre Loti Günü - Darülfünun'daki muazzam bir Konferans" başlığı altında da hatiplerin konuşmalarını -sansürden kurtarabildiği kadarıyla- yayınlar. Bilhassa Nazif'in nutku yarı yarıya makaslanmış görülmektedir.

Pierre Loti Cemiyeti Reisi Ahmed İhsan Bey, bir iki cümleyi müteakip cemiyetin "reis-i fahrîsi Üstad-ı Àzam Abdülhak Hâmid Bey"in nutkunu okur. Bundan sonra "Üstad-ı nesrimiz Süleyman Nazif Bey, heyecanlar, ra'şeler ... ve pek çok yerlerinde tekrar okutturulan ve büyük bir fırtına gibi mütemâdi alkış tufanlarıyla kesilen nutkunu bervech-i âti kıraat eyledi". İhtifal, Yahya Kemal'in irticâlen söylediği nutkuyla son bulur. *İleri*, nr. 835, 24 Kânun-ı sâni 1336/1920, s.1-4.

"mehâsin ve fezâilini" tesirli bir şekilde ve sevinç ve heyecandan gözleri yaşaran coşkun, muazzam bir kitlenin önünde pek müessir bir edâ ile açıklar.[415]

Bu muhteşem nutuk *Hitâbe* adıyla bir kitapçık halinde ayrıca tab' edilmiştir.[416] İstanbul Darü'l-fünunu'nda tertib edilen bu "ihtifal-i mahmidet"ten sonra da "23 Kânun-ı sâni'nin o büyük dosta tahsis olunması ve her sene bu günde bir âyin-i tezkâr u tekrîmin icra edilmesi" kararlaştırılmıştır.[417]

İstanbul'da Pierre Loti İhtifali'nde bunlar olurken; Erzurum Kongresi'ni müteakip iyice toparlanmakta olan Anadolu'da millî mücadele heyecanı yaşanmaktadır ve Maraş'ta ahâli Fransızlar'a fiilen mukavemet etmektedir. Böyle bir vasatta, *Hitâbe*'den sonraki gelişmeleri Nazif'ten[418] dinleyelim:

"Fransız edibi Pierre Loti hakkında İstanbul Darülfünunu'nun tertib ettiği ihtifal-i tebcîlden birkaç gün sonra, Fransız işgal ordusunun istihbarat müdürü, generalin mutemedlerinden Yüzbaşı Peyviye'nin beni görmek istediğini ikimizin de tanıdığımız bir Türk, bilhassa hâneme kadar gelerek, söyledi. Evvela tereddüt ettim. Gelen adam, bu ziyaretin şahsî değil, vatanî bir maksatla olduğunu tekrar ve temin ile tereddüdümü izâle etti. Mîkatı bizim evde tayin ettik. Mösyö Peyviye, tayin ettiğimiz saatte, resmî libasıyla geldi. Elyevm Moskova sefâretimizde başkâtip bulunan Bedi Re'fet Bey de bi't-tesadüf nezdimde bulunuyordu. Fransızca'daki harikulâde vukûf ve talâkatıyla Fransız Yüzbaşısını mütehayyir eden Bedi Re'fet Bey'in samimi dostum ve yanında her şeyin söylenmesinde mahzur olmayan emin bir zat olduğunu ecnebi zâir ve misafire temin ettikten sonra konuşmaya başladık. O günkü mükâlemeyi yine o gün zabt ve kaydetmiş idim. Muhtıra defterimden, bir kelimesini tayy ü tahrif etmeksizin, buraya naklediyorum:

Fransız işgal ordusunun istihbarat müdürü Yüzbaşı Mösyö Peyviye, uzun uzadıya girizgâh hazırlamağa lüzum görmeksizin, maksadını açıktan açığa söylemeğe başladı. Halinde biraz endişe, biraz telaş vardı. Bazı cümleleri tekrar, bazı iddialarında, itiraz eden olmadığı halde, yine ısrar ediyordu. Bana dedi ki:

Biz İstanbul'a girerken müthiş Türk düşmanı idik. Rum ve Ermeniler'e ise büyük muhabbetimiz vardı. Fakat buradaki tedkikatımız ve her sınıf ve mezhepten halk ile olan ihtilâtımız neticesinde gördük ve kàni olduk ki en çok hürmet ve itimada lâyık olan Türkler'dir. İstiyoruz ki Türkler'le evvelkinden ziyade ve ebedi dost olalım. Sultan, İngilizler'le bir muâhede akdetmek üzeredir. Türkiye'yi İngilizler'in hâkimiyetine vaz' edecek. Hepiniz İngiltere'nin Hindliler, Mısırlılar gibi esiri olacaksınız.

---

415. "Pierre Loti Günü -Süleyman Nazif Bey'in Nutku-", *İleri*, nr. 835, 24 Kânun-ı sâni 1336/1920, s. 1-4.

416. Süleyman Nazif, *Hitâbe*, İst.,1920,15 s.

417. "Yirmiüç Kânun-ı sâni", *Resimli Gazete*, nr. 74, 31 Kânun-ı sâni 1341/1925.

418. Nazif, muhtıra defterinden naklettiği bu hadiseyi hangi sebepten dolayı açıkladığını şöyle anlatır: "Mütârekе'yi mütcakib İstanbul'a giren düşman ordularının başkumandanı, Fransız generali Franchet d'Esperey'nin Türk dostu bulunduğunu iddia eden açık mektubu *Yeni Türk*'ün cumartesi günkü nüshasında okuduğum zaman hayret etmekten nefsimi men' edemedim.(...)

Vakıa general Franchet d'Esperey, bir aralık Türkler lehine döndü. Bunun da sebebi var: Sırf şahsıma ait olsaydı belki ilelebed meskût geçerdim. Fakat benden ziyade umumu alakadar edecek bir vak'ayı beş senelik gubâr-ı sükût arasından çıkararak, buraya kaydetmek isterim."("Türk Dostu!..", *Yeni Türk*, nr. 7, 7 Nisan 1341/1925, s. 2).

[Burada Mösyö Peyviye'de pek göze çarpan bir hüzn ve teessür meşhud idi. Gözleri sıtmalılarda görülebilecek bir şule ile parlayarak]

"Oh!.. Edirne'den Singapur'a kadar İngiltere'nin olsun!. Bu çok fazladır. Bu yalnız Fransa'nın ticaret ve menâfi'ini değil, bütün Avrupa'yı, bütün dünyayı herc ü merc eder. Bu ittifak vuku'undan evvel men' edilmelidir."

Mösyö Peyviye, Nazif'in hamiyetine hoş gelecek vaadlerden de geri kalmıyor:

"Fransa'nın namus ve şerefi namına yemin ederim ki biz şimdi Türkler aleyhinde hiç bir maksad beslemiyoruz. Yunan'ı İzmir'e getirmenin büyük bir hata olduğunu anladık. Biz sizinle dost gibi, müsâvi şerâit ve mütekabil menâfi ile ittifak edeceğiz. Kilikya'da zaten muvakkat bulunuyoruz. Suriye'nin, Irak'ın ve diğer kıtaların size avdet ve iltihak etmesine çalışacağız. Fransız sermayesi ordunuzu, donanmanızı, yol ve limanlarınızı tanzim ve ikmal edecektir. Şark-ı karîbde kuvvetli bir Türkiye'ye muhtacız."

Ve nihayet müthiş teklifini şu iltifatlardan sonra açıklar:

"Söze başlarken de size dedim ki: "Biz Türkler hakkındaki hatamızı anladık. Ve fikrimizi değiştirdik.. Bundan sonra samimi dostunuz olacağız." Evet, maziyi büsbütün kapamak ve unutmak Fransa'nın olduğu gibi, sizin de menâfi'inize muvâfık ve lâzımdır. Pierre Loti'ye ait hitabenizi dinleyen Fransız zabitleri arasında ben de vardım. Teessüf ederim ki o güzel lisanınızı bilmiyorum. Fakat bir kaç bin kişiyi müttehid bir kitle şeklinde heyecana getiren sözlerinizden anladım ki Türkler'e tesir icra edebilirsiniz. Pierre Loti Türkler'i sevdiği gibi, siz de Fransızlar'ı seviniz. Yukarıda demiştim ki: Ben General Franchet d'Esperey tarafından geliyorum. Fransızlar'la Türkler arasında muhâdenet vücuda getirmek gayesine hâdim bir gazete tesis etmek niyetindeyiz. Masârıfını karargâhımız tesviye edecektir. Bu gazetenin başmuharrirliğini kabul eder misiniz?.."

Süleyman Nazif, Fransız işgal ordusu istihbarat müdürü Yüzbaşı Mösyö Peyviye'nin o gün kendisine söylediği bu sözlerine verdiği cevabı da yine defterinden aynen naklediyor. "Hakkımda gösterdiğiniz teveccüh ve itimada teşekkür ederim." diyen ve kendisini kurşuna dizdirme emrini veren General'e hürmetlerini bildiren Nazif'in; diplomatik nezaket içinde verilecek dersin ve millî izzet ve vakarı muhafaza etmenin en güzel örneklerinden sayılabilecek cevabı ve aralarında geçen konuşma şöyledir:

"Hânemde misafirsiniz. Sizin hatırınızı rencide edecek bir söz söylemek âdâb-ı muâşerete mugayirdir. Bununla beraber düşündüm. Samimiyet, âdâb-ı muâşeretin de fevkindedir. Size içimdekilerini açık söylersem daha ziyade hürmet göstermiş olacağımı zannediyorum.

Evet Harb-i Umumî'ye kadar Fransızlar'ı her münevver Türk severdi. Ben Harb-i Umumî esnasında bile Almanlar'dan nefret ettim. Bağdat'ta bulunduğum sırada ne Alman konsolosuyla, ne müttefikimiz ordunun oradaki zabitleriyle hoş geçinebilmiştim. Askerî sansür, o zaman Almanların aleyhinde bir satır yazı yazdırmıyordu. Onlara olan gayz ve nefretimi ilâna vasıtalar ararken, Deutsch Orient

Bank ile aramızda beş liralık ihtilâf tahaddüs etti. Evet beş liralık adi, ehemmiyetsiz bir ihtilâf. Galata Sulh Mahkemesi'nde Deutsch Orient Bank aleyhinde dava ikame ettim. Giden celbnâme üzerine mahkemeye gelen bankanın vekili, müvekkili olan müessesenin beş lirayı i'ta edeceğini ve binaenaleyh muhakemeye lüzum ve mahal olmadığını söylediyse de ben davamda ısrar ettim. Almanya imparatorunun bazı harekâtını da bahse sokarak, bütün Almanlar aleyhinde birçok söylendim. O gün mahkemede hazır ve Fransızca'ya gavâmızıyla vâkıf olan Yusuf Razi Bey iddianâmeyi bilâhere lisanımıza da tercüme etti.

Fransızlara muhabbetimiz harp esnasında da haleldar olmamıştı. Fakat Mütâreke'den sonra Türkler büyük bir inkisar-ı hayale uğradılar. Ben şimdi - afedersiniz- Fransa'yı değil, Fransızca'yı seviyorum. İstanbul Darülfünunu'nda Fransız edîbini değil, Türk muhibbini tebcil etmiştim.

Fransızlar Kilikya'yı hilâf-ı ahd yed-i zabtında tutar ve oradaki ırkdaşlarımla cenk ederken, ben Fransızlar lehine bir satır yazamam. Yazarsam ırkım bana lanet eder. Gazete çıkarmağa, fazla külfet ve masrafa lüzum yoktur. Fransız ordusu Mondros Mütârekesi'nin imzalandığı gün nerede idiyse oraya çekilsin, kâfidir.

Kilikya'yı tahliye ettiğiniz anda bilumum Türkler sizi kalblerinde coşan tufan-ı şükran ile alkışlaycaklardır."[419]

Yüzbaşı Mösyö Peyviye ayrılırken Nazif'i "o zaman Beyoğlu'nda Galatasaray karşısındaki yeni açılmış olan Dore lokantasında akşam yemeğine" davet eder. İki gün sonra Nazif de "Tokatlıyan'da bir sabah ziyafetiyle mukabele" eder.

General Franchet d'Esperey'nin istihbarat müdürü ile yaptığı bu üç görüşme neticesinde "bizim İngilizlerle uzlaşmamız ihtimalinden Fransızlar'ın fevkalâde telaş ettiğini anlamıştım" diyen Süleyman Nazif bir müddet sonra İngilizler tarafından Malta'ya sürülür.[420]

Nazif Malta Sürgünü

Süleyman Nazif'in Malta'ya sürülmesi, *Nâsırüddin Şah ve Bâbîler* adlı araştırmasının Tasvir-i Efkâr'da tefrika edilmesini takiben ve Pierre Loti Hitâbesi'nden

419. a.y. Fransız-İngiliz çatışmasını göstermesi bakımından şu kısım da kaydedilmeye değer: "Mösyö Peyviye dedi ki: --Emin olunuz Kilikya'yı bırakacağız. Hattâ Suriye'de de gözümüz yoktur. Suriye'yi bırakırsak İngiltere "Büyük Müttehid Arap İmparatorluğu" nâm-ı müstearı altında teşkilini tasavvur ettiği hükumete, yâni kendi müstemlekâtına ilhak eder. Fransız efkâr-ı umumiyyesini Kilikya tahliyesini kabule ihzar için hükumetiniz biraz çalışsın. *Temps*'a ve diğer münasib bir iki gazeteye bu maksada mülâyim bazı şeyler niçin yazdırılmıyor?..

Ben: - Hükumetle alâkam olmadığı için bu babda birşey söyleyemem. Fakat biz Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nâmına ettiğimiz müracaatlarda Fransız matbuâtından hüsn-i kabul görmedik. Mösyö Pierre Loti bile lehimizdeki makalâtını neşretmek istemiyen gazetelerden şikâyet ediyor." (a.y.).

420. Nazif'in Malta'ya sürülmesinden sonra "Türklerin sevmedikleri Franchet d'Esperey ile Fransızların mümessili Mösyö De France İstanbul'dan kaldırılarak, pek iyi bir diplomat için muktazi evsaf ve hasâisi hâiz olan General Pelé" İstanbul'a Fransız mümessili olarak gelir. Nazif: "İstanbul'da mukim Fransızlar Mütâreke senelerinde eski dostları olan Türkler'e, diyebilirim ki evvelkinden ziyade hüsn-i muamele ettiler. Hele bilâhare kaymakam olan Binbaşı Mösyö Saro Türk dostluğunu fedakârlık derecesine götürmüş idi. Elyevm Fransız ordusunda bilfiil müstahdem bulunduğu için, hizmet-i âlicenâbânesini tasrih edersem korkarım ki bu necib dostumuz müşkil mevkide kalır." demektedir. (a.y.)

yaklaşık iki ay geçtikten sonra vâki olmuştur. Bu durum dikkate alındığında denebilir ki; onun sürgün edilmesinde sadece işgal kuvvetleri aleyhindeki sözleri değil, bu ateşîn *Hitâbe*'siyle bir kere daha ortaya koymuş olduğu samimî vatanperliği ve gözünü budaktan esirgemeyen cesaret ve fedakârlığı asıl rolü oynamış bulunmalıdır. Pierre Loti Hitâbesi ancak "bardağı taşıran son damla" olabilir.

Bir eserinde: "... Vahdettin'in tensibi ve teşvikiyle İngilizler beni Malta adasına götürdüler. Ve yüzü mütecâviz milliyetperver ve bî-günah vatandaşlarla birlikte, tam yirmi ay, hapsettiler. İngilizler'i kızdıran Fransız edîbi ve Türk muhibbi Pierre Loti şerefine tertib olunan ihtifalde birkaç söz söyleyişim"[421] olmuştu diyen Nazif, Malta dönüşünde bu sürgün hadisesinin İngiliz baştercüman Ryan'ın tasvib ve tertibiyle olduğunu öğrenecektir.[422]

16 Mart'ta İstanbul'u işgal ile[423] Meclis-i Mebusan'ı kapatarak bir çok milletvekilini tevkif eden İngilizler, böylesine vatanperver ve bilhassa kendilerinin göz koyduğu bölge olan El-Cezire'nin bu evladini ve eski valisini, oraların ayrılmasına asla razı olamayacağını ilan etmiş bulunan Nazif'i[424] elbette ki unutamazlardı. Nitekim unutmadılar. Menfaatlerine uymadığını kabul ettikleri aydınlardan yakalayabildiklerini Malta'ya sürdüler. Olayı Nazif'ten dinleyelim:

"1920 senesi Mart'ının yirmi üçüncü salı günü sabahı saat üçte bütün mahalle uyurken, İngiliz üniforması lâbis bir şakînin kumandasında, yine İngiliz asker neferâtı kıyafetinde yirmi iki haydut, ellerinde rovelver ve tüfek, hânemi basarak beni yatağımdan aldılar. Ve evvela Galata'daki Arabyan Hanı'na, bir kaç saat sonra da, bir harp gemisiyle[425] Malta adasındaki Polverista zindanına isal ettiler. Ailem tarafından

421. *Nâsırüddin Şah ve Bâbîler* , s. 90.

422. "Malta'ya teb'îd edilmemi icap eden sebebi, avdetimde tahkik ettim. Ve yine İngilizler'den öğrendim ki, İngiltere sefârethanesinin baştercümanı Ryan, bunu tasvip ve tertib etmiş. Ne için? Bilmiyorum..."("Dersim Mebusuna Açık Mektub", *Resimli Gazete*, nr. 14 , 8 Kânun-ı evvel 1339/1923).

423. 17 Mart 1920'de "İstanbul'un işgal edildiği gecenin ferdâsında" Nazif'in yazdığı "ağlar" redifli gazel şöyledir:

Kırılmış keştî-i ümmîd devlet nâhudâ ağlar
Değil keştî-nişîn ü nâhudâ belki Hudâ ağlar
Yine bilmem ne hal olmuş diyâr-ı zâr-ı İslâm'a
Serâser sarsılır arş-ı Hudâ, dest-i duâ ağlar
Bu şeb Ruhü'l-emînle gizli gizli hasbıhâl ettim
Dedi: cennette gördüm ben Cenâb-ı Mustafâ ağlar
Tarabgâh-ı vatan bir mahşer-i hicrâna dönmüştür
Bu gülşenden geçerken âh... der, bâd-ı sabâ ağlar
Görünce taht-ı Osmanî'yi matemdar-ı izmihlal
Stanbul'un semâsından geçen bâd-ı sabâ ağlar.

("Meçhûl Meb'usa I", *İleri*, nr. 1822, 28 Şubat 1339/1923, s. 3).

424. "Biz İngiltere'nin âtıfetine iltica değil, akl-ı selimine müracaat ediyoruz. Şimalden ve şarktan Avrupa'yı ve her taraftan Asya'yı ve dünyayı tehdid eden tehlikeyi İslâm, asırların öldüremediği ruhuyla ve asırların öldüremeyeceği imanıyla tevkif edecek kuvveti hâizdir. Elverir ki ona muâvenet olunsun. Ve elverir ki onun gözbebeği olan Osmanlı'ya dokunulmasın.

Şimdi söyleyeceğim şey bilmem *Times* muhabirlerince malum mudur?.. Bizim eski hudud-ı şevketimiz, Süleyman-ı Kanunî'nin çizmiş olduğu hudud, Cenub-ı Şarkî'de Basra vilâyetiyle bitiyordu. Ve bu vilâyet Harb-i Umumî'nin dördüncü ayına kadar devletimizin ve bayrağımızın idi." *Hitabe*, s.14.

425. Bu zoraki intikal esnasında yaşanan bir sahne Nazif için, her ümidi bitiren ve asıl ıztırap veren manzarayı teşkil eder:

bilahare gönderilen eşya-yı zatiyyemin Mekteb-i Harbiye'mizde yerleşmiş olan İngiliz karargâhı cânibinde kısmen sirkat edildiği de caba!."[426] Kafile 27 Mart'ta Malta'ya ulaşır.

Ali Kemal, Nazif'in Malta'ya gönderildiğini haber alır almaz kurtulması yolunda bazı teşebbüslerde bulunmuş ve oradan gönderdiği bazı yazıları da gazetesinde neşretmiştir.[427]

Sevr muâhedesi bir hançer gibi milletin bağrına saplanmağa hazırlandığı sırada Nazif, Polverista zindanının bir kaç aylık misafiridir. "Bî-huzur ve belki de bî-şuur" bulunduğu o zamanda, ülkenin ıztıraplarını nefsinde hisseden "Malta'nın nevmîd esiri" milletinin geleceği hakkında neler ümit ve temenni ettiğini 1920 Eylül'ünde yazdığı "Son Nefesimle Hasbıhal" şiirinde anlatmıştır.

Süleyman Nazif, yalnız Sevr hadisesiyle değil, vatanına kasteden her tecâvüzden, her vak'adan ve her felâketten ruhen muztaribtir. Eskişehir'in düştüğü haberi de onu fevkalâde sarsmış, halden ümitsiz, istikbalden ise endişeli duruma getirmiştir. Bunun üzerine ikinci bir hasbıhali yine Malta'da, 1921 Temmuz'unda kaleme alır: "Namık Kemal ile Hasbıhal..."[428]

Malta'ya sürgün edilen bir çok hamiyet sahibi aydın, vatanın kendisine en muhtaç bir devrinde ondan çok uzaklarda, etrafı nöbetçi asker ve dikenli tellerle çevrili Polverista zindanında[429] kahredici ve çoğu kasıtlı yalan haberlerin bombardımanı altında esirler gibi inletilmektedir.[430] Herkesin çatacak yer aradığı bu sıkıcı ortamda huzursuzluğun önlenmesi en önemli problemlerdendir.[431]

"Resmî liva üniformasını lâbis, uzun boylu müteharrik bir heykel gibi yakışıklı bir adam olan İstanbul Muhafızı ve Birinci Kolordu Kumandanı Ali Said Paşa ve Celâl Nuri ve Velid Beylerle Said Paşa'nın birinci hizmetçisi Aslan Ağa'dan ve benden müteşekkil kafile-i üserâ tüfenklerine süngüler takmış İngiliz efradından bir müfreze ortasında, güpe gündüz, Arabyan hanından Tophane rıhtımındaki istimbota nakl olunurken Bebek tramvayının arabalarındaki kan ve iman kardeşleri, başlarını belâya sokmamak için öte tarafa çeviriyorlardı. Ve bunların arasında âşina çehreler de görmüştüm.

Ben Tophane rıhtımından Rezolation diritnotundan Malta'daki Polverista zindanına gönlümdeki bu yara ile gittim.." ("Nazif Bey'in Yakub Kadri'ye Cevabı", *İleri*, nr. 1794, 1 Şubat 1339/1923, s. 3).

426. "Dersim Mebusuna Açık Mektub", *Resimli Gazete*, nr. 14 , 8 Kânun-ı evvel 1339/1923.

427. "Malta'ya teb'îd olunduğumu haber alır almaz, icab edenlere tahriren mürâcaat ve benim yalnız ilim ve siyaset-i kalemiyye ile müştagil bir adam olduğumu beyan ile halâsıma delâlet etmiş olduğunu pek ziyade sevdiğim arkadaşlarımdan biri bana yazmıştı. Ve Malta'da aldığım ilk mektup bu idi. Ali Kemal'e yazdığım muhtasar bir esaretnâmede, benim hakkımdaki delâletine teşekkür ve şahadetini teyid ettikten sonra, Nailî-i Kadîm hakkında o günlerde intişar etmiş bir "Peyam-ı Eyyâm"a ait intikadâtımı yazmış ve bir de İstanbul'un işgal edildiği gecenin ferdâsında yazılmış olan 'Ağlar' redifli bir gazelimi göndermiştim. İntikadı da, gazeli de derhal hararetle neşretti. Birkaç gün sonra da benim mektubumu -aynen değil, çünkü böyle olsaydı maksadını takviye etmekten ziyade zaafa uğratacak ibareleri neşretmiş olurdu- işine gelen parçasını meâlen bir 'Peyam-ı eyyâm'a derc etti." ("Nazif Bey'in Yakub Kadri'ye Cevabı", *İleri*, nr. 1794, 1 Şubat 1339/1923, s. 3)

428. "Mechûl Meb'usa II", *İleri*, nr. 1823, 1 Mart 1339/1923, s. 3.

429. Zindanda görevli İngiliz neferlerinin tutumları da ayrı bir işkencedir: "Bayrağının üstünde güneş bir dakika gurub etmeyen pek müterakki, pek kavî, pek zengin bir kavmin itinalarla beslenen askerleri, hükümetleri tarafından muhafazalarına tevdi olunan esirlerden içki parası dilenirler ve bi'r-rıza alamyınca sirkat, gasp, tehdit gibi fiilleri ihtirazsız ve hayâsız bir pervâsızlıkla ika' ederlerdi." ("Geç Kalmış Bir Tarziye", *Resimli Gazete*, nr. 10 Teşrin-i sânî 1339/1923).

430. "Malta'da herkes kurtulmak için her çâreye tevessül ederdi. Bu vesile ile kemal-i minnet ü şükran ile söyleyeyim ki Malta yârânının müftehiri, *Vakit* sermuharriri Ahmed Emin Bey hepimizin istidalarını hasbi olarak İngilizce'ye tercüme etmek lütfunda ve bundan başka her sabah

"Malta'da Türkler" adlı makalesinde Nazif; "küçük Malta adasını yaz kış ve gece gündüz velveleye veren beş yüz kilisenin nâkusları, üçyüz altmış sene evvel, Turgut Reis'in şehadetiyle neticesiz kalan Türk hücumunun kırıldığı günü, ber-mûtad alkışlıyor" iken, neler hissettiğini anlatır:

"Biz kendi derdimizi unutmuş, o gün muvaffak olamayan Türkler'in şehidlerini düşünüyorduk. Kiliselerin nâkuslarından ziyade başımıza inen o tokmakları, bize hazîn olduğu kadar şanlı bir macerâ-yı ecdâdı o gün de takrîr etti. Niyoverdala mahbesinin bâm-ı mahbusiyet kadar uzun koridorunda İbrahim Beyefendi ile beraber melîl ve sâkit dolanırken, mütevâli çan sadâsı bizi harap ediyordu."

O muhârebe günlerinin vak'alarını, Turgut Reis'in Malta'daki macerasını o gün orada yâd ile "bir kere de sahne-i tahaddüsünde tahattur" eden Nazif o zaman ne derece me'yus ve müteessir bulunduğunu da açıklamış olur: "Kurtulup vatanıma avdet edebileceğime ümitvâr olsaydım, bir hatıra şeklinde kaydederdim. Vâ esefâ ki, ümitsizlik o dikenlikten böyle bir gül getirmeme mâni oldu."[432]

Malta'da iken, her şeye rağmen -hayalen olsun- daima vatanıyla hem-dert ve alakadar bulunan Nazif, çok sevdiği Bursa'nın Yunanlılarca işgali üzerine "Dâü's-sıla" manzumesini yazmıştır.[433] Nâci hakkındaki "Bir Musahabe"yi de orada iken

---

ajansların bizi ve vatanımızı alakadar eden telgrafnameleriyle Avrupa gazetelerinin makalât ve fıkaratını tercüme ve Polverista zindanının duvarlarına talik ile hapis ve gurbeti tesliye etmek himmetinde tam 20 ay bulundu. Herkesin ne şekil ve suretle müracaatlarda bulunmuş olduğuna bu zeki ve hafızası metin gazeteci pek yakından vâkıftır. Hattâ bir kere Edirne mebus-ı pürhayası[!] Mehmed Şerif Bey'in İngilizler'e verdiği bir arzuhâlde münderiç bir iki fıkrayı tercüme etmeği izzet-i nefs-i millîye mugayir görmüş ve aralarında adetâ niza'a benzer bir ihtilâf çıkmıştı. " ("Bir Râbıtasız", *İleri*, nr. 1797, 4 Şubat 1339/1923, s. 3).

Başka bir yerde ise şunları anlatır:

"Malta mahpuslarının arasında bir kısım var idi ki namazlarını, teravih de dahil olduğu halde muntazaman edâ eder ve o sıcak iklimde şehr-i Ramazan'ın bir gününü nakz-ı sıyâm ile mahzun bırakmazlardı. Bunları gözümle gördüm. Riyakârlığa hamledilmemek üzere şunu da söyleyeyim ki ben o zümre-i nâciye hâricinde kalmış, hâsir bir günahkâr idim." (*İmana Tasallut*, s. 9).

431. Burada kaldığı yirmi ayın on dokuzunda Celâl Nuri ile dargın kalmış olduklarını ifade eden Nazif çok sık barışıp bozuştukları dostuna bu vesile ile de taş atar:

"Yirmi aylık Malta hayat-ı iğtirâbının, pekçok teessüf ederim ki, ondokuzunu Celâl Nuri Bey'le dargın geçirdik. Bu sevimsiz hal olmasaydı, onun musâhebât-ı lâtîfesi, daldan dala sıçrayan bir kuşun nagamâtı gibi bâsıramı, sâmi'amı okşamak suretiyle menfâmı tesliye ederdi..." ("Celâl Nuri Bey'e Ait", *İleri*, nr. 1739, 6 Kânun-ı sâni 1339/1923, s. 3).

432. "Malta'da Türkler", *Resimli Gazete*, nr. 85, 18 Nisan 1341/1925.

433. "Malta adasında "Dâü's-sıla" manzumesini yazarken, hep Bursa'yı düşünmüş, Bursa'yı anmış ve Bursa'nın hasretiyle yanıp durmuştum. Daha doğrusu, Avrupa ile Amerika arasına tıkılmış olan o küçük ve Tükler için daima meş'um kaya parçalarının üstünde "Dâü's-sıla" neşîdesini bana Asya'nın bu en güzel cennetlerinden biri olan Bursa yazdırmıştı. ..

.....
Dumanlı dağların ağlar gözümde tüttükçe,
Olur mehâsin-i gurbet de başka işkence.
Bizim diyâr-ı tahassürden etmemiş mi güzer?.
Aceb neden lâkayd eser nesîm-i seher?..
Verirdi belki tesellâ bu ömr-i me'yûsa,
Çiçeklerinden uçn ıtra âşinâ olsa...

beyitleri Bursa'nın dağlarına, rüzgârlarına, çiçeklerine ilân edilmiş bir aşk ve iştiyaktan başka birşey değildir. Manzum yazılarım içinde en çok bu eserimi severim. İhtimal ki, Bursa'yı her yerden ziyade sevdiğim için... " ("Bursa'da Bir Hafta I", *Resimli Gazete*, nr. 43, 28 Haziran 1340/1924).

hazırladığı anlaşılan Nazif[434] Malta mâcerasını pek kayda değer bulmadığı[435] gibi böyle bir tevkif ihtimalini nazara almamış olmakla kendisini kabahatli görür.

Musul'daki bir dostunun bu hadiseye dair övgü ve iltifat dolu sözlerine de aynı mütevazı ve sâde ifadelerle mukabelede bulunmuştur: "Tahmil ettiğiniz azamet ve ulviyetin bâr-ı eltâfı altında son Malta macerası ezilecek kadar küçük bir şeydir. Gecenin birinde gittim, günün birinde geldim. Zannettiğiniz kadar büyük olsaydım, gidemeyecek hal ü kudrette bulunurdum. Tarihe altın mürekkeple değil, benim nâme-i âmâlime midâd-ı nisyan ile yazılmağa değer bir vak'a. Şu iki kelime ile hem icmâl , hem tafsil olunabilir : kaza ve kader."[436]

İngilizler karşısında gösterdiği ihmal ve tedbirsizlikten dolayı kendisini bir türlü affedemeyen Süleyman Nazif bu hususu şöyle açıklar:

"Malta'ya gitmek bizim için fazilet olmaktan ziyade kusur ve kabahat idi. Kaçamamış, gizlenememiş, bin türlü mezâlimi İstanbul'un ufku dahilinde pervâsız, hayâsız haşr ü neşreden İngilizler'in bana bir şey yapmayacaklarını zannedecek kadar hayvanî basîretsizlik göstermiştim. Oradaki hem-hâl vatandaşlar, vatanperverlik yüzünden Malta girdabına sürüklenmiş olduğumu zannediyorlardı. İhtimal ki bir kısmı veya hepsi öyle olsun. Fakat ben a'mâlimin hiç birinde beni tesliye edecek bir zerre-i fazilet bulamıyordum. Bunun içindir ki, beş yüz kilisenin çanlarından münteşir yaygaralar, Malta adasını boğar ve nâkusların tokmakları beynimi hurdahaş ederken, ben ye's ü ârımdan kendimi düşünemedim. O çığlıkların sebebini tahattur ve tezkâr etmek bana daha tesliyet-âver gelmişti."[437]

23 Ekim 1921'de İngiliz hükümeti ile Ankara hükümeti arasında imzalanan anlaşma ile Anadolu'daki her ırktan Britanya esirleri ile Malta'da tutuklu her sınıf Osmanlı'nın "tüme tüm" esasına göre mübâdele edilmesinin karara bağlanması üzerine Malta sürgünleri 25 Ekim Çarşamba günü adadan ayrılır. İki külüstür gemiden daha iyice olan ve "A" Sınıfı denilen "Chrysanthemum" çoğunlukla Paşalardan oluşan ve Nazif'in aralarında bulunduğu on yedi yolcusuyla önde, "B" Sınıfı denilen "Montenol" gemisi ise kırk iki yolcusuyla arkada olarak Akdeniz'e açılırlar. Bazı anlaşmazlıklar yanında denizin de tahliyeyi imkansızlaştırması sonucunda sürgünler İnebolu önündeki otuz saatlik çıldırtıcı bekleyişten sonra 1 Kasım 1921 Salı günü öğleden sonra karaya çıkarılırlar. İstanbul'a dönmeye karar veren, aralarında Nazif'in de bulunduğu on kişi, yine aynı İngiliz gemileriyle İstanbul'a götürülmüşlerdir.[438] 4 Kasım 1921'de noktalanan bu sürgün hayatı Nazif için ondokuz ay on gün devam etmiştir.

---

434. "Nâci... Hususiyle yanımda merhumun hiçbir eseri olmadığı gibi, bulunduğum yer (Malta) kolay kolay tedarik etmeğe de müsâit değil.. Ah Memduh!.. Ağlar gözümün önüne yine geldin. Seni kolay tedarik etmeğe de müsâit değil.. Ah Memduh!.. Ağlar gözümün önüne yine geldin. Seni anmakla bu meftûr demlerimde zannettim ki mütesellî olurum. Meğer yâdın hicranlarımı tesliye değil, tenmiye edecekmiş." ("Bir Musâhabe -Muallim Nâci Hakkında-II", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1080, 7 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2).

435. "Benim Malta'ya ait hatırat-ı şahsiyemde, yazıp neşredilmeğe değecek kadar kıymet ve ehemmiyet yoktur. Gecenin birinde, bir İngiliz mülazımının kumanda ettiği yirmi kişilik bir müfreze beni hânemden ve yatağımdan almıştı. Yirmi ay sonra da yine İngiliz bir Miralay, istinbotuyla Beşiktaş iskelesine çıkararak; "--İstediğiniz yere gidebilirsiniz" dedi." ("Malta'da Türkler", *Resimli Gazete*, nr. 85, 18 Nisan 1341/1925).

436. Mektup -Musul'da Davud Yusufânî'ye- Nişantaşı, 21 Şubat 1922.

437. "Malta'da Türkler", *Resimli Gazete*, nr. 85, 18 Nisan 1341/1925.

438. Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi y., 2. bs., İstanbul 1985, s. 396-404.

Süleyman Nazif'in "bir gurbet-i dûrâdûr"[439] diye bahsettiği Malta günlerinde yazmış olduğu hicran ve vatan hasretiyle yoğrulmuş -kendisinin en çok beğendiği- şiirleri, *Malta Geceleri*[440] adını taşıyan bir kitapçıkta toplanmıştır.

Malta Dönüşü İstanbul'daki Faaliyetleri

Süleyman Nazif, Malta'dan döndükten sonra yine İstabul'da muharrirlik etmeğe devam eder. Geçimini büyük ölçüde yazılarıyla temin ediyor olmakla beraber[441] çabuk darılan ve ilgisizliği kaldıramayan mizacı sebebiyle çok değişik gazete ve mecmualarda yazmak durumunda kalmıştır.

Bir dostuna yazdığı mektupta vatanına kavuşmaktan duyduğu sevinci ifade ederken: "Ben vatanımın semâsına, ufuklarına, suyuna, havasına müştak yaşadığım senelerde muhaderât-ı ilmiyyesine de o kadar ve belki daha ziyade muhtaç idim. O semayı, o ufukları, o ab ü havayı lehülhamd ölmeden bir kere daha gördüm."[442] diyen Nazif'in; Malta'ya sürülmesi üzerine, 15 Haziran 1336 tarihli ve 128 sayılı kararname ile 30 Nisan 1336/1920'den itibaren mazûllük maaşı da durdurulmuştu. Daha sonra 28 Nisan 1337 tarihli kararnâme mûcibince de kesildiği tarihten itibaren yeniden ve iadeten tahsis kılınmışsa da[443] kaleminden sonra yegâne geçim vasıtası olan bu maaşını almakta zorluklarla karşılaşıyor olmalı ki Maliye Nazırına vermek mecburiyetinde kaldığı istida oldukça şiddetlidir:

"Temin ederim ki Malta'ya haklı haksız gönderilmiş olan zevât ve eşhas arasında en çok azab-ı vicdan hisseden ben idim... Hicab-ı nedâmetle itiraf ederim ki memleket ecânib tahakkümü altında ezilirken hamiyet göstermek büyük gaflet ve hamâkatti. Bu gafletin cezasını, hattâ fazlasıyla çektim. Bir de Maliye Nezâreti denilen işkence aleti beni beyhude ta'zîb etmesin. Ben şimdi başta nefsim olduğu halde herkese ve herşeye lânet okuyorum.."[444]

Vefatına kadarki altı sene zarfında -tespit edebildiğimiz kadarıyla- başta *Peyam-ı Sabah, İleri, Resimli Gazete, Servet-i Fünun, Son Telgraf, Yeni Türk, Yeni Ses* olmak üzere *Yarın, Mahfil, Sıhhî Sahifeler, Vatan, Yıldız, Asrî Türkiye, Türk Hava Mecmuası* gibi gazete ve mecmualarda üçyüzden fazla makalesi yayınlanır. Bunların bir kısmı neşrini müteakip kitap olarak da basılmıştır.

---

439. İbnülemin, *a.e.*, s. 1117.

440. Süleyman Nazif, *Malta Geceleri* -Manzum ve mensur birkaç neşîde-i gurbet-, İst., Yeni Mat., 1924. 30 s.

441. Bir mektubunda şu satırları okuyoruz: "Semt muhalif, havalar muhalif, zaman muhalif. Günde bir kaç saat evde çalışmaya mecburum. Yoksa evin bedel-i icarını veremem. Soba ile ısınamayan bu harap-haneye pek ısındım. Yirmi aylık gurbet içinde hep vatanımı ve vatanım kadar harap evimi düşünmüştüm.." (Gövsa, *a.e.*, s. 223-4.

442. Gövsa, *a.e.*, s.186.

443. Bilgegil, *a.e.*, Vesika XXIV-XXV, s. 374-5.

444. "Zâtıâlinizi şahsen tanımıyorum. Yirmi iki aydan beri işkencede bulunan sabrımdan son zerre kalıncaya kadar tanımamakta ve kendimi size tanıtmamakta inad ettim." diye başlayan 13 Kânun-ı sâni 1338/1922 tarihli dilekçenin imza kısmında ise şu ifade yer alır:

"Maîşeti aldığı veya alacağı maaşa münhasır Bağdad Vali-i Esbakı Süleyman Nazif." ("Maaş İstid'ası", *İleri*, nr. 1743, 11 Kânun-ı evvel 1338/1922, s. 2).

1921 Aralık'ında "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesirleri" başlıklı yazı serisi *Peyam-ı Sabah*'ta yayınlanır.[445] Bu gazetedeki diğer yazıları da ekseriyetle ilmi ve edebî hüviyette bulunan Nazif, Ali Kemal ile olan dostluğu itham vesilesi yapıldığında bu hususa dikkat çekme ihtiyacını hissedecektir.[446]

Süleyman Nazif'in bu günlerde yazdığı bir iki hususî mektub, 1922 başlarındaki vaziyetini, had safhaya ulaşan hüsran ve hicranını çok açık ifade etmektedir. Musullu dostun mektubuyla El-cezire'deki hatıraları canlanan Nazif, oraların kaybından duyduğu ıztırabla yeniden sarsılır. "Ben şimdi her ümidi kırılmış, hayatın her zevkine küskün, ümidin her cilvesiyle müte'ellimâne istihza eden meftur ve makhur bir ihtiyarım. Az zamanda kün feyekün olan vatanımın enkaz-ı matemini ben şimdi ruhumda taşıyorum.. Ben artık bir mezar-ı seyyarım..."[447] diyen *Firak-ı Irak* şâiri[448], herşeye rağmen iman ve ümidini büsbütün kaybetmiş değildir. En azından gönlü arzu eder ki dağılan vatan parçaları, hele kaybedilen El-Cezire ruhumuzdan hiç bir zaman uzaklaşmasın:

"Musulumuzun toprakları hangi ellere geçerse geçsin, ruhu bende ve benim ruhumun içindedir. Ruhun lâyemut olduğuna daima iman ettim. Toprak olan cesetlerimizden bile Halık mütemâdiyen imâl-i hayat ederken, kendisine koşan ruhlarımızı mı mahv ü tebah edecek?.. Böyle bir fikri, hattâ zayıf bir şüphe halinde bile kàle ve kaleme almak değil, düşünmekten bile istiâze ederim..."[449]

12 Mart 1922'de Namık Kemal hakkında Darü'l-muallimîn-i Àliye konferans salonunda bir konuşma yapar.[450] Bir yazısında bu konuya temas ederken kitap olarak da basılan bu konferansı[451] hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Namık Kemal'in hayat-ı tarihiyyesiyle âsârı hakkında, (sütûr)-ı tarihe geçmemiş ve intişar etmemiş bir çok tetebbuat ve tedkikatım vardır. Bunların benimle birlikte mezar-ı nisyana gitmemesi için pek mühim bir mahfel-i ilmîde benden Namık Kemal hakkında bir musâhabe istediler. Bu musâhabe benim Malta'dan avdetimden 5 ay sonra üçyüzü mütecâviz ve hepsi ilm ü irfan sahibi güzîde zevâttan müteşekkil bir

445. "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri" I-IV, *Peyam-ı Sabah*, nr.1090, 1094, 1097, 1101, 17-28 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2. Başka bir yazısında bu tefrika ile alakalı olarak şunları anlatır:

"Saltanat aleyhindeki cereyanların Vahhdettin'i pek ziyade kuşkulandırmakta olduğunu bir gün Ali Kemal söylemiş idi. Maksadı padişahlığın mevkiini hissiyât-ı milliyyede takviye edecek şeyler yazdırmaktı. "Edebiyat-ı Garbiyenin Edebiyatımıza Tesiri" ünvanı altında yazdığım makalât-ı mütesalsilede, en evvel Osmanlı padişahlarının efkâr ve edebiyatımıza îka' ettikleri zararları emsile ve edille irad ederek, birer birer yazdım. *Peyam-ı Sabah* Vahdeddin'in okuduğu yegâne gazete olmasa bile, behemehal okuduğu bir ceride idi. Ve o müstebid müstevli, benim her gün saltanatının kökünü baltalamakta olduğumu görüyordu..." ("Meçhûl Mebusa III", *İleri*, nr. 1824, 2 Mart 1339/1923, s. 3).

446. "Nazif Bey'in Yakub Kadri'ye Cevabı", *İleri*, nr. 1794, 1 Şubat 1339/1923, s. 3.

447. Mektup -Musul'da Davud Yusufânî'ye- Nişantaşı, 21 Şubat 1922.

448. Nazif, Şeyh Şâmil'in ahfâdından Hamza Osman Bey'e de şunları yazıyor: "Resmim melfuftur. Çıkartırken *Firak-ı Irak*'ı bilhassa elimde tutmuştum. Ta ki ben öldükten sonra da resmim firak-ı Irak'a ağlasın. Sizi de merkez-i Irak'ta tanımıştım. Bu suretle de resmin sizinle münâsebeti veya size bir nisbeti var." (Gövsa, *a.e.*, s. 223).

449. Mektup -Musul'da Davud Yusufânî'ye- Nişantaşı, 21 Şubat 1922.

450. Gövsa, *e.*, s. 189.

451. Süleyman Nazif, *Namık Kemal*; Dersaadet, İkdam mat., 1340/1922, 52 s.

heyet-i sâmia huzurunda takrir olunmuştur. Hitabemi yine o ay içinde kitab olarak bastırdım."[452]

Osmanlı birliğinin iyice dağıldığını ve çeşitli unsurların herşeye rağmen ırkî menfaat ve duygularla hareket etmeleri Nazif'i de ırkına duyduğu muhabbeti izhar ve ilana yöneltir. Milletine olan sevgisi daha da ziyadeleşmiştir.[453] Her gün biraz daha küçülen ve kalbinden kopan parçalar gibi vatandan ayrılan topraklar Nazif'in en dinmez ıztırabıdır.

"Ne doğru demişler" diyerek "İnsanda maziye karşı marazî bir tahasssür, bir daüssıla-i mazi vardır" kanaatine iştirak eden "Daü's-sıla" şâiri, teselliyi mazide buluyor:

"Halden meftûr ve bazan istikbalden nevmid oldukça eski divanların sahifelerinden tesliyet dilenirim. Her güzel gazel, elemlerime bir neşîde-i tenvîmdir. Okumakla uyutamadığım ıztırablarımı ise bazan bir gazel de ben yazmak suretiyle avutmağa çalışırım."[454]

İleri gazetesinde 16 Teşrin-i evvel/Ekim 1922'den itibaren "Sultan Abdülhamid'in Emlâki" başlığı altında yayınladığı beş makaleyi iki sene sonra *Çalınmış Ülke*[455] adıyla kitap olarak bastırmıştır. Bu yazıları hamiyetinin bir gereği ve ifadesidir.[456] "Sultan Abdülhamid-i Sâni'nin emlâk-i seniyyesine ait siyasetini ben yalnız üç vilâyette: Musul, Bağdad ve Basra'da görmüştüm.." diyen Nazif, bilgi ve tecrübelerine göre, daha sonra Arazi-i Müdevvere adıyla anılan hazine arazilerinin bölgenin ıslah ve refahını sağlayacak şekilde nasıl taksim edilmesi gerektiğini anlatır. Bu yazıların arkasından 29 Teşrin-i evvel 1922'de aynı gazetede yayınlanan Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye hitaben yazdığı "Açık Arîza"da ise bu hususta şöyle demektedir:

"Mehmed Selim Efendi ibn Abdülhamid Hân-ı Sâni hazretlerine, .. peder-i cennet-makarr-ı necibânelerinin taht-ı Osmanî'ye cülus-ı hümayunlarından sonra, kendi nam ve uhdelerine geçirdikleri arazi ile emlâkin Irak kıtasında bulunanlarına ait meşhudât ve malumatımı İleri gazetesiyle intişar eden beş makale-i âcizanede mücmelen beyan ettim. (...) Peder-i cennet-makarr-ı âlîlerinin bir zaman tasarruf etmek istemiş oldukları arazi ile diğer menâbi-i servet, o vilâyetler ahalisinin muhtaç ve müstehak olanlarına bilâ-kayd ü şart teberru edilir ve bu şahane ve âlîcenâbâne ihsan,

452. "Meçhûl Mebusa III", *İleri*, nr. 1824, 2 Mart 1339/1923, s. 3.

453. "Ben doğduğum zaman vatanım Macaristan hududundan Aden denizine ve Sahra-yı Kebir'den Tiflis civarına kadar mümted ve bîpâyân bir kişverdi... Türk olmayan toprakdaşlarımın hatırına rîâyeten eb ü ecdâdımın örf ve âdetine, ta ferdâ-yı izmihlâle kadar sadık kaldım. Şimdi anlıyorum ki ben bu israf-ı semahatle zavallı ırkıma ihanet etmişim... Her muhabbetimi, her aşkımı kavmime vakf ve hasrettim.... Avrupa ile Afrika'daki topraklarımız elimizden gittikten ve Asya'daki dar ü diyarımız târümâr olduktan sonra benim için sevecek ve mazisi, müstakbeliyle uğraşılacak yalnız Türk ırkı ve kavmi kaldı.." ("Türk'e Dâir I", *Yarın*, c. 2, nr. 28, 27 Nisan 1338/1922, s.49-50).

454. "Bir Tahmis Münasebetiyle", *Yarın*, c. 2, nr. 27, 20 Nisan 1338/1922, s. 33-4.

455. Süleyman Nazif, *Çalınmış Ülke*; İst., Yeni matb., 1342/1924. Eserde adı geçen beş makaleye ilâveten Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye hitaben yazılmış bir "Açık Arîza", kısa bir "Zeyl" ve Basra valisi iken konuyla ilgili olarak Dahiliye Nezareti'e gönderdiği bir telgrafnâme de yer almaktadır.

456. "Ben de tasdik ederim ki, hayatı tarihe karışmış olanlara cerâid-i yevmiyenin hakk-ı kazası şâmil değildir.... Merhumun beş senelik kabrinden halka bir pencere de ben açmazdım. Öyle zannediyorum ki susmakla ırkıma ve dinime hıyanet edeceğim. Bazıları gibi benim de itikadımca, bazan sükût etmek de yalan söylemektir..." (*a.e.*, s. 12).

cânib-i necibânelerinden bir beyannâme-i resmî ile ilân buyurulursa hem maziye ait bir hata tamir, hem istikbale ait bin emel tatmin edilmiş olur. Böyle bir beyannâmeyi tezyin edecek Selim imzâ-yı garrâsını ümmet-i merhûme Selim-i Evvel'in tuğrası kadar sevecek ve tebcîl ü takdis edecektir."[457]

Süleyman Nazif - Yakup Kadri

Türkiye Cumhuriyeti'nin teşekkül safhasında bir çok şahıslar gibi Süleyman Nazif de çeşitli tenkit ve suçlamalara hedef olmuştur. Gittikçe artan bu tür suçlamalar karşısında Nazif'i Şubat 1923'den itibaren kendini müdafaa için kaleme sarılmış görüyoruz. Meselenin basından sonra Millet Meclisi'nde de söz konusu edilmesi mahkemelerin yardım ve hakemliğini gerekli kılacaktır. Nazif bir taraftan, yazılarıyla ithamlara cevaplar verirken diğer yandan, aynı suçlamalara hedef olan Cenab'la birlikte, Yakup Kadri ve arkadaşları hakkında dava açar.

İkdam'da çıkan "Bir Reybînin İnandığı Şeyler" başlıklı yazısıyla; Celâl Nuri, Nazif ve Cenab hakkında ithamlarda bulunan Yakup Kadri'ye Nazif, yaklaşık bir hafta sonra, 1 Şubat 1923 günü *İleri* gazetesinde cevap verir. Tam sayfa halinde, "Süleyman Nazif Bey'in Yakup Kadri'ye Cevabı" başlığı altında yayınlanan yazısında: "... Hakkımdaki sözlerinizin huşûnet ve yubûsetiyle beraber bu makalenin intişar etmesi beni memnun etti. Çünkü bir buçuk seneye karîb bir zamandan beri hemen her gün bazı kalemlere aynı meâl ü nakaratta tefevvüh ettirilen çirkin iftiraların esas ve mahiyâtı hakkında söz söylemek hakkını ve vazifesini bana ihzar ediyor. Cenab Şehabeddin Bey'le müştereken mahkeme-i âidesinde ikame edeceğimiz iftira davasına müteallik istid'anâmenin müsveddesinden evvel şu satırları yazabilmek benim için cidden mûcib-i mahzûziyettir"[458] diyen Nazif, yapılan suçlamaları birer birer cevaplandırır.[459]

Nazif bir hafta sonra, 7 Şubat'ta kaleme aldığı "İftira Tabyaları" adlı yazısında ise: "Mücâdele-i Milliye'ye taallûk eden âmâlimizde hiç bir şüphemiz olmadığı için Cenab Bey'le ben, ihtiyarımızla mahkeme-i âidesine müracaat edeceğimizden emin bulunmasaydık boynumuzu cellâdın satırına böyle sükûn ve tevekkülle uzatmazdık"[460] dedikten sonra ortaya atılan bazı yeni iddialara cevaplar vermektedir.

Aynı günlerde, karşı tarafın müdâfaasını üstlenen Avukat Haydar Rıfat Bey'e de - aldığı tezkire vesilesiyle- bir mektup yazar.[461] Mektubunda. "Eğer ben hıyânet-i

457. "Açık Arîza", *İleri*, nr. 1700, 29 Teşrin-i evvel 1338/1922, s. 3; *Çalınmış Ülke*, s. 37,42.

458. "Osmanlı üdebâsından Süleyman Nazif Bey" demekle beni ne derecelere kadar tezyif ettiğinizi anlayamadım. Evet Osmanlıyım. Zaten tefessüh etmeğe başlamış olan saltanat-ı Osmanî'ye, Vahdettin'in kanlı pençesinde büsbütün infisaha yüz tuttuğu zamana kadar, milletin bir çok hatıralarla merbut bulunduğu o saltanata sadık kaldım. (...) Meskat-ı re'sim, ailem, dörtyüz küsür sene evvel bilâ-ihtiyar Selim-i Evvel'e biat etmiş ve Selim-i Evvel'in mirası olan saltanata son iki sene evvele kadar muhib, sadık, fedakâr kalmıştı. "Osmanlı" sıfatıyla ben ve evlâd-ı ahfâdım âr değil iftihar edeceğiz. Dörtyüz senelik tarihimi niçin unutayım?.." ("Nazif Bey'in Yakub Kadri'ye Cevabı", *İleri*, nr. 1794, 1 Şubat 1339/1923, s. 3).

459. Yakup Kadri'ye cevabının son kısmı şöyledir:

"Ali Kemal merhum mahkeme-i mahşerde Halık'ına hesap verecektir. Ve rahmet-i Rahman'dan mahrum Yakup Kadri'den ben yeryüzündeki mahkemede hesap soracağım. Evet Yakup Kadri Bey, sizden ve sizinle bearber gazetesini emr ü keyfinize terk ve tevdi eden *İkdam* sahibi Ahmed Cevdet Bey'den ibâdullahın hukukunu Allah'ın yeryüzündeki en mümtaz milleti olan Türk'ün mahkemesi taleb ve ahz edecektir." (a.y.).

460. "İftira Tabyaları", *İleri*, nr. 1341, 7 Şubat 1339/1923, s. 3.

461. Mektubun başlangıcı şöyledir:

vataniyyede bulunmuş isem ve buna **vicdan-ı şahsî**niz[462] kàni' ise size muvaffakiyet temenni ederim. Vatanımı bir hâinden ve benden kurtarmış olursunuz. Aksi takdirde hakkın muîni Cenab-ı Hak olsun." diyen Süleyman Nazif, muhatabını hitap ettiği vicdanıyla başbaşa bırakmadan önce, hakperest ve pervâsız bir ruhun ifadesi olan şu sözleri de ilâve eder:

"**Vicdan- meslekî**niz, bütün ilminiz, talâkatınız, maharetinizle bana hücum ederken; **vicdan-ı şahsî**nizde bir zerre-i te'ellüm mahsüs olursa sizin delâletinizle berdâr olacağım dakikada bile size teşekkür ve bu vicdanı tebcîl edeceğim Haydar Rifat Bey."[463]

Bundan iki hafta sonra yâni 21 Şubat'ta yazılan ikinci bir mektuptan anlaşıldığına göre, Ali Ekrem ve Mahmud Sadık gibi zatlar araya girerek meselenin sulhen halledilmesi yolunda teşebbüste bulunmuşlarsa da müsbet bir sonuç alınamaz.[464]

Zaten ortalıkta dolaşan "hıyanet-i vataniyye" ithamları Nazif gibi, vatanperverliğini en zor şatlar altında ve hayatı istihkar ederek ispatlamış bir "kara gün dostu" için çok ağır ve tahammülü imkânsız bir yüktür ve göstermelik taviz ve tarziyelerin izâle edemeyeceği kadar da büyüktür. Hele Büyük Millet Meclisi'nde hıyanet-i vataniyye mahkûmlarının hükümleri tedkik olunurken "Cenab Şehabeddin ile Süleyman Nazif hâlâ istanbul'da serbest geziyorlar"[465] diye bağırılmış olduğunun gazetelere aksetmesi, meselenin göz yumulup geçiştirilecek türden olmadığını açıkça göstermiştir.

"Aziz Efendim,

6 Şubat tarihli tezkirenizi dün gece geç vakit aldım. *İkdam* ve *Akşam* gazetelerinin emr-i müdâfaalarını deruhde buyurmuş olmanız beni fazla müteessir etmedi. Hattâ bir cihetten memnun oldum. Kemâlâtınız bence müsellemdir. Dostluğunuz gibi muhâsımlığınız da bir adamı müftehir edebilir." (Mektup -Av. Haydar Rifat Bey'e- Nişantaşı, 7 Şubat 1923).

462. "Buradaki "vicdan-ı şahsî" tabirinden maksadım, hasbe'l-vazife icabât ve evâmirine ittiba olunacak bir "vicdan-ı meslekî" bulunduğunu bildiğimi ve tasdik ettiğimi ifham etmektir. Meselâ, insanlara pek ziyade hayır-hah ve müşfik bir kumandanın, gayr-ı muharipler, kadın, çocuklarla meskûn bir kasabayı, ilcâ-yı vazife ile topa tutturması vicdan-ı meslekînin icabâtından add ve afv olunur." (a. mektup).

463. a. mektup.

464. Muhatabın tasrih edilmediği "Nişantaşı, 21 Şubat 1923" tarihli bu cevabî tezkireyi, vesika itibarıyla buraya kaydetmeyi faydalı buluyoruz:

"Efendim,

İkinci tezkire-i aliyyelerini almakla mübâhî oldum. Gerek Ali Ekrem Beyefendi, gerek daha evvel tavassut-ı hayr-hahânede bulunmak istemiş olan Mahmud Sadık Beyefendi bize gerçi hatırları muhterem, emirleri ve arzuları muta' ağabeylerimden olduklarından kendilerinden vâki olan bir müracaat-ı dostâneyi redd ile kalplerini rencide etmemek için asgari metâlibi dermiyan etmiştim. Cenab Şehabeddin Beyefendi'yi henüz görmedimse de reyime iştirak ederler ümid-i kavîsindeyim. Ali Ekrem Bey tezkiresini bana göstermemişti. Muhteviyatını ve benim şerâitimi ne yolda tedvin ve tebliğ etmiş olduğunu bilmiyorum.

Siyak-ı iş'ar-ı âlilerine nazaran meselenin sulhen değil hükmen halledilmesi icab etmektedir. Her türlü avâkıbını kable'l-ikame der-pîş ettiğim davanın neticesine kemâl-i itminan ile intizar edebilirim. Herkesin her meşru ve muhik davasında muvaffak olmasına an-samîmü'l-kalb dua ederim efendim." (Mektup -Mahkemesiyle alakalı-, Nişantaşı, 21 Şubat 1923).

465. Süleyman Nazif o günlerde Celâl Nuri'ye yazdığı bir mektupta konuyla ilgili olarak şunları anlatıyor:

"Kavgayı çıkaran ve isteyen biz değiliz. Eğer İstanbul matbuâtını kısmen olsun takip ediyorsan arbede-cû ve arbede-kârların kimler olduğunu anlarsın. İstanbul bırakmış olduğun gibi de kalmamış. Bir mahşer-i fesat gibi için için kaynıyor. Buradaki "fesat" kelimesini idarî değil, ahlakî olarak kasdettim. Şimdi her kelimeden bin vesile-i itham çıkarılıyor da onun için bu kaydı ilave ediyorum. (...).

Millet Meclisi'nde mebuslardan başkası bağırma hakkını hâiz olmadığından, "o haksız sayhanın sahibi behemehal bir mesus olmak gerektir" diyen Nazif, bu sebeple 22 Şubat'ta kaleme aldığı cevabî yazısını "Meçhûl Mebusa" başlığı altında yayınlamıştır. *İleri* gazetesiyle 26 Şubat'tan itibaren dört gün müddetle tefrika edilen yazıda, bu hadise vesilesiyle, dedikodu ve itham konusu olan hususlar, meçhûl mebusun şahsında bütün kamuoyuna açıklanmıştır.

Bilhassa; Nazif'in. "Bir millet şerefle ölmekten ise (zilletle) yaşasın, bu daha hayırlıdır." dediği, vatanı müdafaaya çalışanları "eşkıya" olarak adlandırdığı tarzındaki suçlamalar yanında; Ali Kemal'le eskiden beri münasebeti bulunduğu, *Peyam-ı Sabah*'ta makaleler yazdığı, hesap ve Mantık gibi küfürlere saparak "zafer-i nihâîye iman etmemiş" olduğu yolundaki ithamlar da birer birer ve uzun uzadıya ele alınarak cevaplandırılmıştır.

Birinci ithama cevap verirken; Hayat-ı şahsiyyede fazilet olan bir şey bazan hayat-ı ictimâiyede kabahat olacağını hatırlatan Nazif; "şeref, haysiyet, vefakârlık yalnız efradda ve efradın muamele-i mütekàbilesinde (olur). Bir milletin en büyük şerefi hayatı ve kuvvetidir." diyerek Kartacalı Hannibal'ı örnek verir.

"(Dünyanın) en büyük kahramanı olan Hannibal, (en) necib misâl-i şeref olarak gösterilir. Bugün Hannibal'ın Marmara sahillerinde harap (ve türab) olan kemikleri, dünyanın en kalleş, en müzevvir, en muzır ve sefil bir ırkı olan Bizans piçleri ve bu ırkın bilumum hasâisini nefsinde cem eden Venizelos kadar kavim ve nefsini mesud göremediğine belki ... nasıl belki... elbette yanar. Edebiyatımızın esâtize-i kadîmesinden biri,

Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sâdâ imiş

demişti. Bu sadâ âmâl-i şahsiyyeye ta'alluk ederse hoş, şuûnât-ı millete ait olursa boş olur. Ölmüş bir şeyden hoş bir sadâ beklemek, kıyamete kadar tatmin edilmeyecek bir intizardır. Berlin Kongresi Plevne'yi bize bıraksaydı, Gazi Osman Paşa ordusunun oradaki müdafaa-ı kahramanânesine taalluk eden menâkıbı dinlemekten ziyade memnun olurdum."

Süleyman Nazif'i göre: "Harekât-i mezbûhâne ne gayeye matuf olursa olsun, ölüme müncer olduktan sonra hiçtir."[466]

İkinci suçlamayla ilgili olarak; "Malta'ya ben giderken, ortada kuvâ-yı milliyye nâmına bir iki çeteden başka hiç bir şey yoktu."[467] diyen Nazif şunları anlatır:

Askerler, asker olmayanlara öğrettiler ki galebe kesrette değil, intizamdadır. Bizde ise kesret de yoktu. İntizama gelince Topları, tüfekleri alınmış, depo ve fabrikaları

Bir mebus, hıyânet-i vataniyye mahkûmlarının hükümleri tedkik olunurken "Cenab Şehabeddin ile Süleyman Nazif hâlâ İstanbul'da serbest geziyorlar" demiş, hayret veya tezyid-i hayret etmiş. Bu adam kimdir bilmiyorum!.. Eğer her telakkîsi, her hükmü böyle ise o adama inanamayacağı kadar acırım...." (Gövsa, *a.e.*, s. 208-9).

466. "Meçhûl Meb'usa I", *İleri*, nr. 1822, 28 Şubat 1339/1923, s. 3.

467. "Evet, pek iyi hatırlıyorum: Sırf şekavet için Beykoz kasabasını basan ve ormanını yakan çetenin harekâtını *Reuter Ajansı* Malta'ya tebliğ ettiği zaman, bunu Kuvâ-yı milliyye'nin bir muzafferiyeti suretinde telâkki ederek sevinmiş olanlara "bu gibi eşkiya ve şekavetle hiç bir maksad-ı millî temin edilemez." demiştim. Hâlâ o iddiadayım..." (a.y.).

müsâdere edilmiş, büyük küçük her ferdin kuvve-i maneviyyesi mağlubiyetle, zulümle, açlıkla kırılmış bir halkta kudret-i mukavemet görmemek bir kusur, bir hıyanet-i vataniye ise eyvâh hepimize!.."[468]

Ali Kemal'le olan münasebetinin "yeni ve siyasî değil, eski ve edebî" olduğunu belirten Nazif, *Peyam-ı Sabah*'taki yazılarının da meydanda bulunduğunu ve yalnız iki gazel ve hasbıhalin haricindekilerin "ilmî makalât-ı tenkidiye" olduğunu belirtir.

Bu gazetede intişar eden "ahval-i hariciyeye müteallik" dediği ve birini, İstanbul'un düşmanlarca işgal edildiği gün ve Malta'ya gidişinden bir hafta evvel; diğerini de Malta'dan döndükten sonra, bir İngiliz Taburu Beyoğlu sokaklarını mızıkasıyla çiğnerken inşad ettiği iki gazeli ile Malta'nın Polverista zindanında ve Sevr'in bir hançer gibi milletin göğsüne saplanmağa hazırlandığı sırada yazdığı Son Nefesimle Hasbıhal ve Eskişehir'in düştüğü haberi üzerine yazdığı Namık Kemal ile Hasbıhal'i aynen nakleden Süleyman Nazif, meçhûl mebusa şöyle seslenir:

"Mebus Efendi,

Yunan ordusu Eskişehir'in harimi-i tarihîsinde yerleştiği zaman, eminim ki sizinde yüreğiniz yanmış sizin de gözleriniz ağlamıştı. Derdinizi ne yaptınız?.. Gözyaşlarınız nereye gömüldü?.. Düşman meclisinde değil kendi hür ocağınızın karşısında yazılmış bir kaç satır-ı telehhüfü, hâin bir gazetenin sütunlarında olsun, bana gösterebilir misiniz?.. Hamiyetinizin böyle bir vesikası huzurunda hürmetle eğilir ve bir daha ne İstanbul'da, ne başka yerlerde asla serbest gezmemek suretiyle en zalim bir emelinize muti' ve müteşekkir bir hizmetkâr olurum."[469]

Son ithamla ilgili olarak: "Evet mebus efendi, yukarıda da dediğim gibi, ben hesab ve mantık gibi küfürlere saparak, zafer-i nihâîye -o zaferin tahakkuk ettiği güne kadar- inanmadım. Ümidim evvela Afrika sahillerinde, bilâhare Balkan Harbinde, daha sonra da istanbul'u çiğneyen orduların ayakları altında kahr olmuştu." diyen Süleyman Nazif, bu hususdaki kanaatlerini ve vaziyetini de şöyle açıklar:

"Ben Malta'ya makhûr ve me'yûs gittim.. Avdet ettikten sonra da katiyen ümidvar-ı (âti) değildim. Her teşebbüs-i milliyi bir hareket-i mezbuhâne (telâkki) ediyor, "üçyüz sene.. dörtyüz sene.. beşyüz sene" sonra bile imkân-ı necâtı selbedecek mukatelât ve tahribatın devamından korkuyordum. Fakat bu havf ve ısrarı bir yara gibi kendi kalbimde, kendi daire-i mahremiyetimde gizleyerek kalemime bu hususda bir kere olsun ruhsat-ı te'ellüm vermedim. Ah!.. Ben kalb ve vicdanımın me'yûs olduğu zamanlarda bile, (vatandaşlarımı) aldatmağa, evet kanaatim hilâfına olarak halkı (aldatmağa) çalışıyordum."[470]

Buna, o sıralarda Dârül-muallimîn-i Àliye'de Namık Kemal hakkında verdiği ve sonradan kitap olarak da basılan konferansından örnekler veren Nazif, "milleti şerefle ölmekten men' etmeğe çalışan" bir "bozguncu" olmadığını ifade eder.[471]

468. a.y.

469. "Mechûl Meb'usa II", *İleri*, nr. 1823, 1 Mart 1339/1923, s. 3.

470. "Meçhûl Mebusa III", *İleri*, nr. 1824, 2 Mart 1339/1923, s. 3.

471. "İşte mebus efendi, azâsından bulunduğunuz Büyük Millet Meclisi, dahilî ve haricî düşmanlarla mücadele ederken, benim kalemim âr-ı esâretle zevk-i istiklâli en hassas ve münevver vicdanlara

Süleyman Nazif, samimî ve hakperest bir insana yakışır tarzda açık ve pervasızca dile getirdiği duygu ve düşünceleri sebebiyle, hiç beklemediği "hıyanet-i vataniye" suçlamasına, bir komplo gibi ve kampanya halinde maruz kalmış bulunuyordu. Her vatanperveri iğrendiren "hamiyet-fürûşluklar" karşısında o şaşırmış bir halde: "hamiyet satılmaz, gösterilir!.." gerçeğini hatırlatıyordu.[472]

Bu son derece dalkavukça ve fırsatçı ithamlar, daha dün denecek kadar yakın zamanda yaşanan hadise ve hakikatlerin nasıl unutuluverdiğinin veya görmemezlikten gelinerek idrak ve insaf ölçülerinin ne çabuk ters yüz edilebildiğinin çok ibretli ve acı örneklerin de ortaya koyar.[473]

Diğer Faaliyetleri

Bu mahkemeli devrede *İleri* gazetesinde günlük makaleler ve bu arada suçlama ve iddialara cevaplar yazan Süleyman Nazif'in buradaki yazıları 7 Nisan 1339/1923 tarihinde kesilir. [Bundan sonra *İleri*'nin, 21 ve 23 Şubat 1924 tarihli nüshalarında çıkmış yalnız iki makalesini tespit edebildik]. *Yeni İnci* mecmuasının Mayıs ve Haziran 1923 sayılarında çıkan iki yazısı duşunda, Resimli Gazete'de yazmaya başladığı 10 Teşrin-i sâni/Kasım 1923'e kadarki yedi aylık dönemde Nazif'in yazısına rastlayamadık. Az evvel bahsi geçen hususî mektuptan anlaşılacağı üzere mahkemesi sebebiyle maruz kaldığı beklenmedik muamele ve ithamlar hattâ ihanete varan vefâsızlıklar onu son derece üzmüş ve bunaltmış olmalıdır.

O günlerde Samipaşazâde Sezaî'ye yazdığı mektuplara bakılırsa Nazif İstanbul'da bulunmaktadır: "Ara sıra Şûle'de (Divanyolu'nda bir salon) cenab-ı Hâmid'le teşerrüf ediyorum."[474] diyen Nazif diğer bir mektubunda da meşguliyetleri ve Sezaî Bey'le alâkalı bilgiler verir.[475]

Yeni İnci'de de yayınlanan 28 Mayıs 1923 tarihli ve "ârâm ü irademe tahakküm eden bazı esbab ve meşâgil, bu mahmidetnâmeyi kulunuza üç gün teehhürle

---

hâkk etmek istiyordu. Temeddüh olmasın ama, vatanıma meclûb ve musahhar bulunmasaydım, size oldukça tehlikeli bir muarız olabilirdim. Hususuyla zaman, mevki, etraf pek müsâit idi." (a.y.).

472. "Medenîlerin en büyük nişâne-i tenevvürü ictihada hürmettir... Hissiyatını izhar değil, ızmar edenlerden korkulur. Veyl o tıynetlere ki düşündüklerinin gayrını söylerler!..

Beni Malta adasında hıyanet-i vataniyede bulunmuş olmakla ittiham etmek isteyen gazetelere sorarım: Mustafa Kemal Paşa hakkında Nemrud Mustafa divan-ı harbinden sâdır olan idam fermanını niçin sütunlarına geçirdiler?.. Mecburiyet mi?.. Asla!... Meselâ başka bir sebeple gazetelerini üç gün müddetle sansüre kapattıramazlar mıydı?.. Bu kadar küçük bir fedakârlığı bile göstermekten çekindiler. Ben öyle bir gazete bilirim ki Nemrut Mustafa ile Efendisinden daha kâhir bir düşmanın simâ-yı nahvetine bir muharririnin kalemiyle tükürmüş ve o muharrir kurşuna dizileceğini bildiği halde, bu tarihî güne ta'alluk eden vazife-i milliyeyi unutmamıştı.

Hamiyet satılmaz; gösterilir!..

Bana ister dost olunuz, ister düşman, size her hal ve mahalde muvaffakiyet ve hatadan masuniyet temenni ederim. Çünkü muvaffakiyet ve isabetinizden müstefid olacak yine benim vatanımdır mebus efendi." ("Meçhûl Mebusa IV", *İleri*, nr. 1825, 3 Mart 1339/1923, s. 3).

473. Mektup -Rauf'a, Nişantaşı, 4 Teşrin-i evvel 1923.

474. Gövsa, *a.e.*, s.177.

475. "İnşaallah iâde-i âfiyet buyurulmuştur. Şûle'den herkes hayat ve hararet alırken siz soğuk aldınız. Müstesna hilkatlerin mazhariyetleri de müstesna olur.

Bilmünasebe arzetmiş olduğum makale intişar için *İnci* mecmuasına verildi. Mecmua musavver olduğu için tasvirinizle de tezeyyün etmesi arzu ve rica olunuyor..." ve ara sıra "âram ü irademe tahakküm eden bazı esbap ve meşagil". (*a.e.*, s.178.

yazdırıyor." dediği mektupta ise, Diyarbakır'dan ayrıldığı tarih olan 1896'dan beri yirmiyedi senedir oraları ziyaret edemediğini anlatır.[476]

6. CUMHURİYET DÖNEMİ VE SONRASI

"Köşemden Hafta Musahabesi"

Süleyman Nazif'i, 10 Teşrin-i sâni 1339/1923'den itibaren haftalık *Resimli Gazete*'de İbrahim Alaaddin'le (Gövsa) birlikte başyazar olarak görüyoruz. Burada 2 Mayıs 1925'e kadar, edebî, sosyal ve aktüel bir çok mevzuda olmak üzere toplam 77 makalesi çıkmıştır. Bu yazılar "Köşemden" üst başlığıyla yayınlanmış haftalık musahabelerdir. Başlık, o devredeki ruh haline de işaret edebilecek mahiyettedir.

29 Haziran 1924'ten itibaren *Son Telgraf*'a makale vermeye başlayan Süleyman Nazif, 1924 Ekim'inde "Hz. İsa'ya Açık Mektub"u neşreder. Bu eser aslında medeniyyet adı altında işlenen cinâyet ve zulümlere bir itiraz, bir isyandır. Bu eser sebebiyle yapılan suçlamaları cevaplarken şöyle der:

"İki ay evvel İstanbul gazeteleriyle intişar ederek ahîren kitap şeklinde de tab' olunan "Hz. İsa'ya Açık Mektub"umla "Hz. İsa'nın Cevabı" ve iki makale-i mütemmimeyi vesile eden Hıristiyanlık aleminin matbuatı aleyhimde büyük çığlıklar kopardılar ve beni yalnız İsa'nın değil, medeniyetin de dinini sövmüş olmakla ittiham ettiler. Filhakika ben Hz. İsa'nın kendi dinini değil, bugünkü medeniyetin din ve imanını şetm etmiştim. Havâ-yi nesimîyi muhnik gazlarla, denizlerin dibini ateşlerle dolduran, tabakat-ı ictimaiyesinin hiç birinde zayıfa hakk-ı hayat vermeyen ve hakk ü adli boğmağa çalışan ve boğan, bir medeniyetin din ve imanına sövmek Hıristiyan olmayan her insanın vazifesidir."[477]

Vatan gazetesinde yayınlandıktan sonra çeşitli vesikaların da ilâve edilmesiyle zenginleşen *İki Dost* adlı eserini 1925'de kitap haline getirir.[478] Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın dostlukları, ihtilâf ve beraberliklerinin incelendiği bu kitap, anlattığı şahsiyetlerin hususî evrak ve vesikalarına dayandığından sahasında önemli ve orijinal bir eserdir.[479]

---

476. "Maskat-ı re'simin şimdi ne halde olduğunu bilmediğimi üç satır yukarıda söylemiştim. Yirmiyedi seneden beri sıla-i rahm edemedim. Harb-i Umumî'nin recefâtı Diyarbekir'i muhît olan eşcâr ü meşâciri tamamıyla mahvetmiş imiş." (*a.e.*, s. 180; "Süleyman Nazif Bey'in Sezai Bey'e Cevabı", *Yeni İnci*, nr. 11, Haziran 1339/1923).

477. "Edebî Mülahazalar- Vezin- Emperyalist Devletler- Yeni Ehl-i Salîb", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1479/5, 18 Kânun-ı evvel 1340/1924, s. 76-8.

478. Süleyman Nazif, *İki Dost*, -Yeni Vesâika İbtina ile yazılmıştır-; Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1343/1925. 82 s.

479. "Ziya Paşa'nın Adana'daki ef'al ü icraatı hakkında pek çok şeyler söyleniyor. Vâkıa kimseye mümâşaat etmez, tabir-i marûfiyle 'şedîdü'ş-şekîme' bir idare adamı olduğu gayr-i münkerdir. Fakat halkın isnad etmek istedikleri suistimâl ve irtikâb gibi ef'alden tamamıyla berî ve hayat-ı resmiyyesiyle asla kirlenmemiş bir zat olduğuna, onun hayatını otuz seneden beri tedkik eden bir müverrih kanaatiyle eminim. Şam'dan Konya'ya gelirken başlayarak, ömrünün son aylarına kadar, kendi eliyle kaydettiği masârıf defteri aynen yedimdedir.." (*a.e.*, s. 81)

1925 senesi başlarında tefrika edilmeye başlanan Fuzulî hakkındaki etüdü de Nazif'in en mühim eserlerindendir.[480] İbnülemin'e yazdığı bir mektubunda bu hususta şunları söylüyor:

"Fuzuli'nin mümkün olduğu kadar toplu bir tercüme-i hâlini yazmakla meşgulüm. Yazdıklarımı şimdilik *Servet-i Fünun*'la müteferrikan neşrediyorum. Yakında belki kitap şeklinde de meydana çıkar. Bu kârı bana teklif eden Fuzulî'ye olan muhabbet-i âşıkanemdir. Ve bu muhabbet o kadar kuvvetlidir ki cehlime bile cüret-i teşebbüs verdi.."[481]

Süleyman Nazif'i 1 Nisan 1925'ten itibaren *Yeni Türk* gazetesinin de başyazarlığını üstlenmiş olarak görüyoruz. Burada da aktüel kültür konularına dair. günlük makaleleri yayınlanan *İki Dost* müellifi, basın ve edebiyat dünyamızı titizlikle takip etmekten de geri durmaz. 9 Nisan günü "Yangın Var!"[482] başlığıyla gündeme getirdiği "Lisan mahallesindeki" müthiş yangına; hatırı sayılır beş altı gazeteyi önüne alarak, o günkü başyazılarını, lisan hataları yönünden tenkit ve tahlil etmek suretiyle ilgililerin dikkatlerini çeker.[483]

Resimli Gazete'yi bıraktığı 1925 Mayıs'ından sonra Süleyman Nazif'in biraz da maddi zaruretler sebebiyle- tercüme faaliyetlerine yöneldiğini görüyoruz. Nazif'in dil bahsindeki titizliğini, tercüme konusunda da gösterdiği anlaşılmaktadır.[484]

"İki Secde" başlıklı yazısında Mehmed Âkif'in "Gece" ve "Secde" şiirleri üzerinde duran Nazif, şâirin lirizmine olan hayranlığını bu vesile ile de ifade eder.[485]

13 Mayıs 1926 gününden itibaren *Servet-i Fünun*'da çıkan ve bilhassa Abdullah Cevdet'in tercümelerini tenkit ettiği "Tercüme Mezbahası" başlıklı seri yazı, o günlerde Nazif'i bir hayli meşgul etmiş olmalıdır.[486] Aynı günlerde, Fransızca'dan Türkçe'ye Kamus meselesi üzerinde de duran Nazif, Maârif Nezâreti'ne hitaben kaleme aldığı yazısında "Şu kamus meselesiyle bendeniz senelerden beri uğraşmaktayım: Şimdiye kadar neşredilmiş ne kadar lügât kitabı varsa hepsini tedkik ettim." diyerek bu

480. "Fuzulî" I-X, *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1482/8, 1483/9, 1485/11, 1494/20, 1499/25, 1502/28, 1503/29, 1505/31, 1508/34, 1514/40, 1519/45 8 Kânun-ı sâni/ 24 Eylül 1341/1925.

481. Gövsa, *a.e.*, s.197.

482. "Yangın Var", *Yeni Türk*, nr. 9, 9 Nisan 1341/1925, s. 2.

483. "Bir Günlük Hatalar", *Yeni Türk*, nr.11, 11 Nisan 1341/1925, s. 2. Sonraki dört gün ise: "Bir Gündeki Hatalar" II-IV, nr. 12,14-16; 12-16 Nisan 1341/1925.

484. Pierre Benoit'dan *Lübnan Kasrının Sahibesi*'ni tercüme ederken yazdığı bir mektubunda şunları söyler: ".. Tercümede mesleğim, mümkün olduğu kadar aynen, harfiyyen nakletmektir. Öyle olmasaydı üçyüz sahifelik kitabı yirmi günde ve belki daha az bir müddet zarfında Türkçe'ye ihtida ettirirdim. Tercüme ile iştigal eden mütercimlere hedef-i tenkid olmaktan ziyade, rehberlik etmek gurur-ı câhilânesi beni biraz uğraştıracak.." (Mektup -Tercümeyle alakalı-, Nişantaşı, 28 Temmuz 1925).

485. "Evet... Evet, yine -mümkün olsa ömrümün sonuna kadar, dâima- Mehmed Âkif'den bahsedeceğim. Bu büyük şâiri benden ziyade anlayanlar çoktur. Ve belki herkes benden ziyade anlar. Fakat benim kadar duyan bir fâninin bu yeryüzünde mevcut bulunduğunu zannetmiyorum. Sünuhâtının tecellileri huzurunda vakit vakit coşarak, okuyanları belki yoracak ve muhakkak usandıracak kadar uzun sahifeler yazmıştım. Yazdıklarımın duyduklarıma nisbetle pek nâkâfi ve pek sönük kaldığını her defasında gördüm. Hissin huzurunda idrâk pek zayıf kalıyor. Âkif ise yalnız hisse hitap eden bir şâirdir." ("İki Secde", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr.1542/68, 4 Mart 1926, s. 242-3).

486. "Tercüme Mezbahası" I-VI, *Servet-i Fünun*, c. 59, nr.1552/78, 1556/82, 1558/84, 1561/87, 1565/91, 1567/93, 13 Mayıs-26 Ağustos 1926.

sahadaki boşluğun Bakanlığın desteğiyle giderilmesi hususunda talep ve teklifte bulunur.[487]

1926 yılı başında Nişantaşı'ndan Pangaltı'ya taşınan[488] Süleyman Nazif'i 5 Temmuz 1926'dan itibaren *Yeni Ses*'te görmekteyiz. Bu arada *Servet-i Fünun*'daki yazıları ve Abdullah Cevdet'in *Rubaiyyat-ı Hayyam* tercümelerinin tenkidi de devam etmektedir. 11 Eylül 1926'dan itibaren *Yeni Ses*'te tefrika edilmiş olan[489] *Yıkılan Müessese* adlı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İkinci Meşrutiyet'ten sonraki macerasının anlatıldığı incelemeyi 1927 yılında kitap olarak da neşretmiştir.[490]

Süleyman Nazif'in Vefatı

Ömrünün son seneleri, yazıları karşılığı aldığı cüz'î paralarla, zaruret içinde geçmesine rağmen dürüst ve minnetsiz bir hayatı tercih eden Nazif, ölümüne sebep olan zatürreye de dürüstlüğü uğruna yakalanmıştır. Vermiş bulunduğu sözde durabilmek için soğuk algınlığı üstüne yollarda maruz kaldığı rüzgârlarla fenâlaşarak 2 Kânun-ı sâni 1927 günü yatağa düşer. İki gün içinde "bir meş'alenin birden bire sönmesi kabilinden" âni olarak hayata veda eden Nazif'in ölüm haberi İstanbul'da umumî bir şaşkınlık ve mâtem havası estirir. "Bütün kitapçılar Süleyman Nazif'e hürmeten o gün dükkânlarını kapatırlar." Yeleğinin cebinden bir kaç nikel para çıkan büyük vatanperverin cenaze masrafları, *Türk Hava Mecmuası*'na yazdığı makalelerle mânen yardımda bulunduğu Tayyare Cemiyeti tarafından karşılanmıştır.[491] Sultan Mahmud türbesinde defnolunmak arzusunu yerine getirebilmek için Hâmid'in Başvekil'e çektiği telgrafa cevap alınamayınca Pangaltı'daki evden alınan cenaze 6 Kânun-ı sâni 1927 günü Ayasofya Camii'nden kaldırılarak Edirnekapı mezarlığında toprağa verilir.

Cenazede hazır bulunanlardan İbrahim Alaaddin: "O kadar kesif ve o derecede mümtaz bir kafile ile teşyi' olunmak pek nâdir insanlara nasip olur."[492] diyor. Ahmet Haşim, Nazif'in ölümünden bir yıl sonra kaleme aldığı bir yazısında: "Süleyman Nazif'in mezarı hala yapılmamış. Bunu mezar yapmak için bir hey'etin yeni teşekkül ettiği haberinden öğreniyoruz." dedikten sonra şunları anlatır:

487. "Harb-i Umumî'nin her yer gibi memleketimize de getirdiği buhran-ı iktisadî mâni olmasa ve böyle bir eseri tab' ve neşredebilecek bir zi-himmet veya sahib-i sermaye bulunsaydı, vekâlet-i celîlelerini tasdi etmeksizin, kendi kendimize işe koyulurduk. Fakat böyle bir tâbi' mevcut olmadığı gibi, biz de her işimizi bırakarak, münhasıran bu kamusu telif edebilecek servet ve vesâite mâlik değiliz. İki refik-i muhteremimle birlikte zât-ı âlilerine arzettiğimiz teklifâta..." ("Fransızca'dan Türkçe'ye Kamus Meselesi", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1555/81, 3 Haziran 1926, s. 34-6).

488. "Şimdiki fakirhane Harbiye Mektebi civarındı ve diğerine nisbetle bulunması daha sehil bir yerdedir. Hazret-i Hâmid, ara sıra hübût ile bu mesken-i sâkini hem-hâlet-i Tûr ediyor." (Gövsa, *a.e.*, s. 183).

489. "Yıkılan Müessese" I-V, *Yeni Ses*, 11,18, 25 Eylül, 10,16 Teşrin-i evvel 1926.

490. Süleyman Nazif; *Yıkılan Müessese*, -Son zamana ait bazı müşahedât ve malumât-ı tarihiyye-; İlhami ve Fevzi matb., İst. 1927.

491. Süleyman Nazif'in tespit edebildiğimiz son iki yazısı, *Türk Hava Mecmuası*'nda ölümünden sonra ve "Nazif'in En son Yazıları" üst başlığı ile yayınlanmış olan şu (ikincisi yarım kalmış) makalelerdir:

"Asya'daki Kıyamlar", nr.17, 31 Kânun-ı sâni 1927, s. 6-7.
"Nazif'in En son Yazısı: Benim Dinim", nr.18, 15 Şubat 1927, s.7-8.

492. Gövsa, *a.e.*, s. 27.

"Elli altmış kuruş ufak para miras bırakmış olan bu büyük Türk edîbinin mezarını bundan sonra da yapmasak pekâlâ, olur. Bu gibi aç ölenlerin çürümüş kemiklerine mermerden bir köşk yapmağa kalkışmaktan ne çıkar? Sadakayla dikeceğimiz iki taş, o tunç lisanın, kendi sahibine yaptığı tannân mezardan daha güzel ve daha sağlam mı olacak?"[493]

İstanbul Belediyesi tarafından dört yıl sonra yaptırılan mezartaşına kardeşi Fâik Âlî'nin şu beyti yazılıdır:

Şimşek mürekkep olmalıdır, yıldırım kalem
Tahrîr için kitâbe-i seng-i mezârını![494]

Nazif'e sağlığında gösterilen kayıtsızlıktan sonra, geç de olsa mezarının yaptırılacağı haberleri üzerine Ferid Kâm şu meşhur kıt'ayı söyler:

Sağlığında nice ehl-i hünerin
Bir tutam tuz bile yoktur aşına
Öldürüp evvel onu açlıktan
Sonra bir türbe dikerler başına. [495]

Süleyman Nazif'in kitap, makale ve mektuplarını esas alarak biyografisini ortaya koymaya çalıştığımız bu bölümü, yine Nazif'le, onun en son yazısı olan "Benim Dinim"den birkaç cümle ile bitirelim:

"Müslüman doğdum; müslüman öleceğim. Dünyada hiçbir sebep ve kuvvet tasavvur edemem ki beni bu karar ve kanaatten döndürebilsin. Beşiğimi sallayan ezan sesi, mezarımı tesliye etmez ve uyutmazsa ruhum ebediyette de me'yûs kalacak. Dinlerin en büyük istinadgâhı ve belki yegâne mesnedi histir. Aklıma uyduğum ve -ilm ü fen- nâmına hergün mütevâliyen değişen ahkâm ve nazariyâta kapıldığım zamanlar, etrafımda dalâllerin en baş döndüren uçurumlarını gördüm. O cehennemlerin ka'rında müebbeden kalmadımsa bu, benim aklımın hidâyeti değil, Rabbimin inâyetidir. Dinin âgûşundan o mel'un aklımın beni çekip aldığı zamanlar, yeryüzünde herşeyi boş ve kendimi herkesten ziyade bedbaht görürdüm. Ezel ile ebed bence ye's ile ıztırabı derâguş eden birer serhad idi. Kara toprağın altında başkalarına gülen ümidi, ben onun üstünde bulamadığım zamanlar, Ya Rabbî, ne kadar hâsir ve ne kadar nevmîd idim!.."[496]

493. Ahmet Haşim, *Bize Göre*, İst., 1960, s. 7-8.
494. Gövsa, *a.e.*, s. 29.
495. Hilmi Yücebaş, *Süleyman Nazif'ten Hatıralar*, İst., 1957, s. 5.
496. "Nazif'in En son Yazısı: Benim Dinim", *Türk Hava Mecmuası*, nr.18, 15 Şubat 1927, s.7-8.

II. BÖLÜM

SAN'AT ve EDEBİYAT HAKKINDAKİ UMUMİ GÖRÜŞLERİ

Bu bölümde Süleyman Nazif'in, önce sanat ve edebiyatın nazariyâtı ile alakalı görüş ve düşünceleri anlatılacaktır.

Görebildiğimiz kadarıyla Nazif, edebiyatın nazariyatı üzerinde pek fazla durmaz. Edebiyat-ı Cedîde tartışmalarının en hararetli devresine rastlayan bir kaç edebî musahabesi dışında, teorik hususlara dair müstakil yazıları yok denecek kadar azdır. Bununla beraber bazı şâir, sanatkâr veya eserler üzerinde dururken nazarî meselelere de kısmen temas etmiştir.

Bilhassa Hüdâvendigâr vilâyeti Mektupçusu iken Bursa'dan gönderdiği ve *Servet-i Fünun* mecmuasında İbrahim Cehdî müstearıyla yayınlanan makaleler[1] Nazif'in sanat ve edebiyat hakkındaki düşüncelerini açıklaması yanında, o sıralarda yoğun hücumlara hedef olan Servet-i Fünun ekolünü müdâfaa etmesi cihetiyle de önemlidir. Biz onun, bu yazılarında ileri sürdüğü fikirleri, diğer bazı makalelerindeki görüşleriyle birlikte ve bir bütün halinde sunmaya çalışacağız.

Sanat ve Güzellik

Süleyman Nazif'e göre, sanat insan fıtratından doğmuştur ve beşer, yaratılışı gereği sanata muhtaçtır. Bunun içindir ki; "sanat, yalnız sanat için, yani fıtrat-ı beşerdeki ihtiyac-ı bedâyi-perestî'yi tatmin maksadıyla vücuda getirilir."[2]

Bütün "Güzel Sanatlar"ın bu gayeye hizmet ettiğini kabul eden Nazif, kanaatini izah ederken önce şiiri örnek alıyor: "Şiir insanın gıda gibi, hava gibi kat'i bir ihtiyâcıdır. Bu ihtiyâç dâimâ bir zemîn-i istîfa arar ki o da güzelliktir."[3] Bütün tabiî ve sun'î güzellikler; insandaki beğenme ve beğenilme ihtiyacına cevap veren, onu tatmin eden bir manevî gıda, sanatlar ise bu gıdanın istihsal ve temin edildiği bir manevî zemin, bir sofra gibidir.

Bu açıdan bakıldığında; "Kâinat serâpâ güzeldir. Herkesçe güzel bilinen şeyler bir tarafa dursun... Bir yangın, bir inhidâm, bir cenâze, bir cerîhada bir şiire, hem de müessir, muhalled bir şiire mevzû olabilecek bin türlü güzellikler vardır. Dikkat oluna

1. *Servet-i Fünun* mecmuasında "Musâhebe-i Edebiyye" üst başlığı altında neşredilen bu yazılar şunlardır:
"İki Söz Daha", c.15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41.
"Sıfatlar, Mevsuflar ve Taklid", c.16, nr.403, 19 Teşrin-i sâni 1314/1898, s.198-201.
"Derekât-ı İdrâk", c.17, nr.432, 10 Haziran 1315/1899, s. 243-250.
2. "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dâir Bir Mektubu" -II-, *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr. 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 527-34. (Bursa, 27 Şubat 1323/1907). "Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, s. 119-20, Teşrin-i evvel 1324/1908. [Bu mektup hakkında geniş bilgi için bk. Dipnot: 20, 21].
3. "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c.15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41.

oluna şu hakikat anlaşıldı ki güzellik -dairesi küçüldükçe kudret ve câzibiyeti artıyormuş gibi- büyük şeylerden ziyâde küçük mahlûkâtta tecelli ediyor."[4]

Bununla beraber şöyle bir sual karşısındayız: Acaba kâinatta, zıtlarıyla iç içe bir halde bulunan ve insan dehasının karışmadığı güzellikler, tek başına beşerin bedîî ve estetik zevklerine cevap verebilir mi?

Nazif'e göre "eşyâdaki ıttırad kelâl-âverdir." Halbuki "İnsan seveceği şeyde bir tenevvü', bir teceddüd, tabiî olmakla beraber bir fevkalâdelik arar." Bu itibarla, tabiatın haricî manzarası, insanın "hevesât-ı bedâyi-perestâne"sini teskin edemez. Onun için san'atkâr, "dağınık bir halde bulunan güzellikleri bir yere, bir noktaya toplar. Onları istediği şekilde tecelli ettirir. Bütün mehâsin-i tabiiyye onun elinde ham eşya gibidir. İstediği gibi kullanılır. İstediği şekl-i bedî'e kor. Nihâyet öyle manzaralar irâe eder ki tabiatın fevkinde olmamakla beraber, misline hiçbir yerde tesâdüf olunmak ihtimâli yoktur. İşte hâyalî güzellik budur. Bazan bu mehâsin-i hayâliyye o kadar teâlî, o kadar kesb-i rikkat eder ki tanılmaz, anlaşılmaz; fakat dâima câzib, her zaman müessir, ilelebed güzeldir."[5]

Bu ince noktayı ifadeye çalışırken: "Ah!.. Ben isterim ki eşyâ-yı mer'iyyenin ötesindeki bir şeyi görmeksizin, tanımaksızın seveyim! O şeyin güzelliğiyle benliğim arasında öyle bir münâsebet-i mestûre mevcûd olsun ki bütün havâss-ı zâhirem ona bigâne kalsın!" diyen Süleyman Nazif, "görmeksizin ve tanımaksızın" sevmek istediği bu "gizli güzellik" ile "sanat" arasındaki münasebeti de şöyle anlatır:

"Bana öyle geliyor ki bütün kalemler, fırçalar, teller yalnız bu hafî güzelliği tasvîre hâdim olurken bir fark, bir temâyüz, bir te'sir gösterir: Edebiyat, ancak bu hiss-i hafî huzurunda kitâbet-i âdiyyeden ayrılır; bir kalbin en derin nişâne-i infi'âlini veya en ma'sûm bir şevkin âsârını bir nazarda, bir çehrede göstermek kudret-i mübdiânesi, bir ressamın fırçasına burada ifâza olunur; bir kemanın telleri ancak bu makamda bir hayatın enîn-i ızdırâbını gizler!..."[6]

Evet, bütün Güzel Sanatlar bu gizli güzelliği keşf ve ifade etmedeki mahareti nispetinde yükselir, güzel ve müessir eserler netice verir, ebedî olur. Çünkü: "Diyar-ı bedâyi'in ufukları dahilinde ölüm dolaşamaz" diyen Nazif'e göre, "**güzel** ile **fânî**, kelimât-ı mütezâdedendir."[7]

Nazif'e göre, edebiyatta "vuzuh" veya "ibham"dan zevk almak "sanattan ziyade mizaç meselesi"dir. Bu hususta şöyle der: "Bence güzelliğin şartı yine güzelliktir, ister vâzıh olsun, ister müphem. Sadî'ye perestiş ettiğim kadar Şevket'i, Cenab kadar Akif'i

4. a.y.

5. a.y. Bu konuyla alakalı olarak Nazif, Abdülhak Hâmid'e dâir bir makalesinde de şunları anlatır:

"Güzel çehre ve manzaralar birer refref-i ilham olduğu için şâiri teshîr ediyor. Hem onun sevdiği güzeller ve güzelllikler de bambaşka ve bizim gibi fânilerin anlayamayacağı şekildedir. Zevâhir-i eşyâda bizim görmediğimiz veya nâkıs ve yanlış gördüğümüz mehâsin-i hilkat, onun ruh-ı eşyaya nüfuz eden nazarlarına serâiriyle, dekaikıyle, hakaikiyle inkişaf eder. İşte büyük şâir olmanın yolu ve sırrı." ("Beş Şubat'ta Gördüklerim", *Resimli Gazete*, nr. 76, 14 Şubat 1341/1925).

6. "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c.15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41.

7. Süleyman Nazif, *Fuzûlî* -Şâir-i şehîr'in Hayat ve Asârı Hakkında Bazı Malûmat ve Tedkikat- (İstanbul: Yeni Matbaa, 1925), 183 sayfa., s.100. Not: Verilen sayfa numaraları kitabın bu baskısına aittir.

de severim."[8] Nitekim bir okuyucusuna verdiği cevapta da aynı kanaatini ifade etmiştir: "Lisanımızdaki güzel yazılmış ne varsa okuyunuz. Yeni, eski yoktur. Yalnız güzel çirkin var. Edebiyat sarf ve nahiv gibi değildir. Bunun ilmi, kavaidle değil, emsile ile elde edilir."[9]

Süleyman Nazif, Servet-i Fünuncular'ın ortak görüşü olan "sanat, sanat içindir" anlayışını, bu ekolün mensubu ve oldukça hararetli bir taraftarı bulunduğu yıllardan itibaren hep savunagelmiştir. Fakat bu, sanatın insana ve cemiyete hiç bir yarar sağlamayacağı veya faydalı olmaması gerektiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Nazif, sanatkârın hep kendi fildişi kulesinde ve cemiyetin ızdıraplarına tamamen bigâne bir halde yaşamasını doğru buluyor da değildir. Bilakis, "hâdisat karşısında lâkayd kalmağa hiç bir şâirin hakkı yoktur."[10] Asıl büyük şairler onlardır ki, "lisanıyla ibda'-ı âsâr ettikleri ırk ve kavmin istikbalini ihzar ve tanzim ile tarihini tahkim ederler."[11]

Onun anlatmak istediği husus, sanatın ahlakî veya sosyal fayda ile "mukayyed" olmaması gerektiğidir.[12] Nitekim zamanı geldikçe, *Batarya ile Ateş!!!*... muharriri de, bilhassa harp yılları ve Mütareke döneminde sanatını vatan müdafaasında kullanmış, milletin hizmetine vermiştir. Böylece -Akif'in tavsifiyle- "tek kara gün dostu"[13] hâdiselerin, kendi ruh ummanında kopardığı hamiyet ve teessür fırtınalarını samimiyetle "teskîn"e çalışırken, o karanlık günleri ve hicranlı fâciaları, san'atı için bir "zemin-i istîfa" telâkki etmek vecîbesini de ifâ etmiş oluyordu.[14]

8. "Şevket-i Buharî II", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1157, 22 Şubat 1338/1922.

9. "Bir Suale Cevap", *Resimli Gazete*, nr. 87, 2 Mayıs 1341/1925.

10. "Şâir Geçerken, *Servet-i Fünun*, c.61, nr. 1581/107, 2 Kânun-ı evvel 1926, s. 34-5. [İngiltere Kralının teklifiyle Nobel ödülü verilen Tagore için: " İngiltere, Hind'in büyük şairini tazibe değil taltife ve terfihe müstehak gördü" diyen Süleyman Nazif, Şâir'in -sanatını pek takdir etmekle beraber- ülkesinin esareti karşısındaki sessizliğini kınamaktan kendini alamaz: "Rabindranat Tagore kendi memleketinin esir olduğunu görüyor ve ihtimal ki bu esaret karşısında kalbinin ağladığı dakikalar da var. Fakat beşiğini sallayan ve mezarını derağuş edecek olan diyar-ı esaretin mukadderatına ve matemine açıktan açığa inleyen eninler onun terennümatında duyulmadı. Diyorlar ki vâveylâlarında bile İngilizleri gücendirmeyecek... gücendirmeyecek ve memnun edecek hâtır-nevaz nağmeler varmış. Böyle ise, Hindistan utansın...." (a. y.)]

11. "Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, c.57, nr.1487-13, s.203, 12 Şubat 1340/1922. [bk. "Bir Nutuk", *Batarya İle Ateş !!!...*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1335/1917), s.107.]

12. "San'atta Ahlâk", *Resimli Gazete*, nr. 37, 17 Mayıs 1340/1924.

13. "Ey, tek kara gün dostu bu hicran-zede yurdun!
Sen milletin âlâmını dünyaya duyurdun
En korkulu günlerde o müthiş kaleminle...
Takdîs ederiz nâmını... ..."
[Süleyman Nazif'e, *Safahât* (İstanbul: İnk.ve Aka Basımevi, 1977), s.471.]

14. Bu konuda bir fikir vermesi bakımından "Harb ve Edebiyat" başlıklı makalesinden bir bölümü, buraya alıyoruz:

"Balkan Harbi ile Ceng-i Umumî'de benim cidâl-cûyâne yazılar yazmış olduğumu bazıları, amâl-i güzeştemin seyyiât kısımına kayd ile teşhir ettiler. Bu hesabı rü'yetle hükmü i'ta edenlerin hayat-ı ictihadlarında ne kadar savap ve hata bulunduğunu beyan değil, hattâ taharri ve tahattur etmeksizin, esas bahse dahil olacağım.

Evet, benim vazifemin evca' ve eşvâkını dâima terennüm ettim. Kalemimden mâtem havaları daha çok intişar etti ise kabahat benim değildir. "İdeal" sahibi olanlar, ilhamlarını dâimâ bir menba'dan: münhasıran harîm-i kalblerinden alırlar. Bu hata olsa bile, dünyevî ve maddî menfaatlara ve şahsî hesaplara müstenid savapdan daha makbûl, hiç olmazsa daha masumdur.

Ben doğduğum sıralarda, vatanımın bir ucundan diğerine o vakitki vesâit-i münâkale ile ve hatta bir kısmı vapur ve şimendiferle kat' edilmek şartıyla bir kaç aylık mesafe kat' edildikten sonra gidilebilirdi. Yarım asırlık zâyiât-ı mütevâliyemizin kabahatini kimler yüklenirse yüklensin, bu mazinin mâtemini tutmak ve bu mesâib karşısında ağlamak her vatan oğlunun, tediyede imhâl kabul etmez mukaddes bir borcudur. Ben şu ilâhî borcu ifa ederken dindarâne bir hürmet

Mehmed Akif adlı eserinde: "Kudemâca edebiyâttan maksûd-ı bizzat olan, güzellikti"[15] diyen ve ölümünden üç yıl önce kaleme aldığı bir makalesinde ise: "Bedîîyâtta güzellikten başka gaye olamayacağını"; sanatı, maddî zaruretlerin de etkilememesi gerektiğini ifade eden *Gizli Figanlar* şairi, görülüyor ki, ömrünün sonuna kadar, bu anlayışından -en azından teorik anlamda- vazgeçmiş değildir: "San'atın, san'attan başka gayesi olmamalı ve san'atkâr takazâ-yı ihtiyaç karşısında bile bu gayeden bir dakika ayrılmayacak kadar mesleğine âşık yaşamalı."[16]

Sanat aşkı ve **güzellik**; Nazif'in, vefatından bir sene önce 1926'da yayınlanan *Fuzûlî* isimli kitabında da, önemle bahsettiği iki kavramdır: "Samimî ve büyük şâirler, eserlerini mevzuundan ziyade severler. Ve onlarda hâkim olan yalnız aşk-ı san'at ve san'attır."[17]

San'at ve Ahlâk

İnsanın yaratılışında mevcut olan "ihtiyac-ı bedâyi'-perestîyi tatmin maksadıyla" vücuda getirilen sanat'ın, Süleyman Nazif'e göre; "ahlâk ile doğrudan doğruya hiç bir münasebeti yoktur."[18] Diğer bir ifade ile: "Takvâ ile san'at ve mürebbî ile münekkid birbirinden büsbütün ayrı şeylerdir."[19]

"Sanat'ta Ahlâk" isimli makalesinde; "sanat ve ahlâk arasındaki münasebeti öyle zannediyorum ki, bizde ilk defa ve menfî surette mevzu'-ı tedkik eden benim" diyen Nazif, Nâmık Kemal'in Nedîm hakkındaki: "Eş'ârı, müfsid-i ahlâk olduğundan divanını nedim-i efkâr etmek câiz değildir" sözü üzerine, on altı sene evvel yazdığı bir mektupta; "sanatın yalnız sanat için olduğunu ve bediiyyatta güzellikten başka gaye olamayacağını uzun uzadıya izah ile vatan-perver şâirin hükmüne isyan etmiş" bulunduğunu da hatırlatır.[20]

---

göstermek istemeyenleri yalnız bizim cemiyetin değil, bil'umum cemiyet-i beşeriyyenin en sefîl bir tufeylîsi addederim." ("Harb ve Edebiyat", *Hâdisat*, nr.72, 7 Mart 1919, s.1).

15. Süleyman Nazif, *Mehmed Akif* -Şâirin Zâtî ve Asârı Hakkında Bazı Malûmât ve Tedkikat- (İstanbul,Amedî Matbaası, 1924), 107 sayfa. s.19. [Not: Verilecek sayfa numaraları bu baskıya aittir.]

16. "San'atta Ahlâk" , *Resimli Gazete*, nr.37, 17 Mayıs 1340/1924.

17. *Fuzûlî*, s.106. [Süleyman Nazif, *Hadikatü's-Süedâ*'dan bahsederken bu hususta şunları da anlatır:

"Bedâyi', necib ve mütehassis kalbleri, ne dinde olursa olsun, tek bir noktada cem' eder: **Güzel**!..

İstanbul'un devr-i fethinde Hristiyanların en büyük kilisesi olan **Ayasofya**'yı, hattâ adını bile değiştirmeksizin mabed-i İslâm'a tahvil ettiler. Nâkus ile Ezân'ın, salîb ile hilâl'in mücadele edemeyeceği yerler varsa o da bedayi'in mezâhiridir. Kudüs'teki **Kamame** kilisesinin çirkinliği karşısında, **Câmi-i Ömer**'in güzelliğine münevver hristiyanlar, hayran hayran, fikren taabbüd ederler. İşte *Hadîkatü's-Süedâ* böyle bir eserdir. Onu Fuzûlî Sünnîler için yazmadı, Şiîler için de yazmadı. Tam on asır dökülmüş olan gözyaşlarıyla bütün a'sâr-ı müstakbeleye ve bütün insaniyete bir dâsıtân-ı elem ü mâtem ibda' etmek istiyordu. Fuzûlî en güzel mevzu'u Vak'a-i Kerbelâ'da buldu. Hakikî şâirler, eserî mevzuundan ziyade severler. *Makber*'i Abdülhak Hâmid Fatma Hanım'dan ve Fuzûlî *Hadîkatü's-Süedâ*'sının mukaddes kahramanını Kerbelâ'nın Mazlûm Şehidi'nden ziyade sevmiş ise mazur görülsün." (*a.e.*, s.100-101)].

18. "Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 119. "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu" -II-, *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 10, nr. 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s.529. "İntikadâta Cevab", *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 12, nr. 119, 11 Zilkade 1329/1911, s. 82.

19. *Mehmed Akif*, s. 22.

20. "San'atta Ahlâk" , *Resimli Gazete*, nr. 37, 17 Mayıs 1340/1924. [Nazif'in burada bahsettiği, Bursa, 27 Şubat 1323/1907 tarihli ve o zaman Konya'da bulunan Ebüzziya Tevfik'e gönderilen mufassal mektubun tamamı için bk.

Nazif'in bu mektuptaki Edib-i Azam'la ilgili tespit ve tenkitleri -bilhassa o günün şartları göz önüne alındığında- bir hayli sert, cesurca ve ısrarlı bulunabilir.[21] Fakat insaf ve ihtiyatın büsbütün elden bırakılmadığı da görülmektedir: "Bu mütâlâadaki isabetsizliği Kemal Bey'in şahs-ı mağfurundan ziyade zamanının kanaat-i edebiyyesine irca etmek daha muhikk olur. Bu gün bile bizde ve belki her yerde bir kısım ashâb-ı edeb -hem de bir kısm-ı mümtâz- ahlâk ile edebiyat arasında bir münasebet tevehhüm etmektedir."[22]

Nazif'e göre; bizde **edebiyat** ile **edeb**'i ilk defa birbirine "lâzım-ı gayr-ı müfârık" gösteren: "Fenn-i edeb, bir marifettir ki insana haslet-âmuz-ı edeb olduğu için edeb ve ehli edîb tesmiye kılınmıştır." sözünün kàili olan Şinasî'dir. Böylece "bir kelime oyunu, bir düstûr şekline istihâle etmiş"tir.[23] Kemal Bey de bu hususta, üstadı Şinasî'nin "biraz da mütehakkimâne" vaz' etmiş olduğu kaideye "ittiba ve onun bu kavlini şiâr ittihaz etmiş oluyor."[24]

"Halbuki, eslâf-ı üdebâ yalnız bezl-i mizahta değil, ciddî eserlerde de **âr** ve **iffet**'e dindarâne bir hürmetle merbut görünmezler. Şinasî'nin sözü, **hikmet-i bedâyi'** ûlemasınca da makbûl değildir."[25]

Süleyman Nazif bu görüşlerini çeşitli misâllerle izah ve ispata çalışır: Güzel Sanatlar'ın şiir, resim, mûsıkî, heykeltraşlık gibi dallarında yalnız ifade ve tasvir muvaffakiyeti aranır. Mevzu ondan sonra gelir. "Serbâz bir neşîde, bir hikâye, çıplak bir resim, bir heykel eğer hüsn-i ibdâ' edilmiş ise makbûldür. Bir çingene rakkàsenin iyi tersim edilmiş tasviri, bir âbide-i musallîyenin fena yapılmış resmine tercih olunur. Güzellik de mevzudan ziyade, muvaffakiyet-i ifadededir. Bir üstadın fırçasından çıkmış bir kangren cerihası, acemi bir ressamın tersim ettiği bir demet güle takdim edilir.

"Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu" -I,II-, *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr. 94, 95; 5, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 498-505, 527-34. Bu mektuptan kısmî iktibaslar:
"Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 119-20.
"Fuzûlî", "Nedim", *Utarid*, c.1, nr. 6, 13 Şubat 1335/1919, s. 86-7.
Mehmed Akif, s.18-21.]
Ebüzziya Tevfik'in "Konya, 21 Mayıs 1908" tarihli cevabî mektubu için ise bk.
"Süleyman Nazif Beyefendi'ye" -I,II,III,IV,V-, *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 10, nr, 96-99, 101; 19, 26 Cumade'l-ulâ; 4, 11, 25 Cumade'l-âhire 1329/1911; s. 545-9, 577-82, 609-14, 657-9, 705-12.

21. "Mektubumu Ebüzziya merhum, mecmuasıyla akeb-i meşrutiyette neşretti. ... *Mecmua-i Ebüzziya* ile o mektubumun intişarından sonra, büyük küçük üdebâmızın bir takımıyla oldukça mümted mübâhesât-ı kalemiyyede bulunmaya mecbur edilmiştim." (a. y.) Bahsi geçen tartışmlara bir örnek olmak üzere bk.

Süleyman Nazif, "İntikadâta Cevab", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.12, nr.119, 11 Zilkade 1329/1911, s. 79-82.

Râmi Ömer, "Cevab-ı İntikadâta Mukabele", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.12, nr.121, 25 Zilkade 1329/1911, s. 133-7.

22. "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu" -II-, *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 10, nr. 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s.527-34. (Bursa, 27 Şubat 1323/1907).
"Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s.119-20.

23. San'atta Ahlâk , *Resimli Gazete*, nr. 37, 17 Mayıs 1340/1924.

24. *Mehmed Akif*, s.19.

25. "San'atta Ahlâk", *Resimli Gazete*, nr. 37, 17 Mayıs 1340/1924.

Edebiyatta da böyle. Eşref'in kelime-i müstehcene ile dolu âsârına 'şiir değildir' demeye kimin dili varır?" Kaldı ki; "kelimelerde ırz ve iffet arayan, yalnız zevâhiri görenler ve ekseriyetle kendi nefsine itimadı olmayanlardır."[26]

Bununla beraber Nazif, neşriyatın büsbütün sorumsuz ve başıboş bırakılmasını savunuyor değildir. Kanun koyucunun, "**âdâb-ı matbûât**'a riayet kaydını vaz' etmesi" pek isabetlidir. Yayınları bu açıdan dikkatle **takip** ve **murâkabe** etmek de savcıların vazifesidir. Bu esasa karşı kimse mukabil fikir ve mütâlaa yürütemez. Yalnız, bir eserin, matbûât âdâbına uygun olup olmadığına karar verilirken, yazılış niyet ve maksadının da tedkik edilmesi lazımdır.

"Resimli, resimsiz gazeteler ile kitapların, tahrik-i şehvet maksadıyla sırf bu maksatla yazılmış mebâhisini ve açık resimlerini takbih ve müddeiumumîlik makamının bunlar hakkındaki tâkibât-ı mütevâliyyesini takdir etmeyen kimse yoktur." diyen Süleyman Nazif; "hayat-ı içtimaiyyemizi ve halkımızın hâlet-i ruhiyesini en ince eşkâl ve hutûtuyla tedkik ve tespit eden bir müdekkik ve ilmü'n-nefs mütehassısı" hüviyetindeki bir yazara ait eserlerin, bu kabil neşriyatla bir tutulamayacağını ifade eder.

Bu tür tartışmalara ve benzer sebeplerle ikame edilen davalara her yerde ve devirde rastlamak mümkündür. *Madame Bovary* için açılan davada mahkeme Flaubert'in "hulûs-ı niyetine ve bu eser ile cemiyete hizmet ettiğine" kail olarak beraatine hükmetmiştir.

"Cemiyetin elvah-ı fecâyi' ve şenâyi'ini olduğu gibi gösterdiği için" halkın ve mahkemelerin azarına maruz kalmış diğer bir yazar da Zola'dır. Ona göre, "mevzuların âr ve hücnetini, kelimelerin mürâî îhamları ve bî-sûd kinâye ve istiâreleri arasında gizlemek, cemiyete hiç de müfîd değil belki muzırdır. Yarayı olduğu gibi göstermeli, bu sayede esbâb-ı tedâvi daha kolay ve daha esaslı bulunur."[27]

Ahlâkı sağlam olanları, bu gibi sırf "tedkîkât-ı içtimaiyye ve ruhiyye maksadıyla ibda' edilmiş" eserlerin şehvete değil, "dikkate ve ahz-ı ibrete sevk" edeceğini[28] söyleyen Nazif, bu hususta Zola'ya iştirak eder: Tekellüfsüz, tabiî ve şeffaf bir üslûp ile cemiyetteki çirkinlikler "daha bariz ve nefret-âver surette" gösterilebilir. Bunu, edebî kudretin fuhşu tasvir yolunda kullanılması ile karıştırmamalıdır.

Edebiyat ahlâk ile mukayyed olmamakla beraber "zevk-i beşere telkin-i rikkat ü hassasiyetle onu terbiye ve bu terbiye sayesinde ahlâkı ıslah" eder. Eğer, yazarın

26. a. y. Nazif bu görüşü diğer bir yazısında da şöyle açıklıyor: "Bir dûşîze-i masumun humret-i hicabıyla bir âlûfte-i meş'umun gâze-i nazra-hıraşını tasvir eden fırçanın kudret ve muvaffakiyeti, levhanın mevzu-ı ahlakîsiyle değil, maharet-i ibda'ın derece-i feyziyle takdir olunur. Musikî'de, Şiir'de, hâsılı Sanayi'-i Nefîse'nin bütün mezahirinde böyledir. Bir neşide-i garâmın nagamât-ı ihtirasıyla bir ilahînin elhan-ı zühdü arasında gûş-ı sanat -muvaffakiyet-i ifadeden başka- hiç bir fark işitmez ve aramaz. Sanat, ticaret ve memuriyet değildir ki ahlak onun başlıca evsaf-ı lâzimesinden olsun!.." ("Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu" -II-, *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr. 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 529).

27. "*Son Telgraf*'ın Son Dâvâsı", *Resimli Gazete*, nr.57, 4 Teşrin-i evvel 1340/1924. Ayrıca bk. *Son Telgraf*, nr.110, 5 Teşrin-i evvel 1340/1924.

28. a. y.

maksadı "bir maraz-ı içtimaîyi tabib gibi tetkik arzusu" ise buna kimsenin bir şey demeye hakkı yoktur.[29]

"Bir tıp müderrisi teşrih dersinde vücud-ı beşerin bir kısmını âr ve hicâb namına tayy ü ihmal ile, havza-i tedkikatı muayyen uzuvlara hasr edemez. Muharrir de böyle, "insan" denilen bu karışık makinenin nasıl işlediğini anlatmak için, onun çarklarını ve her çarkın dişlerini birer birer göstermek mecburiyetindedir."[30]

Süleyman Nazif için önemli olan sanatın başarısıdır. Neyin anlatıldığından ziyade "nasıl" anlatıldığına bakılmalıdır. Bir şâirin ahlâklı veya ahlâksız olması şâirliğinin kadrini ne yükseltir, ne de noksanlaştırır. "Dünyada hiç bir mevzu yoktur ki şâyân-ı tasvir olmasın. Elverir ki muvaffakiyet-i tebliğ buluna."[31] Bu sebepledir ki Nazif, "bir tevhid, bir na't yazmağa bile zaman ve mekân bulamayacak derecede meşgul-i tarâb, kudret-i san'atını Sa'dabad'ın çiçekleri üstüne avuç avuç serperek, bu cihandan göçüp gitmiş"[32] olan Nedim hakkında Namık Kemâl gibi düşünmez. Hattâ, "Sa'dabâd bülbülü"nün terennümlerini "müfsid-i ahlâk" bulan Edib-i Azam'ın bu hükmüne isyan eder:

"Müfsid olan Nedîm'in divanı değil, zamanıdır. Gerek siyasetimizde, gerek edebiyatımızda âsâr-ı fesad ü inhitat var ise esbâbını, şuarâdan ziyade vüzerânın divanlarında aramak icab eder.

Büyük zekâlar ara sıra bilmeyerek tağlît etseler bile hiç bir vakit ifsad etmezler. Eserleri, gördüklerinin, duyduklarının, düşündüklerinin nâpezir-i zeval birer mir'at-ı in'itafıdır."[33]

Fakat şunu da unutmamalı ki, Süleyman Nazif sanat eserlerinin, belli maksatlarla ve bir zihniyetin propagandası tarzında sunî olarak telkin ve tamim edilmesine de müsamaha göstermez. Meselâ, Ömer Hayyam'ın şiirdeki ustalığını kabul etmekle beraber belli çevrelerce bir kampanya halinde gündemde tutulmaya çalışılması karşısında, cemiyet üzerindeki tesirlerini göz önüne alarak, Nazif'in bu gayretleri şiddetle protesto ettiğini görüyoruz:

"Ömer Hayyam'ın rubâiyyâtını tekrar be tekrar halkımıza okutturmağa lüzum yoktur. Lüzum yoktur, zarar var. Şaraplı, afyonlu edebiyattan bize artık gınâ ve nefret geldi.

Önümüzde açılan yeni ufuklara, elimizde şarap şişesi ve cebimizde afyon ve esrar kutusuyla gireceksek, Avrupa'yı da az zamanda buraya çevireceğimizde şüphe etmeyelim. Selâhiyettar ve bî-garaz ricâl-i ilmin beni tekzib etmeyeceğine ve tasdik edeceğine emin olarak, en derin kanaatim ve en yüksek sesimle halkımıza ilân ediyorum ki: "Ömer Hayyam adlı Fars şâiri fevkalbeşer ve misli bulunmaz bir söz

29. "San'atta Ahlâk", *Resimli Gazete*, nr. 37, 17 Mayıs 1340/1924.

30. "*Son Telgraf*'ın Son Dâvâsı", *Resimli Gazete*, nr. 57, 4 Teşrin-i evvel 1340/1924.

31. "İlhad ve Mülhid", *Asrî Türkiye*, nr. 3, s. 5, Mayıs 1926.

32. *Mehmed Akif*, s.19.

33. "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu" -II-, *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr,95, s.531, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911.
"Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s.120.

ebesi değildir. Emsâline ve hattâ kendine bin kere fâik şâirlere, yine hattâ kendi milletinde bile pek çok tesadüf edilir. Nişâburlu şâirin şarap ve ilhad kokan kitabını artık kapayınız. Ve bir daha açmayınız. Bu bedbaht eseri biz okuduksa, bâri evlâd ve ahfâdımız görmesin. Türk'ün Mehmed Akif'i, Hind'in Rabindranat Tagore'u Şark'ın ruhunu ve bu ruhun inceliklerini ve güzelliklerini çâr-aktâr-ı âleme göstermeğe kâfidir."[34]

Dilde ve Edebiyatta Değişme

Umumî bir fikre göre, tabiî ve sosyal hadiselerin dil ve edebiyat üzerindeki tesiri pek büyüktür. Ahvâl değiştikçe yeni hisler, yeni fikirler, yeni emeller ortaya çıkar. Bu vicdanî teessürlerin inkişafı ve ifade edilebilmesi için, gelişmiş bir dil ve değişik üslûba ihtiyaç duyulur. Bu sebepten, her devrin kendine has duygu ve efkârını layıkıyla ifade edebilecek nispeten farklı bir dili ve ifade tarzı zaman içinde şekillenir. Böylece sosyal hayatla birlikte edebiyat değişirken dil de yeni ve daha şumûllü sıfatlarla ifade kabiliyetini ve kudretini artırır.

"İki Söz Daha" başlıklı makalesinde: "Evet, bizde edebiyat değişti... pek çok değişti. Daha değişecek... pek çok değişecek." diyen Süleyman Nazif'e göre; edebiyattaki değişme, bütün kâinatta geçerli olan "tekâmül" kanununun bir gereğidir: Madem ki dünya dönüyor, madem ki günler ve mevsimler aralıksız değişiyor; madem ki bu hayat alemi içinde her şey "tarik-ı tekâmül" denilen bitmez tükenmez bir daire dahilinde -fakat her adımda yükselerek, büyüyerek, şekil ve sûret değiştirerek, muhitini genişleterek- durmaksızın devr ediyor; "edebiyat da her şey gibi ve her şeyiyle beraber değişecek"tir.[35]

Edebiyattaki farklılaşma aslında, devir ve muhitin ortaya çıkardığı daha ziyade şeklî bir değişmedir. Nazif bu hususu belirtirken: "Edebiyatın cedîdi, atîki, garbîsi, şarkîsi hakikatte birdir; bir asıldan, bir menşe'den, bir müessirden geliyor. Tabiat-ı muhîta yalnız eşkâlini değiştirdi" diyor. İhtivâ ettikleri hayat şartlarına göre iklimler, "hayvânât" ve "nebâtât" nasıl değiştiriyorlarsa, edebiyata da öyle bir inkılâb veriyorlar. Bir Eskimolu ile bir Sudanlının "efkâr" ve "ihtisasât"ındaki fark bundandır. Yoksa esasen her ikisi de insan olduğu için her ikisinin de duygu ve emel dili birdir. Her ikisi de bir tabiata karşı teessür göstermektedir. "Şu kadar ki birisinin kürsi-i istiğrâkı buzdan dağlar, diğerinin mevki'-i tefekkürü kumdan sahralardır. Her biri kendi meşhûdâtıyla mütehassis olur ve mahsusâtını ifade eder."[36]

Bu itibarla edebiyatın bünyesinde mezc olmuş halde bulunan unsurlar, insanlığın ilk devrine kadar uzanan köklere sahiptir. Bu konuda Nazif şunları söyler: Bizim bu günkü edebiyatımızda yalnız Garb'ın, Acem'in, Fransız'ın tesirlerini aramakla iktifa etmeyiniz. Bunlar yeni şeylerdir. Daha ileriye gidiniz. Latin, Yunan, Mısır, Bâbil, Hind edebiyatının izlerini bulursunuz. Bunlarla da tamam olmaz. Dünkü, bugünkü, yarınki edebiyatımızda tarih öncesi zamanların yadigârları bile mevcuttur. "Ben eminim ki" sayısız asırların yoğun birikimleri arkasından.. ilk beşer sığınağı olan bir mağaranın

34. "Ömer Hayyam'ın Şâirliği", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1543/69,11 Mart 1926.
35. "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c.15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41.
36. a.y.

karanlık, nemli bir köşesinden gelen bir heceli bir sözün aksi, bugün yazılmış bir manzumede gizlidir ve "ilk insanların hayvanât-ı vahşiyyeye karşı kopardığı çığlıkla bugünkü insanların en ihtizazlı enîn-i infiâli arasındaki râbıta" asla kesilmemiştir.[37]

İnsanların fikir ve emellerindeki değişikliğin, dil ve üslûpta yeniliklere sebep olduğunu belirten Süleyman Nazif bir edebî eserdeki başarının, üslûp ve muhtevasının muhitin icaplarına uygunluğuyla yakından alâkalı bulunduğu kanaatindedir. Eserde, yazarın şahsiyeti ve ifade hususiyeti yanında, zaman ve mekânın da mühim tesirleri mevcuttur. Daha önceleri, o zamanki insanlara hoş gelen, zevki okşayan bir eser, günümüzde dil, üslûp ve muhteva açısından pek kaba ve yavan kalabilmektedir. Eskinin hayret uyandıran, tumturaklı eserleri, bugün gürültülü ve zevksiz sayılabiliyor. Çünkü zaman ve muhitin hususiyetleri, eser için yeni bir çehreyi, yeni bir tarzı lüzumlu kılmıştır.[38] Diğer bir ifade ile, yaşanılan devir ve çevreye has fikir ve teessürleri lâyıkıyla ifade edecek bir lisan ve üslûbun, zaman içinde teşekkül ettiğini kabul etmek gerekir.

Önceki asırlara ait pek çok eser, şimdi kütüphanelerde duruyor. Bunlara bakıldığında görülmektedir ki, "eslâf arasında en ziyade servet-i elfâz sahibi olan münşîlerin" kullanmış oldukları dil ve üslûp ile bugünkü vicdanî ihtisasâtı tasvir etmek, hatta on beş satırlık bir mektubu yazmak bile oldukça zordur.[39]

Kısacası, dil ve edebiyattaki değişme ile "teceddüd"ün menşei **fikr-i taklid** değil, **icâbât-ı ruhiyye**'dir.[40] Artık edebî eserler insana yalnız bir hayret vermekle kalmamalıdır.

"Şimdiki âsâb fevkalâde rakîk ve mütehassistir. Pek büyük ve gürültülü şeylerden müte'ezzi oluyor" diyen Nazif'e göre: "Şiir yalnız zevâhiri tasvirden ibaret kalırsa hiçbir güzelliği, hiç bir hissi ifâde edemez." Göz ile görülen her şeyin "hafî ve

37. a.y.
38. "Eserlerde müessirin şahsiyetiyle beraber -tabir mazur görülsün- zamanın şahsiyeti, mekânın şahsiyeti var. Meselâ edebiyat tumturaklı kelimelerden ibaret zannolunduğu bir zamanda, velvelelere teveccüh edilen bir mekânda, alkışlarla tehyic, daha doğrusu idlâl edilmiş bir şâir her şey içinde kendini göstermek, her sarîr-i hâmesine bir nâra-yı hodnümâyî terdif etmek isterken - yine meselâ- bir "Fırtına" yazar. Dalgaların kayalara çarparken çıkardığı sadâlar kadar gürültülü, velveleli sözler söyler. Manzumesinin yevm-i intişarında -*Les Miserables* müellifinin "kaba babalık" diye tavsif eylediği- avam tarafından gösterilecek alkışlardan başka bir şey düşünmez. Manzume okunurken vâlihane açılacak ağızlardan başka gözünün önüne bir şey gelmez. Yazar, yazar. Hesapsız beyitler yazar. Yüzgeçliğiyle, dalgıçlığıyla iftihara kadar varır. Bu sözlere "sarhoş" un hatırâtı bile kahkahazen-i istihfâf olur. Halbuki beride hakîkaten hassas olan bir şâir o fırtına karşısında â'sabı lerzîde-i hicran olurken uzaklardan enzârıyle her dakikada müsademeler eden ufukların ötesinde... denizlerin, göklerin ortasında bir balıkçı görür ki dalgaların, sîne-i mehâlikinde taharri-i hayat ederken meskeninden, rub'-ı meskûndan uzaklaşmış, kendini birdenbire göklerin, denizlerin, fırtınaların, dalgaların, ümitsizliklerin, dermansızlıkların içinde bulmuş , kârgâh-ı müteharriki bin parça olmuş, o müttekâ-yı maîşetinin, o ümid-i münkesirinin narin bir haşeb-pâre sûretinde ellerinde kalan son parçasına olanca kuvvetiyle sarılmış , köpüren dalgalara yalvarıyor, boğulan ufuktan imdâd, esen rüzgârdan merhamet, yağan yağmurdan tesliyet bekliyor... İşte bu manzara o ufukları , o enîn-i tazallüm bu fırtınaları yararak sahilde vakf-ı istğrak olan şâirin dimağı-ı âteşînine olanca şiddet ve rikkâtiyle çarpar. O şâir bu manzarayı tersim etmek ister. İşte şiir burada vücud bulur, şâirliğin nokta-i tecellisi budur. O şiiri okuyan adam artık fırtınayı, denizi, dalgayı, ufku, bunlarla beraber insaniyeti evvelkinden daha nâfiz ve daha samîmî bir nazarla görmağe başlar. O kari ile balıkçılar arasında o dakikadan itibaren kalbî ve ebedî bir münâsebet hâsıl olmuştur." (a.y.).
39. "Sıfatlar, Mevsuflar ve Taklid", *Servet-i Fünun*, c.16, nr. 403, 19 Teşrin-i sâni 1314/1898, s. 198-201.
40. a.y.

nâmeşhud" bir güzelliği var ki o şeyin büsbütün zıddıdır. Bir aşk neşîdesinin neşe dolu nağmelerinde bir kırık hayatın "sadâ-yı inkisârı" duyulmazsa, o muhabbet hodgâmlıktan, bu neşîde kendini övmekten öte bir mânâ ifade edemez.

O büyük ve gürültülü şeyler, iri iri taşlardan yapılmış harçsız, emeksiz duvarlara benzer. Onda san'atın ifâde etmek istediği şey yoktur. Oraya hiçbir mimârın şahsiyeti... yani bir insânın hayatı, zekâsı, tasavvurları, emel ve duyguları, şevk ve infi'âli aksetmemiştir. Yalnız maddî bir ihtiyâcın, mîhânîkî bir hareketin kaba bir eseri göze batar durur.[41]

"Esâtize-i edebimiz eâzım-ı eslâf ve muâsırîn gibi tabiat-ı eşyâyı tedkîk ve tetebbu' ederek bizde de metîn bir meslek-i edebî açtılar, her lüzûmu his ve takdîr ile her ihtiyacı te'mîn ettiler. Misâllerini de günde bir şekl-i bedî ile gösterdiler."[42] diyen Süleyman Nazif böylelikle, Servet-i Fünun ekolünün dil ve ifade tarzında yapmakta oldukları yeniliği, pek tabiî ve içinde bulunulan çağın, duygu ve düşüncelerini aksettirebilmek için lüzumlu gayretler olarak kabul ve müdafaa etmektedir.

Aslında, her dilde kelimeler, zamanla ve yeni ihtiyaçlara göre oluşur ve değişir. İfade ettiği mânâyı karşılamakta acze düşen kelimeler unutulurken, yeni hususiyetleri ifade için, başka kelime ve tabirler lisana dahil olurlar. Bu hadise, kendi şartları içinde ve tabiî olarak gelişir. "Türkçe, Arapça, Fransızca, Çince her lisan, her sadâ ahvâl-i vicdaniyyeyi tasvir ederken serâirden, pâyânsız uçurumlara müsadif olur : Orada bir ihtizâz, bir tezelzül gösterir; zaîf ise bir daha kalkmamak üzere düşer; değilse Hâlid Ziya gibi nurlar, renkler, râyihalar, nağmeler saçarak teganni veya hitâbet ederek ilerler."[43]

Diğer bir edebî musahabesinde, Sembolizm'in, "sıfat ile mevsuf arasında mantıkî mutabakatın bulunmayışı" olarak ifade edildiğini belirten Nazif: Bu "mutabakat-ı mantıkiyye" hâlâ zihnimin kabul edemediği bir kaziyyedir. Acaba eşyanın bütün havassı, her hissin, her fikrin, her zevkin, her rûhun, mükevvenâtı sûret-i telakkisi tamamen ta'ayyün etti mi ki yeni bir sıfat istimal edenler lisan ve mantığın kavâidini ihlâl etmekle muatteb oluyorlar?"[44] der. Ayrıca, her zamanın ve her kavmin edebiyatına az çok karışmış bir tasavvur tarzı olan manevî hallere, maddî sıfatlar verme hususunun da, taklitçilik ve sembolist olmağa yeltenmek şeklinde görülüp ayıplanması pek gariptir.

Bir şeyin kendi nev'i arasındaki mevki ve mahiyeti ne vakit anlaşılır, daha doğrusu ne vakit rûh o şeyde bir gizli hâssanın varlığını keşf ederse o vakit yeni bir kelime "ihtira ve terkip", yeni bir sıfat "içtihat ve tertib" olunur. Bu bir haz, bir zevk, bir arzu değil bir lüzum, bir vazife, bir ihtiyaçtır:

"Eşyânın dâima öteden beri kullanılan evsâf ve kelimât ile tarif olunmasını talebde ısrâr etmek, "yeni nesilleri ensâl-ı kadime ile bir seviye-i ma'rifette bulundurmaktır ki

41. "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c.15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41.
42. a.y.
43. a.y.
44. "Sıfatlar, Mevsuflar ve Taklid", *Servet-i Fünun*, c.16, nr. 403, 19 Teşrin-i sâni 1314/1898, s.198-201.

bu taassub o teceddüdden ziyade mebna-yı milliyede rahneler açar. İcâb-ı hamiyyet , Asya'nın bir başında yaşayanların başlarını öbür ucunda teneffüs eden mahlukların ayakları gibi bir dâire-i âhenin içinde mahsûr tutarak bu uzv-i mübâreki mev'ûd-ı ezelî-i hilkat olan neşvünemâ-yı tammeden mahrûm etmek değildir. Efrâdının bir vakfe-i ızdırâb ve tereddüt içinde kıvranmasından bir kavme ne fâide!..."

Lisânı, güzelliklerinden ayırarak bir iskelet gibi mütâlaa eden Gramercilerin: "Sıfat, bir şeyin hâl ve şanını beyan eden kelimedir" yolundaki ta'rifleri doğru, fakat noksandır. Her şeyin bir "hâl ve şanı" olduğu gibi nazarı o şeye taalluk eden rûhun da kendine has bir telâkki ve idrâk tarzı vardır. "Sıfatlar bu iki ciheti câmi' olmaz, hele vicdâniyâtı tasvirde ikincisinin hakkı tamamiyle verilmezse yazılan şeyler efkâr ve ihtisasatı, serâir ve infiâlâtıyla nakl ve tebliğ etmekten ziyâde ondan evvel görülen, düşünülen, söylenilen -ve vâ-esefâ ki ekseriyâ başkalarının gördüklerine, söylediklerine benzetilmeğe çalışılan- şeyler gibi" okuyucuya derin bir bıkkınlık ve yorgunluk hissi verir.

Halbuki "bir mevzû, şerâit-i edebiyyesi dahilinde bin kere tasvîr olunsa yine dereke-i ibtizâle düşmekten masûndur." Çünkü yazılanlar o "mevzu'un hal ve şânıyla" beraber şairin ruhu, rûhun o şeyi "suret-i telakkisini" de gösterir. Bunun içindir ki samimi eserlerde asırların bile hücumuna karşı bir mukavemet kudreti daima mevcuttur.

Servet-i Fünuncuların kullandıkları yeni sıfat ve terkipler bu mânâda değerlendirilmelidir. "Safâ'nın **hâin bakışlı pencereler**'i, Cenab'ın **leyl-i müzab**'ı, Nesib'in **ömr-i târumâr**'ı, Suâd'ın **öksüz hayat**'ı, Fikret'in **nazlı hatt-ı istifham**'ı ve bunların yüzlerce eşbâh ve nezâiri o yüksek ruhların rehgüzar-ı heyecanlarına atılan eşyaya atf ettikleri bin nazar-ı vukuf ve teşhis, onlara uzattıkları bir dest-i musâfahât ve âşnâyîdir. Bu sıfatlar o mevsûfları hakiki isimleriyle çağırıyorlar."[45]

Süleyman Nazif kanaatlerini şöyle özetler: "Mübdi'lerinin vicdanlarından gelen bir sadâ-yı teessür ü infi'âlden başka bir şey olmayan bu terkibler îcâd olunmakla eski, yeni hiç bir kavmin edebiyat ve üdebâsına taklid olunmuyor; belki görülen, duyulan şeyler daha kâfî birer vâsıta-i beyan ile daha samîmî bir sûrette bildiriliyor."[46] Bunu anlayamamak "zevkimizin ve idrak ve teessürâtımızın" noksanlığındandır.[47] Zaten şiir, daima "müşahhas"tan "mücerred"e kaçar. Mesela, "bu evde dört oda var" sözü ne surette ifade olunursa olunsun şi'riyyet idhali mümkün değildir. Fakat "bu evde dört hicran veya dört visal yuvası var" denilirse o vakit teşahhustan tecerrüde intikal eder ve şiir olur."[48]

45. "Bir lisânın ekser kavâidi ekser şerâit-i fesahatıyla beraber değişebilir, kelimeler eskir, yenileri bulunur, onlar da eskir, bir lisan unutula unutula elsine-i mevat sırasına geçer, yeni nesillerin vukuf ve iz'ânı ensâl-i sâbıkanın kanaat-i vicdaniyyesine handenümâ-yı istihfaf olur. Fakat yine ezikka gerd-i sefalet olmağa mahkûm bir fakirin nazarında kâşâne-i saadetin pencereleri hâin bakışlıdır, yine ebhâr-ı baîdenin telâtumât-ı leyâlîsi birer leyl-i müzabdır, yine bin emel-i bikarar ile muztarib olan bir zindegâni bir ömr-i târumârdır, yine bir öksüz çocuk öksüz bir hayattır, yine bir dilberin derrâce-i bîkarârı bir nazlı hatt-ı istifham resm eder." (a.y)
46. a.y.
47. " Derekât-ı İdrâk", *Servet-i Fünun*, c.17, nr. 431, 3 Haziran 1315/1899, s. 246.
48. "Tercüme Mezbahası-Ömer Hayyam I", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1561/87, 15 Temmuz 1926, s.130-1.

Gelişen hadiselere paralel olarak dil ve edebiyat da yenilenmektedir. "Edebiyât-ı Osmâniyye'nin bu tarîk-i feyzâ-feyzde ilerlemesine hiç birşey mâni olamıyacaktır. İnsanı düşünmekten, ihtiyâcı his olunmaktan men' etmek kabil olsaydı, edebiyâtı terakkisinden, yani insaniyeti tekâmülden alıkoymak da belki mümkün olurdu. Yazık ki -yâhut bereket versin ki- insan tabiata karşı pek âcizdir."[49]

Edebiyatta Taklit

Büyük küçük her şâir, şahsiyetinin teşekkül ve olgunlaşmasından evvel, kendi mizaç ve istidadına uygun gelen kadîm şairlerin nüfuzuna az çok tâbi kalmaktan kurtulamaz. Bu, Nazif'e göre istisnası olmayan bir kaidedir: "Muhite merbut olmayan dehâ bulunmadığı gibi, eslâfın bazısına medyun olmayan dâhi de gösterilemez."[50] Meselâ, Fuzulî'yi biz bugün "vâdi-i has sahibi bir üstâd" tanıyoruz. Bu üstad, **terbiye-i edebiyye**'sini [éducation littéraire] alarak şu hususiyete ulaşıncaya kadar kim bilir ne kadar umumî yollardan geçti!..

Aslında, her hadise bir bakıma kendinden önceki hadiselerin devamı olduğu cihetle, "her şey taklid ile başlar" denilebilir. Elbette sanat ve edebiyat da bundan hariç değildir. Fakat, taklidle kazanılan meleke ve bilgiler işlenip dehâ ile yoğrularak olgunlaştırılmaz ise kalıcı eserler vücuda getirmek mümkün olmaz. Süleymen Nazif bu meseleyi şöyle bir misalle açıklar:

Bazân bir çocuk, "mukadderât"ın hazırlayıp geliştirdiği sebeplerden "bir **hassa-i şâiriyyet** alarak eline geçirdiği bir destanla, meselâ bir *Aşık Garîb*, *Aşık Kerem* mecmuasıyle, bilâhare daha muntazam yazılmışlarıyla uğraşa uğraşa, mevzûn okumağa, mevzûn söylemeğe alışır. Bu melekenin husûlünden sonra -yine mukadderatının hazırladığı sebeplerin müsaade ve yardımlarıyla- o çocukta hakiki bir **zevk-i edeb**, bir **kudret-i ibda'** hasıl olmuş ise o zaman şiir, onun emel ve ihtiyaç dili, hayatı için teselli vermeye, ıztıraplarını hafifletmeye vesile olur. "Böyle olmayıp da o meleke yalnız mîhânîkî bir kuvvet ve istidattan ibaret kalmışsa sahibi de diğerleri, hatta bir çok divan sahibleri gibi ebediyyen söner gider; o kadar söner ki o vücud-ı muntafiden bu muzlim kubbede zaif bir sadâ bile bâkî kalmaz!"[51]

Kaldı ki şiiri, ızdırapları hafifletme vasıtası sayanlar başkalarını taklit ediyor olmakla itham olunabilir mi? Bu pek kolay değildir. Çünkü tenkidçilerin, gülerek, istihza ederek tekrar ettikleri o sözler -düzgün, perişan her ne olursa olsun- "mübdi"lerinin bütün maddî ve manevî mevcudiyetleri, samimî bin teessürle sarsıla sarsıla yazılmıştır. "Hıçkırıklarla ağlıyan bir adam sadâ-yı efgânını, istese bile başkalarının şîve-i edâsına tevfik edemez."

Nazif açıklamasına şöyle devam ediyor: "Emin olmalıyız ki kendi hayatı ve hissiyâtına tercüman olan, kendi ruhunun enîn-i ezelîsini dinliyen bir adam büyük-küçük, Garblı-Şarklı hiç kimseyi taklid etmez. Onun her şiiri doğduğu günden beri, hattâ doğmadan önce müsâdif olduğu ahvâlin, okuduğu kitabların, görüştüğü

49. "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c.15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41.
50. *Fuzûlî*, s.143.
51. "Sıfatlar, Mevsuflar ve Taklid", *Servet-i Fünun*, c.16, nr.403, 19 Teşrin-i sâni 1314/1898, s.198-201.

adamların, sürdüğü demlerin, çektiği ızdırapların, sevdiği veya buğz ettiği şeylerin, hülâsa bütün hayat ve mukadderâtının mecmuundan hâsıl olmuştur. İnsan mevcudiyet-i maddiyyesine istediği şekil ve hey'eti vermekte nasıl âciz ise kendi mevcudiyet-i mâneviyyesini teşkil eylemekte de öyle bî-kudrettir."[52]

Gelişmenin ve yeniliğin asıl kaynağı ise taklit fikri değil, vicdanî teessürler ve ruhî icablardır.[53] "Eninleriyle asırları ihtizaza getiren Fuzûli o bedâyi'-i şi'riyyeyi İran'a benzemek emeliyle mi vücuda getirdi?.. Bu gün dünyada kimse iddia edemez ki Fuzûlî'nin mahsusâtından olan o metîn terkiplerle o rakîk fikirler İran edebiyatında mevcut olmasın. Ma'mafih kendi şahıs ve dehâsının bunda hiç bir hizmet ve himmeti yok mudur ?..."[54]

Herkesin **şahsiyet-i edebîye**'si haricinde bir **meslek-i edeb**'i mevcut olmadığı görüşünü büsbütün reddetmeyen Süleyman Nazif şöyle der: "Vâkıa edebiyatça meslek intihabı, doğmak gibi insanın yed-i ihtiyarında olmayan şeylerdendir. Her üslûp sahibinin yazdıklarında yalnız kendi simâ-yı mânevisi görülür." Bununla beraber, aynı muhit ve ictimâî seviyede bulunan bir kısım fikir ve kalem erbabı arasında esaslı ve tabiî bir münasebet ile fikrî yakınlığın bulunduğu da inkâr edilemez: "Birkaç adamın aynı zamanda, aynı efkâr ile mülhem olması, birinin diğerine benzemesi bu muhit ve seviyenin ayniyetinden mütevelliddir. Fakat bir kavmin her sahib-i tahriri aynı bir muhit ve seviyede olamayacağından her yerde ve her zamanda edebiyatın muhtelif meslekleri ve her mesleğin muhtelif sâlikleri bulunur."[55]

Yine de kabul etmek gerekir ki -az önce de belirtildiği gibi- herkesin her yazdığında görülen, yalnız kendi **şahsiyet**'i, kendi **simâ-yı mânevî**'sidir.

Edebî Eser ve Samimiyet

Süleyman Nazif'e göre, heyecanı bizzat kalb ve ruhda yaşanmayan ve duyarak yazılmayan ya da çeşitli menfaat ve dünyevi maksatların tahakkümüyle vücuda getirilen eserler kalıcı ve müessir değillerdir. "Bir eser-i sanat, samimiyetle yâni aşk ve ihlâs ile ibda' edilmezse pâyidâr olamaz."[56]

Bu manayı ifade ederken, burada geçen **samimiyet**, **aşk** ve **ihlas** kelimelerinden başka, yerine göre **coşkunluk**, **lirizm**, **hararet-i beyan**, **heyecan**, **aşk-ı san'at**, **sûziş-i beyan** gibi kelimeleri de kullanan Nazif, kanaatini muhtelif yazılarında örneklerle açıklamıştır.

Fakat şu da var ki her eser, yazarının duygu, düşünce ve mizacını yeterince ve doğru olarak aksettirmeyebilir. Süleyman Nazif bu hususta şöyle diyor: "Taleyrand'ın **kelâm, insana ızmâr-ı meram için verilmiştir** sözü diplomatlar kadar şâirlere de

52. a. y.
53. "Sıfatlar, Mevsuflar ve Taklid", *Servet-i Fünun*, c.16, nr. 403, 19 Teşrin-i sâni 1314/1898, s.198-201.
54. "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c.15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41.
55. a.y.
56. "Mersiye-i Bâkî" (28 Teşrin-i sâni), *Peyam-ı Sabah*, nr. 1072, 29 Teşrin-i sâni 1337/1921, s.1-2.

kàbil-i teşmildir. Pek az şâir vardır ki yazıları hissiyât-ı sahihiyyesinin değiştirmeyen ve aldatmayan bir ma'kesi olsun. Bu mizac-ı şairi eserlerinden istidlâl etmek pek müşkildir. Hususiyle yalnız duyduğu gibi değil, düşündüğü ve istediği surette yazmağa da kadir ise ... ."[57]

Meselâ, "Enînleriyle, asırları ihtizaza getiren"[58] Fuzûlî'nin mizac-ı fıtrîsi - hemşehrisi ve muâsırı Ahdî'nin tezkiresinde; "şûh-tab' ve şirin-sohbet" olarak zikredildiğine nazaran- melûl olmaktan ziyade, şen ve dehâ-yı san'atı teellümden ziyade istihzaya mâil imiş."[59]

"Fuzulî, kendi mizac-ı ibda'ına, ihtimal ki melâli muvafık bulmuştur." "Evet bu muhakkaktır ki, bir kısım üdebâda, hem de kısm-ı azamında mizac-ı hakikîye mugâyir bir **mizac-ı ibda'** vardır. Alphonse Daudet'nin kàrîîni güldüren istihzaları, için için ağlar. Derler ki, şâtim-i şehîr Rochefort, meclis-i ülfette pek terbiyeli, pek hâtır-nüvâz bir adam imiş."[60]

Yine meselâ, *Sefiller*'in yazarı Hugo ile Fransız vatandaşı Hugo birbirinden çok farklı olarak görülür. "Örf ve âdetin cemiyet haricine attığı esâfile vicdan-ı beşerin afv ü safhını ve re'fetini celb için ondokuzuncu asrın en muazzam eserini: *Les Miserables*'ı vücuda getirmiş olan Victor Hugo, şahsına taalluk eden gayzların en küçüğünü bile affetmemiş ve

Béni soit qui m'aime et béni soit qui me haie.*

mısra-ı bercestesinin kàili olan Victor Hugo ise on dört yaşından seksenüçüncü sâl-i hayatına kadar, muvâcehe-i husumetine -sevk-i baht-ı siyah ile- düşen eşhasa ve akvama mütevâliyen şütum-nisâr olmuştur."[61]

Bu neviden misallere her devir ve muhitte rastlamak mümkündür. Yazdıklarına bakıldığında, bir yandan "hod-pesend, harîs, hasûd, kâfir-i nimet, müfteri bir adam" olarak görülen Gelibolulu Àli'nin diğer yandan "lisan-ı ahrarâne" ile ve büyük bir "celâdet ve nezâkiyye" göstererek zülf-i yâre dokunmaktan çekinmemesi oldukça "câlib-i dikkat"tir. Buna bazı örnekler de veren Süleyman Nazif: "Hele *Künhü'l-Ahbar*'ın mukaddimesindeki şu beyitlerden sonra da müellif ve nâzımın kafası kesilmemiş olduğuna ne kadar hayret edilse azdır" diyerek, buradaki paradoksu şöyle izah eder:

"Şair veya müverrih Àli de dahil olduğu halde, kudemânın meslek ve meşrebleri ne manzum yazılarından münfehim olur, ne mensur muharrerâtından. Kasidelerinin

57. *Mehmed Akif*, s. 22-3.
58. "Sıfatlar Mevsuflar ve Taklid", *Servet-i Fünun*, c.16, nr.403, 19 Teşrin-i sâni 1314/1898, s.198-201.
59. *Mehmed Akif*, s. 15.
60. *Mehmed Akif*, s. 16.
*. "Bu mısra'ı tevsi'an şu suretle tercüme etmiştim:
"Bu cedelgâh-ı bî-bekada beni
Sevmeyen de seven de var olsun!.."
61. *Mehmed Akif*, s. 22-3.

birinde muteriz görünürler, diğerinde mutabasbıs. Mecmuunda ise dalkavuk, sebatsız bir devrin halet-i ruhiyyesi intişar eder."[62]

Bununla beraber, "yazıları, hissiyat-ı sahihiyyesinin değiştirmeyen ve aldatmayan bir ma'kesi" olan şâirler pek fazla bulunmasa da, hiç yok da değildir. Meselâ, Mehmed Akif böyle ender bir şairdir.

Süleyman Nazif: "Bu ekalliyet-i mümtâze arasına bizim *Safahât* şâiri bihakkın dahildir" dediği ve "zâtını tanıdıktan sonra eserlerini daha iyi anlamağa ve sevmeğe" başladığını belirttiği Akif için şunları söyler:

"Hiç kimsenin, hatta vicdan-ı Akif'in bile tekzib etmeyeceğine kàni olarak iddia ederim ki *Hakkın Sesleri* mübdi'inin samîm-i kalbinde hissetmediği hiç bir şey onun şiirlerine karışmamıştır. O nasıl duydu ise öyle yazdı. Her duyduğunu yazmamış, fakat her yazdığını mevcudiyet-i maneviyye ve maddiyyesini sarsacak surette duymuştur. Öyle olmasaydı, yazıları karşısında kalbler bu kadar ihtizaz etmezdi."[63]

Süleyman Nazif, "Mersiye-i Bâkî" adlı yazısında; 'aşk ve ihlâs ile ibda' edilmeyen eserlerin pâyidâr olamayacağı' hükmünü izah ve ispata çalışırken, Bâkî ile Yenişehirli Avnî'den örnekler verir ve bazı mukayeselerde bulunur:

"Bâkî'nin Sultan Süleyman'a müte'addit kasideleri vardır. Fakat hiç birisi **Mersiye**'si kadar mazhâr-ı iştihâr ve hattâ pâyidâr olamadı. Sebebi bârizdir. Kasideleri gerek müsbet, gerek menfi bir çok makàsıd-ı dünyeviyyenin sevkiyle yazmıştı. **Mersiye**'yi ise velinimetinin yâd-ı müessiriyle için için ağlayarak vücuda getirdi." Meselâ,

"Kemter gedâyı az atâsı kılurdu bây
Bir lûtfu çok mürüvveti çok padişah idi.

beyti kalbinden kalemine dökülürken, kim bilir, ne kadar lûtf ü nimeti der-hatır etmişti. O eltâf ü niam ki yalnız bir tanesi, yine bu şâire ve yine o padişah hakkında şu masum kıt'a-i duâiyyeyi inşâd ettirmişti:

Lûtf edip o şeh-i ferişte-hısâl
Kuzular eylemiş kuluna i'ta
Daimâ kıl duâyı ey Bâkî
Kuzuların bağışlasın Mevlâ."

Kànunî için yazdığı **Mersiye** ise lirizm ve belağatıyla bambaşka bir tesir ve edâya sahiptir. Kazaskerlikle "menâsıb-ı ilmiyye"nin zirvesine yükselmiş bulunmakla beraber "biraz şûh-meşreb ve hevâî" olduğu anlaşılan şâir, "nâm ü nenk"i bir esâretgâh suretinde telâkki ettiğini manzumesinin daha ilk mısraıyla itiraf etmekten çekinmiyor. Fakat kazaskerlik mansıbının "icab ve icbar ettiği vakar ve perhizi istihfaf eden Bâkî", efendisinin tabutu önünde "pür-ye's ü elem",

Ey pâybend-i kayd ki dâm-ı nâm ü nenk

62. "Menâkıb-ı Hünerverân", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1564/90, 5 Ağustos 1926, s. 178.
63. *Mehmed Akif*, s. 27.

Tâ key hevâ-yı meşgale-i dehr-i bî-direnk
An ol günü ki âhir olup nevbahâr-ı ömr
Devrân elinden erse gerek câm-ı ıyşa senk

hitâbesiyle muhatabına da, nefsine de "intibah" tavsiye etmektedir.

"Tiğın içirdi düşmana zahm-ı ziyanları" mısraını takip eden yedi beyit, "kırksekiz senelik cihangir bir devrin hemen bütün sahaifini bî-nazîr bir belagatle icmal" etmektedir diyen Nazif, Bâkî'nin bu şiirdeki tesir ve tasvir gücünü şöyle anlatır: "Bu bendin beşinci "Şemşir gibi ilh..." beytini ne vakit okusam, Viyana surlarından Tebriz sokaklarına kadar imtidâd eden o mehîb ordunun adâlâtı da zırhları gibi âhenîn efradı gözümün önüne, "Aldın hezar ilh..." beytiyle de Tuna kıyılarında okunmuş olan ezanların sesleri kulağıma gelir."

Bâkî'nin **Mersiye**'si, bazı emsalleriyle mukayese edildiğinde görülen farklılık; "samimiyet"in bir sanat eseri için taşıdığı önemi, daha bariz şekilde ortaya koymaktadır.

"Aradaki fazl-ı tekaddüm hesaba alınmazsa Yenişehirli Avnî Bey merhum, herhalde Bâkî'den daha kaviyyü't-tab' bir şâir idi.

Ehibbâ şîve-i yağmâda mebhût eyler a'dâyı
Hudâ göstermesin âsâr-ı izmihlâl bir yerde
Der-i pür-rahmet-i Yezdân-ı bî-inbâzdan gayrı
Görülmüş şey değildir adl ü istiklâl bir yerde

veya

Ben ki serbâzân-ı râh-ı aşka serdârım bu gün
Asumândan tiğ yağsa serfüru' etmem yine

gibi muhalledât-ı kalemiyyesiyle nâmını en büyük şâirlerimizin idâdına kaydetmiş olan" Avnî Bey'in şiirleri arasında ve Bâkî'nin **Mersiye**'si gibi terkib-i bend şeklinde Sultan Abdülaziz'e vefatından beş sene sonra yazılmış bir mersiye vardır. İki mersiyeyi kıyaslayan Nazif şöyle diyor:

"Aralarındaki fark serâ ile süreyya kadar. Bâkî, sâye-i himâyetinde yetiştiği padişahının ziya'ına kalemiyle değil kalbiyle ağlamış ve ağlatmış. Ömrünü takazâ-yı maişetle hırman içinde geçirmiş olan zavallı Avnî ise, Sultan Abdülhamid'den ihtimal ki zarar görmemek zaruretiyle kalemini bağırtmış, durmuş. Bu tezâd-ı müellim karşısında bir kere daha tahkim-i kanaat ettim ki iyi yazabilmek için duymuş olmak lâzımdır. Nasıl ki Mersiye-i Bâkî'nin Selim-i Sâni ile Sokollu Mehmed Paşa'ya meddâh ve dua-hân olan son iki bendi esere zoraki eklenmiş gibi, şâirin ruh teessürüne bigâne ve soğuk duruyor."[64]

Samimîyetle ve "duyarak" ortaya konulmuş olmanın farkını her halde en bariz olarak, "bir kavmin hem lisan-ı zevk ü tarâbı, hem tercüman-ı şevk ü ta'bı"[65] olan

64. "Mersiye-i Bâkî", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1072, 29 Teşrin-i sâni 1337/1921, s.1-2.
65. "Fâik Reşad Beyefendi'ye Bir Mektup", *Tîrâje*, nr.10, 16 Nisan 1327/1911, s.1.

şarkılarda görür, hisseder ve yaşarız.[66] Nazif: "Akvamın ahval-i ruhiyyesini meâsir-i edebiyyesinde aramak iktiza ettiğini âlimâne iddia ve ispat eden Taine, her halde şarkılara daha ziyade ehemmiyet, yani samimiyet isnad eder zannederim."[67] der.

Bu "samimiyet" sebebiyledir ki, Akif'in, lirizmin şahikasına yükseldiği "Çanakkale Şehidlerine" şiiri, şüheda ruhlarının içinde hıraman olacakları bir "behişt-i belağat" olmuştur. "Şair yanardağa dönen dimağından fışkıran mısraları, çelik kalemiyle, milletinin mermerden masnu cephe-i tarihine hâkkederken, o kalemdan akan mâyi-i mübarekle yalnız kendi lisanının değil, edebiyat-ı cihanın en büyük şehkârlarından biri yazılmakta olduğunu acaba sezebilmiş mi!.."[68] diyen Süleyman Nazif, bu şiirin verdiği hayret ve haşyeti şöyle ifade ediyor:

"Ya rabbî!.. Şair bu mısraları senin arş-ı ilhamından birer birer yeryüzüne indirirken, ruhu kim bilir heyecandan ne kadar sarsılmış, dimağı, kalbi, asabı ne kadar yıpranmış.. ve ne kadar harap olmuş!.. Onun yazdıkarını biz yalnız okurken, bu kadar titredik ve sarardık."[69]

Sanat aşkı ve samimiyetle ibda olunmuş payidar eserlerden biri de Fuzûlî'nin *Hadikatü's-Süedâ*'sıdır. "Irak'ın çılgın güneşi, Kerbelâ çölüne on asır evvel dökülen kanları kurutmuş, yakmıştı. Şâir *Hadikatü's-Süedâ*'yı yazarken Kerbelâ'yı kendi kalbine nakletti. Ve kalemini mübarek kalbine batıra batıra o bî-nazîr levha-i fecâyi'i yarattı."[70]

Nazif'e göre; "lisan-ı nesr ü nazmı gibi muhteviyâtı da bihakkın intikaddan masûn kalamayan" bu eseri, dört asırdan beri yaşatan ve yaşadıkça güzelliğini arttıran "hassa ve esrar", **samimiyeti** ile "en büyük meziyeti olan **coşkunluğu** [lyrisme]'dur:

"Edebiyat-ı beşerde pek az âsâr bu kadar samimiyet ve heyecan ile yazılmış. İnsan okurken, zannneder ki, kelimeler satırlarda ve satırlar sahifelerde çırpınıyor. Bu kadar mümted bir heyecan ile sarsılan bir adamın nasıl olup da ölmemiş olduğuna

66. "Geçen Yunan muharabesi esnasında Anadolu'nun,

Eğil dağlar eğil üstünden aşam

mısraıyla başlayan bir türküsü bütün memleketin asab-ı tahassüsünden bir cereyan geçirmişti.

Bir kur'a veya redif neferinin köyünden kıta-i askeriyyesine kadar torbası omuzunda geçtiği şimendifersiz, yolsuz, köprüsüz, su'bü'l-mürur ve pür-mehalik dağlar karşısındaki fütur ve ta'bını - fakat pek kahramanâne surette- tecsim eden bu saf mısra, turûk-ı muvâsalanın ikmal ve tezyidini, esbab ve delâilini teşrih ve taleb eden erkân-ı harp muhtıralarından ziyade veciz ve mânidardır.

Al yeşil bayrağı gelin mi sandın?..

mübdi'i olan köylü bu sehl-i mümteni, belki su'b-ı muhal mısraa ne kadar his, ne kadar menâzır ve elvâh derc etmiş!.. Bizim gibi şiiri aruz ve belağat kitaplarından öğrenmiş olan bin kişi bir araya gelse şu iki mısraı tanzir, -nasıl tanzir!..- taklid edemez. Muallim Nâci Efendi merhum edebiyat ve aruzun pek dâvâlı muallimlerinden iken bu vâdide, kim bilir ne kadar uğraştıktan sonra, meydana çıkarabildiği mahsûl-i hiss ü hayâl:

Tepeden nasıl iniyor bakın
Şu kızın nişanlısı şanlıdır. (of!)

bâridesinden başka bir şekil alamamıştı. Bu pek tabiîdir. Çünkü bu saffette bir zülal-i şi'r ü tahassüs bir dimağın hırs-ı şânından değil, ancak bir kavmin sine-i heyecanından fışkırabilir. Vây o tafra-füruşân-ı edebe ki taklide yeltene!.." ("Fâik Reşad Beyefendi'ye Bir Mektup", *Tîrâje*, nr. 10, 16 Nisan 1327/1911, s. 2).

67. a.y., s. 3.
68. *Mehmed Akif*, s. 96.
69. *Mehmed Akif*, s. 99.
70. *Fuzûlî*, s. 101.

insan ne kadar hayret etse sezadır. Yalnız Kerbela'ya ait maceraya münhasır değil, bu maceraya tutie ve girizgâh ittihaz ettiği diğer vak'aları hikâye ederken de aynı hararet-i beyan, aynı hafakan..."[71]

Eserin uyandırdığı heyecan ve hayranlığı anlatırken: "Ya Rabbî!.. Bu ne suziş-i beyandır ki ibtidaî kelimat ve rekîk ibârât arasından âteş-i sûzan gibi idrâki ve zevki, tatlı tatlı yakıyor." demekten kendini alamayan Süleyman Nazif, bazı mukayeselerle kanaatini teyid ve ispata çalışır:

"Fuzûlî'den yetmiş iki sene evvel vefat etmiş olan büyük nâsir Sinan Paşa'nın -nev'inde bî-hemta- *Tazarru'ât*'ı İstanbul'un lehçesiyle yazılmış, daha ziyade pür-insicam ve bu günkü şiveye muvafık iken yine *Hadikatü's-Süedâ* derecesinde câzib ve müesssir değildir."[72]

Fuzûlî, *Hadikatü's-Süedâ*'yı kalbinin derinliklerinden coşup gelen teessürlerle yazdı. Sahifelerinde dolaşan enîn ve matem fırtınalarıdır. "Bu kadar büyük bir kitabı yorulmayan ve yazıldıkça artan bir tahasssüs ve heyecan ile tahrir için yalnız ilim ve azim kifayet etmez; aşk lazımdır. Bitmez tükenmez bir aşk: sanat aşkı..."[73] Bu sebepledir ki: "Mâcerâ-yı Kerbelâ'ya ağlayan gözlerin menba-ı imanı kurusa bile, büyük Türk şâirinin selsebil-i beyanı kıyamete kadar câri bir sirişk-i mâtem kalır. Bedâyi' insaniyetin akide-i müşterekesi bulundukça, yâni dünyada zekâ sönmedikçe, *Hadikatü's-Süedâ* ağlayacak ve ağlatacak bir şi'r-i sirişktir."[74]

Devir ve Muhitin Edebiyata Tesiri

Süleyman Nazif'in de mensup bulunduğu Servet-i Fünun ekolü, edebî görüş ve tenkidlerinde, devir-muhit-ırk nazariyesine ayrı bir önem vermiştir. Hippolyte Taine'in teori haline getirmiş olduğu bu görüş, ırkî faktörler ile yaşanılan zaman ve çevrenin edebiyattaki değişme ve yenilikleri belirlediği, bir ihtiyaç ve ruhî temayül haline getirerek yönlendirdiği esasına dayanır. "Edebiyat, zamanın ma'kes-i mâhiyâtıdır."[75] diyen Süleyman Nazif de, -teori olarak isminden pek bahsetmemekle beraber- edebî eser ve şahsiyetleri değerlendirirken bu faktörleri büyük ölçüde göz önünde bulundurmuştur.

Nazif'in yazı ve değerlendirmelerinde zaman, başlıca iki özelliği ile yer alır. Birincisi: Zaman, mahiyeti ve sonuçları tam olarak görülüp anlaşılamayan mesele ve

71. *Fuzûlî*, s. 109.

72. "Mesela *Tazarruat*'ın,

"...Kangı Yusuf-ı devrandır ki Züleyha-yı zamane damenini çak etmemiş ola ve kangı Süleyman-ı zamandır ki dîv-i cihan anı helak etmemiş ola hangi cismdir ki encam-ı cami ser-nigûn ve kime devlet erişti ki akıbeti diğer-gûn olmadı..."

gibi pür-tumturak ve hoş-eda satırları *Hadikatü's-Süedâ*'dan yukarıya naklettiğimiz,

"... Hacer eyitti dost sala-yı ziyafet urmuş ana icabet iderler..." cevab-ı safdilanesi kadar ruha tesir edemiyor. Sinan Paşa *Tazarruat*'ı düşünerek, Fuzulî ise *Hadikatü's-Süedâ*'yı duyarak yazdı. Sinan Paşa'nın gözleri istiğrak, Fuzulî'ninki ise yaşlar içinde. Biri feylesof, diğeri şâir." (Fuz. 113-4)

73. *Fuzûlî*, s. 106.

74. *Fuzûlî*, s. 115.

75. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri"-IV-, *Edebiyat-ı Umumîye*, c.3, nr.72, s.792, 15 Haziran 1918.

hâdiseleri açıklayan, bilinmeyen yönlerini ve boyutlarını gösteren en büyük müfessir ve öğreticidir.[76]

Zamanın ikinci özelliği ise geçmişten intikal eden tecrübelerin de yardımıyla fikir ve hadiselere belli bir şekil ve mânâ kazandırarak, aynı zaman ve mekânda yaşayan insanlarda bazı ortak kanaat ve zihniyetlerin oluşmasını sağlamasıdır. Bu mânâdaki zaman, "devir" ve "çağ" gibi kelimelerle de ifade edilmektedir. Edebî eserler, mahsûlü bulundukları devrin ruh halini aksettirmesi cihetiyle dikkate değer bir mahiyet gösterirler.[77] O sanat aynalarında, büyük zekâların şahıslarıyla beraber zamanları da "en ince ve nâ-mer'î hutût ve eşkâliyle mürtesem olur."[78]

"Hafiyeliğin Tarihi" adlı yazısında: "Zamanın bir takım zalim icabâtı, eşhâsa ve hükûmetlere çok defa bî-aman kararlar ittihaz ettirir."[79] diyen Süleyman Nazif'in, tarihî bir meseleyi tartışırken muhatabına öncelikle hatırlattığı gibi; "her hal ve hareket tahaddüs ettiği zaman ve mekân ile muhakeme edilir. Alemde mutlak hiç bir şey yok, her şey nisbîdir."[80]

Bir insan dâhi de olsa yaşadığı zaman ve muhitin şartlarına bağlı kalmaya bir ölçüde mahkûm bulunduğu cihetle, Süleyman Nazif, san'atkârın yetersizliğinden hep zaman ve muhitini sorumlu tutar.[81] Sa'dâbâd Bülbülü'nü: "Müfsid olan Nedîm'in divanı değil, zamanıdır."[82] diye savunurken İran edebiyatından bulaştığı söylenen bazı menfîlikleri de zamana yükler. Çünkü edebiyat zamanın mahiyetine aynadır.[83]

76. Bir çok fikir ve kanaatler zamanla değişir ya da geçerliliğini kaybedebilir. Süleyman Nazif'in aşağıya aldığımız cümleleri bu hükmün örnekleridir.

Esir Türkleri konu aldığı yazısından: "Alâka-i mezhebiyyenin revâbıt-ı ırkiyyeden metin olmadığını zaman bilhassa bize gösterdi." ("Yetim Kardeşlerimiz", *Resimli Gazete*, nr. 36, 10 Mayıs 1340/1924).

Son zamanlara kadar sadık kaldığı Osmanlı hanedanı ve saltanat vb. hakkında şöyle der: ".. o müesseseyi semavî ve vâcibü'l-vücud telâkki ediyorduk. Hepimizi irşad eden zaman oldu." ("Celal Nuri Bey'e", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1572/98, 30 Eylül 1926, s. 306).

Ebüzziya'ya gönderdiği Namık Kemal hakkındaki mektubuyla alakalı olarak yıllar sonra şunları söylüyor: "Şâirlerimizin eşya ve tesirât-ı muhitadan ne derecelere kadar müteessir olabildikleri hakkında o mektupa derc etmiş olduğum mütalaât-ı kàsırâne bu günkü kanaatime ve biraz evvelki mesrudata tamamıyla muvafık değilse, sebebi on bir senenin idrâk ve muhakememde vukua getirdiği tahavvülde aranmak icab eder." (Süleyman Nazif, *Mehmed Akif* -Şâirin Zâtı ve Asârı Hakkında Bazı Malûmât ve Tedkikat- (İstanbul,Amedî Matbaası, 1924), s. 18.)

77. "Şâir veya müverrih Ali de dahil olduğu halde, kudemânın meslek ve meşrebleri ne manzum yazılarından münfehim olur, ne mensur muharreratından. Kasidelerinin birinde muteriz görünürler, diğerinde mutabasbıs. Mecmuunda ise dalkavuk, sebatsız bir devrin halet-i ruhiyesi intişar eder." ("Menâkıb-ı Hünerverân", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1564/90, s. 178, 5 Ağustos 1926).

78. "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu" -II-, *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 10, nr. 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 527-34. (Bursa, 27 Şubat 1323/1907).

79 "Hafiyeliğin Tarihi", *Resimli Gazete*, nr. 52, 30 Ağustos 1340/1924.

80. "Kılıç-zade Hakkı Bey'e", *Resimli Gazete*, nr. 59, 18 Teşrin-i evvel 1340/1924.

81. "Bir şâir-i hakîmin dediği gibi, hata zamana, fazilet ise şahsa aittir. Son bir asır zarfında Fransızca'dan Türkçe'ye lûgat telif ve neşretmiş olanların hepsini hayır ve rahmetle yâd ederim. Hataları var ise kendilerinin değil, muhitlerinindir." ("Fransızca'dan Türkçe'ye Kamus Meselesi", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1555/81, 3 Haziran 1926, s. 34-6).

82. "Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 119-20.

83. "Bize sarhoşluk, sevda-perestlik, medih ve senâda ifrat ile dalkavuklukta mübalağa gibi kubhiyâtı Acem âsârı öğrettiğini iddia edenler bence haklı değildirler. Her lisanda bu gibi şeyler az çok bulunur. Hususiyle edebiyat, **zamanın** ma'kes-i mahiyâtıdır. O kabâyih yanında telkin-i fezâil edebilecek bir çok mehâsin-i Acem de vardı. (İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -IV-, *Edebiyat-ı Umumîye*, c.3, nr. 72, 15 Haziran 1918, s. 792).

"Bu hayat-ı kâinat içinde herşey tarîk-ı tekâmül denilen bitmez tükenmez bir daire dahilinde"[84] durmaksızın devr etmektedir. Her şeyden fazla olarak büyük bir değişme ve gelişme içinde olan insanlık, akıl ve hayal yardımıyla, istikbalin gereklerini ve vereceği hükümleri önceden tespite çalışır. Gelecek hakkında isabetli değerlendirme ve tahminlerde bulunabilmek ise, ancak geçmiş zamanın hükümlerini doğru tayin ve tahlil edebilmekle mümkündür. Çünkü mâzi, fikir ve fiillerin kendi şartları içinde değerlendirilip umumî olarak hükme bağlanmış bulunduğu ve insanoğlunun tarih aracılığıyla doğru ve yeterli irtibatı sağlayabileceği bir tecrübe ve ibret hazinesidir. Şu da unutulmamalıdır ki, hal ve istikbal üzerinde mazinin bazı olumsuz tesirleri ve def' edilmesi pek güç tasallûtları da vardır.[85]

Her türlü ilerleme, fikir ile tecrübelerin birleşmesiyle ve zamana bağlı olarak gerçekleştiği için, zamanın akışı, bir bakıma "tekamül kanunu"nun da işlemesi demektir. Bu yüzden "zaman" tabiri bazan, zamana tâbi ve asılı olan bütün meyve ve neticeleri de birlikte ifade eder. Nitekim, "tegayyür-i zaman"ın yani zamanın değişmesinin; "ahkâmın tegayyüründe en büyük âmil ve hâkim"[86] olduğunu ifade eden Süleyman Nazif, aşağıdaki cümlelerde "zaman" kelimesini, "hadiselerin tabiî seyri ve tekâmülü" manâsında kullanmıştır:

"Zamanın önüne durulmaz. Kim durmuşsa, muhakkak devrilmiş, ezilmiş. Elindeki kuvvet ne kadar olursa olsun. Büyükler zamanın önüne, küçükler arkasına düşerler. Hissiyâtı tâ'dil ve efkârı idare eden, evvelden verilmiş kararlar değil, hükm-i zamandır. Pek çok samimi ve büyük adamların ictihadları arasında tenakuz görülür."[87]

Servet-i Fünun'daki ilk edebî musâhabesinde: "Eserlerde müessirin şahsiyeti ile beraber -tabir mazur görülsün- zamanın şahsiyeti, mekânın şahsiyeti var."[88] diyen Süleyman Nazif, bundan on üç sene sonra aynı hususta şunları söyler: "En büyük ve yegâne müceddidin, **zaman** olduğunu kimse inkâr edemez. Hattâ Shakespeare'in bile

84. "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c.15, nr.367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41.

85. "Mamafih mazi, insanda yaşayan yalnız mazidir, hayatın emvâc ve tufânı bizi nereye sürüklerse sürüklesin.. Biz bin menbâdan çıktık. Güzergâhımızdaki yerlerin havâs ve tabiatından nasib-i tahavvül ala ala, bizi bekleyen bir ummana, ki adına bazıları ebediyet, bazıları nisyan derler, işte oraya kadar gideceğiz.

Maziye "mevt-i ebedî" diyen Namık Kemâl'in kalemi ne yaman hataya düşmüştü!... Edib-i Azam şeydâ-yı istikbal olduğu için maziyi büsbütün unutturmak ve öldürmek maksadıyla bu sözü söylememiş olsaydı üstâdın dalâline şakirtleri pek ziyade acırdı. Mazinin bazı an'aneleri istikbale kadar tasallût eder. Bir ümmetin gerden-i tevekkülüne yüklenen ribka-i tagallüb gibi, fikrine tahakküm eden kuyûd-ı tecebbürü geçmiş seneler imâl etmiştir. İşte Namık Kemâl bu zenciri kırmak için o sözü söylemişti. Fakat bî-eman mazi an'anâtıyla ve hesapsız asırlardan beri a'sab ve itikadâtımıza hakim olan nüfuzuyla bizi daima kendisine çeker. Yahya Kemâl'in bihakkın dediği gibi,

Ne harâbî, ne harâbâtîyiz,
Koku mazide olan âtiyiz.

Namık Kemal'in mevt-i ebedî dediği o zindegî-i müebbede biz daima hissimizle merbûtuz, fikrimiz ne kadar uzaklaşmak isterse istesin...

Ne doğru demişler: İnsanda maziye karşı marazî bir tahassür, bir dâüssıla-i mazi vardır. Halden meftur ve bazan istikbalden nevmid oldukça eski divanların sahifelerinden tesliyet dilenirim. Her güzel gazel elemlerime bir neşide-i tenvimdir. Okumakla uyutamadığım ıztıraplarımı ise bazan bir gazel de ben yazmak suretiyle avutmağa çalışırım." ("Bir Tahmis Münasebetiyle", *Yarın*, nr. 27, 20 Nisan 1338/1922).

86. "Aç Bırakmayın", *Resimli Gazete*, nr. 41, 14 Haziran 1340/1924.

87. "Cevap", *Resimli Gazete*, nr. 30, 29 Mart 1340/1924.

88. "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c.15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41.

cephe-i dehâsında büyük Elizabeth devrinin âsârı nümâyândır. Fransa inkılâb-ı kebîri olmasaydı, Victor Hugo şeklinde bir şâir zuhûr etmezdi. Fakat zaman, ihtiyacâtına vasıta-i istîfa ittihaz ettiği adamları yalnız bir tesadüfün lütf-ı delâletiyle arayıp bulmaz. Müceddit olmak için bir çok esbab ve şerâit lâzımdır."[89]

Yaşanılan devir ve çevreye has fikir ve teessürleri, lâyıkıyla ifade edecek bir lisan ve üslûbun, zaman içinde teşekkül ettiği bir vâkıadır. Her devir ve muhit, doğurduğu yeni ihtiyaçların hemen ardından bu ihtiyaçları karşılayacak şeyleri de getirmektedir. Bu görüşten hareketle mazinin aksine olarak "bu gün yazılan şeylerde Garb'ın eşkâl ve mahsûsâtı, Acem'in elvân ve masnûatından ziyade" bulunmasını pek tabiî ve önlenmesi imkânsız bir gelişme olarak gören Nazif, edebiyatımızdaki bu değişmenin sebeplerini ise şöyle izah eder:

Biz vaktiyle bir çok medenî ihtiyaçlarımızın temin yollarını İran vadilerinde arardık. "Keşmir şalları, İsfahan halıları evlerimizi, Hâfız divanları hâfızalarımızı tezyin ederdi." Bugün maddî ve manevî ihityaçlarımızın çoğunu Garp'tan alıyoruz. Bu iklimlerin, hayatın devam ve takviyesi için hazırladığı şeyleri bugünkü şahsiyetimiz daha kolaylıkla alıp kabullenmektedir. Bu hâli, milliyetçiliğin şânına aykırı görerek bütün bu şeylerden uzak kalmak, fen ve medeniyete bigâne ve uzak kalmak demektir.[90]

Görülüyor ki, çeşitli sosyal ve kültürel etkileşmeler sonucu duygu ve fikirlerde meydana gelen değişme ve yenilikleri ifade edebilmek için dil ve edebiyatta bir teceddüd şart olmaktadır. "En büyük zekâlar, zamanın ihtiyacını takdir ederek, bu ihtiyacâta tevfik-i üslûb-ı kalem ettiler..."[91] diyen Süleyman Nazif, bilhassa Fuzulî, Nedim ve Hâmid gibi meşhur edebî simâları anlattığı yazılarında, bu noktaya önemle ve sık sık temas eder.

89. "Abdülhak Hâmid Bey", *Servet-i Fünun*, c. 41, nr. 1044, 26 Mayıs 1327/1911, s. 75-9; "Abdülhak Hâmid Bey" -Konferans-, *Tîrâje*, nr. 16, 18 Haziran 1327/1911, s. 3.

90. "Bu hâl şân- milliyete mugayir görülüyorsa ıslahı kolaydır. Buhar, elektrik kuvvetleri âb u havanın dûş-ı semâhatına iade ve tahmil olunsun, şerâit-i hâzıra-i ictimaiyye Konfüçyüs'ün kanunlarıyla mübadele olunarak enzâr-ı efkâr daima maziye mütevecciih bulundurulsun, o vakit bu tarz-ı vahşi-i edebden hiç bir nümune, bu acib ve mehib terkiblerden hiç bir nişane görülmez, o vakit geçen asırların erbab-ı tefekkürü gelecek devirlerin ashab-ı tahririyyesine ilelebed imlâ-yı şiir ü hikmet eder durur. Yoksa nefsini tahkir ve tezlil etmek istemeyen bir adam kendi derece-i i'zanının mâdûnuna inmeye kail olmaz. Marmara sahillerinde teessür-yâb olanlardan Kaşgarlıların zevkine mülayim bir söz istemek dimağ-ı beşeri eşya-yı hasise imal eder bir kârgâh haline ve teessürât-ı vicdaniyyeyi posta çantaları, tüccar denkleriyle nakl olunur mevadd-ı adiyye sırasına koymaktır. Şair fikr-i ticareti rehber-i seyahat edinen cihangirân-ı vahşetten değildir ki bilâd-ı mütemeddinenin boncuklarını akvam-ı ibtidâîyyenin nazar-ı hayret ü iştihasına arz etmeğe tenezzül etsin. Bu teklif-i mâlâyutakdır. Kimden sâdır olursa olsun, kemal-i infial ile red olunur !.." (a.y.)

91. "Açık Mektup", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 16 Eylül 1909.

Süleyman Nazif, zaman ve iklimin edebî şahsiyetler ile eserler üzerindeki tesirleri üzerine bir diğer yazısında şunları anlatır:

"Mevlid sahibi Süleyman Dede'den şairlerimizin en genci olan Süleyman Saib Bey'e kadar bilumum bedia-sencânımızdan müteşekkil selâsil-i şân ü şerefin en muazzam iki şahikasını Fuzûlî ile Abdülhak Hâmid Bey teşkil eder. Yalnız aralarında üçyüz sene ile üç bin kilometreye karib bir bu'dun fark-ı feyzi vardır. Fuzûlî Irak'ın melûl ve yeknesak iklimini inletti. Hâmid Bey ise İstanbul'un mehâsini-i cihan-ârâsında teşekkül eden cihan-ı dehasını Şark ve Garb'ın bedâyi'-i ekalimiyle o kadar tezyin etti ki insaniyet-i müstakbele bu kâinat-ı mehasin karşısında bin şekil ve suretle ve ilelebed zevk-yâb-ı tahassüs olacaktır." ("Abdülhak Hâmid Bey", *Servet-i Fünun*, c. 41, nr. 1044, 26 Mayıs 1327/1911, s. 75-9; "Abdülhak Hâmid Bey" -Konferans-, *Tîrâje*, nr. 16, 18 Haziran 1327/1911, s. 3).

Meselâ, Fuzulî'nin dil ve üslûbu üzerinde durarak emsâli ile kıyaslarken bu zaman ve muhit faktörünü esas aldığını görmekteyiz: "Irak çöllerinde, garibü'd-diyar ve bî-karar bir Türk aşiretinden yetişerek, müddet-i ömründe İstanbul'a asla gelmemiş bir adam, Türk'ün en büyük merkez-i irfanında ve İran ve Yunan'ın mehâsiniyle işlenen ve süslenen Turanî bir lisan ve lehçede, bir kısım eslâf ve muasırîni derecesine çıkacak kadar intizam-ı elfâz gösteremedi ise bu, şâire değil, mekân ve zamana ait bir kusurdur. İstanbul'dakiler peri-i san'atla başbaşa ferah u fahur yaşar ve yazarken, Fuzulî Irak'ta birbirini mutekâkib devrilen tahtların tarraka-i inhidamını kasideleriyle bestelemeğe mecbur idi."[92]

Aynı ölçü ve kaidelerin penceresinden Lâle Devri'ne bakan Nazif: "Nedîm, hiç şüphe yoktur ki kabiliyet-i külliyyeyi hâiz bir tabiat-ı fevkalâdeye mâlik idi. Bununla beraber, her büyük zekâ gibi, san'atının avâmil ve müessirâtını yalnız muhitinde aradı, ki en ziyade muvaffak olmasına sebep budur." dedikten sonra şunları anlatır:

"Nedîm, Fuzûlî gibi bir ömr-i me'yûsun enîn-i telehhüfâtını tespit ve teyid edecek neşâid-i girye* vü teellüm terennüm etmedi; çünkü peri-i sanatı her sabah Dicle ve Fırat nehirlerinin feşâfeş-i kelâli ve vâdilerinde yaşayan sergerdarân-ı hüzn ü bedâvetin elhân-ı melâliyle değil, Sa'dâbâd bülbülllerinin sürûd-ı eşvâkıyla uyanırdı.

Nef'î gibi divanının her sahifesini bir gulgule-i vega ile ilelebed ihtizaz edecek kasâid-i cenk ü cidal tanzim etmedi; çünkü Ahmed-i Sâlis devrinin sükûn ve ezvâkı içinde pür-gaşy olan tab'-ı şûh u neşve-peresti bir asır evvelki Ahmed-i Evvel, Osman-ı Sâni, Murad-ı Râbi' zamanlarının kerr u ferr-i hûnînini tasvir değil, tahatturdan incinirdi."[93]

Süleyman Nazif, hüküm ve kanaatini şu cümle ile tamamlar: "Fuzûlî, Nef'î, Nedîm; her üçü de gerçekten büyük şair idi ve her üçü de kendi zamanlarının temâyülât-ı hakikiyyesine tercüman oldu. Ve gitti."[94]

---

92. *Fuzûlî*, s. 106-7.

*. Buradaki "neşâid-i girye" terkibi bir yıl sonra yayınlanan "Şiir ve Ahlâk" makalesindeki iktibasta, "neşaid-i figan" olarak değiştirilmiştir. Yayımı, bundan on sekiz yıl sonraya rastlayan *Mehmed Akif* kitabında da "neşaid-i figan" şekli tercih edilmiş gözükmektedir.

93. "Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s.119-20. Süleyman Nazif'in, aşağıdaki cümleleri de, edebî eserin, yazarının olduğu gibi devir ile muhitin de mahiyetini -tam mânâsıyla olmasa da- aksettiren bir ayna olduğu fikriyle kaleme almış bulunduğu görülüyor: "Şiirimizi tazallum ve efgan ile nâ-hoş görüp gösterenler var. Şuarâ ne yapsın?.. Bir padişahın, bir paşanın keyif ve şehveti her gün istediği kadar kafa uçururken, şâir şevk u heyecandan raks mı etsin?.. Eski divanları dolduran "felek, padişah, baht ü tali" de onun a'van u a'yânıdır. Muhtaç ve aç ölen Fuzulî,

Hicrinde dâimâ gelirim âh u zâre ben
Bî-çâre ben, felek-zede ben, bahtı kare ben.

demesin mi?.. Cellat önünde can veren Nef'î,

Felek dedikleri ol nâ-bekâr-ı süflîden
Nedir bu ehl-i dilin çektiği azâb ü elem.

feryadıyla, feleğin yeryüzünde kanlı bir timsali olan padişaha söymesin mi?.. Namık Kemal Magosa zindanında Abdülaziz'e, Adalar alem-i hicranında Abdülhamid'e ve bu iki belayı şahıs ve vatanına musallat eden baht ve talie elbette kasideler yazamazdı.

İşte şiirimizin hâlâ kurtulamadığı melâl ve mağmûmiyetine sebep, halkımızın emn ü refahtan mahrumiyeti oldu. ("Ziya Paşa'nın Bir Gazeli", *Resimli Gazete*, nr. 60, 25 Teşrinievvel 1340/1924).

94. "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu" -II-, *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr. 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 531. (Bursa, 27 Şubat 1323/1907).

Bu yazıdan yaklaşık onbeş sene sonra kaleme aldığı bir makalesinde ise daha önce anlattığı görüşlerini teyid ederek adeta özetlemiştir: "Edebiyat muhitten doğar ve muhiti tasvir ve terennüm eder. Mahdud ve muayyen eşkâl ve mevzuat arasında mahsur kalan nazm bile lehçe ve hiss ü hayalce, zamanına ve zamanın ilcaâtına sıkı sıkıya merbuttur. Diyarının bin türlü inkılâbât içinde harabeden harabeye istihâle ettiğine ağlar gözlerle şâhid olan Fuzûlî ile İstanbul'un en şen ve şâd demlerinde ve en şahâne zevk u safa âlemlerinde mehasinden ilhamlar toplayan Nedim'in terennümâtı arasındaki farklar, muhitin sânihât-ı fikriyyedeki nüfûz ve tesirini gösterir."[95]

Süleyman Nazif, Hâmid'in Türk şiirine getirdiği yeniliği anlatırken de zaman ve muhitin etkilerini göz önüne alır. Edebiyatımızın "tarz-ı kadîm"i artık "hal-i işbâ'a gelmiş", ve -Şeyh Galib'in,

Gencînede resm-i ter gözettim
Ben açdım o genci ben tükettim.

beytine nazaran- o tarzın Ziya Paşa, Leskofçalı Galib, Yenişehirli Avni, Hersekli Arif Hikmet ve Namık Kemal gibi en büyük şairleri, "açmadıkları o kenzi fakat evvelden tüketmişlerdi."[96]

Bu durum karşısında bir yenileşme zarureti ortaya çıkıyordu. "Garp ile ihtilâtın efkâr ve ihtisasât-ı milliyyemize verdikleri tahavvül-i meşkûru takib ve ifade edecek ve ettirecek bir müceddidi zaman behemehal tevlid edecekti."[97] diyen Nazif; Abdülhak Hâmid'in "o feyzin hem mazharı, hem nâşiri" olduğu kanaatindedir.

Bu makaleden iki sene sonra Hamid hakkındaki -Servet-i Fünun'da da yayınlanan- bir hitabesinde ise teceddüt ve dehâ üzerinde zaman ile muhitin tesirleri hakkında şöyle der:

"Abdülhak Hâmid gelmeseydi şu teceddüt ve inkılâp olmayacak mıydı? Bu suale menfi cevap vermeğe Üstad-ı Azam'a olan fart-ı meclûbiyetim bile beni sevk ü icbar edemez. Bu inkılâp behemehal olacaktı. Şark ile Garb'ın pek hassas bir nokta-i iltisakında temekkün etmiş ve fikrini Şark'ın biraz da uyuşturan, uyutan an'anâtından mümkün olduğu kadar tecerrüd ederek Garb'ın ufuklarına ve güneşine çevirmiş olan büyük tarihli bir millet, hesapsız sadmelerle de yıkılmadıktan sonra, şahsiyetini idrâk ve şuur-i millîsine tesâhup etmekte elbette te'ehhür etmez. Bizde de böyle oldu. Malumdur ki, müstesna dehâlar bile kendi muhitlerinden doğar. Ve muhitlerine merbut kalır. Bu büyük mütefekkirlere göre tabiatta harika ıtlak olunacak fevkalâde hadise yoktur. Harika zannettiğimiz vak'alar, o vakte kadar nazar-ı dikkatten mestur kalmış esbabdan mütevellid neticelerin infilâk-i nâgehânîsidir. Mucizeler peygamberler devrine mahsus idi. O devir kapandıktan sonra mucize de bitti. Teceddütler zamanın ve mekânın ihtiyacından doğar. Bizim zaman ve mekânın da bir devr-i ihtiyacı hulûl ediyordu."[98]

---

95. "Bir Tahmis Münasebetiyle", *Yarın*, nr. 27, 20 Nisan 1338/1922.
96. a.y.
97. a.y.
98. "Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1487/13, 12 Şubat 1341/1925, s. 203.

Avam Edebiyatı ve Havas Edebiyatı

Süleyman Nazif'in de mensup bulunduğu Servet-i Fünun ekolü, edebiyatı "havas" ve "avam" için olmak üzere iki kısımda mütalâa etmekteydi. "Edebiyat-ı Avam"dan maksatları ise; halk edebiyatı değil, halk için yapılan edebiyattı.

İnsanların kabiliyetleri ve idrâk seviyeleri aynı olmadığından, hoşlandıkları edebî eserler ve kullandıkları dil ve üslûp da tabiî olarak farklıdır. "Dünyada hiç bir kavm-i mütemeddin yoktur ki avamıyla havassı aynı derece-i idrâk ü kabiliyette bulunsun. Bu türlü müsâvât-ı fikriyye, akvam-ı müterakkiyede değil, ancak Afrika, Amerika ve bir kısm-ı Asya'nın kabâil-i gayr-i mütemeddinesinde bulunabilir"[99] diyen Nazif, bu zevk ve idrâk farklılığı üzerinde önemle durmuştur.

Servet-i Fünun neslinin olduğu kadar, dil ve edebiyatta halka yönelme gayretlerinin de oldukça heyecanlı devresinde kaleme aldığı edebî musahabelerinden olan "Derekât-ı İdrâk" -adından da anlaşılacağı üzere- tamamen bu mevzua tahsis edilmiştir. Nazif bu makalesinde "rağbet-i âmme"ye mazhar olan bir eserin "mahiyetini teşrih etmek"ten ziyade "rağbet-i âmmeyi tahlil eyleme"nin daha faydalı bir "tetebbu" olacağı fikrinden yola çıkarak bu hususta görüşlerini çeşitli misallerle izah eder.

Nazif aynı konuya, başka yazılarında da yeri geldikçe temas etmiştir. Bu mevzudaki fikir ve kanaatleri bir bütün olarak şöyledir:

"Yirmi bu kadar asır evvel söylenen: "Avâmı memnun görüyorum, bir hata mı ettim!.." sözü, eski yeni her asrın, hatta bilumûm â'sar-ı müstakbelenin muarrif-i mahiyeti olmağa lâyıktır. Ben ne kadar eserler gördüm ki istikbaline koşan alkışlar, zamanın ka'r-ı nâlân-ı nisyanında pek çabuk boğuldu kaldı."[100] diyen Nazif fikrini söyle geliştirir:

Kim ne derse desin; "temayülât-i avâm ile selîka-i hayvaniyye arasındaki karabeti" medeniyetin hiç bir tekemmül hâli kesip ayıramaz. "Efkâr ve tecârib-i kadmîmenin telâhuk ve terâkümü, bu seyl-i meyelana ihtisâsât-ı hayvaniyye seviyesinin fevkinde bir mecra verse bile, o mecra-i müşevveş, mu'avvecdir; selîka-i hayvaniyyetteki safiyet ve tabiiyyetten bile mahrum olduğu halde ekseriya bir bataklığa dökülür.

Bugün avâmı memnun eden bir eser-i edebîde, nigâh-ı istikbalin hiç bir nişane-i in'itafını aramayın. Bu eser bulunduğu devrin derece-i teâmülünden, yani avamın dereke-i zevk ü idrâkinden bir kadem yükselmiş olsaydı, halkdan rû-yı kabûl değil çîn-i istiskal görmesi icab ederdi. Çünkü, âh çünkü i'tiyada -bâr-ı hasar altında ezildiği halde bile- şiddetle bağlanmak; teceddüde -müfîd, lâzım, hattâ kavânîn-i tabiiyye hükmünce katîyyü'l-vukû olduğunu bilse bile- nefret ve husumet göstermek avamın muktezâ-yı hâlidir. Efkâr-ı umumiyye ise bu kitle-i müteneffiseden doğar."[101]

99. "Yine Lisan Mes'elesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 8 Eylül 1909.
100. "Derekât-ı İdrâk" , *Servet-i Fünun*, c.17, nr. 432, 10 Haziran 1315/1899, s. 243-50.
101. a.y.

Dil, edebiyat ve üslûpta yaptığı yenilikler sebebiyle şiddetli tenkitlere maruz kalan Servet-i Fünun ekolünün hararetli bir savunucusu olan Süleyman Nazif'in kastettiği avam kısmına, yenilikleri takdir edemeyen, idrâki noksan muhaliflerin de dahil bulunduğu görülmektedir:

"Avâmı en ziyade huylandıran edebiyatın teceddüdüdür." Çünkü bir çok "efkâr" ve "i'tiyad"larının yıkılış çığlıkları bu "teceddüd"ün galibiyet sadâsı içinde gömülmüş bulunur.

Şark ve Garb'ın asırlardan beri "savlet-i nisyan"a mukavemet eden eserlerin en güzelleri, hiç şübhe yok ki, mu'âsırlarından pek fena bir rû-yı kabûl gördüler. Çünkü bu eserler o güne kadar görmedikleri, düşünmedikleri, duymadıkları şeyleri ihtiva ettiği için onların huzuruna ecnebi bir kıyafetle çıkıyordu; "çünkü -açık söyleyelim- bu eserler onların dereke-i idrâk ve marifetleri fevkinde bir lisan ile mütekellim idi!.."[102]

Ölümsüz eserler, zamanlarında yalnız, az sayıdaki mümtaz kimseler tarafından güzel görülmüştür. Ekseriyet onun aleyhindedir; bütün haksızlığı, bütün mantıksızlığıyla aleyhinde. Bu sebepten Nazif; "siz zekânızın kuvvet ve necabetini rağbet-i âmme'yi istihsal yolunda israf ve telef etmeyin" tavsiyesinde bulunur. Çünkü o rağbete nâil olunsa bile, hem çabuk söner, hem de bedel olarak, rûhun bir çok asîlâne temayülleri feda edilmiş olur.

"Eş'ar ü edebiyat-ı samimiyyenin avam ile hiç bir münasebeti yoktur." diyen Nazif'e göre; bir fizyoloji kitabı nasıl "havas" için yazılıyorsa, beşer tabiatını tedkik yolunda vücuda getirilen bir edebî eser de öyle ibda' olunuyor.[103] İkisi de ilmin tespit etmiş bulunduğu bilgiler ile hilkatın simâsını en ince ve görünmez hat ve şekilleriyle resmetmektedir.

İnsaflı isek itiraf etmeliyiz ki; bizdeki "zevk-i bedayi", "selîka" derecesinden bir kadem yükselmeyecek derecede noksan ve iptidâîdir; hiç bir ilmî terbiye bu istidada henüz sâbit bir hüviyet vermedi. Halbuki; "mevzûunu anlayamadığımız bir şeyin cihet-i tasvîriyyesi de muğlak, muakkad, bî-mânâ görünmek tabiîdir. Bu aynı, âşinası olmadığımız bir lisan ile yazılmış bir şiire benzer ki manası bize karşı büsbütün bîgâne durur. Mevzûu anlamamak, elfâzı anlamamaktan ziyade fehmi ta'yib eder. Hâlid Ziya Bey'in tarz-ı teblîginde bulduğunu zannetmekle müftehir olduğumuz kusur hep bizim

102. a.y.
103. "Zamanımızda avâmdan en ziyâde ayrılan, en çok yükselen çok derinleşen "Mâi ve Siyâh muharriri" dir. Yüzünü bir kere bile görmediğim halde bütün rûhunu, rûhunun bütün serâir ü infi'âlâtını tanıdığım bu râsıd-ı tabâyi'-i beşer bu husûsta bize pek iyi bir misal, bir rehber-i tedkik olabilir.

Hâlid Ziyâ Bey'in bir küçük hikâyesi intişâr ettiği gün en çok gazete okunan bir kıraathâneye gidiniz. Fakat o kıraathane halkı matbûâtı anlar anlamaz tetebbu' edenlerden ibaret olsun. Kıraathanede kırk kişi varsa, mutlaka otuz dokuzunun dudaklarında hikayenin bulunduğu sütünlara karşı hayretten, adem-i idrâkten, bunlarla beraber nefislerine lüzumundan pek çok ziyade ihsan etmiş oldukları itimaddan mütevellid bir ibtisam-i istihza görülür.

Yalnız bir köşede... daha karanlık, daha tenhâ, daha sâkit bir köşede oturan bir genç önündeki levha-i bedâyi'i -her fıkranın manası hutût-ı vechiyyesinde okunacak kadar ciddi ve samimi bir iz'an ve teessürle- tetebbu'a dalmıştır. İşte o genç istikbalin orada hazır bulunan bir adamı, belki bizzat istikbaldir ki sigara dumanlarıyla boğulan o sükût-ı müzdehim içine ekseriyetin saçtığı bütün o kabalıkları ma'sum bir ridâ-yı ciddiyetle gizlemeğe çalışır ve sanki hâl için yine istikbalden isti'tâf eder." ("Derekât-ı İdrâk", *Servet-i Fünun*, c.17, nr. 432, 10 Haziran 1315/1899, s. 243-50.)

zevkimizin, idrak ve teessüratımızın noksan veya fıkdanındadır. Hiss-i hodgamî kendi tasavvurumuzu harice bizden başka herkese atf ve irca etmeğe bizi sevk ve icbar etmeseydi, bu hakikatı herkesten evvel biz itiraf ile izhar-ı insaf ederdik."

Bu itibarla, "Halid Ziya Bey'i rağbet-i ammeden masun bulunduran fazail ve meziyyatı; -tekrar ederim ki- avamdan en ziyade ayrılması, en çok yüksekleşmesi, en çok derinleşmesidir."[104]

Aynı durum "Zerrişte" adlı şiirinde, "hayat-ı hissiyyesinin bütün eşkâl ve elvânını en hafî güzellikleriyle" göstermiş olan Tevfik Fikret için de geçerlidir. Bir "levha-i rakîka" olan, fakat yayınlandığında umumun pek rağbet etmediği bu şiir üzerine, Nazif şunları söylüyor:

"İşte muâşakanın en doğru, en samimi bir tahlîl-i ruhîsi, ki herkesin sahâif-i hayat ü muhabbetindeki maceraya lisan verecek derecede beliğ ve mucizdir. Şiirin bu tarz-ı hassı, temsil ve istiârenin bu derecede mehâretle ibdâ olunmuş bir şekli, o âna kadar görülmemiş olduğu için manzûmenin zuhûr ve intişarı, neşriyat aleminde hiçbir velveleyi mucib olmadı. Çünkü gerek bu manzumede, gerek Halid Ziya Bey'in asârından nakl ettiğim parçalarda, emsalinde avamın çehre-i idrakine sırıtacak hiç bir şey yoktu."[105] "Hatta bu necm-i garrâ-yı şiirin tulû'unu onbeş, yirmi kadar çeşm-i bîdârdan başka hiçbir kimse görmedi bile. Ah, fakat bunlar sahaif-i mensiyyedendir ki daima okunacak, ilelebed tekrar olunacaktır."[106]

Bu arada şu noktayı gözden uzak tutmamak lâzımdır: Bütün bu söyledikleriyle Süleyman Nazif, avama hep tepeden bakalım ve cehalete mahkûm görerek hiç itibar etmeyelim, halkla alakadar olmayalım diyor değildir.[107] Gerçi, Nazif, cahilliğin portresini çizerken; "kanaat ve hissiyatı tesirât-ı hariciyyeden ziyade, teşekkülat-ı kavmiyyeden mütevellid olan avam"[108], "muhakemesi bile hissine tâbi olan ve daha

104. "Derekât-ı İdrâk", *Servet-i Fünun*, c.17, nr.431, 3 Haziran 1315/15 Haziran 1899, s. 243-246.

105. Süleyman Nazif'ın, Ebüzziya'ya gönderdiği "Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektub"unda bu kanaatiyle alâkalı olarak şu satırları okumaktayız:

"Leopold'e dair olan makalesi -yine itikad-ı hakirânemce- *Cezmi*'sine, *Celal*'ine müreccah iken, himmet-i intihab-ı tahrirânelerine tesadüfle dirilmemiş olsaydı, bilkülliye gubar-ı nisyana inkılâb eder, giderdi. Halbuki o bir kaç satır-ı muhalled, muasırîn ve ahlâfının hafıza-i tebcilinde müebbeden yaşamağa müstehaktır.

Kemal Bey'in ehemmiyetçe Leopold makalesine muadil olmayan bir çok asârı anlayan, anlamayan bir çok adamların mahfuzu iken bu makalenin "*Müntehabat-ı Tasvir-i Efkâr*" sahâifinden başka bir yerde görülmemesi avamın mahiyet-i takdirine güzel bir misal olabilir. O takdir-i avam ki "Avamı memnun görüyorum, bir münasebetsizlik mi ettim?" diyen Fukiren, psikolojisini iki bin bu kadar sene evvel îcaz ve i'caz ile irae etmiştir". ("Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -I-", *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 9, nr. 94, 5 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s.498-505. (Bursa, 27 Şubat 1323/1907).

106. "Derekât-ı İdrâk", *Servet-i Fünun*, c.17, nr.431, 3 Haziran 1315/15 Haziran 1899, s. 243-246.

107. "Köylülerin tenvir-i efkârı yolunda âsâr ve eş'âr yazılmamasını kimse teklif etmiyor. Bilakis bunlar için, kemiyetçe havassınkinden ziyade müellefât vücuda getirilsin. *İkdam* muharririnin iddiası gibi, Avrupa'da havas ile avam, lisan hususunda hem-iz'an olsaydı, avam için o kadar âsâr vücuda getirilmez ve Fransız lisanında bir "populaire" sıfatı bulunmazdı. (...)

Ne hacet Paris'te neşrolunan ve her ikisi de Fransa'nın cerâid-i mühimmesinden bulunan *Temps* gazetesiyle *Petit Journal* yanyana konulursa her ikisinin üslub-ı beyanı arasında ne kadar fark bulunduğu derhal ta'ayyün eder. Xavier de Montepin ve Paul de Cocq efsanelerini anlayan güruh-ı avamın, Zola ve Bourget'nin bazı romanlarını tefehhümden aciz bulundukları muhakkaktır." ("Yine Lisan Mes'elesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 8 Eylül 1909).

108. "Yeni Pusular", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 9, 8 Haziran 1909.

doğrusu i'tiyad ve hissinden başka hiç bir kuvve-i muhâkemesi bulunmayan avam"[109] veya; "malumâtı, hattâ meşhûdâtını bile ihâta edemeyecek derecede, mahdud olan köylüler"[110], "ufk-ı idrâki tarlasının hudud-ı müseccelesini geçemeyen bir köylü"[111] gibi tariflerde bulunmaktadır. Fakat, halktan kopuk, avamın eğitimine bîgâne bir zihniyetin tasvibi, İbrahim Cehdî'den hele *El-cezire Mektupları* müellifinden beklenmemelidir.

Burada önemli olan husus -yukarıda da geçtiği gibi- avam ile havassın "aynı derece-i idrâk ü kabiliyette" olmadığının tespit ve teslimidir. Nazif, 'bilenle bilmeyenin bir olmadığı' gerçeğinden hareketle, yükselip ilerleyebilmek için; gidiş istikameti ve yönelişin "avam"a doğru değil; ilim, irfan erbâbına, sanatkâra doğru olması gerektiğini ifadeye çalışmaktadır.[112] Başka bir deyişle; "havassı avamın derekesine indirmek yerine, avamı havassın derecesine çıkarmanın" daha doğru ve faydalı olacağı görüşündedir:

"Dünyada hangi memleket görülmüştür ki avamıyla havassı arasında ancak uzun senelerin ve asırların doldurabileceği bir hufre-i iftirak mevcut olmasın. Avamı havassı derecesine is'ad edemeyenler havassı avam derekesine is'ad etmek isterlerse bir zulm-i sarîh ü kabîh olur."[113]

Eğitim hakkındaki fikirlerini ele alırken daha açık görüleceği üzere Nazif, halka ferdî ve sosyal haklarıyla birlikte vazifelerinin de hakkıyla öğretilmesinin, milletin hürriyet ve refahı bakımından zarurî olduğunu bir çok yazısında önemle ifade etmiştir.

Hükümetlerin idare şekli ne olursa olsun, cemiyetlerin bekası, fertlerinin mizac ve istidadına tabidir. "Yalnız şekl-i idareyi değiştirmekle bir kavmin hürriyet ü mesudiyyet-i hakikiyyesi temin edilmiş olmaz. Çünkü insanın bir gece içinde tebdil-i mahiyet etmesine imkân yoktur. Kendi vezâif ve selâhiyetiyle hak ve menfaatinden bîhaber eczadan müteşekkil bir cemiyette ümmid-i teâli, hatta kabiliyet-i devam aramak hayal-perestlik olur."

Bir toplumun yalnız üst tabakasını tenvir ve terbiye kâfi değildir. Değil kendi hakiki menfaatlarini, isteyeceği şeyi bile tayin ve derk etmekten aciz olan halk, bir devletin bekasını tehlikeye sokacak bir cehalet ve hüsran içerisinde demektir. Bu sebepledir ki maârifi olmayan bir cemiyet yaşayamaz. "Cemiyyetin kuvve-i şevketi efradının kudret-i marifetinden teşekkül eder. Avamımız cahil kaldıkça biz hiç... hiç... hiç... bir şey olamayız!."[114]

109. "Maarif ve Meşrutiyet", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 9 Ağustos 1909.

110. "Yine Lisan Mes'elesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 8 Eylül 1909.

111. "Bir Mesele-i Müebbede: Lisan Meselesi", *Şehbal*, c. 3, nr. 55, 15 Haziran 1328/1912, s. 122-3.

112. Bu kaide kavim ve milletler arasında da geçerlidir: "Dünyada hiç bir kavim görülmemiştir ki hatevât-ı istidadını arkasında kalan akvam-ı dermandenin kabiliyet-i meşy ü hareketine tevfik etmeği bir vazife, bir mecburiyet addetsin. Şahıs için belki fazilet olan bazı fedakârlıklar, cemiyetin mukadderatına tevcih olundukta zarar ve ihanet olur. İkdam-ı bi-kaydın pâ-beste-i esaret olanlarla hem-âhenk-i reftar olması ne caizdir, ne kabil. Bize böyle bir fedakarlığı teklif edenler tali-i vâj-gûnlerinin birer rida-yı matemini bizim baht-ı ta'b-nâk ü müstereddidimize tahmil etmek istiyorlar." ("Lisan Muallimine Cevap", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 12 Eylül 1909).

113. "Bir Mesele-i Müebbede: Lisan Meselesi", *Şehbal*, c. 3, nr. 55, 15 Haziran 1328/1912, s. 122-3.

114. "Hür Olmak İçin Ne Lazımdır?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 5, 4 Haziran 1909.

Ancak, halkı sade dille aydınlatacağız derken, lisan ve edebiyatı kuru ve basit bir hale düşürmemek hususuna bilhassa dikkat lâzımdır. Yeni Lisan hareketi Nazif'i bu noktadan endişelendirir.[115] Çünkü, dilin sadeleşmesi, halkın eğitimi için her şey demek değildir. "Avamın havasda anlamadığı şey elfâz değil, ibarât değil, terâkib değil, efkârdır. Lisan ne kadar tasfiye edilirse edilsin, ufk-ı idrâki tarlasının hudud-ı müseccelesini geçemeyen bir köylü, malumât sahibi bir şehrîyi anlayamaz. Dûşîze-i irfanı herkesin harîm-i âşnâyîsine idhal etmek isteyen niyyât-ı müstahsene ashâbı, marifetin eşkâl-i tecellisini küçültmekle değil, iz'ânın daire-i istiâbını büyültmekle ve yalnız buna çalışmakla temin-i maksat etmelidirler."[116]

Görüldüğü gibi Süleyman Nazif'in avam telakkisi, aydınların 'halktan kopuk ve cemiyetin meselelerine yabancı' olmakla suçlanmalarına sebep olan türden; avamı, sosyal sınıf olarak aşağı bir tabaka mahiyetinde gördükleri şekilci ve maddi bakıştan farklıdır. Onun avamdan kastı; bilgi, görgü ve idrâk, irfan itibarıyla geri durumdakiler yani dar düşünceli, dar görüşlü herkestir. Süleyman Nazif, yetişme tarzı ve şarklı karakteri yanında avama bakışıyla da, Servet-i Fünun ekolünün aristokrat hava ve edâsından nispeten ayrılmaktadır.

Vezin Meselesi

Bilindiği gibi, Osmanlılar'ın din ve devletiyle geri plana ittiği ırkçılık fikrini uyandırıp beslemek isteyen Türkçüler, büyük bir nostalji içinde Orta Asya'ya ve Türklerin İslamiyet öncesi kültür ve geleneklerine yönelmişlerdi. Koca Devlet'in can çekiştiği bir hengâmede; sadece lisan ve edebiyat, vezin ve musıkî değil, kültürümüz bütün müesseseleriyle ve hattâ devlet ve millet topyekûn "yeni"leştiriliyordu. Böylece "millî" sıfatı, dil ve edebiyat yanında daha pek çok kelimenin başına, "yeni" vasıf olarak geçirilecektir. Bunlardan biri de, şimdi bahis mevzuu edeceğimiz "vezin"dir. "Millî şiir" ve "Yeni Lisan" arayışları, "millî vezin" tartışmasını da beraberinde getirmişti. Türkçü şâirlere göre; arûz vezni, yerini artık "hece"ye, yâni "millî vezin"e terk etmeliydi.[117]

"*Aruz bizim vezn-i millîmiz değildir* iddiasıyla *İstanbul lehçesi Türkçe değildir* küfrü arasında hiç bir fark yoktur."[118] diyen Süleyman Nazif ise; arûz aleyhindeki bu "temâyülât-ı acîbe"yi, "lisan-ı Osmanî'yi tehdid eden belâlardan biri" olarak görür.[119]

115. Süleyman Nazif'in "Tasfiye-i Lisan" konusundaki görüş ve tartışmalarına ileride ayrıca yer vereceğiz. Dilin doğru kullanılmasında da hayatı boyunca haklı bir hassasiyet göstermiş olan Nazif, başmuharrirlerin lisan hatalarına tahsis ettiği "Bir Gündeki Hatalar" başlıklı seri makalelerinden , avamın doğru bilgilendirilmesi ve yazarlara düşen vazifeler açısından da dikkate değer gördüğüm bir kaç cümleyi buraya alıyorum:

"... Fakat kârilerin nîk ü bedi fârık kısmı ekalliyeti teşkil eder, binde dokuz yüz doksan dokuzu başmuharrirler kadar alim değildir. Onların kaleminden mütemadiyen dökülen hataları, zuhûlleri birer birer, dindarâne toplayarak, kafacağızına yerleştiren, kim bilir, günde kaç bin bîçare-i idrâk var." ("Bir Günlük Hatalar", *Yeni Türk*, nr. 11, 11 Nisan 1341/1925, s. 2).

116. "Bir Mesele-i Müebbede: Lisan Meselesi", *Şehbal*, c. 3, nr. 55, 15 Haziran 1328/1912, s. 122-3.

117. "Arûzun makamına hece veznini çıkarmak isteyenler, lisan-ı şi'rimizin altı asırlık bir tekâmüle mazhar olmuş alet-i terennümüne ibtidaî bir tarz-ı tanzimi taslit etmek ve tahakküm ettirmek hayal-i bi-sûdu ve hayal-i muzırrında idiler. Ve bunların milletleri de, vatanları da Turan denilen müphem bir kelime, mevhum bir diyar, hâsılı müsemmasız bir isimdi." (*Mehmed Akif*, s. 67).

118. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 61, 30 Mart 1918, s. 570-1.

119. "Bir Mesele-i Müebbede: Lisan Meselesi", *Şehbâl*, c. 3, nr. 55, 15 Haziran 1328/1912, s.123.

Kaldı ki, arûzu bir tarafa bırakarak, yalnız "hece"yi millî vezin kabul etmek, tarihî gerçeklere de uymaz: "Malumdur ki, evzan-ı millîyemiz mine'l-kadîm hece ve aruz" olarak iki kısma ayrılır. Evet, "mine'l-kadîm." Çünkü, "Osmanlılar'dan evvel de aruz vezniyle tek tük sözler söylenmişti."[120]

Kelimelerin âhenk ve musıkîsine büyük ehemmiyet veren Nazif'e göre, Wagner'in: "Şiirin bittiği yerde musıkî başlar." sözü mühim bir hakikati ifade eder. "Kelimelerin delâlet-i sûriyyesi, hissi ifade ve takip etmekten yorulduğu ve aciz kaldığı zamanlar âhenk, yâni musıkî-i elfâz, yükselmek isteyen idrâk-i vecd-nâke ihzâr-ı cenâh etmeğe çalışır. Kelimelerle terkiplerin olduğu gibi mısraların da birer âhenk-i mütekellimi vardır. Bir mısra dahiline sıkışmış dört, beş kelime bazan bir manzûme ve bir beste kadar hâmil-i mânâ olur."[121]

Arûz'un şiirimizde öteden beri mevcut ve rağbette oluşu tesadüfî değildir. Hece vezni, nazım için gerekli "âhenk ve tenevvü"ü temin edemediğinden, şiirlerimizde teşekkül istidadı hissolunur olunmaz arûz kabul ve tatbik olunmuştur. Dilimizde, Arapça ve Farsça kelimelerin çoklukla bulunması ve hece vezninin, bunlardaki uzun, kısa heceleri, bilhassa "meddiyeti" tamamıyla edâya kâfi gelmemesi, arûza müracaatı zaruri kılıyordu.[122] Böylece, "hesabü'l-benânî zevk ve zaman ile terakkî ettikçe, hece vezni de yavaş yavaş aruza terk-i mevkî etti. Hece vezni, avamın elinde ibtidaî bir alet-i terennüm kalmıştı."[123]

Bununla beraber, "aruzun lisanımızda tekemmülü" kolay olmamıştır. İlk asırlarda bu vezinle yazılan nazımları dinlemekle bugünkü kulaklarımız rencide olur. Yalnız şu da var ki: "o zamanlar parmak vezniyle yazılmış olan şeyler, daha kaba ve daha samia-gezadır."

Aruz "istidad-ı kemal"i, en evvel ve en ziyade Bâkî'nin "yed-i üstâdiyyet"inde bulmağa başlar. Ondan sonra asırlar ve üstadlar çalışarak, nihayet "Tevfik Fikret'in yed-i sehhârında büyük bir şekl-i metbuiyyet" almıştır. Hemen sonraki ustalar ise "arûza harikulâde bir hakimiyetle tasarruf eden" Mehmed Akif ve Fâik Ali'dir.[124] "Hazret-i Davud'un elinde, demir balmumu gibi yumuşar ve o nebiyy-i zî-şân, âhene istediği şekli verirmiş." Akif'in şiirlerini gördükten sonra, bu mu'cizenin ifade ettiği mânâyı daha ziyade vuzuh ile anladım." diyen Nazif'e göre; "Zebur Sahibi'nin yed-i i'câzında âhen ne idiyse, *Safahât* şâirinin dest-i ibda'ında kelime ve aruz da odur."[125]

Aruz'u, millî bulmayarak reddetmek, konuştuğumuz lehçeyi, Türkçe saymamak gibi birşeydir. "Pek ziyade ve i'tizal ve iftirak kabul etmeyecek surette ihtilât etmiş olduğumuz Arab ve Acemler'de değil, Yunan, Latin, İngiliz lisanlarında velhâsıl

120. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 61, 30 Mart 1918, s. 570-1.

121. "Bir Mesele-i Müebbede: Lisan Meselesi", *Şehbâl*, c. 3, nr. 55, 15 Haziran 1328/1912, s.122.

122. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 61, 30 Mart 1918, s. 570-1.

123. "Edebî Mülahazalar- Vezin- Emperyalist Devletler- Yeni Ehl-i Salîb", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1479/5, 18 Kânun-ı evvel 1340/1924, s. 76-8.

124. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 61, 30 Mart 1918, s. 570-1.

125. *Mehmed Akif*, s. 3.

Fransızca'dan başka her lisanda efâil ü tefâile tevfikan tanzim-i eş'âr edilmiş ve ediliyor. Fransızlar bundan mahrumiyeti şiirleri için bir nasipsizlik addettiklerinden lisan-ı nazımlarına aruzu idhal etmek emelindedirler."[126]

Mehmed Emin *Türkçe Şiirler*'i yayınladığı zaman, Nazif, hecenin aruz yerine ikame edilmesinden doğabilecek sıkıntıları ve buna bağlı endişelerini dile getirmiştir. Tereddüt ettiği husus, bugünkü zengin Osmanlı Türkçesi'ni ve bilhassa Edebiyat-ı Cedide'nin icad ettiği kelime ve terkipleri "evzan-ı milliyye"nin istiâb edip edemeyeceğidir.[127] Zira başlangıçta, "parmak hesabı"nın bu noktadaki kifayetsizliği sebebiyle aruza müracaat edilmişti.

İşin garip tarafı, heceyi şart koşanlar da "bazı Türkçe kelimelerin aruz ile ifade olunamayacağı"nı ileri sürüyorlardı. Bu iddiaya iştirak etmeyen Nazif, bunun pek âlâ mümkün ve aruzun da buna yatkın bulunduğunu söyler. Çünkü "eldeki anasından istenildiği gibi evzan imal olunabilir." Üstelik, bir manzumede farklı aruz kalıplarına müracaat ve müstezâd ilave etmeği de kabul ve tatbik ettik. Zaten, Arap ve Fars şiiri kronolojik olarak tasnif ve tedkik edilirse görülür ki, "muktedamız" olan bu kavimlerin millî vezinlerini de, ancak asırlar şimdiki haline getirmiştir.[128]

Aslında, parmak vezniyle yazmak hevesi, son zamanlarda uyanmış bir "meyl-i hâbîde" değildir. Koca Nedim bile,

> Hâk-i pâye çünkü yüzler süremem
> Alayım peyâmın bâd-i sabâdan

demişti.[129]

Yakın dönemden ise, Akif Paşa, Edhem Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid arasıra hece vezinlerine de iltifat etmişlerdir.[130]

Nazif'e göre, hece vezniyle yazmış olanlarda şöyle bir hususiyet görülmektedir: "Eğer evzân-ı arûz ile ibda'-ı eş'âra muktedir iseler parmak veznine de âhenk

126. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 61, 30 Mart 1918, s. 570-1.

127. "İki Mektup", *Şâir*, nr. 11, 20 Şubat 1919, s.162-3.

128. "Acemler zahirde Arapların veznini kabul ettilerse de hakikatte aralarında fark-ı azim var. Ziya Paşa'nın Tahrib-i Harâbât mukaddeme-i manzumesine cevaben Kemal Bey'e yazdığı bir neşide-i natamam -ki nâzımının hatt-ı destiyle nezdimde mahfuzdur- bu meseleyi şu beyitlerle izah eder:

> Gerçi tertib-i aruz etti Halil
> Kıldı a'câm onu az çok tebdil
> Failatün failatü failat
> Var mıdır böyle Arabda ebyat
> Vezn-i Arabda a'cam eğer
> Söylemiş ise kasâid göster!.

diyor." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 61, 30 Mart 1918, s. 570-1).

129. a.y.

130. "Hamid Bey'in *"Bâlâdan Bir Ses"* ünvanlı neşide-i mufassalası -ki Celal Nuri Bey'in himmetiyle altı sene evvel risale şeklinde tab ve neşrolunmuştu- bî-nazir bir eser-i dehadır. Fakat bu manzume mensur gibi okunduğu zaman vezn ve kafiye hissolunamayacak surette tanzim edilmiş olduğundan mislini vücuda getirmeğe belki bugün Hâmid Bey bile müşkilât ile muvaffak olur." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XIII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 62, 6 Nisan 1918, s. 580-1).

verebilmektedirler. Değilse, yazdıkları heyecandan ziyade kelâl ve kasvet veren tatsız, biçimsiz bir şey oluyor."

Bunun en iyi örneği, hece vezninin bizde parmakla gösterilecek en büyük kahramanı olan Rıza Tevfik'dir. "Mısraları tâ ruhumuzun içine girerek ecdâdımızın hissiyât-ı hâbîdesini benliğimizde ikaz ve tehyic ediyor." Süleyman Nazif: "Beni bu vezne muarız zannederler. Hayır, ben hiç bir güzelliğe karşı bî-his ve lâkayd kalmadım. Sevmediğim, sevimsizliktir."[131] diyerek "memleketimizin yegâne feylesofu olduğu gibi, bu vâdinin de yegâne şâiri olan" Rıza Tevfik'in "pek güzel" bulduğu "Harap Mabed" şiirini buna misal gösterir.[132]

Nitekim, Süleyman Nazif arûz veznini tercih ettiği ve parmak hesabını daima "lâtife mevzuu" kabul ettiği halde kendisi de hece vezniyle manzûmeler yazmıştır. "Balkan Harbi'nin ilânı zamanında yazdığı "Cenk Türküsü", hece veznini ve açık halk dilini, istediği zaman ne güzel ve ne kadar kuvvetle kullanabildiğini gösteren kıymetli bir eserdir."[133]

Süleyman Nazif vezin meselesine, yaklaşık altı sene sonra kaleme aldığı bir yazıda, Hâmid'in konuyla ilgili izahları üzerine, yine temas eder. Şâir-i Azam, *Nesteren*'in yayınlanmasından bu yana yaklaşık yarım asırdır sürüp gelen bir ihtilâfı, o gün "büyük bir salâhiyet ve isabetle" hallederken şöyle diyor:

"... Anladım ki mahbûbe-i edeb her şekil ve kıyafetle cazibesini muhafaza edebiliyor. Ve Türkçe manzumâtın hesabü'l-benân ile yazılması hiç de bir zaruret değildir. Türk muhitinde aruz vezni neden ahenkdar olmasın?.. Bilmem nedendir, hece vezni bana biraz ibtidaî görünüyor. İbtidaî olduğu için ihtimalki mübtedîlerin mizac ve mezakına hoş gelir. Ben ihtiyar bir mübtedî olduğum halde, onda heceleyerek okumak gibi bir acemilik görüyorum. O tarz-ı nazmı nesre benzediği ve terennüm etmeyerek okunabildiği cihetle sahne edebiyatına en muvafık tarz olarak kabul edebilirim. Fakat yine nesre müşâbehetinden dolayı ezberlemekte suûbet olacağı zannında bulunduğumdan mekteplerde onun taht-ı inhisara alınmasına lehdar olamıyorum. Ma'mafih bu bir zevk ve zaman meselesidir. Herkes istediği ve zamanın icap ettiği yolda zevk yab-ı edebdir. Kimsenin zevkine karışmamalıyız. Zaten madem ki şiir-i mensur vardır hece vezninde şâirâne eserler olabilir."

131. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XIII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 62, 6 Nisan 1918, s. 580-1. Nazif'i yakından tanımış olan İbrahim Alaeddin, bu hususta şunları anlatır: "Süleyman Nazif, vatanını ve tarihini sevdiği gibi lisanını da severdi. Kaleminin ve üslûbunun hakimi, hatta nesirde bir edebî mektep ve çığır sahibi olduğu için dil ve edebiyat hususunda muhafazakârdı. Ancak bu yoldaki yeniliklere, fakat güzel ve muvaffakiyetli yeniliklere asla düşman değildi. (..) Acem ve Arap kaideleriyle yapılmış terkiplerin, hele vasf-ı terkibîlerin üslûbuna temin ettiği ihtişam ve ahenge rağmen son zamanlarında nesri hayli sadeleşmişti. Ben 1910'da, yâni bundan yirmiüç sene evvel hece vezniyle ve en açık Türkçe ile Çocuk Şiirleri'ni yazdığım zaman en hararetli teşviki üstad Abdülhak Hâmid Beyefendi'den ve merhum Süleyman Nazif'ten telâkki etmiştim." (İbrahim Alaeddin (Gövsa), ***Süleyman Nazif***, s. 22).

132. Bu şiirin ilk kıtası şöyledir:

> Vardım eşiğine yüzümü sürdüm
> Etrafını bütün dikenler almış;
> Ulu mihrabında yazılar gördüm
> Kim bilir ne mutlu zamandan kalmış!..

133. Gövsa, *a.e.* s. 134.

Üstadının bu "pek muhık" hükmünde Nazif'in "iyi anlayamadığı" bir nokta vardır: Zevkin zamanla incelip gelişmesi sonucu, hece vezni yavaş yavaş yerini aruza terk etmiş, böylece parmak hesabı, avamın elinde ibtidaî bir terennüm aleti haline gelmişti. Bu durumda, diyelim ki, hece veznini canlandırmak isteyenler "oldukça mühim bir teceddüt ve terakki" gösterdiler. Fakat ne kadar tekâmül etse, daha geniş sahada, daha süratli adımlarla ilerlemekte olan aruza yetişemeyecek ve aralarındaki mesafe gittikçe artacaktır.

O zamanki genç ve muktedir şairlerin arûza döndüklerini ifade eden Nazif; "ma'şûka-i şi'r"i için hece veznini ebediyyen nâ-mahrem sayarcasına şöyle der: "Vatanımızın en büyük ve tarihî harîm-i samîm-i san'atı olan *Servet-i Fünun*'umuzun âguşunda, ümit ederim ki, dâimâ ve münhasıran rübâb-ı arûzun târ-ı mütekâmili inler."[134]

134. "Edebî Mülahazalar- Vezin- Emperyalist Devletler- Yeni Ehl-i Salîb", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1479/5, 18 Kânun-ı evvel 1340/1924, s. 76-8.

III. BÖLÜM

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI HAKKINDAKİ UMUMÎ GÖRÜŞLERİ

1. ESKİ TÜRK EDEBİYATI

Edebiyatı, kesin çizgilerle sınıflandırmaktan ziyade mahiyeti itibariyle ele alan Süleyman Nazif, onu "efkâr", "teessürât" ve duyguların üniversel bir ifade vasıtası olarak görür. Bu itibarla edebiyatın; devir, muhit ve kavimlere göre ancak dil ve ifade şekli farklılık gösterir.[1]

Dil ise, edebiyatın yegâne vasıtası ve temel malzemesidir. Süleyman Nazif, "Edebiyata lisan öğrenmekle başlanılır."[2] der. Bilindiği gibi dil ve edebiyatlar, sosyal ve tarihî vâkıaların da yardımıyla, birbiriyle temas ve alışverişte bulunur, etkileşir ve değişirler.[3]

Türkler'in bilhassa müslüman olmalarından itibaren dil ve edebiyatımız İran'ın nüfuzunda gelişmiştir. O zamanki şartlar içinde bu etkilenme son derecede tabiî idi. Lisanımıza, "Acemce'den ve Acemler'e bigâne olmayan Arapça'dan" bir çok kelime dahil olmuştur. Bilhassa Farsça ile Türkçe'nin gramer yapısında fevkalade bir benzerlik ve yakınlık bulunmakta idi. Nazif, şahsî tecrübesiyle kanaat getirmiştir ki: "Lisanını bilen bir Türk, beş on günlük bir ikdam ile zeban-ı Farisînin kavâidini ve birkaç aylık tetebbuatla da edebiyatını öğrenebilir."[4] Halbuki Yunan ve Latin lisanları için ve hatta Arapça için bu tabiî kolaylık mevcut değildir. Bundan başka Acem'in edebiyatı da medeniyeti de bize kıyas kabul etmeyecek derecede terakki etmiş bulunuyordu. Bu sebeple "at üstünden iner inmez kervansaray-ı İran'a mihman olduk."

Felsefe'de bir "cehd-i akl" kanunu vardır: "Tabiat, asgarî cehd ile azamî netice istihsal eder." Tabiî ve tarihi bir çok sebep ve saikler ile "zaten kendiliğinden lisanımıza

1 "Edebiyatın cedîdi, atîki, garbîsi, şarkîsi hakikatte birdir; bir asıldan, bir menşeden, bir müessirden geliyor. Tabiat-ı muhîta yalnız eşkâlini değiştirdi. İhtivâ etdikleri şerâit-i hayatiyyeye göre iklimler, hayvânât ve nebâtâtı nasıl değiştiriyorlarsa, edebiyata da öyle bir inkılâb veriyorlar. Bir Eskimolu ile bir Sudanlının efkâr ve ihtisasâtındaki fark bundandır. Yoksa esasen her ikisi de insan olduğu için her ikisinin de lisan-ı hiss ü emeli birdir. Her ikisi de bir tabiata karşı irae-i teessür ediyor. Şu kadar ki birisinin kürsi-i istiğrakı buzdan dağlar, diğerinin mevki-i tefekkürü kumdan sahralardır. Her biri kendi meşhûdatıyla mütehassis olur ve mahsüsâtını ifade eder." ("İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c. 15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41).

2 "Bir Suale Cevab", *Resimli Gazete*, nr. 87, 2 Mayıs 1341/1925.

3 "Bizim bugünkü edebiyatımızda yalnız Garb'ın Acem'in, Fransız'ın tesiratını aramakla iktifa etmeyiniz. Bunlar yeni şeylerdir. Daha ileriye gidiniz. Latin, Yunan, Mısır, Babil, Hind edebiyatının izlerini bulursunuz. Bunlarla da tamam olmaz. Dünkü, bugünkü, yarınki edebiyatımızda ezmine-i kable't-tarihiyyenin yadigârları bile mevcuttur." ("İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c. 15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41).

4 "Ben yirmi yaşına kadar Fârisî öğrenmeğe tenezzül etmemiştim. Bir çok hevâî arkadaşlarım gibi, yalnız Fransızca öğrenmeğe çalışır ve bu infirad ve hasrı müftehirâne ilan eder dururdum. Fakat bilâhere gördüm ki Arab'ın kavâidiyle Acem'in eş'arını bilmeyen bir Türk muhakkak lisan-ı mâderzâdında zayıf kalacak, Fârisî öğrenmeğe karar verdim ve Muallim Feyzi Efendi'nin ***Usûl-i Fârisî***'sinden kendi kendime tahsil ettim. ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XIV", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 63, 13 Nisan 1918, s. 606). [bilgi için Biyografi bölümüne bk.]

hulûl etmiş ve ruhumuzda yerleşmiş olan Acem'in lisan ve beyanımıza hakim olması bu cehd-i akl kanununun bir icabıdır."[5]

İran edebiyatının ülkemizde yaygınlaşmasının bir sebebi de medreseler, tekkeler ve bilhassa Mevlevî dergâhlarıdır. Mevlana'nın *Mesnevî*'si bu hususta birincilik kazanırsa da tekkeler ve alimler arasında kalmıştır. Feridüddin Attar'ın *Pend-nâme*'siyle, Sâdî'nin *Gülistan* ve *Bostan*'ı ve Hâfız'ın divanı daha ziyade yayılır. Çünkü bunların lisanı daha düzgün ve zariftir. *Mesnevî*'yi tekkeler, diğerlerini ise en ziyade medreseler ve mektepler neşr ve tamim etmişlerdir. Bu kitapların hepsine büyük himmet ve gayretlerle uzun uzadıya şerhler yazılmış, çok ince tassavvufî mânâlar çıkarılmıştır. Nazif: "Lisan-ı Fârisî dinimizde, hissimizde, fikir ve hayalimizde bu suretle, asırlarca yaşadı ve yaşattı. Başka bir muktedâ, arzu etseydik bile bulamazdık. Mukadderât-ı tarihiyyemiz bize bunu teklif ve emretmişti."[6] der.

Tanzimat'tan sonra bariz hale gelen Batılılaşma temayülü ve Yeni Türk edebiyatının oluşması da bu "cehd-i akl" kanunuyla izah olunabilir. Batı kültürüne ve özellikle Fransızca'ya âşina olanların öncülüğünde başlayan yenileşme hareketleri gittikçe kuvvetlenmiş ve daha yaygın hale gelmiştir. Edebiyatımızda daha önce Farsça'nın oynadığı rolü, artık Fransızca devralır.

Bu dönemde, Nazif'e göre: "Avrupa lisanları arasında irfan-ı edebîmiz yalnız Fransız edebiyatından müstefid olmuştur. Gerek İngilizce ile Almanca, gerek diğer elsine-i garbiyye son zamanlara kadar büsbütün bize bigâne ve adetâ meçhul kaldı. Bu gün bile erbab-ı kalemimizden pek az müdekkik, Fransızca'dan başka lisanların meâsirine vâkıftır."[7]

İşte bu sebeplerden dolayı Nazif, Türk edebiyatı hakkındaki görüş ve değerlendirmelerinde ölçü olarak asırları değil, dil ve edebiyatımızın kendi içindeki tekâmül ve dış tesirlerle gösterdiği değişme safhalarını tercih etmiştir. Böylelikle onun bu değerlendirmeleri bize, bir bakıma Türkçe'nin, edebî eserler aynasına aksetmiş tarihî macerasını da vermektedir.

Süleyman Nazif, edebiyatımız hakkındaki umumî görüş ve kanaatlerini, bilhassa "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri"[8] ve "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri"[9] ana başlıklarını taşıyan iki ayrı makale serisinde anlatmıştır. Ayrıca, edebî şahsiyet ve

---

5 a.y.

6 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XV", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 72, 15 Haziran 1918, s. 791.

7 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1094, 21 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2. Diğer bir makalesinde ise bu hususu şöyle ifade ediyor: "

> "Garp irfanı bize Fransız lisanı mecrâsından geldi. Edebiyat-ı Garbiyye denilince hatırımıza en evvel ve yalnız Fransız edebiyatı tebâdür eder. Bu zeki ve hassas milletin irfanı olmasaydı edebiyatımız bu şekle, bu tarîk-ı tekâmüle girmezdi.
>
> Paris şehri, müstaid bir şakird suretinde âgûş-ı terbiyesine aldığı Şinasî'yi, büyük bir müceddid-i lisan ve üstad-ı nesir şeklinde İstanbul'a iade ve hediye etti." ("Fransız Lisan ve İrfanı", *İleri*, nr. 1716, 14 Teşrin-i sânî 1338/1922, s. 1).

8 "İran edebiyatının edebiyatımıza Tesiri"; *Edebiyat-ı Umumîye*; c. 2, Nr. 19/50, 20/51, 23/54, 25/56-32/63 ve 41/72; 12 Kânun-ı sânî - 15 Haziran 1918.

9 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri I-V", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1090, 1094, 1097, 1101, 1108; 17 Kânun-ı evvel 1337/1921 - 4 Kânun-ı sânî 1338/1922.

eserlere dâir veya dil ve edebiyat meselelerinden bahseden bir çok yazısı, bu konuda mühim bilgi ve tespitleri ihtiva etmektedir. "Onüç yaşımdan beri okuduğumu anlamaya ve anladığımı yazmaya çalışırım" diyen Nazif, ifade ettiği kanaatlerini "senelerin idrâk ve hissiyatıma hakikat olarak kabul ettirmiş olduğu şeyler"[10] tarzında vasıflandırır.

Bu bölümde, Süleyman Nazif'in Türk Edebiyatı hakkındaki değerlendirmeleri, temin edebildiğimiz bütün yazıları göz önüne alınarak, bir bütün halinde sunulacaktır.

Türk Edebiyatının Kaynakları

"Edebiyatımızın İran edebiyatını, fakat nâkıs ve perişan surette, taklit etmekle başlamış olduğu herkese malumdur." diyen Süleyman Nazif bu hükümden hareketle öncelikle; "bu taklid niçin ve nasıl başladı?.. Başka bir mukteda bulamaz mı idik?.." suallerinin cevabını araştırır.

Henüz tarihçe tekzib edilmeyen bir iddiaya göre, "kurûn-ı ûlâda şiir ve hikmet, Hindistan'dan neş'et ederek, bir çok yerlerde âvâre ve bî-karar geşt ü güzar ettikten sonra, biri garbî, diğeri şarkî olmak üzere iki noktada temerküz etti. Merkez-i garbîsi Yunan, merkez-i şarkîsi İran'dır." Eski çağların birkaç asrını, "cezr ü medd-i muhâsemât ile" huzursuz etmiş olan şu iki kavim arasında "tesâvi-i marifet" olmasaydı, ara sıra ne Yunan birlikleri İran içlerine kadar girer, ne de İran askeri Atina'nın eteklerini sarar ve sarsardı. Her iki medeniyetin hususî dinlerini kaldırarak, teferruat ve görünüşçe farklı, fakat temelde birleşen bir din üzerinde, "ittihad veya te'lif-i itikad eden" Hz. Musa'dır.

"Yunan, irfanını hıristiyanlığa yadigâr etti, İran'ın meâsirine de müslümanlar vâris oldular."[11] diyen Nazif'e göre: "İran'ın âsâr u menkûlat-ı kadîmesinden pek az şey intikal etmiştir."[12] Bunun sebebi de, o feyyaz, fakat bedbaht ülkeye zaman zaman vâki olan muhtelif şiddetlerdeki haşin taarruzlardır.

Ellerinde kılıç ve Kur'an gibi iki kuvvetle Sâsânîler'i mağlup eden Araplar, İran'ı zaptettikleri zaman Kur'an-ı Azimü'ş-şan'dan başka, pek ziyade iftihar ettikleri meşhur şiirlere de malik idiler. Fakat bunlar "Acem'in ruh-ı aslîsini tamamıyla teshir edemedi." Kisraların debdebeleri, Abbâsi halifelerine aynen intikal etmişti. "Artık Dicle nehrinin

---

10 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri I", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 50, 12 Kânun-ı sânî 1918, s. 385.

11 a.y., s. 386. Süleyman Nazif ileriki satırlarda, maziye karşı olan kayıtsızlığımızı tenkit ederken şunları söyler:

> "Garb'ın bilumum eâzım-ı san'at u hikmeti "Yunan-ı Kadîm"in nâm ü yâdı önünde hürmet ve şükran ile eğilirler. Dünyanın en büyük şâirlerinden olan Goethe, eski Yunanîler zamanında ve onların ırkından dünyaya gelmediğine teessüf ediyor. Biz ise bizi bedevilikten kurtarmış olan bir medeniyetin bazı alâim-i kemalini irâe eden büyüklerimizi istihfaf ile mahzuz oluyoruz. Buna 'terakki' demezler, 'tedenni' de demezler, "tereddi" derler." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 61, 30 Mart 1918, s. 570).

12 "İran-ı kadîm'in büyük bir medeniyeti bulunduğu muhakkktır. Zerdüşt gibi bir şâri-i hakîm, yüksek bir medeniyete malik bir kavimden zuhûr edebilir. Sâsânîler, İranîlerin mâlikâne-i mevcudiyetini Araplar'a devrettikleri zaman, Tâk-ı Kisrâ azametinde âbidât-ı eş'ârın da bu muhallefat miyanında bulunması icab ederdi. (...) *Şehnâme* gösteriyor ve ispat ediyor ki İran'da kable'l-İslâm büyük bir edebiyat varmış." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri I", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 50, 12 Kânun-ı sânî 1918, s. 386.)

dalgaları, mülûk-i İran'ın Medayin beldesindeki saraylarından akseden hây u hûyu toplayarak Bahr-i Umman'a ve umman-ı zamana döküyordu."[13]

Süleyman Nazif, bu bilgi ve değerlendirmelerden sonra, şu hükme varır: "Arap İran'a siyaseten ve dinen hakim olduğu halde, fikren ve manen musahhar olmuşken; bizim gibi ne bir medeniyet-i mütefevvikaya, ne de din gibi, mütefevvik zekâ gibi vesâit-i galebenin birisine mâlik olmayan bir ırk... Türk ırkı, onun meâsir ve bedâyiine karşı bî-his ve müstakil kalabilir mi idi?.. Kalmadı. Ve elhamdülillah ki kalamadı!.."[14]

Türkler daima İran'ın etrafında dolaştılar. Bu bölgenin dört bir tarafında, değişik kesafetteki Türk kavimleri, çok eskiden beri sâkindir. Bunlar bazan imar, ekseriya tahrib etmişlerdir. Süleyman Nazif, Türkler'in edebiyat ve tarih sahnesine hakikî mânâda Osmanlılar'la çıkmış oldukları kanaatindedir:

"İster beni fıkdan-ı ilim, ister noksan-ı his ile ittiham etsinler, iddia ve ısrar ederim ki Türkler'in edebiyatı ve hatta tarihi, Osmanlılar'la başlar. Edebiyat kelimesinden burada muradım, mazbut olan ve ilmen müdevven eşkâl-i beyana az çok mutabakat arz etmekle beraber, a'sar içinde seyr-i tabiîsini icra ile âsâr-ı tekâmül göstermeğe çalışan mahsulât-ı efkârdır. Yoksa perişan nağmelere Hotantolar, Eskimolar arasında bile tesadüf olunur."[15]

Osmanlılar'dan evvel vücuda getirilmiş olan mensur ve manzum bazı Türkçe eserler, belki tarih ve filoloji meraklıları için faydalı olabilir. "Fakat rûh-ı millînin âmâlini ve eşvâk u ahzânını ihtiva veya terennnüm edebilmekten pek uzaktırlar."

Meselâ; Çağatay şairlerinden Hârizmî'nin, Osman Gazi'den önceye rastlayan devrede (Hicrî 704), "Türkçe olarak yazılmak istenilmiş ve o suretle başlanmış" olan *Muhabbet-nâme* isimli manzum eserinde, Farsça beyitlerin nispeti yüzde yetmişten fazladır. Önce Türkçe beyitlerle başlayan şair, muhabbetini açıklarken, lisanının beyan unsurlarını, meramını anlatmaya kifayet edemeyecek derecede görmekten doğan bir zaruretle biraz sonra "Farisî'nin lütf-ı vesâtetine yani, lisan-ı ırkını terk ile lisan-ı hüsne iltica" etmiştir. Farsça beyitlerinde artık o, ifadesi tutuk ve kusurlu, ibtidâî bir şair değil; "üstad-ı suhen" Harizmî'dir.[16]

---

13. a.y. s. 387.

14. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri II", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 51, 19 Kânun-ı sânî 1918, s. 402.

15. "Türklerin tarihi Osmanlılarla başlar" dedim. Evet, Gaznevîler ve Selçukîlerle beraber, büyük küçük diğer mülûk ve tavâif-i mülûk, Türk ırkına necabet-bahş olsalar bile tarih-bahş olamazlar. Bugünkü Sülâle-i Kaçâriyye İran huzurunda ne ise, o hânedanlar da idare etmek istedikleri akvam karşısında o idiler. Bu Türkler ya Arapça, ya Acemce hükûmet etttiler. Lehçe ve müessesât-ı resmiyyeleri, bu iki kavimden birisine ve bazan birlikte her ikisine merbut idi. Arapça ikram ve acemce idam ederlerdi.

Sultan Mahmud-ı Gaznevî'nin in'amıyla yazılmış olan Şehnâme-i Firdevsî bile, ekâsire-i İran'ın medâyihini ve bu -söz aramızda kalsın- Sultan Mahmud-ı Gaznevî'nin mensup bulunduğu Türk ırkına ithaf edilmiş şütûm-ı muhalledeyi muhtevidir... (...) Al-i Cengiz ile Timur'un tesis ettikleri devletlere gelince: Onların bizim Türklerle münasebet-i menfiyyesi müsbettir. Bundan başka birisi, dinimin, diğeri devletimin düşmanı idi. Şarkın harabî-i hazırında bu iki musibetin en büyük amil olduğunu bilenler, onları suret-i gayr-i tabiiyyede aile-i Türkiyye miyanına dahil etmekten izzet-i nefs-i millî namına ictinab ve teberri etmelidirler. Benim tarihimde onlara sahâif-i kabul bu kadar. Meğer ki şikâyet-i tel'in ifade eden satırları muhtevi ola!.." (a.y. s. 402-3).

16. a.y. s. 403-4.

Türk olan Hârizmî'nin, aynı eserinde yanyana gelen bu iki farklı şahsiyeti incelenmeye değer bir husustur. "Bu böyle iken, altıncı, beşinci, dördüncü asırlarda edebiyat-ı Türkiyye'ye emsile-i makbule aramak abes olmaz mı?. Evet, aramak abes, bulmak ise muhaldir." Halbuki, *Muhabbet-nâme* yazılırken, Acem'in tarihinde en büyük san'at âbideleri yükselmiş; *Şehnâme*ler, *Gülistan*lar, *Bûstan*lar ve bunların etrafında hesapsız divanlar ibda olunmuş bulunmaktaydı.

Süleyman Nazif, "eş'arımıza bir kıdem, bir asâlet-i tarihiyye vermek için bir takım ebyât-ı müte'ahhireyi, zevât-ı kadîmeye mâl etmek" istemiş olan Namık Kemal'i de tenkid eder.[17]

Teşekkül Safhası

Daha önce de temas edildiği üzere; "Türklerin edebiyatı ve hatta tarihi, Osmanlılarla başlar" diyen Süleyman Nazif'in, Türk edebiyatı denilince Türk dili ile vücuda getirilen edebiyatı; Türk şâiri denilince de şiirlerinde Türkçe'yi ustalıkla kullanabilmiş edîbleri kasdettiği açıktır. Nitekim ırken Türk olan Hârizmî, *Muhabbet-nâme*'deki Türkçe beyitlerine bakılırsa "ibtidâî bir şâir" iken, Farsça'da bir "üstâd-ı suhen"dir. Nazif, "edebiyatımıza bariz surette icra-yı tesir etmiş olan şuara-yı Fars'tan biri" dediği Fars Şevket-i Buharî'yi anlatırken şöyle der: "Bir Buharalı'yı Acem şairleri arasında gösterdiğim için belki hayret ve belki hiddet edenler bulunur. Türkçe bir mısraı bile ahlafa intikal etmemiş bir Acemce şairi, ırken ne olursa olsun, irfanen Acem'den başka birşey değildir. Hersekli Arif Hikmet'e Slav şairi diyemeyeceğimiz gibi..."[18]

Görülüyor ki bir kimsenin büyük şâir olmasında; onun şiire olan kabiliyetiyle birlikte kullandığı dilin sahip bulunduğu servet ve mükemmeliyet de ayrı bir önem taşımaktadır. Bir lisanın zenginliği ise, güçlü bir siyasî ve edebî hayatın asırlar süren mesaî ve birikimiyle mümkündür.[19] Bu sebepledir ki bizde de büyük ve muktedir şâirlerin ortaya çıkması ve Türkçe'nin kifayetli bir şiir lisanı haline gelmesi hayli uzun bir zamana ihtiyaç göstermiştir.

Fakat ne var ki, insanoğlu, ruhun tahassüslerini ifade etmekten aciz bulunmanın ıztırabını hep duymuştur. "Lisanlar ne kadar tekâmül ederse etsin, bu acz-i tebliğe her zaman ve mekânda ve sık sık tesadüf edilecek."[20] Zaten, dehâlar bu noktada kendini

---

17 Nazif, "milletine cidden âşık olan şâir-i âteşîn Namık Kemal"in, bu işleri, "aşk-ı bil-hevesin takazasıyla" yapmış bulunduğunu belirterek Sultan Veled ve Süleyman Paşa'ya isnad ettiği beyitlerden bazı örnekler verir ve şöyle der: "Evet, Kemal Bey'den evvel de, sonra da böyle isnadâtta bulunmuş olanlar vardır. Fakat lisanımızın edvar-ı teşekkül ü takâmülünü takib edenlerden olması icab ettiği için Kemal Bey'in bunları aynen kabul etmemesi iktiza ederdi. Halbuki merhum bu hususta ne kalbinden, ne kaleminden bir katre-i şikâk tereşşuh etmesine ruhsat vermiyor. Ne Sultan Veled devrinde, ne de Süleyman Dede zamanında Türkçe lisanı bu kadar düzgün elfaz ile tanzim-i eş'ara müsaid idi." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri III", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 52, 26 Kânun-ı sânî 1918, s. 419).

18 "Şevket-i Buharî I", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1150, 15 Şubat 1338/1922.

19 "Zaten ömr-i edebî, hayat-ı siyasiyye ile hem-devamdır. Birinin inkıtaıyla öteki de münkatı' olur. Veyahut inkişafına öyle bir zaaf ve betaet tareyan eder ki istiklâl-i siyasiyyesine sahib bir lisana senelerin attırdığı hatevât-ı terakkiyi bazan asırların mesâisi tahrik edemez." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri I", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 50, 12 Kânun-ı sânî 1918, s. 386).

20 Süleyman Nazif, *Fuzûlî*, s. 141.

gösterir. Zorlukları göğüsleyerek, imkânsız olan veya o vakte kadar muhal zannolunan şeyleri imkân dairesine dahil etmek: İşte her dâhinin yaptığı budur.

Meselâ, dâhi şairlerin ekserisi gibi "bizim Fuzûlî dahi lisanımızın -kendi tabirince- 'beyan-ı vekayi düşvar ve ekser elfazı rekik ve ibârâtı nâ-hemvar' olduğu bir devrinde mümteniü't-taklid ve muhalled eserlerini ibda etmiştir."[21] Hattâ, Fuzulî'nin dehası yalnız Türkçe'de değil, Farisi'de de zatına has bir vadi açtı. Türkçe'deki müceddidliği ise, mucidlik derecesindedir. Bununla beraber, zamanında Arap ve Fars lisanları bizimkinden daha "mütekâmil" bulunduğundan, onun "Farisi eş'arındaki insicam-ı elfaz, Türkçe âsârında görülemez. Bu nakîsa şairin değil, alet-i beyanın o devirdeki noksanından mütevellid bir kusurdur."[22]

Bu sebeplerden dolayı Süleyman Nazif, tarihî seyri içerisinde gerek Türkçe'nin, gerek edebiyatımızın tekâmülü bakımından Osmanlı'yı başlangıç kabul eder. Hatta ilk olgun örneklerin ortaya çıkması için, onbeşinci asrı beklemek gerekecektir. Çünkü Nazif'in, edebî eserlerimizde aradığı temel özellik; "rûh-ı millînin âmâlini ve eşvâk u ahzânını ihtiva veya terennnüm edebilmek"tir. Meseleye bu açıdan bakıldığında, elbette ki Divan edebiyatının teşekkülü, edebiyatımızın da ilk önemli teşekkül merhalesi olarak görülecektir.

"İtikadımca ilk şâir-i mütekâmilimiz Veliyyüddinzâde Ahmed Paşa'dır. Ondan evvel Bağdadlı veya Diyarbekirli bulunduğu muhtelefü'n-fih olan Nesimî* varsa da Ahmed Paşa'nın üslub-ı beyanındaki insicam bunda görülmez."[23] diyen Süleyman Nazif'in, edebiyatımızın teşekkül safhasında öncülük pâyesini Ahmed Paşa'ya verdiği anlaşılmaktadır.

Bir mektubunda Namık Kemal: "... Fatih zamanında, tezkirelerin rivayetine göre, Buhara'dan Ali Şir Nevâî'nin bir takım âsârı gelmiş; Ahmed Paşa onu taklid etmiş; güya o zamandan itibaren bizde şiir sevilmeğe başlamış" dedikten sonra Ahmed Paşa'nın şiirlerini, gerek Nevâî, gerekse padişahı Hüseyin Baykara'nınkilerden daha zayıf ve pürüzlü bulduğunu ifade eder.[24] Nazif'e göre Namık Kemal'in bu mütâlaası tedkike muhtaç ve bir kaç noktada tereddüdü mûciptir.

Birincisi: Ahmed Paşa, zaman itibarıyla Ali Şir Nevâî'den sonra değil, onun çağdaşıdır.

İkincisi: Paşa'nın da Nevâî kadar, doğrudan doğruya Acemce'den mânâ ve mazmun iktibas edecek derecede lisanına vâkıf ve beyanına sahip bulunduğunu eserleri ispat eder. Hatta, Hâfız-ı Şirâzî'nin bir mısraını "bilbedâhe ve gayet zarifâne tazmin edecek kadar Farisî-şinâs"tır.

---

21 *a.e.*, s. 138.

22 *a.e.*, s. 143.

* Şeceresye göre, Nazif'in cedlerindendir.

23 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri IV", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 53, 2 Şubat 1918, s. 437.

24 a.y.

Üçüncü husus ise, Nevaî divanından hacimce küçük olmayan Ahmed Paşa külliyatında pek güzel parçalar vardır.[25] "Kemal Bey Ahmed Paşa'nın lisanını Nevâî'ninkinden daha rekik görmekte hiç isabet etmiyor zannederim"[26] diyen Nazif'e göre; "Nevâî'de, Baykara'da görülmeyen insicâm-ı elfâz ile vücuda getirilmiş ebyât-ı âşıkane, Ahmed Paşa Divanı'nda mebzûlen mevcuttur."[27]

Üstelik, Nevâî ırken Türk olduğu ve Çağatay lehçesiyle koca bir divan vücuda getirerek bu lehçedeki şairlerin büyüğü bulunduğu halde, mizaç ve kabiliyetçe Acem'dir. Şiirleri mukayese edilirse görülür ki; Türk şiirinin kadîm bir üstadı olan ve *Muhâkemetü'l-Lugateyn* adlı eseriyle kendi lisanını Farsça'dan üstün göstermeğe çalışmış bulunan Ali Şîr Nevâî, Türkçe'den ziyade Acemce'de muvaffak olmuştur. Kaldı ki; zavallı Çağatay lehçesi beşyüz seneden beri Ali Şir Nevâî derecesinde bir şâir daha yetiştirememiştir. Bu itibarla Çağatay edebiyatı bizim için yeterli bir kaynak ve örnek olmaktan uzaktır. Nazif'e göre: "Biz Uygur ve Çağatay şairlerinden değil, doğrudan doğruya Acem şuarâsından ahz-ı san'at ettik. Nevâî'den çok evvel Osmanlı lehçesi ve Acem evzânıyla eser vücuda getirmiş şâirlerimiz ve hatta Nesimî gibi üstadlarımız vardır."[28]

İstanbul'un fethi, terakkimizde en büyük merhaledir. Ancak, İran edebiyatının, şiirimiz üzerindeki nüfuzu kuvvetle devam etmektedir. İlim ve edebiyatı bizde en ziyade himaye eden Fatih'in sarayında, Acem şiirine fevkalâde bir itibar gösterilmekte idi. Meselâ, Hâfız-ı Şirazî daima bahis mevzuu edilen şâirlerdendir.[29]

---

25 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri V", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 54, 9 Şubat 1918, s. 454-5.

26 "Cenab-ı Fatih'in şeref-i sohbet ve lezzet-i hizmetinden mehcûr -ve kendi tabirince- hane ve hanümanından dûr olduğu zaman inşad ettiği bir gazeli, zamanı hasebiyle kabil-i ictinab olmayan bir iki imale ile beraber, bugün de ikaz-ı takdir ü teessür edebilecek bir bedia-i hissiyye ve bir nefise-i selîsedir...

Bî-dilim, dil-sitandan ayrıldım
Bülbülüm gülsitandan ayrıldım
Eşiği hasretiyle hâk olsam
Yeridir k'âsmandan ayrıldım
.....
Nola mücmer gibi yanarsa içim
Bezm-i şah-ı cihandan ayrıldım
Ben de Ahmed gibi garibem kim
Haneden, hanümandan ayrıldım.

Bu kadar güzelllikler karşısında o hassas ve meftun-ı bedâyi Kemal Bey bilmem neden bî-kayd ü teessür kalmış!.." (a. y., s. 456.)

27 a.y., s. 455.

28 a.y., s. 456.

29 "Rivayet ederler ki Fatih Hazretleri bir gün Hâfız'ın;

Ânân ki hâk râ be-nazari kimyâ kunend

mısraını okuyarak ikincisini der-hatır edemez, yanında bulunan Ahmed Paşa'dan sorar. Paşa ihtimal ki kendisi de tahattur edemediği için ve daha kuvvetli bir ihtimal ki bu vesile ile velinimetine, padişahına arz-ı tazimat ve kudret-i şairiyyetini huzur-ı hümâyunda ispat etmek için derhal;

Kühlü'l cevâhir-i kademet tûtiya kunend

mısra'ını inşad eder. Biraz sonra Divan-ı Hafız'dan tahkik-i mesele eden Fatih Hazretleri, o mısra'ın Ahmed paşa tarafından irad olunan surette değil,

Ayâ buved ki kûşe-i çeşmi bema kunend

şeklinde olduğunu ve bu tahrif-i zarif ile zat-ı hümayûnuna gayet mûciz ve mu'ciz bir kaside arzedildiğini anlayarak muallim ve musahibinin kemal-i kudretini takdir ve koca şâiri lütf u ihsan

İstanbul, saltanat merkezi olduktan sonra "debdebe-i sultanî daha mutantan bir şekil, Frenklerin "rafine" dedikleri bir şekl-i rakîk" alır. İkinci Mehmed'in etrafı sadece Akçakocalar, Konuralpler ahfadıyla değil şairler, nedîmler, zarif musahiplerle doludur.

Daima zarif nükteler sarf olunan pek samimî meclis içinde padişah savaş yorgunluğunu atmak istiyor. Fakat an'ane ve bilhassa iki lisan [Türkçe ve Farsça] arasında kökleşmiş bulunan derin münasebet, "Al-i Osman padişahının sarayına Acem edebiyatında büyük bir sadr-ı hakimiyet vermekte" gecikmez. İran şairlerinin divanlarından idrakimiz etrafında öyle bir müstahkem sûr vücuda geliyor ki toprağını ve vergilerini aldığımız kavmin [Eski Yunan ve Latin] kadîm eserlerinden bir zerreye bile girecek bir delik kalmıyor.[30]

Artık İran edebiyatı, zevk ve idrakimizde rakibsiz hükümran olmayı temin etmiş gibidir. Köy medreselerinden padişah saraylarına kadar her yerde Sadîlerin, Hâfızların söz ve şiirleri sohbetlere mevzu oluyor ve ders veriliyordu. Fatih'in oğlu Sultan İkinci Bayezid de, Fars dilinde makbul eserler vücuda getirmiştir. Yavuz Sultan Selim ise - Nazif'in ifadesiyle- "İran devletiyle muhârip, fakat Acem'in lisan ü eş'ârına meftun ve râgıb idi. Bir surette ki onlara karşı hissiyat-ı hamâsetkârânesini bile kendi lisanlarıyla beyan etmekten men'-i nefs edemiyor ve bununla zevk-yâb oluyordu."[31]

Olgunluk Çağı

Türk edebiyatının "mebde'-i takarrur u inkişâfı" Kanunî Süleyman çağıdır. Bu devirde, şiirimizin -lehçe itibarıyla- biri şarkta diğeri garpta iki müstakil merkezi bulunmaktadır. "Şarkta zuhur eden sultan-ı beyan Fuzulî, garpta yetişen hükümdar-ı eş'âr Bakî'dir." İkisinin de ilham kaynağı bir olmakla beraber, lisanca açık ve büyük farklar görülür. Fakat bu ayrılık, fikir ve histe değil, lehçededir. Bağdadlı, Azerbaycan lehçesi; İstanbullu ise Rum (Anadolu) Türkçesiyle meramını anlatmaktadır.[32]

Aslında, Fuzulî'nin şiirleri hem İstanbul, hem Azerbaycan şîvesinin şekil ve izlerini taşır. Memleketinin Osmanlılar'a intikalinden sonra tabiî olarak Azerî lehçesine Anadolu şivesi de karışmıştır.[33]

"Fuzulî'nin zamanında İstanbul'da söylenip yazılan Türkçe, Çağatay ve Azeri lehçelerinden daha müterakki idi." Nitekim, Fuzulî'den yetmişiki sene önce vefat eden Sinan Paşa'nın nesir dili veya altmışüç sene önce ölen Ahmed Paşa'nın nazım tarzı Iraklı şairin şive-i beyanından düzgündür.[34]

---

ile dil-sîr etmiştir." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri VII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 56, 23 Şubat 1918, s. 482).

30. Süleyman Nazif'e göre, bu bizim zararımıza olmuştur: "Eğer klasik şâirlerimiz, Arap ve Acem lisanlarıyla iktifa etmeyip de, bizim bugün Fransızca'yı okuduğumuz gibi, onlar da Yunan veya Latin lisanlarını ta'allümle edebiyatını tetebbu u tatbik etselerdi, Abdülhak Hâmid, üçyüz senelik bir te'ehhüre uğramaz, ihtimal ki Bâkî nâmıyla sadr-ı şiire Süleyman-ı Kanunî devrinde şeref verirdi." (a. y., s. 481-2).

31 a.y.

32 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri VIII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 57, 2 Mart 1918, s. 502-3.

33. a.y., s. 504.

34 *Fuzûlî*, s.106.

Daha sonraları; Azerî lehçesi pek yavaş, İstanbul'unki ise ona nisbet edildiği takdirde baş döndürücü sür'atle terakki edecektir. "Bakî, Nef'î, Vecdî, Nailî, Nabî, Nedim, Rağıp Paşa, Şeyh Galib, İzzet Molla; mutavassıtlardan Ziya Paşa, Galib, Arif Hikmet, Namık Kemal, Avnî Beyler Osmanlı Türkçesinin klasik lisan-ı nazmını pek ziyade incelttiler."

Fuzulî'nin tesirinde kaldığı ilk üstadları Azerî lehçesiyle yazanlardı. Bağdat'ın fethinden sonra, ise "İstanbul Türkçesi'nin Fuzûlî'ye olan nüfuzu, meselâ *Beng ü Bâde* ile *Leyla ve Mecnun* mukayese ediliirse, açıkça görülür. Hele **Bağdad Kasidesi**'nde lisanı, bu kaside yazılırken yedi, sekiz yaşlarında bir çocuk olan Bâkî'nin üslûbu derecesinde İstanbulludur."[35]

Böylece Garp lehçesinin Azerî lehçesinden ziyade ve sür'atle tekâmül etmesi sebebiyle "Fuzûlî, kendi vâdisini kendi açmadıysa da, kendi tüketmiş" olur. Çünkü Fuzuli bile, Bağdad ile İstanbul aynı bayrak altında birleştikten sonra ve hattâ **Bağdad Kasidesi**'nde görüldüğü gibi, daha evvel Batı lehçesini "tercih ve ihtiyâr" etmiştir.[36]

Türkçe'de olduğu gibi ve hatta daha başarılı olarak Farsça şiirler de inşâd etmiş olan Kanunî Sultan Süleyman'ın dönemi, edebiyat öğretimi bakımından da mühim bir başlangıçtır. Bizde ilk talim-i edebiyatı, Şehzade Mustafa'nın hocası olan Sürûrî, *Bahrü'l-Maarif* namıyla telif ve "şâkird-i şehîdinin nâmına ithaf" etmiştir.

Lâle Devri'nin, sosyal ve tarihî bakımdan olduğu gibi edebiyatımız açısından da ayrı bir önemi vardır. Tabiat kısmen de olsa, Nazif'in "Sa'dâbâd bülbülü" olarak vasıflandırdığı Nedîm'le şiirimize girmiştir. "Bizde zaman ve muhitini terennüm eden ilk şâir Nedîm'dir. Hadîka-i eş'ârında İstanbul'un ruh-ı şûhu, şâdân ve raksân dolaşır."

Nedîm'in, edebiyatımızdaki Acem hakimiyetine karşı istiklâl ilân etmiş ilk şâirimiz olduğu zannedilir. Eserlerine dikkat edildiğinde görülür ki "İstanbul'un bu sevgili ve şâir evladı, ruh-ı Acem'in bir zâde-i nimet-şinâsıdır."[37]

"Tasavvur ve hayalimize ve hatta hissimize Acem'in ruhu daima hakim oldu"[38] diyen Nazif, divan şairlerinin, yaygın bir âdet halinde devam ettirdikleri iktibas ve Acem taklitçiliği üzerine de şunları söyler:

---

35 *a.e*, s. 107.

36 *a.e*, s. 143-4.

37 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri X", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 59, 16 Mart 1918, s. 537. Nazif, başka bir yazısında şunları anlatır: Abdülhak Hamid dünyaya gelmeden evvel, biz İran edebiyatının arkasında tam altıyüz sene emekledik durduk. Nedîm gibi pek milli ve mahalli bir şairimiz bile bu yabancı edebiyatın tesir ve tahakkümünden büsbütün kurtulamadı. O kadar ki Boğaziçi'nde yeni bina olunan bir yalıyı sena ederken:

Tâk-ı Kisra Kasr-ı Şirindir peder mâder ona

demekten kendini alamıyordu. Mevlid ve mevtınları bize daha yakın olan İskender, Eflatun, Aristo bile şiirimize İran tarîk-ı dûr a dûruyla girmişti." ("Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, nr.1487/13, 12 Şubat 1340/1924, s. 203).

38 "İran-ı kadîmin gerek hakikî, gerek esatirî bilumum vekayi'i, meâsiri, tarihi Acemler kadar bizde de yaşıyor. Yezdan ve Ehrimen, müşteri ve utarid, zühre ve merih, Rüstem ve Dârâ, Hüsrev ve Efrasiyab, Ferhad ve Şirin ve emsali bir çok esami-i hassa bizde hem isim, hem sıfat oldular." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri X", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 59, 16 Mart 1918, s. 537).

"Garibdir ki bu iktibas ve tercümeleri o kadar tabiî buluyorlardı ki ne sarahaten ne zımnen işaret etmeğe lüzum bile görmüyorlardı. Hatta koca Şeyh Galib *Hüsn ü Aşk* için,

Esrarını *Mesnevî*'den aldım
Çaldımsa da mîri mâlı çaldım!..

itirafıyla Acem'den sirkat-i mezâmini emvâl-i emîriyyeyi ihtilâs etmekle müsâvi ve mübah görüyor."[39] Süleyman Nazif, edebiyatımızın ilk devirlerinden son zamanlarına kadar devam eden bu "intihaller"in yalnızca "eşkâle ve mânâ-yı zâhirîye ait" kısmından bazı misâller de vermiştir.

Abdülaziz döneminden itibaren, kültür ve edebiyatımızda Acem'in nüfuzu azalırken, Batı tesiri hissedilmeye başlar. Teceddütler zamanın ve mekânın ihtiyacından doğar. Doğu ile Batı'nın birleştiği pek hassas bir bölgede mekân tutmuş ve fikrini Şark'ın biraz da uyuşturan ve uyutan güneşinden ayırarak Garb'ın ufuklarına çevirmiş bir millette teceddüt ve inkılâb elbette olacaktı.[40]

Edebiyat-ı Cedîde ekolünde yer almış ve Acem şiirindeki güzelliğe ise hemen daima meftun kalmış olan Nazif'in, eski edebiyatımıza bakışı -bilhassa yeni edebiyat söz konusu olduğu zaman- pek objektif değildir. "Abdülhak Hamid Bey'e muhabbet ve hürmet, bende iman ve akide halindedir."[41] diyen Nazif, bilhassa Hamid'in "Şair-i âzam"lığını ispata çalışırken eskiye karşı adamakıllı hissîdir.

Abdülhak Hâmid'e hitaben kaleme aldığı bir yazısında şiirimizin tarihçesini şöyle özetlemiştir:

"Fuzuli'den enîn ile başlayarak Nef'î'den velvele-i cenk ü cidal, Nedim'den hay u hûy-ı şevk u tarab, Nabi'den servet-i mebzûle-i elfâz, Şeyh Galib'ten tahayyülât-ı tasavvuf alan şi'r-i Osmanî, sizin dest-i feyyâz ü mucizât-nümûnunuzun ân-ı temasına kadar şekl-i matlûb u muhayyeli alamayarak bir takım perişan fikirlerin, serseri hislerin, âvâre maksatların zarf-ı harab ü mütehayyiri olmaktan başka bir feyz görmemiş ve gösterememişti."[42]

39 a.y., s. 536-7.

40 "Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, nr.1487/13, 12 Şubat 1340/1924, s. 203; "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri X", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 59, 16 Mart 1918, s. 537.

41 "Abdülhak Hâmid Hakkında", *Türk Yurdu*, c. 4, nr.13, 29 Mart 1329/1913, s. 423.

42 "Şâir-i Âzam Abdülhak Hâmid Bey'e", *Yeni Gazete*, nr. 118, 3 Kânun-ı evvel 1908, s. 3.

2. YENİ TÜRK EDEBİYATI

Yeniliğin Ölçüsü

Batılılaşmanın göstergesi şekil ve görünüşteki değişmeler değil, metod ile fikrî muhtevadaki yenilikler ve gelişmedir. Süleyman Nazif'e göre, "yeniliği, eskiliği yalnız efkârda aramak icab eder."[43]

Batı dillerinden birine veya birkaçına vakıf bulunmak garplılaşmak için kâfi değildir. Şinâsî'den on yaş büyük olan Âli ve Fuad Paşalar Şinâsî'den daha evvel Fransızca'yı incelikleriyle öğrenmişler ve belki ondan ziyade bilirlerdi. Fakat yazılarında, garptan edindikleri bilgilerin küçük bir nişanesini bile göstermek istemediler ve Veysî, Nergisî kadar şarklı kaldılar.

Açık ve kapalı yazmak da bu hususta fazla bir önem taşımaz. Meselâ Kemalpaşazade Said Bey zincirleme ve kafiyeli şekilde; Sırrı Paşa ise kendine mahsus ahenkli, tatlı bir ifade ile ve mümkün olduğu kadar sade yazarlardı. Fakat seçmiş oldukları ifade tarzı ne Said Bey'i Garp neşvesiyle, ne Sırrı Paşa'yı Şark irfanı ile yazanlar sırasından çıkarabildi. Akif Paşa'ya sırf *Tabsıra*'sında açık bir dil kullandığı için müceddidlerin ilk safında yer vermek istemiş olan Namık Kemal ile Ebüzziya Tevfik, bu ictihadlarında ne derece isabetlidirler? Nazif'e göre Paşa'nın Şeyh Müştak'a olan meşhur mektubunda Türkçe'nin bin senelik kelimelerinden başka yeni bir şey görülmez.

Edebiyat kaidelerini Arap ulemâsının tarifleriyle anlamak istemiş olan bizim Maânî hocaları, fesahati bir de "kelimenin ibtizalden masuniyeti" ile bağlamışlar ve bu itibarla kelimeyi, kelâma, yâni belâgata tahakküm ettirmişlerdir. Halbuki "ibtizal" ve "asâlet" denilen şeyler lafızda değil, fikirde olur. Dünyada hiçbir kelime yoktur ki yerinde kullanılmak şartıyla "beliğ" ve hattâ bazan "eblağ" olmasın.[44]

Bunun gibi yeniliği de kelimelerden ziyade fikirlerde aramak lâzımdır. Meselâ, Sadullah Paşa'nın "Ondokuzuncu Asır" isimli manzumesi hemen baştan sona Arabça, Farsça kelimelerden müteşekkil iken, yine meselâ Şinâsî'nin sırf Türkçe olan,

43 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1094, 21 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2.

44 a.y. Süleyman Nazif yazısında, bu iddiasına delil olmak üzere bazı misaller de verir:

"Dünyada hangi zevk-i selimdir ki Namık Kemal'in,
Muîni zâlimin dünyada erbâb-ı denâettir
Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa hizmetten
Felek her türlü esbâb-ı cefâsın toplasın gelsin
Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten

beyitleriyle; Abdülhak Hâmid'in,

Kız, köpekler bile vatan-perver
Vatanı sevmeyen acep ne sever?..

veya

Ben kapılmam sendeki âlâyişe
Gönlümü kârhâne sanma fâhişe!..

beyitlerindeki "köpek, kahpe, kârhâne, fahişe" kelimeleri sebebiyle bu bedîaları fesahat ve belâgatten mahrum addetmeğe kâil olsun?.. Bilâkis bu dört kelime ifadeye kuvvet vermiştir. İbtizal ve asalet lafızda olsaydı, haddizatında elfaz-ı asîleden olan "hazret" kelimesi Muallim Naci merhumun Selim-i Evvel hakkındaki bir manzumesinde münderic şu beyte necâbet-bahş olurdu:

Başka bir kuvvet verir cengâverânın kalbine
Kalb-i leşkergâhda oldukça Hazret müncelî"

Eşi yok bir güzeli sevdi beğendi gönlüm
Kıskanır kendi gözümden yine kendi gönlüm

beytinden daha yenidir. "Çünkü ihtiva ettiği fikirler yenidir ve bu fikirleri Sadullah Paşa, Garb'ın menâzır ve meâsirinden cem' ile neşîdesine dercetmiştir."[45]

İşte Süleyman Nazif, Batı edebiyatının edebiyatımıza tesirini tedkik ederken bu noktayı yâni fikrî yenilikleri ölçü olarak almıştır.

Yenileşmede İlk Adımlar

Nazif'in tahminine göre, Garp irfanını edebiyatımıza en evvel dahil etmeğe çalışmış olanlar tarihçi Peçevî ile Kâtip Çelebi'dir. İstanbul'un fethinden birbuçuk asır sonra dünyaya gelmiş olan bu iki zat, fethi müteakip Avrupa'da vuku'a gelen "intibah-ı ilmî" tesiriyle bizde ilk açılmış gözlerdir.

Latince "sui generis" tabirini "nevi şahsına münhasır" şeklinde, lisanımıza Peçevî ta üç asır evvel nakletmişti. *Peçevî Tarihi* incelendiğinde, onun Garp irfanından nasîbini almış bulunduğunu ispat edecek yenilikler görülür.[46]

Kâtip Çelebi de, vâkıf olduğu Latince'nin delâletiyle, Garp irfanına müteveccih olabilmişti. Zamanı teceddüde müsait, yani Avrupa ile münasebetlerimiz yeterince artmış bulunsaydı, nesirde ilk müceddidimiz şüphesiz Kâtip Çelebi olurdu.[47]

Fakat denebilir ki, Peçevî İbrahim Efendi ile Kâtip Çelebi'nin açmak istedikleri çığır, şahıslarına bağlı kalmıştır. Bu da tabiî idi. Çünkü o zaman ve mekânın istidadı, böyle bir yeniliği devam ettirebilecek olgunluğa henüz erişememişti.

Bu noksanlık ve yavaş ilerlemeyi edebiyatımızın sahipsizliği, daha da ötesi talihsizliğiyle izah eden Süleyman Nazif, bu nokta üzerinde biraz da şâirâne bir hassasiyet ve infialle durmaktadır.

Şairlerin hemen daima zaruret içinde kıvranmaları sebebiyle, "fakr" ile "şiir" bizde eşanlamlı "iki bedbaht kelime" haline gelmiştir. Altı asırdan beri yetişen "erbab-ı kemal" arasında pek az adam gösterilebilir ki midesinin ihtiyacı, dimağını hep tırmalamamış olsun. Talih, fikrî terakkimiz önüne böylesine engeller çıkarmasaydı, dil ve edebiyatımız şüphesiz bugün daha ileri ve mükemmel bulunurdu.[48]

---

45 a.y.

46 Nazif: "Ben eminim ki Naimâ'ya o kudret-i tasviri ifaza eden de Peçevî'dir. Bu itibarla müverrihlerimizin pişvâ-yı teceddüdü ve müceddidlerimizin pîri Peçevî İbrahim Efendi olmak iktiza eder." diyor. ("Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -I-"; *Peyam-ı Sabah*, nr. 1090, 17 Kânun-ı evvel 1337).

47 "Tarih-i Edebiyatımızdaki Hatalardan: Akif Paşa'nın Müceddidliği"; *Servet-i Fünun*, nr. 1568/94, 2 Eylül 1926, s. 242.

48 "Edebiyat-ı cihan içinde en bedbaht bizimkidir. Hiçbir taraftan teşvik ve himaye görmedi, teşvik ve himaye şöyle dursun Nef'î gibi büyük şâirlerin kafaları kesilir, Namık Kemal gibi bînazir ediplerin canları çıkıncaya kadar mahbes ve menfalarda süründürülmeleri hikmet-i hükûmet addolunurdu. Allah bize bir XIV. Louis, hatta bir I. François nasib etmedi.

Evkafın zevâidinden mahsus maaşını istifa etmekte aciz ve mütehayyir kalan biçare Fuzûlî'nin Tanrı selâmını memurlar, rüşvet değildir diye almazlardı. Üdebâmızın her kemali kendi nefislerine, edebiyatımızın her noksanı da muhitin zulmüne râcidir.

Değildir şir-i der-zencire töhmet acz-i akdamı

Edebiyatımızın ilk müceddidleri ekseriyetle II. Mahmud devrinde doğmuşlar ve Abdülmecid zamanında eser vermeye başlamışlardır.

Sultan Abdülaziz zamanında ise, yenileşme hareketi biraz daha sür'atlenir. Bilhassa tercümelerin tesiriyle, Türk şiiri gerek şekil, gerek tasavvur cihetiyle, Acem'in nüfuzuna tamamıyla tabi olmaktan kurtularak Batı'ya yönelmek ister. Fakat İran "şecere-i irfanının kökleri" ruhumuzda o kadar derindir ki belli bir noktaya varabilmek için, bu yolda daha bir kaç neslin emek ve gayretlerine ihtiyaç vardır.[49]

Avrupa lisanları arasında, edebiyatımız önceleri -devrin şartları gereği- sadece Fransız kültüründen istifade etmişti. Gerek İngilizce ile Almanca, gerek diğer batı dilleri son zamanlara kadar bize büsbütün yabancı ve adeta meçhul kalır. Bu bakımdan, edebî yeniliğimizin öncüleri araştırılırken, yalnız "Fransız irfan-ı edebiyyesini bize ilk tanıtmış olanlar" üzerinde durulmuştur. Bu hususta emeği geçenleri "birer birer ve uzun uzadıya" araştıran Süleyman Nazif, Ahmed Vefik Paşa ile başlayarak Sâmipaşazâde Sezâî'de son bulan yirmidokuz kişilik bir liste hazırlar.[50]

Nazif, yalnız "kavaid ve lügat kitapları tedvin edenleri" -hayır ve rahmetle anmakla birlikte, bunların eserleri âliyât olup, bizzat edebiyat olmadığından- bu listede zikretmemiştir.[51]

Hicap etsin tabiat yerde kalmış kabiliyyetten.

Bunun içindir ki ben edebiyatımızın nevâkısını mücahede meydanlarında uzuvlarını kaybetmiş yiğitlerin haline benzetirim.

"Benzetirim" dedim. Hata. Benzetir değil, böyle görürüm.

"Şiir ile edebiyat ile uğraşma sonra aç kalırsın!." İşte her şairimizin hayr-hahlarından ilk işittiği nida-yı teşvik!.. Bu ihtarı, vâ-esefâ ki vekayi' hemen hiç tekzib etmedi. Ve fakr ile şiir bizde daima müteradif iki bedbaht kelime oldu.

Böyle olmasaydı biz bugün daha mütekâmil bir lisana ve pek mükemmel bir edebiyata malik bulunurduk. Altıyüz senelik mevcudiyet-i milliyyemizin yetiştirdiği erbab-ı kemal arasında pek az adam gösterilebilir ki midesinin takaza-yı irade-sûzu dimağını mütevâliyen tırmalamamış olsun. Bir yeniçeri zorbası yüz şâiri terfih edecek servet ü sâmâna sahip idi. İlim cehilden, zekâ hamâkatten, istihkak tagallübden kasidelerle nafaka dilendi durdu. Ve bu hal bilmem kaç yüz seneden beri devam ediyor.

Ziya, saniyede yetmişbin fersah mesafe katedermiş diyorlar. Halbuki Peçevî İbrahim Efendi gibi, Kâtip Çelebi gibi bizde ilk açılmış uyûn-ı intibahın gördükleri şule, ahlâfa ancak ikiyüz elli senede gelebildi. Bu betâeti aynelyakîn müşahede edenler o azim sür'at-i seyre inanmakta tereddüt ederlerse haksız değildirler. "Hikmet-i tabiiyye" eğer yalan söylemiyorsa bu hamûl, cefâkeş, fakat herşeye kabiliyetli kavmin istidadı nasıl bir muhit-i kesif içinde asırlarca haps ve ihnâk edilmiş oluğuna başka delil aramak icap etmez. Bizde zulmete sanki maddiyet verildi ve bundan terakkiyât-ı fikriyyeye karşı bir çok sedd-i Çin vücuda getirildi." ("Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -I-"; *Peyam-ı Sabah*, nr. 1090, 17 Kânun-ı evvel 1337).

49 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XI", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 60, 23 Mart 1918, s. 551.

50 Nazif'in tespit ettiği listede, doğum tarihine göre sıralanmış olarak şu isimler yer alıyor:

"Ahmed Vefik Paşa, Edhem Pertev Paşa, Münif Paşa, Şinasi, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Münir Süleyman Paşa, Namık Kemal Bey, Ahmet Mithat Efendi, Said Bey, Kânipaşazade Rifat Bey, Suphipaşazade Ayetullah Bey, Ata Bey, Ebüzziya Tevfik Bey, Recaizade Ekrem Bey, Âli Bey, Faik Reşad Bey, Ziverpaşazade Bahaeddin Bey, Yusuf Neyyir Bey, Abdülhak Hamid Bey, Muallim Naci Efendi, Şemseddin Sami Bey, Murad Bey, Manastırlı Rifat ve Bursalı Bedri Beyler [İşkodra valiliğinden munfasılan vefat eden Ferik Bedri Paşa'dır.], Beşir Fuad Bey, Şefik Bey, Selânikli Tevfik Bey, Samipaşazade Sezaî Bey." ("Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1094, 21 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2).

51 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1094, 21 Kânun-ı evvel 1337/1921.

Çünkü, lisan ile edebiyata edilecek hizmetler mahiyet itibarıyla birbirinden büsbütün farklıdır. "Edebiyata, ve hatta lisana hizmet kavâid yazmakla değil, onlara maye-i servet, yani âsâr ve emsile ihzar etmekle olur. Lisan hocası başka; muharrir, edip, münşi, nâzım, şâir başkadır."[52]

Yeniliğin Öncüleri

Süleyman Nazif, ilk müceddıtler hakkındaki bazı bilgi ve görüşlerin, yeterince araştırılmadan öne sürülmüş hissî ve hakkaniyetten uzak hükümler olduğunu belirtir. Bunların başında Namık Kemal ve Ebüzziya Tevfik'in, Akif Paşa ve bilhassa Şinâsî hakkındaki beyanları gelmektedir.

"Namık Kemal merhum, heyecana kapıldığı zamanlar büyük edip, fakat fena münekkit olurdu. Nesrimizin eski tarzını yıkmak onun dimağında yegâne gaye, fikr-i sabit olmuştu. Gerek kudemânın, gerek yenilerin âsârında açık yazılmış bir kaç satır gözüne ilişti mi, muharririni vefat etmiş ise tarihin, ber-hayat ise mahfil-i üdebânın sadrına geçirirdi." diyen Süleyman Nazif, işte Yozgatlı Akif Paşa'nın müceddıtliğinin de böyle, yâni "*Evrak-ı Perişan* müellifinin ona tevcih ettiği fevka'l-istihkak bir rütbe" olduğunu söyler.

Çünkü "müceddit", üsluptan ziyade fikir, bakış açısı ve metod yönünden yenilik gösterenlere denilebilir. Akif Paşa'nın çağdaşları ve hatta kendisinden evvel gelenler arasında bile, onun gibi bazı yazılarında açık ibarelerle meramını ifade etmeğe çalışmış ve muvaffak olmuş münşiler vardır. Üstelik Paşa, her yazısında sadeliği tercih etmiş de değildir. Eskilerin mesleği üzere yazılmış eserlere daima "meclup" kaldığı gibi o yolda kendi de ölünceye kadar birçok şeyler karalamıştır.

Akif Paşa'nın başarısının en büyük sırrı, "insanlara idrak seviyelerine göre hitab ediniz" tenbihine riayet ve muhatabının iz'an derecesini takdir hususunda gösterdiği isabettedir. Eserlerinin en meşhuru olan ve Namık Kemal'i hayran eden Tabsıra'sı İkinci Mahmud'un idrak mertebesi ölçü alınarak yazılmıştı. Padişah, iyi yazılmış olduğuna aklı erdiği eserleri sever ve yazanları himaye edermiş. İşte Akif Paşa'yı meşhur eden ve "yazıldığı zaman halkımızca ne yolda telakki edilmiş olduğunu gösterecek" tarihi vesikalara sahip bulunmadığımız *Tabsıra*, bu sayede, kabul görecek bir şekil ve şöhreti kazanır.[53]

Aslında, bu eseri "Namık Kemal ile pey-revanı" meşhur etmiştir. Ebüzziya Tevfik, *Nümûne-i Edebiyat*'ında Namık Kemal'den naklen şöyle der: "... Hele şurası muhakkaktır ki, müşarünileyh (Akif Paşa) fikrimize talim-i hikmet edenlerin, kalemimize Türkçe yazmağı öğretenlerin en büyüklerinden ve binaenaleyh bugünkü erbâb-ı kalemin evliyâ-yı niâmındandır."

Akif Paşa'yı "mahzâ *Tabsıra*'sında açık bir lisan iltizam etmiş olduğu için müceddıtlerin saff-ı evveline idhal etmek istemiş olan Namık Kemal ile Ebüzziya

52 "Cevaplarım", *Peyam-ı Sabah*, nr.1104, 31 Kânun-ı evvel 1337/1921.

53 "Tarih-i Edebiyatımızdaki Hatalardan: Akif Paşa'nın Müceddıtliği"; *Servet-i Fünun*, nr. 1568/94, 2 Eylül 1926, s. 242.

Tevfik merhumlar, ictihadlarında ne kadar musîbdirler bilmem."[54] diyen Nazif'e göre ise, "Akif Paşa'nın fikrimize ne yolda talim-i hikmet etmiş olduğu bilinmez." *Tabsıra*'sı, rakibi Pertev Paşa aleyhinde padişah II. Mahmud'a verilmiş -maruf tabirle- bir jurnaldir. Sultan Mahmud'un, edâ ve üslubu muntazam yazılara meyil ve rağbeti vardır. "Pertev Paşa'yı kahr u mahv eden gazab-ı padişahîyi, ihtimal ki Paşa'nın ef'âlinden ziyade, Yozgatlı rakîbin hoş yazılara bürünmüş ilkaâtı tahrik etmiştir." Zaten "*Tabsıra* karşısında fazla heyecana kapılan Namık Kemal" de bir mektubunda, muharriri için, "hem muciddir, hem değildir" mânâsına gelecek beyanlarda bulunuyor.[55]

Tabsıra muharririnden intikal eden eserlerden biri de Şeyh Müştak'a olan Cevapnâme'sidir. Bunun da yegâne meziyeti söylendiği gibi yazılmış olmasıdır. İhtimal ki Şeyh, ıstılahlı yazıları anlayamayacak kadar irfan ve iz'ana bigâne olduğu için açık bir lisan ile muhatab edilmek istenilmiş. Bu cevapnâmenin satırları arasında, yeni bir fikre hattâ yeni bir kelimeye tesadüf edilemez.

Gariptir ki, nesirde müceddit tanınmış olan Akif Paşa'nın nazımda en güzel ve "zahirde teceddüt göstermiş" eseri, torunu için yazdığı küçük mersiyesi, yâni tek hissî bir neşidesidir. Bu manzume, o tarihlerde havassın pek de rağbet etmediği bir tarzda, hece vezniyle, açık ve sade yazılmış olmakla dikkatleri çeker. Yoksa yeni değildir. Hatta daha sonra, Ethem Pertev Paşa'nın Victor Hugo'dan Frenk nazım şekline uygun olarak tercüme ettiği manzume bile mütercimine nazımda müceddıtlik şerefini temin edememiştir.

Namık Kemal ve Ebüzziya Tevfik'in, Şinâsî hakkındaki kanaat ve hükümleri de pek hissî ve subjektiftir. "Bizde pişvâ-yı teceddüt Şinâsî olduğunu hemen herkes söyler. Ben, böyle zannetmiyorum." diyen Nazif bu konuda şöyle der:

Öyle zannediyorum ki, eğer tali' Namık Kemal'i şakirtliğine ve dostluğuna sevk etmemiş olsaydı, "Şinâsî bu kadar iştihar ve **pîr-i teceddüt** ünvanı onun nâm ü zâtına inhisar etmezdi. Namık Kemal ile Ebüzziya Tevfik merhumlar Şinâsî'ye olan muhabbetlerinin feyz-i tezâhürünü, hükümlerinde tarihi tereddüde düşürecek derecelere kadar vardırdılar."

Namık Kemal, Abdülhak Hamid'e Midilli'den yazdığı 15 Receb 1296/1879 tarihli uzun bir mektupta:

"... Ben neşriyata başlamamış olsam sen, Ekrem, Tevfik, şimdiki kadar istimal-i istidad etmeğe muktedir olamamak zannında imişsin. Bu zan hatâdır. Şinâsî'den sonra

54 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1094, 21 Kânun-ı evvel 1337/1921.

55 "... Akif Paşa'nın *Tabsıra*'sı benim zannıma göre edebiyat-ı cedidenin mehaz-ı ictihadı olan âsârdandır. Fakat Akif Paşa, o yolda mucidlik şerefini haiz değildir; çünkü Tabsıra'dan evvel de bu tarz-ı ifadeye mehaz olabilecek kadar tatlı şeyler yazmış Büyük Raşitler, İsmet Beyler, Halet Efendiler, daha hayli zatlar vardır. Nihayet *Tabsıra*'yı Sultan Selim-i Sâlis asrının evahiriyle hitam bulan lisan-ı resmînin mertebe-i kemali ve devletin zuhurundan Şinasi edebiyatı zamanına kadar kullanılan her nevi tarz-ı edebin de en parlak bir misali addederim." Bu satırları iktibas eden Nazif, şunları ekliyor: "Akif Paşa'dan evvel de o yolda şeyler yazmış hayli zevat bulunduğunu söyledikten sonra, Akif Paşa'ya ne kalıyor?... Hiç." ("Tarih-i Edebiyatımızdaki Hatalardan: Akif Paşa'nın Müceddıtliği"; *Servet-i Fünun*, nr. 1568/94, 2 Eylül 1926, s. 242.)

ben olmasaydım elbette biriniz zuhur ederdiniz. Edebiyat-ı garbiyye meydanda dururken hakaik-i fikriyyenin buralara intişarı bana ve hatta Şinâsî'ye mi muhtaç olur? Güneş doğduktan sonra ziyasını her tarafa dağıtmak için menşûra mı lüzum görülür?.."* diyor.

Bu hususta Namık Kemal, bir tarihî hakikati, şahsî muhabbet ve şükranına feda etmiştir. Evet Garp edebiyatı meydanda dururken, fikrî hakikatlerin buralara yayılması tabii idi. Zaten dâhiler de, dâhi olmayan faniler gibi zamanlarına şiddetle bağlıdırlar. Fakat bu durum gayret ve himmet sahiplerini hiçe saymayı gerektirmez.

Namık Kemal, ne Şinâsî'den daha yaşlı ve Batı kültürüne daha evvel aşina olmuş bulunan Ahmed Vefik Paşa'yı, ne Şinâsî ile yaşıt ve Şinâsî'nin tesirinden büsbütün âzâde Münif ve Edhem Pertev Paşaları kàle alıyor.

Tercümeleri nasıl olursa olsun, Ahmed Vefik Paşa Molière'in tiyatrolarıyla Fenelon'un Télémaque'ını pek açık ibarelerle lisanımıza nakletmiş; Münif Paşa *Tasvir-i Efkâr*'ın kurulmasından önce, telif ve tercüme eserleriyle Garp edebiyatını lisanımıza aktarmaya çalışmış; Edhem Pertev Paşa mensur tercümelerinden başka Victor Hugo'nun, J. J. Rouseau'nun bazı şiirlerini Türkçemize naklederken garbın nazım şeklini tercih ederek bu hususta Abdülhak Hamid'e bile "-fakat zamanen- takaddüm" göstermiştir.[56]

Akif Paşa'nın doğumundan bir buçuk asır evvel vefat etmiş olan ve vâkıf olduğu Latince vasıtasıyla Batı kültürüne yönelmiş bulunan Kâtip Çelebi şöyle dursun; Şinâsî'den bir kaç yaş büyük olan Ahmed Vefik Paşa bile, Garbın edebî kemalâtından, daha evvel istifade etmişti. Şinâsî, Türkçe'nin durûb-ı emsâlini -fakat Paris'te- toplayıp bir araya getirirken, Ahmed Vefik Efendi, Molière'in eserlerini İstanbul'da tercüme ediyordu. Bu itibarla teceddüt hususunda öncelik şerefi Şinâsî'den ziyade Ahmed Vefik Paşa'nın olmak lâzım gelir.[57]

Şinâsî'den başka, Münif ve Ethem Pertev Paşalarla, Ziya Paşa, *Tasvir-i Efkâr* kurucusunun delâletine muhtaç olmayarak, Garp'tan yâni Fransızca'dan doğrudan doğruya fikir iktibas ettiler. Hele bu günkü nesre, Şinâsî ile takipçilerinden ziyade Ziya Paşa'nın üslûbu hakimdir.[58]

Ahmed Vefik Paşa'yı şahsen sevmediği için onun hakkını, ömrünün sonuna kadar tasdikten kaçınan[59] Namık Kemal, her hal ve ihtilâfa rağmen "Şinâsî-perestlik"

---

* *Mecmua-i Ebuzziya*, aded: 13, s. 388.

56 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -I-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1090, 17 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2.

57 "Molière'in Ahmed Vefik Paşa kalemiyle olan tercümeleri de mütercimin garabet-i mizacından büyük mikyasta hisse-yab olmuş. Frenklerin "adaptasyon" dedikleri nakl ü iktibasları da ecellü'l-acaib şeyler. Bununla beraber hizmet etmiş. Tarih-i siyasiyyata sefir, vali, meclis-i mebusan reisi ve başvekil sıfatlarıyla geçecek olan bu zatın tarih-i edebiyatımıza da ilk müceddidlerin başında dahil olmasını hakkaniyet icab ve emreder." ("Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1094, 21 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 2).

58 "Tarih-i Edebiyatımızdaki Hatalardan: Akif Paşa'nın Müceddidliği"; *Servet-i Fünun*, nr. 1568/94, 2 Eylül 1926, s. 242.

59 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1094, 21 Kânun-ı evvel 1337/1921.

mezhebini muhafazada ısrarlıdır.[60] "Edib-i Azam", daha sonraları da, "hakikat-i halde 'Namık Kemal Mektebi' olan tarz-ı cedîdi, üstadı Şinâsî'ye bir hatıra-i şükran şeklinde izafe ile kendisini Hamid'le Şinâsî arasında hatt-ı vasl farz ve ilan eder."[61]

Halbuki Namık Kemal, Şinâsî'nin talebesi zannolunduğu, daha doğrusu kendisini öyle gösterdiği zaman bile ondan ziyade "inşâ" kudretine sahip bulunmakta idi.[62] "Namık Kemal'in Şinâsî'ye meclûbiyeti esbabını pek çok tedkik ve o zamanı idrâk etmiş zevâttan sual" eden Nazif, bu meseleyi şöyle izah ediyor: "Kemal Divan koltuğunda ve onsekiz yaşında, Sofya'dan İstanbul'a gelirken, nesirde pek kuvvetli bir münşî, nazımda ise bî-menend şâir idi. Fakat onun zekâsını Garp'tan ziyade, Şark'ın ve yalnız Şark'ın güneşi tenvir etmişti. Şinâsî Kemal'e Garb'ı işaretle, âteşîn lisan-ı beyanını halkı ikaz yolunda çalıştırmağa onu teşvik etti. Şinâsî Kemal'in hocası olmaktan ziyade mürşididir. Mürid, mürşide ihraz-ı tefevvuk ettikten sonra da âhir-i ömrüne kadar hürmetkâr ve minnettar kaldı."[63]

Şunu hemen belirtelim ki, Nazif bu söyledikleriyle, tevcih edilen bütün rütbeleri geri alarak Şinâsî'yi bir hiç durumunda görmek ve göstermek istiyor değildir. Nazara vermek istediği nokta, birtakım hissî hükümlerle ve başkalarının hakkını inkâr edercesine, bütün şerefin Şinâsî'ye ait gösterilmesindeki yanlışlıktır. Onun bu hususdaki hükmünü şu cümleler gayet güzel ifade eder:

"Şinâsî'ye "müceddid-i yegâne-i edeb" gibi tumturaklı ünvanları -biraz da mütehakkimâne- tevcih edeceklerine; "bizde pürüzsüz, temiz, o vakte kadar görülmemiş bir nesir, Şinâsî ile başlar" demiş olsalardı, başkalarının hukukuna tecavüz edilmeksizin, edibin hakkı verilmiş olurdu."[64]

Evet, edebiyatımızın hakikaten "evliyâ-yı niam"ından olan Namık Kemal de, Ebüzziya da hissiyata ve heyecana tâbi olarak, şuna buna tevcih ettikleri rütbe ve lâkaplarla, birer velinimeti bulundukları edebiyatın tarihini karmakarışık ettiler. "Nergisî gibi, Veysî gibi tarz-ı beyanları ne olursa olsun, şahısları nesrimizde birer merhale olan

---

60 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -I-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1090, 17 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2.

61 "Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, nr.1487/13, 12 Şubat 1340/1924, s. 203.

62 Namık Kemal'in, Belçika Kralı I. Leopold'ün vefatı üzerine *Tasvir-i Efkâr*'ın 7 Şaban 1282 tarihli nüshasına yazdığı şu ateşin satırlar o harika kudretin kemaline güzel bir nümunedir:

"(...) Bu malumdur ki memleket bir hane ve hükumet onun hizmet-güzarı menzilesindedir. Hanenin sükkânı hal-i sabavette bulundukça hadim lala makamına geçtiği gibi memleketin halkı sınıf-ı cehalette oldukça hakim dahi bittabi istiklâl üzere bulunur. Ve hikmeten dahi böyle olmak lazım gelir. Sükkân-ı hanenin sabaveti geçkikçe hadim itibarını hüsn-i hizmette arayacağı gibi, ahalinin cehaleti mündefi oldukça hakim dahi ikbalini efkar-ı umumiyeye tevfik-i harekette taharri eder.

Belçika halkını ise müşarünileyh Leopold bir şefkat-i pederane ile âguş-ı terbiyesinde perverde ederek nisâb-ı rüşde bâliğ etmiştir."

Nazif, "Namık Kemal tam elli sekiz sene evvel bu satırları yazarken ancak yirmiyedi yaşında, lisan-ı edebimiz ise bu günkü kemaline nispetle adeta emeklemekte idi. İşte dehâ-yı ibda budur." der. ("Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -I-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1090, 17 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2.)

63 "Celal Nuri Bey'e", *Servet-i Fünun*, nr.1572/98, 30 Eylül 1926, s. 306.

64 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -IV-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1101, 28 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2.

üdebâdan bile *Nümûne-i Edebiyat*'a alınmış misale tesadüf edilemez."[65] Halbuki, Aşık Çelebi'den Halit Ziya'ya, Reşat Nuri'ye kadar, nesir menzillerinde kimlerin konup göçmüş olduğunu göstermek lâzım idi.[66]

Sonuç olarak; "Namık Kemal Bey de, Ebüzziya Tevfik Bey de edebiyatta inkılâpçı idiler. Hem yıktılar, hem yaptılar. Fakat inkılâpçı, münekkit ve müverrih olamaz." Çünkü, maziye fazla düşman ve hal ile istikbale ise haddinden ziyade tutkundur; her hüküm ve kararında, nefsinin ya öfkesine ya da aşırı meyillerine sık sık mağlup olur. Halbuki, münekkit ve tarihçi için gerekli şartların en büyüğü, evvelden verilmiş hükümlerden ve hissiyâta uymaktan sakınmak ile, tamamen tarafsız ve objektif olmaktır.[67]

Süleyman Nazif'in yeniliğin öncüleri sayılanlar hakkındaki hükmü özetle budur.

Yeni Türk Edebiyatı'nın Teşekkülü

İlk işaretleri Peçevî ve Kâtip Çelebi'de görülen yenileşme hareketinin, bilhassa Ahmed Vefik, Ethem Pertev ve Münif Paşaların tercümeleriyle edebiyatımızdaki tesiri iyice artmıştı. Fakat, Tanzimat'ın ilânından sonra nesrimizde başladığı görülen değişiklik karşısında, nazmımız hâlâ "lâkayd ve bî-teessür" durmaktadır. Şiirimizin, "gerek şekil, gerek tasavvur cihetiyle Acem'in nüfuzuna tamamıyla tâbi olmaktan kurtulmak" istediğini gösteren bazı mühim kıpırdanmalar ancak Abdülaziz zamanında görünmeye başlayacaktır.

Önce, Ethem Pertev Paşa, J. J. Rousseau'nun bir manzumesiyle Victor Hugo'nun "Tıfl-ı Nâim" ünvanlı neşidesini, Fransız nazım şeklinde lisanımıza nakleder. Şinâsî'nin de tercümeleri varsa da şekli bizim inşad tarzımızdadır. Bu bir iki hâdise, şiirimizdeki bir inkılâbın âmili değil, belki dikkat bile çekmeyen bir habercisi olmuştur.[68]

Tanzimat'tan sonra, Divan edebiyatına olan reaksiyon daha da kuvvetlenerek devam eder. Artık Şinasî, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in gayretleriyle öncekinden her yönüyle farklı olmamakla birlikte eskiye cephe alan, sosyal ve politik ağırlıklı yeni bir

---

65 "Tarih-i Edebiyatımızdaki Hatalardan: Akif Paşa'nın Müceddidliği"; *Servet-i Fünun*, nr. 1568/94, 2 Eylül 1926, s. 242.

66 "Bir gün hususi bir hasbıhalimizde *Nümûne-i Edebiyat* musannifi bana: "Ben nesrimizin tarihini tedvin etmedim. Maksadım, hüsn-i tabiat ashabınca makbul birkaç nümune göstermek idi" demişti. Bu itibar ile Ebüzziya merhum, mazur görülse bile, tamamıyla haklı değildir. Çünkü eserine kabul ettiği üdebâ hakkında verdiği hükümler o kadar kat'îdir ki bugün bile tarihi ve müverrihleri şaşırtıyor. Meselâ, Keçecizade Fuat Paşa, Fransızca'ya bihakkın vâkıf iken, edebiyatta tamamıyla Şarklı ve pek acemi bir kâtip kalmıştır. Bununla beraber, Fuat Paşa'nın resmî bir mektubu *Nümûne-i Edebiyat*'ta derc edilmiş.

Ahlâfa, "Silivri nâibi, şeriat hâini, ilâmını gördüm. Kahkaha ile güldüm. Mealî hezeyan, hükmü hilâf-ı Kur'an'dır, mühr-i müebbedimi basarım; seni mahkeme kapısına asarım." diye üç satırlık bir mektuptan başka hiç bir yazısı intikal veya iştihar etmemiş olan Hakkı Paşa*, altıyüz sene zarfında gelen nâsirlerden müntehap onyedi zat idadına ilhak ediliyor da, Namık Kemal Bey'in de senâ ettiği Büyük Râşidlerden, İsmet Beylerden, Hâlet Efendilerden hiç bahs olunmuyor. [*Büyük pederim Süleyman Nazif Efendi, Hakkı Paşa'nın Sivas valiliğinde divan efendisi idi. Ve bir matla'ını tesdis etimşti.]" (a.y.)

67 a.y.

68 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XI", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 60, 23 Mart 1918, s. 551.

edebiyat teşekküle başlamıştır. Bu neslin teşvik ve himâyesi altında yetişen; Recâizâde Mahmud Ekrem, Ebüzziya Tevfik, Abdülhak Hâmid ve Sâmipaşazâde Sezâî'lerin de katkılarıyla Tanzimat edebiyatı, şekil ve muhtevâ yanında lisan ve üslûpça da değişerek, büyük ihtiras ve ferdî ıztırapları anlatan romantik bir edebiyat hüviyeti kazanır. Yeni Türk Edebiyatı'nın sonraki iki ana halkasını ise Süleyman Nazif'in mensubu olduğu **Servet-i Fünun** (Edebiyat-ı Cedîde) ile muhalifi bulunduğu **Millî Edebiyat** akımı teşkil etmektedir.

Tanzimat Edebiyatı ve "Yeni Osmanlılar"

Milletin siyasi haklarını talep ve dava hususunda edebiyatımızın, "Abdülaziz'in evâil-i cülûsuna kadar hiç bir vazife ifa etmemiş"[69] olduğunu belirten Süleyman Nazif: "Siyasiyyât ile edebiyâtın bizde vazife-i müştereke ifa etmeleri Şinasî Efendi, Ziya Paşa, Namık Kemal Bey ile başladı denilse hiç mübâlağa edilmiş olamaz."[70] der.

Gerçekten de edebiyat bu devrede, genellikle sosyal ve siyasî konular etrafında dönecektir. Aslında müphem bir başlangıç olan Şinasî bu tarzın pîri kabul edilir. Ziya Paşa'nın bu yoldaki hizmeti "hem esas, hem şekil itibarıyla pek büyük"[71] olmakla beraber asıl ağırlık merkezi Namık Kemal'dir.

Daha önce de belirtildiği üzere; Edîb-i Azam, "hakikat-i halde "Namık Kemal Mektebi" olan tarz-ı cedîdi, üstadı Şinasî'ye bir hâtırâ-i şükran şeklinde izafe ile kendisini Hamid'le Şinasî arasında hatt-ı vasıl farz ve ilan eder."[72] Süleyman Nazif'e göre: "Şinasi edebiyatımıza Namık Kemal'i; Namık Kemal de Mahmud Ekrem'i, Ebüzziya Tevfik'i, Abdülhak Hâmid'i, Sâmipaşazâde Sezâî'yi ihdâ etti." Fakat, Şinasî'nin kudret ve hizmeti ne kadar büyük olursa olsun bu feyyâz takipçileri olmasaydı, bir çok emsali gibi, o "pîr-i edeb" yalnız bir nâmdan ibaret kalır ve bu nâm - bir çok emsâli gibi- günün birinde unutulur giderdi.[73]

Hürriyet fikrini edebiyat ile neşr ve tâmim etmeğe, Ziya Paşa ile Namık Kemal'den evvel, velvelesiz, hatta maruf tabiriyle sessiz sedasız çalışmış[74] olan Şinasî, en büyük himâyeyi Reşid Paşa'dan, husûmeti ise Âli Paşa'dan görmüştür.[75]

Âli Paşa, "padişahtan ziyade istibdada mâil ve temayülât-ı hürriyet-cûyânenin halk arasında intişar etmesinden muhteriz bir gafil" idi.[76] Daha Sultan Abdülmecid zamanında ve Reşid Paşa gibi büyük bir rakibinin gözü önünde Şinasi'yi "rütbesinin ref'i, memuriyetinden def'i ve maaşının kat'ı" ile manen öldürmeğe çalışan Paşa, Sultan Abdülaziz'in cülûsunu müteâkip "kadir-i mutlak" olduktan sonra ise âdeta "her zekâya

---

69 "Celal Nuri Bey'e", *Servet-i Fünun*, nr. 1572/98, 30 Eylül 1926, s. 306.

70 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -V-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1108, 4 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 1-2.

71 a.y.

72 "Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, nr.1487/13, 12 Şubat 1340/1924, s. 203

73 "Üstâd-ı Ekrem", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1135, 31 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 1-2.

74 "Celal Nuri Bey'e", *Servet-i Fünun*, nr. 1572/98, 30 Eylül 1926, s. 306.

75 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -IV-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1101, 28 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2.

76 Süleyman Nazif, *İki Dost*, s. 13.

ve her kabiliyete ilân-ı adâvet" edecektir.[77] Şinasî'ye düşmanlık hususunda Fuad Paşa da bir aralık Àli Paşa'ya hissen ve fiilen refakat etmişse de haddizatında terakki-perver olan olan Fuad Paşa, evvelki muamelesine, nedamet derecesinde pişman olarak Şinasi'yi daire-i enîsiyyetine celbe muvaffak" olmuştur.[78]

Nazif'e göre: "İstibdada tapan her adam gibi, Sadrazam Àli Paşa da fikir ve kalemin teceddüdâtından korkar ve müteceddidleri sevmezdi." Bu sebeple Paşa, "yalnız dahildeki harekât-ı inkılâpkârâneyi değil, bilumum şuûn-ı cihanı hafv ve ihtirazdan mütevellid ve mütemâdi bir dikkatle takip" etmiştir.[79] Halbuki, fikrin hareketi hiç bir maddî vasıta ile durdurulamaz. Bunun içindir ki, akıllı siyasetçiler "inkılâpların önüne değil, başına geçmekle şiddet ve mazarratlarını tadil" etmişlerdir. Yoksa, Àli Paşa'nın Hüsnü Paşaları nihayet bir *Zafer-nâme*'ye alay mevzuu olabilirler.

"Başlarında Ziya Paşa bulunduğu halde vukua gelen **Yeni Osmanlılar** hareketinin sâiki ve bâdisi bizzat Àli Paşa'dır."[80] diyen Süleyman Nazif, bu hadiselerin seyri ve gelişmesiyle alâkalı şu bilgileri verir:

Reşit Paşa, iktidârını gördüğü Ziya Bey'i 1272/1856 senesinde Mabeyn-i hümayûn üçüncü katipliğine tayin etmiştir. Maksadı, kendisinin ilerlettiklerinden iken aleyhine dönmüş olan Àli ve Fuad Paşalara karşı, zekâca herhalde onların üstünde, kuvvetli bir rakip yetiştirmekti. Ziya Bey buradaki hizmeti üç seneyi doldurmadan Reşit Paşa'nın vefat etmesi üzerine -Padişah kâtibi bulunmakla beraber- sarayda hâmisiz kalır.

Şehzade iken tanıdığı Sultan Abdülaziz, Ziya Bey'i Saray'dan çıktıktan ve Kıbrıs mutasarrıflığından geldikten sonra da Àli ve Fuad Paşalara karşı koruyarak sahip çıkmaya çalıştığı halde, Bâbıâli'nin garazı Beşiktaş Sarayı'nın muhabbetine nihayet galebe eder ve Ziya Bey önce Amasya, sonra Canik mutaarrıflıklarıyla İstanbul'dan uzaklaştırılır. "Àli ve Fuad Paşalar, Reşid Paşa'nın bir zaman îkad etmek istemiş olduğu bu şule-i istidadı, ne suretle olursa olsun, söndürmek istiyorlardı." Canik sancağından

---

77 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -V-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1108, 4 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 1-2. Nazif başka bir yazısında bu konuya dair şöyle diyor: "Şinasî'yi böyle mukaffâ surette tecrîm ve tahkir eden Sadrazam Àli Paşa, daima inkılâptan, yani terakki ve tekâmülden tevahhuş etti. Kimde istidad-ı teceddüt ve kudret-i tecdit görürse onu imha etmek isterdi." ("Celal Nuri Bey'e", *Servet-i Fünun*, nr. 1572/98, 30 Eylül 1926, s. 306).

78 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -IV-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1101, 28 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2.

Fuad Paşa, sadarete ilâve olarak Seraskerlik uhdesine tevcih edilince, tesis etmek istediği *Ceride-i Askeriyye* için Şinasî'den muavenet dilenmiştir. Nazif: "O vakitte sadrazamların vüzeraya bile ibzal etmedikleri lisan-ı iltifat u tevazu ile yazılmış olan bir tezkere Şinasî'nin Fuad Paşa nazarındaki kadr ü ehemmiyetini gösterir." dediği bu tezkereyle ilgili olarak şunları anlatır:

"Rütbe-i saniye sınıf-ı saniyesi ashabından bir izzetlü efendiye şeref-tastir buyurulan emirnâme-i sâmiyi "Lütf u irade efendimindir" iltifatıyla nihayete erdirmek, diğer rical ve vüzerâ-yı saltanat-ı seniyyenin hukuk u haysiyetine -yine o zamanın telakkisince- tecavüz addedilmiş olsa becâdır. Hele "bendeleri" gibi sadrazamın şânını ihlâl ve "aliyeleri" misüllü muhatabın kadrini arş-ı âlâya isâl edecek tabirâtı o devrin akidesi küfür telâkki ederdi. Hakku'l-insaf düşünülürse bundaki büyüklük Şinasî Efendi'den ziyade Fuad Paşa'ya aittir." ("Celal Nuri Bey'e", *Servet-i Fünun*, nr. 1572/98, 30 Eylül 1926, s. 306).

79 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -V-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1108, 4 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 1-2. Àli Paşa'nın vâlilere gönderdiği 6 Cumade'l-ûlâ 1287/1870 tarihli; komün ve iştirakçilere karşı tedbirli olunması hakkındaki, "hem mühim bir vesika-i resmiyye, hem şâyân-ı dikkat bir vesika-i ruhiyye" olan emirnâme için bk. (a.y).

80 a.y.

ayrılmasını müteakip, üçüncü defa memur olduğu Meclis-i Vâlâ azalığından azl ile tekrar Kıbrıs mutasarrıflığına tayin ettirirler. Artık Ziya Bey'e, kasidesinde dediği gibi "tahlis-i can için terk-i diyar etmek"ten başka çare kalmamıştır.[81]

Kemal Bey ise "yirmiüç yaşlarında iken Şinasi'yi tanımış ve onun tesis ettiği *Tasvir-i Efkâr* gazetesine yazmağa başlamış"tı. İlim ve irfanıyla beraber Şinasi'nin âsâbında, bütün milletin âsâbından bir cereyan geçirecek kuvvet yoktu. Namık Kemâl, onun kısmen topladığı "mevâdd-ı infilâkiyyeyi" tutuşturmak için her fırsattan istifadeye çalışır.[82] Hürriyetçi fikirlere bizde kalemini "ilk vasıta-i cereyan" etmiş bulunan Namık Kemal'in *Tasvir-i Efkâr*'daki bu âteşîn makaleleri daha sonra Jön Türkler'in neşriyatına da "mebde' ve menbâ" olacaktır.

Hürriyetçi hareketin halk arasında yayılmasından çekinen Ali Paşa, "bu şehbâz-ı beyanı evvelleri taltifle, nevâzişle avlamak" ister. Fakat bu mümkün olmaz. Çünkü, "rütbe, nişan, ihsan" Namık Kemâl'in, "istihfaf ile telâkki ettiği oyuncaklardır."[83]

Neticede, istedikleri adamları "def'-i leyyin" suretiyle yerinden yurdundan uzaklaştırabilen idarecilerce Ziya Paşa hizmet-i şahâneden çıkarılıp Kıbrıs'a mutasarrıf nâmıyla sürgün edilmek istenilirken; makaleleriyle Àli Paşa'yı korkutmağa başlamış olan Namık Kemâl'in de vâli muavinliği ile Erzurum'a uzaklaştırılması münasip görülür (Mart 1283). Böylece "o devrin iki en büyük zekâsı payitahttan uzaklaştırılmak suretiyle" boğulacak ve söndürülecekti.[84] İki dostun tayini aynı zamana tesadüf eder.

Diğer taraftan, Mısır valisi İbarahim Paşa'nın dördüncü oğlu Mustafa Fazıl Paşa daha evvel Meclis-i Hazâin riyâsetinden azl ile Avrupa'ya teb'id edilmiş[85], ayrıca bir de "Verâset-i Hidiviyye" meselesi çıkarılmıştı. Mısır'ın saltanatı, Àl-i Osman saltanatı gibi, o vakte kadar Mehmet Ali evlâdının yaşça en büyüğüne intikal ederken bu usulü Àli Paşa değiştirterek tevârüs hakkını, zamanın hidivi "İsmail Paşa'nın en büyük oğluna - ondan sonra da amûd-ı nesepteki ekber-i evlâda intikal etmek üzere- nakl ve tahsis" eder. İsmail Paşa'dan birkaç saat sonra doğmuş olan biraderi Mustafa Fazıl Paşa, "hakk-ı mevrûsuna indirilen" bu darbeye karşı tabii ki lâkayt ve hareketsiz kalamaz. Üstelik Àli Paşa, onu "Avrupa'ya koğmak gibi, düşmanları için tehlikeli bir basiretsizliği de irtikâp etmiş"tir. Mustafa Fâzıl Paşa, elindeki, rivayetlere göre altı veya on milyon lirayı, intikamını almak yoluna vakfeder ve Ziya Paşa ile Namık Kemâl'i dolgun maaşlarla Avrupa'ya çağırır.[86]

---

81 *İki Dost*, s. 7-8. Sultan Abdülaziz'e Cenevre'den yazdığı manzum istidânâmenin bir beyti şöyledir:

Bir başka çâre kalmadı tahlîs-i cân için
Terk-i diyara eyledim âhir azîmeti

82 *a.e.*, s. 11

83 *a.e.*, s. 13.

84 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -V-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1108, 4 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 1-2.

85 *İki Dost*, s. 14.

86 "Mustafa Fazıl Paşa'nın garazı Ziya ve Kemal Beyler'de, Ziya ve Kemal Beyler'in ihtiyacı Mustafa Fazıl Paşa'da mütekabil ve kuvvetli birer vasıta-i istîfa buldular. Paşa bunları hürmetkâr bir lisan ile Avrupa'ya davet ediyordu. İkisi aynı günde ve 1284 muharreminin on üçüncü gününe müsadif olan 17 Mayıs 1867'de İstanbul'dan hareket ettiler." (*a.e.*, s.14-5).

Yine o esnada, "Veraset-i Hidiviyye'nin tağyiri Verâset-i Seniyye'nin mukaddeme-i tâdili olduğu" yolunda bir şâyia da -ihtimal ki kasıtlı olarak- çıkarılmıştır. Bundan kuşkulanan Veliahd-ı saltanat Murad Efendi de Mustafa Fâzıl Paşa ile "hissen ve nakden" işbirliği eder.[87]

Erzurum, Namık Kemâl'e "ilk merhâle-i idbâr" olacaktı. Ziya Paşa ise önceki Kıbrıs tecrübesine nazaran "bu kadar acı hatıralar bırakan bir yere gitmemek ve ölmemek için" gurbeti tercihe hazırdı.[88] Böylece, Âli Paşa'nın takibinden bizar halde bulunan Ziya Paşa ile Namık Kemal Bey bu davete uyarak,[89] yurt dışında çıkardıkları gazete ve yazdıkları risalelerle, "bizdeki insan sürüsünü ilk uyandırmağa çalışan" hürriyetçilerin öncüleri olmuşlardır.[90] Mevcut idareden memnun olmayan "efkâr-ı münevvere ashabı" da peydarpey İstanbul'dan ayrılarak "Mustafa Fazıl Paşa'nın açtığı râyet-i taleb altında" toplanırlar.

Avrupa'da önce *Muhbir* sonra da *Hürriyet* gazeteleri tesis edilir. Londra'da, ilk nüshası 1285 rebiülevvelinin dokuzunda neşr edilen (29 Haziran 1868) haftalık *Hürriyet* gazetesi, Yeni Osmanlılar'ın en mühim eser ve telkin vasıtalarıdır. Yüz nüsha çıktıktan sonra kapanır. Sebebi parasızlıktır. Çünkü "Mustafa Fazıl Paşa Sultan Aziz'le uyuşarak, Avrupa'ya celbettiği ahrârı gurbet ellerinde ve sokaklarında bî-kes bıraktı. Sarhoş şehzade Murad Efendi de vaad ve ifa ettiği muâveneti kat' etmişti."[91]

İstanbul'da Sadullah Paşa, Süleyman Paşa, Atâullah Bey, Mehmed Bey, Reşad Bey, Nuri Bey gibi Garb'ın irfan şualarıyla nurlanmış olan gençler ise daha evvel cemiyet teşkil etmişler, efkârı aydınlatmaya çalışmaktadırlar. Yeni Osmanlılar'ın Avrupa'daki yayın organları bunların da "hâdim-i âmâli" olur.

Görüldüğü gibi Âli Paşa aslında, korktuğu şeyin ortaya çıkmasına ve gelişmesine istemeyerek ve bilmeyerek hizmet etmiştir.[92]

Avrupa'ya davet ettiği hürriyetçileri terk ile İstanbul'a dönen Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın bu vefâsızlığını müteakip, Avrupa'daki Yeni Osmanlılar, birer birer

---

87 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -V-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1108, 4 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 1-2.

88 *İki Dost*, s. 14.

89 Ziya Paşa'nın;

Çün müdara vü hulûs etmiştik
Ya niçin Avrupa'ya gitmiştik
Gitmeği ben sana evvelce dedim
Hem düşün sen kim idin ben kim idim.

gibi cevabî beyitleri, Namık Kemal'i Avrupa'ya gitmek hususunda Ziya Paşa'nın teşvik ettiğini "beyan ve tevsik" etmektedir. (*a.e.*, s. 6).

90 "Celal Nuri Bey'e", *Servet-i Fünun*, nr. 1572/98, 30 Eylül 1926, s. 306.

91 *İki Dost*, s. 15.

92 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -V-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1108, 4 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 1-2.

dönmeğe başlarlar. Çünkü aç kalmışlardır.[93] Bunlardan "vatan-cüda şair" Kemal Bey, "Avrupa'daki açlığı, vatanının zehr-i kahrıyla mübadele etmekte muztar kalmıştı."[94]

Ziya Paşa ise, tek başına İsviçre'ye çekilerek Cenevre şehrinde ikameti tercih etmiş, orada *Hürriyet* gazetesini münferiden yed-i idâresine almıştı."[95] Âli Paşa'nın vefatına kadar Cenevre'de kalan Ziya Paşa'nın, edebî hayatında en feyyâz devir Leman gölü sahilindeki bu inziva seneleridir. "En müfîd eserlerini burada yazdı. Ve bilhassa J. J. Rousseau'nun *Emile* adlı eser-i manzumunu, o zaman da şimdi de hârikulâde addolunacak bir mehâret ve muvaffakiyetle Cenevre'de tercüme etmiştir." Bununla beraber; "Cenevre hayatı Ziya Paşa'nın ruhundaki melâl ve infiâli tezyid ile onu âdeta "anarşist"liğe sevk etmişti. El yazısıyla olan *Mecmua-i Eş'âr*'ındaki şu beyit, şâirin o zamanki feveran ve isyanını gösterir:

Cihan nâmındaki bir maktel-i âmme yolum düştü
Hükümet derler anda bir nice salhâneler gördüm[96]

Âli Paşa'nın vefatından sonra Ziya Paşa'nın, Sultan Aziz'e Paris'ten takdim ve padişahtan affını niyaz ettiği 7 Recep 1288 [22 Eylül 1871] tarihli kaside de gösterir ki; "Gurbet ve metrûkiyyet, şâirin âsâbını, iradesini, muhakeme ve hâfızasını tezelzüle uğratmıştı." Nitekim Paşa, "seyyiâtını beş sene kâhir belagatla âleme teşhir ettiği devrin hükümdarını" o kasidede;

Abdülaziz Han ki tedâbîr-i akl ile
Etti halâs tehlikeden milk ü milleti

gibi beyitlerle övmekte bir mahzur görmez.

Aslında, Ziya Paşa ile Namık Kemal Bey'in Avrupa'da sonraları arası açılmıştı. Aynı noktaya ayrı yollardan yönelmiş oldukları için hedefe ulaşmak mümkün olmayınca, aralarındaki tam uyum devam edemezdi. "Ziya Paşa'ca yegâne maksat, Âli Paşa'nın izmihlâl ve zevâli, Kemal Bey'ce aksâ-yı âmâl ise hürriyet-i milliyyenin tahassül ve istikmâli idi." Her iki edîbimizin de Avrupa'da iken yazıp neşrettikleri *Rüya*'lar bu hakikati göstermeye kâfî birer vesikadır.[97]

Ancak, bu durum sebebiyle Ziya Paşa'yı küçültmek doğru olmaz ve "kimsenin haddi değildir." Onun, fikir ve lisana, büyük ve unutulmaz hizmetleri geçmiştir. Mücadeledeki maksadı şahsî de olsa, "onun kininden millete bir din, bir ideal

---

93 a.y.

94 Süleyman Nazif, *Namık Kemal*, s. 38. Namık Kemal, Paris'ten Recaizade'ye yazdığı ve olan biten hadiselerden yakındığı mektubunda: ".. Herkes kendi maksadı uğruna feda edecek adam arıyor." diyecektir. (*İki Dost*, s. 15-6)

95 *İki Dost*, s. 17.

96 *a.e.*, s. 25.

97 "Ziya Paşa'nınki bu büyük adamın hayat-ı siyasiyyesince bir zül ve lekedir. Güya Londra'nın bir parkında rüya görüyor: Abdülaziz efendimizin Dolmabahçe sahilsaray-ı hümayununda huzuruna çıkarak, eteklerine sarılmış; ayaklarını öpmüş; nihayet Ali Paşa'nın sadaretten azliyle ve Kıbrıs mutasarrıflığıyla İstanbul'dan tebidi iradesini istihsal ederek, devlet ve milleti kurtarmış.

Namık Kemal ise gördüğü, daha doğrusu halka göstermek istediği rüyada peri-i hürriyete müheyyic ve romantik bir hutbe irad ettirerek, ümmîleri, zımmîleri bile galeyana getirecek sözler söylüyor. İşte iki büyük dost arasındaki fark." (*a.e.*, s. 21-2).

doğuyordu. Sâiki ne olursa olsun, bugünkü cumhuriyetin temellerini memleketin topraklarından evvel, evlâdının efkâr ve vicdanına ve en evvel atmış olan elleri hürmet ve şükran ile öpmek herkesin borcudur."[98]

Ali Paşa'nın yerine Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazam olmasıyla Ziya Paşa için, "düşman mevki'-i iktidardan çekilerek, yerine dost ve hâmi geliyordu." Ne var ki, yeni sadarazam "İki dost" için ayrı bir ihtilaf vesilesi teşkil edecektir.[99] Ziya Paşa Paris'te yazdığı kasideyi de ihtimal ki Mahmud Nedim Paşa vasıtasıyla Sultan Aziz'e takdim etmişti. İsteği derhal kabul edilerek dönüşüne müsaâde çıkmakla beraber "padişahın eski nedimine olan iğbirarı, kin şeklinde devam ediyordu. Ne Mahmud Nedim'in iki sadâreti, ne Ziya Paşa'nın Avrupa'dan döndükten sonra, birçok münasebetlerle tanzim ve takdim ettiği tarihler, kasideler, neşideler idbar ve menkûbiyetini ref' ü def' edebildi. Mahmud Nedim Paşa'nın yerine sadrazam olan Mithat Paşa zaten Ziya Paşa'yı sevmezdi. İhtimal ki selef ve rakibinin mensubîninden olduğu veya zekâ-yı harîsinden korktuğu için."

Böylece Sultan Murad'ın cülûsuna kadar süren beş senelik ikinci bir "nekbet ve iztırarla, canından bizâr olan" Paşa bu sahipsizlik döneminde :

Bilmem ki bu gamgâha neden böyle sataştım
Kimden kime şekvâ edeyim ben dahi şaştım

müseddesini yazmış ve,

Àlemde Ziya eski hevâ vü hevesim yok
İkbâl ü saadet gibi bir mültemesim yok
Feryâd ederim bî-hüde, feryâd-resim yok
Feryâd ki feryâda dahi gayri sesim yok

nâlelerini bu neşideye derc etmişti.[100]

Avrupa'dan dönen Namık Kemal'in halini ise en güzel -her îma ve tezyiften tecrid edilmek kaydıyla- "Bıçak gitti; ustura geldi" deyimi ifade eder. Nazif'e göre "o, bıçak gitmiş, ustura gelmiştir." Dönüşünde devrin ekser büyükleriyle görüşür. Avrupa'daki tam üç senelik ikamet ve mücahede o cevvâl zekâya başka bir feyz ve inkişaf vermiştir.

Vefat edinceye kadar, genç muhasımına hürmetkâr kalmış olan Àli Paşa'dan sonra iktidar mevki'ine gelen Mahmud Nedim Paşa işi azıtınca Kemal, ciddi ve fiilî bir

98 *a.e.*, s. 22. Nazif, "Ziya Paşa'daki Àli Paşa husumeti halkımızda ibtibdada husumet şekline istihale etti. Ve istibdada husumet hürriyete muhabbeti istilzam, hürriyete muhabbet de hâkimiyet-i milliyyeyi en mütekâmil şekle ifrağ ile itmam eyledi." der. (*a.e.*, s. 23).

99 Ziya Paşa'nın, Avrupa'dan gönderdiği kasidede;

Bir zata verdi mührü ki ruşen güneş gibi
Ehliyyeti fazileti sıdk u hamiyyeti

diye övdüğü Mahmud Nedim Paşa'nın icraatını, Namık Kemal daima takbih ve ilk sadaretinden düşüşünü,

Kedimi gaflet ile fare-i idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi

müseddes-i meşhuruyla alkışlayarak şahsını tehzil etmişti. Ziya Paşa ise onun zatını tebcil etmekte devam etmiştir. (*a.e.*, s. 27-8.)

100 *a.e.* s. 32.

mücedele ile halkı irşada lüzum görerek Sadrazamın sukutundan iki ay evvel İstanbul'da *İbret* gazetesini tesis eder. Mesaî arkadaşları, Yeni Osmanlılar cemiyetinin ilk müessisi Nuri Bey ile onun çocukluktan beri arkadaşı ve Kemal'in Avrupa'da da refiki bulunan Reşad Bey (bilahere Paşa), Ebüzziya Tevfik Bey ve Kemal Bey'in -yaşça kendisinden küçük- üvey dayısı Mahir Bey'dir. "*İbret* gazetesiyle İstanbul'da her gün bir başka güneş doğuyordu."[101] diyen Nazif'e göre, "Londra'da ve Cenevre'de intişar etmiş olan *Hürriyet* gazetesinin nüshaları *İbret* ceridesinin yanında sönük kalır."[102]

Mahmud Nedim "tehlikeyi idrâk etmekte gecikmeyerek" *İbret* 'in yazar kadrosunu birer memuriyetle İstanbul'dan uzaklaştırır. Kemal'in nasibine Gelibolu mutasarrıflığı düşmüştür. Oradan da Be. Mim. yani başmuharrir imzasıyla muntazaman *İbret* 'e yazmış olan Namık Kemal'in, "Gelibolu'dan gönderdiği makalelerle İstanbul'da yazdıklarının arasında hemen hiç fark görülemez. Belki daha şiddetlidir." Kuduz hastalığının Gelibolu ve civarında yayılması münasebetiyle köpekleri, erkek ve dişilerini ayırarak, farklı yerlere sürdüğü için azledilen Kemal bunu cana minnet bilerek, İstanbul'a gelir ve zaten fâsıla vermemiş olduğu neşriyat ile mücahedede devam eder.[103]

Ziya Paşa ile Namık Kemal İstanbul'da tabiatıyla görüşüyor ve beraber oluyorlardı. Ziya Paşa'nın Avrupa'dan dönüşte takındığı tavır "muhterizâne ve hatta ikbal-cûyâne" iken* Namık kemal, her gün biraz daha celâdetini artırarak "belâ-cûluk" ediyordu. "*İbret*'i hükümet ilgà etmiş, Namık Kemal'in elinde yalnız sahne kalmıştı."[104] Büyük edib, memleketimize tiyatroyu sokarak, bu vasıta ile umumun fikir ve zevkini terbiye etmek istiyordu.[105] *Vatan* piyesi, Abdülaziz'in zaten patlamaya hazır olan hışm ve gazabını feverana getirmiş ve Kemal'in bir kaç arkadaşıyla birlikte sürgün ve hapsedilmelerine sebep olmuştur. Nazif, Magosa'ya yolladıkları Namık Kemal'i bir

101 *Namık Kemal*, s. 38

102 *İki Dost*, s. 34. Nazif, İbret'in uyandırdığı tesiri anlatırken şunları anlatır: "Kemal'in sihr-i beyanı herkesi teshir etmişti. Hemen her makalesi efkâr-ı umumîyede şiddetli bir cereyan husûle getiriyordu. Yazılarının güzelliğini takdir ve manasını tefehhüm edemeyen avam bile bu umumî cereyana kapılmıştı. Millet henüz tebellür etmemiş bir maksada, meçhul bir hedefe koşuyordu. Beş seneden beri devam eden bu hareket-i fikriyyenin beş sene sonra müntereddit, otuz sekiz sene sonra tam bir meşrutiyette ve elli sene sonra da cumhuriyette karar kılacağı acaba bu büyük muharriklerin hatırına gelir mi idi?.." (*a.e.*).

103 *a.e.* s. 33-5. Süleyman Nazif'in, bu tarihten üç sene önce verdiği -sonradan kitap olarak da basılan- bir konferansında, bu azil meselesinde kesin konuşmadığı görülüyor: "Azil mi edildi?. Yoksa kendisi mi terk-i memuriyyet etti? Bilmiyorum, Gelibolu'da pek az kaldı ve yine İstanbul'a geldi." (*Namık Kemal*, s. 38).

* "Mahmud Nedim Paşa ile münasebet-i kadîmeyi tecdid ve sadr-ı esbakın idbar ve menfâ demlerinde bile hulûskârâne ubûdiyetnâmelerle teşdid etmesi ve Sultan Aziz'e sık sık verdiği neşidelerden bir kısmını yine Sultan Aziz'in evâhir-i saltanatına karîb senelerde neşrettiği *Harabât*'a derc eylemesi bunu gösterir." (*İki Dost*, s. 35).

104 *Namık Kemal*, s. 38.

105 *İki Dost*, s. 33. "Vâkıa tertip ettiği oyunların bugün kıymeti yoksa da, zamanı itibarıyla pek büyük ehemmiyeti ve hizmeti olmuştu." diyen Nazif, *Vatan -yahut- Silistre*'nin uyandırdığı akisler hakkında Ebüzziya Tevfik'in bilgi ve müşahedesine müracaat etmiştir. Buna göre: *Vatan* piyesi, sahnelenmesinden itibaren iki ay zarfında kırk yedi kere tekrarlanmış ve Namık Kemal ile bazı arkadaşları uzaklaştırıldıktan sonra, Sultan Aziz bile bir iki defa huzurunda icra ettirmiştir. Ayrıca, İzmir ve Selânik dahil olmak üzere bir çok tiyatroda Sultan Murad'ın cülûsuna kadarki üç yıl içerisinde belki beşyüz kere oynanmıştır. (Ebüzziya Tevfik, "Süleyman Nazif'e Mektup", *Mecmua-i Ebüzziya*, nr. 101, 25 Cumâde'l-âhire 1329/1911, s. 706).

zindana tıkarak, "o sıtma yuvasında" otuzsekiz ay, "cismini, ruhunu işkencelerle öldürmek istediler." diyor.[106]

Ziya Paşa ile Namık Kemal arasındaki "ilk muâraza-i kalemiyye", *Harabât*'ın birinci cildi yayınlandıktan sonra, Kemal'in tariziyle başlar. Magosa zindanında eline geçen bu kitap, o 'büyük mahbûs'u fevkalâde gazaplandırır.[107] Aslında; Nedim'in "meziyyât-ı şi'r ü san'atına daima senâ-hân olduğu" gibi Nef'î'nin de "âheng-i beyanını ekseriya meşk-i taklid etmek" takdirkârlığında bulunmuş olan Namık Kemal[108] ile onun 'yârân-ı ictihadı', "tarz-ı atîki yıkmak için, o tarzın en kuvvetli sanâdidine hücum, tabir-i esahhla, sanatı siyasete feda etmeğe mecbur bulunduklarını zannetmişlerdi."[109]

İşte, bu husumetle Nef'î'den Nâbî'ye kadar o tarzın üstadlarını yıkmağa karar vermiş bulunan Namık Kemal'in, o hiddetine en mühim sebeb, *Harabât*'ın baştan sona "vâdi-i kadîm"deki şiirleri ihtiva ederek, adetâ "edebiyatta irtica vücuda getirecek bir mahiyette" olmasıydı.[110] Artık, tarz-ı kadîm'e şiddetle düşman kesilmiş bulunan Kemal'in, "*İrfan Paşa Mektubu* ve diğer mektup ve makaleleri hep bu maksatla yazıldı."[111]

Sultan Aziz'in hal'ine kadar Ziya Paşa İstanbul'da menkûb ve Namık Kemal Bey, Magosa'da mahpus kaldı. "Ziya Paşa'nın akl ü ilminden o kaht-ı ricâl devrinde istifade edilmemesini düşmanlarından başka herkes teessüfle telâkki ediyordu. Namık Kemal'in pek meşhur olan kaside-i bî-nazîrindeki,

Değildir şîr-i der-zencire töhmet acz-i akdâmı
Felekte baht utansın bînasib erbâb-ı himmetten
Ziya dûr ise evc-i rif'atından ıztırarîdir
Hicab etsin tabiat yerde kalmış kabiliyetten

106 *İki Dost*, s. 35-6.

107 "Kemal Bey in ez-zât-ı âsârı, *Harabât*'ın iki cildini muâhezeye münhasır olan *Tahrib* ve *Takib*'idir. Mahbûsiyyetin verdiği asabiyyetle hayatta tanımış olduğu adamların en büyüklerinden birinin, bir eski gurbet ve mücâhede arkadaşının sükût-ı lâkaydîsi Kemal'in muvazenesini, mantık ve şuurunu tezelzüle uğratıyordu. İşte bu haller o iki tenkidnâmenin esbab-ı tahriri olmuştu. Keşke neşr edilmeseydi!..." (*a.e.*, s. 37-8).

108 "Şiir ve Ahlak", *Resimli Kitap*, c. 1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s.119. Süleyman Nazif, başka bir eserinde bu konuyla alâkalı olarak şunları söyler: "Recâizâde Üstad-ı Ekrem'e yine Magosa zindanından yazılmış bir mektubunu görmüştüm. Kemal Bey bu mektubunda Nef'î'nin o günlerde bir kere daha divanını okumuş olduğundan bahsederek, fevkalâde bulduğunu ve bir vakit aleyhinde bulunmasına sebep, tarz-ı kadîmi yıkmak için kudemâ-yı şuarâyı devirmek lüzumu bulunduğunu söylüyordu. *Evrak-ı Perişan* müellifi için gaye, alelıtlak, edebiyattan ziyade edebiyatın tecedüdü idi." (*İki Dost*, s. 36-7).

109 *Mehmed Akif*, s. 13-4.

110 Namık Kemal'in mektubunda bu husus şöyle ifade ediliyor: "Size doğrusunu söyleyeyim. Vaktiyle şerîk-i hareket ü hamiyyetim olan bir zatın ben Magosa'da bulunduğum halde bir selâmına bile nâil olmadığıma ziyadesiyle gönlüm kırıldı. Onun için doğrudan doğruya kendilerine mektup yazmadım. Fakat *Harabât* mülkümüzde bir darü'l-fünun-ı edeb teşkiline çalışan Yeni Osmanlılar'ın mebnâ-yı teşebbüsatına karşı âdeta bir meyhane yapmak hükmünde olduğundan milleten, edeben, aklen ahlâken insaniyeten öyle bir takım türrehatı câmi' bir müntehabât tertibini mecma'-ı kemalât olan câmi'-i *Harabât*'a lâyık görmediğim için mülâhazamı yazmak istedim. Kendilerinden memulüm bir cevap yazmak idi. Bilmem niçin mukabele yerine telâş buyurmuşlar.." ("Kemal Beyefendi Tarafından Câmi'-i *Harabât* olan Ziya Beyefendi'ye Gönderilen Mektubun Sûretidir"; *İki Dost*, s. 39).

111 *İki Dost*, s. 36.

beyitleri Ziya Paşa'nın menkûbiyetine ve milletin bu yüzden olan mahrumiyetine telehhüf-hândır."[112]

Gerek Abdülaziz'in gerekse V. Murad'ın hal'lerinden sonra beklenen gelişmeler sağlanamaz. "Hürriyet-i fikriyye ve siyasiyyenin ilk ve en büyük kahramanlarından olan Ziya Paşa Sultan Murad'ın, Namık Kemal Bey Sultan Abdülhamid'in başkâtipliklerinden teb'id, daha doğrusu o iki padişah, bu iki hürriyet-perverden tecrid" edilmişlerdir.

Şurâ-yı Devlet azalığına tayin olunan Namık Kemal, "Kanun-ı Esasî layihasını temyize memur komisyona da Ziya Paşa ile birlikte memur oldu."[113] Kanun-i Esasî'nin, Padişaha "teba'asından istediğini Memâlik-i mahrûsa-i şâhâne'si haricine tard ve teb'îd etmek selâhiyetini bilâ-kayd ü şart, yani muhakemesiz, hükümsüz bahşeden" 113'üncü maddesine, Ziya Paşa'nın endişe ve itirazlarına rağmen göz yuman Mithat Paşa, Ziya Paşa'nın uzaklaştırılması hususunda Saray'la görüş birliği içindedir.[114]

Nihayet vali olarak Suriye'ye yollanır. Çünkü, "Ziya Paşa hissiyâtına kapılmaz ve daima hesap ile hareket ettiği gibi, hemen her mısra'ı bir darb-ı mesel olan ve mülkün her tarafında ağızdan ağıza dolaşan "Terkib-i bend"i ve *Zafernâme*'siyle büyük bir şöhret ihzar etmişti."[115] Fakat çok geçmeden yetkisini aşan teşebbüslerde bulunduğu konusunda padişaha bir ültimatom vermeye kalkışan Sadrazam Midhat Paşa da İstanbul'dan uzaklaştırılır.[116]

Maarif müsteşarı Ziya Beyefendi'nin "vezârete terfi'en ve iktidarı sebebiyle" tayin edildiği Suriye valiliği beş ay kadar devam eder. Tayin gerekçesinin zıddına bahanelerle görevi Konya valiliğine çevrilir. Bir yıl sonra da; ölüm tarihi olan 8 Cemaziyel-âhir 1297'ye [18 Mayıs 1880] kadar tam iki sene valilikte bulunduğu Adana'ya gönderilecektir.[117]

112 *a.e.*, s. 45.

113 *a.e.*, s. 49-50.

114 "Ziya Paşa'nın Midhat Paşa'ya vâki olan şu ihtar ve inzârı, zekâsına ve isabet-i ictihadına delildir; Sâmi Bey diyor ki:

".. Ziya Paşa Midhat Paşa'nın bu ıztırarını teslim etmeyerek ve muvafakat-i mezkûreyi büsbütün başka mânâya tevcih ederek: "Maksadı anlıyorum. İstemediğiniz adamları hin-i hâcette İstanbul'dan teb'id için siz de o fıkrayı tensip ve tasvip etmiş olacaksınız. Fakat emin olunuz ki ilk evvel size tatbik edilecek."

Sami Bey merhumun kailini tasrih etmeyerek naklettiği bu rivâyeti vekâyi'-i tâliye teyid eder. Evvelâ Süleyman Paşa'nın, bir kaç gün sonra da Ziya Paşa'nın def'-i leyyin suretiyle İstanbul'dan tebâüd ettirilmesini Midhat Paşa'nın teb'id-i anîf ü nâgehânîsi takip etmiş ve filhakika 113. maddenin ilk tatbik edildiği mağdur, bizzat Midhat Paşa olmuştur." (*a.e.*, s. 59).

115 *a.e.*, s. 60.

116 *a.e.*, s. 59,69.

117 *a.e.*, s. 77-9. Hakkındaki söylentilerle alâkalı olarak Nazif şunları anlatır: "Ziya Paşa'nın Adana'daki ef'âl ve icraâtı hakkında pek çok şeyler söyleniyor. Vâkıa kimseye mümâşat etmez, tabir-i marufuyla şedidü'ş-şekîme bir idare adamı olduğu gayr-i münkerdir. Fakat halkın isnad etmek istedikleri suistimal ve irtikap gibi ef'alden tamamıyla berî ve hayat-ı resmiyyesinde asla kirlenmemiş bir zat olduğuna, onun hayatını otuz seneden beri tedkik eden bir müverrih kanaatiyle eminim.." (*a.e.*, s. 81).

İstanbul'da gözden düşmüş haldeki Namık Kemal ise, ihtiyatla takip edilmektedir. Doksanüç Harbi'nin patlak vermesini müteakip günlerde imalı bir sözü yüzünden jurnal edilen Namık Kemal, mutassarrıf olarak Midilli'ye sürülür. Daha sonra buradan Rodos'a; vilâyet merkezinin Sakız'dan Rodos adasına nakli üzerine de Sakız mutasarrıflığına tayin edilen Namık Kemal, "dünyanın hiçbir tarafında bulamadığı huzur ve sükûna" Teşrin-i sâni 1888'de, Sakız adasında ebediyyen kavuşur.[118]

Sonuç olarak, Süleyman Nazif'in, bu üç kıymetli edibimiz hakkındaki kanaat ve tespitlerini yer yer kendi cümleleriyle özetleyelim:

Paris'ten İstanbul'a, "büyük bir müceddid-i lisan ve üstad-ı nesir şeklinde" dönmüş olan Şinasî,[119] Namık Kemal'e "Garb'ı işaretle, âteşîn lisan-ı beyanını halkı ikaz yolunda çalıştırmağa onu teşvik" etmiş ve bir çeşit mürşidi olmuştur. Şinasî'nin "şiir ve lisanından ziyade, fikir ve telâkki noktasından tedkike şâyân" *Mecmua-i Eş'âr*'ının bazı beyitleri bile, onun bizde "ebu'l-ahrar" olduğunu ispata kâfidir. "Bu divançede "hiç bir padişaha doğrudan doğruya verilmiş kasâide tesadüf edilmez."[120]

Ziya Paşa ise, "mazlum ve makhur bir milletin hukuk-ı siyasiyyesini en evvel dâvâ eden ahrârın alemdâr ve pişdârı olmuştu."[121] "Bizde mısraları durûb-ı emsâl olan şâirlerin en bahtiyarı" da şüphe yoktur ki, Ziya Paşa'dır.[122] "Tarz-ı kadîmin en büyük şâirlerinden biri" olmakla beraber Garb'ın eşi'a-i irfanı ile de tenvir-i kabiliyet etmişti."[123] Denilebilir ki "bu günkü nesre, Şinâsî ile takipçilerinden ziyade Ziya Paşa'nın üslûbu hakimdir."[124]

Edebiyatı gaye değil, vasıta kabul etmiş olan Namık Kemal de, "milletin hukûk-ı siyasiyyesini ve hürriyetini istihsal etmek" maksadını taşımıştı. Bu itibarla Namık Kemal'in eserine edibâne demekten ziyade peygamberâne demek yakışır."[125] Etrafındaki genç kabiliyetleri teşvik ve himâye etmesi de en mühim faaliyetlerindendir.[126] Bizde "vatan muhabbetinin müessisi"[127] olan Edib-i azam, "milletine ilk arzî bir din ve millî bir ideal getiren sahip-hurûçtur."[128]

---

118 *a.e.*, s. 76.

119 "Fransız Lisan ve İrfanı", *İleri*, nr.1716, 14 Teşrin-i sâni 1338/1922, s. 1.

120 "Celal Nuri Bey'e", *Servet-i Fünun*, nr. 1572/98, 30 Eylül 1926, s. 306.

121 "Ziya Paşa'nın Kabri Münasebetiyle", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1167, 4 Mart 1338/1922, s. 1-2.

122 "Ziya Paşa'nın Bir Gazeli", *Resimli Gazete*, nr. 60, 25 Teşrin-i evvel 1340/1924.

123 "Nef'î Nasıl Bir Şâirdir?", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1129, 25 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 1-2.

124 "Tarih-i Edebiyatımızdaki Hatalardan: Akif Paşa'nın Müceddidliği", *Servet-i Fünun*, nr. 1568/94, 2 Eylül 1926, s. 242.

125 "Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, nr.1487/13, 12 Şubat 1340/1924, s. 203.

126 Nazif, *Vatan* muharririnin bu alandaki himmet ve hizmetlerini anlattıktan sonra: "O nerede bir şule-i istidad görürse oraya koşar, nâ-muvâfık rüzgârlardan vikâye ederek, sönüp gitmemesine çalışırdı. Asâr-ı Kemâl'i yalnız kitaplarda, gazete ve mecmua koleksiyonlarında aramayınız. Recâizâde Ekrem'den Faruk Nâfiz'e kadar hepimiz Edîb-i Azam'ın kendi istidad ve kabiliyetimize göre büyük, küçük birer eseriyiz. Bizi yaratan Allah, yetiştiren Namık Kemal'dir." der. (*Namık Kemal*, s. 27).

127 "*İlham-ı Vatan* Mukaddimesi"; (Abdülhak Hâmid, *İlham-ı Vatan*, Matbaa-i Amire 1334, İst.) 1 Receb 1334.

128 "Vicdan Alevleri", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1559/85, 1 Temmuz 1926, s. 98-9.

"Nasıl ve ne maksatla çalışmış olurlarsa olsunlar, Ziya Paşa da, Namık Kemal Bey de idrâk ve irfanımızın en büyük evliyâ-yı niamındandırlar." diyen Nazif'e göre: "Bunların başladığı cidâl-i istiklâl, nihayet hür bir Türkiye Cumhuriyeti şeklinde istikrar etti. O iki ruh-ı mecrûhu tatmine bu netice bâliğan ma belağ kâfidir."[129]

Yeni Edebiyat'ın Gelişmesi

Resmî olarak Tanzimat Fermanı'yla başlayan yeni devrin istediği ve aradığı modern edebiyat, ancak Namık Kemal'den sonra -bu gün II. Nesil dediğimiz- Recaizâde Mahmud Ekrem ve Abdülhak Hamid'le birlikte esas gelişme yoluna girebilmiştir. Ekrem, "efkâr-ı ahrarâneye bizde kalemini ilk vasıta-i cereyan eden Namık Kemâl"in[130] "en büyük ve feyyâz" şakirdidir. "Maânî hocalarının zevk ve idrâkimize geçirdiği demir çemberi" kırarak "mehâsin-i beyan"ı öğretmiş ve edebiyatı sevdirmiştir.[131] "Harikulâde ve cevvâl bir zekâya sahip" bulunan Ebüzziya Tevfik de Namık Kemal'in bir "tilmiz-i irfanı"dır. *Nümûne-i Edebiyat-ı Osmaniyye*'si edebiyatımızın ölmez eserlerinden olduğu gibi, bizde ilk edebî sâlnâmeyi tesis ile bin türlü zorluk arasında devam ettiren de odur. Ayrıca, Şinâsî ile Namık Kemâl'i halkımıza en çok tanıtan ve okutan da Ebüzziya'dır.[132] Hâmid ise, "kavminin idrâkine, Şark ve Garp'tan büsbütün başka ve husûsiyet-i milliyyeyi hâiz bir cihân-ı irfanın ufuklarını açmış"tır.[133]

Bu dönemle alâkalı değerlendirmelerinde Nazif, Hâmid'e olan hayranlığını gizlememekle birlikte devir ve şahsiyetler hakkında sahip bulunduğu teferruatlı malumâtı sayesinde, ileri sürdüğü hususların izah ve teyidinde pek zaaf hissettirmez. Bir yandan, şiirimizdeki inkılâbı Şâir-i Azam'ın eseri olarak görmek isterken,[134] diğer taraftan "bu hasr ü tahsise itiraz edecek olanları tekzip etmek istemem. Çünkü dünyada münferit yani bir mâkabl ve ma-bâde nâ-merbut hiç bir hâdise yoktur. Tesadüfler bile muntazam bir kanun dahilinde tahaddüs ve cereyan eder."[135] diyerek işin gerçeğine işaret etmekten de geri kalmaz. Fakat yine de arslan payı, hep Şâir-i Azam'ın olur.

Muârızlarının hücumuyla iyice bunaldığı bir sırada, Namık Kemâl'in herkesi susturan kahir sesinden: "Hâmid, seni muhatab etmeğe adından büyük kelime

---

129 *İki Dost*, s. 82.

130 *a.e.*, s.13.

131 *Namık Kemal*, s. 17.

132 *a.e.*, s. 18.

133 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XI", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 60, 23 Mart 1918, s. 552.

134 "Teceddütler zamanın ve mekânın ihtiyacından doğar. Bizim zaman ve mekânın da bir devr-i ihtiyacı hulûl ediyordu. Hekimbaşı şâir Abdülhak Molla'nın hafîdi ve yine şâir-i müverrih Hayrullah Efendi'nin oğlu Abdülhak Hâmid Bey o ihtiyacı istifa ve tatmin edebilecek bir muhitte yetişmişti. Bu muntazar ve hayırlı inkılâbın en mühim âmili olmak şerefi ona nasip oldu." ("Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, nr.1487/13, 12 Şubat 1340/1924, s. 203).

135 "En büyük ve belki yegâne müceddidin zaman olduğunu kimse inkâr edemez. Hattâ Shakespeare'in bile cebhe-i dehasında Büyük Elizabeth devrinin âsârı nümâyândır. Fransa inkılâb-ı kebîri olmasaydı, Victor Hugo şeklinde bir şâir zuhur etmezdi. Fakat zaman ihtiyacâtına vasıta-i istîfa' ittihaz ettiği adamları yalnız bir tesadüfün lûtf-ı delâletiyle arayıp bulmaz. Müceddit olmak için birçok esbab ve şerâit lâzımdır." ("Abdülhak Hâmid Bey" -Konferans-, *Servet-i Fünun*, c.41, nr. 1044, 26 Mayıs 1327/1911, s.75-9; a.y., *Tîrâje*, nr. 16, 18 Haziran 1327/1911, s. 2-8).

bulamıyorum." iltifatına mazhar olan[136] Abdülhak Hâmid, Namık Kemal'in açtığı "şehrah-ı hamiyyet"i, dehâsının rengârenk bedîalarıyla süslemiş ve genişletmiştir.[137] İki büyük müceddidimizin "hayat-ı cihadını" özetlerken: "Namık Kemal vatan için öldü; Abdülhak Hâmid edebiyat için yaşadı."[138] diyen Nazif, edebî yeniliğimizin de Abdülhak Hâmid ile gerçekleştiğini kabul eder.[139]

Bir millete fikrî terakkiyatı takip ettirmek ne kadar lâzım ise o kadar da zordur. Eski alışkanlıklarına lüzumundan ziyade bağlı olan çok inatçı bir kitle dâimâ ona karşı çıkar. Bu itibarla "Bir teceddüd-i edebî, bir ceng-i manevîden başka bir şey değildir." Nazif, Yeni Edebiyat'ın gelişme ve ilerlemesinde emeği geçmiş en mühim şahsiyetlerden olan Kemal, Ekrem ve Hamid üçlüsünün bu sahadaki fonksiyon ve hizmetlerini, askerî bir teşbihle anlatır:

Bu muharebede, daha doğrusu edebî cihatta Namık Kemal, "azimkâr ve fedâkâr bir uc kumandanı"dır. Üstad-ı Ekrem; "*Talim-i Edebiyat*'ı, *Takdir-i Elhân*'ı ve sair meâsir-i irfaniyle yeni ordunun erkân-ı harbiyyesi vazâifini bihakkın ifa" etmektedir. Abdülhak Hâmid ise "dehadan, azimden, vukuftan müteşekkil bir mevkib-i hümâyûn-ı şiir ü irfan ile â'dâ-yı edebi, tahassüngâhından çıkararak milletine pâyânsız menâzır ve mülevven ufuklarla mâlî bir kişver-i azîm ihda" eder.[140]

Süleyman Nazif'e göre; bu üç üstadın idealleri belki birdi. Fakat "takip ettikleri yollar büsbütün ayrıdır." Edebiyat,

Edebiyyat ile hürriyyete can versem de
Yine bir Namık-ı şeydâ yetişir hâkimden

diyen "şeydâ-yı vatan"ca yalnız vasıta;

"Edîb olur kişi sermâye-i hayâsı kadar"

---

136 *Namık Kemal*, s.19.

137 Süleyman Nazif; "*Eşber* Mukaddemesi" (*İlham-ı Vatan* Mukaddimesi'nden muktebes., 1 Receb 1334/1916). Başka bir makalesinde Süleyman Nazif; "Şâir-i âzamın 1297/1881 eylülünde ve Rusya'nın Poti kasabasında inşad ile, yine o zaman İstanbul'da tab' edilmiş olan "Bir Sâfilin Tesellisi" ünvanlı uzun neşidesi"ndeki;

Ey encüm ü ecrâmda ârâm sürenler
Bizden daha merfu' ve muallâ mısınız siz?..
Ahkâmber-i hikmet-i Mevlâ mısınız siz?...
Sizlerde dahi var mı ya ahkâm sürenler?..
.....
Bİr zümreye bir ferd mi kılmakta hükûmet?..
Sizlerde de câri mi o ahkâm-ı hasîse?..

gibi mısralar vesilesiyle şunları söyler:

"Bir zümreye bir ferdin hükûmetini ahkâm-ı hasîseden add ve bunu en müstebit bir ferdin en kahir hükûmeti zamanında ilân etmek, Şinâsî de dahil olduğu halde, Abdülhak Hâmid'den evvel kimseye nasip olmadı." ("Celal Nuri Bey'e", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1572/98, 30 Eylül 1926, s. 306.).

138 "Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, nr.1487/13, 12 Şubat 1340/1924, s. 203.

139 "Şinasi'nin müceddidliğini Namık Kemal'in lûtf u tevecciihünden münbais ve binaenaleyh fazla bir ünvan addedersek, yine Namık Kemal'in tevecciih-i muhıkkıyla hakiki müceddit Abdülhak Hâmid'dir. Hususiyle Şinâsî nazma hiç bir yenilik idhal edemedi." (a.y.).

140 "Abdülhak Hâmid Bey" -Konferans-, *Servet-i Fünun*, c. 41, nr. 1044, 26 Mayıs 1327/1911, s.75-9; a.y., *Tîrâje*, nr. 16, 18 Haziran 1327/1911, s. 2-8.

kanaatinde bulunan "muallim-i edeb"e göre hem vasıta hem gaye;

Şâir diyorsunuz bana siz, pek garîbdir
Yandıkça ben içimdeki sûz ü güdâzdan

feryadıyla "ilân-ı hâl eden mahrûk-ı mehâsin" nazarında yalnız gayedir. "Namık Kemal tehyîc, Mahmud Ekrem tenvîr, Abdülhak Hamid tefekkür ve aşka sevk etmek istedi ve etti." Diğer bir ifade ile: "Sanat için sanat" kaidesi Hamid'in daima, Ekrem'in arasıra müttehazı, Kemal'in ise büsbütün meçhûlü veya merdûdudur. Bunlar aynı kıbleye muhtelif cihetlerden teveccüh eden perestişkârlar" olmuşlardır.[141]

Nerede bir istidad şulesi görürse oraya koşup muhâlif rüzgârlardan koruyarak sönüp gitmemesine çalışan[142] Namık Kemal, Ekrem'den başka Şâir-i Azam'ın da ilk mürşidi olmuştur. Ancak, "mest-i elest-i hürriyet doğmuş" olan Edîb-i Azam'da, -önce de belirtildiği üzere- edebiyat gaye değil, vasıtadır. Onun gayesi "milletin hukuk-ı siyasiyyesini ve hürriyetini istihsal etmekti." Bu maksatla, "hamâsiyât vâdisinde o zamana kadar bizde görülmemiş ve işitilmemiş âteşîn neşideleri, bir yanardağ savletiyle, bilhassa zâlimlerin başına" yıldırımlar gibi yağdırmıştır.

"Üstad-ı Ekrem gibi âsâr-ı edebiyyeyi güzel anlar ve takdirâtında musîb pek az edib gördüm. Teşviki diriğ etmez, fakat senâyı tebzir eylemezdi."[143] diyen Nazif, Namık Kemal gibi Recaizade'nin de "nev-demîde istidatları herkesten evvel sezerek teşvik ve himaye etmesi"ni, onun kültürümüze olan mühim hizmetlerinden biri olarak sayar.[144] Talim-i Edebiyat müellifi, etrafındaki gençleri -Mekteb-i Sultanî'deki derslerinden feyiz almış talebelerinden biri olan Fikret'in ifadesiyle- "yalnız kaliyle değil haliyle de tenvir ve ikmal eder."[145] Bütün emsâli gibi Süleyman Nazif de "irfanımızın en büyük evliya-yı niamından biri" olan Üstad-ı Ekrem'den, pek çok istifade etmiştir.[146]

Namık Kemal'in, edebî istidadını keşfederek Recaizâde ile birlikte, yetişmesine yardım, tenkit ve hücumlar karşısında himaye ve müdafaa ettiği Hamid ise, "sanatı, sanat için ve yalnız sanat için" tanımıştır. Vatanı derin bir muhabbetle sevmek ve vatanperverliğini daima izhar etmekle beraber üstadı gibi edebiyatı münhasıran vatana hizmetkâr etmeği hatırına getirmez. Hatta Namık Kemal'e yazdığı mektupların birinde;

---

141 "Üstâd-ı Ekrem", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1135, 31 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 1-2.

142 *Namık Kemal*, s.27.

143 *Mehmed Akif*, s.10. Süleyman Nazif, Recâizâde'nin onuncu vefat yıldönümünde kaleme aldığı yazısında da: "Mahmud Ekrem Bey irfanımızın en büyük evliyâ-yı niamından idi. Mazinin muzır an'anelerinden fikr ü kalemimizi tahlis eden, bizi serbest düşünmeye ve düşündüğümüz gibi yazmağa sevk eden ve alıştıran üstadlarımızın Üstad-ı Ekrem büyüklerindendir." diyor. ("Üstad-ı Ekrem", *İleri*, nr. 1764, 1 Kânun-ı sâni 1339/1923, s. 1).

144 "Bir Musahabe -Muallim Nâci Hakkında I-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1076, 3 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2.

145 "Üstâd-ı Ekrem", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1135, 31 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 1-2.

146 "Ben takrirlerinin değil, eserlerinin şakirdiyim. Zevk-i beyanı *Talim-i Edebiyat*'ından, kudret-i takdiri *Takdir-i Elhan*'iyla diğer tenkidâtından aldım. Tenkitlerinde evvelden verilmiş hükümlerle, bilmem kimler tarafından vaz' olunmuş mütehakkimane kaidelere değil, kendi zevkine göre takdir-i âsâr ederdi. Ve bu zevk hiç yanılmazdı." (a.y.).

"Vatan!.. Vatan!.. Pek güzel. Fakat vatan mevzu'unun haricinde de tasvir ve inşad edilecek mevzular yok mudur?.." der.[147]

Nitekim o, "fekk-i müjgân-ı intibah etmeğe başlamış olan şebâb-ı Osmanî'nin rahle-i tetebbu ü tahayyülü önünde müşfik ve tesliyet-kâr bir tavır ile oturarak her vicdan-ı bî-kesin gûş-ı atşânına -kelimeyi lütfen mazur görünüz! Veya daha iyisini siz bulunuz!- birçok hakaik"[148] fısıldayacaktır.

Hayat suyu büsbütün uçmuş bir ağaç, "kuvve-i nâmiyyesi tükenmiş bir toprak" haline gelmiş bulunan nazmımızı zenginleştirmek gerekiyordu. Samipaşazade Sezai'nin dediği gibi eski "şairlerimiz tabiatten değil, birbirlerinden mülhem olurlardı." İşte edebîyat ufkumuzu genişleterek, Nazif'in ifadesiyle: "bize ecânibin nüfuz ve tahakkümünden âzâde, şâibe-i taklidden masûn, doğrudan doğruya tabiatten muktebes ibda'-ı zihayat ve pür-feyz ü bereket bir cihan ihzar eden ve bunun en güzel ve muhalled misallerini veren Abdülhak Hamid'dir."[149] Ancak, gerek Namık Kemâl gerekse *Talim-i Edebiyat*'ında en canlı misalleri Hâmid'in eserlerinden seçen Recâizade olmasaydı, Şâir-i Azam "daha geç tanınacak ve daha güç anlaşılacaktı."

Süleyman Nazif'e göre; o zamanları idrak etmiş bulunanlar, "devr-i hâzıra tekaddüm etmiş olan devr-i feyyâz-ı edebin ekanim-i muazzama-i selâsesini" (Namık Kemal, Mahmud Ekrem ve Abdülhak Hamid) daha ziyade anlarlar ve bu üç büyük edîbi daha minnettar bir hürmetle severler.[150]

Yeni Edebiyat ve Muallim Nâci

Şâir-i Azam, şiirimizde bir inkılâbın lüzumunu *Sahra* ile ilân ettikten sonra, Namık Kemâl de dahil olduğu halde "tabiat-ı mümtâze ashabı" bu vâdinin takipçisi olurlar. Hattâ Nâci de,

Volkan mısın ey dil-i hevâ-hâh!..

mısra'ıyla başlayan şiiri ve benzer manzumeleriyle Hâmid'e "peyrevliğini" ilân eder. Fakat "şöhret hırsı, istidad-ı şâiriyyetine hâkim olan Nâci", bu vâdide pek geri kalacağını anladıktan sonra "meyhâne gazellerine" dönmüştür.[151] Bu makaleden on yıl sonra ve Ali Kemal'e cevap olarak Malta Adası'nda yazmış olduğu bir musahabede de:

"Abdülhak Hamid'in açtığı yeni çığırı Muallim Nâci ibtidâ-yı emrde takdir etmemiş değildi. Hatta bir çok taklid etti." diyen Süleyman Nazif, daha sonra şunları anlatır: En evvel neşr ettiği *Ateş-pâre*'si "serapa tarz-ı cedîdde yazdığı manzumelerden müteşekkildir." Bundan iki yıl sonra eski tarz şiirlerinden oluşan *Şerâre*'yi yayınlar. Önce, yeni tarza yönelmişken sonra her gün bir adım daha gerileyerek, "nihayet muzır

147 "Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, nr.1487/13, 12 Şubat 1340/1924, s. 203.

148 "*Liberte* Hakkında Birkaç Söz", *Türk Yurdu*, c. 4, nr.13, 4 Nisan 1329/1913, s. 387-8.

149 "Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, nr.1487/13, 12 Şubat 1340/1924, s. 203.

150 "*Liberte* Hakkında Birkaç Söz", *Türk Yurdu*, c. 4, nr.13, 4 Nisan 1329/1913, s. 389.

151 "Abdülhak Hâmid Bey" -Konferans-, *Servet-i Fünun*, c. 41, nr. 1044, 26 Mayıs 1327/1911, s.75-9; a.y., *Tîrâje*, nr. 16, 18 Haziran 1327/1911, s. 2-8.

ve müthiş bir irtica'-ı edebî îka" eder. Nazif'e göre, Meşrutiyet inkılâbını hazırlayan faktörlerin fikirlerde tutuşturduğu "şûle-i müstereddideyi söndürmek için, mazinin nefesi, Nâci'nin kaleminde kuvvetli bir âlet-i itfâ buluyordu. Beş altı sene bununla üfledi durdu."[152]

Aslında Muallim Nâci'nin şöhretini "neşr ve tespit" edenler Ahmed Mithat Efendi ile Recâizade Ekrem olmuştu. Birincisi şâiri gazetesine alarak maddî, manevî terfih ediyor, diğeri *Talim-i Edebiyat*'a kabul ettiği misallerle ve *Hamiyyet -yahut Musa bin Ebi'l-Gâzân*'dan seçilmiş parçaları talebesine ezberletmekle isminin aydın gençler arasında tanınmasına çalışıyordu.

Nâci'nin,

Nedir o nevhâ şu vîrânenin civârında
Dokundu hâtırıma hâl-i inkisarında

matla'lı gazeli de -Ali Kemâl'in ifadesiyle- "Ekrem Bey'in şeref-i tahmisine mazhar" olmuştur.

Nâci'nin nesli üzerindeki tesirini ve şöhretli devresini Nazif şöyle anlatır: "Merhumun zamanını idrâk etmemiş olanlar onun efkâr-ı muâsırîne ne yolda icrâ-yı tesir etmiş olduğunu bir türlü takdir edemezler. Nâci Efendi'nin şöhreti, zât ve âsârının pek ziyade fevkinde idi. Dokuz on sene hemen her gazete, her mecmua, her risâle "Muallim Nâci" imzalı bir nesri veya bu imza sahibine müteallik bir makaleyi ihtiva etmeksizin intişar etmezdi. Lâakall yüz nazîre, on onbeş tahmis her gazelinin mevkib-i ihtişamını teşkil ederdi. ..."[153]

Ahmed Mithat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat*'inde üç yıl kadar edebî sütunları idare eden Nâci, gençlerin her gün gazetede yayınlanan eserleri altında ekseriya kendi mütâlaa ve tenkitlerine yer vererek yetişmelerine yardımcı olmuştur. Nazif, o günleri anlatırken: "Biz o zaman çocuk sayılacak bir yaşta idik. Fakat edebiyat en büyük ideâlimiz, hattâ çocuklar için idealden belki daha kıymetli olan eğlencemiz idi. Sabâvet-i efkâr ile Nâci'nin beyân-ı sâdesi arasında öyle bir müvâneset, bir karâbet vardı ki ona nihayet bir şöhret-i mütefevvika temin etmişti."[154] der.

152 "Bir Musahabe -Muallim Nâci Hakkında I-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1076, 3 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2. Nazif, başka bir yazısında ise Muallim Naci'yi Çerkez Hasan'a benzetir:

"Erkân-ı hal'den bir kaçını öldürmekle Çerkes Hasan Meşrutiyet-i Osmaniyye'nin deâimini nasıl tezelzüle uğrattı ise sansürün taarruzundan sâlim olan senelerde Muallim Nâci Efendi de avâmın zevk ve idrâkini aldatmak ve öldürmekle edebiyatımızın sırr-ı tekâmülünü -nasıl söyleyeyim bilmem!..- işkâl etti." ("Abdülhak Hâmid Bey" -Konferans-, *Servet-i Fünun*, c. 41, nr. 1044, 26 Mayıs 1327/1911, s.75-9; a.y., *Tîrâje*, nr. 16, 18 Haziran 1327/1911, s. 2-8).

153 "Bir Musahabe -Muallim Nâci Hakkında I-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1076, 3 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2.

154 a.y. Edebiyat-ı Cedîde'nin hararetli savunucularından olan Süleyman Nazif'in bu izahlarına cevap olarak Ali Kemal, aynı dönemi şöyle değerlendirir:

"Hakikat-i hâli söylemek lâzımsa, Nâci gerek şiirde, gerek nesirde Kemal'den Ekrem'e kadar bütün o kirâm-ı edebin tarz-ı beyanından daha sâde bir üslûba mâlik olduğu için Türkçemizin âtisini daha açık görmüştür, tekâmülüne daha ziyade hizmet etmiştir.

Fakat itikadımızca merhumun en büyük fazileti gençlerimizin Arabî ve Fârisî'deki noksan tahsillerini ikmâle, telâfiye hizmet etmiş olmasıdır. Kim ne derse desin Türkçe'ye tasarrufta bir Tevfik Fikret, bir Cenab, bir Nazif mertebesine yükselebilmek için bir genç az çok Arabî ve Fârisî'ye vâkıf olmalıdır. Bir Nazif tabiî vâlid-i vâlâ-irfanı gibi bir fâzılın himmet ve delâletiyle bu

Mualim'in "hâlindeki tevazu ve besatet", sözlerinde yoktur. O,

Teneffür, teneffür, teneffür, teneffür
Gedâyâne sözden, gedâyâne sözden

beytini şiâr edinmişti. Midilli mutasarrıfı iken, Nâci'nin kendisine gönderdiği mektubun üslûp ve edâsı hiç hoşuna gitmeyen Namık Kemal, onun nazım ve nesrini de asla beğenmezmiş. Nitekim, hayatının sonlarına kadar Nâci'ye lâkayd görünecektir. Nâci de ona soğuk davranır: "O devirde büyük, küçük, genç, ihtiyar herkesin *Evrak-ı Perişan* müellifine arz ettiği heyecan-ı takdire Muallim Naci hiç iştirak" etmez.

Naci'nin gerek *Tercüman-ı Hakikat*'te, gerek *Muallim* mecmuasında, Namık Kemal ile "âvân ü ensârına" karşı takdirde pek "mümsik" göründüğünü[155] belirten Nazif; "O zaman Naci pîr-i fesâhat geçinir, peyrevânı da Muallim'den başka fasîh şâir ve edîb tanımazdı."[156] der.

Nâci ile Recâizâde arasındaki harp ise Şeyh Vasfî'nin, *Tercüman-ı Hakikat*'te yayınlanan;

Irlama nafile ey şâir-i efsürde-beyan
Dinlemez zemzemeni nükte-şinâsân-ı zaman

matla'lı gazeli yüzünden patlak verir. Ekrem bu sataşmaları Nâci'nin teşvik ettiğini zannetmektedir.

Muallim Nâci'nin nam ve şöhretine inen darbeleri hızlandıran, "Recâizâde ile münakaşası değil, Abdülhak Hâmid'i anlamamak hususunda anlaşılmaz inadı oldu." Hâmid'in, şiir anlayışına yeni bir boyut kazandırdığı *Makber* ve "Mukaddime"sini Nâci:

Meâl-i nazm ü nesri anlaşılmaktan müberrâdır.
Müceddid şâirin tarz-ı beyânı sâdedir sözde!..

beyti ile karşılamıştı.[157] Hem de Namık Kemal'in, Şair-i Azam'ı "muhatab etmeğe adından büyük kelime bulamadığı"nı ilân ettiği bir zamanda.

---

feyzi doğrudan doğruya ihtisab edebilirdi. Fakat Mekteb-i Sultanî'den, Mekteb-i Tıbbiye'den başka bir medresede Arapça ve Acemce okumamış bir Tevfik Fikret, bir Cenab, Nâci'nin bu yazdıklarından feyz almayaydılar lisanlarına, üslûplarına bu hârikulâdeliği veremezlerdi.

Nâci, lisanda âlimdir, lâkin âlim-i âmildir. Türkçe'nin Arabî ve Fârisî'den fesâhat ve belâgat itibarıyla edebileceği istifâdeleri ma'kûl ve mülîd bir tarzda tespit eylemiştir. Adetâ kaidelere rabt etmiştir.

Nesl-i sâbıkın nesl-i hâzıra lisanen tekaddümü bilâ-mübâlaga denilebilir ki bilhassa Nâci'den az çok müstefiz olması yüzündendir. Böyle olduğu halde merhumun hâlâ böyle nâ-revâ taarruza uğramasına bir mânâ verilemez." ("Peyam-ı Eyyâm", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1104, 31 Kânun-ı evvel 1921).

155 "Bir Musahabe -Muallim Nâci Hakkında I-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1076, 3 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2.

156 "Bir Musâhabe -Muallim Nâci Hakkında II-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1080, 7 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2.

157 a.y.

"Naci'de, Hâmid-düşmanlık, âdeta dinî ve marazî bir hal idi."[158] diyen Nazif'e göre; *Makber*'in yayınlanmasından [1885] itibaren Nâci'nin mevki'i sarsılmağa başlar. Bombay'dan "mâtem terâneleriyle dönen" Hâmid, artık "o köhne mazinin" lisanını büsbütün bırakmış, gençlerin "meshûf-ı teceddüt" ruhuna "yeni ve füsunkâr bir edâ" ile hitap ediyordu. Cenab Şehabeddin, Süleymanpaşazâde Sâmi, Abdülhalim Memdûh, Ali Ferruh, Ali Kemal, Tepedelenlizade Kâmil bu yeni ufka doğru "pür-şevk ve pür-heyecan" koşarlar. Bu "teceddüt-perestlar arasında en ziyade ileriye atılan" Abdülhalim Memdûh, adetâ "Dinini Hâmid'e, kinini Nâci'ye hasr" etmiştir. Bunların "râyet-i teceddüdü" ise Nâci'ye daima hürmetkâr kalacak olan Ali Kemal'in *Gülşen* mecmuasıdır.

Edebiyat âleminde bu hengâme devam ederken, Sakız'da bulunan Edib-i Azam [Aralık 1888] ebediyyete intikal etmiştir. Ertesi yıl, bir heyecan dalgasını da beraberinde getiren *Sergüzeşt* ortaya çıkar. O sıralarda Nazif de İstanbul'dadır. Eserinde, "ümmete, o zamana kadar büsbütün meçhul bir lisan-ı şi'r ü edeble" hitap etmiş olan Samipaşazâde Sezâî, "san'atı, bir bükâ-yı medîd ü muttaridden ibaret zanneden" melankolik gençlerin "asâb-ı hiss ü idrâkinden" garib bir cereyan geçirmiştir. Bunlara göre: "Çiçekler seherin cerîhası, şebnemler çiçeklerin gözyaşları idi. Tulû', gurûb, semâ, derya bütün tabiat onların nazarında ağlardı." [159]

Nazif böyle bir edebî çevre içinde, bir taraftan "füsunkâr belde"yi tanımaya çalışırken, diğer taraftan da her biri bir "mahfil-i edebî" olan Babıali kitaphanelerinde, edebiyata hevesli gençlere katılarak, onların hayat, efkâr ve hissiyatına âşinâ ve ortak oluyordu.[160] Bazılarının istihfaf ettiği *Sergüzeşt*'i, büyük bir heyecanla karşılayanlar arasında o da vardır. Nazif, şahsını henüz tanımadığı müellif için, "Sezâî Bey bir âh-ı mânidârdır."[161] derken, Avrupa'da bulunan Hâmid, eseri tezyif eden muhâliflere: "*Sergüzeşt*'in bir kusuru varsa o da çok güzel olmaktan ibarettir."[162] cevabını veriyordu.

Böylece, temel taşlarını Şinasî, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in vaz' ve teşkil ettikleri Yeni Edebiyat, Recâizade, Hâmid ve Sezâî ile daha da gelişip süslenerek,

---

158 "Bir Musahabe -Muallim Nâci Hakkında I-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1076, 3 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2. Ali Kemal'e cevap olarak yazılan bu mütalaalarında, Nazif'in bazan adamakıllı hissîleştiği açıktır. Makalenin sonlarında gerek Hâmid, gerek Ekrem'in Nâci'nin ölümünden sonraki yıllarda onun hakkında "gayz ü garaz" beslemediklerini gösteren hatıralara bakılırsa, aralarındaki kavgaların, hatta ayrı yollar tutmalarının temelinde şahsî ve hissî sebeplerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

159 "*Sergüzeşt*'e Dâir", *Demet*, c.1, nr. 3, 1 Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 39-40.

160 "Nazif Bey'in Yakub Kadri'ye Cevabı", *İleri*, nr. 1794, 1 Şubat 1339/1923, s. 3..

161 "Bir Ah-ı Müeyyed", *İleri*, nr. 2159, 21 Şubat 1340/1924, s. 2. *İclal*'in ithaf yazısında Nazif'in bu tabirine telmih vardır:

"Üstad-ı muhterem Süleyman Nazif Beyefendi'ye,

Manidar dediğiniz bu "ah" tebah olmamak için yüksele yüksele size peyveste olarak bir penah bulmak istiyor. Onun için nam-ı edibanenize ithaf ediyorum. Sami Paşazade Sezai." (Zeynep Kerman, *Sami Paşazade Sezai'nin Hikaye-Hatıra-Mektup ve Edebî Makaleleri*, İst., 1981, s. 143).

162 "*Sergüzeşt*'e Dâir", *Demet*, c.1, nr. 3, 1 Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 39-40. "Bu yolda herkesten ileriye giden uçurumlu zekâ Abdülhalim Memduh, Babıali caddesinde tesadüf ettiği âşinâlarını durdurarak *Sergüzeşt* muhaliflerinin yalnız zevk ve iz'anından değil, ahlâkından da şüphe edilmek lazım geleceğini iddia ediyordu." (a.y.)

birçok edebiyat heveslisi gençleri kuvvetle cezbedip peşinden sürükleyecek bir edâ ve zenginliğe kavuşmaktaydı.

Servet-i Fünun Dönemi

Abdülhak Hâmid'in açtığı renkli ufuklar ve engin manzaralarla iyice zenginleşen Yeni Edebiyat yolunda başarıyla ilerleyenler bundan sonra **Servet-i Fünun** mensuplarıdır. Bunlar "Şâir-i âzam'ın birer mabâd-ı teceddütkârı olmuşlardır. Garb'ın yeni efkâr ve ihtisasâtını edebiyatımıza nakletmektedirler. Bunların yed-i iktidarında şiir-i Osmanî bir şekl-i nevîn" alacaktır.[163]

Şinasî, Namık Kemal'in "mürşidi" olduğu gibi, Edîb-i Azam da başta Recaizâde, Ebüzziya Tevfik, Hâmid ve Sezaî olmak üzere, kabiliyetli gördüğü birçok gence üstadlık etmişti.[164] Servet-i Fünun ekolünün üstad-ı ekrem'i ise Recâîzâde'dir. Üstâd-ı Ekrem'in, kendisinden sonraki -hattâ Hâmid de dahil- yeni edebiyatçıların üzerindeki emeği büyüktür.[165]

Yenileşme muhaliflerinin sesi durumundaki *Malûmât*'ın bazı yayınlarından müteesir olan Recâizade, Tevfik Fikret'i Ahmed İhsan'la tanıştırarak onun *Servet-i Fünun*'a girmesini temin eder. Üstad-ı Ekrem "maşuka-i vicdanı edebiyata, bu suretle bir muhit-i nezih" hazırlamak istemişti. Sene 1895'tir ve Edebiyat-ı Cedide'nin teşekkül tarihi olur. Fikret'in en büyük dayanağı ise Cenab Şehabeddin ve Halid Ziya. Nazif'e göre: "Bunlar, diğer arkadaşlarıyla birlikte, ne Yıldız Sarayı'nın ara sıra gürleyen tehdidâtına, ne muarızlarının mütemadiyen kopardıkları çığlıklara asla ehemmiyet vermeyerek çalıştılar." Tanzimat edebiyatını *Servet-i Fünun*, "bir kat daha Garb'a takrib ile ikmâl etmek" için gayret sarf ediyordu. "İfratları" olmadı değil, fakat hizmeti daha ziyade olmuştur.[166]

O zamanlar Ali Kemal, Paris'ten *İkdam*'a her hafta muntazaman mektuplar ve musâhabeler yazmaktadır. On yıl kadar önce *Gülşen*'ine topladığı gençler bu hareketi pek hazmedemezler. Tevfik Fikret, "*Servet-i Fünun*'daki musâhabelerinden birini sarahatten daha bariz bir ima ile Ali Kemal'e hasrederek, kendisinin *Gülşen* mecmuasında herkesten evvel takib ve tatbik etmiş olduğu teceddüdâta şimdi muhâsım görünmesine ilân-ı hayret" eder. Bundan sonra Ali Kemal'in, "her vakit herşeyde olduğu gibi", *Servet-i Fünun* düşmanlığında da inat edip durduğunu söyleyen Nazif,

163 "Abdülhak Hâmid Bey" -Konferans-, *Servet-i Fünun*, c. 41, nr. 1044, 26 Mayıs 1327/1911, s.75-9; a.y., *Tîrâje*, nr. 16, 18 Haziran 1327/1911, s. 2-8.

164 "Fransız Lisan ve İrfanı", *İleri*, nr.1716, 14 Teşrin-i sânî 1338/1922, s. 1.

165 "Bir Musahabe -Muallim Nâci Hakkında I-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1076, 3 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2.

166 "Bir Musâhabe -Muallim Nâci Hakkında II-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1080, 7 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2. Edebiyat-ı Cedide'nin dağılmasından on yıl kadar sonra, Basra vâlisi Süleyman Nazif bir tebrik vesilesiyle şunları yazacaktır: "Âhenîn ve hazîn bir yed-i ihanet idrâk-i ümmeti boğmağa çalışırken *Servet-i Fünun* ehem bir inkılâb-ı edebîye sal'ha-i yegâne-i vuku' olmuştu. ... Mahrumiyet ve ızdırap senelerinde gam-güsar şefîkimiz olan *Servet-i Fünun* ensâl-i âtiyyenin bedreka-i terakkiyâtı olur inşaallah." ("Servet-i Fünun'a", *Servet-i Fünun*, nr.1001, 29 Temmuz 1326/1910, s. 222).

"*İkdam* gazetesiyle *Servet-i Fünun* mecmuası biribirine düşman iki muharib tabur olmuştu. Hükümet tarafından men edilinceye kadar çarpıştılar."[167] der.

Edebiyat-ı Cedide'nin *Servet-i Fünun* mecmuası etrafında toplandığı günlerde Süleyman Nazif, Ermeni isyanına sahne olan Diyarbakır ve civarı vilâyetlerde küçük memuriyetler fakat önemli meselelerle meşgûldü. Bir süre sonra hürriyet fedailerine katılmak sevdasıyla bölgeden ayrılarak önce İstanbul'a, oradan da Jön Türkler'e kucak açan Paris'e geçer. Jön Türkler'in ikna ve tatmin edilerek dağıtılması üzerine Hüdavendigâr vilâyeti mektupçusu olarak yurda dönen "Abdü'l-ahrar Tahir", burada aksiyondan uzak, ümitsiz ve bedbin bir hayat, bir "hayat-ı bî-emel" yaşamaya başlamıştır.

Bu sırada, edebiyatımızda Tanzimat'tan beri süre gelen eski yeni tartışması, üçüncü yılına girmiş bulunan Servet-i Fünun ekolü etrafında yoğunlaşmış bulunuyordu. Bariz hususiyetleri marazî hassasiyet, yalnızlık duygusu, rüya ve ütopi olan bu "hasta edebiyat", hayal kırıklığına uğramış ve hayata küsmüş bir çok genç gibi hissiyatına tercüman olduğu bedbin ve hassas Nazif'i de cezb edecektir. Zaten o zaman, Bursa'da günlerin "sıklet-i mâneviyyesi" altında ezilen Nazif'in gözünde "hayat, sürekli bir hastalıktan başka bir şey değildir."[168] Nitekim onun, bu dönemde *Servet-i Fünun*'da İbrahim Cehdî imzasıyla yayınlanan şiir ve nesirleri hep Edebiyat-ı Cedîde'nin dil, duyuş tarzı ve üslup özelliklerini taşıdığı gibi "musâhabe-i edebiyye"leri de bu topluluğa gelen itiraz ve tepkilere cevaptır.

Bu yazıların muhtevasını, o devrede polemik ve tartışma mevzuu yapılan ekolün sanat anlayışı, taklitçilik, edebiyatın değişmesi, kullanılan yeni kelime ve sıfat tamlamaları, bedîî zevk ve sanatkârâne üslup gibi çeşitli hususlar teşkil etmektedir.

Bir önceki neslin *Sergüzeşt*'e koşan gençlerince, uzun ve sürekli bir ağlayıştan ibaret zannedilen şiir[169], Zola'nın naturalizmi ve Prudhomme'un hassasiyeti ile beslenen Servet-i Fünuncular için "bir cerîhanın teşrihi, bir ruhun feryadı, bir feryadın tesbiti"[170] idi. Şiirin konusu olan güzellik kavramı da alabildiğine değişmiş ve genişlemiştir. Sanatkâr, ham eşya gibi olan "mehâsin-i tabiiyye"yi istediği gibi kullanıp, istediği "şekl-i bedî"e koyarak, "her zaman müessir ve ilelebed güzel" olan "mehasin-i hayaliyye" haline getirmelidir. Bu itibarla, herkesçe güzel bilinen şeyler şöyle dursun, "bir yangın, bir inhidam, bir cenaze, bir cerihada bir şiire, hem de müessir, muhalled bir şiire mevzu olabilecek bin türlü güzellikler vardır."[171]

167 "Bir Musâhabe -Muallim Nâci Hakkında II-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1080, 7 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2.

168 "Abdülhalim Memduh'a Bir Mektup", *Tîrâje*, nr. 13, 7 Mayıs 1327/1911, s. 1-2.

169 "Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 119-20.

170 "Abdülhalim Memduh'a Bir Mektup", *Tîrâje*, nr. 13, 7 Mayıs 1327/1911, s. 1-2. "... Geçenlerde elime Sully Prudhomme'un en büyük bâsıra- i mütalâayı doyuracak bir mecmua-i eş'ârı geçti. Okudum, okudum, o derin ruhun a'mâk-ı tahasssüsâtında boğulacak kadar okudum. Şimdi de Zola'nın *Rome*'unu okuyorum. Söz aramızda kalsın, bu büyük muharririn âsâb-ı beyanında, o metânet-i harika ile beraber mevcut olan rikkat ve ihtizaza bakılırsa, şâir namını almağa bu hepsinden müstehak. Bu ünvanı kabule niçin tenezzül etmemiş bilmem! (...) İnsanlığımızı öldürmemek için ara sıra bu gibi eserlerden bir kaç sahife okumalıyız. Mâmafih bu da muhakkaktır ki bu zaman ve mekânda Hayretler, *Hasan Mellah, Hüseyin Fellah*larla uğraşanlar daha mesud veya hiç olmazsa daha müsterihtirler." (a.y.).

171 "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c. 15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41.

Şiir, yalnız "zevâhiri tasvirden ibaret" kalırsa, hiç bir güzelliği, hiç bir hissi ifade edemez. Bir insanın "hayatı, zekâsı, tasavvurâtı, âmâl ve hissiyatı, şevk ve infiali" aksetmemiş bir eserde, sanatın ifade etmek istediği şey yoktur. Yalnız maddî bir ihtiyacın, mekanik bir hareketin kaba bir eseri göze batar durur.[172]

Bir edebî eseri tamamıyla anlamak ise, "müessirini bütün hayatı, bütün temayülat-ı ruhiyyesiyle tanımağa" bağlıdır. "Kàile değil, kavle bakılmalıdır." kaidesi yeni tedkikler karşısında geçerliliğini kaybetmiştir. Bir eseri doğuran ve ilham eden faktörler bilinmezse mânâsının noksan ve kapalı kalması kaçınılmazdır.[173]

Taklide gelince; "kendi hayat ve hissiyatına tercüman olan, kendi ruhunun enîn-i ezelisini dinleyen bir adam hiç kimseyi taklid etmez. Şiiri, "ıztırab-ı hayatı tahfife medar" sayan ve eserini maddî ve manevî varlığı bin samimi teessürle sarsıla sarsıla yazan bir şair, başkalarını taklitle nasıl suçlanabilir? "Hıçkırıklarla ağlayan bir adam sada-yı efganını istese bile başkalarının şive-i edasına tevfik edemez."[174]

Edebiyattaki değişme, bütün kainatta geçerli olan tekâmül kanununun bir gereğidir. Yeni yetişen şairler, "üstadlarının mesleklerinden inhiraf ettilerse kabahat kendilerinin değil, insaniyeti bir gaye-i tekemmüle sevk eden tabiatındır. Onlar abâ vü ecdâdın gözüyle değil, kendi gözleriyle görmek istediler ve daha iyi gördüler, gösterdiler."[175] Bu görüş Nazif'in *Servet-i Fünun*'da "Musahabe-i Edebiyye" üst başlığı altında çıkan yazılarında olduğu gibi *Fevâid*'de[176] ve yine "Musâhabe-i Edebiyye" başlığı altında neşredilmiş bir makalede[177] de kuvvetle ifade edilmiştir:

"Şiir; bir hissin teşrihi, yaşanılmış bir ân-ı müstesnânın tasviri, bir hatıranın teyidi ise, tarz-ı tebliği elbette değişmiş ve elbette değişecektir." Çünkü her nesil, insanlığın daha ilerlemiş bir çehresini gösterir. Her gelişmeden biz de kendi çapımızda ve istidadımız nisbetinde az çok hissemizi aldık ve alıyoruz. Bu böyle iken Fuzulî, Nedim, Galib divanları nasıl "muktedâ-yı eş'ârımız olsun ki onların efkâr ü hissiyatı bizim bugünkü hissiyat ve maîşetimize büsbütün bigânedir.

---

172 a.y.

173 "Mehmed Sâ'dî Bey", *Fevâid*, nr. 8, 12 Nisan 1316/1900, s. 1-3.

174 "Sıfatlar Mevsuflar ve Taklid", *Servet-i Fünun*, c.16, nr.403, 19 Teşrin-i sâni 1314/1898, s.198-201.

175 "Fâik Reşad Bey'e Mektup", *Tîrâje*, nr.12, 30 Nisan 1327/1911, s.1-3.

176 O yıllarda, Mehmed Emrî'nin Bursa'da neşrettiği "edebî ve fennî" mecmuadır. Servet-i Fünuncu bir şair olan Mehmed Sa'dî'nin şiirleri takdim edilirken kullanılan şu cümle, derginin edebî hüviyetine de ışık tutmaktadır: "Şiir kelimesinin medlûl-i hakikisi addolunabilecek âsârın bizde yegâne vasıta-i intişarı olan refîk ü muktedâ-yı muazzezimiz *Servet-i Fünun* gazetesinden zîrdeki iki manzûmeyi aynen nakl ü iktibas ediyoruz." ("Mehmed Sâ'dî Bey", *Fevâid*, nr. 8, 12 Nisan 1316/1900, s. 1-3).

177 "Mehmed Sâ'dî Bey", *Fevâid*, nr. 8, 12 Nisan 1316/1900, s. 1-3. Bu yazı imzasızdır. Servet-i Fünun ekolünün savunulduğu makalede bir "istidrat" yapılarak, o sırada tenkitlere hedef olmuş bulunan Servet-i Fünuncu şâir (ve Nazif'in kardeşi) Fâik Âli de açıkça müdafaa edilmektedir. İktibaslardan da anlaşılacağı üzere üslûp ve muhtevasıyla hemen Süleyman Nazif'i akla getiren yazının, bu sebeple yani, içinde kardeşi savunulduğu için imzasız bırakılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Makalenin yer aldığı ve iki yapraktan ibaret olan nüshayı, yazarın hususî evrak ve mektupları arasında bulmuş olmamızın da bu kanaatimize tesiri olmuştur. Üstelik, yazının bittiği sütunun devamında Nazif'in (İbrahim Cehdî) "İhtiyaçlarım" başlıklı bir fıkrası yer almaktadır. Hattâ, *Fevâid*'in görebildiğimiz bazı sayıları neredeyse tamamen Nazif'in yazı ve şiirlerinden ibarettir. Kaldı ki, buradaki *Servet-i Fünun*'a dair görüşler, -Nazif'in kaleminden çıkmamış bile olsa- onun başka yazılarında savunduğu ve iştirak ettiği fikirlerdir.

Fuzulî'nin kınalı sürmeli, zülüflü, perçemli mahbûbesini rüyada görecek olsam dehşet-yâb olurum. O da benim perestîde-i şebâbımı uzak memleketlerin derin sabahlarında düşünen bir necm-i mahmûr ü lerzişdâr gibi garib bulur. Ve ihtimal ki sevmez..."[178]

Bu bir noksanlık, bir suç değil, tamamen zaman ve muhite bağlı bir durumdur. Yazar bu hususu şöyle açıklamıştır: "İtiraf ederim ki Fuzulî'nin mertebe-i şâiriyyeti benim idrâkimin hiç bir zaman yetişemeyeceği kadar yüksektir. Ve daima öyle kalacak. Bununla beraber ben, ki bu dünyaya atılmak itâbıma ondan üçyüz bu kadar sene sonra müstehak görüldüm, onun âmâl ve tasavvuratından benim âmâl ve tasavvurâtıma gülümseyecek hiç bir çehre-i âşinâyî göremiyorum. Her hissi bugünkü insaniyet-i mütehassisenin âmâk-ı tahassüsâtına nispetle basit, her fikri şimdiki efkârın tekemmülât-ı mütevâliyesine göre ibtidâîdir. Ben onun her şi'r-i masumunu bütün ruhumla görüyor, tanıyor ve seviyorum. Fakat o benim mahşer-i infiâlât olan ruhuma karşı bârid, lâkayd, mütegâfil hatta münfail duruyor. Aramızda dört asrın kitle-i enkazından müteşekkil bir hâil vardır.

Oh!.. Beni anlayacak olan mahlûk benden dört asır evvel inlemiş olan adam değil, benimle beraber yaşayan, benimle beraber düşünen, benimle beraber me'yûs veya mes'ûd olan Mehmed Sa'dî Bey'dir."[179]

Değişme ihtiyacı lisanda da kendisini gösterir. Eşyanın daima öteden beri kullanılan sıfat ve kelimelerle tarif olunmasını talepte ısrar etmek yeni nesilleri eski nesillerle aynı kültür seviyesinde bulundurmak olur. Bunun sebep olacağı zarar ise, yenileşmenin mahzurlardan çok daha fazladır. Ahvâl değiştikçe yeni hisler, yeni fikirler, yeni emeller peyda olur. Bunların inkişaf edebilmesi için "bir şeyin hâl ve şânını beyan eden" sıfatların yenilerine ve daha şumûllülerine ihtiyaç duyulur. Demek, yeni sıfat ve terkiplerin icadı "bir haz, bir zevk, bir arzu değil; bir lüzum, bir vazife, bir ihtiyaçtır."[180]

Ayrıca, zamanla bir zevk değişmesi de meydana gelir. "Şimdiki asâb fevkalade rakîk ve mütehassistir." Pek büyük ve gürültülü şeylerden rahatsız olmaktadır. Edebî eserler yalnız bir hayret vermekle kalmamalıdır. Artık anlaşılmıştır ki, güzellik, büyük şeylerden ziyade küçük olanlarda tecelli etmektedir. Adetâ, maddesi küçüldükçe güzelliğin kudret ve cazibesi o nispette artmaktadır.

Böylesine ince ve hassas ruhlara hitap eden lisan ve üslûbun da kuru ve bıkkınlık verir tarzdan kurtarılması gerekir. Yoksa, "yazılan şeyler efkâr ve ihtisasâtı, serâir ve

---

178 "Fuzûlî'nin dehâ-yı bülendine en ziyade meftun olanlardan birisi bu satırları karalayan âcizdir. Renk ve hisden mahluk olan o şâirin divanında ben geçmiş zamanların -tıpkı bir türbenin ruhaniyetine benzeyen- zıll-ı azametini görürüm. Fakat bu rü'yet benim için bir hâtıradır. Hayat değil. Bilmem kaç yaşında mütalâasına başlamış olduğum divanını hâlâ ara sıra okumakla mahzuz olurum. Fakat bu bir mütalâadan ziyade ziyarete benzer. Şehirlerin metâib-i izdihamıyla bîtab düşen bir adamın, münzevi dağların sine-i sükûnunda cây-ı ârâm aramasına veya yorgun, münkesir bir hayatın eski hatırât-ı masûmeden istiane etmesine müşâbih bir ihtiyac-ı meftûrâne bu mütalâada enîn-künandır." 4.2

179 "Mehmed Sâ'dî Bey", *Fevâid*, nr. 8, 12 Nisan 1316/1900, s. 1-3.

180 "Sıfatlar Mevsuflar ve Taklid", *Servet-i Fünun*, c.16, nr.403, 19 Teşrin-i sâni 1314/1898, s.198-201.

infiâlâtıyla nakl ve tebliğ etmekten" pek uzak ve aciz kalacaktır.[181] Lisan ve sadâ "ahvâl-i vicdaniyye"yi tasvir ederken rastlayacağı derin uçurumlara hem de kalkmamak üzere düşüp kalmamalı; "nurlar, rayihalar, nağmeler saçarak, teganni veya hitabet ederek" ilerleyebilmelidir.[182]

Başta Halid Ziya, Cenab ve Fikret olarak Edebiyat-ı Cedîde'nin bu zevk ve âhengin peşinde olduklarını ve "Edebiyyât-ı Osmaniyye'nin bu tarîk-ı feyzâ-feyzde ilerlemesine" mâni olunamayacağını[183] ifade eden Süleyman Nazif, topluluk dağılalı altı sene olmuşken bile bunlara "dekadan şâirler" denilmesini hazmedemez. Bursa, 20 Teşrin-i sânî 1323/1907 tarihli mektubuna bakılırsa, o hâlâ İbrahim Cehdî ve tam sâdık bir müdâfi'dir: "Dekadan" sayılanlardan meselâ Fikret, "eski yeni her zamanın ve büyük küçük her şâirin şivesi, üslûbu, mahsusâtıyla ve onlardan ziyade mahâretle ibda'-ı bedâyi' etmeğe kadir olduğunu âsârıyla ispat etmiş" bir büyük şâirdir. "Serâpâ his, hayal, tasavvurla dolu olan" "Sis" şiirinde o, "serâir-i hayat u hilkate nüfuz eden nazarlarının gördüğü şeyleri -bir mısra'ı, bir kelimesi, hatta bir harfi en müşkilpesent muarızlarınca bile kabil-i intikad olmayacak bir suret-i havârık-nümâyânede göstermiştir."

Biraz daha ileriye giderek: "Altıyüz bu kadar yaşına giren şi'r-i Osmanî, bu manzûmenin bir mislini -Fuzûlîler, Nâbîler, Nedîmler, Şeyh Galibler, Kemâller'in cidden fevkalâde olan bedâyi'-i muhalledeleri dahil olduğu halde- gösterebilir mi?.."[184] diye soran Nazif, bu şairlerin "dekadan vasf-ı tehzîlîsini âtiyen hatırât-ı ümmette kelimât-ı muazzeze sırasına kaydettirecek"lerine de kànidir. Onlar zamanla daha da iyi anlaşılıp takdir edileceklerdir.[185]

Süleyman Nazif, bu yazıdan onyedi sene sonra Edebiyat-ı Cedîde'nin faaliyet ve akislerini özetle şöyle anlatır:

Servet-i Fünun Mektebi otuz sene evvel teessüs ettiği zaman, Namık Kemal'in Şinasi'ye mâl ettiği "zevk-i edebî"yi, o devrin önde gelen isimlerinden olan Ekrem, Hâmid ve Sezâî'nin de yardımlarıyla "daha asrî ve garbî" şekle getirmişlerdir. "Cenab

181 a.y.

182 "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c. 15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-9.

183 a.y., s. 41

184 "Fâik Reşad Bey'e Mektup", *Tîrâje*, nr.12, 30 Nisan 1327/1911, s.1-3. Nazif, meslek taaassubuyla -içindeki hükümlerden ziyade, lisan ve üslûp itibarıyla da olsa- böylesine göklere çıkardığı "Sis" şiiri hakkında onsekiz yıl sonraki bir makalesinde şöyle diyecektir:

"İstanbul'da şimdi genç, güzel bir dul kadının melâli ve ağlayan hâli var. Bu bî-nazîr şehkâr-ı hilkate karşı,

Hariçten, uzaktan açılan gözlere süzgün
Çeşmân-ı kebûdunla ne mûnis görünürsün

dedikten sonra,

Mûnis fakat en kirli kadınlar gibi mûnis
Üstünde coşan giryelerin hepsine bî-his

bühtan-ı sarîhini zehirli belâgatiyle fırlatması, Tevfik Fikret merhumun en büyük mezâlim-i kalemiyyesindendir." ("İstanbul'un Derdi", *Resimli Gazete*, nr. 77, 21 Şubat 1341/1925).

185 "Fâik Reşad Bey'e Mektup", *Tîrâje*, nr.12, 30 Nisan 1327/1911, s.1-3. ".. Bu ervah-ı zekiyye ve zekiyyenin âsârındaki nur-ı hakaik şimdilik yalnız istikbali tenvir ediyorsa da, biraz zaman geçince, yani pîrâmenindeki kitle-i tereddüdün mâni olamayacağı derecede yüksek bir noktaya vâsıl olunca maziye de şa'şaa-nisâr olacak ve artık bu tecelliyât-ı mütevaliyye huzurunda hiç bir su'-i tefehhüm kalmayacaktır."

Şehabeddin ile Tevfik Fikret'in şiirleri ve Cenab Şehabeddin ile Halid Ziya'nın yine şiir olan nesirleri her hafta edebiyatımıza bir hediye-i teceddüt getirirken, halkımız bunları tahayyür ve istihza ile telâkkî ediyor idi. Tahayyür de, istihzalar da nihayet ve nihayet takdir ve tebaiyyete münkalib oldu."[186]

Açıkça görüldüğü gibi, aradan geçen çeyrek asra rağmen Süleyman Nazif Edebiyat-ı Cedîde'nin eser ve müessirlerine, hissî bir temâyülle ve gayet iyimser bakmaktadır. Bilhassa Cenab, Halid Ziya, Fikret üçlüsünün sanat ve güzellik anlayışı, san'atkârane lisan ve üslûp bakımından edebiyatımızda yükselmiş bulundukları zirve mevki'leri, Nazif'in hakikatli ve hassas nazarında pek sarsılmamıştır.

Fakat Şâir-i Azam'ın bahis konusu olduğu yerde bu büyük üstadlar tazimle biraz gerilere çekilirler. Çünkü, Nazif 'e göre: "Devr-i sâbıkın zekâ-yı ümmete hükm eden gayzına mukavemet imkânını, evvelden ihzâr etmiş olanların meyân-ı mübarekinde Abdülhak Hâmid Bey birinci dereceyi ihrâz eder. Dünkü kudret-i mukavemetle bugünkü istîdâd-ı terakkî Hâmid Bey'in eser-i feyzidir." Zaten, gençlik galeyanı ile "dünküler"e karşı lâkayd kalmak isteyen bu zeki gençler de, "Abdülhak Hâmid Bey'i tebcil etmekte dünkülerle müttefiktirler" ve "a'sâra hâkim müebbed bir dehâ" olan "Hâmid Bey'in hafîdi olduklarını bil-iftihar itiraf" ederler.[187]

Denilebilir ki; Namık Kemal'i "Şinasî-perestlikle" suçlayan Süleyman Nazif, hakkındaki "Hâmid-perest" isnadına haklılık kazandıracak tarzda, kendisi de aynı sübjektifliğe düşmekten kurtulamamıştır. Zaten, "Ben Abdülhak Hâmid Bey'in nazra-i dehâsıyla manyetize olan bir nesle mensubum. O neyyir dehâda, şâmât ve nevâkıs tasavvurunu benim zevk ü idrâkim ihata edemez."[188] diyen biri için başka türlü bir davranış pek söz konusu olamazdı.

Millî Edebiyat

Arapça ve Farsça kelimeler ile bu dillerin kaidelerine göre terkip edilmiş sıfatlar, uzun ve dolaşık cümlelerle dolu **Servet-i Fünun** edebiyatı, daha millî ve sâde bir

186 "Edebî Mülahazalar- Vezin- Emperyalist Devletler- Yeni Ehl-i Salîb", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1479/5, 18 Kânun-ı evvel 1340/1924, s. 76-8. O sıralarda yeniden yayına başlayan *Servet-i Fünun*'un "en güzel surette intişar ettiği seneler bu kadar nefis" çıkarılamadığını belirterek bunu sansürün bulunmayışı ve "zamanla hasıl olan terakki"ye bağlayan Nazif, halkımızdan "mütezâyid" bir rağbet görmesini ise "umumun zevk ve idrâki artık yabancı bir çehre karşısında değil, mûnis bir dost huzurunda bulunduğunu hissediyor" şeklinde izah etmiştir. (a.y.).

187 "Abdülhak Hamid Bey", *Servet-i Fünun*, c. 41, nr. 1044, 26 Mayıs 1327/1911, s.75-9. Nazif, *Servet-i Fünun*'un yeniden çıkmasına dair yazısında da şunları söylemiştir: "Yine bu nüshada Abdülhak Hâmid'in Cenab Şehabeddin'e bir şükran-ı iltifatkârı var. Biri birini ne kadar seviyor ve ne kadar samimiyetle tebcil ediyor. Her mekteb-i edeb, yani her nesil değiştikçe eskiler yeni gelenlere şüphe ve tereddütle, yeniler eskilere istihfaf ile bakarlar. Bu hemen her yerde ve her zamanda âdettir. Hılkaten müstesna olan bu pek necib iki üstad, aşk-ı sanatı beşerî her his ve itiyadın fevkinde gördüklerini bir kere daha gösterdiler. Tarih-i edebiyatımızın güzel bir sahnesinde Şair-i Azam'ın şakirdi ve ruhunun oğlu Cenab Şehabeddin'e samîm-i kalbinden gelen bir savt ve hitab ile "üstadım" diyerek onun nur-ı zekâ fışkıran nâsiyesine vaz' ettikleri bûse-i takdîr ü şükran, dünyanın sonuna kadar lezzetle ve hürmetle temâşâ edilecek menâzırdandır." ("Edebî Mülahazalar- Vezin- Emperyalist Devletler- Yeni Ehl-i Salîb", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1479/5, 18 Kânun-ı evvel 1340/1924, s. 76-8).

188 "Bir Mektup" -Celâl Sahir'e-, *Tîrâje*, nr. 11, 23 Nisan 1327/1911, s. 5. [Bu mektup, Celal Sahir'in 17 Eylül 1335'te *Servet-i Fünun*'da neşredilmiş olan, *Târık*'la ilgili tenkidi münasebetiyle, 11 Kânun-ı evvel 1909'da Basra'dan yazılmıştır.]

edebiyata duyulan arzuyu da kuvvetlendirmişti. Nitekim daha 1898 yılında ve "Edebiyat-ı Cedîde" en parlak dönemini yaşarken; Mehmed Emin *Türkçe Şiirler*'i yayınlamış ve bir nüsha da Hüdâvendigâr mektupçusu'na hediye etmiş bulunuyordu. Nazif, bu vesile ile yazdığı iltifatkâr mektubunda[189], vatanın bütün tabiî güzellikleriyle "mahsûs ve meşhud" bulunduğu bu şiirlerin, kendisinde sebep olduğu bir tereddüdü de dile getirir. O da "bu tarz-ı tanzimin bugünkü hissiyât ve tefekkürâtımızı tebliğe kâfî olup olmamasıdır."

Bilindiği gibi biz bugün Orta Asya'dan gelen Türkler'den âdet ve medeniyetçe, hatta tabiaten uzak bulunuyoruz. Bir zamanlar Arab ve Acem medeniyetleri, şahsiyetmizi kavmiyetimizden uzaklaştırdı. Şimdi de Garp medeniyetinin mukavemet tanımayan kudreti önündeyiz. "Gördüğümüzü, duyduğumuzu, düşündüğümüzü, ihsas ve tasvir ihtiyacı, Avrupa'dan İstanbul'a her vapur ve her katar geldikçe artıyor." Servet-i Fünuncular bu ihtiyacı, "yeni vasf-ı terkibîler, yeni cümleler icad etmekle" karşılamaya çalışmaktadırlar. "Evzan-ı millîyye bu kelimât ve terâkibi istiâb edebilecek mi?.."[190] İşte Nazif'i endişe ve tereddüde düşüren husus bu idi. Halbuki, "millî edebiyat" peşinde olanlar, çok geçmeden bunun ancak "millî lisan"la mümkün olacağını anlayarak, Nazif ve üstâdlarının bin bir gayretle icad ettikleri "kelimât ve terâkib"e de savaş açacak ve "tasfiye-i lisan"a yöneleceklerdi.[191]

Süleyman Nazif'in "Millî Edebiyat" hakkındaki görüşlerini anlatırken "Tasfiye-i Lisan" hususunda Türkçüler ile olan tartışmasına temas etmemek mümkün değildir. Fakat bu mesele, tarafların ileri sürdüğü fikirlerle birlikte Yüksek Lisans tezimizde genişçe işlendiğinden burada sadece konuyla alakası nispetinde yer alacaktır.[192]

Süleyman Nazif, bilhassa II. Meşrutiyet'ten sonra iyice hızlanan "tasfiye" faaliyetlerini hep endişe ile takip etmiştir. Çünkü, bu teşebbüslerde "Osmanlılar'ın âtisi için bir hayır ve selâmet" görememektedir.[193] Eğer, başta Şinasî ve takipçilerinin, sonra da Servet-i Fünuncuların gayretleri olmasaydı, "Türkçemiz hâlâ efkâr-ı garbiyeyi -yâni medeniyet-i insanîyyenin şekl-i hâzır-ı kemâlini- istiâb edemeyecek bir tengî-i âcz ü ıztırâr içinde kalırdı."[194] Nazif, bu konudaki tartışmalar sürerken neşrettiği bir açık mektupla; edebiyatımızın mevcut şeklinin "bir veya bir kaç şahsın eser-i keyf ü

189 "Fâik Reşad Bey'e Mektup", *Tîrâje*, nr.12, 30 Nisan 1327/1911, s. 1-3.

190 "İki Mektup", *Şâir*, nr. 11, 20 Şubat 1919, s.162-3.

191 "Genç Kalemler dergisince başlatılan yeni lisan hareketinin öncüsü Ömer Seyfeddin"in bu konudaki fikir ve faaliyetleri için bk. "Prof. Dr. İnci Enginün, "Ömer Seyfeddin'in Dil Konusundaki Görüşleri", *Türk Dili*, c. 48, nr. 386, Şubat 1984, s. 65-76).

192 "Dil Tartışması" ve "Tasfiyeciler ve Süleyman Nazif", *Süleyman Nazif'in Dil ve Üslûp Hakkındaki Görüşleri* [M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y. L. tezi, 1985] s. 19-41.

193 "Açık Cevap: Muhterem Vahyi Beyefendi'ye", nr. 107, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 15 Eylül 1909. "Kanımla, lisanımla, vicdanımla Türk olduğuma ve bu kavmin şevket-i maddiyye vü maneviyyesini i'lâ için çalışmış ve çalışacak olanlara şahsen medyûn-ı şükran bulunduğuma emin olunuz. Tasfiye-i lisan teşebbüsünün bizim için nâfi neticeleri tevlid edeceğine fikrimi ikna edebilseydim, tarafdarânının yed-i ısrarındaki ilm-i mücahedeye ben de dest-i lerzişdâr-ı aczimle sarılırdım." (a.y.)

194 "Yine Tasfiye-i Lisan", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 14 Eylül 1909.

ictihadı değil, altıyüz senelik vekayi'in netice-i müteressibesi"[195] olduğunu belirterek, daha işin başında iken, sonunun iyice düşünülüp ona göre davranılmasını istemiştir.

Mensup olduğu Servet-i Fünun ekolünün dil ve sanat anlayışını âdetâ taassupla savunan Süleyman Nazif, asırlardan beri işlenerek gelişip zenginleşen, yüksek bir âhenk ve ifade kabiliyeti kazanan Osmanlıca'nın bırakılmasını, hele bazı yeni kelimeleri yerleştirebilmek için "bizim altı asırlık kedd-i yemîn ve hem-derd-i vefâ-karînimiz"* olan kelimelerin "tensikata uğratılması"nı insaf ve mantıkla bağdaştıramaz.[196] Bu meselede, müdahele ve zorlamaya da karşıdır:

"Bir kelimeyi beğenip diğerini terk etmeğe ve bir tarz-ı tebliği -kendi şahsını zevk ü temyizimizde temerküz etttirmek istediğimiz- zevk-i millîye mugayir addeylemeğe ne selâhiyetimiz vardır!.. Eğer o nâhoş gördüğümüz kelimenin kudret-i hayatı olmasaydı, yaşamaz; doğduğu gün kendiliğinden ölürdü. Madem ki yaşadı ve madem ki lisanın, itiraz ve tarizden masun olan kelimat-ı sairesi sırasında kendine bir mevki temin etti, artık onu geldiği yere göndermek, bizim hakkımız ve haddimiz değildir. Lisanını seven bir Osmanlı Türk'ü, hiçbir vakit "hatevât-ı terakkî" makamına "ilerleme adımları"nı is'ad edemez. Böyle yaparsak, lisanın kabiliyet ve letâfetini elimizle mahvetmiş oluruz."[197]

Fakat bundan, eğitici eserlerin maksat ve muhataba uygun bir dil ve üslûpla yazılmasına karşı olduğu mânası çıkarılmamalıdır. "Köylülerin tenvir-i efkârı yolunda âsâr ve eş'âr yazılmamasını kimse teklif etmiyor. Bilâkis bunlar için kemiyetçe havassınkinden ziyade müellefât vücuda getirilsin."[198] diyen Nazif, "lisan-ı edebi, avamın dereke-i beyanına tenzil etmek" isteyenlerin dil ve edebiyatımızı basit, kupkuru ve tatsız bir duruma düşürmesinden korkmaktadır.[199]

195 "Açık Mektup: Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret, Cenab Şehabeddin Beyefendiler'e", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 108, 16 Eylül 1909. Başka bir makalesinde Nazif, bu konuda şöyle der: "Selânik istese bile Cenab Şehabeddin'in yed-i hakimiyetindeki kilk-i galib, Sultan Abdülhamid'in dest-i tahakkümündeki asâ-yı tegallüb değildir; kolay kolay ıskat edilemez. Genç fikirlere ve Genç Kalemler'e iddia-yı temellük eden efendiler bilmelidirler ki bu diyarın Fuzûlî gibi, Nef'î gibi, Nedim gibi, Abdülhak Hâmid gibi erkân-ı azimüşşânı bulunan bir saltanat-ı edebiyyesi vardır. Ve lisanımızın şekl-i hâzırı altı yüz senelik sa'y-i beliğin eser-i ikmâl ü kemâlidir. Bu lisan tahrib edilirse o saltanatın yerinde "Vardar" yeli eser!.." ("Bir Mesele-i Müebbede: Lisan Meselesi", *Şehbâl*, c. 3, nr. 55, 15 Haziran 1328/1912, s. 122-3).

* Gazetede, "kedd-i yemîn hem de vefâ-karînimiz" olarak yer alan bu ifade, makalenin Taha Toros Bey'den temin ettiğimiz kupüründe -muhtemelen bir "tashih ilânı" üzerine- yukarıda verdiğimiz şekilde düzeltilmiştir ki, bizce de Nazif'in üslûbuna daha uygundur.

196 "Lisan Mes'elesi" (Halil Rüşdü Beyefendi'ye), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 43, 12 Temmuz 1909, s. 4. Bu cümleler bize büyük şâirimiz Yahya Kemal'in şu sözlerini hatırlattı: "Nazif, münşi doğmuştu; Osmanlı yazışının hattından ayrılamazdı; o yazının satırındaki nahvi ruhuna bir nazım dalgası gibi geçirmiş bir nâsirdi. Nazif'i eski lisandan ayırmağa kalkmak, bir müteceddide göre ham-ervahlık gibi bir şeydi." (*Siyasî ve Edebî Portreler*, İstanbul 1976, 2. baskı, s. 27).

197 "Lisan Mes'elesi" (Halil Rüşdü Beyefendi'ye), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 43, 12 Temmuz 1909, s. 4.

198 "Yine Lisan Mes'elesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 8 Eylül 1909.

199 "Avamı, havas derecesine is'âd edemeyenler, havassı avamın derekesine is'âd etmek isterlerse bir zulm-i sarîh ü kabîh olur. Avamın havasda anlamadığı şey elfâz değil, ibarât değil, terâkib değil, efkârdır. Lisan ne kadar tasfiye edilirse edilsin, ufk-ı idrâki tarlasının hudud-ı müsecceresini geçemeyen bir köylü, malumât sahibi bir şehrîyi anlayamaz." ("Bir Mesele-i Müebbede: Lisan Meselesi", *Şehbâl*, c. 3, nr. 55, 15 Haziran 1328/1912, s. 122-3).

Süleyman Nazif'e göre; "Osmanlılar, altı asırlık ictihad-ı mütevâliyye ile Türkçe'yi elsine-i müterakkiye sırasına" yükseltmişlerdir.[200] "Türklerin edebiyatı ve hattâ tarihi Osmanlılarla başlar."[201] Kaldı ki, biz bugün Buharalı değiliz ve olamayız. "Zevk-i Osmanî başka bir vadide teessüs etmiştir." Bu sebeple "Mehmed Emin Bey'in manzumeleri, etrâk-i masumü'l-idrâki ne derecelerde girye-bâr-ı tahassüs* ederse etsin, Tevfik Fikret'in şiirleri kadar zevk ve hayâl-i Osmanî'yi okşayamaz." Hele,

> Erzincan'ın dağları
> Hayli sürer yolları

koşması hiçbir vakit,

> Devr-i la'linde baş eğmem bâde-i gülfâma ben
> Sâye-i pir-i muganda minnet etmem câma ben

beytinin muvâcehesine çıkarılamaz."[202]

Ancak, türkülerdeki sadelik ve güzellik ile Türkçe şiirleri birbirine karıştırmamak gerekir.[203] "Geçen Yunan muharebesi esnasında Anadolu'nun *Eğil dağlar eğil, üstünden aşam* mısra'ıyla başlayan bir türküsü, bütün memleketin âsâb-ı tahassüsünden bir cereyan geçirmişti. (...) *Al yeşil bayrağı gelin mi sandın?*.. mübdi'i olan köylü, bu sehl-i mümteni', belki su'b-i muhâl mısra'a ne kadar his, ne kadar menâzır ü elvâh derc etmiş!.. Bizim gibi, şiiri arûz ve belâgat kitaplarından öğrenmiş olan bin kişi bir araya gelse şu iki mısra'ı tanzir, -nasıl tanzir!...- taklid edemez.[204] Çünkü bu safvette bir zülâl-i şi'r ü tahassüs, bir dimağın hırs-ı şânından değil, ancak bir kavmin sine-i heyecânından fışkırabilir. Vây o tafra-fürûşân-ı edebe ki taklide yeltene!.."[205]

---

200 "Yine Tasfiye-i Lisan", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 14 Eylül 1909.

201 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri II", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 51, 19 Kânun-ı sâni 1918, s. 401-4.

* Edebiyat-ı Cedîde'nin hususiyetlerinden olan bu gibi "vasf-ı terkîbî"lerin kullanılmasına, **Yeni Lisan**cılar şiddetle karşıydılar. Nazif bir yazısında yer alan "meşreb-i hod-nâ-bînâne" terkibi münasebetiyle şu notu düşme ihtiyacını hissetmiş: "Asya-yı Vustâ'yı henüz teşekkül etmemiş omuzlarına alarak Akdeniz, Karadeniz sahillerine nakl etmek isteyen evlâd-ı edebden meselâ Ali Cânib Bey ve Ömer Seyfeddin Bey gibi arbede-cûyân-ı lisana bu ve emsâli terkiplerle ihzar-ı mevzu-ı kıyl ü kâl edişim emin olunuz ki, ihtiyarî değildir. Benim otuz seneden beri me'lûf bulunduğum bu tarz-ı ifade ile lisanımızın ülfeti altyüz seneden daha evvel bir zamandan başlıyor. İstikbale hakim olmanın tarîkı, maziyi iade değildir. Fransızları Alsace-Lorain'e îsal edecek yol - eğer var ise- Gaulois'ların râh-ı teng ü târı olmadığı gibi!.." ("*Evrâk-ı Eyyâm* Münasebetiyle", *İctihad*, c. 5, nr. 113, 3 Temmuz 1330/1914, s. 241-3).

202 "Lisan Mes'elesi" (Halil Rüşdü Beyefendi'ye), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 43, 12 Temmuz 1909, s. 4.

203 "Fâik Reşad Bey'e Mektup", *Tîrâje*, nr. 12, 30 Nisan 1327/1911, s. 2.

204 "Muallim Nâci Efendi merhum, edebiyat ve arûzun pek dâvâlı muallimlerinden iken bu vâdide, kim bilir ne kadar uğraştıktan sonra, meydana çıkarabildiği mahsûl-i hiss ü hayal:

> Tepeden nasıl iniyor bakın
> Şu kızın nişanlısı şanlıdır. (Of!)

bâridesinden başka bir şekil alamamıştı. Bu pek tabiîdir." ("Fâik Reşad Beyefendi'ye Bir Mektup", *Tîrâje*, nr. 10, 16 Nisan 1327/1911, s. 2).

205 a.y.

Meçhûl ve ütopik hedefler uğruna, mevcut birikim ve terakkinin zâyi edilmemesini isteyen Nazif; Turancılık gibi, Türkçülerin başlattığı "Millî Edebiyat" ve "Yeni Lisan" hareketlerine de bu sebeple muhalefet eder. Fakat, neticede korktuğu başına gelecek, Osmanlı da, Osmanlıca da darmadağın olacaktır. Ali Cânip'in *Millî Edebiyat Mes'elesi ve Cenab Bey'le Münakaşalarım* adlı kitabı üzerine yazdığı makale, bu konudaki kanaâtinin olduğu kadar teessüf ve teessürlerinin de açık bir ifadesidir:

"Selânik'ten gelen ve nâkil ve âmilleri arasında maatteessüf bir Diyarbekirli de bulunan bir meş'um cereyan, Türk'ün can evi, göz bebeği olan Osmanlı hey'et-i içtimâiyyesini, gördüğümüz sûrette târûmâr etti. Ali Cânib Bey ortada haşr olan fecâyi'a karşı gözlerini yummuş, altı yedi sene evvelki nagamât-ı dalâli tekrar edip duruyor."[206]

Süleyman Nazif, daha sonraki yazılarında olduğu gibi bu makalesinden beş altı yıl sonra yayınladığı *Mehmed Akif* ve *Fuzûlî* adlı monografilerinde de aynı görüşleri ifade etmiştir.[207] Türkçüler'e karşı takındığı tavır ise, ileride geniş biçimde ve gelişme seyri içinde ayrıca ele alınacağından burada o konuya girmiyoruz.

Yazılarında görebildiğimiz kadarıyla, "Millî Edebiyat" hareketini pek ciddiye almayan Süleyman Nazif zaten bu yoldaki çalışmaları isabetli ve faydalı da bulmaz. Mesele hakkındaki tenkid ve tepkilerinin bir çoğu alay ve hiciv mahiyetindedir.[208]

Arûza muktedir olamayanların, hece veznini kullanması belki mazur görülebilir. Fakat meselâ, "şâir-i hakîm Abdullah Cevdet'le hakîm-i şâir Rıza Tevfik'in arasıra bu

---

206 "Ziya Gökalp Bey, kendisini bu işe min-indillah memur zannediyordu. Nidâ-yı dâvetine ilk iâde-i lebbeyk edenler arasında en ziyade şevk ü musâraât gösterenler meselâ şu Ali Cânib Bey ve meselâ Köprülüzâde Fuad Bey ve Suphipaşazâde Hamdullah Bey ve emsâli kimseler oldular. Ziya Gökalp Bey'deki hulûs-ı niyyetten bunlarda hiç bir eser yoktu. O kendisini Allah tarafından bu işe meb'us zannetmişti. Bunlar Ziya Gökalp tarafından memur olduklarını menfaat-cûyâne takdir ettiler. Altıyüz senelik bir mevcudiyyet-i mutantanadan katre katre tereşşuh eden müktesebât-ı maddiyye vü maneviyyemize bir anda baltalar ve kalemlerle hücum ediliyordu. Lisan, edebiyat, san'at, âdet, mekâtib, medâris hâsılı önlerine ve hatırlarına ne gelirse yıkmak istediler. Ötede vilâyetler, kıt'alar birbirini koşarak takib eder surette devrilirken, beride ve "Türk Ocağı" denilen müessese-i menhûse ile şûbelerinde "Yeni Lisan" ile yazılmış ve "Yeni Mûsıkî" ile bestelenmiş "Turan" ilâhîleri okurlardı.

Ve bu Ali Cânib Bey, bu Mehmed Fuad Bey, bu Hamdullah Subhi Bey o orkestraları aşk u şevk ile idâre ettiler!..

Güzel lisanımıza "Enderun argosu" lâkabını bigayri hakkın ve bî-edebâne lâyık görüyorlardı. İçlerinde maatteessüf bir de Diyarbekirli bulunan bu Selânik yârânının lisan-ı tezlîline bu suretle düştüğü güne kadar "Enderun"un bir "hümâyûn" sıfatı var idi. Ve bu Enderûn-ı Hümâyûn'dan binlerce ekâbir-i devlet ü millet yetişmişti. "Argo" lehçesini icad ve istimal edenler ise padişah sarayından değil Merkez-i Umumî'den câize-i temelluk alan esâfil arasında bulunur." ("Bir Daha", *Hadisât*, nr. 113, 23 Nisan 1919).

207 "Nedim Divanı -I-" , *İleri*, nr. 1721, 19 Teşrin-i sâni 1338/1922, s. 3; "Bir Dert İle Bir Devâ", *Resimli Gazete*, nr. 63, 15 Teşrin-i sâni 1340/1924; *Mehmed Akif*, s. 66-7, 71; *Fuzûlî*, s. 85.

208 Meselâ, Celâl Nurî'ye Viyana'dan yazdığı mektupta şöyle der: "Burada acib, hem de pek acib bir şey işittim. Güya Millî Edebiyat'ın menşe'i hakkında bir ihtilâf varmış. Selânik'ten mi çıkmış, İzmir'den mi?.. Ve bu meseleyi meydana yuvarlayan da *Beyaz Gölgeler* şâir-i sâbıkı Celâl Sâhir Bey biraderimizmiş.

Bence bir şehirden mal ve meta gelir: Keşmir'den şal, Saksonya'dan çini çıktığı gibi. Edebiyat ise bir milletin kendi ruhundan, kendi âmâk-ı hayatından nebe'ân eder. Vây o edebiyata ki menşe'i bilmem hangi kasabanın, yine bilmem hangi mahallesi ve sokağı ola!!!.." ("Viyana Mektubu: Pek Azizim Celâl Nuri Bey", (Viyana, 3 Haziran 1918), *İleri*, nr. 164, 13 Haziran 1334/1918).

vâdide söylenmeleri mazeret kabul etmez zünûb-ı edebiyyedendir."[209] Zaten, bir şâir aruza hâkim ise "parmak vezni"ne de âhenk verebilmektedir. Nitekim, Rıza Tevfik, "Eğer ben hece vezninde muvaffak gösteriliyorsam bunu Acem'in feyz ü ahengine medyûnum."[210] der.

Aslında, "terakki ve tekâmül, basitten mürekkebe intikal" eder. "Biz ise, asırların terekküp ettirdiği şeyleri büyük tehâlükle besâtete irca' ettik."[211] Arûz gibi mükemmel vezni bırakıp, tekrar "parmak hesabı"na dönmek de bir tekâmül olmasa gerek. Çok geçmeden bunun acı tezahürleri görülecektir.[212] Bu tartışmalardan yaklaşık on yıl sonraki bir makalesinde: "Lisanın mütevâliyen uğradığı tedennî ve izmihlâl yüzünden muztarib ve hastayım. Ve her geçen gün gazeteleri okudukça, ıztırabım bir kat daha artıyor." diyen Süleyman Nazif, bir Anadolu gazetesindeki, "Kocaman"ın "Minik"e hitaben yazdığı "Cevap" başlıklı manzûmeyi(!) görünce büsbütün üzülür.

"Niçin minim/ Minim minim/ İnim inim inliyorsun" kıt'asıyla başlayan şiiri aynen naklederek şunları anlatır:

"Herkes istediği şeyi yazabilir. Ve herkese yazdığı şeyler hoş görünür. Fakat bir gazetenin ilk sahifesinde bu gibi yazıları teşhir etmek tereddî alâmetidir. Edebiyatı millîleştirmek isteyenler lisanı da, şiiri de nihayet şu derekelere düşürdüler. Bu "Kocaman" adlı nâzım yegâne olsaydı, hiç ehemmiyet vermezdim. Kûşe-i infirâdında istediği kadar kalem palyaçoluğu etsin dursun. Fakat şu tereddî salgın bir hastalık gibi ilerliyor. Ne tahsil-i lisana, ne terbiye-i fikriyyeye ehemmiyet veren var. Her taraf "Kocaman"larla dolu: Çalışmak mut'ib, iştihar müşkildir. Fakat bir iki kelimeye birkaç taklak attırılınca, insan şâir olmasa bile, hiç olmazsa meşhur olabilir. Nasıl ki Anadolu'nun ücrâ bir köşesinde çıkan bir gazetenin teşhir ettiği acûbe, İstanbul'da bile seyredildi."[213]

Az zaman sonra, bu "salgın hastalık", "lisan mahallesinde hergün biraz daha tevessü eden" müthiş bir yangın halini alacaktır. Her sabah, gazeteleri okudukça bu yangının ne kadar ilerlediğini gören Süleyman Nazif, belli başlı günlük gazetelerin, anlı şanlı ser-muharrirlerini bir lisan imtihanına tabi tutarak, aynı günkü başyazılarında tespit ettiği hataları, beş yazıyla ve "Bir Gündeki Hatalar" başlığı altında yayınlar. Vaziyete bakılırsa, gelecek hiç parlak değildir: "Bu gidişle kaide, ıttırad, intizam namına zavallı Türkçe'de hiç, ama hiç bir şey kalmayacak."[214]

---

209 "Bir Mesele-i Mühimme: Lisan Meselesi", *Şehbâl*, c. 3, nr. 55, 15 Haziran 1328/1912, s. 122-3. Bu konu üzerinde "Vezin Meselesi" kısmında geniş olarak durulmuştur.

210 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XIII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 62, 6 Nisan 1918, s. 580-1.

211 "Yangın Var", *Yeni Türk*, nr. 9, 9 Nisan 1341/1925, s. 2.

212 1922 yılı sonlarında şunları yazar: " Nesl-i hâzır, klasik tahsili ihmal ediyor. Birinci sınıfta bulunan erbâb-ı kalemimiz arasında Arapça ve Acemce'ye vâkıf olmadığını -biraz da müftehirâne- ilân edenler bile görüldü. Akvam-ı kadîmenin yazılarını hall ü keşf için diyar-ı ecnebiyyenin mütehassıs ulemâsı çalıştığı gibi, korkulur ki, bizden sonraki Türkler'e, büyük şâirlerinin âsârını izah için Avrupa'dan müsteşrikler celbine ihtiyaç hissedecek bir zaman gelsin." ("Nedim Divanı -I-" , *İleri*, nr. 1721, 19 Teşrin-i sânî 1338/1922, s. 3).

213 "Bir Dert İle Bir Devâ", *Resimli Gazete*, nr. 63, 15 Teşrin-i sânî 1340/1924.

214 "Derler ki 1871'de Paris'i yakmağa teşebbüs eden "komünistler", itfaiyenin tulumbalarına su yerine petrol doldururlarmış. Bizde de "üdebâ" sınıfına terfi-i nefs etmiş bir takım cücelerle bir kısım gazetelerin başmuharrirleri, bu yangını kalemlerinden fışkıran neft ü zift ile mütemâdiyen

Bu yangınlı hastalık, yalnız gazetelere ve başyazarlara mahsus değil, ne yazık ki Maarif'te de salgındır. "... mekteplere kabul edilen kıraat kitaplarının cılız ve maskara yazıları önünde insan nefret ve isyan hisleri duyar. Eğri büğrü kelimelerden müteşekkil -sözüm onlara- manzumeler çocuklarımızın hüsn-i inşâd'a kabiliyetini bir daha dirilemeyecek kadar öldürdü. Arûz vezinlerinin yerine ikâme olunan nesneler eski saz şairlerinin vücuda getirdikleri âhenkten bile mahrumdur."[215]

Daha önce de belirtildiği üzere Nazif, Osmanlı devleti gibi Osmanlı lisan ve edebiyatının da "târümâr" edilmesinde en büyük sorumluluğu "Selanik'ten gelen meş'um cereyan"a yüklemektedir. "Kavmiyet muhabbetini şayân-ı takdir bir ifrata vardıran bazı zevâtın teşkil ettikleri Türk Derneği"nin[216] başlattığı ve besleyip idare ettiği hareketler edebiyatımızda görülen "inhitat"ı netice vermiştir. 1925 yılında yayınladığı *Fuzûlî* adlı eserinde: "Eski edebiyatımızı tedkik ve tetebbu' hususunda, gençlerimizin kısm-ı azamı, istikbalden selb-i ümid edecek derecede ihmal gösteriyor. Böyle giderse lisanımızın enâfis-i kadîmesini akvâm-ı münkarizanın âsârı gibi bazı ashâb-ı ihtisastan başka kimse anlayamayacak."[217] diyen Nazif eserinde, *Leylâ ve Mecnun* "mukaddime"sini sadeleştirmek mecburiyetinde kalır.

Netice olarak diyebiliriz ki; Osmanlıca'nın, lisan ve üslûbunda gerçekten imrenilir bir sanat haline geldiği Nazif'in gönlü, klâsik edebiyatımızın inkârına veya onu nisyana mahkûm edecek bir "tasfiye-i lisan"a elbette râzı olamazdı ve bunu ondan beklemek bir nevi "ham-ervahlık"tı.

---

tevsi' ediyorlar. Cehl fazilet ve ihmal dirâyet addedilmektedir. Arapça ile Acemce'ye olan cüz'î vukûfumu bile aleyhimde medar-ı ta'yib addedecek kadar cühelâ-yı mütemerride, bizim ehl-i kalem gürûhu arasında görüldü." ("Yangın Var", *Yeni Türk*, nr. 9, 9 Nisan 1341/1925, s. 2).

215 "Yangın Var", *Yeni Türk*, nr. 9, 9 Nisan 1341/1925, s. 2.

216 "Lisan Mes'elesi" (Halil Rüşdü Beyefendi'ye), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 43, 12 Temmuz 1909, s. 4.

217 *Fuzûlî*, s. 85.

3. TÜRK DİVAN ŞAİRLERİ

"Türklerin edebiyatı ve hatta tarihi, Osmanlılar'la başlar."[218] diyen Süleyman Nazif'e göre, Osmanlılar'dan evvel vücuda getirilmiş olan mensur ve manzum bazı Türkçe eserler -belki tarih ve filoloji meraklıları için faydalı olabilir- "fakat rûh-ı millînin âmâlini ve eşvâk u ahzânını ihtiva veya terennnüm edebilmekten pek uzaktırlar."[219]

Önceki bölümde de belirtildiği üzere Nazif, Türk edebiyatı denilince Türkçe ile vücuda getirilen edebiyatı, Türk şâiri denilince de Türk dilini ustalıkla kullanabilmiş edîbleri kasdetmektedir. Halbuki, bir şairin başarısında, kabiliyeti yanısıra, kullandığı dilin mükemmeliyet ve zenginliği de büyük önem taşır. Bu sebeple, bizde de her bakımdan büyük şairlerin yetişmesi ancak Türkçe'nin bir hayli işlenerek şiire elverişli duruma gelmesiyle mümkün olabilmiştir. Irken Türk olan Hârizmî, *Muhabbet-nâme*'deki Farsça beyitlerine bakılırsa bir "üstâd-ı suhen" iken, Türkçe'de "ibtidâî bir şâir"dir.

Fuzulî ve Nef'î gibi büyük şairlerimizin, Farsça'da daha fazla muvaffak olmaları kendilerine değil, zamana ve o zamanki lisanlarına ait bir kusurdur.

Bu ölçü ve anlayışın sonucu olarak, Süleyman Nazif'in üzerinde durduğu ve kayda değer bulduğu Türk edîb ve şairler, eski devirlere kadar pek gitmez. Türkçe'nin de tekâmülüne paralel olarak hemen hepsi Osmanlı'dan itibaren ortaya çıkmışlardır.

Ayrıca, burada bir hususu belirtmekte fayda vardır: Bazı edebî şahsiyetlerin bu bölümde yer almış bulunmaları ya da onlara ayrılan satırların az veya çok olması, tek başına Süleyman Nazif'in o kişilere verdiği kıymet ve ehemmiyetin bir ölçü ve göstergesi sayılmamalıdır. Çünkü, bunların büyük bir kısmı, edebiyat tarihi yazar tarzda ve temel mevzu olarak değil, ekseriya farklı yer ve zamanlarda, dolaylı şekilde söz konusu edilmiştir. Tabiatıyla yazıların hepsi, meseleyi bir bütün olarak göz önüne alan, mukayeseli bir değerlendirme vasfını taşımaz. Aksi halde burada ismi veya bahsi geçmemiş bir şairin, edebiyatımızdan hariç tutulduğu yahut olumsuz bile olsa sırf adına yer verilmiş olmakla dahi büyük bir kıymet izafe edildiği düşünülebilir ki bu doğru olmaz.

Bahsedilmiş olmak, yerine göre bir mânâ ifade ederse de burada önemli olan, kimlerden bahsedilip edilmediğinden ziyade nasıl bahsedildiğidir. Haklarında ortaya konulan kanaat ve hükümlerdir. Nazif'in bakış tarzı ve onlara verdiği değer, asıl bu görüşlerinde aranmalıdır.

---

218 "Edebiyat kelimesinden burada muradım, mazbut olan ve ilmen müdevven eşkal-i beyana az çok mutabakat arz etmekle beraber, a'sar içinde seyr-i tabiîsini icra ile âsâr-ı tekâmül göstermeğe çalışan mahsulât-ı efkârdır. Yoksa perişan nağmelere Hotantolar, Eskimolar arasında bile tesadüf olunur."("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri II", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 51, 19 Kânun-ı sânî 1918, s. 402).

219 a.y., s. 403.

Bu kısımda, onun edebiyatçılarımız hakkındaki görüşleri -ister doğrudan doğruya bir tedkik, ister değişik vesilelerle yaptığı bazı tespitler olsun- elimizde mevcut yazılarından derlenerek bir bütün halinde ve kronolojik olarak verilecektir.

a) ÇAĞATAY ŞAİRLERİ

Hârizmî

Harizmî, Çağatay lehçesiyle yazan Türk şâirlerinden olmakla beraber asıl gücünü Farsça'da göstermiştir. Osman Gazi'nin padişahlığından evvelki devrede yazdığı *Muhabbet-nâme* adlı manzum eserinin hemen hemen üçte ikisini Farisî beyitler teşkil eder.[220]

Zaten, Süleyman Nazif'e göre, Türk Edebiyatı'nda bilhassa manzum eserlerin, makbul örnekleri ancak Osmanlılar'dan sonra görülmeye başlanır. Biraz önceki dönemlere ait eserlerin incelenmesi bile bu meseleyi ispat için yeterlidir. İşte, Harizmî'nin *Muhabbet-nâme*'si bunun en yakın ve açık bir misalidir.

Nüshaları pek nadir bulunan bu manzum eser, Hicrî 704/1304 senesinde, "Türkçe olarak yazılmak istenilmiş ve o suretle başlanmış iken" ihtiva ettiği beyitler arasında Türkçe olanların nisbeti üçte birden bile azdır.

Uluğ Tanrı'nın adın yâd kıldım
Muhabbet-nâme'yi bünyâd kıldım
Dokuz kat zer-nigâr eyvân-ı vâlâ
Yarattı altı günde Hak Teâlâ
Kara topraktan sünbül yarattı
Dikenler arasında gül yarattı
.....

tarzında başlayarak epey devam ettikten sonra,

Sabrdan yahşî yoktur bîşe kılsam
Bu yolda sabır yok endişe kılsam
Eyâ âhû nazarlar şehriyârı
Hüsn meydânının çâbük-süvârı

gibi mısralarla şair "ifham-ı garâm" etmek isterken, lisanının beyan gücünü, meramını anlatmaya kifayet edemeyecek derecede görmekten mütevellid bir zaruretle "Fârisî'nin lütf-ı vesâtetine", yani "lisan-ı ırkını terk ile lisan-ı hüsne ilticâ ediyor. Bu, artık o rekikü'l-ifade ibtidâî bir şâir değil, üstâd-ı suhen Hârizmî'dir. "Hüsn meydânının çâbük-süvârı"na;

Ze kilk-i nakş-bend-i sun' bî çûn
Niyâmed sûreti hem çûn tu mevzûn
Dilem ez sâğar-ı bezm-i elest est
Ki çün çeşm-i hûşt peyveste mest est

---

220 a.y.

Der în mezheb eger çi hûn-ı bahâ nîst
Me kün hûn-ı ber-dert kânca revânist

nâleleriyle arz-ı hal ediyor."[221]

Türk olan Hârizmî'nin, aynı eser ve aynı sahifelerde görünen bu iki farklı şahsiyeti incelenmeye değer bir husustur. Sekizinci asırda durum böyle iken, altıncı, beşinci, dördüncü asırlarda Türk edebiyatında makbul örnekler aramak boşunadır. Nazif'in ifadesiyle; "Evet, aramak abes, bulmak ise muhaldir." Halbuki, *Muhabbet-nâme* yazılırken, Acem'in tarihinde en büyük san'at âbideleri yükselmiş; *Şehnâme*ler, *Gülistan*lar, *Bûstan*lar ve bunların etrafında hesapsız divanlar ibda olunmuş bulunmaktadır.[222]

Ali Şîr Nevâî

Ali Şir Nevâî'den, "Çağatay Türkçesiyle inşad-ı eş'ar eden şâirlerin en büyüğü"[223] şeklinde bahseden Süleyman Nazif, onun bazı şâirlerimiz ve Batı Türkçesiyle vücuda getirilen şiirimiz üzerinde kabul edilegelen tesiri hususunda ise tereddüt gösterir.

Gerek çağdaşı olan Ahmed Paşa'nın, gerek sonra gelen Fuzûlî'nin, Nevâî'den etkilenmiş ve onu örnek alarak şiire başlamış oldukları yolundaki görüşlere Nazif pek iltifat etmemektedir. Genelde, İstanbul lehçesinin, Çağatay ve Azerî lehçelerine kıyasla hızlı geliştiğini belirten Nazif, Anadolu sahasının edebî mahsullerini daha düzgün ve Türk edebiyatının ilk nümuneleri sayılmağa daha lâyık görüyor. Bütünüyle Acem'in nüfuzunda teşekkül eden edebiyatımızın Fuzûlî'ye de tesir edecek olan ilk mütekâmil şairi Nevâî değil Ahmed Paşa'dır ve bir birlerinden ziyade Acem'den ilham almışlardır.[224]

Üstelik, "Nevâî ırken Türk olduğu ve Çağatay Lehçesiyle koca bir divan vücuda getirerek bu lehçedeki şairlerin büyüğü bulunduğu halde, mizaç ve kabiliyetçe Acemdir."[225]

---

221 a.y., s. 403-4.

222 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri III", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 52, 26 Kânun-ı sâni 1918, s. 418.

223 Süleyman Nazif, *Fuzûlî*, s. 13.

224 "Şunu da söyleyeyim ki zavallı Çağatay Lehçesi, beşyüz seneden beri Ali Şir Nevâî derecesinde bir şâir daha yetiştirememiştir. Biz Uygur ve Çağatay şâirlerinden değil, doğrudan doğruya Acem şuarasından ahz-ı sanat ettik. Nevâî'den çok evvel Osmanlı lehçesi ve Acem evzânıyla eser vücuda getirmiş şâirlerimiz ve hatta Nesimî gibi üstadlarımız vardır." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri V", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 54, 9 Şubat 1918, s. 456). Daha geniş bilgi için, "Ahmed Paşa" ve "Fuzulî" bölümlerine bk.

225 Nazif örnek olarak şu beyitleri veriyor:

Bir lebin can aldı andak kim birisi bilmedi
İmdi bildim kim aralarında yârdur şeker-ab

maşukasının leblerinden birisi Ali Şir Nevâî'nin canını öyle bir surette alıyor ki diğer dudağı bilmiyor. Ve şair bu iki la'l-i yarin arası şeker-ab olduğunu bundan istidlâl ile ilân ediyor.

Bir de şu Fârisî beytine bakalım,

Dilem bedest-i tû merğubest der kef-i tıfli
Kenî küşed, ne güzâred, ne sazdiş kafesi!..

Türkçe ve Farisî şiirleri mukayese edilirse görülür ki, Türk şiirinin kadîm bir üstadı olan ve *Muhâkemetü'l-Lugateyn* adlı eseriyle kendi lisanını Farsça'dan üstün göstermeğe çalışmış bulunan Ali Şîr Nevâî, Türkçe'den ziyade Acemce'de muvaffak olmuştur.[226]

b) BATI TÜRKÇESİ (AZERİ) ŞAİRLERİ

Nesimî

"Biz Uygur ve Çağatay şâirlerinden değil, doğrudan doğruya Acem şuarâsından ahz-ı san'at ettik. Nevâî'den çok evvel Osmanlı lehçesi ve Acem evzanıyla eser vücuda getirmiş şairlerimiz ve hatta Nesimî gibi üstadlarımız vardır."[227] diyen Süleyman Nazif'e göre, dilimizin Çağatay lehçesi ile Batı Türkçesi [Osmanlı ve Azerî Türkçeleri] arasında sanat bakımından fazla bir alış veriş olmamıştır.

Beşyüz küsür seneden beri Ali Şir Nevâî derecesinde bir şâir daha yetiştirememiş ve âdeta onunla tükenmiş olan Çağatay edebiyatının, Osmanlı ve Azerî sahasına fazla bir tesiri olamazdı. Nitekim, Azerî vâdisi de Fuzûlî'nin aşılmaz yüksekliği sonucu tıkanmış ve bitmiş gibidir. Bu itibarla Nazif, Türk edebiyatı'nın ilk örnekleri sayılabilecek eserleri Çağatay edebiyatından ziyade Anadolu sahasında bulmaktadır. Zaten, İran edebiyatı, bütün edebiyatımızı doğrudan ve derinlemesine nüfuzu altında tutuyordu. Türk şâirleri hep Acem'in taklitçisi durumunda kalırlar.

İşte Bağdadlı veya Diyarbekirli bulunduğu tartışmalı olan Nesimî*, Anadolu sahasındaki kayda değer şâirlerin ilklerindendir. Ancak kendisinden sonra gelen ve edebiyatımızda bir dönüm noktası teşkil eden Ahmed Paşa'nın "üslûb-ı beyanındaki insicam" Nesimî'de görülmez.[228]

Tezkirelerin, Fuzulî'nin "Ali Şir Nevai vadisinde tanzim-i eş'ar ile şairliğe başlamış olduğu" yolundaki kayıtlarına iştirak etmeyen Süleyman Nazif, "Bence onda Nevâî'den ziyade, Nesimî ile Habibî'nin ve bir de Ahmed Paşa'nın nüfuzları mahsüstur."[229] der.

"Nesimî'nin;

Kâfir görünce zülf ü ruhın ey nigâr
Amentü billezi halaka'l-leyli ve'n-nehâr

Zavallı Çağatay ve koca Acem şâiri! Cananın elinde gönlünü bir çocuğun yed-i hevesindeki kuşa benzetiyor ki ne öldürür, ne bırakır, ne de barındırır.

Bu iki beytin aheng-i ifadesiyle kudret-i tebliği arasındaki tefavüt-i azimi nazar-ı dikkate almasak bile, meâl ve mânâdaki fark, bizi teshir etmeğe kâfidir." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri V", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 54, 9 Şubat 1918, s. 454-6).

226 a.y., s. 456.

227 a.y.

* Şecereye göre, Nazif'in cedlerindendir.

228 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri IV", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 53, 2 Şubat 1918, s. 437.

229 *Fuzûlî*, s. 144

* * *

Lebine ehl-i nazar cân dediler gerçek imiş
Ağzına nokta-i pinhân dediler gerçek imiş
Cennet ehli ki yüzün ey cennet ü hûr
Ravza-i huld ile rıdvân dediler gerçek imiş

* * *

Gel gel ki kamu savm ü salâtın kazâsı var
Sensiz geçen zamanların ammâ kazâsı yok

* * *

Salınıp nâz ile gel gel ki benim dîdelerim
Ayağın tozuna ey husrev-i hûbân susadı

beyitleri adeta bir zaman Fuzuliye meşk-i taklid olmuştur."[230]

Bir makalesinde ise Süleyman Nazif, eziyet görmüş bazı şâirlerden ve bu arada Nesimî'nin derisi yüzülmüş olduğundan bahisle, Nef'î ve belâya uğramış emsalleri, "hep dillerinin cezâ-yı amelini çektiler."[231] der.

Habibî

Habibî, Fuzûlî'ye de kuvvetle tesir etmiş kadîm şâirlerimizdendir.[232]

Fuzûlî divanındaki;

Dün sâye saldı başıma bir serv-i serbülend
Kim kaddi dil-rübâ idi reftârı dil-pesend
Güftâre geldi nâgeh açıp lâl-i nûşhand
Bir peste gördüm anda döker rîze rîze kand
Sordum meğer bu dürc-i dehendir dedim dedi
Yoh yoh devâ-yı derd-i nihânundurur senin

parçasıyla başlayan müseddesi Habibî'nin,

Dün gördüm ol nigârı tarab-nâk ü ercümend
Kâfûr eliyle destelemiş anberîn kemend
Bakdım şikenc-i turrasına zâr ü mestmend
Bir şahs-ı nâtuvân oturur gerdende bend
Kimdir bu miskin ol ne resendir dedim dedi
Zülfüm kemendi tutkunu cânundurur senin

"mısralarıyla ibtidâ eden neşide-i âşıkanesine mukallidâne nazîredir."

Bundan başka Fuzûlî yine Habibî'nin,

Ger seninçün kılmasam çâk ey büt-i nazik-beden
Gûrum olsun ol kaba eğnimde pîrâhen kefen

230 *a.e*, s. 145.
231 Süleyman Nazif, *Barutya İle Ateş!!!*.., s. 128.
232 *Fuzûlî*, s. 144.

matla'lı gazelini de tahmis ile divanına derc etmiştir.[233]

Hatâî

Süleyman Nazif, Fuzûlî adlı eserinde, Şah İsmail'in şâirliğine dair kanaatlerine de yer vermiştir. Bu açıklamalar aslında Şah İsmail'e "fazla teveccühkâr" davranan Fuad Köprülü'ye cevap mahiyetindedir.

Fuzûlî'ye dâir bir yazısında "... Habibî ile aynı zamanda Azerî edebiyatının en yüksek ve hususî simalarından biri de hiç şüphesiz, Safeviye devletinin müessisi Şah İsmail-i Safevî'dir." diyen Köprülü; şiirde mahlâsı Hatâî olan Şah İsmail-i Safevî'yi, "Türk edebiyatının evliya-yı niamı ve adeta Fuzûlî'nin muktedaları" arasında gösterme gayretindedir. Bu iltifat ve alâkayı yersiz bulan Nazif, şunları anlatır:

"Şah İsmail, Mehmed Fuad Bey'in dediği gibi, Azerî edebiyatının en yüksek ve hususi simalarından biri değildir. Eş'ârının güzide ebyatı tedkik olunsun, ale'l-ade ve rekîkü'l-beyan bir nâzım olmaktan bir karış yukarıya çıkamaz."

Nazif, Hatâî'nin baştan sona okuduğu divançesinden, "itina ile, adeta müşkilpesendane", lâfz ve mânâları en düzgün, daha doğrusu "en az perişan ü derbeder olan" şu beyitleri seçmiştir.

Cümle eşyâda zuhur eden kelâmımdır benim
Hılkat-i arz ü sema sırr-ı kıyamımdır benim
Vâkıf oldum çün zemin ü âsmanın sırrına
Cismimin sultanıyım âlem gulamımdır benim
.....

* * *

Şeriat şartın bildim tarikat yoluna geldim
Hakikat bahrine daldım Aliyyü'l-Murteza gördüm
Hakikat ilminin sırrın ne bilsin her tahâretsiz
Bu sırra ermedi münkir onun katlin revâ gördüm.

"Türk edebiyatının en yüksek ve hususi şâiri olabilmek için, şöyle bir kaç perişan mevzûne yazmak acaba kifayet eder mi?. diye soran Süleyman Nazif'e göre; "Köprülüzade Mehmed Fuad Bey, Fuzûlî'de Nesimî ve Habibî gibi, Şah İsmail'in de nüfuz-ı edebîsini ihsas etmek istiyor." Halbuki, san'atça hiçbir üstünlüğü olmayan Şah İsmail, zaman bakımından da Fuzulî'den önce gelmiş sayılamaz. Biri nisbeten genç ölmüş, diğeri daha çok yaşamıştır.[234]

Fuzûlî

Süleyman Nazif'in, Fuzûlî'ye dair yazdıklarını bir bütün halinde ve kronolojik olarak ele aldığımızda, zamanla bir gelişme ve derinleşmeye şahit olmaktayız. 1890'lı yıllardan itibaren, edebî musahabelerinde Fuzûlî hakkında bazı tespitlerine rastladığımız Nazif, git gide çeşitli tarihî ve psikolojik sebeplerin de tesiriyle bu mevzua daha fazla

233 *a.e*, s. 145-6.
234 *a.e*, s. 148-9.

eğilmiş, nihayet Fuzûlî üzerine yapılmış en ciddî ve geniş araştırmalardan biri olan eserini[235] vücuda getirmiştir.

Şunu hemen belirtelim ki, Nazif'in eser ve şahsiyetlerle ilgili izahlarında devir-muhit nazariyesi mühim bir yer tutar. Hippolyte Taine'den gelen ve Servet-i Fünun neslinin benimsediği bu görüş, yaşanılan devir ve muhit ile buna bağlı sosyal değişmelerin, edebiyatta da yenileşmeyi bir ihtiyaç ve ruhî temayül haline getirdiği esasına dayanır. *Servet-i Fünun*'da çıkan ilk edebî musahabesinde: "Eserlerde müessirin şahsiyetiyle beraber -tabir mazur görülsün- zamanın şahsiyeti, mekânın şahsiyeti var."[236] diyen Süleyman Nazif bundan on sene sonra yazdığı makalesinde de: "En büyük zekâlar, zamanın ihtiyacını takdir ederek, bu ihtiyacâta tevfik-i üslub-ı kalem ettiler.."[237] diyerek aynı fikri ifade ediyordu. Nazif'e göre: "Edebiyat muhitten doğar ve muhiti tasvir ve terennüm eder."[238] Bu kanaatin en açık ve kuvvetli izahlarını, Fuzûlî'nin Nef'î, Nedim gibi şâirlerle kıyaslanarak anlatıldığı satırlarda görürüz: "Fuzûlî, Nef'î, Nedim: her üçü de gerçekten büyük şâir idi ve her üçü de kendi zamanlarının temâyülât-ı hakikiyyesine tercüman oldu ve gitti."[239]

İşte, Fuzûlî'ye dair tespitlerinde, bilhassa 'devir' ve 'muhit' faktörünü göz önünde bulunduran Süleyman Nazif, Bağdat valisi iken, "Fuzûlî'nin zat ve zamanına ait bir şey bulmak ümidiyle" araştırmalarda bulunmasına rağmen bir şey elde edemez.[240] Malta'ya sürgün edilişinden biraz evvel, Ali Kemal'den temin ettiği Fuzûlî'nin yazma *Farisî Divan*'ı, şâirimizle alâkalı bir çok hususu birinci elden aydınlatan, mühim tarihî bir vesika mahiyetindedir.

21 Şubat 1920 tarihli mektubunda Nazif:

"Aradaki dört asr-ı meçhûlât-meşhûna rağmen, Fuzûlî gibi büyük bir adamımızın sima-yı hayatı en küçük ve nazar-gıriz hutût ve eşkâline kadar bilinmelidir. Tahallüs ise bir şâirin ömründe en büyük vak'alardan birini teşkil eder. Hususiyle böyle garib, na-şinide, Frenklerin "orijinal" dedikleri bedaî surette olursa"[241] diyerek Farsça divanın bu noktaları açıklayan mensur mukaddemesini, titizlikle tercüme edeceğini belirtir.

Bu arzu ancak iki yıl sonra Malta dönüşü gerçekleşebilir. Divan üzerindeki tedkikleri kısmen *Peyam-ı Sabah* gazetesinde[242] daha sonraki araştırmaları da *Servet-i*

---

235 Süleyman Nazif, *Fuzûlî* -Şâir-i şehîrin Hayat ve Âsârı Hakkında Bazı Malumât ve Tedkikat- (İst.: Yeni Matb., 1925), 183 sayfa.

236 "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c. 15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41.

237 "Açık Mektup: Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret, Cenab Şehabeddin Beyefendiler'e", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 108, 16 Eylül 1909.

238 "Bir Tahmis Münasebetiyle", *Yarın*, c. 2, nr. 27, 20 Nisan 1338/1922, s. 33-4.

239 "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -I-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907) *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 9, nr, 94, 5 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 498-505.

240 "Zavallı şâir!... Mehd ü lahdini der-âgûş etmiş mahallerde pek garibü'd-diyar idi. İki satır elyazısını bile diyar-ı tarümârı muhafaza edememiş. yine en çok vesâik ve yadigâr İstanbul'un umumî ve hususi kütüphanelerinde bulunuyor." (*Fuzûlî*, s. 6).

241 "Ali Kemal'e", *Peyam-ı Sabah Edebî Nüsha*, nr. 29, 26 Şubat 1336/1920.

242 "Fuzulî Farisî Divanı" I-IV, *Peyam-ı Sabah*, nr. 1111, (1115, 1122, 1125), 7 Kânun-ı sâni 1338/1922.

Fünun'da[243] tefrika halinde yayınlanmıştır. 1925 yılında ise bazı ilavelerle birlikte kitap olarak neşredilir. Gerek Fuzûlî'nin nâdir bulunan divanları, gerekse Fuzûlî'den bahseden kaynaklar göz önüne alınarak hazırlanmış olan eserde, daha önce verilen bilgiler de mukayeseli olarak tahlil edilmiştir. Araştırmacı, Fuzûlî'nin mensup bulunduğu aşiretten başlayarak, yaşadığı muhit, eserleri ve tesirleri, mizacı ve hakkında yazılıp söylenenlere kadar bir çok mevzuda çok mühim bilgiler vermektedir.

Nazif'in Fuzûlî hakkındaki değerlendirmeleri, ilk yazılarında fazla derinliği olmayan, kısa ve umumî tespitler halinde görülür. "Eninleriyle asırları ihtizaza getiren Fuzûlî", kendine has "metin terkipler ve rakîk fikirler"in sahibidir.[244] Türk şiiri, "Fuzûlî'den enin ile başlayarak, Nef'î'den velvele-i cenk ü cidal, Nedim'den hay ü hûy-ı şevk ü tarab ..." almıştır.[245] Bir başka yazısına göre ise, nazımda Fuzûlî de bir "müceddid"dir.[246] Ebüzziya'ya 1907'de yazdığı mektupta, Nazif'in Fuzûlî'ye ait değerlendirmelerini daha geniş olarak görüyoruz. Burada, dolayısıyla ve Nedîm'le mukayeseli olarak da olsa, daha sonraki yazılarında derinleştireceği fikirleri ve bazı esaslı tespitlerini bulmaktayız.[247] Bunlardan başka, *Mehmed Akif*[248] adlı eserinde ve edebiyata dair diğer bir çok makalesinde de Fuzûlî hakkındaki görüş ve düşüncelerine sırası geldikçe yer vermiştir.

Gittikçe artan bu alâkada, hiç şüphesiz şâir Fuzûlî'nin büyüklüğü ve kudreti mühim bir faktördür. Ancak, bunda Nazif'in, aynı iklimde doğup büyümüş bir şâir olmasının, ayrıca bu toprakların kaybından doğan daüssılanın da önemli bir rolü bulunduğu muhakkaktır. "Muhteviyâtını vatanın harâbelerinden topladığı" *El-Cezire Mektupları*[249] ile *Firak-ı Irak*'ta[250] akıttığı samimi gözyaşları bunun açık delillerindendir. Hele 1917'de yazmış olduğu;

Bugün Fuzûlî, mesâib-penâh olan türben,
Gumûm içinde, emînim ki ağlıyor bizsiz

mısralarıyla başlayan "Diyar-ı Fuzûlî" adlı "nevhâ", kuvvetli bir ıztırap ve hasret şiiridir. "Ben bu feryadı, Bağdad'ın ferdâ-yı iftirakında kalemimi kalbime batırarak yazmıştım."

---

243 "Fuzulî -I-" (I-X), *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1482/8, 8 Kânun-ı sâni 1341/1925, s. 114-5.

244 "Sıfatlar Mevsuflar ve Taklid", *Servet-i Fünun*, c.16, nr.403, 19 Teşrin-i sâni 1314/1898, s.198-201.

245 "Şâir-i Âzam Abdülhak Hâmid Bey'e", *Yeni Gazete*, nr. 118, 3 Kânun-ı evvel 1908, s. 3.

246 "Açık Mektup: Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret, Cenab Şehabeddin Beyefendiler'e", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 108, 16 Eylül 1909.

247 "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -I-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907) *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 9, nr, 94, 5 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 498-505; -II-, *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr, 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 527-34.

248 Süleyman Nazif, *Mehmed Akif* -Şâirin Zâtı ve Âsârı Hakkında Bazı Malûmât ve Tedkikat- (İstanbul,Amedî Matbaası, 1924), 107 sayfa.

249 Süleyman Nazif, *El-Cezire Mektupları*, (Mısır: Matbaa-i İctihad, 1906), 42 sayfa.

250 Süleyman Nazif, *Firak-ı Irak* -Mesâib-i Vatana Ağlayan Birkaç Neşîde-, (Dersaadet, 1336/1918), 68 sayfa.

diyen Süleyman Nazif, aradan yıllar geçerek1925'e gelinmesine rağmen, mâtemini dindirebilmiş değildir.[251] *Fuzûlî* adlı kitabının girişinde şöyle diyor:

"Maskat-ı re'si dünyanın neresi olursa olsun Türk'ün her şâiri İstanbulludur. İstanbul'u görmeyen Türkler bile **Belde-i Tayyibe**'ye karşı dâüssılavî incizablar duyar. Ben şimdi İstanbul'un velvelesiz, mütevazi bir köşesinde, Fuzûlî'nin diyar ve mezarına karşı dâüssıladan muztaribim. Şu satırları ancak o ıztırabı tenvim ve teskin için yazıyorum."[252]

Nazif'in bu eserinden önce, edebiyatımızda -kayda değer olarak, bilinen- Fuzûlî'ye ait bir kaç küçük inceleme mevcuttu.[253] O sıralar, henüz bir yandan Fuzûlî'nin ırk ve mezhebi tartışılırken diğer taraftan, pek makbul olmayan mânâlara da gelen "Fuzûlî" gibi bir mahlâsı, büyük şâirin ne için tercih etmiş olduğu zihinleri tırmalamaya devam etmekteydi.

İşte, yazıldığı devrin bu gibi şartları göz önüne alındığında ehemmiyeti daha da iyi anlaşılan bu ciddi tedkikteki değerlendirmelerin yanı sıra; Nazif'in diğer yazılarındaki, konuyla ilgili tespitlerine de bu kısımda yer verilmiştir. Böylelikle onun, Fuzûlî hakkındaki kanaat ve hükümlerinin gelişme seyri de kolayca takip edilebilecektir. Bu tespit ve bilgilerin çoğu günümüzde edebiyat tarihine mâl olmuş bulunması sebebiyle de mümkün olduğu kadar kısa tutulmaya çalışılmıştır.

Yaşadığı Muhît ve Mizacı

Fuzûlî, çok geniş bir Oğuz aşireti olan **Bayat** boyundandır.[254] Bazı yabancı yazarların, onun Türk olmadığı yolundaki desteksiz iddialarına en güzel cevabı, Türkçe ve Farsça Divanlarının mukaddimesinde buluyoruz.[255] Buradan anlaşıldığına göre Arapça, Türkçe ve Farsça'nın inceliklerine vâkıf ve bu üç dilde de büyük şâir olan Fuzûlî'nin "selika-i asliyye"sine muvafık olan lisan Türkçe'dir. Zaten *Türkçe*

---

251 "Fuzûlî, sekiz seneden beri benim yüreğimde ağlayan bî-kes bir yetimdir. Müddet-i ömrümde bir kere bile göremediğim Kerbelâ'da namına nispet edilen mezardan kulaklarıma bu sekiz seneden beri her gün ve saatte,

- Nerede kaldınız?.. Pek yalnızım. Ne zaman geleceksiniz?..

sesleri gelir. Zavallı Fuzuli bilmiyor mu ki her Türk'ün hafızasında, kalbinde uyandırdığı heyecanlar içinde ve hayat-ı faniyyesinden daha ziyde yaşıyor?.. Irak'taki kabridir; kendisi burada.." diyen Nazif, oraya gitmek artık kabil olmayınca; "müddet-i hayatında diyarımızın en güzel kısmına gelmemiş", fakat;

Fuzulî eyledi âhenk-i ıyşhanc-i Rûm
Esîr-i mihnet-i Bağdad gördüğün gönlüm

beytini söylemiş olan Fuzulî'yi "saf ve halis Türk ili" İstanbul'a getirir. (*Fuzûlî*, s. 4)

252 *a.e.*, s. 5.

253 [Fuad Köprülü'nün "Külliyat-ı Fuzûlî Mukaddimesi" ve İbrahim Aşkî'nin *Fuzûlî Hakkında Bir iki Söz* adlı küçük kitapçığı]

254 *Fuzulî*, s. 6, 11.

255 "Bazan Arapça eş'âr tanzim ettim ve füschâ-yı Arab'ı fünûn-ı Arabiyye ile hep mahzuz kıldım. Bu, bana kolay göründü. Çünkü Arapça benim mübahese-i ilmiyye lisanım idi. Bazan esb-i tab'ımı Türkçe meydanında koşturdum ve Türkçe'nin letâif-i kelâmıyla zürefâ-yı Türk'e faide-bahş oldum. Bu da bence o kadar müşkilâtı mucip olmuyordu. Çünkü benim selîka-i asliyyeme muvafık düşdü. Bazan Acem'in silk-i kelâmına inci dizdim. Ve o şahsârdan gönülün meyve-i maksudunu topladım. " (*a.e.*, s. 7)

Divan'ında, anadilinin Türkçe olduğunu da açıkça söylemiştir. Böylelikle aksi iddialar çürütülmüş; diyarının kaybedilmesine karşılık, Fuzûlî ebediyyen kazanılmıştır.[256]

Asıl ismi Mehmed olan şâir, karışıklığı önlemek amacıyla, mahlâs olarak "fuzûlî"yi seçmiştir.[257] Fuzûlî'nin bu itirafı üzerine, benzer bir mâcerâ yaşamış bulunan Sully Prudhomme'u hatırlayan Nazif her iki şâirin kendine güven ve sebatlarını takdire değer bulur. Fuzûlî "kâinatın rağmına bir tarik-i infirad" açmış ve takip etmiş. O kadar ki dünyanın en münasebetsiz bir kelimesi ona mahlâs olmak sâyesinde, bir necâbet-i tarihiye almış"tır.[258]

Irak'ta iki devrin, iki idarenin şahidi olan "Türk'ün en büyük şâirini ne Safevîler takdir ve terfîh etmişlerdi, ne Osmanlılar." Meşhur *Şikâyetnâme*'sinden başka hususî hayatını açıklayan vesika intikal etmemiş bulunan Fuzûlî'yi, zamanında bir iki kadir-şinas zattan başka kimse anlamamıştır. "Türk ve Türkçe'de şâir olan Şah İsmail" şöyle dursun, yine bizzat şâir ve -Bakî'ye olan teveccühüne nazaran- "şair-nüvâz" olan Kanunî Sultan Süleyman bile, bu müstesna dehâyı takdir edememiştir.[259] Bazı tezkirelerde yer alan olumlu ve yuvarlak ifadelerin bu hususta inandırıcı bulunmadığını izah eden Nazif, gerek "caize almak emeliyle" tanzim ettiği kasidelerine, gerek "Sâkinâme"[260] ile *Leyla ve Mecnun*'un bazı kısımlarına bakarak, Fuzûlî'nin "umduğuna nâil olamadığı" ve mahrumiyetten kurtulamadığı kanaatine varır.

---

256 Fuzûlî'nin Türk olduğunu kendi ifadeleriyle ortaya koyan tahlil ve araştırmasını kaleme aldığı 1922 yılı başında Nazif Malta'dan yeni gelmişti ve "İstanbul ise hâlâ düşman ordusunun çizmeleri altında" inlemekteydi. Bu konuda şunları anlatıyor:

"Vefakâr Fuzulî, beş seneden beri hicran-zâr olan mezarından cefa-keşTürk'e... Ah!... İhtizarları bile eceli ve ölümü korkutan vekaçıran Türk'e matem kadar kara bir gününde, diyordu ki: -Ben sizdenim. Ve senim... Evet onun mevlid ve makamı elimizden gitti. Kim bilir, ihtimal ki, bir daha gelmez. Fakat, biz şimdi Fuzulî'yi kazandık... Rakibsiz ve müebbeden kazandık. Türk için bu da bir tesellidir.

Hazîn fakat şerefli bir teselli..." ("Fuzûlî: Fârisî Divanı -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1115, 11 Kânun-ı sâni 1338/1922).

257 "Eğer tahallus-ı müştereki kabul eder de muvaffak olursam, sözlerim hem-mahlâslarıma atf ü isnad edilir, bana yazık olur; muvaffak olamazsam şürekâ-yı namıma zulmetmiş olurum. Binaenaleyh ref-i iltibas için "fuzulî'yi tercih ettim." (*Fuzulî*, s.12-3).

258 "Ali Kemal'e", *Peyam-ı Sabah Edebî Nüsha*, nr. 29, 26 Şubat 1336/1920.

259 Nazif, Fuzulî'nin çeresizliği karşısındaki kızgınlığını, biraz da aynı kaderi paylaşmış bir şâir olarak şöyle ifade ediyor: "Bu hal ve hareket karşısında Süleymaniye Camii, kubbeleri, minareleri, Mimar Sinan'ıyla birlikte hicabından yerlere geçse sezâdır.

Şu macera, bizim ırk ve tarihimize pek büyük ayıp ve âr olurdu; eğer diğer ırk ve tarihlerde de buna mümâsil vak'alar bulunmasaydı..." (*Fuzulî*, s.25).

260 Sâki meded et ki derd-mendim — Gam silsilesine pây-bendim
Gam derdine câm mı devâdır — Tedbir-i gam eylemek revadır
Rahm et ki garîb ü derd-mendim — Bî-mûnis ü yâr ü mest-mendim
Evvel bir nice hem-dem-i muvafık — Yani şuâra-yı rûz-ı sâbık
Tedricle geldiler cihana — Tâzîmle oldular revâne
Devran oları muazzam etti — Her devr birin mükerrem etti
Her birine hâmi oldu bir şah — Zevk-i suhenden oldu agâh
Türk ü Arab ü Acem'de eyyâm — Her şâire vermiş idi bir kâm
....

Fuzulî'nin ömr-i hâsiri bu beyitlerin içindedir. Şikayetname'si olmasaydı bile, bu Sakiname onun mahrumiyetlerini takrir etmeğe kafidir. Kendinden evvelki Arab, Fars ve Türk şairlerin padişahları nezdindeki makbuliyetini, isimlerini tasrih ile, mütchassirâne yâd ediyor. (*a.e.*, s. 28,30).

Hemşehrisi ve muasırı Ahdî-i Bağdadî, *Gülşen-i Şuarâ*'sında, "eninleriyle, asırları ihtizaza getiren"[261] Fuzûlî'nin "şûh-tab ve şirin-sohbet" bir adam olduğunu kaydetmektedir. Aslında bu rivayet olmasaydı bile, *Şikâyetnâme*'deki alaycı üslubu ile, divan mukaddimeleri ve diğer bazı beyitleri onun şen tabiatlı ve hoş-sohbet olduğunu ispata kâfidir. "Selâm verdim; rüşvet değildir diye almadılar" tarzında nükte-perdaz olabilmek için insanın Fuzûlî gibi dâhi ve dehasının zarif bulunması icab eder."[262]

Bununla birlikte; "Ziya Paşa'ya,

Yanıktır o âşığın kitâbı
Nazmında kokar ciğer kebâbı

dedirtecek kadar pür-sûz ü güdâz olmasına sebep nedir?.." Bu soruya cevap olarak:

"Biz bunu -yine şâirin asârından anladığımıza göre- zamanında kadrinin bilinmediğine ve ömrü fakr ve mahrumiyet içinde geçtiğine haml edebiliriz." diyen Süleyman Nazif, öz yurdunda garip ve muztarip halde kıvranırken;

Cîfe-i dünya değil kerkes gibi matlûbumuz
Bir bölük ankalarız Kaf-ı kanaat bekleriz

gibi beyitlerle "nefsini beyhude tesliye etmeğe çalışır" bildiği şâiri, Jupiter'in gazabına uğrayan Prométhée'ye benzetir.

"Fuzûlî de lisanının edebiyatına kendi semâ-yı dehâsının ateşini nefh etmişti. Zamane, bî-aman bir Jupiter kesilerek, Türk'ün bu gayr-ı esâtirî ve hakiki Prométhée'sini fakr ü fâkanın Kaf dağına çiviledi."[263]

Fakat Süleyman Nazif, bir eserin, yazarının mizacını göstermek için her zaman yeterli ve doğru bir kaynak olmayabileceğini düşünerek, yukarıdaki kanaatinin tashihi cihetine gitmiştir. "Taleyrand'ın: "Kelâm, insana ızmar-ı meram için verilmiştir." sözü diplomatlar kadar şâirlere de kàbil-i teşmildir." Pek az şâir vardır ki yazıları, gerçek hissiyâtının değiştirmeyen ve aldatmayan bir aynası olsun. Bu neviden şâirlerin mizacını, eserlerinden çıkarmak pek zordur. "Hususiyle yalnız duyduğu gibi değil, düşündüğü ve istediği surette yazmağa da kàdir ise ... ."[264]

İşte biraz yukarıdaki ifadelerden daha sonra yazıldığı anlaşılmakla beraber daha önce neşredilmiş olan[265] bu satırların devamında Nazif, kanaatlerin zamanla değişebileceğinin açık bir misali olarak konuyla ilgili şöyle bir tecrübesini de anlatır:

261 "Sıfatlar Mevsuflar ve Taklid", *Servet-i Fünun*, c.16, nr.403, 19 Teşrin-i sâni 1314/1898, s.198-201.

262 Süleyman Nazif, Farsça divan'ın mensur mukaddemesini incelerken; Cenab Şehabeddin'in; "İstihza, zekânın hukuk-ı tabiiyyesindendir." sözünü hatırlatarak şunları anlatıyor: "Fuzulî de, kendi zekâsının o hakkından fırsat buldukça istifade etmekte hiç kusur etmemiş. 'Musahabât-ı nedimân'ın ve 'kesret-i mâl'ın zararlarını kayd ü tayin ettikten sonra, Allah'a şükür bir memleketin var ki bu musibetlerden uzaktır!. diyor" (*Fuzulî*, s.123-4).

263 *a.e.*, s. 33, 35.

264 *Mehmed Akif*, s. 22-3.

265 *Fuzulî*, 1925'te, iktibasta bulunduğumuz *Mehmed Akif* ise 1924'de basılmış bulunuyor

"Malumdur ki Fuzûlî'nin hayat ve mizacına dair muasırlarından bize intikal etmiş malumât ve rivayet yok denecek kadar azdır. Ve ne bilirsek yine kendi âsârı sayesindedir. Eserden müessire intikal tarikiyle şâiri, melal-perest, mağmum, giryan, ömrü fakr ü ahzan ve bin türlü hırman içinde geçmiş, hayata, feleğe küskün bir adam zannederler. Şu son zamanlara kadar ben de bu zehabda idim. Zannederdim ki,

Sâkî meded et ki derd-mendim;
Gam silsilesine pây-bendim...

beyti hakikat-i hâli musavvirdir. Ve yine zannederdim ki,

Hicrinde dâima gelirim âh ü zâre ben,
Bîçâre ben, felek-zede ben, bahtı kara ben!...

beytiyle şâir kendi sicill-i nasibini hülâsa etmiş. *Rübâb-ı Şikeste* şâiri de "Aveng-i Tesâvir"inde Fuzûlî'yi böyle tasvir ediyor.

Şimdi her gün bir parça daha kuvvet-yâb olan bir zan ile tahmin ve âdeta hükmediyorum ki Fuzûlî'nin mizac-ı fıtrîsi melûl olmaktan ziyade istihzâya mâil imiş."[266]

Yaratılışça "mağmum" değilken, sanatının zevkini hazîn sözlerde bulan ne kadar şen tabiatlı kimseler görülür. Fuzûlî de, kendi "mizac-ı ibda'ına", ihtimal ki, "melâl"i uygun bulmuştur.[267]

Dil ve Üslûbu

Fuzûlî'nin tesirinde kaldığı ilk lisan üstadları Azeri lehçesiyle yazanlar olmakla[268] beraber o sırada, "İstanbul'da söylenip yazılan Türkçe, Çağatay ve Azerî lehçelerinden daha gelişmiş durumda idi. Fuzûlî'den yetmişiki sene evvel vefat eden Sinan Paşa'nın nesir dili ve altmış üç sene evvel ölen Ahmed Paşa'nın nazım tarzı, Iraklı şâirin "şive-i beyan"ından düzgündür. Fuzûlî vefat ettiği zaman ise, Bâkî henüz otuz yaşlarında bulunuyordu.[269]

Fuzûlî ile en parlak devrini yaşayan Azerî edebiyatı, gerek Fuzûlî gibi bir zirvenin aşılamaması, gerek İstanbul Türkçesinin diğer lehçelerden daha çok ve çabuk gelişmesi sebebiyle adeta durmuş ve bir bitişin eşiğine dayanmıştır. "Fuzûlî, kendi

266 *Mehmed Akif*, s.14-5.

267 "Mizac-ı ibda' dedim. Evet bu muhakkaktır ki, bir kısım üdebâda, hem de kısm-ı a'zamında mizac-ı hakikîye mugàyir bir **mizac-ı ibda'** vardır. Alphonse Daudet'nin kârîîni güldüren istihzaları, için için ağlar. Derler ki, şâtim-i şehîr Rochefort, meclis-i ülfette pek terbiyeli, pek hatır-nüvâz bir adam imiş." (*a.e.*, s.16).

268 *Fuzulî*, s. 107.

269 Nazif'e göre, burada kusurlu olan Fuzulî değil, zamanıdır: "Irak çöllerinde garibü'd-diyar ve bî-karar bir Türk aşiretinden yetişerek, müddeti ömründe İstanbul'a asla gelmemiş bir adam, Türk'ün en büyük merkez-i irfanında ve İran ve Yunan'ın mehâsiniyle işlenen ve süslenen Turanî bir lisan ve lehçede, bir kısım eslâf ve muasırîni derecesine çıkacak kadar intizam-ı elfaz gösteremedi ise bu, şairc değil mekân ve zamana ait bir kusurdur.(..) Şu dört yüz sene zarfında [Fuzulî'den sonra] Azeri lehçesi betâetle, İstanbul'unki ise ona nisbet edildiği takdirde baş döndürücü süratle terakki etti. Bakî, Nef'î, Vecdî, Nailî, Nabî, Nedim, Ragıp Paşa, Şeyh Galib, İzzet Molla; mutavassıtlardan Ziya Paşa, Galib, Arif Hikmet, Namık Kemal, Avnî Beyler Osmanlı Türkçesi'nin klasik lisan-ı nazmını pek ziyade inceltiler." (*a.e.*, s. 106).

vadisini kendi açmadıysa da, kendi tüketti. Buna sebep de Garp lehçesinin Azeri lehçesinden ziyade ve süratle tekâmül etmesidir."[270] diyen Nazif'e göre: "Fuzûlî'nin şiirlerinde hem İstanbul lehçesinin, hem Azerbaycan şîvesinin şekil ve izleri görülür. Memleketinin Osmanlılar'a intikalinden sonra tabiî olarak Azerî lehçesine Anadolu şivesi de karışmıştır."[271] Hatta Bağdad Kasidesi'ne nazaran, onun bu lehçeyi, daha önceden tercih etmiş olduğu anlaşılmaktadır. *Beng ü Bâde* ile *Leylâ ve Mecnun* mukayese edildiğinde bu farklılık ve tekâmül açıkça görülür.[272]

Kabul etmek gerekir ki, Fuzûlî'nin nesir ve nazım dili gibi, eserlerinin muhteviyatı da tenkitlerden tamamen masûn değildir. Bununla birlikte, meselâ bir "*Hadikatü's-Süedâ*'yı dört asırdan beri yaşatan ve yaşadıkça güzelliğini artıran hassa ve esrar, samimiyeti ve coşkunluğudur."[273]

"Güneş zulmetten doğduğu gibi, ekser akvâmın en büyük şâirleri, cehalet zamanlarında zuhur edegelmiştir." sözünü hatırlatan Nazif, "Namık Kemal'in sebebini izah etmeden kaydettiği" ve kendisini "senelerce düşündürmüş" olan bu mesele üzerine özetle şöyle der: Hemen her lisanın en büyük şâirleri o lisanın teşekkülünden önce ortaya çıkmıştır. Bunların ibtidâî, basit bir lehçe ile ibda' ettikleri eserler hemen daima tanziri imkânsız halde kalmıştır. Yunanlı Homeros, Latin Lucrèce ve Virgile, Arab'ın Muallâkat şâirleri, İngilizler'in Shakespeare'i, Fars'ın Firdevsî'si, İtalya'nın Dante Allighieri'si gibi bizim Fuzûlî dahi, lisanımızın -kendi tabirince- "beyan-ı vekayi düşvar ve ekser elfazı rekîk ve ibarâtı nâ-hemvâr" olduğu bir devrinde ölümsüz ve taklidi imkânsız eserlerini ibda etmiştir.

"Milad-ı İsa'dan bir asır kadar evvel dünyaya gelmiş olan Lucrèce devrinde Latin lisanı Yunanca'nın tahakkümü altında ve rüşd ü istiklâlini ilân edememiş, henüz ibtidaî bir halde idi. Tıpkı Fuzûlî'nin devri ve lisanı gibi... Lucrèce lâ-yemût eserini Latince'nin tekemmül etmek şöyle dursun, teşekkülünü bile itmam edememiş olduğu bir devirde vücuda getirdi. Her kavmin abâ-i evvelîn-i şi'ri, ruhlarının mahsûsât-ı şedîdesini ellerindeki âlet-i beyânın, yani lisanın ifham etmeğe yetişemediği ve muztar kaldığı zamanlar, kendilerinden sonra gelen lehçeleri düzgün ve zengin sanâdîd-i beyanı âciz ve hayran bırakacak ilhamlara mazhar ve işte o zaman fevkalâde ve harikulâde olurlar. Bizim Fuzûlî'nin de sırr-ı muvaffakiyeti budur."[274]

Evet, lisanlar ne kadar tekâmül ederse etsin, -büyük şâirlerin nesli tükenmediği sürece- hissiyâtın anlatılmasında âcizliğe her zaman ve mekânda sık sık tesadüf edilecektir. Zaten dehâ bu noktada kendini gösterir. Zorlukları göğüsleyerek bu âcizliği

---

270 *a.e.*, 143.

271 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri VIII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 57, 2 Mart 1918, s. 504. "Bağdat fethinden sonra, İstanbul Türkçesinin Fuzuli'ye olan nüfuzu, mesela *Beng ü Bâde* ile *Leyla ve Mecnun* mukayese edilirse, iyânen görülür. Birincisini Şah İsmail-i Safevî, ikincisini Sultan Süleyman-ı Kanunî namlarına ithaf etmişti. Hele **Bağdad Kasidesi**'nde lisanı, bu kaside yazılırken yedi, sekiz yaşlarında bir çocuk olan Baki'nin üslubu derecesinde İstanbulludur. Fuzuli gibi bir dehâ-yı müstesna sahibine ihraz-ı muvaffakiyet için bir iki nümûne ve bir kaç mümâresе kifayet etmiş" (*Fuzulî*, s. 107)

272 *a.e.*, 144.

273 *a.e.*, s. 109.

274 *a.e.*, s.138-9.

yenip, imkânsız veya o vakte kadar muhal zannolunan şeyleri imkân dairesine dahil etmek: İşte her dâhinin yaptığı budur.[275]

"*Ekser elfâzı rekîk ve ibârâtı nâ-hemvâr* olan bir lisandan Fuzûlî'nin sarsar-ı tahassüsatı öyle derin şiirler koparıp aldı ki biz bugün düzgün ve ahenkdar lehçemizle bu bedayiin karşısında, mebhut ve hayran, aczimizi ikrar etmekten başka bir şey yapamıyoruz."[276]

***

Fuzulî'deki Tesirler

Büyük küçük her şâir, şahsiyetinin teşekkül ve gelişmesinden evvel, mizaç ve istidadına mülâyim, önceki şâirlerin nüfuzuna az çok tâbi kalmaktan kurtulamaz. Bu öyle bir kaidedir ki, istisnası yoktur. "Muhite merbut olmayan dehâ bulunmadığı gibi, eslâfın bazısına medyun olmayan dâhi de gösterilemez."

Fuzûlî'yi biz bugün kendine has vâdisi olan bir üstad tanıyoruz. "Bu üstad, şu hususiyete vâsıl olmak için ne kadar umumî yollardan geçti!.." diyen Nazif'e göre; Fuzûlî'nin, edebî terbiyesini Türkçe kadar ve belki Türkçe'den ziyade Arap ve bilhassa Acem edebiyatıyla üdebâsından aldığı inkâr edilemez. Fakat, Fars edebiyatından ettiği fikrî istifade bile onu Acem mukallidi durumuna düşürememiştir. Meselâ;

Görmemiştir gerçi kimse can bedenden gittiğin
İşte ben gördüm ki şimdi kendi cânımdır giden

beytinin ikinci mısraı, Sâ'dî'nin:

Der reften-i cân ez-beden gûyend her nev suhen*
İn-ek be-çeşm-i hışten dîdem ki cânem mîreved

beytinden harfiyyen mütercemdir. O kadar ki, Fuzûlî'nin bu beyti görmeden, o mısra'ı yazmış olduğuna ihtimal verilemez. Fakat Fuzûlî'nin mısra-ı evvelde gösterdiği tasarruf, kendi beyitini tercüme ve iktibas derecesinden ikmâl ve tashih derecesine îsâl etmiştir."[277]

"Tezâkîr-i Şuarâ sahipleri Fuzûlî'nin Ali Şir Nevâî vâdisinde tanzim-i eş'âr ile şâirliğe başlamış olduğunu" kaydederlerse de Nazif: "Bence onda Nevâî'den ziyade, Nesimî ile Habibî'nin ve bir de Ahmed Paşa'nın nüfuzları mahsûstur."[278] der.

---

275 *a.e.*, s.140. "Bazan kemanın tek bir teli üzerinde harikalar gösterirmiş" denilen meşhur İtalyan kemancı Paganini için: "Üstad, bunu elbette bir musikî canbazlığı veya avam-firîbâne bir sanat-fürûşluk olmak için ihtiyar etmezdi diyen Nazif, şunları anlatır: "Elindeki alet-i terennümün mahdudiyet ve aczini tadil için, sanatkârın ruhu daha ziyade cehd ü kudret sarf etmeğe mecbur oldukça, kemanın bu tek ve bî-kes telinden o vakte ve belki bu güne kadar işitilmemiş hayret-âver ve gaşy-âver nağmeler duyuldu." (*a.e.*, s.138-9).

276 *a.e.*, s.139-40.

* Cânın bedenden gitmesi üzerine çok şey (her nevi söz) söylenmiştir.

277 *a.e.*, s.144.

278 *a.e.*, s.144. Bu hususta daha geniş bilgi için "Edebî şahsiyetler" bölümüne bk.

Fuzûlî'nin dehâsı, yalnız Türkçe'de değil Farisî'de de zatına has bir vâdi açmıştır. Farsça gazellerinde, İran'ın kendisinden evvel gelen söz ustalarından hiç birinin tavrı görülmez.[279] Türkçe'de ise müceddidliği mûcidlik derecesindedir.

Şiir Anlayışı ve Eserleri

Süleyman Nazif, "Tıp'tan Hendese'ye kadar, zamanında malûm ve müdevven, aklî ve naklî bilumum ulûm ve fünunda mütebahhir ve üç lisanda bî-nazîr şâir olan Fuzûlî"nin eserleri hakkında da bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.

Fuzûlî'nin kanatine göre ilimsiz şiir, temelsiz binadır. Hevesle yazılan şiirin uzun ömürlü olamayacağını görerek, şiirlerini fen ve marifetle zenginleştirmiştir.[280] Onun samimiyet ve aşkla dolu şiirleri aynı zamanda ilim ve hikmetle de yoğrulmuştur.

Süleyman Nazif'e göre, "Fuzûlî, çok âlim ve şiirinden ziyade malumatını teşhir etmekle mahzuz olmak ister bir şâirdir. Fakat aşk, şâirin inan-ı hevesatına sarılarak, onu daima meydan-ı muhabbette koşturdu.

Sabrım alıp felek bana yüzbin cefâ verir
Az olsa her meta ona el çok bahâ verir

beyti tedkik ve ta'mik edilse -Fuzûlî'den bilmem kaç yüz sene sonra ilim suretinde tedvin edilmiş olan- İktisad'ın "arz-talep" kanununu mücmelen tarif eden bir sâniha-i fikriyyedir. Fakat Fuzûlî'nin âşıklığı, felekle olan dâd ü sited-i mazlûmâneyi, bu fikre mezcederek onu sünûhât-ı kalbiyyenin güzelleri derecesine ıs'ad etmiş."[281]

Türkçe Divan

Kasidelerinde, Bağdad'ı sık sık **evliya burcu** diye tavsif eden Fuzûlî; "gerek Safevî, gerek Osmanlı, bu burca ne kadar ekâbir gelmiş ise hemen hepsine birer kaside sunmuştur."[282] Süleyman Nazif, "bunları tedkik ederken yalnız şâirin tercüme-i hâline ve efkâr-ı hususiyyesine rehber-i ittıla' olabilecek" kısımları, göstermeye çalışır.[283]

Türkçe Divan; kıta ve beyitlerle süslenmiş bir mensur mukaddimeden sonra,

Hevâ arâis-i gülzâra oldu çehre-küşâ
Bahâr gülşene giydirdi hulle-i hadrâ

279 Eserinde, bazı yerli ve yabancı araştırmacının Fuzulî hakkındaki görüşlerine de temas eden Süleyman Nazif, İskoçyalı Şarkiyatçı Gibb'in şu değerlendirmesine dikkat çekiyor:

"Fuzulî, seleflerinin hepsinden fazla kudret-i ibda göstermiştir. Çünkü eserleri gerek şekil, gerek mahiyet itibarıyla İranî olmakla beraber, Şiraz veya Isfahan'ın bir aksisedasından ibaret olmaktan uzaktır. Fuzulî, kendisi için yeni bir çığır açmış, ilham itibarıyla kendisinden evvel gelen Türk veya Acem muharrirlerin hiçbirisine medyun olmamıştır." (*a.e.*, s.161-2).

280 Türkçe divanının mukaddimesinde Fuzulî şöyle der: "İlimsiz şiir esası yok divar gibi olur ve esassız divar, gayette bî-itibar olur. Pâye-i şi'rimi hilye-i ilimden muarra olmağı mucib-i ihanet bilip, ilimsiz şiirden kalb-i bî-ruh gibi tenefffür kılıp, bir müddet nakd-i hayatım sarf-ı iktisab-ı fünun-ı ilm-i aklî ve naklî ... kıldım." (*a.e.*, s. 121).

281 *a.e.*, s.141.

282 Meselâ: Ayas Paşa'ya iki kaside ile bir terci-i bend, Veys Bey'e iki kaside, Rüstem Paşa, Sultan İbrahim (Şah Tahmasb'ın Irak kumandanı), Mustafa Çelebi, Kadir Çelebî (Kadri Efendi) ve Mehmed Bey'e de kasideler yazmıştır. Mehmed Bey hakkındaki kasidenin "üslûbu, İstanbul lehçesine, Bâkî'nin eşâri derecesinde yakındır." (*a.e.*, s.65).

283 *a.e.*, s.66.

matla'lı uzun bir münacaâtla başlar. Nazif'e göre, Fuzûlî bu manzûmede "âşık olmaktan ziyade ilim-fürûştur" ve "aşk-ı Hudâ'yı takrirden ziyade, eşyaya ait malumatını teşhir" etmektedir. Fakat ikinci na't olan;

Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlâre su
Kim bu denlü dutuşan odlâre kılmaz çâre su

matla'ıyla başlayan kaside, "ruh-ı Hassân'ı hayrân ve raksân edecek bir şevk ü vecdle, âb-ı zülâl-i bekâ gibi akıp gidiyor..."[284]

Bunu takib eden "hançer" ve "sâbâ" redifli iki na'tta ise "mazmun-perdazlıktan kurtulabilmiş, beğenilebilecek tek bir mısra" göremeyen Nazif: "Su neşidesi, şâirin iman ve aşkından nebe'ân etmiş bir nehr-i şeydâ gibi, meydan-ı haşre ve kevsere kadar, keşke tek başına akıp gideydi!.." der.

Daha sonra, Hz. Ali'yi tebcilen yazılmış iki manzume gelmektedir. Fuzûlî'nin gerek "Su Kasidesi"nde, gerek "Mersiye-i Hüseyniyye" ile diğer bir kısım neşidelerindeki hararet-i beyana bu iki kasidesinde asla tesadüf edilmez. Lisan ve üslûp da Bağdat'la İstanbul'un ayni bayrak altında birleşmesinden evvelki zamana ait ve bâriddir.

Bunların başında yer alan "**Kaside der medh-i Şâh-ı Velâyet** sernâmesi, Mısır'da ve taş basması ile İstanbul'da tab edilmiş olan Fuzûlî divanında yoktur. Bilahere İranî tâbi'ler tarafından İstanbul'da vücuda getirilen temsillerde bu mukaddime esere ilâve edildi." diyen Nazif'e göre; diğer kaside ve neşidelere de Mısır'ın ve İstanbul'un biraz evvel zikr olunan baskılarında mukaddime ve işaret konulmamıştır. "Fuzûlî'nin o sernâmeleri yazmamış olduğuna muhakkak nazarıyla bakılabilir."[285]

Divan-ı Fuzûlî'de münacaat ve na'tlarla Hz. Ali'ye olan neşidelerden sonra, Süleyman-ı Kanunî'ye kasideleri gelir. Tezkire sahipleri ne derse desin, **gül** redifli kasidesinde Fuzûlî hiç muvaffak olamamıştır. Bunu takib eden,

Ebedallahümme fi'l-âfâki emne'l-müslimîn
Bâ-devam-ı devlet-i pâyende-i sultan-ı dîn[286]

matla'lı Arabî ve Farisî ile Türkçe mısralardan müteşekkil kasidesi de "pür-tumturak" ise de "hoş-edâ" addolunamaz. Kadîm şâirlerimizce, mülemma, kaside ve gazellerin "mi'yâr-ı kudret" sayıldığını belirten Nazif: "Fakat ne kadar âhenkdâr olursa olsun,

Leşkeri noksan görürse ceyş-i a'dâdan n'ola

284 "Bundan evvel de sonra da, Hz. Peygamber'e hesapsız na'tler inşad edilmiştir. Diğer elsine-i İslâm'ın şuarâsı gibi bizim şairlerimiz de Fahr-i Kâinat'ı beliğ neşidelerle tebliğ ettiler. Fakat ibtidâî bir lisan ile tanzim ettiği bu mısralara Fuzulî'nin verdiği ruh ve tâb şâyân-ı hayrettir. Hususiyle redif olarak intihap ettiği tek bir su kelimesinde bu kadar oynayarak, gösterdiği kudret-i tasarruf ve tenevvü'; "Veca'alnâ mine'l-mâi külle şey'in hayy" [Biz bütün canlıları sudan yarattık] âyet-i kerimesinin hakikatini bir kere daha tasdik ettirir." (*a.e.*, s. 36-8).

285 "Gerek Mısır'da, gerek taş basmasıyla ve Müreffeli Abdullah Hulusî Efendi yazısıyla 1268 sene-i hicriyyesinde [1851] İstanbul'da tab olunan nüshalarda şu ilâvelere tesadüf olunmaz." (*a.e.*, s. 57).

286 "İlâhî, sultan-ı dinin devam-ı devlet-i bakiyyesiyle müslümanların emn ü selâmetini ufuklarda ebedî kıl."

Hest behr-i nusreteş fevc-i melâik der-kemîn[287]

gibi beyitler, Fuzûlî'nin kaleminden de çıksa yine zevk-i selîme hoş gelmez. Tasannu' kadar şiiri bozan ve öldüren bir şey yoktur." der.

Bundan sonraki, Bağdad'ı tavsif eden kaside ise lisanımızın edebî âbidelerindendir.[288] "Osmanlı ordusu Bağdad'ı feth ederken, edebiyatı bu neşideyi kazanıyordu." Şâirin, şevkini ifade etmeğe kendi lisanı kafî gelmemiş, Arapça'dan Acemce'den de yardım istemiştir. Neşidenin ilk yirmialtı beytinde Türkçe olmayan bir mısra'a rastlanmazken diğer kırk dört beytin beşi Arapça, yedisi Farsça'dır. Bu beyitlerde mısralar uyumlu bulunduğu için, "tasannu" da hissedilmez. Fuzûlî, "Bağdat'ın gerek tarihî, gerek mahallî mefâhir ve mehasinini pür-vecd ü heyecan saydıktan sonra", Bağdat'ta zulmün devamlı ve zâlimin pâyidâr olmayacağını tecrübî ve mukadder bir hakikat ve kanaat şeklinde ilân eder.

Beng ü Bâde

Kasideler kısmı Hz. Ali ile Eimme-i İsnâ-aşer'in diğer erkânı hakkında bir medhiye ile kapanan Divan, *Beng ü Bâde* ile devam eder. Nazif'e göre: "Bu uzun manzumenin ebyâtında veya esasında remz ve tasavvuf aramak abestir."[289] Fuzûlî, "rakı ile esrar arasında uzun ve müziç bir muhavere ve mücadele tasvir ettikten sonra, zehr-i mayi'in semm-i diğere rüçhanını te'yid ile bahse hitam veriyor."

Cem-i Eyyâm'ın şu eseri ne yolda telâkki ve şâir-i nâ-kâma nasıl mukabele ve muâmele ettiği malum değildir. Muhakkak olan bir şey varsa, "meclis-efrûz-ı bezm-gâh-ı halîl" dediği Şah İsmail'in, vefatından on sene sonra Bağdat'taki tahtı devrilirken, bu izmihlâli Fuzûlî'nin,

Gerçi bir kaç gün felek hayli belâ tayin edip
Kılmak isterdi bu mülkün rahat-ı 'ıyşun târumâr
Küfr müstevli olup kılmıştı İslâm'ı zebun
Cehl istilâ bulup etmişti ilm ehlini hâr

287 "Onun nusret bulması için melekler bölüğü pusudadır."

288 "Süleyman-ı Kanunî'nin Asya ile Avrupa ve Afrika'yı dolduran devr-i şevketinden yalnız üç eser kalmıştır: Mimar Sinan'ın İstanbul'da padişah namına inşa ettiği cami ile, Fuzulî'nin bu [Bağdad] kasidesi ve Bakî'nin Mersiye-i Süleymaniye'si. Zaman belki Süleymaniye Camii'ni tahrib edebilir. Fakat Bakî'nin mersiyesiyle Fuzulî'nin kasidesinden bir mısra'ı yıkmağa kadir değildir. Dört asır lehçeyi, lisanı, idrâki, zevki pek çok değiştirdi. Değişmeyen ve güzelliği yazıldığı zamandan ziyade bu gün hiss ü takdir edilen şeyler varsa o da edebiyatımızın şu iki âbide-i pâyidârıdır. "Bağdad Kasidesi"ni Namık Kemal, Fuzulî'nin en güzel asarından biri addediyor. (*Cezmi*, son tab'ı sahife 71). Ve filhakika büyük şâirin en güzel eserlerinden biridir." (*a.e.*, s. 58-9).

289 "Hicretin 920 senesinde (Miladî: 1514) Şah İsmail-i Safevî'nin taht ve tâcını tehlikeye koyan Çaldıran hezimeti, o zamana kadar neşve-i galebât ile bed-mest-i ikbal olan mağlub-ı mağruru sersemleştirerek, ye'sin son derkesine düşürmüştü. (...) Tali'in ve tarihin şımarık bir çocuğu olan **Çaldıran mağlubu** bu kadar felakettten sonra, evvelki -ve alel'l-âde insanlar- gibi yaşayamazdı. Iztırabatına, hayatına ya ânî, ya tedricî surette hitam verecek bir zehire muhtaç olduğunu hissetti. İkincisini meşrebine daha muvafık bulmuştu. Bâde'nin zehr-i müsekkiriyle itlaf-ı nefse karar verdi. Tahtında oturduğu Cemşid'in **devâ-yı kàtili**, Çaldıran'da bozulduğu günden, ölümün hatvelerini işittiği dakikalara kadar elinden düşmedi. Ve son on sene bu suretle geçti. Vefatında otuz sekiz yaşında idi.

Fuzulî *Beng ü Bâde*'yi bu sarhoş padişaha hoş görünmek ve onu eğlendirmek için vücuda getirdi."(*a.e.*, s. 67-8).

gibi beyitlerle alkışlamış olmasıdır.

Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde*'yi istemeyerek yazmış ve yazdığına sonradan pişman olmuş bulunduğunu ise, zeylindeki "Taleb-i mağfiret ze-Rabb-i Gafûr" başlığını taşıyan altı beyit açıkça gösterir.[290]

Şah İsmail'den otuz üç sene sonra vefat etmiş bulunan Fuzûlî, *Beng ü Bâde*'yi nisbeten gençlik devresinde yazmıştı. Nazif bu hususta; "Fuzûlî'nin kaleminden ziyade lakabına yakışan bu eser, keşke diğer bazı âsârı gibi, büsbütün mahv ü gemnam olsaydı da ahlâfa bir beyti intikal etmeseydi!.. Sarhoş bir padişahı eğlendirmek ıztırârı belki bütün müddet-i hayatında tek bir kadeh şarab ve bir nefes esrar içmemiş olan büyük şâire beş yüze yakın beyit ve hezeyan yazdırmış."[291] der.

Şikâyetnâme

Divanda, "*Beng ü Bâde*'nin sanki ayıp ve kusurunu setr etmek ve affettirmek için, o ebyat-ı müz'iceyi" manzum ve mensur *Şikâyetnâme* takip ediyor. "Edebiyat-ı kadîmemizde ve emsâli arasında bînazîr bir şehkâr-ı bedâyi' olan" bu eseri "*Külliyat-ı eş'âr*'ı arasına ihtimal ki şâir idhal etmiştir. Fuzûlî'nin diğer bazı âsârı gibi, *Şikâyetnâme* de zayi olsaydı, lisanımız en güzel eserlerinden birini daha kaybetmiş olurdu." Bazı baskıları ve iktibasları anlaşılmasını zorlaştıran hatalarla dolu bulunan *Şikâyetnâme*'nin "Mısır'ın kurşun ve İstanbul'un taş basmasıyla olan nüshaları, en sahih suretleri ihtiva ediyor."

Süleyman Nazif, hem herkesçe bilindiği hem de "içlerinde şâirin tercüme-i haline müte'allik malumat ve işarâta da tesadüf" etmediği için, *Şikâyetnâme*'den sonra gelen "gazeliyat" ile terci-i bend ve benzeri manzumeler üzerinde pek durmaz.

Leylâ ve Mecnûn

Fuzûlî'nin payidar eserlerinden olan *Leylâ ve Mecnûn*, Arap ve Acem şâirlerine de manzum destanlar yazdırmış bulunan aşk macerasının, bir kere de kendi kalemiyle, nazmen vücuda getirilmiş olan hikâyesidir.

Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnûn*'u baştan sona aşk ateşi ve "neşve-i tasavvuf"la yazmıştır. Leylâ'nın ve Mecnun'un, birer tasavvufî sembol olduğunu eserin mensur mukaddimesi açıkça gösterir. "Şâir Leylâ'nın şahsında **hüsn**'ü tebcil ve Mecnun'un zatında **aşk**'ı tertil etmek" istiyor. Dünyevî alâkalar "şâirin **aşk-ı hakikî** ve **hüsn-i ezelî**'ye taalluk eden incizab ve imanına" halel verememiştir.

290 "*Beng ü Bâde*'yi bir zamanlar yazmış olmaktan mütevellid azab-ı vicdanîyi açıktan açığa gösteren şu altı beyit, hiç şüphe yoktur ki, bilahere ve o azabın takazasıyla kitaba ilâve edilmiştir:

Taleb-i mağfiret ze-Rabb-i Gafûr

Tövbe ey Kirdigâr-ı 'azer-pezir	Allah Allah bu mahz-ı isyandır
Sözlerimden kim etmişem takrir	Gayet-i küfr ü ayn-ı küfrandır
Nutk verdin kim vasf-ı zâtın idem	Çün Fuzulî'dir benim lâkabım
Şerh-i keyfiyet-i sıfâtın idem	Acib olmaz ger olmasa edebim
Nezr-i evsaf-ı mey kılub 'amdâ	Var ümmidim ki özrüm ola kabûl
Beng vasfında olayım gûyâ	Olmaya böyle cürmler mes'ûl " (*a.e.*, s.70)

291 *a.e.*, s.70-71.

Farsça "Leyla ve Mecnun" destanlarından Nizamî'ninkini seçmiş olan Fuzûlî'nin, aynen tercüme değil, eserin yalnız şeklini ve vak'anın tertip tarzını aldığı görülür.[292] Fuzûlî'yi Türk'e çok görerek, diğer ırklara mâl etmek isteyenler, bu eserin kıymetini veya şâirin muvaffakiyetinden çıkan şerefi küçültmek için, "Nizamî'den aynen menkul ve mütercem olduğunu" iddia etmişlerdir. Halbuki, Fuzûlî *Leylâ ve Mecnûn*'u, Nizamî'den ne nakil ve tercüme etmiş, ne de iktibas. Vakaların tertibinden başka aralarında hiç bir alaka ve münasebet yoktur.[293]

Burada, Nizamî'nin büyük bir şâir olduğu inkar ediliyor değildir. "Fuzûlî'nin daha hassas ve mazmunlara tasarrufta daha kadir olduğunu söylemek ve göstermek, ötekinin kudret-i şâiriyetini inkar temek değildir." Aynı mevzua dair, biri Farisî, diğeri Türkçe yazılmış olan şu iki eserin hangi bölüm ve sahifesi karşılaştırılsa, aradaki fark açıkça görülür ve bu fark Fuzûlî'nin lehinedir.[294]

Süleyman Nazif: "İngilizlerin *Roméo et Juliette*'i ne ise bizim de *Leylâ ve Mecnûn*'umuz odur. Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnûn*'u telif ettiği zaman, ne *Roméo et Juliette* yazılmış, hatta ne müellifi Shakespeare dünyaya gelmişti." dedikten sonra, görüşlerini özetle şöyle açıklar:

Mevzuları arasında hiç bir benzerlik ve yakınlık bulunmayan bu iki eserin benzeyen tarafı, ikisinin de birer yabancı masalı olmalarıdır. *Roméo et Juliette* İtalya'ya ait bir efsanedir. Shakespeare'den üç asır evvel, Dante Alligihieri bundan bahs etmiş ve diğer İtalyan ve İngiliz şâirler o efsaneden manzumeler tertip eylemişlerdi. Fakat en güzelini Sahakespeare bir tiyatro şeklinde vücuda getirdi. "Bu gün hiç kimse İngiliz şâir-i a'zamının bedîasını bir eser-i tercüme veya iktibas addedemez. *Roméo et Juliette* denilince hatıra en evvel gelen Shakespeare'dir. Hatta o muazzam Dante bile bu hususta zihne tebâdür etmez."[295]

Öyle de, bize ait olmayan "Leyla ve Mecnun efsanesini Fuzûlî, vaz'-ı aslîsinden çıkararak, âdeta vahdet-i vücud felsefesinin pür-vecd-i aşk bir destanı şekline irca etmeği kendi zevk ve meşrebine daha mülâyim görmüştü. İşte büyük Türk şâirinin

---

292 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri VIII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 57, 2 Mart 1918, s. 505. İki eseri karşılaştırarak inceleyen Nazif şöyle diyor: "Bilmem Türklük his ve gururunun verdiği bir meyilden mi, nedense ben Fuzulî'yi bu eserde Nizamî'ye fâik ve daha şâir buldum." (a.y.)

293 *Leylâ ve Mecnun*'un en müessir kısımlarından biri olan; Mecnun'un ceylanla hasbıhalini her iki eserden nakl ile mukayese eden Nazif, şöyle der:

"Birinin diğerinden tercüme ve iktibas edildiğine delâlet eden tek bir mısra yok. Hatta Fuzûlî, vakanın suret-i cereyanını hikaye ederken bile Nizamî'ye tamamen ittiba etmemiş; Mecnun'un ceylana söylediği sözler Fuzûlî'nin eser-i ihtiraıdır. Nizamî'nin,

Iyn çeşm eger neçeşm-i yarest
Zân-ı çeşm-i siyah yâdigârest

beytiyle Fuzûlî'nin,

Ey çeşm-i nigâr yâdigârı
Sehl eyle bana gam-ı nigârı

beyti arasında bile his ve tasavvurca derin fark var. Hele,

Gez bir nice gün benimle hem-rah
İnsan deyüp etme benden ikrah

beyti *Hamse-i Nizamî*'nin mecmuuna muadil kıymettedir." (*a.e.*, s.79).

294 *a.e.*

295 *a.e.*, s. 84.

eserine müstesna kıymet ve emsalinde bulunmayan bir mümtaziyet veren bu tasarrufudur."[296]

Bu sade, basit, ibtidâî, yazıldığı zamanın "insicam-ı elfazından" bile oldukça, uzak ve aşağı kalmış söz ve mısralarda dolaşan "nefha-i deha", dörtyüz seneden beri, kitabı artan bir şevk ve rağbetle herkese okutuyor. "Müşkilpesentlik ve kavâid-perestlik şâirin huzur-ı dehâsında mebhut-ı tahassüs ve hürmetkârdır." Fuzûlî, bu eserini de hissiyle yazdı. Dil ve anlatım ne şekil ve tarza girerse girsin; "hissin ibda' ettiği her eser gibi, Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnun*'u daima ikaz-ı teessür edecektir."[297]

Hadikatü's-Süedâ

Fransız şâir Lamartine, Roma'daki San Pietro kilisesinden bahsederken: "Hristiyanlık mahv da olsa yine San Pietro, ayin-i İsa'yı takib edecek dinin umumî, ebedî, makûl mabedi kalırdı. Elverir ki bu din insaniyete ve Allah'a layık olsun!.." der.

Lamartine'in bu sözlerini ilk okuduğunda, Fuzûlî'nin *Hadikatü's-Süedâ*'sını hatırlayan Nazif, artık ne vakit *Hadikatü's-Süedâ* hatırına gelse, Lamartine'in bu sözünü hatırlayacaktır.

Gerçekten de, yeryüzünde dinlerden daha payidar eserler mevcuttur. "Mabedleri yıkılmış ve imanları vicdanlardan silinmiş ne kadar kavimler vardır ki edebiyatıyla hâlâ ve daima yaşıyor."[298] Michelangelo, San Pietro mabedini bir şiir olarak inşad etti. Mimar şâir, orada kelime yerine taşla hissiyatını ifade etmişti. Nasıl ki Lucrèce'in *Tabiat*'ı ile Virgile'in *l'Eneïde*'i asırların meydanına dikilmiş zevalden masun abidelerdir. Bunların şâir mimarları ise, taşa bedel kelime ile meramlarını anlatmışlardı.[299]

Nazif'e göre; "Bedâyi', necib ve mütehassis kalbleri, ne dinde olursa olsun, tek bir noktada cem' eder: **Güzel**!" Bu sebepledir ki: "Nakus ile ezanın, salîb ile hilâlin mücâdele edemeyeceği yerler varsa o da bedâyi'in mezâhiridir." Nitekim, İstanbul'un fethinde Hristayanların en büyük kilisesi olan **Ayasofya**, hattâ adı bile değiştirilmeksizin, câmie çevrilmiştir. "Kudüs'teki **Kamame** kilisesinin çirkinliği karşısında, **Câmi-i Ömer**'in güzelliğine münevver hıristiyanlar, hayran hayran fikren ta'abbüd ederler."

İşte *Hadikatü's-Süedâ* böyle bir eserdir. "Onu Fuzûlî sünnîler için yazmadı; şiiler için de yazmadı. Tam on asır dökülmüş olan gözyaşlarıyla bütün âsâr-ı

---

296 *a.e.*, s. 87.

297 *a.e.*, s. 99.

298 *a.e.* Bu hususta Nazif şunları anlatır: "Hristiyanlığın Kudüs'ten ziyade hükümran olduğu Roma şehrinde putperest şâirlerin eserlerini ne Tevrat ve Zebur öldürebildi; hatta ne İncil-i Şerif!.. İsa'nın havari-i evveli San Pietro'in yattığı topraklar üstünde Lucrèce'le Virgile'in eserleri iki bin seneden beri okunuyor. Pek dindar katolik olan Lamartine'in dediği gibi, Hristiyanlık mahv olsa ve İsa ile havariyyûnu yalnız tarihte yaşar birer isim kalsa, yine Lucrèce ile Virgile hafızalarda ebed-zinde ve her dem taze duracak. Diyar-ı bedâyi'in ufukları dahilinde ölüm dolaşamaz. **Güzel** ile **fâni** kelimatı mütezâdedendir." (*a.e.*, s.100).

299 *a.e.*

müstakbeleye ve bütün insaniyete bir destan-ı elem ü matem ibda etmek istiyordu. Fuzûlî en güzel mevzu'u vaka-i Kerbelâ'da buldu."[300]

Müslümün Şark'ın hemen her lisanında hesapsız "Mersiye-i Hüseyniyye" tanzim edilmiştir. Sünnî şâirler, hatta hıristiyanların Arabî ve Hind'in putperest Farisî nâzımları mâcera-yı Kerbelâ'yı pek müessir neşidelerle terennüm etmişlerdi. Fakat bu sayısız mersiyeler arasında en meşhur ve tesirli olanlar; Muhteşem-i Kâşânî'nin manzumesiyle Fuzûlî'nin *Hadikatü's-Süedâ*'sıdır.[301]

Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnun*'un tertip tarzını Nizamî veya Hatifî'den iktibas ettiği gibi, *Hadikatü's-Süedâ*'nın da me'hazi Hüseyin Vaize'l-Kâşifî'nin *Ravzatü'ş-Şühedâ*'sıdır.[302] Fakat o, *Leylâ ve Mecnun*'da mutedalarını geçtiği gibi, *Hadikatü's-Süedâ*'da dahi *Ravzatü'ş-Şühedâ*'yı fersahlarla geride bırakmıştır. Dikkate şayandır ki gerek Nizamî ile Hatıfî, gerek Hüseyin Vâiz ile Muhteşem-i Kâşânî Farsça'nın olgunluk çağında eserlerini vücuda getirmişlerdi. "Fuzûlî ise Türkçe'nin henüz pek nâkıs ve efkâr ü hissiyatı tamamıyla ifadede kàsır bulunduğu bir devirde o âbide-i payidârı ibda etti."[303]

Hadikatü's-Süedâ'yı Fuzûlî, kalbinin derinliklerinden coşup gelen teessürlerle yazdı. Ve sahifelerinde dolaşan mâtem fırtınalarıdır. Bu kadar büyük bir kitabı yorulmayan ve yazıldıkca artan tahassüs ve heyecan ile yazabilmek için yalnız ilim ve azim kifayet etmez; aşk lazımdır. Bitmez tükenmez bir aşk: Sanat aşkı... ve Fuzûlî'nin aşkı. Daha evvel de belirttiğimiz gibi; samimî ve büyük şâirler, eserlerini mevzuundan ziyade severler ve onlarda hakim olan yalnız sanat aşkı ve sanattır.

Türkçe fakat başka zamanların, başka iklimlerin lehçesiyle yazılmış olan "*Hadikatü's-Süedâ*'nın, Süleyman Nazif'e göre en büyük meziyeti, "lyrisme"i yâni coşkunluğudur. Öyle olmasaydı Hâmid'in, Cenab'ın, Akif'in lisanlarındaki "neşve-i beyan ile mest, biraz da müşkilpesent olan bugünkü zevk-i edebîmiz Fuzûlî'nin kitabını hem istihfaf, hem istiskal ederdi."[304]

Hadikatü's-Süedâ'nın nesir ve nazım lisanı gibi, muhteviyatı da tenkitten masun kalamaz. Efkâr ve tertibinde o kadar "ibtidaî ve tıflâne şeyler görülür ki Fuzûlî gibi bir allâme şâirden böyle zellelerin südûruna insan hayret eder." Bununla beraber "Fuzûlî'nin şâirliği, Türkçe'nin -kendi tabirince- ekser elfazı rekîk ve ibarâtı nâ-hemvâr

300 *a.e.*, s. 100-1). "Hakiki şâirler eseri mevzuundan ziyade severler. *Makber*'i Abdülhak Hâmid Fatma Hanım'dan ve Fuzulî *Hadikatü's-Süedâ*'sının mukaddes kahramanını **Kerbelâ'nın mazlum şehidi**'nden ziyade sevmiş ise mazur görülsün." diyen Nazif, eser hakkında şunları anlatır:

Irak'ın çılgın güneşi, Kerbelâ çölüne on asır evvel dökülen kanları kurutmuş, yakmıştı. Şair *Hadikatü's-Süedâ*'yı yazarken Kerbelâ'yı kendi kalbine nakletti. Ve kalemini mübarek kalbine batıra batıra o bî-nazir levha-i fecayii yarattı. Bu itibarla denilebilir ki *Hadikatü's-Süedâ* yalnız on asır zarfında dökülmüş gözyaşlarıyla değil, Kerbelâ'da akmış olan kanlarla da yazılmış bir kitaptır."(*a.e.*).

301 "Muhteşem-i Kâşânî'nin mersiyesini belki yüz defa okudum. Ve ders suretinde başkalarına da okuttum. Kalpten kopup gelmiş böyle eserlere edebiyat-ı cihan arasında mevki vermemek fazla taassup ve kadir-nâ-şinâslık olur. Bununla beraber, hem fazl-ı tekaddüm, hem tekaddüm-i fazl Fuzûlî'dedir. İki eser karşılaştırılırsa hakikat tavazzuh eder." (*a.e.*, s. 101-2).

302 *a.e.*

303 *a.e.*, s. 103.

304 *a.e.*, s. 106.

olduğu bir zamanda eserine nasıl bir feyz ü ruh nefhetmiş ki hâlâ her sınıf halkın asâbından cereyanlar, ihtizazlar geçiriyor."

O halde bu eseri dörtyüz seneden beri yaşatan ve yaşadıkça güzelliğini arttıran hassa ve esrar nedir?.. sorusuna:

"Samimiyeti ve yukarıda da dediğimiz gibi, coşkunluğu!..." cevabını veren Nazif bu konuda şunları söyler:

"Edebiyat-ı cihanda pek az âsâr bu kadar samimiyet ve heyecan ile yazılmış. İnsan okurken zanneder ki kelimeler satırlarda ve satırlar sahifelerde çırpınıyor. Bu kadar mümted bir heyecan ile sarsılan bir adamın nasıl olup da ölmemiş ve yaşamış olduğuna insan ne kadar hayret etse sezâdır."[305] "Ya Rabbî!.. Bu ne sûziş-i beyandır ki ibtidaî kelimat ve rekîk ibarat arasından ateş-i suzan gibi idraki ve zevki, tatlı tatlı yakıyor."

Halbuki; Fuzûlî'den yetmiş iki sene evvel vefat etmiş olan büyük nâsir Sinan Paşa'nın -nevinde emsalsiz- *Tazarruât*'ı, İstanbul lehçesiyle yazılmış, daha ziyade insicam dolu ve bugünkü şiveye muvafık iken yine *Hadikatü's-Süedâ*' derecesinde câzip ve müessir değildir.[306]

Nazif'e göre: "Mâcerâ-yı Kerbelâ'ya ağlayan gözlerin menba-ı imanı kurusa bile, büyük Türk şâirinin selsebil-i beyanı kıyamete kadar câri bir sirişk-i matem kalır. Bedâyi, insaniyetin akide-i müşterekesi bulundukça, yani dünyada zekâ sönmedikçe, *Hadîkatü's-Süedâ* ağlayacak ve ağlatacak bir şi'r-i sirişktir."[307]

Farsça Divan

Fuzûlî'nin, o zamana kadar henüz tab' edilmemiş ve yazma nüshaları da pek nâdir bulunan *Farisî Divan*'ını Ali Kemal'den temin eden Süleyman Nazif, elindeki ikibin beşyüz beyitten ibaret yazma nüshayı tanıtıp, eksikliklerini belirttikten sonra; "elimdeki kitaba divandan ziyade Mecmua-i Gazeliyat namı verilmek daha münasip olur." der.

Bazı noksanlarıyla beraber kitap, gerçekten "bir hazine-i nefâis"tir. "Büyük şâirimizin büyük gönlü o kadar yanık ki halini takrire bir lisan, iki lisan, üç lisan adeta kifayet etmemiş; coştukça yazmış, yazdıkça coşmuş ... Nehirler, ummanlar, yanardağlar gibi coşmuş. Bu Farisî divanında öyle gözyaşları, öyle inciler var ki insan bakmak, okumak değil, içmek istiyor."[308]

Divanın mufassal ve mensur mukaddimesi, telif sebebi yanında, Fuzûlî'nin gerek hayatı ve sanatı gerek zaman ve muhiti hakkında kıymetli bilgiler ihtiva eder. Bu satırlara bakılırsa bölgenin kaderi tarih boyunca pek değişmemiş bulunduğuna hükmedilebilir.[309]

305 *a.e.*, s. 109.

306 "Sinan paşa *Tazarru'ât*'ı düşünerek, Fuzûlî ise *Hadîkatü's-Süedâ*'yı duyarak yazdı. Sinan Paşa'nın gözleri istiğrak, Fuzûlî'ninki ise yaşlar içinde. Biri feylesof, diğeri şâir." (*a.e.*, s. 113-4).

307 *a.e.*, s.115.

308 *a.e.*, s.119.

309 Fuzûlî, kendi zaman ve mekânını şu suretle tarif ediyor:

Göçtü Mecnun hâne-i dehri bana ısmarladı
Bir harab evdir kalır dîvâneden dîvâneye

beyti, sanki "Fuzûlî'nin dar ü diyarına nevbet be-nevbet temellük edenler lisanından söylenmiştir."[310]

Fuzûlî'nin yalnız Türkçe eş'ârını tedkik etmiş olan Rıza Tevfik'in, Fuzûlî'ye "Hâfız-ı Şirazî mukallidi" dediğini hatırlatan Nazif bu hususdaki kanaatlerini şöye ifade ediyor: "Fuzûlî'nin tarzıyla Hâfız'ın tavrı arasında hiç... ama hiç bir müşâbehet ve münasebet yoktur. Farisî eş'ârına gelince: İranî dostlarım gücenmesinler, Fuzûlî'nin Farisî gazelleri Hâfız'ınkinden daha âşıkane ve daha coşkundur.

Bu iddia ile ne Fuzûlî'yi büyütmek had-nâşinâslığında bulunuyorum, ne Hâfız'ı küçültmek kadr-nâdânlığında. İtikadımca Fuzûlî büyümekle Hâfız hiçbir zaman küçülmüş olmaz. İkisi de -tabirin garabeti mazur görülsün- na-mütenâhiliğe benzerler."[311]

Sıhhat ü Maraz

Farsça ve mensur eserin mevzuunu; "ruh'un beden diyarına seyahatıyla, müsadif olduğu ahval-i gûnâgûn" teşkil eder.

"Keşke, **Ruhnâme** namıyla tercüme edilseydi!.. Çünkü sıhhat ve maraz bu kitapta asıl değil fer'dir." diyen Nazif'e göre: İlmü'n-nefs'ten [Psikoloji] Menâfiü'l-aza'ya [Fizyoloji] kadar bir takım mebâhis bu küçük risaleye mutasavvıfâne bir lisan ile, remz ve hayal şeklinde derc edilmiş." Fuzûlî'nin his ve şuuruna hâkim olan **hüsün** ve **aşk**, bu şâirâne eserde de tebcil olunmaktadır.

"Zaten Fuzûlî'nin mensur, manzum her eseri **hüsn** ve **aşk**a arz edilmiş bir ibadet-i tefekküriyyedir."[312]

Muhâvere-i Rind ü Zâhid

Yine Farsça yazılmış ve *Ruhnâme*'den çok daha hacimli mensur bir eserdir. Birçok kıta ve rübâîler kitabın her tarafına serpilmiştir.

Aslını görmediğini ve Türkçe'ye1804'de Sâlim Efendi tarafından tercüme edilmiş bulunduğunu anlatan Süleyman Nazif şöyle diyor: "Ben bu eserde Fuzûlî'nin ruhunu,

---

"Ben sevdâ-zededen bu fenni ummak gariptir. Zira doğduğum ve mukim olduğum yer Irak-ı Arap'tır. Irak-ı Arap, hakimlerin gölgesinden uzak kalmış ve şuursuz sekenesinin eliyle harap olmuş bir ülkedir. Bir bostandır ki salınan servileri sam yelinin kasırgaları ve açılmamış goncaları mazlum şehidler mezarının kubbeleridir. Bir 'ıyş u tarab meclisidir ki şarabı ciğeryarelerin kanı ve nağmesi, işi gücü olmayan gariplerin naleleridir. Ne mihnet artıran sahrasından bir rahat rûzgârı geçer, ne belâlarla dolu beyâbanında gubarın susuzluğuna ümmid-i teskin olabilecek sehab-ı şefkatten nişan var. Böyle mahrumiyet bahçelerinde gönül goncası nasıl açılır?.. Ve dil bülbülü ne şakır?.. Bir memleket ki içinde rahat yoktur. Ve üzerinden inşirah asla geçmemiştir.

İşte Fuzulî'nin biçare Irak'ı bize bu halde geldi... Yed-i ihmalimizde dört yüz sene bu halde kaldı. Ve yine bu halde, fakat hicranını mücebbeden gönüllerimize yadigâr ederek, gitti. Şimdi ise bî-nasib-i huzur, bize uzaktan gözyaşlarıyla mütehassirâne bakıyor." (*a.e., s.* 123-4).

310 *a.e.*

311 *a.e.*, s. 125.

312 *a.e.*, s. 128-9.

hattâ *Ruhnâme*'de olduğu kadar da bulamadım. *Hadikatü's-Süedâ* ile *Leylâ ve Mecnun*'un bağrıyanık şâiri, *Muhâver-i Rind ü Zâhid*'de biraz mutasavvıf, biraz hayal-perdaz, biraz mazmun-saz, biraz nâsih ve pek çok ukalâdır."[313]

Fârisî Sâkînâme

Süleyman Nazif'in verdiği bilgiye göre; Türkçe "Külliyat-ı âsârı" arasında Fuzûlî'nin üçyüz yirmiyedi beyitten müteşekkil, *Şehnâme* vezninde tanzim edilmiş bir Farsça *Sâkînâme*'si vardır.

Fuzûlî, "yedi câm çektikten sonra her câmı müteâkib âlât-ı musıkiyyeden biriyle münazara eder." Otuz sekiz beyitten ibaret olan mukaddimesi, "şâirin işretten neyi kasdettiğini ve meşreb ü mezhebini gösterdiği için", mühim eserlerindendir. Bu sebeple Nazif, metni ile tercümesini birlikte nakl etmeği uygun görmüştür.

"Bu mukaddimede, fevkalâde denecek bir şey yoktur. Yalnız şâirin ayyaşlıktan neyi kasdettiğini gösterdiği ve bintü'l-'ınebden tehâşî ile şaraptan maksadı, aklın kendisinden nur aldığı ve kaçmadığı, başka ve gayr-ı maddî bir mâyi-i mübarek, yâni aşk olduğunu söylüyor. Aşk, daima aşk."

Nazif'e göre: "Bu *Sâkînâme*, Fuzûlî'yi bazı eş'ârından istidlâl ile, me'lûf-ı işret zannederek, ittiham altında bulunduracak olanlara karşı müdafaa eden bir eserdir."[314]

Arapça Divan

Süleyman Nazif, Fuzûlî'nin *Arabî Divanı*'nı görmediğini, ancak kendisine; Cemil Zuhâvî ve Marûfe'r-Resafî gibi, o zaman hayattaki Arap şâirlerinin en büyüklerinden olan zatların: "Fuzûlî'nin Arapça'da da pek muktedir bir üstad-ı beyan olduğunu" söylediklerini belirtir. Bu Arap şâirleri, Sa'dî ile Hâfız'ın Arapça nazmını, Fuzûlî'nin şiirlerinden aşağı görmekle kalmayıp, haddizatında değersiz de bulduklarını açıkça ifade ederler.[315]

Fuzûlî'nin Mezhebi

Süleyman Nazif'e göre, Fuzûlî, hayatı etrafında en çok zıt rivayetler dolaştırılmış olan şairimizdir. Bundan hemen kendi de her eserinde, münasebet düştükçe şikâyet eder. Zamanından son senelere kadar, dininden bile şüphe edenler görülmüştür.

Bazı şiî tezkireciler; *Türkçe Divan*'daki, na'tlerden sonra gelen ve Hz. Ali'yi tebcilen yazılmış iki manzume[316] ile *Hadikatü's-Süedâ*'ya bakarak, Fuzûlî'nin şiî

---

313 *a.e.*, s. 130.

314 *a.e.*, s. 136.

315 *a.e.*, s. 136-7.

316 Bunların başında yer alan "**Kaside der medh-i Şâh-ı Velâyet** sernâmesi, Mısır'da ve taş basması ile İstanbul'da tab' edilmiş olan Fuzûlî divanında yoktur. Bilahere İranî tâbi'ler tarafından İstanbul'da vücuda getirilen temsillerde bu mukaddime esere ilâve edildi." diyen Nazif'e göre, diğer kaside ve neşidelere de Mısır'ın ve İstanbul'un biraz evvel zikr olunan baskılarında mukaddime ve işaret konulmamıştır. "Fuzûlî'nin o sernâmeleri yazmamış olduğuna muhakkak nazarıyla bakılabilir." (*a.e.*, s. 39). "Bunların Fuzûlî tarafından yazılmamış olduğuna meselâ **gül** redifli kasidenin başındaki **Kaside der medh-i Hz. Hâtemü'l-Mürselin ve sitayiş-i Sultan Süleyman aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufran** mukaddemesi delildir. Çünkü Fuzûlî, Sultan

olduğunu ihsas etmişlerdir. Fuad Köprülü ise, *Külliyât-ı Fuzûlî*'ye yazdığı "Mukaddeme"de daha da ileriye giderek "Fuzûlî'nin şiîliği bir hakikat-i tarihiyyedir" der. Delil olarak da na'tlerinde ilk üç halifeden **asla** bahs etmemesini gösterir. Çünkü, sünnî şairler dört halife hakkında **ekseriya** ayrı ayrı na'tler yazdıkları gibi, Hz. Peygamber'e ait na'tlerinde de **mutlaka** onlardan bahsederler.

Fuad Köprülü'nün bu iddiasıyla tartışmaya açılan mesele hakkında, eski Şeyhülislamlardan Haydarîzade İbrahim Efendi'nin bilgisine de müracaat eden Süleyman Nazif,[317] aldığı izahâtı kendi tedkik ve mütalaâlarıyla birlikte neşreder.[318]

Nazif'in, yukarıdaki iddialara cevap olmak üzere ortaya koyduğu kanaat ve tespitleri özet olarak şöyledir:

"Sünnî olduklarında kimsenin zerre kadar şüphesi olmayan meşhur, nâ-meşhur bir çok şair gösterilebilir ki Çâr-yâr'ı bahse karıştırmakszın peygambere esniha-hân olmuşlar. Hatta incelenirse görülür ki ekseriyet bunlardadır." Meselâ, Nef'î'nin; "Divanında yegâne na't-i nebevî olan meşhur 'sözüm' redifli neşidesini teşkil eden kırk beş beyit arasında Hulefâ-yı Râşidîn'den hiç birinin ismi" geçmediği gibi Nâbî'nin, "Kabr-i nebevîyi ziyaret münasebetiyle inşad ettiği yüz altmışüç beyitten müteşekkil na't-i meşhurunda hatta aynı sakf-ı mübarek altında muntazır-ı infilak-ı ahiret olan Ebubekri's-Sıddîk ile Ömerü'l-Faruk radıyallahü anhümanın ne isimlerine, ne cisimlerine, ne sarahaten ne imâen işaret vardır." Hele Sâbit'in bütün ilmini mısraları arasına yerleştirmek istediği meşhur na'tinde de Hulefâ-yı Râşidî'ne bir îmâ bulunmazsa, edilecek dava ve itiraz ve söylenecek söz kalmaz.

Bu misalleri arzu edildiği takdirde çoğaltmak mümkün ve pek kolaydır. "Görülüyor ki sünnî şairler, na'tlerinde cihâr-yâr hazeratını **ekseriya** değil, arasıra, ve diyebilirim ki, nâdiren zikrettiler."

Fuzûlî'nin ilk üç halifeden **asla** bahs etmediği yolundaki iddia da kolay kolay tasdik edilemez. Zaten Köprülü; "*Leylâ ve Mecnun* mukaddimesindeki na'tden,

Ey çâryâr-ı kâmilin a'yân-ı mülk-i din
Erbâb-ı sıdk ü ma'delet ü re'fet ü hayâ
Devrin bu dört fasl ile bir mutedil zaman
Şer'in bu dört rükn ile bir muteber binâ.*

beyitlerini nakletmekle bilakis, iddiasını zayıflatmıştır. Fuad Bey, çoğu ezberindeki "Bağdat Kasidesi"nin;

Bunda olmuş hüccet-i hükm-i hilâfet muntavi

Süleyman'dan on bir sene evvel vefat etmişti. Ona bittabi **temenni-i rahmet ü gufran** edemezdi." (*a.e.*, s. 57).

317 "Açık Arîza -Şeyhülislam-ı esbak Haydarîzade Devletlü, Faziletlü İbrahim Efendi Hazretlerine-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1147, 12 Şubat 1338/1922, s. 2.

318 "Fuzûlî'nin Mezhebi"; *Peyam-ı Sabah*, nr. 1153, 18 Şubat 1338/1922, s.1-2. Fuad Köprülü'nün, bu makaleye verdiği Cevaplar, *Peyam-ı Sabah*, 1174 ve 1181 nr.lı nüshalarında çıkar. Nazif'in bu tedkikleri genişletilmiş olarak *Fuzûlî* adlı eserinde de yer almıştır.

* Bu kıt'adaki **sıdk** Ebubekir'in, **ma'delet** Ömer'in, **re'fet** Ali'nin, **hayâ** Osman'ın sıfat-ı kâşifesidir. Ve Ali'nin Osman'a tekaddüm ettirilmesi, vezin ve kafiyenin ilcâsı ve leff ü neşr-i müşevveş suretiyledir.

Bundadır hakk-ı hilâfet hayyiz-i hatm-i çâryâr

beytini ise -iddiasını temelden sarstığı için olmalı- kasden ihmal etmişe benzer. "Çünkü bir şiîye göre çâryâr yoktur. Ve Hz. Ali yâr-ı yegânedir."

Bağdad valisi Ayas Paşa'nın Basra'ya giderken Hz. Ali'nin medfun bulunduğu Necef'e uğraması münasebetiyle inşad ettiği kasidede Fuzûlî;

Münevver eyledi ikbâlin evliyâ burcun
Livâ-yı adlin olup evliyâya şem'-i mezar
Revâc-bahş-ı tarîk-ı İmam-ı A'zam olup
Binâ-yı şer'le verdin umur-ı mülke karar

diyor. Nazif, "**Mezheb-i hanefî'ye revac-bahş olmak, umûr-ı mülke bina-yı karar vermek** olduğunu bir kere daha ikrar eden bir adama **şiî** denilebilir mi?.." diye sorar.[319]

Kimlere şiî denilebileceğini açıklarken: "Şiî olabilmek için evvelâ Şeyheyn'i sebb [ilk iki halifeye söyüp sayma], sonra Hz Ali ile mücadelede bulunmuş olan ashâbı tekfir etmek, bir de kazf-i Aişe [Hz. Aişe'ye iftira] iktiza eder." diyen Süleyman Nazif, şunları anlatır:

"Diğer müteferriâtı bırakalım, Şiîlik'in şu üç umde-i esâsiyyesine Fuzûlî'nin riâyet etmiş olduğunu gösterir bir mısraı, bir satır yazısı var mıdır?.. Bulunmak şöyle dursun, aksine yani Şeyheyn'i tebcil ve Aişe'yi tekrim eden manzum ve mensur âsârına divanında ve *Leylâ ve Mecnun*'u ile *Hadikatü's-Süedâ*'sında tesadüf etmekteyiz."[320]

Hadikatü's-Süedâ'nın gerek: "...Rivâyettir ki Hazret-i Ömerü'l-Faruk radıyallahu anh Hazret-i Mürtezâ'nın elin tutarak..." şeklindeki ifadesi gerek; Hz. Ebubekir'i firâk-ı nebevî ile beli bükülecek kadar âşık tasavvur ve gayet muhrik tasvir etmiş olan satırları, Fuzûlî'nin mezhebi etrafında şiî kaynaklardan çıkan söylentileri tekzibe kâfidir.

"**Ömer'e hazret** kelime-i tebcilini izâfe ve fazla olarak ithaf-ı tarziye etmesi" yanında "Fuzûlî'deki hararet-i beyan ile, Hüseyin Vâiz'in ifadesi karşılaştırılırsa, *Hadikatü's-Süedâ* müellifinin Ebubekir'e de mütemâyil ve muhib olduğu görülür. Bunda takiyyenin takazasını farz etmeğe lüzum ve imkân yoktur."

"Bağdad Kasidesi"nin,

Bunda olmuş münteşir feyzi İmam-ı Azam'ın
Bunda bulmuş behre-i ilm-i şerîat intişar

beytine de dikkat çeken Nazif şöyle der: "**Ebû Hanife**'ye hiç bir şiî, **İmam-ı A'zam** demez. Her şiî bizim İmam-ı A'zam'ımızdan düşman denecek kadar müteneffirdir. Hele onun feyz-i münteşeri bulunduğu iddiası şiîleri isyan ve hepsine gaseyan ettirir.

319 *Fuzûlî*, s. 41-2. "Bu kasideden anlaşıldığına göre Ayas Paşa Bağdad'a giden Osmanlı valilerinin dördüncüsüdür. Onu halife-i râbi olan Hz. Ali'ye teşbih etmesi, Ali'den evvelki halife-i selâsenin **halife-i bilhak** olduklarının sarahaten tasdik değil mi? Sünnî olduğunda kimsenin şüphesi olmayan ve şia düşmanı Osmanlı padişahını Necef ve Kerbela'da temsil eden bir adama, **Haydar-ı Kerrar** müşebbehünbih oluyor." (*a.e.*).

320 "Fuzûlî'nin Mezhebi"; *Peyam-ı Sabah*, nr. 1153, 18 Şubat 1338/1922, s.1-2.

Şu hakikati ben yalnız kitaplarda okumadım; kendi gözlerimle gördüm de onun için bu kadar ısrar ediyorum."[321]

Nazif, Fuad Bey'in: "Şiilikte takiyye: yani itikadât-ı hakikiyesini icabât-ı zamana göre ketm ederek, başka şekiller altında göstermek büyük bir esastır..." sözünü tasdik etmekle beraber, "İmam-ı Azam'ın meddah-ı intişar-ı feyzi olmak gibi bir takiyyeye Fuzûlî'nin hiç mecburiyeti" olmadığı kanaatindedir.[322]

Süleyman Nazif, Fuzûlî'nin Hz. Hüseyin'e olan mersiyesi ve *Hadikatü's-Süedâ*'sıyla alakalı olarak da şunları söyler:

"Ehl-i beyt'in uğradığı ehval ve mesâibin yâdı, sünnîleri de şiîler kadar dilhûn eder. Her lisanda uzun mersiyelerle o mâceranın hâtırası tahlid edildi. O derecede ki, Abbasîler'den Safevîler'e kadar, bir çok saltanat ve tasaltun ihtirasları hep o vak'alardan mâye ve onların tekrar-ı tezkârından kuvvet alıyordu. Anadolu'daki şiîlerin bir kısmını katliâm eden sünnîyyü'l-mezhep Selim-i Evvel bile; koyu bir şiî ve bu mezhebin mutaassıp müceddidi olup, sünnîleri katliâm etmekten men' etmek istediği için, kendi validesini idam eden İsmail Safevî'ye hücum ederken,

Ber-cân-ı hâricî zedem pençe çun esed
Hûn-ı Hüseyn mî-talebem yâ Ali meded *

demişti."[323]

Nazif'e göre; "Ali'ye medhiye ve Hüseyin'e mersiye yazmak -tabir-i marufiyle- **de'b-i şuarâ**'dır. Gerek eski, gerek yeni şairlerin kısm-ı azamı bu âdete ittiba etti."[324]

---

321 *Fuzûlî*, s. 44-5.

322 "Tevatüren menkuldür ki, Süleyman-ı Kanunî Abdülkadir-i Geylânî'nin kabrini ziyaret ederken pek ziyade ve bazılarının rivayetine göre, İmam-ı azam'ın merkadindekine faik surette, âsar-ı hürmet göstermiş. Sebebini soranlara,

-Abdülkadir-i Geylanî'nin türbesi sünnîliğin Bağdat'ta şiîliğe karşı bir kalesidir.

cevabını vermiş.

Filhakika şiiler Ebu Hanife'den nasıl rû-kerdan iseler, Abdülkadir Geylanî'yi de öyle sevmezler. Eğer Fuzûlî'nin İmam-ı Azam hakkındaki medhi takiyye ve Kanunî'ye hoş görünmek emeline müstenid olsaydı, padişahın Abdülkadir-i Geylanî'ye teveccüh eden meyl-i mahsusundan kendi hesabına faideler arardı. Nasıl ki,

Bundadır Ma'ruf'a ser-menzil Cüneyd'e cilvegâh
Bundadır Behlül'e zencir-i cünun Mansur'a dâr

beytiyle aynı kasidede diğer eâzım-ı mutasavvıfeyi zikr etmekten çekinmemiştir. Yine kendi tedkikat ve müşahedatımla bilirim ki, Bağdatlıların Kadirî tarikatına mensup olmayan kısmı, Abdülkadir-i Geylanî'yi sevip tazim etmezler. İhtimal ki tarikat-ı Kadiriyye dahi bir kısım meşâyihin elinde âlet-i tagallüb olduğu için.

Fuzûlî Kadirî değil; fakat Hille müftüsünün oğlu bulunması da ispat eder ki Hanefiyyü'l-mezheb idi. Süleyman Kanunî'nin Abdülkadir-i Geylanî hakkındaki teveccühünden istifade etmek istememesi de gösterir ki Fuzûlî Bağdad kasidesini inşad ederken her türlü takiyye kaydından azade ve pek samimî bulunmuştur." (*a.e.*, s. 45-6).

* "Haricîlerin canına arslan gibi pençe saldım. Hüseyin'in kanını dava ediyorum. Meded ya Ali!.." manasını tazammun eden bu beyit, Şah İsmail'in Sultan Selim'i hedef ittihaz eden,

Alem tehî ze-merdüm ü pür şüd ze-dîv ü ded
Ba dîv ü ded çe çâre kunem ya Ali meded

beytine cevaptır. Bu beytin manası: Alem, insandan hâli, dîvler ve siba ve vuhûş ile doldu. Siba ve vuhûşa karşı ne çare bulayım?.. Meded ya Ali!..

323 *a.e.*, s. 46-7.

324 "Tarz-ı kadîmin eş'ar-ı mütcahhirîni Yenişehirlenarî Avnî Bey'in bile, Hz. Ali'ye,

Kâşifî'nin *Ravzatü'ş-Şühedâ*'sını *Saadetnâme* adıyla Türkçe'ye tercüme eden Câmi Bey ile Fuzûlî aynı asrın şairlerindendirler. "İstanbul'da doğmuş, Selim-i Sânî'ye şehzadeliğinde Kütahya valisi iken intisap etmiş ve Kâbe'yi tamire padişah tarafından memur edilmiş olan Câmî Bey'in şiiyyü'l-mezhep olmasına kimse ihtimal veremez. *Ravzatü'ş-Şühedâ*'yı bu zat ihtimamlarla serâpâ tercüme ettikten sonra, Fuzûlî neden o mevzua dair ve mehazlarına mütefevvık bir *Hadikatü's-Süedâ* yazmakla müteşeyyi olsun?.."[325]

Fuzûlî, *Beng ü Bâde*'yi Şah İsmail'e "hoş görünmek ve onu eğlendirmek için vücuda getirdi." diyen Nazif'e göre; şâirin bu eserine nasıl bir mukabele gördüğü malum değildir. Fakat, muhakkak olan bir şey varsa, "Şah İsmail'in, vefâtından on sene sonra Bağdat'taki tahtı devrilirken, bu izmihlâli Fuzûlî'nin,

Gerçi bir kaç gün felek hayli belâ tayin edip
Kılmak isterdi bu mülkün rahat-ı 'ıyşun târumâr
Küfr müstevlî olup kılmıştı İslâm'ı zebun
Cehl istila bulup etmişti ilm ehlini hâr

gibi beyitlerle alkışlamış olmasıdır. Safevilerin hükûmetini **küfr-i müstevlî** suretinde görüp gösteren şâir, şiiyyü'l-mezhep addedilebilir mi?.."[326]

Fuad Köprülü'nün naklettiği: "eş'arının ekseri menkıbet-i eimme-i dindir" rivâyeti Fuzûlî'nin şiîliğine delil ve senet olmayacağı gibi doğru da değildir. "Çünkü, menkıbet-i eimme-i din eş'âr-ı Fuzûlî'nin ekseriyet şöyle dursun, onda birini bile teşkil edemez.

Evliya Çelebi'nin İran'da şâhit olduğu bir mâtem sahnesinde, Fuzûlî'nin "Maktel-i Hüseyn"inin okunduğundan bahsetmesini şâirin şiîliğine delil sayan Köprülü'ye Nazif şöyle der: "Fuad Bey, kat'î hükümlerden ictinab ile, **asla**, **kat'a**, **tabiî** gibi, hakikî usûl-i tarihe sadık kalan ciddî müverrihlerin daima ictinab ettikleri kelime ve hükümleri daha az su'-i stimal etse münasip olur."[327]

Yine Köprülü'nün, iddialarına delil olarak *Keşfü'z-Zünûn*'dan naklettiği satırlar da tutarsızdır. "Fuzûlî'nin İlm-i Kelâm'a dair yazmış olduğu *Matla'ü'l-İtikad* ünvanlı mühim bir eserini görüp okumuş olan Kâtip Çelebi, şâirin Hükemâ ve İmamiye mesleklerine göre serd-i mütalaât ettiği" şeklinde anlaşılmaz bir ifade kullanmıştır. "Çünkü **Hükemâ** ile **İmamiye** mezhepleri birbirinin zıddı. Bir adam hem felâsifeden,

---

Esselâmü ey esedullahi azîze'l-ahlak
Esselâmü ey yed-i ulyâ-yı Cenab-ı Hallak

ve Hz. Hüseyn'e,

Her sene etmek için resm-i gazayı tecdîd
Mâtem-i hûn-ı Hüseyn ile gelür sâl-i cedîd

matla'larıyla musaddar uzun ve yanık neşideleri vardır. Halbuki Avni Bey, Ebubekiri's-Sıddık'a iddia-yı nisbet eden Celaleddin-i Rumî namına müesses tarikata samimiyetle intisab etmiş, sahib-i aşk u iman bir sünnî idi. Şiiyyü'l-mezhep olmasına hatta Köprülüzade Mehmed Fuad bile imkân tasavvur edemez." ("Fuzûlî'nin Mezhebi"; *Peyam-ı Sabah*, nr. 1153, 18 Şubat 1338/1922, s.1-2).

325 *Fuzûlî*, s. 117.

326 *a.e.*, s. 68-9. Nazif'in, *Beng ü Bâde*'yi Fuzûlî'nin istemeyerek yazmış ve yazdığına sonradan pişman olmuş bulunduğu hususunda söyledikleri için *Beng ü Bâde* kısmına bk.

327 *a.e.*, s. 49-50.

hem mütekellimînden olamaz." Bu itibarla Fuzûlî'nin eseri görülmeden, "muhteviyâtı ve müellifinin niyyâtı hakkında bir söz söylenemez."

Fuzûlî'nin muasırı bulunan *Ahlâk-ı Alâî* müellifinin, şâir hakkında **râfızî** demiş olduğunu pek mühim bir vesika kabul ederek zikreden Köprülü, nedense "Fuzûlî'nin yalnız muasırı değil, hemşehri de olan ve hususiyyet-i mizacını bile tezkiresinde kaydeden Ahdî-i Bağdadî'nin, şâirin şiîliğine dair bir harf bile yazmayışını hiç dikkate almamıştır. Üstelik, "her muasırın sözü mevsuk değildir." Meselâ, Aşık Çelebi, Fuzûlî'nin çağdaşı olmasına rağmen şâirin vefatından en az oniki sene sonra telif ettiği tezkirede ölümünden habersiz bulunduğu görülmektedir. Nazif: "Hemen hepsi böyle tahkiksiz, tedkiksiz yazılan tezâkir-i şuarâya ve emsâli âsâra, yine tahkiksiz ve tedkiksiz itimad etmek câiz değildir."[328] der.

Kaldı ki "her muhibb-i âl, şiî addedilmek lâzım gelirse, sünnîlerin inhina-nâpezir eimme-i mutaassıbasından olan İmam-ı Şafiî de

İnkâne rafzan hubb-i Àl-i Muhammedin
Felyeşhedü's-sekalâni biennî râfızî*

beytiyle şiî ve râfızî tanınmak icab eder.[329]

Fuzûlî'nin, Kerbelâ'daki kabrinin de mevsuk olmadığını belirten Süleyman Nazif şunları anlatır: "Abdülmümin Dede namında bir Bektaşî şeyhine intisap ederek, tekyenin çerağ-sûzu olduğunu ve vasiyeti mûcibince, ba'del-vefat bu tekyeye defn edildiğini tevsik edecek tek bir mısra'ına ve sözüne tesadüf edemedim. Gördüğüm müteaddit tezâkir-i şuarâda buna dair îmâ bile yok. Zinde, meyyit herkese avuç avuç kasideler sunmuş olan şâir, eğer bir şeyhe mürid olsaydı, mürşidine neler yazmazdı!.."[330]

Netice olarak; Fuzûlî'nin şiîliğine delil sayılan ve **asla**, **ekseriya**, **mutlaka** hükümleriyle pekiştirilmiş mezkûr iddiaların ve sıhhatli vesikalara dayandırılmadığı sürece birer efsaneden ibaret kalan rivayetlerin geçersizliği böylece gösterilmiş olmaktadır. Süleyman Nazif'in kanaati budur.

c) OSMANLI ŞAİRLERİ

---

328 *a.e.*, s. 53.

* "Muhammed'in âline muhabbet rafz ise ins ve cin şaihd olsun ki ben râfızîyim."

329 "Fuzûlî'nin Mezhebi"; *Peyam-ı Sabah*, nr. 1153, 18 Şubat 1338/1922, s.1-2. Süleyman Nazif, ilk gençlik yıllarına ait ve Fuzûlî'nin itikadıyla alâkalı bir sohbet meclisinde, Divan'ından tefe'ül edildiğinde;

Durma kabrim üzre ey aşk içre ben tek olmayan
Ta'na taşıdır sana seng-i mezarımdan sakın

beytinin çıktığını anlattıktan sonra şöyle der:

"Zavallı Fuzûlî!.. Zamanında kadri hiç bilinmedi. Dörtyüz bu kadar seneden beri ırkı, kavmi, mezhebi, dini, kabri, mütenâkız rivayetlerle, zalâm-ı şekk ü ibhama gömülmek isteniliyor. Hille müftüsü Süleyman Efendi'nin oğlu Mehmed, ancak hanefiyyü'l-mezhep doğabilirdi. Bu Mehmed büyüyüp, şâir Fuzûlî olduktan sonra, ikdar ve tesrîri murad edilince, tahsis olunacak maaşa -sırf sünnîlere ait olan- evkaf-ı İslamiye'den karşılık arandı. İşte metrûkât-ı tarihiyyeden çıkan hakikat!.." (*Fuzûlî*, s. 56-7).

330 *a.e.*, s. 54-5.

Ahmed Paşa

Süleyman Nazif; "itikadımca ilk şâir-i mütekâmilimiz Veliyyüddinzâde Ahmed Paşa'dır." der. Gerçi ondan önce şâir Nesimî var ise de Ahmed Paşa'nın ifadesindeki insicam bunda görülmez.[331]

Namık Kemal bir mektubunda: "... Fatih zamanında, tezkirelerin rivayetine göre, Buhara'dan Ali Şir Nevaî'nin bir takım âsârı gelmiş; Ahmed Paşa onu taklid etmiş; güya o zamandan itibaren bizde şiir söylemeğe başlamış." dedikten sonra; "Halbuki gerek Ali Şîr'in, gerek padişahı Hüseyin Baykara'nın,

Eşrakte min aks-i şemsü'l ke's-i envarü'l-hüda
Yâr aksin meyde gördü câmdan çıktı sada

veya

Hattının târı düşüptür la'l-i meygûn üstüne
Eyle kim cân riştesi bir katre-i hûn üstüne

beyitleri kadar olsun tağyir ile kabil-i ıslah olacak bir şey söyleyememişler."[332] mütâlaasında bulunur.

Namık Kemal'in görüşünü isabetli bulmayan Nazif, mukabil görüş ve tenkitlerini üç noktada toplar:

Birincisi, Ahmed Paşa, zaman itibarıyla Ali Şir Nevâî'den sonra değil çağdaşıdır. İkincisi; Ahmed Paşa'nın da Nevâî kadar, doğrudan doğruya Acem'den mânâ ve mazmun iktibas edecek derecede Farsça'ya vâkıf ve beyanına sahip bulunduğunu eserleri açıkça gösterir. Hatta, Hâfız'ın bir mısraını "bilbedâhe ve gayet zarifâne tazmin edecek kadar Farisî-şinâs"tır.

Üçüncü husus ise: "Divan-ı Nevaî'den cem'an küçük olmayan Ahmed Paşa külliyatında pek güzel parçalar vardır.

Kârbân-ı dil ü cân oldu revan sen gideli
Ne garib olmuşam ey mûnis-i cân,sen gideli

veya

Cânıma bir merhaba sundu ezelden çeşm-i yâr
Şöyle mest oldum ki gayrın merhabasın bilmedim

veya

Ol serv-i nâz nâza dahi nâz eder diriğ
Ehl-i niyâza merhametin az eder diriğ

veya

---

331 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri IV", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 53, 2 Şubat 1918, s. 437.

332 a.y.

Cân ne ârâm eylesün ârâm-ı cânumdır giden
Dil nice sabr eylesün kim dilsitanımdır giden

veya

Sor dil-i miskinimin hâlin perîşân zülfüne
Hâlini bilmez perişânın perişân olmayan

veya

Senin bâzâr-ı aşkında eder dellâl-ı can feryad:
Meta'-ı akl kâsiddir harîdar olmasın kimse

gibi Nevâî'de, Baykara'da görülmeyen insicam-ı elfaz ile vücuda getirilmiş ebyât-ı âşıkâne, Ahmed Paşa Divanı'nda mebzûlen mevcuttur."[333]

"Kemal Bey Ahmed Paşa'nın lisanını Nevâî'ninkinden daha rekik görmekte hiç isabet etmiyor zannederim."[334] diyen Nazif, Ahmed Paşa'nın nazım tarzını, ondan yaklaşık yarım asır sonra gelen Fuzûlî'nin şive-i beyanından bile daha düzgün bulur.[335]

Hattâ, "Fuzulî'nin, Ali Şir Nevâî vâdisinde tanzim-i eş'ar ile şâirliğe başlamış olduğu" yolundaki tezkire kayıtlarına muhalif olarak: "Bence onda Nevâî'den ziyade Nesimî, Habibî ve bir de Ahmed Paşa'nın nüfuzları mahsüstur."[336] der.

Ahmed Paşa'ya nisbet edilen;

Zehî tasavvur-ı bâtıl, zehî hayâl-i muhâl

333 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri V", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 54, 9 Şubat 1918, s. 454-5.

334 "Cenab-ı Fatih'in şeref-i sohbet ve lezzet-i hizmetinden mehcûr -ve kendi tabirince- hane ve hanümanından dûr olduğu zaman inşad ettiği bir gazeli, zamanı hasebiyle kabil-i ictinab olmayan bir iki imale ile beraber, bu gün de ikaz-ı takdir ü teessür edebilecek bir bedîa-i hissiyye ve bir nefîse-i selîsedir...

Bî-dilim, dil-sitandan ayrıldım
Bülbülüm gülsitandan ayrıldım
Eşiği hasretiyle hâk olsam
Yeridir k'âsmandan ayrıldım
.....
Nola mücmer gibi yanarsa içim
Bezm-i şah-ı cihandan ayrıldım
Ben de Ahmed gibi garibem kim
Hâneden, hânümandan ayrıldım.

Bu kadar güzellikler karşısında o hassas ve meftûn-ı bedâyi' Kemal Bey bilmem neden bî-kayd ü teessür kalmış!.." (a. y., s. 456).

335 *Fuzûlî*, s. 106.

336 *a.e.*, s. 144. Süleyman Nazif bu hususta şunları söylüyor: "Ahmed Paşa'nın

Çîn-i zülfün müşke benzettim hatâsın bilmedim
Ki perişan söyledim bu yüz karâsın bilmedim
Cânıma bir merhaba sundu ezelden çeşm-i yâr
Şöyle mest oldum ki gayrın merhabâsın bilmedim
***
Beni hâr eyleme kim izzeti sen vermiş idin
Lûtfuna olma peşimân ki budur şân-ı kerem
***
Kârbân-ı dil ü cân oldu revan sen gideli
Ne garib olmuşam ey mûnis-i cân, sen gideli

beyitleri, Fuzuliden çok zaman evvel, sanki onun lisanından söylenmiş gibidir."(*a.e.*, s. 147).

mısraını Fuzuli şu suretle tazmin etmiştir:

Hemîşe dôstum oldur direm ki mâl virüb
Kılur tabîatımı beste-i alâka-i mâl
İbâdet-i Hak ü kesb-i ulûm içün mutlak
Komaz mülâhaza-i zabt-ı mal bende mecâl
Müdâm düşman ana söylerüm ki mal alub
Bana müyesser eder nîmet-i feragat-i bâl
Huzûr-ı kalb virür revnak-ı ibâdet-i Hakk
Ferağ-ı hatır olur mûcib-i husûl-i kemâl
Figan ki dostumu düşmândan etmem fark
Kemâl-i cehl ile evkat-ı sarf olursa vebâl
Bu vech ile özimi ehl-i ma'rifet sanurum
Zehî tasavvur-ı bâtıl zehi hayâl-i muhal.[337]

Muhibbî

Süleyman Nazif'e göre, "Türk ırkının en büyük padişahı" olan Kanunî'nin"[338] dönemi, "edebiyatımızın mebde'-i takarrur u inkişafı"dır. Fuzulî ve Bakî iki ayrı güneş gibi bu devirde yükselmişlerdir.[339]

Kendisi de şair olan ve "Muhibbî" mahlâsını kullanmış bulunan Kanunî Sultan Süleyman, Türkçe'nin yanısıra Farsça şiirler de söylemiştir.[340]

Muhibbî'nin, kendi lisanında üçüncü derecede bir şair iken, Acemce'de bile aynı hatta daha büyük kudret gösterebilmiş olması, iki lisanın o devirdeki gelişmişlik farkından doğan bir hadisedir.[341]

iii) Bâkî

Kanunî devrini, edebiyatımızın inkişaf ve olgunlaşma çağı başlangıcı kabul eden Süleyman Nazif, Fuzulî ile Bâkî'yi şiirimizin biri şarkta diğeri garpta iki müstakil merkezi olarak görür. Bağdadlı "sultan-ı beyan" Azerbaycan lehçesi ile, İstanbullu hükümdar-ı eş'âr" ise Rum Türkçesi'yle meramını anlatıyordu.[342] Bu iki şâir arasında lisanca açık farklar bulunmakla beraber fikir ve his aynı, "menba-ı ilham birdir."[343]

337 *a.e.*, s. 146-7.

338 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri VI", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 55, 16 Şubat 1918, s. 465.

339 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri VIII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 57, 2 Mart 1918, s. 502.

340 Nazif, bu hususta şunları söyler: "Türkçe divanları matbudur. Farisî mecmua-i eş'arını da gördüm. Hatta Türkçesine de faikdir diyebilirim.

Der ışk-ı ân-ı perî ki nişâneş bedîde est
Ender miyan-ı ehl-i cünun bî nişan şüdem

beyti Kanunî'nindir. (a.y., s. 505).

341 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri IX", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 58, 9 Mart 1918, s. 519.

342 Bâkî şu beytiyle;

Meddâh olalı çeşm-i gazâlânına Bâkî;
Öğrendi gazel tarzını Rum'un şuarâsı

Büyük Türk padişahının lütuf ve nimetlerine "mazhariyet sayesinde" kazaskerlik'e kadar yükselmiş olan Bâkî -Ziya Paşa'nın haklı tespityle- "müceddid-i nuhustin", yani ilk müceddittir.

Kanunî devrinin "azametini", şahidi olan yalnız iki adam "tespit ve idâme edebildi: Mimar Sinan ile şâir Bâkî." O azametin ruhunu Mimar Sinan görmüş ve göstermiş, şâir Bâkî ise hem duymuş, hem duyurmuştur. Nazif; "Bana öyle geliyor ki bu iki büyük sultan-ı zekâ olmasaydı Süleyman-ı Kanuni'nin şükuh-ı saltanatı pek nâkıs kalır belki büsbütün hiçe, yani nisyana münkalib olurdu."[344] der.

Aslında, "Koca Nef'î-yi fehhâr" herkesten evvel bu sırrın farkına varmış;

"Haşre dek âb-ı hayat-ı suhen-i Bâkîdir
Andırıp zinde kılan nâm-ı Süleyman Hân'ı"

hakikatını ilân edivermişti.[345]

Bu makaleden yaklaşık iki yıl önce kaleme aldığı bir yazısında: "Mahmud-ı Gaznevî, İslâmiyet'i Türkün kılıcıyla Hindistan'a idhal etti. Büyük Osmanlı Şairi Bâkî'nin,

Aldın hezâr bütgedeyi mescid eyledin

medîhasına Yavuz'un mahdumundan ziyade Sebüktekin'in oğlu layıktır."[346] demiş olan Süleyman Nazif, iki sene sonraki yazısında ise şu teklifte bulunuyor:

"Mersiye-i Bâkî'nin bugün gerek matbu, gerek yazma bir iki mecmuadan başka yerde yazılmış nüshaları yoktur. Ve bunların arasında oldukça mühim ihtilaflar var. Gönül ister ki bu mersiye, içinde çırpındığı perişanlıktan kurtarılarak ilk altı bendi kırmızı atlas üstüne beyaz ipekle yazdırılsın. Ve Süleyman-ı Kanuni'nin merkadi üzerine atılsın. Kimse inkâr edemez ki o muazzam sandukaya bundan muhteşem pûşîde olamaz."[347]

---

diyerek meslektaşlarının "nev' ve sıfatını tescil" ediyor. ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -VI-", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 55, 16 Şubat 1918, s. 466).

343 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri VIII", *Edebiyat-ı Umuniye*, c. 3, nr. 57, 2 Mart 1918, s. 502-3.

344 ".... Süleymaniye Câmii'ni İstanbul'un ufkundan kaldırınız, hâsıl olacak boşluğu hiç bir şey, hatta ebediyet bile dolduramaz.

Bâkî'nin mersiyesi daha payidar ve daha cihanşümul bir abidedir. Mimar Sinan'ın taşlarla eda ettiği belagati sanki Bâkî lisan-ı elfaza -ve diyebilirim ki daha metin surette- tercüme etti. O muhteşem mabedi vâlihâne temaşa etmekle bu muazzam mersiyeyi vecd ü istiğrak içinde okumak arasında tesirce hiç bir fark yoktur.

Mimar Sinan'ın dâsitan-ı teyidini okumak için mutlaka İstanbul'a gelmiş olmak iktiza eder. Bâkî'ninki ise ufuktan ufka, batından batına, lisandan lisana müntakil bir mabed-i seyyardır." ("Mersiye-i Bâkî" (28 Teşrin-i sânî), *Peyam-ı Sabah*, nr. 1072, 29 Teşrin-i sânî 1337/1921, s.1-2).

345 a.y.

346 "Örfî-i Şirazî VIII", *Peyam-ı Edebî*, nr. 61/18, 11 Kânun-ı evvel 1335/1919.

347 "Mersiye-i Bâkî" (28 Teşrin-i sânî), *Peyam-ı Sabah*, nr. 1072, 29 Teşrin-i sânî 1337/1921, s.1-2.

Bundan üç yıl sonra yazdığı "Bayram ve Şâir" adlı yazısında ise Muallim Nâci'nin, göklere çıkarılan "meyhane beyti"ndeki selâsetin "ruhu üşüten ve donduran bir üryanlıktan başka şey" olmadığını belirten Süleyman Nazif, "Şâir-i meşhur Bâkî'nin,

Bâkî yine mey içmeğe and içti demişler
Dîvâne midir bâde dururken içe andı

beyt-i şûhundaki selâset, hararet-i beyan ile ne kadar lâtif bir şekle girmiş."[348] der.

Nef'î

Klâsik edebiyatımızın zirve şahsiyetlerinden olan Nef'î, kaside vâdisinin üstâdı ve en büyük şâiridir.[349] Onun diğer bir cephesini ise, idam edilme sebebi de olan hicivleri teşkil eder. Süleyman Nazif yazılarında, "Koca Nef'î-yi fehhâr"ın[350] bu iki ayrı cephesi yanında, mizaç ve edebî şahsiyeti ile tesirinde kaldığı şâirler ve fecî âkıbeti konularında da değerlendirmelerde bulunmuştur.

Osmanlı padişahlarının gaza menkıbelerini asırlara terennüm ettirmiş olan[351] "Koca Nef'î" Hasankaleli olmak itibarıyla Azerbaycan Türkleri'ne daha yakındır. Fakat "meclûb-ı mübâhât olan bu şâir-i âteşîn, Rum Türkleri'ni en fazla mütekâmil ve binaenaleyh daha asil" bulduğu için Örfî-i Şirâzî'nin bir manzumesine olan naziresinde;

Hassan-ı mesîha-dem-i Rûmem ki gıriftem
Der mu'cize-gû-yi reh-i sahbân-ı Acemrâ

diyerek Hassan-ı Rûm olmakla iftihar etmiştir ki haksız da değildir.[352]

"Türkçe'de ne tavrı ihtiyar etmişse Acemce'de de o tarzı iltizam etmiş" olan Nef'î, Farsça'da en ziyade kudret gösteren şâirimizdir. Bu lisanda Fuzûlî'ye de tercih olunur. Ancak, "Nef'î Farisî'de ne kadar muktedir bir şâir olursa olsun Türkçe'deki mertebe-i kemaline yükselemez. Çünkü ötekinde mukallit, berikinde mûciddir." Farsça şiirlerini yazarken eli altında işlenmiş, hazırlanmış bir çok inşâ malzemesi mevcut idi. Türkçe

---

348 "Bayram ve Şâir", *Resimli Gazete*, nr. 86, 25 Nisan 1341/1925.

349 "Malûmdur ki, klasik edebiyatımızın en büyük şâirleri arasında Fuzûlî ile Nef'î en mümtaz makamı ihraz etmişlerdir..." ("Avni Bey Merhumun Divanı Hakkında Süleyman Nazif Bey'le Mülakat" - Selim Nüzhet-, *İleri*, nr. 1604, 14 Temmuz 1338/1922, s. 3). Süleyman Nazif, bu kanaatini birçok yazısında, doğrudan veya dolaylı şekilde ifade ve teyid eder. bk.

"Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 119-20.

"Galib Dede Hakkında Efkâr", *Hak*, nr,121'in eki, Ek nr. 11, 29 Haziran 1328/1912, s. 5.

"Örfî-i Şirazî V", *Peyam-ı Edebî*, nr. 56/13, 6 Teşrin-i sâni 1335/1919, s.1.

350 Bu sıfat, Nazif'in "Mersiye-i Bâkî" adlı makalesinde geçmektedir. (*Peyam-ı Sabah*, nr. 1072, 29 Teşrin-i sâni 1337/1921, s.1-2).

351 Nazif başka bir yazısında ise, Nef'î'nin "üç asrı aldatan kaside"sinden bahseder: "Osman-ı Sâni'nin uğradığı bir hezimeti, zamanının ve lisanımızın büyük şâiri Nef'î,

Aferin ey rûzigârın şehsüvâr-ı safderi
Arşa as şimdengerü tîğ-i süreyya-cevheri

matla'lı kaside-i meşhuresiyle zafer şekline sokmuştu." ("İki Zindan", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr.1546/72, 1 Nisan 1926, s. 306).

352 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -VI-", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 55, 16 Şubat 1918, s. 466.

eserlerinin kelime ve tabirlerini ise ekseriyetle kendisi işleyip şekillendirmek mecburiyetinde bulunuyordu ki başarı ve büyüklük bundadır.

Namık Kemal'in;

"Nef'î'ye olur denilse lâik
Türkî'sine Fârisî'si fâik"

hükmünü tasdik fakat,

"Örfî'ye sezâ tutulsa hem-dem"

iddiasını reddeden Süleyman Nazif, yine Namık Kemal'in: "Koca Erzurumlu, serhad'de tahassûn ederek İran'ın kârbân-ı eş'ârını talan etmiş durmuş." tarzındaki Ebüzziya'ya olan itirafını ise Ziya Paşa'yı hedef alan itirazlarından daha insaflı ve isabetli bulur.[353] Çünkü; "hiç kimsenin aksini iddia etmeyeceğine kàni' olarak, biliyoruz ki Nef'î de, Enverî'den bilhassa Örfî'den iktibaskârâne mülhem olmuştur."[354]

Na'tlerinde Örfî'yi, kasidelerinde Enverî'yi taklid eden Nef'î'nin Farsça Divan'ındaki ilk neşide olan na't-i şerif, Örfî'nin meşhur bir na'tine nazîredir. Matla'ı olan;

Der fitne icâzet dîhem er-pâ-yi kalem-râ
Ber fark-ı Feridûn şikend mâh-ı alem-râ

beyti, "kalemin tasaltun-şiken olmakta nasıl bir kudret-i kàhireye mâlik olduğunu harikulâde bir belâgatle tasvir ve irâe" eder.[355]

Örfî ve Nef'î'nin yukarıda bahsi geçen kasidelerini tedkik eden Süleyman Nazif, kanaatini şöyle ifade eder: "Nef'î'nin azamet-i beyanı huzurunda hayran ve mebhût

353 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri IX", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 58, 9 Mart 1918, s. 519.

354 Süleyman Nazif, ***Mehmed Akif***, s.16. Aşağıdaki satırlar da bu konuya ışık tutmaktadır:

"... Nef'î doğrudan doğruya Örfî'yi taklid eder. Bu büyük şâirimizde Örfî'nin tesiri Enverî'den ziyade meşhuddur. Farisî'de muktedir bir nazım olan Nefi, Örfî'nin ekser kasâidini mukallidâne tanzir etmeği tenezzül addetmedi. Vaktiyle Nefi tarafından istishab olunmuş bir Örfi divanı Nefi'nin elyazısıyla mahşi ve mührüyle mahtum olduğu halde Ammizade-i fazılım Ali Emiri efendi üstadımızın irfan-ı ümmete vakf ve teberru ettiği kütüphane-i bînazîrinde mahfûzdur. İlk sahifesinde Nef'î'in talik yazısıyla ve sürh mürekkeple şu sözler muharrer bulunuyor:

"Şehirde bundan mükemmel divan görmedim. Sâkînâme'si yok idi. Anı dahi aşağısına yazdım." Ve biraz aşağıdada yine o yazı ve siyah mürekkeple "Ez-memleket-i Nef'î-yi fakir" ibaresi masturdur." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri IX", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 58, 9 Mart 1918, s. 519.).

355 a.y. Nazif başka bir yazısında aynı hususta şunları söyler:

"Matla'ı -ki biraz evvel de tasrih etmiştim- kalemin kahr-ı istibdad etmekteki kudret-i mukavemet-berendâzını beliğ surette tasvir eder: Pâ-yi kaleme ihtilal çıkarmak için şâir ruhsat verecek olsa, o ayak Feridun'un başı üstünde alemin mehçesini kıracak diyor. Bence Nefi'nin gerek Acemce'de, gerek Türkçe'de en güzel sözlerinden biri olan bu matlada, zâhirde mübâlağakârâne ve tafra-fürûşâne temeddüh gibi görünen iddia, ayn-ı hakikattir. Zulmün nisabını bulduğu zamanlar, bir söz, bir hareket dünyanın en zi-şevket şeklini almış istibdatlarını herc ü merc eder. Nef'î'nin o beytinden bu mânâyı çıkarabilmiş olanlar zannetmem ki pek çok olsun. İhtimal ki şâir bile ruhundan doğan bir hakikati gayr-ı meş'ur olarak ifade etmiş ve yine ihtimal ki medlul-i tammına kendisi de biraz bigâne kalmıştır.

Nefi, medh-i nefsten bu na't-i şerifte ve huzur-ı nebevîde bile men-i nefs edemiyor. Bununla beraber, hod-sitalığı senâ-yı peygamber için bir tu'tihtir."("Örfî-i Şirazî IV", *Peyam-ı Edebî*, nr. 55/12, 30 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1)

olmakla beraber, Erzurumlu beni Şirazlı kadar i'câb ü teshir etmedi. Nef'î'yi cidden tebcil edelim. O bizim büyük bir şâirimiz, medar-ı iftiharımızdır, fakat üstadları olan şuarâ-yı Acem'le arasında bir mukayese tesis etmekten zatına olan hürmetimize hürmeten ictinab etmeliyiz."[356]

Nazîrenin onaltı beyit daha uzun olması, Nef'î'nin "keyfiyetçe olduğu gibi kemiyetçe de Örfî'ye tefevvuk etmek istediği"ni açıkça gösterir. "Nef'î'nin neşidesi ne kadar cûş a cûş-ı belâgat bir âhenkle sımah ü kalbe dökülürse dökülsün Örfî'nin na'tine ancak kemiyetçe ihraz-ı tefevvuk" edebilir.[357] Aynı yazıda, Nef'î Divanı'nın yaklaşık üçte birini dolduran nazîrelerden bazılarının, Örfî'nin hangi kasideleri üzerine yazıldığı hususunda da bilgi vardır.

Şairliğini değerlendirirken; "Kaside-perdâz Nef'î'nin huzur-ı yâdında (hürmetle) rüku' eder, heccâv Nef'î'ye ise acır, geçerim."[358] diyen Süleyman Nazif, "kaside-sâz Nef'î" ile "heccâv Nef'î"nin sanat ve kudret bakımından birbirinden çok uzak olduğu görüşündedir. "Eş'ârının kısm-ı azamını teşkil eden kasidelerinin bir kaçı muhalled âbidât-ı edebiyyemizdendir. Fakat hiciv ve mizah vadisindeki hefevâtı hiçbir kıymet ihtiva etmez."[359] Yazar, bu kanaatini yeri geldikçe ısrarla tekrarlamıştır.[360]

Nef'î'nin kasidelerini birer "dalkavuk-nâme" telakki edenlerin "yaman" hata işlediklerini belirten Nazif; onun daha Erzurum dağ ve ovalarında iken Enverî'yi, Örfî'yi okumuş, "tantana ve ihtişam önünde daima müteheyyiç duran ruhu"nun Enverî'nin, Örfî'nin "kasidelerine hayran ve bu kasidelerle meşbu' olmuş" bulunduğunu anlatır. Medhettiği padişahlar, paşalar, konaklar, atlar şâire gaye değil "ihtiyac-ı ibda"ı tatmine vasıtadırlar. "Fuzûlî *Leylâ ve Mecnun*'u ne maksatla yazdı ise Nef'î de kasidelerini o sâikle inşad etti."[361]

Nef'î; I. Ahmed, Genç Osman ve IV. Murad zamanlarının "kerr ü ferr-i hûnîn"ini tasvir ile "divanının her sahifesini bir gulgule-i vegà ile ilelebed ihtizaz edecek kasâid-i cenk ü cidal tanzim" etmişti.[362] Yalnız "câize aşkıyla" bir insan bu kadar "cûş u hurûş" edemez. Bu coşkunun asıl sebebini şâirin mizacında aramak

356 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri IX", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 58, 9 Mart 1918, s. 520.

357 "Örfî-i Şirazî IV", *Peyam-ı Edebî*, nr. 55/12, 30 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.

358 "Nef'î Nasıl Şâirdir", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1129, 25 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 2. [Gazetede "hırmanla rüku' eder .." şeklinde yazılıdır].

359 "Bir Dert İle Bir Devâ", *Resimli Gazete*, nr. 63, 15 Teşrin-i sâni 1340/1924.

360 "Kaside-perdaz Nef'î'ye karşı çocukluğumdan beri beslediğim tazimin sevkiyle "hicivlerinde büyük bir kıymet-i edebiyye yoktur" demiştim. Madem ki icbar edildim, kanaat-i fikriyyemi bilâ-kem ü tahrif söyleyeyim:

Heccav Nef'î'nin sözlerinde küçük bir kıymet-i edebiyye bile yoktur. (..) Murad-ı Râbi'in cellatları iple satırı kaleme kalbetmişler, Nef'î'nin cisminden sonra ismini öldürüyorlar. Cismi bir anda huzur-ı ebedîyi bulmuştu, ismini ise üçyüz senelik sükûna saylet eden, cehilden bir harhara-i ihtizar hortlatmak istiyorlar. Ondan ziyade bunlara acımalı..." ("Nef'î Nasıl Şâirdir", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1129, 25 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 2).

361 a.y., s.1.

362 "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -II-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907) *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr, 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 530; 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911; "Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 119-20.

gerekir. Süleyman Nazif, bu ruh halini, tarihteki benzer misallerin de yardımıyla şöyle tespit ve izah ediyor:

"Memdûhunu senâ ederken gösterdiği kemâl-i kudrete hayran oldukça medh-i nefse, tefâhura başlamaktan men'-i nefs etmek kudreti onun iradesine isyan ederdi. Bu anlarında Nef'î padişahların, paşaların, konakların, atların kaside-hânı değil kendi eserinin hayranı, **Musa'nın Heykeli** karşısında coşan bir Michelencelo'dır. Eâzım-ı sofiyyeden Bayezid-i Bistamî vecd ü istiğraka düştüğü günlerin birinde;

Subhanî mâ a'zame şânî*

demiş, fenâfillah içinde bekàya kavuşmuştu. İşte Nef'î de kasidelerinde bir Michelencelo, bir Bayezid-i Bistamî'dir."[363]

Kaside vâdisindeki bu şöhret ve ihtişamına rağmen Nef'î'ye bazı büyük şâirlerimiz yeterince sahip çıkmamışlardır. Meselâ, "Fuzulî'yi, Nedîm'i seven Mehmed Akif"in, Nef'î'ye o kadar muhabbeti yoktur. "Kasâid-serâ-yı a'zamımızdan dirîğ-i teveccüh etmesini ben aziz dostumun menfi bir haksızlığı addederim. O kadar sevdiği Namık Kemal'in üslûbunda gördüğümüz haşmet ü azamet, Nef'î'nin feyz-i nüfûzudur, Şinasî'nin değil."[364] diyen Nazif, Mehmed Akif'in Nef'î'yi sevmemesindeki sebebi bulmaya çalışır:

"Dalkavukluğu mu?.. Eğer buna kasideleri delil ittihaz edilmek istenirlerse şâirlerimizin pek azı, hattâ Şark'ın ve İslâm'ın mefhari olan Sâdî-i Şirazî bile bu töhmetten, bu şâibeden berî kalamaz. Bana öyle geliyor ki Nef'î'de medh ü kadh, hizmetkâr-ı tama' olmaktan ziyade, âdeta marazî bir ihtiyac-ı ibda' idi. Devrinin ekâbiri kadar ve belki daha ziyade kendi nefsine kasâid-nisâr oldu. Medh ettiklerini biraz sonra hicvetmesi ve lisan-ı mezemmeti babasına kadar teşmil etmiş olması, seciyyesi metîn bir adam olmadığına delâlet edebilirse de bunun şâirliğine ta'alluk ve şumûlü yoktur. Mehmed Akif, ihtimal ki "sanat, yalnız sanat içindir" düsturuna verilmek istenilen vüs'at ve mutlakıyeti biraz tahdid, biraz takyid etmek isteyenlerdendir."[365] Nitekim Akif'in eserleri, bir "ihtimal" şeklinde ifade edilen "mütâlaa"yı teyid eder. O halde denilebilir ki, Safahât şâirinin, heccâv Nef'î'ye teveccüh göstermeyişi onun bu sanat anlayışı ile yakından ilgilidir.

Namık Kemal ise, Nef'î'nin "âheng-i beyanını ekseriya meşk-i taklid etmek takdirkârlığında"[366] bulunmasına rağmen "tarz-ı kadîm"e şiddetle düşman olarak "bu husûmetle Nef'î'den Nabî'ye kadar, o tarzın sanâdidini yıkmağa karar vermişti." *İrfan Paşa Mektubu* ve diğer mektup ve makalelerini hep bu maksatla yazdı.[367] Fakat

---

* "Kendimi takdis ve tenzih ederim. Beni azimü'ş-şan eden nedir?"

363 "Nef'î Nasıl Şâirdir", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1129, 25 Kânun-ı sânî 1338/1922, s. 2.

364 *Mehmed Akif*, s. 13.

365 *a.e.*, s. 17.

366 "Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 119-20.

367 "Recaizade Üstad-ı Ekrem'e yine Magosa zindanından yazılmış bir mektubunu görmüştüm. Kemal Bey bu mektubunda Nef'î'nin o günlerde bir kere daha divanını okumuş olduğnudan bahs ederek, fevkalâde bulduğunu ve bir vakit Nef'î'nin aleyhinde bulunmasına sebep, tarz-ı kadîmi yıkmak için kudemâ-yı şuarâyı devirmek lüzumu bulunduğunu söylüyordu. *Evrâk-ı Perişan* müellifi için gaye alelıtlak edebiyattan ziyade, edebiyatın tecedüdü idi." (*İki Dost*, s. 36-7).

sonraki bir mektubunda Namık Kemal; "Nef'î'ye bir zaman vâki olan ta'riz ve hücumlarında, kanaât-i müteahhiresine göre, haksız bulunduğunu samimî bir nedametle itiraf ve o koca şâirin kasâid-i muazzaması büyük bir hüccet-i kudret olduğunu zikr ile isbat-ı insaf" etmiştir.[368]

Süleyman Nazif'e göre; "Nef'î hılkaten meddâhtır, mizah onun mizaç ve istidadına mülâyim gelmez."[369] Kasidelerinde gösterdiği kudret ve kemâl olmasaydı nâmı, hicivleriyle sonraki nesillere intikal etmek şöyle dursun çağdaşlarına bile malûm olamazdı. Çünkü, Nef'î'nin hiciv vâdisinde yazdığı şeyler hicvettiği şahıslardan ziyade kendi şöhretini -"ve bihakkın iddia olunabilir ki yalnız kendi sıyt-ı şâiriyyetini"- küçültmüştür. Tevfik Fikret;

Öyle bir nehr-i muazzam gibi cuş etmişsin
Fakat eyvah çorak bir yerde akıp gitmişsin

beytiyle, Nef'î'nin bu hicivlerini kasdetmiş olmalıdır. Gerçekten, bu "büyük ve feyyâz tabiat ü istidada, ta'n ve teşni' vâdileri" **çorak** bir yer, kaside meydanları ise bir inkişâf zemini olmuştur.

Şâirin kaside ve hicivlerine bakılacak olursa bu durum açıkça görülür. *Sihâm-ı Kaza*'nın en meşhur kıt'alarından sayılan;

Bana kâfir demiş müftü efendi
Tutalım ben diyem ona müselman
Varıldıkta yarın rûz-i cezâya
İkimiz de çıkarız anda yalan.

mısralarından sonra bir de, bir kasidesinin şu beyitlerine bakılsın:

Gamzen ne dem ki tiğ çeküp hûn-feşan olur
Uşşâk-ı dil-fikâra ecel mihribân olur
Çeşmin o kahraman-ı gazab-nâkdir senin
Kim hışmı zâil olsa dahi bî-emân olur.
Gamzen suâle başlasa uşşâka her müjen

---

368 *Mehmed Akif*, s.13.

369 Süleyman Nazif, bu iddiasını "tevsik" için Ziya Paşa ve Şair Eşref'i örnek gösterir: "Tarz-ı kadîmin en büyük şâirlerinden biri Ziya Paşa'dır. (...) Terci, terkib, muhammes, müseddes, hatta gazel, şarkı vâdilerinde bî-nazir olan bu şâirin bir de kasâidi okunsun, ikinci derecedeki şâirlerin âsâr-ı mümâsilesinden bir kadem yükseğe çıkamaz. Nef'î'nin üslûp ve ihtişam-ı beyanını taklide çalışanlar arasında ihraz-ı muvaffakiyet etmiş olan İsmail Paşa-zade Hakkı Bey, kaside yolunda Ziya Paşa'yı fersah fersah geçmiştir. Halbuki asıl şâirlikçe Ziya Paşa nerede Hakkı Bey nerede!.. Zafername sahibi na't ve mersiye gibi manzumelerinde de alelâdenin fevkinde bir nişâne-i kemâl gösteremedi. Demek ki medh ü kadh şâirde mizaç ve istidad meselesidir. Ve bir şâir hem meddah hem mezzah olamıyor. Aksini iddia edenler emsal göstersinler."

"Lisanımızın en büyük şâir-i heccavı olan Eşref"in birçok mısraları "şimşek gibidir, çakar ve yakar." Ancak, "hiciv haricinde Eşref'i nadiren metin görürsünüz. Birini medh etmek hatta mersiye yazmak istese bile istidad-ı cibillîsinden istiâne eder. Meselâ en çok sevdiği, nâ-behengâm ziya'-ı ebedîsine en çok acıdığı dostlarından Abdülhalim Memduh hakkında inşad ettiği mersiye tedkik olunsun; birine an-samimü'l-kalb ağlarken bile -hatta diyebiliriz ki an-samimü'l-kalb ağlamak için- şâir bir diğerini hicvetmeğe ihtiyaç hissediyor. Ellibir beyitten müteşekkil olan mersiyenin yalnız onbeş beyti zavallı Memduh'un ömr-i nâ-muradına telehhüf-hândır. Otuzaltısı Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî'ye doğru atılmış sehm-i bî-eman. Gözyaşlarıyla zehr olunmuş oklar görmek isteyenler bu mersiyeyi okusunlar." ("Nef'î Nasıl Şâirdir", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1129, 25 Kânun-ı sânî 1338/1922, s. 2).

Güya lisan-ı hâlle bir terceman olur.
Bu nâz ü bu nigâh-ı tegâfül ki sende var
Hızr olsa âşığın sebeb-i terk-i cân olur
Yeksân ise yanında seven sevmeyen seni
Hûbâna bu muâmeleden çok ziyân olur.

Bu beyitlerde şâir henüz "senâ-yı memdûha" başlamamış, medhe girizgâh hazırlıyor. Asıl "haşmet-i beyan" bundan sonra görülecek:

Şem'-i cihan-serâ-yı vezâret ki şûlesi
Meş'al-fürûz-i encümen-i husrevân olur.
Bâd-ı sabâ ki bûy-i gül ü yasemen için
Cerrâr-ı bî-nevâ-yı reh-i bûstan olur.
Adli ki bir diyâr-ı pür-âşûba hükm ide
Düzd ü hırâmı bedraka-i kârbân olur
Tab'-ı hazâna olsa mürebbi mürüvveti
Revnak-fürûz-ı renk-i gül ü erguvan olur
Divana çıksa âsaf-ı Cemşid-i kevkebe
Meydana girse Rüstem-i sahib-kıran olur.
Diller doyar mı görmeğe cenk içre nîzesin
Ol dem ki hûn-ı düşmen ucundan revan olur
Evc-i havada sıyt-ı çekâ-çâk-i tîğden
Avâz-ı ra'd ü sâika reh-i güm-künân olur.

Bu beyitlerde Nef'î, Vezir-i azam Murat Paşa'ya "kaside-sâz" oluyor.[370]

Yukarıda *Sihâm-ı Kaza*'nın "birinci derecede sayılan kıt'alarından" biri örnek verilmişken, *Nef'î Divanı*'nın "ikinci derecede görülen kasâidinden" misal getirilmesi "Nef'î'nin medh ü kadhdeki derece-i istidadını daha bariz şekilde" gösterebilmek içindir.[371]

Süleyman Nazif'e göre: "Kasidelerinde Himalaya dağlarının en yüksek şahikası olan Nef'î, hicivlerinde Bahr-i Muhit-i Kebir'in en derin çukurudur."[372]

Nef'î'nin eserini, henüz yirmi üç yaşında iken Nazif'e veren Şair Eşref'in o esnada söylediği: "*Sihâm-ı Kaza* derler, dururlar. İşte bakınız, içinde adamakıllı birşey bulabilir misiniz?. Hiç bir mazmuna tasarruf edememiş. Bizde hicv-i edebî Ziya Paşa ile başlar. Paşa'yı daima fevkimde gördüm. Benim eş'ârım Nef'î'nin hicviyyâtıyla

370 a.y., s.1.

371 Biraz sonra bahsedileceği üzere, Nazif'in "heccâv Nef'î"ye olan bakışı Şair Eşref'in tesirinde ve arkadaşının lehinedir. Nakl ve takdim ettiği şu mısralar yalnız Eşref'in değil kendisinin de Nef'î'ye karşı tavrını gösterir:

Eşref mecâmi'-i eş'ârından birine "Şemşir-i Zeban" ünvanını vermişti. Muallim Nâci'nin, Nazımü'l-hükmi Hamdi ile aralarında geçen bir macera üzerine inşad ettiği şu kıta yine o mecmuada matbudur. Eşref'in heccav Nef'î'ye ta'alluk eden nazarını gösterir:

Yeniyi eskiyi bir kerre oku derk eyle
Eskinin söyle ki vâcip mi değil mi def'i
Kılıca karşı chemmiyyeti olmaz tîrin
İşte Şemşir-i Zeban işte Sihâm-ı Nef'î" (a.y.).

372 a.y., s. 2.

mukayese olunursa kızarım."[373] şeklindeki sözleriyle, Nazif'in bu hususstaki kanaatine kuvvetle tesir etmiş olduğunu söylemek mümkündür.[374]

Nef'î'nin idam edilmesiyle alâkalı değerlendirmelerine de rastladığımız Süleyman Nazif, bu meselede iki farklı hüviyet göstermektedir. Hadiseye bazan bir şâir ve edib, bazan da bir müverrih ve münekkit gözüyle baktığı söylenebilir. Meselâ, konuyu bir şâir olarak ele aldığında şöyle konuşur:

"Şiirimizi tazallum ve efgân ile nâ-hoş görüp gösterenler var. Şuarâ ne yapsın?.. Bir padişahın, bir paşanın keyif ve şehveti her gün istediği kadar kafa uçururken, şâir şevk u heyecandan raks mı etsin?.. Eski divanları dolduran "felek, padişah, baht ü tali" de onun a'van u a'yânıdır. (...) Cellât önünde can veren Nef'î;

Felek dedikleri ol nâ-bekâr-ı süflîden
Nedir bu ehl-i dilin çektiği azab ü elem.

feryadıyla, feleğin yeryüzünde kanlı bir timsali olan padişaha sövmesin mi?.."[375]

Bir başka yazısında da;

"... Elbette bilirsiniz ki Şâir Nef'î'nin vebâl-i katlini Bağdat fethi bile Murad-ı Râbi'in boynundan kaldıramamış, Murad-ı Râbi'in tarihine sürünen şâir Nef'î'nin kanını o mübarek ve semavî Dicle nehri bile yıkayamamıştı..."[376] der.

Aşağıdaki satırlarda ise Nazif, bir edebiyat tarihçisi veya tenkidçi edâsına sahiptir: "Nef'î ikbalini, de idbarını da yine kendi kalemi ve dili ile hazırlamıştır.[377]

373 a.y., s. 1

374 Nitekim, aynı yazının devamında şu cümleleri okumaktayız "Bâri hicivlerinde bir kıymet, Eşref'in dediği gibi mazmunlara hâkimane bir tasarruf olsaydı. (...) Sokaktan geçen bir çok esâfilin ağzından birbirine atılmış bir çok çamura şahid veya sami oldum ki Nef'î'nin şetmiyyâtından daha mahirâne ve üstadâne idiler. Yalnız efâil ü tefâili kirletmemişlerdi.

En müstehcen ve müstekreh kelimeler Eşref'in yed-i sehharında garip bir kuvvet, bedayi'-nisâr bir kıymet alırdı. Nef'î ise haddizatında daha az müptezel olan kelimâtı mütezâyid ve bârid bir ibtizale düşürmekten başka hiciv vadisinde bir hüner gösteremedi." (a.y., s. 2)

375 "Ziya Paşa'nın Bir Gazeli", *Resimli Gazete*, nr. 60, 25 Teşrin-i evvel 1340/1924. Diğer bir yazısında; "... Nef'i Fuzûlî'den daha bahtiyar olmamıştı. Sultan Ahmed-i Evvel ile iki mahdumu Osman-ı Sâni ve Murad-ı Râbi'i kasideleriyle te'yid etmişken cellâd-ı kazadan kurtulamadı. Daha doğrusu son aldığı câize, çavuşbaşı Boynu eğri Mehmed eliyle boğazına takılan ip oldu. Sebebi ise malumdur. Sultan Murad-ı Râbi' Bayram Paşa'yı güya taltif ve teskin için şâiri idam ettirmiştir." der. ("Avni Bey Merhumun Divanı Hakkında Süleyman Nazif Bey'le Mülakat" -Selim Nüzhet-, *İleri*, nr. 1604, 14 Temmuz 1338/1922, s. 3).

376 "Meçhûl Mebusa IV", *İleri*, nr. 1825, 3 Mart 1339/1923, s. 3.

377 "Nef'î' şunu bunu evbaşâne hicve tenezzül etmeseydi zamanının en mer'î ve muhterem bir rüknü kalır ve o feci âkibete de uğramazdı. Sultan Murdad-ı Râbi'in seyf-i hışmı vaktin şeyhü'l-islamına kadar sayiet ederken kilk-i iltifatı Nef'î'ye teveccüh ediyor,

Kilk-i insaf edelim fark edelim mikdârı
Şâiriz biz diyerek lâf ü güzâfı koyalım
Edelim bî-meze söz söylemeden istiğfar
Dâmen-i Nef'î-yi pâkîze-edâyı tutalım
Biz kelâm nâkiliyiz nerde o sâhib-i güftar
Ona teslim edelim emrine münkad olalım*

yazıyordu." ("Nef'i Nasıl Şâirdir", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1129, 25 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 2).

[*."Murad-ı Râbi' Hazretleri bu nazm-ı hümâyûnlarında kafiyeyi lutfen afv ü âzâd buyurmuşlardır."].

Herkesi o kadar kırmıştı ki akibet-i fecîasından devrinin vicdanı hiç bir azap hissetmedi. Ve fetvâ-yı katlini bile kahkahalarla, Acemce nazmettiler."[378]

Bu mevzudaki en "mutedil ve müverrihâne" değerlendirmesi şu cümleler olsa gerek: "... Vâkıa, Murad-ı Rabi'in cellâd-ı kahr ü gazabı bîçare Nef'î'nin divan-ı hayatını yırtmış, daha evvel Nesimî'nin derisi yüzülmüş, daha sonra birçok mulûlîn-i vezn ü kafiye ukûbât-ı gûn a gûna uğratılmıştı; fakat gerek Nef'î, gerek emsâl-i belâ-dîdesi hep dillerinin cezâ-yı amelini çektiler."[379]

Süleyman Nazif, "Osmanlı Türkçesi'nin klasik lisan-ı nazmını pek ziyade" inceltmiş "kadîm" şâirlerimizden olan Nef'î'yi[380] de okuyup anlayacak kimselerin iyice azaldığına dikkat çekerek: "Görüyorum ki bu büyük şâir kendi vatanında şimdi eseriyle değil, yalnız ismi ile yaşıyor. Havastan birkaç vukuf ve tetebbu' sahibi de göçüp giderse Murad-ı Râbi'in hâlâ yaşayan şehidine müebbeden İnnâ lillah..."[381] der.

Nâbî

"Fuzulî ile Nef'î ve Nedim'den sonra, kudemânın en büyük şâiri" olan Nâbî'nin[382] Osmanlı şiirine olan asıl katkısı kazandırdığı "servet-i mebzûle-i elfaz" ile kendisini gösterir.[383] Süleyman Nazif'in ifadesiyle; "Esâtize-i kudemâ arasında ahlâfa Nâbî kadar servet-i elfaz miras bırakmış bir âb-ı müna'im-beyânımız yoktur."[384]

Bir divançe teşkil edecek kadar Farisî şiirler de vücuda getirmiş olan Nâbî, "Sâib vadisini taklid eder." Ancak o, Farsça'da bir Nef'î, bir Fuzulî hattâ Selim-i Evvel derecesine çıkamaz.[385] Bununla beraber, Nazif bir haksızlığa da işaret etmekten geri kalmıyor: Rivayetlere göre, Nâbî Farsça gazellerini Sâib'e gönderir, Sâib de "galiz surette istihza" edermiş. "İdrâk-i Etrâkin bir aralık mürşidi ve velinimeti olmuş" bulunan bu büyük Acem şâirinin fakat, Türkçe beyitleri ile Nâbî'nin bazı Farsça

---

378 a.y. s. 2.

379 "İzzet Molla", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2019, 18 Şubat 1917, s. 1; (*Batarya İle Ateş !!!...*; (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1335/1917), s. 128).

380 *Fuzûlî*, s. 107.

381 "Nef'î Nasıl Şâirdir", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1129, 25 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 2.

382 "Galib Dede Hakkında Efkâr", *Hak*, nr,121'in eki, Ek nr. 11, 29 Haziran 1328/1912, s. 5.

Nazif'in, bu hükümden yaklaşık beş sene önce yazılmış şöyle bir cümlesi de bulunuyor:

"Hasılı, *Latîfe-i Vehbî*, *Hayriye-i Nâbî* gibi tenahnuh ve tenassuh şiir değil. Heyûlâ-yı şi'r ancak Nedim gibi tabâyi'-i müstesna ashâbının eyâdi-i i'câzı şekil ve suret verir." ("Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -II-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907) *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr, 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 527-34).

Burada Nâbî'nin yalnız *Hayriyye*'si söz konusu olduğundan, Nazif'in diğer görüşleriyle çelişkiye düştüğünü söylemek pek mümkün değildir. Fakat, buradaki genel ve katı mahkumiyet edasının daha sonra terkedilmiş olduğunu görmekteyiz:

"Şeyh Galib'e yalnız bir sebeple münfailim: ... Nâbî'yi Şeyh Galib'in istihlaf etmesi benim zevk ve kanatimi rencide etmektedir. Keşke Üstad-ı Ekrem *Kudemadan Birkaç Şair*'inde Nâbî'ye daha ziyade iltifat-nisâr olsaydı." ("Galib Dede Hakkında Efkâr", *Hak*, nr,121'in eki, Ek nr. 11, 29 Haziran 1328/1912, s. 5).

383 "Abdülhak Hâmid Bey" -Konferans-, *Servet-i Fünun*, c.41, nr. 1044, 26 Mayıs 1327/1911, s.75; a.y., *Tîrâje*, nr. 16, 18 Haziran 1327/1911, s. 2.

384 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri IX", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 58, 9 Mart 1918, s. 520.

385 a.y., s. 521.

beyitleri kıyaslanırsa bu hususta bir fikir edinmek zor olmasa gerektir. Süleyman Nazif "... Urfalı Nâbî ile,

Ne ihtiyaç ki sâkî vere şarab sana
Ki öz piyâlesini verdi afîtâb sana
Şarâbdan ne acep olmasan eğer serhoş
Bu tuzlu lebler ile neylesin şarâb sana

gibi ebyât-ı Türkiyye karalamış olan Tebrizli Sâib istihza etmekte ne kadar haklıdır bilmem!.."[386] der.

Zaten Nedim müstesna olmak üzere o devrin şâirleri umumiyetle Saib'i taklit etmişlerdi.[387] "Nâbî'den Esad Muhlis Paşa'ya kadar kudemâ-yı şuarâmızdan bir çoğu, Sâib'i menba-ı ilham ve meşk-i tetebbu' ü taklid ittihaz etmiş durmuştur."[388]

Şâir Nâbî'de "bir çoğunu değme Acem şâirlerinin tanzir etmeğe cüret edemeyeceği bir takım gazelleri tahmis etmek" gibi garip bir merak bulunduğunu anlatan yazar şöyle diyor: "Her iki mısra'a vurduğu üç yama o kadar sırıtıyor ki insanın keşke üstadımız, hiffet mi, taklit mi ne diyeyim?.. bu halleri göstermeseydi!.. diyeceği geliyor."[389]

Fakat Nazif, son yazılarından sayabileceğimiz bir edebî musahabede, Nabi'nin pek başarılı tahmislerinden de bahseder.

Nâbî Divanı'nda mevcut bir tahmis, "Fuzulî'nin en güzel gazellerinden birini yekâvâzâne vasfına mâsadak olacak surette" takip etmektedir:

Edip meyl-i sitem eşk ile ah alma gedâlardan
Sakın ey nev-nihâlim nâ-sezâ âb ü havâlardan
Yazıktır dûr tutma câm-ı lütfun mübtelâlardan
Kerem kıl kesme sâkî iltifatın bî-nevâlardan
Elinden geldiği hayrı diriğ etme gedâlardan.
.....

Nâbî, Fuzulî'nin bu gazelinden başka Ruhî-i Bağdadî'nin,

Endûh-ı gamın hem-reh-i cân ü dilimizdir
Serhadd-i beka arayana menzilimizdir

matla'lı gazeliyle, Bahâyî'nin;

Herâsân olmasa gülden dil-i nâşâdın ey bülbül
Neler eylerdi hâre âh-ı âteş-zâdın ey bülbül

matla'lı gazeli de tahmis etmiştir."

---

386 a.y., s. 520.

387 a.y., s. 521.

388 "Örfî-i Şirazî V", *Peyam-ı Edebî*, nr. 56/13, 6 Teşrin-i sâni 1335/1919, s.1.

389 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri IX", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 58, 9 Mart 1918, s. 521.

Farisi şiirleri nisbeten pek az iken, Nâbî'nin divanında, Türkçe üç, Farsça tam yirmi gazelin tahmisleri bulunmaktadır. "Demek büyük Türk şâiri, Acem'in diyâr-ı eş'ârını kendi tab'ına daha müsâid bir vüs'atte görmüş." diyen Nazif'in şu kanaati yine de değişmemiştir: "Nâbî'nin Farisî manzumeleri Türkçe şiirlerinin yanında pek sönük kalır."[390]

Nedîm

Her manzum veya vezinli söz şiir değildir. Süleyman Nazif'e göre; "Heyulâ-yı şi'r" ancak Nedîm gibi müstesna tabiat sahiplerinin hünerli elleri ile şekillenir. Bu şekil ve sûret, yine o "fevkalade fıtratların nefha-i feyyazıyla" öyle bir "hayat-ı rengîn" kazanır ki bu hayat, sonraki nesillere intikal ederek insanlık var oldukça devam eder.[391]

Edebiyat, teşekkül ettiği **zaman**ın mahiyetini aksettirir.[392] Diğer bir ifade ile: "Edebiyat muhitten doğar ve muhiti tasvir ve terennüm eder."[393] En büyük zekâlar, zamanın ihtiyacını takdir ederek, bu ihtiyaçlara uygun bir üslûp ve muhteva takip etmişlerdir.[394] Bunun içindir ki, büyük zekâların eserleri gördüklerinin, duyduklarının, düşündüklerinin eskimez ve paslanmaz birer aynasıdır.[395]

"Bizde zaman ve muhiti terennüm eden ilk şâir Nedîm'dir."[396] Nedîm hiç şüphesiz "kabiliyet-i külliyyeyi hâiz bir tabiat-ı fevkalâde"ye mâlik idi. Bununla beraber, her büyük zekâ gibi, sanatının "avâmil ve müessirâtını" yalnız muhitinde aradı, ki en ziyade muvaffak olmasına sebep budur.[397]

"Pek millî ve mahallî bir şâirimiz"[398] ve eski edebiyatımızın "erkân-ı azîmü'ş-şân"ından[399] olan Nedîm, "İstanbul'un tarz-ı kadîmde en büyük şâiridir."[400] Onun

390 "Bir kaç Tahmis II", *Servet-i Fünun*, c. 61, nr. 1585/111, 30 Kânun-ı evvel 1926, s. 98.

391 "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -II-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907) *Mecmua-i Ebüzziya*. c.10, nr, 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 532.

392 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XV", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 72, 15 Haziran 1918, s. 792.

393 "Bir Tahmis Münasebetiyle", *Yarın*, c. 2, nr. 27, 20 Nisan 1338/1922, s. 33. "Mahdud ve muayyen eşkâl ve mevzuat arasında kalan nazm bile lehçe ve hiss ü hayalce zamana ve zamanın icabatına sıkı sıkıya merbuttur. Diyarının bin türlü inkılâbât içinde harabeden harabeye istihâle ettiğine ağlar gözlerle şâhid olan Fuzuli ile İstanbul'un en şen ve şâd demlerinde ve en şahane zevk u safa âlemlerinde mehâsinden ilhamlar toplayan Nedîm'in terennümâtı arasındaki farklar, muhitin sânihât-ı fikriyyedeki nüfuz ve tesirini gösterir."(a.y.).

394 ""Açık Mektup: Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret, Cenab Şehabeddin Beyefendiler'e", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 108, 16 Eylül 1909. Nazif başka bir yazısında: "Fuzuli, Nefi, Nedîm, her üçü de gerçekten büyük şâir idi. Ve her üçü de kendi zamanlarının temayülât-ı hakıkiyyesine tercüman oldu. Ve gitti." der. Bu konuda geniş bilgi için tezimizin "Devir ve Muhitin Edebiyata Tesiri" adlı kısmına bk.

395 "Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 119-20.

396 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri X", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 59, 16 Mart 1918, s. 536. Daha sonraki bir eserinde ise Nazif, bu hususta şöyle diyecektir: "Bizde tabiattan en evvel mülhem olan Abdülhak Hâmid'dir. Ondan evvel de Nedîm, mahdud bir şekil ve dairede tasvir-i menâzır etmişti." [*Mehmed Akif*, s. 17].

397 "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -II-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907) *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr, 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 530.

398 "Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1487/13, 12 Şubat 1341/1925, s. 203. Aynı yazıda, bu vasfına rağmen Nedîm'in İran edebiyatının "tesir ve tahakkümünden

"hadîka-i eş'ârında, İstanbul'un ruh-ı şûhu şâdân ve raksân dolaşır."[401] Bu "Belde-i tayyibe"nin güzelliklerine en evvel Nedîm'in kalemi "minkaş-ı tasvir" olmuştur. "Sa'dabad gülzârının bu bülbül-i câvidânîsi, nagamât-ı şâikası ile kulûb-ı a'sâra ihtizaz-âver olacak ve daima ter-zeban ve taze-beyan kalacaktır."[402]

Nedîm, ne Fuzûlî gibi "neşâid-i girye ve teellüm" terennüm etmiş, ne de Nef'î gibi "kasâid-i cenk ü cidâl" tanzim etmiştir. Çünkü yaşadığı devir ve muhit çok daha farklı bir havaya sahipti. Bu sebeple, Namık Kemal'in; "Nedîm'in divanı ise anadan doğma soyunmuş güzel bir kız resmine müşâbihdir. Eğer ki erbâb-ı mezâk bir nazarda letâfet-i hüsn ü ânına meftûn olur, lâkin müfsid-i ahlâk olduğu için nedîm-i efkâr etmek câiz değildir." şeklindeki mütâlaasını, Nazif isabetli bulmaz: "Müfsid olan Nedîm'in divanı değil, zamanıdır. Gerek siyasetimizde, gerek ahlâk ve temâyülâtımızda âsâr-ı fesâd ü inhitat var ise esbabını şuarâdan ziyade vüzerânın divanlarında aramak icab eder."[403]

Evet, "Nedîm'i Lâle Devri yetiştirmişti. Lâle Devri'ni de Nedîm yaşattı."[404] Nedîm'in "şûh ve neşve-perest" tabiatı, Üçüncü Ahmed devrinin "sükûn ve ezvâkı içinde pür-gaşy" olmuştu. Bunun içindir ki İbrahim Paşa'nın bu "nedîm-i huzûzâtı"; meselâ, Nef'î'nin kasidelerini bazan vezin ve kafiyesiyle de "taklid veya tecdid etmek" ister fakat neticede, yine kendi "tab'-ı şûh ü şâikinin mehâsin-hân-ı ihsanı" olmakla iktifa edecektir.[405]

büsbütün kurtulamadı"ğını ifade eden Süleyman Nazif, diğer bir yazısında bu noktayı şöyle açıklıyor:

"Acemin hükumet-i edebiyyesine karşı ilk ilân-ı istiklâl etmiş şâirimiz zannolunan o koca Nedîm bile Boğaziçi'ndeki bir kâşancyi tavsif ve senâ ederken,

Tâk-ı kisrâ, kasr-ı şîrîndir peder mader ana
Bu ikisinin dahi bir tıfl-ı nev-peydasıdır

demekten men-i nefs edemiyor.

"Men-i nefs" demekle hata ettim. Hayır bu beyitte ihtiraz ve ıztırardan ziyade tehâlük ve incizap vardır. İstanbul'un bu sevgili ve şâir evlâdı, ruh-ı Acem'in bir zâde-i nimetşinâsıdır. Görmediği Tâk-ı Kisra ile yalnız adını işittiği Kasr-ı şirin onun hayâl-i bedayi'perestinde o kadar kuvvetli ve canlı yaşıyor ki önünde vakf-ı istiğrak ve mest-i temaşa olduğu bir bedî'a-i mimariyyeyi o mebânî-i mutasavvereden mütevellid zannediyor." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri X", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 59, 16 Mart 1918, s. 537).

399 "Bir Mesele-i Müebbede: Lisan Meselesi", *Şehbâl*, c. 3, nr. 55, 15 Haziran 1328/1912, s. 123.

400 "Nedîm", *Utarid*, c.1, nr. 6, 13 Şubat 1335/1919, s. 87.

401 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri X", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 59, 16 Mart 1918, s. 537.

402 "Nedîm", *Utarid*, c.1, nr. 6, 13 Şubat 1335/1919, s. 87.

403 "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -II-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907) *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr, 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 531; "Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 119-20. Bu hususta geniş bilgi için "Sanat ve Ahlâk" kısmına bk.

404 "Rivayet ederler ki: Damad İbrahim Paşa'ya yeni gelen gayet güzel bir cariye mabeyn odasına işret tepsisini getirirken orada Nedîm'i ilk defa yabancı gördüğünden şaşırarak tepsi elinden düşer ve kızcağız bundan fevkalâde mahcub ve mütelâşi olur.

Nedîm bu manzaradan teheyyüçle, şu beyti derhal inşad etmiş:

Ayağın sakınarak basma aman sultânım
Dökülen mey, kırılan şîşe-i rindan olsun

İbrahim Paşa, Nedîm-i hoş-güftarının bu lâtif bedihe-gûluğuna şâirin ağzını bir avuç kıymettar taşlar ve incilerle doldurarak câize-bahş olmuş." ("Nedîm", *Utarid*, c.1, nr. 6, 13 Şubat 1335/1919, s. 87).

405 "Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 119-20.

"Nedîm'in gazelleri pek güzel, şarkıları ise bî-nazîr ve bî-bedeldir."[406] diyen Süleyman Nazif şarkıların, bir milletin hem "zevk ü tarab" lisanı, hem de "şevk ü ta'b"ının tercümanı olduğunu belirterek şunları söyler: Nedîm'in şarkıları, o zamandan önce ve sonra ortaya konulmuş ne kadar "neşâid-i terennüm" varsa hepsi arasında daima birinci, her zaman benzersiz kalmıştır.[407] "Şu iki yüz sene zarfında hiç bir şarkısını eski, yeni hiç bir şâirimiz muvaffakiyetle tanzir ve taklid edemedi. Kelimeler âdetâ boya gibi elvâh ü menâzır tersim eder."[408]

Nazif'e göre; "Nedîm'in zaten pek az olan tahmisleri arasında bir tanesi vardır ki hakikaten 'nâdir ke'l-ma'dum' vasfına elyaktır." Kendinden evvel gelmiş olduğu için Nedîm-i Kadîm nâmıyla şöhret bulmuş olan şâirin güzel bir gazelini taştir ile âdetâ muhammes haline getirmiştir. İlk kıt'ası şöyledir:

Derdin nedir gönül sana bir hâlet olmasın
Bîmâr eden bu gûne seni râhat olmasın
Bizden tesettür etme abes külfet olmasın
Bî-câ tabîbe varmağa hiç hâcet olmasın
Sad el-hazer ki sevdiğin ol âfet olmasın[409]

Süleyman Nazif, ramazan ve bayramla ilgili yazılarında Nedîm'in konuyla alâkalı beyitlerinden örnekler verirken bunlardan hareketle şâirin bazı özelliklerini de tespite çalışır. Anlaşıldığı kadarıyla "Bizim Nedîm de ramazan muhiplerinden değildir." Bir ramazanın ansızın çıkagelmesini;

Olacak oldu heman çâre ne şimden sonra
İdelüm hükm-i kazâ destine teslim-i zaman

beytiyle "âdetâ kaderin bir cilvesi, bir darbesi" telâkki ediyor. Onun nazarında, mübarek bayram, imdâda "Hızır" gibi yetişecek.[410] Bu sebeple olsa gerek: "Bizde

406 "Nedîm", *Utarid*, c.1, nr. 6, 13 Şubat 1335/1919, s. 87.

407 "Sebebi ise gayet açıktır: "Sadabad'ın merhum ile hem-sürud olan bülbülleri o zamanki tarz ü şivede ötmüyor da onun için!.." ("Fâik Reşad Beyefendi'ye Bir Mektup", *Tîrâje*, nr.10, 16 Nisan 1327/1911, s.1).

408 "Nedîm", *Utarid*, c.1, nr. 6, 13 Şubat 1335/1919, s. 87. Süleyman Nazif, bu satırların devamında; "muhalledât-ı lâtife"den bir örnek verdikten sonra şunları anlatır:

"Bu güftelerin o zaman bu kıymette besteleri de olmak gerekti. Fakat Ziya Gökalplerin, Köprülüzade Mehmed Fuadların geçen seneler ve aylarda kalemle ve mansıb ü nükûd verip almakla icra etmeğe yeltendikleri tahribâtı cedd-i manevîleri Patrona merhum sopa ile bir hamlede ve daha kabadayıca îka' etmiş olduğundan o neşâid-i mûsıkiyyenin Sâdabâd ufuklarında sönen ihtizazât-ı hazînesinden başka nişâneleri kalmadı." (a.y.)

409 "Bir kaç Tahmis II", *Servet-i Fünun*, c. 61, nr. 1585/111, 30 Kânun-ı evvel 1926, s. 98.

410 "Ramazan Musâhabeleri III", *Resimli Gazete*, nr. 34, 26 Nisan 1340/1924. "Bayram günlerinin programını da ramazan başlar başlamaz tanzim etmiş. Bayramın ilk günü "merasimle geçip, gecesi dahi maslahat-ı hâb tamam oldukta" ikinci günü, şâir ahdetmiş ale's-seher doğruca Sâdabâd'a çektirecek, toprağına yüzler sürerek, felekten bir gün olsun bir kâm alacak, havzdan kevser-i pâkize nûş, kasırdan bûy-ı cinân istişmam edecek.

İyd ola fasl-ı bahâr ola da Sâdabâd'ın
Zevkini eyleyemem sıhhat olur bana haram

Bayramın ikinci günü, şâir Sâdabâd'da böyle birçok zevk ettikten ve sarığının köşesini "gec edip" bir iki saat âramdan sonra, şeker kamışı gibi azbü'l-beyan olan kalemini eline alarak, Damad İbrahim Paşa'ya kaside yazacak.

Bayramın ikinci günü Nedîm'in en çok sevdiği yevm-i mesuttur. Hele akşamına hiç dayanamaz. ..." (a.y.).

ramazan bayramını, kasideleri, gazelleri ve bilhassa şarkılarıyla en çok tezyin eden Nedîm'dir. Bir taraftan cânânı

Pek umar teşrîfini ıydın ikinci günü Nedîm
Gündüzün olmazsa akşam olsa da mâni değil

beytiyle haneye celb etmeğe çalışır; diğer taraftan,

Sen açıl gül gibi, zâr ile hezâr olsun Nedîm
Bendinde olsun hamâm-ı zülfün, şikâr olsun Nedîm
Sen salın cânâ yolunda hak-sâr olsun Nedîm
Iyddır çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum

şarkısıyla feyzâbâd, Âsafâbâd seferlerine davet ve teşvik ederdi."[411]

Osmanlı şiirinin, böyle "hâyâhûy-ı şevk ü tarab" aldığı[412] Nedîm, "1143 [1731] Vak'ası'nda ve efendisi Damad İbrahim Paşa ile bir günde kazâen vefat etmiştir."[413]

Nazif'in verdiği bilgiye göre Nedîm'in vaktiyle Mısır'da tab' edilmiş olan Divan'ı 3269 beyti ihtiva ediyordu. 1922'de "Halil Nihad'ın bitmez, tükenmez mesâisi ve sebatı sayesinde vücuda gelen" *Nedîm Divanı* ise 4314 beyittir. Böylece Nedîm'in "nisyana mahkûm ebyât-ı latifesinden" 1045'i yeniden kazanılmış olur. Gayet sıhhatli ve düzgün şekilde hazırlanıp basılan Divan'a, müverrih Refik Bey'in "Nedîm'in Hayatı" başlıklı yedi sahifelik bir makalesiyle Köprülü-zade Mehmed Fuad'ın "Nedîm'in Şiirleri" namı altında beş sahifelik bir incelemesi de konulmuştur. Ayrıca kitabın sonuna ilâve edilen şerhler ve lügatçe 114 sahifeyi bulmaktadır. "Mübtedilerle, mâdâmü'l-hayat mübtedi kalmağa mahkûm ashâb-ı atâlet ancak bu sâyede Nedîm'i anlayabilecek"tir.[414]

Nazif'e göre; "Bu cihandan pek dağdağalı ve kanlı bir günde göçüp gitmiş olan Sadabad'ın ebedî şâiri, hâlâ bir nev-civân-ı şevk ü tarabdır."[415]

Şeyh Galib

Osmanlı şiirinin Şeyh Galip'ten "tahayyülât-ı tasavvuf" aldığını ifade eden[416] Süleyman Nazif; "Şeyh Galib'in meziyyât-ı edebiyyesini ahlâfı olan eslâfımız takdir edememişti." der. Şâiri en evvel keşf ve ilân den Recâizâde Mahmud Ekrem olmuştur.

411 "Yukarıdaki şarkısında ismini üç kere tekrar edişi kafiyenin eser-i takazası zannolunmasın. Nedîm'e kafiye olabilecek pek çok kelime var iken kendi ismini redif ittihaz etmesi, canan ile hembezm-i ülfet olmağı temin etmek, işi sağlama bağlamak içindir." ("Bayram ve Şâir", *Resimli Gazete*, nr. 86, 25 Nisan 1341/1925).

412 "Abdülhak Hâmid Bey" -Konferans-, *Servet-i Fünun*, c.41, nr. 1044, 26 Mayıs 1327/1911, s.75; a.y., *Tîrâje*, nr. 16, 18 Haziran 1327/1911, s. 2.

413 "Nedîm", *Utarid*, c.1, nr. 6, 13 Şubat 1335/1919, s. 87.

414 "*Divan-ı Nedîm*'e ilâve ettiği lügatçenin ne kadar zahmet ve emekle vücuda gelmiş olduğunu ve hususiyle ne kadar âsâr-ı vukûfu muhtevi bulunduğunu erbâbı anlar. Nedîm'in eş'ârında isimleri geçen zevat u eşhas-ı tarihiyyenin hayatlarıyla muvafık evsafı bu lügatçede birer birer muharrer olduğu gibi bugünkü lehçemizde kesîrü'l-istimal olmayan kelimât ve terâkibin mânâları dahi ilâve edilmiştir." ("Nedim Divanı -I-" , *İleri*, nr. 1721, 19 Teşrin-i sâni 1338/1922, s. 3).

415 "Bayram ve Şâir", *Resimli Gazete*, nr. 86, 25 Nisan 1341/1925.

416 "Abdülhak Hâmid Bey" -Konferans-, *Servet-i Fünun*, c.41, nr. 1044, 26 Mayıs 1327/1911, s.75

Yazar, Şeyh Galib'e yalnız bir sebeple, Nâbî'yi "istihfaf etmesi" yüzünden "münfail"dir. "Bununla beraber, Şeyh Galib'in habgâh-ı ebedîsi *Hüsn ü Aşk*'ı teşkil eden sahifeler kadar pür-şa'şa'a ve pür-elvân olsun." duasını esirgemez.[417]

Eski şiirimizde yaygın olarak görülen ve "ilk edvâr-ı edebîmizden son zamanlarına kadar devam etmiş" bulunan Acem şiiri "intihaller"i Şeyh Galib'de de mevcuttur. "Koca Şeyh Galib *Hüsn ü Aşk* için,

Esrarını *Mesnevî*'den aldım
Çaldımsa da mirî malı çaldım!..

itirafıyla Acem'den sirkat-i mezâmîni emvâl-i emiriyyeyi ihtilâs etmekle müsâvi ve mübah görüyor."[418]

Şeyh Galib'in;

Arzuhal elde, figan dilde, zeban şükûh
Geldi bu Galib dîvana gazel-han olarak.

beytinin, Örfî'nin, "Ben hissiyata o kadar doyup bıkmış adamım ki, elimde kılıçla kefen, cellâdın kapısına gazel okuya okuya gittim." anlamındaki:

Menem an sîr ez can geşte ki ba tîğ ü kefen
Be der-hâne-i cellâd gazel-hâ reftem.

beytiyle aynı manayı hatıra getirdiğinden bahseden Süleyman Nazif şunları söyler:

"İki beyit karşılaştırılsa *Hüsn ü Aşk* sahibinin Acem şâiri huzurunda ne kadar sönük kaldığı görülür. Nef'î'den Hersekli Arif Hikmet'e kadar -içlerinde Nâilî gibi sanâdîd-i suhen de olduğu halde- büyük küçük bir çok şâirlerimize eş'ârıyla ilham-ı kelâm ve tevzî-i tavr ü meslek etmiş olan Örfî, bu şâirlerin hepsinden yüksek kaldı."[419]

Süleyman Nazif'in, Şeyh Galib'i yanında tasavvur ederek beraberce yaptıkları şehir içi yolculuk ve evdeki hayalî mülâkatla bazı tenkidî görüşlerini Şeyh'in ağzından ifade etme imkânı bulduğunu da belirtelim.[420]

417 "Galib Dede Hakkında Efkâr", *Hak*, nr,121'in eki, Ek nr. 11, 29 Haziran 1328/1912, s. 5.

418 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri X", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 59, 16 Mart 1918, s. 536.

419 "Örfî-i Şirazî VII", *Peyam-ı Edebî*, nr. 58/15, 20 Teşrin-i sânî 1335/1919.

420 "... Tünel'e geldiğimiz zaman turnikenin önünde Şeyh Galib âdeta irkildi. Pür-lerzân-ı endişe bir sesle: "-Bu berzah bizi hangi dûzaha ilka edecek?.." dedi. "-Berzah değil, dûzah değil Şeyhim!.. dedim, bir tarîk-ı mestur ki yüz yirmi seneden beri ârâm-güzîn-i beka olduğunuz mahall-i mübarekin kurbüne bir anda îsal eder. (...) O izdiham içinde fikri, nazarı, iradesi, temyizi, her şeyi uyuşmuş, donmuştu. Yanındaki hayır-hâh bir müslüman olmasaydı, şapkalı bir mahlukun pervasız ve küstah bir sigarası *Hüsn ü Aşk* şâirinin cübbesini omuz tarafından yakacaktı. (...) Şeyh'in eşya-yı muhîtaya nazarı değişmiş, hele Mehmed Akif'in eş'ârını okurken âdeta vecde gelmişti. Dışarıda gördüğü yeni şeyler ruhuna bîgâne dururken peri-i şiir onu ezelî âşinâlarına mülâki ediyordu. Kütüphanemin birkaç rafını devretti, nesrin aldığı şekle de bigâne kalmıyordu. Esâtize-i nesrimizi tereddütle başlayarak tahayyürle biten bir zevk ile okumakta devam etti. (...) Yemeğe inerken kemal-i safvetle diyordu ki: "-Bunlar iyi mevlâna!.. Fakat bizim zamanımızdaki muharrerâtta başka bir şive ve lezzet vardı. Ve tabiat-ı şâirâne onlardan daha ziyade zevk-yâb olurdu." Şeyhe yalnız zahiren değil, kalben de hak verdim. ...." ("Şeyh Galib İle ..."; *Peyam*, nr. 47/4; 4 Eylül 1335/1919, s. 2).

IV. BÖLÜM

DOĞU VE BATI EDEBİYATLARI

1. DOĞU EDEBİYATI

Yazılarında en çok İran ve Fransız edebiyatlarından bahseden Nazif'in, diğer edebiyatlara ise yer yer ve bazı büyük edibler dolayısıyla temas ettiği görülür. Denilebilir ki o daha ziyade, Şark'ı İran dili ve edebiyatı, Garb'ı ise Fransız dili ve kültürü vasıtasıyla tanımıştır. Bu hususta anlattıkları da, genelde kitaplardan toplanmış bilgi ve misaller değil, senelerin "idrak ve hissiyat"ına "hakikat olarak kabul ettirmiş olduğu şeylerdir."

Doğu ve Batı edebiyatları hakkındaki görüşlerine geçmeden, önce onun bu konudaki tespitlerine temel teşkil eden teorilerin hatırlanması faydalı olacaktır. Süleyman Nazif, "şiir ve hikmet"in tarihçesine dair şöyle der:

"Henüz tarihen tekzib edilmeyen bir iddiaya göre, ilk çağlarda şiir ve hikmet, Hindistan'dan neş'et ederek, bir çok yerlerde âvâre ve bî-karar geşt ü güzar ettikten sonra, biri garbî, diğeri şarkî olmak üzere iki noktada temerküz etti. Merkez-i garbîsi Yunan, merkez-i şarkîsi İran'dır." Hz. Musa, bu iki medeniyetin hususî dinlerini kaldırarak, görünüşte farklı olmakla beraber temelde birleşen bir din üzerinde, "ittihad veya te'lif-i itikad" etmiştir. Eski Yunan, irfanını hıristiyanlığa yadigâr ederken, "İran'ın meâsirine de müslümanlar vâris" olmuşlardır.[1]

Bunun içindir ki "Garb'ın bilumum eâzım-ı san'at ü hikmeti Yunan-ı Kadim'in nam ü yadı önünde hürmet ve şükran ile eğilirler. Dünyanın en büyük şairlerinden olan Goethe eski Yunanîler zamanında ve onların ırkından dünyaya gelmediğine teessüf ediyor."[2] Fransızlar, "Eski Yunanîlere adeta taabbüd ediyorlar. Çünkü felsefe'yi, san'atı, fezâil-i ictimaiyyeyi bunlardan aldılar."[3] Corneille ile Racine Fransa'nın "muhalledât-ı edebiyyesini" Latin ve Yunan'ın kadim eserlerini taklid etmek suretiyle ve yalnızca bu sayede "ibda" etmişlerdir. 19. asrın büyük şairi Victor Hugo'nun eserlerinde "Latin ve Yunan medeniyetleriyle bu medeniyetlerin asar ü measirine hayran takdirlerden başka birşey" görülmez.[4]

Eski İran'ın da büyük bir edebiyatı ve medeniyeti bulunuyordu. Gerek Zerdüşt gibi bir "şâri-i hakîm"in yetişmiş olması, gerek *Şehnâme* gösterir ve ispat eder ki "İran'da kable'l-İslâm büyük bir edebiyat varmış." "Böyle olmasaydı Firdevsî-i Tûsî, Fars-ı Cedid'in ilk eser-i hayatını Şehnâme gibi hem kemiyeten, hem keyfiyeten -hususuyla keyfiyeten- büyük bir dâsitan-ı muhteşem tarzında gösteremezdi." Ancak, "İran'ın âsâr u menkûlat-ı kadîmesinden tarihe pek az şey intikal etmiştir. Buna sebep,

1 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri I", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 50, 12 Kânun-ı sânî 1918, s. 385-6.

2 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 61, 30 Mart 1918, s. 570.

3 "Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, c. 3, nr. 71, 11 Temmuz 1329/1913, s. 1551.

4 "Ahmed Agayef Beyefendi'ye Cevab, *İctihad*, c. 3, nr. 75, 8 Ağustos 1329/1913, s. 1647-8.

o feyyaz fakat bedbaht kişvere zaman zaman vâki olan taarruzların huşûnet-i gûnagûnu oldu."[5]

Dünya edebiyat tarihinin dikkate değer bir noktası da şudur: "Hemen her lisanın büyük şairleri, ekseriya o lisanın evâil-i teşekkülünde zuhur etmiştir. Bunların ibtidaî, basit bir lehçe ile ibda ettikleri eserler, daima mümteni'üt-tanzir kaldı." Yunanlı Homeros, Latin Lucrèce ve Virgile, Arab'ın *Muallakat* şairleri, Fars'ın Firdevsî'si, İtalya'nın Dante Alkhieri'si, İngilizler'in Shakespeare'i ve bizim Fuzulî gibi.[6] "Lucrèce'in *Tabiat*'ıyla Virgile'in *l'Eneide*'i asırların meydanına dikilmiş "masun-ı indiras" âbidelerdir.[7]

İran Edebiyatı ve Araplar

Araplar "kılıç ve *Kur'an*" gibi iki kuvvetle İran'ı zabt ederek Sâsânîler'den, "İranîlerin mâlikâne-i mevcudiyetini" devr aldıkları zaman, "*Kur'an-ı Azîmü'ş-şan*'dan başka bir takım meta'-ı eş'âra da malik idiler. Ve bunlarla pek ziyade iftihar ederlerdi." Fakat bunlar, Acem'in "ruh-ı aslîsini teshir etmek şöyle dursun, toprağın fatih ve maliki, ahlak ve avâidin mağlup ve memlûkü oluyordu." İran hükümdarlarının debdebeleri Abbasi halifelerine aynen intikal etmişti. "Şuarâ-yı cahiliyye vü Emeviyye'nin hamâsiyâtı makamına âhenkdar, tarab-efzâ, hayallerle meşhun ü müzeyyen, şehvet-nâk, raksân ve murakkıs bir şiir kaim olmuştu."[8]

Çünkü, "akvam-ı mahkumeyi râm etmek hatta râm etmek değil, ona râm olmamak için yalnız galebe-i seyfiyye kifayet etmez, galibiyyet-i temeddüniyye de lazımdır." Tarihte hiç bir müstevlî kavim görülemez ki zabtettiği, yıktığı, yaktığı yerlerde kendinden medeniyetçe üstün bir cemiyete tesadüf edince onun, az çok, "mahkum-ı measiri" olmasın. İşte Arab'ın Acem'le karşılaşma ve karışmasından da bu netice hasıl olmuştur:

"İslam'ın en büyük hükemâsı İran'ın ırk-ı necibinden zuhur ediyordu. Vakıa bunlar Arapça yazdılar, fakat Acemce düşündüler. Acem gözüyle gördüklerini, Acem kalbiyle duyduklarını Arap lisanıyla ifade ediyorlardı." Herşeyden ziyade edebiyatla "mübahi" bulunan ve Yunan filozoflarının eserlerini alırken "Yunan-ı Kadîm'in eş'ârını kendi şiirlerinin fevkinde tasavvur edemediği için iktibas ve tercüme etmekte ihmal ve gaflet etmiş olan Arap, Acem'in lisan-ı sâkıtı henüz doğrulmadan gördü ki şiirinde... mümteni'üt-tanzir ve bî-nazîr zannettiği şiirinde Fars-ı Kadîm'in ruh-ı şâiki terennüm-sâz oluyor."

Bin tarihinden sonra gelen şuarânın en büyüklerinden olan Şevket-i Buharî'nin dediği gibi,

5 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri I", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 50, 12 Kânun-ı sâni 1918, s. 385-6.

6 Süleyman Nazif, *Fuzulî*, s. 138.

7 *a.e.*, s. 100-1 "Milâd-ı İsa'dan bir asır kadar zaman evvel dünyaya gelmiş olan Lucrèce devrinde Latin lisanı Yunanca'nın tahakkümü altında ve rüşd ü istiklalini ilan edememiş henüz ibtidai bir halde idi. Tıpkı Fuzuli'nin devri ve lisanı gibi... Lucrèce layemut eserini Latince'nin tekemmül etmek şöyle dursun, teşekkülünü bile itmam edememiş olduğu bir devirde vücuda getirdi." (*a.e.*, s. 139)

8 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri I", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 50, 12 Kânun-ı sâni 1918, s. 387.

Zan berk-ı binümud cihan lâlezar şüd
Gülşen pür ez gülest ve bahar ez miyan kemest.

"Evet, bir bahar-ı gaibin âb ü tâb-ı feyyazı Arab'ın gülzar-ı eşarında yeni laleler ve yeni güller ibda ediyordu."

Nazif'e göre; Arapla Acem'in karışmasından sonra iki kavim arasında "mütevali bir mübadele-i elfaz ü efkâr oldu. Arap Acem'e kelimat, Acem de Arab'a mânâ iâre ediyordu. Ve bu sayede hem eski Arab'ın, hem İran-ı Kadim'in ruhunda bir teceddüd, bir halet-i hususiyye hasıl oldu."[9]

İran Şiiri ve Sebk-i Hindî

Acem şiirinde "Fars ve Hind tavırları" olmak üzere iki "tavr-ı inşad" vardır. Fars lisanı, Hindistan'da "ihraz-ı hakimiyet" ettikten sonra o "diyar-ı serair"in nüfuz ve tesiri, İran edebiyatında hissedilmeğe ve görünmeğe başlar. Artık, Firdevsîler, Sa'dîler ile takipçilerinin "şive-i beyanından farklı bir "inşad" tarzı İran'ın san'at sahasında vücuda gelmektedir.[10]

Hicretin bin tarihlerine doğru İran edebiyatında ortaya çıkan bu "tarz-ı nevin"le birlikte "eski garamiyât ve neşve-i tasavvuf", yerini yavaş yavaş "hayal-bazlık ve mazmun-perdazlık"a bırakır. "Frenklerin sembolizm dedikleri remz ve istiâre vâdileri, daha o zaman İran'da vâsi' fakat câzib bir şekilde açılıyordu. Şiir, yalnız güzelliği taharri ve kabul ile mantığı bir kat daha istiskal etmeğe başladı." Nazif bu büyük değişmeyi şöyle yorumlar: "İhtimal ki zeminin kuvve-i nâmiyesi tükenmiş, hassas Acemistan'ın zekası ve ihtiyac-ı ibdaı ile bin gülistanda daldan dala uçmağa alışmış zevk-i rakiki, yeni bir saha-i inkişaf arıyordu." İnkâr edilemez ki, "Fars'ın lisanı ve şuarasının istidadı, bu tarzda da pek büyük şairler" yetiştirmiştir.[11]

Firdevsî, Hakanî, Nizami, Sa'dî, Hâfız ve emsâli Fars tavrı ile "ibda'-ı âsâr" etmişlerdi. Bunlar, "gazellerinde mest-i aşk, meyyâl-i heva, zarif, giryan iken de handan iken de şuh ..." şairlerdir.

Hind tavrı bunun büsbütün aksinedir. "O kıt'anın esrarî felsefesi ve felsefe-i esrarı gibi derin, zılâl-âlud, matemî, boğuk, bununla beraber muazzam ve cazib bir tarz-ı ibda. Birisi bir parça Epiküryen, diğeri büsbütün Stoisyen.

Bâz-ı gülbang-i perişan mizenem

sayhasıyla terennüm etmeğe başladığı zamanlar, huzuzat-ı visali bile felsefesinin zevk-i meyusuna pâmâl ettirerek,

Dest-i şüyun der gülsitan-ı neşat
Ber ser gülha-yı handan mizenem!..

9 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri II", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 51, 19 Kânun-ı sâni 1918, s. 401.

10 "Örfî-i Şirazî I", *Peyam-ı Edebî*, nr. 51/8, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.

11 "Şevket-i Buharî -I-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1150, 15 Şubat 1338/1922.

feryadıyla lezaiz-cûy-ı âlâm olan şairler. Örfî, Bîdil, Şevket bu vâdide en ziyade izhar-ı kemal etmiş olan esatizedendirler." Husrev gibi, Hasan gibi, Feyzî gibi asıl Hindistan'da doğup büyümüş olan Acem şairleri, bunlar derecesinde kudret gösterememişlerdir. "İran'ın hâk-i pâk-i şi'rindeki feyz ü berekete bakın ki hariçten getirilen tohumlar bile, iklim-i aslîlerinden ziyade bu mübarek toprakta neşv ü nemâ buluyordu."[12]

Acem şiirinin bu iki tarzı bizde de varlığını hissettirmiş ve az çok tesir icra etmiştir.[13]

Nazif, sebk-i hindîye kuvvetle tesir eden fakat üzerinde pek durulmamış bir hususa da dikkatleri çeker:

"Edebiyat-ı Farisiyye'yi İran vâdisi, Hind vâdisi namlarıyla ikiye ayıranlar, bu hususta en mühim amil-i iftirak olan bir hadiseyi, zannetmem ki tedkik etmiş olsunlar. Ekber Şah'ın Hindistan'da teyid-i şükuh için "Din-i İlahi" namıyla tesis etmek istediği din-i nevin, tarz-ı tefekkürü başka bir surete ifrağ ediyordu. Vakıa bu din payidar olamadı. Fakat edebiyat-ı şarkiyyede o kadar icra-yı nüfuz u tesir etti ki ölü dalgaları bizim sahillere kadar çarptı."[14]

İran edebiyatını, edebiyatımızın "mukteda" ve velinimeti olarak gören Süleyman Nazif, bir çok Acem şairinden söz etmekle beraber hakkında hususî makale yazdıkları fazla değildir. Bunlar arasında, sevdiği ve üzerinde ehemmiyetle durduğu Örfî-i Şirazî ile Şevket-i Buharî'nin hususi bir yeri vardır. Bu iki şair hakkındaki etüdlerinde, öteki İran şairlerine dair görüş ve tespitlerine de rastlıyoruz. Araştırmalarında, tezkire ve diğer kaynak kitaplardan başka şairlerin eserlerini göz önüne alan Nazif, "Örfî-i Şirazî"yi on bir bölüm halinde *Peyam-ı Edebî*'de[15], "Şevket-i Buharî"yi ise iki makale halinde *Peyam-ı Sabah*'ta[16] yayınlamıştır. Bu tedkikler, edebiyatımızın bu konulardaki ilk müstakil araştırmaları olmak itibarıyla da ayrı bir ehemmiyet taşırlar. Ayrıca, o sıralarda üzerinde çokça spekülasyon yapılan Ömer Hayyam'ı da makale konusu etmiştir.

Örfî-i Şirazî (H. 963-999/M. 1555-1590)

Örfî-yi Şirazî, İran şiirinde sebk-i hindî'yi benimsemiş şairlerin başta gelenlerindendir. Edebiyatımızda nüfuzu ise "her Acem şâirinden ziyade ve bariz haldedir."[17] Doğrudan doğruya Örfî'yi taklid etmiş olan Nef'î'de bu şâirin tesirleri Enverî'den ziyade görülür. Farisî'de muktedir bir nâzım olan Nef'î, Örfî'nin çoğu

12 "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri X", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 59, 16 Mart 1918, s. 537-8; "Şevket-i Buharî -I-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1150, 15 Şubat 1338/1922.

13 "Zannederim ki bu vadide en evvel Nailî-i Kadîm yazmıştır, ben bunu bir zan suretinde söylüyorum, daha evvel takib edildiğini ispat edecek mütetebbiimiz tarih-i edebiyatımza hizmet etmiş olur.
Naili-i Kadim'in tarzını, Leskofçalı Galib, Yenişehirli Avni, Hersekli Arif Hikmet, Namık Kemal, Halet Bey'lerle Faik Memduh Paşa zamanımıza kadar idame ettiler." ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XI", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 60, 23 Mart 1918, s. 551).

14 "Örfî-i Şirazî VII", *Peyam-ı Edebî*, nr. 58/15, 20 Teşrin-i sânî 1335/1919, s. 2.

15 "Örfî-i Şirazî I-XI", *Peyam-ı Edebî*, nr. 51/8,10-15,18-22; 2 Teşrin-i evvel 1335/1919 - 8 Kânun-ı sânî 1920.

16 "Şevket-i Buharî I-II", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1150, 1157; 15, 22 Şubat 1338/1922.

17 "Örfî-i Şirazî I", *Peyam-ı Edebî*, nr. 51/8, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.

kasidelerini "mukallidâne tanzir etmeği tenezzül" addetmemiştir.[18] Namık Kemal'in "cezalet-i üslûbunda dahi Örfî'nin nefha-i feyzi pek ziyade göze çarpar." En büyük iki şairimize bu suretle "rehnümâlık" etmiş oluduğu için Örfî şiirimizin "evliyâ-yı niâmındandır."[19]

Harabât'ın mukaddemesinde,

Feyzî'de mevâiz âteşindir
Örfî'de kasideler metindir
Ammâ aranırsa evleviyyet
Feyzi'de kalır yine fazilet

diyen Ziya Paşa'yı "-fazl ve kemali huzurunda serfüru-berde-i tazim olmakla beraber-" bu hükmünde isabetli bulmayan Nazif, tevhid ve na'tıyla meşhur olan Feyzi-i Hindi'nin "şairiyyetçe" Örfi-i Şirazi'den daha üstün bulunduğu hükmünü tereddütle karşılar. Namık Kemal gibi Muallim Naci de "Şâir-i Şirazî'nin perestişkârlarındandır."[20]

Eski edebiyatımızın "kaside vadisinde Nef'î'den sonra en büyük üstad-ı edebimiz" ve Nef'î ile beraber tarz itibarıyla "Encümen-i Şuara" şairlerince örnek alınmış olan Fehim-i Kadîm -düşürdüğü Farisî bir tarihe nazaran- "Örfî'nin divanını 1047 sene-i hicriyyesinde (1637) istinsah etmiş veya ettirmiştir."[21]

Genceli Nizamî, *Leyla ve Mecnun*'uyla Fuzuli'ye öncü olduğu gibi diğer Acem şairleri de şairlerimize az çok tesir etmişlerdir. Fakat şiirimize, böyle devamlı ve âdeta birer "meslek ve mekteb inşa ve tesis edecek surette" yalnız Örfî-i Şirazî ile Sâib-i Tebrizî'nin tesiri olmuştur. Bunlar "şairden ziyade, şiire icrâ-yı nüfuz ettiler. Nâbî'den Esad Muhlis Paşa'ya kadar kudemâ-yı şuarâmızdan bir çoğu, Sâib'i menba-ı ilham ve meşk-i tetebbu u taklid ittihaz etmiş durmuştur."[22]

Tezkire ve diğer kaynaklarda Örfî-i Şirazî'nin "mizac-ı fıtrîsi hakkında sahih ve mevsuk malumat" yoktur. "Pek az şair vardır ki yazıları hissiyât-ı samimiyyesinin değiştirmeyen ve aldatmayan bir ma'kesi olsun." Bu sebeple şairin mizacını eserlerinden tespit etmek çok zordur.[23] Nazif, Örfî'nin de böyle olduğunu belirterek,

18 " Vaktiyle Nef'î tarafından istishab olunmuş bir Örfî divanı Nef'î'nin elyazısıyla mahşi ve mührüyle mahtum olduğu halde ammizade-i fazılım Ali Emiri Efendi üstadımızın irfan-ı ümmete vakf ü teberru ettiği kütüphane-i bi-nazirinde mahfuzdur. İlk sahifesinde Nef'î'nin talik yazısıyla ve sürh mürekkeble şu sözler muharrer bulunuyor: "Şehirde bundan mükemmel divan görmedim. Sakînamc'si yoğidi. Anı dahi aşağısına yazdım. .." (a.y., s. 2).

19 a.y. Nazif aynı tefrikanın sonraki bir bölümünde bu kanaatini teyid etmiştir: "Nef'i-i Erzurumî'ye olan nüfuz-ı mahsusu münasebetiyle Örfi-i Şirazi'nin edebiyatımıza tesiri, öyle zannediyorum ki, Sadi ve Hafız da dahil olduğu halde, diğer Acem şairlerinin hepsinden ziyadedir. ("Örfî-i Şirazî IV", *Peyam-ı Edebî*, nr. 55/12, 30 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1).

20 "Örfî-i Şirazî III", *Peyam-ı Edebî*, nr. 54/11, 23 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.

21 "Nef'î ile Fehim, Örfî ile muasır addolunabilecek bir devirde yetişmişlerdi. Bununla beraber matbuatın diyar-ı İslam'da mevcut olmadığı bir zamanda ta Şiraz'da doğup Hindistan'da vefat etmiş olan bir şair-i kalender-meşrebin sıyt-ı şairiyyetiyle eş'âri buralara kadar derhal münteşir olmuş. Hafız-ı Şirazî'nin bir gazeli de hal-i hayatında diyar-ı Rum'a gelmiş ve Karamanlı İbrahim Bey namında o devrin bir şairi tarafından adeta tercüme gibi taklid edilmişti. Şark'ın şiir ve ilme olan meyl ü inhimakini bu hadiselerle de ölçmek sehldir." ("Örfî-i Şirazî V", *Peyam-ı Edebî*, nr. 56/13, 6 Teşrin-i sânî 1335/1919, s.1).

22 "Örfî-i Şirazî V", *Peyam-ı Edebî*, nr. 56/13, 6 Teşrin-i sânî 1335/1919, s.1.

23 "Mehmed Akif, Zâtı, Asârı", *Servet-i Fünun*, nr.1422, 14 Ağustos 1335/1919; "Örfî-i Şirazî VI", *Peyam-ı Edebî*, nr. 57/14, 13 Teşrin-i sânî 1335/1919; *Mehmed Akif*, s.

madem ki hayat safhalarını tam olarak bilmiyoruz, "onun mezheb ve meşrebini kendi asar-ı sünuhatında aramağa mecburuz." der. Eserlerine bakılırsa, "Örfî dindar ve perestişkâr-ı Haydar-ı kerrârdır."

"Hele Hz. Peygamber'e âşık-ı şûride-hisdir. Na'tlerinde nevbet be-nevbet heyecandan gaşye, gaşyden sahva ve yine heyecana intikal ettikçe, bir umman-ı garamın mevcatı inliyor zannolunur. Neşaid-i na'tiyyesi, birer şelâle-i lahutî azametiyle mütevâliyen akmış gibidir. Beyitlerinden vicdanları teshir eden, hayran eden elvah-ı ahenkdar vücuda gelir. Ve bunların karşısında şair de sanki kari' ile birlikte valih ve hayrandır."

Örfî, "en yanık ve en cazip neşidesini yine kendi şahsı için ibda etmiştir. Zaten serapa-yı âsârında bir nefha-i asumanî, bir daüssıla-i ahiret, bir mübareze-i mevt ü hayat hissolunur. Zannedersin ki bu toprağın üstünde teneffüs etmiş olmaktan ziyade bu toprağı koklamıştır. Henüz genç sayılabilecek bir yaşta... otuzaltı yaşında vefat etmiş olan bu şairin her beytinden bir şehka-i teellüm, dünyaya geldiğine pişman bir enin-i vücud, bununla beraber ademden tevahhuş ve teneffür eden bir endişe, bin ıztırab intişar eder." diyen Nazif'e göre, "eşher-i asarı olan "reftem" redifli neşidesi ıztırabat-ı dünyeviyyesinin -söz payidar kaldıkça- muhalled bir sicill-i mücmelidir." Şair bu yetmiş beyitlik eserinde dünyaya nasıl ve niçin geldiğini değil, dünyada neler çektiğini ve dünyadan nasıl gittiğini "takrir" etmektedir.[24]

Nazif, "Örfî kadar meşhur" olan bu manzumeye nazîre olarak sadece Şevket-i Buharî'nin altmış üç beyitlik bir kasidesini görebildiğini de ifade eder.[25]

Daha önce belirtildiği üzere Örfî, "tavr-ı Hindî'ye mâil esâtizenin pişvâlarındandır."[26] "Nef'î'den Hersekli Arif Hikmet'e kadar -içlerinde Nailî gibi sanâdid-i suhen de olduğu halde- büyük küçük bir çok şairlerimize eş'ârıyla ilham-ı kelam ve tevzi-i tavr ü meslek etmiş olan Örfî, bu şairlerin hepsinden yüksek kaldı."[27] diyen Nazif, sebk-i hindîyi ve Örfî ile "hemzebanlarının" şiirlerini tamamıyla anlayabilmek için, Celaleddin Ekber Şah'ın [1556-1605 yılları arasında saltanat sürmüştür] kurmuş olduğu "Din-i İlahî"yi ve ne yapmak isteyip neler yapabildiğini bilmek gerektiği kanaatindedir.[28]

"Hindistan, serâirin tarihten daha kadîm bir diyarıdır. Orada mevcudiyet-i beşeriyyenin ilk sahaif-i menakıbını hurafâtın zılal ve zalamı gizler. Mehbit-i Adem veya menşe'-i beşer zannolunan yerlere mücavir olmakla beraber, her devirde hariçten gelen akvama râm ve hatta bunların çoğuna daimî cây-ı ârâm oldu."[29]

---

24 "Örfî-i Şirazî VI", *Peyam-ı Edebî*, nr. 57/14, 13 Teşrin-i sânî 1335/1919. "Cemil Bey merhumun bir gece tanburunu dinlemiştim. Musikî'ye fikren yani ilmen nisbetim yoktur. Yalnız hiss ü zevk-i tabiî ile severim. Türk üstad-ı musikîsi tanburunu inlettikçe, Acem üstad-ı şi'rinin ah-ı vapesini olan bu kasideden hafızama düşmüş beyitler birer birer doğrularak yadımda mütevaliyen ağladı. Ve o geceden sonra Örfî'yi daha iyi anlamağa ve daha ziyade sevmeğe başladım." ("Örfî-i Şirazî VII", *Peyam-ı Edebî*, nr. 58/15, 20 Teşrin-i sânî 1335/1919).

25 a.y., s. 2. Nazif diğer bir yazısında Şevket'in bu nazîresini, babasının ders suretinde kendisine okuttuğunu söyler. (Şevket-i Buharî -II-.)

26 "Örfî-i Şirazî I", *Peyam-ı Edebî*, nr. 51/8, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.

27 "Örfî-i Şirazî VII", *Peyam-ı Edebî*, nr. 58/15, 20 Teşrin-i sânî 1335/1919.

28 a.y., s. 2.

29 "Örfî-i Şirazî VIII", *Peyam-ı Edebî*, nr. 61/18, 11 Kânun-ı evvel 1335/1919.

Nazif, gerek Ekber Şah'ın, gerek babası olan, Timur'un dördüncü derecede hafîdi ve Babür lakabıyla meşhur Zahîrü'd-din Muhammed'in saltanat ve icraatı ile bilhassa Din-i İlahi'nin anlatıldığı satırları Fransız tarihçi Rambaud'nun eserinden tercüme ve aynen nakletmiştir.[30]

"Külliyat-ı eş'ârından aşk ve iman cuş u huruş" eden Örfî, Hindistan'da ancak iki senc ve ihtimal ki daha az kalmış olmakla beraber divanında mevcut kasidelerin hepsini burada tanzim ettiği anlaşılmaktadır. "Çünkü memduhları Ekber Şah, Şehzade Selim, Han-ı Hakan, Ebulfeth gibi ekabir-i Hind'dir."[31]. Din-i İlahi mensupları arasında İran'dan gelmiş olan şiî sofilerle "derbederan-ı şuaranın birer mevki-i mahsus aldıklarını" tarihçiler belirtmektedirler. Fakat, "Ekber Şah ile mahdumu ve ekâbir-i mukarrebini nezdinde, mâdih olduğu kadar ihraz-ı memdûhiyyet de etmiş olan Örfî, bu din ile ne kadar alakadar oldu?. Vâkıa eş'ârının bazılarından Din-i İlahi'nin bazı şemmeleri duyuluyorsa da bunları o dinin şevki ile mi, yoksa bir çok emsâli şuarâ-yı İran u Hind gibi, neşve-i tasavvufla mı yazdığı anlaşılmaz."

Bazı beyitleri, zahirde Ekber Şah'ın dinine ve meşrebine pek "muvafık ise de şu din ile alakadar olmayan şuara-yı evvelîn ü âhirînin asarında da bunlara mümâsil pekçok şeyler var." diyen Nazif, Örfî'nin Ekber Şah namına tanzim ettiği bir terkib bendde -eğer emsali şuara-yı İran'ın ıtradaki gulüvv ü iğrakı bilinmese- memduhunu te'lih ettiğine kanaatle hükm" olunabilceğini söyler.[32]

Örfî, H. 997 (1588) yılında "Meşhur Ekber Şah'ın huzuruna kabul olunup ihsan ve vazifeye nail" olduktan iki sene sonra Lahor'da otuz altı yaşında vefat etmiş, kemikleri daha sonra "Necef-i Eşref"e nakl olunmuştur. Örfî'nin, rekabet sebebiyle Feyzi-i Hindî tarafından zehirlendiği yolundaki "asıl ve menbaı mechul bir rivayet"in bazı kaynaklara kadar girmiş bulunduğundan bahseden Süleyman Nazif buna ihtimal vermez: "Feyzi-i Hindî gibi zaman ve mekânının eş'ar ve a'lemi olmakla beraber padişahının da en makbul ve muhterem mukarrebîninden bulunan bir zat-ı şerif, Örfî-i Şirazî gibi garibü'd-diyar ve bir parça da derbeder ü bîkarar bir şair hakkında böyle bir gadr-i azimi neden reva görsün?.."[33]

---

30 Nazif'in, "Fransa'nın en büyük ve emsali arasında en ziyade hak-perver ve hak-gû müverrihlerinden Alfred Rambaud"nun "Histoire Gênerale"inden yaptığı uzun iktibaslardan, konuyla ilgili tipik bir paragrafı buraya alıyoruz: " .. Bilumum Brahma ve Budîlik'in erbab-ı mezahibiyle Hıristiyan ve müslümanları ve müşrikîn ve muvahhidîn ile vahdetü'l-vücuda kail olanları tevhid edecek bir din-i nevine fikri şimdiden meş'ime-i tahaddüs oluyordu. Öyle şahane bir din tahayyül ediyordu ki imam-ı ekberi, hemen hemen ilahı yine kendi olacaktı. Salikleri her din ve mezheb erbabından, fakat bilhassa derbederler ve öte beri arayanlarla ipsiz sapsız ve sunûf-ı ictimaiyye haricinde bulunanlarla az çok şiî sufîler ve Brahma ve Buda dinlerinden harice atılmış takımdan toplanıyordu. Bunların hepsi meskûkât üstünde ve muharrerat-ı hümayunun bâlâsında mukayyed esrarengiz bir düstur etrafında birleşiyordu: "Allah Ekber", bundan "Allah, ekberdir" medlûliyle birlikte "Ekber Allah'tır" manâsını da kasdediyorlardı." ("Örfî-i Şirazî X", *Peyam-ı Edebî*, nr. 64/21, 1 Kânun-ı sânî 1336/1920, s. 2).

31 Acaba İran'da hiç mi kasideserâlık etmedi?.. Zannetmem. Eşarından altıbin beyit kadar zayi olduğunu Sefinetüş-Şuara'dan naklen yazmıştık. Bu ziyaın Keşmir gölünde kayıkla tenezzüh ederken kazaen vukua geldiğini ahiren Farisi yazma bir mecmuada gördüm. İran'da tanzim etmiş olduğu kasaidin bu meyanda bulunması muhtemeldir. ..." ("Örfî-i Şirazî XI", *Peyam-ı Edebî*, nr. 65/22, 8 Kânun-ı sânî 1336/1920, s.1).

32 "Örfî-i Şirazî XI", *Peyam-ı Edebî*, nr. 65/22, 8 Kânun-ı sânî 1336/1920, s. 2.

33 "Feyzi-i Hindî'yi istirkab edenler tarafından tasni' edilmiş olması pek muhtemel bulunan bu urcûfeye, diğer bir ihtimal ile, bir menşe daha bulunabilir: Herkes bilir ki hayat-ı câzıma bir parça serâir ve o serâire de az çok fecâyi karıştırmak uzak yakın her yerin hususıyla diyar-ı esrar olan

Nazif, "Örfî hakkında şimdiye kadar müteferrik veya ağızdan ağıza menkul rivayat ü muhakematı ilk defa olarak, ben cem ü tedvin etmeğe cüret ettim. Kadr ü meziyyeti, vatanından ziyade hariçte ve bilhassa Hindistan'da ve bilad-ı Osmaniyye'de tebcil ü takdir edilmiş olan bu şair hakkında ben ilk sözü söyledim, son kelamı değil." diyerek, ihtisas ve selahiyet sahiblerinin bu mesaiyi "kabil-i istifade bir mükemmeliyete isal" etmeleri ümit ve temennisiyle sözlerini tamamlar.[34]

Şevket-i Buharî

Edebiyatımıza "bariz surette icra-yı tesir etmiş olan şuarâ-yı Fars'tan biri olan[35] Şevket-i Buharî"nin, Buhara Han-zâdelerinden olduğu malum ise de hangi tarihte doğduğu meçhuldür. Asıl adı Mehmed İshak'tır. Bazı tezkireler hicretin 1107 senesinde (M.1695) vefat etmiş olduğunu kaydetmektedirler.

Babasından miras kalan mülkü "ammizadeleri" zabtettikten sonra Şevket'in "şehzadelik devri müebbeden kapanarak, yalnız serseri bir şairlik tarihi" açılmıştır.

16. asrın sonlarına doğru İran edebiyatında görülmeye başlayan "hind tarzı" şairlerinin en büyüğü, gazellerinde "Bîdil" mahlâsını kullanmış olan Geylanlı Mirza Abdülkadir[36], sonra da Şevket-i Buharî nâmıyla meşhur olan Buhara şehzadelerinden Mehmed İshak'tır.

Nazif, Servet-i Fünun dönemi yazılarından birinde, Edebiyat-ı Cedide mensuplarına yönelik "sembolist" suçlamalarını cevaplarken Şevket'i misal göstermiştir. Eserleri iki asırdan beri medreselerin ders kitapları arasında tutulan Şevket-i Buharî, "Şark'ın en ziyade sembolist şairlerindendir." Onun "tarihçe-i hayatı da mecmua-i eş'ârı gibi şayan-ı tedkiktir."[37]

Şevket-i Buharî hakkında daha önce yazılanlara da temas eden Süleyman Nazif, Ziya Paşa ve Muallim Naci'nin hükümlerini ihtiyatla karşılar. Mukaddime-i *Harabat*'ında,

> Şevket, Bîdil bütün hayâlât
> İdraki makule-i muhâlât

diyen "Ziya Paşa, Şevket ile Bîdil'in muhassenâtından teami ederek, bu iki şairdeki hayalâtı muhalât ile takfiye etmekle iktifa etmek insafsızlığında bulunmuş olsaydı bir

---

Hindistan'ın bi'd-defaat görülüp işitilmiş bül-hevesliklerindendir." ("Örfî-i Şirazî IV", *Peyam-ı Edebî*, nr. 55/12, 30 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1).

34 "Örfî-i Şirazî XI", *Peyam-ı Edebî*, nr. 65/22, 8 Kânun-ı sânî 1336/1920, s.2.

35 "Bir Buharalıyı Acem şairleri arasında gösterdiğim için belki hayret ve belki hiddet edenler bulunur. Türkçe bir mısraı ahlafa intikal etmemmiş bir Acemce şairi, ırken ne olursa olsun, irfanen Acem'den başka birşey değildir. Hersekli Arif Hikmet'e Islav şairi diyemeyeceğimiz gibi." ("Şevket-i Buharî -I-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1150, 15 Şubat 1338/1922).

36 Nazif bu şair hakkında şu bilgileri verir: "Ulema vü şuarâ-yı müteahhirînin cazımından Bağdat müftüsü merhum Zuhavi Feyzi Efendi Bîdil'in eşarını fevkalade sever ve daima okuduğu gibi başkalarına da hararetle tavsiye edermiş. (...) Bîdil'in eşarı yüzbin beyitten aşağı tahmin olunamaz. Külliyatı iki büyük cilt olarak Bombay'ın Safderî matbaasında ve 1299 sene-i hicriyyesinde [1881] taşbasmasıyla tab olunmuştur. (...) Bu tarihî iki cildi şeyhin mahdumu dostum Halis Efendi bana hediye etti. Kütüphanemin manen en kıymetli muhteviyatındandır." ("Şevket-i Buharî -I-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1150, 15 Şubat 1338/1922).

37 "Sıfatlar Mevsuflar ve Taklid", *Servet-i Fünun*, c.16, nr.403, 19 Teşrin-i sânî 1314/1898, s.198-201.

dereceye kadar haklı görülebilirdi." Çünkü, hakikaten "gerek Şevket'in, gerek Bîdil'in -hususıyla Bîdil'in- birçok ebyatı su'bü't-tefehhümdür. Beyitler var ki hemen hiç anlaşılmaz. Ve bazan öyle mazmun ve hayallere tesadüf edilir ki şairin hatırına nasıl tebâdür etmiş olduğunu insan aklına bir türlü sığdıramaz."

Ancak, "Paşa'nın bu hükmü ve re'yi, hiç şüphe yok ki şiire vuzuh ve selâseti -bazan ibhamın hakk-ı tahsinini nez' edecek derecede- akdem-i şerait gösteren köhne kavaid-i belagate mutaassıbâne hürmetten ve bir de ihtimal ki terbiye-i fikriyye vü hissiyyeden mütevellittir."[38]

Muallim Naci ise, *Esâmi*'sinde Şevket'i şöyle tarif etmektedir: "Şevket hayalperverân-ı şuarâdandır. (.....) Kendisinin

> Bî-neş'e neşev beng bekün vakt-i bahârest
> Bî-neş'e nişesten hüner-i seng-i mezârest*

beytine nazaran bengî olduğuna hükmedilebilir. ...."

"Muallim Naci merhumun Şevket'i yalnız bir beytinin delâlet ve şehadetine istinad ederek esrarkeşlikle malul göstermesi biraz garip görünür." diyen Nazif, şunları söyler:

"Ömründe işret istimal etmemiş ne kadar şair var ki divanları mey ü sahba ile memlûdur. *Esâmi* musannifi meselâ "bazı hayalatındaki garabete bakılırsa Şevket'in "bî-neş'e matlaındaki tavsiyesine yine kendi ittiba ederek, bengî olduğuna hükmedilebilir." demiş olsaydı daha makul ve daha zarifane olurdu."[39]

Yine Nâci'nin, Şevket-i Buharî hakkındaki "ekser eş'ârı anlaşılmayacak surette muhayyeldir" sözünü de mübalağadan uzak bulmayan Nazif, kendisinin Naci kadar "Farisi'ye vakıf ve edebiyat-ı İraniyye ile mütevaggıl olmadığı" halde, Şevket'in anladığı beyitleri, anlayamadıklarından "ziyade hem de oldukça ziyade" bulunduğunu ifade eder.

Süleyman Nazif, "Bîdil'in eş'arını daha selahiyettar olanlara" bırakarak, Şevket-i Buhari'nin "gazeliyatını" tedkikten önce, "şiirimize ne suret ve vasıta ile icra-yı tesir ettiği"ni anlatır:

"Kendisinden otuz sene evvel vefat etmiş olan [H.1077/1666] Nailî-i Kadîm'de en çok Şevket'in tesiri ve tavrı görülür, hiç zannetmem ki büyük Osmanlı şairi, muasırı bulunan Acemce şairinin âsârına bigâne kalmış olsun. Tıbaatın Şark'a dahil olamadığı devirlerde eş'âr-ı Şarkiyye adeta seyyale-i berkıyye ile devr-i diyar edermiş. Örfî'yi ancak bir kaç sene fasıla ile takip etmiş olan Nef'î'nin kasideleri hemen umumiyetle Örfî'ye nazire, Nabi'nin bir kısım ebyatı muasırı Sâib-i Tebrizî'ye taklittir."

Hafız'ın gazelleri henüz şair hayatta iken tâ Şiraz'dan Anadolu'ya gelir, okunur ve hattta nazmen tercüme bile olunurdu. İşte Nâilî de Şevket'in şiirlerini "bu suretle

---

38 "Şevket-i Buharî -I-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1150, 15 Şubat 1338/1922.

* "Neşesiz olma, mevsim bahardır, esrar iç. Neşesiz oturmak mezartaşının marifetidir."

39 "Şevket-i Buharî -I-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1150, 15 Şubat 1338/1922.

görmüş, beğenmiş, tavr ü tarzını mukteda-bih ittihaz ederek, onun ruhunu bizde iki asırdan" fazla yaşatmıştır.

Büyük küçük bir çok şâirimiz Şevket'in bazı gazellerini tahmis etmişlerdir. Meselâ,

Gülendamî ki meycuşed nezaket ez gülsitaneş
Bedest-i huyeş bendem berg-i gül girem çü damâneş**

matla'lı gazelini Şevket'le çağdaş olan Nâbî

Hudâyâ reng-i tesiri kerâmet kun figânemrâ
Zi-mevc-i eşk-i bülbül âb-dih tig-i zebânemrâ***

ve

Safâ-yı cevher-i can-bahş-ı âgâh ez beden başed
Gül-i ayine ra hakister-i külhan çemen başed ****

matla'lı iki gazeleni de Ragıp Paşa tahmis etmişlerdir.[40]

Şevket-i Buharî'nin Nazif'teki "mecmua-i eş'âr"ında, dokuz kasideden başka beş yüzden fazla gazel ve birkaç kıta ve rübaî bulunmaktadır. Beyitlerinde en çok kullandığı kelimeler "ab, ateş, pervane, peykan, cünun, renk, semender, şule, gül ve bittabi bülbül, nigah ve müradifi" gibi elfazdır."

"Cezâletlerinde bile kendine mahsus bir rikkat" görünen Şevket-i Buharî, şiirlerinde daima müşahhastan (concret) mücerrede (abstrait) kaçar. "Zannolunur ki vuzuh ve selâseti üryanlık addetmiş. Ve ibhamın bulunduğu yerlerde adeta üşümüş."[41] Zaten edebiyatta "vuzuh" veya "ibham"dan zevk almak, "san'attan ziyade mizaç meselesi"dir. Mizac da vardır ki yalnız vuzuhtan hazzeder.[42]

Süleyman Nazif, "ilk defa lisanımızda tedkik etmiş olmakla mübahiyim." diyerek Şevket-i Buharî etâdünü, hatırasını bir kere daha hürmet ve minnetle andığı babasına[43] ithaf etmiştir.

** "Gülistanından nezaket taşan bir gülendamın eteğini tutarken, kendi elime gül yaprağı bağlarım."
*** "İlahi, figanıma tab ü tesir ihsan et. Ve dilimin kılıcına bülbülün gözyaşı dalgasından su ver."
**** "Arif olan canların safa-yı cevheri bedenden olur, ayinenin gülüne külhanın külü çemen olur."

40 "Şevket-i Buharî -I-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1150, 15 Şubat 1338/1922.

41 "Abdülhalim Memduh merhum yirmi iki sene evvel İzmir'den bana yazmış olduğu bir mektupta, o zamanki şairlerimizin birinin üslubundan bahsederken "selaseti bana batıyor" demişti. Bir takım hassas nüzaçlar bulutsuz semayı sevmedikleri gibi, bazı şairler de ibham-nümud olmayan şiirlerden zevk almazlar. Acem'in edebiyatına hem ilmi, hem zevkiyle bihakkın nüfuz etmiş olan Süleymaniyeli Emin Feyzi Bey biraderimiz -ki Zuhavi ve Şeyh Rıza gibi cazımın sohbetlerinden feyizyab olmuş urefamızdandır- söylüyordu, Zuhavi merhum dermiş ki: "Şiire mümkün olduğu kadar mücerred elfaz yakışır. Mesela gül demeyiniz "berg-i gül" deyiniz ...." ... Cenab da öyle der." ("Şevket-i Buharî -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1157, 22 Şubat 1338/1922).

42 "Şevket-i Buharî -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1157, 22 Şubat 1338/1922.

43 "Şimdi belki unutulmağa başlanmış olan Şevket-i Buharî'nin mecmua-i eşarını bir zaman bizde heveskârân-ı şiir vaktiyle mahsus muallimlerden ders suretinde okurlarmış.
Diyarbekir ulemasından Faralı Hüseyin Efendi namında bir zattan pederim Divan-ı Şevket'i suret-i mahsusada taallüm etmiş olduğunu söylerdi. İmam-ı Rıza'ya olan .... kasidesiyle, Örfî'yi tanziren ibda ettiği, ("reftem" redifli) neşideyi de an'aneye pek ziyade hürmetkâr olan valid-i müşfikim bana ders suretinde okutmuştu. Diğer eş'âr-i Şevket'i kendi kendime anlamağa çalıştım." (a.y.).

Ömer Hayyam

Süleyman Nazif, Ömer Hayyam'ın lüzumundan fazla büyütülüp anlatılması ve özellikle de Abdullah Cevdet'in Rübaiyyat-ı Hayyam'ı yeniden tercüme etmesi üzerine bu konudaki görüşlerini anlatma gereği duymuştur. Önce *Servet-i Fünun*'a "Ömer Hayyam'ın Şairliği"ni yazan Nazif, Kılıç-zade Hakkı'nın itirazlarına cevap olarak da *Asrî Türkiye*'de "İlhad ve Mülhid"i neşreder. "Tercüme Mezbahası" üst başlığıyla ve üç bölüm halinde tefrika edilen tenkidleri ise yine *Servet-i Fünun*'da çıkmıştır. Nazif'in "bu bedbaht şair"[44] hakkındaki görüşlerini diğer yazılarını da göz önüne alarak bir bütün halinde sunmaya çalışacağız.

İlk yazısına, "İngilizce'den Fransızca'ya geçmiş bir kelime vardır: Mevki-i şöhret ü itibarda bulunan her şeye câlî surette ve ahmakça hayran görünmeğe "snobisme" ve görünenlere de "snob" derler." cümlesiyle başlayan Nazif'e göre, "Fars şair-i kadimi Ömer Hayyam'ın ezmine-i cedidede mazhar olduğu şöhret ve itibar da bir "snobisme" neticesinden başka birşey değildir."[45]

Kaynaklara bakılırsa, gerek çağdaşları gerekse "kudema" tarafından pek takdir edilmediği görülen Hayyam'ın, Şark'taki şöhret dairesini bile Garplılar genişletmiştir. Nitekim, "Fars'ın edebiyat ve tarihini İranîlerden ziyade bilen ve tedvin eden İngiliz müsteşriki Profesör Browne, *Edebiyat-ı Farisiyye Tarihi*'nde "Nişaburlu şairin ismi *Tezkire-i Devletşah*'da yalnız bir kere, o da zatına ait olmayan tali bir sebeple zikredilmiş" olduğunu kaydetmektedir. O vakit, Arapça yazılmış olan tarih kitapları da Nişaburlu çadırcının oğlundan hürmet ve takdir ile bahsetmezler. Şöhretini, şairliğinden ziyade, matematik ve astronomi ile uğraşmasından sağlayan Hayyam'ın birkaç asır "kendi diyarında metruk ve mühmel" kaldığı anlaşılmaktadır.[46]

Hayyam'ın özellikle Avrupalılar'la Amerikalılar yanında elli seneden beri kazanmış olduğu -her gün gittikçe artan- şöhret, "tasallüf"ü [snobizm] sevmeyenlerin sinirine dokunacak bir mahiyet kazanmıştır.[47] İngiltere'de yeniden hayat bularak git gide dünyanın her tarafında nam kazanan Ömer Hayyam'ın "cihangirliği haberi", ismini ve şiirlerini daha evvel tanıyan biz Türkler'e bile frenkler vasıtasıyla gelmiştir.[48] Nazif, Hayyam'ın "frenkler nezdindeki sevaik-ı iştiharını, daha doğrusu yegâne âmil-i şöhretini" şöyle izah eder:

44 "Evet, bedbaht... çünkü "snob"ların elinde maskara bir alet-i iştihar ve hasis bir vasıta-i temettü' olmak, bedbahtlığından başka bir mazhariyete, yani felakete delalet etmez." ("Ömer Hayyam'ın Şairliği", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1543/69, 11 Mart 1926).

45 "Ömer Hayyam'ın Şairliği", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1543/69, 11 Mart 1926.

46 "Tercüme Mezbahası - Ömer Hayyam I", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1561/87, 15 Temmuz 1926, s.130-1.

47 "İlhad ve Mülhid", *Asrî Türkiye*, nr. 3, Mayıs 1926, s. 5-7.

48 "Ömer Hayyam'ın Şairliği", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1543/69, 11 Mart 1926. Nazif, Rübaiyyat'ını en evvel ve gayet güzel tercüme etmiş olan Muallim Feyzi Efendi'nin: "Meğer bu zatı frenkler bizden ziyade takdir ve tevkir ederlermiş... Çünkü mesmuata nazaran hakîm-i müşarünileyhin asarı celilesini defealle lisanlarına nakl ve tercüme eylemişler. İnsan yârdan beklediği bir vazifeyi ağyardan görürse güceneceği ve münfail olacağı umur-ı tabiiyyedendir. Demek oluyor ki Hz. Hayyam dahi bize münfail olmuştur..." yollu sözlerini hatırlattıktan sonra şöyle der: "Zatını pek ziyade tevkir ettiğim Muallim Feyzi merhum, Ömer Hayyam'a karşı kendi vicdanında azab ve hicab hissetmeden, Nişaburlu çadırcının oğlunu frenklerce zirve-i iştihara is'ad eden esbab ve hadisatı taharri ve tedkik etmiş olsaydı o masum vicdanın istirahatına bir saniye halel gelmezdi. .." der. (a.y.).

"Avrupalılar, Şark'ı öteden beri füsun ve serâir diyarı addederler. Harem dairelerinin kulaktan kulağa intikal eden gûnâgûn ezvakı, bahçe alemlerinin safası, ekseri ağzına bir katresini koymamış olduğu şarabı mutasavvıf şairlerin ruhanî bir edâ ile terennüm etmeleri, huzûzât-perest Garb'ın daima dikkatini ve hayraniyetini celb ederdi. İşte Ömer Hayyam'ın rübailerine olan meclubiyyet de o avamilin tesiriyle hasıl olmuş ve sonraları düştüğü ifrat sebebiyle dalal-i hissîye vü aklîye istihale etmiş bir hâlettir."

İngiliz şairi Fitzgerald'ın Rübaiyyat-ı Hayyam'ı "asıllarına faik surette ve yine rübai tarzında" İngilizce'ye çevirmesi Nişaburlu şairi günün ve asırların en büyük şairleri sırasına çıkarmıştır.[49] "Ömer Hayyam'ın ipek ve dantela gibi musanna bir nazımı bulunduğunu ve bu itibarla, hem de nev'i şahsına münhasır bir şair olduğunu" Nazif de inkar etmez. "Fakat, meziyetin şu kadarı, bir adamı ne kendi memleketi şuarasının, ne edebiyat-ı cihanın başına geçirmeğe kifayet eder." "Hayyam'a dünyanın en büyük şairi demek dünyaya ve İran'ın en büyük şairi demek de zavallı İran'a hakarettir. Lehçesi ikiyüz kelimeden ibaret ve iki üç fikir etrafında dair olan bir adama o ünvan ve paye çok görülür."[50]

İngilizce ile Farsça'yı nerdeyse aynı derecede bilenlerin, "Hayyam'ın mazmunları Fitzgerald'ın elinde daha cazip bir şekil almış olduğunu" söylemeleri de gösterir ki "Garp ruhu, Şark metaına garip bir nefha-i deha ile aslında olmayan kuvveti ve güzelliği vermiş"tir ve işte Hayyam'ın şöhretinin başlıca sebebi budur.

Fitzgerald, son devir İran şairlerinin en büyüğü olan Kaânî'nin devrine yetişmişti. "Saltanat-ı beyanının kûs-ı ihtişamına hiç bir kulağın bigâne kalamayacağı Kaânî'ye ve diğer eski, yeni İran şairlerine karşı lâkayd davranan" Fitzgerald, Hayyam'ın rübaîlerinde "kendi tabiat-ı şairânesinin hüsn-i istismar edebileceği bir hususiyet keşfetti. İşte kurnaz İngiliz şairinin sırr-ı muvaffakiyeti. Fitzgerald'ın rübab-ı beyanından Avrupa ve Amerika'nın sem'-i san'atı o vakte kadar işitilmemiş bir âheng-i sehhâr dinliyordu. Eski bir Şark havası, bir Garp sanatkârı tarafından müceddeden bestelenmis... Avrupa'nın kemanı, bir Asya sazının telleri arasında gizlenmiş nağmelerden, pek mütekâmil bir bedia vücuda getiriyordu. İşte bu kadar!.."[51]

Nazif'e göre, "Tabnâk üç dört mevzuun etrafında şairliğinin bütün ömrünü imrar etmiş olan Hayyam'a", Fars'ın en büyük şairi demek, Firdevsîleri, Sa'dîleri, Örfîleri ve bilhassa Abdülkadir-i Bîdilleri olan bir lisanın edebiyatına haksız bir hakarettir. Hayyam'dan hatta kendi vâdisinde bile üstün şairler -iki elin parmakları saymağa yetmeyecek kadar- çoklukla gösterilebilir. Hâtif-i İsfehanî'nin rübailerini, hele İbn-i Yemîn'in mukattaâtını Hayyam'ın Rubaiyyat'ına, ancak "sanat hakkında müstakil ve nafiz bir zevki olmayıp şunun bunun fikir ve telkini ile yaşayan tufeylîler" tercih etmeyebilir.

Ömer Hayyam'ın "mazhariyet"lerinden biri de sanki hayatta imiş gibi, her yeni basılan şiirlerinde, o vakte kadar görülmemiş, işitilmemiş rübailere tesadüf olunmasıdır. Dokuz asır evvel göçmüş olan bir şairin namına bir mısraı "izafe ve tevsik" etmek

49 a.y.
50 "İlhad ve Mülhid", *Asrî Türkiye*, nr. 3, Mayıs 1926, s. 5-7, s. 5.
51 "Ömer Hayyam'ın Şairliği", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1543/69, 11 Mart 1926.

imkânsız denecek kadar zor bir şey iken, her sene "ot biter gibi yerden biten bu eserlere hayret etmemek elden gelmez."

Ömer Hayyam'ın elyazısı "mücerred" midir?... Veya yeniden bulunanlar, kendi zamanında yazılmış "âsârın hutûtuna" benzer midir?.. diye soran Nazif, sözlerine şöyle devam eder: "Bunları ne tevsik eden var, hatta ne tedkik!.. Ortada bir hay u huydur gidiyor. Biz ki, Ömer Hayyam'ı daha evvel, asırlardan beri tanımaktayız. Ve eserlerinin manasında ve lafzındaki kıymeti ecnebi şairlerin hepsinden iyi takdir edebilecek, tabiî ve mükteseb bir kudrete ve melekeye sahibiz. İngiliz ve Amerikalı şairlere mukallidane iktida edersek pek garip ve gülünç olur."

Öyle görünüyor ki, Süleyman Nazif'in ölümünden yaklaşık on ay öncesine rastlayan bu Hayyam tartışması, bir sıtma gibi yalnız bir kısım insanları hararetle sarmamış, Nazif'i de hayli kızdırmış ve sarsmıştır. Şu feryadlar bunu açıkça göstermektedir:

"Ömer Hayyam'ın rübaiyyatını tekrar be-tekrar halkımıza okutturmağa lüzum yoktur. Lüzum yoktur, zarar var. Şaraplı, afyonlu edebiyattan bize artık gına ve nefret geldi.

Önümüzde açılan yeni ufuklara, elimizde şarap şişesi ve cebimizde afyon ve esrar kutusuyla gireceksek, Avrupa'yı da az zamanda buraya çevireceğimizden şüphe etmeyelim. Selahiyettar ve bî-garaz rical-i ilmin beni tekzib etmeyeceğine ve tasdik edeceğine emin olarak, en derin kanaatım ve en yüksek sesimle halkımıza ilan ediyorum ki: Ömer Hayyam adlı Fars şairi fevka'l-beşer ve misli bulunmaz bir söz ebesi değildir. Emsaline ve hatta kendine bin kerre faik şairlere, yine hatta kendi milletinde bile pek çok tesadüf edilir. Nişaburlu şairin şarap ve ilhad kokan kitabını artık kapayınız.* Ve bir daha açmayınız. Bu bedbaht eseri biz okuduksa, bari evlad ve ahfadımız görmesin. Türk'ün Mehmed Akif'i, Hind'in Rabindranat Tagore'u Şark'ın ruhunu ve bu ruhun inceliklerini ve güzelliklerini çar-aktar-ı aleme göstermeğe kâfidir."[52]

Nazif, bu makalesinden dört ay kadar sonra yayınlanan yazılarında ise Abdullah Cevdet'in Rubaiyyat-ı Hayyam çevirilerini ustaca ve acımasızca tenkid eder. "Tercüme Mezbahası" üst başlığıyla çıkan yazının muhatabı haliyle Hayyam'dan ziyade mütercimdir. Münekkid, "biz burada şairin zatını değil, rübaiyatının "beyne'l-milel tercüme mezbahası"nda vücuda getirilmiş olan tercümelerini tedkik edeceğiz." dedikten sonra en baştan itibaren[53], tespit ettiği hata ve noksanları birer birer göstermiştir.

* Nazif, Kılıç-zade Hakkı'ya hitaben kaleme aldığı yazısında: "... Fikr ü kaleminizi cuş u huruşa getiren şey, benim "Nisaşburlu şairin şarap ve ilhad kokan kitabını artık kapayınız" ihtarımdır." dedikten sonra şunları anlatır: "... Şarap ise aslında mübtezel bir lafız değildir. Ve birçok güzel şeye remz olabileceği için şiirde makbul ve müstehabdır. Fakat herşey gibi, bu da kesret-i istimal ile ibtizale düşerse çekilmez birşey olur. Derler ki vaktiyle İsveç'te şarap sarhoşlarını her sabah içine ekmek doğranmış şarap vermek suretiyle tecrim ve tedavi ederlermiş. Ayyaş ekmekle şarabı ilk günü pek leziz bulur. Fakat bu lezzet her gün biraz daha azala azala, nihayet yalnız kaseyi görmek sarhoşa gaseyan ettirirmiş. İşte Ömer Hayyam'ın Mecmua-i eşarı, zevk-i hakikiye bu tesiri ika ediyor." ("İlhad ve Mülhid", *Asrî Türkiye*, nr. 3, Mayıs 1926, s. 5-7, s. 5).

52 "Ömer Hayyam'ın Şairliği", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1543/69, 11 Mart 1926.
53 "Mütercim, ilk rübainin başına besmele koymuş. Gerek şairin meşhur, gerek mütercimin meşhud olan dinsizliğiyle la-havle-künan istihza eden bu besmele-i şerife, ez kaza meyhaneye veya başka haneye düşmüş bir zahid ve müttaki manzarası andırıyor. Şu kitabın tedvinine de, tercümesine de

Bu makalenin girişinde, "sanat yalnız sanat içindir, düsturunun hükmü zaman ve mekan ile mukayyet değildir. Ömer Hayyam'ın ahlaksız veya dinsiz olması şairliğinin kadrini ne tenkıs eder, ne tezyid." diyen Nazif, Nişaburlu şair hakkındaki görüşlerini ise şöyle özetlemiştir:

"Hayyam'ın güzel bir üslûb-ı nazmı var. Zarif, dantela gibi, ipekten mamul gibi. Şiiri de iki, üç fikir ve hayal arasında, kelimatı ikiyüzü belki tecavüz etmeyen bir lehçe ile devr ü sema etmekten ibaret. Biraz bedbin, biraz reybi, pek çok zevk-perest bir adam. Cihanşumül şöhreti ihraz etmek için evsaf ve meziyyatın bu kadar kifayet eder mi? Biri kendinden evvel, diğeri sonra gelen Firdevsî ile Sa'dî'deki vüsat ve tenevvü ile Hayyam'daki tengî ve yeknesakî karşılaştırılsın, o şöhretin ne kadar -haydi, kâzib demeyeyim- mübalağalı olduğu görülür. Ömer Hayyam Avrupa ile Amerika'nın âfâkında kendi kanatlarıyla değil, başkalarının cenah-ı müstearıyla uçmuştur."[54]

2. BATI EDEBİYATI

Bilindiği gibi Batı'yla politik ve sosyal yakınlaşmamız ilk olarak Fransa ve Fransız kültürüyle başlamış ve gelişmiştir. Nazif'in ifadesiyle: "Garb'ın irfanına olan ihtiyacımızı birçok tereddütler ve âfetlerden sonra takdir ve tasdik ettiğimiz zaman, nazarımız en evvel Fransa'ya çevrildi."[55] Çünkü Batılılar arasında ecdadımızla en çok ticarî ve fikrî münasebette bulunanlar Fransızlar olmuştu.

Bu sebeple başlangıçta Avrupa lisanları arasında edebî kültürümüz de yalnız Fransız edebiyatından istifade eder. Sadece Fransa'nın değil, diğer Batılı edebiyatçıların çoğu eserleri de Fransızca yoluyla dilimize nakledilmiştir. Gerek İngilizce ile Almanca, gerek diğer batı dilleri son zamanlara kadar büsbütün bize yabancı ve âdeta meçhul kalır.[56] Fransızca milletlerarası resmî dil sayılacak derecede önem kazandığı için dış ilişkilerimizde "yegâne vasıta-ı tebliğ ü tebellüğümüz"dü. Avrupa'daki elçilerimize Hariciye Nezareti emir ve talimâtı bu lisan ile verirdi.[57]

Süleyman Nazif, yetiştiği dönemde edebiyatımızın Batı'dan sadece Fransızca kanalıyla besleniyor olması itibarıyla daha çok Fransız edebiyatçılarını tanımış ve yazılarında söz konusu etmiştir. Bunların başında san'atından en fazla etkilendiği ve beğendiği Hugo ile Prudhomme gelir. Türk'e dost ve düşman oluşlarıyla tanınmış iki edib: Pierre Loti ve Anatole France da hayli geçmektedir. Bunlar dışında Voltaire, Flaubert, Zola, Lamartine, Daudet ve Taine gibi yazarlara dair bazı tespit ve atıflara da rastlıyoruz. Nazif, Pierre Benoit'dan (*La Châtelaine de Liban*) *Lübnan Kasrının Sahibesi* ve Xavier de Montepin'den *Asniyer Fâciası* adlı romanları ayrıca Rousseau'dan (*Contra Social*)*İçtimaî Mukavele*'yi Türkçe'ye çevirmekle beraber yazarlarından pek bahsetmemiştir. İngiliz şairlerinden ise Shakespeare ve özellikle

besmelesiz bir "Eûzu billahi mine'ş-şeytani'r-racîm" ile başlanmış olsaydı daha münasip olurdu. Malum ya, belagatin en cami tarifi mukteza-yı makama riayettir." ("Tercüme Mezbahası - Ömer Hayyam I", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1561/87, 15 Temmuz 1926, s.130-1).

54 "Tercüme Mezbahası-Ömer Hayyam I", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1561/87, 15 Temmuz 1926, s.130-1.

55 "Fransızca'dan Türkçe'ye Kamus Meselesi", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1555/81, 3 Haziran 1926, s. 34-6.

56 "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1094, 21 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2.

57 "Fransızca'dan Türkçe'ye Kamus Meselesi", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1555/81, 3 Haziran 1926, s. 34-6.

Lord Byron hakkında ve daha çok Türk düşmanı olmaları sebebiyle bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.

Fransız Edebiyatı

"Edebiyat-ı Garbiyye denilince hatırımıza en evvel ve yalnız Fransız edebiyatı tebâdür eder. Bu zeki ve hassas milletin irfanı olmasaydı edebiyatımız bu şekle, bu tarik-ı tekâmüle girmezdi." diyen Nazif, Şinasî ve Namık Kemal'in yetişmesini buna örnek gösterir:

"Paris şehri, müstaid bir şakird suretinde ağuş-ı terbiyesine aldığı Şinasî'yi, büyük bir müceddid-i lisan ve üstad-ı nesir şeklinde İstanbul'a iade ve hediye etti. (...) Kendi vatanının havâ ve irfanıyla teneffüs ettiği zaman Namık Kemal'in ciğerlerinden,

Tâc ü tahtın başına çalsın sipihr-i bîsebat
Ben vücudumdan peşiman olduğum demdir bu dem.

gibi me'yûsâne nevhalar işitilirdi. Victor Hugo'nun lisanına aşina olduktan sonra,

Ne efsûnkâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyyet
Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten

gibi şâik ü hayrân nağmeler duyulmaya başladı. Bize bu yolda vatanımızı sevdiren ve terennüm ettiren Fransızların lisanı, o bîbedel Fransızcadır."[58]

Fransa'nın, Şark'ta papazlar vasıtasıyla nüfuz sağlamak istediği yolundaki haberler üzerine Nazif, "Fransa, Şark'taki mevkiini papazlara değil o papazların husemâ-yı şedîdesinden olan Voltaire'lere, Rousseau'lara, Montesquieu, Diderot, Hugo, Zola'lara medyun bulunduğuna emin olsun."[59] der.

Victor Hugo

"Azamet-i şairiyyeti ondokuzuncu asrı dolduran Victor Hugo'ya karşı hiçbir suhen-perver bigâne kalmaz."[60] diyen Süleyman Nazif daha Hüdâvendigâr mektupçusu iken "Victor Hugo'nun Bir Mektubu"nu tercüme ve neşretmişti.[61] Yazılarında, gençliğinden itibaren tesirinde kaldığı bu büyük edibin eserlerini sıkça zikrettiği gibi hayatı ve eserleri yanında çeşitli vesilelerle mizaç ve karakteriyle ilgili mukayeseli bilgiler de verir.

"Zaman, mekan, ırk, din, lisan gibi muhitleri yekdiğerlerinden ayıran farklar aradan kaldırılırsa, öyle zannediyorum ki, Şark'ta Victor Hugo'ya en çok benzeyen Sa'di-i Şirazî, Garp'ta Sa'di'yi en çok andıran Victor Hugo'dur. İkisi de çok yaşamış,

58 "Fransız Lisan ve İrfanı", *İleri*, nr.1716, 14 Teşrin-i sânî 1338/1922, s. 1.

59 "Ekser aileler bu lisan-ı latifi gavamız ve dekayıkkıyle biliyorlar. Garblıların rida-yı serâir ve garaib zannettikleri o kafesli pencereler arkasında ya Sully Prudomme'un bir neşidesi, ya Daudet'nin bir romanını tesliyetkâr-ı tenhâyi eden bir çok asvât-ı mühtezze vardır. Biz Fransa'ya hakikaten muhib ve senâkârız. Ve bu muhabbet vicdanlarımızda öyle bir mevki-i müebbed tutmuştur ki Avrupa denilince en evvel hatırımıza Fransa gelir. O büyük memlekette güzeran olan vekayiin en küçüklerini tanırız. Her yerin measir-i zekâsından ziyade Fransız edebiyatının zevk ve idrakimizde te'sir-i mahsusu vardır." (Fransa'nın Şarktaki Vesâiti, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 20, 19 Haziran 1909).

60 *Mehmed Akif*, s. 25.

61 Dr. Zeynep Kerman, "*1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Yapılan Tercümeler Üzerinde Bir Araştırma*", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi y. 1978, s. 33. Tercümenin metni için bk. "Victor Hugo'nun Bir Mektubu", *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 14, nr. 151, 5 Receb 1330/1912, s. 326; *Sefiller*'in İtalyanca'ya tercümesini tab' eden M. Dailli'ye*Victor Hugo'nun Bir Mektubu*, Bursa Vilâyet matbaası, 1908.

çok yazmış, her mevzuda kudret-i ibda göstermiş büyük şair idiler."[62] diyen Nazif, Namık Kemal'i anlatırken de bazı kıyaslamalarda bulunmuştur.

Namık Kemal'in bazı tavırları ve "halât-ı beyanı" Victor Hugo'ya benzer. Fakat "meşrepçe" aralarında çok fark vardır. Victor Hugo, pek büyük bir kültür çevresinde yetişti. Birinci François zamanından Fransız ihtilaline kadar pek büyük dehâlar ve zekâlar Fransızca'yı işleye işleye öyle bir olgunluğa eriştirmişlerdi ki bu lisan artık Victor Hugo gibi "cihangir bir şair ve edib" yetiştirebilirdi.[63] "Fransız edebiyatına J. J. Rousseau, tabiatı sevdirmiş, Bernardin De Saint-Pierre ile Chateaubriand uzak diyarların rengârenk şiirini bu zengin edebiyata sokmuştu."[64] "Lisanın serveti sayesinde Victor Hugo'nun fikirleri dimağından kalemine mülebbes ve müzeyyen olduğu halde intikal ederdi. Namık Kemal ise dilini pek fakir ve pek cılız bulmuştu."

Victor Hugo haris ve garazkârdır. Edebiyatı "kahir" bir vasıta olarak kabul eden şair, III. Napoleon'un şahsına düşmandı. Parayı pek çok seviyordu. "Yirmi yaşında bir parasız dahil olduğu hayat-ı cidalden seksenüç yaşında hâk-i sükuna intikal ederken sandıklarına altı milyon frank, evet tam üçyüzbin fransız altını yerleştirmişti."[65]

Nazif, şairlerin mizacını eserlerinden anlamanın çoğu zaman mümkün olamayacağını anlatırken Hugo'yu da örnek verir:

"Örf ve âdetin cemiyet haricine attığı esafile vicdan-ı beşerin afv ü safhını ve re'fetini celb için ondokuzuncu asrın en muazzam eseri *Les Miserables*'ı vücuda getirmiş olan Victor Hugo, şahsına taalluk eden gayzların en küçüğünü bile affetmemiş ve "Béni soit qui m'aime et béni soit qui me haie."* mısra-ı bercestesinin kaili olan Victor Hugo ise ondört yaşından seksenüçüncü sâl-i hayatına kadar, muvâcehe-i husumetine sevk-i baht-ı siyah- ile düşen eşhas ü akvama mütevaliyen şütum-nisar olmuştur."[66]

Ailevî musibetler, Victor Hugo kadar pek az adamın huzurunu etmekten zevk aldığı haremi"ni kaybeder. Ancak bu acı olayların, şairin hayatıyla eserlerindeki akisleri hayli farklıdır:

"Bu hîşân-ı muazzezin cenazeleri ve hayalleri önünde şairin kaleminden nevbet ve nevbet kopan vaveylâ-yı tazallum ağlanmadan okunmak kabil değildir. Sanki gözyaşlarıyla yazılmış, her mısrada, her satırda bir ömr-i mütezelzilin âsâab ü elyâfı ihtizaz ediyor, inliyor zannolunur. Okurken hemen hükmedersiniz ki o altmışlık, yetmişlik, seksenlik şair-i pîrin hayatı manzumeden evvel bitecek. Fakat endişeye, telaşa mahal yok. Bu neşide tâbi'e gönderilmek için postaya tevdi olunurken, Victor Hugo yüksek masasının başında ve ber-mutad ayakta III. Napoleon'a bir hicviyye

62 "İki Şâir ve Birkaç Hikâye", *Resimli Gazete*, nr. 51, 23 Ağustos 1340/1924.

63 *Namık Kemal*, s. 14.

64 "Bir İhtifâl Münasebetiyle", *Resimli Gazete*, nr. 29, 22 Mart 1340/1924.

65 *Namık Kemal*, s. 14-5.

* "Bu cedel-gâh-ı bî-bekada beni
Seven de sevmeyen de var olsun."

66 *Mehmed Akif*, s. 23. Başka bir Fransız yazarı hakkındaki tesipitini de buraya kaydedelim: "Bu muhakkaktır ki bir kısm-ı üdebada hem de kısm-ı azamında mizac-ı hakikîye mugayir bir miz ac-ı ibda vardır. Alphonse Daudet'nin karîni güldüren istihzaları için için ağlar. .. " (*a.e.*, s. 16).

yazmağa başlamış bile. Hicviyeyi takib edecek zâde-i belagat da akvam-ı mutî'ayı hükümetleri aleyhinde kıyama teşvik eden bir beyannâme-i câzibdir."[67]

Victor Hugo, ancak Fransa'nın hayat ve menfeatlarıyla ilgili olmayan meselelerde "akvam-ı sairenin muhibb-i alicenabı"dır. Altmış yaşında iken "Ben tarik-i hayatta kat'-ı mesafât ettikçe daha sadeleşiyor ve gitgide adeta bütün insaniyetle vatandaş oluyorum"[68] diyen *Sal-i Müthiş* nazımının, yetmiş yaşında iken yazdığı manzumelerle, vatanını çiğneyen Almanlar'a ne kadar "ruûd-ı gayz ü gazab yağdırmış olduğu" meşhurdur.[69]

Nazif'e göre "Victor Hugo'nun rahm ü rikkati kalbinin içinde değil kaleminin ucunda durur. Nahvet onun vicdanında şefkate o kadar galib ve o kadar mütehakkimdir ki tahrif-i meramdaki fart-ı kudreti bile bu nakisa-i hulkiyyeyi gizlemeğe arasıra kudret-yab olamıyor." Bunun veciz bir örneği torunu için yazdığı mısralardır: "Ben kitle-i ma'dûmîn üstünde kaim kuvvetin kayserleri, hükümdarları, devleri önünde insanın taabbüd ettiği, nefret ettiği, tazim ettiği bilumum kimselerin karşısında, kudret-i mutlakanın Jupiterleri muvacehesinde kırk sene mağrur, na-musahhar ve muzaffer durmuşken, işte küçük bir çocuğa mağlup oldum."

Bu mısralarda, şairin "ruhunu ve hüviyet-i ahlakiyesini" tedkike çalışan Nazif: "Şu altı mısra, şairin ruh-ı nahvetini de, ruh-ı şefkatini de çırılçıplak gösterir. Ve insanın diyeceği geliyor ki ilk beş mısraı söylemek icin son mısraı yazmış. Adeta girizgahı hatimeye kaymış bir kaside-i hodsita." der. "Victor Hugo her vakit eserlerinde şahsını kendi istediği gibi göstermişken, burada olduğu gibi görünmüş."tür.[70]

Hugo "Mora İsyanı" esnasında da aynı çehreyle görünür. Aslında Mora ile Atina'da yeni Yunan devletinin temellerini atanlar, "ne eski şuara ve hükemanın meclupları, ne esir ve mazlum akvamın hayırhah ve alicenab rehakarları idi." Bu hususta en tesirli ve belki yegane faktör Türk ve müslüman düşmanlığı idi. Çünkü, Rusya çarından İngiliz ve Fransız şairlerine kadar Yunan'ın imdadına koşanlar, Yunan dostu değil, Türk düşmanıydılar. Bu badirede iki Frenk şairi İngliz Lord Byron ile Fransız Victor Hugo "hepsinden ziyade temeyyüz" eder. Mora İsyanı Victor Hugo'nun gençliğine rastlar. Meşhur olmanın yollarını arayan genç Hugo'nun zekası Mora ayaklanmasının emellerini tatmine yarayacak bir mevzu olabileceğini derhal keşfederek *Şarkiyat* (*Les Orientales*) adlı mecmua-i eş'ârı neşreder. Zaten *Les Orientales*'in intişarından beş sene evvel, Lord Byron bu mevzuu Avrupa'ya tanıtmış ve sevdirmişti.[71] İşte yeni bir semânın, yeni bir iklimin koku ve renklerini Fransa'ya "yeni bir lisan-ı beyan" ile getiren Les Orientales'in münşii ve sâik-i tanzimi!.."

67 *Mehmed Akif*, s. 23-4.

68 "Trablusgarp harbi esnasında yazdığı bir mektupta şöyle der: "Victor Hugo "Ben yaşadıkça bütün insaniyetle vatandaş oluyorum." demiş. Garibaldi'nin bu hayalperest muhibbi ne olursa olsun ve ne derse desin, ben yaşadıkça vatan ve milletimi ziyade... heryerden ve herkesten ziyade seviyorum." ("Nazif Bey'den Biraderine Bir Mektub", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.12, nr. 125, 23 Zilhicce 1329/1911, s. 281-3).

69 "Husûmet mi Muhabbet mi?", *İctihad*, c. 4, nr. 96, 6 Mart 1330/1914, s. 2154-6.

70 *Mehmed Akif*, s. 24.

71 Abdullah Cevdet, "Tercüme mezbahasının muhalled kurbanları" arasına *Chillon Mahbusu* ile birlikte Hugo'nun Byron hakkındaki satırlarını da dahil etmiştir. Bunun üzerine Nazif: "Victor Hugo Rum isyanında Türkler aleyhine, Byron'ı takliden manzumeler neşretmişti. Türk'ün intikamını adl-i İlahî bu suretle Victor Hugo'dan da almış oluyor. Teâlâ şânühü Allahü ekber..." der. ("Tercüme Mezbahası 1", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1552/78, 13 Mayıs 1926, s. 402-6).

Nazif'e göre, "Victor Hugo hakikaten ne fert, ne kavim, hiç kimseyi nefsinden başka hiç bir şeyi sevmemiştir. "Musıkî, pahalı fiyatla satın alınır bir gürültüdür." diyen *Les Orientales* şairinin kulaklarına Mora mazlumlarının enini bir sivrisineğin sesi kadar bile gelmezdi. Ta Amerika'daki kıyamlara kadar tarfgirane karışan lakayt bir seyirci kaldı. Kendisinin tesirinden uzak ve azade kalmış olduğunu ne kadar iddia ederse etsin, halis ve mutaassıp bir ehl-i salip oğludur."[72]

Bununla beraber, Voltaire'in yüzüncü ölüm yıldönümü münasebetiyle icra olunan ihtifalde Victor Hugo'nun irad ettiği ve "şairin şehkâr-ı hitabeti" olan "muazzam nutku"nun[73] kiliseyle alakalı "îham ve ithamları" Paris piskoposunu müteessir etmiş ve polemiğe yol açmıştır.[74]

Nazif "Edebiyat-ı Cihanda Bâbil Esareti" başlıklı yazıda ise "Victor Hugo'nun en güzel mecmua-i eş'ârı" dediği *Efsane-i A'sâr*'ın (*La Légende des Siècles*)[75], "en güzel manzumelerinden birisi" olan "Arslanlar"ı şâire yirmibeş asır sonra ilham edenin, Bâbil esareti sırasında Hz. Danyal'ın aslanlara atılma macerası olduğunu söyler.[76]

Sully Prudhomme

Sully Prudhomme, Edebiyat-ı Cedidecilerin kuvvetle etkilendikleri Parnas ekolü mensuplarındandır. Süleyman Nazif'in, "en ziyade sevdiğim Fransız şair-i hakîmi"[77] dediği Prudhomme hakkındaki incelemesi Servet-i Fünun'da tefrika halinde yayınlanmıştır. Yazar, şairin hayatı ve eserleri yanında mizacı ve sanat görüşünü de Prudhomme'un kendi şiirleri ve yakın arkadaşı Tenkidçi Gaston Pari'nin verdiği bilgiler ışığında ayrıca "diğer bazı ihtisasat ve tedkikatı da ilave etmek" suretiyle anlatmıştır.[78]

---

72 "Bir İhtifâl Münasebetiyle", *Resimli Gazete*, nr. 29, 22 Mart 1340/1924. Nazif başka yazılarında, haçlı ruhuna sahip şairin dinlere sığmayan imanı üzerinde durmuştur: "Victor Hugo ezeli bir İlah-ı lemyezel'e mutekid ve fakat ekanim-i selâse ile kilisenin itikad ettiği şekildeki bir mabuda karşı mülhid idi." (*Mehmed Akif*, s. 58; (762)

73 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Dr. Zeynep Kerman, "*1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Yapılan Tercümeler Üzerinde Bir Araştırma*", s. 385-6.

74 *a.e.*, s. 45; "İsabet mi Musibet mi ?", *Yeni Gazete*, nr. 141, 10 Kânun-ı sâni 1325/1909. Nazif, Voltaire'le ilgili şöyle bir hadise anlatır: "Meşhur Voltaire'in "Muhammed" adlı manzum bir tiyatrosu vardır. Fahr-i kainat efendimizle Hazret-i Ömer radıyallahu anh aleyhinde hiç bir din ve vicdanın kabul etmeyeceği... tarihin ise ilelebed lanet okuyacağı müftereyât-ı şenî'adan müteşekkil ve mel'un bir eser. Voltaire'in Muhammed'den evvelki neşriyatı Papa'yı pek ziyade huylandırmış ve galiba aforoz edilmesine sebep olmuştu. Fakat bu mel'un eser intişar edince Papa'nın ihtiyarı elden giderek, bir gün evvelki mat'ûnuna "Benim aziz oğlum" hitabıyla ve hatt-ı destiyle bir nâme-i tahsin ü şükran gönderdi." (Süleyman Nazif, *Hz. İsa'ya Açık Mektup*, Yeni Matbaa, İstanbul 1343/1924, s. 37-8

75 Nazif bu eserden, başka bir yazısında şöyle bahseder: "Kitab-ı Mukaddes'in bazı vekayiini nazm ile *Efsane-i A'sâr* nâm-ı umumisi altında mecmua-i eş'ârına derc eden Victor Hugo, Tur-ı Sina'nın macera-i semavîsinden münasebet düştükçe bahsetti. II. Napoleon'un tevellüt ettiği zamanı bir manzumesinde tasvir ederken mevlidi olan Paris'teki Louvre Sarayı'nı Sina gibi sâikalarla muhat şeklinde göstermişti." ("Tûr-ı Sînâ", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1577/103, 4 Teşrin-i sâni 1926, s. 386).

76 "Edebiyat-ı Cihanda Babil Esareti", *Servet-i Fünun*, c.60, nr. 1553, 20 Mayıs 1926, s. 2. Bu yazıdan iktibas edilen "Babil'deki Aslanlar" için bk. İsmail Habib, *Tanzimattan Beri II Edebiyat Antolojisi*-, Remiz Kitapevi, İstanbul 1940, s. 316-18.

77 *Mehmed Akif*, s. 49.

78 "Elde Gaston Paris gibi hem Sully Prudhomme'un ahibbâsından, hem Fransa'nın lâyemut, yani Akademi'ye dahil udebâsından bir münekkidin eser-i vâkıfânesi olmasaydı o emr-i hatîri deruhde etmeğe bu aciz hiç bir suretle cür'et edemezdi. " ("Sully Prudhomme I", *Servet-i Fünun*, nr.1427, 25 Eylül 1335/1919, s. 342).

"Henüz 19. asır hitama ermeden çok zaman evvel Fransa'da bu asrın en büyük paye-i şairiyyetini üç sanatkâra hasr ü temlik ediyorlardı: Lamartine, Hugo, Alfred de Musset." diyen Nazif'e göre, "Bu hasr ve tahsis muhıkk değildi. O feyyaz memleketin peyderpey yetiştirdiği şairlerden, mesela, Charles Baudelaire, Leconte de Lisle, Sully Prudhomme, Paul Verlain" gibi o asırda doğmuş ve birkaçı yine o asır içinde ölmüş Fransızlar, ispat ederler ki, 19. asır Fransası, üçten fazla şiir ve sanat zirvesine sahipti.

Bu "şair-i giryan-beyan"ın ismini ilk defa dilimize intikal ettirmiş olan Muallim Naci[79], "Sully Prudhomme'u iyi anlatamamış ve hatta -bazı yazılarından anlaşıldığına göre- meziyyetini de bihakkın takdir edememiştir." Prudhomme'un "mehasin-i eşarına" tam değilse de bizde en evvel tercüman olan Mehmed Rauf'tur.

16 Mart 1839'da Paris'de doğan Rene François Armand Prudhomme henüz iki yaşında iken babası beyin hummasından ölür. Mahrumiyetin çilesinin "beşikten beri aşinası olan şairin hatırası, nevaziş-i pedere ilelebed bigane kalmış ve bu acıyı şair büyüdükten sonra da ve daima hiss ü terennüm etmiştir." Denilebilir ki onun "beşikten mezara kadar katettiği mesafe-i hayat baştan başa zılal-i matemle" doludur.[80]

Şairin annesi Lyonlu bir ailedendi. Validesini "fevkalade" seven Sully Prudhomme, ondan "tevarüs-i elem etmiş" olduğu için "Nişan" adlı manzumesinde annesine "Veliyye-i nimet" der.[81] Lyon'a has bazı karakter çizgilerini Prudhomme'un "sima-yı maneviyyesinde ve sima-yı şairiyyetinde bulmak mümkündür: Ciddi bir taammuk, mütemadi bir tahlil-i nefs, mesail-i diniyye ile devamlı surette kesretle iştigal, sanatta bile resmin renge rüçhan ve tefevvuku, aralıkta keder alud bir ibda-ı rakik ü alimane ve herşeyi gaye-i hayale kalbetmek meyl-i barizi gibi secaya. Şair validesinin elyaf ü ihtisasat-ı diyarından daima kendisinde birşeyler hissetti. Akrabasından pek ziyade sevdiği bir kadını görmek için elli yaşlarına kadar her sene Lyon'a giderdi."

Prudhomme'un Gaston Paris'ye anlattığına göre, "Sully" aslında babasının bir lâkabı iken, öldükten sonra annesi bu ismi daima "zikr edebilmek maksadıyla" oğluna tahsis etmiştir. Şair de daima "Sully Prudhomme" imzasını kullanarak aile ismini unutulmaktan kurtarmıştır.

Prudhomme isminin Fransız edebiyatında ve mizahında tuhaf bir yeri ve "mazhariyeti" vardır. Adeta bizdeki Nasreddin Hoca'nın bir başka türlüsü: Henri Monnier, Sully Prudhomme şiirlerini yayınlamaya başlamadan üç dört sene evvel -1857'de- *Mösyö Jozef Prudhomme'un Hatıratı* adıyla bir eser çıkararak kahramanı olan "Prudhomme namı altında tantanalı ve nefsinden memnun ve mutmain bir mahiyet-i hiç a hiçin, azametli bir hamakatin enmuzecini tasvir etmiş ve halk tarafından da bu çehreye eşkal ve sahib-i muhayyeline menakıb-ı gûnagûn ilave ve iâre eylemişti." Bu isim karikatüristlere, mizah yazarlarına güzel bir alay malzemesi olur. Bu hattat kahramanın: "Bu benim fikrimdir, iştirak ederim -İnsanı cemiyetten çıkarırsanız, münferid bırakmış olursunuz. ..." gibi görünüşte tumturaklı, fakat boş, manasız ve gülünç sözleri "Fransız şathiyyatının durub-ı emsali" sırasına geçer.

---

79 Naci,"Kâse-i Şikeste, Gözler, Kırlangıç gibi manzumelerini -birincisini nesren, diğer ikisini nazmen- Türkçe'ye nakletti."

80 "Sully Prudhomme I", *Servet-i Fünun*, nr.1427, 25 Eylül 1335/1919, s. 342-3.

81 "Sully Prudhomme II", *Servet-i Fünun*, nr. 1429, 27 Eylül 1335/1919, s. 356.

İlk eserini neşre hazırlandığı sırada "Prudhomme" isminin halkta uyandıracağı tesir, şairin dostlarını ürküttüğünden, Prudhomme yerine meselâ "Armand Sully" adını kullandırmak istemişlerse de şayet meşhur olursa babasının ismini bundan mahrum bırakmamak için şair bu teklifleri kabul etmez.[82] Gerçekten de Sully adı ve özellikle eserin güzelliği "Prudhomme" adını o kadar güzel bir şekle koyar ki artık Sully Prudhomme denildiği zaman hiç kimse "bir efsane olan hüsn-i hat muallim-i meşhurunu" hatırlamaz olmuştur.[83]

Sekiz yaşında bir yatılı okula gönderilen Sully, kendi gibi "kalb-i rakîke sahib olanların o karanlık mekteplerde, annelerinden uzak, neler çektiklerini "İlk Uzlet" adlı meşhur neşidesiyle ve "giryan bir saffet ü sadegî" ile tasvir eder.[84]

Sully edebiyat kadar matematiğe de ilgi duymaktadır. Önceleri "şüpheye ve kararsızlığa meyyal iken, riyaziyat ile iştigal sayesinde efkârının yakin ve kanaatle istinas ettiğini hem memnuniyet hem hayretle" görür. Bir şair ruhu ilimlerin "zabt ve tedvin" edemediği noktalara "incizab-ı şedid hisseder; vicdanı daima bikarar, kalbi ise fevkalade mütehassis ve heyecanlarla raşedardır." Prudhomme da böyle iken, şairane duygularının riyazî ilimlerle fazla uğraşma sebebiyle değişmesi, "istidlâlâtını hendesî bir tarza ifrağ ve eşyayı riyazî surette telakki etmek itiyad ve kuvvetini" kazandırdı. Şiirlerindeki yeniliğin ve "bedâatin" en büyük sebebi bu olmuştur. Bununla beraber şu hal onun "istidad-ı şairiyyetine" zarar da vermiştir.

Nazif, Cenab'a Prudhomme'u nasıl bulduğunu sorunca: "İyi ama, riyazî ve felsefe o kadar çok ki şiire tahakküm ediyor." cevabını alır. O zamana kadar farketmediği bu hususu, Prudhomme'un en yakın dostları ve hemen bütün Fransız tenkidçileri de tespit etmektedirler. Prudhomme'un "istidad-ı şairiiyyetine matematikle fazla uğraşmasının biraz da "ukbe" olduğunu Gaston Paris de "L'ècueil" tabiriyle tasdik eder.

Bu iki yönlülük şairin hayatında da görülecektir. "Senelerce neşve-mend-i fünün olduktan sonra, birden bire şedid bir aksülamele duçar olarak, muhalif cihete: mutasavvıflığa" sapar.[85] Bir süre sonra hukuk tahsil etmeğe karar verir. Hukuk mektebine devam ederken bir yandan da bir noterin yanında çalışmaya başlar. O sırada meşhur şair Leconte de Lisle'e takdim edilmesiyle hayatında yeni bir dönem başlar. Şair Lisle, "dostlarıyla mübtedi şairleri haftada bir defa hanesinde" kabul etmektedir.

---

82 "Sully Prudhomme III", *Servet-i Fünun*, nr.1430, 28 Eylül 1335/1919, s. 362.

83 a.y., s. 363 Nazif, daha sonraki bir yazısında Sully Prudhomme ile Fuzulî arasında mahlas seçme bakımından bir benzerlik bulunduğunu söyler: "Fuzulî'deki itminan-ı nefs ile Sully Prudhomme'daki sebat-ı muhabbet cidden şâyeste-i takdirdir. Şairimiz "kâinatın rağmına bir tarik-i infirad" açmış ve takip etmiş. O kadar ki dünyanın en münasebetsiz bir kelimesi ona mahlâs olmak sayesinde bir necâbet-i tarihiyye almış. Fuzulî kelimesi Kerbela müftüsünün mahdumuna şeref-yab-ı intisab olduğu gün, gönüllerde cazip ve mukaddes bir mevki ihraz etti.

Sully Prudhomme da yüzünü görmediği pederinin nâm ü hanedanına ifâze-i şeref edebilecek bir ihtimali pâmâl-i evham olmaktan kurtarmak isterken, herşeyi göze aldırmış. Ben ahlâk derslerini falan veya filan sahife ve vak'alardan değil, böyle küçük hadiselerden çıkarmak isterim Kemal." ("Ali Kemal'e", *Peyam-ı Sabah Edebî Nüsha*, nr. 29, 26 Şubat 1336/1920).

84 "Sully Prudhomme IV", *Servet-i Fünun*, nr. 1431, 29 Eylül 1335/1919.

85 "Ecole Politechiqueten vazgeçince Bakalorasını hazırlamak için Lyon'daki akrabasının yanına çekilmişti. Orada sakin ve dindar bir muhit buldu. ... Lakin imtihan sebebiyle Paris'e avdet edilerek işine koyulunca, o aşk ü şevk nasıl ani suretle gelmiş ise, yine öyle nagehani surette geçip gitti. ... Şair nefsini tekrar na mütenahi bir kararsızlık içinde buldu. ("Sully Prudhomme VII", *Servet-i Fünun*, nr. 1436, 4 Teşrin-i evvel 1335/1919, s. 65-6).

Üstadın "inşad" ettiği şiirleri Sully Prudhomme, dinleyerek ve tenkidlerine dikkat ederek san'atın sırlarını ve inceliklerini öğrenir. O zamana kadar yazdığı manzumeler hakikatte "şâirane olmaktan ziyade hatibane" bir şekilde iken "şi'r-i hakikî"yi bu sayede fark ve idrak etmiştir. Artık, "uzun neşâid-i beliga inşad etmekten vazgeçmemekle beraber, en ziyade kısa manzumeler ibda ediyor ve bunlarda hissiyat ve efkârına hem münakkah hem zinde bir şekil vermeğe" çalışıyordu.[86]

İlk şiir kitabı *Stances et Poèmes* (1865) büyük bir alaka ile karşılanır ve Nobel müsabakasının ilk edebiyat (mükafatı) kendisine layık görülür. Leconte Lisle'in etrafındaki şairler, devam eden haftalık toplantıları neticesinde Leconte Lisle'in etrafında Parnas şiir ekolünü teşekkül ettirmişlerdir.

Nazif "Parnas" hakkında şu bilgileri verir: "Kudema-yı şuara Yunanistan'daki Parnasse dağını alihe-i şuara Apollon ile sanayi-i nefise perilerinin makarrı ve çeşme-i ilhamın menbaı itikad ederlerdi. Meceazen şairlerin şiir âlemine ıtlak olundu. 1840 senesiyle az daha evvelki senelerde tevellüt etmiş olan Fransız şairleri ilk şiirlerini 1860 senelerine doğru neşrettikleri zaman onlara evvela, istihzaen Parnaslılar Parnassiens lakabı verilmiş ve bilâhere bu isim, alem olarak, tarihe de intikal etmiştir."

Parnasyenler romantikleri takib etmektedirler. Seçtikleri tarz ise "şiirde hüsn-i eşkal iltizam etmek"ti. Leconte de Lisle'den başka Villiers de l'Isle Adam, Albert Mèrat, Lèon Dierx, José Maria de Heredia, Catulle Mendès gibi Sully Prudhomme da bu edebî ekolün "erkân"ındandır. Yayın organı durumundaki *Parnas* mecmuasında Sully Prudhomme'un da birçok manzumesi yayınlanmıştır.

1866 tarihinden itibaren cesaretle "yeni şiirin tâbi'liğini" üstlenen meşhur Lemerre az zamanda mevcudu tükenen Stances et Poèmes'i defalarca tab' ettiği, Prudhomme'un sonelerinden meydana gelen *Mihen* (Les Epreuves) adlı şiir kitabını da yayınlamıştır.[87]

"Zeki ve hassas Fransanın zâde-i a'sâr olan sâmân-ı irfanını ondokuzuncu asırdan yirminciye nakl eden en büyük şairlerinden Sully Prudhomme"un[88] yetmiş seneye yaklaşan ömrü, biri şahsî diğeri vatanî iki musibete sahne olmuştur:

"Perestide-i hayal edindiği nişanlısının sevk-i tabii ve nakz-ı ahd ile diğerine varması hüzn-i zatisinin, 1870 ve 71 senelerinde Fransa'nın duçar olduğu ahval-i izmihlal teellüm-i vatanîsinin sebeplerindir. Paris'in surları önünde vazife-i müdafaayı ifa ederken iki ayağı soğuktan dondu. Ve vatanın hatıra-i felaketini, hayatının dem-i vâpesine kadar dimağı nasıl sürükledi ise, uzviyyet-i bedeniyyesi de bir el arabasının içinde o suretle tam otuzsekiz sene sürükledi durdu."

Nazif'e göre: "Her büyük kalb gibi Sully Prudhomme da ömrünün evhâ-i hırmanını teskin ve tenvim edecek devayı ilimde, sanatta, tenşit-i vicdan edecek amal-i salihada aramış... aramış ve bulmuş"tur.[89]

Pierre Loti ve **Anatole France**

---

86 "Sully Prudhomme VIII", *Servet-i Fünun*, nr. 1437, 5 Teşrin-i evvel 1335/1919.

87 "Sully Prudhomme XI", *Servet-i Fünun*, nr. 1442, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919.

88 "Harb ve Edebiyat", *Hadisat*, nr. 72, 7 Mart 1919.

89 "Sully Prudhomme'un İki Manzumesi", *Batarya ile Ateş!!!*..., s. 175-6; "Harb ve Edebiyat", *Hadisat*, nr. 72, 7 Mart 1919.

Biri Türk dostu, diğeri ise Yunan hayranı olan bu iki Fransız edebiyatçısı, Nazif'in yazılarında daha çok bu yönleriyle söz konusu edilirler.

Anatole France'ı Paris'te iken 1897 Mart'ında bir konferans vesilesiyle görüp tanımış olan Nazif'in Pierre Loti hakkındaki ilk yazısı ise 1 Eylül 1913'de *Şehbâl*'in anketine verdiği cevaptır. Bilindiği gibi, en kara günlerimizde gür sesi ve kalemiyle imdadımıza koşan Pierre Loti'yi "tebcil" için 23 Kânun-ı sâni/Ocak 1920'de bir toplantı düzenlenmiş ve Nazif'in buradaki hitabesi Malta'ya sürülmesine sebep olmuştu.[90] Bundan sonra 23 Kânun-ı sâni o "büyük dost"a tahsis edilerek her yıl bu günde anılması kararlaştırılmış, "âsârını muntazam surette tercüme ve tab' ettirmek" ayrıca "nâmına İstanbul'da bir âbide vücuda getirmek" maksadıyla da Pierre Loti Cemiyeti kurulmuştur. Nazif meşhur *Hitabe*'sini bastırdığı gibi Pierre Loti'ye yazdığı bir mektub ile aldığı cevabı ve "Büyük Dost" adlı yazısını da *Çal Çoban Çal*'a dahil etmiştir.[91] "İki Edib" başlığını taşıyan makalesinde ise Anatole France ile Pierre Loti'yi mukayeseli olarak anlatır.

Nazif'in verdiği bilgiye göre, Pierre Loti ilk defa İstanbul'a 93 Rus seferinin başlamasına yakın günlerde gelmiş ve "bu harbe tekaddüm eden ahval ve hadisâtta Türk'ün ne kadar mağdur ve makhur olduğunu kendi gözleriyle görmüş"tür. Bu "muhibb-i millîmiz" I. Cihan Harbi'nin patlaması üzerine de bizim tarafsız kalmamız için o zamanki "bîhaber ve bîşuur zimamdârân-ı umurumuza" pek çok yalvarır. "Mektupları giryan birer tazarrunamedir."[92]

Hitabe'sinde Pierre Loti'yi "Cihanşumûl bir şöhret-i edebiyyeye sahib olan o rabbü'l-edeb", "yirminci asr-ı miladinin vicdan-ı müteşahhısı"[93] şeklinde tavsif eden Nazif, milletin şükran hislerine tercüman olmak üzere edebiyatçılarımızın Pierre Loti hakkındaki görüşlerini yayınlayan Şehbal'e şunları yazar:

"Son Balkan muharebesi bize musibet olduğu kadar Avrupa'ya ve yirminci asra da lekedir. Pierre Loti bu halk-ı mazluma olan müzâheret-i kalemiyyesiyle vatan-ı muazzamının ve yaşadığı devrin şeref ve haysiyyetini ensâl ü a'sâr-ı müstakbeleye karşı müdafaa etti. Lâkaydlar arasında hassas ve mücrimler miyanında fazilet-perest olmak secâyâ-yı insaniyyenin en bülendidir. Pierre Loti ondokuzuncu ve yirminci asırların yalnız en büyük şâir-i nâsiri değil, en asil bir merd-i ferîdi olduğunu da gösterdi. Bu adama insaniyyet-i hâzıra da Osmanlılar gibi ve Osmanlılar kadar minnettar olmalıdır."[94]

Süleyman Nazif Anatole France'dan ilk bahisleri harp ve askerlikle ilgili görüşleri sebebiyledir. Savaşlı yıllarda devletin güçlü ordulara, askerin ise teşvike

---

[90] Pierre Loti Cemiyeti'nin "reis-i fahrî"si Abdülhak Hamid'in "reis" Ahmed İhsan tarafından okunan nutku, Süleyman Nazif ve Yahya Kemal'in hitabeleri için bk. "Pierre Loti Günü-Darü'l-fünun'daki Muazzam Bir Konferans", *İleri*, 24 Kânun-ı sâni 1920, s.1-4. (Konuşma metinleri kısmen sansürlüdür).

[91] Süleyman Nazif, *Hitabe*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve şürekâsı, (İstanbul), 15 sayfa.
Süleyman Nazif, *Çal Çoban Çal*, Tâbi' ve nâşiri: *İnci* Mecmuası İdarehanesi, İstanbul 1339/1923, 46 sayfa.

[92] *Hitabe*, s. 5.

[93] *a.e.*, s. 3.

[94] "Pierre Loti Münasebetiyle", *Şehbâl*, c. 3, nr. 81, 1 Eylül 1329/1913, s.170.

ihtiyacı vardır. Askerliğin önemine temas ettiği makalesinde bu "edib-i zarif"in[95] sözlerini delil olarak kullanır: "Fransa üdebâ-yı hâzırasının en büyüklerinden olan Anatole France, meslek-i felsefî ve ictimaîsi askerliğe mugayir ve hatta büsbütün aleyhinde olmakla beraber, vazifeye itaat ve hürmet, istihkar-ı menfeat, dâiye-i namus, takayyüd-i intizam, vekar-ı meslek gibi temayülât-ı âliyenin insaniyete askerlikle beraber dâhil olduğunu bir kanaat şeklinde ilân ediyor."[96]

Fransa "nesr-i hâzırının üstad-ı a'zâmı" aslında "sosyalist" ve bu itibarla da "müessesât-ı harbiyye aleyhinde bir müctehid" iken, Birinci Dünya Savaşı başladığında da kendisinin, yaşı gereği askerlik edemediğine "müteessif bulunduğunu" açıklayarak "vatandaşlarını harbe iştirak için teşci" etmiştir.[97]

Anatole France'ın ölümü üzerine kaleme aldığı yazıda ise: "Fransız edebiyatının iki büyük rüknü birbirini müteakip ufûl etti. Geçen sene Pierre Loti'yi kaybetmiştik. Bu sene Fransa, Anatole France'ın ziya'ına ağladı." diyen Nazif, "iki edib"i şöyle anlatır:

"Meslek ve meşrepleri muhalif olmakla beraber kudretçe müsavi telakki edilen bu iki edibin nokta-i nazarları pek başka idi: Pierre Loti, Türk'e ve İslam'a muhabbeti hiss-i din şekline, Anatole France ise Yunan-ı kadime ve putperestliğe meclûbiyyetini aşk ve akide haline koymuştu. Biri gördüğü masumiyyetin hayranı, diğeri kitaplarda okuduğu bir meziyet-i âfilenin dil-dâdesi idi. Pierre Loti'nin masum Türk'ü mezalime duçar oldukça, ona muhabbeti arttı. Ve öyle bir zaman oldu ki, *Aziyade* müellifi, yalnız kendi kavminin değil, bilumum beşeriyyetin hassas ve giryan bir vicdan-ı müştereki oldu. Bir insanın vicdan-ı umumî-i beşer olması ne büyük tali'dir!.."[98]

Nazif'e göre "Büyük Dost" denildiği zaman, her Türk'ün hatırına Pierre Loti gelir. O sıfat tamlamasına Türk'ün kalbi ve şükranı Türk diyarında bir özel isim şeklini vermiştir. "Dünya yüzünde hiç bir kimse, mensup bulunmadığı bir milleti Pierre Loti'nin Türk'ü sevdiği kadar sevmemiştir."[99]

"Din-i İslam yolunda kendi hayatını biddefaat tehlikeye ilka ve nihayet feda etmiş olan ve Fatih câmi-i şerifinde hazır bulunduğu bir yatsı namazını vecd ü gaşy ile temaşa ederken "Ah! Müslüman olmayan ve bu şekilde ibadetin zevk ve saadetinden mahrum bulunan her insan sefildir" ikrarını kitabına* derc ederek, edebiyat-ı cihanın beliğ ve müşaşa' bir safha ve levhası suretinde bilumum a'sarı-ı müstakbelenin gözü önüne asan ve hanesindeki lane-i huzuru mabed-i İslam şekline kalb ile, orada Allah'ı, Muhammed'i ve ümmeti düşünen ve bu ümmetin halâsı için ömrünü son nefesine kadar it'âb eden merhum Pierre Loti"[100] "Türk'ün kanından doğmadıysa da kandan

---

[95] "Bir Kütüphane ve İki Eser: *Meşhedî'nin Hikayeleri- Kızlar Ağası*", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr.1569/95, 9 Eylül 1926, s. 258-60.

[96] "Dünkü Resm", *Hak*, 28 Mart 1912.

[97] "Harb ve Edebiyat", *Hadisat*, nr. 72, 7 Mart 1919.

[98] "İki Edîb", *Resimli Gazete*, nr. 61, 1 Teşrin-i sâni 1340/1924.

[99] "Büyük Dost (Pierre Loti) Günü", *İleri*, nr. 1786, 23 Kânun-ı sâni 1339/1923, s.1; *Çal Çoban Çal*, s. 31.

* *Les Dèseachantées*'in bu satırları için bk. *Çal Çoban Çal*, s. 32-3.

[100] Süleyman Nazif, *İmana Tasallut (Şapka Meselesi)*, Maarif Kütüphanesi, İstanbul 1341/1925, s. 10. Nazif, Pierre Loti'nin ölümünden sonraki yazılarından birinde de şunları söyler: "Malumdur ki Pierre Loti arzu-yı vicdanîsiyle din-i İslam'ı kabul ve Rochefort'daki hanesinin bir kısmını camie tahvil etmiştir. Kânun-ı saninin yirmi üçünde ve Ayasofya'da merhumun ruhuna muazzam bir

daha kuvvetli olan imanından mütevellid bir Türkoğludur." O önce Fransa'nın ve Fransa'dan sonra alemin "aleyhimizdeki dalâl-i kinini tadil ve izale" etmiştir.[101]

Anatole France ise "hissen, fikren, kalben daima Rum ve Ermenilere meclup ve hadim" kalmıştır. Başta da belirttiğimiz gibi Paris'in Coğrafya Salonu'nda Ermeni "erbab-ı kaleminden" Varşak Çobanyan'ın Türkler aleyhindeki bir konferansına İshak Sükûtî ile birlikte Nazif de gider. Konferans, yazarın "ilk ve son defa olarak o gece" gördüğü "elli beşlik zinde bir adam" olan Anatole France'ın himayesindedir. Kürsüye davet ettiği Ermeni ihtilalcisini " ... üçyüzbin ferdi Kızıl Sultan'ın emriyle katliam edilmiş olan bu cemaatin mazisiyle hâli hakkında müfid bir hitabe okuyacak." şeklinde takdim eder. Çobanyan, ancak "gözünü yumdu, ağzını açtı" deyimiyle anlatılabilecek uzun konuşmanın son sahifesini çevirdiğinde Fransız edibin "takdirkar ve müşfik tebessümleri" devam etmektedir. Sondaki kısa hitabesinde ise "Avrupa'nın adl ü şefkatinden Ermeniler'in meyûs olmamalarını ve ümitvar bulunmalarını tavsiye ve onlara yevm-i necatın uzak bulunmadığını temin" eder.

Aradan geçen fevkalade vak'alarla dolu yirmi sekiz yıla rağmen "benim hiç bir zaman unutamadığım o geceyi Anatole France acaba ömrünün sonuna kadar hatırında tutabildi mi?" diye soran Nazif, "bu en büyük edibin ufûlünü Türk matbuatı haber verirken, hiçbir taraftan hafif bir işmizaz-ı serzeniş" görülmediğini, bilakis "onun meziyyatını takdir ve ilan eden sesler"in hala devam ettiğini belirterek: Türk harîm-i kalbindeki yara sızlar ve kanarken bile, düşman bir adam, mahzâ edib ve zî-kemal olduğu için hem af hem tebcil etmek gibi pek müstesna bir kadir-şinâslık gösteriyor."[102] der.

Fakat ne yazık ki, düşmana gösterilen müstesna "kadir-şinaslık" çok geçmeden "büyük dost"tan esirgenir olacaktır. Pierre Loti Cemiyeti beşinci yılını doldurmasına rağmen "meydanda her sene tekrar edilen aynı sözlerden, aynı nakarattan başka bir şey yok"tur.

Halbuki, Pierre Loti'yi "tebcil" için ne yapsak azdır. Türkler'i sevmenin yasak, sevmemenin mecburi olduğu bir zamanda o, tek başına Avrupa'nın karşısına dikilerek, mazlum milletimizin hakkını müdafaa ve masumluğunu ispat etmişti:

"Mizan-ı adlin bir gözünde bütün hıristiyanlık alemi, diğerinde yalnız Pierre Loti bulunuyordu. Pierre Loti nihayet ağır bastı. Çünkü bulunduğu gözde dirhem-i tadil "hak" idi. Bu ulvi teşebbüs ve hareketinde o büyük adam, şetimden ölümle tehdide kadar[103], tarizin her nevini -son nefesini vererek, gözlerini müebbeden kapayıncaya kadar- gördü."

Mevlid-i Şerif okutmak daha münasip değil midir?. Ayasofya gibi mühtedi bir mabed-i muhteşemde, Hıristiyanlıktan İslamlığa -kendi vicdanından başka hiç bir kuvvetin icbar ve sevki olmaksızın- geçmiş olan, eserleri Ayasofya'nın binasından daha muhteşem bir edibin ruhuna Mevlid kıraat etmek, yalnız onunkini değil, bu mevlidin mevzu-ı akdesi olan peygamberin de ruhunu memnun ederdi." ("Yirmiüç Kânun-ı sâni", *Resimli Gazete*, nr. 74, 31 Kânun-ı sâni 1341/1925).

101 "Büyük Dost (Pierre Loti) Günü", *İleri*, nr. 1786, 23 Kânun-ı sâni 1339/1923, s.1; *Çal Çoban Çal*, s. 35.

102 "İki Edîb", *Resimli Gazete*, nr. 61, 1 Teşrin-i sânı 1340/1924.

103 Nazif'in bir yazısında şu bilgiye rastlıyoruz: "Balkan harbindeki Bulgar vahşetini tel'in eden büyük dostumuz Pierre Loti'yi de Bulgar ordusundaki bir Ermeni mülazımı düelloya davet etmiş ve davete fakat bir Fransız zabiti icabet ederek heriti paralamıştı. ..." ("Düello", *Resimli Gazete*, nr. 23, 9 Şubat 1340/1924).

Cemiyet ilk "ihtifal"i icra ettikten sonra da, çıkmış olan hem de hepsi bize ait kitaplarına anlaşılmaz bir kayıtsızlık göstermiştir. Diğer eserleri şöyle dursun Türkler'le alakalı *Aziyade*'si, *Dèseachantées*'si, *Cançekişen Türkiye*'siyle *Sevgili Fransamızın Şark'ta Vefatı* ve *Şark'ı Rü'yet-i Alü'l-al*'i bile tercüme edilmemiştir.[104]

Her sene yapılan toplantının şekli de "hiç birşeye benzemiyor" diyen Nazif: "Malumdur ki, merhum, Frenk doğduğu halde, alafranga adetlerden ve çay ziyafeti filan gibi şeylerden hoşlanmaz ve istikrah ile kaçardı. Madem ki bir resm-i tezkar icra edilecekti, mesela Topkapı Sarayı'nın tarihi bir yerinde ve yine mesela Bağdat Kasrı gibi dünyanın en bedi binalarından birinde olamaz mıydı?.. Edib'in o kadar sevdiği ve terennüm ettiği Eyüb'de iki kurban zebh ile eti fukarasına tevzi etmek onun ruhunu Matbuat Cemiyeti'nde içilen çaylarla yenilen pastalardan ziyade mahzuz ederdi."[105] der.

İNGİLİZ EDEBİYATI

Shakespeare

Arap ve Acem şairlerine destanlar yazdırmış olan Leyla ile Mecnun'un aşk macerası en güzel ifadesini bizim Fuzulî'de bulduğu gibi, *Roméo et Juliette* efsanesini de en güzel, Shakespeare anlatmıştır. "İngilizlerin *Roméo et Juliette*'i ne ise bizim de *Leylâ ve Mecnun*'umuz odur." diyen Nazif, "mevzuları arasında hiçbir müşâbehet ve karabet" bulunmayan bu iki eseri "yalnız birer ecnebi masalı olmak" itibarıyla birbirine benzetir:

"Roméo et Juliette İtalya'ya ait bir efsanedir. İngiliz şairi Şhakespeare'den üç asır evvel, İtalyan şair-i ekberi Dante Alkhieri bundan bahsetmiş ve diğer İtalyan ve İngiliz şairler o efsaneden manzumeler tertib eylemişlerdi. En güzelini Shakespeare bir tiyatro şeklinde vücuda getirdi. Bugün hiç kimse İngiliz şair-i azamının bediasını bir eser-i tercüme veya iktibas addedemez. Roméo et Juliette denilince hatıra en evvel gelen Shakespeare'dir. Hatta o muazzam Dante bile bu hususta zihne tebadür etmez."[106]

Nazif iki yazısında daha Shakespeare'den bahsederse de bunlar şairliği ile fazla alakalı değildir.

"İngiliz şair-i meşhuru"nun, "mevzuu da -bugünkü milleti gibi- aleyhimizde" olan Othello'sunu seyredenler arasında Nazif de vardır. Oyunun en büyük kahramanı Othello, mağribî bir mürteddir. Hıristiyan dinine ve Venedik devleti tabiiyyetine geçince, maddi manevi her kuvvetini müslüman ve Türk'ün aleyhine vakfeder....

Nazif yaşanan manzarayı şöyle anlatır: "Shakespeare aleyhimizde, bu oyunda tasvir ettiği vak'a aleyhimizde, eşhas aleyhimizde, hep bununla beraber biz bu oyunu seyrederken, bedayie meclubiyetimiz, yüreğimizin hala kapanmayan yaralarında

---

104 Abide ve ismini caddeye vermek hususunda yapılanlar gülünç aynı zamanda utanç vericidir: "... bir tarafı geniş bir arsa, yani virane bulunan dar bir sokağa Pierre Loti Caddesi namını vererek, bir de levha taktılar. Bu levha hem edibin ismiyle, hem gasp ile tahzil ettiği cadde kelimesiyle gece gündüz, açık kapalı havalarda mütevaliyen istihza ediyor. Fransız edibine bizim yüzümüzden düşman olan Rumlarla Ermenilerin hatırına gelseydi, Atina ve Revan şehirlerindeki sokaklardan bizim Pierre Loti Caddesi'ne mümüsil birine aynı ismi ita ve aynı levhayı talik ve teşhir ederlerdi. Ve belki de etmişlerdir." ("Yirmiüç Kânun-ı sâni", *Resimli Gazete*, nr. 74, 31 Kânun-ı sâni 1341/1925).

105 "Yirmiüç Kânun-ı sâni", *Resimli Gazete*, nr. 74, 31 Kânun-ı sâni 1341/1925.

106 *Fuzulî*, s. 84.

fışkıran evca'ını birkaç saat avuttu ve uyuttu. (...) Kadın erkek hiçbir temaşagerin, hiçbirimizin hatırından geçmedi ki; bu mehasin, bu ezhar-ı san'at arasında bir diken, bir yılan gibi sıkışmış ve yerleşmiş olan şey, bize husumet hissidir. Hayır biz bunu görmeye, hatta düşünmeye bile tenezzül etmedik."

Son perde kapanırken, "eserin verdiği mest-i ulvi ile sarhoş" dört bin avuç dakikalarca birbirine çarpar. Oynayanlar da izleyenler de Türktür. "Avrupalılar'ın Avrupa'ya lâyık görmek istemedikleri Türk..."[107]

Lord Byron

Avrupa'da iken diğer ihtilalciler gibi Nazif'in de heyeceanla ziyaret ettiği[108] yerlerden olan Chillon kasrı ve zindanı Byron ve Hugo gibi şairlerin eserlerine konu olmuştur. "Bu iki büyük şairi o kadar müteheyyiç eden sebep, bu zindanda bir zaman François Bonnivard adlı bir İsviçrelinin altı sene zencir-bend mahbus kalmış olmasıdır." Hürriyetsiz vatan, ruhsuz beden gibidir. François Bonnivard "semavi bir hararet himmetiyle vatanını esaretten kurtarmağa" çalışmıştır. Promete gibi, o da gazaba uğrar.

İşte, "yazıldığı günden beri insaniyetin âsabından mütevâli cereyanlar geçiren meşhur "Chillon Mahbusu" neşidesini, yine meşhur İngiliz şairi Lord Byron" burada, Lozan yakınlarındaki Uşi köyünde ve kira ile barındığı bir misafirhanede, yirmisekiz yaşındayken kaleme almıştır(1816).

Nazif'e: "Mahall-i tahrir neresi olursa olsun, Byron o ilhamı, o heyecanı, o hararet-i beyanı Chillon kasrının zindanından almıştı." der. Chillon zindanındaki "meşhudat ve intibaâtını" *Le Rhin* adlı seyahat-nâmesine kaydeden Hugo da "o karanlıktan gözler kamaştıracak bir levha" çıkarmıştır.[109]

Hugo gibi Byron da koyu bir Türk düşmanıdır.[110] Hugo'yu parlatan Mora isyanı Byron'un sonunu hazırlar:

"Lord Byron bir çılgın, bir mecnun idi. Sergüzeştler arkasında serseriyane koşarken kader önüne bir Yunan isyanı çıkardı. Onun efrad ve akvamdan hiç kimseye muhabbeti yoktu. Asalet-i derbederini nimetlerin hepsine gark etmiş olan taliine kadar herşeye ve herkese ilan-ı husumet etmişti."[111]

---

107 "*Othello* Oynanırken", *Resimli Gazete*, nr. 18, 5 Kânun-ı sâni 1340/1924. Nazif, İşgal günlerinin İngiliz Polis Şefi'nden bahsettiği yazısında da Shakespeare'i anmıştır: Maxwell yalnız bir İngiliz miralayın ismi değil, adına "mütareke seneleri" dediğimiz uzun siyah gecelerin içinde ve bütün evcaıyla dimağında dolaşır bir tayf-ı hiyanet, üniformalı bir kabus idi. Edebiyat-ı cihan namına teessüf olunur ki bu adam Shakespeare zamanında dünyaya gelmedi. O vakit doğmuş olsaydı, bugün *Hamlet, Macbet, Othello* ve diğer enmuzec ve isimler yanında Maxwell adlı bir çehre de a'sâr-ı müstakbelenin teşhirgâhlarına intikal ederdi. Shakespeare'in dehasından mütevellit eşhasın cinayetlerinde esrarengiz alemlerin mahlukatını andıran bir fevkaladelik var. Maxwell ise adi, sefil, müptezel, haydutluktan yankesiciliğe ve teditten dolandırıcılığa kadar, eşkal-i sirkatin hepsini ... irtikâb eden bir mahluktan başka birşey değildir." ("Maxwell'in Mahkûmiyeti", *Resimli Gazete*, nr. 64, 22 Teşrin-i sâni 1340/1924).

108 "İki Zindan", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr.1546/72, 1 Nisan 1926, s. 306-9.

109 a.y.

110 "Childe Horold" manzumesinde Lord Byron'ın Türkler'e ait birkaç kelime-i senâsı, Tür düşmanı İngiliz şairinden gerek mukaddem, gerek muahhar, gerek kavlen, gerek fiilen sâdır olan bî-hadd ü hesab tecavüzü affettiremez." ("Tercüme Mezbahası I", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1552/78, 13 Mayıs 1926, s. 402-6).

111 "Husûmet mi Muhabbet mi?", *İctihad*, c. 4, nr. 96, 6 Mart 1330/1914, s. 2154-6.

"Byron, bize Victor Hugo'dan ziyade fenalık etti" diyen Nazif, fakat lehinde hafifletici sebepler gösterilebileceğini belirterek deliliğini misal verir: "Evet Byron'un büyük amcası, babası, anası, soyu sopu deli, kendisi ise zır deli.."[112] "Lord Byron'ı Hugo ile aynı "silsile-i takbihe bend etmek günahtır."[113]

İngiliz edebiyatının beş ciltlik muazzam ve benzersiz tarihini Fransızca'da vücuda getirmiş olan meşhur Hippolyte Taine'in, Lord Byron'a ayırdığı seksene yakın sahife[114] "serapa Byron'ın çılgınlıklarına ait menakıb ve vesaiki" ihtiva etmektedir.

Lamartine ise bu deli şaire "deha-yı menhus" der. Bu menhus dâhi, ilk şiirinin bir İngilizce mecmuada dürüst -ve ihtimal ki muhakkik- bir lisan ile tenkit edildikten dolayı büsbütün çıldırmış. İngiltere'ye, bütün dünyaya ve bilhassa maaliyât-ı ahlâka ilân-ı husumet etmiş. Servetini sefahate sarfetmekle de teskin-i gayz edemeyerek, Mora haydutlarının arasına karışmış. Türk ve müslüman öldürmekle tatmin-i şehvet ederken, Mesolongion şehrinde ve Rumların kucağında hummadan müstehak olduğu dar-ı cezaya gitmiştir.* Hâlâ İngilizler Byron'a: "Sefih, deli canavar, şeytan" gibi sıfatları semihane tevcih ederler. Zaten onun da hayatta iken maksadı bu idi. Ve hatta bir cürüm ve cinayet ika edemediği zamanlar, muhayyel fezayihi nefsine isnat ile kendi aleyhine iftiralarda bulunurdu."[115]

Nazif'in bu yazıyı kaleme aldığı sırada Yunanlılar Byron'u ölümünün yüzüncü yıldönümünde anmaya hazırlanmaktadırlar. Şairin edebî meziyetlerini inkâr etmemekle beraber "tıynet ve mahiyeti"ni en güvenilir kaynaklardan özetler.

Halbuki "Yunanlılar şairi değil, bir insanı, bir hâmiyi, bir münciyi tebcil" etmek istemektedirler. "Lord Byron Rumlara, müstehakk-ı halâs ve necib bir ırk telakki ettiği için gerek kalemen, gerek fiilen imdat etmemişti. Çünkü mecnun da olsa, önünde mahiyet ve tiynetlerine keşf-i avret ettiren mahlukları, olduklarından başka görecek kadar ahmak değildi. O ancak kan ve şehvet peşinde serseriyane koşarken tali', daha doğrusu bizim talihsizliğimiz karşısında bu Mora şibh-i cezîresi, bir Rum unsuru çıkardı. İşte bu kadar."[116]

Nitekim "Byron'un yüzüncü sene-i vefatı münasebetiyle Edmond Bilon tarafından gayet müdekkikane yazılmış olan onaltı büyük sahifelik makale de (*Revue de*

---

112 "Bir İhtifâl Münasebetiyle", *Resimli Gazete*, nr. 29, 22 Mart 1340/1924.

113 "Husûmet mi Muhabbet mi?", *İctihad*, c. 4, nr. 96, 6 Mart 1330/1914, s. 2154-6.

114 Nazif, Abdullah Cevdet'in tercümesini tenkid ederken: "Bu muazzam kitabın vücudundan bîhaber veya haberdar olup da hiç olmazsa Chillon Mahbusu'na ait satırlarını tedkik etmek lüzumundan gafil bir mütercime İngiliz şairinin enâfis-i âsârından birini tercüme ettirmek suretiyle, adl-i İlahî o şairden Türkler'in intikamını alıyor." der. ("Tercüme Mezbahası I", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1552/78, 13 Mayıs 1926, s. 402-6).

* Nazif, başka bir makalesinde şunları söyler: ".. Vakıa Avrupa, kanlı siyasetleriyle ve çılgın şairleriyle Mora kıtasına mütevaliyen ve kucak kucak mevadd-ı infilakiyye taşıyordu. İngiliz şairi Lord Byron Yunan muhabbetinden nadim olduğu halde bile, Yunan aşkından mütevellid heyecanını hayatıyla birlikte Mussolanki kasabasında gömmüştü." ("Bir Ufûl Münasebetiyle", *Servet-i Fünun*, c. 61, nr. 1580/106, 25 Teşrin-i sâni 1926, s. 18-21).

115 "Bir İhtifâl Münasebetiyle", *Resimli Gazete*, nr. 29, 22 Mart 1340/1924.

116 Nazif, Chillon Mahbusu tercümesini tenkid ettiği yazıda ise şöyle der: "Mütercimin (Abdullah Cevdet) iddia ettiği gibi "Byron bu hâk-i maalî-mehdin Türk hükümet-i cebbarının zir-i payinde kalmasını arzu etmediği" için değil,maceralar peşinde koşmaktan zevk alan bir çılgın, bir mecnun olduğu cihetle ve ancak bu saika ile Mora asileri arasına atıldı. Başta müverrih ve feylesof Taine bulunduğu halde, bilumum münekkidler bu hususta müttefiktirler." ("Tercüme Mezbahası I", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1552/78, 13 Mayıs 1926, s. 402-6)

deux Mondes 1 Nisan 1924 tarihli nüshasında yayınlamıştır) bunu doğrulamaktadır: Edmond Bilon bu yazısında "Byron'un Misolonki'ye gittikten sonra Rumlar hakkındaki fikrinin değiştiğini" ve orada gördüğü "küfran-ı nimetle, hilekârlıklar şairin Yunan muhabbetini eğer bu muhabbet maceraperestliğin bir şekl-i diğeri olmayıp da, ciddî ve vakî ise, hakiki bir Rum düşmanlığına veya nefretliğine kalb etmiş olduğunu" söyler. Byron eğer Misolonki'de çarçabuk terk-i hayat etmeseydi, husumetini Türkler'den nez' ile, Rumlar'a tevcih edecekti.[117]

117 "Tercüme Mezbahası I", *Servet i Fünun*, c. 59, nr. 1552/78, 13 Mayıs 1926, s. 402-6.

V. BÖLÜM

SOSYAL VE POLİTİK MESELELER

1. AVRUPA MEDENİYETİ

Osmanlı Devleti'nde hürriyet mücadelesinin tesirini iyice artırdığı bir devrede, Namık Kemal ve Hamid'in hamâsî eserlerini okuyarak büyüyen Süleyman Nazif, devletin kurtuluşunu, çöküşün sebebi saydığı istibdadın yıkılmasında görüyordu. Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler gibi onun da rüyalarını süsleyen ideal örnek, hür ve medenî Avrupa idi. Bu hürriyet sevdalısı Osmanlı aydınlarının gözünde Paris medeniyetin merkezi, Londra hürriyetin beşiğidir. Bu itibarla, "fedakârân-ı ahrar"a kucak açan o füsûnkâr beldelere koşmak, hayal ve ideal arkadaşlarına karışmak hevesi, birçok emsâli gibi Süleyman Nazif için de bastırılamaz bir arzu, bir iştiyaktır. Nitekim, önce "mukavemet-sûz cazibe"ye kapılarak Diyarbakır'dan İstanbul'a gelmiş[1] ve oradan da "hürriyetin mahşer-i rengînine iltica"[2] etmişti.

Fakat bu medenî ülkeler çok geçmeden farklı bir çehreye bürünecek ve birer birer bambaşka bir mahiyette görüneceklerdir. Dün hürriyet fedailerimize hayır ve salâhımız için kalb ve kapılarını cömertçe açan Avrupa, henüz bir yaşını doldurmamış Meşrutiyet'imizi boğmak istercesine boğazımızı sıkmakta ve devleti darboğazlara sokmakta hiç bir tereddüt göstermemektedirler. Bu hal bir istisna değil, zayıf olduğumuz müddetçe hiç değişmeyen zalimâne bir kaide ve acı bir hakikat olarak devam edip gelecektir.

Süleyman Nazif'in Avrupa'ya bakışını iki ayrı açıdan değerlendirmek gerekir. Kısacası farklı iki Avrupa ile karşı karşıyayız:

Birincisi, İsevîlik ve diğer dinlerden hatta kadim kültürlerin güzelliklerinden de istifade ile medeniyet ve ilim-tekniği geliştirip insanlığın hizmetine sunmak suretiyle, hristiyanlığın da özünde mevcut diğergâmlık ve feragati takdir ve izhar eden Avrupa. Muhtaç bulunduğumuz ve müşterisi olmamız gereken medenî Avrupa budur.

İkincisi ise, ademoğlunun ortak bilgi ve tecrübelerinin meyvesi ve bu itibarla da bütün insanlığın malı olan sanayi ve teknolojiyi kendi hizmetine ve adeta zimmetine alarak, hristiyanlık ve medeniyet namı altında bencil ve emperyalist bir zihniyetle hareket eden Avrupa. Birinci Avrupa'nın mükemmel hale getirdiği teknik ve medeniyeti tekeline alarak Avrupalı olmayanlara zulüm ve ölüm kusan bu ikinci Avrupa[3], Nazif'in yakın dostu Akif'in ifadesiyle, "tek dişi kalmış canavar"dır.

1. "Bursa'da Bir Hafta II", *Resimli Gazete*, nr. 44, 5 Temmuz 1340/1924.
2. Süleyman Nazif, *Gizli Figanlar*, s. 6; Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 67.
3. "Hakikat aranırsa Avrupa medeniyeti Avrupalı olmayanlara karşı yaldızı da zehirli bir silah-ı katildir. Ey ademoğlu, hıristiyan değilsen dünyada yaşamak hakkın yok. Hele müslüman isen ölmek vazifendir. Bu vahşetler irtikâb olunurken bari Hz. İsa'nın adı karıştırılmasa!... O İsa ki, "bir yanağına vururlarsa ötekini çevir" diyor. O İsa ki İncillerde mahfuz emirlerinden biri "nefsine hoş gelmeyen hareketi başkalarına revâ görme" der." ("Kâfir Kimdir?", *Resimli Gazete*, nr. 50, 16 Ağustos 1340/1924).

Medeniyet zırhına bürünmüş ve Hz. İsa'nın yolunda görünmüş olan ikinci Avrupa, teşkilâtlı devlet ve hükümetler halinde hep hakim mevkide bulunurken ikinci Avrupa, geri planda ve organize olmamışlık yüzünden sesini yükseltemeyen kamu vicdanı halinde kalmıştır. Sömürgeci ve zalim Avrupa'nın dünya yüzündeki talan ve katliamlarını normal gören sadist amirler yanında, utanan ve vicdan azabı hisseden mert ve insaflı fertler de mevcuttur.[4] Avrupalı bazı hakperest aydınlar, zaman zaman duyulan feryatlarıyla bunun delili, temsilcisi ve yükselen sesi olmuşlardır.

Denilebilir ki, medeniyetin, hak ve hürriyetin "mahşer-i rengîni" olan birinci Avrupa'ya iştiyakla "iltica" etmiş bulunan Süleyman Nazif'i, medeniyet maskesi ile az sonra sahneye çıkan ve bir türlü inmek bilmeyen ikinci Avrupa, dehşete düşürecek ve iğrendirecektir: "İslam'ı mazlum gördükçe ona muhabbetim arttı. Ben son felâketlere kadar, Avrupa terakkiyatına meftun olanlardan biri idim. Fakat şimdi "zalim"den istikrah ediyorum, kim ve ne kadar müterakki olursa olsun..."[5]

Gelecek satırlarda, Nazif'in hayatındaki bu, "iltica"dan "istikrah"a dönüşümün sebep ve safhaları kronolojik olarak anlatılacaktır. Genç Osmanlılar ve Jön Türkler, Avrupalılaşmayı daha ziyade rejim noktasından ve teorik düşünmüşler ve pratikte hüsrana düşmüşlerdi.[6] Bu çizgide bir ara Süleyman Nazif de aynı niyet ve gayretle yer almıştır. Ancak, Batı'nın bize olan kin ve nefretini bile onunla izah ettiği istibdad idaresi[7] II. Meşrutiyet'le birlikte yıkıldıktan ve Avrupa'nın ikinci yüzünü tanıdıktan sonra, Batı'ya karşı daha uyanık ve temkinli bulunmanın şart olduğunu anlamıştır. Çünkü, istibdad altında uyuşan beyinleri ve melankolik hislerin tazyiki altındaki idrak ve muhakemeyi, gelişen hadiselerin şokları uyarmıştı. Bu idrak uyanması sonucu Avrupa karşısında daha gerçekçi ve seçici bir tavır içine girildiği açıkça görülür. Artık Batı kültürünün zevk ve değer hükümlerine değil bilgi ve tefekkür tarzına, medeniyetin ise daha ziyade sanayi ve teknolojisine talip olunmalıdır. Bu hususta derinlemesine tedkikleri olmamakla beraber Nazif, gelinen son noktada Avrupa karşısındaki tutumuyla Mehmed Akif'e yaklaştığı gibi, Batı medeniyetiyle ilişkide terakki ölçüsünü esas alan Ahmet Mithat Efendi ile de paralellik gösterir.[8]

4. Nitekim, Halide Edib'in ünlü Sultanahmed Mitingi'nde söylemiş olduğu: "Devletler düşmanımız, milletler dostumuzdur." cümlesi de bu medenî-muhteris ikili'ye işaret sayılabilir. "Her ferdin içinde ezelî bir hak duygusu vardır ve milletleri meydana getiren de fertlerdir." Bu karanlık günlerde Türk'ün iki dostu vardır: 1) Müslümanlar, 2) Türk'ün gayesinin haklılığını anlayarak seslerini yükseltecek olan medenî milletlerin fertleri." (Doç. Dr. İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İst., 1978, s. 48; Sultanahmet nutkunun metni için bk. *Vakit*, nr. 565, 23 mayıs 1335/1919; Halide Edib,*Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 32-3.

5. "Kılıçzâde Hakkı Bey'e", *Resimli Gazete*, nr. 59, 18 Teşrin-i evvel 1340/1924.

6. Doç. Dr. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Ankara, 1975, s. 8.

7. Bir defa daha belirtelim: Meşrutiyet'in birinci yıldönümü öncesi Rus Çarı II. Nikola'nın ziyaretini kabul etmeyen İngiltere'nin bir grup meb'usumuzu resmen davet etmesi üzerine Nazif şöyle der: "Dünyanın en zîşevket bir hükümdarına irâe olunan çîn-i istihkar karşısında meb'uslarımıza gösterilen rû-yi nevâziş ü mahmidet bizim için bir şereftir. On bir ay evvele kadar Türk ve Osmanlı namı her Avrupalının asab-ı kininden bir cereyan-ı nefret geçirirdi. O vakit şahsımız, şahsiyetimiz, namus ve ikbalimiz yalnız bir şahısda temerküz ve tecessüm etmişti. Fark-ı tevekkül ü tahammülümüze mütemâdi yıldırımlar yağdıran o dest-i ta'addi, Avruya'ya da aleyhimizde kin ve nefret tevzi ediyordu. Biz o zulme tâbi ve sabûr olmakla, her hakarete ihraz-ı istihkak etmiştik. Geçen seneye kadar Türkler'e atf olunan nazarlarda hiç bir mana-yı samimiyyet yoktu. Avrupa'ya mestevli ve vâcibü'd-def' bir sürü mahlukat-ı müz'ice suretinde görünüyor idik!..." ("Bir Manzara-i İbret-âver", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 34, 3 Temmuz 1909).

8. "Ahmed Mithat Efendi yeni bir insan tipidir. Batı medeniyetini bir rejim davası haline getiren Tanzimat yazarlarından da, yine batıyı bir örf ve âdetler sistemi olarak benimseme taraftarı olanların da, hatta Beşir Fuad gibi pozitivist ve materyalist görenlerin de dışındadır. ... Bu düşüncenin fikrî

Müslüman Şark kültürüyle yetiştirilmiş olmakla beraber Fransız dil ve kültürüne ve bu yolla da Batı kültürüne aşina ve hayran bulunan Süleyman Nazif, başlangıçta bilhassa İngiliz siyasetini benimsemiş aydınlarımızdandır.[9] 1913 yılında kaleme aldığı bir yazısında bunun sebeplerini şöyle anlatmıştır:

"Ben öyle bir muhit içinde doğdum ve büyüdüm ki etrafımdakiler İngiliz taraftarlığını bir vecibe-i kiyâset ü hamiyyet addeder ve vekayi' de bu vücûbu mütevâliyen teyid eylerdi. Moskof ordusu İstanbul'un surları önünde rekz-i hıyam-ı taazzum ederken dokuz yaşında idim. O vakit bu felâkete ağlayan nazarlarda Ayestefanos önünde lenger-endaz-ı mehabet olan İngiliz sefâin-i harbiyyesinin beşâret-i vücudu bir lema'-i ümid ikaz etti. Babıali'nin koridorlarından Anadolu köylerinin kahvehanelerine kadar her yerde yükselen sada aynı kanaati ilan ediyordu:

"-Bizim bir dostumuz varsa İngiltere'dir!."

Kırım muharebesi, Mehmed Ali hadisesi, Bonaparte vekayii hep İngiltere muhalesetinin bir asır zarfında sık sık tezahür eden alâim-i meşkûresi idi. İşte ben bu an'anât ü hatırâta merbut kaldım. Ve bu an'anât ve hatırât muhakememe o kadar tahakküm etti ki bir çok tezahürât-ı tâliyye karşısında bile müteredditdit, daha doğrusu hükm-i mütekaddemde musırr yaşadım."[10]

Fransa ile dostluğumuz ise daha eskilere dayanır. Kanunî'nin I. Fransuva'yı himayesiyle başlayan "münasebet-i siyasiyyemizin üç buçuk asırlık sima-yı mevcudiyetinde la-yezal bir işmizaz-ı infial yoktur." Sebebi ne olursa olsun Fransa'nın, Kırım muharebesinde ettiği fiilî yardımları da daima minnetle hatırlarız. "Halkımızın asalet-i fikriyye ile mümtaz olan kısmında bir adam görülmez ki az, çok Fransızca bilmesin; Voltaire, Rousseau, Hugo her müteyakkız Türk'ün perestîde-i zevk ü idrakidir." Fransa'nın Dersaadet sefir-i sabıkı Mösyö Constans'ın da belirttiği gibi: "Türkler Fransa'yı severler. Ve hiss-i hürriyeti bizden aldıkları, daima hatıra-pîrâ-yı mahmidetleridir."[11]

Türk'ün ezelî düşmanı olan Moskof'un, Avrupa'yı da tehdit eden müşterek bir düşman halinde bulunduğu zamanlarda ve tamamen menfeat gereği olarak kuvvetlenen Osmanlı-Avrupa dostluğu, siyasi dengenin değişmesiyle yerini hemen haince bir düşmanlığa bırakmıştır. İngiltere'den başka Fransa ve Almanya'nın da Avrupa siyasetinde ağırlığını hissettirmesi üzerine Rusya ve Osmanlı'nın Avrupa ile münasebetleri çok değişik kombinezonlarla yürüyecektir.

mahsullerini ancak 1908 Meşrutiyetinden sonra iki mütefekkirimizde görürüz: Ziya Gökalp ve Mehmed Akif. ... Filhakika Türk, Osmanlı ve İslam ve doğu medeniyetinin manevi değerler sistemini muhafaza ederek batıdan ilmin ve tekniğin kazandığı terakki seviyesine sahip olmak bu üç müellifi birleştirecektir." (Okay, *a.e.*, s. 425).

9. "Evet, ben İngiliz siyasetinin memleketimizde en hararetli mürevviçlerinden idim. Ve bu ictihadımı müdafaa emrinde muhibb-i necibim Celal Nuri Bey'den, şahsını asla tanımadığım *Osmanischer Lloyd* muharririne kadar birçok zevat ile münakaşat-ı kalemiyyede bulundum. Senelerce vicdanıma tahakküm eden kanaat bana İngiliz siyasetini ve İngiliz muhabbetini bir "devâ-yı küll" zannettirirdi. Bu gün o kanaat pek ziyade mütezelzil bulunuyor. Cenab-ı Hakk'tan niyaz ederim ki "devâ-yı küll" addettiğim, bir "semm-i kâtil" olmasın." ("İngiliz Siyaseti Hakkında" -Fazıl-ı Muhterem Mehmed Ubeydullah Efendi Hazretlerine-, *Hakyolu* , nr. 16, 17 Şubat 1913).

10. "İngiliz Siyaseti Hakkında" -Fazıl-ı Muhterem Mehmed Ubeydullah Efendi Hazretlerine-; *Hakyolu* , nr. 16, 17 Şubat 1913.

11. "Fransa ve Biz", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 13, 12 Haziran 1909.

Öteden beri "kıskanç bir âşık gibi" Hindistan'ı zapt etmiş olan İngiltere, bir zaman, "bir savlet-i hariciyyenin", sadakatinden daima şüpheli ve endişeli bulunduğu sevgilisini gasbedeceğini zannederdi. En evvel moskoflardan korktu. Rusya İlahi adaletin tokadını "Japonya'nın yed-i müeyyediyle" yedikten sonra İngiliz endişelerinin ağırlık merkezi de tabiî olarak değişti. Artık, korkulu gözleri önüne Almanya'nın "heyulâ-yı tehdidi" dikilmiştir.

Rusya'nın saldırma ihtimali mevcut olduğu zamanlar, biz "İngiltere'ye pek mülâyim, pek lâzım bir unsur-ı ittifak idik." Zaten en sağlam dostluklar "adâvet-i müştereke karşısında tahaddüs ve teeyyüd eder."[12] "Almanya'nın nazar-ı hırsı şark'a in'itaf ve buralarda taharri-i menafi' etmeğe başladıktan sonra Rusya, İngiltere'ye daha ziyade nâfi olmasa bile, daha az muzır bir dost gibi göründü. Ve yine hasm-ı müşterek karşısında ahd ü peyman almış dostluklardan Fransa meveddeti, Rusya muhâlesetinin kâfil-i husûlü oldu."[13] Böylece İngiliz, Alman'a karşı Fransız ve Moskof ile yakınlaşırken, kıskaca alınan Almanya ve yalnız olan Osmanlı, birbirleri için yegâne tutunacak dal halinde kalıyordu.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı meselesinde Avrupa'nın takındığı tavır, Süleyman Nazif'teki Avrupa sevgisini nefrete dönüştürecek hadiseler zincirinin ilk mühim halkasıdır.

"Otuz sene evvel elimizden fiilen alınmış" ve bir ismimiz, bir hatıramız kalmış bulunan Bosna-Hersek'ten o isim ve hatırayı da ebediyyen kaldırmağa "davet ve icbar" olunmaktayız. Bu teklifi "bil-ıztırar" kabul edeceğiz. Çünkü maddî kudretimiz, hakkımız nisbetinde değildir. Ve çünkü katl ve tahrib vasıtaları mükemmel olmayan haklar bu güne kadar her yerde "münhezim ve pâmâl olmuştur. İki asırdan beriye bilmem kaçıncı defa olarak, bir zilleti daha kabul ve tahammül edeceğiz."

İslam medeniyetinde temel dayanak haktır ve hak en üstün kuvvettir. Buna karşılık Emperyalist Batı medeniyetinin dayandığı nokta ise "hak" değil "kuvvet"tir. Yani, haklı olan kuvvetli değil, kuvvetli olan haklıdır.[14] Bu yüzden, "hak" pek mukaddes olmakla beraber, ne yazık ki hemen daima "kuvvet"in "pâmâl-i tagallübü" olmuş ve olmaktadır.

12. "O vakitki Rusya'nın orduları cenubî Avrupa ile şarkî Asya'da meşgul-i kâr u zarar oldukça, Hindistan'ın hududunda daha ziyade emniyet hâsıl olurdu. Hülasa biz Hind'in dimağ-ı hâkimiyetine hücum edecek kanları başka taraflara celb ve def' etmeğe hadim bir vazife, bir sülük vazifesi ifa ettik. Aynı zamanda Moskof orduları da bizim hun-ı hayatımızı emiyor ve uruk-ı mevcudiyetimizi kemiriyordu." ("İngiliz Siyaseti Hakkında" -Fazıl-ı Muhterem Mehmed Ubeydullah Efendi Hazretlerine-, *Hakyolu* , nr. 16, 17 Şubat 1913).

13. a.y.

14. "Büyük Frederick ve büyük Napoléon gibi, biri müsbet, diğeri menfi, iki mürebbi-i metînin dest-i âhenîniyle döğüle döğüle adeta çelikten bir kitle-i mütecharrike haline gelmiş olan Almanya ordularının muvâcehe-i satvetinde Bismarck, kemal-i gurur ile

"Kuvvet hakka galibdir" demişti.

Anî hissiyata, muhakemât-ı dûrâdûrun netâyicinden ziyade meclub, daha doğrusu mağlub olan insanlar için bir anda kıran, deviren, ezen bir kuvvete isnad-ı kudsiyyet etmek umumi bir haldir.

Hayat-ı tehdidi bir lemhat-ül-basardan ziyade imtidad etmeyen bir yıldırımda selika-i beşeriyye, tahribatı daha medîd ve şedîd olan, mesela bir maraz-ı müstevlîden ziyade bir kuvvet görür. Ve o kuvveti mahzâ müdhiş olduğu için takdis eder." ("Hak Kuvvettir", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 14, 13 Haziran 1909).

Evet, "haktan ziyade kuvvete ve maksaddan ziyade mezhebe riayetkâr olan medeni Avrupa", bizim için sonunda "acib" bir siyaset kaidesi koymuştur:

"Giden geri gelmez!"

Buna rağmen Nazif, insanlıktan ümidini kesmemiştir: Dünyada değişmeyen "kavâid-i mevzûa" yoktur. Bilhassa böyle "keyfî ve tahakkümî" düsturlar uzun müddet "pâyidar olamaz."[15]

Çünkü; "hakka makrun olmayan hiçbir kuvvetin imkân-ı devam bulamamış olduğu hem tarihin hem meşhûdât-ı rûz-merrenin şehadetiyle sabittir. Nerede Cengiz ki kişverlerden hun ve ateş akıtırdı? Nerede Timurlenk ki topal ayağının altında Maveraünnehir'den Akdeniz'e kadar olan bilumum büldan ü memâlik çiğnendi ve ezildi? Nerede Napoléon Bonaparte ki koca İngiltere'yi abluka etmek isterken, yine o İngiltere'nin küçük bir adasında altı sene inledikten sonra mevcudiyet-i muzafferiyesine hitam verebilmişti? Kuvvetten başka hiç bir hakka istinad etmeyen eski, yeni ne kadar hükümdaran gelmiş ise, hepsi kuvvetleriyle birlikte muzmahil olmuş ve meydan-ı şan ü şeref hakka, yalnız hakka kalmıştır."[16]

Rusya'nın İran'a tecavüzüne göz yuman İngiltere ile Fas'ı yakıp yıkmakta olan Fransa, Avrupa'nın bu mühim zaafını, daha doğrusu çirkin yüzünü açıkça ortaya çıkarmışlardır.

Nazif'i asıl şaşırtan ise; "şevket-i siyasetini, iki asırdan beri efkâr-ı ahrârânenin temin-i galibiyetine hâdim bulundurarak, koca Napoléon'un kâbus-ı tasavvurâtını Avrupa'dan def' ü tebid etmiş olan İngiltere"nin bu meseledeki tutumudur. İran topraklarına göz koyan Moskoflar'a İnglitere'nin verdiği destek, "tarihinin sahâif-i müşa'şa'asında ebedi bir zıll-ı âr ü hacâlet gibi kalacak"tır.[17]

"Dünyada şekil ve haddi tamamiyle ta'ayyün etmemiş olan şeylerden biri de haktır." diyen Süleyman Nazif meseleyi, kuvvetlinin zulmü ve zayıfın "mahza zayıf olduğu için" haklı bulunmasından ibaret görmez. Zayıf için de söylenecekler vardır:

Mesela Fas Fransa'nın zulmü altında inlemektedir. "Faslılar mukadderat-ı hâzıralarını ihzar edecek hatalarda bulunmadılar mı?.." sualini soran Nazif meselenin zayıfa bakan cihetini şöyle açıklar:

"Bugün medeniyetin bir hakk-ı nüfûzu vardır. Ve bu hak zaman ile dûçâr-ı zaaf olmaz, belki kuvvetlenir. Akdeniz'in yanı başında kapılarını ve ufuklarını kemalât-ı insaniyyeye karşı anûdâne seddeden Faslılar bugünkü felâketlerine kendi hatalarından başka sebep aramasınlar."[18]

15. "Eğer insaniyet bir saha-i tekemmülde hatevât-ı muttarıda ile ilerliyorsa... Eğer medeniyetin tahrib ü tagallüpten başka vesâiti ve makasıdı mevcut ise.. Eğer ensâl-i atiyyenin fikr ü vicdanı edvar-ı kadîmenin tahakküm-i hurâfâtıyla ilelebed mahcuz ü mefluç kalmayacaksa, bu kaide ya lehimizde tağyir veya uruk ü mezheb gözetilmeyerek bilumum akvam ve ümeme teşmil olunacaktır." ("Enîn-i Veda", *Osmanlı*, nr. 21, 6 Nisan 1909).

16. "Hak Kuvvettir", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 14, 13 Haziran 1909.

17. "İran ve Biz", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 8, 7 Haziran 1909.

18. "İnsan gibi teşekkülat-ı uzviyyesinin kemal-i nisbisiyle bilcümle mahlukat-ı hassa vü nâmiyenin eşrefi olan bir mevcudun tekâmülü daha seri ve daha kahir iken, buna karşı durarak a'sâr-ı güzeştenin silsile-i tahakkümünü edvâr-ı atiyyenin pây-ı terakkisine rabt etmeğe çalışanlar hiç bir

Süleyman Nazif, Avrupa'nın ikinci yüzünü iyice tanıdıktan sonra, buradan gelen hareketleri hep kayd-ı ihtiyatla karşılamıştır. Çünkü, Batı'nın Şark'a bakış açısını tayin eden unsur hep kendi hasis emelleridir. "Şark meselesi öyle bir ukde-i meş'umedir ki bir asırdan beri tayin olunan şekl ü surette halledileceği gün insaniyet daha müşevveş ve daha mehâlik-âlûd mesâil karşısında kalacaktır. İlm ü fennin saltanat-ı müebbedesini ilan etmek isteyen Avrupa kurûn-ı kadîmenin isr-i hûnînini takip etmek cüretinde bulunanların hatevât-ı müfterisesini tevkif etmezse, yalnız haysiyetini değil menfeatini de iflas ettirmiş olur.

Başlarında haşmetlü II. Vilhelm hazretlerinin millet-i muazzamaları olduğu halde bilumum insaniyet-i mütemeddineye sorarız ki, İtalya'nın haydutluklarını takdis etmekten başka yapacak bir şey yok mu?.."[19] diyen Süleyman Nazif kuvvetten başka hatır tanımayan Avrupa'yı şiddetle lanetler:

"Tarih, hiç bir şekavetin bu derecelerde (İtalyan Harbi) mazhar-ı müsamaha olduğunu bilmez. Yirminci asır her türlü muktesabât-ı ilmiyye vü medeniyyesiyle geçmiş a'sar-ı vahşetten utanmalı ve bu harbin menazır-ı bülend ü feci'i önünde yerlere geçmelidir."[20]

O medenî Avrupa kaybolmuş, medeniyeti maşa ve maske olarak kullanan ikinci Avrupa bütün dehşetiyle meydandadır. "Gayr-i müstahkem mahallerde, nâ-müsellâh adamları öldürmek İtalya'nın gösterebileceği yegâane kahramanlıktır. Ticaret-i umumiyyesine îras-ı halel etmezse bu cinayetler, Avrupa nazarında da mazur ve hatta meşkûr olabilir!.. " diyen Nazif, Birinci Avrupa'yı aramaktadır:

"Fakat bizim hitab ü itabımız, İtalya'dan ziyade Avrupa'ya râcidir. En küçük meseleleri aleyhimizde vesile-i müdahele eden cihan-ı medeniyetin bu sükut u tesâmuhunu görmekle insaniyet-i umumiyye utanıyor. O hassas, mütefekkir, şâir, hakîm, insaniyetperver Avrupa nerede!.."[21]

İtalya, medenî Avrupa'nın gözü önünde kuzey Afrika'yı hançerlerdiği sürece Nazif'in feryadları de dinmek bilmez. Tesellisi ise acı da olsa hakikatleri öğrenmiş olmaktır. "Biz harbin şekl-i hâzırıyla bilumum eşkâl-i muhtemele ve müstakbelesinden memnunuz. Müdafaa-i milliyye nâmına ne kadar menâbi'-i pürfeyze malik

hakka sahip değildirler. Kore'yi Japonya'ya münkad eden tabiat-ı muhikka bu gün de Faslılar'a bin pençe-i hırs ü tama'a şikar etmek istiyor. Ortada bir haksızlık varsa o da asırlardan beri sürüp gelmekte olan gafletini idâmede müntehirane inad göstermekten usanmayan Faslılar'ın harekâtındadır.

Müslüman oldukları için Faslılar'ın felâket-i hâzıralarına her hissimle acırım. Fakat bu rikkat, musibetin esbab ve sevâikını taharri ederken beni taraf'girliğe sevk edemez. Fas, memleketine tecavüz eden medenilere karşı isterse bir rûy-ı abus-ı muhalefet göstersin; lakin kapılarını çalan medeniyete muhasım görünürse neticede inkıraz ve esaret muhakkaktır." ("Hak Kuvvettir", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 14, 13 Haziran 1909).

19. "Rusya'nın Tahşidatı Münasebetiyle", *Hak*, 19 Mart 1912.

20. "Kendi Kılıçlarına", *Hak*, 3 Nisan 1912.

21. "Geçmiş zamanların macera-yı vahşetine müverrihlerinin kalemleriyle seyl-i telin gönderen Avrupa'yı şimdi karşımızda görmek isterdik. Sulh kongreleri, sulh mahkemeleri, sulh cemiyetleri teşhir eden Avrupa, harbin bu şekl-i müstekrehinden iğrenmiyor mu?..

Hakk-ı beşer, ahd-i düvel, şeref-i millî, kavâid-i ahlâk, mevzuât-ı adalet, hepsi, hepsi, hepsi iflas etti. Hayvanları himaye etmekle insanlığı i'lâya yeltenen Avrupa, Hz. Adem'in bî-günah oğullarına revâ görülen mezalimi takbih etmeyecek mi?.." (a.y.)

bulunduğumuzu bu İtalya muharebesine kadar biz de bilmiyorduk. Şimdi öğrendik.... Nefsimizi de, düşmanımızı da, Avrupa denilen muamma-yı acîbi de öğrendik."[22]

Üç hafta sonraki makale de İtalya'nın medenîce değil, ne kadar "denîce" işler peşinde olduğunun örnekleriyle doludur. Meydanda asılsız ve uydurma bir sebeb dahi mevcut değil iken İtalya Trablusgarb'a hücum eder. Avrupa ise, "bu tasallutu muâheze edecek yerde kuvvetin hakkıyla takdis" etmiştir. "İtalya, Trablusgarp'ta ihtiyarları, kadınları, çocukları katliam etti. Avrupa bu tahrib ü ifnâ ameliyatını temdînin ilk vazife-i mukaddesesi addile ve mahall-i cürmdeki memurîn-i siyasiyyesinin elleriyle alkışlamaktan utanmadı bile!..

İtalya, hastahaneleri topa tutarak canlı, cansız ne kadar vesait-i teşfiye varsa hepsini müsadere etmekten çekinmedi. Avrupa, hakk-ı harbin hakk-ı hayata tekaddüm ettiğini bir kaide-i semaviye suretinde tedvin eden bir sükut ile macerayı setr ederek vicdan-ı beşerin ef'âl-i pâkini bir kelime ile olsun izhar etmedi bile!..."

Bu sözler yalnız resmi Avrupa'ya değil, ilmi Avrupa'ya, edebi Avrupa'ya, sınai Avrupa'ya, hasılı Bahr-i Müncemid-i Şimali'den Mataban burnuna ve Bahr-i Muhit-i Atlasi'den Ural dağlarına kadar yayılan o mamur ve müzeyyen, fakat kansız, cansız, şansız topraklara aittir. Hükemasına, ülemasına, şuarasına hayran olduğumuz Avrupa'yı biz bugün karşımızda değil, hayalimizde bile bulamıyoruz." diyen Süleyman Nazif şöyle devam eder:

"Biliriz Lahey denilen bir kasabada insanların sâde-dilliğiyle istihza eden bir müessese-i acibe vardır. Ve zavallı yirminci asr-ı temeddün, bu mashara-i nevzadın beşiğini sallamakla altıbin senelik evca ü metaibine neşaid-i tenvim okumağa çalışıyor.

Sulh-i umumi ve hakk ü ahd gibi kelimeler bugün gülünç olduğu kadar manasızdır. İtalya'nın Afrika'ya havale ettiği satırı, galebe ihtimali bilerken Avrupa bu kelimelerin mefhum ü medlûlüne pek bigâne göründü. ...."[23]

Medeniyetten vazgeçtik, bütün insanlık bu zulüm ve fâciadan hissesiz kalmayacaktır. "Titanik vapurunda gark olan bin bu kadar adama bihakkın acıyan cihan-ı insaniyyetin şefkatinden, Afrika'daki binlerce insanın bigayrihakkın mahrumiyeti yalnız batn-ı hazır evladını değil, tarih-i müstakbeli de cidden mütehayyir edecek mantıksızlıklardandır. Bir İtalya'nın hırs-ı şenî'ine koca bir insaniyet hem alet-i intifa, hem feda oluyor."[24]

Birbiriyle bile kıyasıya bir menfeat kavgası yürüten Avrupa devletlerinden Osmanlı'ya bir fayda gelmeyeceği açıkça anlaşılmıştır. Rusya ile dayanışma içine giren

22. a.y. Diğer bir yazısında da şunları söyler: "Niçin ketm edelim?... Kırk seneye karib bir zamandan beri Avrupa'nın dudaklarında ne vakit "hak" kelimesi çırpındıysa şark-ı mazlum bir kere daha inledi. Ve ezildi. Makasıd-ı hodgâmânesinin eşkâli nâ-kabil-i ifşa bir çirkinlik aldığı zaman, Avrupa, muzmerât-ı müstehcenesini bu kelimenin lütf-ı meayib-pûşuyla setretmeğe çalışıyor. İşte hakkın bugünkü münasebet-i düveliyyede mevki'i ve vazifesi budur.

Menfeatların icabat-ı hakkaniyete riayetkâr olmasını temenni edecek kadar sâde-dil değiliz. Yalnız bu kadar mürâi bir şekl-i ma'yûb almasın. İşte bizim cihan-ı temeddünden yalvararak istediğimiz bu ve yalnız budur." ("Konferans Velvelesi", *Hak*, 29 Nisan 1912).

23. "Konferans Velvelesi", *Hak*, 29 Nisan 1912.

24. "Hâl-i Hazır", *Hak*, 1 Mayıs 1912.

bir İngiltere'den artık "hayır ve imdad beklemek abestir." Almanya'nın da bize ne derecelere kadar "ifa-yı muavenet edebileceği" meçhuldür.

"Bildiğim bir hakikat ve bir hakikat-ı müellime varsa o da zaifin, düşkünün yâri olmadığıdır." diyen Nazif'e göre: "Biz bu dereke-i acz ü zillette süründükçe ne İngiltere'den, ne Almanya'dan bir medet bekleyebiliriz."

Bu hariçten gelebilecek yardımı reddetmek değildir. Çünkü böyle bir yardıma ihtimal vermek boşuna beklemek olacaktır. "Herşeyden evvel kendi menba-ı kuvamızı hüsn-i tathir ve hüsn-i tanzim etmeliyiz. Memleketimizin anasır ve efradı arasında bir emel-i müşterek, bir gaye-i müştereke-i hayalî olmadıkça, hiç kimse bize dest-i muhaleseti uzatmaz. Vatanın en rakik aksamı, düşmanların ayağı altında çiğnenirken, bize uzanacak herhangi eli -ister İngiltere veya Almanya'dan ve hatta ister-farz-ı muhal olarak-Rusya'dan uzansın- öpmek borcumuzdur. Fakat o eli biz bugün yine kendi içimizden başka bir yerde aramamalı ve başka yerden beklememeliyiz."[25]

Süleyman Nazif, başta Mütareke yılları olmak üzere Cumhuriyet öncesi devrede olduğu gibi Cumhuriyet'in ilanından sonraki döneme rastlayan yazılarında da Avrupa'nın takip ettiği emperyalist polikayı şiddetle tenkit ve protesto etmiş, zulüm ve hurharlıklarını suratlarına çarpmıştır.

"Avrupa'nın en mühim ceraidinden olan *Temps* gazetesinin 29 Temmuz tarihli nüshasındaki birkaç satırı, Avrupa medeniyetinin kör gözüne sokmak isterim." cümlesiyle başlayan "Kafir Kimdir" başlıklı makale;

"Endülüs'teki ehl-i islamı medeniyetiyle birlikte tağrib ü ifna ettikten sonra gözlerini karşı sahildeki Afrika'ya, Fas'a" diken İspanya'nın "birkaç seneden beri Fransa ile müştereken bu diyarı zabt ile sekenesini imha etme" gayretlerine dairdir.

Avrupa'nın, "Hz. İsa'nın timsal-i şehadeti olduğuna itikad ettiği haçı mütecaviz, bî-rahm ve bî-haya bir silaha kalb" ederek "bin seneye karib zamandan beri bilhassa kalb-i İslam'a saplayıp" durduğunu anlatan yazar; "Din namına, medeniyet namına irtikâb edilmekte olan bu cinayetleri görüp işittikçe insan şu iki mübarek kelimeden iğreniyor."[26] der.

25. "İngiliz Siyaseti Hakkında" -Fazıl-ı Muhterem Mehmed Ubeydullah Efendi Hazretlerine-; *Hakyolu* , nr. 16, 17 Şubat 1913. Nitekim, en büyük dost ve müttefikimiz görünen Almanlar'ın bile içten içe nasıl bir oyun tezgahladıkları gözlerden kaçmamıştır:

"İşte Almanlar, Çanakkale'de, kanal, Kafkas vadilerinde, Irak'ta, Galiçya'da, Dobruca'da Türkleri kırdırırken, Ermenileri de tehcir ve taktil suretiyle bitirmek istiyordu. Tehcir teklifini tazammun eden ilk layiha Alman Generali Fon Brunezar'ındır. ... Binüçyüz seneden beri medeniyet-i İslamiyyenin daire-i emanında müreffehen yaşamış olan bir unsur-ı İsevîyi, devlet-i metbuası aleyhine kıyam ettiren Avrupa medeniyeti ve o kıyamlara karşı kavâid-i İslamiyye ile müşkili't-telif olacak surette tedâbir-i kahire vaz' etmeğe o devleti sevk ü icbar eden yine Avrupa medeniyeti oldu. Lozan konferansında sem' ü kelam sahibi olanlar, bu hakaika karşı kulak ve gözlerini kapamasalar. " ("Ermeni Yurdu", *İleri*, nr. 1773, 10 Kânun-ı sâni 1339/1923, s. 1).

26. "Kâfir Kimdir?", *Resimli Gazete*, nr. 50, 16 Ağustos 1340/1924. Başka bir yazısında, "İki ay evvel İstanbul gazeteleriyle intişar ederek ahiren kitap şeklinde" de çıkan Hz. İsa'ya Açık Mektub'un akislerinden bahsederek şunları söyler: ".... beni yalnız İsa'nın değil medeniyetin de dinini sövmüş olmakla ittiham ettiler. Filhakika ben Hz. İsa'nın kendi dinini değil, bugünkü medeniyetin din ve imanını şetm etmiştim. Heva-yı nefsimiyi muhnik gazlarla, denizlerin dibini ateşle dolduran, tabakat-ı ictimaiyyesinin hiç birinde zayıfa hakk-ı hayat vermeyen ve hakk ü adli boğmağa çalışan ve boğan bir medeniyetin din ü imanına sövmek hristiyan olmayan her insanın vazifesidir.". ("Edebî Mülahazalar- Vezin- Emperyalist Devletler- Yeni Ehl-i Salîb", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1479/5, 18 Kânun-ı evvel 1340/1924, s. 76-8).

Süleyman Nazif, Kılçzade Hakkı'nın Peygamberimizin Benî Kurayza gazasıyla alakalı tenkitleri üzerine kaleme aldığı yazıda ise medeni Avrupa'nın daha dün icra ettikleri zulümlerine dikkat çekerek, İslam'ı mazlum gördükçe ona olan sevgisinin daha da arttığını ifade eder: "İngiltere ne yaptı?.. Tahassun etmiş olduğu cezireden binlerce kilometre uzakta, kendi ırkından olmayan bir kavmi esir etmek için, ona tam onbeş sene musallat oldu. Sudanîler hür yaşamak istiyordu. ... Lord Kitchner, Sudan halkını tedhiş için, yalnız Mehdî'nin kemiklerini tabutundan çıkarıp nehre atmakla ve yüzbin mecruh ve esiri idam etmekle iktifa etmedi; binlerce Sudanlıyı, Afrika'nın diğer aksam ü efradına ibret olmak üzere, diri diri defnettirmiştir. Ben bu vahşetler karşısında feryad eden bir müslümana şu saate kadar tesadüf etmedim. Münevver geçinen zulmet kafalılardan birçoğu, İngilizlerin her hâl ü hareketine bir hikmet hatta şefkat ve insaniyyet isnad ediyor."[27]

Başka bir yazısında da ikiyüzlü medeniyetten ve onun en asil ve necip üyesi bilinen İnglitere'den, bu devlet hakkındaki yanılgımızdan söz eder: ".. İnglizlerin seciyesine biz şarklıların birkaç asırlık itimat ve ihtiramatı var idi. Ve Britanya adalarını doğruluğun metanet-i ahlakın müstahkem kal'ası zannederdik. Mütarekeyi müteakip şehrimize gelen İngiliz ordusu, doğruluğun ve metanet-i ahlakın müstahkem kal'ası zannettiğimiz o adaların nasıl bir eşkıya ini olduğunu gösterdi. Bu gün gözlerimiz İngilizlerin yüzlerinden, kulaklarımız İngilizceden, hafızamız İngiliz menakıbından iğreniyor."[28]

Bu asrın ve medeni Avrupa'nın yaptıklarını Ortaçağ'ın zulüm ve istilalarıyla karşılaştıran Nazif, "Kurun-ı vustada ve Asya-yı vustada vakit vakit taşarak, dünyayı boğan istila ordularının dudaklarında hiç olmazsa yalancı bir "hakk ü adl" sözü yoktu. Bunlar akvamı soymak ve katliam etmek için geldiklerini söylerler ve sözlerinde mertçe dururlardı." diyerek Mütareke döneminden misaller vermiştir:

Hz. İsa'nın veladetinden 1918 sene sonra İstanbul şehrine giren İngiliz ordusu akvama hürriyet ve aleme emniyet getirmek için harbe girmiş ve İstanbul'a bu maksatla gelmiş olduğunu iddia ediyorlardı. Fakat sözlerinde kancıkça, kahpece durmadılar. Bugün hiç bir Türk bulamazsınız ki hatırasının bir köşesinde İngiltere'ye ait ve derin bir gayz ü nefret bulunmasın. .."[29]

Avrupa, Milli Mücadele sırasında da bu kahpece gayretlerden uzaklaşmış değildir: "Evet Yunan'ı bir kundak gibi Anadolu'nun bağrına sokan Avrupa, vatanımızı ağlar gözlerle görmekte olduğumuz hale düşürdü."[30] diyen Nazif'e göre kötü talih ile Avrupa adeta eşanlamlı iki kelimedir. Hatta bu uğursuzluğa beddualar ederken şair dostu Akif gibi o da diline hakim olamayarak Allah'ın adline asi olmakla affına sığınır: "Asırların yıkamadığını ve asırların yaptığını dört sene zarfında harab ü yebab eden talie,

27. "Kılıçzâde Hakkı Bey'e", *Resimli Gazete*, nr. 59, 18 Teşrin-i evvel 1340/1924.

28. "Maxwell'in Mahkûmiyeti", *Resimli Gazete*, nr. 69, 27 Kânun-ı evvel 1340/1924.

29. a.y.

30. Nazif, bir dostunun bu konudaki mütalâasını şöyle ikmal ve tashih eder: "Mektubunuza "Kahbe Yunan'ın yakıp yıktığı Garbî Anadolu" ibaresiyle başlamışsınız. Bu ihrak ü hedm ameliyyesini Yunan'a hasr etmekte ben isabet ve adalet görmüyorum. "Kahbe Yunan'ı bir meşale ve kazma gibi kullanan kancık Avrupa medeniyetinin yakıp yıktığı Garbî Anadolu" demiş olsaydınız herkes hakkını tamamen alırdı." ("Yanık Yurtlarda", *Son Telgraf*, nr. 204, 7 Kânun-ı sâni 1341/1925).

yani Avrupa'ya gelecek asırların lanetleri baran ü tufan şeklinde mütemadiyen ve müebbeden yağsın!. ....

Evet, Anadolu'nun garbından Yunan ve arkasındaki İngilizler çekildi. Lakin harbler bütün dehşet ve fecaatiyle duruyor. Buhar, elektrik devrelerinde, dünyanın en güzel kıtalarından birini -buhar ve elektrik kuvvetlerini keşf etmiş olan- bir medeniyetin tahrip etmiş olması seninle istihza değil mi Allahım?..

Kudret-i fâtıra bu sözümü affetsin. Ben şimdi vatanımın izmihlallere benzeyen muvacehe-i harabîsinde çıldırmış bir avareyim. .."[31]

Ömrünün son yılındaki bir yazısında, fitne ve tahriklerden meded uman "Avrupa devletleri, İslam memleketlerindeki ihtilaftan daima istifade etmekte, tek bir fırsatı bile kaçırmaz."[32] diyen Nazif'in tespitlerine göre: "Ne zaman Avrupalı bir devlet, Avrupa haricinde kalmış olan bir kıtayı tasallut ederse her şeyden evvel,

- Bu bîçare memlekete medeniyeti götürüyorum." der.[33] Süleyman Nazif'in bu hususdaki değerlendirmelerini, İtalyanların Afrika'da medeniyet namına yapmış oldukları icraat münasebetiyle kaleme aldığı ve emperyalist Batı medeniyeti karşısındaki tavrımızı ve tavsiyelerini dile getirdiği şu sözleriyle bitirelim:

"... Avrupa medeniyeti her Avrupalı olmayanı vesait-i kahr ü imhanın hepsiyle birer birer, isterse biner biner öldürmek selahiyetini haizdir. Fakat para edebilecek bir şeyden istifade etmeyerek, onu çürütürse işte bu büyük bir cürüm olur. Biz safdiller şimdi günahsız bedevilerle suçsuz develere ağlarken, onlar Mısır'da develerin tüy ve derilerinden istifade etmemiş olan müfreze zabitan ü efradını ta'yib ve belki muhakeme ediyorlar. Bunu develerden istifade etmemiş olmaları itibariyle söylüyorum. Ve zannetmem ki, medeni bir Avrupalı böyle bir ihmalde bulunsun. Bu kıssa-i sahihten çıkaracağımız hisse:

Ey Türk, sen ki Avrupalı değilsin, Avrupa medeniyetinin nazarında hiç bir hakk-ı medenîn ve yeryüzünde hiç bir hakk-ı hayatın yoktur. İmha edilmeğe mahkumsun. Yaşamak istiyorsan kuvvetçe onlara galebe, hiç olmazsa tekabül etmeğe çalış. Efradının arasındaki ihtilaf seni zaafa dûçar ve zaafını her gün biraz daha hüzale takrib ederek, nihayet seni Afrika'nın bedevileri, develeri gibi öldürür. Kuvvetlen ey Türk! Kuvvetlenmen için de efradının vifak ü ittifak-ı tammı şarttır. Ve yegane şart."[34]

2. ISLAHAT MESELESİ

31. "Yanık Yurtlarda", *Son Telgraf*, nr. 204, 7 Kânun-ı sâni 1341/1925.

32. "Cezayir Marşı Çalınırken", *Asrî Türkiye*, nr. 2, Nisan 1926, s.3-5.

33. "Filvaki domdom kurşunlarıyla, ispirto şişeleri daima Avrupa'dan harice ve bilhassa Afrika'ya medeniyet götürmüştür. Bu son medeniyet tellallığının nasıl başladığını da gazeteler yazdılar: İtalyan askerleri Bingazi hududundan dahil oldukları Mısır arazisinde tesadüf ettikleri bedevi devecileri öldürerek, hayvanlarını gasbetmişler. Bu, oraya götürdükleri medeniyetin kendilerine bahşettiği meta' ve mukaddes bir hak ve selahiyettir. Fakat develeri beraber götüremeyeceklerini anlayarak, öldürdükleri bedeviler kadar bile günahı olmayan bu zavallı hayvanları kurşunla birer birer itlaf etmişler. Eğer yün ve derilerini almadan, o develeri çölün ortasında bırakıp gitmişlerse İtalyan askerlerinin bu cürm ü ihmalini medeniyet bir türlü affetmez. Ve eski, yeni Roma tarihleri bu menfi cinayeti onların her türlü cerâim-i müsbetesinden ziyade müstehak-ı tel'in görür." ("Afrika'da İtalya", *Resimli Gazete*, nr. 80, 14 Mart 1341/1925).

34. "Afrika'da İtalya", *Resimli Gazete*, nr. 80, 14 Mart 1341/1925.

Memleketin imar ve tanzime en muhtaç bir yöresinde ve milletin harp belâlarıyla büsbütün fakir ve perişan düştüğü bir zamanda doğup büyümüş olan Süleyman Nazif, yazılarında ıslahat meselelerine ehemmiyetle eğilmiştir. Çünkü, inanmıştır ki: "Garb'ın iştihâ-yı savletine tu'me olmamak ancak onların âlât-ı muhâcemâtını vasıta-i müdafaa etmekle kâbil olabilecekti. Bu gayeye yalnız topla tüfekle değil, şuûbât-ı idarenin hepsinde müterakki milletlerin usûlünü kabul ve tatbik etmekle vusûl mümkün idi."[35]

Uzun sayılabilecek bir bekleyişten sonra gerçekleşen hürriyet inkılâbı sayesinde, görüş ve tekliflerini açıklama fırsatını bulan yazar, çok şey beklediği Meşrutiyet idarecilerine, devletin ıslah ve tanzimi hususunda elinden geldiğince yardım etmiştir. Faydalı ve isabetli gördüğü icraata destek olurken, yapılan yanlışlıkları tenkit etmekten de geri durmaz. Hükümete taraftarlık, kontrol ve ikazda, hatta şiddetle itirazda bulunmaya engel değildir ve olmamalıdır.

Nazif'in temas ettiği, ıslahatla ilgili hususları, kaht-ı rical'in sebep ve çareleri, yabancı uzman istihdamı; kadroların ıslahı, ülkede refah ve asayişin sağlanması; yabancı sermaye ve yatırımlar şeklinde sıralamak mümkündür.

Kaht-ı Ricâl

Meşrutiyet'le birlikte tekrar ülke gündemine giren "kaht-ı rical" yani adam kıtlığı ve idareci eksikliği meselesi, Nazif'in de ilk temas ettiği konulardandır. İnkılâbın birinci ayında ve henüz Bursa'dan İstanbul'a gelmemişken yazdığı birkaç makaleden birisi "Kaht-ı Rical Çarelerinden"dir. Başlığından da anlaşılacağı üzere yazıda, problemin bazı sebep ve çareleri üzerinde durulmuştur.

Bilindiği gibi, yeni kadroların yetiştirilmesi kolay ve bir anda halledilecek bir iş değil, ciddi ve programlı bir eğitim ile makul bir süreye ihtiyaç gösteren bir meseledir. Bu itibarla, yalnız bugün değil, bundan on, onbeş sene sonra bile devletin idaresini üzerine alacak zatlar umumiyetle önceki devirde yetişenler olacaktır. Çünkü "inkılâplar ne kadar esaslı olursa olsun, mebnâ-yı müstakbeli mazinin enkazıyla yapmak ihtiyacından müstağni olamaz." Bu enkaza az da olsa bir takım yeni unsurlar ilâve edilebilirse işte o zaman "âtiyi temine ihraz-ı ümid edilmiş demektir."

Adam kıtlığını geçmişin istibdadına bağlayan Nazif, "bir sülüs asırdan beri bizde her sahib-i istidad iki mani'a-i tekemmül karşısında bulunuyordu: Birisi tedkik ve tecrübe vesâitinden mahrumiyet, diğeri ifsad ve idlâl." diyerek mazinin, bugünü hazırlayan şartlarını şöyle anlatır:

"İctima memnu', okumak tehlikeli, düşünmek müte'assir olduğu zamanlar müstaid-i ıdlal olmayan istidadlar da eskiyor, körleniyor, sönüyor, bitiyordu. Herkesin haysiyet-i irfanına ihtiram ile beraber diyebiliriz ki bugün bir çok memurlarımız -hele sâid-i menasıb-ı iclal olanlarımız- yalnız memleketin ihtiyacâtından değil, kendi vazifelerinin icabâtından da bî-haberdirler. Bizde fünun-ı idare âlimleri o kadar azdır ki parmakla gösterilmek istenilse engüşt-i hüsran bir çok boşluklara işaret eder. Hiç bir heyet-i resmiyyemiz yoktur ki âzâsının mertebe-i pestîden kurtulamamış olan seviye-i izan ü tefekkürü, hiç olmazsa müsâvi olmak gibi, bir şekl- intizam irâe edebilsin."[36]

Bundan yaklaşık on bir sene sonra yazdığı bir makalede de yetişmiş insanın lüzum ve ehemmiyetini ifade etmiştir. Bu yazısında, "fert yok, cemiyet var" sözünü ve bunu slogan haline getirenleri şiddetle tenkid eden Nazif, ferdin önemini ve adam yetiştirmek gerektiğini, bazı dünya devletlerinden misaller vererek anlatır.[37]

35. "Canlı Bir Asır", *Servet-i Fünun*, c.59, nr.1550/76, 29 Nisan 1926, s. 371-3.

36. "Kaht-ı Ricâl Çârelerinden", *Yevmî Servet-i Fünun*, nr. 45, 15 Ağustos 1324/1908, s. 1.

37. "Adam Yetiştirmek", *Hadisât*, nr. 95, 5 Nisan 1919.

a) Branşlaşma ve İhtisas

İlim ve tekniğin hızla ilerlediği dünyamızda her çeşit gelişmenin branşlaşma ve ihtisas neticesinde sağlandığı bir gerçektir. Bu gerçeği gözardı ederek yükselmek mümkün değildir. "Her şube-i marifette olduğu gibi bugün şuubât-ı idare dahi bir takım kavâid-i ilmiyye ile tedvir olunmak icab eder." Bir diş tabibi göz hekimliği yapamayacağı gibi bir hukukçu da maliye memuru olamaz.

Cemiyetlerin idare şekli, yaşayış ve geçim tarzları gibi basit olduğu devirler böyle değildi.[38] Halbuki şimdi, "ef'al-i âdiyye gibi a'mâl-i zekâ da inkısam etmiştir. Bir sevkülceyş âliminden bir istihkâm zabitine aid vezaif istenilirse ne o sevk ve tâbiyede intizam olur, ne bu istihkâmda metanet."[39]

b) Yabancı Uzman İstihdamı

O sıralarda, "matbuat-ı hürre", bozulan idarî mekanizmayı tanzim için ihtiyaç duyulan elemanlardan bir kısmının dışarıdan getirilmesi yolunda tavsiyelerde bulunmaktadır. Süleyman Nazif, bu "ihtarât-ı hayır-hâhâne"nin "dikkat-i mahsusa ile takib olunmağa lâyık bir ehemmiyeti hâiz" bulunduğunu belirterek bu mevzuda kendi tespitleri yanında bazı uzmanların da görüşlerine yer vermiştir.

Kültür seviyesi henüz yükselememiş olan geri veya orta kavimler değil, ileri milletler bile yetişmiş fertlerin karşılıklı yardımına muhtaç durumdadırlar. Nazif'e göre: "İlm ve marifet gibi ashabını da doğdukları yerlere hasr etmeyerek bütün insaniyete evlâd etmek pek doğru ve pek mantıki bir harekettir."

"Bugün hiç bir şube-i idaremiz yoktur ki yeniden tanzim ve tensika muhtaç olmasın ve hiç bir ihtiyac-ı tanzim ü tensik mevcud değildir ki vesâit-i istifasını, harice dest-i istiâneyi uzatmaksızın, dahilden tamamıyla tedarik etmek mümkün bulunsun." diyen yazar "bizim için elim olan bu hakikat"ı böylece ifade ve tasdik ettikten sonra getirilecek yabancıların ne şekilde ve nerede istihdam edilmesi gerektiği hususunda "efâzıl-ı ümerâ-yı askeriyyemizden bir zatın fikrine tercüman" olacağını belirtir.

Nazif'in bu "âşinâ-yı muhterem"i: "Gayz ve meveddeti bizim için pek mühim olan eazım-ı memurîn-i ecnebiyyeden bir zat ile dün bu hususta arîz ü amîk görüştüm." diyerek o ecnebi zatın kendine söylediklerini nakletmiştir.

Burada, yabancı uzman istihdamıyla alâkalı bazı mühim noktaların yanısıra, kalkınmakta olan bir devletin halletmesi gereken meselelerin en başında ekonomi ve âsâyişin geldiğine de ehemmiyetle dikkat çekiliyor:

"... Gerek ordunuz, gerek donanmanız, maliyeniz, zabıtanız için o şuubat-ı idare ve temeddünde en ziyade terakki etmiş memleketlerden bir değil, müteaddid memur celb ediniz. Bu hususta kusur veya tereddüt ederseniz ıslahat ve tensikatınız nekâis-alud olmaktan kurtulamaz. Şu kadar ki bu memurlar bir nazır, bir kumandan , bir reis, bir müdür değil, nazırlarınıza, kumandanlarınıza, reis ve müdürlerinize bir refik, bir

38. "Mesela; Barbaros Hayreddin Midilli limanından çıkar ve öteden berinden topladığı büyük küçük merakib-i bahriyye ile deryaları, kıtaları dolaşır... Harp eder... Feth eder... Diyar-ı meftuhasının ahalisiyle muahedeler, kanunlar tanzim eder... Ve bütün meâsir-i mesâiyi hükümdarına altın tepsiler üzerinde peşkeş ederdi.

Muasırlarının şehadetine istinad eden rivayât-ı tarihiyye Jül Sezar'ın a'sâr-ı câriyyenin füyuz-ı müteressibesi olan, bilumum melekât-ı mülkiyye vü askeriyyeye malik olduğunu temin ediyor. Geçmiş zamanlar böyle. Fakat bugün bir amiral ne kadar sahib-i deha ve malumat olursa olsun, hem donanmasının müceehhizi, hem efradının mukayyidi, hem levazımının müte'ahhidi, hem sahillerini titrettiği memleketlerin serdar-ı berrîsi olamaz. Ve bir asker, Bonaparte kadar zeka-yı harikulâdeye sahip olsa yine mesleğinde tebahhürle beraber iyi bir vâzı-ı kanunluk edemez." ("Kaht-ı Ricâl Çârelerinden", *Yevmî Servet-i Fünun*, nr. 45, 15 Ağustos 1324/1908, s. 1).

39. "Kaht-ı Ricâl Çârelerinden", *Yevmî Servet-i Fünun*, nr. 45, 15 Ağustos 1324/1908, s. 1.

rehber, bir müsteşar olsun. Ordu bilsin ki mâfevkindeki cüz'-i mümtazı kendi kavm ü unsurunun eczasındandır, donanma görsün ki kendisine boğulmak ve boğmak için emreden hem-hun ve hem-ruhudur; köylüleriniz ırk-ı cebin ve kedd-i yemininin bir kısmını hazine-i devlete gönderirken alacağı makbuzun altında mine'l-ezel şerîk-i mukadderatı olan bir hem-şehrin imzasını okusun. Hasılı hem millet, hem ecanib milli bir heyet-i mes'ûle-i idare muvâcehesinde bulunsun."[40]

Refah ve Asayiş

Nazif'e yukarıdaki sözleri nakleden âşina zat, söylediklerinin mahrem olmadığını, bu hakikatlerin herkesçe bilinmesi gerektiğini ifade ettikten sonra ayrılırken, ecnebi uzmanın şu ihtarına da dikkat çeker:

"-Siz ordunuzdan, donanmanızdan evvel maliyenizi ıslah etmelisiniz; Çünkü orduyu, donanmayı, herşeyi vücuda getiren paradır. Fakat maliyeden ve herşeyden evvel muhtaç olduğunuz bir cihet var: Zabıta!.

Payitaht ve vilâyâtınızda âsâyiş mütevâliyen ihtimal-i halel karşısında titredikçe, ne siz müsterih olabilirsiniz, ne cihan-ı medeniyet size emniyet eder."[41]

Gerçekten de asayiş ve maliye zaman zaman devletin boğazını sıkan biribirine bağlı iki temel meseledir. Ülkeye kan kaybettiren bu müzmin yaraların günümüzde de mevcut ve hâlâ, ehil ve hamiyetli ellerden tedavi beklediği düşünülürse, geldiğimiz yeri ve yaşadığımız dönemi daha gerçekçi olarak tespit ve tahlil etmek kolaylaşacaktır.

Devlet ve hükümetin, halkın refah ve sosyal güvenliğini sağlama vazifesi emniyet ve asayişi de yakından ilgilendirdiği cihetle ayrı bir ehemmiyet taşır.

a) İsyanların Sebep ve Çâreleri

Meşrutiyet'in daha ilk senesinde iken ve 31 Mart Vak'ası'ndan yirmi gün önce Dersim'in ıslahı Meclis gündemindedir. Nazif bu meseleye dair "Bir Derd-i Müzmin"i yazmıştır.

"Babıali, otuz seneden beri bir çok heyetler ve müsellâh kuvvetlerle nabzını yokladığı Dersim'in bu saate kadar ne hastalığını teşhis edebilmiş, ne müdavât-ı lâzimeyi tayin." diyen Süleyman Nazif, hastalığın doğru teşhis edilmediği sürece kalıcı tedâvinin mümkün olamayacağını ifade eder:

"Kuva-yı maddiyye ve maneviyyesinin dehşet-i hatıratı ile ihtimalat-ı intibahı karşısında hala cihan titreyen bu koca devlet-i Osamaniyye, bir sengistan-ı teng ü tarına çekilmiş olan bir avuç eşkiya karşısında bir sülüs asırdan beri müterediddir ve mütehayyir duruyor."

İçişleri müsteşarı, Meclis'te "şekavetin sebeb-i ikdamı cehalet olduğunu" söylemiştir. "Bu hiç bir vakit doğru olamaz. Dünyada bir adam yoktur ki eşkâl-i hurûfu kıraat ü terkım melekesinden mahrum olduğu için etrafı hercümerc etsin. Bombalarla âlem-i medeniyeti baştan başa sarsan anarşistler ekseriyetle mekâtib-i âliyyeden mezun ve âlim adamlardır." diyen Nazif'e göre: "İnsanı cemiyet aleyhine yalnız açlık sevkeder. Bir darülfünûn muallimini hücre-i iştigalinde yirmi dört saat aç bırakınız, midesi yavaş şavaş dimağını, vicdanını, muhakeme ve iradesini tazyik etmeğe başladığını görürsünüz. Çok geçmeden o hakîm ve muhterem adam bir lokma ekmek için her fi'l-i memnu'u irtikâb eder. Fizyoloji alimlerine sorunuz; "İhtiyaç, beka-yı şahs için mübrem dereceye gelince iradenin daire-i nüfuzundan çıkar." cevabını alırsınız."

40. a.y.

41. a.y.

Bu sebeple, Dersim'de tenkil olunacak "şekavet ve eşkıya değil, fakr, sefalet, açlıktır." Bu müzmin belâ o dağlardan uzaklaştırılırsa, ora ahalisinin Bayazıt, Aksaray halkı kadar "halim ve sâkit" olduğu görülür.

Babıâlinin "tetebbu"daki noksanını ikmal etmek üzere, daha önce Musul vali ve fevkalade kumandanı iken hususi katipliğinde bulunduğu Dördüncü Ordu müşir-i sâbıkı Abdullah Paşa'nın görüşlerine müracaat eden Nazif, Paşa'nın günümüze de ışık tutan şu tespitlerini kaydeder:

"Bizdeki kıyamların esbab ve mahiyyâtı tahkik edilmeden asker sevkolunmak kadim ve müstedim bir hatamızdır. Biz bu usulü her yerde: Yemen'de, Arabistan'da, Dersim'de daima unf ü huşûnetle tatbik ettik ve daima aynı netâic-i muzırrayı gördük. Bizde kıyamlar iki sebeb ve suretle olur: Ya tahrikat-ı ecânib, ya zarurât-ı ictimaiyye. Dersim iğtişaşâtında hiç bir ecnebinin parmağı yoktur. Ortada yalnız ikinci sebep kalıyor. Kıyamlar zarurât-ı ictimaiyyeden tevellüd ederse, harekât-ı askeriyye hiç bir faide temin edemez Bu gibi mesâil-i dahiliye kılıçla değil tedâbir ü ıslahât-ı hakîmane ile hallolunmalıdır. ..."[42]

Cumhuriyet'in ikinci senesinde yazılmış bir makalede de Emniyet teşkilatının halkla münasebetleri ve vazife anlayışı üzerinde durulmuştur. "Tabiatında şirret ve tecavüz olmayan terbiyeli ve polise muti bir adam" olan Turşucu Cemal Efendi, adıyla anılan bir zabıta vak'asından sonra, bir şahıs, bir isim ve sıfat şeklinden çıkarak bir sembol olmuştur. Öyle ki: "Memleketin hangi tarafında polisle efrad-ı ahali arasında bir ihtilaf" çıktığında derhal Turşucu Cemal Efendi hatırlanmaktadır. Onu "seven ve babayiğitliğini hoş gören mümtaz bir halk vardır."[43]

Gösterilen bu teveccühler, bazı haksız muamele ve tecavüzlere uğrayanlar var da bunlardan "münfail olan efkâr-ı umumiyyenin zabıta memurlarına bir eser-i iğbirarı mıdır?.. diye soran Süleyman Nazif, "Eğer böyle bir şey varsa ve küçük memurlar kanunun emri ve âmirlerinin rızası hilâfında fazla gayret göstermek istiyorlarsa bir an evvel tashih-i meslek edilmek şekl-i idarenin, yani memleketin selameti namına vacip olur." tavsiyesinde bulunur.

"... Tahsildar, mübâşir, jandarma kendi selahiyet-i kanuniyesi dairesini tecavüz etmedikçe, köylü itaatte kusur etmez. Her medeni memlekette böyledir. Hükümet ile efrad arasındaki mukavele-i ictimaiyyeye mütekabilen riayet olunur. Hükümet vazifesini hüsn-i istimal ettikçe halkın ona itaat etmesi en mukaddes borcudur. Aksi takdirde hakk-ı isyanı ahaliye yine o hükümet vermiş sayılır."

Turşucu Cemal Efendi'yi, Yenikapı'dan takip ile "bir arbede çıkarıncaya kadar bizar eden taharri memuru fazla gayret-keşlik etmeseydi, ne o vak'a tahaddüs eder, ne da halkımızın bugün Turşucu Cemal Efendi adlı bir kahramanı daha olurdu."

Süleyman Nazif, "halk korkutan bir hükümet değil, sevdiren bir idare istiyor. Ve yalnız böyle bir kuvvete itaat eder."[44] der.

b) Sosyal Güvenlik ve İsyanlar

42. "Bir Derd-i Müzmin", *Osmanlı*, nr. 7, 23 Mart 1909.

43. "... Cemal Efendi henüz mevkuf iken Pangaltı hamamının karşısındaki lostracı dükkanında ayakkabılarımı boyatıyordum. Orada nokta memuru olan bir polisin, bir adamı merkeze götürmek istediğini uzaktan gördüm. Maznun itaat etmedi. Kıyafetine ve etrafına nazaran bir sağlam ayakkabı değildi. Koluna yapışmak isteyen polis memurunu eliyle itti. Karşıda bir polis daha vardı. Arkadaşının imdadına şitab ederek, herifi yaka paça götürdüler. Dükkanın önünde iki tıbbiyeli efendi arbedeyi temaşa ediyorlardı. Birisi, -Şimdi Turşucu Cemal Efendi olmalıydı.. dedi. Ve itiraf ederim ki bu fenn-i tıb sâlikinin sesinde Cemal Efendi'ye teveccühkâr bir ihtizaz vardı." ("Turşucu Cemâl Efendi", *Resimli Gazete*, nr. 53, 6 Eylül 1340/1924).

44. "Turşucu Cemâl Efendi", *Resimli Gazete*, nr. 53, 6 Eylül 1340/1924.

Süleyman Nazif, âsâyiş meselesinde "zarurat-ı ictimaiyye"den yani açlık ve sefaletten kaynaklananları ayrı mütalâa etmekte büyük bir hassasiyet gösterir.[45] Onun bu insaflı ve müşfik tavrında, aç ve bî-ilac kalmanın ıztırabını bizzat yaşamış ve yakından görmüş olmasının payı büyüktür. "Vali Bey! Açız, hepimiz aç!" feryadlarına aylarca muhatap olmuş bulunan *El-Cezire Mektupları* müellifine göre, açlık "tabiatın en elîm bir kanunu"dur.[46]

Nitekim, aynı hassasiyeti, Hürriyet inkılabından sonra ele alınan kadro fazlası memurların durumu görüşülürken de gösterir.

Eski idare, her istibdad gibi ve daha ifratla, süngü ile kapayamadığı ağızları para ile kapatma kaidesini tatbik ve takip etmiştir. Meselenin hukuk ve insanî boyutunu da göz önüne alan Nazif: "Tensikat meselesi bizde bilâ-tehir ve bununla beraber fevkalâde iltizam-ı ihtiyat ü tedâbir ile -ve lede'l-hâce ihtiyar-ı fedakârî ederek- teşebbüs edilecek icraât-ı lâzimedendir. Her meslekten bir kaç bin adamı bir anda medar-ı maîşetten mahrum etmenin ne kadar elim ve vahim netâyici tevlid edebileceğini kimse inkâr edemez."[47] der.

Genç hadisesi münasebetiyle de isyanların sosyal ve iktisadî dinamikleri üzerinde durmuştur. Şark vilâyetlerini "saltanat ihmal, meşrutiyet ise gûnâgûn hadiselerle pâyimâl" etmiştir. Hâlâ oralara muktedir memurlar gönderilmemektedir.[48]

Büyük küçük her hadise, bir hastalığın sebebi değil, belirtisidir. Bir isyan ne kadar süratle bastırılırsa bastırılsın sebebi izâle edilmedikçe yine ve daha büyük tehlikeleri hâmil olarak ortaya çıkar. Kıyamların en müthiş ve bununla beraber af ve merhamete şâyân sebebi, açlıktır. "Herşeyden evvel bu sebep def' ü ref' edilmek iktiza eder." Genç hadisesini meydana getirenler yakında "tenkil edilerek", tekkeler de ihtimal ki müebbeden kapatılacaktır. Fakat servet menbaları işletilmeyerek "her kabiliyeti metrûk ve muattal bulundurulan bir kıta, kabiliyetsiz, âtıl ve cahil memurlar elinde kaldıkça, istikbale kimse nazar-ı itminan ile bakamaz."[49]

İnkılâplarda hayat ve geçim meselesinin her türlü yayın ve telkinlerden daha tesirli bir faktör olduğunu kabul etmemek mümkün değildir. "Tütmeyen ocaklardan, kanlar, kıyamlar, ihtilâller fışkırır. Avrupa'da açlığın cemiyet için ne kadar muzır ve mühlik anâsır vücuda getirmekte olduğu malumdur." Bu itibarla "devr-i cedîdin âfâk-ı

45. "... Ermenilerin kesretle sâkin oldukları vilâyetler bugün cidden acınacak bir hal-i harabîde bulunuyor. Oralardaki ahali-i umumiyyenin terfih-i hali emrinde hükümet, uhdesine terettüb eden vazifeyi bilâ-tehir ve behemehal ifa etmelidir. Çünkü bir kavim ve bir adam ne kadar sükun-perver olursa olsun, müddet-i medîde meyus yaşayamaz. Ve yeisten galeyana intikal edecek bir kavim ise, hükümetlerin her türlü kuva-yı maddiyyesini âciz bırakır." ("Rusya'da Ermeniler", *Hak*, 11 Nisan 1912).

46. "Yaşamak İçin", *Büyük Duygu*, nr.10-13 (Fevkalade nüsha), 10 Temmuz 1329/1913, s.185.

47. "Açıkta Kalacak Olanlar", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 1, 31 Mayıs 1909. Nazif Cumhuriyet devrindeki benzer bir uygulama sebebiyle de aynı hususlara dikkat çekecektir: 641. Munsıf ve hale vâkıf dindaşların hepsi, inkılâbı takdir ve tebcil eder. Bununla beraber, ötede beride bir takım na-hoşnutların vücudu işitilmekte ve hatta görülmektedir. Bunların ruhunu bî-taraf bir râsıd sıfatıyla tedkik ettim. Hepsi ıztırar-ı maişetten ve binaenaleyh hal ü hükümetten müştekidir. ... Cemiyetin her tabakasında gizli ve sinsi adımlarla dolaşan "adem-i memnuniyetten" bir muhacim düşman ordusundan ziyade korkulur ve korkulmalıdır.

Ben hatırıma gelenleri söylemekten zevk bulanlardanım. Öteden beri hükümetin delâletiyle gıda-yâb olanların maaşı bir anda kesilmemelidir. ... Bir devlet en ziyade dahilî propagandadan korkmalıdır. Boş mideler fikirlerin en dolusundan daha korkunç olur." ("Aç Bırakmayın", *Resimli Gazete*, nr. 41, 14 Haziran 1340/1924).

48. "Mebusların sahâif-i neşriyata intikal eden serzenişli beyanatına göre, valilerden nahiye müdürlerine kadar, o perişan vilayetlerin zimamdarân-ı umûru ekseriyetle acezeden imişler. Üçbuçuk başbozuk şakinin gölgesini görmeden Elazığ'ın valisi Malatya'ya kadar firar ediyor. "Vazife hissi" bile koca bir vilâyet makamına girmemiş." ("Genç Hâdisesi", *Resimli Gazete*, nr. 79, 7 Mart 1341/1925).

49. "Genç Hâdisesi", *Resimli Gazete*, nr. 79, 7 Mart 1341/1925.

Osmaniyye'de îkad edeceği meş'al-i nevîn-i mes'adet karşısında fakr ü sefaletini ve fakr ü sefaletiyle beraber nigâh-ı gayz ü şikâyetini gösteren vatandaşlar görülmemelidir." Kaynağı ve başlangıcı her ne olursa olsun, ortada bir muktesep hak bulunuyor ve bu, bir hak olmak sıfatıyla muhafazaya müstehaktır.[50]

Yalnız bir hükümdarın ve yalnız bir idare şeklinin değişmesiyle bir memlekette tam ve sıhhatli bir inkılab hâsıl olamaz. "İnkılapların kuvâ-yı sâikası akvamın ruh ve terbiyesinde olmalıdır."[51] diyen Süleyman Nazif ne olursa olsun insanların işi ve aşı ile oynanırken hassas ve dikkatli bulunmak gerektiğine işaret eder:

"Meclis-i Mebusan'ın tensikat hakkındaki kararını tatbik edecek olan zevât; vezâifin en müşkili karşısında bulunuyor. Çünkü bu tarz-ı tatbikten baîd ü karîb bir müstakbelde, fena neticeler tahaddüs etmemek için âkibet-endişâne hareket olunmak iktiza eder."

Çünkü, "bazı hastalıklar vardır ki mutlaka bir devre-i tefrihi olur. Devr-i sâbık da o emrâz-ı müz'icedendir. Araz ü vehametini bir anda def'e çalışmak onu teşdid ile mühlik bir şekle ifrağa hizmet eder. Zamanın lütf u feyzi gayr-ı münkerdir. İşi biraz zamana bırakmak ve biraz da semîh ve fedakâr olmak iktiza eder."[52]

c) Sosyal Devlet ve Sefalet

Meşrutiyet'in dördüncü yılında, bir mahkum tarafından Adliye binası kundaklanır.[53] Bu teşebbüsü "esasından ziyade sâikleri itibarıyla nazar-ı dikkate alınmağa lâyık" bulan Süleyman Nazif, bu vesile ile "adem-i memnuniyyeti icab ile nâ-hoşnudlar tevlid eden" sebep ve faktörleri "taharri ve tedkik" etmiştir.

"Bilirim, her hayat-ı şikeste, sırf kendi zâde-i ihmali olan musibetler karşısında nefsinden başka birini mes'ul tutmak, yani âhere tevcih-i gayz etmek suretiyle vicdan-ı harabına irca'-ı tesliyet etmek ister. Bu gün her nâ-hoşnudun nigâh-ı intikamıyla lisan-ı düşnamında hükümet-i hazıra ile onun istinadgâhı olan fırkadır. Ben herkesi istediği gibi hissetmekte muhtar ve hatta mazur görenlerdenim. Âheri ızrar etmemek şartıyla hissini harekete de kalbedebilir. Bu, hürriyet-i beşeriyyenin nâ-kabil-i inkâr bir hakkıdır. Eğer hükümet-i hazıra, yumruklarıyla boşlukları dövmek mecburiyet-i hissiyyesinde bulunan bîçarelere bu suretle ihzâr-ı tesliyet edebilirse memnun ve mübâhi olsun." diyen Nazif, şöyle devam eder:

"Fakat insaf ile düşünülürse Adliye kundakçısı gibi nâ-hoşnutlar, nefislerinden başka kimseye havale-i iğbirar etmemelidirler. Tarih-i beşer, memnuniyetsizliğin ilk eser-i ta'addisini gösteren adamı, Hazret-i Adem'in kendi oğlu Kâbil namıyla tanır. Kâbil, Allah'ın emriyle pederinin şeriatına karşı hissettiği adem-i memnuniyyeti genç kardeşinin hayat-ı nâ-muradına hitam vermek suretiyle ilân etti. Ondan sonra gelen her adam nâ-hoşnud, her kavim nâ-hoşnuddur."[54]

---

50. "Açıkta Kalacak Olanlar", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 1, 31 Mayıs 1909.
51. "İnkılâb-ı İran", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 50, 19 Temmuz 1909.
52. "Tensikat Mes'elesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*,17 Ağustos1909.
53. "Mahkemenin birinde adamın biri hakkında âmâl-i müstakbelesiyle hatevât-ı maişetini tevkif edebilecek bir hapis kararı sadır olmuş; hakimler vicdanlarının sevkine tebaiyyet etmiş olmakla beraber, mahkum, hayat-ı derbederinin izmihlâl-i tammını bu hükümde ayanen gördüğü için evrak ve asarını zarf-ı muazzamıyla beraber imha etmek istemiş. Memurin-i âidesinin dikkati, daha doğrusu tesadüfün lütfu olmasaydı Çırağan Sarayı'nın cenazesi huzurunda bir de Büyük Reşid Paşa'nın Darülfünun'unu, yani şimdiki Adliye dairesini bir na'ş-i remad-âlûd gibi serilmiş görecektik." ("İhraka Tasaddi Münasebetiyle", *Hak*, 21 Mart 1912).
54. "Pederinin rüçhan-ı muhabbetinden kıskanarak Yusuf'u kuyuya atan biraderleri nâ-hoşnud, Sokrat'ı tesmim ile idam eden kavmi nâ-hoşnud, Roma'da imparatorlukları cumhuriyetlere, cumhuriyetleri yine imparatorluklara kalbedenler nâ-hoşnud, tarihte gerek münferiden, gerek müctemian ibka-yı nam etmiş akvam ü eşhas ekseriyetle zamanlarından nâ-hoşnud, Emeviler Haşimiler'den. Abbasiler Emeviler'den, Selçukîler Abbasiler'den, Afrika İtalyalılar'dan, İtalyalılar Osmanlılar'dan, Osmanlılar

İşte bunlar gibi İttihat ve Terakki de Sultan Abdülhamid'in idaresinden; İtilaf ve Hürriyet, İttihad ve Terakki'nin vücudundan "nâ-hoşnud"dur. Nazif'e göre, bu "hoşnudîsizlik"lerin devamını ve artmasını, "ne Talat Bey'in Dahiliye Nezareti'nden, ne Damad Paşa'nın İtilaf ve Hürriyet riyâsetinden istifası men' edebilir. Bu mine'l-ezel böyle gelmiş. İle'l-ebed böyle gidecek."

Bununla beraber, buradaki asıl mesele "insaniyet-i hasûdenin heyecan-ı cibillîsini tadil etmek kabil değil midir?.." sorusunda toplanmaktadır. İşte, bombalarını "heyet-i ictimaiyyenin en yüksek şevahıkına" fırlatanlar, bir bakıma "bu tadili tehditlerle niyaz" etmektedirler.

Çünkü, "soğuk meskenlerin, çıpak vücutların, tütmez ocakların, boş midelerin bulunduğu her yerde hükümet ve ahlâkın zevâbıt ve mevzuâtından ziyade, memnuniyetsizlik hükümrandır. Ve bu adem-i memnuniyyet idrak ile beraber arta arta neticede tehditkâr bir şekil alır."

Bir hükümet, bir parti, bir kavim ayakta kalmak isterse halkın insanî emel ve ihtiyaçlarını tatmin etmeğe çalışmalıdır. "Yoksa karşısında kuzu itaatiyle duranların birdenbire kaplan savletiyle hücum etmeleri muhakkaktır."

Yanlış anlamaları önlemek için: "Ben burada eşhas ve cemaatin hırs-ı hodgâmânesinden başka hiçbir şeye istinad etmeyen makasıd-ı müşevveşesini değil, insaniyet-i uzviyyenin ihtiyacâtını mevzubahs etmek istiyorum." diyen Süleyman Nazif, devletin idaresini o zaman tek başına ele almış olan İttihad ve Terakki'nin, önüne geçmek isteyen muhalif fırkaya değil, karşısındaki "umman-ı ahâliye" bakmasını ister. Çünkü o partinin, rakîbi kadar "tâb-ı devamı" yoktur. Halbuki, "hakk-ı hayatı, mütevâliyen kudret-i beka doğuran ahali, daima ihtiyacını ister. Ve alır."

Hükümetin himmetini bekleyen ülkemiz sefalet ve ihmalin pençesinde adeta kıvranmaktadır: "Memleketimizin her tarafında sefalet-i ictimaiyye, sefalet-i iktisadiyye, sefalet-i uzviyye, sefalet-i idrakiyye ve -hicab ü esefle arz ederim- sefalet-i ahlakiyye hükümfermâdır. Bereket-penah olan ne kadar ve ne kadar vadilerimiz vardır ki bir demiryolunun sur-ı ikazına intizâren boş makbereler gibi uyuyorlar. Ufuklarından geçen gemilerin dûd-ı tegafülüne yalvaran sahillerimiz, sahiplerinin acz ü cehli elinde hırpalanan tarlalarımız, gıda-yı idrak önünde çocuklar gibi ağlayan kafalarımız, her şey... her şey... herşey bugün dü-dest-i istimdadını hükümete doğru uzatmış, yalnız hükümetten himmet bekliyor. Ve yalnız o imdad edebilir."[55]

Ruslar'dan, Ruslar Japonlar'dan, Japonlar Amerikalılar'dan, Amerikalılar Avrupalılar'dan, Avrupalılar Avrupalı olmayan herkesten ve herşeyden nâ-hoşnud.

Bunlardan başka Voltaire kavminden, Rousseau insaniyetten, Victor Hugo klasiklerden, Zola romantiklerden nâ-hoşnud, Kâmil Paşa Said Paşa'dan Said Paşa Ferid Paşa'dan, Ferid Paşa her Paşa'dan nâ-hoşnud." (a.y.)

55. a.y. Daha önce belirttiğimiz gibi mevzu gereği burada söz konusu edilen, idarenin mesuliyetidir. Şunu hemen ifade edelim ki; Nazif, devletin kalkınmada öncü ve lokomotif rolünü kabul etmekle beraber, herşeyi devletten bekleyen bir anlayışı faydalı ve gerçekçi bulmaz. Bu konuda bir fikir vermesi bakımından Musul valisi iken halka irad ettiği nutkun birkaç cümlesini nakletmemiz faydalı olacaktır:

"... Serhadlerimizde ne kadar metin istihkâmlar vücuda getirilirse getirilsin, tarlalarımız bu hâl-i metrukiyette kaldıkça biz mehâlik-i hariciyyeden bir an masûn ve mutmain yaşayamayız. Hakikatte en büyük vesait-i tahaffuz ü müdafaa mezârî-i mâmâredir. Ve her tarla bir istihkâmdır!..

Ey bu güzel ve tarihî vilayet-i Osmaniyye'nin muhterem ahalisi!.. Ben size pek ziyade malumunuz olan bu hakikati yalnız ihtar etmek için gelmedim; tatbik de etmek isterim. Devlet bu dakikada pek büyük müşkilat ü mesail karşısında bulunuyor. Hükümet-i merkeziyye istese bile -ki pek ziyade istediğinde hiç birimizin şüphesi olmasın- bize ihtiyacımız derecesinde ifa-yı muavenet edemez. Bu imkansızlık, atalet-i me'lûfemize bir mazeret teşkil ve onu idame etmesin. Muhitin ihtiva ettiği her vasıtadan istifâne ve istifade etmek: İşte size tavsiye ve benim de tevessül

Gerçi, "Kundakçı İsmail" gibiler çılgın birer müstesnadırlar. Cezalarını elbette ve derhal görürler. İnsaniyetin huzur ve intizama olan ihtiyacı, o huzuru bozmağa teşebbüs edecek her suçun "kâfil-i mücazatı"dır. Fakat haklı olarak "na-hoşnud" olanlar, "adem-i memnuniyetlerinin hiss-i intikamından doğacak çılgınlıkların cezasını çekmezler, çektirirler."

Bu itibarla, bir hükümet ve güç aldığı siyasi parti eğer uzun müddet yaşamak ve kalmak istiyorsa, makam hırsıyla muhalefet meydanına düşmüş olanlara değil, "hiç ses çıkarmaksızın yevm-i mev'udu bekleyen metruk ve mensi adamlara nazar-ı dikkatini" hasr etmeli ve bunları memnun etmeğe çalışmalıdır.[56]

Süleyman Nazif bundan yaklaşık on iki sene sonra, Cumhuriyet hükümetini de aynı gayeye, yani sefaletle mücadeleye çağıracaktır. Çünkü: "Nebatâtın en zehirlisi tütmeyen ocaklarda biter."[57]

Yabancı Sermaye ve Düşündürdükleri

Süleyman Nazif, "Ecânibin irfanı kadar nukûduna da muhtaç bulunduğumuzu" kabul ve açıkça ilan etmekle beraber bu meselenin çok dikkat ve hassasiyet gerektiren yönleri olduğunu da ifade etmiştir. Eğer, yabancı sermaye "vatanıma, menâbi'-i sâmânını işletmeğe bedel, kurutmak için, yani halaskâr suretinde bir hilekâr olarak gelmek isterse ona karşı isyan etmeği vecaib-i milliyyemin en büyüğü addederim." diyen yazar "Müessesât-ı ecnebiyye" denilen ve Avrupa'nın, Amerika'nın, güya rahm ü şefkatini diyar-ı bi-kesimize nakl etmeğe çalışan gûnagûn binaların milliyetimiz ve istiklal ve istikbalimiz için birer maktel-i müzeyyen bulunduğunu" da belirtir.[58]

Nazif'in, *Batarya ile Ateş*'e girmiş bir makalesi, "Kırım muharebesini müteakip veya o sırada Fransızlar'ın tesis etmiş" olduğu Şişli'deki "Darü'l-mecanîn"le ilgilidir. Bu yazısında; Mazhar Osman'ın "yed-i feyyaz-ı idaresine mevdu olan" hastaneyi ziyaret ettikten sonraki intibaları yanında şunları da anlatmıştır:

"... İster dost olsun, ister düşman, bu gibi müessesat-ı ecnebiyyenin vatanımızda hüsn-i niyetle vücuda getirilmemiş olduğuna iman ve yemin edenlerdenim. Bunların en maşum maksatlısı, pek az emek ve sermaye ile pek çok para kazanmak isteyendir.

Memleketimizdeki âlâm ü evca' bir moskof kalbinde nasıl bir makes-i şefkat bulabilir?... Halbuki "Mekteb-i Harbiyye " karşısında bir "Rus Hastahanesi" var idi!!!."

Mektep, mabed, hastahane: Bizde bunlardan hangisini bir ecnebi bayrağı altında görürseniz tasdikte hiç tereddüt etmeyiniz ki keseniz, afiyetiniz, vicdan ve imanınız tehlikeli bir kemin-i ihanet karşısında bulunuyor.

Kendi memleketlerindeki sefaletlerden teâmi ile diyarımızın teskin-i ıztırabatına koşan ecnebileri bir Türk ne kadar saf olursa olsun, hulûs-ı niyyet ashâbından addedemez.

İşte Şişli Hastahanesi de iki sene evvele kadar onlardan biri idi. ..."[59]

---

edeceğim düstur-ı idare budur. ..." ("Bir Mektup- Bir Nutuk", *İctihad*, c. 4, nr. 84, 12 Kânun-ı evvel 1329/1913, s.1852-4)

56. "İhraka Tasaddi Münasebetiyle", *Hak*, 21 Mart 1912.

57. "Son Zam", *Resimli Gazete*, nr. 22, 2 Şubat 1340/1924.

58. "Şefkat-i Ecânib", *İleri*, nr. 24, 24 Kânun-ı sâni. 1334/1918.

59. Süleyman Nazif, *Batarya İle Ateş*, s.150-151.

Daha sonraki bir yazısında, "geçen sene ilân ettiğim bu hakikati mâdeme'l-hayat işaa etmek isterim." diyen Nazif, ecnebilerin medeniyet namı altında ve insanî yardım kisvesiyle işledikleri ihanetlere dikkat çeker: "Kongo'ya, Hotanto'ya boncukları ve içkileri ile giden medeniyet-i garbiyye tellâlları memleketimize, mektepleri, hastahaneleriyle dahil oluyor. Irk-ı esvedi, Avrupa'daki hayvanat-ı ehliyyenin pek dûnunda telâkki eden insaniyet-i mütemeddinenin mesaib-dide-i a'sar olan diyar-ı Osmaniyyede ne kadar müessesât-ı hayriyyesi varsa hepsinin taşına toprağına karışmış olan zerrat-ı şefkat o boncuklarla içkilerin ihtiva ettiği sümûm-ı ihanetten daha temiz değildir. Londra şehrinin büyut ve esvakında her sene elli bin adamın açlıktan öldüğünü bilen bir adamın İstanbul'daki İngiliz hastanesine hayatını ve mekteplerine de evladını emniyetle tevdi etmesi için hayvanlar kadar saf olması icab eder.

İngiliz hastanelerinde müslümanların uzviyetine kasden tecavüz olunduğunu iddia etmiyorum. Fakat o teşfiye-gâhlarda kurtarılan hasta ve sefil cisimlere bedel, zinde ve asil ruhlar, ruh-ı millî öldürülüyor."[60]

Osmanlı kavimlerinin bazılarına "fikr-i nifak ve fikr-i iftirak, filân veya filân gazete ile değil, münhasıran bu gibi müessesat-ı ecnebiyye" yoluyla dahil olmuştur. Bu suçlama yalnız İngilizler'e, Fransızlar'a değil, memleketimize "siba-ı katile gibi sırıtarak veya yılanlar gibi sürünerek dahil olan her düşman milletin efrâdına" şâmildir.

Süleyman Nazif: "Ben eb ü ecdâdımın hissiyâtını evlâd ü ahfâdımın vicdanına nakl edemezsem, vazife-i milliyem ihmalimi telin eder. Batından batına intikal eden "ruh-ı milli" o hissiyattır. Avrupadan, Amerikadan koşup gelen ve çoğu hayatta ve memleketlerinde muvaffak olamayarak sanki intikam-ı hüsranını benim memleketimin vicdan ü imanından almak için senelerle çalışan misyonerleri ve mahud banker "Hıriş" kadar bu devlete îka-i zarar etmiş adderim."[61] der.

3. EĞİTİM

II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde ve daha Hüdavendigâr mektupçusu iken siyasi ve sosyal makaleler yazmaya başlayan Süleyman Nazif, Ebüzziya Tevfik'le birlikte *Yeni Tasvir-i Efkâr*'ı çıkarmaya başladıkları tarih olan 31 Mayıs 1909'a kadar, yani bir yıla yakın süre içinde gazete muharriri olarak adını duyurmuş bulunuyordu.[62]

Meşrutiyet gibi Sultan Abdülhamid'in hal'ini, Sultan Reşad'ın cülusu ile "İttihad ve Terakki" iktidarını, büyük ümitlerle karşılayan ve heyecanla alkışlayanlar arasında Süleyman Nazif de vardır. Harap ve perişan vatanı, mamur ve âbâd edeceğine inandığı bu inkılâbın muvaffakiyeti için, *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da şevk ve samimiyetle kaleme sarılan Nazif, ne yazık ki henüz bir yıl bile geçmeden tatlı hayallerin birer birer yerlerini acı hakikatlere ve akametlere bıraktığını fark etmeye başlayacaktır. Halbuki yeni devrin getirdiği o sevinç ve heyecan dalgasının, bir topyekün kalkınma seferberliği halinde bütün Osmanlı ülkesini kaplayarak devr alınan dertlere devâ olması bekleniyordu.[63]

---

60. "Şefkat-i Ecânib", *İleri*, nr. 24, 24 Kânun-ı sâni. 1334/1918.

61. a.y.

62. Önce, *Yevmî Servet-i Fünun* ve *Yeni Gazete*'de, ardından da *Osmanlı* gazetesinde başmakaleler yazan Nazif, 31 Mart Vakası'nı müteakip ateşli bir muharrir ve İttihad ve Terakki taraftarı olarak *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da (Basra Valisi olarak İstanbul'dan ayrılıncaya kadar) yüzden fazla başyazı kaleme alacaktır.

63. Meşrutiyet'in idealist valisi Süleyman Nazif, bir nutkunda şunları söylüyordu:

Bir milletin hürriyet ve refah içinde varlığını sürdürebilmesi için, ferdî ve sosyal hakları yanında vazife ve mesuliyetlerini da idrak etmiş bulunması gerekir. Nazif'in ifadesiyle: "Yalnız şekl-i idareyi değiştirmekle bir kavmin hürriyet ve mesudiyet-i hakikiyesi temin edilmiş olmaz. Çünkü bir insanın bir gece içinde tebdil-i mahiyet etmesine imkan yoktur."[64] Bu itibarla, hürriyet inkılabının arzu edilen hedeflere ulaşması, verimli ve kalıcı olabilmesi, ancak milletin şuurlandırılmasıyla mümkündür. Bu noktadan hareket eden muharrir, o dönem yazılarında bilhassa maarif ve halkın eğitimi üzerinde ehemmiyetle durmuştur. Zira, her yükseliş gibi, -başlangıçta Nazif'in de ümidli bulunduğu- bu yeni dönemde Osmanlı'nın ittihadı ve terakkisi de ancak eğitimle ve maarif ufkunda tezahür edebilirdi.

Süleyman Nazif'in eğitim hakkındaki fikirleri, bu devrede ortaya koyduğu görüşleri yanında, konuyla ilgili diğer yazıları da göz önüne alınarak, burada bir bütün halinde verilecektir. Nazif, temel eğitim çağını, Doksanüç Bozgunu'nun sebep olduğu dert ve sefâletten muztarip bir muhitte, hocasız ve mektepsiz geçirmek zorunda kalmıştı.[65] Onun eğitim konusundaki tespit ve teklifleri, bize bu mahrumiyet ve acı tecrübeler içinde yoğrulmuşluğun samimiyet ve derinliğini de hissettirir.

Şunu da belirtelim ki, Meşrutiyet'in ilk senelerinde tartışılan bir çok maarif meselesinin -geçen bunca yıla rağmen- hâlâ yeterince halledilememiş olması, devlet ve millet olarak eğitimde bulunduğumuz nokta ve kat' etmemiz gereken mesafeyi göstermesi bakımından da ayrıca dikkate değer bir husustur.

Eğitimin Amacı

Başladığına inandığı hak ve hürriyetler devrinin icaplarını göz önüne alan Süleyman Nazif, eğitimin o zamanki hedefi olarak başlıca iki şeyi ön plana çıkarır: Meşrutiyet'e layık vatandaşlar, bütünlük ve sosyal barış içinde yaşayan bir Osmanlı toplumu. Biraz daha açarak, bu iki noktayı şöyle ifade edebiliriz:

Birincisi: Monarşi'ye alışmış bir milletin uyuşmuş fertlerini, Meşrutiyet'in verdiği hak ve vazifeleri idrak ederek, rejime intibak edebilecek duruma getirmek.

"Evet asırlardan beri halecanlarla intizar olunan o devre-i mesûde, nihayet ve nihayet infilak etti. Emin olunuz ki memleketin kabiliyet-i temeddünü ile ihtiyacât-ı ictimaiyesi bundan böyle hiç bir ferdin baziçe-i ihtirasâtı olamıyacaktır. 10 Temmuz, ümmete büyük bir vaadde bulunmuştu. 14 Nisan bu vaadin muhakkakü'l-is'af olduğuna şehadet ve kefalet etti. Biz artık herşeyden emin ve mutmain, istikbale doğru yürüyebiliriz.

"Emin ve mutmain" dedim. Heyhat!.. Vatana olan aşkımla istikbale olan iştiyakım, ümidlerimi bir parça fazla şiddet ve kuvvetle izhar etmeğe sebep oluyor. İstikbalden emin olmak istemekle beraber vatan-ı muazzezin bazı âfâkında hâlâ gamâim-i endişe dolaştığını ketm edemem. Şimdiye kadar terakki ve refahiyetimizin husûlüne bir mâni var idi ki o da bir veya bir kaç şahsın inad-ı istibdadı idi. Şimdi de anâsır-ı muhtelife-i Osmaniye'den bazısı hevesât-ı mantık-şikenâneden tevellüd edebilecek mesâib-i şikakı, o istibdad-ı mürdenin makam-ı tahribine koymak istiyor. İşte ümid ve itminanımın cebin-i besiminde ikaz-ı çîn eden sebepler bunlardır." ("Basra Valisi Süleyman Nazif Bey'in Bir Nutku", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 295, 26 Mart 1910, s.1-2).

64. "Hür Olmak İçin Ne Lâzımdır?..", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 3, nr. 5, 4 Haziran 1909, s. 1.

65. 5 Şubat 1911 tarihli mektubunda: "Mutasarrıflıklarda bulunan pederimle dolaşarak bî-karar bir halde sabavet ve şebabet devirlerini imrar etmek mukadder olduğu için hiç bir tahsil takib etmek müyesser olmadı." diyen Nazif, başka yazılarında da konuyla ilgili hatıralarını anlatmıştır. Meselâ, ("Cevap- İskeçeli Mehmed Sıdkı Beyefendi'ye-", *Peyam*, nr. 48/5, 11 Eylül 1335/1919, s. 3).

İkincisi: Osmanlı'yı teşkil eden değişik unsur ve sosyal sınıfların ittihad ve intizamını temin ederek devletin bütünlüğünü, toplumun birlik ve refahını sağlamak.

Resmî idare şekli ne olursa olsun, cemiyetlerin bekası fertlerinin mizaç ve istidadına tabidir. Kendi vazife ve selahiyeti ile hak ve menfeatlerinden habersiz insanlar topluluğunda yükselme ümidi, hatta devam kabiliyeti aramak hayal-perestlik olur.[66] Görülüyor ki, fert ve toplumun eğitimi, Meşrutiyet'in yerleşmesi ve geleceği açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu itibarla, bir yandan mevcut mektepler tevsi ve ıslah edilirken diğer taraftan, halka yönelik umumi eğitim faaliyetlerinin planlanarak bir an evvel uygulanması gerekmektedir. Yoksa, "Osmanlılar'ın ekser efradı bu dereke-i cehilde sürüdükçe, Meşrutiyet-i Osmaniye'nin âtisi tamamıyla temin edilmiş sayılmaz."

Yeni idarenin ortaya koyacağı olumlu neticeleri kendi yaşayışında farkedinceye kadar avamın, "inkılab-ı millî" karşısında bîgâne ve lakayt kalması tabiidir. Çünkü, "ırsî, kisbî itiyadâtın sevkiyle istinâs edilmiş olan ahvalden tamamıyla ayrılabilmek - hususiyle muhakemesi bile hissine tabi olan ve daha doğrusu itiyad ve hissinden başka hiç bir kuvve-i muhakemesi bulunmayan- avam için pek müşkildir." Bu temayül, ancak ihtimamlı bir eğitim ve zamanla tadil ve ıslah edilebilecektir. "Millet, inkılabı icra ve ilan" etmiştir. Bundan sonrası yâni, "efradı yeni idareye alıştırmak ve yeni idareyi efrada sevdirmek vazifesi" Maarif Nezareti ile bu nezaretin teşebbüslerine yardım ve hizmet edebilecek kuruluşlara ve bilhassa İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne aittir.[67]

Eğitimde Öncelikler

"Maarifi olmayan bir cemiyet yaşayamaz." diyen Süleyman Nazif, gençlerin mekteplerde iyi yetiştirilmeleri yanında, devrin ihtiyacı bakımından bilhassa avamın eğitimine öncelik verilmesini ister.[68] Şuurlu anne-babaların, okullardaki eğitimin daha düzenli ve verimli geçmesine olacak katkıları sebebiyle de halkın eğitimi daha bir önem kazanmaktadır.[69] Mekteplerdeki eğitimin en mühimi ise "tahsil-i ibtidâî"dir.

Eğitimdeki bu öncelikler, eğitimin -yukarıda ifade edilen- amaçlarına da uygundur. Belirtilen hedefler için genelde bütün maarif faaliyetleri lazım ve faydalı olmakla beraber kısa vadede, birinci amaç için **yaygın eğitim**; ikincisi yani "telif-i anâsır" için ise **örgün eğitim** ve bilhassa bugün temel eğitim dediğimiz "tahsil-i ibtidâî" asıl faktör durumundadır.[70]

a) Halkın Eğitimi

Sağlam bir sosyal bünye için şüphesiz, yalnız üst tabakanın "tenvir ve terbiye"si kâfi değildir. Köksüz bir ağacın dış tesirlere dayanması mümkün olmadığı gibi, irfan ve idrak şeceresinin kökleri de "cemiyetin en aşağı ve en metrûk ve mühmel aksâmına kadar vâsıl olmazsa" herhangi bir fırtına onu derhal devirir ve gölgesinde refahın tadını

66. "Hür Olmak İçin Ne Lazımdır?.."; *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, c. 3, nr. 5, 4 Haziran 1909, s. 1.
67. "Maarif ve Meşrutiyet", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 9 Ağustos 1909.
68. "Hür Olmak İçin Ne Lazımdır?..", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, c.3, nr. 5, 4 Haziran 1909, s.1.
69. "Maarif ve Meşrutiyet", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 9 Ağustos 1909.
70. "Tahsil-i İbtidâî", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 3 Ağustos 1909.

çıkarmak gafletinde bulunmuş olanları herkesten evvel perişan eder.[71] Tarihte neyi, nasıl isteyeceğini bile tayin ve idrak etmekten aciz bir halkın, koca devletlerin bekasını tehlikeye atacak kadar haşin ve vahşiyane cehaletler gösterdiğine çok kere şahit olunmuştur.

Meşrutiyet'in üzerinden bir yıl geçmesine rağmen bu süre içinde bilhassa Maarif sahasında, beklenen ilerlemenin kaydedilemeyişine üzülen[72] Süleyman Nazif, başta iktidar partisi olmak üzere mesuliyet sahibi herkesi yardıma çağırır. Hâlâ kahvehaneler birer cehalet ocağı, hâlâ köy ve kasabalar sefil ve perişan birer atalet yatağıdır. Kahvehanelerde zaman öldüren vatandaşları gece dersleriyle irşad etmek faydalı, hem de kolaydır. "Hükümet bu kavmin henüz hâl-i sabavette bulunan efradına müşfik bir peder ve sabûr ve hayr-hâh bir muallim olmalıdır. Hayatını ataletle imrar eden bir adamın nefsine olan zararı kadar cemiyet de bu ataletten hisseyâb-ı hasar olur."

Maarif Nezareti, gelecek nesilleri belki güzelce terbiye edip yetiştirmeğe çalışacaktır. Fakat insanî vazifeleri, mektep sıralarında öğrenme fırsatını kaçırmış vatandaşları böyle mefluç uzuv ve belki muzır unsurlar gibi bırakmamak, "cemiyetin zimmet-i hamiyet ve intibahına" terettüb eden vazifelerin en mühimidir. Mekteb-i ibtidaî'den evine dönen masum çocuk, "kendi kadar masum olmasa bile, her halde kendisinden cahil olan pederiyle teati edeceği efkar ve hissiyatta", babasının gayretsizliği ile fevkalade beslemiş bulunduğu "mevrus cehalet"inden "nasib-i hüsran" aldıkça, fikrî terakkiyatımız pek kararsız ve en küçük arızalarla bile yıkılmaya hazır adımlarla ilerler.[73]

Aydınlarımızın zahirini yaldızlayan sathî bir eğitimin aldatıcı şa'şa'asıyla, "adetâ uyutmuş ve uyuşturmuş olduğumuz avâmın galeyan ve savlet-i cehli yüzünden, ne kadar ve ne kadar mehâlike dûçâr olduğumuzu unutmamalıyız." ikazında bulunan Nazif, yapılması gerekenleri şöyle ifade ediyor:

"İstikbal-i ümmetin birer ümmîd-i müşahhası olan erbab-ı şebâbı mekâtib-i 'âliye ve âliyeden nasîbe-çîn-i kemâl olmağa sevk etmekle beraber, avamın ve bilhassa avamın tenvir-i idrakine çalışmalıyız. Bence şıkk-ı sânî birincisinden daha mühim ve daha lazımdır."[74]

Bu meselede, Fransa'daki **yaygın eğitim** faaliyetleri bize ibret olmalıdır. İnsan haklarını ilanın ikinci asrında bulunan Fransa bile, avamın cehil ve gafletini ta'dîle gittikçe artan bir ihtiyaç hissediyor. Şimdi bu ülkenin her tarafında, amele için

71. "Hür Olmak İçin Ne Lazımdır?..", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, c. 3, nr. 5, 4 Haziran 1909, s.1.

72. "Meşrutiyet'in yevm-i infilakından bu güne kadar bir sene onyedi gün mürur etti. Bu müddet zarfında ümid ve intizar edildiği derecede âsâr-ı terakki gösterilmediğini iddia edenlere verilecek cevab-ı müskit yoktur.

On Temmuz sene-i devriyyesi münasebetiyle genç bir şair, neşredeceği bir eser için ihtisasâtımı sormuşken, sâil-i muhteremin tezkeresini cevapsız bırakmak gibi bir nezaketsizliği ihtiyar ettim. Ne yapayım!.. "Son bir senenin bu kadar akim ve âtıl geçeceğini zannetmemiş olduğum için 10 Temmuz'da sevinmiştim." gibi bir hiss-i sâfi, o mübarek günün yevm-i müsadifinde itiraf etmek hoşuma gitmedi. Bilumum edvâr-ı güzeştenin mülevvesâtını tathire bir senenin kifayet etmeyeceğini biliriz. Bununla beraber o bir seneyi bu kadar mahrum-ı hayat ü hareket bırakmamak kâbildi. ..." ("Maarif ve Meşrutiyet"; *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 9 Ağustos 1909).

73. "Maarif ve Meşrutiyet", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 9 Ağustos 1909.

74. "Hür Olmak İçin Ne Lazımdır?..", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, c.3, nr.5, 4 Haziran 1909, s.1.

"müsâmerât-ı ta'limiye" tesis olunmakta ve bizim için şayan-ı dikkat ve i'tibardır ki bu müesseseler işçilerin kendi teşebbüsleriyle vücuda gelmektedir.

İnsanî ihtiyaçlarını kendiliğinden takdir ederek, temin çarelerini arayan bir halka sahip olması, Fransa için her türlü şevk unsurundan daha tesirli ve verimli bir yükselme vasıtasıdır. Nazif'in ifadesiyle: "Şimdiye kadar Fransa büyük fikir ve dehâların vatanı iken o büyük zekâların muvâcehe-i telehhüfünde bir mahşer-i cehl ü gaflet çırpındığı için sık sık mesâibe dûçâr olurdu. Hatta elli beş sene zarfında iki defa ecânib ordularının pây-ı tecavüzü, pâyitaht veya rûy-ı bahtına süründü. Fransa şimdi esâsını takviye, yani avamını terbiye ediyor. Artık "Fransa" denilen o heykel-i temeddün, tezelzülât-ı havâdisle sık sık sarsılmayacak. Metin bir kaide üzerinde mütevâliyen yükselmeği temin etmiş sayılır."[75]

Bizde işçi, çiftçi hatta bir çok esnaf ve tüccar ne ciddi, ne sathi, hiç bir talim ve terbiye görmemiştir. Avamımız ne şahsî vazife ve menfeatlerini biliyor, ne içtimâî. Halkımız böyle kaldıkça memleketimizin medenî seviyesi asla yükselemeyecektir. Okulların çoğaltılması ve ikmâli, her yerde idâdî ve bilhassa İbtidâî mekteplerin açılması yanında, gündüzleri çalışmak mecbûriyetinde olanları, içinde inledikleri "gayyâ-yı nâdânî"den kurtaracak derslerin tesis edilmesi gerekir. Bedenî çalışma ile hayatını devam ettirebilen bu talihsiz insanların "ihtiyâcât-ı akliyyesi de tatmîn olmalıdır. Ta ki heyet-i insaniye içinde bir mevkie sahip olduklarını görsünler. Ve hakikaten insan olsunlar."[76]

Daima hatırda tutulacak husus ise, bu uygulamaların şahsî hak ve hürriyetleri ihlal etmemesidir. Nazif bu mühim noktayı ifade ederken: "Hürriyet-i şahsiyeyi işkâl edecek kuyûd ve kavâid vaz' etmeksizin bu lüzum ve ihtiyacı her yerde umumi ve muhtelif dürûs-ı leyliye tesis etmek suretiyle hükümet istîfaya çalışmalıdır."[77] diyor.

Kalkınmanın temel dinamiklerinden biri de hür teşebbüstür. Teşebbüs fikri, medenî memleketlerde her tabakaya yayılmış ise de bizde maalesef henüz doğmamıştır. Aydınlarımız bile kendi azim ve gayretlerini küçük ve faydasız görmektedir. Yaygın eğitimin mühim bir faydası da bu hususta olacaktır. "Hükümet enzar-ı şefkat ve himayetini herşeyden evvel tabakât-ı avama atf etmeli ve bîkes-i a'sâr ü diyar olan bu hem-şehr ve hem-hûnlarına telkîh-ı idrâk ve marifet eylemelidir. Yoksa bizde umumî, hususi her meydan-ı mesâî bir şûre-zâr-ı 'akîm ve bir kabristân-ı elîmden başka bir şey olmaz."[78]

Cehaleti yenmenin ehemmiyetini sık sık vurgulayan Süleyman Nazif, asırların ihmal ve tortularını yeni yaralar açmadan gidermenin, sabır ve dikkat isteyen çok zor bir iş olduğunu da hatırlatır. Meşrutiyetçi Nazif'e göre: "Osmanlılar, altı asırdan beri hasta idiler."* Şiddetli hastalıkların nekâhet devresi, hastalık müddetinden uzun olur.

75. a.y.

76. a.y.

77. "Maarif ve Meşrutiyet", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 9 Ağustos 1909.

78. "Hür Olmak İçin Ne Lazımdır?..", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, c.3, nr.5, s. 1, 4 Haziran 1909.

* Bu noktada, Nazif'in Jön Türklük devresini ve o sıralar "Abdülahrar Tahir" müstearıyla yazdığını hatırlamadan edemiyoruz.

Çeşitli "ilka ve ifsatların" doğurduğu hareketleri hükümet zoruyla bastırmak ve cezalandırmak mümkün ve işin kolayıdır. "Yalnız, efradın ruh ve tıynetindeki temayülât-ı muzırra, bir ihtimam-ı hakîmane ile ıslah olunmazsa, bu yüzden tevellüd edecek mehâlik-i azime her vicdanı bihakkın korkutabilir."[79] Bu itibarla eğitim olmadan gerçek emniyet ve terakkinin temini mümkün değildir. "Cemiyetin kuvve-i şevketi efrâdının kudret-i ma'rifetinden teşekkül eder. Avâmımız cahil kaldıkça biz hiç... hiç... hiç bir şey olamayız..."[80]

Diğer mühim bir nokta da, Meşrutiyet'in geleceğini de yakından ilgilendiren bu kritik başlangıç safhasının, sancısız olarak geçirilmesi ve gerekli intibakın gecikmeden sağlanabilmesidir. Bunun için Nazif halkın süratle, aynı zamanda dikkat ve maharetle şuurlandırılması yolunda hükümeti ve bilhassa İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni tam bir eğitim seferberliğine çağırır.[81]

Ayrıca, halkın yoğun olarak vaaz ve nasihatlara yöneldiği "üç aylar" ve bilhassa Ramazan'da, muktedir hoca ve vaizlerden halkın eğitimi hususunda daha ziyade istifade etmek de mümkündür. Fazl ve hamiyyetini ispat etmiş olan "Cemiyet-i İlmiyye"den, "icra-yı telkinat" edecek hocaların bilerek veya bilmeyerek "tamim-i fesad edebilecek surette söz söylemelerine meydan vermemesi" de taleb ve intizar olunabilir.[82] Böylece, faziletli alimlerden istifade, dine vâkıf olmayan kimselerin telkinlerinden doğacak mahzurlar da izale edilebilecektir.

Yaygın ve Örgün Eğitim'in müşterek bir meselesi daha vardır ki o da okunacak kitapların tesir ve neticeleri bakımından belli bir süzgeçten geçirilmesidir. Bilhassa okuyanın saflığı veya cehaleti sebebiyle maddi-manevi büyük zararlar verebilecek yanlış telkin ve bilgiler ihtiva eden yayınları, herkesin tanıyıp korunması mümkün değildir. Bu bilhassa mektep harici okumalar ve daha ziyade halk için geçerlidir. Bazı kitaplar görülür ki, kim bilir ne kadar zekâları zehirlemekle idraki felce uğratmıştır!.. Ve kim bilir, daha ne kadar kaza-zedeleri olacak!.. "Biz rahle-i tedrisinde bir müddet çalıştığımız hocalardan ziyade okuduğumuz kitapların şakirdi ve musahhanyız." diyen Süleyman Nazif, "muallimden tahsil"in belirli bir devreye münhasır kaldığını, halbuki kitapların, hayatımız boyunca fikir ve şuurumuza hükmettiğini hatırlatır. Şahsa ve zamana göre tesiri değiştiği için kötü kitapların tespit veya imhası mümkün ve isabetli olamaz. O halde yapılabilecek doğru ve pratik bir tavsiye şudur: "Tecrübe-dide

79. "Maarif ve Meşrutiyet", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 9 Ağustos 1909.

80. "Hür Olmak İçin Ne Lazımdır?..", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, c. 3, nr. 5, 4 Haziran 1909, s.1.

81. "İttihad ve Terakki Cemiyeti, eser-i himmeti olan inkılab-ı meşkûru payidar etmeğe, bu gün her cemiyetten ziyade selahiyettar bulunuyor. Taşra şubelerini teşkil eden adamlar arasında vatanperver bazı zevat bulunmakla beraber, devr-i kadimin erbab-ı tegallübüne ait imtiyazâta sahip olmak isteyen bir çok kimseler de vardır. Bu zatlar, sonradan peydâ-yı nispet etmiş olmakla şeref-yâb oldukları o cemiyet-i muhteremenin efradı miyanında bulunmağa ihraz-ı liyakat etmek isterlerse, avamın tenvir-i idrakiyle Meşrutiyet'in temin-i istikrarına çalışsınlar. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Anadolu'daki şubeleri hüsn-i tensik olunduğu takdirde, tamim-i maarif maksadını istihsale bir vasıta-i müfide olabilir."("Maarif ve Meşrutiyet", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 9 Ağustos 1909).

Yazarın, devrin şartları içinde o günün iktidar partisini adetâ devletin kendisi gibi telakki ettiği görülüyor. Hükümetle devleti bir tutan bu anlayışın bazı faydaları yanında iyi niyet ve samimiyetin yeterli olamayacağı durumlarda ciddi zararları da söz konusudur. Cumhuriyet devrinin, çok partili döneme kadarki yıllarında hüküm süren "devletle aynîleşmiş tek parti" zihniyetine bu İttihat ve Terakki devri temayüllerinin çekirdek olduğu söylenebilir.

82. a.y.

olmayanlar, okuyacakları kitapları erbâbından tezkiye etmeksizin harim-i vicdanlarına sokmamalıdırlar."[83]

b) Temel Eğitim

Süleyman Nazif yeni dönemde, mevcut halkın mümkün mertebe ve bir an önce eğitilmesinin yanısıra, okulların ve özellikle ibtidâî mekteplerinin ciddiyetle ele alınarak yeni yetişecek nesillere küçük yaşta düzenli bir **temel eğitim** verilmesinin önemi üzerinde de ısrarla durmuştur. Bunun sebebi, "Ağaç yaş iken eğilir." hakikatine ve devletin o zamanki en büyük başağrısı durumundaki etnik rahatsızlıkların, ancak küçük yaşlarda, müşterek eğitimle verilecek bir insanlık ve Osmanlılık terbiyesi ile giderilebileceğine olan inancıdır.[84] Bu kanaatin, Meşrutiyet'in başlarında Maarif Nezareti'ne de hakim bulunduğu anlaşılmaktadır.[85]

Nazif, **temel eğitimin** önemini anlatırken, eğitim tarihinin en kayda değer hadiselerinden birini gerçekleştirmiş olan Almanya'yı örnek gösterir. Ondokuzuncu asır başlarında Fransızlar'ın ezip harap ettiği Prusya, bu hezimetten üç çeyrek asır bile geçmeden gösterdiği diriliş ve gayretle hem düşmanından intikamını almış, hem de cihanı hayrette bırakmıştı.**

Asrın başında Rusya'yı bile târümâr eden Fransa, aynı asrın son çeyreğinde payitahtının kapılarını Kont de Moltke komutasındaki Almanya ordularına açmak zorunda kalmıştır. Muzaffer Almanya ordusu, senelerin intikamını almanın verdiği bir "hazz-ı şan ve itminan" ile vatanına dönerken, her Alman şevk ve neşe içinde, Moltke'yi minnetle tebcil etmektedir. Bu büyük asker, kendisini alkışlayan Almanya'ya, umumun dikkat nazarlarından gizlenmiş bir hakikati açıklar. "O millet-i şâikanın evza'-ı şükrânı önünde" der ki:

– Bu muzafferiyet için bana değil, mekâtib-i ibtidâiye muallimlerine teşekkür edin. Prusya'nın râyet-i ser-nigûnunu i'la eden askerleri onlar terbiye ve ihzar ettiler. Ben bu âlât ve vesâit-i muvaffakiyeti, onların eydiye-i himmetinden aldım.

"Moltke'nin bu sözünü her kavim düstur-ı hareket ittihaz etmelidir." diyen Süleyman Nazif şunları anlatır: Osmanlılar'ın "terbiye-i ibtidaiye"si mükemmel olsa idi,

83. "Murad Molla Dergâhı", *Yarın*, c.1, nr. 24, 30 Mart 1338/1922, s.1.

84. "Maarif Nezaretinin İcraatı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, c.1, nr. 46, 15 Temmuz 1909.

85. Süleyman Nazif'in devrin Maarif Nazırıyla yaptığı mülakatta şu cümleler de yer almaktadır: "Telif-i anâsırın mekâtib-i ibtidâiye sayesinde mümkün olacağı malumdur. Her karyede bir ibtidai mekteb açacağız. Beş nefer şakirdi bulunan her cemaatin ayrı bir lisan muallimi olacak ve cuma günleri gayr-ı müslimler ve pazar günleri de müslümanlar ulum-ı diniyelerini öğreneceklerdir. ..." ("Tahsil-i İbtidaî", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 3 Ağustos 1909).

** Yıkılmaya yüz tutan bir devleti, ancak iyi eğitilmiş idealist nesillerin kurtarabileceğini gösteren bu hadise, o dönem aydınlarının temel eğitimin önemini anlatırken verdikleri yaygın bir örnek halini almıştır. Bunlardan biri de Nazif'in yakın dostu olan Mehmed Akif'tir. Aynı hadiseyi anlattıktan sonra şöyle der:

"Sedan'da orduyu teslim eden Fransızlar,
-Ki her zaman o vukuâtı yâd edip sızlar-
Ne der, bilir misiniz? Hem de öyledir inanın:
"Muallem ordusudur harb eden, Prusyalının;
Muallim ordusu lakin, asıl muzaffer olan!"
Bu sözden almalıdır hiç değilse, ibret alan."

(*Safahât*; "Fatih Kürsüsünde", İnkılâp ve Aka y., İst. 1977, s. 281).

cihangîrlik mevkiinden büyük küçük her sataşana karşı ürkek ve çekingen tavırlar gösterecek bir "dereke"ye düşmezlerdi. Milletimizin fertleri, hamiyetin vecibelerini eşit seviyede, muntazam mekteplerin sıralarında öğrenemediği içindir ki daima ve "bilhassa son otuzüç sene zarfında istibdatların en muharrib ve menfûruna ferman-ber olarak insanlığın en aziz hak ve haysiyetinden mahrum yaşamağa tahammül edebildiler."[86]

Başka bir makalesinde: "Devr-i istibdad; âlem-firibliğe yeltenir, riyakar ve nümayiş-perest idi. Memleketin ihtiyacat-ı hakikiyesine bedel sahte şa'şaalar göstermek ve yüksek kapıların bâlâsına tuğralı tarihler geçirerek "bu vesile ile de devam-ı ömr ü iclal"e dualar edildiğini ilan etmek için milyonlar sarf olundu."[87] diyen yazar, yeni devirden gayet ümitlidir. Memleketin imkânları ve sosyal ihtiyaçları bundan böyle hiç bir ferdin ihtiraslarına oyuncak olmayacaktır. Birer "nevzad-ı medeniyet" olarak doğacak her bir "ibtidâî mektep", "ağuş-ı terbiyetine alacağı etfâl-i Osmaniye'nin evzaı kadar sade ve ümid-nevaz vaz'-ı masumuyla" Osmanlılar'da yeni bir "devre-i teyakkuzun infilak etmiş olduğunu" ilan edecek ve bizim için "takdirler ve hürmetler" toplayacaktır.[88]

Maarif Nezareti memleketin hakiki ihtiyacını takdir ederek "tahsil-i ibtidaî"ye hususî bir ehemmiyet vermektedir. Bu maksada ulaşmak için en evvel Darü'l-muallimîn-i İbtidaî "tensik ve ıslah" edilmiş; tatbikat okulu olarak yakındaki bir bina da muntazam bir mekteb-i ibtidaî'ye dönüştürülmüştür. "En ziyade müfid ve muvafık" görülen cihetlerden birisi bu okullara "her ırk ve mezhepten talebe kabul olunacağıdır." Ayrıca; "yed-i terbiyetine tevdi olunacak talebe ve talibâttan hiç birisinin kanaat-i vicdaniyesini tağyir edecek telkinat ve müsamahâta Maarif Nezareti meydan ve imkan bırakmamak azmindedir."[89]

Kabul etmek gerekir ki, yeterli bir temel eğitim görmemiş fertlerin omuzunda kudretli bir devlet yükselemez. Meselâ, ordu, donanma tanzim ediliyor. Bu hususta sarf olunan mesâiden, milletin umumî kabiliyeti nisbetinde netice alınacağı tabiidir. Harbiye Nazırı ile Donanma kumandanının istediği fertleri, Maarif Nazırı iyi yetiştirmezse hiçbir hedef ve maksada ulaşmak mümkün olamaz. Bu yalnız askerlik için değil; tacirlik, çiftçilik, sanatkârlık, kısacası her meslek ve memuriyet bu temel üzerinde teşekkül ve tekemmül edebilir.

Nazif'in makalelerinde, maarifin ehemmiyeti yanısıra eğitimin en hayatî ve temel safhası **ilköğretim** olduğunun da hep vurgulandığını görüyoruz. Bir İbtidâî mektebin temel atma töreninde irad edilen nutkun birkaç cümlesi de, aynı hususun teyidi bakımından gayet manidardır. İlk defa bir mektebe kavuşacak olan belde, Nazif'in; "... bu kasaba, daha doğrusu karye-i harap, şimdiye kadar Bahr-ı Muhit-i Hindî'nin

86. "Tahsil-i İbtidaî", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 3 Ağustos 1909.

87. "Maarif Nezaretinin İcraatı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, c.1, nr.46, 15 Temmuz 1909.

88. "Süleyman Nazif Bey'in Bir Nutku", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr. 295, 26 Mart 1910, s. 1-2.

89. "Maarif Nezaretinin İcraatı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, c.1, nr. 46, 15 Temmuz 1909. Görüldüğü gibi Nazif ilk zamanlarda, eski devir ile yeniyi sık sık ve rahatça kıyaslayabilmektedir. Çünkü, uygulamaların neticeleri henüz alınmadığı için, yeni devrin değer tablosu olarak ekseriyetle geleceğe dair pembe hayaller ve beklentiler bahis konusu olduğundan durum hep yeni lehinedir. Zaman ilerledikçe ufukta beliren endişe bulutları hücum ve övgüler kadar hedef ve beklentileri de daha gerçekçi hale getirecektir.

münzevi körfezlerinden birine sığınmış, pâmâl-i ihmal ve belki de nevmid-i umran bir yerdi." dediği Fav kasabasıdır. Basra valisi Süleyman Nazif, o andaki duygularını şöyle anlatır:

"Vatanın payitahtından en uzak bir köşesinde, en lüzumlu bir binanın temel taşını kendi elimle vaz' etmek, nazarımda yalnız kendi hayat-ı memuriyetim ve yalnız kendi hayatım için değil, evlad ve ahfadım için bile a'zam-ı vesâil-i mübâhat olabilecek bir mazhariyettir. Ben bugün vatanıma bir kişver-i münevver ilhak etmiş kadar mesud ve müftehirim."[90]

Kalkınma için eğitimin lüzumu aşikâr iken, maarif hep ihmal edilmiştir. Sanki her eğitim müessesesinin çatısı altında "zulüm ve tegallüb" için bir "ferda-yı izmihlal" hazırlanıyormuş gibi, istibdadın korku ve öfke dolu gözleri bilhassa Maarif nezaretine dikili kalmıştır.

Namık Kemal'in,

"Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyetten!..."

hitabını zulüm ve istibdad, "kendisine vâki olan bir emir suretinde telakki etmişti" diyen Nazif'e göre: "Büsbütün âdemiyetten olmasa bile, insaniyet-i Osmaniyye'den ref'-i idrâk için ne kadar mezâlim ve desâis mümkün ise, hatta mâfevka'l-imkân zannolunan bir çok habâsetle birlikte irtikâb olundu."[91]

Meşrutiyet'i müteakip "ilk eser-i hayat ve ikdamı" Maarif Nezareti'nin göstermesi, "istibdad, halkın sabır ve tahammülünü tezyid için, hâl-i behimiyetlerini idâme ederdi."[92] diyen Nazif için, bir teselli ve ümit ışığıdır. Bu husus, ülkenin kalkınması için olduğu kadar, dirlik ve düzeni bakımından da çok önemlidir. Osmanlılar muhakkak bilmelidirler ki muhtelif unsurlar arasında bir "ahenk-i vifak ve imtizaç olmazsa tarümar" olurlar. Bu hususta filan veya falan ırk ve dine mensup olmanın hiç bir faydası yoktur.[93]

"Muhtelif anasırdan mürekkep olan heyet-i ictimaiyemizde vahdet-i fikriyeyi tesis için herşeyden evvel ve her şeyden ziyade, iyi düşünülmüş ve iyi tanzim ve tensik olunmuş mekâtip ve müessesâta muhtacız." Vatana, vazifeye ve insanlığa muhabbetin şekil ve esasını aynı mektebin "sakf-ı pâki" altında öğrenecek olan yavruların vicdanında ebedî bir yakınlık yer tutacaktır. Eskilerin kavga ve didişme alanı olan yerleri sonrakilere çalışma ve dostluk meydanı yapmak vazifesi bu gün bilhassa Maarif

90. "Süleyman Nazif Bey'in Bir Nutku", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr.295, s.1-2, 26 Mart 1910.

91. "Maarif Nezaretinin İcraatı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, c.1, nr. 46, 15 Temmuz 1909. Nazif, eğitimin yetersizliği hakkında, diğer bir yazısında ise şunları söyler:

"Devletin hem mehd-i neş'eti, hem menba-ı şevket ve kudreti olan "Anadolu'nun yolsuz ovalarıyla uçurumlu dağlarında dolaşan bir Osmanlıyı, herşeyden ziyade menazırın harabisi ve her harabiden ziyade vesait-i talim ü terbiyenin, yani mekteplerin fıkdanı müteellim eder. ... Bu gün Üsküdar'dan Basra'ya kadar bir kaht-ı maarif tahrib-fermadır. Bazı vilayât ve elviye merkezlerinde açılan mekâtib-i idadiyenin nümayiş-i sathiyyat-ârâsına kapılanlar, milletin zararına aldanmış olurlar. O şehirlerin mahallâtıyla kurâ-yı mütecâviresi ve bilhassa köyleri mektepsizlik içinde çürüyor."("Bir Teşebbüs-i Nafi'", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 11 Eylül 1909). Ayrıca bk. "Tahsil-i İbtidaî", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 3 Ağustos 1909.

92. "Bir Teşebbüs-i Nafi'", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 11 Eylül 1909.

93. "Anasır-ı Osmaniyenin İttihadı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 6 Eylül 1909.

Nezareti'ne düşmektedir. Yazar, bu vazifenin güzelce takdir ve ifa edilmekte olduğunu görmekle "mübâhî ve müteselli"dir. Artık, "aynı vatanın evlad ü benâtı aynı müessesât-ı marifetin saye-i sakfında vezâif-i insaniyeti öğrendikçe vatanımızın sath ve tarihini câ-becâ dima'-ı masumîn ile jenkdar-ı hacâlet eden ahval ve vekayiin ihtimal-i tekerrürü mahv ü munkariz olacağına emin ve mutmain olabiliriz."[94]

Daha önce de belirtildiği üzere, Nazif'in bu güzel ümit ve temennilerini boşa çıkaracak olan gelişmeler çok geçmeden uç vermeye başlamıştı. Bunu kendisi de görmüyor değildi. Bununla beraber, 'vatana olan aşkı ile istikbale olan iştiyakı, ümidlerini bir parça fazla şiddet ve kuvvetle izhar etmeğe sebep oluyor'du. İstikbalden emin olmak istemekle beraber muazzez vatanın bazı ufuklarında hâlâ endişe bulutlarının dolaştığını gizleyemiyordu. Kuvvetle bağlı bulunduğu Osmanlılık idealinden vazgeçmeye bir türlü gönlü râzı olmayan Süleyman Nazif, Osmanlı ittihadı, ard arda indirilen darbelerle çok geçmeden büsbütün çözülünceye kadar bu hissiyatla direnmeye ve teselli payı çıkarmaya çalışır.

Bazı unsurların "hevesat-ı mantık-şikenaneden" doğabilecek fitnelerle ülkenin bütünlüğünü bozmağa çalıştıklarını bilen Basra Valisi, vatandaşları bu gibi hususlarda ikaz ederken, temelini attığı mektebin görmesini temenni ettiği vazifeyi de bir dua edâsıyla tekrarlıyordu:

"Bundan böyle vatan-ı müşterek ü muazzezin herhangi köşesinde bir sada-yı şikak ü nifak yükselirse, o vatanın üçyüz yetmiş beş seneden beri serhadd-i cenubisini bekleyen bu sabur ve vefakar kasaba derhal bir vaveyla-yı iştika, bir kıyamet-i muaheze koparsın. Ve o elhan-ı ikazın en samimi bestelerini de şimdi esasını vaz' ettiğimiz bu mekteb tanzim ve talim etsin."[95]

Ne yazık ki, Koca devlet'in çatırtıları karşısında, münferit birlik çağrı ve telkinleri kadar ferdî gayret ve feryadlar da pek cılız ve tesirsiz kalmaya mahkûmdu.

Eğitim'de Vatandaş Katkısı

Herhangi bir **yaygın eğitim** hamlesinin istenilen neticeyi verebilmesi, hitap edilen halkın, bu faaliyetin lüzumuna ve kendisi için taşıdığı ehemmiyete inanmasına bağlıdır. İhtiyacını kabul ve idrak edememiş bir kitlenin bu tür uygulamalardan yeterince istifade etmeyeceği açıktır. Çünkü ihtiyaç ve merak, eğitimin temel **dinamik**lerindendir.

Baskıyla yönetilen toplumlarda insanlar ürkek ve neme-lâzımcıdırlar. Medenî ülkelerde, her tabakaya yayılmış bulunan "fikr-i teşebbüs", onlarda henüz doğmamıştır bile. Halbuki, hür teşebbüs kalkınmanın zembereğidir.

İhtiyaçlarını takdir ederek, giderme çarelerini bulmaya çalışan bir halk, "her türlü esbâb-ı şevkten daha müessir ve müsmir bir vasıta-i teâlidir."[96] Hürriyet inkılabıyla girilen "devre-i teyakkuz"da, milletimizin aktivite kazanacak olan potansiyel gücü, öteki

94. "Maarif Nezaretinin İcraatı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, c.1, nr. 46, 15 Temmuz 1909. Ayrıca bk.("Anasır-ı Osmaniyenin İttihadı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 6 Eylül 1909).

95. "Süleyman Nazif Bey'in Bir Nutku", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr.295, 26 Mart 1910, s. 1-2.

96. "Hür Olmak İçin Ne Lazımdır?..", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, c. 3, nr. 5, 4 Haziran 1909, s. 1.

hamleler kadar, eğitim seferberliği için de gayet verimli ve tesirli bir vasıtadır. Başlatılan hizmetlerin yürütülmesinde devlet imkanlarının yetersiz kalması karşısında, hamiyetli vatandaşların yardımcı olmaları beklenir.

İstibdat, şimdiye kadar "her türlü istidad ve kuvamıza temellük etmiş" olduğu için, bizde herşey hükümetten beklenirdi. Nazif'e göre: "Bu intizar-ı sâilane ile tezlil-i mahiyet etmekte muztar idik. Fakat şimdi hükümet, ümmetin mevki-i bülendini kendisine iade etti. Bu gün gerek hükümet, gerek efrad, her taraf ve herkes biliyor ki, bir hükümetin zaaf ve kudreti, milletin acz ü tuvânı derecesiyle mütenâsib olur."[97] Artık halkın, meselelerine bizzat sahip çıkarak, dikkat ve itina ile alakadar olması mümkündür ve lâzımdır.

Neler Yapılabilir?

Süleyman Nazif'in konuyla ilgili yazılarında, hayırsever kişi ve kuruluşların eğitim hizmetlerine teşvik edilmesi yanında, kullanılmayan bazı bina ve sarayların mektebe dönüştürülmesi teklifi de yer almaktadır.

Meşrutiyet'in ilk senesinde "büyük bir eser-i semâhat" gösterilerek, her vatandaşa yıllık "onbeş para" öğrenim masrafı tahsis edilmiştir. Fakat bu onbeş para o kadar azdır ki yekûnu olan birkaç yüz bin lira bile, umumî derdi hafifletmeye yetmez. Hükümetin çaresizliğine karşılık, fertlerin şahsî gayret ve teşebbüsü, o ihtiyacı giderebilmeliydi.[98] Fakat bu seviyede bir şuurlanma ve uyanış zaman ister. Görülen kayıtsızlıklar, hedefin pek yakın olmadığı intibaını vermektedir.

Böyle bir devrede Süleyman Nazif, eğitim hamlesinin millete mal olmasını hızlandırmak için, haberdar olduğu bazı teşebbüsleri, örnek alınması temennisiyle ve övgüyle kamuoyuna duyurur. Meselâ, "Anasır-ı Osmaniyye'nin İttihadı" adlı makalede, bir okul yaptırma kampanyası anlatıldıktan sonra; bu faaliyetin "bilumum hasenât-perverân-ı Osmaniyeye muktedâ ve nümune-i imtisâl olmasını arzu ederiz." der.[99]

Yine, o sırada, İstanbul'da oturan Antepliler, memleketlerinin ihtiyacı olan eğitim ve kalkınma vasıtalarını sağlamak amacıyla "Aynü'l-Maarif" isimli bir cemiyet kurduklarını bir beyanname ile ilan etmişlerdir. Bu "teyakkuz ve gayret" sadâsı, bir ümit ve heyecan dalgası halinde sunulur: "İlm-i feyyâzı, eslâf ve muasırlarının hepsinden ziyade fevâid-i milliyeye temin-i hidemât edebilmiş olan sahib-i kamus Asım Efendi merhumun vatanında, heryerden evvel açılan uyûn-ı intibahtan münteşir envar-ı azm ü teşebbüs, vatanın aksam-ı sairesine bir nümune-i feyz ü kemal ve bir misal-i imtisâl olmalıdır."

97. "Bir Teşebbüs-i Nâfi", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr. 103, 11 Eylül 1909, s. 2.

98. Nazif'in, Maarif Nazırı Nail Bey'le yaptığı mülakatta yer alan bilgilere göre ; ihtiyaç duyulan 40 000 ibtidaî mektebine karşılık ancak 9600 küsur ibtidaî mektebi mevcuttur. Bakanlığın yapacağı icraat arasında, bu sayının imkan nisbetinde arturılması da yer almaktadır. ("Tahsil-i İbtidaî", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 3 Ağustos 1909).

99. "Kadıköy İttihad ve Terakki Kulübü'nü teşkil eden zevat-ı fâzıla tarafından vuku bulan bir davet-i hatır-nevazâne üzerine cuma günü dairelerine azimet ettim. Zükûr ve inâs elli kişilik iki mektebin her türlü levazımıyla tesisine muktazi sermayeyi tedarik ile iştigal ediyorlardı..." ("Anasır-ı Osmaniyenin İttihadı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 6 Eylül 1909).

Halk ve ırkımızın müteşebbis bulunmadığını iddia eden "bedhah veya bedbin" adamlara, "ef'al ile muharrer bir tekzibname" olan bu çalışmalar, istikbal için pek güzel ümidler va'd etmektedir. "Bu gibi teşebbüsat-ı hayriyenin bir kazaya, bir diyara inhisar etmesini gönül istemez." diyen Süleyman Nazif'e göre: "Meşrutiyet-i Osmaniye'nin sadâ-yı ilânı, terakki ve felaha daveti tazammun eden bir nidâdır. Bu nidâya her kasaba ve karyeden bir cevab-ı "lebbeyk" gelmeli"dir. Bu yolda karşılaşılacak zorluklar, azim ve gayretleri azaltmak yerine daha da coşturmalıdır. Çünkü "bir fi'l-i âdiyi himmet derecesine is'ad eden müşkilâttır."[100]

Süleyman Nazif'in, bu makalesi Meşrutiyet'in ikinci yılına aittir. Bu tarihten - nerdeyse günü gününe- tam onbeş yıl sonra, bu defa Cumhuriyet'in ikinci yılında kaleme alınmış diğer bir yazısı var ki bu da eğitimle alakalıdır. Devrin Maarif Vekili'ne hitaben yazılmış bu açık istidâ-nâmenin ikinci paragrafı şöyle başlar:

"Evvelki gün İstanbul Erkek Lisesi'nin önünde on iki yaşlarında bir çocukla bir hanıma tesadüf ettim. İkisi de ağlıyordu. ..."[101]

Bunlar, I. Dünya Savaşı'nın "simsiyah" günlerinde, "cidden mühim ve unutulması küfran olacak hizmetler etmiş" Müntefek mutasarrıfı Hamza Bey'in "mahdumu ile haremi"dirler. Sekiz yaşında yetim kalan oğlunu anne ihtimam ile büyütmüş, okutturmuş ve o yıl Beykoz rüşdiyesini birincilikle bitiren çocuğu, lisenin kapısına getirebilmiştir.

"Yetim oğlunu okutamadığı için çırpınan valide ile mekteplerden nasibi, yalnız ye's ü efgân olan yetim oğulun bu hali ve o manzara kadar, bir hey'et-i ictimâiyenin sefâletini tasvir ve teşhir edecek levha olamaz." diyen Nazif, kendini talihin bu garip cilvesi karşısında daha bir bahtsız hisseder: "Valide ve çocuklarda hâsıl olan bu intibah ve aşk-ı irfan ile müftehir ve âti hakkında ümitvar olacağımız yerde, milletin tali-i siyahı bundan da bize bir hisse-i teellüm çıkarıyor."[102]

Ne yazık ki, İstanbul mekteplerine "vüs'atsizlik" sebebiyle kabul edilemeyen birçok vatan evladı bu yetim ile "hem-hâl"dir.[103] Halbuki, o seneye ait yalnız vergi gelirlerinin, bütçede öngörülen miktardan bir misline yakın fazla tahakkuk etmiş olduğu resmen ilan edilmiştir. Mektepsizliğin, ihmal ve tehir edilemeyecek kadar ciddî olduğuna dikkat çekerek meseleyle alakalı âcil tedbirler düşünülmesini isteyen Süleyman Nazif, şunları teklif eder:

"İstanbul'da birçok mebâni-i emiriyye ve saraylar muattal ve her gün bir parça daha harap olmağa mahkum bir halde duruyor. Bunlardan ihtiyaç nispetinde birkaç mektep vücuda getirilmek neden gayr-i kâbil veya müşkil olsun?.." Maarif vekaletinin bu yılki tahsisatı kâfi değil ise, Kabine'den acele olarak ek tahsisat istenilmesine ne mani vardır?. Bu kadar mübrem ihtiyaç karşısında -üstelik varidat fazlasından-

100. "Bir Teşebbüs-i Nâfi", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr.103, 11 Eylül 1909, s. 2.

101. "Maarif Vekili Beyefendi'ye", *Resimli Gazete*, nr. 54, 13 Eylül 1240/1924.

102. a.y.

103. Yazının son cümlesi, problemin boyutu hakkında bir fikir verebilir: "Sefalet-i hazıranın zevaliyle memleketin temin-i istikbalinde en ziyade alakadar ve ne ziayde vazifedar olan vekâlet-i celilelerine bu arîzam İstanbullu bir kaç bin ailenin feryad-ı sâkitini nakl ve îsal ederse bundan mütevellid sevabı, nam-ı âmâl-i aliyelerine arz ve takdim ederim efendim." (a.y.)

hükümetin mecburiyetle sarfetmiş olduğu bir parayı hiç bir millî meclisin reddetmesi düşünülemez.

Yetişmiş elemanlardan daha verimli şekilde istifade edilmesine de dikkat isteyen Nazif, o sıralarda tanıştığı "edebiyatımızda şâyân-ı hayret bir vukufa sahip" bir hattatın, terk-i hizmete mecbur olmuş bir muallim olduğunu öğrenince; "Bu kadar kaht-ı ricâl arasında bir sahib-i ihtisası başka ve feyz ü kârı yalnız kendi nefsine münhasır bir sanatla iştigale sevk etmek ne büyük zâyi-i milliyedir."[104] demekten kendini alamaz. Gelişme yolundaki ülkelerin, imkan ve kabiliyetleri azami faydayı temin edecek tarzda çalıştırması mühim bir noktadır.

Eğitim'de Metod ve Müfredat

Metod, pedagojik formasyon ve ders kitapları eğitimin temel unsurlarındandır. Bunların doğru ve yeterli olmadığı hallerde, insanlara belki pek çok şeyler ezberletilebilir, fakat doğru ve verimli bir eğitimden bahsetmek pek mümkün değildir.

Süleyman Nazif'in maarife temas eden yazılarında, öğretim metodu yanında, kendi bilgi alanına giren Lisan, Edebiyat ve Tarih gibi sosyal ilimlerle alakalı bazı eğitim problemleri de söz konusu edilmiştir. Bunları birkaç başlıkta şöyle toplamak mümkündür.

a) Eğitim Metodu

Nazif, küçük yaşta geçirdiği acı tecrübelerle, eğitimde dayak ve zorlamanın mahzurları yanında, ezberciliğin faydasızlığını da görüp öğrenmişti. Çocukken, bir süre; "**usûl-i talimi** pek fena idi ve şakirdler, öğrenmekten ziyade ezberci, mürâî ve sersem olurlardı."[105] diye bahsettiği bir mektebe devam eder. O günleri anlatırken: "Rüşdiye mi idi, ne Allah'ın belası idi bilmem, yedi yaşında beni bir maktel-i istidada devam ettirdiler..." şeklindeki ifadelerine bakılırsa, aradan geçen kırk yıl, aldığı yarayı kapamak şöyle dursun daha da derinleştirmiştir. Adeta, bu tahsilden hatırında kalan şey yalnız nefrettir:

"Arabın Sarf'ını da Nahv'ini de iki senede güya öğrenmiş idik. Fakat bir hayır sahibi, âlim bir baba dostu, hiç bir gün benden Sarf ile Nahiv arasındaki farkı sormadı. Sorsaydı hesapsız falakaların yâd-ı tehdidine saplanmış boş ve niyazkâr nazarlardan başka cevap alamazdı. Evet İbn-i Hacer'in Kafiye'sini hatim ve ezber etmiş olan ben, kelime ile kelamın farkı şöyle dursun, hattâ kelimenin aksâmını bilmiyordum."[106] "... Bir beyti bile hatırımda kalmayan *Tuhfe-i Vehbî* ve hatta 'Sünbül-zâde' namı ne vakit zikredilse vücudum ürperir."[107]

b) Ders Programları

Meşrutiyet'i müteakip yapılan eğitim çalışmalarını ilgi ile takip eden Süleyman Nazif, ders programlarında yapılan düzenlemeler üzerinde de durmuştur. Temel

104. "Yangın Var!", *Yeni Türk*, nr.9, s.2, 9 Nisan 1341/1925.

105. İbnülemin'e yazdığı tercüme-i hal'den. *Son Asır Türk Şairleri*, s.1113.

106. "Cevap- İskeçeli Mehmed Sıdkı Beyefendi'ye-", *Peyam*, nr. 48/5, 11 Eylül 1335/1919, s. 3. bk. Dipnot: 4.

107. İbnülemin, *a.e.*

eğitim'i ıslaha çalışırken önce **Darü'l-Muallimîn-i İbtidâî**'den başlamak lâzımdır. Bu mektebin, "esasından tadil ve tanzim" edilen programına bazı yeni derslerin dahil edilmesi isabetli olmuştur: Bunlardan **El işleri** (Travaux manuel) sayesinde her muallim, vazife göreceği mekteble alakalı "edevat-ı fenniyeyi" bizzat imal edebilecektir. **Jimnastik** ve **Musıkî** ise bedenen ve ruhen gayet faydalı derslerdir.* Darulmuallimîn talebeleri için, ileri ülkelerdeki gibi staj ve tatbikat okulu olmak üzere yakın bir ibtidâî mektebinin tesis edilmesi de çok lüzumlu ve faydalı bir husustur.

Ayrıca, iyi tanzim edilmiş bir takım didaktik ve ahlakî manzûmelerin, bilhassa **temel eğitim**de önemli bir yeri bulunduğu unutulmamalıdır.[108]

1922 yılı sonlarında kaleme aldığı makalede ise, tarihimizde yeni bir devre girilirken; yetkililerin, her hareketi enine boyuna düşünüp hesab ettikten sonra icra etmelerinin lüzumunu hatırlatan Nazif, eğitim ve ders programlarının da "efkâr-ı avama hoş görünmek için" değil, ülkenin zaruri ihtiyaçlarına göre tanzim edilmesini ister.

"Benim nazar-ı itikadımda din-i İslam, yeryüzünde ekmel-i edyândır. Öyle istiyorum ki, akvam-ı İslamiyenin en mükemmeli olan Türkler de yeryüzünün en münevver ve en kavî kavmi olsun." diyen Nazif'e göre; Dinî ilimler, Fen dersleriyle dengeli biçimde, "lüzumu kadar ve hususiyle avam-firiblik maksadından münezzeh surette tedris edilmelidir."[109]

c) Ders Kitapları ve Müfredât

Eğitimde metod kadar, ders kitaplarının muhteva ve usûl yönünden maksada uygunluğu da mühimdir.[110] Öğrencilere yalnız kuru bilgi ve kaideler öğretmek yerine onları düzgün eserler vasıtasıyla eğitmeyi daha tabiî ve faydalı bulan Nazif, bir edebiyat muallimine hitaben şöyle der: "Çocukları ilaçla değil, güzel gıda ve temiz hava ile büyüttükleri gibi, siz de talebenizin zevk ü idrakini kavaid yerine, asar ile, hatta diyebilirim ki, yalnız asar ile tağdiye ediniz. Bu suretle daha metin teşekkül ederler. Biz, İlm-i Nebatât okumaksızın da bir ağacın, bir çiçeğin güzelliğinden mahzûz olabiliriz. Üşşâk-ı mehasin arasında Teşrih bilenler ender-i nevadirdir. Hatta bir hekimbaşı tanırım ki, şair geçinmekle beraber güzellikten hiçbir şey anlamaz ve istikrah eder."[111]

---

* Nazif, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bir yazısında, "spor" hevesinin fikrî zevklere tahakküm ederek "ilim arzusu"nu öldürmemesi gerektiğini de ifade etmiştir. ("Yangın Var!", *Yeni Türk*, nr.9, s.2, 9 Nisan 1341/1925).

108. "Maarif Nezaretinin İcraatı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, c.1, nr. 46, 15 Temmuz 1909.

109. "Fransız Lisan ve İrfanı", *İleri*, nr, 1716,14 Teşrin-i sânî 1338/1922.

110. "Ah !.. Bu hususta ne kadar ve ne kadar hatıralarım var!.." diyen Nazif, birini şöyle anlatıyor: "Şehabeddin Süleyman merhumla -merhum cennette yattıkça refiki burada yaşasın- Köprülüzade Mehmed Fuad Bey'in müştereken vücuda getirmiş oldukları bir kavaid-i edebiye kitabını bilmem hangi tarihte mekatib-i sultaniyeye kabul etmişler. Bağdad Sultanisi edebiyat muallimi Defterizade Mahmud Suphi Bey o kadar vukufuna rağmen, bunu okutmaktan ve hatta toplu surette anlamaktan aciz kalarak, kitabı bir gün bana getirdi. Birkaç sahifesinde gözlerimi dolaştırmak istemiştim. Aman Allah!.. Çince yazılmış bir eser, idrakimi bundan ziyade teşviş edemezdi. Şehabeddin ve Fuad Beyler tarafından iştirak-i himmetle kütüphane-i ruzigara tevdi olunan bu eserin Hülagû zamanında Bağdad'a getirilmemiş olduğuna pek ziyade teessüf ettim. O zaman Dicle'ye atılacak ve Cengiz-zâde'nin bu hayr ü sevabı diğer seyyiatına belki de tekabül de edecekti." ("Bir Edebiyat Muallimine Cevap", *Peyam*, nr. 46/3, 28 Ağustos 1335/1919, s. 1-2).

111. "Bir Edebiyat Muallimine Cevap", *Peyam*, nr. 46/3, 28 Ağustos 1335/919, s. 1-2.

Türkçe'yi, sadeleştirelim derken büsbütün fakirleştirdiğimiz kanaatinde olan Nazif, coşkuyla alkışladığı Meşrutiyet'e bile bu sebepten kırgın ve kızgındır: "Derler ki terakki ve tekamül, basitten mürekkebe intikal etmiş. Biz ise, asırların terekküp ettirdiği şeyleri büyük heyecanla besatete irca ettik. Osmanlı İmparatorluğu'nun inhilaline istedik ki güzel Türkçemiz de peyrev ve nazir olsun. Abdülhamid'in sansürü fikre, vicdana, irfana musallat idi; fakat lisana dokunmadı. Türkçemiz kendi istidadının tayin ettiği yolda ilerleyip gidiyordu. Meşrutiyet-i mübeccelemiz "milliyetperverlik" namına, lisanı Çin serhadlerinde söylenen şekle irca etmeğe karar verdi. "Semerkandlılar Bursalılar'ın lisanını anlamıyor. Büyük ve tehlikeli zarardır." dediler. Ve Semerkand lehçesini Bursa'ya getirdiler."[112]

Lisan mahallesindeki yangın, Cumhuriyet yıllarına gelindiğinde her yeri sarmış durumdadır. Osmanlıca'nın bu hallere düşürülmesine gönlü bir türlü razı olamayan Nazif, mevcut kıraat kitaplarıyla düzgün bir lisan eğitimi vermenin mümkün bulunmadığı endişesini taşır. Lisanı, muharrirler de dahil herkes kendi istediği gibi yazmaktadır. Bu "lisan kırımı"ndan mesul olanlar yalnız yazarlar değil, herkesin bunda payı vardır. "Mekteplerde okutulan kıraat kitaplarıyla verilen fikirler ve terbiyeden ancak böyle muharrirler yetişir."[113]

İlim yalnız ticari bir maksatla istismar edilmemelidir. Bahse kendisinde selahiyet gördüğü ilimlere dair kitapları tedkik eden yazar, mekteplere kabul edilen kitaplarda "fevaid-i umumiyeden ziyade menafi-i hususiye" takip edildiği yolundaki iddialara hak vermek zorunda kalır. Ders kitapları "bî-taraf ve selahiyettar bir heyet-i ilmiyye" tarafından tedkik edilmelidir.

Gerek Darülfünun'dan gerek öteki okullardan verilmiş diplomalarda imzaları bulunan "müderris, muallim ve mümeyyizler" derecelerine göre bu "salgın-ı cehl"den mesuldür. "Alâ ve aliyyü'l-alâ şehadetnameli" nice darülfünun ve lise mezunları var ki imlâsı da, inşası da perişandır. Bu vesile ile, mekteplerde fikir-eğlence dengesinin önemine de dikkat çeken Nazif: "Eğer talebe çalışmıyor ve "Spor" hevesi ezvak-ı fikriyeye tahakkümle ilim arzusunu öldürüyorsa, öylelerine şehadetnâme verilmesin.

---

112. "Türkiye haricinde Türkler, İstanbul'un Türkçesine hayran ve gıpta keş iken, onlara lisanımızı peşkeş etmek hevesi bize niçin ve nereden geldi?.. Bu fikrin mürevviçlerinden biri bana bir gün demişti ki: "Sizin Fuzuli'nizi, Nedim'inizi, Hamid'inizi, Cenab'ınızı Sivas dağlarındaki bir çoban anlayamıyor. Biz öyle bir lisan vücuda getireceğiz ki herkes müsavi derecesinde anlasın.

Yemin ederim ki bu sözü ben kendi tarafımdan icad etmiyorum, bunu bana söyleyen adam, memleketin mukadderatına uzun seneler müdahele ve hükmetti. İşte mekteplere lazım olan kıraat kitapları bunların tensibi ve emriyle intihap ediliyordu. Hala böyledir. İbtidailerden Darülfünun'a kadar müthiş bir cehl hüküm sürüyor. Edebiyat fakültesinden şehadetname almış ne kadar adam tanıyorum ki iki satırı doğru yazabilecek izaadan mahrumdur. Muallimler, müellifler gördüm ki yetiştirdikleri şakirdlerle cehalet yarışına çıkarlarsa -Arab'ın dediği gibi- ihraz-ı kutbu's-sabk ederler. Ben daire-i selahiyetim dahilinde olduğunu zannettiğim cihetlere bina-yı hükm ediyorum. Hukuk, Tıp, Mühendislik tahsil edenler .... etmeğe daha müsait gençler bulunsun. Son yirmi sene zarfında iktidarıyla temeyyüz etmiş adamlar varsa, bunlar filan veya falan müessese sayesinde değil, sırf kendi heves ve azimleriyle yetişmişlerdir." ("Yangın Var!", *Yeni Türk*, nr. 9, 9 Nisan 1341/1925, s. 2).

113. "Muallim Süleyman Şevket Bey'in "Güzel Yazılar"ı istisna edilirse, mekteplere kabul edilen kıraat kitaplarının cılız ve maskara yazıları önünde insan nefret ve isyan hisleri duyar. Eğri büğrü kelimelerden müteşekkil -sözüm onlara- manzumeler çocuklarımızın hüsn-i inşad'a kabiliyetini bir daha dirilemeyecek kadar öldürdü. Aruz vezinlerinin yerine ikame olunan nesneler eski saz şairlerinin vücuda gekirdikleri ahenkten bile mahrumdur." (a.y).

Bu müsamaha, memleketi bir sürü nâ-hoşnutlarla doldurmaktan başka bir netice tevlid etmez. Nâ-hoşnutlar ise anarşist namzedidirler."[114] der.

d) Eğitim ve Yabancıdil

İleri milletlerin ilim ve medeniyetlerinden layıkıyla faydalanabilmek için onların diline vakıf olmak gerekir. Bu noktayı göz önünde tutan Süleyman Nazif, okullarda yabancı dil öğretilmesinin büyük bir ihtiyaç olduğunu kabul etmekle beraber, yabancı dil ile öğretimin o kadar lazım ve faydalı bulunmadığına kànidir.

Batı kültürü ve medeniyetiyle temasımız, başlangıçta Fransızca vasıtasıyla olduğundan bu hususta Fransız lisanı ayrı ve ağırlıklı bir yere sahiptir. Nazif; "Fransız Lisan ve İrfanı" başlıklı yazısında; "Nefsimde tecrübemle söylüyorum: Mekteplerde Arapça, Acemce kadar Fransızca da lâzımdır. Hatta elzemdir." der. Çünkü, "Arapça ile Acemce tahrire, Fransızca ise tefekküre hadimdir. Fransızca'yı mekteplerimizden kaldırınız; lisan ve irfanımızda büyük bir inhitat ve izmihlal vukua gelir. Garb'ın pek ziyade muhtaç olduğumuz ilm ve marifetiyle aramızda bu suretle açılacak uçurumu imlâya uzun senelerin ve belki asırların mesaisi kifayet edemeyecektir."[115]

Yabancı dille eğitim ise farklı bir konudur. Tanzimat'tan sonra Tıp eğitiminde yaşadığımız bir tecrübeden bahseden Nazif, bu alandaki bazı uygulamalara dikkatleri çekerek şunları anlatır:

Mekteb-i Tıbbiye yeni açıldığında öğretim dili Fransızca'ydı. İlk zamanlarda böyle bir usûle ihtiyaç vardır. Çünkü kitap yok, hoca yok, tıbbî terimlerin bizde karşılıkları yok. Kısacası okutturmak için gereken "alât ve vesâit"in hiç biri mevcut değlidi. Eğitim bu şekilde devam ettiği takdirde Türkler arasından memleketin ihtiyacıyla mütenasip tabiplerin yetişemeyeceğini, o vakit bin türlü müşkilat ile yetişebilmiş olan üç dört genç muallim takdir ile, derslerin Türkçe'ye tahvil ve iktiza eden kitapların hemen tercüme ve telif edilmesi lüzumunu ilan etmişlerdir. Tabiplerin ekseriyeti ve tedris heyeti bu fikrin ısrarla aleyhinde, halk ise daima olduğu gibi "lakayd ve bihaber" idi. Fakat, usanmayarak, çekinmeyerek, fikirlerini neşretmekte devam eden yenilikçiler; yavaş yavaş halkı kendi taraflarına çekiyorlardı.

"Abdülaziz'in son senelerinde vâki olan bu mücahede-i ilmiyede Namık Kemal de genç etibba-i milliyemizin maksadına ateşin kalemiyle hadim olmuştu. Mekteb-i Tıbbiye'deki derslerin Türkçe lisanıyla takrir edilmesi nihayet devletçe kabul edildi." Böylece ilk muharebe kazanılmıştır. Fakat, ikinci ve daha müşkil bir mücadele başlayacaktır. Kalemlere sarılarak, gereken kitapları tercüme etmeğe koyulurlar. "Bizde mevcut olmayan yalnız kitap değil, lisan-ı tıp bile henüz teşekkül etmemişti." Senelerce çalışılarak, tıbbî ıstılahlar "vaz' ve tedvin" edilir. Pekçok tıb kitabı bu uzun çalışmaların neticesi olarak bu devrede vücuda getirilmiştir.[116]

Sadece buna dayanarak verilecek bir hükmün çok kesin ve sıhhatli olduğunu iddia etmemekle beraber şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Nazif Tıp tahsilinin yabancı

114. a.y.
115. "Fransız Lisan ve İrfanı", *İleri*, nr, 1716,14 T.sani 1338/1922, s. 1.
116. "Canlı Bir Asır", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr.1550/76, 29 Nisan 1926, s. 371.

dilden kurtularak Türkçe icra edilmesini lüzumlu ve bu yolda gösterilen faaliyetleri de yerinde ve faydalı bulmaktadır.

Yurtdışında Eğitim

Yurtdışına talebe gönderilmesi hususu, Süleyman Nazif'in, üzerinde ehemmiyetle durduğu konulardan birisidir. Bu işin gerekliliğini anlatırken: "Kàbil olsa da Avrupa'ya senede yüz değil, birkaç yüz.. birkaç bin talebkâr-ı ilm ü marifet gönderilse ihtiyacımızın derecât-ı mübremesine daha ziyade tevfik-i icraât edilmiş olur." der.

Yazar, Meşrutiyet'in ilk yıllarında mesele Meclis'te görüşülürken bu konudaki düşüncelerini bir makale ile açıklamıştır. "Avrupa'ya Talebe İzamı" başlığını taşıyan bu yazıda[117]; Avrupa'da tahsilin lüzumu, daha evvelki durumu, talebelerin seçilme tarzı, sayısı, nereye ve ne kadar süreyle gönderileceği, başarılı olmalarının şartları gibi bir çok noktaya temas edildiğini görüyoruz.

a) Lüzumu

Şark'ın medreselerini hâlâ "serşahin-i Tur-ı kemal" addeden bir kısım mebuslarımızın yanlış düşündüklerini belirten Nazif'e göre, Batı medeniyetinden faydalanmayı bir gurur meselesi yapmak manâsızdır. "Her kavim, seviye-i marifeti kendi derece-i idrâkine mütefevvık bulunan akvamın irşad ve talimine muhtaçtır." Bunun en açık örneklerinden biri Japonlar'dır.

Uzakdoğu'nun "en büyük adamı olan Marki Hito" siyasî hayatının teşekkül tarzını bir Fransız muharririne izah ederken; mesleğinin feyz ve kemalini, şimdiki Mikado'nun pederi tarafından tahsil ve araştırma için Avrupa ve Amerika'ya gönderilmek gibi bir atıfet ve teşvike burçlu bulunduğunu söylemiştir. Japonya'yı çeyrek asır zarfında adetâ "hufre-i meçhuliyetten zirve-i iştihara" çıkaran millî kabiliyet, "Garp medeniyetinin lütf-ı terbiyet ü ikmaline müsadif olmasaydı, bugünkü Japonya'nın Çin'den belki hiçbir farkı olmaz ve Rusya'nın Şark'a savlet eden hırs-ı istilası hiç bir mukavim ve maniaya müsadif olmayarak koca bir ırk-ı asfer Moskofların kayd-ı esaretine düşerdi."

Süleyman Nazif; "İzzet-i nefs-i millî bizi lüzumundan ziyade aldatmasın." diyerek, gerçekleri -çok acı da olsa- çekinmeden anlatır:

Biz bu gün medeniyet merdiveninin en alt basamaklarında emekliyoruz. Hiç bir "şube-i marifet" yoktur ki ihtisas ve tekemmül için bizi dışarıya el açmaktan müstağni bulundursun. Bu durumda, Avrupa'ya talebe gönderilmesini uygun görmüş bulunan münevver mebuslarımız, memleketin gerçek ihtiyaçlarını hakkıyla takdir etmişlerdir.

b) Mazi'deki Durum

"Osmanlılar meshûf-ı marifettirler. Edvar-ı istibdad, reşehât-ı hayatını musammem zannile her menba-ı marifeti kapatmış ve kurutmuştu." diyen Nazif, Meşrutiyet'ten önceki durumları yâd ederken, belli ki pek dertlidir. 'O zamanlar, Avrupa'nın irfan deryası, bizi suya kandırmak şöyle dursun, çok uzaklarda bir serap

117. "Avrupa'ya Talebe İzamı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 22 Ağustos 1909.

gibi susuzluğumuzu artırırdı.' şeklindeki hayıflanmalarında, gözlerini hayranlıkla Batı'ya çevirmiş Tanzimat aydınlarının ve Jön Türkler'in sözcüsü gibidir. Hele, hürriyet âşığı firarîlerin o vakitki ruh halini ve Avrupa'daki ahvalini tasvir eden şu cümle, Abdülahrar Tahir'in hatıra ummanından kopup gelen bir hicran dalgasıdır:

"Ne kadar ve ne kadar gençler, birer tehlikenin savletine benzeyen sokaktaki her hareket-i âmedşüdden bin irtiâş-ı halecan alarak, o zamanki ümmid-i millet gibi bî-tâb ve meyyâl-i intifa bir ziyânın piş-i tereddüdünde a'sâr-ı ademe düşen leyâl-i medîde-i mesâiden, çalıştıkları ve istedikleri derecede semere-yâb olamadıkları için, ya zindegânî-i hakikîye, ya hayat-ı zekâya birer birer vedâ ettiler."

İşte, Maarif Nezareti, Avrupaya göndereceği talebelerle istikbal için bir irfan alayı hazırlamak yanında "mazinin hırmanına da bir nevâziş-i tesliyet irca edecektir."

Geçmişte, Almanya'ya gönderilen subay ve talebelerden istifade edilmişse de bunlar hem miktarca ihtiyac nispetinde değildi hem de döndüklerinde "muktesebât-ı ilmiyyelerine" muntazam uygulama alanları bulamıyorlardı.* Bundan böyle Avrupa'ya gidip gelecek vatanperver gençler, kendilerini pusuda bir ihanete bedel, feyizli bir çalışma ve hizmet meydanının beklediğine emin olarak şevk ve huzur ile çalışabilirler.

c) Öğrencilerin Seçilmesi

Yurtdışına gönderilecek gençlerin hangi usûl ve esaslara göre belirleneceği de mühim bir noktadır. Süleyman Nazif, Avrupa'ya gönderilecek talebenin "suret-i tefrik ve intihabı hakkında hükümetçe her ciheti câmi bir program neşr olunmamasını" bir kusur olarak görüp tenkit edenlerin pek de haksız olmadıklarını belirtir. Çünkü; "Şimdiye kadar bizde her iş iltimas ve hatırla görüldüğü için, vicdanımızdan ziyade dostlarımızın telkinatına tebaiyet zaafı kemiklerimize kadar işlemiştir."

Milletin el emeği, alın teriyle okutulacak bu gençlerin, kayırılan kimselerden ibaret olmadığı gösterilmelidir. Bu itibarla şu haklı sorulara tatminkâr cevapların verilmesi mecburidir: "Gidecek talebeyi kimler tefrik edecektir?. ... Avrupa'da, milletin kedd-i yemin ve ırk-ı cebini ile beslenecek şübbân-ı vatanın, mahmiler evladına inhisar etmeyeceğine halk emin olabilir mi?....."

Süleyman Nazif'in bu konudaki teklifi şöyledir: "Herhangi meslekte tekemmül etmek isteyen bir adam, evvelâ o mesleğe ait ulum ve malumat-ı evveliyeyi tamamen bildiğini bil-müsabaka ispat etmeli ve sonra da gideceği memleketin lisanını, muallimlerin takririni tefehhüm edebilecek derecede, yani mükemmmelen bilmelidir."

Bu ifadelerden anlıyoruz ki Nazif, Avrupa'daki öğretimi, bütün ön hazırlıkların burada yapılıp gerekli temele sahip olunduktan sonra ve memleketimizde veremediğimiz daha üst seviyelerdeki eğitim için öngörmektedir. Üstelik, gideceği okuldaki dersleri takip edebilecek kadar temel meslekî bilgi ve yabancı dile vakıf bulunduğunu da ispat etmek şartıyla.

* "Meselâ; bugün erkân-ı harbiye riyasetinde bulunan Ferik İzzet Paşa, Almanya'dan Osmanlı ordularının bir neçm-i ümidi suretinde avdet etmişken, casusların gadr-i sâyeti, bu kıymetli askerin en kıymetli zamanlarını elviyetü'ş-Şam ile Yemen çöllerinde öldürmüştü." (a.y.)

d) Diğer Mühim Noktalar

Tespiti gereken hususlar arasında her mesleğe ne kadar talebe alınacağı ve bunların nerede ve ne kadar müddetle okutturulacağı gibi meseleler de bulunmaktadır.

1. Bazı meslekler vardır ki dört beş, bir kısmı da altı yedi senelik bir tahsil ve takibi icab ettirir. Bunlar için bir had tayin olunmuş mudur?.. Bu noktanın baştan açıklığa kavuşturulması lazımdır. "Gelecek sene Meclis-i Mebusan'ın her hangi bir celsesinde -maazallahi taala- maziperestândan müteşekkil bir ekseriyet-i yek-rûze Avrupa'daki talebe masârıfını kabul etmeyecek olursa, bir senelik mesâi ve masârıf hebâen mensur olur."

2. Avrupa memleketlerinde, her ilim dalı aynı derecede ilerlemiş değildir. Nereye ne gibi talebe ayrıldığı ilan edildi mi?..

3. Ayrıca, her belde ve ülkenin geçim şartları farklıdır. Maaşların miktarı tayin olunurken bu farklar göz önüne alındı mı?..

Umulan neticeleri elde edilebilmek için bu gibi noktalar üzerinde enine boyuna düşünülerek gerekli düzenlemelerin yapılması gerekir. Her resmî dairenin kapı ve sofalarında görülen bir çok gencin, Avrupa'ya gitmek için verdiği dilekçeleri, "niyaz ve serzenişle" karışık bir acındırma tavrı içinde takip ettiğine şahit olan Süleyman Nazif; bu hamlenin akıbeti hakkında şunları söyler:

"Memurîn-i âidesinin dikkat ve nasfetini bunların hukukuyla beraber, Avrupa'ya talebe izamındaki maksad-ı millîyi de muhafaza ederse o zaman Osmanlı milleti, bir kaç sene sonra bir ketibe-i fazl ü gayrete malik olacağına ümidvar olabilir. Aksi takdirde, memleketimizin harebelerinde Avrupa alemlerinin melâl-i tahassürünü dolaştıracak bir sürü emel-şikestegândan başka bir şey kazanmamış olduğumuzu göreceğiz."[118]

Süleyman Nazif'in "bir kaç sene sonra" dediği tarihten beri bir kaç çeyrek asır geçmiş bulunuyor. Süleyman Nazif'in temas ve tespitlerine bağlı olarak söz konusu edilen eğitim meselelerinin, çözülen veya günümüze devredilenleri yahut tekliflerin ne ölçüde dikkate alındığı hususunda bir değerlendirme yapmak durumunda değiliz. Başta da belirtildiği üzere, bu kısımda, yazarın eğitim-öğretim konusundaki görüş ve değerlendirmeleri devir ve muhit şartları da gözönüne alarak topluca tespit ve takdim edilmeğe çalışılmıştır.

4. BASIN

Genç yaşından itibaren yazarlığın yanısıra küçük memuriyetlerden valiliğe kadar muhtelif resmî görevlerde de bulunan Süleyman Nazif: "Benim asıl sevdiğim meslek, Bâbıâli caddesinde cüzdanımı koltuğumun altına alarak muharrirlik etmektir."[119] der. Nitekim, bu "gözde meslek"ten sık sık ayrılmasına yol açan memuriyet hayatını Bağdat

118. "Avrupa'ya Talebe İzamı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 22 Ağustos 1909.
119. Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 11.

valiliği ile bağladıktan sonra, bir daha kalemi elden bırakmamış, yeri geldiğinde ölesiye "muharrirlik etmek"ten de çekinmemiş, bıkmamıştır.

Hatırlanacağı üzere, II. Meşrutiyet'le birlikte üstündeki ağırlıkların kalktığını hisseden Osmanlı matbuatı, birden bire çok canlı ve renkli bir devreye girmişti. Devlet, Meşrutiyet rejimine uyum sağlamaya çalışırken, kamuoyu hürriyet nârâlarıyla çalkalanmaktaydı. Bu karmaşık ve problemli dönem, modernleşme yolunda önemli adımların atılması beklenen günlerdir. İnkılâbın başarısını ve buna bağlı olarak Osmanlı'nın ittihad ve terakkisini temin hususunda herkes gibi matbuata da önemli vazifeler düşüyordu. Fakat, her müessese gibi basının da çözüm bekleyen meseleleri vardı. İşte Süleyman Nazif, günlük gazete muharrirliğine böyle bir ortamda başlamıştı. Yazar, her bakımdan aç ve öğrenmeğe pek muhtaç bir kitle, her alanda imar ve ıslahat isteyen bir ülke ve idare ile karşı karşıya idi.

Elliye yakın gazete ve mecmuada yazılarına rastladığımız Süleyman Nazif, yazarlık hayatında, bir düzineden fazla gazetede başmuharrirlik etmiş, istibdat ve işgal devirlerinin katı sansürüne maruz kalmıştı. Makalelerinde, yaşanan idarî ve siyasî değişmelerin yanısıra birçok kültürel, sosyal ve aktüel meseleyi de ele alır. Matbuatla alâkalı gelişmeler karşısında ise mesleği icabı daha da hassas ve dikkatlidir.

Bu kısımda, Süleyman Nazif'in basınla ilgili bu görüş ve teklifleri, daha sonraki değerlendirme ve tespitleriyle birlikte anlatılacaktır. Üzerinde durduğu hür bir ülkede basının yeri ve önemi, basının gücü ve mesuliyeti, basın hürriyeti ve matbuat nizamnamesi, bir matbuat cemiyetinin lüzumu ve faydalı olma şartları v.b. hususlar sırasıyla şu dört başlık altında toplanmıştır: Basın ve Kamuoyu, Basının Hürriyet ve Mesuliyeti, Basın Kanunu ve Matbuat Cemiyeti.

Basın ve Kamuoyu

"Efkâr-ı umumîyye" -günümüzdeki adıyla kamuoyu- "her kuvvetin fevkinde bir kudret-i hâkime"dir. Kamuoyu bazan maddî kuvvetlerin hücumu karşısında gizlenirse de tekrar göründüğünde "feyz ve kudret"ini daha ziyade gösterir.[120] Ancak, her kuvvetin üstünde, bir büyük kudret olan kamuoyunun oluşma ve olgunlaşması için, herşeyden önce bir hürriyet zeminine, bir inanç ve ümit ışığına ve bir maarif atmosferine ihtiyaç vardır. Bu sebepledir ki iyi teşekkül etmiş bir kamuoyu, ancak hür ve ileri memleketlerde görülebilir ve o, gerçekten en büyük güçtür. "Bir devlet, en ziyade dahilî propagandadan korkmalıdır."[121]

Fikirlerin yayılmasında ve aksiyona dönüşmesinde çok mühim bir faktör olan basın, bilhassa gazete ve mecmualar, kamuoyunu aksettirme yanında onu yönlendirmede de önemli rol oynar. Nazif'in ifadesiyle: "Matbuat, efkâr-ı umumiyyenin makesi olduğu kadar, nâzımı ve hâkimidir."[122] Onun için, başarılı olmak

120. "Milletimizin Vekilleri", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 6 Ağustos1909.

121. "Aç Bırakmayın", *Resimli Gazete*, nr. 41, 14 Haziran 1340/1924.

122. "Milletimizin Vekilleri", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 6 Ağustos 1909. Diğer bir yazısında Nazif, basının milletin sesi olduğu hususunda şunları söyler: "Memleketin dertlerini anlamak ve en ücrâ yerlerde ihtizaz eden enînleri dinlemek ve işitmek ister misiniz?.. En çok okunan gazetelerden birine gelen mektuplardan birkaçını okuyunuz. Bunlar size yaranın ne kadar derin ve acının ne kadar tahammül-sûz olduğunu söyler." ("Büyük Dert", *Resimli Gazete*, nr. 72, 17 Kânun-ı sânî 1341/1925).

ve zirvede kalmak isteyen her yönetim, doktrin ya da hareket bu büyük kuvvete bigâne kalmamaya, hiç olmazsa karşısına almamaya dikkat etmek zorundadır.

Dış dünyada olanlara bir göz atmak, basının fonksiyon ve kudreti hakkında bir fikir edinmemize yetecektir. Meselâ; İngiltere başvekili matbuat kongresindeki nutkunda, "medeniyet-i hâzıranın en büyük avâmilinden olan matbuâttan, hükümetlere muâvenet edilmesini rica" ederken, Almanya gibi bir devlet, "kaviyyü'ş-şekîme ketibe-i efkâr olan matbuâta karşı sık sık âsâr-ı haşyet ü tazim göstermektedir." Fransa ise "her türlü meâsir-i terakkiyâtını matbuâtın feyz-i irşadına medyundur." Keza, Rusya'yı, "Mançurya'daki hezimetinden ziyade, teceddüt-perverânın neşriyâtı ikaz etti."[123]

Avrupa, bizdeki hürriyet hareketleriyle olduğu gibi II. Meşrutiyet'ten sonra iyice yayılan neşriyat faaliyetleriyle de yakından ilgilenmiştir. Modernleşmede yegâne örnek ve ideal halinde önümüze geçen Avrupa, bu yoldaki nüfuz ve telkinleri için en güçlü vasıta olan basını elbette ihmal edemezdi.

II. Meşrutiyet'in dördüncü ayında ünlü *Temps* gazetesinin "müdîr-i siyasî"sini İstanbul'da görüyoruz. Nazif bu ziyaretten bahsederken: "Çin İmaparatoru'ndan İran Şahı'na kadar bilumum kuvâ-yı tegallüb, matbuât-ı medeniyyenin huzur-ı satvetinde titrer. Binaenaleyh, bu sahip-kırân-ı matbuâtın şu seyahati büyük, küçük herhangi bir tâc-dârın ziyâret-i velvele-dârından daha mühim ve daha kıymetdârdır."[124] der.

Yeni dönemde, beklenen gelişme ve değişmeler hiç şüphesiz maarifle mümkün olacaktır.[125] Başta yaygın eğitim olmak üzere bu alanda da basının, vazife ve mesuliyeti büyüktür. "Bazan bir mecmua, lisanıyla intişar ettiği millete bir darülfünun kadar hizmet eder."[126] Ancak, basının zayıf tarafları da vardır: "Yevmî bir gazetenin, daima dolup boşanan sütunlarında birer mevce-i idrâk ü tahassüs şeklinde görünen makaleler, hemen umumiyete karîb bir ekseriyetle, mahkûm-ı fenâdır."[127] Matbuâtın bu zaafı, günlük yayınlardan daha uzun periyotlu neşriyata doğru gittikçe küçülür. Hele belirli saha ve branşlara ait ilmî veya popüler mecmualara gelindiğinde, bu süreli oluş artık bir zaafiyet değil, pek faydalı bir mecburiyet halini alacaktır. Özellikle sahasının uzmanı kişilerle, yayıncılıkta iyi yetişmiş kadroların hazırladığı neşriyat, planlı bir kalkınmanın temel dinamiklerindendir.

123. "Matbuat Cemiyeti", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 15 Ağustos1909.

124. *Temps* müdürü, o sıralarda Süleyman Nazif'in "sermuharrir" bulunduğu *Yeni Gazete* idarehânesini de ziyaret eder. Bu esnada "teşrih ettiği hakâik-i siyasiyye", Nazif'e göre; siyasî geleceğimize dair ümidleri "idâme ve takviye" edebilecek mahiyettedir. "Ef'âl-i ahîremiz üzerine ihraz ettiğimiz temâyülât-ı medeniyyenin lehimizde devamı bizim elimizdedir." Tekâmül yolunda mantıkî adımlarla ilerleyerek "hatiat-ı güzeşteye rücu' gibi bir irtidad-ı milliyyeden" sakındıkça ve siyasî varlığımızı, ülkemizin yıkılma ve çöküş gürültüsüyle duyurmak yerine, "âkilâne hareket-ı meşrua"mızla gösterdikçe, daima "meşkûr ve mazhar-ı muavenet" olacağımıza emin olmalıyız. ("Haftalık Ahvâl-i Umumiyye Hülâsası", *Yeni Gazete*, nr.106, 21 Teşrin-i sânî 1324/1908).

125. II. Meşrutiyet'in ikinci senesinde Basra valiliğine tayin edilen Süleyman Nazif, göreve başlama nutkunda ahaliye şu tavsiyede bulunur:"Tabiatın hakkınızdaki lütf-ı zâlimânesini tadil etmek isterseniz, ihtiyac-ı insaniyyenizi teksire çalışın: Okuyun, yazın. Kitaplardan, ceride ve mecmualardan müteşekkil huzûzâtınız, encümenleriniz, mesireleriniz, temâşâgâhlarınız olsun. ..." ("Bir Nutuk", *Servet-i Fünun*, c. 38, nr. 970, 24 Kânun-ı evvel 1325/1910, s.123-4).

126. "Yıldız Mecmuasına", *Yıldız*, nr. 1, 1 Eylül 1340/1924, s.16.

127. "Bu zavallı zâdegân-ı zekâ vü mesâi karîîn-i Osmaniyyenin âsâb-ı idrâk ü tahassüsünden birer cereyan-ı muvakkat geçirdikten sonra müstakbelin hâtıra-i nisyanında hazırlanan mekâbir-i madûmiyete çekilirler." ("Mühim Bir Mecmua", *Yeni Gazete*, nr. 147, 16 Kânun-ı sânî 1325/1909, s. 3).

Meşrutiyet'in altıncı ayında, Ahmed Şuayb, Rıza Tevfik ve Mehmed Cavid, *Ulûm-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nı çıkarırlar. Süleyman Nazif, "idrâk-i Osmaniyyenin on seneyi mütecaviz bir zamandan beri en mûnis, en mahrem ve muhterem âşinâsı olan üç muallim-i muktedir"in bu aylık mecmuası için: "İtikadımca, 11 Temmuz'dan beri temin edilebilen fevâid-i ictimaiyyenin en büyüklerindendir." der. Yüz kırkdört büyük boy sahifeden müteşekkil mecmua, "ihtiyaç ve ictihad zamanlarında ümmetin en ciddî, en nâfi ve en metin ü vakûr rehber ve mürşidi olacaktır."[128]

Yazılarında, milletin doğru bilgilendirilmesi yanında okuyucunun daha şuurlu ve uyanık olması gerektiğine de işaret eden Süleyman Nazif, "bir kadeh âb-ı zülâl suretinde kârilere sunulan şeyler her vakit saf değildir."[129] der. Bu meselede her iki taraf da dikkat ve hassasiyet göstermelidir. Çünkü, "kanaat-i umumiyye" tereddüde düşürülür "ve bu babda bir hakikat tahrif edilmiş olursa, mutazarrır olacak yine umum halkımızdır."[130]

Basının Hürriyet ve Mes'ûliyeti

Matbuat-ı Osmaniyye, birkaç aydır Meşrutiyet'in tadını biraz da fazlasıyla çıkaradursun, basına bazı kısıtlamalar öngören bir kanun teklifi, Meclis gündemine gelmiştir bile. Bu, basın için biraz erkence bir darbe olacaktır. "Böyle bir kanun layihasıyla hür bir memleketin değil, diyâr-ı esîrenin bile vesâit-i neşriyâtı istikmâl edilemez. Devr-i sâbıkın tegallübât-ı menhûsesine devr-i hâzır bir şekl-i meşruiyyet vermek istemezse bu kanun layihası reddolunmalıdır." diyen Süleyman Nazif, basının baskı altında tutulmasına şiddetle karşıdır.

Daha sonra Matbuat Nizamnamesi görüşülürken de bu hususdaki kanaatlerini açıkça ifade edecek olan Nazif, bazı zaruretleri hesaba katmakla birlikte, yanlışlıkları gösterip tenkit etmekte tereddüt etmez. Çünkü, "hür bir memlekette her kayd-ı esâretin takyid-i matbuât ile başladığı muhakkaktır." III. Napolyon, lisan ve vicdanını satın alamadığı yazarları "tazyik-i matbuât" ile sükûta mecbur etmiş; Paris şehrini Alman güllelerine yıktıran felâket de, basının zorla susturulması sonucu vukua gelmişti.

Meşrutiyet'ten bu yana geçen altı ay zarfında bizde, matbuâtın "efkâr-ı umumiyye"ye ettiği hizmet, resmî daire ve vasıtaların "harekât-ı müstereddidesinden" ziyadedir: "Ne kadar hataları ihtar ile tashih ne kadar tereddütleri izale ile teşebbüsleri

128. "Mühim Bir Mecmua", *Yeni Gazete*, nr. 147, 16 Kânun-ı sâni 1325/1909, s. 3. Nazif'e göre, sadrazamdan mebuslara kadar bütün devlet erkânı bu mecmuayı okumalı ve yetişmekte olanlara okutmalıdır. Şu satırlar, memleketin eğitime olan ihtiyacı kadar, Nazif'in okumaya verdiği önemi de gösterir:

"Gönül istiyor ki Sadarazam paşa *Times* gazetesi gibi bu mecmuayı da muntazaman okusun, Hariciye Nazırı paşa, iki sefirin fasıla-i kabulünde *Ulûm-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nın sahifelerini karıştırsın, Dahiliye Nazırı vilayetlere gönderdiği ve göndereceği valilerin, mutasarrıfların, kaymakamların bu mecmuayı okuyup okumadıklarını emin vasıtalarla tahkik etsin. Adliye Nazırı hükkâm ve mehâkimi bu eserin sahâif ve mebâhisiyle sık sık iştigal ettirsin. Harbiye Nazırı ordularda, Bahriye Nazırı donanmada *Ulûm-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nı okutsun. Maarif Nazırı muallimîni bu eserin müte'allimi olmağa davet buyursun. Ve mebusan-ı kiram efendilerimiz de her, "söz isterim" talebinden evvel behemehal şu mecmuayı okusunlar." (a.y.).

129. "Bir Günlük Hatalar", *Yeni Türk*, nr.11, 11 Nisan 1341/1925, s. 2.

130. "Lûtfi Fikri Beyefendi'ye", *Resimli Gazete*, nr. 12, 24 Teşrin-i sâni 1339/1923.

teşci etti." Nazif'e göre: "bîkeslerin sadâ-yı tazallum vü te'ellümüne devâirden ziyade matbaalar bir ma'kes-i müşfik ü müteyakkız bulunuyor. Bunu kapamak son derîçe-i tabassuru seddetmektir."[131]

Birkaç kötü şahsın şerrinden kaçınarak, herkesi susturmak ne kadar mantıklı görülebilirse, bazı kaba ve yalan neşriyattan sakınmak için matbuata karşı bir "sedd-i tahdid ü tehdid" tesis eylemek de ancak o kadar haklı olabilir. "Müfteriler, hangi meslek ve kıyafette bulunursa bulunsun merdud ve mel'undurlar." Süleyman Nazif, "Bu layiha ile ihtiyac-ı ümmete hizmet değil, mahiyet ve haysiyet-i vicdaniyyelerinden kendileri de emin olamayan bir takım hüviyet-i meşkûke vü muzlimeye bir vesika-i tatmin ihzar ve ihdâ edilmiş olur. Buna acırız." der. Çünki basının en esir durumunda bile hükümetin, matbuâtta cereyan eden "iftira ve çirkâb" sellerini seyretmekten öte bir şey yapamadığı görülmüştür. Kaldı ki, fikir ve vicdanına karşı şüphesi olmayanlar "tecavüzât-ı kalemiyye"den asla çekinmezler.

Basını susturan bir kanunu kabul etmek, meclisin feshini hazırlamaktan başka birşey değildir. Bu musibetin sebebi ise, tabiî ki basın değil, onu istediği şekle sokan meclis olacaktır.[132]

Bununla beraber, "hürriyetin şekl ü mahiyeti de tamamen ve herkesçe malûm olmak lazımdır." Hürriyetin; "diğerlerinin hürriyet-i kavl ü fi'line tecâvüz etmemek şartıyla herkesin istediği gibi düşünmesi ve düşündüğü gibi söylemesi ve söylediği gibi hareket etmesi" şeklinde tarif edildiğni hatırlatan Süleyman Nazif, "matbuatı hür olmayan bir memlekette hürriyet-i umumîyyenin mevcudiyetine inanmak, biraz hodfiriblik olur."[133] der.

Nitekim Nazif, 31 Mart Vak'ası'nda bile basına yönelik saldırıları şiddetle protesto etmekten geri durmamış, bu isyanı *Mizan*'la tervic eden Murad Bey'e yazdığı bir mektupla "hayrete şayan bir medenî kahramanlık göstermiştir."[134] Süleyman Nazif, *Mizan*'da yayınlanan bu mekutubunda, o kargaşa ortamında şunları söyler:

"*Şura-yı Ümmet* ile *Tanin* idarehânelerini yağma edenler, nerelerinden bakılırsa bakılsın, birer şakî hem de nâmert, nâkes, miskin birer şakîdirler. Hükümetin matbuât için teklif ettiği bazı kuyûd ve tedâbiri hürriyet-i neşriyata muzır telâkki ve imzamızla tenkit ettiğimiz halde bu yağma-gerliği niçin tel'in etmiyoruz, yoksa bizim de mi hüsn-i mantık ve insafımız târümâr oldu?

Bir gazetenin matbaa idarehanesi böyle maddî tecavüzlere maruz oldukça heyet-i ictimaiyyemizin müdrik ve hassas kısmı lâkayd veya sâkit -ki bu da lâkayt demektirdurdukça matbuât kanununun muhteviyât-ı hürriyet-perverânesi gülünç kalmaz mı?..."[135]

131. "Yeni Matbuât Kanunu Kabul Olunursa", *Yeni Gazete*, nr. 162, 31 Kânun-ı sâni 1325/1909.

132. a.y.

133. "Kanunlarımız", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 33, 2 Temmuz 1909.

134. Gövsa, *a.e.*, s. 110.

135. "Mizan İdaresine", *Mizan*, 3 Nisan 1325/1909; a.y., İbrahim Alaeddin, *Süleyman Nazif*, s. 110-12.

Yalnız unutulmamalıdır ki, basının, hatırı sayılır kuvveti yanında ağır bir mesuliyeti de vardır; bunu idrâk ve ifâ ettiği nispette, muktedir ve şereflidir. Hür memleketlerde "tebcil" edilen basının, bizdeki zillet ve hacâleti, rüşd ve temkin emareleri göstermediği sürece, biraz da kendi tercihiyle alakalı bir netice halinde devam edecektir.[136]

Bazı kısıtlama arzu ve teşebbüslerine rağmen, İnkılâbın ilk zamanlarında basın hürriyetinin büyük ölçüde korunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bunda, meşrutiyet için uzun yıllar mücadele edilmiş olunması ve Meclis-i Mebusân'ın başında Ahmed Rıza Bey gibi büyük bir hürriyetçinin bulunması da önemli rol oynamıştır.[137]

Meşrutiyet'in de taahhüt ettiği üzere, ülkede yaşayan herkes "Osmanlı" olduğu gibi "Matbuat-ı Osmaniyye" ünvanı da, milleti terkib eden kavim ve unsurların konuştuğu muhtelif dillerle yayınlanan her sahifeye şâmildir. "Bununla beraber, üç aydan beri memleketimizde intişar eden evrâk-ı muhtelifeyi okuyanlar, muhârip devletlerin cerâid-i muhâsamesi zannederler."[138] diyen Süleyman Nazif, "efkâr-ı umumiyyenin teşekkülünde en müessir âmil"in matbuât ve bilhassa gazeteler olduğunu hatırlatarak tahrik edici ve sorumsuzca yayınlardan kaçınılmasını ister.[139]

Fakat ne yazık ki, hürriyetle gittikçe şımaran azınlık gazeteleri Avrupalıların da himâye ve tahrikleriyle ayrılık tohumları ekmekten geri durmayacak; "mevcudiyet-i milliyye vü lisaniyyelerini bizim ulüvv-i cenabımıza medyûn olan bir kısım halkın", üstelik en kara günlerimizde büsbütün azıtmasına zemin hazırlayacaklardır.[140] Nazif; "İçimizdeki Yılanlar" başlıklı yazısında; Haliç'in sol sahilindeki gazetelerin hemen hepsinin ve sağ taraftakilerin bir ikisinin, vatanın en bî-aman düşmanı olduğunu ve işgal kuvvetlerine jurnalcilik ettiklerini anlatır.[141]

Vatan ve milleti tehdit eden felaketler karşısında şahsî ve siyasî kavgaları bırakmanın ehemmiyetine de işaret eden Süleyman Nazif, matbuatın bu hususta

136. "Bu sene Londra'da in'ikad eden Matbuat Kongresi'ni i'zaz ederken, İngiltere başvekili bu meâsir-i zekâyı, medeniyet-i cihanın en büyük âmili ve hükümetlerin en müfid ve hakim murakıbı olmak üzere tasvir, hatta bazan zimamdârân-ı umûr ü mesâlihi iz'aç eden muhâcemat-ı şedidesini bile hürmetle yâd ü takdir etmişti. Bizim için ne elim bir mazhariyettir ki matbuat, Avrupa'nın garb-ı şimalinde tebcil olunurken, şark-ı cenubunda tezlil veya tahcil olunuyordu!." ("Kanunlarımız", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 33, 2 Temmuz 1909).

137. Nazif yıllar sonra, o günleri şöyle anlatmıştır: "Hâlâ unutmam, riyâsetinde bulunduğu ilk devre-i ictimaiyyesinde Meclis-i Mebusân'a Hasan Fehmi'nin köprü üstünde katledilmiş olmasından dolayı muhalifler tarafından hücum ettirilmiş olan arbede-cû bir cemm-i gafire Ahmed Rıza Bey yüksek sesle ve resmî lisan ile:

"Hürriyet-i matbuâtın olmadığı yerde Meşrutiyet olmaz." demişti. Orada vaad şeklini almış olan şu kanaatine Meclis-i Mebusân'ın bu tarihî reisi o meclise veda ettiği güne kadar sadık kalmış ve zaman-ı riyâsetinde ehemmiyetli ehemmiyetsiz pek çok mesâil tahaddüs etmiş iken, matbuâta hiç bir kayd ü tahdid vaz' edilmemişti." ("Bursa'da Bir Hafta IV", *Resimli Gazete*, nr. 46, 19 Temmuz 1340/1924).

138. "Ermeniler ve Rumlar'la Türkler", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 42, 11 Temmuz 1909.

139. "Adana hadisesini müteâkip İstanbul'da münteşir Ermeni cerâidinin istimal ettiği lisan, itilafın husûlünden ziyade, ihtilâfın iştidadına hâdim idi. İntikadın daire-i şümûlü Adana'ya ve Adanalılar'a inhisar etmeyerek muâheze bilumum bilâd ü teb'a-i Türkiyye'ye teşmil edildi." (a.y.).

140. "Kara Bir Gün", *Hadisât*, 9 Şubat 1919. Süleyman Nazif'in bu meşhur makalesi şu cümlelerle başlar:"Fransız generalinin şehrimize vürûdu münasebetiyle bir kısım vatandaşlarımız tarafından icra olunan nümâyiş Türk'ün ve İslam'ın kalbinde ve tarihinde müebbeden kanayacak bir cerîha açtı. Aradan asırlar geçse ve bugünkü hüzn ü idbarımız şevk u ikbale münkalip olsa genc bu acıyı hissedecek ve bu hüzn ü teessürü evlâd ü ahfadımıza nesilden nesile ağlayacak bir miras terkedeceğiz."

141. "İçimizdeki Yılanlar", *Hadisât*, nr. 84, 19 Mart 1919.

mesuliyetine de dikkat çeker. İtilaf ve Hürriyet fırkasını savunan basın organları, siyasi tarafgirlik yüzünden Trablusgarp harbi esnasında düşmanın işine yarayacak neşriyatta bulunmaktadırlar.

"Vatan muhabbetiyle çarpmağa memur kalpler o vatanın en rakik ve hicran-zede bir kısmında hûn ü ateş tufanları cereyan ederken, maksad-ı müşterek etrafında toplanarak, her hiss ü gayzı iskât etmeli idiler. Bu gün en değerli evlâdının cenazeleri önünde ağlayan Trablusgarp, bir kısım halkımız için en az düşünülen ve ancak muhâsım, fakat masum bir fırkaya hücum etmek maksadıyla hatır ve lisana getirilen bir mevzu-ı cidâldir."

Süleyman Nazif, birkaç gün evvel vapurda şahit olduğu bir hadiseyi; "bir kısım halk ve matbuatımızın bu sıradaki mahiyet-i efalini nâtık olabilecek bir menkıbe-i mevsûke" olarak vasıflandırır. Nazif'in tanımadığı iki kişiden biri elindeki *Temps*'in İtalya ile alakalı başyazısını okuduktan sonra, karşısındaki arkadaşına "müteesirâne" şöyle der:

"*Temps* gazetesi aleyhimizdeki şiddetini gittikçe tezyid ediyor. Ve İtalya'ya bizim *İkdam* gazetesinin -ihtimal ki bilmeyerek- gösterdiği yararlıklar kadar hizmet ediyor."[142]

Basın Kanunu

Matbuâtı düzenleyen bir kanunun varlığı kadar muhtevası da ayrı bir ehemmiyet taşır. Bu alandaki çalışmaları yakından ve daha bir dikkatle takip etmiş olan Süleyman Nazif'e göre; "Meclis-i Mebusân'ın ilk devre-i ictimâında tanzim olunan kanunlar arasında en mühim ve meşrutiyet-i idarenin ruhuna hâkim olan Matbuât Nizamnamesi'dir." Bazı tâli sınırlamaları ise şartların nezaketi sebebiyle belli bir müddet mazur görülebilir ve görülmelidir.[143]

"Hürriyet-i kelâmı, herkesin hakk-ı kelâm ü hareketinden daha aziz olan haysiyetine taarruz derecesine vardıranların, matbuât kanununa ahîren idhal olunan kuyûd ü şedâidi hiç olmazsa hâlen lâzım gösterecek esbâbı idad edenlerden bulundukları bedihîdir. Bununla beraber bir kaç had-nâşinâs-ı mütegallibîn-i kalemin firifte-i maksadı olacak kadar sâde-dillik devri matbuât-ı hürre vü vakûrenin feyz-i delâletiyle zâil olunca, Matbuât Nizamnâmesi'ne derc olunan kuyûd-ı tâliyenin ref' olunacağına eminiz. Çünkü: *Mâni zâil olunca memnu' avdet eder*."[144]

Süleyman Nazif, önceleri büyük ümitlerle alkışladığı II. Meşrutiyet'in aksaklık ve noksanlarına burada da görüldüğü gibi bir süre müsamaha ve ihtiyat ile bakmıştır. Ancak bir yıllık icraâtın, beklentileri cevapsız bırakan gidişâtı karşısında kalemini daha fazla dizginleyemez. Tenkitlerin ilk hedefleri arasında mebuslar da vardır. Meclisin "en

142. "Ebedî Bir Âhenk" (Açık Sütunlar), *Tanin*, 17 Şubat 1911, s. 3.

143. "Vâkıa her silk-i muazzezin usâtıyla guzâtı olduğu gibi, matbuâtın da mücâhidîniyle eşkıyâsı vardır. Bir iki yed-i ihânetkârın koyduğu kundak, bî-günahlarla meskûn koca bir mahalleyi de yaktı. İşte Matbuat Nizamnâmesi tanzim ve tedkik olunurken vâzı'-ı kanunlarımız, geçen birkaç ayın hatırâtına tâbi idiler. Ümmetin seviye-i irfanı veya halet-i ruhiyesi müsâit olunca her türlü kuyûdât-ı ihtiraziyyenin ref' olunacağına eminiz." ("Kanunlarımız", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 33, 2 Temmuz 1909, s. 2).

144. "Kanunlarımız", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 33, 2 Temmuz 1909, s. 1.

ehemmiyetli müzakerâtında, âzânın ekseri" koridor ve büfelerde oyalandıkları gibi "devâir ve vilâyâtı" da iltimas vesikası olan "tavsiye-namelerle" dolduruyorlar.[145] Ne yazık ki balık baştan kokmaktadır. Muharrir, asîl milletin hukukunu, vekillerine karşı bile savunmak zorunda kalır.

Bir idâre, matbuâtın ikazlarına karşı duyarlı, ancak soğukkanlı ve sabırlı olmalıdır. Fakat kabul etmek gerekir ki, parlamenter sisteme yeni geçmiş bir devletin hür basının tenkitlerine alışması pek öyle kolay değildir. Nitekim, milletin vekillerini, vazifelerinde daha hassas ve ölçülü davranmaya çağıran Süleyman Nazif ve gazetesi "halkı, mebuslar aleyhine sevketmek"le suçlanacaktır.

"Bu iddiada bulunanlar -çünkü değil- bildikleri Türkçe kadar elsine-i garbiyyeden birisine vâkıf olsalardı, parlamentoların müzâkerâtına karşı matbuât-ı medeniyyenin lisan-ı müttehazını öğrenerek bizim ne derecelerde nezâhet-perver olduğmuzu görürlerdi." diyen Nazif bu hazımsızlıktaki tezada şöyle işaret eder: Basın hürriyeti, Meşrutiyet'in ayrılmaz bir parçasıdır. Buna itiraz eden milletvekilleri kendi mevcudiyetlerinin temelini bilmeyerek baltalamakta olduklarının farkına varmıyorlar.[146]

Matbuât Nizamnâmesi'nin "ashâb-ı tab' ü tahrir için emr ü tayin ettiği sükûta" ne derecelerde uymak gerektiği; hattâ vicdanının sesine uyarak söz söylenmiş olsa bile, yine hapis gibi, para cezası gibi "enva'-ı tecrim ü tâzibin erbâb-ı neşriyâta dâima dendân-nümâ-yı tehdid olduğu mâlumumuzdır."[147] diyen Süleyman Nazif, basın ve muharrire yakışan şerefli tavrı şöyle anlatır:

"Madem ki, milletin cerihası henüz kapanmadı, varsın zindanların ebvâb-ı siyahı da ilelebed açık kalsın. Birisine atılmaktan korkmak, diğerinin müebbeden küşâde bulunmasına kâil olmaktır. Matbuât-ı Osmaniyye aleminde hiç bir adam tanımam ki böyle zelil ve miskin bir hodgâmlıkla tıynetini kirletmek istesin."[148]

Bilindiği gibi, Nazif yazarlık hayatında, bu anlayışın en muhteşem örneklerini bizzat vermiştir. Onun, yerinde hayatı hakir görebilmiş bir cesur muharrir, basın tarihimize müstesna sahifeler eklemiş bir gazetecimiz olduğunu, burada şükranla ifade etmek, bizler için kadir-şinaslıktan da öte, bir vazifedir. Bu konuda yalnız *Hadisât*'taki yazılarını hatırlamak bile yeter. Bunlar, işgal ve mütâreke yıllarının o amansız sansürüne rağmen[149] milletimize büyük bir ümit ve heyecan verebilmişti.[150]

145. "Milletimizin Vekilleri", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 6 Ağustos1909.

146. "Meclis-i Mebusan ve Tasvir-i Efkâr", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 13 Ağustos1909.

147. "Bu cezaları -14 Nisan'da hal' edilmiş olan- müstebidin daha ziyade şiddetle takip etmiş olduğunu itiraf etmeliyiz. Onun zamanında cerâim-i vicdaniyye erbâbı mahkemelerin -zevâhir ü sathiyyâtı kurtarmağa çalışan- tedkikât-ı ca'liyesine arzedilmeye bile lüzum görülmeden mahbes ve menfâlara gönderilirdi. Mâmafih, süngülerin karşısında açık kalmış olan efvâh-ı hamiyyet, bir hâlet-i asâbiyye esnasında tanzim edilmiş olan bir kanunun muvâcehe-i tehdidinde kapanamaz." ("Milletimizin Vekilleri", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 6 Ağustos1909).

148. a.y.

149. Bu dönemde, sansürün çıkardığı cümlelerin yeri, bir tepki olarak boş bırakıldığı için Nazif'in bazı paragrafları silinmemiş yazısına nadiren rastlarız. Öyle ki 10 Kânun-ı evvel 1918 tarihli *Hadisat*'taki "Mensîler" adlı başyazısı yalnızca başlığını ve sonundaki imzasını kurtarabilmiş olarak, tamamen boş sütunlar halinde çıkmıştır. Nazif, 5 Kânun-ı evvel 1918 tarihli nüshada çıkan "Can Noktamız" adlı makalesinin dörtte birinin makaslanması üzerine, şöyle şikâyet eder:

"Dünkü *Hadisat*'ın ilk sütununda intişar etmiş bir makalem var. Sansürün çıkardığı satırlar taraf-ı nezaretpenahîlerinden lutfen tedkik buyurulursa görülecektir ki murakabe-i matbuata memur olanlar arasında, ne kendi hakk u hadlerini, ne de devletin menâfi-i hakikiyyesini takdir etmekten âciz bir takım zavallılar da mevcuttur. Hükümetin ilân ettiği düsturlar dahilinde ve bî-garaz bir hiss-i fedakârî ve milliyet-perestî ile yazılmış satırları çizen kalem, o satırlar meşmûl-i tedkik-i devletleri olduktan sonra eminim ki celladın satırından daha çirkin görülecektir. Bakî emr ü ferman Hazret-i menlehü'l-emrindir. 5 Kânun-ı evvel 1334." ("Dahiliye Nâzırı Beyefendi Hazretlerine"; *Hadisat*; nr. 48; 6 Kânun-ı evvel 1918).

150. O dönemi ve Nazif'i yakından tanımış olan İbrahim Alaaddin: "Bu makalelerden bazıları uyandırdığı tesir itibarıyla matbuat tarihimizde ve millî hayatımızda bir merhale teşkil edecek dercede ehemmiyet kazanmıştır." diyor. (Gövsa, *a.e.*, s.12). Geniş bilgi için Biyografi bölümüne bk. s. ?

Meşrutiyet'in ilk senesinde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yılında da yine Matbuat Kanunu Meclis gündemindedir. Kanunun, ceza hükümlerini tasdik edecek bazı yeni maddelerin ilâvesi söz konusudur. Bunlar arasında "düvel-i mütehâbbe hükümetleriyle, rüesâsı ve bunların memurları aleyhinde hakaret-âmiz neşriyâta cüret edenler için cezalı işkenceler düşünüldüğü" hususu da yer almaktadır ki asıl hayret ve şaşkınlık uyandıran da budur. Süleyman Nazif'in, bu kısıtlama teklifine gösterdiği tepki ve hassâsiyet dikkate şâyândır. Adetâ henüz kapanmamış yaralarına[151] tuz biber ekilmiştir:

"Altıyüz sene mi, binüçyüz sene mi, kaç sene olduğunu tayinde mütehayyir bulunduğum tarihimde tek bir devlet-i mütehabbe görmüyorum. Nerede kaldı düvel-i mütehabbe..." diyen Nazif şöyle devam eder: "Evet, tek bir devlet bilmiyorum ki, bizi sevmiş, bizimle sevişmiş olsun. Düvel-i mütehabbe ünvanı altında cem etmek istediğiniz heyet-i içtimaiyyenin, kılıçların işlemediği zaman bile, mevki-i faaliyeti kalemlerine ve dillerine terkettiklerini herkes bilir."

Basınımız, yarın reis oldukları takdirde bir Lyod George, bir Venizelos; ya da İngiliz sefâretinin jurnalci baştercümanı Ryan hakkında, senâ ve duadan başka birşey yazamayacak mıdır? "Büyük küçük, uzak yakın, her tarafta parlamento kürsülerinden gazete sütunlarına kadar dökülen hücum ve şütum sellerini daima görüyor ve bit-tabi müteessir oluyoruz. Biz bu hakaretlere eyvallahtan başka bir şey, bir kelime ile mukabele edemeyecek miyiz?." diye soran Nazif, Dersim mebusuna hitaben:

"Ah Feridun Bey! Düvel-i mütehâbbeden vazgeçtim. Bana dünya yüzünde, bizi seven tek bir devlet gösteriniz. İşte size alenen söz veriyorum; ömrümün sonuna kadar ona kasideler, şehnâmeler yazalım."[152] der.

Matbuat Cemiyeti

151. Nazif'in, Mütareke döneminde yazdığı ancak yayınlayamadığı "1814" adlı makalesini daha sonra yayınlarken "Bugüne Mukadder imiş..." başlığıyla düştüğü not, sansür yarasının ne kadar derin olduğunu gösterebilecek mahiyettedir:

"Fransız generali Franchet d'Esperey, iki milyon Türk'ün cenazesi üstünde yükselmiş şerefsiz bir galibiyetle İstanbul'a girerken, bindiği atın nallarından ziyade, etrafında yükselen Rum ve Ermeni çığlıkları bizim sokak ve kalplerimizi çiğnemiş ve ezmişti. Fransa'nın 1814'deki halini bir kerre de o gün tahattur ettim. Franchet d'Esperey'nin pâyitahtımıza duhûlünden yüzbeş sene evvel, Fransa aleyhinde ittifak eden kuvvetler Paris'e galibâne girmişlerdi. Türk'ün 1918'deki hüzn-i pür-vekarıyla Fransız'ın 1814'deki hiffet-i zılâlini düşünmek beni tarihimin o en muzlim saatinde tesliye ve ümitvâr etti. Bu tesliyet ve ümidi diğer ırkdaşlarıma telkin için yazdığım bir makaleyi neşre Fransız sansürü müsaade etmemişti. Fransa pek mesut bir gününde eski ve hazin bir hâtıranın uyandırılmamasını istiyordu. O uyanmamak için makalem evrâk-ı perişan arasında yedi sene uyudu. Vatanımdan ecnebi istilâsı ile galibin tahakkümünü ve düşmanın sansürünü def' ü ref' etmiş olan Allah'a şükr ederim. Bugüne kadar hâsir ü hâbîde kalan yazım buydu: ..." ("Bugüne Mukadder İmiş", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1477/3, 4 Kânun-ı evvel 1340/1924, s. 38).

152. "Dersim Mebusuna Açık Mektub", *Resimli Gazete*, nr. 14 , 8 Kânun-ı evvel 1339/1923.

Daha önce ifade edildiği üzere, kamuoyu gibi hâkim bir kuvvetin sesi ve ma'kesi olmakla kalmayıp "nâzım ve hâkimi" de olan basın, başlı başına büyük bir kuvvettir. Böyle muazzam bir gücün, hak ve maslahat üzere yürümesi, kargaşa ve istismar vasıtası olmaması ayrı bir ehemmiyet taşır.

"Bu kuvvetin hayr ü şerri, bulunduğu elin mahiyetine tâbi olur. Ashâb-ı hamiyyet yedinde pek iyi bir vasıta-i tanzim ü ıslah olan matubat, erbâb-ı redâet elinde alet-i mesâvidir. Bu öyle bir silahtır ki mesafe-i remyine âfâk-ı baîde bile dahil olmaktan kurtulamaz." diyen Süleyman Nazif, Talat Bey'in, bir "Matbuat Cemiyeti" kurulması yolundaki teşebbüslerini destekler: "Talat Bey, erbâb-ı matbuatı bir "Cemiyet-i Müntehâbe"nin teshilatına tâbi bulundurmak istemekle bir vazife-i hayr-hâhâne vü terakki-perverâneyi ifa" etmektedir. Bu matubat heyeti, "memleketimizin anâsır-ı muhtelifesinden müteşekkil" bulunduğu için, bunları "tevhid hususunda bezl-i mesâi edecek" ve ümid olunur ki pek çok faydalı sonuçlar alınacaktır.

"Her sabah gazeteler birer heva-yı diğerle karilerinin hissiyatını zir ü zeber ederse hiç bir dakika o memleketin efrad-ı umumiyyesi arasında bir herc ü merc-i nifak eksik olmaz. Nasılki bizde de böyle oldu. Galata köprüsünün iki tarafında satılan cerâid-i muhtelifeyi okuyanlar bir kaç muhârip kavmin matbuâtı zannederler. Bazan aynı lisan ile münteşir evrâk-ı havâdis, yalnız yekdiğerinin efkârına değil, memleketin menâfi'ine de mugâyir hareket etmekte idi."[153] Bunun en talihsiz örnekleri Otuzbir Mart'ta görülümüştür.

Yalnız, burada bir hususa dikkat lâzımdır: Basın tek sesliliğe mahkûm edilmemelidir. "Sırf muhakeme ve kanaat-i vicdaniyyeden mütevellid ihtilaflar matbuat için elzem addolunur." Çünkü garaz ve ihtirasların değil, fikirlerin çarpışmasından hâsıl olan tenvir ve ikaz kıvılcımlarına her ferdin ve her kavmin ihtiyacı vardır.

Nazif, bu teşebbüsün gayesini açıklarken: "Matbuatı zabıta değil, rabıta altına almak istiyorlar. Ve râbıtalı olmak her şahıs gibi, herşey için de lazımdır. Ashâb-ı vicdan kendisi gibi, hiss ü tefekkür edenleri muâhezeye değil, tazime layık görür. Elverir ki o duygu ve düşünceler jenkdar-ı hırs u garaz olmasın." der.

Bir diğer mühim nokta da, Cemiyet'in vazife ve yetkilerinin çok iyi belirlenmiş olmasıdır. "Biz henüz ikmal-i tecrübe etmemiş bir kavmiz. Nizamnamesi tanzim olunacak matbuat heyeti, meselâ, bir müşevvik olmaktan ayrılarak bir murakıb-ı manevî vü mütemadi vazifesini ifa etmek isterse selâhiyeti ne dereceye kadar tayin olunabilir? Bidâyet-i inkılâpta da bir cemiyet teşekkül etmiş ve galiba bir de nizamname tanzim olunmuştu. Hiç bir sebeb-i zâhirî olmadığı halde, bu cemiyetin devam etmemesi suret-i teşekkülündeki nevâkıstan mütevellid olsa gerek."

Bu itibarla, nizamname hazırlanırken Batı ülkelerindeki uygulamaları göz önüne alıp, bünyemize uyan cihetlerden faydalanmak yerinde olacaktır. Nazif, bu teklifi ve gerekçelerini şöyle açıklar: "Bize kalırsa, "İngiltere, Fransa, Belçika, Almanya, Avusturya ve İtalya'da cemiyyat-ı mümâsilenin nizamnameleri celb ü tedkik olunarak

153. "Matbuat Cemiyeti", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 15 Ağustos 1909.

bunların âdât ü istidadımıza tevafuk eden muhteviyatını câmi bir düstur-ı hareket tesis olunursa münasip olur zannederiz."[154]

Faydası kadar zararı da büyük ve müessir olan basın için konulacak kayıt ve kaideler -ne kadar iyi niyetle olursa olsun- zamanın icab ve ihtiyaçlarına uygun değilse, tatbik edilemez ve fayda getirmez.

5. REJİM MESELESİ

Süleyman Nazif, ard arda gelen felâketlerin Osmanlı ülkesini harap ve perişan bir hale getirdiği, koca devletin adeta can çekiştiği bir devirde yaşamıştır. İdarî aksaklıkların düzeltilmesi yolunda Tanzimat'tan beri atılan adımlar henüz problemleri halletmediğinden, düşünen kafaların gayret ve arayışları devam etmektedir. Bilhassa Fransız ihtilalinden sonra temelleri sarsılan şahsî idareler ve imparatorluklar, yerlerini parlamenter rejime terketmektedirler. Bu gidişe Osmanlılar da bigâne kalmazlar. Nitekim bizde gittikçe kuvvet kazanan kanaate göre bütün bozuklukların, fakirlik ve geri kalmışlığın sebebi istibdat, çaresi ise hürriyet ve meşverettir. Yeni Osmanlılar'la başlayıp Jön Türkler hareketi ile devam eden hürriyet mücadelesi ekser Osmanlı aydınları gibi Süleyman Nazif'i de hemen cezbeder. Çünkü bu hareket sadece fertlerin değil devlet ve milletin de istiklal ve istikbalini temin edecektir.

Bu ümitle çalışan Süleyman Nazif'i her ne nam ile olursa olsun zulüm ve istibdadın karşısında görürüz. Daha ilk gençlik yıllarından itibaren Abdülhamid'i tenkitle başlayan Monarşi düşmanlığı II. Meşrutiyet'e kadar açık veya gizli sürmüştür. Parlamenter sisteme olan bağlılığı ise uygulamaların beklentilere cevap vermemesine rağmen ölünceye kadar devam eder. Yazılarında da, gerek Meşrutiyet'in, gerekse Cumhuriyet'in faziletlerini, Monarşi'nin -kendi ifadesiyle "idare-i mutlaka" veya "saltanat-ı ferdiyye"nin- kötülüklerini geniş olarak anlatmıştır.

Mutlakiyet

Süleyman Nazif, "idare-i mutlaka"ya taraftar olmadığını ilk eserlerinden itibaren ortaya koymuş, hayatı boyunca da her çeşit istibdadın aleyhinde bulunmaktan geri durmamıştır.

Ahmed Mithat Efendi'nin "usûl-i meşveret" aleyhindeki bir makalesine cevap olarak, 20 Mayıs 1896'da kaleme aldığı *Malumu İlam* adlı yazısında, hürriyet ve meşveretin ehemmiyetini hatırlatarak Anadolu'yu harap bir mâtemhane durumuna istibdadın getirdiğini anlatır.[155] İlk şiir kitabı olan *Gizli Figanlar*'ın ithaf yazısında ise, "hükümet nâmı altında icrâ-yı rezalet eden heyet-i menhûse"nin memleketi ne hale getirdiğini ifade ederken: "Bugün vatanda masum kanlarıyla, mazlum figanlarından başka birşey görülüp işitilmiyor. ..." der.[156] Yine bu devrede yazdığı ve "mecruh bir

154. a.y.

155. Ahmet Midhat Efendi'nin yazısı, *Tercüman-ı Hakikat*'in 19 Nisan 1312 tarihli nüshasında çıkmıştır. Süleyman Nazif'in, Musul vali ve Fevkalade Kumandanı Abdullah Paşa'nın hususî kâtibi iken yazdığı 18 sayfalık mektup, *Mal'ûmu İlâm* adıyla önce 1897'de Paris'te imzasız olarak, sonra da 1908'de Abdülahrar Tahir imzasıyla Mısır'daki "Matbaa-i İctihad"da yayınlanmıştır.

156. Süleyman Nazif, *Gizil Figanlar*, s. 5. Bu kitabı 1906'da imzasız olarak Mısır'da yayınlayan Doktor Abdullah Cevdet, Önsöz'de : Nazif'in , bu eserini basılmak üzere on sene önce kendisine vermiş olduğunu belirtir. Zaten -birisi hariç- şiirler, 1890-93 yıllarında vatan ve hürriyet aşkıyla yazılmışlardır. 1897'de yazılan "Ey Ebnâ-yı Vatan" şiiri ise daha da ahrârâne ve jöntürkçedir. Ülkeye "derd ü ye's eyyâmı" yaşatan "zulm ü istibdad"a karşı açıkça, isyan telkin eder: "Arkadaşlar kan dökün, kan dökmenin hengâmıdır" (*a.e.*, s. 16.)

vicdanın cami-i infialatı" olan *El-cezire Mektupları*'na[157] göre de mevcut idare; "bizde her derd ü felaketin yegâne müsebbibi, her elemin tek menşei, her sefaletin sebebi"dir.[158] 1897'de yayınlanan *Bahriyelilere Mektup* da Abdülhamid'e karşı bir isyan çağrısıdır.[159]

Süleyman Nazif, II. Meşrutiyet'ten sonraki yazılarında bilhassa yeni dönemde yapılması gerekenleri anlatırken istibdad idaresi ile parlamenter rejimi sık sık mukayese eder ve farklarına dikkat çeker.

Meclis-i Mebusan'ın açılışı münasebetiyle ise şunları söyler: "Altıyüz seneden beri istibdad ve izmihlal içinde inleyen, kıvranan, çırpınan, ezilen büyük ve tarihî bir ümmet nihayet zimam-ı mukadderâtını yed-i ihtiyarına alıyor. Osmanlılar bir koyun sürüsü olmadıklarını a'sâr-ı adîde-i galibiyetle hiss ü idrak etmişlerdi. Fakat kendi kudret ve iradelerine daima galebe ve daima tahakküm etmiş olan dessas ve kahir bir istibdad, insanlıklarının hukuk ve muktaziyatlarından istifadeye daima mani oldu. Açılmak isteyen her göz, önünde bînihaye süngüler görür, doğrulmak isteyen her baş, bin müşte-i âhenîn ile ezilirdi."[160] O devirlerdeki cebir ve tazyik, vatandaşlarımızı vatana karşı lâkayd bulunmağa ve lâkayd kalamayanları ise duygularını gizlemeğe alıştırmıştır.[161] Bunun içindir ki, "hür olmak bir milletin efradı için şan ve zaferin en büyüğü ve her şan ve zaferin fevkindedir."[162]

Başka bir yazısında da: "Bir kavim için galibiyetlerin en zî-vakarı, daima mevcudiyet-i milliyye üzerinde meyyal-i inhidam duran bina-yı zulm ü tegallübü yıkmak ve fütuhâtın en pâyidârı kişver-i istibdadı teshir eylemektir. Kendini idare eden kuvvetin elinde esir olan bir kavim, hiçbir şey olamaz." diyen Nazif, mühim bir noktaya dikkat çeker:

Cemiyetin, zaruri gelişmesini takiben idari kaideleri "tevsi ve tadil" hatta yönetim biçimini değiştirmek milletler için ne kadar elzem işlerden ise, hükümdarlık hakkını asırların âdet ve alışkanlığı ile umumun vicdanına tasdik ettirmiş olan bir hânedandan büsbütün "nez'-i hükümet etmek" de çoğu hallerde o derece tehlikelidir. Büyük İskender'in, belli bir varis bırakmaması cihangir devletini vefatıyla beraber tarümar etti.* "Dünyanın en hür ve hodbin kavmi olan İngilizler hanedan-ı kralîye karşı adeta dindarane bir hürmet ve muhabbet beslerler. Hükümdara muhabbet fezail-i akvamdandır." Milletlerin bahtı ile hükümdarlık tahtının talii arasında iştirak bulunduğu daima "nazar-ı dikkat ü temkin" önünde tutulmalıdır.[163]

Böylece, idarî değişiklikler gerçekleşirken yeni sıkıntı ve bunalımlara da meydan verilmemiş olacaktır. İnsanık bu hususta asırlardır süregelen bir tekâmül yaşamaktadır. Süleyman Nazif bu konuda şunları anlatır: "Hükümdarlığı milletlerine karşı diğergâmlığa sevkeden, umumiyete karib bir ekseriyetle, avamın celb-i kalbi arzusu - Nasıl arzu?- lüzum-ı ihtiyacıdır. Milletler tenevvür ve efradın seviye-i haysiyeti tereffu'

157. "Kardeşim Abdullah Cevdet'e" başlıklı bir ithaf yazısı ve Beş mektuptan ibaret olan eser 1906 yılında, imzasız olarak Mısır'da yayınlanmıştır. Geniş bilgi için Biyografi bölümüne bk.

158. *El-cezire Mektupları*, s. 38.

159. Yedi sayfadan ibaret olan mektup, İsviçre'de imzasız olarak basılmıştır.

160. "Meclis-i Mebusan Açılıyor", *Yeni Gazete*, nr.119, 4 Kânun-ı evvel 1908.

161. "Belağ-ı Ahir", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 8 Ağustos1909.

162. "İki Şâir ve Bir kaç Hikâye", *Resimli Gazete*, nr. 51, 23 Ağustos 1340/1924.

*. Süleyman Nazif, hususî evrakı arasında bulunan "İskender-i Rûmî" adlı etüdünde (kısmen noksan) bu noktayı daha geniş incelemiştir.

163. "İnkılâb-ı İran", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 50, 19 Temmuz 1909. Daha sonraki bir yazısında ise şunları söyler: "Hürriyet-i efradı bizden çok zaman evvel idrak ve temin etmiş olan İngiltere, kurûn-ı ûlânın edvâr-ı muzlimesinden müntakil, mütehakkim ve muzır bir müessseseyi ilâ-maşaallah idame edip duramayacaktır. Elbette bir gün gelir ki o hür memlekette de krallar, memleketin eski esaretini temsil eden bir remiz ve alamet gibi görülür." ("İngiltere'de", *Resimli Gazete*, nr. 78, 28 Şubat 1341/1925).

ettikçe, hükümdarlardan fazla tevazu beklerler. Kurûn-ı ûlâda mabudlar derecesine yükselmiş tâcidarlar vardır. Kurun-ı vustâ, tahta geçenlerin kudret ve kudsiyetlerini semadan ve doğrudan doğruya Allah'tan aldıkları kaidesini umumî surette vaz'etti. Hepsi zıllullah, hepsi müeyyedün min indillah idi. Ve bu gölge, Hâlık'la mahluk arasına kalın ve karanlık bir perde çekmişti. O perde yırtıldıktan ve hakikatin nuru gözleri okşadıktan sonra, artık halk bir vehmin, bir cebir ve tasallutun tahakkümüne tahammül edemezdi. Her hükümdar mütevâliyen milletine fedakârlıkta bulunmağa mecburdur. Böyle herşey bittikten sonra, günün birinde zaten remz bir sanem mahiyetinde olan mevkiini terk ile insanlar arasına mahcup ve mütevazıh bir gölge gibi karışacak."[164]

İdare-i mutlaka'da her türlü "ahval ü harekât-ı milliyye"nin kılavuz ve önderi olan hükümdarlar meşrutiyet idaresinde milletin nüfuz ve temayüllerine boyun eğerler.[165] Ne yazık ki; "bir günlük istirahati bir hayat-ı câvidanînin her türlü şan ü şerefine tercih eden eski zimamdarân-ı umûrumuz, sem'-i âlinin tasdi' ü rencide edilmemesi maksadına ne kadar ve ne kadar menafi-i milliyyeyi kurban" etmişlerdir.[166]

Devlet kadrolarındaki fazlalığın sebebi de idare şekliyle alakalıdır. Çünkü, "her istibdad süngü ile kapayamadığı ağızları para ile seddeder." İstibdatların en dehşetlisini ihtiva eden "devr-i sabık", bu umumî kaideyi aşırı bir tarzda tatbik ve takip etmiştir.[167]

Zulüm ve zorbalıkla kalıcı bir hakimiyetin sağlanması mümkün değildir. "Rahîk-ı tegallüb ü tecebbürle sermest olanlar, akvamın kahr ü cebr ile mutî ve sâbir kalacağını zannederler. Hata!... Dünyada hiç bir kahr ü şiddet görülmedi ki neticede menşeini tahrib etmesin. Orduları, kal'a ve hazineleriyle fermanferma-yı istikbal olmağa yeltenen ne kadar ve ne kadar müstebidler rakebe-i teslimiyetlerini, biraz evvel rikabına temellük etmiş oldukları milletlerin yed-i adl ü insafına uzattılar!..."[168]

Aynı görüşe onbeş yıl sonraki bir makalesinde de rastlarız: "Önümüzde huzu ve haşyetle eğilen başlarda bin gayz ü intikam pusu kurmuş hücum anını bekliyor. Sermest-i ikbal olanların encamı kadar vahim akibet yoktur. Ne kadar taçlar, sahiplerinin elinde birer keşküle istihale ederek, bir gün evvelki mazlumlarından afv ü merhamet dilendi!.. Ben bunu yalnız tarihin nazarlarıyla değil kendi gözlerimle de gördüm."[169]

J. J. Rousseau'nun dediği gibi: "Kuvve-i hâkime, dâima icrâ-yı âmiriyet edebilmek için elindeki kuvveti hakka ve taat-i umumiyyeyi vazifeye kalbetmelidir." Kahr ve zecr, eski zorbalık devirlerinin vahşi usullerine aittir. Şimdi hükümetler, halk desteğini kazanmanın, baskı ve şiddetten ziyade şefkat ile mümkün olduğuna kanidirler. Medeni ülkelerde fakir, çalışan kesimin hayat ve mukadderatı, idarecileri "serhadlerin mesâilinden ziyade" meşgul eder. Çünkü "bir insan hissen ne kadar necib olursa olsun, kendisini aç bırakan vatanını sevemez." Bizde de Meşrutiyet'in yer yer "ibda edeceği elvâh ü menâzır-ı ümrân ü saadete", aç kalanlar daima bigâne duracak ve hatta dişlerini gıcırdatarak yumruklarını gösterecektir.[170]

164. "Milletlerle Hükümdârlar", *Resimli Gazete*, nr. 40, 7 Haziran 1340/1924.

165. "İran Meşrutiyeti", *Osmanlı*, nr. 47, 4 Mayıs 1909.

166. "Bulgaristan Ticaret ve Gümrük Muâhedesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr.28, 27 Haziran 1909.

167. "Açıkta Kalacak Olanlar", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 1, 31 Mayıs 1909.

168. "Bir Manzara-yı İbret-âver", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 34, 3 Temmuz 1909.

169. "İki Şâir ve Bir kaç Hikâye", *Resimli Gazete*, nr. 51, 23 Ağustos 1340/1924.

170. "Açıkta Kalacak Olanlar", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 1, 31 Mayıs 1909.

Şundan emin olmalıyız: "Eğer zalim isek, eğer elimize geçen bir günlük kuvveti dil-azarane istimale meyl ü inhimak edersek, herkes fırsat-cû bir düşman-ı canımız olur."[171]

Saltanatın fiilen kalkmasından sonraki bir makalesinde, eski devirleri tenkit ederken, bütün kusuru şahıslara yüklemek gibi bir büyük yanlışlığa düştüklerini itiraf eden Süleyman Nazif:

"Biz esastaki hatayı daima şekle ve şahsa isnad ettik. İstibdâd-ı idareden nazarımızda mesul tutulmağa layık olan saltanat değil, meselâ Sultan Abdülhamid-i Sâni idi. Acz-i idarenin menşeini yine saltanatta değil, Sultan Mehmed'in şahsında, ihtiyarlığında ve iradesizliğinde görürdük. Vahideddin, pek kanlı surette ispat etti ki muzır ve mühlik olan sultanların şahsı değil, "saltanat-ı ferdiyye"dir. Bu hususta teâmi ve tegafül veya nisyan hataların en katili olur."[172] der.

Fakat Nazif, bilhassa Vahdeddin'in şahsına amansızca hücum etmekten geri durmaz. Çünkü saltanat, "Vahdeddin'in kanlı pençesinde en kahir bir şekil almış"tır.[173] Bu vaziyet *Batarya İle Ateş!!!*.. yazarının asab ve muhakemesini şiddetle sarsar. Gerçeği bütün dehşetiyle ortaya koyarken biraz mübalağa görülürse de şaşmamak gerekir:

"Ayakları altıyüz senelik bir tarihin bağrına yaslanmış, başı müdahenenin icat ettiği bir semanın ortasına yükselmiş kafir, bîaman bir saltanat-ı ferdiyye ki, ırkımın kabiliyet-i inkişafını mütemadiyen öldürmeye çalıştı. Sultanlar kuvvetlerini milletin kalbinden almaya tenezzül etmiyorlar. Kılıçları sayesinde itikad şekline inkılâb etmiş olan iddialarına göre, bu kuvvet kendilerine semadan gelmişti. Ona inanmayan, tapmayan adamların nikahları haram ve kadınları helal idi. Padişahların zıllullahi fil-âlem oldukları müddetçe Allah'ın gölgesi onların havza-ı tahakkümünde kalan bedbaht aleme kahr u gazab şeklinde yükselmişti.

Şu muhakkaktır ki, bir tâcidarda vatana muhabbet ve millete merhamet yoktur. Mezheb ve meşrebi ne olursa olsun. Onların nazarında vatan bir tarla, bir mera; millet ise tüyünden, sütünden, derisinden ve etinden istifade olunur bir sürü koyundur. Ve bu sürünün köpeklerine onlar daha çok kıymet ve ehemmmiyet verirler."[174] Çünkü, "Saltanat kendinden başka dünyada hiç bir şey düşünmez."[175] Hatta, "Dahilde temin-i mevki ihtiyacını hisseden zimamdârlar ekseriya gavâil-i hariciyye ihdas ederler."[176]

171. "İki Şâir ve Bir kaç Hikâye", *Resimli Gazete*, nr. 51, 23 Ağustos 1340/1924.

172. "Saltanat-ı Ferdiyye", *İleri*, nr. 1777, 12 Kânun-ı sâni 1339/1923, s.1. Aynı yazısında, hilafetin saltanattan ayrılamayacağı iddiasına cevap verir: "Bu iddianın mürtekibleri cahil değilseler mutlaka müzevverdirler. İslamiyette esasen saltanat yoktur. Saltanat kelimesinden müştak "Sultan" ünvanını Mahmud-ı Gaznevî irtihâl-i nebevîden dört asır sonra ihraz etti." Deve güderek, beytülmaldan aldığı nafakayı hak etmek isteyen halife Hz. Ömer, saltanat etmemişti. "Saltanat, kuvvet ve şehamet kadar, kuvvet ve şehametten ziyade "tasallut" ifade eden bir kelimedir, filhakika sultanların kudret ve şehameti harici tazyik etmekten ziyade, kendi milletlerine musallat oldu. Saltanatın ıbka-i tahakkümünden kurtulmuş iken tekrar onu istemek, boyunduruğa boynunu uzatan öküzün hereketini taklit etmekten başka birşey değildir. Öküzler bile kendiliklerinden ve isteyerek boyunduruğa boyun uzatmaz." (a.y.).

173. "Feth-i Meyyit", *İleri*, nr. 1809, 15 Şubat 1339/1923, s. 3. Vahdeddin'e hitaben, ülkeyi terk ettiği günlerde kaleme alınmış iki mektup ve birkaç makaleden müteşekkil *Tarihin Yılan Hikayesi* adlı kitapçık çok ağır bir dil ve öfkeli bir üslupla yazılmış, 1922'de İstanbul'da basılmıştır.

174. "Korkma sev!", *Resimli Gazete*, nr. 17, 29 Kânun-ı evvel 1339/1923.

175. "Zâbitlere Mesken", *Resimli Gazete*, nr. 75, 7 Şubat 1341/1925.

176. "Buna en yeni tarihlerden bir kaç misal gösterebiliriz. III. Napolèon gasben eline geçirdiği imparatorluk tacını başından düşürmemek için Fransa'yı günde bir maceraya sevk edip durdu. Kırım seferi, İtalya'ya muavenet için Avusturya'ya ilan-ı harp, Çin'e asker sevki, Meksika macera-yı acibi ve nihayet bâdi-i izmihlali olan Prusya harbi, hep o maksattan inbiâs etmişti. ..." ("Ne İstiyor?", *Resimli Gazete*, nr. 39, 31 Mayıs 1340/1924).

Nazif'e göre, tâcidarların, milletleri ne kadar düşman olurlarsa olsun kendi aralarında talih ve menfeat ortaklığı sebebiyle değişmez bir dayanışma vardır. "Sırp kralı sefih Alexandre Obronoviç, eski bir Rus fahişesi olan zevcesi Draga ile birlikte Sırp zabitleri tarafından itlaf edildiği zaman, Avrupa sarayları kıyamet koparmış ve hatta bizim o vakitki Sultan da bunların arasına karışmıştı. Hanedanının müessisi ister babası ister kendisi olsun; her hükümdar nefis ve makamını gökten inmiş zanneder. Ve bunu o kadar kuvvetle iddia eder ki, nihayet kendi davasının sıhhatine -belki herkesten ziyade- inanır. Kral ve padişahlar semavî kardeştirler."

Mutlakiyetin kötülüğünü anlatırken de, bu kötülüğe ortak olmuş hükümdarları, birbirinden pek farklı saymaz: "Vahdeddin'i müstesna bir hükümdar zannedenler, aldanırlar. Pek yakın zamanda olduğu içindir ki, biz gayz ü nefretimizi maziyi unutacak kadar bunun şahsında temerküz ettirmişiz. Yoksa, her hükümdar bir Vahdeddindir. Abbasilerin en muhteşem halifesi Harun Reşid, zavallı Endülüs Devlet-i Emeviyesi'ni imha için Charlemagne'a şarktan taslit ve Selahaddin-i Eyyubî aleyhine garptan bir kere daha ehl-i salibi davet eden yine Nasır Lidinillah adlı dinsiz, imansız bir halifedir. Mısır'da Mehmed Ali'nin istediği bir iki şeyi vermemek için Mahmud-ı Sani, İstanbul ve Boğazlar dahil olduğu halde Anadolu'nun koca bir kısmını Rusya çarı I. Nikola'ya peşkeş etti. O Nikola ki, hakkımızda Hasta Adam tabirini en evvel icat eden ve bu hastanın mirasını almak için Avrupa'da kapı kapı dolaşan bir düşman-ı tarihî idi."[177]

Görüldüğü gibi, esas bozukluğun "saltanat-ı ferdiyye"den kaynaklandığını ve uğraşılması gereken şeyin o olduğunu kabul ve itiraf eden Süleyman Nazif, saltanata ve Vahdeddin'e olan düşmanlığını, bütün padişahlara hatta bununla da yetinmeyerek bütün hükümdarlara teşmil etmekten kendini alamaz. Bu, onun hassas ve taşkın mizacının eser sayılmalıdır. Çünkü, dünyada her insan gibi her hükümdarın da iyi ve kötü tarafları vardır. Doğru ve adil bir hüküm verebilmek için bir tek hadiseyi göz önüne alarak değil, bütün niyet ve faaliyetlerini muhakeme etmek lazımdır. Nitekim sonraki yazılarından birinde Nazif, yine bir hükümdar olan Japon Mikado'su Motso Hito'nun, hem de halkın rağmına olarak verdiği hürriyet ve Avrupalılaştırma mücadelesini ve muvaffakiyetini takdir ve hayranlıkla anlatarak: "İşte kavminin istidad ve kabiliyetini felç ve akamete uğratmayarak temniye eden azimkâr ve münevverü'l-efkâr bir hükümdarın feyz-i himmeti!.." diyecektir.[178]

Nazif, Cumhuriyet'in ilânını takip eden aylarda, halkı yeni idareye bağlamaya çalışırken şunları söyler: "Ey vatandaş! Ey tarihimin ve kanımın kardeşi! Saltanat ölmüştür. Ve müebbeden ölmelidir. Hiçbir mahkemenin, hiçbir kanunun tehdidine tabi olmak derekesine indirmeksizin mert ve asil bir havf ve nefretle, saltanatın avdetini isteme. Bil ki, senin bu nefretinde, ırk ve vatanına büyük bir muhabbet mündemiçtir."[179]

Başka bir yazısında ise ilerleyen dünyada krallıkların devam edemeyeceğini ve esaret günlerinin birer sembolünden ibaret kalacaklarını anlatmıştır. Hadiseler göstermiştir ki, ilk çağların karanlık devirlerinden intikal eden "mütehakkim ve muzır bir müessese" olan "saltanat-ı ferdiyyeyi ibka ve idame etmek" zararlıdır. "Yürüyen insaniyet, uzun müddet bir metbu'a tabi ve esir olamaz."[180]

177. "Korkma sev!", *Resimli Gazete*, nr. 17, 29 Kânun-ı evvel 1339/1923.

178. "Büyük Mikado", *Resimli Gazete*, nr. 31, 5 Nisan 1340/1924. Başka bir yazısında ise iki hükümdar tipine dikkat çeken Nazif şunları anlatır:

"Avrupa ile Asya arasında ne müellim, ne dilhıraş fark!.. Norveç kralı Hakon, yirmi seneden beri mensup bulunduğu milletinin hazinesine yegâne oğlunun mahsusatını teberru ederken, İran Şahı ecdâd-mende tacının elmaslarını Paris'te satarak, Nis'in sevâhil-i sema-fâmında, Paris'in ve kırmızı değirmen sefahethânelerine kadar Avrupa'nın her köşesinde zevkine devam ediyor. O zevki ve hassas İran'ın gözleri ve kulakları bunları görüp, işitemeyecek kadar kapandı mı?.." ("Milletlerle Hükümdârlar", *Resimli Gazete*, nr. 40, 7 Haziran 1340/1924).

179. "Korkma sev!", *Resimli Gazete*, nr. 17, 29 Kânun-ı evvel 1339/1923.

180. "İngiltere'de", *Resimli Gazete*, nr. 78, 28 Şubat 1341/1925.

Meşrutiyet

Mevcut dertlerin kaynağı istibdat, çaresi ise hürriyet ve meşveret olduğuna inanan her Osmanlı aydını gibi Süleyman Nazif de, meselelerin "usul-i meşveret"le halledileceği bir parlamenter sistemin hasreti içinde idi. Bu idealin gerçekleşmesi için çalışan Jön Türkler ile bir ara fiilen de beraber olmuştu. 10 Temmuz 1908'de Nazif'in ifadesiyle: "Asırlardan beri halecanlarla intizar olunan o devre-i mesûde, nihayet ve nihayet infilak etti."[181] Fakat ilan edilen II. Meşrutiyet, büyük bir keşmekeş ve gittikçe artan hayal kırıklıklarını da beraberinde getirecek ve nihayet koca devletin dağılmasıyla sonuçlanacaktır. Bu kısımda, Süleyman Nazif'in başından nihayete kadar Meşrutiyet'le alakalı olarak dile getirdiği çeşitli konulara kronolojik olarak temas edeceğiz.

Meşrutiyet'in ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın teşekkül etmesi, altı asırdan beri istibdad altında yaşayan bir milletin, koyun sürüsü olmaktan kurtularak kendi kenidini idare etme hakkını elde etmesi demektir.[182] Meşrutiyet İstanbul'u, böylesine mânâlı bir hadise olan Meclis'in açılışını belki de tarihinde görülmemiş bir "izdiham-ı mesud ü muntazamla pür-şevk ve pür-hayat" bir şekilde kutlamıştır.[183] Yeni padişahın "muvaffakiyetine kemal-i ihlâs ile dualar ederiz." diyen Nazif, Meşrutiyet'in hususiyetlerini de hatırlatır: "Badema Osmanlı padişahları "milleti korkutmakla değil, kendilerini millete sevdirmekle muhafaza-i taht ü baht edebileceklerine kani olmalıdırlar. Ellerindeki kuvvet, milletin bir hakk-ı mevdu'udur. Bu kuvvet ve hakkın daima hayra hadim ve müstenid olmasına hükümdarân hazerâtı ihtimam buyurmalıdırlar."[184]

İdarenin sözünü dinletebilmesi için elindeki kuvveti hak, ve umumun itaatini de bir vazife haline getirmelidir. Artık hükümetler "satvet-i kahireden ziyade vesâit-i şefkat ile teba'anın celb-i kalbi mümkün olduğuna kanidirler." Hizmetlerin ağırlık noktası da halkın refah ve saadetidir. Meşrutiyet'in de kabul ve destek görmesi milletin hayatında sağlayacağı rahatlık ve gelişme ile mümkün olabilir.[185]

Meşrutiyet haklar ve mesuliyetler rejimidir. Bu itibarla halkın da sorumlulukları vardır. "Bir milletin vazifesi yalnız meşrutiyeti istihsal etmekle bitmez." Meselenin en zor tarafı, gayret ve itina gerektiren yönü ise elde edilen hakkın yani Meşrutiyet'in devamı ve muhafazasıdır.[186] "Hükümetlerin eşkâl-i resmiyyesi ne olursa olsun, cemiyetlerin bekası efradının mizac ve istidadına tabidir. Yalnız şekl-i idareyi değiştirmekle bir kavmin hürriyet ve mes'udiyet-i hakikiyyesi temin edilmiş olmaz. Çünkü bir insanın bir gece içinde tebdil-i mahiyet etmesine imkân yoktur. Kendi vezâif ve selâhiyetiyle hak ve menfaatinden bî-haber eczâdan müteşekkil bir cemiyette ümmîd-i teâlî, hattâ kabiliyet-i devam aramak hayal-perestlik olur."[187]

Bir hükümdarın Kunun-ı Esasi'yi ilân etmesi, milletin hür ve rahat olması için yeterli değildir. O halde "millet, hazm ü basireti ve akl ü ihtiyatıyla o kanunun ihtiva ettiği mevaid-i saadeti nokta-i is'afa bizzat götürmelidir."[188] Zaten parlamenter sistemde en büyük güç, millet iradesi ve bu iradenin tecelli ettiği meclistir. Hükümdar, milletin her hal ve hareketini tayin etmek değil kamuoyunun kudret ve tercihine boyun eğmek durumundadır.

---

181. "Süleyman Nazif Bey'in Bir Nutku" (4 Şubat 1326), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 295, 26 Mart 1910, s.1-2.
182. "Meclis-i Mebusan Açılıyor", *Yeni Gazete*, nr.119, 4 Kânun-ı evvel 1908.
183. "Bugünkü İhtisasâtım", *Yeni Gazete*, nr. 120, 5 Kânun-ı evvel 1908.
184. "Cülûs-ı Padişahî", *Osmanlı*, nr. 41, 28 Nisan 1909.
185. "Açıkta Kalacak Olanlar", *Yeni Tasvir i Efkâr*, c. 1, nr. 1, 31 Mayıs 1909.
186. "İran Meşrutiyeti", *Osmanlı*, nr. 47, 4 Mayıs 1909.
187. "Hür Olmak İçin Ne Lazımdır?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 5, 4 Haziran 1909.
188. "İran Meşrutiyeti", *Osmanlı*, nr. 47, 4 Mayıs 1909.

Daha sonraki bir yazıda değişik bir meseleye dikkat çekilmiştir. İstibdadın, vatana karşı lâkayd bulunmağa veya susmağa alıştırdığı vatandaşlarımızın uyanması ve meselelere sahip çıkmaya başlaması "hal için şeref-âver olduğu gibi müstakbel için de ümidbahşâ"dır. "Her ferdin mesâil ü mesâlih-i umumiyyeyi ehemmiyetle takib etmesini temeddünün en celî nişânelerinden addederiz. Fakat bu takib, fikr ile olmalı ve herkes isterse efkârını sükun ü itidal ile neşredebilmelidir. Fakat bir cem'-i gafîrin, temayülât ü ihtisasâtını hükümete bir nâzım ve hakim suretinde kabul ettirmeğe çalışması katiyyen câiz olamaz." diyen Nazif, bu manadaki bir teşebbüs vesilesiyle şunları anlatır: "Manastır'daki vatandaşlarımızı tebrik etmekle beraber, Babıali'yi ilan-ı harbe icbar edecek derecelere kadar isal-i heyecan etmiş olduklarına inanmak ve hatta böyle bir şeyi işitmek istemeyiz."

Çünkü, milletin vekillerince tasdik edilen ve bütün icraatı "murakabe-i umumiyyeye" açık olan bir kabinenin, her dakikada durdurularak ne yaptığı ve ne yapacağı kendisinden sorulamaz. "Hususiyle ahalinin böyle bir istizaha hakkı yoktur. Memleketin her tarafında gösterilecek âsâr-ı hamiyyet, hükümete hem rehber, hem kuvvet olur. Fakat bu nümâyişler, hiç bir vakit bir şekl-i icbarı hâiz olmamalıdır."

"Cemiyette vazifesi olmayan hiç bir ferd yoktur. Ve her ferd yalnız kendisine ait olan vazifeyi tayin ve ifa ederse işte o vakit cemiyetin hali tanzim ve istikbali tahkim edilmiş olur."[189]

Bir başyazarın ülke gündemindeki problemlere ve günlük hadiselere bigâne kalması elbette beklenemez. Süleyman Nazif de Meşrutiyet'in ilk aylarından itibaren başlayan gazete muharrirliği boyunca, yazılarında çok değişik mevzuları ele almıştır. Bunlardan birisi, o sıralarda, kamuoyunu oldukça meşgul eden Girid meselesidir. Nazif bu hususdaki görüşlerini açıklarken eski ve yeni devirlerin farkına da işaret eder: "Bir sene evvel olsaydı, Yıldız'daki siyaset-i mühlike, herkesin nazar-ı sükût ü tevekkülü önünde Girid'i adeta saçından tutarak Yunanistan'a teslim ederdi. Fakat bu gün müteyakkız bir ümmetin murakabe-i münevveresi önünde ifâ-yı vazife eden hür ve binaenaleyh mes'ul bir heyet-i vükelâ mevcuttur. Ve bu heyetin elinde, muhâsımını bir anda ezecek bir kuvvet-i maddiyye ile beraber, her kuvvete galib olan bir "hak" bulunuyor. Eğer Avrupa'ya bu hakkı tasdik ile Yunanistan'a o kuvveti irae ettiremezsek, her kusurun menşe-i sudûru zimamdârân-ı umûrun meslek ü ef'âli olur."[190]

Ne yazık ki bundan yirmi gün sonraki makaleden, hükümetin gerekli dirayeti gösteremediği anlaşılmaktadır. Tabii ki tenkidin şiddeti de o nispette artmıştır: "On gün sonra ada, Yunan zabitanının kumandası altındaki milis askerleriyle Yunan Kralı namına icra-yı hükümet eden memurlerının insafına terk olunacak ve düvel-i hâmiyyenin lütfen bırakacakları istasyonlar, adanın bilmem hangi kayasında ve nasıl bir mevki-i müstehzasında çırpınan bayrağımızın zillet ve eziyetini idame edecektir. Eğer Babıali'nın va'd ü temini bu ise, devr-i meşrutiyet'in edvar-ı istibdattan daha şerefli bir iş göremediğine bizzarure ve maalesef hükm olunur."[191]

---

189. "Belağ-ı Ahir", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 8 Ağustos1909.
190. "İran ve Yunan", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 27, 26 Haziran 1909. Bir basın mensubu olarak Meşrutiyet'in kendisine yüklediği, idarecileri ikaz ve murakabe görevini yerine getirmeye çalışan yazar, uygulama ve neticeleri hususunda ise gayet temkinlidir. Aynı ihtiyatlı tutum, Bulgaristan emâretiyle "ticaret ve gümrük itilafnâmesi"yle alakalı olarak sürdürülen görüşmeler için de söz konusudur: "Biz Bulgaristan'a karşı bir muâhede-i ticariyye ile mağlup ve merbut olursak, ordu ve donanmamızın tefevvukundan asla faide-yâb olamayız. Kuvâ-yı harbiyye, menâfi-i siyasiyyeyi muhafazaya bir vasıtadır, gaye değil. Ve bir takım eşkâl-i müteferriadan tecrid olunursa siyasetin yalnız menfaat, yani ticaretten ibaret olduğu görülür." ("Bulgaristan Ticaret ve Gümrük Muâhedesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr.28, 27 Haziran 1909).
191. "Son Nota", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 47, 16 Temmuz 1909. Hükümetin bu konudaki tavrı oniki gün sonraki makalede ise şöyle tenkit edilmektedir: "Girid'deki hukuk-ı râsihe-i Osmaniyye'yi, Osmanlıların en büyük garazkârları bile inkar edemezler. Bununla beraber bu hakk-ı sarih, her dakikada pâmâl-i taarruz olmaktadır. Yunanistan'ın bayrağı Hanya kalesi burcunda sallandığı dakikadan itibaren bizim münasebet-i dostânemizin münkatı olması icab ederdi.

Nazif'in bütün ikaz ve çırpınmalarına rağmen Girid'deki hadiseler aleyhimize gelişmeye devam eder. Bu meseleye dair yazdıklarında, eski ile yeni arasında bir fark görememenin ıztırab ve hüsranı bütün şiddetiyle görülür: "Bugünkü Babıali'nin dünkü selefi olan Yıldız, muzafferiyetimizden bizim için bir semere-i nekbet ü felaket çıkarmış, yani Girid'de Yunan memurlarının Kral Yorgi namına icra-yı hükümet etmesini tecviz etmişti. Şimdi de Yunan bayrağının Hanya Kale ve kışlasında çırpınmasını mütegafilane seyretmekle Babıali Yıldız'a layık bir halef olduğunu gösteriyor."[192]

Yeni dönemi büyük ümitlerle bekleyen Nazif, başlangıçta gelişmeleri bu temayül istikametinde ve mümkün mertebe iyimserlikle yorumlamıştır. O sırada Rusya çarı II. Nikola'nın seyehatini kabul etmeyen İngiltere'nin, "mebusan-ı Osmaniyye'den bir heyet-i güzideyi suret-i mahsusuada" davet etmiş olmasını Meşrutiyet'in sağladığı çok önemli bir kazanç sayar: "O büyük kavmin büyük rical-i mütehayyizesinden müteşekkil bir cemiyet, misafirleri olacak vatandaşlarımızı kabul ve i'zaz için tedarikât-i azimede bulunuyor. Dünyanın en zîşevket bir hükümdarına irâe olunan çîn-i istihkar karşısında mebuslarıma gösterilen rû-yi nevâziş ü mahmidet bizim için bir şerefdir." Çünkü Meşrutiyet'in ilan olunduğu on bir ay öncesine kadar Türk ve Osmanlı namı her Avrupalının "asab-ı kin"inden bir nefret cereyanı geçirirdi. "O vakit şahsımız, şahsiyetimiz, namus ve ikbalimiz yalnız bir şahısda temerküz ve tecessüm etmişti. Fark-ı tevekkül ü tahammülümüze mütemadi yıldırımlar yağdıran o dest-i ta'addi, Avruya'ya da aleyhimizde kin ve nefret tevzi ediyordu. Biz o zulme tâbi ve sabûr olmakla, her hakarete ihraz-ı istihkak etmiştik. Geçen seneye kadar Türkler'e atf olunan nazarlarda hiç bir mana-yı samimiyyet yoktu. Avrupa'ya mestevli ve vâcibü'd-def' bir sürü mahlukat-ı müzice suretinde görünüyor idik!..."

Böylesine, vatanımızın ufuklarını istilâ eden tehlike bulutlarının en ziyade yoğunluk kazandığı kara bir günde doğan güneşin ani parıltısıyla herkesin gözü kamaştı. Nazif, adeta mühim bir dönüm noktası saydığı bu seyahat vesilesiyle Meşrutiyet'in o ana kadarki macerasını şöyle özetler:

"Bu infilâk-i müşa'şa'ı herkes görmekle beraber, devamına hiç kimse emin değildi. 31 Mart hadisesini takib eden eyyâm-ı şân ü zafer, Meşrutiyet'in Yıldız Sarayı'ndan değil, ruh-ı milletten sudûr ü feveran ettiğini aleme gösterdi. Rusya Çarı Nikola'nın şeref-yâb-ı kabul olamadığı bir memlekette, hükümdarlara layık bir ihtifal ile istikbal edimek üzere bulunan mebuslarımız, ümmetin simâ-yı mahiyyet ü azmini âlem-i medeniyete en nâ-mer'i hutût ü eşkâliyle irâe ve hissiyât-i samimiyyetini en dakik nukâtıyla takrir ü tercüme edecektir. Biz bununla ne kadar müftehir ve ümidvar olsak değer. Bir anda vuku bulan şu iki hadisede, yani Rusya imparatorunun men'-i seyahat ü kabuluyle, Osmanlı mebuslarının müsâraat-ı davet ü istikbalinde iki asırlık hatırât ü ıztırabâtımız için Kudretin bir tarziyye ve bir tesliyesi mündemiç bulunuyor. Bu bize Meşrutiyet'in ilk feyzidir. Tarik-ı temeddün ü tekemmülde metin hatvelerle ilerlemek istersek, bu gün bir ufk-ı baîdin ibham-ı dûrâdûrunda gördüğümüz nukât-ı ikbale teâlimiz müyesser olur. Bu muhakkaktır ki meşrutiyet-i idareyi tamamıyla tesis ve lede'l-iktiza kanımızla müdafaa etmezsek mazide bıraktığımız gayyâ-yı inkıraza rücu' ve sukut etmekten bizi hiç bir kuvvet ve hiç bir himayet men ü vikâye edemeyecektir."[193]

"Çılgın istibdad", vatanın serhadleri gibi, sahillerini de daimi taarruza maruz bulundurmakla kendi hayat ve menhus şevketinin devamını vehmetmişti diyen Nazif'e

Babıali'den ceffelkalem yazılmış olan bir protesto bu maksadı temin edemez. Küçük Yunanistan'ı baştan başa sarsacak tedâbir-i şedîde gösterilmelidir.

Devr-i sâbıkın acz ü betâeti, emel-perverân-ı tecavüze mâye-i cüret ü teşebbüs olurdu. Şimdiki idare-i maslahat politikasının o meslek-i acz ü meskenetten farkı olduğunu, hiç kimse, hatta Meclis-i Mebusan âzâsı bile iddia edemez." ("Girit Mes'elesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 28 Temmuz 1909).

192. "Mes'ul Kimdir?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 30 Temmuz 1909.

193. "Bir Manzara-yı İbret-âver", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 34, 3 Temmuz 1909.

göre, Meşrutiyet'le birlikte serbest bırakılan "eşhas ü eşya miyanında, esir-i azam olan Osmanlı donanmasının da hürriyeti ilân" olunmuştur.[194]

Bazı dış politika meselelerindeki tutumuyla endişe uyandıran Meşrutiyet hükümetleri, Nazif'in açık tenkitlerine önce imar ve belediye hizmetleri hususunda hedef olmuşlardır. Pek muhtemeldir ki medenileşme iddiasında olan milletler arasında, sıhhî kaidelere karşı bizim kadar ihmalkâr bir cemiyet yoktur. "Payitahtımızdan en baîd ve mensî köylerimize kadar, her yerde hayat-ı beşeri tahrib edecek ne kadar mülevvesât var ise -def' ü ref'ine kıyılamıyormuş gibi- âdeta ihtimamlarla idame olunuyor." diyen Süleyman Nazif şunları anlatır: "Devr-i sâbıkta şehrimiz belki bu kadar mülevves idi. Fakat her pislik, memleketin bâlâ-yı mukadderatından mütemâdi savâik-ı belâ yağdıran kudret-i mahudenin bir sahife-i a'mâli addedilerek, bundan efrad-ı ümmete pek az hisse-i levm ü zem çıkarılırdı. Bu günkü ahval ü ef'al-i umumiyyeden muateb, bizzat millettir. Bu hususta mübalatsızlık gösterenler haysiyet-i milliyyeyi tehlikeye koymuş oluyorlar."[195]

Sonraki yazılardan, Nazif'in bu ikaz ve çabalarının Nafia Nezareti'nin mesuliyetini idrak ve gerekeni ifa etmesini temin etmekte yetersiz kaldığını anlıyoruz. Bundan beş hafta sonra yazılmış olan makalede şu bilgiler verilmektedir: "Şimdiye kadar her hüzn ü harabinin sebep ve menşei idarenin nevâkıs ve mezâliminde aranırdı. Onüç aydan beri hırçın bir murâkabe-i milliyye karşısında hür bir idare temşiyyet-i umûr ediyor. Halbuki hâlâ İstanbul'un her tarafı, mülevvesât ve herümercî-i bîteməddün içindedir. Rûz-efzûn bir surette tevâlî etmekte olan bu teseyyüb ü ihmal, terakkiperverânın ümidini yora yora, âdeta bu diyarda hiç bir şey yapılamayacağı kanaatini ilka ediyor. Ve bu hususta kasd veya aczden mütevellid bir ihmalin en muhrib nişanelerini gösteren Nâfia nezaretidir."

Meselenin temelinde ise işlerin yeterince görüşülüp erbâbına danışılmadan şahısların keyfine bırakılması yatmaktadır: "Devr-i sâbıkta merâtib-i bâlâya suûd etmiş olan bir çok ekâbir-i rical gibi, Nâfia Nâzırının da istişareyi sevmediği hemen hergün bir çok delillerle tezahür etmektedir. En mühim işler ne nezaretin erkânına gösteriliyor, ne nâfia meclisinin nazar-ı tedkikine vaz' olunuyor."[196]

Düzenlenmesi gereken hususlardan birisi de azınlıkların askerliğidir. Islahat Fermanı'yla esasları belirlenmiş bulunan bu meselenin hâlâ halledilememiş olması büyük bir zaafın göstergesidir.

Gayr-ı müslim teba'adan asker almamak nasıl bir haksızlık ise askerlik mükellefiyetinin yalnız müslümanlara hasr olunması da öyle bir eşitsizliktir. Hariçde kalanları "dilhûn" eden askerlik dahilinde bulunanları eziyor. Bugün askerliğin ağır yükü altında en çok ezilen Türklerdir. Ondan sonra sırasıyla Laz, Arnavud, Kürt, Araplar gelir.

"Devr-i sâbıkta evliyâ-yı umûr, askerlerin hayatından ziyade kendi menfaatlarını düşünürlerdi." diyen Nazif'e göre: "Dünyada hiç bir medenî ordunun efradı bizim askerler kadar maraz ve sefâletin eydiye-i tahribâtına tevdi olunmadı. Hâlâ Ceziretü'l-Arap Türk ve Kürt, hâlâ Rumeli Arnavud ve Türk unsurlarının kabristan-ı bîpâyânıdır."[197]

Aynı şekilde, bu topraklarda yaşayan herkes, müşterek vatanın refah ve ümranı için gayret göstermek durumundadır. "Bu gün maişet-gede-i mevcudiyetimiz olan

194. "Donanmamızın İlk Nümâyişi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 36, 5 Temmuz 1909.

195. "Tehlikeli Mübâlâtsızlıklar (Şehremaneti'nin Vazife ve Mesuliyeti -I-)", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 40, 9 Temmuz 1909.

196. "Nâfi'a Umûru", *Yeni Tasvir-i Efkâr*,16 Ağustos1909.

197. "Teba'a-i Gayr-i Müslimenin Askerliği", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 44, 13 Temmuz 1909.

diyar-ı vesî, üç kıtanın en güzel nukâtında bir behişt-âbâd iken, dest-i ihmal ü tahribimizde sahârî-i baîde kadar nâ-meskûn ve harap bir memlekete dönmüştür." Şimdiye kadar Türkler bu arazinin tek idarecisi sayıldığı için medenî dünya, ortadaki vahşet ve harabîden yalnız Türk unsurunu mesul tutardı. "Geçen senenin Temmuz'undan itibaren o zimâm-ı idareye anâsır-ı sâirenin de eydiye-i istihkakı yapıştı. Her hangi lisan ve mezhep ashâbı olursa olsun, bâdemâ hic bir kavim, akvam-ı diğerden fazla bir hakka sahip olamayacağı için, vazife ve mesuliyet hususunda hiç bir fark ve imtiyaz görülmeyecektir. Bu heyet-i içtimaiyye için ister selamet, ister- neuzubillah- inkıraz, her ne mukadder ise, İşkodra'dan Basra'ya kadar bilumum vilâyât halkının o akıbete aynı şekl ü derecede maruz olacağına şüphe edilmesin."

Nazif'e göre; "Bu gün ortada metrûkâtı taksim olunabilecek bir muhtazır yoktur. O zaman-ı buhran u endişe geçeli bir sene, üç hafta oldu, şimdi meydanda tahkim olunacak bir bina-yı muazzam vardır. Öyle bir binâ ki -Allah göstermesin- yıkılırsa altında bulunanları bilâ-tefrik -i ırk ü mezhep ezer."[198]

İstibdad devrinde ihmale uğrayan maarif, Meşrutiyet'in öncelikle ele alması gereken bir meseledir. Başlangıçta bu alanda bazı teşebbüsler görülmüşse[199] de yeterli seviyeye ulaşılamamıştır. Halbuki, "Osmanlılar'ın ekser efradı bu dereke-i cehilde süründükçe, Meşrutiyet-i Osmaniye'nin âtisi tamamıyla temin edilmiş sayılmaz. Tebeddül-i idareden tahassul edecek fevâid ile terfih-i mevcudiyyet edebileceği zamana kadar avamın inkılâb-ı millî karşısında bigâne-his ve lâkayd kalması tabiidir." Ne yazık ki, geçen bir yılı aşkın sürede "ümid ve intizar edildiği derecede âsâr-ı terakki gösterilmediğini iddia edenlere verilecek cevab-ı müskit yoktur." Bütün geçmiş devirlerin artıklarını temizlemeye bir senenin kâfi gelemeyeceği açıktır. "Bununla beraber o bir seneyi bu kadar mahrum-ı hayat ü hareket bırakmamak kabildi."[200]

Adliye ıslahatı da Meşrutiyet'i müteakip "enzar-ı ümid ü niyaz"ın en evvel beklediği ve gözlediği meselelerdendir. Bu alanda da talihsizlikler yaşanmıştır: "Nazır-ı evvel Hasan Fehmi Paşa, fazl ü istikametle mümtaz bir zat idi. Fakat sinîn-i adîde-i say ü ictihadın muhtac-ı istirahat bir hale koyduğu o vücud-ı muhterem vazife-i tensiki Manyasîzade Refik Bey'e terk etti. Refik Bey merhum bu makama zaten hasta gelmişti. Eyyam-ı nezareti dakika-i memâtı ta'cil etmekten başka bir eser gösteremedi. Ve halefi Nazım Paşa ise tarih-i Osmanînin en buhranlı eyyamından olan bir günde şühedâ-yı mağdûreye iltihak ile defter-i tasavvuratını müebbeden kapadı."[201]

Bu arada hürriyet ortamından istifade ile azınlıkların tahrik edilmeleri sonucu etnik huzursuzluklar da artmıştır. Çok sonraları yazdığı bir makalesinde: "Devlet-i Osmaniyye'nin ân-ı teşekkülünden yevm-i inkırazına kadar altıyüz sene zarfında masûniyet-i şahsiyyenin en ziyade mazhar-ı hürmet olduğu devir 1324 sene-i rumiyesi Temmuz'unun onundan 1325 senesi Mart'ının otuzbirine kadar güzerân olan sekiz ay yirmi günlük zamandır." diyen Süleyman Nazif, "31 Mart bizde masuniyet-i şahsiyyeyi siyasî ihtiras veya ihtirasî siyasetlere âlet-i tatmin etmek isteyenlerin Masuniyet-i Şahsiyye kanunu sayesinde nerelere kadar varabileceğini gösteren bir vak'a" olduğunu hatırlatmıştır.[202]

Otuzbir Mart'a olduğu gibi bunu takiben Ermenilerin çıkardığı Adana vak'asına da dış tesir ve tahriklerin karışmış olması kuvvetle muhtemeldir. "Heyet-i Osmaniye'yi teşkil eden anâsır-ı muhtelife arasında Türklerle en ziyade itilaf edecek unsurun Ermeni

198. "İttihad-ı Anâsır", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 14 Ağustos1909.

199. "Maarif Nezaretinin İcraatı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 46, 15 Temmuz 1909.

200. "Maârif ve Meşrutiyet", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 9 Ağustos1909. Bu konuda geniş bilgi için: "Eğitim" kısmına bk.

201. "Adliye Nazırıyla Mülâkat", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1 Ağustos1909.

202. "Masuniyet-i Şahsiyye", *İleri*, nr. 1845, 24 Mart 1339/1923, s. 3.

cemeati olması icab ederdi. Çünkü beş asırdan beri tevhid-i mukadderat etmiş olan şu iki kavim arasında hiç bir meyl-i aslî vü cibillî yoktur ki kabil-i telif olmasın."[203]

Meşrutiyet'in birinci yıldönümünde geçen bir senenin değerlendirmesini yapan Süleyman Nazif, bazı tatsız gelişmelere rağmen azim ve ümidini muhafazaya gayret eder. Milletlerin hürriyetlerini nasıl kaptırdıkları tartışmalı ise de hürriyetlerin mücahit kanıyla geri alındığı bir gerçektir. "Meşrutiyetimiz bu suretle tam ve müstahkemdir. Her ırk ü mezhebden birçok Osmanlının hûn-ı necibi bu emr-i hayrın tarîk-ı husûlünde îsar" olunmuştur.

"Şu bir sene zarfında "ahlâk-ı milliyyemizin hem zaaf ü zevâline, hem kudret ü kemâline delâlet edecek bir çok vekayi' tahaddüs etti. Fakat şununla daima müteselli ve daima mübâhiyiz ki Derviş Vahdeti'nin siyasetgâhı karşısında şehid Muhtar Bey'in türbesi ve Yıldız muvâcehesnde hürriyet-i ebediyye tepesi vardır. .(...) Milleli aşireti reisi Haydud İbrahim'in isyanıyla ibtida edip Adana fâciasıyla hitampezir olan devre-i fetret-i Meşrutiyet -evet, 10 Temmuzdan 14 Nisan'a kadar olan müddet, Meşrutiyet içinde bir fetrettir- ne zayiat-ı güzeşteyi tazmin, ne makasıd-ı müstakbeleyi tatmin edebilecek meâsir siyasetle pîrâyedâr olamadı. Vekayi-i hariciyye ise daha ziyade meraret-meşhundur: Avusturya Bosna ve Hersek'in ilhakını, Bulgaristan istiklâlini ilan için bu girudâr-ı inkılâbı fırsat ittihaz ettiler." diyen Süleyman Nazif, garip bir teklif ve samimi bir duada bulunur:

"Bu vekayiden alacağımız hisse-i intibahı muhafaza ile beraber, tegafül etmek menafi-i müstakbelemize daha muvafıktır." diyen Nazif, "Hükümet-i Osmaniyye'nin önümüzdeki seneler zarfında ihtiyacat-ı umrana medar-ı istifa taharri ve temin etmesine ihlâs ile dua ederiz."[204]

Bir hafta sonraki yazsında da geçen bir yılın muhasebesine devam eden Süleyman Nazif, bu sefer karamsar ve biraz da öfkelidir; yapılanları yazının başlığında özetler: "Hiç!".

10 Temmuz'un, yani selâmetimizin hatırasını tebcil için "Memalik-i Osmaniyye'nin payitahtından kurâ-yı baîdesine kadar, her tarafında emsali görülmemiş bir şehrayin icra" olunmuştur.

Nazif'e göre, bu mübarek günün "mebde'-i selâmet" olduğunda şüphe yoktur. "Hicretin 699 senesinden beri tahaddüs eden bilumum vekayi-i dahiliye miyanında hiç bir hadise yoktur ki yevm-i tahaddüsü, şeref ve ehemmiyetçe bu büyük güne muadil olsun. 10 Temmuz mehib ve meyus bir devri, pürşevk ü ümid bir devre rabt eden bir hadisedir. Tarih-i âlem, bunun emsâlini nâdiren irâe edebilir." diyen yazar "devr-i sâbık"ı şöyle anlatır:

"10 Temmuz'dan evvel biz o kadar âciz ve o kadar bigâne-i ümid idik ki halâs için iddiâ-yı ihtimal edenleri fırifte-i hayal zannederdik. Memleketin her tarafında yalnız harabî haşroluyordu. Vatan sefalet-i ictimaiyeye, vatandaşlar sefalet-i uzviyye vü ruhiyyeye dûçar olmuştu. Koca payitaht kırmızı fesli bir herifin, köyler bir zaptiye neferi veya reji kolcusunun önünde titrerken biz hiç bir şey yapamazdık. O gîrudâr-ı mefâsid içinde herkes hodgâm ve herkes korkak olmuştu.

203. İki dader ve evlad ü peder arasına nifaklar koymak suretiyle idame-i tegallüb edebileceğini zanneden hanüman-sûz bir devirde akvamın hüsn-i imtizaç edememesi tabii idi. Edvar-ı sâbıkanın, haşin ve mülâyim, bin türlü evza ve ilcâatı karşısında bile biribirinin hun-ı masumunu irakadan tenzih-i ef'âl etmiş olan iki hemşehr ü hemsâye arasında âni bir gayz ü tehevvürün feveran etmesine (=Adana vak'ası) bir sebeb-i hârici aramak zaruridir. Ve bu sebep daima Hakan-ı mahlu'un efkâr-ı sâbite-i mecnunânesinden suret-i hasisede istifade etmek istemiş olan esâfilin tesvilât ü tezvirâtından başka birşey değildir." ("Ermeniler'in Hicreti", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 49, 18 Temmuz 1909).

204. "On Temmuz", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 54, 23 Temmuz 1909.

Ya menfâ veya peygûle-i inzivada inleyen ervah-ı müstesna bir tarafa bırakılır ise, Osmanlıların hamiyetkâr olduklarına pek az nişâne kalır. Hele o vakit ser-i kârda bulunanlar, hıfz-ı câh kadar muhafaza-i vatan endişesiyle müteharrik olsalardı, bu 10 Temmuz bu kadar batiyyü'l-infilâk olmazdı. O, devri şahsında tecessüm eden zıll-i menhûsun etrafında daima irili, ufaklı bir çok zılâl-i meskenet, tayib-i ebedi ahlâfa istihdaf edecektir."

Fakat meşrutiyetle birikte bütün işlerin yoluna gireceğini zannadenler de çok geçmeden hayal kırıklığına uğramışlardı. "Şu son bir senenin defter-i hesabını tedkik edenler, birçok vekayi-i elîme içinde bir boşluğa, bir hiçliğe tesadüf ederler." diyen Süleyman Nazif, yaşanan gelişmeler karşısında eski Roma'yı hatırlıyordu:

"Jül Sezar'ın katlinden sonra da Romalılar'ın gösterdiği etvar-ı istibdad-perestîyi takbih ederken, büyük Çiçero, "Müstebid def' oldu. Fakat istibdad hâlâ bakidir." demişti. Vâkıa şimdi eski gibi zulm ve tecavüz yoktur. Bu gün bir Fehim, bir Çerkes Mehmed ailelerin huzur u hayatına tasallut edemez. Hafiyelerden ekserinin görüldüğü yer ya bir zindan, ya bir siyasetgâh-ı adaletnişândır.

Fakat memleket hâlâ sefalet içinde boğuluyor. Adana hadisesi vesaire gibi vekayi-i elîme istisna olunursa son bir senelik tarihimizin sahâifi bomboş kalacaktır. Meclis-i Mebusan hâlâ bir bütçe tanzim edemedi. Hükümet, bir telefonun merci-i inşasını tayin huzurunda bir seneden beri mütefekkir ve mütehayyir duruyor. Nafia hiç bir şey yapmamağa yemin etmiş olsaydı, yine bu kadar bîkayd ü bîhareket duramazdı. Kuva-yı teşri'iyye ve icraiyyemizin bu teenni-i acibi cihan-ı medeniyetin kabiliyetsizliğimiz hakkındaki zann-ı sahîfini teyid ediyor. ...."[205]

İdarecilerin gösterdiği gaflet ve kayıtsızlığı şiddetle tenkit eden Süleyman Nazif, "Eyyam-ı zindegânîyi hoş geçirmek arzusu tayib olunmaz. Fakat umur-ı ibadı, ister memuriyet-i devlet, ister vekâlet-i millet sıfatıyla deruhde etmiş olanlar meş'ime-i havâdisten doğacak her dağdağayı, cebin-nümâ-yı kelal olmaksızın, kabul ve tahammül etmeğe mecburdurlar." der. "Vatan bunlardan yalnız fedâ-yı istirahat eğil, îsar-ı hayat etmeği bile taleb edebilir. Asa-yı hükümet, müttekâ-şı maîşet değildir. Mesâlih-i umumiyyenin bâr-ı temşiyyetini, ilcâ-yı hamiyetle kabul etmiş olmak iddiası belki bazı sâde-dilânı aldatabilir. Fakat mesânid-i âliye, tarih karşısında seyl-i tebcil ü tayibin insıbab ettiği bir girdab-ı hatar-nâktir. Hırs ü emelin câ-yı tatminini bu muhataralı mevâkide intihab edenler, hiç olmazsa Şâir-i Azam Abdülhak Hâmid Bey'in, şu beytini bir levhaya yazdırarak nigâh-ı intibahları önüne talik etsinler:

Bir şey kalacak ki nam derler,
Hoş olmalıdır hitam derler!.."[206]

Mebus ve idareciler yeni devrin gereğine uymak zorundadırlar. "Meşrutiyet-i Osmaniyye dünyada en çok fedakârlık edilerek istihsal edilmiş bir şekl-i idaredir. Buna mahalif veya devr-i kadîme muvafık ne hareket görülse, vicdan-ı Osmanîde bir hiss-i gayz ü infial uyanır."[207]

205. "Bazı munsıf mebuslarımız, memleketlerine ne yüzle döneceklerini söylüyorlar. Bize kalırsa memleketlerinden ziyade tarihin huzuruna ne yüzle çıkacaklarını düşünmelidirler. Maarif Nezaretinde müstahdem iken kadro haricine çıkarılmış olan Halil Kemal Efendi namında birisinin maaşı için Meclis-i Mebusan salı günü tamam iki saat müzakere etti. Bu kadar bîsud teferruat ile iştigal eden o heyet-i muhteremenin rahle-i tetebbu'unda bir çok levâyih vardır ki heyet-i ictimaiyyemiz dirilmek için bunların feyz-i ilânına muntazırdır. ... "Osmanlılar istihsal-i meşrutiyet ettikten sonra da tanzim-i hal edemediler." denilmesinden bihakkın korkmalıyız." ("Hiç", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 29 Temmuz 1909).

206. "Mes'ul Kimdir?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 30 Temmuz 1909.

207. "Milletimizin Vekilleri", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 6 Ağustos1909.

İnkılâbın ondördüncü ayına girildiğinde Süleyman Nazif'in son birkaç aydır gittikçe şiddetlenen tenkitlerinden kurtulmak isteyen İttihatçılar çareyi, onu Basra Valisi sıfatıyla İstanbul'dan ve gazetecilikten uzaklaştırmakta bulurlar. Meşrutiyetin bu idealist valisi, istikbal hakkındaki bazı endişelerine rağmen halka ümit telkin etmeye gayret eder.[208] Vazifeye başlarken irad ettiği nutuktan da anlaşılacağı üzere inkılâbın millete mal edilebilmesi için her fırsatta halkı bilgilendirmeye çalışır. Nazif, Basra hükümet konağında, Meşrutiyet yeni ilân ediliyormuşçasına coşkun ve ümitli, şöyle hitap eder:

"Meşrutiyet, hiç bir ferde hakk-ı tegallüp vermez. Bu müessese-i mübarekenin hedef ve gayreti efradın müctemian temin-i hakk ü selâmetidir. Harâbî-i hazırın esbab ü sevaiki ne vakit taharri olunsa bir veya birkaç şahsın lika-yı tegallübü derhal nümâyan olur. Murâkabe-i milliyeye tâbi olmayan her yerin hükümeti bir mütegallip, bir gasıptır.

İstibdad-ı idarenin eziyetlerini unutacak kadar zaman geçmedi. Şayet unutmuş veya o kara günlerin hatırat-ı giryanına karşı lâkayd kalabilmiş kimseler varsa bilsinler ki kendilerine insanca yaşamak hak ve kudretini yalnız meşrutiyet-i idare verebilir.

Çok uzağa gitmeğe hacet yok. Onbeş ay evvele kadar hepimiz bir beşer cemiyetinden ziyade bir koyun sürüsüne benzerdik."[209]

Nazif daha sonra, "Hükümet namını gasp ile geçen seneye kadar her türlü kabiliyet-i tekemmül ve ihtiyac-ı temeddünümüzü öldürmeğe çalışan kuvve-i galibe vü mütegallibe"nin bugün yerini bir meşru kudrete bırakmış bulunduğunu anlatarak halkın bazı hak ve mesuliyetlerine dikkat çeker:

"Hür bir milletin efrâd-ı ser-efrâzından olduğunuz için her memurun ef'âl ve harekât-ı resmiyyesini murakabe ve tenkit edebilirsiniz. Bana karşı da ahalide böyle bir fikr-i tedkik ü muâhezenin vücut-pezir olduğunu görürsem iftihar ederim. Efradın bu hakkıdır. Biraz da vazifesinden bahsedelim:

Efrad gibi hükümetin de bir hakkı vardır. Bu hak umumun menâfiine müstenit ve hukukunu müctemian muhafazaya hadim bulunduğu için her haktan ziyade muta ve muhterem olmak icab eder. Çarh-ı idarenin intizam-ı hareket ü deveranına herhangi bir fikir ve maksatla ika-yı müşkilât edecek olanlar, hem memleketin kanunu hem umumun vicdanı önünde vatana adem-i muhabbet ve hıyanetle itham edilecektir. Ben de bunları takip ile kanunun pençe-i emin ü bî-amanına tevdi etmekte asla kusur etmeyeceğim."[210]

Bundan birkaç ay sonraki bir nutkunda da benzer izahat ve telkinlerine rastlarız. "Emin olunuz ki memleketin kabiliyet-i temeddünüyle ihtiyacat-ı ictimaiyyesi bundan böyle hiç bir ferdin bâziçe-i ihtirasâtı olamıyacaktır. 10 Temmuz ümmete büyük bir vaadde bulunmuştu. 14 Nisan bu vaadin muhakkakü'l-isâf olduğuna şehadet ve kefalet etti. Biz artık herşeyden emin ve mutmain, istikbale yürüyebiliriz." diyen Nazif, hemen

208. Süleyman Nazif, "kırk sene evvel bu havalide, her gün bir harika-i diğer göstermek suretiyle valilik etmiş" olan Mithat Paşa'yı örnek alır: "O yegâne adamın nam ü yadını mevki-i infiradında selâmlayalım ve Cenab-ı Hakk'a yalvaralım ki altıyüz seneden beri vatanımızda yetişmiş olan dehâ-yı siyaset ü idarenin en büyüklerinden olan Mithat Paşa'nın eser-i bülendine doğru yükselmek için hepimize kudret ve muvaffakiyet ihsan buyursun." ("Bir Nutuk", *Servet-i Fünun*, c. 38, nr. 970, 24 Kânun-ı evvel 1325/1910, s.123-4). Geniş bilgi için Biyografi bölümüne bk.

209. "Bir Nutuk", *Servet-i Fünun*, c. 38, nr. 970, 24 Kânun-ı evvel 1325/1910, s.123-4.

210. a.y. Burada şunu da belirtelim ki Nazif, devlet ve milletin yararına olduğu sürece kanunun icra ve ona itibar olunması gerektiğine kanidir: "Unutmayalım ki kanunlar gaye değil, vasıtadır. Cemiyetin selâmet ve emniyetinden başka gaye olamaz. Ve yine unutmayalım ki cemiyetin selâmeti her şeyin, masuniyet-i şahsiyyenin de fevkindedir." ("Masuniyet-i Şahsiyye", *İleri*, nr. 1845, 24 Mart 1339/1923, s. 3).

arkasından, etnik kıpırdanmaların ne yazık ki vatan ufkunda endişe bulutları gibi dolaştığını ve bu güzel ümitleri sarsmakta olduğunu da ifade eder.[211]

Meşrutiyet'in onuncu yılında kaleme aldığı bir yazısında geçen on senenin bilhassa siyasî gelişmeleri ışığında hal ve istikbal için bazı tavsiye ve temennilerde bulunmuştur. O sıralarda, iki siyasi partinin daha kurulacağı söylentileri üzerine yazılan "Fırka mı, tefrika mı?.." başlıklı bu makale aynı zamanda, İttihad ve Terakki ile "inkılâb"ın panoramik bir tablosu gibidir.

"On seneden beri biz meşrutiyetin temin-i füyûz edecek ahkâmına değil, teşettüt ve izmihlal intac edecek eşkaline kapıldık. Murâkabe-i milliyyenin yed-i teseyyübümüzde aldığı şekle bugün -ne yerli, ne yabancı- acımayan ve iğrenmeyen bir adam yoktur. Hatiat-ı güzeşteden ibret-yab olacak yerde o hataları inad ve ısrar ile tekrar edip duruyoruz."

Süleyman Nazif'e göre siyasî partiler, şunun bunun keyif ve fikrinden değil, vak'aların "meşîme-i ıztırarından" doğar. Sultan Abdülhamid saltanatının sonlarında, "o padişahın namına tatbik ve takib olunan" baskıcı yönetim İttihad ve Terakki'yi doğurmuştur. "İstibdada karşı toplanmış olan bu kuvvetin teşekkülünde bir veya birkaç ferdin mesâisi değil, yalnız şuûn ve hadisât âmil olmuştu."

Aslında, İttihad ve Terakki "menfi bir maksad"a yönelik idi: "Sultan Abdülhamid'in zatında teşahhus eden istibdad-ı idareyi yıkmak. İşte bu kadar!" 10 Temmuz'da sarsılan idarî baskı, 14 Nisan'da büsbütün yıkılarak "yerine, Meşrutiyet adlı bir şekl-i hükümetin ikame edilmiş olduğu ilan edildi."

İttihad ve Terakki evvelâ ihtilal cemiyeti idi. Bu vazifesini şayan-ı takdir surette ifa etmiş olduğunu kimse inkâr edemez. Fakat ihtilâlden çıkarak "inkılâb" heyetine tahavvül edince, bu heyet, artık o eski zaman kahramanlarına mahsus etvar ve evza'-ı fevkalbeşerle mütehalli, azimkâr ve fedakâr bir kitle değil, ef'al ve icraatında nevbet be-nevbet müteheyyiç veya müteredid ve ekseriya ne yaptığını kendi de bilmez tehlikeli bir yığın şeklini aldı. Hep yıkan ve yapmak isterken de yıkıp deviren bir kuvvet!..."[212]

---

211. "Süleyman Nazif Bey'in Bir Nutku" (4 Şubat 1326), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 295, 26 Mart 1910, s.1-2.

212. "Başlanıp da lüzumsuz yere yarı yolda bırakılan "Arnavutluk ıslahatı, Cebel-i düruz sevkiyatı, Barzan tedibatı, Asir harekatı vesaire vesaire hep o şaşkın idarenin eşkâl-i bârize-i tahayyüründendir!..

Bununla beraber Balkan muharebesinin sonuna ve hatta seferberliğin ilanına kadar bu adamlarda hiç olmazsa bir hulûs-ı niyyet ve şahsa ait menâfi-i hasiseden münezzehiyet vardı. Bin üçyüz otuz senesi ağustosunda bu meslek dahi terk olunarak yerine azim ü bî-payân bir suistimal devresi ikame ve küşâd olundu.

Seferberlikten biraz evvel İttihad ve Terakki güya cemiyet halinden çıkarak fırka şekline girmiş olduğunu ilan etmişti. Fakat vekayi'-i taliye bu vaad ve ilânı derhal pek acı ve ashabı için hacâlet-âver surette tekzip ve iptal etti. İttihad ve Terakki Cemiyeti siyasi ve yalnız cidâl-i fikr ile takib-i meslek edecek bir fırka değil, bir... nasıl söyleyeyim!.. bir... bir acib ve muzır müessese olmuştu. Bîkes midelere girecek yağsız lokmalara, cılız dimağlardaki bî-günah kelimelere kadar, maddî, manevî, mevrus ve muktesep her şeyc: maişete, meskene, hakk-ı tasarrufa, hakk-ı hayata, servete, ziraate, sanata, ticarete, iktisadiyyata, ictimaiyyata, siyasiyyata, milliyete, lisana, tarihe, efkâr ü tasavvurâta, âmâl ü niyyâta, mesâlik ve akaide kadar herşeye tahakküm ve tasallut eden bir kuvvet!..

Bu hareketler umumiyetle milliyet, hamiyet, meşrutiyet, vatan namlarına îka olunuyordu. Zavallı milliyet, zavallı hamiyet, zavallı meşrutiyet ve zavallı vatan!...

Fransa şühedâ-yı inkılâbından Madam Roland'ın idam olunurken âmâk-ı hayatından kopan "Ey hürriyet!.. Senin namına ne kadar cinayetler irtikâb olunuyor!.." nidâsını vatan-ı Osmanî'nin bugünkü hayal-i perişanı karşısında niçin her Osmanlı vâveylâlar, çığlıklarla dört sene tekrar edip durmadı?..

İhtimal ki bazıları hulus-ı niyetle idi; fakat son dört sene zarfında hükümet veya cemiyet her neye tevessül etti ise neticede bir zarar-ı âm, bir herc ü merc-i umumi görüldü. Nüfus ve arazi

"Son senelerin feci ve hûnîn tarihini biz burada icmal edecek değiliz." diyen Süleyman Nazif şöyle devam eder: "Hatta yeni fırkaların teşekkülünden mütevellid tehlike, zaten ihtizar-âlud şekilde devam eden son hayat-ı milliyyeyi esasından tehdid etmemiş olsaydı, muazzez hastanın firâş-ı ihtizarı önünde şu birkaç satırı bile ifşâ etmeyerek, kalbimizin yaraları içinde saklardık!.. Fırkaları teşkil için sarf-ı mesâi edenler kimler ise hepsinden yalvararak rica ederiz ki şu sırada ca'lî ve gayr-i tabiî vesâitle memleketimizde idame-i nifak edebilecek şeylere tevessül ve tenezzül etmesinler."

O günün şartları içinde söylenmiş bu sözler, Nazif'in parlamenter sistemin vazgeçilmez unsurlarından olan siyasi partilere karşı olduğu intibaını vermemelidir. Bu hususu yazar da nazara almış olmalı ki makalesinin sonunda şöyle demek ihtiyacını hissetmiştir: "Mehâlik-i hâzıra inşaallah mündefi olarak, hal-i tabiî avdet ettikten sonra iki değil, yirmi fırka-i siyasiyye teşekkül etse kimse birşey demez. Ve ictihad ihtilâflarından belki rahmet-i vâsia da tereşşuh edeceği için fırkaların vücut ve tekessürü hatta arzu edilir."[213]

Bunun gibi, onbeş gün sonra yazdığı makalede yine zamanın nezaketini göz önüne alarak, devlet ve milletin hayrına vasıta görmediği zahiri bir serbestlik ve kanun hakimiyetinin de boş ve manasız kalacağını ifade eder. İdarenin adı ve vasıtası ne olursa olsun ülkenin derdine deva bulunmuyorsa meşru'iyyet ve itibarını kaybetmiş demektir.[214]

Geçmiş istibdada rahmet okutan sözde bir meşrutiyetin sırf adı meşrutiyet diye Nazif'i memnun ve müteselli etmesi elbette beklenemez: "Esir ve reaya suretinde yabancı bir hükümetin en ahrârâne kavâniniyle vatanım ve vatandaşlarım idare olunacağına kendi istibdadlarımız, teseyyüblerimizle mesâlihimiz tedvir edilse ben daha memnun olurum. Zannederim ki mutasallif olmayan her vatanperver benimle beraberdir. Vatanımın on sene evvelki hudud-ı şevketini iade edebileceğini bilsem, Sultan Abdülhamid-i Sânî'nin bilumum bendegânı, vükelâsı, tüfenkçileri, hafiyyeleriyle birlikte hayata avdetle mukadderatımızı tamir ve tashih etmesi için mezarının üstünde haftalarla dua ederim."[215]

---

eksildikçe fakr ü sefalet çoğalıyor ve çoğaltılıyordu. Kasabalar köy ve köyler harab ü türab oldu." ("Fırka mı Tefrika mı?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*,16 Teşrin-i evvel 1918).

213. "Fırka mı Tefrika mı?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*,16 Teşrin-i evvel 1918.

214 "Düşman orduları en güzel vilâyetlerimizi çiğneyerek payitahtımızın kapısı önünde evza'-ı mütehakkimâne ile bizi tehdid ederken Damad Ferid Paşa "Aman!... Memleket gitsin de tek Kanun-ı Esasi'nin bir maddeciğine dokunulmasın!.." diyor. Hayır Paşa hazretleri!.. Benim ecdadımın bilumum mukaddesatı ölümle tehdid edilirken, onu kurtamağa çalışan son kuvvetimizin, son ümidimizin önünde sizin Kanun-ı Esasi'nin bir maddesiyle -hem hâin, hem tehditkâr surette-dikilip duracaksa o kanununuz bilumum mevaddı ve ahkâmıyla yerin dibine geçsin!.." ("Ferid Paşa'nın Hücumları", *Hadisât*, nr. 12, 31 Teşrin-i evvel 1918).

215. "Ferid Paşa'nın Hücumları", *Hadisât*, nr. 12, 31 Teşrin-i evvel 1918. Umulanın aksine her işi daha beter ve berbad eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dair *Yıkılan Müessese* adlı tafsilatlı bir etüd neşreden Süleyman Nazif, ilk hayal kırıklıklarının yaşandığı günlerde bir de "Sultan Hamid'e Şarkı"yı yazmıştı:

Padişahım gelmemişken yâda biz	Dembedem coşmakta fakr u ihtiyaç
İşte geldik senden istimdada biz	Her ocak sönmüş ve susmuş millet aç
Öldürürler başlasak feryada biz	Memleket matemde, öksüz taht u taç
Hasret olduk eski istibdada biz	Hasret olduk devr-i istibdada biz.

İbrahim Alaaddin, bu manzumeyi şu cümlelerle takdim ediyor: "Meşrutiyet inkılâbından sonra İttihatçılar Sultan Hamid'i Beylerbeyi sarayına hapsetmişler ve ilân edilen hürriyete rağmen matbuâtı tazyik eylemişlerdi. Hatta İttihat ve Terakki istibdadı aleyhine yazan üç gazeteciyi öldürtmüşlerdi. Süleyman Nazif bu sıralarda şu şarkıyı yazıp neşretmek cür'etini göstermişti." (*Süleyman Nazif*, s.154)

Nazif'in bu hareketinde, Abdülhamid'e karşı yıllar yılı şiddetle mücadele ve muhalefette bulunmanın pişmanlığı kadar İttihatçılar'a olan kızgınlığının da rol oynadığı söylenebilir.

Bir hükümet, muktedir olmanın şartlarını ve millete olan vaadlerini icraatıyla ortaya koyamadığı takdirde muteber ve makbul görülemez. Bu görüş Cumhuriyet'ten sonraki yazılarında da ifadesini bulmuştur. "İhtilâlleri ve en derin inkılâbları iktisadî ihtiyaçlar doğurur." diyen Nazif'e göre: "Halkı terfih etmeyen bir idare hiç bir vakit emniyet-i tâmme içinde değildir. Şekli ve adı ne olursa olsun!.."[216]

Hürriyet ve Cumhuriyet

Süleyman Nazif, saltanatın kaldırılarak yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin resmen ilan edilişinden sonra ancak dört yıl kadar yaşamıştır. Bu itibarla Cumhuriyet devri ve icraatlarıyla alakalı çok fazla yazmamıştır. Bu kısımda söz konusu edebileceğimiz görüşlerini, aşağı yukarı tamamen saltanatın kaldırılmasından sonra yazdığı makalelerinde dile getirmiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasında tekrar görme imkanı bulduğu İsviçre, birçok hürriyetçi gibi Nazif için de dikkat çekici bir örnektir. "İki Halkın Farkı" başlıklı yazısında İsviçre ile ilgili, şunları anlatmıştır: "Orada kanunları rey-i âm ile vaz' ederler. Mevk-i ictimaîsi ne olursa olsun, her İsviçreli mukadderatına hakim olacak yeni kaidelerin hin-i ilanında beyan-ı rey etmek hakkına maliktir. Bazan bir kanunun vaz'ına mücadelât-ı şedide ile muhalefet edenler bile, ilan olunur olunmaz onu artık kendi muhakeme ve iradesinin fevkinde, adeta semavi bir kudsiyeti hâiz telakki ederek ahkamına dindarâne ittiba eder."[217]

Buradaki en mühim nokta, kanunların kamuoyunda serbestçe tartışılarak değişik görüşlerin ışığında adeta bütün halkla bir nevi meşveret ederek vaz edilişidir. Hakiki ihtiyaca ve kamuoyunun kabulüne uygun bir kanuna gösterilecek itaat ve ciddi sahiplik de elbette ona göre olacaktır. Aynı ölçüde önemli bir husus İsviçre halkının, hukuk ve hürriyetini muhafaza ile mesuliyetlerini idrak ve ifa edecek derecede şuurlu olmasıdır.

Hür olmanın bir milletin fertleri için "şan ve zaferin en büyüğü ve her şan ve zaferden üstün" bulunduğunu[218] ifade eden Süleyman Nazif, "herkesin kanaat ve efkârına, hatta kendi fikr ü kanaatime muhalif bile olsa, hürmetkâr olmayı hürriyet-i fikriyye namına vazife addedenlerdenim." der. Çünkü, insanlığın ortak felsefesi, fertlerinin telâkkilerinden müteşekkil olduğundan her mütalâa, o binanın bir taşıdır.[219]

Her türlü şahsî hukuk ve hürriyetlerin kanunla teminat altına alınması hürriyetçi idarelerin temel vasfıdır. Yalnız unutulmamalıdır ki, "masuniyet-i şahsiyye kanunu sırf tedafüî ve mevzuat-ı ictimaiyyeyi tağyire tasaddîden berî olanları himayeye münhasır bir şekilde bulundukça mukaddestir." Şayet bu kalkan, siyasî ve ihtirasî maksatların tatmin vasıtası olacak bir taarruz silâhına dönüştürülürse, İngilizlerin "Habeas corpus" kanununda belirtildiği üzere, bu gibilerin "ihtimamlarla riayet olunacak masuniyet-i

216. "Son Zam", *Resimli Gazete*, nr. 22, 2 Şubat 1340/1924.

217. "İki Halkın Farkı", *Zaman*, nr. 85, 27 Haziran 1334/1918.

218. "İki Şâir ve Bir kaç Hikâye", *Resimli Gazete*, nr. 51, 23 Ağustos 1340/1924. Nazif bu yazısında hür olmanın ehemmiyetini *Les Misèrables*'in; "Bonaparte taraftarlığından cumhuriyetperverliğe intikal eden bir gencin vicdanındaki safahatı ve esbab-ı tahavvülü gösteren sahifeleri"ni hatırlatarak şöyle anlatır:

"Vaktiyle Napoléon Bonaparte maiyetinde bulunmuş ve o cemretü'l-harbin son hengâmesi olan Waterloo muharebesinde fevkalâde yararlılık göstermiş bir adamın oğlu, cumhuriyet âşığı bulunan bir takım hemsinleriyle tanışır. İki kanaat-i mütazâdde arasında daima mücadeleleler oluyormuş. Yine böyle bir cidâl-i akvâl arasında Bonaparte tarftarı, peretidesi I. Napoléon'un Fransa'ya kazandırdığı şan ü şerefi mübalağalı ve tumturaklı bir lisan ile ta'dad ettikten sonra

- Bundan daha âli ne var? sualiyle arkadaşlarını ilzam etmek istemiş. Muarızlarından biri derhal cevap verir,

- Hür olmak!.. der." (a.y.).

219. "Bir Cevap", *Utarid*, c.1, nr.13, 10 Nisan 1335/1919, s. 199.

şahsiyyeleri" yoktur. Çünkü, bir ferd, başkalarının düşünce, söz ve hareket hürriyetini ihlal etmemek şartıyla hürdür.

Demek her hürriyet diğer hürriyetlerle bağlı ve sınırlıdır. "Teessüs etmiş bir şekl-i idareyi hod be-hod tağyire teşebbüs eden bir adam veya müteaddid eşhas, bu kanunun zıll-ı himayetinde bir pusu kurarsa polis ve zabıta-i mâniası, vazifesini ifa için cürmün vuku'una ve tehlikenin tarrakalarla infilâk edeceği saate kadar eli, kolu bağlı mı duracaktır?." Kanunlar vâsıta, gaye ise toplumun selâmet ve emniyeti olduğuna göre, bu maksadın ihlâli durumunda elbette ki "Masûniyet-i Şahsiyye kanununun mutlakiyeti" hükümetin kollarını sıkı sıkıya bağlamamalıdır.[220]

Salatanatlı dönemde milletimizin mukadderatı, "istihkaksız bir irsin lütf-i tesadüfüne bağlanmış" bulunduğunu ve "bu asırda cumhuriyetten mütekâmil ve ihtiyaçları tatmine kâfil bir idare" olamayacağını[221] hatırlatan Nazif, Meşrutiyet inkılabı gibi Cumhuriyet'in de yerleşip halkça benimsenebilmesi yolunda gayret gösterir. Bu dönemde yazdığı makalelerde, bazı hususlara dikkat çektiği gibi cumhuriyetten ne anladığını da açıklamıştır:

"Ben hiç bir mahkemenin itabından korkmaksızın ve sırf vicdanımdan gelen muhabbetle cumhuriyetin taraftarı ve âşıkıyım. Biliyorum ki, mukadderatımızın bundan böyle nâzımı olacak vatandaşlar, milletin bağrından çıkacak. Halbuki idare-i muzmahilede istihkaksız, müstereddi bir irsin sevk-i tesadüfle taslit ettiği tâcidarlar başımıza gökten Allah'ın belâsı şeklinde inerler. İşte bunun içindir ki, cumhuriyetin payidar olmasını isterim ve payidar olması da herkesin bu müessese-i mukaddeseyi benim gibi korkusuz ve vicdani bir muhabbetle sevmesiyle kaimdir." Bu da öncelikle halkın refahını sağlamakla kabil olacaktır.[222]

Bu yazıdan yüz gün sonra kaleme aldığı makale de halkın sefalet ve ıztırabının giderilmesi hakkındadır. Tenkidinin başında yine, cumhuriyetçi olduğunu hiç bir yanlış anlamaya meydan vermeyecek şekilde vurgulayan yazar şöyle der:

"Cumhuriyetin ruh-ı İslam'a en muvafık idare bulunduğunu tasdikte hiçbir münevver-i Muhammedî tereddüt etmez. Fıkhın ahkâm-ı mevzu'asıyla medreselerin şekl-i hâzırı, asrın ihtiyacatını tatmin etmemeye bir iki asırdan beri başlamıştı. Ahkâmın tagayyüründe en büyük amil ve hakim olan tagayyürât-ı zaman, milletimize mukarrerât-ı ahîreyi ittihaz ettirdi. Munsıf ve hale vâkıf dindaşların hepsi, inkılâbı takdir ve tebcil eder. Bununla beraber, ötede beride bir takım nâ-hoşnutların vücudu

220. "Masuniyet-i Şahsiyye", *İleri*, nr. 1845, 24 Mart 1339/1923, s. 3.

221. "Korkma sev!", *Resimli Gazete*, nr. 17, 29 Kânun-ı evvel 1339/1923. Şair-i Azam'a dair bir makalesinde: "Bizde cumhuriyeti ilk isteyen ve terennüm eden de Abdülhak Hâmid'dir. Hem ne vakit... Tam kırk beş sene evvel." diyen Süleyman Nazif, şunları anlatır: "Evet kırkbeş sene evvel, en müfrit ve inkılâpçı ahrârın bile saltanat ve hilafete istinad edilmiş kudsiyet-i semaviyyeyi kalbiyle tasdik ve diliyle ikrar ettiği bir devirde, Abdülhak Hâmid, İstanbul'da çıkan *Hazine-i Evrak* mecmua-i mevkutesiyle "Bir Sefilenin Tesellisi" ünvanlı uzun bir neşide neşretti. Bu manzumesinde şâir,

Ey encüm ü ecramda ârâm sürenler,
Bizden daha merfu' ü muallâ mısınız siz?
Sizlerde dahi var mı ya ahkâm sürenler,
Bir zümreye bir ferdi kılmakta hükümet?..
Sizlerde de câri mi o ahkâm-ı hasîse?..

diyor. Bir ferdin bir zümreye hükümet kılması ahkâm-ı hasîseden ve belki ehass-i ahkâm olduğunu ilân eden bu manzume 25 Eylül 1297 tarihinde ve şairin şehbender bulunduğu Rusya'nın Poti kasabasında yazılmış, yine o sene tesis edilmiş olan *Hazine-İ Evrak*'ın 27'nci cüzüyle, biraz evvel dediğim gibi İstanbul'da tab ve neşrolunmuştur." ("Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1487/13, 12 Şubat 1341/1925, s. 203-8).

222. "Son Zam", *Resimli Gazete*, nr. 22, 2 Şubat 1340/1924.

işitilmekte ve hatta görülmektedir. Bunların ruhunu bî-taraf bir râsıd sıfatıyla tedkik ettim. Hepsi ıztırar-ı maîşetten ve binaenaleyh hâl ü hükümetten müştekîdir."[223]

Bu meseleyi meclis öncelikle çözmelidir. "Halk: "Bizi sefaletin pençesinde öldürmek için mi düşmanın elinden kurtardınız?" demesin. Bu sualin mânâsı o kadar derin ve o kadar düşündürücüdür ki; evet meclis memleketimizde biraz daha artan ve kuduran sefaleti def' ü tard etmeye... ve yalnız, yalnız buna çalışsın. Yoksa bu kadar sefaletin haşrolduğu bir yerde tek bir mebusun yalnız kendi nefsini düşündüğünü halka göstermesi bile, o meclise şeref vermez. Ne kadar tekrar edilse yine azdır ki; bu nokta meclis için haysiyet, cumhuriyet için de emniyet meselesidir. Nebatatın en zehirlisi tütmeyen ocaklarda biter."[224]

Bir devlet için "cemiyetin her tabakasında gizli ve sinsi adımlarla dolaşan adem-i memnuniyet" hücumdaki bir düşman ordusundan daha korkunç ve tehlikelidir. Bu sebeple bir devlet en ziyade içerideki propagandadan korkmalıdır. Zira "Boş mideler fikirlerin en dolusundan daha korkunç olur."[225]

Diğer mühim bir husus da, bir memlekette kanunu hakim kılmak için ilk önce kanuna hürmet hissini tesis etmenin şart olduğudur.[226] Yoksa, önümüzde korku ile eğilen başlarda bin kin ve intikam pusu kurmuş hücum anını bekliyor demektir.

"Hür olmayan bir halktaki itaat-i zâhire muhabbetten ve şükrandan mütevellid zannolunmasın. Havf ve haşyetle yere bakan gözlerde yalnız şule-i husumet ve ateş-i intikam parlar." diyen Süleyman Nazif, monarşilerdeki itaatin sahte ve geçici olduğunu belirterek hür İsviçre'deki durumla karşılaştırır: "Ne Rus çarlarının, ne Osmanlı padişahlarının mutî teba'asında bir İsviçrelinin vatan muhabbetini bulamazsınız. İsviçreli sevdiği, Rus ve Osmanlı korktuğu için hükümete itaat eder. Korku muvakkat, muhabbet ise ebedidir. Sebeb-i korku zâil olunca o muti reaya ve tebe'a birer canavar kesilir." Halbuki "İsviçreli daima muti ve münkaddır. Kendisine refah ve hürriyeti temin etmiş olan kanunlardan birine yani hürriyetine dokununuz; derhal kıyam eder." Burada fertlerin hukuku üstüste değil yan yanadır. Hiç kimse bir vatandaşı kendi üzerinde göremez. Onun hükümetteki mevkii ne olursa olsun!..

Nazif daha sonra şunları anlatır: Hür memleketlerde, herkesin yalnız bir sağı ve solu vardır. "Fevk ü taht" gibi cihet ve kelimelerin mânâsı ancak ilim ve irfan seviyelerinde aranır. Bu cihetler değişken, yalnız belli bir seçilme devresi ile sınırlı değildir. Meselâ, "Fransa'da Mösyö Thiers gibi büyük bir münci-i vatan riyaset-i cumhurdan sukut etti. Bu büyük reis-i cumhurun muhalifleri, muarızları ve düşmanları vardı. Halbuki Pasteur mertebe-i kemalini ibraz ve tefevvukunu ispat ettikten sonra, memleketin kalb ve dimağında rakipsiz yaşadı. İşte sarsılmayan taht, bu kalb ve dimağdır."

Fakat o irfan üstünlüğü de diğer vatandaşların hukukuna tahakküm edebilecek bir imtiyaz, bir istisna hakkı vermez. Kanun huzurunda herkes eşittir.

"Hür memleketlerde hukukça beyne'l-efrad bir tesanüd, bir kefalet-i müteselsile vardır. Birinin yanağına atılmış bir tokatın acısını herkes kendi yüzünde hisseder. Bir

223 Bu yoksulluğun sebebini izah ederken: "Bizim kadar kuvâ-yı hayatiyyesini barut dumanlarına kalbetmiş bir millet tarihte gösterilemez." diyen Nazif, "Bu müzmin halin netice-i tabiiyyesi olan sefâlet-i hazıradan hiç bir vicdan, hükümet-i hâzırayı mesul tutamaz. Fakat, halkı cumhuriyete ısındıracak ve cumhuriyeti halka sevdirecek tedbirler yok mudur?" diye sorduktan sonra " Var hem de sehlü'l-ittihaz." cevabını verir ve bu tedbirlerden örnekler gösterir: "Ben hatırıma gelenleri söylemekten zevk bulanlardanım. Öteden beri hükümetin delâletiyle gıda-yâb olanların maaşı bir anda kesilmemelidir. ..." ("Aç Bırakmayın", *Resimli Gazete*, nr. 41, 14 Haziran 1340/1924).

224. "Son Zam", *Resimli Gazete*, nr. 22, 2 Şubat 1340/1924.

225. "Aç Bırakmayın", *Resimli Gazete*, nr. 41, 14 Haziran 1340/1924.

226. "Masuniyet-i Şahsiyye", *İleri*, nr. 1845, 24 Mart 1339/1923, s. 3.

arif-i billaha sormuşlar: Hakiki temeddün ve irfan nedir?.. Şu cevabı vermiş: "Aksa-yı şarkta rencîde olan bir adamın elemini aksâ-yı mağripte ve kendi yüreğinde duymak.

Bu mertebe-i kemâle yükselmiş olanların nazarında zât-ı hakla Cenab-ı Hak birdir."[227]

Cumhuriyet idaresinin makbul örneğini böylece ortaya koymuş olan Nazif, diğer bir yazısında da, baskı ve hürriyet idaresini kısaca tarif ve mukayese etmiştir: "Saltanat kendinden başka dünyada hiç bir şey düşünmezdi. Fakata cumhuriyet idaresi -ki milletin kendini bizzat idare etmesidir- heyet-i ictimaiyyenin her ihtiyacını daima nazar-ı itina önünde bulundurmakla ve esbâb-ı istifasını temin etmekle mükelleftir."[228]

6. SÜLEYMAN NAZİF ve TÜRKÇÜLER

"Osmanlı mimarîsinin Koca Sinan'da en son kemal derecesine erişi gibi, Osmanlı edebiyatı da Süleyman Nazif'in nesrinde en özlü belagat örneklerini vermiş bulunuyordu."[229] Bu sebepledir ki "tasfiye-i lisan"a onun gönlü bir türlü razı olmaz. Nitekim, yayınlandığında (1898) şairi tarafından bir nüsha da kendisine hediye edilen *Türkçe Şiirler*'i, muhteva itibarıyla tebrik ve şükranla karşılarken dil, vezin ve üslup yönünden pek hoş görmez: "Yalnız bir cihet bendenizce bâdi-i tereddüt oluyor ki o da bu tarz-ı tanzimin bugünkü hissiyat ve tefekküratımızı tebliğe kafi olup olmamasıdır." Çünkü, biz bugün Orta Asya'dan gelen Türkler'den âdet, medeniyet hatta mizaç bakımından uzak bulunuyoruz. "Avrupa'dan, her vapur ve her katar geldikçe artan" kelime ihtiyacını, Servet-i Fünuncular yeni sıfat ve tamlamalarla, "uzun kısa yeni kelimeler icad etmekle" gidermeğe çalışıyorlardı.[230]

İşte Mehmed Emin'in *Türkçe Şiirler*'i üzerine ilk işaretlerini aldığımız bu tartışma, II. Meşrutiyet'ten sonra Türkçüler'in faaliyetleri etrafında genişleyerek devam edecektir. Çünkü "tasfiye-i lisan"ı ve "hece vezni"ni edebiyatımız için faydalı görmeyen yazar, Türkçülük'ü de Osmanlı devleti için hayırlı ve manalı bulmaz.

Süleyman Nazif'in Hüdavendigar mektupçuluğu süresince daha ziyade edebî olan faaliyet ve mücadele mihveri II. Meşrutiyet'le birlikte değişmeye başlar. Artık siyasi aksiyon ağırlık kazanacaktır. Devletin birlik ve bekasının ancak Osmanlılık idealiyle sağlanabileceğine inandığı için de var gücüyle bu istikamette gayret gösterir. Tayin olunduğu Konya mektupçuluğuna gitmeyen Nazif, İstanbul'a geçer ve önce *Yeni Gazete*'de, daha sonra *Osmanlı* ve 31 Mart'ı takiben de *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da

227. "İki Şâir ve Bir kaç Hikâye", *Resimli Gazete*, nr. 51, 23 Ağustos 1340/1924.

228. "Zâbitlere Mesken", *Resimli Gazete*, nr. 75, 7 Şubat 1341/1925.

229. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi y., 1. bs., İstanbul 1969, s.220-21.
Süleyman Nazif'in nesri, şâir ve nâsir olarak edebiyatımızdaki yeri için bk.
Prof. Dr. Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, Dergâh y., İstanbul 1976, s. 430-31; Mehmet Kaplan, *Edebiyatımızın İçinden*, İstanbul 1978, s. 104.
Prof. Dr. İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2. bs. İstanbul 1991, s. 62-8; a.y., *Ziya Gökalp*, c. 8, nr. 45, Ocak-Mart 1987, s. 15-22.

230. "Fâik Reşad Bey'e Mektup", *Tîrâje*, nr.12, 30 Nisan 1327/1911, s.1-3; "İki Mektup", *Şâir*, nr. 11, 20 Şubat 1919, s.162-3.

muharrirlik eder. Bu dönemden başlayarak dile getirdiği Osmanlılık'la ilgili görüşleri, gittikçe Türkçüler'le zıtlaşmasına ve arasının açılmasına sebep olmuştur.

Dış politikada Meşrutiyet idaresini karşılayan önemli meselelerden birisi Girid'dir. Bu konudaki makalesinde: "Türkler'in vatanperver olmağa her kavimden ziyade hak ve ihtiyacı vardır. Çünkü vatanlarını kendi kanlarıyla tesis ve yine kendi kanlarıyla idame ettiler."[231] diyen yazar bundan üç hafta sonra Osmanlı Devleti'nin 610. kuruluş yıldönümü münasebetiyle de devletin tarihî ve jeo-politik durumuna temas eder:

"Sehpâ-yı mevcudiyetini üç kıta-i arzın nukat-ı mühimmesine kurmuş" ve "altı asırdan beri vekayiin hariçten, dahilden -bilhassa dahilden- hücum ettirdiği ketaib-i nevaib karşısında esas-ı bekasını indirastan vikaye edebilmiş olan bu koca devletin böyle bir tebcile hem hakkı vardır, hem ihtiyacı."

Türklerin övünülecek tarihi Osmanlılarla ile başlar: "Biz ecdadımızın measiriyle hakk-ı tefahürü yalnız Osmanlı tarihine müteallik vekayie hasr ederek bu tarihin mebdeinden evvelki silsile-i abaya ait macerayı bigane ve ecnebi addederiz. Bundan başka elsine vü avaid ve hissiyat ü menafi gibi bir çok revabıt bizi bu memlekete, bu heyete, bu devlete müebbeden rabt etmiştir."

Osmanlı, teşekkül ve tekâmülüyle yeni bir terkiptir. "Cengiz ordusunun seyl-i mukavemet-berendazıyla Söğüt yaylasına gelmiş olan bu dilaver ve cengaver aşiret, tesis ettiği devletin vesait-i i'tilasını yine buraların akvam ü anasır-ı asliyyesinde bulmuştu. Devr-i istilamızda Osmanlı bayrağını Viyana ve Tebriz surlarının piş ü balasında temevvüç ettiren güzide askerlerimiz, yeniçerilerimiz ekseriyetle hristiyan evladından müteşekkil idi.

Bu devletin esasına onların da hûn-ı celadet ü hamiyyeti karıştı." Bunun içindir ki kutladığımız bu kuruluş günü, "hepimiz -dinimiz, cinsimiz, lisan ve mezhebimiz her ne olursa olsun- her Osmanlı'nın eazz-i eyyam ü ıyadıdır."[232]

Osmanlı'nın başını ağrıtan meselelerin ancak, geçmişten alınacak dersler ışığında belirlenecek daha akılcı ve tutarlı politikalarla çözülebileceğine inanan Nazif'in "Maziden İstikbale ..." adlı yazısı devletin takip ettiği iç ve dış politikanın genel bir muhasebesi gibidir:

"Vaktiyle heyet-i ictimaiyyemizin eczasından bulunmuş olan akvamın kıyamı tedkik olunmakla istikbal için en metin bir meslek-i siyaset tayin edilebilir." diyen yazara göre: "Münasebet-i akvam hayalât üzerine değil, ihtiyacât esasına mübtenidir. İster ilca-yı tesadüf ü ıztırar, ister zor-ı bâzû ile olsun, herhangi bir suretle tevhid-i mukadderat etmiş olan iki kavmi uzun müddet bir rayet-i müşterek altında ancak ihtiyacat ve menafi-i iktisadiyye, yani hayatiyye tutabilir. insanların yalnız bir izzet-i nefs-i millîyi tatmin için feda-yı hayat edebileceklerine inanmak biraz hayal-perestlik ve bir parça da safderunluktur."

231. "Girid", *Yeni Gazete*, nr. 138, 7 Kânun-ı sânî 1325/1909.
232. "İstiklâl-i Osmanî", *Yeni Gazete*, nr. 159, 28 Kânun-ı sânî 1325/1909.

Nazif, maziyi tenkid ederken -Meşrutiyet'i yüceltme duygusu yanında devrilen istibdada olan kızgınlığının da tesiriyle- hayli insafsızdır. Yazının bir oto-kritik mahiyetinde olması sebebiyle hep kendi kusurlarımız ile devletin ve idarecilerin hataları söz konusu edilmiştir: "Bu muhakkaktır ki efrad ve akvamı kuva-yı metbu'alarına karşı yalnız zulüm tevhiş ve iğzab eder. Eski ve yeni mesavi ve mezalimler olmasaydı bir "şark meselesi" tahaddüs etmez, bir Yunanistan, bir Romanya, bir Sırbistan, bir Bulgaristan hadimliğimizden muhasımlığımıza geçmezdi." İlk paragrafta yer alan bu gibi ifadeler son kısımda da tekrarlanır: "Her kıyam ü felaketin zulüm ve tazib sebebiyle vukua geldiğini bilmekle beraber, hükümetimiz dalal-i kadiminde devam etti. (...) Anadolu baştan başa bir harabe-zar ve yalnız maziye değil, istikbale de bir mezar olmuştu. Habide-i a'sar olan Türkler bir mucize-i nagehanî ile gözlerini açtıkları zaman kendilerini, zir-destânı zannettikleri akvamdan daha mecruh ü bî-tab gördüler."

Bu sert ve suçlayıcı üslûbda, "devr-i sabık"a duyulan infial kadar, baskı ve sıkıntılardan hissesiz kalmayan azınlıkların gönlünü alarak kırgınlıklarını gidermek, böylece yeni dönemde kuvvetli bir barış ve uzlaşma havası oluşturmak gayesinin de tesirli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, şu sözler de o büyük tevazu ve âli-cenaplığın feragatkâr bir ifadesidir: "Bu devleti tesis şerefi vâkıa Türkler'e müyesser oldu. Fakat kanım ve lisanımla Türk olduğum halde munsıfane itiraf ederim ki ezmine-i kable't-tarihiyyeden beri barındıkları Asya-yı Vusta'nın ıssız çöllerinde bile kudret-i ikamet bulamayan birkaç yüz çadır halkı, buralardaki akvam ü anasır-ı muhtelifede muntazam bir heyet-i ictimaiyye tesisine imkan ve istidad bulmasaydı, kendi namlarına bir devlet teşkil etmek şöyle dursun, nam ü nişanları bile bu umman-ı akvam arasında gaib olup giderdi. Edvar-ı şevket ü istilada en güzide askerlerimiz müslüman olmayan vatandaşlarızın evladı idi. Akvam-ı Osmaniyyenin hepsi bu köhne bina-yı hükümeti kendi kan ve kemikleriyle tesis ve idame ettiler. Bağdad kalasının önünde İşkodralıların, Viyana surları altında Erzurumluların ecsad-ı şehidesi görülür. ..."[233]

Daha sonraki bir makalesinde de aynı görüş tekrarlanır. "Bu devletin şeref-i tesisi Sultan Osman'la oğullarına raci olmakla beraber, o şerefin teessüsüne buranın ahali-i asliyyesi, Asya-yı Vusta'dan gelen Türkler kadar hizmet ettiler."[234]

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin bütün unsurları kucaklayan yapısını muhafazaya çalışan yazar, bu anlayışın korunmasını devletin devam ve bekası için şart sayar. Çeşitli sebeplerle müslüman halkların da isyan ve çözülmeye meylettiği durumlarda ise dinin birleştirici rolüne daha fazla ihtiyaç hissedilecektir. Bu arada tabiî, başka dindekilerin gücendirilmesi ihtimali dikkate alınmalıdır.

Meselâ 31 Mart hadisesi üzerine yazdığı makalede, devletin mevkiini tarif ederken, İslamî kimliğini özellikle vurgular: "Vaktiyle şark ve garbı titreten satvet-i İslamiyyenin bugün en büyük ve belki yegane varisi olmak istidadını yalnız devletimiz haiz bulunuyor." Diğer İslam milletlerinin perişan ve sıkıntılı vaziyetlerinin de

233. "Mâziden İstikbâle", *Osmanlı*, nr. 1, 17 Mart 1909, s. 1; a.y., *Musavver Muhit*, c.1, nr. 20, 12 Mart 1325/1909, s.318.
234. "... Arkalarında düşman, önlerinde düşman, ve hatta içlerinde düşman olduğu halde çadırlarını Asya-yı Vusta'dan Anadolu'ya nakl eden Türkler, mavtın-ı ahirlerinde buldukları akvam ve anasır-ı perişanı tevhid ve terkib ile büyük bir devlet teşkil ettiler."("Teba'a-i Gayr-i Müslimenin Askerliği", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 44, 13 Temmuz 1909).

hatırlatıldığı yazıda, herkes ve özellikle müslüman vatandaşlar dikkatli olmaya davet edilir: "Bugün yalnız biz Osmanlılar, livaü'l-hamd-i İslamiyet'i siyaset-i alemin afak-ı i'tilasında dolaştırmak istidadına sahip bulunuyoruz. Bununla beraber hakikaten yorgun, hasta, muhtaç-ı ihtimamız. Bu sırada harekat-ı şedide değil, hafif sarsıntılar bile memlekete ve devlete muzırdır. Hodserane ve müfritane hareketiyle İslamiyet'in emîr-i yeganesi olan bir devletin bekasını tehlikeye koyacağına her müslüman emin olsun. İhvan-ı dinimiz arasında bu kadar kayıtsız ve hissiz bir ferd bulunacağına ihtimal vermeyiz."

Nazif'e göre, "memleketi hakikaten sever ve halin ehemmiyetini takdir edersek buhran-ı hazırı teskin edebiliriz." Ecdadımızın ve asırların yadigârı olan "şu büyük devleti, cehl ve gafletimizin pamal-i izmihlali edersek ervah-ı eslâf ve ahlafın nefrin-i muhıkkından başka birşey beklemeyelim."[235]

Başta belirttiğimiz gibi, 31 Mayıs 1909'dan itibaren *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da yazmaya başlayan Nazif, büyük ümitler beslediği Meşrutiyet inkılâbının başarıya ulaşması için İttihad ve Terakki iktidarını hararetle desteklemektedir. Bir muharrir olarak gerek sosyal gerekse politik aktüel problemlerin halledilmesi yolunda elinden gelen gayreti esirgemez. Yeni düzenlemelerin doğurduğu sıkıntılardan başka körüklenmeye çok müsait hale gelen etnik huzursuzluklar da ülke gündeminden pek düşmez. Halbuki unsurlar arasında yanlış anlama, daha doğrusu kötü niyet var olduğu sürece, yönetim biçiminde görülecek her değişme, hatta her tekamülün, maksadı temin için yeterli olamayacağı muhakkaktır. Fertleri biribirine yan bakan bir cemiyette dağınıklıktan başka birşey görülemez.

Yeni Tasvir-i Efkâr'daki ikinci makalesinde: "Biz Osmanlılar, akvam ve anasır-ı muhtelifeden müteşekkil ve yek-vücut bir heyetiz."[236] diyen Süleyman Nazif, bir vâkıayı tespitten ziyade bir temenniyi ifade eder tarzdaki bu cümle üzerinden henüz bir ay bile geçmeden "Megola İdea"yı kaleme alır.

Bu yazısında; Rumlar'ın, "pek eski ve pek iyi vatandaş" olmakla beraber, Meşrutiyet-i Osmaniye'nin vaad ettiği "âtî-yi mes'ûd"a, nazar-ı itminan ve açıkçası "nigah-ı hoşnudî" ile bakmak istemediklerini anlatan yazar: "Herkesin mensup olduğu kavme ait mefahir-i tarihiyyeyi tebcil etmesini takdir eder ve bu yolda girive-i mübalağaya düşenleri bile mazur görürüüz. Fakat bir muhayyilenin vehmiyyatıyla hak ve mantık tarümar olursa, o zaman her vicdandan bir sada-yı itiraz veya nida-yı ikaz yükselir."[237] der.

Gayr-ı müslim unsurları tahrik etmemeğe itina gösteren Nazif, nerede bulunursa bulunsun müslümanların meselelerine karşı daha bir hassastır.[238]

---

235. "Yeni Ümidler", *Osmanlı*, nr. 33, 18 Nisan 1909.

236. "Hilafet ve Osmalılar", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 2, 1 Haziran 1909.

237. "Megola İdea", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 30, 29 Haziran 1909.

238. "Avrupa'nın gözü önünde, gözlerini hakaik-i hayat ü ahvale ve ufuklarını medeniyet-i cedideye karşı anudane kapayan Faslılar hem-dinimiz olmak hasebiyle, nazar-ı dikkatimizi suret-i mahsusada celbedebilecek bir hal ve mevkide bulunuyor. (...) Osmanlılar ile Faslılar arasında vahdet-i diniyyenin icap ettiği bazı temayülat-ı müştereke mevcut olmasaydı, o iğtişaşat-ı mütevaliyenin mahiyetini tasvir için, *Tasvir-i Efkâr*'ın meyyal-i îcaz olan sahaif-i kıymettarını bu satırlarla imlâ etmeğe lüzum bile görmezdik." ("Fas Mes'elesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 31, 30 Haziran 1909).

Bu arada, dil ve edebiyat meselesinde henüz *Servet-i Fünun* saflarında iken ve Mehmed Emin'in *Türkçe Şiirler*'i münasebetiyle ortaya çıkan görüş ayrılığı da gittikçe büyümüştür. Nazif, "Türk Derneği"nin "tasfiye-i lisan" hareketini ve İslamiyet öncesi Türklük unsurlarına ağırlık veren faaliyetlerini faydalı ve tutarlı bulmaz: "Biz bugün Buharalı değiliz ve olamayız. Lisanımız, orada söylenmekte olan Türkçe'den büsbütün başkadır. Kulaklarımıza, "sayı" kadar "aded" de mülayim ve munis gelir. Zevken, fikren, maişeten, âdeten Asya-yı Vusta'dan hemen büsbütün ayrılmışızdır. Urûk-ı lisanımızda olduğu gibi, damarlarımızda da Turanîler kadar Ariyanîler ve Samîler'in kanları bulunuyor."[239]

Devletin Meşrutiyet'e göre yeniden tanzimi sonucu, memleketin birlik ve beraberlik içerisinde kalkınacağına inanan Süleyman Nazif, var gücüyle bu gaye için çalışır. "Osmanlı ittihadı" bu dönemdeki yazılarının başta gelen konularındandır. Memeleketimiz "birçok ecza ve anasır-ı muhtelifeden müteşekkil" bulunmakla beraber, bir parçalanma veya miras paylaşması gibi bir durum artık söz konusu değildir:

"Bugün ortada metrûkâtı taksim olunabilecek bir muhtazır yoktur. O zaman-ı buhran ü endişe geçeli bir sene üç hafta oldu. Şimdi meydanda tahkim olunacak bir bina-yı muazzam vardır. Öyle bir bina ki -Allah göstermesin- yıkılırsa altında bulunanları bila-tefrik-i ırk ü mezhep ezer."[240]

Üç kıtada ve dünyanın en güzel yerinde yerleşmiş olan bu büyük devletin "kavmiyet ve mezhep ihtilafları" gibi bir takım meselelerle başı derttedir.

Süleyman Nazif bu konudaki makalesinde şunları hatırlatır: "Herkes nasıl vatanperver olmağa mecbur ise, vatan da herkese aid ve memlûktür. Bu hususta hiçbir kavim ve ferd, diğerine iddia-yı tefevvuk edemez. Mensub oldukları aile-i sağîrenin, yani kavmin hatırat ve itiyadatını, aile-i umumiyyenin, yani milletin ihtiyacatına galib ve hakim bulundurmak isteyenler, en ziyade kavimlerini ızrar etmeğe sâyi bulunduklarından bîhaberdirler. Edyan ü akvam-ı muhtelifeyi, rayet-i ittihadı altında cem ü telife Osmanlılık namı kifayet ederdi. Bu öyle bir rabıtadır ki hiç bir kavme fazla bir hak ve imtiyaz bahş etmez. Akvam-ı umumiyye-i Osmaniyye miyanında en kavi Türklerdir. Kanım ve lisanımla Türk olduğum halde ben bu kavmin -eğer var ise- menafi-i hususiyyesini Osmanlılık'ın, bence herşeyden ziyade mukaddes olan- menfeat-ı ictimaiyyesine feda etmekte bir dakika tereddüt etmem."[241]

Osmanlı'yı parçalamaya çalışan Avrupa, bu meseleleri var gücüyle körüklemektedir. Planın ilk hedeflerinden biri de Arnavutlar'dır. "Şark'a hulûl politikasını her türlü vesait ve desaisle takib eden Avusturya, bir takım cizvit papazlarıyla Arnavud köylülerinin vicdan-ı safına hücum ederek bu yerlerde katoliklik kuvvetiyle teyid-i nüfuz etmeğe çalışmakta ve maatteessüf bazı yerlerde muvaffak olmaktadır. Arnavud lisanının Latin hurufuyla yazılmasının tervic edenler, bilhassa bu fikrin hadimi veya bu hadimlerin firiftesi bulunuyorlar." diyen Nazif, planın perde arkasını şöyle anlatır:

---

239. "Lisan Mes'elesi" (Halil Rüşdü Beyefendi'ye), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 43, 12 Temmuz 1909, s. 4.

240. "Osmanlılık I (Arnavutlar)", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 4 Eylül 1909.

241. a.y.

"Bu huruf kabul olunduktan sonra Kur'an-ı Azimüşşan'ın kitabet ve kıraati müstahyel ve binaenaleyh Arnavutları Hristiyanlık dairesine idhal suretiyle tevsi-i nüfuz etmek isteyenlerin maksadı hasıl olacağından asabiyet-i diniyyesi taassub-ı kavmîsinden daha metin olan bu kavim, bu suretle farkında olmayarak, yavaş yavaş terk-i din etmiş olur. Avusturya ve cizvit papazlarının müracaat ettikleri vesait ve desais-i saireyi burada tasrih ve tadad etmek istemeyiz. Yalnız şu elifba meselesi, tehlikenin derecesiyle neticeyi tayine kafidir."[242]

Meselenin dikkate değer bir yönü de bazı "halis kalbli Osmanlı"ların bu gibi tehlikeli işlere destek hatta öncü olmalarıdır. "Arnavud lisanının tedvin ve tahriri meselesini en evvel meydana çıkaran Abdul Bey merhum idi. Birader-i fazılı Şemseddin Sami Bey merhum da bu fikre taraftar olarak husulüne sarf-ı mahâsal-ı kudret etti. ..." diyen yazar, muhtemel neticeyi ve endişelerini şöyle özetler:

"Devlet-i Osmaniyye'nin esas-ı şevketini vaz' eden akvam miyanında Türkler kadar isar-ı hayat etmiş olmakla mübahi bulunan Arnavutlar, maksad-ı umumi-i millîye muhalif temayülat izhar ederlerse mefahir-i tarihiyyelerine hizmet değil ihanet etmiş olurlar."[243]

Bundan iki gün sonraki yazısında da Osmanlı birliğini ele alan Nazif: "Osmanlılar muhakkak bilmelidirler ki anasır-ı muhtelifesi miyanında bir ahenk-i vifak ve imtizaç olmazsa tarümar olurlar. Ve bu hususta falan veya filan ırk ve dine mensup olmanın hiçbir faidesi yoktur."[244] der.

Meşrutiyet'in prensipleri vatandaşlar arasında ırk ve mezhep farkı gözetilmemesini öngörmektedir. Ayrımcılık yapıldığı bahanesine dayandırılan tahrikler böylece gerekçesiz bırakılacaktır. Nazif, bu konularda gayet hassastır: "Ben Türklerle Arnavutlar ve anasır-ı saire-i Osmaniyye arasında hiç bir fark görmeyenlerdenim. Ve bu yolda bir ihtilafı tevehhüm edenler nazarımda halis Osmanlı ve iyi vatandaş değillerdir."[245]

Nazif bir taraftan da "tasfiye-i lisan"ı tartışmaya devam eder. *İkdam*'ın imzasız başyazısına[246] cevap olarak kaleme aldığı makalesinde, "sadeleştirme" hareketini "hamiyet-i milliye" namına "altıyüz senelik terakkiyat-ı meşkûremize" indirilmesi teklif edilen bir "tişe-i tahrip" olarak vasıflandırmıştır.[247]

Bundan dört gün sonraki sonraki makalesinde, *İkdam*'a ve başyazarı Necib Asım'a cevap veren yazar, "Tasfiye-i lisan gayretkârânının bir takımı da *Sırat-ı Müstakim*'in[248] Kırımlı bazı muharrirînidir." dedikten sonra şunları söyler: " Ben lisanımın terakkiyat-ı latifesi huzurunda mahzuz ve müftehir olduğum zamanlar, "Lisan meselesi için Rusya'daki din kardeşlerimiz ne diyor?.." demem, elimden gelirse o

242. a.y.
243. a.y.
244. "Anâsır-ı Osmaniyye'nin İttihadı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 6 Eylül 1909.
245. "Bir İhtar", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 7 Eylül 1909.
246. "Terakki Maarifle Olur, Maarif de Lisanla Olur", *İkdam*, nr. 5375, 7 Eylül 1909.
247. "Yine Lisan Mes'elesi", *Yeni Tasvir i Efkâr*, 8 Eylül 1909.
248. *Sırat-ı Müstakim*, nr. 53, 10 Eylul 1909.

ihvan-ı imanıma, "Bizi takib ediniz. Bulunduğumuz nokta ve zaman mühimdir, biz sizi beklemek için duramayız. Fakat siz koşunuz, koşunuz, bize yetişinceye kadar koşunuz. Gönlümüz size müteveccih ise de, veche-i azimetimiz afak-ı diğerdedir." hakikatini bila-riya söylerim."[249]

Süleyman Nazif'in bundan sonraki üç yazısı da lisan meselesine dairdir. Bunlar aynı zamanda, onun *Yeni Tasvir-i Efkâr*'daki -Basra valiliği öncesi- son yazılarıdır. Türklerin ırk olarak şuurlanmasını temin için dilin sadeleştirilmesine ayrı bir önem veren Türkçüler, Osmanlı padişah ve şairlerini bu hususta suçlu bulmaktadırlar.[250] Namık Kemal'in de hayalcilikten kurtulamayarak "Kaşgarlılar'ın kılıcı sayesinde Gırnata'ya gitmek imkânına" hayatı boyunca inanmış bulunduğunu belirten Nazif, "Bu hayal kendi huzur-ı fikr ü tetebbuunu ihlal ettiği gibi muasırîn ve ahlaftan birçoğunu da iğfal etti. Hâlâ, terakkiyat-ı kavmiyyemizi bu hayale peşkeş etmek isteyenler vardır."[251] der.

Zaten Nazif'i asıl endişelendiren nokta da budur. "Kanımla, lisanımla, vicdanımla Türk olduğuma ve bu kavmin şevket-i maddiyye ve maneviyyesini i'lâ için çalışmış ve çalışacak olanlara şahsen medyun-ı şükran bulunduğuma emin olunuz." diyen Nazif, devletin yapısını göz önüne aldığında, Osmanlı'yı feda etmeden, ırkî motiflerin hakim olduğu millî bir devlet haline gelmenin imkansızlığını açıkça görüyordu. Bu sebeple de parçalanmayı hızlandırabilecek bu gibi teşebbüsleri, mevcudu muhafaza düşüncesiyle faydasız hatta zararlı bulmuştur.

"Tasfiye-i lisan teşebbüsünün bizim için nafi neticeler tevlid edeceğine fikrimi ikna edebilseydim, taraftarânının yed-i ısrarındaki ilm-i mücahedeye ben de dest-i lerzişdar-ı aczimle sarılırdım. Ben bu teşebbüs ve teceddütte Osmanlıların atisi için bir hayır ve selamet göremiyorum; belki altı yüz senelik terakkiyat-ı medeniyyemize bir darbe-i ta'kîm indirecek mahzur ve mehaliki havidir."[252]

Tabiîdir ki, Meşrutiyet'i büyük bir heyecan ve ümitle karşılamış ve vali olarak Basra'ya gitme hazırlığı içindeki idealist bir Osmanlı'dan başka türlü bir tavır beklenemezdi.

İki yıl kadar sonra da onun, aynı görüş ve duygulara sahip bulunduğunu anlıyoruz. Yani, Türk'tür ve aynı zamanda da Osmanlı'dır. Tepebaşı tiyatrosunda tertiplenen "müsamere-i musıkiyye" münasbetiyle kaleme aldığı yazıdan anlaşıldığına göre, "eski Osmanlılığın bir manzara-i vakuresini selamlamak için" hazır bulunanlar arasında Nazif de vardır. "Müstesna bir leyle-i tahassüs ve bir leyle-i tarih" yaşayan yazar, ilk açılan perdede görülen "kırmızı, mor, siyah cübbeli, kavuklu, sarıklı, entarili, ellerinde orduların edevat-ı musıkiyyesine mümasil veya müşabih alât-ı tarab tutan

249. "Lisan Muallimine Cevap", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 12 Eylül 1909.
250. "... Birinciler idare-i memleketten ne kadar gafil idiyseler, ikinciler de lisanın tesirat-ı milliyesinden o kadar gafil idiler. Vahdet-i milliyyenin lisan hasıl olacağını, rüyalarında bile görmediler. ...." ("Nasıl Adam Yetiştireceğiz?", *İkdam* (imzasız başyazı), nr. 5366, 29 Ağustos 1909).
251. "Yine Tasfiye-i Lisan", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 14 Eylül 1909, s. 2.
252. "Açık Cevap: Muhterem Vahyi Beyefendi'ye", nr. 107, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 15 Eylül 1909. Ayrıca bk. "Açık Mektup: Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret, Cenab Şehabeddin Beyefendiler'e", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 108, 16 Eylül 1909.

mehtercileri" seyrederken, kendini cedlerinin huzurunda hisseder: "İlk nazarda bana gümgeşte bir semanın afak-ı mensiyyesinden bir takım vakur ü mehib ve bununla beraber munis ve müşfik simalar göründü. Bunlar benim ecdadım idi.

O dakikadaki fart-ı tahassüsümden anladım ki ben herşeyden evvel Türk'üm. Ve Türkler'in gubar-ı a'sar içinde çürümeğe terk edilmiş mefahir ve menazırı bile istikbalin ikbal ü idbarı kadar vicdanımı alakadar ediyor." dedikten sonra Osmanlı birliğine olan inancını ve Türkler'in bundaki şerefli payını bir kere daha ifade eder:

"Osmanlı İmparatorluğunu terkib eden anasır-ı muhtelife arasında ırk ü mezhep ihtilafâtını müebbeden iskat edebilecek- bir irtibat-ı samimiyyenin vücub-ı vücuduna iman edenlerdenim. O anasırın en kuvvetlisini terkib eden Türkler bu rabıta-i muhadenet karşısında her unsurdan ziyade tehalük ve ihtimam asârı gösteriyorlar ki bu kendileri için vazife olduğu kadar şereftir."[253]

Aynı inanç, Sultan Reşad'ın Rumeli seyehati vesilesiyle yazıldığı anlaşılan hususî mektupta da vurgulanmıştır. "Adriyatik Denizinden Bahr-ı Muhit-i Hindî'ye ve Fizan çöllerinden Kafkas dağlarına kadar yayılmış olan otuz milyon tebe'a-i şahaneniz akvam ü cemaat-i muhtelifeden müteşekkil bulunuyor. Bunların mabedleri ne şekilde olursa olsun ve dinen teveccüh ettikleri nokta neresi bulunursa bulunsun, dünya yüzünde yalnız bir kıblegâh-ı siyasîleri vardır ki o da taht-ı mualla-yı saltanatınızdır. Müslim, hristiyan, musevi her Osmanlı o erike-i iclâle aynı nazar-ı takdis ile nigeran olur. Ve bu makam-ı bülend hepsinin fikrini, hissini, emelini aynı noktada cem ü tevhid eder."

Geçen altyüz senelik hadiseler arasında bu temiz bağlılık hissini üzecek bazı vak'a ve hatıralar belki vardır. Fakat bundan böyle "taht ve memleket" arasında "hürmet ve emniyet-i mütekabileden başka hiç bir macera görülmeyeceğine ve gösterilmeyeceğine herkes emin olabilir."[254]

Mevcudu muhafaza ve Osmanlı'nın devamı hususunda ümitli ve gayretli görülen Süleyman Nazif, eldekini koruma mücadelesi verilen bir dönemde Türkçüler'in ırkî birlik arayışlarını hayalî ve tutarsız bulur: "Cuma günü intişar eden muhalif gazetelerden biri bizim Azerbaycan vilayetinde pek çok menafiimiz ve üç milyon kadar hem-ırkımız olduğunu yazıyordu. Sultan Süleyman-ı Kanunî'nin ordusuyla bile tatmin edilmemiş bir arzunun bu sırada kemal-i taazzum u gurur ile izhar olunması basiretkârlık değildir. Hakikatte biz katiyyen tevsi-i arazi taraftarı olmadığımızı cihana göstermeliyiz. Altıyüz seneden beri kıtaat-ı selâse-i alemde serseriyane dolaştıra dolaştıra fevkalade ta'bnâk ve perişan ettiğimiz kuvve-i milliyemizi toplamağa ve dinlendirmeğe mecburuz. Muhal-alûd hayallerimizi bir hakikat-ı mukaddese şeklinde ilan edersek hareketimiz ihvan-ı hûn u imanımızın huzur-ı masumunu ihlal etmekten başka bir netice tevlid etmez."[255]

Balkan Harbi'ne doğru kaybedilen toprakların verdiği müthiş hüzün ve ıztırab karşısında teselliyi imanda bulan Süleyman Nazif: "Kanaat-i fikriyyem ne olursa olsun, ben bugün din-i mübînden bir sadaka-i teselli dileniyorum ve alıyorum. En

253. "Ebedî Bir Âhenk" (Açık Sütunlar), *Tanin*, 17 Şubat 1911, s. 3.
254. Mektup -Sultan Reşad'a-, Manastır (?), (5-26) Haziran 1911.
255. "Rusya'nın Tahşidat-ı Askeriyyesi", *Hak*, 24 Mart 1912.

muztarib gönüllere en me'yus dakikalarında deva-yı sükun izhar eden iman, bugün benim ırkî, dinî, siyasî matemlerimi uyutmaktadır. Bu matem bir gün yine uyanacak. Fakat nâlân uyuyub handân uyanan etfâl-i masûme gibi bir şevk-i hayat olduğu halde." der.

Bu uyanış, sade bir hayal değildir. "Hayal Değil, Hakikat!" başlıklı yazıda "Onbeş gün evvel Afrika'daki son toprağımıza ve son hakimiyetimize veda" ettiğimiz hatırlatıldıktan sonra "Ümmet-i Muhammed için bir kıyamet-i felaket" olan miladî Onsekizinci asrın başladığını, ondokuzuncu asrın tamamlamaya çalıştığı ve böylece memleketin defalarca "düçâr-ı inkısam" olduğu anlatılır.

"Ezan-ı Muhammedî ile hergün beş kere tanin-dar-ı istiğrak olan her belde-i masume ve her karye-i mazlumede bilinsin ki dokuzyüz sene evvel ilan edilmiş olan ehl-i salib muharebatı hala devam ediyor." Bu haçlı orduları, "büyük Avrupa devletlerinin müsamahadan ziyade teşvike benzeyen ihmalleri veya başka halleri önünde hilafet-i Muhammediyye'nin makarr-ı mübarekine doğru" ilerlemektedirler.

Bununla beraber Nazif yarından ümitsiz değildir: "Gönlüm iman ve ümid ile doludur. Bilirim ki ümid eden ihraz eder. Bir intibah-ı İslam ile mesaib-i güzeşte tamir edilecektir. Buna kulûb-i zaife ashabı belki "hayal" derler. Fakat her hakikat hayalin meşime-i feyzafeyzinden doğmuştur. Vaktiyle ıssız ve vahşetgah olan Amerika, bugün hür ve mütemeddin bir kıtadır. Kıtaat-ı saireye meydan okuyor. Ondokuzuncu asrın mebadisinde İtalya perişan bir diyar idi, yarım asır geçmeden topraklarından muazzam ve muntazam bir devlet fışkırdı. Tekrar ederim ki bir istersek mesaib-i güzeşteyi tamir edebiliriz ey müslümanlar!.."[256]

Farklı din ve ırktaki vatandaşları ürkütmemek için Osmanlılık fikrini ön planda tutmuş olan Süleyman Nazif, bağımsızlık sevdasına kapılan gayr-i müslim halkların, yoğun bulundukları topraklarla birlikte Osmanlı'dan kopma savaşına girişmelerinden sonra, müslüman kavimleri bir arada tutabileceğine inandığı din faktörüne açıkça ağırlık verir. Çünkü imparatorluk bünyesinde bundan gocunacak kitlelerin iyice azalmasıyla ortam, bu fikrin işlenmesine müsait ve rahat bir hale gelmiştir. Ayrıca İslamiyet, bu kavimlerin sahip çıktığı ve etrafında birlik olageldiği en kuvvetli müşterek değerdi.

Süleyman Nazif, başta babası olmak üzere ilk ve "a'zam" üstadları Namık Kemal ve Hamid'in tesiriyle -dostu Mehmed Akif gibi- bu çalkantılı ve her bakımdan sancılı çöküş yılları boyunca Türkçülük'ten ziyade her faziletiyle Türk'ün adeta müteradifi olmuş bulunan "müslüman"lığa ve İttihad-ı İslam'a bağlanmıştır. Zaten, o zamanki milliyetçilik anlayışının bazı sivrilikleri sebebiyle İslamî akideyle bağdaştırılması Nazif gibiler için çok zordu. Türkler'in dinî misyonuna ters düşerek, Moğol ve Tatarlar'ı da kucaklayan bu anlayışa Nazif'in soğuk bakması, sadece hayalî oluşundan değil, arzulanan hedefin yalnızca ırkî bir ideal mahiyetinde görünmesinden de kaynaklanıyordu. Bilhassa Balkan Harbi'nden itibaren giderek şiddetlenen bu mücadele Osmanlı Devleti'nin tamamen tasfiye olunduğu 1920'li yıllara kadar devam edecektir.

256. "Hayal Değil Hakikat", *Donanma*, nr. 31, Eylül 1328/1912, s. 290.

Daha önce belirttiğimiz gibi Süleyman Nazif ile Türkçüler arasında başta "tasfiye-i lisan" konusunda beliren tartışmayı, 1913 yılı ortalarına gelindiğinde daha da geniş bir alana yayılmış olarak görüyoruz. *Türk Yurdu*'nda Köprülüzade'nin şair Abdullah Tugayef hakkındaki makalesinden sonra yayınlanan Ahmed Agayef'in Darü'l-fünun'da okuttuğu "Türk Tarih-i Medeniyeti" takrirleri Nazif'in tepkisine yol açar. Nazif'in *İctihad*'da yayınladığı üç sayfalık cevabî yazısına Agayef *Türk Yurdu*'nda oniki sayfa ile karşılık verir. Bu arada "Cengiz Hastalığı" başlıklı bir yazı kaleme alan Nazif, Agayef'e cevap olarak da seri halinde dört makale neşreder. Agayef de bunlara karşılık olarak ondokuz sayfalık "Cevaba Cevab"ını yayınlamıştır. Bazı hissî ve şahsî hususların da karıştığı bu sert polemik, her iki görüşün fikrî dinamiklerini açıklaması yanında birbirlerine bakış ve telakki tarzlarını göstermesi bakımından da önemlidir.

Öteden beri Osmanlılık'ı savunagelen ve ırkçılığı tahrik edeceğine inandığı Türkçülük hareketini hem devlet, hem Türkler için faydalı bulmayan Nazif, ilk cevabî yazısında şöyle der:

"Azizim, Müdafaa-i Milliyye'nin encümen-i mahsusunda alenen söylemiştim ki her müslüman Osmanlı gibi benim iki an'anem ve iki akide-i ictimaiyyem var: Biri dinî, diğeri millî. Anane-i diniyyem hicret-i nebeviyyenin on sene evvelinden, anane-i milliyyem ise 699 senesinden başlar. Mücahid-i Arab Abdurrahmanü'l-Gafikî hazretlerinin Puvatye'deki cihad-ı meşkûru bence Hülagû'nun Bağdad'daki mezbaha-i mel'ûnesinden daha şerefli ve daha kıymetlidir. Ben ne İskender'in seferlerinden zevk-yab-ı mübahat olurum, ne Cengiz'in badirelerinden!.. Fakat mesela mücahidin-i Arab'dan Kuteybe bin Müslim'in Türkistan seferleri Selim-i Evvel'in Mısır seferi derecesinde vicdanıma ilka-yı hazz ü mefharet eder."[257]

Nazif daha sonra hüviyetinin üç unsurunu açıklar ve bunun neticesini bir misalle anlatır:

"Size ekanim-i selase-i hüviyyetimi şu suretle tarif edeyim: Müslümanlık, Osmanlılık, Türklük!..

Bugün bir kerimem olsa putperest kalmış bir Türk'e, hatta bir şiiye tezviç edemem. Fakat bir Arap, bir Kürt, bir Çerkes, bir Laz, bir Tatar, bir Hindli, bir Cavalı benim makbul bir damadım olabilir. Müslüman vatandaşlarımın kısm-ı azamı, eminim ki, bu hususta benimle hem-hisdir."[258]

Yine, "anane-i milliyye"sini izah ederken: "Bana 699 senesinden evvelki vekayi-i gayr-ı İslamiyyeden hangisini hikaye edecek olursanız heyecansız, halecansız dinlerim.

257 "Bu hissi daha ziyade izah ve tahlil edeyim:

Ben eben an-ced Diyarbekirliyim. Hemşehrim Uzun Hasan'ın Fatih Sultan Mehmed'e karşı sevk ettiği orduda ihtimal ki benim de ecdadım aşk u şevk ile ölüp öldürmüştü. Bununla beraber vicdanım o vekayiin bi-taraf bir mutalaattırı bile olamıyor. İşkodralı İskender Bey bugün nazarımda ne ise Diyarbekirli Uzun Hasan Bey de odur. Ve ikisini de milliyet-i hazıramın ada-yı güzeştesinden addederim.

Fikren ne vakit Çaldıran sahrasına doğru bir seychat-i tavaf icra etsem, padişahım Yavuz'un sima-yı mübareki nazar-ı tebcil ü iftiharım önünde irtisam eder. Halbuki o tarihte benim ecdadım Selim-i Evvel'e şerefyab-ı biat olmamışlar, Şah İsmail-i Safevî'nin tabiiyyet-i mutibesinde kıvranıyor ve belki ordusunda harp ediyorlardı." 266, s. 1549-50).

258. "Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, c. 3, nr. 71, 11 Temmuz 1329/1913, s.1550).

Anibal mı, Cengiz mi?.. "Hangisi büyük?.." diye sorarsanız benden alacağınız cevap "Elbette Anibal!.."dır. Çünkü büyük Kartacalı pek necip bir maksada vakf-ı hayat etmiş, kişverlerden hun ü ateş cereyan ettirmekle mahzuz ü münbasıt olmayan bir kahraman-ı zi-şan idi." diyen Nazif şöyle devam eder: "... *Gülistan* mübdiinin ne vakit divanı elime ve hatta namı yadımdan geçse hilafet-i Abbasiyye'nin uful-i müellimine ağlayan mersiye-i meşhuresinin ebyât-ı ebed-giryanı gözlerimin sirişk-i nâimini ikaz eder. Arap olmamakla beraber o maceradan madâmül-hayat rencide-hatırım. Ve Türk bulunmakla beraber Hülagû'nun nam-ı mesâib-muhatı yadımda nefretler ve husumetler ikaz eder."

Osmanlı gençlerinde ve özellikle şu son zamanlarda "pek acip temayüller" gördüğünü belirten Nazif:

"Mukadderat-ı ümmeti biraz sonra ellerine alacak olan o gençlere ilan etmek isterim ki bizim hakanımız Cengiz değil, Timur değil, Ömerü'l-Faruk'tur, Selahaddin-i Eyyubî'dir, Hüdavendigâr ile Yavuz'dur.[259] Emeviler'in en bed-nam halifesi Hülagû'nun ecdad ü ahfadından ziyade yad ü ihtiramıma hükümran olur. Mahmud-ı Gâzân bittabi müstesna!.." dedikten sonra şu noktalara dikkat çeker: "Biz bugün ne kurun-ı vustadayız, ne Asya-yı Vusta'da. Altıyüz senelik seyl-i vekayi pek muhtelif zeminlerden geçti. Ve mecrasının evsaf ve havass-ı gûnâgûnu mebdeyle müntehayı biribirinden büsbütün farklı bir hale koydu. Millet-i Osmaniyye'yi altı buçuk asırlık mukadderatından tecrid ile aslına irca etmeğe çalışmak muhkûm-ı akamet bir sa'y-i batıldır. Ben buna "tehlikeli" sıfatını da bila-tereddüt ilave ederim. Kimi kimden ayırıyoruz?.. Arnavud başkımcılarının dalâl-i muharribini taklid mi edeceğiz?.."[260]

Süleyman Nazif'i dehşete düşüren husus Cengiz gibi, "mezalim-i bi-payanın fihrist-i icmâli olan nâmı, yediyüz bu kadar seneden beri her müslümanın ve her Türkün cenan ü hanümanında ikaz-ı havf ü nefret eden bir adamın ruhundan" son zamanlarda müslüman Türk gençlerinin "istimdad etmeğe" başlamalarıdır.

"Balkan devletleri salib-be-dest-i ihanet, halife-i İslamın payitahtına saldırırken Osmanlı ve Türk gençlerinden bazıları,

"Yetiş, ey ulu hakanım Cengiz!"

gibi hem mudhik, hem feci garabetler gösterdiler. Bu bir dalâl-i muzırr ü mühliktir." diyen Nazif şunları anlatır: "Şark, hala içinde kıvranmakta olduğu hufre-i mesaibe hangi ellerle atılmış olduğunu bilmez veya o ellere isnad-ı kudsiyet eylerse ümid-i necat ü selamet de afak-ı şarktan utanarak ve ağlayarak firar eder. Genç, ihtiyar, herkese ilan ederim ki benim milliyetimi harap etmiş olan dest-i taaddî, Allah'ın yed-i

259. Yazar "Cengiz Hastalığı" başlıklı yazısında bu konuyu ayrıca ele almıştır. Jules Verne romanlarından birinde okuduğuna göre İngilizler, sömürgesi altındakilere Coğrafya tedris ederken, İngiltere'yi kuzey kutbundan güney kutbuna kadar bütün küreye "hakim ve sahib ve Fransa'yı, Almanya'yı, Rusya'yı, Çin'i, Japonya'yı, Amerika'yı, Afrika'yı, hasılı bilumum kıtaat ve memaliki Biritanya devlet-i vahîdesine tabi veya müntesip gösterirlermiş." Nazif; "Bunun ne kadar doğru olduğunu bilmem. Fakat milliyet fikrini Türkler için bir gaye-i hayalî derecesine ısad etmek emeli afak-ı Osmaniyye dahilinde vücudunu ihsas ve ilan ettiği günden beri bizde de Jules Verne'in İngilizler'e isnad ettiği Coğrafya tedrisatına karib ve pek garib mudhikeler oynanıyor." der. 267. s.1573.

260. "Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, c. 3, nr. 71, 11 Temmuz 1329/1913, s.1549-51.

adl ü intikamı olsa yine bence na-makbûldür. "Allah'ın yed-i adl ü intikamı" dedim. Evet, cellad da cemiyetin öyle bir şeyidir."[261]

Cengiz'in asıl ismi Timuçin'dir. "Geçtiği yerlerde asırlardan beri harabeler ağlayan cihan-sûz bir cihangir" olan Cengiz'i, gençlere iyice tanıtmak ihtiyacı duyan Nazif, bazı tarihî bilgileri aktardıktan sonra Namık Kemal ve Şemseddin Sami'nin eserlerinden de iktibaslarda bulunur.[262]

Namık Kemal'in "mücahede-i kalemiyesine en büyük mevzu ve hedef Cengiz olmuş ve tavsifatının birinde "şirk kadar mel'ûn" demişti.

Cengiz'in ef'âlinde ne din gayreti vardır, ne medeniyet derdi! Onun yalnız kan dökmek zevki, memleket yıkmak eğlencesi idi. Bu alemde yetmişbeş sene yaşamış ve onbeş yaşından itibaren hûn ü ateş içinde yuvarlanmıştı. Altmış sene insan kanı döktü. Ve insan hanümanı söndürdü. Öldürdüğü efrad-ı beşerin kısm-ı a'zamı müslüman ve hâk ile yeksan ettiği bilâdın yüzde sekseni ümmet-i Muhammed'le meskûn ve pür-ümran idi."[263]

Aslen Yanyalı olmakla beraber Türkçüler'in önderlerinden olan Şemseddin Sami de şunları yazmıştır: "Cengiz gayetle hun-riz ve zalim bir adam olup, en ziyade telezzüz ettiği şey bî-günah adamların ve etfal ü nisânın dahi kanını dökmekti. ... "[264]

Süleyman Nazif; "Cengiz'i bilumum rical-i diniyye ve milliyyemizin fevkine ısad etmek isteyenleri, düştükleri dalâl-i dinî ve millîden kurtarmak farzdır."[265] der.

Irk ve kan meselesine gelince, "bizim damarlarımızda bugün hususi bir kan var ki o da Osmanlı kanıdır. Ve lisanımız gibi hun-ı milliyyemiz de birçok ihtilat ve ıstıfa ile aslından büsbütün ayrılmıştır. Hele Tatar ve Mongollar'la karabet-i nesebiyemiz o kadar zayıf, o kadar ve o kadar mevhum ki.... "[266]

---

261. "Cengiz Hastalığı", *İctihad*, c. 3, nr. 72, 18 Temmuz 1329/1913, s. 1573.

262 "Bizde vatan muhabbetinin fezail-i ictimaiyyeden olduğunu en evvel ilan etmiş olan eazımımızdan Namık Kemal Bey'in bu hakan-ı bi-eman hakkındaki kanaat-ı vicdaniyyesini bilmek ister misiniz?.. İşte:

"Hiç şüphe yoktur ki altı bin bu kadar senelik alem-i insaniyyetin mübtela olduğu devahi içinde tufandan sonra en şiddetli bela istila-yı Tatar'dır. Cengiz gibi kaplandan yırtıcı, yılandan hain, şeytandan müdessis bir reis-i cebbarın saika-i amal-i hunharanesiyle Karakurum sahralarından Asya'nın her tarafına yayılan milyon milyon vahşiler, memleket yıkmakta, insan telef etmekte tufandan bile geri kalır afetlerden değildi.

Tufan-ı Kebir, tufan-ı ma ise, zuhur-ı Tatar tufan-ı ateş veya tufan-ı hun denilse şayestedir; çünkü bir fırkası bir şehre hücum etse behemehal yerinde kemik yığınından, bina hakisterinden başka bir şey kalmazdı.

Bir ordusu bir sahraya uğrasa, elbette atları diz kapaklarına kadar kan ile yoğrulmuş çamura batmadan geçmezdi. (Nevruz Bey tercüme-i halinin mukaddimesinden.)

263. "Cengiz Hastalığı", *İctihad*, c. 3, nr. 72, 18 Temmuz 1329/1913, s. 1574.

264 a.y. (Kamus-ı Alam, c. 3, s. 1881-2.).

265. "Cengiz vaktiyle şarktan tasallut etmeseydi, bugün Rusya şimalden, İngiltere cenuptan Asya'yı zabtetmez ve ümmü'l-kıtaat olan bu bedbaht kısm-ı arzın en güzel ve İslam-meskun aksamını ribka-i esarette zelilane sürüklemezlerdi. Süleyman Şah'ı dar ü diyarından bu taraflara kaçıran kimler olduğunu da Osmanlı gençleri bilmiyor mı?.." a.y.

266. "Cengiz Hastalığı", *İctihad*, c. 3, nr. 72, 18 Temmuz 1329/1913, s. 1573-4. Nazif'in bu yazısında feryad ettiği mesele Cumhuriyet'in onuncu yılında da varlığını sürdürmektedir. Turhan Tan takma adıyla tarihî romanlar yazan Samih Fethi'ye, *Cengiz* adlı romanının tefrika edileceği günlerde bir okuyucusu Nazif'in bu yazısını ihtiva eden *İctihad* nüshasını gönderir. Yazar, kanaatlerini anlatırken; Nazif'le olan arkadaşlığından, "kalemindeki büyük kudrete bayıl"dığından ve

Nazif'e göre; *Türk Yurdu*'nun "milliyet"e verdiği mana ile vermek istediği şekli medenî milletlerin hiç birinde bulamayız. Romalılar'ın Fransa'yı işgal ve istilalarına rağmen, Fransızlar -medeniyet, din, ilim ve irfanı onlardan aldıkları için- Latin olan kavimlere iftiharla "hemşire" diyorlar. Yine, "eski Yunanîlere adeta taabbüd ediyorlar. Çünkü Felsefe'yi, sanatı, fezail-i ictimaiyyeyi bunlardan aldılar. Eğer biz hissiyat-ı milliyeyi tenmiye ve terbiye için hariçten emsal ve kavaid arayacaksak onları bizden daha müterakki ve daha münevver ümmetlerin vekayi-name-i mevcudiyetinden taharri etmeliyiz. Semerkand ve Buhara'da değil. Arap bizim mürşidimiz, üstadımız, mürebbimiz, herşeyimizdir. Arab'ınkini Arab'a, Acem'inkini Acem'e iade edersek elimizde uzun kollu bir hırkadan başka birşey kalmaz."[267]

Nazif yazısının sonunda maksadını tekrar özetler: "Ben milliyetine ve milliyetinin şan ü şevketine perestiş eden bir Türküm. Bu hastanın muzır ve mühlik cereyanlardan vikaye ve sıyanet olunmasını herkese yalvararak ihtar ediyorum. Emin olunuz ki infiâlât ve şikâyâtımda ağlayan bir edâ-yı tazallum var. Heyet-i ictimaiyye-i Osmaniyye'nin an'ane-i tabiiyye ve temayülât-ı cibilliyesine muvafık tedrisat ve neşriyat ile hiss-i millîye ciyadet-aver olunuz. Ve Türk medeniyetinin tarihini Osmanlı evladına takrir ederken yalnız dinen değil, ilmen, ahlaken, medeniyeten de mürşid ve mürebbimiz olan Araplar'dan -aramıza ilka-yı burûdet etmeyecek- bir lisan-ı hürmet ü insaf ile bahsediniz. Bu meslek-i meşkûru ihtiyar ederseniz mesainizi tebcil ile muvaffakiyetini teshil etmek her Osmanlının, her müslümanın ve her Türkün en mukaddes vazifesi olur."[268]

Bu tenkitleri cevaplandıran Ahmed Agayef, daha çok, Nazif'in "iki an'ane"si ve "ekanim-i selase"si üzerinde durmuştur. Nazif'in sözlerini "bi'set-i nebeviyyeden ve bir de Osmanlı tarihinin ibtidasından evvel hiçbir şey tanımak, bilmek istemiyorsunuz!" şeklinde yorumlayan Agayef, gerek İslamiyet'i ve Kur'an'ı gerekse Osmanlı'yı anlayıp sevebilmek için öncesini mutlaka bilmek gerektiğini anlatır.[269]

Agayef, Nazif'in "ekanim-i selase"m dediği "Müslümanlık, Osmanlılık ve Türklük"ün onda "sırf hissî, gayr-ı muayyen, gayr-ı mukarrer bir surette bulunduğunu"

"sohbetindeki tatlılığa ise daima hayran kaldı"ğından bahsettikten sonra: "Büyük üstat, birçok yazılarında olduğu gibi bu makalesinde de tamamıyla hissidir. ... Hoşuna gitmeyen hakikatleri sözle öldürmek isterdi." tarzında değerlendirmelerde bulunuyor. "Üstat Cengiz'le Türkler'in münasbetini kesmek için bize, biz garp Türklerine hususi bir kan veriyor." diyen yazara göre: " Cengiz çok büyük bir adamdır. Kore'den Ukrayna'ya kadar yüzbinlerce kişilik ordular göndermiştir." Türklerin aslıyla ilgili eserler ve "Türkiyatçıların neşriyatı ile hiç alakadar olmayan" Nazif, "bu sebeple Türk'le Moğol'un bir olduğunu bilmiyordu. Biz Cengiz romanını yazmakla Süleyman Nazif'in de yanlış hükümlerini tashih etmiş olacağız. Onun yüksek ruhu, eminiz ki bu hizmetimizden memnun olacak ve Cengiz'in ruhunu bulup bu makalesinden dolayı tarziye verecektir!..." (M. Turhan, "Cengiz Han ve Süleyman Nazif B.!", *Cumhuriyet*, 1 Teşrin-i evvel 1933.)

267. "Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, c. 3, nr. 71, 11 Temmuz 1329/1913, s. 1551

268. a.y.

269. "Safvet ve samimiyyetinize bütün kalbimle inanmak isterdim!.. Fakat yanılmakta olduğunuza da kaniim: Zira İslamiyeti anlamak ve takdir etmek için İslamiyet'in zuhur ettiği muhiti bilmek ve anlamak şarttır. Kur'an'ın lisan-ı mucizi muallakata vukuf peyda etmeksizin nasıl takdir edilebilir?"

Aynı şekilde Osmanlı tarihini anlamak ve sevmek için de "mutlaka Selçukî Türklerini öğrenmek ve anlamak, onları öğretmek ve anlatmak için umum Türkleri, mazilerini, teşkilat-ı kadimelereni, ahlak ve seciyyelerini bilmek lazımdır! Ve illa Osmanlı Türk'ü asılsız, köksüz, gökten düşmüş addolunur ve anlaşılamaz...". ("Sâbık Trabzon Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'ye", *Türk Yurdu*, 25 Temmuz 1329/1913, 704-5).

ispata çalışır. "Siz İslamiyet, vahdet-i İslamiyye ve hatta İttihad-ı İslam taraftarı olduğunuz halde [makalenizin sonuna İttihad-ı İslam'a aid yazılmış bir kitabı hararetle tavsiye etmenizden İttihad-ı İslam taraftarı olduğunuza hükmediyorum]* şu cümleyi hiç bir azab-ı vicdanî duymaksızın, hiç bir galeyan-ı kanaat hissetmeksizin yazıyorsunuz." dedikten sonra Nazif'in "Bu gün bir kerimem olsa, bir putperest Türk'e hatta bir şiîye tezvic edemem." cümlesini naklederek bunun "ruh ü ledünniyat-ı İslamiyyeye tamamen muhalif" olduğunu söyler: "İslamiyet hiçbir zaman 'Eşhedü enlailahe illallah Muhammedür-resulullah' kelime-i tayyibesini söyleyen bir adamı bir putpereste teşbih etmeyi caiz görmez. Hele şiîye gelince böyle bir teşbih dalâletten başka birşey değildir."[270]

Agayef'e göre Nazif'in Osmanlılık ve Türklük ekanimi de hakiki değildir: "Osmanlılık dairesinde akvam-ı muhtelifeye mensup bir çok şiiler mevcuttur. Vahdet-i İslamiyye ve Osmanlılık mefkûresini vicdanında taşıyan bir zat, nasıl olur da böyle bir teşbih-i küfr-amizle bu kadar İslamlar'ın, bu kadar akvam-ı Osmaniyye'nin içine tohm-ı nifak saçar!?

Türklük uknûmunuza gelince, maatteessüf onu da aynı derecede mütezelzil ve müteredditi görmemek kabil olamıyor. Siz Türklüğü ikiye bölüyorsunuz: Birisi, Osmanlılık tarihiyle başlayan Türklük; diğeri ise Osmanlı tarihinden evvel yaşamış veyahud Osmanlılığın haricinde bulunan Türkler; siz bu ikinci kısımları tamamen atıyor, onlardan bahsetmekten nefret ediyorsunuz!** Halbuki Türklük uknûmu vicdanınızda hakikaten cay-gir olmuş olsaydı, Türklüğün milliyet ve kavmiyet itibarıyla lâ-yetecezza, gayr-ı kabil-i inkısam olduğunu anlamanız icab ederdi! Kavmiyeti, milliyeti sizin gibi düşünen bir mütefekkire, hiç bir kavim ve milletin arasında tesadüf edilemez! ... "[271]

Fransızlar, Latin olan akvama "hemşire" derler fakat bunun sebebi Nazif'in söylediği gibi "medeniyeti, diyaneti, ilm ü irfanı Latinler'den almaları" değil "hakikaten bu akvam ile kan ve ırk kardeşi" olmalarıdır. Nitekim aynı durumdaki "İngiliz ve Almanlar Latin olan akvama hemşire demiyorlar ve demeye de hakları yoktur. Çünkü kan kardeşi değildirler." Bu da gösteriyor ki "burada bile kan, kavmiyet, ırk esastır!" Bununla beraber "yeni teşekkül etmiş olan Fransa Latin lisanının, Latin ulum ve sanayiinin, Latin tarz-ı tefekkürünün esiri kaldıkça" hiç bir manevi varlık gösteremiyordu, hiç bir dâhi yetiştiremiyordu. İlk defa Rablais, "Latin zincirini kırarak vicdan-ı millînin sanki mütercimi" olur. Artık Fransa "bin beşyüz senelik manevi bir esaretten sonra kendisini buluyor, kendi vicdanını tanıyor, kendi efkar ve hissiyatı ile, kendine mahsus seciyyenin tecelliyat ve tezahüratı ile yaşıyor. ..."[272]

---

*. Bahsedilen husus Nazif'in; "muhibb-i necibi" Celal Nuri'nin "her müslüman, her Türk, ve her Osmanlı tarafından dikkatle okunmağa layık bir mecelle-i hakaik" olan *İttihad-ı İslam* adlı kitabını konuyla alakalı olduğu cihetle "kariîn-i Osmaniyyeye tekrar be-tekrar tavsiye" ettiği notudur.

270. "İslamiyeti, vahdet-i İslamiyyeyi ekanim-i selase-i vicdaniyyesinden addeden bir zatın aynı zamanda Yemen Hicaz, Şam, Irak, Kürdistan, Kafkasya, İran ve Hindistan'da sakin milyonlarca Şiileri putpereste teşbih etmesi elbette ekanim-i mezkurenin pek sathi, pek mütezelzel, ve en ufak bir tesir karşısında ber-hava olabilecek kadar esassız olduğunu ispat eylemiş olur." (a.y., s. 705-6).

**. Sonraki cevabında Nazif, bu iddiayı naklederek "... bahsetmekten nefret ettiğimi hangi sözümden istidlal ediyorsunuz?.. Lakayd kalmanın kamus-ı telakkinizde manası nefret etmek midir?." diye sorar. ("Ahmed Agayef Beyefendi'ye Cevab, *İctihad*, c. 3, nr. 75, 8 Ağustos 1329/1913, s.1645).

271. "Sâbık Trabzon Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'ye", *Türk Yurdu*, 25 Temmuz 1329/1913, s. 706.

272. a.y., s. 707-9.

Agayef, Arab'ınkini Arab'a, Acem'inkini Acem'e iade edersek "elimizde uzun kollu bir hırkadan başka daha birçok, vicdan-ı milliyete ebedi mefharetle dolduracak kadar şeyler kalacağını" anlatırken: "Evvela elimizde bin senelik İslam'ı ve İslamiyet'i muhafaza ve müdafaa etmemizin şerefi kalacaktır." *Türk Yurdu* yazarı, binlerce karışıklıklar içinde perişan ve parça parça olmuş bulunan, tam bir anarşi içinde yaşayan Abbasiler ile Fatımî hükümetlerinin, hemen hemen aynı zamanda başlamış bulunan haçlı istilasına "mukavemet edebileceklerini zannediyor musunuz?" diye sorar. "İşte size Endülüs bir nümune! Hırkanın kolu oraya kadar uzanamadığı için bugün bütün İspanya'da İslamiyet namına bazı mebani-i aliyeden başka bir eser kalmamıştır! (...) İlim, fen, fikir, edebiyat ve sanayi sahasına gelince - Türkler olmasaydı- beşeriyet ne İbn-i Sina'yı, ne Celaleddin-i Rumî'yi, ne Şems-i Tebrizî'yi ne Farabi'yi görecekti. Muhtasar olmak için yalnız bunlar ile iktifa ediyorum: Fakat beşeriyet yalnız bu mahrumiyetle de kalmayacaktı: Ne Firdevsî'yi görecekti ne de bugün sizin ve benim de meftunu bulunduğum o Sadileri, Ömer Hayyamları ve sairlerini bulacaktı! ... Mahmud-ı Gaznevî tarafından görmüş olduğu himaye, muavenet ve ihsan sayesinde *Şehname*'yi yazmış ve binaenaleyh Farisî lisan ve edebiyatını tesis edebilmiştir. Ömer Hayyam ve Sadîler, Selçukîler ve Atabek sayesinde yetişmişlerdir. ..."[273]

"Türkçülük, Araplığın ve İslamiyetin teyid ve takviyesine tevcih edilmiş bir cereyandır." diyen Agayef'e göre, "Türkçüler, -kavmiyet esasını kabul ettiklerinden- kavmiyeti terkib eden avamilin takviye ve teyidi ile mükelleftirler. Türk kavmiyetinin birinci amili İslamiyet'tir. Binaenaleyh Türkçüler İslamiyet taraftarıdırlar, İslamiyet'in i'tilasına çalışmakla mükelleftirler. Zira İslamiyet haricinde Türklüğü tasavvur bile edemiyorlar! (...) Türkçülük Türkler'i Araplar'dan ayırmak için değil, iki kavmi inkişaf, terakki ve teali ettirerek yek-diğerine şuurlu bur surette metin ve hususi esaslar üzerine yaklaştırmayı kendisine bir emel, bir gaye olarak tayin etmiştir."[274]

Bu cevaplar *Türk Yurdu*'nda daha yayınlanmadan, basına tebliğ olunan bir ilanla "*İctihad* mecmuasıyla Süleyman Nazif Bey'in Türklük'e karşı olan hücumuna Türk mütefekkirlerinden Ahmed Agayef Bey tarafından gayet vâkıfane ve âlimâne yazılmış reddiye" şeklinde duyurulmuştur. Nazif, *Tanin*'e gönderdiği açıklamada, henüz yayınlanmamış olduğu için "reddiyenin muhteviyâtı hakkında malumât edinmeğe bu dakikada imkân" bulunmadığını belirttikten sonra "vâkıfâne ve âlimâne serd-i mütâlaât edecek derecede zi-nasîb ü iktidar değilsem de kanaat-i vicdaniyyemi saf ve samimi bir lisan ile izah edebilecek kadar cür'et ve kudrete lehü'l-hamd mâlikim." diyerek şunları söyler:

"Şimdilik yalnız bir noktayı reddedeceğim ki o da "Türklük'e karşı olan hücum" isnadıdır. Vakıa ben hücum ettim. Fakat hedef-i savletim -haşa ve Allah esirgesin- Türklük değil, Osmanlı Türkleri'nin felâketine bâdi-i iştidâd olacak telkinât-ı muzırra vü bî-rahmânedir. Bu mücâhededе devamı vezaif-i milliyyemin akdesi addederim. Ben bu itikaddayım ki o kitle-i rakîkaya îras-ı zarar edebilecek en büyük hücum u tahrib, onu maddi ve manevi istinadgâhı olan kuvvetten tecrîd ve teb'îd etmektir."[275]

---

273. a.y., s. 711-12.

274. a.y., s. 713-14.

275. "Tanin Gazetesine", *Tanin*, 27 Temmuz 1329/1913.

Cevabî yazısında ise; "tekrar be-tekrar" okuduğum "bu reddiyede benim cehl ü dalâlim yeni ve doğru şeyler bulmuş olsaydı, emin olunuz ki, müteşekkirâne itiraf ile vecibe-i nimetşinâsîyi îfaya müsaraat ederdim." diyen Nazif, bu tartışmada şahsının "yanlış bir telakkinin neticesi olarak bir bahaneden başka birşey olmadığını" söyleyen Agayef'e şunları hatırlatır:

"**Yanlış telakki**nin ne olduğunu anlamadım. Fakat bendenizce hakikaten muhterem olan şahs-ı âlinizi -haydi size hürmeten muzır demeyeyim fakat- müfrit bir Türkçü olmak itibarıyla hedef-i serzeniş ittihaz ediyorum. Yerinizde babam, kardeşim olsaydı yine ve daima böyle hareket edecektim. Mesâil-i mümâsile karşısında ne kadar muztarib-i endişe olduğumu bilseydiniz, cevapnâmenizin sütûr-ı bî-pâyânına biraz da insaf tevdi ederdiniz. Bunu kimse inkar edemez ki Sultan Osman'ın miras-ı mukaddesi Hazret-i Muhammed'in metrûkat-ı mübarekesiyle kabil-i muhafazadır, Cengiz'in yâd-ı mezâlimiyle değil. Bu hakikat-ı vâzıha yeni ve tecrübesiz nazariyelerin muvâcehe-i tehdidinde kalırsa benden ve benimle hem-kanaat olanlardan göreceğiniz muamele elbette mücâmele olmaz."[276]

İslamiyet'in nasıl bir muhitte ve ne şekilde doğduğu, *muallekat*ın mana ve mazmunları ile dinlerin hikmet ve mahiyetlerinin kendisine mechul olmadığını anlatan Nazif, "Kur'an'ın lisan-ı mucizi muallekat'a vukuf peyda etmeksizin nasıl takdir edilebilir?..." sualini azametkarane irad eden Agayef Beyefendi dindaşım, benim lisan ve kavaid-i Arab'a taalluk eden vukufumdan ziyade o lehçe-i mübarekede haiz-i malumat değildir zannederim." der.

Her din, menşei olan muhitin örf ve adetlerini "kısmen tadil ve bir kısmını da aynen tedvin etmek suretiyle teessüs eder." Bu vakıa tartışmanın dışındadır. Nazif'in, asıl vurguladığı husus, İslamiyet'in "her türlü revabıt-ı kavmiyyeyi kırarak yerine rabıta-i diniyyeyi ikame etmiş olduğu"dur. Araplar'da, eskiden beri gayet kuvvetli ve hürmetli olan "asabiyyet-i aile ve rabıta-ı kavmiyye" bazı meselelerde -dinin yasağına rağmen- devam edebilmiştir. Fakat, "an'anât-ı mütekaddime-i Arab'dan bir çoğunu tel'in etmiş" olan nebiyy-i Arabî Efendimiz "bir çok hîşânına takdimen Selman-ı Farisî'yi havass-ı ashabı derecesine ıs'âd ve sanadid-i Kureyş'e karşı olan muharebat-ı meşhuresinden Hendek gazasında bu İranlı ve Isfahanlı sahabinin re'y ve tedbirine tevfik-i ictihad buyurmuşdu."

İslamiyet'in zuhurundan sonra "kavmiyet ve milliyet revabıtı, din ve mezheb rabıtasına tahavvül etti." İran'da, Yemen'de ve diğer İslam beldelerinde arasıra çıkan vak'a ve mücadeleler "daima mezhebî bir dâiyeye istinad etmiş veya ediilmiştir." Bu davayı ispat edecek deliller, her asırda ve her İslam memleketinde bulunabilir.[277]

276. "Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, c. 3, nr. 74, 1 Ağustos 1329/1913, s. 1621.

277. "Günahını Allah affetsin, Ebu Müslim-i Horasanî Emeviler aleyhindeki tesvilat ü iğvaatına hissiyat-ı diniyyeyi tahrif ile başlamış ve Şah İsmail-i Safevî Sultan Selim-i Evvel'e karşı ihtilaf-ı mezhepten mütevellid gayz ü kini tenmiye etmek suretiyle hareket etmişdi. Ekser-i müverrihînin mücahid-i azam telakki ettikleri zavallı Ebu Müslim'den hürmetkâr olmayan bir lisan ile bahsedişim sizi müteaccib etmesin. Ben Emeviler'in inkırazını İslamiyet için zarar telakki edenlerdenim. Menatık-ı İslam -hatta biraz küçülmüş olduğu halde- hala onların bilfiil veya bilkuvve tahdid etmiş oldukları hudud dahiline sığınmış duruyor. İslam'ın divan-ı mukadderatı hulefâ-yı Emeviyye'nin meydan-ı mücahedatından selatin-i Abbasiyye'nin meygede-i huzuzatına intikal ettikten sonra dini mübinin tevsi-i nüfuz ve intişarına inkıta ve halel târi oldu." ("Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, c. 3, nr. 74, 1 Ağustos 1329/1913, s. 1622).

Agayef'in "Osmanlı tarih ve devletinin nâzım ve müessisi siz de inkar etmezsiniz ki Türkler'dir." sözünü tashihe muhtaç gören Nazif, başdakiler gibi son kelime de teklik halde, yani "Türk" olsaydı bundan "Sultan Osman'ı veya ebb-i mükerremini kasd etmiş olduğunuza hükm ederek size hak verirdim. Fakat "Türkler" deyince düşünürüm." diyerek şunları anlatır: "Sultan Osman'ın ceddiyle birlikte Cengiz'in önünden kaçmış olan birkaç yüz çadır halkı Asya'nın aksa-yı garbında tek başına koca bir devletin esasını vaz' edemezdi. Vesait-i tesisi burada buldular. Ve bunlar Türk olmaktan ziyade anasır-ı mahalliyeden idiler."[278]

Agayef'e, "Dindarâne bir hürmet ve kanaatle bahs ettiğiniz **muhit ve veraset-i ecdad**'ın âsârını bünye-i hâzıra-i Osmaniyye'de niçin aramıyorsunuz?.." diye soran Nazif'e göre, Fizyoloji açısından da "Osmanlı Türkleri'ni yine büsbütün ayrılmış ve büsbütün değişmiş görürüz." Gayr-ı müslim unsurların kanını Yeniçeriler üç asırdan ziyade Türk damarlarına naklettiler. "Taraf taraf vaki olan ihtidalar, iltihaklar da başka!.. Türk ırkının ihtilât ve tesâlübü anâsır-ı gayr-ı müslimeye inhisar etmedi: Araplar, Boşnaklar, Arnavudlar, Kürtler, Çerkesler, Lazlar ile diğer la-yüadd akvam bu ırka karışmış ve karıştırmıştır. Bugün Balıkesir'de, Konya'da, Sivas'da, Diyarbakır'da, Kerkük'te yerli bir Türk bulamazsınız ki şeklen Buhara veya Semerkand halkına benzesin.

Lisanımız da böyledir. *Türk Yurdu* ne kadar çalışırsa çalışsın, İsmail Gaspırinski Efendi'nin dilini Abdülhak Hamid Bey'in lisanına galebe ettirmek imkânı yoktur."[279]

Nazif önceki sözlerinin, "küfr-âmiz" ve "şiileri putpereste teşbih" olarak anlaşılmasına da hayret etmiştir: "Ben şiiliğin aksâm-ı İslâm'dan olduğunu "hattâ" tefrik ve tahsisiyle ifham ederek, "bir kerimem olsa putperest bir Türk'e, hattâ bir şiiye tezvîc edemem!" demiştim. Hiçbir şîîye şahsî husumetim olmadığı ve hattâ bazıları ve birçoklarıyla aramızda meveddet bulunduğu halde bu sözü bugün de müsterih bir vicdan ile tekrar edebilirim. Ve o fi'e-i İslam'ın heyet-i umumiyyesinde fi'e-i diğere, yani sünnîlere karşı saf ve halis bir niyetin teşekkül ve takarrür etmiş olduğunu göreceğim zamana kadar vicdanımın bu hükmü la-yetegayyer kalacaktır."

278. "Pek iyi bilirsiniz ki, saltanat-ı Selçukiyye'nin mirasına dava-yı istihkak ile vaz'-ı yed etmek isteyen Karamanoğulları Fatih zamanına kadar tam birbuçuk asır devleti işgal etmişlerdi. Karamanoğulları'nı en çok mukavemet göstermiş oldukları için sarahaten zikrediyorum. Yoksa Osmanlılar bidayet-i teessüste hepsi Türk olan tavaif-i mülukun hemen hepsiyle az çok uğraştılar. Bununla beraber şu devlet-i muazzamanın esas-ı bülendini vaz' eden eyadi-i azm ü himmet miyanında Mihal gibi, Evranos gibi lisanımıza yabancı, fakat vicdanımıza pek munis isimlere hürmet ve şükran ile tesadüf etmekteyiz. Bugün Türkçüler'imizin kudsiyyet-i semaviyye ile meşmuliyete layık gördükleri Timurlenk, Tatar ve Türkler'den müteşekkil ordusunu Ankara sahrasında mevcudiyyet-i Osmaniyye'ye saldırdığı zaman karşısına dikilen ordunun sufuf-ı mukavemeti miyanında cansiperane harb eden Sırplar'a ne diyeceksiniz? Bu devlet böyle teessüs ve böyle temadi etmiştir. Tarihi lehinize işhad için beyhude it'âb etmeyiniz azizim!.. Fatih Sultan Mehmed'i en çok düşündüren Uzun Hasan Türk, Yavuz Sultan Selim karşısına en ziyade dikilmek isteyen Şah İsmail-i Safevî yin Türk iken kaleminizin tefevvüh ettiği: "Halbuki Gazi Osman'dan evvel Osmanlı Türk'ü namına ferd-i vahid yaşamıyordu! Gazi Osman ise bedihidir ki Osmanlı Türkleri'ni yaratmadı. Kendisinden evvel de yaşamakta olan Türkler'in gayret ve hamiyeti ile bir devlet tesisine muvaffak oldu." sözleri karşısında ukûl-i evvelîn ü âhirîn dem-beste kalır." ("Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, c. 3, nr. 74, 1 Ağustos 1329/1913, s. 1622-3).

279. "Celal Sahir, Hamdullah Suphi, Köprülüzade Mehmed Fuad gibi Fecr-i Ati'den Türk Yurdu'na göç etmiş şübban-ı Osmanî bile, tarafgirliği sectaire'lik derecesine isal etmemişlerse bu hakikati teslim ederler ümidindeyim Etmezlerse o mümtaz, fakat gümgeşte-i dalal olmakla bedbaht zekalarına herkes acır." ("Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, c. 3, nr. 74, 1 Ağustos 1329/1913, s. 1623).

Müslüman olsun olmasın, "ben herkesin kanaat-i diniyyesine hürmetkâr olmayı fikr-i münevverin ilk vazifesi ve ilk nişâne-i terbiyesi addederim. İster miras-ı ecdâd olsun, ister zâde-i tetebbuât, mutekadât-ı beşeriyye mukaddes ve biri diğerine karşı daha az hakaik-i nisbiyyeyi ihtiva etse bile, yine mübeccel ve muhteremdir." diyen Nazif, "Şiilere sünnî olmadıkları için değil, Sünnîler'e karşı olan ictihadı, ihtilaf-ı kanaat şeklinden çıkararak, tebâüd ve münâferet derecesine îsâl ettikleri için muarız veya muteriz" bulunduğunu anlatır.[280]

Daha sonra Türklük esası ile kavmiyet ve milliyet anlayışı hakkındaki tenkitler üzerinde duran Süleyman Nazif, "ırka ait akaid-i bâtılayı *Les Prèjugès des races* adlı bir mecelle-i mühimme ile tahlil ve iptal eden Jean Finot'nun (Irkların ihtizar ve mematı) *L'agonie et la mort des races* ünvanlı" kitabından iktibaslarda bulunur. "Birbirine uymayan akvâm ü elsine halitasıyla Bâbil kulesi, milel-i cedidenin teşekkülü yanında âdi bir çocuk oyuncağından başka birşey değildir." diyen Finot, "yek-ırk, yek-lisan, yek-din ve yek-maksat ilan olunan şimdiki Fransa'da beyaz, sarı, siyah, kırmızı her ırkın mesâî-yi ilâdını tadâd" ve tarih öncesi kavimlerden başka "elli muhtelif kavmi -isimlerini birer birer sayarak- bu millete irâe-i ecdâd" etmektedir.

Artık Fransa'da, Almanya'da, İngiltere'de böyle olursa "zavallı memâlik-i Osmaniyye'de ne kadar ihtilât ve tesâlüb vukua geleceğini siz hesap ediniz!" diyen Nazif'e göre: "Bekâret-i akvama kaf dağları, Çin surları gışâ-yı metîn olamamışken tarihin tanımadığı zamanlardan beri her taraftan ve mütevaliyen pa-mâl-i ecânib olan diyar-ı târümârımızda "nâ-kabil-i tecezzi bir vahid-i küll-i manevi" aramak tatlı bir emel olsa bile bir hayal-i hamdır. Ve bu hayal, hakikate istihâle teşebbüsünde bulununca -ve bilhassa bu memlekette- muzır ve mühlik olur."[281]

Agayef'in Nazif'i en çok hayrete düşüren ve kızdıran açıklaması ise Fransız edebiyatına ait olanıdır. "Latin lisanı esareti Fransa'da devam ettikçe sanki Fransa'nın bütün menabi-i hayatiyyesi kurumuştu. Köhne bir seciyyenin bayat mahsulü bir türlü aşılanmıyordu; ilim ve fende, edebiyatta, din ve kilisede Latin lisanı, Latin düsturları hakim kaldıkça Fransa askerlikten başka bir saha-i faaliyette eser-i deha ibraz edemiyordu."[282] gibi ifadelerin, kitaplarda rastlanan sureten benzer cümlelerin düşünülüp tam anlamadan ve "ihtimal ki biraz da tahrif" edilerek nakledildiğini belirten

280. "Mebde ve kuvvetini Hz. Osman-ı Zinnureyn efendimizle Cenab-ı Ali kerremallahü veche efendimiz arasındaki maceralardan alan bu hizb ü mezheb, o tarihten bu zamana kadar her kanlı hadisenin başına geçerek, iki fırka-i muvahhidîn arasında büyük bir gayya-yı tefrika vücuda getirmiştir. Bugün her şii -aradan bin bu kadar sene geçmiş olmasına rağmen- dest-i intikamında kanlı bir gömlek sallayarak, her sünninin yed-i masumuna Hz. Hüseyin'in kanını bulaştırmak ister. Bu sebepledir ki mülkünde anasır-ı gayr-ı müslimenin vücuduna tahammül eden büyük Sultan Selim, bu mezheb-i hâdisin salikîni karşısında muhafaza-i itidal edememişti.

Siz uhuvvet ü vahdet-i İslamiyye namına şiilerle tevhid-i hiss ü a'mal etmek vücubunu ihtar ediyorsunuz. Kabul ederim. Fakat o şart ile ki onlar da vera-yı a'sarda çırpınan maceralardan bu asr-ı muztaribe nakl-i agrâz etmek âdetini terk etsinler!..

Bugün Ceziretü'l-Arap'ta neşr-i mezheple uğraşan şii müctehidler "Osman" namından Devlet-i Osmaniyye'ye hisse-i buğz ü nefret çıkarmağa çalışıyorlar. ... Şiiler tefavüt-i kanaati ne zaman ihtilaf-ı hunîn derecesinden ne vakit çıkarırlar ve uhuvvet-i İslamiyye'nin şanına sünniler gibi bakemal-i ihlas ü safvet hürmetkar olurlarsa sözümü maa'l-memnuniyye ve maa'l-iftihar geri alırım. Ve illâ felâ!.." ("Ahmed Agayef Beyefendi'ye Cevab, *İctihad*, c. 3, nr. 75, 8 Ağustos 1329/1913, s. 1645).

281. "Ahmed Agayef Beyefendi'ye Cevab, *İctihad*, c. 3, nr. 75, 8 Ağustos 1329/1913, s. 1646.

282. "Sâbık Trabzon Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'ye", *Türk Yurdu*, 25 Temmuz 1329/1913, s. 708.

Nazif, buradaki "Latin lisanının esiri" bulunmanın "sırf Latince yazmak" demek olduğunu söyler: "Türkler'in mabihi'l-iftiharı olan İbn-i Sinaların, Farabîlerin Arapça ve Celaleddin-i Rumîlerin, Saib-i Tebrizîlerin Acemce yazdıkları gibi!.."[283]

Kaldı ki Rönesans'ı Latin ve Yunan mahsullerinden uzaklaşma başlangıcı zannetmek yanlıştır. "Kurun-ı vusta, fikr-i beşerin -en ziyade Avrupa'da ika'-ı herc ü merc eden- bir devr-i fetreti idi. Rönesans o kargaşalığa hitam vererek, mazide en ziyade ihraz-ı kemal-i medeniyet etmiş iki kavmin, Latin ve Yunan'ın, saltanat-ı kadime-i temeddününü iade ve idame etti.

Rablais, Fransız lisanıyla eserler yazarken "Türkçü ve Yurtçular"ın yaptığı gibi Latince'yi inkar etmemiştir. "Corneille ile Racine Fransa'nın muhalledât-ı edebiyyesini Latin ve Yunan measir-i kadimesini taklid etmek suretiyle -ve münferiden bu sayede- ibda ettiler."

Agayef'in, Hugo gibi romantik ediblerin "artık klasik tesiratından tamamen berî ve sırf Fransız olarak düşünmüş, hissetmiş" oldukları yolundaki sözlerini ise şöyle cevaplandırır: "Kavmiyet ve milliyet asrı dediğiniz 19. asrın şair-i azamı Victor Hugo'yu serapa okuyunuz, Latin ve Yunan medeniyetleriyle bu medeniyetlerin asar ü measirine hayran takdirlerden başka birşey göremezsiniz." Klasik tarzda yazmaması ise bütün insanlığın tabii tekamülüyle alakalıdır. Nitekim bir süre sonra da romantizme karşı ve adeta "esliha-i kalemiyye ile mücehhez muhacimler" zuhur etmiştir. "Bunlar milliyet-perestliğin icabâtı değil, insaniyet-i müterakkiyenin nâ-kabil-i iskât ihtiyacâtıdır."[284]

Herkesin bilgisi dahilinde adeta eskimeğe başlamış olan bu pek malum tarihî hakikatleri bir "darülfünun tarih muallimi"ne hatırlatmanın mecburen de olsa kendisini mahcub ettiğini belirten Süleyman Nazif, ırk gibi daima karışmaya ve değişmeye mahkum bir esas üstünde **vicdan-ı millî**nin payidar olabileceğini iddia etmek kavimlerin tarihini dolduran hadiseleri "ceffe'l-kalem" inkar eylemektir. Fransa gibi dar ve belirli bir yerde "bu kadar karışık olan **ırk**ın bilhassa bizde ne kadar mahlût ve müşevveş olacağını siz- fakat inat yerine insafı ikame ederek- hesap ve tayin ediniz." der.

Nazif'e göre, "Asya-yı Vusta'dan getirdiğimiz kana bereket versin ki birçok dima'-ı ecnebiyye karıştı. Yoksa o hûn-ı bedevi bu kadar da hâiz-i kudret-i temeddün olamazdı."[285] Zaten, her ırkın oluşmasında "bî-karar ve meyyâl-i firar" olan aslî unsurdan ziyade "edyânın âmil-i müessir olduğu" her yerde açıkça görülür.

283. "Maa'l-istiğrab görüyorum ki siz Renaissance denilen devr-i teceddüd'ün esbab ve measirini de bizden gizlemek istiyorsunuz. Fransız lisanının müstakillen yazılmak istenilmesi bu teceddüdün esbabından değil, asarından biridir. Ve teceddütten sonra bugün bile Türkçü ve Yurtçu'ların yaptıkları gibi Latin ve Yunan kelimatına ilan-ı husumet ve mübaadet edilmiyor.

Latin lisanı Avrupa'nın medeniyet ve efkarına tahakkümle ika-ı zarar etmek şöyle dursun, kurun-ı vustanın a'sar-ı muzlimesinde Avrupaca bir şule-i hidayet ve tesliyet gibi parlamıştır. Tıpkı bizim Arapça gibi! Siz zamanın taassubuna ve efkârına ait hataları lisanın defter-i a'maline kayd ediyorsunuz. ..." ("Ahmed Agayef Beyefendi'ye Cevab, *İctihad*, c. 3, nr. 75, 8 Ağustos 1329/1913, s.1647).

284. "Ahmed Agayef Beyefendi'ye Cevab, *İctihad*, c. 3, nr. 75, 8 Ağustos 1329/1913, s. 1647-8.

285 "Cevabnamenizi vücuda getiren silsile-i acaib arasındaki şu iki satır da hayretimi son derece tehyic etti: ."*.. Fransa milleti kendine has olan dehayı, yalnız şa vicdan-ı millîyi, şu ruh-ı kavmîyi bulduktan sonra ibraz edebilmiştir. ...*" diyorsunuz.

Agayef'e hitaben, "Azizim ben ne Buharalıyım, ne Semerkandlı!.." "Uzun kollu hırka ile münasebetim, o kadar meşkûk ve o kadar mevhumdur ki!.." diyen Nazif şöyle devam eder: Eğer o hırka hakikaten mukaddes ve millî bünyeyi korumağa "muktedir ve kâfî olsaydı benden daha mutaassıp olan ecdadım onu evvela cübbeye, sonra da setreye ve cekete" dönüştürmezlerdi. Hatta Celal Sahir, Hamdullah Suphi, Köprülüzade Mehmed Fuad Beyler bile, yazılarında hergün Buhara'ya birkaç merhale yaklaşmakla beraber, kıyafetlerinde Avrupa'nın zerafet-i müterakkiyesini rûz-efzun bir ihtimam ile takib ediyorlar!.."

Türkçüler'in "evvela, elimizde bin senelik İslam'ı ve İslamiyet'i muhafaza ve müdafaa etmemizin şerefi kalacak." demeleri de biraz gülünç kaçmaktadır: "Vatan ve menşe-i aslîsi dünyanın en mütehakkim ve en bîeman bir ribka-i ecnebiyyesi altında ezilen ve kahr olan bir ırk-ı bî-kes namına bu gibi tafra-füruşluklarda bulunanlara "Buharalılar kadar zavallı!" derler.[286]

"Hilafet-i İslamiyye'yi düştüğü dereke-i mezelletten tahlis ve i'la etmiş olanlar, sizin uzun kollu hırkalarınız değil, medeniyet-i İslamiyye'nin perverde ve i'dad ettiği eyâdi-i mümtaze idi. O hilafet-i muazzamayı Mısır'daki bir medrese-i viranın genc-i pür-gubarından, İstanbul'daki Topkapı Saray-ı muhteşemine nakl ve ıs'ad etmiş olan hükümdar-ı azimüşşan, unutmayınız ki, hanümanını Cengiz'in harap ettiği bir Süleyman Şah'ın, şevket ve hayatına Timurlenk'in hitam vermiş olduğu bir Yıldırım Bayezid'in necl-i necibidir.

Sultan Mahmud-ı Gaznevî'nin Firdevsî-i Tûsî'yi bir aralık iâşe etmiş olmasından ittihaz-ı fırsatla Edebiyat-ı İraniyye'yi Türklük'e minnettar göstermek -aman ya Rabbî! Neler işitiyorum!..- kaleminizin her sarir-i cünbüşüne bin kahkaha-i istiğrab ve istihza celb eder. Ve -kelimeyi lütfen affediniz- dünyada bundan daha mudhik birşey olmaz.

Henüz kendi dili kabil-i tedvin ü tahrir olacak bir dereceye gelmemiş olan bir Türk padişahının zamanında *Şehnâme* gibi ebedi bir âbide-i edeb ibda' edebilecek istidad ve kabiliyet Acemce'de esasen mevcut olmasaydı, Sultan Mahmud-ı Gaznevî'nin bilumum hazâin ü defâini tek bir beyit bile yazdırmağa muktedir olamazdı. Madem ki o Türk padişahından harikalar vücuda getirebilecek bir kudret-i mafevka'l-beşer var idi, niçin kendi lisan ü ırkına ifâze-i hayat etmedi. Eski Acem şahlarının menakıb-ı iclâlini terennüm eden *Şehnâme*'nin her beyti Mahmud-ı Gaznevî'nin ırk u dinine atılmış bir senk-i ta'rîz ü istihkardır. En sonra da *Şehnâme* kadar meşhur ve metin olan hicviyye ile o biçâre Türk hakanı bizzat pamâl-i tecavüz oldu.

Pek ziyade rica ederim Agayef Bey, şu vicdan-ı millînin hangi menbalardan nebean ettiğini bize izah ediniz. Fransa'nın bugünkü ruh-ı mütekamilinde Golvaliler devrinin adat ü an'anatı mı daha ziyade hakimdir, yoksa Yunan ve Latin medeniyetleriyle hristiyanlığın metrukat ve teberruatı mı?..

Yine söylemenizi rica ederim ki Fransa'nın vicdan-ı millîsi neye istinad ediyor ve ne istiyor?..

Bugün "Fransızım" diyen ve amal-i milliyyenin mihrab-ı tecellisi karşısında vakf-ı vecd ü gaşy olan insanların hepsini menşe itibarıyla aynı ırk-ı asliye irca edebilir misiniz? Hayır, çünkü Fransız kavmi, birçok urûkun ihtilat ü tesalübüyle teşekkül etmiş bir ırk -evet, kelimenin manası ve şumûlünü bilerek istimal ediyorum- bir ırk-ı mahsus ü herdem-müteceddittir." (Ahmed Agayef Bey'e Cevab", *İctihad*, c. 4, nr. 76, 15 Ağustos 1329/1913, s. 1669).

286. Ahmed Agayef Bey'e Cevab", *İctihad*, c. 4, nr. 76, 15 Ağustos 1329/1913, s. 1669.

Selçukîler'in Bağdad'da, Şam'da, Konya'daki hidemat ve muvaffakiyyâtından mütevellid şan ve şerefi münhasıran Asya-yı Vustâ'ya irca etmek de pek gülünçtür. Bugün Romanya'nın başında Prusyalı bir hükümdar, Yunanistan'ın tahtında Danimarkalı bir kral bulunuyor. Şu iki kıtaya ait tecelliyat-ı tarihiyyeden o iki ırka birer hisse-i ar ü iftihar ifraz etmeğe sizce imkan var mı?..

Ehl-i salib muhâcemâtını da Türkler'in akim bırakmış olduğunu sıkılmayarak ve hatta iftihar ederek, söylüyorsunuz. Darülfünun talebesine değil, herhangi bir mekteb-i rüşdî şakirdine o maceranın en büyük kahramanını sorarsanız derhal alacağınız cevap, Selahaddin-i Eyyubî'dir.

Selahaddin-i Eyyubî'nin kanında, lisanında Türklük'ten bir katre ve zerre gösterebilir misiniz?. Bu büyük dindaş İslam muhitinde perveriş-yâb olmuş bir kürd idi. Ve bu kürd, salibi hançere tahvil etmiş olan İsevîlerin hücumât-ı mütevâliyesine karşı Hz. Muhammed'in müessesât-ı mukaddesesini hamâset ve hikmetle müdafaa ederken, Cengiz'le evlad ü ahfadı diğer taraftan ve en mamur ve müreffeh diyar ü aktar-ı İslam'ı - ehl-i salibden ziyade- tahrib ediyordu. O Cengiz ki bu günkü Türkçü ve Yurtçularımız tarafından kudsiyet-i semaviyye ile meşmul gösteriliyor!..

İslam'ın serhadd-i garbîsini altıyüz seneden beri kanı ve canıyla müdafaa eden devlet-i Osmaniyye'ye, kader-i İlahi en büyük darbe-i mühlikeyi Tatar ve Türkler'den müteşekkil Timurlenk ordusunun eliyle indirdi. Siz yalnız ecnebilerin değil, İslamlar'ın ve Osmanlılar'ın da tarihini tahrif ediyorsunuz."

Endülüs'teki İslam medeniyetinin "uzun kollu hırka" oraya gitmemiş olduğu için devam edemediği iddiası da bir gariptir. Acaba, Gazneli Mahmud'un Hindistan'daki devlet ve şevketi niçin devam edememiştir.[287] O koca kıtada bugün Türkçe konuşan bir adama tesadüf edilmiyor fakat "ezan-ı Muhammedî'nin sala-yı davetine seksen milyon dehan-ı pür-iman günde beş defa icabet arz ediyor!.."

Irkıyla bu derece kuru kuruya övünmek abestir. "Tekrar ve ısrar ederim ki Türk ırkında fevkalade bir kudret-i münciye varsa" en evvel kendi necatını hazırlasın ve Rusya'nın tahkir sillesi altında insanlıktan her gün bir parça daha uzaklaşan Buhara halkını kurtarsın. "Otuz milyon Türk bu dakikada bir koyun sürüsünden fazla kuvvete ve -hicab ve esefle söylerim- haysiyyete malik değildir."

Nazif'e göre, Hintliler, Türk ve Tatarlar'dan daha ileri görünmektedirler. Asya'nın ortasında icra olunan mezalimin yüzde biri güneyinde ika olunamıyor. "Göreceksiniz ki Buharalılar hayvanla insan arasında fasl-ı müşterek olmadıklarını öğrenmeden Hindî ve Hindûlar akvam-ı mütemeddine miyanında yüksek bir mevki-i haysiyete sahip olacaklardır."[288]

Nazif, Türk ırkını kurtarmak ve takviye etmek isteyen fakat mesaileri bu "memleketteki teşettüt-i efkar ü amali tezyid etmekten başka bir şeye yaramayan" Türkçüler'e, millet için daha faydalı olabilecek bir yol tarif eder: Hopa'dan Necid'deki Katar yarımadasına kadar az batıya mail düz bir hat çiziniz. Bu hattın garbında

---

287. a.y., s. 1670.
288. a.y., s. 1671.

dolaşmak tehlikelidir. Celal Sahir ve Hamdullah Suphi Bey'i, bilhassa da Köprülüzade Fuad Bey'i alarak bu hududun şarkından daima doğuya ve kuzeye doğru ilerleyiniz. Gideceğiniz yerlerde nalan ü perişan bir çok kavimler göreceksiniz. Bunların hemen hepsi Türk'tür. Onlara deyiniz ki:

"Sizin de milliyetiniz ve bir hakk u haysiyetiniz var. İçinde çırpınarak süründüğünüz bu dereke-i cahiliyette yaşamağa çalışmakla ne milliyetinize, ne hak ve haysiyetinize bir selamet ve teali temin edebilirsiniz. Altı yüz sene evvel buralardan garba doğru gitmiş olan bir kaç kabile, lisanınızdan bazı anasır-ı basita götürmüştü. O levazım-ı inşaiyyeden bir lehçe-i beyan vücuda geldi ki sizin için daimi efsun-ı necat ü i'tila olabilir. Onları okuyunuz, öğreniniz. Buralardan gitmiş olanlar altıyüz seneden beri yalnız kendi mevcudiyetlerini idame için değil, sizin de imanınızı müdafaa namına mütavaliyen can ve hanüman fera ediyorlar. Mücadele-i hayat içinde muztar kaldıkları zaman üstlerine saldıran tehdid ü istila ordularını nakd-i hun ve hun-ı nakdinizle tağdiye etmeyiniz. Bu sizin için ardır, zarardır, telhike ve helaktir. Milliyeten ihtida etmek isterseniz fikren, hissen, emelen Osmanlılar'a iktida ediniz!.."

Halbuki Türkçüler böyle yapmamaktadırlar. "O ibtidaî adamları bizim derecemize çıkaracak yerde bizi o derekeye indirmek" istiyorlar. Lisanımızın altıyüz senelik kıymetli terakkisini ellerinden gelse bir anda Kırım'a, Buhara'ya peşkeş edeceklerdir.[289]

Bunlar, Türkler'in "seviye-i izanını" bir kılmak için yapılıyorsa yanlış ediliyor demektir. Uçurum o kadar derindir ki mevcut şahikaları yıkmakla onlar doldurulamaz. Arada bizim -her saniyesinden bin katre-i hun tereşşuh eden- altıyüz senelik mesai-yi müceddidanemizin semerat-ı mübarekesi mahvolur. Vicdan-ı millînizin istediği bu mudur?. Ve buna yazık değil mi?..

Siz eğer bu millete hizmet etmek istiyorsanız -ki tekrar ederim ki istediğinizde benim şüphem yoktur- neşriyatı fiiliyata tebdil ediniz. Dünyadaki hakikatlerin en büyüğünü ihtiva eden, "Vatan hür ve muhterem yaşanılan yerdir." cümlesi Abdullah Cevdet'in kaleminden cereyan eder etmez Celal Sahir Bey'in hiddeti niçin feveran etti?..* Türkçüler, Yurtçular, Turancılar hür ve muhterem yaşanılmayacak bir yeri, bir cehennemi vatan olmağa daha mı layık görüyorlar? Vatan-perverliklerinin gaye-i hayalîsi bir hufre-i hakarete tıkılmak mıdır?.."

"Yeni ve ca'lî bir vicdan-ı millî vücuda getirmeye ihtiyaç yoktur. Mesainizi beyhude israf etmeyiniz." diyen Süleyman Nazif, acı gerçekleri göstererek şu tavsiyelerde bulunuyor: "Türk ırkı hastadır, eriyor, çürüyor, bitiyor. Sıtmadan, veremden, frengîden masun köyler va-esefâ ki Anadolu'da kalmadı. Türk Yurdu bu

289. "Sermaye-i elfaz ü efkarı bizim Sultan Orhan zamanındaki şairlerimizinkinden ziyade olmayan biçare Abdullah Tugayef'e Yurd'unuzun şair muharrirlerinden Köprülüzade Mehmed Fuad Bey sahife sahife menakıb-ı ibcal yazarken yine o şair muharrirlerden Ali Canib Bey Tevfik Fikret için bî-payan sütûr-ı tenkid ü muaheze karalıyor." (a.y., s. 1671-2).

* " ... Abdullah Cevdet'e olan -güya manzum- itabiyye ... ile kendi şairliğinin kitabe-i perişanını yazmış!.. Celal Sahir Bey'in en samimi ve hayır-hah evidda-yı mükerremesinden Şair-i Azam Abdülhak Hamid Bey bile bu istihaleden müteessir olarak geçen gün "Celal Sahir, bir anda Kartiye Latin'den Semarkand'a göçüverdi!" diyorlardı. Fakat buna taaccüb değil, teessüf edilmelidir. Yirmi yaşında ölenler olsun da niçin otuz yaşında ihtiyarlayanlar bulunmasın?.." (a.y., s. 1672).

afetlerin musabîn-i bî-kesine bir menba-ı şifa vü şefkat olsun. Söyleyiniz bu yolda hiç bir teşebbüsünüz sebk etti mi?.. Nigah-ı idraki, önündeki ufk-ı mer'îye bile yetişmeyen köyler var. Bunlara mesela sinematoğraf vasıtasıyla olsun, vekayiden bir kaç manzara gösterildi mi?.. İşte yapılması akdem ve elzem olan şeyler bunlardır, tahrifat-ı tarihiyye ile teşviş-i ezhan değil!. Bizim gaye-i hayalimize bin üçyüz seneden beri Hz. Muhammed şeref-bahş oluyor, bunun yerine Cengiz'i ikame edemeyiz. (...) Abdullah Tugayef'i Tevfik Fikret'in mevki-i bülend-i şairiyyetine ıs'ad edemeyeceğimiz gibi!.."[290]

Agayef'e cevabın son kısmında, milliyetçilik anlayışı ve Turan üzerinde durulmuştur. Nazif'e göre, "Türkçüler'in milliyet-perverliği tabiat-ı vekayi'e nâ-mülayim olduğu kadar muzır, muhrib ve mühliktir." Bununla, mükemmel bir istikbale yaklaşılmak değil Orta Asya'ya ve kurûn-ı vustaya dönülmek isteniliyor. Halbuki aklı başında hiç bir kavim nisbeten daha mükemmel olan hâlini karışık bir maziye feda etmek istemez. Agayef Bey, Osmanlılar'ın "mefahir, mesaib ve hatıratını tedvin ile vicdan-ı millîye" sağlam bir temel hazırlayacağı yerde büsbütün yabancı şeylerle uğraşarak "vicdan-ı Osmanîyi idlal" etmektedir.

"Biz bildiğiniz ve istediğiniz gibi Türk değiliz ve olamayız. Lisanımız bile Buhara'nın hatta Kırım'ın lehçelerinden büsbütün farklıdır." diyen Nazif, diğer farkları şöyle sıralar:

"Evvela, buna beynimiz, lisanımız, kafamız müsaid değildir. Sâniyen sevk-i vekayi ile asırlardan beri bulunmakta olduğumuz mevki bizi maziye celb etmekten ziyade bir istikbal-i muayyene doğru sürüklüyor. Dönmek, dönmek şöyle dursun durmak istersek behemahal perişan, tarümar, mahv oluruz. Fakat ilerlemekte ümid-i felah mevcuttur. İki üç seneden beri hortlak gibi aramıza sokulan turan kelimesi tefevvüh edilmeğe başlanır başlanmaz afak-ı Osmanî'de musibetler temevvüc etmeğe başladı. Afrika'daki son topraklarımızı, Avrupa'daki mülk-i meşruumuzu elimizden kapanlar acaba bizi Asya'da hür ve müstakil bırakacaklar mı?.. Korkarım ki sizin kabe-i hayalniz olan **Turan**'ı da bize ile'l-ebed kapasınlar!.."[291]

Süleyman Nazif, "bizim milliyet-perverliğimiz Amerika halkının temayülat-ı kavmiyyesi gibi esaslarını maziden ziyade hal ve istikbalde taharri etmezse mebna-yı ictimaîmiz tarümar olur gider." kanaatindedir. "Mevcudiyet-i uzviyyesini Britanya veya İspanya'dan Amerika'ya nakletmiş olan adam, bir batın geçer geçmez mevcudiyet-i milliyesini de büsbütün oraya defn ediyor. Ve oralardan geldiği ve lisanıyla mütekellim bulunduğu için İngiltere veya İspanya'ya irca-ı fikr edip durmuyor. Bununla beraber iddia edemezsiniz ki bugün Amerika'da bir vicdan-ı millî, bir gaye-i hayalî yoktur.

290. a.y.

291. "Büleha-yı Arab'dan galiba Cahî bîçaresine isnad olunan bir fıkra vardır: Bir gün çölün ortasında telaş ile öteyi, beriyi hafr eder, dururmuş. O sırada yanına gelerek sebeb-i telaş ü iştigalini soran bir adama Cahî, "İki sene evvel buraya biraz para gömmüştüm, onu arıyorum" der. Ve gelen adamın "Kazdığın yere bir nişan koymadın mı?.." sualine de "Evet, bir bulut vardı, onun gölgesine defn etmiştim" cevabını verir.

İşte bizim... hayır bizim değil, sizin **Turan** da Cahi merhumun definesi gibi hüviyetini bir zıll-i na-payidarın himayet-i bî-vefasına tevdi etmiş bir hayal-i gümgeşteden başka bir şey değildir." ("Ahmed Agayef Bey'e Cevab", *İctihad*, c. 4, nr.79, 5 Eylül 1329/1913, s. 1732-3).

Biz de böyleyiz Agayef Bey, benim ruh-ı millîm Osmanlı diyarında yaşar, Asya-yı vusta çöllerine düşerse boğulmak muhakkaktır. Biz oradan ne fikren, ne cismen bir daha avdet etmemek azmiyle çıktık. Buradaki hatırat ve hayatımız daha esaslı ve daha kuvvetlidir.

Vicdan-ı millîye terbiyetgah ittihaz etmek istediğiniz o şansız ve cansız çöllerde karışık bir rüya ile kanlı bir kaçıştan başka bir şeyimiz yok. *Türk Yurdu* bizi oralara kadar beyhude sürüklemek zahmetini ihtiyar etmekte inad etmesin. O firar-ı hûnîn burada bir teceddüd ve gûşiş-i hayata inkılab etti. Bırakın bizi.

Biz sabah isteriz, sabah!.. O uzun
Geceler nâimine hayr olsun!..*"[292]

Son zamanlarda Balkan devletlerinin topraklarımızda "ika' ettikleri tahribat kadar *Türk Yurdu* iki seneden az bir müddet zarfında lisan ve efkârımıza iras-ı zarar ü harabî etmiştir. Türkçe'nin en mükemmel lehçesi Osmanlı Türkçesi iken her neden ise Yurtçularımız Kazan, Kırım, Buhara şivelerini mütefevvık göstermek istiyorlar. Rusya'nın ribka-i tahakkümü altında inleyen Türk ve Tatarlar bir kaç sene evvele kadar Osmanlı lehçesini mukteda ittihaz ederleredi. Aradan nasıl bir sarsar-ı meşum vezan oldu ki herşeyi hercümerc etti! Lisanı, esâlib-i beyanı, aruzu, âhengi Asya-yı Vustâ'nın akvâm-ı ibtidâiyyesine peşkeş etmekte ne faide var?.. Hatta Arabî kelimat bile bedevi Türkler'in çetrefilliklerine tevfik edilerek, her İstanbullunun **faide** telaffuz ettiği ism-i Arabî **fayda** suretinde yazılıyor. Ve Emin Bey'in Tahir Bey'in Türk Yurdu mecmualarında münteşir resimlerinde "Türklerin faydasına çalışanlardan" ünvanı serlevha ittihaz olunuyor.

Türk Yurdu'nu bilerek bilmeyerek karalayanlardan ziyade muhteviyatına anlayarak anlamayarak dellallık eden bir kısım şübbana acırım. Terakkinin yolları mazinin kumlu çöllerinde değil, istikbalin afak-ı taravetdarındadır. Hem öyle bir mazi ki bizimle münasebeti bir gölge, bir hayal deresercesinde bile kalmamış!."

Agayef'in, "Siz Türkçülüğü hiç de mütalaa ve takib etmeden Arablıkla zıd addediyorsunuz." sözü üzerinde de duran Nazif: "Evvela size sorarım ki Türkçü sıfat-ı nevin ü acibini ısağa etmekten maksadınız nedir?.. Siz bunu Arablar"la olan i'tilâf-ı âhir münasebetiyle *Tercüman-ı Hakikat*'e yazmış olduğunuz bir başmakalede de tekrar etmiştiniz. Ben de Türk'üm. Heyet-i ictimaiyye-i Osmaniyye'de keyfemâyeşâ taksimât-ı kavmiyye icra etmek selahiyetini siz ve arkadaşlarınız kimden aldınız?..

Memleketimizde laakall sekiz milyon Türk vardır. Bu milyonların kaçı demiyeyim, Türkler'in kaç bini ve hatta kaç yüzü size yani Türkçülük mezhebini icad ve tervic edenlere vekalet verdi?.."[293] diye sorar.

Süleyman Nazif, cevabının sonlarında Türkçüler'in özellikle Araplar hakkındaki düşünce ve davranışlarını söz konusu eder: "Araplar'ın temayülatına sizden ziyade vakıfım. Onlarda meyl-i itizal olmadığını metalib-i ahirelerindeki itidal de ispat etti.

*. "Tevfik Fikret Bey'in."
292. "Ahmed Agayef Bey'e Cevab", *İctihad*, c. 4, nr.79, 5 Eylül 1329/1913, s. 1733.
293. a.y., s. 1733-4

Araplar vahdet-i diniyyeyi gayret-i milliyeye hakim bulundurmasalardı bu sırada devletin başına neler yağdırmazlardı?.. Avrupa'dan ve öteden beriden arasıra yükselen sada-yı nifak ü şikak, zannetmeyiniz ki hakikaten necib olan o kavmin tercüman-ı vicdanıdır. İftirakcûların kimler ve neler olduğunu size şifahen söylemiştim. Burada tekrar ile bir fitne-i naimeyi ikaz etmek istemem. Fakat bu da ispat eder ki bizde en metin ve bununla beraber en müşfik rabıta, dindir. Din olmasaydı Araplar çoktan ayrılmış bulunurlardı."

Agayef'in üzerinde pek derinlemesine durmak istemediği anlaşılan İslam ve diğer müslüman kavimlere karşı takınılacak tavır konularında Nazif büyük hassasiyet göstermektedir: "Bizim mürşid-i vicdan ve mürebbi-i efkar ü izanımız Arapların efazılı, hükeması, medeniyeti iken ve bizi daire-i temeddüne en evvel idhal eden yine Araplar olduğu halde siz her fazileti Türkler'e irca ve beyanat ü temhidatınızla Endülüs Arapları gibi bir kısm-ı münevverinin bile kalb-i tarihine iras-ı evca ediyorsunuz? Bir Arab'ın gönlünde sizin ve rüfekanızın sözlerinizi okurken hararet-i tahassüs ve minnetdarî mi peyda oluyor ki "Araplarla aramıza ilka-ı burûdet etmeyecek bir lisan-ı hürmet ü insaf" tavsiyesi o kadar hücum ve serzenişi icab ediyor?.."

Nazif'e göre: "Bir taraftan Arnavutlar'ın efalini tel'in, diğer taraftan aynını fiilen telkin etmek, edeb-i kelama riayet eden kelimat-ı tavsifiyyenin tarif edemeyeceği bir harekettir." Bu itibarla, devletin ve Türkler'in hiç de hayrına olmayan bu gibi ırkçı hareketler karşısında Nazif'den müsamaha beklenmemelidir.

"*Türk Yurdu*'nun koleksiyonu elimdedir. Ve neşriyât-ı taliyesini de takib ediyorum. Memleketin menafiine mugayir gördüğüm ve göreceğim nukatı teşrih ve teşhir etmekte kusur etmeyeceğime emin olabilirsiniz. Bu memleket hastadır. Acemice tedvin olunmuş nazariyelere daha ziyade mevzu-ı tatbik olamaz." diyen yazar Agayef'e verdiği cevabını şu sözlerle tamamlar:

"Size şifahen de söylemiş olduğum gibi bu meselede mevzu-ı intikad olan şahsınız değil, meslek ve ictihadınızdır. Ben sizi daima namuslu ve hamiyetli bir Türk ve Osmanlı tanırım. Zaten öyle bilmeseydim bu davada sizi muateb veya muhatab ittihaz etmezdim. Müctehidler muhti bile olsalar muhteremdirler. Rüfekanızla beraber hepinizin ictihadât-ı vicdaniyyesine hürmet eder ve... acırım!."[294]

Bundan önce, hükümetin icraatına ve "Tasfiye-i lisan" hareketine yönelik tenkitlerinin artması üzerine 1909 eylülünde Basra'ya gönderilen Süleyman Nazif, Agayef'le Türkçülük konusundaki tartışma sonrası da 1913 eylülünde Musul valiliğine yollanır. Bu görevi, yaklaşık onbeş ay sonra Bağdad'a nakl olunmuş ve bu da altı ay kadar sürmüştür. Merkezden uzak olduğu bu devrede bazı hususî mektupları ile *İctihad* ve *Harp* mecmualarında çıkan birkaç vatanî makalesi dışında yazılarına pek rastlayamadığımız Nazif, 1915 senesi ortalarında tekrar İstanbul'a döner. Artık, İttihat ve Terakki'ye mal edilen Türkçülük ideolojisi bu sayede devlete ve matbuata da hakim duruma gelmiştir. Üstelik I. Dünya Savaşı da bütün şiddetiyle devam etmektedir.[295]

294. a.y., s. 1734.
295. Celal Nuri, bu dönemle ilgili şöyle diyor: "O esnada biraz muhalif re'y dermiyan etmek olamazdı. Ve her kim Ağaoğlu Ahmed Bey'in ictihadı hilafına: Evet,kocaman bir Almanya mecuttur, lakin

Bu şartlarda muharrirlik hayatı sekteye uğramış görülen Nazif, bazı vatanî yazılarından derleyerek "evlâd-ı şühedâya ithaf" ettiği *Batarya ile Ateş!!!*..'i bu sırada yayınlamıştır.[296]

Nazif'in yakın dostu ve *İkdam* başyazarı Celal Nuri, o sırada *Edebiyat-ı Umumiyye* mecmuasını çıkarmaya başlar. [22 Teşrin-i evvel 1332/1916]. Nazif, Hamid'in *Mektuplar*'ını yayına hazırlamakla meşgul bulunduğundan pek yazamamakla birlikte mecmuanın yazar kadrosuna dahildir. Bu mecmuada, Celal Nuri'nin Türkler'in tarihiyle ilgili olarak kaleme aldığı makaleler[297] Türkçüler'in yoğun tepkilerine sebep olur.[298] Bu esnada mecmuanın yazı heyetine yöneltilen tehditkâr bir sualin[299] Nazif de muhatapları arasındadır.

Bu "istîzah-ı münfailâne"ye, aynı gün yazdığı cevapta: "İsimleri *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası*'nın heyet-i hâmiye veya kalemiyesi sırasında muharrer bulunanların, neşriyat-ı ahîresinden sonra da bu mecmua ile idâme-i münasebet edip etmeyecekleri sual olunuyor. Kesret-i meşagil hizmet-i tahririyyesinde bulunmama mani olmakla beraber, her hafta nam-ı naçizimi kabında görmekle mahzuz olanlardanım.[300] Binaenaleyh bu suale cevap vermek vazifem ve hakkımdır." diyen Süleyman Nazif şöyle der:

"Bir millete kasidehân olmaktan ziyade tecelliyat-ı güzeştesini öğretmek hizmet olur. Elverir ki hulûs-ı niyyete müstenid olsun!.. Mevhum bir maziden muhayyel bir istikbal doğurtmağa çalışmak ve bu acûbeye layık olabilecek hayalî ve eğri büğrü bir lehçe icad etmek, hatta hulûs-ı niyyetten mahrum bir tan ü muahezeden daha hazer-engizdir. Hakaik-i tarihiyyeyi efsane-i esatire kalbetmek isteyenlerin mesaisi, ister aşk-ı milliyetle olsun, ister diğer esbab ve sevaikle, daima ma'kûs ve ekseriya muzır semereler verir. Kendi kanaat-i ilmiyyesine hürmetkar olanlar, başkalarının kanaatine da hürmet etmelidirler. Hususiyle bu kanaat daha ma'kûl ve daha esaslı olursa....

---

bir de koca[illegible] Britanya olduğunu unutmayalım, demek iktidarını haiz ise aforoz edilirdi." ("Gizli Siyaset-i Dahiliyye", *İleri*, nr. 752, 10 Şubat 1336/1920, s. 1-2).

296. *Batarya ile Ateş!!!*..,

297. "Muhit ve Türkler" I-II, nr. 27-28 , 5-12 Mayıs 1917, s. 20-21, 49-52.
"Osmanlılar'dan Evvel" I-II, nr. 30-31, 26 Mayıs- 2 Haziran 1917, s. 68-72, 85-89.

298. Celal Nuri de Nazif gibi, Osmanlılar'ı eski Türkler'den ayrı, çok değişmiş yeni bir millet olarak değerlendirir ve İslamiyet'ten önceki Türkler'in bilhassa Moğol ve Tatarlar'ın yıkıcı ve yağmacı bir hayat tarzı yaşadıklarını anlatır. Bu görüşlere Ziya Gökalp *Yeni Mecmua*'da karşılık vermiş, ayrıca *Edebiyat-ı Umumiyye* iki aya yakın kapattırılmıştır. Celal Nuri'nin adı geçen yazıları ve Ziya Gökalp'le tartışmaları hakkında bk. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken y., 2. bs., İstanbul 1979, s. 400-1; Dr. Recep Duymaz, *Celal Nuri ve Ati Gazetesi*, (M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 1991), s. 179-182.

299. 3 Haziran 1917 tarihli *Tanin* ve *Tasvir-i Efkâr*'da "Yahya Kemal, Celal Sahir, Ağaoğlu Ahmed, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi" imzasıyla çıkan yazıda şöyle denilmektedir:

"Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası Heyet-i Hâmiyesine Bir Sual:

Türk milletine karşı şimdiye kadar hiçbir düşman lisanının reva görmediği tahkirleri , her nevi ilmî kıymetten mahrum safsatalı uzun makaleler halinde neşretmiş olan Edebiyat-ı Umumiyye mecmuasını bundan sonra da himayelerine ve iştiraklerine mazhar edip etmeyeceklerini bu mecmuanın kabında heyet-i hamiye ünvanı altında isimlerini okuduğumuz zevata sorarız. "

300. Mecmua kapağının iç yüzünde "Heyet-i Hamiye ve Kalemiyemiz" başlığı altında sıralanmış Nazif ve Celal Nuri dışında başta Şehzade Abdülmecid Efendi olmak üzere Ahmed Haşim, Ali Ekrem, Cenab, Rıza Tevfik, Samipaşazade Sezai, Süleyman Nesib, Hamid, Abdülhak Şinasi, Faik Ali ve Mehmed Ali Aynî gibi meşhurların da yer aldığı otuzsekiz kişilik bir liste yer almaktadır.

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası'nın kabında her hafta nâm-ı kemterânemi görmekle mahzuz olduğumu söylemiştim. Neşriyat-ı ahîresi ve bilhassa bu istizah üzerine bâdemâ mahzûziyetim iftihar ile de memzûc olacaktır."[301]

Görülüyor ki Nazif ile Türkçüler arasındaki tartışma, geçen dört yıla rağmen, şiddetinden pek bir şey kaybetmemiştir. 1913 senesinde Musul'a "o dalâlin muhasım-ı endişekârı" olarak giden Nazif, devletin ard arda uğratıldığı hezimetler karşısında daha da bilenmiş, meşhur deyimle adeta "bıçak gidip ustura gelmiş"tir. Nitekim bir süre sonra Nazif'in "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri" hakkındaki konferansı hazmedemeyen Türkçüler, işi fiilî saldırılara kadar götüreceklerdir. Nazif, yaşanmış diğer benzer hadiseleri de örnek vererek Türkçüler'in bu tür davranışları üzerine şunları anlatır:

"Bu şerzime-i bağiyye kendileri gibi söylemeyen ve düşünmeyen adamları hükümet vasıtasıyla iskât ettiler. Celal Nuri, Türkler'e kaside yerine hakaik-i tarihiyyeyi yazdığı için mecmuası kapatıldıktan başka taarruz-ı fiilî tehdidine de dûçar oldu.

Cengiz'i -haşa sümme haşa- Hz. Muhammed makamına layık-ı is'âd görmediği için *Sebilürreşad* da uzun müddet mesdûd kalmış ve Karesi mebusu Galib Efendi Hoca'nın meseleyi Meclis-i Mebusan kürsüsünde mevzu-ı bahs edeceğini beyan ile sanâdid-i İttihad'ın hükümete musallat olanlarını tehdit ettiği güne kadar Ahmed Naim, Ferid, Mehmed Akif gibi pek kıymetli esâtizenin kalemlerine zencir-i iskât takılmıştı. Onların muhaliflerine hükümetten başka eşhası da taslit etmek adetleri idi. Ezcümle "Edebiyat-ı İraniyyenin Edebiyatımıza Tesiri" hakkındaki bir konferansımda hiç kimsenin şahsına ait tek bir kelime söylememişken namını yukarıda tefevvüh ettiğim eşhastan biri, başına topladığı evbaş ile Bayezid meydanında üzerime evbaşane hücum etmek cüretinde bulunmuş ve bittabi daha zelil ve muzmahil olmuştu."[302]

1918 yılı başlarından itibaren *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası*'nda onbeş bölüm halinde yayınlanan bu konferansın konumuzla ilgili kısımları ile bazı akisleri hakkında da bilgi vermek faydalı olacaktır. Yukarıda işaret edildiği üzere bu görüşlerle, benzer tepkilere yol açmış bulunan Celal Nuri'ninkiler kısmen paralellik arzetmektedir.

Eskiden beri İran'ın dört bir yanında yaşayan değişik Türk kavimleri daima İran etrafında dolaşmışlardır. "Bunlar bazan imar, ekseriya tahrib ettiler." diyen Nazif'e göre "Türkler'in edebiyatı ve hatta tarihi, Osmanlılarla başlar." "Evet, Gaznevîler ve Selçukîlerle beraber, büyük küçük diğer mülûk ve tavâif-i mülûk Türk ırkına necabet-bahş olsalar bile tarih-bahş olamazlar." Arapça veya Acemce hükûmet eden bu Türkler'in "lehçe ve müessesat-ı resmiyeleri", bu iki kavimden birisine ve bazan birlikte her ikisine bağlı idi. "Arapça ikram ve Acemce idam ederlerdi." Gazneli Mahmud'un ihsanıyla yazılmış olan Şehnâme bile, İran hükümdarlarının medihlerini ve "Sultan Mahmud-ı Gaznevî'nin mensup bulunduğu Türk ırkına ithaf edilmiş şütûm-ı muhalledeyi" ihtiva etmektedir.

Nazif, "Al-i Cengiz" ile Timur'un kurduğu devletlerden bahsederken de şöyle der: "Onların bizim Türklerle münasebet-i menfiyyesi müsbettir. Bundan başka birisi,

---

301. "İstizaha Cevap",*Tasvir-i Efkâr*, 4 Haziran 1917.
302. "Bir Daha", *Hadisât*, nr. 113, 23 Nisan 1919.

dinimin, diğeri devletimin düşmanı idi. Şarkın harabî-i hazırında bu iki musibetin en büyük amil olduğunu bilenler, onları suret-i gayr-i tabiiyyede aile-i Türkiyye miyanına dahil etmekten izzet-i nefs-i millî namına ictinab ve teberri etmelidirler. Benim tarihimde onlara sahaif-i kabul bu kadar. Meğer ki şikâyet-i tel'în ifade eden satırları muhtevi ola!.."[303]

Turan'ı da tenkit eden Nazif: "Bu son senelerde ve İtalya'nın Trablusgarp sefer-i meş'umuyla Balkan harb-i menhusu arasında bir de Turan lafzı huruç etti. Kelime yerine lafz dedim. Çünkü ağızdan çıkan lafız, bir manayı haiz olmadıkça kelime olamaz. Ben ise Turan sözünün medlûlünü, bin kere yemin ederim ki, pek çok çalıştığım halde, bu son senelerde kasdolunan manasıyla anlamağa muvaffak olamadım."[304] der.

Bu tenkitler üzerine Nazif ile Samih Rifat arasında Türkçülük ve Turan'a dair bir polemik başlamıştır. Karşılıklı olarak yer yer alaycı ve mizahî bir üslubun kullanıldığı tartışma[305] Celal Nuri'nin Ati gazetesi sütunlarında cereyan eder. İtirazları cevaplandıran Nazif, Turan'a hiçbir mana veremez. "Ben bu kelimenin medlûlünü bir türlü anlamadım, anlamıyorum ve ilâ-ahiri'l-ömr anlayamayacağım. Anladığım ve muhakkak bildiğim birşey varsa o da benim memalik-i Osmaniyye haricindeki "vavlı" Türkler'in hiç biriyle etnoğrafik ve hatta fizyolojik hiç bir alakam yoktur."[306]

Şiirde büyük bir kudret göstermiş bulunan Sâmih Rifat'ın "tahvil-i mezhep" etmesini pek "müellim" bulan yazar, onun Türkçülük hakkındaki çalışmalarını da faydasız görür: " ... samimiyetle arzedeyim ki, sizin tetebbuât-ı âlimanenizden insaniyet-i fâzıla fazla bir şey kazanmaz. Ve kazanmayacaktır. Arada zavallı şi'r-i Osmanî hasar-dide ve afet-zede oluyor."[307]

"Turan", ikinci yazıda da söz konusu edilmiştir: "Turan!.. İşte bu kelime de benim için bir musibet oldu. Beş seneden beri bu yüzden neler çektiğimi ben bilirim. En aziz dostlarımı, mesela Mehmed Emin Bey, Ziya Gökalp Bey, Ağaoğlu Ahmed Bey, -pek kadim bir muhibb-i necibimin mahdumu olduğu için kendisine karşı amcalık hissiyle mubâhî bulunduğum- Köprülüzade Mehmed Fuad Bey bu Turan sebebiyle bana düşman oldular. Korkarım ki o silsile-i a'dâya siz de iltihak etmek istiyorsunuz."[308]

303. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri II", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 51, 19 Kânun-ı sâni 1918, s. 402-3.

304. "Birisine sormuştum, cevap yerine: La havle vela kuvvete illa billah dedi ki bu ayet-i kerime, kelimenin medlul-i hâdisini değil, kari'nin halet-i ruhiyyesini gösterir. İhtimal ki o anlamış da onun için hiddet etmiş ("İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri VII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 56, 23 Şubat 1918, s. 481).

305. "Azizim, ilmî bir mübaheseye "sühendan-ı Firdevsî-nevaz Süleyman Nazif" sözleriyle keşki ibtidâ etmeseydiniz. Ben istihzayı sevmez değilim. "İstihza, ashab-ı zekanın hukuk-ı tabiiyyesindendir." fetvasını bizde en evvel isdar etmiş olan bir üstad-ı âlî-Cenab'ın tilmiz-i naçizi olduğumu senelerden beri müftehirane ilan ediyorum. İstihza hem taarruza hem müdafaaya hadim bir silahtır. ..." ("Şâir-i Rakîkü'l-beyan Sâmih Rifat Beyefendi'ye", *İleri*, nr. 30, 30 Kânun-ı sâni 1334/1918, s. 1).

306. a.y., s. 2.

307. "Şâir-i Bedâyi'sâz Sâmih Rifat Beyefendi'ye", *İleri*, nr. 40, 9 Şubat 1334/1918.

308. "Gazete okuyan bazı zevattan işitmiştim ki Avrupa'da şuna buna "fahri hemşehri"lik tevcih etmek adeti varmış: mesela, Roma beldesi Loyd George'e, Marsilya şehri Wilson'a, Lizbon kasabası Orlando'ya "fahri hemşehr" ünvanı ita edebilirmiş. Bir şey varsa ben de mahza sizin hatırınıza

Nazif, konferansının son kısmında "Ne kadar iyi bir şair ise o kadar fena bir münekkid olan Namık Kemal"in ".... Bilmem ne hikmettir ki hilafeti İstanbul'a kadar getirmeğe muktedir olan Sultan Selim, edebiyatı kendi milletinin lisanına nakl etmedi!..." sözünü hatırlatarak hayalciliğin zararları üzerinde durmuştur. "Amal-i milliyetperestanesi huzurunda akl-ı selim ve mantığı bile kurban edecek derecede fedakar olan bu büyük edib, niçin hatırına getirmek istemedi ki lisanlar bir takım kavanin-i tabiiyye dahilinde teşekkül ve tenemmüv ettiği gibi edebiyat-ı akvam arasında da bir silsile-i irtibat vardır."

Namık Kemal gibi en büyük bir adamımızın da bu yolda söz söylediği düşünülürse "ırkımızın muhtac-ı tedavi hastalıklarından biri de hayal-perestlik olduğu tezahür eder. Yani biz, kavanin-i tabiiyyeyi tedkik ile ahkâmına tevfik-i a'mal edeceğimiz yerde daima hayalimize kapılmış ve daima hâib ü hâsir olmuşuz."[309]

Nazif'in son cümleleri adeta bir parola ve direktiftir: "Ben ki Osmanlı Türküyüm... Ve Osmanlı oğlu Osmanlı, Türk oğlu Türk'üm, ırkdaşlarıma tavsiye ederim ki: Ne İran'a, ne Turan'a, istidad ve mukadderatımızın bize ihzar ü ihsan ettiği diyar-ı irfana doğru!.."[310]

1918 Teşrin-i evvelinde Cenab'la birlikte Hadisat'ı çıkaran Süleyman Nazif, koca Osmanlı Devleti'ni mütareke devrinin kapkara günlerine getirmekten sorumlu tuttuğu İttihatçılara ve onların akıl hocası durumundaki Türkçüler'e yönelik tenkitlerini daha da artırmıştır. Her bir vesile ile infialini ifade eder.[311]

Altı senedir süren Türkçülük tartışmasının bir panoraması niteliğindeki "Bir Daha" başlıklı makalenin yazılış sebebi ise Ali Canib'in *Milli Edebiyat Meselesi ve Cenab Bey'le Münakaşalarım.* adlı eseridir: "Selanik'ten gelen ve nâkil ve âmilleri arasında maatteessüf bir Diyarbekirli da bulunan bir meşum cereyan, Türk'ün can evi, gözbebeği olan Osmanlı ictimaiyesini gördüğümüz surette tarumar etti. Ali Canib Bey ortada haşr olan fecayi'a karşı gözlerini yummuş, altı yedi sene evvelki nağamat-ı dalali tekrar edip duruyor."[312]

Nazif, "1329/1913 sene-i rumiyyesinden beri o dalâlin muhasım-ı endişekârı idim. Bugün de tevlid ettiği izmihlal karşısında mebhut ve giryan duruyorum. Bu

riayet ve emrinize ittiba etmiş olmak için Turan'ın bi "fahri hemşehr"i olayım. Fakat halis ve "vavsız" bir Türk, bir müslüman ve bahusus el-husus merbut-ı müebbed-i "Al"-i Osman kalmak şartıyla...

Yoksa yerimi bırakıp da Turan'ın ne diyarına giderim, ne tarihine." Daha önce bahsi geçen Cahî'nin "bulut gölgesine para gömme" hikayesini Hebenneka'ya ait olarak anlattıktan sonra:

"Azizim, benim cehlim zaten beni ezip dururken bir de Hebenneka'nın o humk-ı muazzamını ihtiyarımla yüklenemem. İhtiramat-ı lütf-ayatınıza aynı ihtiramat ile mukabele ederim efendim." der. ("Şâir-i Bedâyi'sâz Sâmih Rifat Beyefendi'ye", *İleri*, nr. 40, 9 Şubat 1334/1918, s. 2).

309. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XV", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 72, 15 Haziran 1918, s. 791).

310. a.y., s. 793.

311. "Nedim'in gazelleri pek güzel, şarkıları ise bi-nazir ve bi-bedeldir. (....) Bu güftelerin o zaman bu kıymette besteleri de olmak gerekti. Fakat Ziya Gökalplerin, Köprülüzade Mehmed Fuadların geçen seneler ve aylarda kalemle ve mansıb ü nükûd verip almakla icra etmeğe yeltendikleri tahribatı cedd-i manevileri Patrona merhum sopa ile bir hamlede ve daha kabadayıca ika' etmiş olduğundan o neşaid-i musıkiyyenin Sadabad ufuklarında sönen ihtizazat-ı hazînesinden başka nişaneleri kalmadı. ("Nedîm", *Utarid*, c.1, nr. 6, 13 Şubat 1335/1919, s. 87).

312. "Bir Daha", *Hadisât*, nr. 113, 23 Nisan 1919.

cerihanın acısını tahfif için o maceraları unutmak isterdim. Fakat hala o meş'um fikr-i sabiti ortada çırpınır gördükçe kalemimle değil, elimden gelse ayağımla çiğneyeceğim." dediği Türkçülük ideolojisinin, felsefî temelleri ve temsilcileri üzerine şunları söyler:

"Ali Canib Bey'i tanır ve zekasını takdir ederiz. Kader-i İlahi, bu adamı Ziya Gökalp Bey'in mahmîleri arasına atmamış olsaydı, bu kitap belki yine intişar ederdi. Fakat başka bir ünvan ile ve büsbütün zıt bir maksadı takib ederek...

Ziya Gökalp Bey'in hulus-ı niyyetinde şüphe etmeyiz. Onun bir ictihad-ı mahsusu vardı: "Bu heyet-i ictimaiyye parçalanır ve dünya yüzündeki Türkler'in yegane hür kısmı olan Osmanlı Türkleri bir kaç asır esaret boyunduruğu altında kıvranırsa bu enkazın altında kuvvetli bir terkib fışkırır."

O, bu fikr-i sâbite tam yedi sene devletin borçlu hazinesini, yorgun ordusunu, efrad-ı milletin cılız damarlarındaki kanın son damlasıyla çiftçinin boş ambarındaki son danelerini kurban etti. Ulum-ı siyasiyye ve ictimaiyyenin kavaid ü desatiri, hulus-ı niyyetle tahrif olunarak, bu maksada: "Osmanlı heyet-i ictimaiyyesini tarümar ederek, "Türk"e karşı bir kaç asırlık bir Babil esareti çektirmek" emel-i ilham-zadına hadim bulunduruluyordu. Kurun-ı Vusta'dan tevarüs ettiğimiz tohm-ı teşettütle üçyüz seneden beri pek az fasılalarla ve mütevaliyen duçar olduğumuz su-i idareden mütevellid esbab-ı izmihlal arasında bu ictihadın mühim bir mevkii bulunduğunu tarihimiz unutmasın.

Ziya Gökalp Bey, kendisini bu işe min-indillah memur zannediyordu. Nida-yı davetine ilk iade-i lebbeyk edenler arasında en ziyade şevk ü musaraat gösterenler mesela şu Ali Canib Bey ve mesela Köprülüzade Fuad Bey ve Suphipaşazade Hamdullah Bey ve emsali kimseler oldular. Ziya Gökalp Bey'deki hulus-ı niyyetten bunlarda hiç bir eser yoktu. O kendisini Allah tarafından bu işe meb'us zannetmişti. Bunlar Ziya Gökalp tarafından memur olduklarını menfeat-cûyâne takdir ettiler. Altıyüz senelik bir mevcudiyet-i mutantanadan katre katre tereşşuh eden muktesebat-ı maddiye ve maneviyemize bir anda baltalar ve kalemlerle hücum ediliyordu. Lisan, edebiyat, sanat, adat, mekatib, medaris hasılı önlerine ve hatırlarına ne gelirse yıkmak istediler. Ötede vilayetler, kıtalar birbirini koşarak takib eder surette devrilirken, beride ve "Türk Ocağı" denilen müessese-i menhuse ile şubelerinde "Yeni Lisan" ile yazılmış ve "yeni Musıkî" ile bestelenmiş "Turan" ilahileri okurlardı.

Ve bu Ali Canib Bey, bu Mehmed Fuad Bey, bu Hamdullah Subhi Bey o orkestraları aşk u şevk ile idare ettiler!..

Güzel lisanımıza "enderun argosu" lakabını bigayr-i hakkın ve bi-edebane layık görüyorlardı. İçlerinde maatteessüf bir de Diyarbakırlı bulunan bu Selanik yarânının lisan-ı tezliline bu suretle düştüğü güne kadar "enderun"un bir "hümayun" sıfatı var idi. Ve bu Enderun-ı hümâyundan binlerce ekabir-i devlet ü millet yetişmişti. "Argo" lehçesini icad ve istimal edenler ise padişah sarayından değil merkez-i umumiden caize-i temelluk alan esafil arasında bulunur."[313]

313. "Ali Canib, Cenab Bey'e sataşıp duruyor ve üstad da oldukça bereketli mevzu-ı temeshur bulduğu için arasıra bu yazılara lütfen cevap veriyordu. Canib'in Cenab'a taarruzu, şahsi değildir. Çünkü kuvvetli bir Türkiye vücuda getirmek için yıkılacak mukaddesat miyanına lisan da dahil idi. Ve Cenab Şehabeddin Bey'in zat ve asarı, İran ve Yunan'ın enkazı üstünde altıyüz sene

Kendileri gibi düşünmeyenleri sindirmek ve susturmak için her vasıtayı kullanan bu zorba zihniyetin kabadayılıkları neticede yalnız rakiplerini değil bütün bir milleti sefalet ve hezimete yuvarlamıştır. "Benim yandığım, vatanımın, üstünde ot bile bitmemeğe başlamış olan bu aziz vatanımın halidir. Ali Canib Bey'in zekâsı isteseydi bu avâmil-i mesâib arasına karışmazdı." diyen Nazif, yazısının sonunda;

Halt edip durduk siyaset namına,
Türk'ü mahv ettik şecaat namına,
Mülkü yıktık aşk-ı millet namına,
Milleti soyduk hamiyyet namına!.. "

mısralarını, *Millî Edebiyat Meselesi ve Cenab Bey'le Münakaşalarım* sahibine "hayırhâhâne ithâf" eder.[314]

Süleyman Nazif, mütareke günlerinin ümitsizliklerine, her türlü baskı, işgal ve sansürüne rağmen memleketin muhafaza ve mamur edilmesi uğrunda vatanperver bir muharrire düşeni yapmaya gayret etmiştir. Başlı başına bir hadise olan yalnız "Kara Bir Gün" makalesi bile bunu ispata kâfidir. Vilayât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyeti'nin sözcülüğünü de üstlenen *Hadisat*'taki, sansür makasıyla yaralanmış hemen her başyazısı bu mücahid kalemin bir gâzilik beratı gibidir.

Nazif sadece Türkçülük'e değil, ayrılık ve düşmanlık doğuracak bütün etnik hareketlere şiddetle karşıdır. Bilhassa müslüman unsurları bu gibi tahriklere ve zarardan başka kimseye bir hayrı dokunmayacak ırkî heveslere kapılmamaları hususunda ikaz eder. Çünkü, son bir asırlık tarihimiz bu müthiş nankörlüğün ibret verici hadiseleriyle doludur. İzmir'in işgalinden iki gün evvele rastlayan "Nefsimle Hasbıhal" başlıklı makale onun bu tür uyarıcı yazılarından birisidir.

"Gayret-i diniyye sevkiyle irtikab edilmiş küfrankârlığı gayret-i milliyyeye irca ile mazur görenler olabilir. Bunu bir tarafa bırakalım. Ya bizimle hem-din, hem-gaye, hem-kıble olanlar!... Aynı mihrab-ı takdis önünde didiştiğimiz ve didişmekte olduğumuz ihvan-ı imanın evzaı her şeyden ziyade te'lim-i vicdan ediyor." diyen Nazif, "gayret-i diniyyesin"de ve "tâbiiyyetini bil-ihtiyar ve hatta fedakarlıklarla kabul etmiş olduğu devlete sadakat ve muhabbeti"nde şüphe olmayan Kürtler'i, "ırk ve lisanları büsbütün muhtelif olmakla beraber" bazı ortak seciyelere sahip bulundukları Arnavutlar gibi feci bir duruma düşürmekten sakınılmasını ister.[315]

işlenerek şekl-i hazırını almış olan Osmanlı lehçesine mümteniüt-teshir bir istihkam idi. Nasıl ki Köprülüzade Fuad Bey de "Abdullah Tugayef" adlı bir herifi layık-ı tedkik bir şair görürken, Tevfik Fikret merhuma, hayatında, mematında makaleleriyle, konferanslarıyla, peltek dili ve yavan kalemiyle mütevaliyen saldırdı. Ta "Fikretiyye" tarikatı saliklerine para kazandırabilecek bir şekle girinceye kadar...

Abdülhak Hamid Bey'in *İlham-ı Vatan*'ı intişar ettiği zaman Köprülüzade Mehmed Fuad Bey *İkdam* gazetesine bir makalecik göndermiş, artık Hamid Bey ve emsalinin ölmüş olduklarını ve bu gibi eserlerin neşredilmemesi irfan-ı millî için hizmet olacağını söylemişti. *İkdam* gazetesinin, sahifelerine geçirmemek hak-şinaslığında bulunduğu bu türrehatı her zaman ispata hazırız. Mehmed Fuad Bey, bunu Allah'ın rızası için değil "mütenebbi"nin keyfi için yazıyordu." ("Bir Daha", *Hadisât*, nr. 113, 23 Nisan 1919).

314. "Bir Daha", *Hadisât*, nr. 113, 23 Nisan 1919.

315. "Vaktiyle Arnavutlar vardı. Beşyüz sene aynı Allah'a, aynı peygambere ve aynı kitaba birlikte iman ettik. Üç beş serseri kafadan kopup gelen bir sarsar-ı dalal, o cesur ve müslüman diyara izmihlal savurdu. Vaktiyle beğenmedikleri Türkler'le geçen senelerin yad-ı nûşîni, bugün

"Beşyüz sene gerek şahsî, gerek millî izzet-i nefislerine hürmetkâr olduğumuz o kavmin efradı, bizden ayrıldıkları günden itibaren, zilletlerin en haysiyyet-şikenine mütevaliyen dûçar oldular." diyen yazar, "aslen Kürd olduğu halde Kürdistan'ın bir karış toprağını görmemiş ve hayatının kısm-ı azamını Avrupa'da geçirmiş olan" Paris'deki Şerif Paşa'nın "Kürt kavminin menfeatini" Türkler'inkinden "tefrik ve tecrid ile çalışacağı" yolundaki beyanlarını "şarkta ikinci bir Arnavutluk macerası ihdas etmeğe" sebep olabilecek gayretler olarak değerlendirir.[316]

Bu arada "aslen Arnavut olan büyük şair-i İslam Mehmed Akif"in baba yurdunu örnek göstererek müslümanlıkta ırkçılığa yer olmadığını anlattığı şiirinden de iktibaslarda bulunmuştur.

Nazif, bu yazısından yaklaşık üç hafta sonra kaleme aldığı "Harb ve Edebiyat" adlı makalede ise, "harb-i umumî"de kaybettiğimiz nice canlar yanında "cılız irfanımız"ın da "istidadımızın fevkinde kurbanlar verdi"ğini belirterek, harp sonrası vaziyeti ve yapılagelen faaliyetleri özetler:

"İstanbul ve Anadolu baştan başa harap olduğu gibi edebiyatımız da büsbütün yebab oldu. *Türk Yurdu*, Türk Ocağı, *Yeni Mecmua*, daha bilmem neler ve neler, edebiyata vaz'-ı yed ediyorlardı. Ve bu müesseselerin herbiri bir levazım anbarı kesilmiş, bir taraftan maneviyatımızı gasp ü garet, diğer taraftan da imha eyliyorlardı. Musikî, edebiyat, tabiat, tarih, hâsılı altı asın müktesebât-ı fâhiresi, kimi mecnun, kimi ahmak türedilerin semâ-yı illiyyînden değil esfel-i sâfilînden çıkardıkları vahy ü ictihada peşkeş edildi. Karargâh-ı umumî harp, merkez-i umumî de edebiyat yapıyordu.

Evet mana-yı kadîm-i mevzuundan son seneler pek ziyade inhiraf ettirilen "yapmak" mastarına mukarin olabilecek surette ve adeta eşya-yı mamûle gibi, sipariş üzerine edebiyat!.. Zavallı musikî de bu tahribâttan hisse-i musîbetini aldı.

O çılgın hükm ü kararın icra-yı mübaşirliklerini deruhde edenler arasında, hakikati anlayamayacak kadar gabî olmayanlar da vardı. Hele birkaç tanesini bilirim ki, hırs-ı nukûd ü câh gözlerini bürümeseydi, hal ve istikbalimiz bunlardan zarar yerine faide de görecekti.

Bir kısmı da askere alınmamak ve cepheye sevk olunmamak için gönüllü ve ücretli şâir kayd olundular. Ve meziyyat-ı ilmiyye ve edebiyyece kendilerine kat kat fâik olan hem-sinleri cephelerde hayatlarını dumanlara savururken, bunlar soğuk nevâlar ve a'sâb-geza edâlarla sözüm ona manzumeler, yâveler yazıyorlardı."[317]

Harp sonrasında dünyanın yeniden şekillendiği bir devirde harap ve perişan memleketimizin yeniden canlanıp toparlanabilmesi için emin ve isabetli telkinlere ihtiyaç vardır. Ülkemizde bütün olumsuzluklara rağmen iyi bir istikbalin yolu büsbütün kapalı değildir. Mühim olan yeni yanlışlıklara düşmemektir. O dönemdeki

oralardaki evca' ü âlâma neşide-i tahassür okuyor." ("Nefesimle Hasbıhal", *Hadisât*, 13 Mayıs 1919).

316. "Nefesimle Hasbıhal", *Hadisât*, 13 Mayıs 1919.

317. "Harb ve Edebiyat", *Hadisât*, 1 Haziran 1919.

yazılarında milletçe neyi nasıl yapmamız gerektiği üzerinde ehemmiyetle duran[318] Süleyman Nazif, "Herhalde Birşeye Benzeyelim" adlı yazısında milliyetçilik anlayışının nasıl olduğuna da işaret etmiştir.

"Cehl ve meskenet ile dûçar olduğumuz şu badire-i hevl-nâkdan Cenab-ı Hakk'ın afv ü keremi ile hayyen çıkacağımıza imanım var." diyen Süleyman Nazif'e göre "kurtulacak olan hayatımız ziyadesiyle hırpalanmış, derece-i nihayede bî-tab bir hayattan başka birşey olamayacak" ise de "nevmîdîye mahal yoktur." Bir ferdin, millet ve siyasî şahsiyet hakkında ümitsizliğe teslim olması bir "cinayet-i azime"dir ki "meyûsiyetini" bulaşıcı bir hastalık gibi etrafına saçar, "aklen ve cismen zayıf olanlar"a bulaştırır. Bu ise maddî hastalıkları bulaştırmaktan daha büyük bir günahtır. "Onun için biz Türk ve müslümanlar bugünkü kara günlerden nazarımızı sarf ve kemal-i metanet ve ümmîd-i vâsıkla istikbale atf ü meddetmeliyiz."[319]

Vatan ve milletin içine düşürüldüğü kötü durumdan kurtulacağına kani olmakla beraber Nazif, "bu rehanın eşkâl ü şeraiti hususunda hayalâta" kapılmaz. "En büyük kanaatim şu merkezdedir ki Türk milleti idrak-i nefs ü hakikat eyledikçe payidar olacaktır. Milletler mahvedilemez. Edyan ve mezahibin imha edilememiş ve imha olunamaz olduğu gibi."

Yazara göre, yanlış anlamış olduğumuz bazı vatan nazariyelerinin "netice-i tatbikatı ziyadesiyle aleyhimizde zuhur" etmiştir. Artık, "Türk dertlerini, hastasını önüne almış bir tabib-i hâzık gözüyle yakından görmeğe alışmalı ve çalışmalı"dır. Bununla beraber "mazideki kuvvet ü meknet", şeref ve hakimiyetimizi yeniden kazanmak azmine de "yabancı bir his, tahakkuku muhal bir emel, bir hayal nazarıyla bakmamalıyız, ta ki noksan-ı azm, fıkdan-ı sa'y, zaaf-ı ümmid ile sürüklenip bir çah-ı muzlime daha düşmeyelim."

Nazif, öteden beri faydasız ve ütopik bularak karşı çıktığı Türkçü veya Turancı görüşten farklı bir milliyetçilik anlayışında olduğunu şöyle açıklar:

"Ben ne mutaassıp, ne de cahilim. Irkdaşlarımı müspet, mütecaviz bir siyaset-i ırkiyyeye davet dahi etmiyorum. Her milletin namus ü adalet ve hakkaniyyet dairesinde neşv ü nema tariklerini intihab ve ihtiyar etmesi bir haktır. Ben ancak ırkdaşlarımı bu hakkı iyi anlamağa, onu yine hak dairesinde tatbik etmeğe imale eylemek istiyorum. Yoksa istihdaf eylediğim nokta-i mühimme bir mazi-i karibde envaını ve her nevinin pek güldürücü yahut pek ağlatıcı eşkalde zevalini gördüğümüz menfi, hatta tecavüzî tarz-ı hareketler asla değildir."

318. bk. "Adam Yetiştirmek", *Hadisât*, nr. 95, 5 Nisan 1919; "Anadolu'yu İmar", *Hadisât*, nr. 102, 12 Nisan 1919; "Osmanlı Ruhu", *Hadisât*, nr. 110, 20 Nisan 1919; "Yine Osmanlı Ruhu",*Hadisât*, nr. 112, 22 Nisan 1919; "Salâbet-i Diniyye", *Hadisât*, 1 Mayıs 1919; "Seciyye-i Memurîn", *Hadisât*, 21 Mayıs 1919; "Türk'ün Galeyanı", *Hadisât*, 24 Mayıs 1919; "Bir Hitab", *Hadisât*, 20 Haziran 1919; "İntibah", *Hadisât*, 22 Haziran 1919.

319. "Milletler için intihar yoktur. herhangi bir ferd kasden veya cehlen, kavlen veya fiilen milletini intihar ile tabir olunabilecek bir yola sevk ü islâk ederse onun şu hareketi kadar muzır bir hareket tasavvur ve o derece-i mazarrattaki fiile terettüb eden cezayı ona bizzat tatbik etmekte bir saniye tereddüt eylemem." ("Herhalde Birşeye Benzeylim", *Hadisât*, 7 Haziran 1919).

Bu gün, ortaya konulan bu "nokta-i esasiyye hakkında" aklı başında herkesin düşünmesi kadar ehemmiyetli bir vazife yoktur. Tanzimat'tan bu yana içine düştüğümüz düaliteden kurtulmak zorundayız.

"Alaturka dediğimiz tarz ü adab-ı maişeti istihfaf ile redd ü iptal ettik. Yerine Avrupa tarz ü adab-ı maişetini ikame eyleyemedik. Ya berikisini yapalım, yahut ötekisine rücu edelim. Her halde bir şeye benzeyelim..."[320]

Nazif'e göre gerçek kurtuluş, ancak milletin şuurlanarak meselelerine sahip çıkmasıyla mümkündür. Başta milletin vekilleri olmak üzere "murakabe-i milliyye, tamamıyla ve hakkıyla ifa edilseydi, altıyüz senelik bir devlet-i muazzama, iki buçuk serserinin pâmâl-i izmihlâli olmazdı."[321]

Hadisat'tan sonra o ara aktif gazeteciliği bırakan[322] Nazif, Malta'ya sürgün edileceği 23 Mart 1920 tarihine kadarki yaklaşık on ay boyunca *Servet-i Fünun*, *Peyam-ı Edebî* ve *Tasvir-i Efkâr*'da tefrika edilen bazı etüd ve edebî makaleleriyle uğraşır.[323] Bununla beraber yeri geldikçe Turan ve Türkçülük'ü de bahis mevzuu etmiştir.

"Bir Mektub"unda, Türkçülük'ten ne anladığı sualine, kelimeyi gramer ve mantık bakımından tahlil ettikten sonra: "Türkçü, ister vavlı olsun, ister vavsız, an-asıl Türk olmadığı halde Türkle uğraşmayı bir sanat-ı hasîse haline koyan kimsedir."[324] sonucuna varan Nazif, "Bir âşinanın defterinden aynen nakliyorum." cümlesiyle takdim olunan "Turan Yolcuları" başlıklı yazıyı da aynı üslubla kaleme almıştır.

Müreffeh bir hayatın "yeknesak ve dağdağasız" günlerinin "bîzar ettiği" iki arkadaş, bir gün ansızın önlerine çıkan "uzun sakallı, başında acib bir külah, sırtında

320. "Herhalde Birşeye Benzeylim", *Hadisât*, 7 Haziran 1919.

321. "Bir Hitab", *Hadisât*, 20 Haziran 1919. Nazif Hadisat'taki son yazısında da, yaklaşan seçimler dolayısıyla hemşehrilerine hitap ederken aynı noktaya ehemmiyetle dikkat çekmiştir: "Hastanıza celb ü davet ettiğiniz bir tabipte hazakat aradığınız gibi hukuk-ı milliyyenizi kuvve-i icraiyye karşısında mudafaaya memur edeceğiniz mebuslarınızda da liyakat aramalısınız." ("İkinci Hitab", *Hadisât*, 23 Haziran 1919).

322. "... Memleketimin tali'i tayyün ettiği gün de hayat-ı matbuattan müebbeden çekileceğim. Ondan sonra vazifem ve meşgalem peygule-i inzivamda (...) son on sene zarfında giden ve gidip de gelmeyecek olan topraklarıma ağlamak olacaktır." ("Bir Hitab", *Hadisât*, 20 Haziran 1919).

323. *Mehmed Akif, Sully Prudhomme, Örfî-i Şirazî* ve *Nasuriddin Şah ve Babîler* adlı tedkikleri hep bu devrede yayınlanmıştır.

324. "Bu bid'atın manasını anlamak için en evvel kelimeyi tahlil edelim: Türk-çü.

"Türk" [vavlı] malum olan "Türk"ün [vavsız], inkılabdan üç beş sene evvel aldığı şekl-i muharreftir. Bu itibar ile olan meşurutiyet-i mübeccelemizin mübeşşir-i teşrifi addedebilirsiniz.

"Türk" Arabî bir kelime ve aslında sahih ve salim iken bazı gayret-keşan-ı ulema bu kelimeye ve ta ortasına yine Arab'ın bir harf-i illeti olan vav'ı yapıştırarak, onu mu'tell idadına idhal ettiler. O günden beri bi-çare Türk ecveftir. (...)

Şimdi -cü'yü tedkik edelim: -cü, Arapların "hirfet" ıtlak ettikleri sanayi-i hasiseye Türkçe'de nisbet ifade eden bir kelime, bir edattır. Kunduracı, arabacı, kayıkçı gibi. Sanayi-i âliye ve nefîse ashâbı murad olunursa Arapça bir siga veya Acemce bir terkib ile eda olunur. Mesela, [resimci değil ressam; musıkacı, besteci değil musıkî-şinas, üstad-ı musıkî, bestekâr; kanuncu- kanunî; talimci- muallim, müderris gibi]. Türkçülük'ün mevki-i sarfı ve taharrisi bu. Bir de mantık noktasından tedkik edelim:

Malumdur ki mensub, mensub-ı ileyhin aynı olamaz. Mesela: Kunduracı kundura, çaycı çay, kahveci kahve değildir. Ve haşa huzurunuzdan, eşek hiç bir suretle eşekçi olamaz. Tedkikat ve izahat-ı vakıadan şu netice zahir oluyor ki: "Türkçü" ister vavlı olsun, ister vavsız, an-asıl Türk olmadığı halde Türkle uğraşmayı bir sanat-ı hasîse haline koyan kimsedir." ("Bir Mektub", *Peyam*, nr. 44/1, 14 Ağustos 1335/1919, s.1-2).

âfâk ü ekâlimin gubar ü matarıyla müşemma kesilmiş hırka, elinde uzun bir asa", "gözlerinde uzak diyarların serâir-engiz şuleleri dönen" Turan'dan gelme bir dervişin,

"- Siz aslınızı unutmuş derbeder adamlarsınız. ... Bin seneden beri ecdadınızın ecsadını bel' ü hazm eden bu topraklar yabancı, burası, buradaki herşey size yabancı. Sizin diyar-ı ecdadınız, sizin mebde ve meadınız Turan'dır. Oraya gidin. Kûh-ı kaf'da saltanat kurmuş ulu hakanlarınızın bahçelerinde şarkılar okuyarak dolaşan peri kızları sizi bekliyor." yollu telkinleri üzerine, "demir çarık, demir asa" yollara düşerler.

O esrar-engiz dervişin hayalini takib ile daima şarka doğru katettikleri yollar, bu Turan yolcularını yedi senede nihayet aradıkları ülkeye ulaştırır. Bir de bakarlar ki geldikleri yer, yedi yıl önce terkettikleri kendi yurtlarıdır. Bildikleri ve kadrini bilmedikleri "bedbaht diyar"ları. Fakat evleri yıkılmış, sevenleri ölmüş, yurtlarına kem gözler dikilmiştir.

"Servileri kabristanlarına, minareleri harabelerine ağlayan bu diyarın evladı da hanümanlarının enkazı üstünde, bir hayale kurban edilmiş saadet-i güzeşteye" ağlamaktadırlar.[325] Aslında Nazif bu yazıda, Balkan Harbi'nden itibaren yedi yıl içinde koca Osmanlı Devleti'nin bir ham hayal uğruna feda ediliş macerasını hikaye etmiştir.

Yine o günlerde kaleme aldığı bir eserinde de, bu konulara değindiğini görüyoruz. Yazara göre, Türkçüler'in "milletleri de, vatanları da Turan denilen müphem bir kelime, mevhum bir diyar, hasılı müsemmasız ve manasız bir isim"dir: " ... Hemen her köşesini gezip dolaştığım ve tarihine de bigâne kalmadığım vatanımın ve milletimin menakıb ü menazırından Turan yolcularının hefevatında ben bir zerre görmedim. Onlar, sıcak çöllerde çamları, karlı dağlarda hurma ağaçlarını sayıklıyorlardı."[326]

"Bir Cevab"ı ise, ırkçılık üzerine kendisiyle polemiğe giren ve Mehmed Akif'in:

Bunu benden duyunuz, ben ki evet Arnavud'um...
Başka birşey diyemem: İşte perişan yurdum!..

mısralarıyla "Müslümanlıkta kavmiyyet olamaz" iddiasını nakz ettiğini söyleyen İskeçeli Mehmed Sıdkî'ye hitaben yazmıştır. Nazif'e göre Akif'in bu şiiri, o iddiayı "nakz değil teyid" etmektedir. O manzume yazıldığı zaman Arnavutlar kavmiyet hülyasıyla bir "istiklâl-i muhayyel" arkasında koşuyor veya koşturuluyorlardı. Dalâli ve tehlikeyi gören şair, "irşadına kuvvet" ve Arnavutlar'a emniyyet vermek için "Ben ki evet Arnavudum" diyerek her vakit söylediği gibi, "burada da tekrar ediyor ki kavmiyyeti İslam, menşei Arnavuttur."

"Benim de akide-i ictimaiyyem daima bu esasa ibtina etti." diyen Nazif "ekanim-i selâse"sini şöye izah eder: "Bir **Türk**üm ki Buhara-yı Şerif ile hiçbir münasebetim

325. "Turan Yolcuları", *Peyam-ı Edebî*, nr. 49/6, 18 Eylül 1335/1919, s.1-2.

326. *Mehmed Akif*, s. 67-8. "Osmanlı padişahlarının destan-ı mefahiri -ki bizim ecdadımızın nasırlı elleriyle tanzim edilmişti- bir müddet Oğuz Han efsaneleri içinde boğuldu. Memleketin aklı başında, hakiki oğulları ve sanatın samimi aşıkları bu hay û hûy-ı dalal karşısında bir müddet mebhut kalmışlardı. Yalnız Mehmed Akif her hissini ve her derdini kağıtlara ağlamakla tesliye-i kalb etmeğe çalıştı. Beride Türkçülük fikri henüz tebellür etmeden, ötede Arnavut milliyet cereyanı bu muazzam heyet-i ictimaiyyenin temellerini oymağa başlamıştı. Tehlikeyi en evvel görenlerden biri ve en evvel vaveyla-yı ikaz koparan dindaş, ırkdaş, vatandaş, Hakkın Sesleri şairi oldu. .." (*a.e.*, s. 68-9).

yok. Bir **Osmanlı**yım ki Boşo Efendi ile hiçbir vakit hem-his olamadım. Bir **Müslüman**ım ki Fas'ta Cava'da temekkün hatta temettü etmek hatırımdan geçmez. O evsaf gibi bu hissiyatı da ecdaddan tevarüs ettim. O vâsi vatanımın üstünde Osmanlı ruhu müslüman ruhuna istinad etmiş dururdu. Arnavud, Boşnak, Türk, Çerkes, Arap, Gürcü, Kürd, Laz, ne kadar uruk-ı İslamiyye varsa, ferda-yı meşrutiyete kadar, tek bir kıblenin karşısında ve tek bir tahtın etrafında müctemi ve müttehid kaldı. Neuzubillah!... Büsbütün inhilal ederse, ben yine müslüman, yine Osmanlı, fakat Türkçe ile mütekellim halk ile hem-şehr kalacağım. Bizden ayrıldıklarına nâdim gidenlerin arkasından bizim ağladığımız kadar ve belki daha ziyade onlar girye-nisar ve matem-dardırlar."[327]

Malta'da sürgün bulunan Ziya Gökalp'in "Genç Yolcular" mecmuasında çıkan,

Sevin çoban, sevin ilin saf kaldı!..
Övün bülbül, övün, dilin saf kaldı!..

mısralarıyla biten şiiri, Nazif'e "Hâlâ o Maraz"ı yazdırmıştır.

Makalenin başında, Bağdadlı şair Marufü'r-Resafi'nin beş sene evvel kendisine: "Bu muazzam Osmanlı padişahlığı Ziya Gökalp'in bir nazariyesine birden bire kurban gidecek!.." dediğini hatırlatan Nazif, "Arab'ın büyük şairini o zaman tekzib etmemiştim. Şimdi ise vaesefa ki tasdik ediyorum." der.

"İttihad ve Terakki merkez-i umumisine vakitli vakitsiz ve fakat daima sebepsiz vahiyler indiren Mütenebbi"nin yani Gökalp'in bu "Felaket içinde Teselli" şiiri, onun kapanmak bilmeyen yarasına adeta tuz biber ekmiştir:

"Ziya Gökalp gibi, aylardan beri dar ü diyarından mehcur bir adama bu sırada tevcih-i itab etmek istemezdim. Fakat sabr-ı Eyyub'u bile mecbur-i feryad edecek münasebetsizliklerde inad edildikçe, mukaddesatının kitle-i enkazı önünde ağlaya ağlaya düşünenlerin tahammülü de sad-çak olmak zururidir. Romalı vatanperver hatibin bir müstebid-i muannide dediği gibi, sabrımızı ne vakte kadar su-i istimal edeceksin?.."

Bu vesileyle Nazif, İttihatçıları ve Türkçülük'ü bir kere daha hesaba çekme fırsatı bulur:

"Ziya Gökalp Bey de şüphe ve inkar etmez ki, tesliyetini terennüm ettiği felaketin en büyük ve başlıca amillerinden biri, şu uğursuz mısraların altındaki imzanın sahibidir. Neşidede hüzün ve nedametten zerre kadar eser yok. Bilakis tefahür ve gurur yükseliyor. Son "Versailles" musâlaha-nâmesini Almanya meclis-i millîsinin tasdik etmeğe karar verdiğini Mösyö Clemanseau ilk haber aldığı zaman "Buna kırkdokuz seneden beri muntazır idim" demiş. Ziya Gökalp Bey de Türkiye'nin şu haline merkez-i umumînin peygamberliğine geçtiği günden itibaren intizar etmiş olduğunu bu koşmasıyla sarahaten itiraf ediyor. Hem intizar, hem sa'y!.. Üçyüz milyon İslam bu kadar Osmanlı müslümanı istediği kadar sepûş-ı (siviş) matem olsun, Ziya Gökalp, bu kapkara günleri, tahayyül ettiği, istediği ve husulüne bütün kuvveti ve bütün

327. "Bir Cevab", *Peyam-ı Edebî*, nr. 59/16, 27 Teşrin-i sânî 1335/1919.

arkadaşlarıyla çalıştığı bir istikbalin fecr-i mes'ûdu suretinde görmek ve göstermekle muhzûzdur. Bu hazzını ifşa etmemeğe bile lüzum görmüyor, vicdanı o kadar azabdan hâli ve o kadar mübahidir.

Ziya Gökalp, istediği surette ictihad edebilirdi. Fakat kuvve-i müdrikesi ve ruhu bulunduğu İttihad ve Terakki'nin merkez-i umumisiyle bu merkeze istinad ve taabbüd eden hükümet-i muzmahile erkanı -artık bilerek mi bilmeyerek mi bilmiyorum?..- o tehlikeli hayalât-perestin arkasında aşk ile şevk ile tepinip durdular. Her şirketin, her cemiyetin ve her daire-i resmiyyenin vezaifini bu biçare dimağ tayin ve tanzim ediyordu. Nahiye meclislerinden mecalis-i teşrie kadar her yerde yalnız Ziya Gökalp'in arzusu ve emri hükümran oldu. Bazıları Osmanlı tarihinin ilelebed yüzünü kızartacak ve karartacak olan kanunları merkez-i umumîye Ziya Gökalp imla eder, o vakitki hükümetle kuvve-i teşriiyye bu merkezden telakki-i emr eylerlerdi.

Matemlerine ağlamakta olduğumuz ülkelerin matemimize ağlayan sekenesi işitsin, Ziya Gökalp'i hem müteselli, hem memnun eden hadise, Türk ilinin ve Türk dilinin saf kalmasıdır; yani Türk olmayanların bizden ayrılmasını sevinmeğe, övünmeğe layık bir vaka-i mesude suretinde görüyor.

Bu dalâl-i meşum ile malul olan aynı şahıstır ki Trablusgarb'ı güya müdafaa için, muhalât ile pençeleşmeği hükümet-i tâbie -evet, tâbie-sine bir zaman emr etmişti. Pan-İslamizm ile Pan-Türkizmi muvazi surette yürütmek için devletin siyasetini ve hazinesini tarümar etmiş olan yine bu edall-i dâllîn idi. Ne kadem-şuur (ne kadar meş'ur) olduğunu bilmem fakat açıktan açığa görülüyor ki inkılaptan bir iki sene geçer geçmez, şaşkın, çılgın, habis bir kasd-ı imha, Osmanlı heyeti ictimaiyyesinin mevcudiyetini kemirmiş, kemirmiş, nihayet bu günkü hale isâl etmiş. Bayraklarının üstünden bir dakika güneş eksilmeyecek kadar çar-aktar-ı âlemde toprakları bulunan devletler bile, bir karış arazi için bir ordu feda etmeği göze alırken, bizim içimizde,

Sevin çoban, sevin, ilin saf kaldı!..

teraneleriyle, parçalanan vatanımızın giden aksamını pürşevk ü şadî teşyi eden acubeler yetişiyor.

Hem ne diyar!... Ne yerler!.. Aradaki revabıt-ı vicdaniyyeyi bu kadar hadisat-ı mühînane bile kırmaktan aciz. Kırılmak şöyle dursun, hâlâ ve her gün bir kat daha takviyet-yab oluyor.

Tekrar ederim ki kendini müdafaadan aciz ve atisi mechul bir biçare için bu kadar söylenmezdim. Fakat han-ı yağmadan kapdıklarını ötede beride tebzir ederek, aslına rücu etmiş, yani sıfrü'l-yed kalmış bazı vatansız derbederlerin İttihad ve Terakki'ye hasr-ı ümid ve hasr-ı intizar etmekte oldukları bugün bile görülüyor. Hiçbir kuvvet ve cereyan yoktur ki İttihad ve Terakki'nin enkazı ve pesmandegânı onun arasına sokularak oradan pis bir menfeat cer etmek istemesin.

Pek çok teessüf ederim ki, o tufeylîler arasında bir çok genç de var. Tanzimat'ı takib eden senelerden inkılab-ı ahîre kadar şebab-ı münevver, memleketimizde her terakkiye hakiki ve samimi bir pişva olmuştu. Bir zamanki gençlerimizin azmi önünde

en kâhir istibdatlar titrerdi. İttihat ve Terakki merkez-i umumisinin tesmim etmiş olduğu vicdan-ı şübbân ise , bu gün en kâtil bir dalâlin mürevvici, müdâfii oluyor."[328]

Bu yazıdan üç hafta önce, "Pierre Loti Hitabesi" ile işgalcileri çileden çıkaran Süleyman Nazif, çok geçmeden 23 Mart 1920 gecesi evini basan bir İngiliz müfrezesince alınarak Malta'ya yani Ziya Gökalp'in yanına sürgün edilecektir. Cançekişen aziz vatanın, münevver evlatlarına en fazla muhtaç olduğu bir dönemde yaşanan bu kahredici gurbet hayatı, zaten ziyadesiyle bedbaht ve muztarib haldeki *Gizli Figanlar* şairini da'üssıla ve hicrana boğar.[329]

Sevr antlaşmasının bir hançer gibi milletin bağrına saplanmağa hazırlandığı sırada Nazif, Polverista zindanının birkaç aylık misafiridir.[330] Bu sürgün hayatı, kurtulup vatana dönme ümidinin bile zaman zaman kaybedildiği[331] bir ortamda yaklaşık yirmi ay devam eder.

Sakarya Zaferi'den sonra İngilizler'le varılan anlaşma üzerine 4 Kasım 1921'de İstanbul'a dönen Süleyman Nazif, kendi ifadesiyle: "Az zamanda kün feyekün olan" vatanının "enkaz-ı mâtemini" ruhunda taşıyan "bir mezar-ı seyyar"dır.[332] Çeşitli bölgelerimiz halâ işgal altında bulunmakla beraber ordu ve millet büyük ölçüde toparlanmıştır. Nazif, 1922 ortalarına kadar devam eden bu şartlar altında, *Peyam-ı Sabah*'ta genellikle siyasî tarafı bulunmayan yazılar ve edebî tahliller yayınlar.

Milletimizin, bütün ihanet ve mahrumiyetlere rağmen canını dişine takıp, medeniyet zırhına bürünmüş "canavar"lara karşı vakur ve mütevekkil, yalnız başına yürütmekte olduğu istiklâl mücadelesi Nazif'i derinden etkilemiştir. Tıpkı, "zulmü alkışlayamam, zâlimi asla sevemem" diyen ve bu millî şahlanışı destanlaştıran Mehmed Akif gibi. O sırada verdiği bir konferansta Malta tecrübesinin de bilenmişliğiyle, Vatan Şairi'nin hürriyet mücadelesini büyük bir heyecanla anlatan Süleyman Nazif, esaretin "yeryüzündeki zilletlerin en büyüğü" olduğunu ifade eder[333]

Bundan bir buçuk ay sonra *Yarın* mecmuasında çıkan "Türk'e Dair... -I-" başlıklı makalesinde de aynı ruh hâli açıkça görülür. Yazar, yaralı bir arslan gibi ecelle pençeleştiği bu "kara gün"lerinde de "kahraman ırk"ının yanındadır: "Hâlâ kıymeti bilinmeyen, hâlâ fezaili ayb ü âr suretinde teşhir edilmek istenilen Türk'ün, ortada bir

328. "Hâlâ O Maraz III", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 17 Şubat 1920.

329. "Bursa'da Bir Hafta I", *Resimli Gazete*, nr. 43, 28 Haziran 1340/1924. Bursa'nın Yunanlılarca işgali üzerine Malta'da iken yazdığı,

Bu şeb de cûşiş-i yadınla ağlayıp durdum,
Gel ey kerîme-i tarih olan güzel yurdum.

beytiyle başlayan "Daüssıla", Nazif'in ve edebiyatımızın en güzel vatanî şiirlerindendir. Bu şiirin tahlili için bk. Mehmet Kaplan, Şiir Tahlilleri, Dergâh y., 5. bs., İstanbul 1975, s. 130-33.

330. "Mechûl Meb'usa II", *İleri*, nr. 1823, 1 Mart 1339/1923, s. 3.

331. "Malta'da Türkler", *Resimli Gazete*, nr. 85, 18 Nisan 1341/1925.

332. Mektup -Musul'da Davud Yusufânî'ye- Nişantaşı, 21 Şubat 1922.

333. "Efendiler, zulme daima nefret, zalim olmaktan daima ictinab ediniz. Fakat mazlumiyetle zalimiyetten birini behemehal kabul etmeğe kaderiniz sizi icbar ettiği dakikalar olursa, muhtarınız mazlumiyet olmasın. (...) Eflatun'u, Tolstoy'u kendi hayal-hanelerinde sayıklamağa terkederek, fenalığa fenalıktan başka bir şeyle mukabele etmeyiniz. Ve biliniz ki, sizin mazlumiyetiniz, sizin tahammül ve tevekkülünüz, karşınızdaki zulmün gıdasıdır. Siz mazlum kalmak istedikçe o zulüm beslenir ve semirir. Size kılıçla hücum edene tüfenkle, tüfenkle saldırana mitralyözle mukabele ediniz. .." (*Namık Kemal*, s. 46).

kaç harap vilayeti ve bir avuç yorgun evladı kaldı. Firaş-ı eleminde kıvranırken ben kendi Türkümü daha mehîb ve daha büyük görüyorum. Her muhabbetimi, her aşkımı kavmime vakf ü hasr ettim..."[334]

Nazif bu duygulu makalesinde, önce mazinin kısa bir değerlendirmesini yapar:

"Ben doğduğum zaman vatanım Macaristan hududundan Aden denizine ve Sahra-yı Kebir'den Tiflis civarına kadar mümted ve bî-payan bir kişverdi. Hatır-şinas olan Türk âbâ' ü ecdadımız, bu vatan dahilinde yaşayan muhtelif ırk ü mezhep sahibi akvamın hiss-i millîsini incitmemek ve okşamak için yalnız "Osmanlı" sıfatını istimal etmeği âdet etmişlerdi. Türk can verir, kaleler alır, fakat şan ü şerefini bayrağının altındaki her kavme, her dine, her lisana mütesâviyen ve mebzûlen peşkeş ederdi. Bizi bu his, bu terbiye, bu saygı ile büyüttüler. Türk olmayan toprakdaşlarımın hatırına riayeten eb ü ecdadımın örf ve âdetine, ta ferdâ-yı izmihlâle kadar sadık kaldım."

1913'ten beri Türkçüler'i bu "izmihlali"i hızlandıran fikir ve hareketleri sebebiyle şiddetle suçlayagelen Nazif, bir avuç Türk'ü boğmaya çalışan Batı'nın vahşeti ile vatandaş unsurların sadakatsizlik ve ihaneti karşısında artık, her sevgisini kavmine, 'inkisar' ve infialini ise hep zalim ve haine hasr edecektir.[335] Çöküşü önlemek ümidiyle gösterilen onca feragat ve vefakârlığa rağmen koca devlet hainee dağıtılmış, "Anâsır-ı Osmaniyye'nin İttihadı" fikri de böylece iflas etmiştir. Bu netice üzerine Nazif, önceki 'bütün toprakdaşlarını aynı görme hassasiyeti'ni fazla cömertlik ve Türk'e karşı büyük bir haksızlık olarak değerlendirir:

"Şimdi anlıyorum ki ben bu israf-ı semahatla zavallı ırkıma ihanet etmişim. Lisan ve kalemimle kırmış olduğum kalbler karşısında ben şimdi nâdim ve mahcub, ırkımdan niyaz-ı afv ediyorum. Türk'ün bu hatır-şinas hassasiyetini Türk olmayan hiç bir Osmanlı takdir etmedi. Ve hemen hepsi bizden birer birer ayrıldılar. Hem de nasıl ve ne suretle!.."[336]

Avrupa ile Afrika'daki topraklarımız elimizden gittikten ve "Asya'daki dar ü diyarımız tarümar olduktan sonra" Nazif için sevecek ve geçmişi, geleceğiyle uğraşılacak yalnız Türk ırkı ve kavmi kalmıştır.[337] Artık, imparatorluklar devri geride kalırken, yerini millî devletler almaya başlar: "Bundan sonra camia-i İslamiyye'ye mensup her kavim kendi istidad ve sa'yine göre medeniyet-i beşeriyyenin aheng-i umumîsi arasında bir makam tutacak"tır.[338]

334. "Türk'e Dâir I", *Yarın*, c. 2, nr. 28, 27 Nisan 1338/1922, s.49-50.

335. "Türk, kavî iken insaniyetin bir saff-ı mümtazında idi. Zaaf ü helake uğratılmak istenilince benim nazarımda insaniyetin de fevkine çıktı. Onun ölmeyen ve hiç bir vakit ölmeyecek olan ruhu mazinin sütur-ı şanını müstakbelin sahaifine yine yazacak ve daima yazacaktır." ("Türk'e Dâir I", *Yarın*, c. 2, nr. 28, 27 Nisan 1338/1922, s.49-50).

336. a.y.

337. "Etnoğrafya alimi olmaya hacet yok, cüzi bir tetebbu ve murakabe ile gördüm ve kani oldum ki arz üzerinde yaşayan uruk u akvamın en büyüğü, en asili, en harika-sazı ve en mucize-nüması Türk'tür. (...) Hz. İsmail'den Hz. Muhammed'e ve Hz. İshak'tan Hz. İsa'ya kadar bilumum enbiya-yı izam bir Türk oğlu Türk'ün muazzam hafidleridir. Yusuf Türk, Musa Türk, Davud Türk, Süleyman Türk, hep Türk, hep Türk. Allahümme bârik alâ İbrahime ve alâ âli İbrahim." (a.y.).

338. "Medeniyet- Arabiyye ki -ki hakikatte medeniyet-i İslamiyyeden başka birşey değildir- bilhassa üç kavmin himmetiyle vücut-pezir olmuştu: Endülüs'ten Çin hududuna yayılmış olan Arap, Acem ve Türk uleması medeniyet-i İslamiyyeyi tesis ve idame emrinde müştereken ve müttehiden

Yazının başlığından, arkasının geleceği anlaşılmakla beraber, niçin devam ettirilmediğini bilemiyoruz. Fakat, "lisan ve kalemiyle kırmış olduğu kalbler"le Türkçüler'i de kasdettiği rahatça söylenebilir. Büyük bir değişme ve hatta öncesiyle çelişme ifade eden bu hal, makalenin yazıldığı şartlar ve yazarın coşkun mizacı göz önüne alınmazsa şaşırtıcı olabilir.[339] Nitekim, bu yazıya bakarak Nazif'in artık "koyu bir ırkçı" ve dün karşı çıktığı tarzı savunan bir "Türkçü yazar" olduğuna hükmedersek, sonraki yazılarında onun Türkçüler'e yönelik eski tenkitlerini aynen tekrarlayışını kolay kolay izah edemeyiz.

Hatırlanacağı üzere, Malta'ya gönderilmeden önceki bir yazısında: Mehmed Akif'in "kavmiyyeti İslam, menşei Arnavut" olduğu gibi kendi "akide-i ictimaiyyesinin de aynı esasa" dayandığını yani, "Türk", "Osmanlı" ve "Müslüman" olduğunu belirten Nazif, "urûk-ı İslamiyye"nin birliği "neuzubillah büsbütün inhilâl ederse ben yine müslüman, yine Osmanlı, fakat Türkçe ile mütekellim halk ile hem-şehr kalacağım"[340] demişti. Çok geçmeden, Nazif'in ısrarla savunageldiği Osmanlılık ideolojisi, imaparatorluğun dağılmasıyla gerekçe ve dayanağını kaybederek söner. Böylece onu, ırkına olan muhabbetini izhar ve ilandan sakındıran etnik mozayik parçalanmış ve millî devlete geçilmiştir. Nazif de "Osmanlı Birliği" fikrini terketmiştir. Fakat, o yine "Türk, Osmanlı ve Müslüman"dır.[341]

Nazif'i, Büyük Taarruz'a hazırlanılan günlerde, arkadaşı Celal Nuri'nin *İleri* gazetesinde görürüz. Millî Mücadele ve Ankara hükümetini destekleyen bu gazetede, 1924 Mart'ına kadar çoğu tarihî ve aktüel siyasî konulara dair altmıştan fazla makalesi çıkmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden itibaren ve bilhassa Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş safhasında, birçokları gibi Nazif de "Ali Kemal dostluğu"ndan "hıyanet-i vataniyye"ye kadar uzayan çeşitli suçlama kampanyalarına hedef olmuştur. "Kelle isteme"yi andıran ve her dürüst insanı iğrendiren bu türden "hamiyet-fürûşluklar" karşısında hayrete düşen Nazif, "hamiyyet satılmaz; gösterilir!.."[342] gerçeğini cesaretle haykırır.

Komployu andıran bu gibi ithamları yapanlar arasında hükümete yakın kimselerin de bulunmaları veya beklenmedik "tarafgir" beyanları sebebiyle derinden

çalıştılar. İbnü'r-rüşd Arap ise Gazalî Acem, Gazalî Acem'se İbn-i Sina ve Fârâbî Türk'türler. Vahdet yalnız lisanda idi. Çok geçmeden her kavim kendi lehçesini ihtiyar etti. " (a.y.).

339. Bu yazının birbuçuk ay öncesine rastlayan bir konferansında, orada hazır bulunan Yahya Kemal'in, kendisi hakkında "Bezl ettiği sıfatlarda bazan mübalağa etmeyen Süleyman Nazif" demiş olduğunu hatırlatan Nazif, şunları anlatır ki, bir anda ırkçı hem de bütün kemalatı hatta peygamberleri kendi ırkına bağlayan bir şovenist intiba veren ifadelerini ve mizacını aydınlatması bakımından önemlidir: "Bu sözde mübalağa bulunmadığını iddia etmemekle beraber, "Aldanma ki şair sözü elbette yalandır." demeyeceğim. Bu şair dostum beni iyi fakat nâ-tamam tanımış. Evet, hislerimde daima mübalağa ederim. Fakat yalnız muhabbetime ve sevdiklerime ait hislerimde. Çünkü sevmeğe ihtiyacım var. Çünkü bu hodgâm, bu sefil toprağın üstünde bana hayvanlığımı en az ve insanlığımı en çok ihsas eden şey muhabbet ve aşktır. Fenalığa nefrette ise hiç mübalağa etmem." (*Namık Kemal*, s. 41-2).

340. "Bir Cevab", *Peyam-ı Edebî*, nr. 59/16, 27 Teşrin-i sânî 1335/1919.

341. Nitekim, "Türk'e Dâir... -I-"den yaklaşık dokuz ay sonra, Yakub Kadri'nin kendisini "tezyif" için: "Osmanlı üdebâsından Süleyman Nazif Bey" demesi üzerine şöyle cevap verecektir: "Maskat-ı re'sim, ailem dörtyüz küsür sene evvel bil-ihtiyar Selim-i Evvel'e biat etmiş ve Selim-i Evvel'in mirası olan saltanata son iki sene evvele kadar muhib, sadık, fedakâr kalmıştı. "Osmanlı" sıfatıyla ben ve evlâd-ı ahfâdım âr değil iftihâr edeceğiz. Dörtyüz senelik tarihimi niçin unutayım." ("Nazif Bey'in Yakub Kadri'ye Cevabı", *İleri*, nr. 1794, 1 Şubat 1339/1923, s. 3).

342. "Meçhûl Mebusa IV", *İleri*, nr. 1825, 3 Mart 1339/1923, s. 3.

yaralanan[343] Nazif, Celal Nuri gibi bazı mebus arkadaşlarının da gayretlerine rağmen[344] resmî hizmete talib veya tayin olmamış, çeşitli gazete ve mecmualarda muharrirlik ederek kalemiyle geçinmeye çalışmıştır. Yazdıkları ise hep vatan ve milletinin değerleri, neşe ve dertleriyle ilglidir.

Yeni İnci mecmuasının 1923 yılı Mart sayısında çıkan yazısında, milletinin şanlı mazisini yâd eden ve "Allah'ın kıyamete kadar takdis edileceğine iman ettiğimiz ism-i celâli önünde daima bizim bayrak yürüyecektir." diyen Nazif, insaniyet ve İslamiyet dışı maceralara ilgisizliğini sürdürmektedir:

"Temdin ü imarı vazife ve şiar edinerek, girdiği yerlerde ahşap kulübeler, silahsız adamlar, biçilmiş, biçilmemiş ekinler imha eden bayrakların maceralarına bizim necm ü hilâl hiç bir vakit, hiç bir yerde iştirak etmemiştir. Affı, zekât-ı zafer addeden -itiraf ederim ki bu yüzden biraz da sade-dil olmakla maruf- bir kavmiz. Yapmak için girdiğimiz yerleri asla yıkmadık. ... Atlarımızın bastığı yerlerde yalnız otlar değil, kasabalar, şehirler de bitiyordu."

İstismara müsait bu temiz kalpliliğimiz bazan aleyhimizde sonuçlar da doğurmuştur. Makalenin yazılış sebebi olan bayrak yakma hadisesi bunun en yeni örneğidir:

"Muzaffer vakt-i fırsatta adûdan intikam almaz
Mürüvvet-mend olan nâ-kâmî-i düşmanla kâm almaz

diyor, yılanı kendi koynumuzda besleyip büyütüyorduk. Kumkapı'da sakin Yunanlı Petro, fırında yaktığı o bayrağın biraz da ceza-yı gafletini vermiş oldu."[345]

Hilafet'in kaldırılmasıyla alakalı bir "Cevab"ında: "Hissiyatı tadil ve efkârı idare eden, evvelden verilmiş kararlar değil, hükm-i zamandır. Pek çok samimi ve büyük adamların ictihadları arasında tenakuz görülür." diyen Nazif, zamana bağlı olarak çeşitli değişme ve gelişmelerin kaçınılmaz olduğunu anlatır. Mesela, "*İttihad-ı İslam* müellifi Celal Nuri ile, Gelibolu mebusu Celal Nuri Bey arasında ne kadar azim fark ve tezatlar vardır."[346] Birbuçuk ay sonraki bir yazısında da Arnavutlar ile Araplar'ın bizden ayrılmasından sonra, "vücuda gelen vahdet-i milliyye"nin gözlerimizi şarka çevirdiğini belirten Nazif, Türkiye Cumhuriyeti'ni tanımamış ve taht kavgası yaşanan İran'daki

343. Bu sıralarda yazdığı bir hususi mektupta şunları söyler: "Ankara ve İstanbul bidayet mahkemeleriyle halkımız, elyevm heyet-i vekilenin başında bulunan Ali Fethi Bey namında birinin de bazı ifadatını sizin hakkımdaki şehadetinizle bir günde dinledi. (...) Ali Fethi Bey'le hem-ayar bir mahluktan daha bahs ile sükut edeceğim ki bu da Yeni Gün muharriri Yunus Nadi Bey'dir. (...) Fakat şu iki zavallının gösterdikleri çehre bu alemde bana bir hakikati keşfettirdi ki Frenklerin "Psikoloji" dedikleri "İlmünnefs" kanunları arasına konulsa layıktır: Bazı kimselerde iki türlü mikyas-ı ahlakî varmış. Ve birisiyle kendi fi'l ü hareketlerini, diğeriyle başkalarının âmâlini ölçmek caiz ve mübah imiş. Ah Rauf Bey!.. İnsaniyyet namusu kepaze edenlerden ziyade namussuzluğu kepaze edenlerden utansın. Ve iğrensin!.." (Mektup -Rauf'a-, Nişantaşı, 4 Teşrin-i evvel 1923).

344. Bu hususta bilgi için bk. Doç. Dr. Zeynep Kerman, "Celal Nuri İleri'nin Atatürk ve Süleyman Nazif'le İlgili İki Mektubu", *Kaynaklar*, nr. 4, 1985, s. 71-4.

345. "Bayrağımızı Yakanlar", *Yeni İnci*, nr. 8, Mart 1339/1923.

346. "Balkan fecayii bütün hristiyanlık alemini bir ehl-i salip ordusu şeklinde bize taslit ettiği zaman, Celal Nuri bir ümit, bir şule, bir cankurtaran aramıştı. Zalam içinde aranan ellerine İttihad-ı İslam hayali geçti. Bu hayal hem müellifi, hem esir olan Alem-i İslam'ı bir müddet tesliye ve takviye etti. Şair-i Azam'ın bir iltifatname-i manzumuyla, benim bir kaç perişan satırım da o kitabın sahifeleri arasında okunur." ("Cevab", *Resimli Gazete*, nr. 30, 29 Mart 1340/1924).

"birkaç milyon hem-ırkımızın istikbali"nden duyduğu endişeyi dile getirir. "Bu esir Türkler'i düşünmek vazifemizdir." Birkaç milyon halk, "bir Türkmen prensinin zevk ve sefahatı namına yabancı bir ırka esir" bırakılmamalı, onlara "hakiki vatanları olan Türkiye" ve "hakiki kardeşlerinin kolları daima açık" durmalıdır.[347]

Esir ve mazlum Türkler'in haklarına sahip çıkmak noktasında Türkçüler'i geride bırakacak kadar hararetli ve gayretli olan Nazif, aynı zamanda "lisanın mütevaliyen uğradığı tedennî ve izmihlal yüzünden muztarib ve hasta"dır. "Herkes istediği şeyi yazabilir." Fakat bir gazetenin ilk sahifesinde "kalem palyaçoluğu" edilmesi "tereddi alametidir." Üstelik bu, "bir salgın hastalık gibi" ilerlemektedir. "Ne tahsil-i lisana, ne terbiye-i fikriyyeye ehemmiyet veren var." Nazif, "Edebiyatı millîleştirmek isteyenler lisanı da, şiiri de nihayet şu derekelere düşürdüler."[348] der.

Yine, lisan faciasını ele aldığı "Yangın Var" başlıklı yazısında da Türkçüler'in kültür politikasını tenkit eder. Nazif'in bu konudaki görüşleri, "Millî Edebiyat" bahsinde ele alındığından burada bir kaç cümle ile yetineceğiz:

"Abdülhamid'in sansürü fikre, vicdana, irfana musallat idi; fakat lisana dokunmadı. Türkçemiz kendi istidadının tayin ettiği yolda ilerleyip gidiyordu. Meşrutiyet-i mübeccelemiz "milliyetperverlik" namına, lisanı Çin serhadlerinde söylenen şekle irca etmeğe karar verdi. "Semerkandlılar Bursalılar'ın lisanın anlamıyor. Büyük ve tehlikeli zarardır." dediler. Ve Semerkand lehçesini Bursa'ya getirdiler."[349]

Sonuç olarak diyebiliriz ki Nazif, kayıtsız şartsız bir "Türkçülük" aleyhtarı değildir. Aksine "milliyetine ve milliyetinin şan ü şevketine perestiş eden bir Türk"[350], "vatan ve millet yolunda canla başla hizmet etmek" manasıyla tam bir Türk milliyetçisidir. Bunun göstergesi sayılabilecek hizmet ve faaliyetlerde, en koyu Türkçülerden geri değildir. Yalnız, onun milliyetçiliği; ırkının iyilik ve faziletleriyle iftiharı öngören bir milliyetçiliktir. Zaten, ırkdaşlarının zulüm ve yanlışlarını hoş görmek veya başka ırkları tahkir ile hukukunu hiçe saymak İslam'ın yasakladığı hususlardır. Bu sebepledir ki, Türkçüler'in Cengiz'le iftiharı ve benzer "ifrat"ları Nazif'e göre her zaman için bir "hastalık", bir "dalâlet"ten başka birşey değildir. Her milletin "namus ve adalet ve hakkaniyet dairesinde neşv ü nema" yollarını araması ve seçmesi bir haktır.[351] Hakkın ve mazlumun muhafaza ve müdafaası ise herşeyden önce insanî bir vazifedir.

---

347. "Yetim Kardeşlerimiz", *Resimli Gazete*, nr. 36, 10 Mayıs 1340/1924.

348. "Bir Dert İle Bir Devâ", *Resimli Gazete*, nr. 63, 15 Teşrin-i sânî 1340/1924.

349. Türkiye haricinde Türkler, İstanbul'un Türkçesine hayran ve gıpta-keş iken, onlara lisanımızı peşkeş etmek hevesi bize niçin ve nereden geldi?.. Bu fikrin mürevviclerinden biri bana bir gün demişti ki:

"Sizin Fuzuli'nizi, Nedim'inizi, Hamid'inizi, Cenab'ınızı Sivas dağlarındaki bir çoban anlayamıyor. Biz öyle bir lisan vücuda getireceğiz ki herkes müsavi derecesinde anlasın."Yemin ederim ki bu sözü ben kendi tarafımdan icad etmiyorum, bunu bana söyleyen adam, memleketin mukadderatına uzun seneler müdahele ve hükmetti. İşte mekteplere lazım olan kıraat kitapları bunların tensibi ve emriyle intihap ediliyordu. Hala böyledir. İbtidailerden Darülfünun'a kadar müthiş bir cehl hüküm sürüyor. Edebiyat fakültesinden şehadetname almış ne kadar adam tanıyorum ki iki satırı doğru yazabilecek izaadan mahrumdur. Muallimler, müellifler gördüm ki yetiştirdikleri şakirdlerle cehalet yarışına çıkarlarsa -Arab'ın dediği gibi- ihraz-ı kutbu's-sabk ederler. ("Yangın Var", *Yeni Türk*, nr. 9, 9 Nisan 1341/1925, s. 2)

350. "Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, c. 3, nr. 71, 11 Temmuz 1329/1913, s. 1551. Ayrıca bk. ("Tanin Gazetesine", *Tanin*, 27 Temmuz 1329/1913).

351. "Herhalde Birşeye Benzeylim", *Hadisât*, 7 Haziran 1919.

SONUÇ

Kendi yazdıklarına dayanarak biyografi ve fikirlerini tespite çalıştığımız Süleyman Nazif, Diyarbakır hanedanından, Osmanlı Devleti'ne dürüst hizmetleriyle tanınmış, necib bir aileye mensuptur. Şâir cedlerinden de anlaşıldığı gibi bu ailede manzum söz söylemek "müteammim ve adeta marazî bir istidad" halindedir.

Çocukluk ve ilk gençlik yılları, dış tahriklerin ülke bütünlüğünü şiddetle tehdid ettiği bir devrede ve hayli sancılı bir bölgede geçmiştir. Babasının mutasarrıf oluşu sebebiyle küçüklükten itibaren kendisini içinde bulduğu memleket meseleleri, 93 Harbi'nin getirdiği kıtlık, henüz dinmemiş çile ve ıztırablar, hele dinlemiş olduğu hicran dolu hatıraların körpe dimağ ve hafızasında bıraktığı derin izler, onun vatan edebiyatına yönelmesinde ve edebî zevkinin şekillenmesinde şüphesiz tesirli olmuştur. Temel eğitimini, bu dert ve mahrumiyetler içerisinde ancak babasından alabilen Süleyman Nazif, önce kendisine Batı kültürünün kapılarını açan Fransızca'yı, sonraları da Farsça'yı hususi olarak öğrenecektir. Zaten duyarlı ve taşkın olan mizacı, Namık Kemal ve Hamid yanında bazı İran şairleri ve Hugo gibi romantik ediplerin tesiriyle beslenmiş, yaşadığı devrin bitmeyen zulümleriyle iyice hassaslaşmış ve adeta bilenmiştir. Bu durum, Nazif'in yalnız ateşli üslubunda değil, hayat ve aksiyonunda da daima görülecektir.

Babası Diyarbakırlı Said Paşa, muntazam surette tahsil ettiği İslamî ilimler yanında Tarih, Edebiyat ve Matematik'e ayrıca Fransızca'ya da vakıf, Nazif'in ifadesiyle, "pek dindar ve savm ü salâta riayetkâr" bir adamdır. Paşa'nın, Nazif üzerindeki tesiri çok yönlü ve derindir. İlk şiir kitabını babasına ithaf ederken: "... Hayatıyla beraber, hissiyatının da evladına intikal etmiş olduğunu gören bir peder kadar müteselli ol baba!" der. Nitekim, Osmanlının gayet sıkıntılı bir devresinde ömrünü devlet hizmetinde tüketmiş bu "edîb mutasarrıf"ın oğlu da "vali şair" olarak vazife görecektir. Nazif'in hayli erken yaşta başlayan memuriyet hayatı -bazı aralıklarla ve II. Meşrutiyet'ten sonra vali sıfatıyla- I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür.

Babasının delâletiyle ilk olarak *Celâl* ve *Târık* gibi kahramanlık dolu eserleri okuyan Nazif, böylece vatan ve hürriyet sevgisini daha çocuk denecek yaşta kuvvetle hissetmişti. Din, vatan ve millet aşkını bir bütün halinde idealize eden Namık Kemal, bu uyanışın temel dinamiği ve ideal zemini olarak hürriyeti görüyor ve bu uğurda verdiği mücadele ile bir bayrak şahsiyet halinde büyüdükçe büyüyordu. İşte, Nazif'in eğitim çağı, "Edib-i Azam"ın şöhret ve saltanatının böyle en ihtişamlı devresine rastlar. Bu sebeple, Nazif üzerinde yalnız ideal ve fikirleriyle değil üslûbunun yüksek ses ve heyecanıyla da müessir olmuştur. Keza, Süleyman Nazif'in duygu ve düşünce dünyasında ta o zamandan yer tutmuş ve iz bırakmış olan *Târık* müellifi, onun gözünde "Şâir-i Azam" olacak ve hep öyle kalacaktır.

Gençlik yıllarından itibaren bir yandan istibdat ve ihmalin kurbanı olarak gördüğü halkın melâli, diğer yandan ecnebi devletlerin ve içte Ermeniler'in tecavüzleri karşısında bütünlüğü tehlikeye düşen vatanın perişan hali Süleyman Nazif'in hamiyet hislerine şiddetle dokunur. Said Paşa Muş mutasarrıfı iken Nazif de ilk memuriyeti

olarak Muş Reji müdiriyetinde dokuz ay kadar çalışmıştı. Memleket meselelerini ve devlet çarkını daha yakından öğrenmeye başlayan Süleyman Nazif, o sıralarda babasının rahatsızlanarak tayinini Mardin'e istemesi üzerine, milletin sefaletine daha geniş bir alanda şahit olmak bedbahtlığını yaşayacaktır. Bütün bunlar, onun hem istibdat aleyhinde faaliyet göseteren "fedakârân-ı ahrar"a olan meylini, hem de vatanı parçalamaya yönelik tahrikler karşısındaki endişelerini artırıyordu. Nitekim çok geçmeden, bölgede Ermeniler'in çıkardığı karışıklıklar, 2-4 Kasım 1895'teki Diyarbakır isyanına kadar uzanır. Nazif, müslüman halkın olaylar karşısında uyanık ve tedbirli bulunması yanında, asayişin temini için gerekli ıslah ve takviye çalışmalarının, yerinde incelenerek payitahta rapor edilmesinde de önemli rol oynamıştır.

Bu vazifeleri sırasında da devletin gidişatını pek ümit verici bulmayan Süleyman Nazif, 1896 sonlarında üzerindeki resmî görevleriyle birlikte "yâr ü diyarını" da terkederek önce İstanbul'a, oradanda da faaliyetlerini takdirle karşıladığı Jön Türkler'e katılmak üzere Paris'e geçecektir (Şubat 1897). Nazif'in bu devrede müstear isimlerle yayınlanan eserleri, hep yaşanan ıztırapların, zulüm ve fenalıkların baş sorumlusu bildiği istibdadı hedef almıştır. "Muhteviyatını vatanın harabelerinden topladığı" *El-Cezire Mektupları*, "mecruh bir vicdanın câmi-i infiâlâtıdır." İlk şiir kitabı olan *Gizli Figanlar*, vatan sevgisini ve ülkenin perişanlığından duyduğu derin hüznü terennüm eder. Ahmed Mithad Efendi'nin "usûl-i meşveret" aleyhindeki makalesine cevap olarak *Malumu İlam*'ı kaleme alırken, fikir ve aksiyon yönünden Jön Türkler'e ideal bir örnek ve "ahrârın pîri" makamındaki Edib-i Azam'ı tebcil için *Namık Kemal*'i yazar. *Bahriyelilere Mektub* ise Sultan Abdülhamid'e karşı bir isyan davetiyesidir.

Avrupa'da geçirdiği sekiz ay zarfında Jön Türkler'in çevresinde yer alan Süleyman Nazif, ruhen ve fikren hayranı olduğu Mizancı Murad'ın gruptaki fikir ayrılıklarıyla baş edemeyerek başkanlıktan istifa etmesi ve sonra Paris'e gelen Serhafiyye-i Hazret-i Şehriyarî Ahmed Celaleddin Paşa'nın bazı teminatlarla Jön Türkler'i mücadeleyi kesmeye razı ve ikna etmesi üzerine bazı arkadaşları gibi yurda döner (Ekim 1897) ve Hüdavendigâr vilâyeti mektupçusu olur. Memuriyet hayatının bu en uzun süreli görevi, II. Meşrutiyet'e kadar onbir yıl devam edecektir.

Diğer ihtilalci arkadaşları gibi Avrupa'dan eli boş dönen *Gizli Figanlar* şâiri, ne ülkenin halinden memnun ne de gelecekten ümitlidir. Fakat yapılabilecek fazla birşey de yoktur. Çaresizliğin getirdiği bir teslimiyet içinde karamsar, âdeta hayata ve dünyaya küskündür. Bazı hususi mektupları da gösteriyor ki Nazif, Bursa'da bir tür gözaltı hayatı yaşamaktadır. Değişen valilerle de arası iyi gitmemiş olan Hüdavendigâr mektupçusu, kendisini daha ziyade okumaya verir. "Asar-ı müntehabeden küçük bir kütüphane teşkil" ettiğini, İstanbul mecmuaları yanında Paris'ten de birçok kitaplar getirttiğini yine hususî mektuplarından öğreniyoruz. O sıralar Hugo, Prudhomme, Zola vb. yazarları Nazif de hararetle okumaktaydı. Zaten, devam eden istibdad neticesi, bedbin, hassas ve sosyal meselelerin uzağında bir nesil yetişmiş ve Servet-i Fünun ekolü, bu neslin edebiyattaki temsilcisi olarak birkaç senedir yerini almış bulunuyordu. İşte, Bursa'daki kapalı ve hareketsiz ortam Nazif'in, bir çoğuyla önceden tanıştığı bu Edebiyat-ı Cedide'cilere katılmasında, onların duyuş tarzı ile hayat ve sanat görüşlerini benimsemesinde tesirli olmuştur. Bu ekolün rejime ve eski edebiyata karşı bir tepki oluşu, arayış ve infial içerisindeki Nazif'in hassas ve bunalmış ruhuna uygundu.

Klasik şiir zevki ve zengin bir edebiyat ve tarih kültürü ile beslenen Süleyman Nazif, genç yaşlarda öğrendiği Arapça özellikle de Fransızca ve Farsça vasıtasıyla bu öğrendiklerini pekiştirme ve zenginleştirme imkânını elde etmiştir. Nitekim hem, Osmanlıca'yı besleyen Arap-Fars dillerini hem de Divan edebiyatının dayandığı İslamî kültürü ve Doğu mitolojisini emsallerinden çok daha iyi biliyordu. Diğer Servet-i Fünuncular gibi mektepli olmamakla beraber, Batı kültürüne açılan yegâne pencere durumundaki Fransızca'ya vukufu sebebiyle, Bursa'da bulunmasına rağmen ekolün ortaya koyduğu Batı örnekli şekil, üslûp ve his yeniliğini anlayıp aniatmak hususunda gereken uyum ve dayanışmayı göstermekte pek zorlanmaz. Cenab'ın ifadesiyle: "Bülbül nasıl tabiatın darü'l-elhânından mezun ise Nazif de onun gibi icazetini kendi mekteb-i zekâsından almıştı. Onda resmî diploma yerine kıymeti nâ-kabil-i inkâr bir vesika-i selahiyyet vardı."

İlk edebî eğitimi, şiirleri "neşve-i tasavvufu muhtevi ve hakîmâne" olan babasından ve şark terbiyesiyle birlikte alan Süleyman Nazif dil ve edebiyat zevkini de muhteşem bir tarih ve muazzam bir coğrafyanın beslediği Osmanlı Türkçesi ve divan şiiriyle tadıp tanımıştı. Namık Kemal ve Hamid'de izlerini gördüğu ve Servet-i Fünun ve sonrasına kadar uzayan edebî yenilikleri takip ve bazan kuvvetle teşvik etmesine, devrin gençleri arasındaki moda cereyanlara kapılmasına, hatta bir ara pozitivist ve naturalist felsefenin tesiriyle inanç buhranına düşmesine rağmen aldığı o ilk terbiye ve edebî zevkin köklü tesiri Nazif'te daima hissedilecektir. Ondaki bu ayırd edici özellik, Ahmed Haşim'in ince zekâsıyla teşhis ve izafe ettiği "Son Şarklı" ünvanı altında en veciz ifadesini bulur.

Fakat bu özellik, gelişen zaman içerisinde inananarak benimsediği şeyleri terk veya inkârına yol açmaz. Meselâ, vatanperverlik yönünden *Safahât* şairiyle birlikte hep *Celâl* müellifinin izinden yürüyen *Batarya ile Ateş!..* yazarı, Edib-i Azam ve aziz dostunun aksine "sanat, sanat içindir" görüşünü kabul ve daima da müdafaa edecektir. Ama bu, "sanatkâr, fildişi kulesinden inmemeli" anlamında değildir. Evet, "şâir de herkes gibi refah ve huzur ister. Fakat hadisat karşısında lâkayd kalmağa da hiç bir şâirin hakkı yoktur." *Fırak-ı Irak* şâirine göre: "Yarım asırlık zâyiat-ı mütevâliyemizin mâtemini tutmak ve bu mesâib karşısında ağlamak her vatan oğlunun, tediyede ihmal kabul etmez ve mukaddes borcudur." Meşrutiyet'ten sonra ve bilhassa İttihat ve Terakki devrinde görülen hızlı çöküş ve toprak kayıpları, Devlet-i Ebed-müddet idealiyle büyümüş bulunan herkes gibi *Fırak-ı Irak* şairi için de çok hicranlı ve ıztırab verici olmuştur. Koparılan her parça toprak adeta vücuttan kesilen bir uzuvdur. Geri gelmemecesine ayrılmış dahi olsa hatırası hep yaşayacak, yarası daima kanayacaktır.

Süleyman Nazif'in Hüdâvendigâr mektupçuluğu boyunca daha ziyade edebî olan faaliyet ve mücadele mihveri II. Meşrutiyet'le birlikte değişmeye başlar. Artık siyasi aksiyon ağırlık kazanmaktadır. Devletin birlik ve bekasının ancak Osmanlılık idealiyle sağlanabileceğine inandığı için de var gücüyle bu istikamette gayret gösterir. Tayin olunduğu Konya mektupçuluğuna gitmeyen Nazif, İstanbul'a geçer ve önce *Yeni Gazete*'de, daha sonra *Osmanlı* ve 31 Mart'ı takiben de *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da yazar. Bu dönemden başlayarak dile getirdiği Osmanlılık'la ilgili görüşleri, gittikçe Türkçüler'le zıtlaşmasına ve arasının açılmasına sebep olacaktır. Nitekim hükümet icraatını tenkid eden yazıları fazlalaşınca Basra'ya tayin olunur. O artık idealist bir

meşrutiyet valisidir. Bunu sırasıyla Kastamonu, Trabzon, Musul ve Bağdat valilikleri takib eder. Düzenli ve uzun süreli olmayan bu görevlerden her ayrılışında İstanbul'a koşarak gazeteciliğe devam etmiştir. Bilhassa, Mütareke döneminin işgal ve sansürüne rağmen Cenab'la birlikte çıkardıkları *Hadisât* gazetesindeki hemen her yazısı bir hadisedir. *Hadisât,* başta "Kara Bir Gün" olmak üzere sütunlarına geçirdiği ateşli makaleler ile yalnız vatan edebiyatımızın değil basın tarihimizin de unutulmaz sahifelerinden olmuştur. Pierre Loti Hitabesi yüzünden İngilizlerce Malta'da yirmi ay sürgünlüğe mahkum edilen Nazif geçim zaruretinin de tesiriyle ölünceye kadar kalemini elden bırakmayacaktır.

Denilebilir ki gerek babasından, gerekse Namık Kemal ve Hâmid'den gelen derin tesirlere, Nazif'in fikir ve duyguları üzerinde olduğu kadar, hayat ve edebiyat üslûbunda da rastlamak hemen daima mümkündür. Fakat bunlar bir taklid ve iktibas halinde değil, ince bir dikkat ve estetik zevkin eseri olan "Nazifâne" bir terkib içerisinde görülürler. Çünkü o, başka kaynaklardan aldığı değişik unsur ve tesirleri yoğurarak, hususî bir üslup ve tamamıyla kendine has bir sanat haline getirebilmiştir.

Süleyman Nazif, edebiyatımızda eski-yeni tartışmasının Servet-i Fünun etrafında cereyan ettiği dönemde edebiyatın nazariyatı üzerinde önemle durmuştur. İnsanın yaratılışı gereği sanata muhtaç olduğundan sanatın yalnız sanat için yani, "fıtrat-ı beşeriyyedeki ihtiyac-ı bedâyi'perestîyi tatmin maksadıyla vücuda getirilir." Sanatın ahlâk ile doğrudan doğruya hiçbir münasebeti yoktur. "Takva ile sanat, mürebbi ile münekkit" birbirinden tamamen ayrı şeylerdir. Edebiyattaki değişme ve yeni arayışlar da kâinatta geçerli olan "tekâmül" kanununun bir gereğidir. Halis edebiyatta taklit sürekli değildir. "Hıçkırıklarla ağlayan bir adam, sadâ-yı efganını istese bile başkalarının şive-i edâsına tevfik edemez." Edebî eserin ruhu samimiyettir. Heyecanı bizzat kalbde ve ruhta yaşanmayan ve duyarak yazılmayan eserler kalıcı ve müessir olamazlar. Diğer Servet-i Fünuncular gibi Nazif de Taine'in devir-muhit-ırk teoirisine önem verir: Edebî eserler mahsulü bulundukları devrin ruh halini ve mahiyetini aksetirirler. Vezin olarak aruza tutkundur. Hece, "millî vezin" adıyla aruz yerine ikame edilmek istendiğinde şiddetle karşı koyan Nazif'e göre, "aruz bizim millî veznimiz değildir" iddiasıyla "İstanbul lehçesi Türkçe değildir küfrü arasında" hiçbir fark yoktur.

Edebiyat üniversel bir ifade vasıtasıdır. Muhit ve kavimlere göre yalnızca dil ve ifade şekilleri farklılık göseterir. Dil ve edebiyatlar sosyal münasebet ve vak'aların tesiriyle birbirleriyle etkileşir ve değişirler. Türk edebiyatının İran edebiyatından etkilenmesi de böyle tabiî bir olaydır. Bizden yüksek bir edebiyat ve medeniyetle karşılaştığımız için "at üstünden iner inmez kervansaray-ı İran'a mihman olduk." Türk edebiyatı olgun örneklerini vermeye ancak Ahmed Paşa ile başlayacaktır. Edebiyatımızın "mebde-i takarrur ve inkişafı" ise Kanunî çağıdır. Nazif, başta Fuzulî ve Bâkî olmak üzere Nef'î, Nedim ve Şeyh Galib gibi divan şâirlerimiz hakkında bazı değerlendirme ve etüdlerde bulunmuştur.

Edebiyatımızın Batı tesiriyle yenileşmesini incelerken, şekil değil, metod ve fikrî muhteva ölçü kabul edilmelidir. Yeniliğin ilk ayak sesleri Peçevî ve Kâtip Çelebi ile duyulursa da Namık Kemal nesline kadar beklemek gerekmiştir. Yeni Osmanlılar'dan itibaren "milletin hukuk-ı siyasiyyesini taleb ve dava" etme vasıtası haline gelen edebiyat Namık Kemal'den sonra Ekrem ve Hâmid'le birlikte gelişme yoluna

girecektir. Açılan yolda başarıyla ilerlemeyi sürdürenler ise Hâmid ve Ekrem'in himayesinde gelişen Servet-i Fünuncular'dır. Şiire yeni boyutlar, âhenk ve his teceddüdü getirmelerine rağmen bir "havas edebiyatı" olarak kalan bu Edebiyat-ı Cedide'ye, sâde lisan ve halk edebiyatına ağırlık veren Millî Edebiyat akımı tepki olarak gelişir. Nazif'e göre, "tasfiye-i lisan" gibi "avamî edebiyat" da bir gerilemeden öte birşey olmadığı gibi yapılanlar da klasik edebiyatımızı inkâr manasını taşımaktadır.

Doğu edebiyatı denilince akla ilk önce İran, Batı denildiğinde Fransız kültür ve edebiyatı gelmektedir. "Şiir ve hikmet"in Hindistan'dan doğarak nihayet batıda Yunan, doğuda ise İran olmak üzere iki noktada merkezileştiğini nakleden Süleyman Nazif, Yunan irfanına hıristiyanlığın İran'ın kültür ve edebiyat güzelliklerine ise müslümanların vâris olduğunu söyler. Yazar, edebiyatçılarımıza kuvvetle tesir eden Acem ve Fransız şâirlerinden özellikle Örfî-i Şirazî ile Şevket-i Buharî ve Hugo ile Sully Prudhomme üzerinde ayrı ayrı durmuştur.

Edebiyat dışı konuları ise şöyle özetlememiz mümkündür. Nazif'in Avrupa karşısında tavrı iki cephelidir. Önceleri medeniyet beşiği olan Avrupa merkezleri, Osmanlı'yı parçalama yarışına girince değişik bir çehre ile görünmüşlerdir. Medeniyetin, hak ve hürriyetin "mahşer-i rengîni" olan evvelki Avrupa'ya iştiyakla "iltica" eden Nazif'i, medeniyet maskesiyle sahneye çıkan ve bir türlü inmek bilmeyen ikinci Avrupa, o "süslü küfür ve zulmet kıt'ası" dehşete düşürecek ve iğrendirecektir.

Özellikle II. Meşrutiyet'le birlikte ülkenin yeniden hayat bulması ve devletin bütün müesseseleriyle ıslahı konusunda önemle durulmuştur. İdareci kıtlığı, sefalet ve isyanların tedbirleri, yabancı uzman istihdamı ve yabancı sermaye kullanımı gibi meseleler ilgi ve tedbir beklemektedir. Bu konulardaki teklif ve görüşlerle birlikte basın ve eğitim meselelerinin halli noktasında alınması gereken kısa ve uzun vadeli tedbirlere de temas edilmiştir. Ayrıca temel ve yaygın eğitimin önemi, dışarıya talebe gönderilmesi, kapasite artırımı gibi günümüzde de mevcut problemler üzerinde durulmuştur. Basın kısmındaki değerlendirmeler ise basının gücü ve mesuliyeti, eğitimdeki rolü ve basın kanunu ve matbuat cemiyeti ile alakalıdır.

Süleyman Nazif, monarşik idarelerin yerini meşrutî monarşi ve parlamenter sisteme bıraktığı bir devrede yetişir. Osmanlı'nın uğradığı felaketlerin tek sebebi istibdat, yegâne çarenin ise "hürriyet ve meşveret" olduğu fikri giderek kuvvet bulmuştu. Bir ara fiilen de katıldığı Jön Türkler, onun gözünde "fedakârân-ı ahrar"dır. Henüz ilk gençlik yıllarında Abdülhamid'i tenkidle başlayan istibdat düşmanlığı II. Meşrutiyet'e kadar açık veya gizli devam etmiştir. Parlamenter sisteme olan bağlılığı ise uygulamaların umulan sonuçları vermemesine rağmen sürmüştür. İstenen neticenin alınması için "murakabe-i milliyye", yani milletin meclisinin hükümeti ve icra organlarını denetlemesi şarttır. Nazif'in yazılarında hem "saltanat-ı ferdiyye"nin fenalıkları, hem de parlamento ve "cumhuriyet"in faziletleri geniş olarak ifade edilmiştir.

GAZETE VE MECMUALAR

Yazıların Çıktığı Yıllar ve sayısı

1. ANADOLU (İzmir): (1). 1328/1912
2. ASRİ TÜRKİYE : (3). 1926.
3. BÜYÜK DUYGU: (1). 1329/1913.
4. DEMET: (1). 1324: 1908.
5. DONANMA: (1). 1328/1912.
6. EDEBİYAT-I UMUMİYE: (18). 1916-1918.
7. FEVAİD: (5). 1900-1901.
8. HADİSAT: (136). 1918-1919.
9. HAK YOLU: (1). 1913.
10. HAK: (59). 1912
11. HARB: (7). 1915-1918.
12. HİLAL-İ AHMER: (2). 1918.
13. İCTİHAD: (14). 1911-1918.
14. İLERİ (ATİ): (73). 1918-1924.
15. MAHFİL: (3). 1922.
16. MECMUA-İ EBUZZİYA: (9). 1911-1912.
17. MİLLİ MECMUA: (1). 1924.
18. MİZAN: (2). 1897-1909.
19. MUSAVVER MUHİT: (1). 1909.
20. OSMANLI : (2). 1897.
21. OSMANLI TARİH VE EDEBİYAT MECMUASI: (1). 1919.
22. OSMANLI: (16). 1909.
23. PEYAM-I EDEBî, PEYAM, PEYAM-I SABAH: (60). 1919-1922.
24. RESİMLİ GAZETE: (77). 1923-1925.
25. RESİMLİ KİTAP: (2). 1908-1909.
26. SERVET-İ FÜNUN (YEVMî): (6). 1908-1909.
27. SERVET-İ FÜNUN: (69). 1898-1926.
28. SON TELGRAF: (47). 1924-1925.
29. ŞAİR: (1). 1919.
30. ŞEHBAL: (6). 1909-1923.
31. ŞİİR VE TEFEKKÜR, (1), 1909.
32. TANİN: (8). 1912-1917.
33. TARİH VE EDEBİYAT: (1). 1922.
34. TİRAJE: (6). 1911.
35. TÜRK HAVA MECMUASI: (2). 1927.
36. TÜRK YURDU: (2). 1913.
37. UTARİD: (7). 1919.
38. VAKİT: (1). 1923.
39. VATAN: (6). 1924.
40. YARIN: (4). 1922.
41. YENİ GAZETE: (20). 1908-1910.
42. YENİ GÜN: (2). 1919.
43. YENİ İNCİ: (5). 1923.
44. YENİ SES: (19). 1926.
45. YENİ TASVİR-İ EFKAR: (128). 1909-1920.
46. YENİ TURAN: (4).
46. YENİ TÜRK GAZETESİ: (24). 1925.
47. YILDIZ: (4). 1924-1925.
48. YİRMİNCİ ASIRDA ZEKA: (1). 1328/1912.
49. ZAMAN: (8). 1918.

BİBLİYOGRAFYA

I. SÜLEYMAN NAZİF'İN ESERLERİ

1. Namık Kemal, Paris 1897.
2. Malumu İ'lâm, Paris 1897.
3. Bahriyelilere Mektup, İsviçre 1897.
4. El-Cezire Mektupları, İsviçre 1897.
5. Gizli Figanlar, Kahire 1906.
6. Victor Hugo'nun Bir Mektubu (Terc.), Bursa 1908.
7. Boş Herif, İstanbul 1910.
8. Süleyman Paşa, Bağdat 1910.
9. İki İttifak'ın Tarihçesi, İstanbul 1914.
10. Batarya İle Ateş!!!..., İstanbul 1917.
11. Firak-ı Irak, İstanbul 1918.
12. Mektuplar I-II. (Hâmid), 1918-1919.
13. Asitane-i Tarihte (Galiçya), İstanbul 1919.
14. Hitabe, İstanbul 1920.
15. Namık Kemal, İstanbul 1922.
16. Tarihin Yılan Hikayesi, İstanbul 1922.
17. Lutfi Fikri Bey'e Cevap, İstanbul 1922.
18. Çal Çoban Çal, İstanbul 1923.
19. Nasuriddin Şah ve Babiler, İstanbul 1923.
20. Malta Geceleri, İstanbul 1924.
21. Hz. İsa'ya Açık Mektup, İstanbul 1924.
22. Mehmed Akif, İstanbul 1924.
23. Çalınmış Ülke, İstanbul 1924.
24. Abide-i Şüheda, İstanbul 1925.
25. İki Dost, İstanbul 1925.
26. Külliyat-ı Ziya Paşa, İstanbul 1925.
27. İmana Tasallut (Şapka Meselesi), İstanbul 1925.
28. Fuzulî, İstanbul 1926.
29. Kafir Hakikat, İstanbul 1926.
30. Lübnan Kasrının Sahibesi (Terc.), İstanbul 1926.
31. Yıkılan Müessese, İstanbul 1927.

II. MEKTUP VE MAKALELERİ

(Kronolojik)

1. Mektup, -Madenli Yusuf Efendi'ye-, Diyarbakır, 4 Ağustos 1308/1892, Gövsa, s. 219-22.
2. "El-Cezire Mektupları I"; *Kànun-ı Esâsî*, 18 Kânun-ı sâni 1897.
3. "El-Cezire Mektupları III", *Mizan*, nr. 25, 21 Haziran 1897; a.y., *Osmanlı* (Cenevre), nr. 1, 1 Kânun-ı evvel 1897, s. 6.
4. "El-Cezire Mektupları IV", *Osmanlı* (Cenevre), nr. 5, 1 Şubat 1898, s. 5.
5. "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun*, c. 15, nr. 367, 12 Mart 1314/1898, s. 38-41.
6. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 28 Mart 1314/1898, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 183-4.
7. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- (Bursa), 20 Eylül 1314/1898, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 180-81.
8. "Sıfatlar Mevsuflar ve Taklid", *Servet-i Fünun*, c.16, nr.403, 19 Teşrin-i sâni 1314/1898, s.198-201.
9. "Benim Mezarım", *Servet-i Fünun*, c.16, nr. 406, 10 Kânun-ı evvel 1314/1898, s. 251-2.
10. "Derekât-ı İdrâk", *Servet-i Fünun*, c.17, nr. 432, 10 Haziran 1315/1899, s. 243-50.
11. "İhtiyaçlarım" (29 Haziran 1315), *Fevâid*, nr. 8, 12 Nisan 1316/1900, s.1-3; a.y., *Şiir ve Tefekkür*, nr. 1, 20 Ağustos 1325/1909, s.4.
12. "Mehmed Sâ'dî Bey", *Fevâid*, nr. 8, 12 Nisan 1316/1900, s. 1-3.
13. "Eski Arkadaşım", *Fevâid*, nr. (1319), 14 Kânun-ı sâni 1317/1901, s. 23.
14. "Def' eder Bin kazayı Bir sadaka", *Fevâid*, nr. (1319), 26 Kânun-ı sâni 1317/1901, s.19; "Bursa Hatıralarından", *Yirminci Asırda Zekâ*, nr. 5, 30 Nisan 1328/1912, s.74.
15. "Ne hagaler", *Fevâid*, nr. (1319), 1 Ağustos 1317/1901, s. 2; a.y., *Servet-i Fünun*, c. 37, nr.942, 11 Haziran 1325/1909, s. 88-90; a.y., *Şehbâl*, c. 2, nr. 42, 15 Eylül 1327/1911, s. 346.
16. Mektup -Fâik Àli'ye-, Bursa, 18 Şubat 1321/1905.
17. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 26 Şubat 1322/1906, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 227-8.
18. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 10 Şubat 1323/1907, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 220-21.
19. "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -I-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907) *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 9, nr, 94, 5 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 498-505.
20. "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -II-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907) *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr, 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 527-34.
21. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 29 Mart 1323/1907, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 228-9.
22. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 21 Nisan 1323/1907, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 184-6.

23. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 10 Mayıs 1323/1907, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 191-6.
24. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 10 Kânun-ı evvel 1323/1907, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 202-5.
25. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 25 Kânun-ı evvel 132(3)/1907, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 209.
26. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 25 Kânun-ı evvel 1323/1907, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 208.
27. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 31 Kânun-ı evvel 1323/1907, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 209-13.
28. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 31 Kânun-ı sâni 1908, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 218-20.
29. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 20 Mart 1324/1908, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 235-7.
30. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 2 Nisan 1324/1908, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 237.
31. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 11 Nisan 1324/1908, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 238-40.
32. Mektup -Mithad Cemal'e-, Bursa, 20 Mayıs 1324/1908.
33. Mektup-, Bursa, 24 Haziran 1324/1908.
34. Mektup -Mithad Cemal'e-, Bursa, 28 Haziran 1324/1908.
35. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Bursa, 11 Temmuz 1324/1908, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 242-4.
36. "Manyasîzade Refik Bey", *Yevmî Servet-i Fünun*, nr. 17, 29 Temmuz 1324/1908, s. 2.
37. "Aşâir Alayları", *Yevmî Servet-i Fünun*, nr. 21, 2 Ağustos 1324/1908, s. 2.
38. "Kaht-ı Ricâl Çârelerinden", *Yevmî Servet-i Fünun*, nr. 45, 15 Ağustos 1324/1908, s. 1.
39. "Manyasîzade Refik Bey'in Mebusluğu", *Yevmî Servet-i Fünun*, nr.53, 19 Ağustos 1324/1908, s. 2.
40. "Ferik Nazım Paşa", *Yevmî Servet-i Fünun*, nr.65, 25 Ağustos 1324/1908, s. 2.
41. "Sergüzeşt'e Dâir", *Demet*, c.1, nr. 3, 1 Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 39-40.
42. "Şiir ve Ahlâk", *Resimli Kitap*, c.1, nr. 2, Teşrin-i evvel 1324/1908, s. 119-20.
43. "Hakkı Bey'in İnadı", *Yeni Gazete*, nr. 97, 12 Teşrin-i sâni 1908, s.3.
44. "Yine İntihabat İçin", *Yeni Gazete*, nr.101, 16 Teşrin-i sâni 1324/1908.
45. "Haftalık Ahvâl-i Umumiyye Hülâsası", *Yeni Gazete*, nr.106, 21 Teşrin-i sâni 1324/1908.
46. "Efkâr-ı Avam", *Yeni Gazete*, nr. 110, 25 Teşrin-i sâni 1324/1908.
47. "Şâir-i Àzam Abdülhak Hâmid Bey'e", *Yeni Gazete*, nr. 118, 3 Kânun-ı evvel 1908, s. 3.
48. "Meclis-i Mebusan Açılıyor", *Yeni Gazete*, nr.119, 4 Kânun-ı evvel 1908.
49. "Bugünkü İhtisasâtım", *Yeni Gazete*, nr. 120, 5 Kânun-ı evvel 1908.
50. "Dâd Bir, Feryâd İki",*Yeni Gazete*, nr. 133, 18 Kânun-ı evvel 1324/1908.
51. "İtalya'nın Felâket-i Ahîresi", *Yeni Gazete*, nr. 134, 19 Kânun-ı evvel 1324/1908.
52. "Girid", *Yeni Gazete*, nr. 138, 7 Kânun-ı sâni 1325/1909.

53. "İsabet mi Musibet mi ?", *Yeni Gazete*, nr. 141, 10 Kânun-ı sâni 1325/1909.
54. "Sadrazam Paşanın Beyannâmesi", *Yeni Gazete*, nr.146, 15 Kânun-ı sâni 1325/1909.
55. "Mühim Bir Mecmua", *Yeni Gazete*, nr. 147, 16 Kânun-ı sâni 1325/1909, s. 3.
56. "Sanâyi'-i Dahiliyyemiz" , *Yeni Gazete*, nr. 148, 17 Kânun-ı sâni 1325/1909.
57. "İstiklâl-i Osmanî", *Yeni Gazete*, nr. 159, 28 Kânun-ı sâni 1325/1909.
58. "Yeni Matbuât Kanunu Kabul Olunursa", *Yeni Gazete*, nr. 162, 31 Kânun-ı sâni 1325/1909.
59. "Tarihî Bir Müsâmere", *Yeni Gazete*, nr. 169, 7 Şubat 1325/1909.
60. "İstanbul İşkenceleri", *Yeni Gazete*, nr. 172, 10 Şubat 1325/1909.
61. "Nâzım Paşa", *Yeni Gazete*, nr."174, 12 Şubat 1325/1909.
62. "Mâziden İstikbâle", *Osmanlı*, nr. 1, 17 Mart 1909, s. 1; a.y., *Musavver Muhit*, c.1, nr. 20, 12 Mart 1325/1909, s.318.
63. "Tehlikeli Şâyi'alar", *Osmanlı*, nr.2, 18 Mart 1909.
64. "Mebuslarımız", *Osmanlı*, nr. 4, 20 Mart 1909.
65. "Anadolu'nun Cerîhalarından", *Osmanlı*, nr. 5, 21 Mart 1909.
66. "Bir Derd-i Müzmin", *Osmanlı*, nr. 7, 23 Mart 1909.
67. "Mizan İdaresine", *Mizan*, nr. ..., 3 Nisan 1325/1909; a.y., İbrahim Alaeddin, *Süleyman Nazif*, s. 110-12.
68. "Enîn-i Veda", *Osmanlı*, nr. 21, 6 Nisan 1909.
69. "Doksanüçte Değiliz!..", *Yevmî Servet-i Fünun*, nr. 269, 7 Nisan 1325/1909, s.1.
70. "Yeni Ümidler", *Osmanlı*, nr. 33, 18 Nisan 1909.
71. "Meclis-i Mebusan Huzurunda Vükelâ", *Osmanlı*, nr. 35, 20 Nisan 1909.
72. "Hürriyet Ordusunda", *Osmanlı*, nr. 36, 21 Nisan 1909.
73. "Hafîyelere Dâir", *Osmanlı*, nr. 37, 22 Nisan 1909.
74. "Yine Hürriyet Ordusunda", *Osmanlı*, nr. 39, 24 Nisan 1909.
75. "Cülûs-ı Padişahî", *Osmanlı*, nr. 41, 28 Nisan 1909.
76. "Padişah ve Millet", *Osmanlı*, nr. 42, 29 Nisan 1909.
77. "Hâlâ Kıtâl", *Osmanlı*, nr.46, 3 Mayıs 1909.
78. "İran Meşrutiyeti", *Osmanlı*, nr. 47, 4 Mayıs 1909.
79. "Ferdâ Muzlimdir", *Osmanlı*, nr. 71, 28 Mayıs 1909.
80. "Açıkta Kalacak Olanlar", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 1, 31 Mayıs 1909.
81. "Kılınç Alayı", *Şehbâl*, c. 1, nr. 6, 1 Haziran 1325/1909, s.104.
82. "Hilafet ve Osmalılar", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 2, 1 Haziran 1909.
83. "İran'a Dair", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 3, 2 Haziran 1909.
84. "Anadolu'yu İdare", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 4, 3 Haziran 1909.
85. "Hür Olmak İçin Ne Lazımdır?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 5, 4 Haziran 1909.
86. "Sulh-i Umumî I", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 6, 5 Haziran 1909.
87. "Tensik-i Mahakim", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 7, 6 Haziran 1909.
88. "İran ve Biz", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 8, 7 Haziran 1909.
89. "Yeni Pusular", *Yeni Tasvir-i Efkar*, c. 1, nr. 9, 8 Haziran 1909.

90. "Siyaset-i Hariciyyemizin Esasları", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 10, 9 Haziran 1909.
91. "Girit İçin", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 11, 10 Haziran 1909.
92. "Yine Girit İçin",*Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 12, 11 Haziran 1909.
93. "Fransa ve Biz", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 13, 12 Haziran 1909.
94. "Hak Kuvvettir", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 14, 13 Haziran 1909.
95. "İki İttifakın Tarihçesi I (İttifak-ı Müselles)", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 15, 14 Haziran 1909.
96. "Donanmanın Seyahati", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 16, 15 Haziran 1909.
97. "İki İttifakın Tarihçesi II (İttifak-ı Müsenna)", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 17, 16 Haziran 1909.
98. "Nâfia Nezaretinin Mesleği", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 18, 17 Haziran 1909.
99. Fransa'nın Şarktaki Vesâiti, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 20, 19 Haziran 1909.
100. "Girit Bizimdir", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 21, 20 Haziran 1909.
101. "Fransa'yı Aldatıyorlar", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 22, 21 Haziran 1909.
102. "Yine ve Daima Girit", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 23, 22 Haziran 1909.
103. "Buhran-ı Ticarî", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 1, nr. 24, 23 Haziran 1909.
104. "Mehâlik-i Melhuza", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 25, 24 Haziran 1909.
105. "İhtilâflarımız", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 26, 25 Haziran 1909.
106. "İran ve Yunan", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 27, 26 Haziran 1909.
107. "Bulgaristan Ticaret ve Gümrük Muâhedesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr.28, 27 Haziran 1909.
108. "Hicret mi Sebat mı?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 29, 28 Haziran 1909.
109. "Megola İdea", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 30, 29 Haziran 1909.
110. "Fas Mes'elesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 31, 30 Haziran 1909.
111. "Sulh-i Müsellah", *Resimli Kitap*, c. 2, nr. 10, s. 976-7, Temmuz 1325/1909.
112. "Mebusların Seyahati", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 32, 1 Temmuz 1909.
113. "Kanunlarımız", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 33, 2 Temmuz 1909.
114. "Bir Manzara-yı İbret-âver", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 34, 3 Temmuz 1909.
115. "Şark ve Garbımız", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 35, 4 Temmuz 1909.
116. "Donanmamızın İlk Nümâyişi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 36, 5 Temmuz 1909.
117. "Yunanistan'ın Mahiyeti", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 37, 6 Temmuz 1909.
118. "İstanbul ve Taşra", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 39, 8 Temmuz 1909.
119. "Tehlikeli Mübâlâtsızlıklar (Şehremaneti'nin Vazife ve Mesuliyeti -I-)", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 40, 9 Temmuz 1909.
120. "İlk Hatve", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 41, 10 Temmuz 1909.
121. "Ermeniler ve Rumlar'la Türkler", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 42, 11 Temmuz 1909.
122. "Fransa ile Münasebetimiz", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 43, 12 Temmuz 1909.
123. "Lisan Mes'elesi" (Halil Rüşdü Beyefendi'ye), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 43, 12 Temmuz 1909, s. 4.
124. "Teba'a-i Gayr-i Müslimenin Askerliği", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 44, 13 Temmuz 1909.

125. "Cem'iyyet-i Umumiyye-i Belediyye (Şehremaneti'nin Vazife ve Mesuliyeti -II-)", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 45, 14 Temmuz 1909.
126. "Maarif Nezaretinin İcraatı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 46, 15 Temmuz 1909.
127. "Son Nota", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 47, 16 Temmuz 1909.
128. "Islahat-ı Adliyye", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 48, 17 Temmuz 1909.
129. "Ermeniler'in Hicreti", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 49, 18 Temmuz 1909.
130. "Mehmed Galib Beyefendi'ye" (Açık Mektup), *Yeni Tasvir-i Efkârr*, c.1, nr. 49, 18 Temmuz 1909, s. 5.
131. "İnkılâb-ı İran", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 50, 19 Temmuz 1909.
132. "Girit İçin", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 51, 20 Temmuz 1909.
133. "Cem'iyyât-ı Milliyye-i Siyasiyye", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 51, 20 Temmuz 1909, s. 4.
134. "Misafirlerimiz", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. c.1, nr. 52, 21 Temmuz 1909.
135. "Bir İzah", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 52, 21 Temmuz 1909, s. 4.
136. "Büyük Bir Kitab", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 53, 22 Temmuz 1909.
137. "On Temmuz", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 54, 23 Temmuz 1909.
138. Mektup, -Celâl Nuri'ye- Kadıköy, 23 Temmuz 1909, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 200.
139. "Bâbıâli'nin İran Politikası", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 55, 24 Temmuz 1909.
140. "Golç Paşa ve Siyaset-i Osmaniyye", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.1, nr. 57, 26 Temmuz 1909.
141. "Dünkü Fırtına", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 27 Temmuz 1909.
142. "Girit Mes'elesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 28 Temmuz 1909.
143. "Hiç", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 29 Temmuz 1909.
144. "Mes'ul Kimdir?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 30 Temmuz 1909.
145. "Melila Hadisesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 31 Temmuz 1909.
146. "Adliye Nazırıyla Mülâkat", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1 Ağustos1909.
147. "Girit Muhacirleri", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 2 Ağustos1909.
148. "Tahsil-i İptidâi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 3 Ağustos1909.
149. "Evkafın Islahı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 4 Ağustos1909.
150. "Harben mi , Sulhen mi?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 5 Ağustos1909.
151. "Milletimizin Vekilleri", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 6 Ağustos1909.
152. "Canit Mes'elesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 7 Ağustos1909.
153. "Belağ-ı Ahir", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 8 Ağustos1909.
154. "Maârif ve Meşrutiyet", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 9 Ağustos1909.
155. "Ali Nüsret Bey'e Teşekkür", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 9 Ağustos1909.
156. "Şeyh Şâmil",*Yeni Tasvir-i Efkâr*, 10 Ağustos1909.
157. "Tensikat-ı Adliyenin Lüzumu", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 11 Ağustos1909.
158. "Yunan'ın Mezarı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 12 Ağustos1909.
159. " Meclis-i Mebusan ve Tasvir-i Efkâr", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 13 Ağustos1909.
160. "İttihad-ı Anâsır", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 14 Ağustos1909.
161. "Matbuat Cemiyeti", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 15 Ağustos1909.

162. "Nâfi'a Umûru", *Yeni Tasvir-i Efkâr*,16 Ağustos1909.
163. "Tensikat Mes'elesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*,17 Ağustos1909.
164. "Daima Girit", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 18 Ağustos1909.
165. "Boğazlar Mes'elesinin Tarihi ve Mahiyeti", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 19 Ağustos1909.
166. "İlk Muvaffakiyet", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 20 Ağustos1909.
167. "İlk Devre-i İctima'ın Tarihçesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 21 Ağustos1909.
168. "Avrupa'ya Talebe İ'zamı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 22 Ağustos1909.
169. "Ecnebi Sermayesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c. 2, nr. 87, 26 Ağustos1909.
170. "Mülkiye Tekàüd Sandığı Nazırı Nuri Beyefendi'ye (Açık Mektup)", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 26 Ağustos1909.
171. "Yeni Bir Gün", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 27 Ağustos1909.
172. "Dersaadet Tramvayları", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1 Eylül 1909.
173. "Osmanlılık I (Arnavutlar)", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 4 Eylül 1909.
174. "Anâsır-ı Osmaniyye'nin İttihadı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 6 Eylül 1909.
175. "Halep Meb'us-ı Muhteremi Ali Cenani Beyefendi'ye", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 7 Eylül 1909.
176. "Bir İhtar", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 7 Eylül 1909.
177. "Yine Lisan Mes'elesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 8 Eylül 1909.
178. "Ermeni Patriğinin İstifası", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 9 Eylül 1909.
179. "Girit'e Dair", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 10 Eylül 1909.
180. "Bir Teşebbüs-ü Nâfi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 11 Eylül 1909.
181. "Lisan Muallimine Cevap", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 12 Eylül 1909.
182. "Yine Tasfiye-i Lisan", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 14 Eylül 1909.
183. "Açık Cevap: Muhterem Vahyi Beyefendi'ye", nr. 107, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 15 Eylül 1909.
184. "Açık Mektup: Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret, Cenab Şehabeddin Beyefendiler'e", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 108, 16 Eylül 1909.
185. "İstîzah-ı Diğer: Muallim-i Muhterem Zihni Efendi Hazretleriyle Babanzade Naim Beyefendi'ye", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 16 Eylül 1909.
186. "Tahrirat-ı Mahsusa", (26 Eylül), *Yeni Tasvir-i Efkâr* , nr. 126, 4 Teşrin-i Evvel 1909.
187. "Tahrirât-ı Mahsusa", (Kahire, 1 Teşrin-i evvel), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr.132, 10 Teşrin-i Evvel 1909.
188. "Basra Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'nin Esnâ-yı Seferde Gönderdiği Mektublardan -III- (Bahr-i ahmer,7 Teşrin-i evvel 1909), Ebüzziya Tevfik Beyefendi'ye,*Yeni Tasvir-i Efkâr* , 25 Teşrin-i Evvel 1909.
189. "Basra Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'nin Esnâ-yı Seferde Gönderdiği Mektublardan -IV- (Bahr-i Muhit-i Hindî, 16 Teşrin-i evvel), Ebüzziya Tevfik Beyefendi'ye, *Yeni Tasvir-i Efkâr*,10 Teşrin-i sâni 1909.
190. "El-Livâ Gazetesi Müdürü Ali Fehmi Kâmil Beyefendi'ye" (Basra, 20 Teşrin-i sâni 1909), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, c.3, nr.208, s.2-3, 29 Kânun-ı evvel 1909.
191. "Büyük Cenazenin Huzurunda", *Yeni Gazete*, nr. 545, 15 Şubat 1326/1910.
192. "Ferer Meselesi", *Servet-i Fünun*, c. 38, nr. 979, 25 Şubat 1326/1910, s. 260.

193. "Süleyman Nazif Bey'in Bir Nutku" (4 Şubat 1326), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 295, 26 Mart 1910, s.1-2.
194. "Basra Valisi Süleyman Nazif Beyefendi'nin Esnâ-yı Seferde Gönderdiği Mektublardan -V-" (Umman, 23 Teşrin-i evvel 1909),*Yeni Tasvir-i Efkâr*, 20 Nisan 1910.
195. "Servet-i Fünun'a", *Servet-i Fünun*, nr.1001, 29 Temmuz 1326/1910, s. 222.
196. Mektup, -Mehmed Ali Aynî'ye- Basra, 23 Ağustos 132(6)/1910, Aksüt, *Mehmet Ali Aynî*, s. 252-4.
197. "Ebüzziya Tevfik Beyefendiye" (Umman-Afrika Vapuru, 4 Teşrin-i evvel), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrin-i evvel 1910.
198. "Süleyman Nazif Beyefendi'nin mektubu: Ebüzziya Tevfik Beyefedi'ye" (Midilli, 1 Teşrin-i sâni 1910), *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 8 Teşrin-i sâni 1910.
199. "Cür'etin Derecâtı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, (Kadıköy, 12 Teşrin-i sâni) 1910.
200. "Süleyman Nazif Bey'in Mazi-i Karibe Ait Bir Mektubu", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 30 Teşrin-i sâni 1910.
201. "Bir Nutuk", *Servet-i Fünun*, c. 38, nr. 970, 24 Kânun-ı evvel 1325/1910, s.123-4.
202. "Kolağalıktan Mütekaid Niyazi Bey", *Servet-i Fünun*, c. 40, nr. 1028, 3 Şubat 1327/1911, s. 318-9
203. Mektup -Şâir ve Hakîm Dostum, Kastamonu, 5 Şubat 1911.
204. "Ebedî Bir Àhenk" (Açık Sütunlar), *Tanin*, 17 Şubat 1911, s. 3.
205. "-İstanbul Postası-", *Servet-i Fünun*, nr. 1037, 7 Nisan 1327/1911, s. 531.
206. "Fâik Reşad Beyefendi'ye Bir Mektup", *Tîrâje*, nr.10, 16 Nisan 1327/1911, s.1.
207. "Samimi Sözler", *Tîrâje*, nr. 10, 16 Nisan 1327/1911, s. 7.
208. "Bir Mektup" -Celâl Sahir'e-, *Tîrâje*, nr. 11, 23 Nisan 1327/1911, s. 5.
209. "Fâik Reşad Bey'e Mektup", *Tîrâje*, nr.12, 30 Nisan 1327/1911, s.1-3.
210. "Abdülhalim Memduh'a Bir Mektup", *Tîrâje*, nr. 13, 7 Mayıs 1327/1911, s. 1-2.
211. "Abdülhak Hâmid Bey" -Konferans-, *Servet-i Fünun*, c.41, nr. 1044, 26 Mayıs 1327/1911, s.75-9; a.y., *Tîrâje*, nr. 16, 18 Haziran 1327/1911, s. 2-8.
212. "Namık Kemal Bey Merhum'a Aid", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr. 100, 18 Cumâde'l-âhire 1329/1911, s. 698-9.
213. Mektup -Sultan Reşad'a-, Manastır (?), (5-26) Haziran 1911.
214. "Süleyman Paşa Merhuma Aid Bir Vesika", *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 10, nr. 104, 17 Receb 1329/1911, s. 817-8.
215. "İsviçre'den Mektub", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.11, nr. 114, 28 Ramazan 1329/1911, s. 1330-3.
216. "Doktor Abdullah Cevdet'e", *İctihad*, c. 2, nr. 33, 15 Teşrin-i evvel 1327/1911, s. 871-2.
217. Mektup, -İhsan Hâmid'e- Trabzon, 25 Teşrin-i sâni 1911, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 222.
218. "İntikadâta Cevab", *Mecmua-i Ebüzziya*, c,12, nr. 119, 11 Zilkade 1329/1911, s. 79-82.
219. "Nazif Bey'den Biraderine Bir Mektub", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.12, nr. 125, 23 Zilhicce 1329/1911, s. 281-3.
220. "Bir Tashih" (Tanin Ceride-i Muhteremesine), *Tanin*, 1911.
221. "Celal Nurî Bey'e Açık Mektup", *Tanin*, c. 9, nr. 1208, 1912.

222. "Mukadderat-ı Tarihiyye Hakkında Bir Mütalâa", *İctihad*, c. 3, nr. 51, 24 Kânun-ı sâni 1328/1912, s. 1167-8; a.y., *Rübab*, nr. 48, 21 Şubat 1328/1912, s. 68.
223. "Samimi Bir Hasbıhal", *Hak*, 14 Mart 1912.
224. "Fransa ve Biz", *Hak*, 15 Mart 1912.
225. "Hüsn-i Kasd", *Hak*,16 Mart 1912.
226. "Bir Telgrafnâme Münasebetiyle", *Hak*, 17 Mart 1912.
227. "İntihabat Meselesi", *Hak*, 18 Mart 1912.
228. "Rusya'nın Tahşidatı Münasebetiyle", *Hak*, 19 Mart 1912.
229. "Çanakkale'den Geçerse", *Hak*, 20 Mart 1912.
230. "İhraka Tasaddi Münasebetiyle", *Hak*, 21 Mart 1912.
231. "Borç mu Bela mı?", *Hak*, 22 Mart 1912.
232. "Rusya'nın Tahşidatı", *Hak*, 23 Mart 1912.
233. "Rusya'nın Tahşidat-ı Askeriyyesi", *Hak*, 24 Mart 1912.
234. "Elvâh-ı Muhallededen", *Hak*, 25 Mart 1912.
235. "Anderya Kupas Efendi", *Hak*, 26 Mart 1912.
236. "İttihad ve Terakki'de Celâl Nuri Bey", *Hak*, 27 Mart 1912.
237. "Dünkü Resm", *Hak*, 28 Mart 1912.
238. "Almanya İmparatorunun Seyahati", *Hak*, 29 Mart 1912.
239. "Savlet-i Mazi", *Hak*, 30 Mart 1912.
240. "Bursa'da Salhanizade Ragıb Bey'e Cevap", *Hak*, 31 Mart 1912.
241. "Osmanişer Loyd'a Cevab", *Hak*, 1 Nisan 1912.
242. "Fransa'nın Menfaati ve Vazifesi", *Hak*, 2 Nisan 1912.
243. "Kendi Kılıçlarına", *Hak*, 3 Nisan 1912.
244. "Şarkî Anadolu Islahatı", *Hak*, 4 Nisan 1912.
245. "İskân-ı Aşâir", *Hak*, 5 Nisan 1912.
246. "Bir Mersiye Münasebetiyle", *Hak*, 6 Nisan 1912.
247. "Kürd Lisanı", *Hak*, 7 Nisan 1912.
248. "Feyizli Bir Fark", *Hak*, 8 Nisan 1912.
249. "Tavassut", *Hak*, 9 Nisan 1912.
250. "Meclisin Küşadı", *Hak*, 10 Nisan 1912.
251. "Rusya'da Ermeniler", *Hak*, 11 Nisan 1912.
252. "Üstad-ı Ekrem'e Teşekkür", *Hak*, 11 Nisan 1912.
253. "İran'daki Anarşi", *Hak*, 12 Nisan 1912.
254. "Otuzbir Mart", *Hak*, 13 Nisan 1912.
255. "Son Taarruz", *Hak*, 23 Nisan 1912.
256. "Bâbıâli'nin Cevabı", *Hak*, 24 Nisan 1912.
257. "Bulgarlar'ın Temayülü", *Hak*, 25 Nisan 1912.
258. "Hâl-i Hazır", *Hak*, 26 Nisan 1912.
259. "Cülûs-ı Hümâyun", *Hak*, 27 Nisan 1912.
260. "Konferans Velvelesi", *Hak*, 29 Nisan 1912.
261. "Tayyare Münasebetiyle", *Hak*, 30 Nisan 1912.

262. "Hâl-i Hazır", *Hak*, 1 Mayıs 1912.
263. "İnfirad Politikası", *Hak*, 2 Mayıs 1912.
264. "Teksas Hadisesi Münasebetiyle", *Hak*, 3 Mayıs 1912.
265. "Meclisin Küşadı", *Hak*, 4 Mayıs 1912.
266. "İtalya'nın Harekât-ı Muhtemelesi", *Hak*, 5 Mayıs 1912.
267. "Almanya Sefirinin Azimeti", *Hak*, 6 Mayıs 1912.
268. "İfrattan Tevakki", *Anadolu* (İzmir), 6 Mayıs 1912.
269. "İtalya'nın Aczi", *Hak*, 7 Mayıs 1912.
270. "İtalyanlar Hâlâ İçimizde", *Hak*, 8 Mayıs 1912.
271. "Ye's-âver Bir Manzara", *Hak*, 9 Mayıs 1912.
272. "İngiltere, Almanya ve Rusya Karşısında Biz", *Hak*, 26 Mayıs 1912.
273. "Midilli'den", *Hak*, 27 Mayıs 1912.
274. "Mihrdad'ın Tâcı", *Hak*, 28 Mayıs 1912.
275. Mektup, -İbrahim Alaeddin'e- Midilli, 3 Haziran 1912, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 226-28.
276. "İttifak-ı Muhtemele ve Müstakbele", *Hak*, 11 Haziran 1912.
277. "Bir Mesele-i Müebbede: Lisan Meselesi", *Şehbâl*, c. 3, nr. 55, 15 Haziran 1328/1912, s. 122-3.
278. "Ermeni Katofikos'un Beyanatı", *Hak*, 24 Haziran 1912.
279. "Galib Dede Hakkında Efkâr", *Hak*, nr,121'in eki, Ek nr. 11, 29 Haziran 1328/1912, s. 5.
280. "Victor Hugo'nun Bir Mektubu" (Terc.), *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 14, nr. 151, 5 Receb 1330/1912, s. 326.
281. "Vâh Bize!", *Hak*, 13 Temmuz 1912.
282. "Kılıçlı Siyaset", *Hak*, 25 Temmuz 1912.
283. "Nazif Bey'in Basra'dan Bir Mektubu", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.15, nr.154, 26 Receb 1330/1912, s. 44-7.
284. "Neşîde-i İğtişaşın Nakarâtı", *Hak*, 30 Temmuz 1912.
285. "Büyük Hükümdar", *Hak*, 1 Ağustos 1912.
286. "*Garam* Hakkında", *Şehbâl*, c. 3, nr. 58, 1 Ağustos 1328/1912, s.182.
287. "Hayal Değil Hakikat", *Donanma*, nr. 31, Eylül 1328/1912, s. 290.
288. "Osmanlı Azmi", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 554, 10 Teşrin-i evvel 1912.
289. "İngiltere ve Biz", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 14 Teşrin-i evvel 1912.
290. "İki Selahaddin", *Şehbâl*, c. 3, nr. 63, 15 Teşrin-i evvel 1328/1912, s. 284-5.
291. "Son Çâre", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 574, 31 Teşrin-i evvel 1912.
292. "Affediniz!", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 25 Kânun-ı evvel 1912.
293. "Ufûl Eden Ebuzziyamıza Dair", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 651, 29 Kânun-ı sâni 1913.
294. "Mukadderat-ı Tarihiyye Hakkında Bir Mütalâa", (31 Kânun-ı sâni 1913) Celal Nuri, *Mukadderat-ı Tarihiyye*, İstanbul 1330, s. 337-42.
295. "Müheyyiç Manzaralar", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 657, 4 Şubat 1913.
296. "Bir İstiğfar ve Bir Hasbihal", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 660, 7 Şubat 1913.

297. Mektup, -Abdülhak Hâmid'e- (İstanbul), 14 şubat 1913, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 162-3.
298. Mektup, -Abdülhak Hâmid'e- Bâbıâli, 17 şubat 1913, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 163.
299. "İngiliz Siyaseti Hakkında", *Hak Yolu*, nr. 16, 17 Şubat 1913.
300. "*Liberte* Hakkında Birkaç Söz", *Türk Yurdu*, c. 4, nr.13, 4 Nisan 1329/1913, s. 385-9.
301. Hâmid Hakkında -Başlıksız-, *Türk Yurdu*, c. 4, nr. 13, 4 Nisan 1329/1913, s. 423.
302. "Açık Arîza : Şâir-i Àzam Abdülhak Hâmid Bey'e", *Tanin*, c.13, nr. 1566, 10 Nisan1913.
303. "Hem Mücahid Hem Şehid", *Tanin*, nr. 1590, 4 Mayıs 1913, s. 3.
304. "Devâ-yı Katil", *İctihad*, c. 3, nr. 68, 30 Mayıs 1329/1913, s.1475-6.
305. Mektup, -Celâl Nuri'ye- Beyoğlu, 1 Haziran 1329/1913, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 202-3.
306. "Yaşamak İçin", *Büyük Duygu*, nr.10-13 (Fevkalade nüsha), 10 Temmuz 1329/1913, s.185.
307. "Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, c. 3, nr. 71, 11 Temmuz 1329/1913, s.1549-51.
308. "Cengiz Hastalığı", *İctihad*, c. 3, nr. 72, 18 Temmuz 1329/1913, s. 1573-4.
309. "İstanbul Eğleniyor", *İctihad*, c. 3, nr. 73, 25 Temmuz 1329/1913, s. 1597-8.
310. "Mukavele-i İctimaiyye I" (Rousseau'dan Terc.), *Yeni Turan*, nr. 2, 25 Temmuz 1329/1913, s. 21-2.
311. "Tanin Gazetesine", *Tanin*, (Şişli, 25 Temmuz), 1329/1913.
312. "Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, c. 3, nr. 74, 1 Ağustos 1329/1913, s.1621-3.
313. "Ahmed Agayef Beyefendi'ye Cevab, *İctihad*, c. 3, nr. 75, 8 Ağustos 1329/1913, s.1645-8.
314. "Mukavele-i İctimaiyye" -II- (Rousseau'dan Terc.), *Yeni Turan*, nr. 3, 8 Ağustos 1329/1913, s. 40-1.
315. Ahmed Agayef Bey'e Cevab", *İctihad*, c. 4, nr. 76, 15 Ağustos 1329/1913, s.1669-72.
316. "Pierre Loti Münasebetiyle", *Şehbâl*, c. 3, nr. 81, 1 Eylül 1329/1913, s.170.
317. "Ahmed Agayef Bey'e Cevab", *İctihad*, c. 4, nr.79, 5 Eylül 1329/1913, s. 1732-4.
318. "Mukavele-i İctimaiyye" -III- (Rousseau'dan Terc.), *Yeni Turan*, nr. 5, 5 Eylül 1329/1913, s. 67-8.
319. Mektup, -Celâl Nuri'ye- Musul, 30 Teşrin-i sâni 1913, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 200-2.
320. "Bir Mektup- Bir Nutuk", *İctihad*, c. 4, nr. 84, 12 Kânun-ı evvel 1329/1913, s.1852-4.
321. Mektup, -Celâl Nuri'ye- Musul, 10 Kânun-ı sâni 1914, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 203-5.
322. Mektup, -Abdülhak Hâmid'e- Musul, 13 şubat 1914, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 164-6.
323. "İki Kere Şehid", *Tanin*, c. 16, nr.1879, 1914.
324. "Husûmet mi Muhabbet mi?", *İctihad*, c. 4, nr. 96, 6 Mart 1330/1914, s. 2154-6.

325. "*Evrâk-ı Eyyâm* Münasebetiyle", *İctihad*, c. 5, nr. 113, 3 Temmuz 1330/1914, s. 241-3.

326. Mektup -Mehmed Ali Aynî'ye (?), Musul, 19 Temmuz 1330/1914.

327. Mektup, -Abdülhak Hâmid'e- Musul, 30 Ağustos 1914, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 166-71.

328. "Bir İstizah", *Servet-i Fünun*, c. 48, nr. 1226, 20 Teşrin-i sâni 1330/1914, s. 50.

329. "Çimen Tepe'de", *Harb*, c. 1, nr. 4, Kânun-ı sâni 1331/1915, s. 34.

330. "İstanbul Bizim Ebedi Payitahtımız", *Harb*, nr. 4, Kânun-ı sâni 1915, s. 50.

331. "Çanakkale'nin İstanbullu Şühedâsına", *Harb*, nr. 5, Şubat 1915, s. 76.

332. Mektup -Fâik Âli'ye- Bağdat, 4 Nisan 1331/1915.

333. Mektup -Şehzade Abdülmecid Efendi'ye-, Bağdat (?), 29 Teşrin-i evvel 1331/1915.

334. "Dağıstanî Mehmed Fazıl Paşa", *Harb*, nr.7, Mart 1332/1916, s.106-7.

335. "Süleyman Askeri Bey", *Harb*, nr. 9, Nisan 1916, s.130-1.

336. Mektup, -Celâl Nuri'ye- Nişantaşı, 2 Eylül 1916, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 205-7.

337. Mektup, -Celâl Nuri'ye- Nişantaşı, 30 Eylül 1916, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 207-8.

338. "Muhibb-i Necibim Celâl Nuri Bey", *Edebiyat-ı Umumiye*, c.1, nr. 7, 3 Kânun-ı evvel 1332/1916, s. 129-30.

339. "*Baykuş*", *Tanin*, nr. 2950, 14 Şubat 1332/1917.

340. "İzzet Molla", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2019, 18 Şubat 1917, s. 1.

341. Mektup -*Tasvir-i Efkâr*'daki İstizah'a cevap-, (3 Haziran 1917).

342. Mektup, -Abdülhak Hâmid'e- Nişantaşı, 19 Nisan 1917, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 171.

343. "Rus İnkılâbı ve Biz", *Harb*, nr. 20, Temmuz 1333/1917, s. 307.

344. "Abdülhak Hâmid Bey'e", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 2, nr. 33, 15 Eylül 1917, s.113-4.

345. "Azizim Cevad Rüşdü Beyefendi", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 2, nr. 34, 22 Eylül 1917, s.130-1.

346. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri I", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 50, 12 Kânun-ı sâni 1918, s. 385-7.

347. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri II", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 51, 19 Kânun-ı sâni 1918, s. 401-4.

348. "Şefkat-i Ecânib", *İleri*, nr. 24, 24 Kânun-ı sâni. 1334/1918.

349. "Pek Ziyade Azizim Celâl Nuri Bey", *İleri*, nr. 25 , 25 Kânun-ı sâni1334/1918.

350. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri III", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 52, 26 Kânun-ı şâni 1918, s. 418-9.

351. "Şâir-i Rakîkü'l-beyan Sâmih Rifat Beyefendi'ye", *İleri*, nr. 30, 30 Kânun-ı sâni 1334/1918.

352. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri IV", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 53, 2 Şubat 1918, s. 435-7.

353. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri V", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 54, 9 Şubat 1918, s. 454-6.

354. "Şâir-i Bedâyi'sâz Sâmih Rifat Beyefendi'ye", *İleri*, nr. 40, 9 Şubat 1334/1918.

355. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri VI", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 55, 16 Şubat 1918, s. 465-7.

356. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri VII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 56, 23 Şubat 1918, s. 481-3.

357. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri VIII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 57, 2 Mart 1918, s. 502-6.

358. "Viyana Mektubu: Pek Ziyade Azizim Celâl Nuri Bey", (Viyana, 28 Şubat 1918), *İleri*, nr. 65, 6 Mart 1334/1918.

359. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri IX", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 58, 9 Mart 1918, s. 519-21.

360. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri X", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 59, 16 Mart 1918, s. 536-8.

361. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XI", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 60, 23 Mart 1918, s. 550-3.

362. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 61, 30 Mart 1918, s. 570-1.

363. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XIII", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 62, 6 Nisan 1918, s. 580-1.

364. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XIV", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 63, 13 Nisan 1918, s. 606-7.

365. "Viyana Nekâhethanesindeki Askerlerimize", *Harb*, nr. 25-26, Mayıs-Haziran 1334/1918, s. 407-9.

366. "Viyana Mektubu: Pek Azizim Celâl Nuri Bey", (Viyana, 3 Haziran 1918), *İleri*, nr. 164, 13 Haziran 1334/1918.

367. "Giderken ve Gelirken", *Zaman*, nr. 72, 14 Haziran 1334/1918.

368. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri XV", *Edebiyat-ı Umumiye*, c. 3, nr. 72, 15 Haziran 1918, s. 791-3.

369. "İsviçre'de Bir İtiraf", *Zaman*, nr. 74, 16 Haziran 1334/1918.

370. "İki Halkın Farkı", *Zaman*, nr. 85, 27 Haziran 1334/1918.

371. "Celal Nuri Beyefendi'ye" (Nişantaşı, 28 Haziran 1918), *İleri*, nr.180, 29 Haziran 1334/1918, s. 2.

372. "Mustafa Reşit Bey'e Dair", *İleri*, nr. 198, 19 Temmuz 1334/1918.

373. "Hilâl-i Ahmer'i Tebcil", *Hilâl-i Ahmer*, nr. 4, 24 Temmuz 1334/1918.

374. "Celâl Nuri Beyefendi'ye", *İleri*, nr. 207, 29 Temmuz 1334/1918, s. 2.

375. "Sağ Kalan Şehitler", *Zaman*, nr. 119, 3 Ağustos 1334/1918.

376. "Yine O Biçareler İçin", *Zaman*, nr. 131, 15 Ağustos 1334/1918.

377. "Açık Cevap" (Yazılışı 15 Ağustos 1918), *Zaman*, 16 Ağustos 1918.

378. "Yine O Biçareler İçin", *Zaman*, nr.132, 18 Ağustos 1334/1918.

379. "Subhâneke Yâ Muhavvile'l-Ahvâl", *Hadisât*, nr. 2 Teşrin-i evvel 1334/1918.

380. "Fırka mı Tefrika mı?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*,16 Teşrin-i evvel 1918.

381. "Bir İzah", *Hadisât*, nr. 5, 24 Teşrin-i evvel 1918.

382. "Ali Kemâl Bey'e Cevabım I", *Hadisât*, nr. 6, 25 Teşrin-i evvel 1918.

383. "Ali Kemâl Bey'e Cevabım II", *Hadisât*, nr. 8, 27 Teşrin-i evvel 1918.

384. "Mütâreke İmzalanırken", *Hadisât*, nr.10, 29 Teşrin-i evvel 1918.

385. "Ferid Paşa'nın Hücumları", *Hadisât*, nr. 12, 31 Teşrin-i evvel 1918.

386. "Ali Kemâl Bey'e Cevabım III", *Hadisât*, nr. 12, 31 Teşrin-i evvel 1918.
387. "*Sebilü'r-reşad* Mecmua-i Mükerremesine", *İctihad*, c. 6, nr. 128, 1 Teşrin-i sâni 1334/1918, s. 2769-70.
388. "Allâhüekber", *Hadisât*, nr. 14, 2 Teşrin-i sâni 1918.
389. "Bir İnfisah", *Hadisât*, nr. 15, 3 Teşrin-i sâni 1918.
390. "İki Sukut Bir Tezad", *Hadisât*, nr. 17, 5 Teşrin-i sâni 1918.
391. "Şehîdin Babası", *Zaman*, nr. 128, 5 Zilkade 1336/1918.
392. "Harbten Mes'ûl", *Hadisât*, nr. 19, 7 Teşrin-i sâni 1918.
393. "Kalanlar Daha Bedbaht", *Hadisât*, nr. 21, 9 Teşrin-i sâni 1918.
394. "Şanlı Bir İnfikâk", *Hadisât*, nr. 23, 11 Teşrin-i sâni 1918.
395. "Mebusları Terhis", *Hadisât*, nr. 25, 13 Teşrin-i sâni 1918.
396. "Ali Emîrî Efendi Hazretlerine", *Hadisât*, nr. 25, 13 Teşrin-i sâni 1918.
397. "Tehdit Eden Musîbetler", *Hadisât*, nr. 28, 16 Teşrin-i sâni 1918.
398. "Ma'hûd Mecmuanın Sahibine", *Hadisât*, nr. 29, 17 Teşrin-i sâni 1918.
399. "Hükûmetin Beyanâtı",*Hadisât*, nr. 30, 18 Teşrin-i sâni 1918.
400. "Dünkü Celse-i Tarihiyye",*Hadisât*, nr. 31, 19 Teşrin-i sâni 1918.
401. "Ma'hud Mecmuanın Sahibi", *Hadisât*, nr. 33, 21 Teşrin-i sâni 1918.
402. "Tarihî Büyük Dost", *Hadisât*, nr. 34, 22 Teşrin-i sâni 1918.
403. "Hükümet-i Seniyye Ne Yapıyor?", *Hadisât*, nr. 36, 24 Teşrin-i sâni 1918.
404. "Doktor Nâzım Bey Münasebetiyle", *Hadisât*, nr. 37, 25 Teşrin-i sâni 1918.
405. "Ma'hud Mecmuanın Sahibi", *Hadisât*, nr. 37, 25 Teşrin-i sâni 1918.
406. "Günahtır!" , *Hadisât*, nr. 38, 26 Teşrin-i sâni 1918.
407. "Bir Habıhâl", *Hadisât*, nr. 45, 5 Kânun-ı evvel 1918.
408. "Can Noktamız", *Hadisât*, nr. 47, 5 Kânun-ı evvel 1918.
409. "Dahiliye Nâzırı Beyefendi Hazretlerine", *Hadisât*, nr. 48, 6 Kânun-ı evvel 1918.
410. "Kanun-ı Merdûd Münasebetiyle",*Hadisât*, nr. 49, 7 Kânun-ı evvel 1918.
411. "Mensûler", *Hadisât*, nr. 52, 10 Kânun-ı evvel 1918.
412. "Bizim Hakkımız", *Hadisât*, nr. 55, 13 Kânun-ı evvel 1918.
413. "Sefâlet-i Umûmiyenin Sebepleri", *Hadisât*, nr. 57, 14 Kânun-ı evvel 1918.
414. "Süleymaniyeli Tevfik Bey'e", *Hadisât*, nr. 57, 14 Kânun-ı evvel 1918.
415. "Refik Bey", *Mektuplar -I-* (Hamid), İst., 1334/ 1918, s. 212-19.
416. "Abdülhak Mihrünnisâ Hanım", *Utarid*, c. 1, nr. 3, 20 Kânun-ı sâni 1335/1919, s. 35.
417. "Hüseyin Cahid Bey'e Mektup", *Utarid*, c. 1, nr. 4, 30 Kânun-ı sâni 1335/1919, s. 57.
418. "Recâizâde Üstadımız", *Yeni Gün*, nr. 148, 31 Kânun-ı sâni 1919.
419. "Cidâl Değil Hasbıhâl", *Hadisât*, 6 Şubat 1919.
420. "Hatayı Tâmir", *Hadisât*, 7 Şubat 1919.
421. "Doktor Reşid", *Hadisât*, 8 Şubat 1919.
422. "Kara Bir Gün", *Hadisât*, 9 Şubat 1919.
423. "Bin Sekizyüz Ondört", (Şubat 1919) , *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1477/3, 4 Kânun-ı evvel 1340/1924, s. 38-9.

424. "Fuzûlî", *Utarid*, c.1, nr. 6, 13 Şubat 1335/1919, s. 86-7.
425. "Nedîm", *Utarid*, c.1, nr. 6, 13 Şubat 1335/1919, s. 87.
426. "İki Mektup", *Şâir*, nr. 11, 20 Şubat 1919, s.162-3.
427. "Dün ve Yarın", *Hadisat*, 27 Şubat 1919.
428. "Bir Sahife-i Mensiyye", *Hadisat*, 28 Şubat 1919.
429. "İhkak-ı Hak", *Hadisat*, 28 Şubat 1919.
430. "Allah Söyletiyor", *Hadisat*, 1 Mart 1919.
431. "İkinci Serendib", *Hadisat*, nr. 67, 2 Mart 1919.
432. "Benim Vatanım I", *Hadisat*, nr. 69, 4 Mart 1919.
433. "Bir Feryad Münasebetiyle", *Hadisat*, nr. 70, 5 Mart 1919.
434. "İki Bin Beşyüz", *Hadisat*, nr. 71, 6 Mart 1919.
435. "Harb ve Edebiyat", *Hadisat*, nr. 72, 7 Mart 1919.
436. "Haksız Telâkkiler", *Hadisat*, nr. 73, 8 Mart 1919.
437. "Bir Hak Daha", *Hadisat*, nr. 75 , 10 Mart 1919.
438. "Dünkü Tevkifler", *Hadisât*, nr. 76, 11 Mart 1919.
439. "İstanbul Bizim Ebedî Pâyitahtımız", *Hadisât*, nr.76, 11 Mart 1919.
440. "Amerika Hey'et-i İaşesi", *Hadisât*, nr. 77, 12 Mart 1919.
441. "Yine O Büyük Dost", *Hadisât*, nr. 78, 13 Mart 1919.
442. "Emlâk-i Mesrûka", *Hadisât*, nr. 79, 14 Mart 1919.
443. "Terennüm-i Mâtem", *Hadisât*, nr. 80, 15 Mart 1919.
444. "Haksız İddialar", *Hadisât*, nr. 82, 17 Mart 1919.
445. "İçimizdeki Yılanlar", *Hadisât*, nr. 84, 19 Mart 1919.
446. "Ermeni İmparatorluğu", *Hadisât*, nr. 85, 20 Mart 1919.
447. "Bir Tahakkuk-ı Hayal", *Utarid*, c.1, nr.10, 20 Mart 1919, s.151.
448. "Bir İzah ve İstizah", *Hadisât*, nr. 88, 23 Mart 1919.
449. "İtalya ve Biz", *Hadisât*, nr. 89, 30 Mart 1919.
450. "Bir Tahakkuk-ı Hayâl", *Hadisât*, nr. 89, 30 Mart 1919.
451. "Nerde Osmanlılar?" (manzum), *Hadisât*, nr. 90, 31 Mart 1919.
452. "İstikbalimiz", *Hadisât*, nr. 91, 1 Nisan 1919.
453. "Bugünkü Muhakeme", *Hadisât*, nr. 92, 2 Nisan 1919.
454. "Esirlerimizin Çektikleri", *Hadisât*, nr. 93, 3 Nisan 1919.
455. "Osmanlının Ruhu", *Hadisât*, nr. 94, 4 Nisan 1919.
456. "Adam Yetiştirmek", *Hadisât*, nr. 95, 5 Nisan 1919.
457. "Bir Cevab", *Hadisât*, nr. 96, 6 Nisan 1919.
458. "Bir Muhakeme Münasebetiyle", *Hadisât*, nr. 97, 7 Nisan 1919.
459. "Dünkü Hâl", *Hadisât*, nr. 98, 8 Nisan 1919.
460. "Hakîkat Yürüyor", *Hadisât*, nr. 99, 9 Nisan 1919.
461. "Açık Arîza", *Hadisât*, nr. 100, 10 Nisan 1919.
462. "Bir Cevap", *Utarid*, c.1, nr.13, 10 Nisan 1335/1919, s. 199.
463. "Eski Bir Arkadaş", *Utarid*, c.1, nr. 15, 24 10 Nisan 1335/1919, s. 227..
464. "Bir Musahabe", *Hadisât*, nr. 101, 11 Nisan 1919.

465. "Anadolu'yu İmar", *Hadisât*, nr. 102, 12 Nisan 1919.
466. "Düşünülecek Bir Mesele", *Hadisât*, nr. 103, 13 Nisan 1919.
467. "Bir Mülâkat Sebebiyle", *Hadisât*, nr. 104, 14 Nisan 1919.
468. "En Büyük Derdimiz", *Hadisât*, nr.105, 15 Nisan 1919.
469. "Endişe-i Mesuliyet", *Hadisât*, nr. 106,16 Nisan 1919.
470. "Heyet-i Mahsusa", *Hadisât*, nr. 107, 17 Nisan 1919.
471. "Avrupa'daki Bikesler", *Hadisât*, nr. 108, 18 Nisan 1919.
472. "Osmanlı Ruhu", *Hadisât*, nr. 110, 20 Nisan 1919.
473. "Yine Osmanlı Ruhu",*Hadisât*, nr. 112, 22 Nisan 1919.
474. "Bir Daha", *Hadisât*, nr. 113, 23 Nisan 1919.
475. "Doktor Gates'in İctihadı", *Hadisât*, nr. 115, 25 Nisan 1919.
476. "Tarihî Muhakeme", *Hadisât*, nr. 116, 26 Nisan 1919.
477. "Derece-i Selahiyet", *Hadisât*, 27 Nisan 1919.
478. "Doktora Cevab", *Hadisât*, 28 Nisan 1919.
479. "Dünkü Muhakeme", *Hadisât*, 29 Nisan 1919.
480. "Bir Fazla Bir Noksan", *Hadisât*, 30 Nisan 1919.
481. "Bir İzah", *Hadisât*, 30 Nisan 1919.
482. "Salâbet-i Diniyye", *Hadisât*, 1 Mayıs 1919.
483. "Bir Serzeniş", *Hadisât*, 3 Mayıs 1919.
484. "Abdülhak Hamid-Rıza Tevfik", *Hadisât*, 4 Mayıs 1919.
485. "Cemil Paşa", *Hadisât*, 5 Mayıs 1919.
486. "Onlar ve Biz", *Hadisât*, 6 Mayıs 1919.
487. "Mühim Bir Mesele", *Hadisât*, 7 Mayıs 1919.
488. "İran Nereleri İstiyor?", *Hadisât*, 8 Mayıs 1919.
489. "Vây Brütüs Sen de mi?", *Hadisât*, 9 Mayıs 1919.
490. "Sulh ve Biz", *Hadisât*, 10 Mayıs 1919.
491. "İstanbul'u İmar", *Hadisât*, 11 Mayıs 1919.
492. "Nefesimle Hasbıhal", *Hadisât*, 13 Mayıs 1919.
493. "Yetmiş Bin Araba", *Hadisât*, 14 Mayıs 1919.
494. "Devâ-yı Katil", *Hadisât*, 15 Mayıs 1919.
495. "Adalette Müsavat", *Hadisât*, 16 Mayıs 1919.
496. "İzmir'in İşgali", *Hadisât*, 17 Mayıs 1919.
497. "Yine İzmir", *Hadisât*, 18 Mayıs 1919.
498. "İnsaf ve Basiret", *Hadisât*, 19 Mayıs 1919.
499. "Seyyie-i İzmihlâl", *Hadisât*, 20 Mayıs 1919.
500. "Seciyye-i Memurîn", *Hadisât*, 21 Mayıs 1919.
501. "Şehnâme-i Tebzir", *Hadisât*, 23 Mayıs 1919.
502. "Türk'ün Galeyanı", *Hadisât*, 24 Mayıs 1919.
503. "Mukadderat-ı Ferda", *Hadisât*, 25 Mayıs 1919.
504. "İki Osman", *Hadisât*, 26 Mayıs 1919.
505. "Bir Tahakkuk", *Hadisât*, 27 Mayıs 1919.

506. "Mukadderat-ı Ferda", *Hadisât*, 28 Mayıs 1919.
507. "Vilayât-ı Şarkıyye", *Hadisât*, 30 Mayıs 1919.
508. "Afrika'da İtalya", *Hadisât*, 31 Mayıs 1919.
509. "Suret-i Mektup -İaşe Nazırı Kemal Bey'e-, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, nr.15, 31 Mayıs 1335/1919, s. 296-9; a.y., *Akbaba*, Ocak 1927; Gövsa, s. 135-8.
510. "Harb ve Edebiyat", *Hadisât*, 1 Haziran 1919.
511. "Nakz-ı Sıyam", *Hadisât*, 2 Haziran 1919.
512. "Bir Muhtıra Münasebetiyle", *Hadisât*, 4 Haziran 1919.
513. "İki Ziyaret", *Hadisât*, 5 Haziran 1919.
514. "Kabiliyet-i İdaremiz", *Hadisât*, 6 Haziran 1919.
515. "Herhalde Birşeye Benzeylim", *Hadisât*, 7 Haziran 1919.
516. "Boykotaj ve İttihad ve Terakki", *Hadisât*, 9 Haziran 1919.
517. "Hâlâ Ne Diyorlar?", *Hadisât*, 10 Haziran 1919.
518. "Mektup", *Hadisât*, 11 Haziran 1919.
519. "Sulh ve Biz", *Hadisât*, 12 Haziran 1919.
520. "Leh ve Aleyhimizde", *Hadisât*, 13 Haziran 1919.
521. "Son bir Karar", *Hadisât*, 15 Haziran 1919.
522. "Haksız Bir Taarruz", *Hadisât*, 16 Haziran 1919.
523. "İşa'ât-ı Hâinâne", *Hadisât*, 18 Haziran 1919.
524. "Bir Cevab", *Hadisât*, 19 Haziran 1919.
525. "Bir Hitab", *Hadisât*, 20 Haziran 1919.
526. "İntibah", *Hadisât*, 22 Haziran 1919.
527. "İkinci Hitab", *Hadisât*, 23 Haziran 1919.
528. "Mehmed Âkif, Zâtı, Asârı", *Servet-i Fünun*, nr. 1420, 31 Temmuz 1335/1919.
529. "Abdülhak Hüseyin Bey", *Servet-i Fünun*, c. 56, nr. 1421, 7 Ağustos 1919, s. 258-61.
530. "Bir Mektub", *Peyam*, nr. 44/1, 14 Ağustos 1335/1919, s.1-2.
531. "Mehmed Akif, Zâtı, Asârı", *Servet-i Fünun*, nr.1422, 14 Ağustos 1335/1919.
532. "Bir Edebiyat Muallimine Cevab", *Peyam*, nr. 46/3, 28 Ağustos 1335/1919, s. 1-2.
533. "Şeyh Galib İle ...", *Peyam*, nr. 47/4, 4 Eylül 1335/1919, s. 2.
534. "-Tahkikat-ı Edebiye Sütunları-", *Servet-i Fünun*, nr. 1425, 4 Eylül 1335/1919.
535. "Cevab -İskeçeli Mehmed Sıdkî Beyefendi'ye-", *Peyam*, nr. 48/5, 11 Eylül 1335/1919, s. 2-3.
536. "Turan Yolcuları", *Peyam-ı Edebî*, nr. 49/6, 18 Eylül 1335/1919, s.1-2.
537. Tahmis, *Peyam-ı Edebî*, nr. 50-7, 25 Eylül 1335/1919, s. 2.
538. "Sully Prudhomme I", *Servet-i Fünun*, nr.1427, 25 Eylül 1335/1919, s. 342-3.
539. "Sully Prudhomme II", *Servet-i Fünun*, nr. 1429, 27 Eylül 1335/1919, s. 356.
540. "Sully Prudhomme III", *Servet-i Fünun*, nr.1430, 28 Eylül 1335/1919, s. 362.
541. "Sully Prudhomme IV", *Servet-i Fünun*, nr. 1431, 29 Eylül 1335/1919.
542. "Sully Prudhomme V", *Servet-i Fünun*, nr. 1433, 1 Teşrin-i evvel 1335/1919.

543. "Örfî-i Şirazî I", *Peyam-ı Edebî*, nr. 51/8, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.
544. "İki Muarız" (Ali Kemal-Çürüksulu Mahmud Paşa), *Servet-i Fünun*, c. 56, nr. 1429, 2 Teşrin-i evvel 1919, s. 353-5.
545. "Sully Prudhomme VI", *Servet-i Fünun*, nr. 1435, 3 Teşrin-i evvel 1335/1919.
546. "Sully Prudhomme VII", *Servet-i Fünun*, nr. 1436, 4 Teşrin-i evvel 1335/1919, s. 65-6.
547. "Sully Prudhomme VIII", *Servet-i Fünun*, nr. 1437, 5 Teşrin-i evvel 1335/1919.
548. "Sully Prudhomme IX", *Servet-i Fünun*, nr. 1438, 6 Teşrin-i evvel 1335/1919.
549. "Sully Prudhomme X", *Servet-i Fünun*, nr. 1439, 7 Teşrin-i evvel 1335/1919.
550. "Sully Prudhomme XI", *Servet-i Fünun*, nr. 1442, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919.
551. "Örfî-i Şirazî II", *Peyam-ı Edebî*, nr. 53/10, 16 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.
552. "Örfî-i Şirazî III", *Peyam-ı Edebî*, nr. 54/11, 23 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.
553. "Örfî-i Şirazî IV", *Peyam-ı Edebî*, nr. 55/12, 30 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.
554. "Örfî-i Şirazî V", *Peyam-ı Edebî*, nr. 56/13, 6 Teşrin-i sâni 1335/1919, s.1.
555. "Hilmi Bey", *Servet-i Fünun*, nr. 1434, 6 Teşrin-i sâni 1919, s. 38-9.
556. "Örfî-i Şirazî VI", *Peyam-ı Edebî*, nr. 57/14, 13 Teşrin-i sâni 1335/1919.
557. "İki Tarih", *Yeni Gün*, nr. 211, 18 Teşrin-i sâni 1919.
558. "Örfî-i Şirazî VII", *Peyam-ı Edebî*, nr. 58/15, 20 Teşrin-i sâni 1335/1919.
559. "Teşekkür ve Rica", *Peyam-ı Edebî*, nr. 58/15, 20 Teşrin-i sâni 1335/1919.
560. "Bir Cevab", *Peyam-ı Edebî*, nr. 59/16, 27 Teşrin-i sâni 1335/1919.
561. "En Büyük Tehlike", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, . Kânun-ı evvel 1919.
562. "Örfî-i Şirazî Hakkında Bir Cevab", *Peyam-ı Edebî*, nr. 60/17, 4 Kânun-ı evvel 1335/1919.
563. "Örfî-i Şirazî VIII", *Peyam-ı Edebî*, nr. 61/18, 11 Kânun-ı evvel 1335/1919.
564. Mektup, -Ali Ekrem'e- Nişantaşı, 16 Kânun-ı evvel 1919, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 184-6.
565. "Örfî-i Şirazî IX", *Peyam-ı Edebî*, nr.62/19, 18 Kânun-ı evvel 1335/1919.
566. "Bazı Tavzihat", *Peyam-ı Edebî*, nr.63/20, s.1, 25 Kânun-ı evvel 1335/1919.
567. "Örfî-i Şirazî X", *Peyam-ı Edebî*, nr. 64/21, 1 Kânun-ı sâni 1336/1920.
568. "Örfî-i Şirazî XI", *Peyam-ı Edebî*, nr. 65/22, 8 Kânun-ı sâni 1336/1920.
569. "Pierre Loti Günü -Süleyman Nazif Bey'in Nutku-", *İleri*, nr. 835, 24 Kânun-ı sâni 1336/1920, s. 1-4.
570. "Hâlâ O Maraz III", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 17 Şubat 1920.
571. "Peri-i İlhama", *Peyam-ı Sabah*, nr.28, 19 Şubat 1336/1920, s.3.
572. "Bir İzah", *Servet-i Fünun*, nr. 1446, 19 Şubat 1920, s. 175.
573. "Ali Kemal'e", *Peyam-ı Sabah Edebî Nüsha*, nr. 29, 26 Şubat 1336/1920.
574. "Hz. Fatih Meselesi", *Peyam-ı Sabah*, nr. 30, 4 Mart 1336/1920.
575. "Kelâm'ül-Mülûk I", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 5 Mart 1920.
576. "Kelâm'ül-Mülûk II", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 6 Mart 1920.
577. "Mersiye-i Bâkî" (28 Teşrin-i sâni), *Peyam-ı Sabah*, nr. 1072, 29 Teşrin-i sâni 1337/1921, s.1-2.

578. "Bir Musahabe -Muallim Nâci Hakkında I-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1076, 3 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2.
579. "Bir Musâhabe -Muallim Nâci Hakkında II-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1080, 7 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2.
580. "Bir Meczubun Hikâyesi", (30 Teşrin-i sâni 1921), *Peyam-ı Sabah*, nr. 1083, 10 Kânun-ı evvel 1337/1921.
581. "Siham-ı İlham", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1517, 14 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2.
582. "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -I-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1090, 17 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2.
583. "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr.1094, 21 Kânun-ı evvel 1337/1921, s.1-2.
584. Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -III-, *Peyam-ı Sabah*, nr.1097, 24 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2.
585. "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -IV-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1101, 28 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2.
586. "Açık İstidanâme", *Peyam-ı Sabah*, nr.1104, 31 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2.
587. "Cevaplarım", *Peyam-ı Sabah*, nr.1104, 31 Kânun-ı evvel 1337/1921, s. 1-2.
588. "Garp Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri -V-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1108, 4 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 1-2.
589. "Fuzûlî: Fârisî Divanı -I-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1111, 7 Kânun-ı sâni 1338/1922.
590. Bir İzah, *Peyam-ı Sabah*, nr. 1114, 10 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 3.
591. "Fuzûlî: Fârisî Divanı -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1115, 11 Kânun-ı sâni 1338/1922.
592. "Feylesof Rıza Tevfik Beyefendi'ye", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1118, 14 Kânun-ı sâni 1338/1922.
593. "Fuzûlî: Fârisî Divanı -III-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1122, 18 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 1-2.
594. Mektup, -Hamza Osman'a- Nişantaşı, 20 Kânun-ı sâni 1922, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 223-24.
595. "Fuzûlî: Fârisî Divanı -IV-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1125, 21 Kânun-ı sâni 1338/1922.
596. "Nef'î Nasıl Şâirdir", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1129, 25 Kânun-ı sâni 1338/1922, s. 2.
597. "Her Zaman Taze Daima Zinde", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1132, 28 Kânun-ı sâni 1338/1922.
598. "Üstad-ı Ekrem", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1135, 31 Kânun-ı sâni 1338/1922.
599. "Her Zaman Taze Daima Zinde II", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1136, 1 Şubat 1338/1922.
600. "Her Zaman Taze Daima Zinde III", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1139, 4 Şubat 1338/1922.
601. "Nadir Şah ve Biz", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1143, 8 Şubat 1338/1922.
602. Mektup, -Ali Ekrem'e- Nişantaşı, 9 Şubat 1922, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 186-9.
603. "Şiirde Vatanperverlik", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1147, 12 Şubat 1338/1922.
604. "Açık Arîza -Şeyhülislam-ı esbak Haydarîzade Devletlü, Faziletlü İbrahim Efendi Hazretlerine-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1147, 12 Şubat 1338/1922, s. 2.
605. "Şevket-i Buharî -I-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1150, 15 Şubat 1338/1922.

606. "Fuzûlî'nin Mezhebi"; *Peyam-ı Sabah*, nr. 1153, 18 Şubat 1338/1922, s.1-2.
607. "Yakub Kadri Bey'e", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1153, 18 Şubat 1338/1922, s. 2.
608. Mektup -Musul'da Davud Yusufânî'ye- Nişantaşı, 21 Şubat 1922.
609. "Şevket-i Buharî -II-", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1157, 22 Şubat 1338/1922.
610. Mektup, -Ali Ekrem'e- Nişantaşı, 1 Mart 1922, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 189-90.
611. "Ziya Paşa'nın Kabri Münasebetiyle", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1167, 4 Mart 1338/1922.
612. "Bir Hayrü'l-halef I", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1160, 25 Şubat 1338/1922.
613. "Feylesof Reis İken" -I-, *Ay Dede*, 27 Şubat 1922.
614. "Bir Hayrü'l-halef II", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1164, 1 Mart 1338/1922.
615. "Murad Molla Dergâhı", *Yarın*, c.1, nr. 24, 30 Mart 1338/1922, s. 1.
616. "İleri Gazetesinde Celâl Nurî Bey'e", *Sabah*, 14 Nisan 1922.
617. "Bir Tahmis Münasebetiyle", *Yarın*, c. 2, nr. 27, 20 Nisan 1338/1922, s. 33-4.
618. "Türk'e Dâir I", *Yarın*, c. 2, nr. 28, 27 Nisan 1338/1922, s.49-50.
619. "Üç Muharrib", *Peyam-ı Sabah*, nr.1230, s.1-2, 6 Mayıs 1922.
620. "Derece ve Dereke", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1233, 9 Mayıs 1922, s.1.
621. "Bir Zamanda İki Ziya'", *Yarın*, c. 2, nr. 30, 11 Mayıs 1338/1922, s. 83.
622. "Mescid-i Aksa", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1238, 14 Mayıs 1922, s. 1.
623. "Edebiyatımızda Gazel", *Peyam-ı Sabah*, nr. 1266, 13 Haziran 1338/1922; a.y.; *Mahfil*, c. 3, nr. 25, Zilkade 1340/1922, s.11-4.
624. "Çay Ziyafeti: Süleyman Nazif Bey İzah Ediyor", *İleri*, nr. 1592, 10 Temmuz 1338/1922.
625. "Avni Bey Merhumun Divanı Hakkında Süleyman Nazif Bey'le Mülakat" -Selim Nüzhet-, *İleri*, nr. 1604, 14 Temmuz 1338/1922, s. 3.
626. "Bir İzah", *İleri*, nr.1612, 30 Temmuz 1338, s. 2.
627. "Azam-ı Üdebâ Süleyman Nazif ve Şâir-i Àzam Abdülhak Hâmid Beyefendiler Hazerâtının Mektupları", *Tarih ve Edebiyat*, nr.1, 31 Ağustos 1338/1922, s. 10.
628. "Mu'cize-i Zafer", *İleri*, nr. 1643, 2 Eylül 1338/1922, s. 1-2; a.y., *Çal Çoban Çal*, s. 7-10.
629. "Tarihî Bir Müşirimiz", *İleri*, nr. 1647, 4 Eylül 1338/1922, s.1-2.
630. "Çal Çoban Çal!..", *İleri*, nr.1648, 7 Eylül 1338/1922, s. 1-2; a.y., *Çal Çoban Çal*, s. 3-6.
631. "Pierre Loti Hazretlerine", *İleri*, nr. 1653, 12 Eylü l 1338/1922, s.1; a.y., *Çal Çoban Çal*, s. 25-8.
632. "Bir Selâm ve Bir Tebrik", *İleri*, nr. 1655, 14 Eylül 1338/1922, s.1.
633. "Unutulmaz Sahifelerden", *İleri*, nr. 1656, 15 Eylül 1338/1922, s.1; a.y., *Namık Kemal*, s. 49.
634. "Ennâsır-lidinullah, *İleri*, nr. 1657, 16 Eylül 1338/1922, s. 2; a.y., *Tarihin Yılan Hikâyesi*, s. 45-50.
635. "Yüzbaşı Aziz Hüdâî Bey'e", *İleri*, nr. 1659, 18 Eylül 1338/1922, s. 2; a.y., *Çal Çoban Çal*, s. 21-4.
636. "Hacenesti'nin Dedikleri", *İleri*, nr. 1661, 20 Eylül 1338/1922, s. 2.
637. "Büyük Üstadım Şâir-i Àzam Abdülhak Hâmid Bey'e", *İleri*, nr.1666, 25 Eylül 1338/1922, s. 2; a.y., *Tarihin Yılan Hikâyesi*, s. 52.

638. Mektup, -Sâmipaşazâde Sezâî'ye- Nişantaşı, 27 Eylül 1922, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 174.
639. Mektup, -Sâmipaşazâde Sezâî'ye- Nişantaşı, 27 Eylül 1922, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 175.
640. "*Gün Batarken*", *İleri*, nr.1685, 14 Teşrin-i evvel 1338/1922, s. 2.
641. "Sultan Abdülhamid'in Emlâki -I-", *İleri*, nr. 1687, 16 Teşrin-i evvel 1338/1922; *Çalınmış Ülke*, s. 5-10.
642. "Sultan Abdülhamid'in Emlâki -II-", *İleri*, nr. 1688, 17 Teşrin-i evvel 1338/1922; *Çalınmış Ülke*, s. 11-17.
643. "Sultan Abdülhamid'in Emlâki -III-", *İleri*, nr. 1689, 18 Teşrin-i evvel 1338/1922; *Çalınmış Ülke*, s. 18-22.
644. "Sultan Abdülhamid'in Emlâki -IV-", *İleri*, nr. 1690, 19 Teşrin-i evvel 1338/1922; *Çalınmış Ülke*, s. 23-27.
645. "Sultan Abdülhamid'in Emlâki -V-", *İleri*, nr. 1691, 20 Teşrin-i evvel 1338/1922; *Çalınmış Ülke*, s. 28-36.
646. "Açık Arîza", *İleri*, nr. 1700, 29 Teşrin-i evvel 1338/1922, s. 3; *Çalınmış Ülke*, s. 37-42.
647. "Türkiye Baro Reis-i Muhteremi Lütfi Fikri Beyefendi'ye", *İleri*, nr.1706, 4 Teşrin-i sâni 1338/1922, s. 2; *Lutfi Fikri Bey'e Cevab*, Orhaniye matb., İstanbul, 1341/1922.
648. "Fransız Lisan ve İrfanı", *İleri*, nr.1716, 14 Teşrin-i sâni 1338/1922, s. 1.
649. "*Nedim Divanı* -I-" , *İleri*, nr. 1721, 19 Teşrin-i sâni 1338/1922, s. 3.
650. "Malta'daki", *İleri*, nr. 1723, 21 Teşrin-i sâni 1338/1922; a.y., *Tarihin Yılan Hikâyesi*, s. 38.
651. "Hilafet ve Saltanat", *İleri*, nr. 1724, 22 Teşrin-i sâni 1338/1922, s. 2; *Tarihin Yılan Hikâyesi*, s. 74.
652. "Emanet-i Mübareke", *İleri*, nr. 1727, 25 Teşrin-i sâni 1338/1922, s. 2; *Çal Çoban Çal*, s. 36-9.
653. "Vahdettin'e Mektub", *İleri*, nr. 1732 , 30 Teşrin-i sâni 1338/1922, s. 3; *Tarihin Yılan Hikâyesi*, s. 3.
654. "Küçük Bir Mukaddeme", *Mahfil*, c. 3, nr. 26, Zilhicce 1340/1922, s. 31.
655. "Bir Beyt Münasebetiyle", *Mahfil*, c. 3, nr. 26, Zilhicce 1340/1922, s. 33-4.
656. "Eşhedü Billah", *İleri*, nr. 1738, 6 Kânun-ı evvel 1338/1922, s. 2.
657. "İki Kelime Hakkında", *İleri*, nr. 1739 , 7 Kânun-ı evvel 1338/1922, s. 3.
658. "Maaş İstid'ası", *İleri*, nr. 1743, 11 Kânun-ı evvel 1338/1922, s. 2.
659. "Bir Damat Münasebetiyle", *İleri*, nr. 1747, 15 Kânun-ı evvel 1338/1922, s. 3.
660. "Üstad-ı Ekrem", *İleri*, nr. 1764, 1 Kânun-ı sâni 1339/1923, s. 1.
661. "Hüseyin Cahid", *Vakit*, nr. 1981, ... 1339/1923.
662. "Celâl Nuri Bey'e Ait", *İleri*, nr. 1739, 6 Kânun-ı sâni 1339/1923, s. 3.
663. "Hayırlı Bir Eser",*İleri*, nr. 1770, 7 Kânun-ı sâni 1339/1923, s. 2.
664. "Ermeni Yurdu", *İleri*, nr. 1773, 10 Kânun-ı sâni 1339/1923, s. 1.
665. "Ermeni Yurdu", *İleri*, nr. 1774, 11 Kânun-ı sâni 1339/1923, s. 1-3.
666. "Din Ocağında Fesat", *İleri*, nr. 1775, 12 Kânun-ı sâni 1339/1923, s.1-2.
667. "Saltanat-ı Ferdiyye", *İleri*, nr. 1777, 12 Kânun-ı sâni 1339/1923, s.1.

668. Mektup, -Sâmipaşazâde Sezâî'ye- Nişantaşı, 19 Kânun-ı sâni 1923, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 176-7.
669. "Büyük Dost (Pierre Loti) Günü", *İleri*, nr. 1786, 23 Kânun-ı sâni 1339/1923, s.1.
670. "Nazif Bey'in Yakub Kadri'ye Cevabı", *İleri*, nr. 1794, 1 Şubat 1339/1923, s. 3.
671. "Irak'taki Ruhumuz", *Yeni İnci*, nr. 7, Şubat 1339/1923; a.y., *İleri*, nr.1815, 21 Şubat 1339/1923.
672. "Bir Rabıtasız", *İleri*, nr. 1797, 4 Şubat 1339/1923, s. 3.
673. "İftira Tabyaları", *İleri*, nr. 1341, 7 Şubat 1339/1923, s. 3.
674. Mektup -Av. Haydar Rifat Bey'e- Nişantaşı, 7 Şubat 1923
675. "İslâmiyette Resim Ve Heykel", *İleri*, nr. 1804, 10 Şubat 1339/1923, s. 2.
676. "Feth-i Meyyit", *İleri*, nr. 1809, 15 Şubat 1339/1923, s. 3.
677. Mektup -Mahkemesiyle alakalı-, Nişantaşı, 21 Şubat 1923.
678. "Hânedanların Mukadderatı", *İleri*, nr. 1818, 24 Şubat 1339/1923, s. 3.
679. Mektup, -Celâl Nuri'ye- Nişantaşı, 25 Şubat 1923, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 208-9.
680. "İki Sefâlet", *İleri*, nr. 1820, 26 Şubat 1339/1923, s.1.
681. "İki Pâyidar Eser I", *İleri*, nr. 1821, 27 Şubat 1339/1923
682. "Meçhûl Meb'usa I", *İleri*, nr. 1822, 28 Şubat 1339/1923, s. 3.
683. "Mechûl Meb'usa II", *İleri*, nr. 1823, 1 Mart 1339/1923, s. 3.
684. "Celâl Nûri Bey'e", *İleri*, nr. 1823, 1 Mart 1339/1923, s. 3.
685. "Bayrağımızı Yakanlar", *Yeni İnci*, nr. 8, Mart 1339/1923.
686. "Meçhûl Mebusa III", *İleri*, nr. 1824, 2 Mart 1339/1923, s. 3.
687. "Meçhûl Mebusa IV", *İleri*, nr. 1825, 3 Mart 1339/1923, s. 3.
688. "Unutulmuş Bir Sahife- Haksız İdddialar", *İleri*, nr. 1829, 6 Mart 1339/1923, s. 3.
689. "Bir Hicr Meselesi", *İleri*, nr. 1833, 11 Mart 1339/1923, s. 2.
690. "Huzur-ı Rabbü'l-âlemîn'de", *İleri*, nr. 1834, 12 Mart 1339/1923, s. 3.
691. "İki Pâyidar Eser II", *İleri*, nr. 1839, 17 Mart 1339/1923.
692. "Dur!", *İleri*, nr. 1840, 18 Mart 1339/1923, s. 2.
693. "Münci-i Azam", *İleri*, nr. 1842, 20 Mart 1339/1923, s.1-2.
694. "Masuniyet-i Şahsiyye", *İleri*, nr. 1845, 24 Mart 1339/1923, s. 3.
695. "Sarah Benhardt", *İleri*, nr. 1850, 29 Mart 1339/1923, s. 3; a.y., *Yeni İnci*, nr. 9, Nisan 1339/1923.
696. "Cester Projesi", *İleri*, nr. 1853, 31 Mart 1339/1923, s. 3.
697. "İki Pâyidar Eser-III", *İleri*, nr. 1855, 2 Nisan 1339/1923.
698. "İki Pâyidar Eser-IV", *İleri*, nr.1857, 4 Nisan 1339/1923.
699. "İki Mazlûme", *İleri*, nr. 1859, 7 Nisan 1339/1923, s. 3.
700. "Bir İzah ve İstizah", *İleri*, nr. 1859, 7 Nisan 1339/1923, s. 3.
701. Mektup, -Sâmipaşazâde Sezâî'ye- Nişantaşı, 15 Nisan 1923, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 177-8.
702. Mektup, -Sâmipaşazâde Sezâî'ye- Nişantaşı, 30 Nisan 1923, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 178.

703. "Bir Mukayese" -Sezai Bey'e Dair-, *Yeni İnci*, nr. 10, Mayıs 1339/1923.
704. Mektup, -Sâmipaşazâde Sezâî'ye- Nişantaşı, 28 Mayıs 1923, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 178-81.
705. "Süleyman Nazif Bey'in Sezai Bey'e Cevabı", *Yeni İnci*, nr. 11, Haziran 1339/1923.
706. Mektup, -Ali Ekrem'e- Nişantaşı, 31 Temmuz 1923, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 190-92.
707. Mektup, -Abdülhak Hâmid'e- Nişantaşı, 3 Eylül 1923, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 171-2.
708. Mektup, -İbnülemin'e- Nişantaşı, 17 Eylül 1923, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 193-4.
709. Mektup -Rauf'a-, Nişantaşı, 4 Teşrin-i evvel 1923.
710. "Geç Kalmış Bir Tarziye", *Resimli Gazete*, nr. 10 Teşrin-i sâni 1339/1923.
711. Mektup, -Faruk Nafiz'e- Nişantaşı, 13 Teşrin-i evvel 1923, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 214-15.
712. "Toptaşı'ndaki Şâir", *Sıhhî Sahifeler*, c. 1, nr. 11, 15 Teşrin-i sâni 1923, s.151-7.
713. "Lûtfi Fikri Beyefendi'ye", *Resimli Gazete*, nr. 12, 24 Teşrin-i sâni 1339/1923.
714. Mektup -Samipaşazâde Sezaî'ye-, Nişantaşı, 25 Teşrin-i sâni 1923.
715. "İki Malta Misafiri" , *Resimli Gazete*, nr. 13, 1 Kânun-ı evvel 1339/1923.
716. "Dersim Mebusuna Açık Mektub", *Resimli Gazete*, nr. 14 , 8 Kânun-ı evvel 1339/1923.
717. "Bir Meczûbun Hikâyesi" , *Resimli Gazete*, nr. 15 , 15 Kânun-ı evvel 1339/1923.
718. Mektup, -Hamza Osman'a- Nişantaşı, 21 Kânun-ı evvel 1923, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 224.
719. "Celâl Nûri Bey'e", *Resimli Gazete*, nr. 16, 22 Kânun-ı evvel 1339/1923.
720. "Korkma sev!", *Resimli Gazete*, nr. 17, 29 Kânun-ı evvel 1339/1923.
721. "İki Münâfık", *Resimli Gazete*, nr. 17, 29 Kânun-ı evvel 1339/1923.
722. "*Othello* Oynanırken", *Resimli Gazete*, nr. 18, 5 Kânun-ı sâni 1340/1924.
723. "Sokağımın Arzuhâli", *Resimli Gazete*, nr. 19, 12 Kânun-ı sâni 1340/1924.
724. "Celâl Nûrî Bey'e İkinci Mektub", *Resimli Gazete*, nr. 20, 19 Kânun-ı sâni 1340/1924.
725. Mektup, -Hamza Osman'a- Nişantaşı, 20 Kânun-ı sâni 1924, Gövsa, s. 224-25.
726. "Üç Sarık" , *Resimli Gazete*, nr.21, 26 Kânun-ı sâni 1340/1924.
727. "Son Zam", *Resimli Gazete*, nr. 22, 2 Şubat 1340 /1924.
728. "Düello", *Resimli Gazete*, nr. 23, 9 Şubat 1340/1924.
729. "Bir Ah-ı Müeyyed", *İleri*, nr. 2159, 21 Şubat 1340/1924, s. 2.
730. "Süleyman Nazif Bey'in Hitabesi", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1487/13, 12 Şubat 1341/1925, s. 203-8.
731. Mektup, -Sâmipaşazâde Sezâî'ye- Nişantaşı, 21 Şubat 1924, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 181.
732. "Ahmed Sâkî Beyefendi'ye", *İleri*, nr. 2161, s. 1, 23 Şubat 1340/1924.
733. "İngiltere'de", *Resimli Gazete*, nr. 78, 28 Şubat 1341/1924.
734. "Mehmed Ali Tevfik Bey'e", *Resimli Gazete*, nr. 28, 15 Mart 1340/1924.

735. "Bir İhtifâl Münasebetiyle", *Resimli Gazete*, nr. 29, 22 Mart 1340/1924.
736. Mektup, -Faruk Nafiz'e- Nişantaşı, 28 Mart 1924, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 215-16.
737. "Cevab", *Resimli Gazete*, nr. 30, 29 Mart 1340/1924.
738. "Büyük Mikado", *Resimli Gazete*, nr. 31, 5 Nisan 1340/1924.
739. "Ramazan Musâhabeleri I", *Resimli Gazete*, nr. 32, 12 Nisan 1340/1924.
740. "Ramazan Musâhabeleri II", *Resimli Gazete*, nr. 33 , 19 Nisan 1340/1924.
741. "Ramazan Musâhabeleri III", *Resimli Gazete*, nr. 34, 26 Nisan 1340/1924.
742. Mektup, -Celâl Nuri'ye- Nişantaşı, 26 Nisan 1924, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 209.
743. "Fransızların Gaflet ve Dalâli", *Resimli Gazete*, nr. 35 , 3 Mayıs 1340/1924.
744. "Yetim Kardeşlerimiz", *Resimli Gazete*, nr. 36, 10 Mayıs 1340/1924.
745. "San'atta Ahlâk", *Resimli Gazete*, nr. 37, 17 Mayıs 1340/1924.
746. "Sevgili Musul'a Dâir", *Resimli Gazete*, nr. 37, 17 Mayıs 1340/1924.
747. "Sıyâmın Farziyyeti", *Resimli Gazete*, nr. 38, 24 Mayıs 1340/1924.
748. "Ne İstiyor?", *Resimli Gazete*, nr. 39, 31 Mayıs 1340/1924.
749. "Milletlerle Hükümdârlar", *Resimli Gazete*, nr. 40, 7 Haziran 1340/1924.
750. "Aç Bırakmayın", *Resimli Gazete*, nr. 41, 14 Haziran 1340/1924.
751. "Seyahat-ı Hümâyûn", *Resimli Gazete*, nr. 42, 21 Haziran 1340/1924.
752. "Bursa'da Bir Hafta I", *Resimli Gazete*, nr. 43, 28 Haziran 1340/1924.
753. "Yabancı Dostlar", *Son Telgraf*, 29 Haziran 1340/1924.
754. "Bursa'da Bir Hafta II", *Resimli Gazete*, nr. 44, 5 Temmuz 1340/1924.
755. "Bursa'da Bir Hafta III", *Resimli Gazete*, nr. 45, 12 Temmuz 1340/1924.
756. "Bursa'da Bir Hafta IV", *Resimli Gazete*, nr. 46, 19 Temmuz 1340/1924.
757. "Şâir Nedim", *Son Telgraf*, nr. 33, 19 Temmuz1340/1924.
758. "Bursa'da Bir Hafta V", *Resimli Gazete*, nr. 47, 26 Temmuz1340/1924.
759. "Bursa'da Bir Hafta VI", *Resimli Gazete*, nr. 48, 2 Ağustos 1340/1924.
760. Mektup, -Celâl Nuri'ye- Nişantaşı, 8 Ağustos 1924, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 210.
761. "Bursa'da Bir Hafta VII", *Resimli Gazete*, nr. 49, 9 Ağustos 1340/1924.
762. "Kâfir Kimdir?", *Resimli Gazete*, nr. 50, 16 Ağustos 1340/1924.
763. "İki Şâir ve Birkaç Hikâye", *Resimli Gazete*, nr. 51, 23 Ağustos 1340/1924.
764. "Hâfiyeliğin Tarihi", *Resimli Gazete*, nr. 52, 30 Ağustos 1340/1924.
765. "Tevfik Fikret'e Dair", *Millî Mecmua*, nr. 20, 1 Eylül 1340/1924, s. 317.
766. "Yıldız Mecmuasına", *Yıldız*, nr. 1, 1 Eylül 1340/1924, s.16.
767. "Son Mücahededen Bir Safha I", *Son Telgraf*, nr. 78, 2 Eylül1340/1924.
768. "Son Mücahededen Bir Safha II", *Son Telgraf*, nr. 79, 3 Eylül1340/1924.
769. "Son Mücahededen Bir Safha", *Son Telgraf*, nr. 80, 4 Eylül 1340/1924.
770. "Turşucu Cemâl Efendi", *Resimli Gazete*, nr. 53, 6 Eylül 1340/1924.
771. "Maarif Vekili Beyefendi'ye", *Resimli Gazete*, nr. 54, 13 Eylül 1340/1924.
772. "Fas Mücâhidleri", *Resimli Gazete*, nr. 45, 20 Eylül 1340/1924
773. "Erzurum Zelzelesi", *Resimli Gazete*, nr. 56, 27 Eylül 1340/1924

774. "Hz. İsa'nın Cevabı", *Vatan*, nr. 525, 27 Eylül 1924.
775. "Son Telgraf'ın Son Dâvâsı", *Resimli Gazete*, nr. 57, 4 Teşrin-i evvel 1340/1924; a.y., *Son Telgraf*, nr. 110, 5 Teşrin-i evvel1340/1924.
776. "Iztırarî Bir Cevab", *Son Telgraf*, nr. 114, 9 Teşrin-i evvel1340/1924.
777. "Yine İran-ı Viran", *Resimli Gazete*, nr. 58, 11 Teşrin-i evvel 1340/1924.
778. "Açık İstidanâme", *Son Telgraf*, nr.116, 11 Teşrin-i evvel1340/1924.
779. "Tarihin İki Mazlumu", *Son Telgraf*, nr. 118, 13 Teşrin-i evvel1340/1924.
780. "Tarihin İki Mazlumu II", *Son Telgraf*, nr. 121, 16 Teşrin-i evvel1340/1924.
781. "Kılıçzâde Hakkı Bey'e", *Resimli Gazete*, nr. 59, 18 Teşrin-i evvel 1340/1924.
782. "İzmit'teki Dava", *Son Telgraf*, nr. 124, 19 Teşrin-i evvel1340/1924.
783. "Nastûrîler", *Son Telgraf*, nr. 127, 22 Teşrin-i evvel 1340/1924.
784. "Ziya Paşa'nın Bir Gazeli", *Resimli Gazete*, nr.60, 25 Teşrin-i evvel 1340/1924.
785. "Büyük Millet Meclisi'ne Bir Muhtıra", *Son Telgraf*, nr.131, 26 Teşrin-i evvel 1340/1924.
786. "Şıpka Kahramanları", *Son Telgraf*, nr. 133, 28 Teşrin-i evvel1340/1924.
787. "Müderris Dr. Mazhar Osman Bey'e", *Son Telgraf*, nr. 135, 30 Teşrin-i evvel1340/1924.
788. "İki Edîb", *Resimli Gazete*, nr. 61, 1 Teşrin-i sâni 1340/1924.
789. "İki Kitap", *Son Telgraf*, nr. 138, 2 Teşrin-i sâni 1340/1924.
790. "İmana Tasallut", *Son Telgraf*, nr. 141, 5 Teşrin-i sâni 1340/1924.
791. "Bir İzah", *Resimli Gazete*, nr. 62, 8 Teşrin-i sâni 1340/1924.
792. "Müfîd Bir Eser", *Resimli Gazete*, nr. 62, 8 Teşrin-i sâni 1340/1924.
793. "Ali Ekrem Bey'e Cevab", *Son Telgraf*, nr. 145, 9 Teşrin-i sâni 1340/1924.
794. "Bir Dert İle Bir Devâ", *Resimli Gazete*, nr. 63, 15 Teşrin-i sâni 1340/1924.
795. "Açık Mektup", *Son Telgraf*, nr. 152, 16 Teşrin-i sâni 1340/1924.
796. "Râgıb Paşa Kütüphanesi", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1475/1, s. 3-5, 20 Teşrin-i sâni 1340/1924.
797. "Ali Ekrem Bey'e Cevab", *Son Telgraf*, nr. 156, 20 Teşrin-i sâni 1340/1924.
798. "Maxwell'in Mahkûmiyeti", *Resimli Gazete*, nr. 64, 22 Teşrin-i sâni 1340/1924.
799. "Nazif Bey'in Bir Hocaefendi'ye Cevabı I", *Son Telgraf*, nr. 160, 24 Teşrin-i sâni 1340/1924.
800. "Nazif Bey'in Bir Hocaefendi'ye Cevabı II", *Son Telgraf*, nr. 163, 27 Teşrin-i sâni 1340/1924.
801. "Delîl-i kûy-ı cânân terk-i cândır / Nişân-ı râh-ı Kâbe üstühândır", *Resimli Gazete*, nr. 65, 29 Teşrin-i sâni 1340/1924.
802. "Servet-i Fünûn", *Son Telgraf*, nr. 167, 1 Kânun-ı evvel 1340/1924.
803. "Bugüne Mukadder İmiş", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1477/3, 4 Kânun-ı evvel 1340/1924, s. 38.
804. "Kral Ödip ve Kızı", *Son Telgraf*, nr. 170, 4 Kânun-ı evvel 1340/1924.
805. "Mısır'daki Vak'a", *Resimli Gazete*, nr. 66, 6 Kânun-ı evvel 1340/1924.
806. "Kozan Mebusu Ali Sâib Bey'e Açık Mektup", *Son Telgraf*, nr. 174, 8 Kânun-ı evvel 1340/1924.
807. "Şâir-i Azam Mebusuluğu", *Son Telgraf*, nr. 176, 10 Kânun-ı evvel 1340/1924.
808. "Tarihin İki Kızı", *Resimli Gazete*, nr. 67, 13 Kânun-ı evvel 1340/1924.

809. "Kürdistan Meselesi", *Son Telgraf*, nr. 182, 16 Kânun-ı evvel 1340/1924.
810. "Edebî Mülahazalar- Vezin- Emperyalist Devletler- Yeni Ehl-i Salîb", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1479/5, 18 Kânun-ı evvel 1340/1924, s. 76-8.
811. "Beyaz Saçlı Şâirler", *Son Telgraf*, nr. 184, 18 Kânun-ı evvel 1340/1924.
812. "İhtiyâc-ı Cünûn", *Resimli Gazete*, nr. 68, 20 Kânun-ı evvel 1340/1924.
813. "Mısır'daki İngiliz Kumandanını Öldürenler", *Son Telgraf*, nr. 191, 25 Kânun-ı evvel 1340/1924.
814. "Maxwell'in Mahkûmiyeti", *Resimli Gazete*, nr. 69, 27 Kânun-ı evvel 1340/1924.
815. "Onların Adaleti", *Son Telgraf*, nr. 195, 29 Kânun-ı evvel 1340/1924.
816. "Da'vâ Ediyorlar", *Son Telgraf*, nr. 197, 31 Kânun-ı evvel 1340/1924.
817. "İki Mevlid", *Resimli Gazete*, nr. 70, 3 Kânun-ı sâni 1341/1925.
818. "İttihad-ı İslam", *Son Telgraf*, nr.202, 5 Kânun-ı sâni 1341/1925, s. 2.
819. "Yanık Yurtlarda", *Son Telgraf*, nr. 204, 7 Kânun-ı sâni 1341/1925.
820. "Fuzulî I", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr. 1482/8, 8 Kânun-ı sâni 1341/1925, s. 114-5.
821. "İştirâkçi Hilmi", *Son Telgraf*, nr. 205, 8 Kânun-ı sâni 1341/1925.
822. "Yeni Sene", *Resimli Gazete*, nr. 71, 10 Kânun-ı sâni 1341/1925.
823. "Waterloo Muharebesi ve Victor Hugo", *Son Telgraf*, nr. 209, 12 Kânun-ı sâni 1341/1925.
824. "Fuzulî II", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr.1483/9, 15 Kânun-ı sâni 1341/1925, s. 132-4.
825. "Büyük Dert", *Resimli Gazete*, nr. 72, 17 Kânun-ı sâni 1341/1925.
826. "Büyük Dost" (P. Loti), *Son Telgraf*, 22 Kânun-ı sâni 1341/1925.
827. "Türk Musevisi", *Resimli Gazete*, nr. 73, 23 Kânun-ı sâni 1341/1925.
828. "Fransa ve Biz", *Son Telgraf*, nr. 223, 26 Kânun-ı sâni 1341/1925.
829. "Fuzulî III", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr.1485/11, 29 Kânun-ı sâni 1341/1925, s.162.
830. "İntişar-ı İslam Tarihi", *Son Telgraf*, nr. 226, 29 Kânun-ı sâni 1341/1925, s. 2.
831. "Yirmiüç Kânun-ı sâni", *Resimli Gazete*, nr. 74, 31 Kânun-ı sâni 1341/1925.
832. "Üstad-ı Ekrem",*Son Telgraf*, nr. 228, 31 Kânun-ı sâni 1341/1925.
833. "Dâimî Çıban", *Son Telgraf*, nr. 233, 5 Şubat 1341/1925.
834. "Zâbitlere Mesken", *Resimli Gazete*, nr. 75, 7 Şubat 1341/1925.
835. "Mısır'dan Musul'a", *Son Telgraf*, nr. 237, 9 Şubat 1341/1925.
836. "Nadir Şah", *Son Telgraf*, nr. 240, 12 Şubat 1341/1925.
837. "Beş Şubat'ta Gördüklerim", *Resimli Gazete*, nr.76, 14 Şubat 1341/1925.
838. "Ayrılmayan Kalpler", *Son Telgraf*, nr. 246, 16 Şubat 1341/1925.
839. "İntişar-ı İslam", *Son Telgraf*, nr. 249, 19 Şubat 1341/1925.
840. "İstanbul'un Derdi", *Resimli Gazete*, nr. 77, 21 Şubat 1341/1925.
841. "Şeyh Said Münasebetiyle", *Son Telgraf*, nr. 253, 23 Şubat 1341/1925.
842. "Son Hadise", *Son Telgraf*, nr. 256, 26 Şubat 1341/1925.
843. "İngiltere'de", *Resimli Gazete*, nr. 78, 28 Şubat 1341/1925.
844. "Faruk Nafiz Bey", *Yıldız*, nr. 7, 1 Mart 1341/1925, s. 3.
845. "İki Nehir", *Yıldız*, nr. 7, 1 Mart 1341/1925, s. 4-5.

846. "Genç Hâdisesi", *Resimli Gazete*, nr. 79, 7 Mart 1341/1925.
847. "Afrika'da İtalya", *Resimli Gazete*, nr. 80, 14 Mart 1341/1925.
848. "Efsaneden Hakikate", *Son Telgraf*, nr. 271, 15 Mart 1341/1925.
849. Mektup, -Sâmipaşazâde Sezâî'ye- Nişantaşı, 18 Mart 1925, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 182.
850. "Mart'ın Yeni Günü", *Resimli Gazete*, nr. 81, 21 Mart 1341/1925.
851. "Muhtelit İzdivâçlar", *Resimli Gazete*, nr. 82, 28 Mart 1341/1925.
852. "İran'da Bir Bezm-i Sohbet", *Yıldız*, nr. 8, 1 Nisan 1341/1925, s. 4.
853. "Açık Mektup" -Mösyö Franklin Buviyon Hz.lerine-, *Yeni Türk*, nr.1, 1 Nisan 1341/1925, s. 2.
854. "Fuzulî IV", *Servet-i Fünun*, c. 57, nr.1394/20, 2 Nisan 1341/1925, s. 318-22.
855. "İlmin Kıymeti", *Yeni Türk*, nr. 2, 2 Nisan 1341/1925, s. 2.
856. "Beyrut'taki Àbide", *Yeni Türk*, nr. 3, 3 Nisan 1341/1925, s. 2.
857. "Ramazan", *Resimli Gazete*, nr. 83, 4 Nisan 1341/1925.
858. "Açık Mektup" (Ali Saib Bey'e), *Yeni Türk*, nr.4, s. 2, 4 Nisan 1341/1925, s. 2.
859. "Midhat Paşa Nasıl İdam Edildi?", *Resimli Gazete*, nr. 83, 4 Nisan 1341/1925.
860. "Allahümme Ya Karîbü'l-ferec..", *Yeni Türk*, nr. 5, 5 Nisan 1341/1925, s. 2.
861. "Orada da Böyle", *Yeni Türk*, nr. 6, 6 Nisan 1341/1925, s. 2.
862. "Türk Dostu!..", *Yeni Türk*, nr. 7, 7 Nisan 1341/1925, s. 2.
863. "Mehmed Ali Şah", *Yeni Türk*, nr. 8, 8 Nisan 1341/1925, s. 2.
864. "Yangın Var", *Yeni Türk*, nr. 9, 9 Nisan 1341/1925, s. 2.
865. "Hırka-i Saadet", *Yeni Türk*, nr. 10, 10 Nisan 1341/1925, s. 2.
866. "Anne", *Resimli Gazete*, nr. 84, 11 Nisan 1341/1925.
867. "Bir Günlük Hatalar", *Yeni Türk*, nr.11, 11 Nisan 1341/1925, s. 2.
868. "Bir Gündeki Hatalar -II-", *Yeni Türk*, nr. 12, 12 Nisan 1341/1925, s. 2.
869. "Otuzbir Mart", *Yeni Türk*, nr.13, 13 Nisan 1341/1925, s. 2.
870. "Bir Gündeki Hatalar -III-", *Yeni Türk*, nr.14, 14 Nisan 1341/1925, s. 2.
871. "Bir Gündeki Hatalar -IV-", *Yeni Türk*, nr.15, 15 Nisan 1341/1925, s. 2.
872. "Bir Gündeki Hatalar -V-", *Yeni Türk*, nr.16, 16 Nisan 1341/1925, s. 2.
873. "Sonki Zafer", *Yeni Türk*, nr.17, 17 Nisan 1341/1925, s. 2.
874. "Malta'da Türkler", *Resimli Gazete*, nr. 85, 18 Nisan 1341/1925.
875. "Türk Hakimiyeti ve İngiliz Cihangirliği", *Yeni Türk*, nr.18, 18 Nisan 1341/1925, s. 2.
876. "İran Hududu", *Yeni Türk*, nr.19,19 Nisan 1341/1925, s. 2.
877. "Türk Hakimiyeti ve İngiliz Cihangirliği -II-", *Yeni Türk*, nr. 20, 20 Nisan 1341/1925, s. 2.
878. "Anavatan ve Müstemlekât", *Yeni Türk*, nr. 21, 21 Nisan 1341/1925, s. 2.
879. "Bu Memlekettte Bir Gün Sabah Olursa...", *Yeni Türk*, nr. 22, 22 Nisan 1341/1925, s. 2.
880. "Hakkıdır Hakk'a Tapan Milletimin İstiklâl", Yeni Türk, nr. 23, 23 Nisan 1341/1925, s. 2.
881. "Bayram ve Şâir", *Resimli Gazete*, nr. 86, 25 Nisan 1341/1925.
882. "Bayram Nasıl Geldi?", *Yeni Türk*, nr. 24, 27 Nisan 1341/1925, s. 2.

883. "Ağyar İle Evlenenler", *Yıldız*, nr. 9, 1 Mayıs 1341/1925, s. 4.
884. "Bir Suale Cevab", *Resimli Gazete*, nr. 87, 2 Mayıs 1341/1925.
885. "Fuzulî V", *Servet-i Fünun*, c.57, nr.1499/25, 7 Mayıs 1341/1925, s. 392-4.
886. Filorinalı Nazım Bey Hakkında Bir Latifesi, (Nişantaşı, 14 Mayıs 1925) Gövsa, s. 151-3.
887. Mektup, -Faruk Nafiz'e- Nişantaşı, 27 Mayıs 1925, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 216-18.
888. "Fuzulî VI", *Servet-i Fünun*, c. 58, nr.1502/28, 28 Mayıs 1341/1925, s. 18-20.
889. Mektup, -Faruk Nafiz'e- (İstanbul), 2 Haziran 1925, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 218-19.
890. "Kahbe", *Servet-i Fünun*, c. 58, nr. 1503/29, 4 Haziran 1341/1925, s. 39-45.
891. Mektup, -İbnülemin'e- Nişantaşı, 5 Haziran 1925, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 197-8.
892. Mektup -Müze Müdürü Halil Edhem Bey'e-, Nişantaşı, 6 Haziran 1925.
893. Mektup, -İbnülemin'e- Nişantaşı, 9 Haziran 1925, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 197.
894. "Fuzulî VII", *Servet-i Fünun*, c. 58, nr.1505/31, 18 Haziran 1341/1925, s. 68-71.
895. Mektup -İstiklal Mahkemesi azası Ali Saib Bey'e-, Nişantaşı, 22 Haziran 1925.
896. "Fuzulî VIII", *Servet-i Fünun*, c. 58, nr. 1508/34, 9 Temmuz 1341/1925, s.114-8.
897. Mektup -Tercümeyle alakalı-, Nişantaşı, 28 Temmuz 1925.
898. Mektup, -İbnülemin'e- Nişantaşı, 9 Ağustos 192(5), Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 198-9.
899. "Fuzulî IX", *Servet-i Fünun*, c. 58, nr. 1514/40, 20 Ağustos 1341/1925, s. 213-4.
900. "Fuzulî X", *Servet-i Fünun*, c. 58, nr. 1519/45, 24 Eylül 1341/1925, s. 294-5.
901. Mektup, -Sivas Mebusu Rasim Bey'e- Pangaltı, 25 Teşrin-i evvel 1925, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 211-12.
902. Mektup, -Sâmipaşazâde Sezâî'ye- Pangaltı, 3 Kânun-ı sâni 1926, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 183.
903. Mektup, -Hüseyin Vassaf'a- Pangaltı, 26 Kânun-ı sâni 1926, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 194-6.
904. "Üç Sanat", *Asrî Türkiye*, nr. 1, Mart 1926, s. 6-7.
905. "İki Secde", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr.1542/68, 4 Mart 1926, s. 242-3.
906. "Ömer Hayyam'ın Şairliği", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1543/69, 11 Mart 1926.
907. "Cezayir Marşı Çalınırken", *Asrî Türkiye*, nr. 2, Nisan 1926, s.3-5.
908. "İki Zindan", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr.1546/72, 1 Nisan 1926, s. 306-9.
909. "Dindarlık", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1548/74, 15 Nisan 1926, s. 338-9.
910. "Canlı Bir Asır", *Servet-i Fünun*, c.59, nr.1550/76, 29 Nisan 1926, s. 371-3.
911. "İlhad ve Mülhid", *Asrî Türkiye*, nr. 3, Mayıs 1926, s. 5-7.
912. "Tercüme Mezbahası I", *Servet-i Fünun*, c. 59, nr. 1552/78, 13 Mayıs 1926, s. 402-6.
913. "Edebiyat-ı Cihanda Babil Esareti", *Servet-i Fünun*, c.60, nr. 1553, 20 Mayıs 1926, s. 2.
914. "Fransızca'dan Türkçe'ye Kamus Meselesi", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1555/81, 3 Haziran 1926, s. 34-6.

915. "Tercüme Mezbahası II",*Servet-i Fünun*, c. 60, nr.1556/82, 10 Haziran 1926, s. 50-2.
916. "Leylâ ve Mecnun", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr.1557/83, 17 Haziran 1926, s. 66-8.
917. "Tercüme Mezbahası III", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr.1558/84, 24 Haziran 1926, s. 82-3.
918. "Vicdan Alevleri", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1559/85, 1 Temmuz 1926, s. 98-9.
919. "İki Münteha", *Yeni Ses*, 5 Temmuz 1926.
920. "Zavallı Köpek", *Yeni Ses*, 10 Temmuz 1926.
921. "Tercüme Mezbahası-Ömer Hayyam I", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1561/87, 15 Temmuz 1926, s.130-1.
922. "Tokadîzade Edib-i Fezâil-nasib Şekib Beyefendi'ye", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr.1561/87, 15 Temmuz 1926, s.131-3.
923. "Yeşil Bursa", *Yeni Ses*, 24 Temmuz 1926.
924. "Tokadîzade Şekib Bey'e Cevab", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr.1563/89, 29 Temmuz 1926, s.162.
925. "Menâkıb-ı Hünerverân", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr.1564/90, 5 Ağustos 1926, s.178-9.
926. "Rubaiyat-ı Hayyam II", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr.1565/91, 12 Ağustos 1926, s.194-5.
927. "Rubaiyat-ı Hayyam III", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr.1567/93, 26 Ağustos 1926, s. 226-7.
928. "Tarih-i Edebiyattaki Hatalardan: Akif Paşa'nın Müceddidliği", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1568/94, 2 Eylül 1926, s. 242-3.
929. "Eski Devir ve Dertler", *Yeni Ses*, 4 Eylül 1926.
930. "Bir Kütüphane ve İki Eser: *Meşhedî'nin Hikayeleri- Kızlar Ağası*", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr.1569/95, 9 Eylül 1926, s. 258-60.
931. "Yıkılan Müessese I", *Yeni Ses*, 11 Eylül 1926.
932. "Ertuğrul", *Yeni Ses*, 13 Eylül 1926.
933. "Acaba", *Yeni Ses*, 15 Eylül 1926.
934. "Yıkılan Müessese II", *Yeni Ses*, 18 Eylül 1926.
935. "Bir Mürted", *Yeni Ses*, 21 Eylül 1926.
936. "Yıkılan Müessese III", *Yeni Ses*, 25 Eylül 1926.
937. "Celâl Nurî Bey'e", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr.1572/98, 30 Eylül 1926, s. 306-10.
938. "Yıkılan Müessese IV", *Yeni Ses*, 10 Teşrin-i evvel 1926.
939. "Yıkılan Müessese V", *Yeni Ses*, 16 Teşrin-i evvel 1926.
940. "İki Miyar", *Yeni Ses*, 17 Teşrin-i evvel 1926.
941. "Hicaz Meşrutiyeti", *Yeni Ses*, 18 Teşrin-i evvel 1926.
942. "Maruf Bey'e", *Yeni Ses*, 19 Teşrin-i evvel 1926.
943. "Nigâr Hanım", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1575/101, 21 Teşrin-i evvel 1926, s. 354-8.
944. "İngiltere Buhranı", *Yeni Ses*, 21 Teşrin-i evvel 1926.
945. "Maruf Bey'e II", *Yeni Ses*, 23 Teşrin-i evvel 1926.
946. "Bimarhanedeki Hadise", *Yeni Ses*, 28 Teşrin-i evvel 1926.

947. "Tûr-ı Sînâ", *Servet-i Fünun*, c. 60, nr. 1577/103, 4 Teşrin-i sâni 1926, s. 386.
948. "Bir Nüks İhtimali", *Yeni Ses*, 6 Teşrin-i sâni 1926.
949. "Bir Ufûl Münasebetiyle", *Servet-i Fünun*, c. 61, nr. 1580/106, 25 Teşrin-i sâni 1926, s. 18-21.
950. "Şâir Geçerken", *Servet-i Fünun*, c. 61, nr.1581/107, 2 Kânun-ı evvel 1926, s. 34-5.
951. "Bizde Tiyatro", *Servet-i Fünun*, c. 61, nr. 1582/108, 9 Kânun-ı evvel 1926, s. 50-1.
952. "Musahabe-i Edebiye- Bir kaç Tahmis I", *Servet-i Fünun*, c.61, nr. 1584/110, 23 Kânun-ı evvel 1926, s. 82-3.
953. Mektup, -Sivas Mebusu Rasim Bey'e- Pangaltı, 26 Kânun-ı evvel 1926, Gövsa, *Süleyman Nazif*, s. 212-13.
954. "Bir kaç Tahmis II", *Servet-i Fünun*, c. 61, nr. 1585/111, 30 Kânun-ı evvel 1926, s. 98-9.
955. Nazif'in en Son Yazıları: "Asya'daki Kıyamlar", *Türk Hava Mecmuası*, nr. 17, 31 Kânun-ı sâni 1927, s. 6-7.
956. Nazif'in En Son Yazısı: "Benim Dinim", *Türk Hava Mecmuası*, nr.18, 15 Şubat 1927, s. 7-8.
957. "Pusudaki Tehlike", *Hava Edebiyatı*, Ankara, 1927, s. 281-95.
958. "Uçan İnsanlar", *Hava Edebiyatı*, Ankara, 1927, s. 296-8.

III. FAYDALANILAN YAZI VE ESERLER

Ahmet Haşim, *Bize Göre*, İstanbul 1960.

Aksüt, Ali Kemalî, *Prof. Mehmet Ali Aynî Hayatı ve Eserleri*, İst. 1944

Akün, Ömer Faruk, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul 1972.

Ali Emirî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Amid*, İst. 1327, s.161.

Beyatlı, Yahya Kemal, *Siyasî ve Edebî Portreler*, 2. bs., İstanbul 1976.

Beysanoğlu, Şevket, *Doğumunun 100. Yılında Süleyman Nazif*, .Ankara 1970.

Bilgegil, Prof. Dr. M. Kaya, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, Erzurum 1980, 354/1.

Duymaz, Dr. Recep, *Celal Nuri ve Ati Gazetesi*, (M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 1991.

Ebüzziya Tevfik, "Süleyman Nazif Beyefendi'ye" -I,II,III,IV,V-, *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 10, nr, 96-99, 101; 19, 26 Cumade'l-ulâ; 4, 11, 25 Cumade'l-âhire 1329/1911; s. 545-9, 577-82, 609-14, 657-9, 705-12.

Emil, Doç. Dr. Birol, *Mizancı Murad Bey*, İstanbul 1979.

Emil, Prof. Dr. Birol, *Jön Türkler'e Dair Vesikalar I*, İstanbul 1982.

Enginün, Doç. Dr. İnci, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul 1978.

Enginün, Prof. Dr. İnci, "Ömer Seyfeddin'in Dil Konusundaki Görüşleri", Türk Dili, c. 48, nr. 386, Şubat 1984, s. 65-76

Enginün, Prof. Dr. İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh y., İlaveli 2. bs. İstanbul 1991.

Ersoy, Mehmed Akif, *Safahât*, İnkılâp ve Aka y., İstanbul 1977.

Göçgün, Prof. Dr. Önder, "Süleyman Nazif Hakkında Bazı Yeni Tespitler", *Türk Dili*, nr.431, Kasım 1987, s. 260

Gövsa, İbrahim Alaeddin, *Süleyman Nazif*, İstanbul 1933.

Hocaoğlu, Mehmed, *Tarihte Ermeni Mezâlimi ve Ermeniler*, İst. 1976

İleri, Celal Nuri, "Gizli Siyaset-i Dahiliyye", *İleri*, nr. 752, 10 Şubat 1336/1920, s. 1-2.

İleri, Celal Nuri, "Muhit ve Türkler" I-II, nr. 27-28 , 5-12 Mayıs 1917, s. 20-21, 49-52.

İleri, Celal Nuri, "Osmanlılar'dan Evvel" I-II, nr. 30-31, 26 Mayıs- 2 Haziran 1917, s. 68-72, 85-89.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İst. M. E. basımevi, 1939

Kaplan, Prof. Dr. Mehmet, *Edebiyatımızın İçinden*, İstanbul 1978.

Kaplan, Prof. Dr. Mehmet, Şiir Tahlilleri, Dergâh y., 5. bs., İstanbul 1975

Kaplan, Prof. Dr. Mehmet, *Tevfik Fikret*, İstanbul 1971.

Kaplan, Prof. Dr. Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, Dergâh y., 1. bs., İstanbul 1976.

Karakaş, Dr. Şuayb, Süleyman Nazif, Ankara 1988.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi y., 1. bs., İstanbul 1969.

Kerman, Doç. Dr. Zeynep, "Celal Nuri İleri'nin Atatürk ve Süleyman Nazif'le İlgili İki Mektubu", *Kaynaklar*, nr. 4, 1985, s. 71-4.
Kerman, Dr. Zeynep, "*1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Yapılan Tercümeler Üzerinde Bir Araştırma*", İstanbul 1978.
Kerman, Zeynep, (Haz.)*Sergüzeşt*, İstanbul 1972.
Kuran, Ahmed Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul 1959
M. Turhan, "Cengiz Han ve Süleyman Nazif B.!", *Cumhuriyet*, 1 Teşrin-i evvel 1933.
"Nasıl Adam Yetiştireceğiz?", *İkdam* (imzasız başyazı), nr. 5366, 29 Ağustos 1909.
Okay, Doç. Dr. Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Ankara, 1975, s. 8.
Olgun, Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1972.
Ozansoy, Fâik Àli, *Nedim ve Lâle Devri*, Ankara 1950.
"Pierre Loti Günü - Darülfünun'daki muazzam bir Konferans", *İleri*, nr. 835, 24 Kânun-ı sâni 1336/1920, s.1-4.
Râmi Ömer, "Cevab-ı İntikadâta Mukabele", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.12, nr.121, 25 Zilkade 1329/1911, s. 133-7.
Süleyman Nazif Efendi, 27 .?. 1246/1830 tarihli mektup.
Şimşir, Bilal N., *Malta Sürgünleri*, 2. bs., İstanbul 1985.
Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1976.
Tarhan, Abdülhak Hamid, *Mektuplar*, c. I-II, İstanbul 1334,1335.
"Terakki Maarifle Olur, Maarif de Lisanla Olur", *İkdam* (imzasız başyazı), nr. 5375, 7 Eylül 1909.
Tütenk, Mustafa Akif, "Mahsûl-i Leyâlî-i Hayatım", *Kara Amid*, c. II, 1956.
Unat, Faik Reşit, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*,TTK. Basımevi, Ankara 1988, 6. baskı
Ülken, Ord. Prof. Hilmi Ziya, *Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979.
Ünaydın, Ruşen Eşref, *Diyorlar ki*, İstanbul 1972.
Yahya Kemal, Celal Sahir, Ağaoğlu Ahmed, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi; "Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası Heyet-i Hâmiyesine Bir Sual", *Tanin* ve *Tasvir-i Efkâr*, 3 Haziran 1917.
Yücebaş, Hilmi, *Süleyman Nazif'ten Hatıralar*, İstanbul 1957.